Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1930

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΚΤΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

(ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ)

ΜΕΤΑ ΠΡΟΣΘΗΚΩΝ, ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΒΕΛΤΙΩΣΕΩΝ

ΕΠΙ ΤΗι ΒΑΣΕΙ

ΤΩΝ ΝΕΩΤΑΤΩΝ ΠΟΡΙΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ

ΥΠΟ

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΝ ΤΩι ΕΘΝΙΚΩι ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΩι ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩι

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ" Α.Ε. ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΑΠΟ
ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ
ΤΗΣ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΜΕΧΡΙ
ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

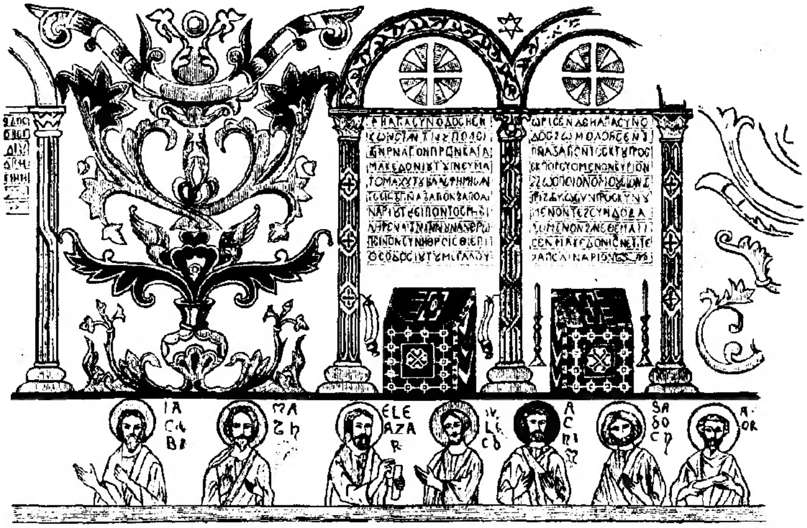
1	ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α'	*Ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῶν Μηδικῶν πολέμων.*
2	ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Β'	*Ἀπὸ τῶν Μηδικῶν πολέμων μέχρι τοῦ Ἀλεξάνδρου.*
3	ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΜΕΡΟΣ Α' — ΜΕΡΟΣ Β'	*Ἀπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου μέχρι τοῦ Αὐγούστου.* — *Ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου μέχρι τοῦ Οἴκου τοῦ Ἰουστινιανοῦ.*
4	ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α' — ΜΕΡΟΣ Β'	*Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι Λέοντος τοῦ Γ'.* — *Ἀπὸ Λέοντος τοῦ Γ' μέχρι Βασιλείου τοῦ Α'.*
5	ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α' — ΜΕΡΟΣ Β'	*Ἀπὸ Βασιλείου τοῦ Α' μέχρι τῶν Κομνηνῶν.* — *Ἀπὸ τῶν Κομνηνῶν μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Φράγκων ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.*
6	ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α' — ΜΕΡΟΣ Β'	*Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς Φραγκοκρατίας μέχρι τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων.* — *Ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων μέχρι τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.*
7 8	ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ ΜΕΡΟΣ Α' — ΜΕΡΟΣ Β'	*Ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 μέχρι τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ Ἀγῶνος (σελ. Στ' α' 196).* *Ἀπὸ τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1930 (Συμπλήρωσις τῆς «Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους» Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς σελίδος Στ' α' 197).*
9	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	*Βιβλιογραφία.—Χρονολογικὸς πίναξ τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.—Ἀλφαβητικὸν Εὑρετήριον ὀνομάτων καὶ πραγμάτων.*

ΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΝ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ

Ἀναπαράστασις αὐτοῦ ὡς ἦτο κατὰ τὴν Ἅλωσιν

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α. Ε.

Ψηφιδωτά τῆς ἐν Βηθλεὲμ ἐκκλησίας τῆς Θεοτόκου ἐκ τῶν χρόνων Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

Οἱ πρόλογοι τῶν προηγουμένων τόμων ἐγράφησαν ἵνα παραστήσωσιν ἐν συνόλῳ τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν ἑκάστης τῶν περιόδων περὶ ὧν οἱ τόμοι οὗτοι ἐπραγματεύοντο. Ἀλλ' ὁ νέος Ἑλληνισμὸς περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῷ παρόντι δὲν συνεπλήρωσεν ἔτι τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ στάδιον Καίτοι παρέστη εἰς μέσον πρὸ ἐτῶν ἑξακοσίων, ἠγωνίσθη ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα καὶ δὲν ἔβαλε τὸν θεμέλιον λίθον τῆς πολιτικῆς αὐτοῦ ἀποκαταστάσεως εἰμὴ πρὸ ἐτῶν ἑξήκοντα. Δὲν ἐπιτρέπεται λοιπὸν νὰ ἐκτιμηθῇ ἀπὸ τοῦδε ἡ ἱστορικὴ αὐτοῦ ἀξία, ἀφοῦ διατελεῖ ἔτι ἐν ἀρχῇ τῆς ἀποστολῆς ἣν φαίνεται προωρισμένος νὰ ἐπιτελέσῃ ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἔχω ὅμως ἕτερον καθῆκον νὰ ἐκπληρώσω. Ὀφείλω νὰ ἐξηγήσω μὲν διατί δὲν ἱστόρησα τὰ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς μεγάλης Ἐπαναστάσεως μέχρι τοῦδε γενόμενα, νὰ ἀναπληρώσω δὲ κατὰ τὸ ἐνὸν τὴν ἔλλειψιν ταύτην.

Ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι τοῦ 1821 ὁ νέος Ἑλληνισμὸς διέσωσε δι' ἀγώνων ἀξιομνημονεύτων τὴν ὀντότητα αὐτοῦ, ἀπειληθεῖσαν δεινῶς καὶ ἀλλεπαλλήλως ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν, τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον ἀξιομνημόνευτον, ἐδημιούργησε τὰς κοινοτικάς, τὰς διανοητικὰς καὶ τὰς πολεμικὰς δυνάμεις, δι' ὧν ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1827 ἡ Ἐπανάστασις κατώρθωσεν, εὐκλεῶς ἀθλήσασα καὶ ἐγκαρτερήσασα, νὰ ἱδρύσῃ τὸ πρῶτον πολιτικὸν ἡμῶν σκήνωμα. Αἱ περιπέτειαι αὗται τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ δὲν παραβάλλονται βεβαίως πρὸς τὰ μεγαλουργήματα τοῦ πρώτου, τοῦ μακεδονικοῦ καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ· δὲν ἐπέδρασαν ὅπως οὗτοι, ἕκαστος κατ' ἴδιόν τινα τρόπον, εἰς τὴν τύχην τοῦ κόσμου· ἀπέβησαν ὅμως γόνιμοι ἔργων τὰ ὁποῖα περιεποίησαν ἐξαίρετον τιμὴν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα. Δυστυχῶς ἐπὶ τῆς τελευταίας ἑξηκονταετίας οὔτε τὸ ἐνεστὼς ἡμῶν ἐρρυθμίσθη οὔτε τὸ μέλλον παρεσκευάσθη. Δὲν λέγω ὅτι διὰ τοῦτο πρέπει τὰ κατ' αὐτὴν ὅλως ν' ἀποσιωπηθῶσιν, ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἀρκεῖ νὰ συγκεφαλαιωθῶσι μόνον ἐνταῦθα,

τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ αὐτὴ ἡ συνοπτικὴ αὕτη ἔκθεσις θέλει καταστήσει πρόδηλον ὁπόσον ἡ λεπτομερὴς αὐτῶν ἀφήγησις δύναται νὰ ἀποβῇ ἐπαχθὴς εἴς τε τὸν ἱστορικὸν καὶ εἰς τὸν ἀναγνώστην.

Ἡ Ἐπανάστασις, εἰς ἣν ὀφείλομεν τὴν ἀνεξαρτησίαν ἡμῶν, δὲν ηὐτύχησε νὰ καταρτίσῃ ἐνταὐτῷ πολιτείαν καλῶς συντεταγμένην. Τὸ ἔργον ἦτο τῇ ἀληθείᾳ οὐχὶ εὐκατόρθωτον, διότι παρεκωλύετο ὑπό τε τῶν περισπασμῶν τοῦ φοβερωτάτου τῶν πολέμων καὶ ὑπὸ ἱστορικῶν δυσχερειῶν, αἵτινες δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ τεθῶσιν ἐκ μέσου διὰ μιᾶς. Ἡ Ἐπανάστασις εὗρε τὰς ἐπαρχίας διοικουμένας ἀπ' αἰῶνος ὑπὸ προυχόντων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον κληρονομικῶν, ὧν πολλοὶ ἐπετέλουν συνετῶς τὰ καθήκοντα τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν καὶ οὐκ ὀλίγοι ἀνεδείχθησαν πρωτουργοὶ τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος. Δύσκολον λοιπὸν ἦτο νὰ μὴ ἐπιδιώξωσιν ἤδη τὴν ἐνδεχομένην διατήρησιν τῶν προνομίων ἅτινα ἐνέμοντο ἐπὶ τῶν προτέρων χρόνων, καὶ πρὸ πάντων τὸ προνόμιον τοῦ διέπειν τὰ πράγματα τῶν ἐπαρχιῶν. Κατενόουν μὲν ὅτι τοιοῦτό τι δὲν ἠδύνατο νὰ καθιερωθῇ ῥητῶς ἐν τῷ νέῳ πολιτεύματι, ἀλλ' ἐκ παντὸς τρόπου ἐπροσπάθησαν νὰ ἐξουδετερώσωσι τὴν πραγματικὴν τοῦ πολιτεύματος τούτου ἰσχύν. Τὰ ἐκτελεστικὰ ἐγένοντο οὐ μόνον πολυμελῆ ἀλλὰ καὶ ἐνιαύσια· ἐνιαύσια ὡσαύτως ἐγένοντο τὰ βουλευτικά· καὶ αὗται δὲ αἱ ἐθνικαὶ συνελεύσεις ἀπέβησαν ἀδιάκοποι, ἀφοῦ, ἐν διαστήματι ἐτῶν ἑπτά, τρὶς μὲν συνεκροτήθησαν, συνεκλήθησαν ὅμως ἑξάκις. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὠργανώθη οὐχὶ κυβέρνησις, ἀλλὰ πρόσχημα κυβερνήσεως, πράγματι δὲ πολυαρχία, ἐξ ἧς μικροῦ ἐδέησε νὰ ματαιωθῶσι τὰ πολεμικὰ τῶν χρόνων ἐκείνων κατορθώματα. Τελευταῖον ἡ ἀκμὴ τοῦ κινδύνου ἐπέβαλε συνετώτερα βουλεύματα. Ἡ ἐν Τροιζῆνι συνέλευσις συνεπύκνωσεν εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἑνὸς ἐπὶ ἔτη ἑπτὰ ἅπασαν τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν, παρέτεινε τὴν διάρκειαν τοῦ βουλευτικοῦ ἐπὶ τριετίαν καὶ ἀνέθηκε τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ νέου πολιτεύματος εἰς τὸν Κυβερνήτην Ἰωάννην Καποδίστριαν, ἐντελῶς ἀμέτοχον διατελέσαντα τῶν προτέρων συμφερόντων συμβεβηκότων (ἢ συμβαινόντων). Ὅρα ἔκδ. προηγουμένου.

Τὸ πολίτευμα ὅμως τοῦτο δὲν ἐπέπρωτο νὰ λειτουργήσῃ. Ὁ Κυβερνήτης ἐλθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα εὗρε τὸ μὲν ἥμισυ αὐτῆς ὑπὸ τῶν πολεμίων κατεχόμενον, τὸ δὲ ἄλλο ἥμισυ ὑπὸ δεινῆς ἀναρχίας λυμαινόμενον. Ἐν τοιαύτῃ πραγμάτων καταστάσει ἦτο καταφανὲς ὅτι τὸ συμφέρον τῆς κοινῆς σωτηρίας ἀπῄτει νὰ διεξαχθῇ ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ὅσον οἷόν τε δραστηρίως καὶ ἀπερισπάστως. Τὸ βουλευτικὸν δὲν ἀντέστη εἰς τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Κυβερνήτου· ἡ τετάρτη ἐθνικὴ συνέλευσις ἡ συγκροτηθεῖσα ἐν Ἄργει τῷ 1829 ἐκύρωσε πανηγυρικῶς τὰ γενόμενα καὶ ἐρρύθμισε τὸ νέον πολίτευμα εἰς τρόπον ἥκιστα περιστέλλοντα τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἀνωτάτου Ἄρχοντος, ὁ δὲ λαὸς ηὐλόγει καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα τὸν πρῶτον ἐκεῖνον ἱδρυτὴν τῆς ἐννόμου τάξεως. Προϊόντος τοῦ χρόνου πολλοὶ μὲν συνησπίσθησαν κατὰ τοῦ νέου καθεστῶτος, ἄνδρες ἐκ τῶν διαπρεψάντων ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος, ὧν τινες μάλιστα ἐγένοντο πολλάκις θύματα τῆς προτέρας ἀναρχίας, ἀλλ' ἡ ἀντιπολίτευσις αὕτη, καίτοι ὠφελήθη ἔκ τινων ἁμαρτημάτων τοῦ Κυβερνήτου, ὧν ἀμέτοχος δὲν εἶναι οὐδ' ἡ μεγαλυτέρα ἀνθρωπίνη σύνεσις, καὶ πρὸ πάντων ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸν δυσπιστίας τοῦ ἀγγλικοῦ ὑπουργείου, δὲν ἤθελεν ἴσως κατισχύσει, ἐὰν μὴ ἐπήρχετο ἡ ἀπροσδόκητος δολοφονία. Ἐν τούτοις τὸ γενναῖον τοῦ ἀνδρὸς πολίτευμα εἶχε ρίψει τοσοῦτον βαθείας ῥίζας ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει, ὥστε ἡ ἔννομος τάξις διετηρήθη καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐπί τινας μῆνας ὑπὸ τὸν ἀδελφόν του Αὐγουστῖνον, ὅστις βεβαίως δὲν ἦτο καθ' ἑαυτὸν ἄξιος νὰ προΐσταται τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων.

Βαθμηδὸν ὅμως ἡ Ἑλλὰς ἐγένετο αὖθις ἀνάστατος, ἐκ δὲ τοῦ ἐπικρατήσαντος ἐπὶ τέλους κυκεῶνος κατεπλάγησαν αὐτοὶ αὐτοῦ οἱ πρωταίτιοι. Καὶ τότε οἱ ἄνθρωποι οὗτοι,

οἵτινες ἠγανάκτουν κατὰ τοῦ Κυβερνήτου διότι δὲν εἶχε σπεύσει νὰ συγκαλέσῃ τὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν ἀπὸ τοῦ 1828, ἐνῷ οἱ Αἰγύπτιοι κατεῖχον ἔτι τὴν Πύλον, τὴν Μεθώνην, τὴν Κορώνην, τὰς Πάτρας καὶ τὸ Ρίον, οἱ δὲ Ὀσμανίδαι τὸ Μεσολόγγιον, τὴν Ναύπακτον, τὸ Αἰτωλικόν, τὰς Ἀθήνας, τὴν Χαλκίδα, τὴν Κάρυστον, τὴν Λαμίαν· οἱ ἄνθρωποι οἵτινες ἐκήρυττον τὸν Κυβερνήτην ἔνοχον ἐσχάτης προδοσίας, καίτοι τὸ πολίτευμα αὐτοῦ εἶχε κυρωθῇ ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς συνελεύσεως, καὶ οἵτινες ἐπὶ τέλους ἐστασίασαν κατ' αὐτοῦ ἐν ὀνόματι τοῦ συντάγματος, παρέδωκαν ἤδη τὴν Ἑλλάδα, ἄνευ συντάγματος καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐγγυήσεως, εἰς τὴν ἀπόλυτον διάκρισιν τῆς διαδοχικῆς βασιλείας.

Ὁμολογοῦμεν ὅτι αἱ σφόδρα ἀνώμαλοι περιστάσεις καθ' ἃς ἡ βασιλεία ἀνέλαβε τὰ πράγματα ἠδύναντο νὰ δικαιολογήσωσι τὴν εἰς χεῖρας αὐτῆς συμπύκνωσιν ἐπί τινα χρόνον ἁπάσης τῆς ἐκτελεστικῆς καὶ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας. Ἀλλὰ μήπως ἡ κατάστασις ἦτο ὁμαλωτέρα ὅτε ὁ Κυβερνήτης κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα ; Διατί κατὰ τούτου μὲν τοσοῦτον πεισματωδῶς ἀντεπολιτεύθησαν, κατόπιν δέ, ἵνα περιποιήσωσιν εἰς τὴν βασιλείαν ἰσχὺν πολὺ μείζονα τῆς τοῦ Κυβερνήτου, διέλυσαν διὰ τῆς βίας τὴν ἐν Προνοίᾳ ἐθνικὴν συνέλευσιν; Ὁπωσδήποτε ἡ βασιλεία ἐγκαθιδρύθη παρ' ἡμῖν παντοδύναμος. Ἀλλ' ἡ ὀργάνωσις κυβερνήσεως ἰσχυρᾶς καὶ ποιούσης χρῆσιν συνετὴν τῆς ἰσχύος αὐτῆς δὲν εἶναι πάντοτε πολὺ εὐκολωτέρα τῆς κοινωφελοῦς λειτουργίας τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν. Ἡ Ἀντιβασιλεία, ἡ διεξαγαγοῦσα τὰ πράγματα ἐπὶ τῆς ἀνηλικότητος τοῦ βασιλέως Ὄθωνος, μετεχειρίσθη τὴν παντοδυναμίαν αὐτῆς, ὅπως καταδιώξῃ καὶ καταδικάσῃ τὸν μέγαν πρωταγωνιστὴν τῆς Πελοποννήσου, συνεπαγαγοῦσα ὡς ἐκ τούτου δεινὴν διατάραξιν ἐν Ἀρκαδίᾳ καὶ ἐν Μεσσηνίᾳ· ὅπως προκαλέσῃ στάσιν ἐν τῇ Μάνῃ καί, τὸ χείριστον, ἡττηθῇ ὑπὸ τῆς στάσεως ταύτης· ὅπως περιέλθῃ εἰς χρηματικὴν ἀμηχανίαν, καίτοι εἶχε λάβει τὰ δύο τρίτα τοῦ δανείου τῶν 60 ἑκατομμυρίων· καὶ ἐπὶ τέλους ὅπως κληροδοτήσῃ εἰς τὸν ἡλικιωθέντα βασιλέα φοβερὰν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ λῃστείαν. Ὁ βασιλεὺς Ὄθων, ὅσῳ νέος καὶ ἂν ἦτο, ἐπεχείρησε καὶ κατώρθωσε νὰ ἐπανορθώσῃ πολλὰ τῶν ἁμαρτημάτων τῆς Ἀντιβασιλείας καὶ πρὸ πάντων νὰ καταβάλῃ τὴν λῃστείαν ἐκείνην, ἥτις εἶχε λάβει τοιαύτας διαστάσεις ὥστε ἐπωνομάζετο *λῃσταντάρσία*. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ αἱ δυνάμεις ἀπῄτησαν τοὺς τόκους καὶ τὸ χρεολύσιον τοῦ ὑπ' αὐτῶν ἐγγυηθέντος δανείου. Ὁ βασιλεὺς ἐπεχείρησε νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην δι' οἰκονομιῶν ἐπὶ τοῦ τότε μικροσκοπικοῦ ἡμῶν προϋπολογισμοῦ. Αἱ δυνάμεις ὅμως ἠξίουν ὅτι ὁ προϋπολογισμὸς δέον ἔτι μᾶλλον νὰ περισταλῇ· ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη πάλιν νὰ ἐνδώσῃ. Ἀλλ' ἡ δυσαρέσκεια ἣν προεκάλεσαν αἱ ὑπερβολικαὶ ἐκεῖναι οἰκονομίαι καὶ ἡ κατάφωρος πρὸς τὸν βασιλέα δυσμένεια τῶν δυνάμεων παρήγαγον τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἀπόλυτος μοναρχία δὲν δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τοσαύτην πραγμάτων δυσχέρειαν. Καὶ ἐκραγείσης ἐν Ἀθήναις στάσεως τὴν νύκτα τῆς 3 Σεπτεμβρίου 1843 ἡ βασιλεία συνήνεσεν εἰς τὴν συγκρότησιν κοινοβουλευτικῆς πολιτείας.

Εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην δὲν συνέπραξαν εἰμὴ ὀλίγοι τῶν ἀνδρῶν τῆς Ἐπαναστάσεως. Οἱ πλεῖστοι καὶ ἐπιφανέστατοι ἐξ αὐτῶν, ὅσοι δὲν εἶχον ἐκλείψει ἐν τῷ μεταξύ, εἶχον παραιτηθῆ πάσης κατὰ τῆς βασιλείας ἀντιπολιτεύσεως, εἴτε συνετισθέντες ὑπὸ τῆς πείρας εἴτε ἀρκούμενοι εἰς τὰς ἀπονεμηθείσας αὐτοῖς τιμάς. Ἡ μεταβολὴ λοιπὸν ὑπῆρξεν ἔργον τῆς νέας γενεᾶς. Ἡ γενεὰ αὕτη δὲν εἶχε τὰ ἱστορικὰ δικαιώματα τῶν προυχόντων τῆς Ἐπαναστάσεως, τὰ ὁποῖα, ἂν μὴ ἐδικαιολόγουν, ἐξήγουν τοὐλάχιστον τὸ πολίτευμα αὐτῶν· καὶ ὅμως ἤγειρε τὰς αὐτὰς ἀξιώσεις τοῦ νὰ ἄγῃ καὶ νὰ φέρῃ τὰ πράγματα τῶν ἐπαρχιῶν, μὴ ἐννοοῦσα νὰ δίδῃ τὴν ψῆφον αὐτῆς εἰς τὴν κυβέρνησιν εἰμὴ ἐπὶ τῷ ὅρῳ τούτῳ. Ὁ βασιλεὺς Ὄθων, ἀφοῦ ἠγωνίσθη ἐπὶ ματαίῳ νὰ παρακωλύσῃ τὴν ἐπέμβασιν ταύτην τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας

εἰς τὰ καθήκοντα καὶ τὰ δικαιώματα τῆς ἐκτελεστικῆς, ἐπεχείρησε προϊόντος τοῦ χρόνου ἀντεπέμβασιν τῆς ἐκτελεστικῆς εἰς τὴν νομοθετικήν· ὅ ἐστιν ἤρχισε, διὰ [illegible] καὶ ἐνίοτε ἀθεμίτων τρόπων, νὰ φέρῃ βουλευτὰς ἔχοντας μετριωτέρας ἀπαιτήσεις καὶ κατώρθωσε τφόντι νὰ συγκροτήσῃ διὰ τοιούτων μηχανημάτων κυβέρνησιν ὁπωσοῦν ἀξίαν τοῦ ὀνόματος τούτου.

Ἀλλὰ τὰ ἀτοπήματα δὲν θεραπεύονται δι' ἀτοπημάτων. Ἦτο ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ βουλευταὶ παρεβίαζον τὸ σύνταγμα, οὐδὲν ἧττον ὅμως βέβαιον ἦτο ὅτι ὁ βασιλεὺς διέστρεφε τὸν περὶ ἐκλογῆς τῶν βουλευτῶν νόμον. Ἡ κοινὴ γνώμη λοιπὸν ἤρχισε κραυγάζουσα ὅτι ὁ ἐκλογικὸς νόμος διαστρέφεται, ὁ δὲ βασιλεὺς ἔμενε κατ' ἀνάγκην ἀναπολόγητος, διότι εἶχε μὲν τὴν συνείδησιν ὅτι πολιτεύεται οὕτως ἐπ' ἀγαθῷ σκοπῷ, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ εἴπῃ τοιοῦτόν τι, ἀφοῦ τοῦτο λέγων ἤθελεν ἐνταὐτῷ ὁμολογήσει ὅτι ὁ νόμος τφόντι παραβιάζεται. Ἐντεῦθεν ἦτο πρόδηλον τίς θέλει ἐπὶ τέλους ἡττηθῇ· καὶ μετὰ ἀλλεπάλληλα στασιαστικὰ κινήματα κατελύθη ἡ πρώτη βασιλεία κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1862.

Ἡ συγκροτηθεῖσα τότε ἐθνικὴ συνέλευσις δὲν συνῆλθεν, ἐννοεῖται, ὅπως χαλιναγωγήσῃ τοὺς βουλευτάς. Ὁ δὲ βασιλεὺς Γεώργιος ἐκλήθη ἐπ' αὐτῷ δὴ τούτῳ, νὰ σεβασθῇ τὴν παντοδυναμίαν αὐτῶν. Οἱ ὑπουργοί, δεόμενοι πλειονοψηφίας, ἐνέδιδον ἐξ ἀναποδράστου ἀνάγκης· *ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν ἐθυσίαζον τούτου ἕνεκα τά τε ἴδια καθήκοντα* καὶ τὰ κοινὰ συμφέροντα δὲν ἐπήρκουν εἰς τὴν ἀπληστίαν ἐκείνην. Ἐπειδὴ δὲ πᾶν ὑπουργεῖον ἤλπιζεν ὅτι, ἐπιχειροῦν νέας ἐκλογάς, θέλει εὕρει τρόπον νὰ φέρῃ βουλευτὰς πειθηνιωτέρους, πᾶν ὑπουργεῖον ἀπῄτει καὶ συνήθως ἐπετύγχανε παρὰ τοῦ ἀμηχανοῦντος βασιλέως τὴν διάλυσιν τῆς βουλῆς. Τὸ μόνον ὅμως τούτου ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὅτι ὑπουργεῖα καὶ βουλαὶ κατήντησαν ἐνιαύσια, ὅπως τὰ ἐκτελεστικὰ καὶ τὰ βουλευτικὰ τῆς Ἐπαναστάσεως. Ὁ ἀγέρωχος πρόεδρος τοῦ 1875 προέβη περαιτέρω· ἀφοῦ παρεκώλυσε τὴν ἐκλογὴν οὐκ ὀλίγων ἀντιθέτων ὑποψηφίων δι' ἀπροκαλύπτων ἐπεμβάσεων, ἔπειτα ἐξέωσεν ἐκ τῆς βουλῆς τινας ἐκ τῶν ἀντιφρονούντων, ὅσοι εἶχον ἐπιτύχει νὰ ἐκλεχθῶσιν. Ἡ ἀντιπολίτευσις τότε ἀπεχώρησε, πάσσαλον πασσάλῳ ἐκκρούουσα, μὴ ἀναλογιζομένη δὲ ὅτι προσέθετεν οὕτως εἰς ὅλας τὰς προϋπαρχούσας δυσκολίας πρὸς καταρτισμὸν κοινοβουλευτικῆς πλειονοψηφίας τὴν νέαν δυσκολίαν τοῦ νὰ μὴ ἠμπορῇ, διὰ τὴν ἀποχώρησιν τῆς μειονοψηφίας, *νὰ συμπληρωθῇ ἡ ὑπὸ τοῦ συντάγματος ἀπαιτουμένη ἀπαρτία*. Εἰς τὸ τέχνασμα τοῦτο τῆς ἀντιπολιτεύσεως τὸ ὑπουργεῖον ἀπήντησε δι' ἀντιτεχνάσματος, ἐλαττώσαν, δι' αὐτογνώμονος ἑρμηνείας τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, τὸν νόμιμον τῆς ἀπαρτίας ἀριθμόν. Τότε ὁ βασιλεὺς προέλαβε τὴν ἐκ τούτων πάντων ἀπειληθεῖσαν διατάραξιν τῶν πραγμάτων διὰ τοῦ διορισμοῦ νέου ὑπουργείου καὶ διὰ νέας διαλύσεως τῆς βουλῆς· ὥστε ἡ ὑπουργικὴ ἀντεπέμβασις ἀπέβη ἐξ ἴσου ἀτελέσφορος ὅσον καὶ ἡ βασιλικὴ πρὸ τοῦ 1862 ἀντεπέμβασις. Ἡ δὲ Ἑλληνικὴ πολιτεία ἐξηκολούθησε τελοῦσα τὴν συνήθη αὐτῆς ἀπὸ τοῦ 1864 τροχιὰν τῶν βραχυβίων ὑπουργείων καὶ βουλῶν.

Ἀπὸ τοῦ θανάτου λοιπὸν τοῦ Κυβερνήτου τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἢ εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν ἢ οὐδόλως ἐκυβερνήθη. Δύο λέξεις ἀρκοῦσι νὰ ἀποδείξωσιν ὁπόσον ὀλίγον ἴσχυσεν ἠθικῶς ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως ἡ πρώτη βασιλεία. Ὁ Κυβερνήτης ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα μὴ συνεπαγόμενος εἰμὴ τὸν ἐπενδύτην αὐτοῦ καὶ δὲν ἦρξεν εἰμὴ τρία ἔτη καὶ ἥμισυ. Καὶ ὅμως μετὰ τὸν θάνατόν του μόνη ἡ σκιὰ τοῦ ἀνδρὸς ἤρκεσεν ὅπως διατηρηθῇ ἐπί τινας μῆνας ἡ ἔννομος τάξις. Ἡ πρώτη βασιλεία ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ στρατοῦ καὶ χρημάτων δαψιλῶν, ἵνα μὴ προσθέσω καὶ τὴν αἴγλην δι' ἧς περιεβάλλετο ὁ πρῶτος βασιλεύς, ὃν μετὰ τοσούτων αἰώνων παρέλευσιν ἐχαιρέτιζε τὸ Ἑλληνικὸν

ἔθνος. Καὶ ὅμως τὴν ἐπιοῦσαν τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ βασιλέως Ὄθωνος ὁ στρατὸς ἀπέπτυσε πάντα χαλινόν, μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας ἡ Ἑλλὰς ἐγένετο ἀνάστατος.

Ἀλλ' ὡς πρὸς τὰ τελευταῖα 25 ἔτη, ἀνάγκη νὰ προσθέσω ὀλίγα τινὰ εἰς ὅσα περὶ αὐτῶν διέλαβον. Ἐν πρώτοις εἶναι βέβαιον ὅτι μόναι αἱ ἀδιάλειπτοι ἐκεῖναι ὑπουργικαὶ μεταβολαὶ ἤθελον ἀρκέσει ὅπως καταστήσωσιν ἀδύνατον πᾶσαν σπουδαίαν κυβερνητικὴν ἐνέργειαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ νομοθετικὴ ἐργασία ἐνόσησεν οὐδὲν ἧττον τῆς ἐκτελεστικῆς. Ἡ προπαρασκευὴ τῶν νόμων δι' οὐδεμιᾶς περιεβλήθη τῶν ἐγγυήσεων ὅσαι πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἀσφαλίζουσι τὸ ἱερὸν αὐτῶν κῦρος. Τὸ κατ' ἀρχὰς ἱδρυθὲν Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας κατηργήθη πρωιμώτατα. Ἐνῷ εἰς ὅλας τὰς κοινοβουλευτικὰς πολιτείας, βασιλευομένας καὶ ἀβασιλεύτους, ὑπάρχουσι συνέδρια προβουλευτικὰ συγκείμενα ἐξ ἀνδρῶν ὧν αἱ τρίχες ἐλευκάνθησαν περὶ τὴν μελέτην ὅλων τῶν κλάδων τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας, παρ' ἡμῖν τὰ νομοσχέδια εἶναι συνήθως ἔργα ὑπουργῶν καὶ ὑπαλλήλων παροδικῶν· οὕτω δ' ἔχοντα τὰ αὐτοσχεδιάσματα αὐτῶν προσάγονται εἰς τὴν βουλὴν καὶ ἐπιψηφίζονται πολλάκις ἄνευ συζητήσεως, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο μεταβάλλονται μετὰ τῆς αὐτῆς ἰλιγγιώδους ταχύτητος μεθ' ἧς ἐπιψηφίζονται. Καὶ ἔπειτα, ἐπειδὴ πολλοὶ νόμοι δὲν ἐκτελοῦνται, ἐκδίδονται ἄλλοι πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν· ἀλλὰ τίς ἡ βεβαιότης ὅτι οὗτοι τοὐλάχιστον δὲν θέλουσι μείνει γράμμα νεκρόν; Εἷς ἐν τούτοις νόμος, ὁ Ἀστικός, παρεσκευάσθη ὑπ' ἀνδρῶν φερεγγύων, ὑπὸ ἐπιτροπείας συγκροτηθείσης ἐπὶ τῆς προτέρας ἔτι βασιλείας ἐκ τῶν κρατίστων παρ' ἡμῖν θεμιστοπόλων. Δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ εἴπω ὁπόσον κατεπείγουσα εἶναι ἡ κύρωσις αὐτοῦ· ἀλλ' αἱ βουλαὶ δὲν ηὐκαίρησαν, ἐπὶ δεκάδας ἐνιαυτῶν, νὰ ψηφίσωσιν εἰμὴ ἐλάχιστα αὐτοῦ μέρη.

Ἐπὶ πᾶσι, τὰ συντάγματα λέγουσιν ὅτι οἱ ὑπουργοὶ εἶναι ὑπεύθυνοι καὶ ὅτι κατηγοροῦνται ὑπὸ τῆς βουλῆς· ἀλλὰ δύσκολον εἶναι νὰ ἐννοήσῃ τις πῶς θέλει ἡ βουλὴ κατηγορήσει τοὺς ὑπουργούς, ἀφοῦ κατέστη συνέταιρος τῆς ἐξουσίας αὐτῶν. Τὸ δὲ παραδοξότερον, καὶ ἂν ἡ βουλὴ ἀποφασίσῃ ποτὲ νὰ ἐνασκήσῃ τὴν ὑπερτάτην ταύτην τῶν λειτουργιῶν αὐτῆς, ἀδύνατον ἤδη ἀποβαίνει νὰ πράξῃ τοῦτο ὡς πρὸς τὰ κυριώτερα κεφάλαια τῆς κυβερνητικῆς ἐνεργείας. Λάβωμεν λ. χ. δύο ἐξ αὐτῶν, ἐκ τῆς εὐστόχου τῶν ὁποίων διεξαγωγῆς ἤρτηται τὸ ἱστορικὸν τῆς Ἑλλάδος μέλλον. Ἡ περὶ τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἐπίρρωσιν τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ ἐπιμέλεια ἔδει καὶ ἠδύνατο νὰ ἀρχίσῃ πρὸ 40 ἐτῶν· ἀλλ' ἡμεῖς, ἀπρακτήσαντες ἐπὶ τριακονταετίαν δὲν ἐξυπνήσαμεν εἰμὴ ὅτε οἱ Βούλγαροι μονονουχὶ κατέλαβον πλείστας τῶν ἡμετέρων χωρῶν. Ὡσαύτως καὶ ἡ πολεμικὴ παρασκευὴ ἔδει καὶ ἠδύνατο ν' ἀρχίσῃ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας· ὄχι βεβαίως διὰ συγκροτήσεως στρατῶν καὶ στόλων μεγάλων ἀλλὰ διὰ μορφώσεως πυρίνων ζωηφόρων καὶ ἐπιτηδείων νὰ παραγάγωσι σὺν τῷ χρόνῳ, κατὰ τὰς ἀνάγκας καὶ τοὺς πόρους τοῦ ἔθνους, ἀξιολόγους τινὰς δυνάμεις. Ἡμεῖς ὅμως καὶ εἰς τοῦτο ὀλιγωρήσαντες ἠναγκάσθημεν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν, τῶν καιρῶν ἐπειγόντων, νὰ συγκροτήσωμεν ἐκ τοῦ προχείρου στρατὸν καὶ στόλον, οἵτινες δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ εἶναι ἀνεπαρκεῖς. Ἐρωτῶ ἤδη· τίνες εἶναι ἐπὶ τούτοις οἱ ὑπεύθυνοι; Καὶ πῶς, ἀφοῦ δὲν κατηγορήσαμεν πρὸ δεκάδων ἐτῶν τοὺς πρωταιτίους, δυνάμεθα ἤδη νὰ κατηγορήσωμεν τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ὑπουργεῖα;

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἐν τῷ πολιτεύματι τούτῳ κατήντησε νὰ μὴ εἶναι κανεὶς ὑπεύθυνος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ἵνα εὕρωμεν τελευταῖον τὸν ὑπεύθυνον, αἰτιώμεθα ἐκ διαλειμμάτων τὸν βασιλέα Γεώργιον ἢ καὶ αὐτὰς τὰς δυνάμεις. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς Γεώργιος δὲν ἔχει, κατὰ τὸ σύνταγμα, εἰμὴ ἓν καὶ μόνον πραγματικὸν δικαίωμα, τὸ προλαμβάνειν τὴν διατάραξιν τοῦ καθεστῶτος δι' ἐγκαίρου ἢ μεταβολῆς τοῦ Ὑπουργείου ἢ διαλύσεως

τῆς Βουλῆς. Πῶς δὲ μετεχειρίσθη τὸ δικαίωμα τοῦτο, ἐξάγεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, ἐνῷ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς ἀφίξεώς του εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐν διαστήματι ἐτῶν 35, τρὶς ἀνετράπησαν τὰ πράγματα, καθ' ὅλην τὴν ἐπακολουθήσασαν εἰκοσιπενταετίαν ἀπεφύγομεν ταύτην τοὐλάχιστον τὴν θλιβερὰν δοκιμασίαν. Εἰς δὲ τοὺς αἰτιωμένους νῦν μὲν ταύτην νῦν δ' ἐκείνην τῶν δυνάμεων, εἰς ἃς τοσαύτας ὀφείλομεν εὐεργεσίας, τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ εὐγνωμοσύνη δὲν περιλαμβάνεται τῷόντι εἰς τὸν δεκάλογον τῶν πολιτικῶν παραγγελμάτων, ἀλλὰ τὰ λελογισμένως πολιτευόμενα ἔθνη, πρὶν ἢ γίνωσιν ἀγνώμονα, φροντίζουσι νὰ γίνωσιν ἰσχυρά.

Αἱ περιπέτειαι αὗται τοῦ κοινοβουλευτικοῦ ἡμῶν πολιτεύματος εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον θλιβεραὶ ὅσῳ ὁ νέος Ἑλληνισμὸς κέκτηται προτέρημά τι ἐπιτηδειότατον εἰς ἵδρυσιν κυβερνήσεως εὐρύθμως λειτουργούσης. Ὑπάρχει τῷ ὄντι Ἕλλην ὁ μὴ συνειδὼς τίς ἐστιν ἡ λαχοῦσα ἡμῖν ἱστορικὴ ἐντολή; Τί δὲ δὲν ἤθελε κατορθώσει ἡ ὁμοφροσύνη αὕτη, ἐὰν ἐνταῦθα κατενοοῦμεν τίνες εἶναι οἱ κυβερνητικοὶ ὅροι δι' ὧν καὶ μόνων δύνανται νὰ ἐκπληρωθῶσιν οἱ προαιώνιοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ πόθοι; Ἀλλ' ἡμεῖς, ἐνῷ ἀπαιτοῦμεν καθ' ἑκάστην παρὰ τῶν κυβερνήσεων τοῦ ἔθνους τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν πόθων τούτων, ἀναγκάζομεν αὐτὰς νὰ παραλύωσι τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ κράτους διοίκησιν· ἐν ἄλλαις λέξεσι, φθείρομεν καθ' ἑκάστην τὴν κινοῦσαν τὸ σκάφος τῆς πολιτείας μηχανήν, καὶ ἐν τούτοις ἀξιοῦμεν νὰ μᾶς φέρῃ τὸ σκάφος τοῦτο εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας. Τί λοιπὸν τὸ ἄπορον ὅτι ἀμέσως μὲν μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν, τῷ 1829, ὅ τε δοὺξ Οὐέλλιγκτων καὶ ὁ λόρδος Ἄβερδην, οἱ θετικώτατοι τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν τοῦ κόσμου, ἀνεκοίνουν εἰς τὸν πρίγκιπα Ἐστερχάζυ ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν κράτος κέκληται νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ κράτος τοῦ Σουλτάνου μεταξὺ τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, νῦν δὲ πάντες ὑπολαμβάνουσι τοῦτο ὡς ὀνειροπόλημα;

Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι ἀπὸ τῆς Ἐπαναστάσεως μέχρι τῆς σήμερον ὁ Ἑλληνισμὸς ἐκτήσατο εὐπορίαν καὶ παιδείαν πολὺ μείζονας τῆς εὐπορίας καὶ τῆς παιδείας τῶν προτέρων χρόνων. Ἀλλὰ τὰ ἀγαθὰ ταῦτα, πολύτιμα ὄντα ἐν τῷ ἰδιωτικῷ τοῦ ἔθνους βίῳ, δὲν ἤθελον ἔχει ἀξίαν ἐν τῷ ἱστορικῷ, εἰμὴ ἐὰν ἀπέβαινον χρήσιμα, δὲν λέγω ὅπως ἐκπληρωθῶσιν αἱ μεγάλαι προσδοκίαι τῶν δύο ἐκείνων πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς Ἀγγλίας, τοὐλάχιστον ὅπως μὴ ὑπερτερήσωσιν ἡμῶν φυλαὶ ὑστεροφανεῖς, αἵτινες οὐδ' ἐφαντάσθησαν νὰ πράξωσι τὰ πολεμικὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔργα. Ἐνῷ ὅμως ἡ τοιαύτη χρῆσις τῶν ὑλικῶν καὶ πνευματικῶν ἡμῶν πόρων κατωρθώθη ἐν ἡμέραις δουλείας, δὲν κατωρθώθη, ὡς μὴ ὤφελεν, ἀφ' ἧς ἐγενόμεθα ἐλεύθεροι.

Οὕτως ἔχουσιν ἐν συνόψει τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ἑξηκονταετίαν, ἧς δὲν ἔλαβον τὴν γενναιότητα νὰ ἱστορήσω τὰς λεπτομερείας.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 24 Αὐγούστου 1887.

Κ. Π.

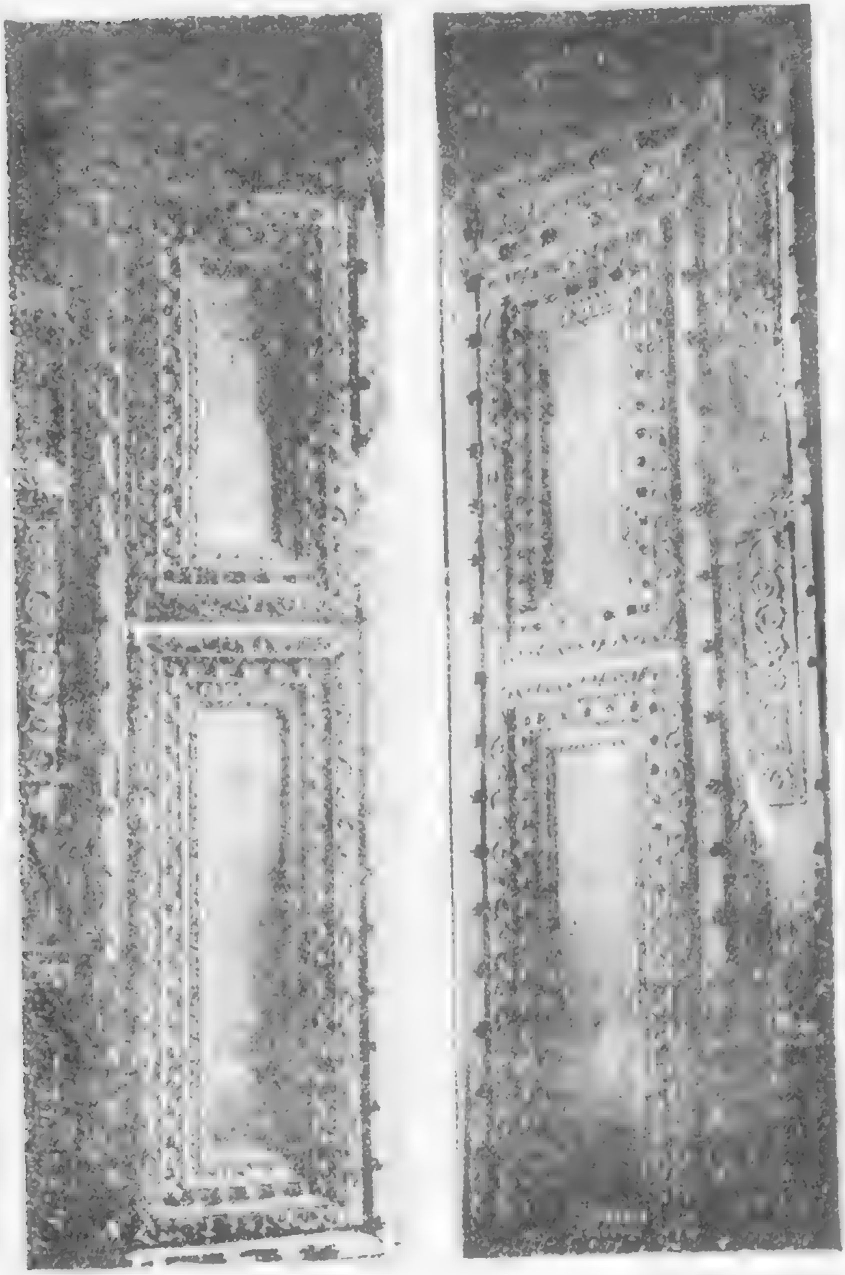

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

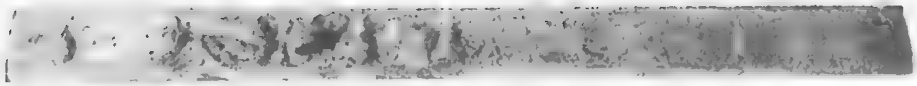
ΒΙΒΛΙΟΝ ΔΕΚΑΤΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΕΠΙΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Ἐπιστήλιον βυζαντινοῦ τέμπλου ἐκ παλαιοχριστιανικῶν γλυπτῶν προερχομένων ἐκ τοῦ ἐρειπωμένου Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης.
(Βυζ. Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

Ἡ Ὡραία Πύλη τῆς Ἁγίας Σοφίας

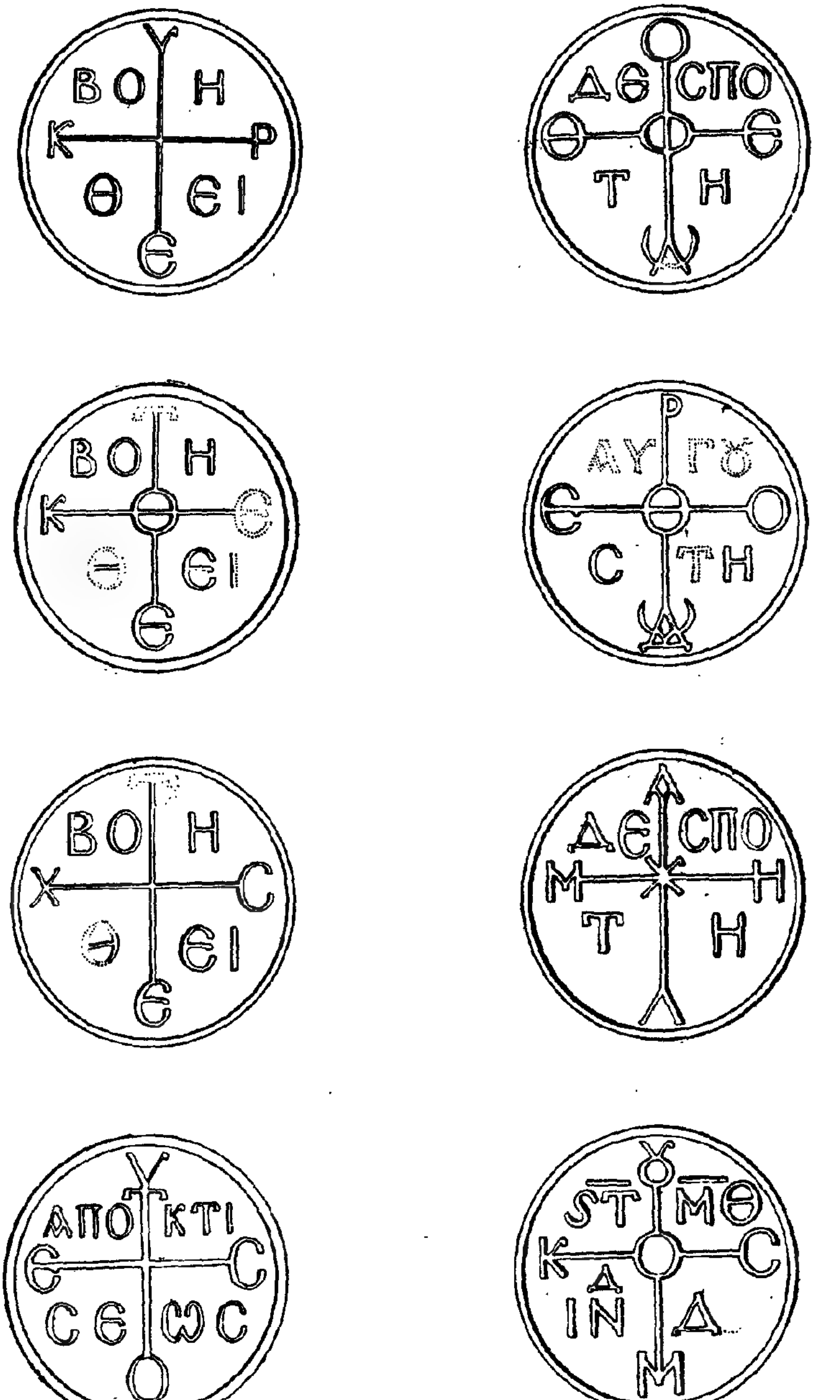
Μαρμάρινον Βυζαντινὸν Τέμπλον (ΙΒ' αἰῶνος)
Ἐκ τοῦ μεταβληθέντος εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν Ἐρεχθείου
(Βυζαν. Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὸ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν κατελύθη μὲν ὁριστικῶς εἰμὴ τῷ 1453, ὅτε ἔπεσεν ὁ τελευταῖος αὐτοῦ βασιλεύς, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἔπαυσε πρωταγωνιστῶν ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ Εὐρώπῃ. Μέχρι τοῦ 1360 οἱ Φράγκοι ἐγένοντο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἰσοδύναμοι αὐτοῦ ἐν ταῖς χώραις ταύταις· κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα 90 ἔτη ἐπέδραμεν ἐξ Ἀσίας νέος μνηστήρ, ὅστις, κατισχύσας βαθμηδὸν τῶν προκατόχων, κατέβαλεν ἐπὶ τέλους ἀμφοτέρους διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τρεῖς λοιπὸν ὑπῆρξαν οἱ πρωταθληταὶ τῶν χρόνων τούτων, ἐξ ὧν ὁ μὲν εἷς ἠγωνίσθη νὰ διασώσῃ τὴν ἀπ' αἰῶνος κεκτημένην ἀρχήν, οἱ δὲ δύο ἄλλοι ἐπεχείρησαν καὶ κατώρθωσαν ἀλληλοδιαδόχως νὰ ἰδιοποιηθῶσιν αὐτήν. Τίς ἐξ αὐτῶν δικαιοῦται νὰ δώσῃ τὸ ἑαυτοῦ ὄνομα εἰς τὴν προκειμένην περίοδον;

Τὸ ἔθνος τὸ ἀντιποιούμενον τοιαύτης τιμῆς ὀφείλει πρὸ πάντων νὰ ἐκπληρώσῃ ἱστορικήν τινα ἐντολήν. Οἱ Φράγκοι καὶ οἱ Ὀσμανίδαι κατέλυσαν μὲν τὸ προηγούμενον καθεστὼς καὶ κατέλαβον τὴν χώραν, μόνη ὅμως ἡ κατάλυσις τοῦ καθεστῶτος καὶ μόνη ἡ κατάληψις τῆς χώρας δὲν ἀρκοῦσιν· ἀπαιτεῖται προσέτι νὰ δημιουργηθῇ νέον καθεστὼς περιέχον τὰ σπέρματα ἰδίας πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἐπιδόσεως. Οὐδέτερος δὲ τῶν δύο δορικτητόρων τῆς παρούσης περιόδου ἐξεπλήρωσε τὸν ἀπαραίτητον τοῦτον ὅρον. Οἱ Φράγκοι ἀνεδείχθησαν τοσοῦτον ἀδέξιοι περὶ τὴν κυβέρνησιν τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας ὥστε πρωιμώτατα ἀπέβαλον τὴν ἀρχὴν τῶν χωρῶν τούτων. Εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα ἐπολιτεύθησαν ἐπιτηδειότερον, καὶ συνετέλεσαν μάλιστα εἰς τὴν εὐημερίαν τῆς χώρας καὶ εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἀνατροφὴν τῶν κατοίκων αὐτῆς, ἀλλ' ἀπελθόντες μετ' οὐ πολὺ δὲν ἀφῆκαν εἰμὴ ἀμυδράς τινας ἀναμνήσεις τῆς γλώσσης αὐτῶν, καὶ τῆς θρησκείας, καὶ τοῦ διανοητικοῦ αὐτῶν βίου. Ὁ δὲ ἀνὴρ ὁ καταδικάσας ἑαυτὸν νὰ ἀπομνημονεύσῃ τὰς περιπετείας τῶν Ὀσμανιδῶν, ὁ Hammer, ἀφικόμενος εἰς τὸ 1700 ἔτος, ἤτοι διανύσας 350 περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς πρώτης ἐν Εὐρώπῃ ἐγκαταστάσεως αὐτῶν, ἀναφωνεῖ· «τελευταῖον ὅ τε συγγραφεὺς καὶ ὁ ἀναγνώστης τῆς Ὀσμανικῆς ἱστορίας δύνανται νὰ ἀναπνεύσωσιν ὁπωσοῦν ἐξερχόμενοι τῆς πνιγηρᾶς ἀτμοσφαίρας τῶν σφαγῶν καὶ τῶν βασάνων». Οἱ μετέπειτα χρόνοι τῆς Ὀσμανικῆς δεσποτείας ὑπῆρξαν ἴσως κατά τι ὀλιγώτερον τῶν προτέρων αἱματοχαρεῖς· ἀλλ' οἱ κατακτηταὶ ἐκεῖνοι, ἀναγκασθέντες ἐξ ἀρχῆς νὰ χω-

Ἀργυρᾶ μονογράμματα Ὡραίας Πύλης Ἁγ. Σοφίας

ρισθῶσι διὰ παντὸς ἀπὸ τῶν κατακτηθέντων, οὐδέποτε ἠδυνήθησαν νὰ κατασκευάσωσι καθ' ἑαυτοὺς γενεσιουργόν τινα ἱστορικὸν κόσμον. Ἀρχίσαντες δὲ πρὸ μιᾶς ἤδη ἑκατονταετηρίδος νὰ ἀπέρχωνται δὲν καταλείπουσιν ἐν ταῖς χώραις ταύταις εἰμὴ τὴν μνήμην τῶν καταστροφῶν ἃς ἐπὶ πεντακόσια ἔτη ἐπεσώρευσαν εἰς αὐτάς. Ὑπολείπεται ὁ πρώην κύριος τῆς χώρας, ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός· καὶ αὐτὸς ὅμως ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός, ἀφοῦ ἐν διαστήματι ἐτῶν ἑξακοσίων ἐπετέλεσε τοὺς καλλίστους καὶ εὐεργετικωτάτους τῶν ἱστορικῶν ἄθλων, προσβληθεὶς αἴφνης ἀπὸ τῆς προτέρας ἔτι περιόδου, ἐκ δυσμῶν τε καὶ ἀνατολῶν, ὑπὸ τῶν πορθητῶν ἐκείνων, εἰς τοσαύτην ἐπὶ τῆς παρούσης περιέστη οὐ μόνον ὑλικὴν ἀλλὰ καὶ ἠθικὴν ἔκλυσιν ὥστε δὲν παρέτεινε τὴν ἀγωνίαν αὐτοῦ μέχρι τοῦ 1453 εἰμὴ διὰ τὰς παρεμπεσούσας ἐμφυλίους τοῦ μωαμεθανισμοῦ διενέξεις.

Ἐν τῷ κυκεῶνι τούτῳ τῆς πολυαρχίας ἢ μᾶλλον ἀναρχίας παρέστη εἰς μέσον ἕτερος σταδιοδρόμος, ὃν εἴδομεν προαναγγελλόμενον ἀπὸ τῆς προηγουμένης περιόδου, ὁ νέος Ἑλληνισμός [1]. Ὁ Ἑλληνισμὸς οὗτος ὁ ἐκ τῶν σπλάγχνων τοῦ μεσαιωνικοῦ γεννηθείς, βλέπων ἤδη τὸν γεννήτορα δσημέραι φθίνοντα καὶ πολλοὺς ἀλλοφύλους ἐπιδραμόντας εἰς ἐκπόρθησιν τῆς οὐσίας αὐτοῦ, ἔσπευσε νὰ ἀποδείξῃ δι' ἔργων γενναίων ὅτι εἰς οὐδένα ἐξ αὐτῶν ἐννοεῖ νὰ παραδώσῃ ἀμαχητὶ τὴν πατρῴαν κληρονομίαν.

Μάλιστα ἀξιομνημόνευτοι ὑπῆρξαν οἱ ἀγῶνες αὐτοῦ κατὰ τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐνετοκρατίας, ὅπου ἐπ' αὐτοφώρῳ συλλαμβάνομεν τήν τε στενωτάτην μεταξὺ τῶν δύο ἐκείνων Ἑλληνισμῶν συγγένειαν καὶ μίαν τῶν πρώτων αὐτοτελῶν ἐνεργειῶν τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Πολλάκις εἴπομεν ὅτι μετὰ τὴν ἀπὸ τῶν Ἀράβων ἀνάκτησιν τῆς Κρήτης ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐφρόντισε, μεταξὺ τῆς 10 καὶ τῆς 12 ἑκατονταετηρίδος, νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὸ ὅλως μαρανθὲν θρησκευτικὸν καὶ μάχιμον τῆς νήσου ἐκείνης πνεῦμα, ἐγκαταστήσασα πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐν αὐτῇ οὐκ ὀλίγους ἐκ τῶν περιωνύμων στρατιωτικῶν τοῦ κράτους οἴκων. Τούτων δὲ οἱ ἄμεσοι ἢ πλάγιοι ἀπόγονοι προέστησαν ἤδη τῶν πολλῶν ἐπαναστάσεων ὅσας ἐπεχείρησαν οἱ Κρῆτες κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας ἀπὸ τοῦ 1212 καὶ ἐφεξῆς· οἱ Ἁγιοστεφανῖται, οἱ Σκορδίλαι, οἱ Δρακοντόπουλοι, οἱ Χορτάτοι (οἱ ἔκτοτε Χορτάτζοι μετονομασθέντες), οἱ Καλλέργαι, οἱ Προικοσίραι, οἱ Βλαστοί. Αἱ ἐπαναστάσεις αὗται διεξήχθησαν αὐτοβούλως καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀξίας λόγου ἐπικουρίας τοῦ ἐν Νικαίᾳ κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα ἐν Κωνσταντινουπόλει σκηνώσαντος μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἂν δὲ δὲν ηὐτύχησαν νὰ καταλύσωσι τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἦσαν κινήματα μικρά. Μήπως τὸ Ὀσμανικὸν κράτος, ἐν ἀκμῇ ἔτι ὂν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, δὲν ἐχρειάσθη εἴκοσιν ὅλα ἔτη ὅπως ἐπὶ τέλους καταβάλῃ τὴν ἐν Κρήτῃ Ἐνετοκρατίαν ; Ὁπόσον δὲ σπουδαῖαι ἦσαν αἱ ἔνοπλοι διαμαρτυρίαι τοῦ νεαροῦ τούτου Ἑλληνισμοῦ, ἀποδείκνυται ἐκ τοῦ ὅτι πολλὰ ἠδυνήθησαν νὰ ἀποσπάσωσι προνόμια ἀπὸ τῶν κυριάρχων καὶ ἰδίως πολλὰς ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας παραχωρήσεις, ὅτι ἐνίοτε περιήγαγον αὐτοὺς ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς, ὅτι τινὲς τῶν ἐπαναστάσεων τούτων ὑπῆρξαν μακραὶ καὶ πεισματώδεις καὶ ὅτι κατεβάλλοντο μέν, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ αὐτῶν ἐθανατοῦντο, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον μετ' οὐ πολὺ ἐπανελαμβάνοντο.

Ἕτεροι καὶ χαρακτηριστικώτεροι μάλιστα ἀγῶνες τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ συνέβησαν εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων εἰς τὰ δυτικὰ διαμερίσματα τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου. Ἐνῷ ὁ Βονιφάτιος κατελάμβανε τὰς ἀνατολικὰς αὐτῆς χώρας, ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Κομνηνὸς ἵδρυσε πρὸς δυσμὰς ἴδιον κράτος, τὸ ὁποῖον,

[1] Ἐννοεῖ ὁ συγγραφεὺς τὴν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς Βυζαντιακῆς ἱστορίας ἀρξαμένην μεγάλην ἐπίδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων.

ἁπλούμενον ἀπὸ Ναυπάκτου μέχρι Δυρραχίου, περιελάμβανε τὴν παλαιὰν καὶ τὴν νέαν Ἤπειρον, τὴν Ἀκαρνανίαν, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν δυτικωτέραν Θεσσαλίαν. Οἱ ἱστορικοί, οἵ τε ἡμέτεροι καὶ οἱ ξένοι, ὀνομάζουσι τὸ κράτος τοῦτο *Δεσποτᾶτον Ἠπείρου* καὶ τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ *Δεσπότην Ἠπείρου*. Τὰ δὲ *Χρονικὰ τοῦ Μωρέως*, τὰ ὁποῖα ἀκριβέστερον ἐκδηλοῦσι τὴν δημώδη συνείδησιν, προσαγορεύουσι τὸν ἡγεμόνα ἐκεῖνον οὐ μόνον Δεσπότην τῆς Ἠπείρου *ἀλλὰ καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδος*, δικαίως ἀπονέμοντα αὐτῷ τὴν καινοφανῆ τότε ταύτην ἐπωνυμίαν, διότι ὁ Μιχαὴλ καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος πρώτιστον αὐτῶν καθῆκον ἐνόμισαν νὰ συμπράξωσι μετὰ τῶν Πελοποννησίων εἰς τὸν κοινὸν κατὰ τῶν Φράγκων ἀγῶνα.

Οἱ Πελοποννήσιοι τφόντι ἀπέκρουσαν κατ' ἀρχὰς ὅπως καὶ οἱ Κρῆτες, ὅπως καὶ οἱ Ἠπειρῶται, τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν. Δὲν ἀντιπαρετάχθησαν μὲν ἐκ τοῦ συστάδην εἰμὴ ἅπαξ, ὡς φαίνεται, καὶ ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ἡττήθησαν. Ἀλλὰ τὰ φρούρια τῆς Κορίνθου, τοῦ Ἄργους καὶ τοῦ Ναυπλίου ἀντέστησαν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ὑπὸ τὸν Σγουρὸν καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ δεσπότου Ἑλλάδος Θεόδωρον. Τὴν δὲ Μονεμβασίαν δὲν κατώρθωσαν νὰ κυριεύσωσιν οἱ Φράγκοι εἰμὴ ὑπὲρ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη ἀπὸ τῆς εἰς τὴν χερσόνησον ἐπιδρομῆς αὐτῶν καὶ τοῦτο μετὰ τριετῆ πολιορκίαν, 1246—1248· τοσοῦτον καρτερικὴν ἄμυναν ἀντέταξαν οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης ὑπὸ τοὺς δημοτικοὺς αὐτῶν ἄρχοντας, Μαμωνᾶν, Δαιμονογιάννην καὶ Σοφιανόν. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν ὁ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγὼν διεξήχθη κατ' ἀρχὰς οἴκοθεν, ἄνευ βοηθείας τοῦ ἐν Νικαίᾳ ἔτι διαμένοντος μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Οἱ Πελοποννήσιοι δὲν ἔλαβον τότε ἐπικουρίαν εἰμὴ παρὰ τοῦ δεσπότου Ἑλλάδος, ὥστε τὰ δύο ταῦτα τμήματα τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν ξένων, οὐ μόνον ἀσχέτως πρὸς τὴν περιλειπομένην μεσαιωνικὴν ἡμῶν κυβέρνησιν ἀλλὰ καὶ πρὸς ἄλληλα συνεννοούμενα.

Τελευταῖον ὅμως συνεπληρώθη ἡ κατάκτησις τῆς Πελοποννήσου· οἱ κάτοικοι αὐτῆς ὑπέκυψαν, ἀλλὰ δὲν ὑπέκυψαν ἄνευ ὅρων. Ὅπως οἱ ἐν Κρήτῃ Ἐνετοί, οὕτω καὶ οἱ Βιλλεαρδουῖνοι τῆς Πελοποννήσου ἐδέησε νὰ κυρώσωσι τὰς ἰδιωτικὰς τῶν Ἑλλήνων κτήσεις καὶ προνομίας καὶ πρὸ πάντων νὰ ὀμόσωσιν ὅτι δὲν θέλουσι καταναγκάσει αὐτοὺς νὰ μεταβάλωσι θρήσκευμα καὶ νὰ γίνωσι Φράγκοι· ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὅτι δὲν θέλουσι τοὺς βιάσει νὰ συγχωνευθῶσι μετὰ τῶν ξένων, ἀποβάλλοντες τὴν ἐθνικὴν αὐτῶν ὀντότητα. Ἐνταῦθα δὲ ἀπεδείχθη πάλιν, ὁπόσον συνετῶς εἶχε πολιτευθῆ ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἀποκρούσας παντὶ σθένει ἐπὶ 750 ἔτη τὰς κυριαρχικὰς τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ἐὰν οἱ σταυροφόροι ἐπήρχοντο εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἔχοντες προκατεσκευασμένην τὴν θρησκευτικὴν ἑνότητα, ἠδύναντο ἴσως νὰ παγιώσωσι τὸ πολιτικὸν αὐτῶν κράτος. Ἀλλ' εὑρόντες κατέναντι αὐτῶν λαὸν τοῦ ὁποίου τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα κατωχυροῦτο ὑπὸ ἀκραδάντου εἰς τὰ πάτρια δόγματα ἀφοσιώσεως περιέπεσον εἰς κύκλον διάλληλον· εἰ μὲν δὲν ἠνείχοντο τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ, προεκάλουν ἀδιαλείπτους ἐπαναστάσεις. εἰ δὲ τὸ ἠνείχοντο, παρεσκεύαζον τὴν κατάλυσιν τοῦ ἑαυτῶν κράτους, ἅμα ὡς ἤθελον προκύψει εἰς μέσον εὐμενεῖς ὑπὲρ τῶν ἰθαγενῶν περιστάσεις.

Τοῦτο δὲ ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ συμβῇ ὡς ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν κατηρτίσθη ἡ τετάρτη σταυροφορία. Ὁ στρατὸς αὐτῆς ἦτο δυσανάλογος πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἐπιχειρήματος, καὶ ἀπέβη ἔτι μᾶλλον ἀνεπαρκής ὅτε μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως διεσπάρη ἀπὸ τῆς Θράκης μέχρι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Κρήτης. Τακτικὰς ἐπικουρίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ λάβωσιν οἴκοθεν εἰμὴ μόνοι οἱ Ἐνετοί, διότι αὐτοὶ καὶ μόνοι ἐπέμφθησαν ὑπὸ κράτους τακτικῶς ὠργανωμένου καὶ ἔχοντος ὡρισμένον σκοπόν. Οἱ Γάλλοι,

οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Ἰταλοὶ ἦσαν ἐθελονταὶ τυχοδιῶκται, ὧν ἡ ἐπιβολὴ ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰς τότε προαιρέσεις τῆς Δύσεως, ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ἐξεπροσώπουν ἀορίστως ἅπασαν τὴν Δύσιν, οὐδεμίαν ἔλαβον σπουδαίαν συνδρομὴν παρ' οὐδεμιᾶς ἰδίᾳ τῶν ἐν αὐτῇ ἐπικρατειῶν, αἵτινες ἄλλως τε οὐδὲ εἶχον ἔτι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ὡρισμένην ἐξωτερικὴν πολιτικήν. Ἐντεῦθεν μόνοι οἱ Ἐνετοὶ ἠδυνήθησαν ν' ἀνθέξωσιν ἐπὶ 450 ἔτη εἰς τὰς ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατινικὴ αὐτοκρατορία δὲν ἔλαβεν εἰμὴ ὀλίγας τινὰς σχετικῶς ἐπικουρίας, καὶ τούτου ἕνεκεν ἐξέλιπεν ἐντὸς 55 ἐτῶν, ἐξ ὧν τὰ πλεῖστα διήγαγεν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταπεινώσει καὶ ἀθλιότητι. Οἱ δὲ ἐν ταῖς νοτιωτέραις ἑλληνικαῖς χώραις Φράγκοι ἐγκατελείφθησαν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις. Μόλις μετὰ παρέλευσιν χρόνου πολλοῦ προσῆλθον ἐνταῦθα ὁμόθρησκοί τινες αὐτῶν, οἵτινες ὅμως ἢ ἐκτραπέντες εἰς ἐμφυλίους διενέξεις ἢ ἀποτελοῦντες ληστρικὰς μᾶλλον συμμορίας, οἷοι ἦσαν ἡ ***Καταλανικὴ Ἑταιρεία*** καὶ ἡ ***Ναβαρικὴ Ἑταιρεία,*** ἀντὶ νὰ ἐνισχύσωσι τὴν Φραγκοκρατίαν, συνετέλεσαν ἀπ' ἐναντίας εἰς τὴν κατάλυσιν αὐτῆς. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ Βιλλεαρδουῖνοι καὶ οἱ Δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν ἐδέησε νὰ ἐπαρκέσωσι δι' ἄλλου τρόπου εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῆς στρατιωτικῆς αὐτῶν δυνάμεως.

Ἐπὶ τούτῳ, ἀφοῦ ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς πολλά, ὡς εἴδομεν, δίκαια καὶ προνόμια, ἐκάλεσαν προσέτι αὐτοὺς εἰς τὰ ὅπλα διὰ τακτικῆς στρατολογίας καὶ σὺν τῷ χρόνῳ προήγαγον πολλοὺς ἐξ αὐτῶν εἰς ἀνώτερα τοῦ κράτους ἀξιώματα. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε πρόδηλον. Καθ' ὅσον ἠλαττοῦντο οἱ ἑσπέριοι φεουδάρχαι, καθ' ὅσον ἡ δύναμις αὐτῶν ἐξησθένει ἔτι μᾶλλον διὰ τῶν ἐμφυλίων αὐτῶν διενέξεων, οἱ κάτοικοι τῶν νοτιωτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν, συμπράξαντες ἤδη καὶ μετὰ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἐξώσαντος τοὺς Φράγκους ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅλως σχεδὸν ἐπὶ τέλους ἀπηλλάγησαν τῆς ξενικῆς ἐκείνης κυριαρχίας.

Ἀλλ' ἡ ἀναστήλωσις τοῦ ἀρχαίου μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους ἀπέβη τότε ἀδύνατος. Ἔτι ἀπὸ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος αἱ πλεῖσται τῶν ἐπαρχιῶν αὐτοῦ εἶχον κατασιῆ, ὡς ἠξεύρομεν, αὐτοκέφαλοι· αἱ δὲ ἀνωμαλίαι τῆς 13 καὶ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος δὲν ἦσαν βεβαίως ἐπιτήδειαι νὰ θεραπεύσωσι τὴν ἐξάρθρωσιν ταύτην. Τόσῳ δὲ μᾶλλον δυσκατόρθωτος ἦτο ἡ ἀνόρθωσις τῆς κυβερνητικῆς ἑνότητος ὅσῳ ἀπὸ τοῦ 1360 νέος καὶ φοβερώτατος ἐπῆλθε πολέμιος, οἱ Ὀσμανίδαι Τοῦρκοι. Καὶ οὐ μόνον αἱ ἐπαρχίαι δὲν ἐπείθοντο νὰ ἀποβάλωσι τὴν αὐτοτέλειαν αὐτῶν ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς νοτιωτέρας ἑλληνικὰς χώρας ἤρχισαν νὰ ἐπιπνέωσιν ἀρχαῖαί τινες ἀναμνήσεις, αἵτινες, ὅσῳ ὀλίγον πρακτικαὶ καὶ ἂν ἦσαν, συνετέλουν ὅμως εἰς τὸ νὰ συμπληρώσωσι τὴν κατάλυσιν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τῷ 1415 εἷς τῶν ἀνωτέρων τῆς Πελοποννήσου λειτουργῶν, ὁ ***προστάτης τῶν νόμων*** Γεώργιος Γεμιστός, ἤ, ὅπως αὐτὸς ἑαυτὸν ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον μετωνόμασε, Πλήθων, ὑπέβαλεν εἰς τοὺς Παλαιολόγους Μανουὴλ καὶ Θεόδωρον σχέδιον ριζικῆς τῆς χερσονήσου μεταρρυθμίσεως, οἰκονομικῆς, στρατιωτικῆς καὶ κοινωνικῆς, ἥτις ἐν πολλοῖς ἐνθυμίζει τοὺς θεσμοὺς τῆς ἀρχαίας Σπάρτης καὶ ὁπωσδήποτε προηρεῖτο τὴν ὁλοσχερῆ ἀνατροπὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ καθεστῶτος. Ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης ἦτο φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀνέφικτος· ἀλλ' ἐκ τούτου καὶ μόνου, ὅτι ἐσχεδιάσθη καὶ ἐπισήμως διετυπώθη, οἱ Παλαιολόγοι ἐνόησαν ὅτι ἔζων ἤδη ἐντὸς κόσμου ἐντελῶς ἀλλοτρίου τοῦ κόσμου ἐν ᾧ ἐγεννήθησαν καὶ ἀνετράφησαν. Μάλιστα δὲ κατενόησε τοῦτο ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, ὅστις πλειότερον ὅλων τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ διέτριψεν ἐν Πελοποννήσῳ καὶ σπουδαιότερον ἠγωνίσθη ἐν αὐτῇ ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ἀνεξαρτησίας. Τίς Ἕλλην ἀγνοεῖ ὅτι

ὁ Κωνσταντῖνος οὗτος περιβληθεὶς βραδύτερον τὸν ἀκάνθινον τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Ρωμαίων στέφανον ὠνόμασε κατὰ τὴν προτεραίαν τῆς ἁλώσεως τοὺς συναγωνιστὰς ἀπογόνους Ἑλλήνων· καὶ πάλιν τὴν ἐπιοῦσαν ἐκάλεσε τὴν πόλιν, ὑπὲρ ἧς ἐμάχοντο, *ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων*; Ταύτην δὲ φέρων διὰ στόματος τὴν δήλωσιν, ὅτι δὲν πρόκειται πλέον περὶ Ρωμαίων, ἀλλὰ περὶ Ἑλλήνων, ὅτι δὲν πρόκειται δηλαδὴ περὶ συντηρήσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ περὶ ἀνιδρύσεως Ἑλληνισμοῦ νέου, ἔπεσε τὴν ἐπιοῦσαν μάρτυς γενόμενος, ἔσχατος μὲν τοῦ παρελθόντος, πρῶτος δὲ τοῦ μέλλοντος.

Οἱ Ὀσμανίδαι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὁριστικῶς κυριαρχήσαντες τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν δὲν ηὐδοκίμησαν περὶ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἔργου αὐτῶν πλειότερον τῶν Φράγκων. Αἱ περιπέτειαι τῆς κατακτήσεως ταύτης ὑπῆρξαν διάφοροι, ἀλλ' ἡ ἀποτυχία παρεμφερής. Ἐνῷ οἱ Φράγκοι οὐδένα τῶν ἰθαγενῶν προσῳκειώθησαν, οἱ Ὀσμανίδαι ἀπ' ἐναντίας συνεχώνευσαν πολλοὺς διὰ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ. Τἀνάπαλιν ὅμως, ἐνῷ οἱ Φράγκοι διῴκησαν τοὺς ὑποκύψαντας, οἱ Ὀσμανίδαι, οἵτινες ἐπὶ μακρότατον οὔτε τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἦσαν ἐπιτήδειοι νὰ διαχειρισθῶσιν, οὐδόλως σχεδὸν ἀνέλαβον νὰ κανονίσωσι τὰς σχέσεις τοῦ κράτους πρὸς τοὺς πολυαρίθμους ὑπηκόους ὅσοι διετήρησαν τὴν ἐθνότητα καὶ τὴν θρησκείαν αὐτῶν [1]. Ἐννοεῖται ὅτι ἀπήτουν παρ' αὐτῶν ἀδυσωπήτως πολυειδεῖς φόρους καὶ ὅτι τὸ ἥμισυ ἐκεῖνο τῶν κατοίκων τῆς χώρας οὐδεμίαν εἶχεν ἀσφάλειαν τιμῆς, περιουσίας καὶ ζωῆς, κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως ἐγκατελείπετο εἰς τὴν τύχην του, ὅ ἐστιν ἀφίετο νὰ ρυθμίσῃ αὐτὴν κατὰ τὸ δοκοῦν. Ἡ τύχη αὕτη δὲν ἦτο βεβαίως ἐπίζηλος· ἀλλ' ἐπὶ τέλους οὔτε αἱ καταιγίδες, οὔτε οἱ λοιμοί, οὔτε οἱ λιμοί, οὔτε αἱ ἄλλαι φυσικαὶ συμφοραὶ εἶναι *ἀδιάλειπτοι*, ὁ δὲ τρόπος καθ' ὃν ὠφελήθη ἐκ τῶν διαλειμμάτων τούτων ὁ νέος Ἑλληνισμὸς μαρτυρεῖ ὁπόσον δεξιῶς παρεσκευάσθη ὑπὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν μοναρχίας πρὸς ἐπιτέλεσιν τῆς λαχούσης αὐτῷ ἱστορικῆς ἐντολῆς.

Ἐπὶ τῆς μακρᾶς ἐκείνης δουλείας ὁ νέος Ἑλληνισμὸς κατώρθωσε νὰ δημιουργήσῃ ἴδιον κοινοτικὸν ὀργανισμόν, ἕνα τῶν καλλίστων ἐν πολλοῖς κοινοτικῶν ὀργανισμῶν ὅσων μνημονεύει ἡ ἱστορία· νὰ δημιουργήσῃ αὐτοτελῆ δημοσίαν παίδευσιν, αὐτοτελῆ ἐξωτερικὴν πολιτικήν, αὐτοτελῆ πεζικὴν καὶ ναυτικὴν δύναμιν· δὲν ἔπαυσεν ἐπὶ 368 ἔτη συμμαχῶν μεθ' ὅλων τῶν πολεμίων τῆς Πύλης, καὶ μετὰ τὸν μακραίωνα ἐκεῖνον ἐναγώνιον βίον ἵδρυσε τελευταῖον δι' ἄθλων πολυκρότων, ἔκ τινων τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ κτήσεων, βασίλειον νέον, τὸ καθ' ἡμᾶς βασίλειον τῆς Ἑλλάδος. Τὸ βασίλειον τοῦτο ἐλογίζετο ἐπὶ πλεῖστον χρόνον ὡς ὁ μόνος ἐπίδοξος διάδοχος τῆς ὁσημέραι φθινούσης ὀσμανικῆς κυριαρχίας, ὡς ὁ μόνος ἐν τῇ Ἀνατολῇ μυσταγωγὸς τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ· καὶ νῦν δέ, ὅτε παρέστησαν εἰς μέσον δύο ἕτεροι αὐτοῦ συναγωνισταί, ἀποτελεῖ πάντοτε ἕνα τῶν κυριωτάτων λειτουργῶν τῆς βραδέως μὲν ἀλλ' ἀδιαλείπτως διεξαγομένης μεγάλης ταύτης ἀνταποδόσεως. Ταῦτα εἶναι τὰ ἔργα τὰ ἐπιτελεσθέντα ὑπὸ τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ· ταῦτα λέγονται ἱστορικαὶ ἐντολαί, οὐχὶ δὲ αἱ πρόσκαιροι καὶ ἄγονοι ἢ διαρκεῖς μὲν ἀλλὰ πανώλεθροι κατακτήσεις. Καὶ ἰδοὺ διατί ὁ νέος Ἑλληνισμὸς πρωτεύει ἱστορικῷ λόγῳ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς σήμερον.

Τότε δὲ ἐπέτειλε καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ. Ἐκ τῶν προτέρων χρόνων δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ εὐάριθμά τινα καὶ ἐξ ὀλίγων χωρῶν προερχόμενα καὶ ἀπ' ἀλλή-

---

[1] Ταῦτα ἐκανονίσθησαν κατὰ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ *Ἰσλὰμ* ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τῆς Ἰσλαμικῆς πολιτείας ἀπέναντι τῶν Χριστιανῶν.

λων διαφέροντα ναυάγια τῆς λαλουμένης γλώσσης, τὰ ὁποῖα διὰ τοὺς τρεῖς τούτους λόγους ἀδύνατον εἶναι νὰ λύσωσι τὸ ζήτημα ἐὰν ὑπῆρχεν εἰς ὅλας τὰς χώρας τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους μία τις κοινῶς λαλουμένη γλῶσσα καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὁποία τις ἦν αὕτη(1)· Ἀπὸ δὲ τῆς δωδεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἀνέθορον αἴφνης ἔργα πολλὰ εἰς πεζὸν καὶ ἔμμετρον λόγον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ἑπτανήσῳ, ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χερσονήσῳ, ἐν Κρήτῃ, ἐν Κύπρῳ, ἐν Ρόδῳ. Ἅπαντα τὰ ἔργα ταῦτα διακρίνονται, κατά τε τὸ εἶδος καὶ τὴν ὕλην, ἀπὸ τῆς παρηκμακυίας ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, ἐν ᾗ ἐγράφησαν τὰ μνημεῖα τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν φιλολογίας. Κατὰ δυστυχίαν ὅμως καὶ ταῦτα διαφέρουσιν οὐδὲν ἧττον ἀπ᾽ ἀλλήλων, ὥστε προδήλως δὲν ἐκπροσωποῦσιν εἰμὴ τοὺς τοπικοὺς τῶν χωρῶν ἐκείνων ἰδιωτισμούς.

Ἐπιστήσωμεν ἐν τούτοις ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν εἰς ἓν τῶν μνημείων τούτων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν γλώσσης, εἰς τὰ λεγόμενα ***Χρονικὰ τῶν ἐν Ρωμανίᾳ καὶ μάλιστα ἐν τῷ Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων.*** Τὰ Χρονικὰ ταῦτα ἐγράφησαν εἰς ἔμμετρον λόγον, ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι, ὑπὸ Πελοποννησίου, γεννηθέντος ἐκ μητρὸς Ἑλληνίδος καὶ πατρὸς Φράγκου. Τοιούτους ἡμιέλληνας ἢ συμμίκτους ἢ διγενεῖς ἀναφέρει πολλοὺς ἥ τε ἀρχαία καὶ ἡ μέση ἡμῶν ἱστορία, ἰδίως ἐν Ἰταλίᾳ καὶ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ ὀνομάζει ὁ Πολύβιος μιξέλληνας, τοὺς δ᾽ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ὁ Στράβων Ἑλληνογαλάτας ἢ Γαλλογραικοὺς καὶ ὁ Θεοφάνης Γοτθογραίκους. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις ἐγένοντο βεβαίως πολλοὶ γόνοι Ἑλλήνων καὶ ἀλλοδαπῶν, μάλιστα κατὰ τοὺς αἰῶνας τῶν μεγάλων ἐπιδρομῶν καὶ ἐποικήσεων. Ἐκ τούτων ὅμως ρητῶς δὲν ἐπωνυμοῦνται εἰμὴ οἱ «ἐκ Ρωμαίων γυναικῶν γεννηθέντες τοῖς Ἰταλοῖς» (δηλαδὴ τοῖς Φράγκοις), καλούμενοι ***Γασμοῦλοι*** ἢ ***Βασμοῦλοι***. Καὶ τὸ μὲν τελευταῖον μέρος τῆς ἐπωνυμίας ταύτης πρόδηλον τί δηλοῖ, διότι ἄχρι τοῦδε ἐν Πελοποννήσῳ ***μοῦλος*** ὀνομάζεται ὁ νόθος, τοῦ δὲ πρώτου δὲν ἀνευρέθη ἔτι ἡ σημασία (2). Ἀλλ᾽ ἐπανερχόμενοι εἰς τὰ Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων λέγομεν ὅτι ταῦτα βρίθουσιν ἰδιωτισμῶν, τοὺς ὁποίους μέχρι τῆς σήμερον ἔχει ὁ λαὸς διὰ στόματος ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ· οἷον ***κάθου σιμά μου, σύρετε εἰς τὸν πρίγκιπα, ἔσωσε ᾽ς τὸ Παρίσι, νὰ σμίξουν, ἐπάνω μου τὸ παίρνω, τὴν εὐλογήθηκε, τοῦ γιαλοῦ, τοῦ λιμιῶνος, ᾽ς τὸ ἔμπα Νοεμβρίου, ἐγὼ ἀτός μου, ἀπ᾽ αὐτον, ποτέ του*** καὶ πλεῖστα ἄλλα. Πρὸς τοῖς ἄλλοις δὲ ὅλα τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα ἐκφέρονται ἐν τοῖς Χρονικοῖς ἀπαραλλάκτως ὅπως καὶ νῦν ὑπὸ τῶν πολλῶν παραμορφοῦνται, καίτοι πρὸ καιροῦ ἐπισήμως καθιερώθησαν οἱ ἀρχαῖοι αὐτῶν τύποι. ***Ἀθῆνα, Ἀνάπλι, Βοστίτζα, Γλαρέντζα, Ἔπακτον, Ζητοῦνι, Θῆβα, Καλαμάτα, Κορφοί, Παλαιὰ Πάτρα κλπ.***

Ἀναμφισβήτητον λοιπὸν εἶναι ὅτι τὸ ἀνὰ χεῖρας ἔργον, ὅπως καὶ ὅλα τὰ λοιπὰ προμνημονευθέντα, ἐγράφη εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν ἰδίως λαλουμένην ἐν τῇ χώρᾳ ἐξ ἧς προέκυψεν. Ἀλλὰ διαφέρει αὐτῶν κατὰ τοῦτο, ὅτι ἡ γλῶσσά του ἔχει ἐν πολλοῖς οὐ μικρὰν ὁμοιότητα πρὸς τὴν σήμερον ὑφ᾽ ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους λαλουμένην καὶ ἐκ

(1) Ἀλλὰ θεωρεῖται ἤδη ὡς λελυμένον τὸ ζήτημα, ἀφοῦ ἀπεδείχθη ὅτι ἀπὸ ***Καλαβρίας*** καὶ ***Μεσσαπίας*** τῆς κάτω Ἰταλίας μέχρι τοῦ Ἀντιταύρου καὶ τῶν ὀχθῶν Εὐφράτου μία κοινὴ ἐλαλεῖτο γλῶσσα Ἑλληνική, ἐξ ἧς προῆλθε καὶ ἡ νῦν κοινῶς λαλουμένη (καθωμιλημένη) Ἑλληνική.

(2) Τὸ πρῶτον μέρος τοῦ συνθέτου (*γας*) ἑρμηνεύεται *παῖς* (ἐκ τοῦ Γαλλ. garçon, οὗτινος οἱ ἀρχαιότεροι διαλεκτικοὶ τύποι ἐν διαφόροις γαλλικαῖς χώραις εἶναι gasso, gaçon, garron. (ἐν Καταλωνίᾳ garson ἢ garso). Τὸ δὲ μοῦλος (ἐκ τοῦ λατ. mulus=ἡμίονος, ὁ ἐξ ἀλλοφύλων γεννηθείς). Περὶ Γασμούλων πρβλ. Παχυμέρ. βιβλ. 3 κεφ. 9 «οὓς δὴ (Γασμούλους) *συμμίκτους* ἢ τῶν Ἰταλῶν εἴποι ε γλῶσσα· ἦσαν γὰρ ἔκ τε Γωμαίων (Ἑλλήνων) καὶ Λατίνων γεγονότες».

διαλειμμάτων συγχέεται σχεδὸν μετ' αὐτῆς. Ὀλίγαι τινὲς παραθέσεις θέλουσι πείσει, νομίζω, ἡμᾶς περὶ τούτου.

Ὁ συγγραφεὺς ἀποτεινόμενος πρός τε τὸν ἀναγνώστην καὶ τὸν ἀκροατὴν αὐτοῦ... καὶ συνιστῶν αὐτοῖς ὅσα μέλλει νὰ ἱστορήσῃ, λέγει·

Εἰ μὲν ἠξεύρεις γράμματα, συχν' ἀναγίνωσκέ τα,
Εἰ δὲ καὶ εἶσ' ἀγράμματος, κάθου σιμά μου, μάθε.

Προϊόντος τοῦ λόγου, ὁμιλῶν περὶ τοῦ κυριωτάτου τῶν ὅρων τοῦ ὁποίου τὴν ἐκπλήρωσιν ἀπήτησαν οἱ Μωραΐται ἀπὸ τὸν Βιλλεαρδουῖνον, ἰδοὺ πῶς διατυποῖ τὴν πρότασιν αὐτῶν·

Τοῦτο ζητοῦμεν, λέγομεν, μεθ' ὅρκου νὰ μᾶς πείσῃς,
Ἐγγράφως νὰ τὸ ἔχωμεν ἐμεῖς καὶ τὰ παιδιά μας·
Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἔμπροσθεν Φράγκος μὴ μᾶς βιάσῃ
Τὴν πίστιν μας ν' ἀλλάξωμεν καὶ Φράγκοι νὰ γενοῦμεν.

Ἀλλ' ἐξακολουθήσωμεν τὰς παραθέσεις παραλείποντες τὰς ἀφορμὰς τῶν λόγων τοῦ ποιητοῦ·

Τῆς δὲ τοῦ Ἄργους πόλεως ἡ χώρα ἡ μεγάλη
Μέσα εἰς κάμπον κείτεται ὡς τέντα ἁπλωμένη.

Λοιπόν, καλέ μου ἀδελφέ, τὰ ρουχά σου ἂς βγάλουν,
Ν' ἀλαφρωθῇ τὸ κάτεργον, νὰ τὸ καλαφατίσω.

Ἐγώ, ἀδελφέ, ἂν γύρευα ν' αὐξήσω τὴν τιμήν μου
Τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δόξαν μου, πρέπει νὰ μ' ἐπαινῆτε.

. . . . *ἔσωσε 'ς τὸ Παρίσι·*

Τὸν ρήγαν ηὗρηκεν ἐκεῖ, ἑορτὴν μεγάλην εἶχε·
Τὴν λέγουσι Πεντηκοστήν, ἑώρταζεν ὁ ρήγας.

Νόστιμον τοῦ ἐφάνηκε, νὰ σμίξουν, νὰ χαροῦσι,
Ἐπῆρε τὴν γυναῖκά του, τὴν ρήγαιναν ἐκείνην,
Καὶ εἰς τὸ Παρίσι ἀπόσωσαν, καλὰ συντροφευμένοι
Χαραῖς μεγάλαις ἔπηκαν, ὡς τὤχουν οἱ ρηγάδες.

. . . . *Καὶ λέγει της, τί κλαίεις ἐ!, κονταίσα ;*

Ἀλλ' ἔλθωμεν καὶ εἰς γενναιοτέρους τινὰς λόγους. Μήπως ὁ Κολοκοτρώνης καὶ ὁ Καραϊσκάκης, θέλοντες νὰ προτρέψωσι τοὺς συναγωνιστὰς νὰ ὁρμήσωσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ, δὲν ἤθελον ὁμιλήσει πρὸς αὐτοὺς σχεδὸν ἀπαραλλάκτως ὅπως ὁ πολέμαρχος τῶν Χρονικῶν ὁ ἀναφωνήσας·

Ἐδῶ εἰς τοῦτα τὰ βουνά, εἰς τούταις ταῖς κλεισούραις,
Ὅπου ὑπάγομεν ἐμεῖς, ἐδῶ μᾶς ἀναμένει.
Παιδιά, συντρόφοι, ἀπάνω τους . . . .
Σήμερον ν' ἀποθάνωμεν παροῦ νὰ ἐντραποῦμεν,
Ὅλοι μετ' ἐμοῦ δράμετε ἀπάνω 'ς τοὺς ἐχθρούς μας.

Ἡ μήπως καὶ ἡμεῖς οἱ καλούμενοι λόγιοι τοῦ ἔθνους ἠθέλομεν ἄλλως εἴπει οὐκ ὀλίγα τῶν ἐν ταῖς παραθέσεσι λεγομένων; Δὲν τολμῶ νὰ ἐκστομήσω ὅτι καὶ νὰ γράψωμεν ἴσως ἠδυνάμεθά τινα ὅπως ἐν τῷ ποιήματι ἐγράφησαν. Οὐδεὶς ὅμως θέλει ἀρνηθῆ τοὐλάχιστον ὅτι ἡ γλῶσσα ἣν ὡμίλουν ἐν τῇ 13ῃ ἑκατονταετηρίδι οἱ Πελοποννήσιοι καὶ οἱ Στερεοελλαδῖται ἀπετέλεσε τὴν κυριωτάτην ἀφετηρίαν τῆς σήμερον ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους λαλουμένης καὶ γραφομένης.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι εὐεξήγητον. Βεβαίως ὅλαι αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι συνετέλεσαν εἰς τὴν κατάρτισιν τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ· καὶ ἡ Ἤπειρος, καὶ ἡ Θεσσαλία, καὶ ἡ Μακεδονία, καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις σὺν τῇ Θράκῃ, καὶ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ αἱ νῆσοι, μάλιστα δὲ τούτων τὰ Ψαρά, ἡ Ὕδρα, αἱ Σπέτσαι, καὶ ἴσως ὑπὲρ ἁπάσας τὰς λοιπὰς ἡ ὑπὲρ τὰς λοιπὰς πάσας ἀδικηθεῖσα Κρήτη. Ἀλλ' εἶναι οὐδὲν ἧττον βέβαιον ὅτι ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ Ἑλλὰς διεξήγαγον, κατὰ τὰς τέσσαρας προηγηθείσας ἑκατονταετηρίδας καὶ κατὰ τὰ τριάκοντα πρῶτα ἔτη τῆς ληγούσης, τοὺς διαρκεστέρους, τοὺς καρτερικωτέρους, τοὺς ἐνδοξοτέρους ὑπὲρ τῆς πολιτικῆς ἡμῶν ἀναβιώσεως ἀγῶνας. Αἱ χῶραι αὗται, ὅπως καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι, οὐδέποτε παρῄτησαν τὴν μεγάλην κληρονομίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὀρθοδόξου μοναρχίας, καὶ πολλάκις ἐν τῷ μακρῷ ἐκείνῳ διαστήματι ἐξεδήλωσαν, ἰδίᾳ καὶ ἐπισήμως, ἐπὶ τίνι τελικῷ σκοπῷ ὑφίστανται πεντακοσιέτη μαρτύρια. Ἀλλά, διὰ πεπρωμένης τινὸς φορᾶς τῶν πραγμάτων, ἡ Πελοπόννησος καὶ ἡ Στερεὰ ἀπέβησαν καὶ νῦν, ὅπως τὸ πάλαι, ἡ ἀκρόπολις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ***Ἑλλάδος ἔρεισμα***, κατὰ Πίνδαρον, αὗται ἀπήρτισαν τοῦ πυρῆνα τοῦ νέου ἑλληνικοῦ βασιλείου· αὗται ἐγένοντο τὸ κέντρον τοῦ νέου πολιτικοῦ καὶ διανοητικοῦ ἡμῶν βίου· καθὰ δὲ καὶ ἄλλοτε εἴπομεν «ἑνότης γλώσσης δὲν κατορθοῦται εἰμὴ ὁσάκις τὸ ἔθνος ἔχει ἓν κέντρον ἐνεργείας πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς. Οὐδὲν λοιπὸν ἄπορον ὅτι ἡ γλῶσσα ἥτις ἐλαλεῖτο καὶ ἐγράφετο ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων καὶ τῶν Στερεοελλαδιτῶν ἐν τῇ 13ῃ ἑκαντονταετηρίδι κατίσχυσεν ἐπὶ τέλους ὅλων τῶν ἄλλων τοπικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἰδιωτισμῶν (¹).

Ἀλλὰ καὶ ἄλλη τις περιπέτεια τῆς νέας ἡμῶν γλώσσης εἶναι ἀξία νὰ ἐπιστήσῃ τὴν ἰδιάζουσαν προσοχὴν τῶν παρ' ἡμῖν εἰδικῶς περὶ τοιαύτας μελέτας ἐνδιατριβόντων. Πᾶς γνώστης τῆς παρούσης διαπλάσεως τῶν νεωτέρων εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν δυσκόλως πολλάκις καὶ ἐνίοτε οὐδόλως δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὰ ἀρχαιότερα τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν κείμενα· τοσοῦτον τὰ κείμενα ταῦτα εἶναι ἄξεστα καὶ ἀκανόνιστα καὶ δύσμορφα. Ἐπειδὴ ἡ κοινότερον παρ' ἡμῖν διαδεδομένη ἐκ τῶν γλωσσῶν τούτων εἶναι ἡ Γαλλική, οὐκ ὀλίγοι Ἕλληνες δύνανται νὰ πεισθῶσι περὶ τούτου, ἅμα λάβωσιν ἀνὰ χεῖρας τὰς ἀφηγήσεις ὅσας ἔγραψεν ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι περὶ τῆς ἁλώσεως Κωνσταντινουπόλεως ὁ Geoffroy de Ville-Hardouin, ὁ Henri de Valencienne καὶ ὁ Robert de Clary· οἱ Ἕλληνες οὗτοι, οἵτινες ἀπροσκόπτως καὶ πολλάκις εὐχαρίστως διέρχονται τὰ Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, θέλουσιν ἀμέσως ἀπωθήσει τὰ σκαιὰ καὶ ἀσαφῆ προϊόντα τῆς γαλλικῆς τῶν αὐτῶν χρόνων Κλειοῦς. Διατί ἆρά γε, ἐνῷ αἱ ἄλλαι γλῶσσαι τοσοῦτον ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐρρυθμίσθησαν καὶ ἐκαλλύνθησαν, μόνη ἡ νέα ἑλληνική, καίτοι ἀναχωρήσασα ἀπὸ ἀφορμῶν ὁμολογουμένως εὐγενεστέρων, παρέμεινεν ἄχρι τοῦδε ἐν πολλοῖς

(¹) Ἡ γλῶσσα ἡ κατισχύουσα πασῶν τῶν διαλέκτων ἦν ἡ καθ' ὅλας τὰς μεσαιωνικὰς ἑλληνικὰς χώρας λεγομένη Ἑλληνική, προελθοῦσα καὶ αὐτὴ ἐκ τῆς κοινῆς γενομένης Ἀττικῆς τῶν μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον χρόνων.

ἀκανόνιστος [1]; Ἡ ἀκριβεστέρα λύσις τοῦ προκειμένου ζητήματος δὲν ἀνήκει εἰς τὴν *πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἱστορίαν. Τοῦτο μόνον θέλομεν παρατηρήσει ἐνταῦθα.* Ἐγένοντο μὲν καὶ παρ' ἡμῖν καὶ ὁσημέραι γίνονται πολλαὶ ἀξιόλογοι γραμματικαὶ καὶ φιλολογικαὶ συζητήσεις πρὸς τελειοτέραν ρύθμισιν τῆς καθ' ἡμᾶς γλώσσης, αἱ δὲ συζητήσεις αὗται δὲν ἀπέβησαν βεβαίως ἄγονοι, ἡ ἀλήθεια ὅμως εἶναι ὅτι αἱ γλῶσσαι δὲν μορφοῦνται διὰ συζητήσεων ἀλλ' ὑπὸ ἀριστουργημάτων, τὰ ὁποῖα μόνα δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν. Τοιαῦτα δὲ ἀριστουργήματα, ὧν βρίθουσιν αἱ γλῶσσαι τῶν ἄλλων ἐθνῶν κατὰ τὰς τελευταίας ἑκατονταετηρίδας, δὲν ηὐτύχησεν ἄχρι τοῦδε νὰ καλλιτεχνήσῃ ἡ γραμματολογία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ.

Ἓν ἔτι θέλομεν προσθέσει συμπέρασμα ἐκ τοῦ ἀνὰ χεῖρας *Χρονικοῦ* ἐξαγόμενον. Πρὸ ἐτῶν πεντήκοντα εἶχε διασαλπισθῇ ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην ὅτι αἱ σλαυικαὶ ἐπιδρομαὶ καὶ ἐποικήσεις εἶχον ἐξαφανίσει ἐκ προσώπου τῆς γῆς, ἰδίως τῆς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ γῆς, τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος μεταξὺ τῆς 6 καὶ τῆς 10 ἑκατονταετηρίδος καὶ ὅτι ἡ ἔκτοτε μέχρι τῆς σήμερον ὁμιλουμένη ἐν ταῖς χώραις ταύταις γλῶσσα ἐπεβλήθη εἰς αὐτὰς ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Κυβερνήσεως διὰ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῶν ἐπηλύδων. Περὶ πάντων τούτων ἐπραγματεύθημεν διὰ μακρῶν ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ καὶ ἐν τῷ τετάρτῳ. Ἐν δὲ τῷ τελευταίῳ τούτῳ μέρει θίξαντες ἁπλῶς τὸ περὶ γλώσσης ζήτημα εἴχομεν ἤδη εἰπεῖ ὅτι ἡ γλῶσσα ἣν ἐλάλουν ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι οἱ κάτοικοι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς οὐδένα ἔφερεν ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα. Νῦν λοιπόν, ὅτε ὁ ἀναγνώστης ἔλαβεν ἔννοιάν τινα τῆς γλώσσης ταύτης ἐκ τῶν *Χρονικῶν*, οὐδεμία, νομίζομεν, ὑπολείπεται αὐτῷ ἀμφιβολία ὅτι αὕτη οὔτε ἐπείσακτος, οὔτε νεκρά, οὔτε τεχνητὴ ἦτο, ἀλλὰ πλήρης ζωῆς καὶ ἐμφάσεως, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ χαριεστάτη. Καὶ ἔπειτα οὐδέποτε μὲν ἠρνήθημεν ὅτι αἷμα σλαυικὸν οὐκ ὀλίγον εἰσέρρευσεν εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τὴν Στερεάν, ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι δὲν ἔπαλλον καρδίαι ἑλληνικαὶ εἰς τὰ στήθη τῶν γενεῶν ἐκείνων αἵτινες, ἅμα εἶδον ὅτι ὁ εὐρύνωτος μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός, μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς λαχούσης αὐτῷ μεγάλης ἱστορικῆς ἐντολῆς, ἤρχισε νὰ καταδύῃ, ἔσπευσαν νὰ περισώσωσιν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ περισωθῇ ὅπως δημιουργήσωσι τὸν νέον ἑλληνικὸν κόσμον [2];

---

[1] Ἀλλὰ μήπως ἡ γραφομένη καθαρεύουσα νεοελληνικὴ ἔχει ἧττον καλῶς ῥυθμισθῆ καὶ καλλυνθῆ ἢ οἱαδήποτε νεολατινικὴ ἢ ρωμανικὴ λεγομένη γλῶσσα τῆς Εὐρώπης; Καὶ μήπως τὴν Γαλλικὴν λαλοῦσιν οἱ μὴ πεπαιδευμένοι Γάλλοι οὕτω καλῶς ἐρρυθμισμένην καὶ καλλυνθεῖσαν ὅπως αἱ μεμορφωμέναι τάξεις τοῦ λαοῦ;

[2] Οὐχὶ ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἀλλὰ τὸ Ἑλληνικὸν μεσαιωνικὸν κράτος, διότι, ἂν κατεδύετο ἀληθῶς ὁ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμός, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ὁ νέος Ἑλληνισμός, ὅστις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ μεσαιωνικὸς διαφέρων τούτου ὡς πρὸς τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ τὴν μετὰ τῆς παρόδου ταύτης συνδεομένην κατὰ μέρος ἐξέλιξιν.

'Επιγραφὴ τοῦ ὑπερύθρου τῆς ἐν Νάξῳ 'Εκκλησίας τῶν Φράρων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΤΑ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ ΛΑΤΙΝΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΕΡΡΙΚΟΥ

Οἱ Φράγκοι κυριεύσαντες εὐχερῶς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐνόμισαν ὅτι θέλουσιν ἐπίσης εὐχερῶς κυριεύσει ὁλόκληρον τὸ κράτος· ἀλλ' ἠπατήθησαν τοιοῦτό τι προσδοκήσαντες. Τὰ αἴτια τῆς ἀποτυχίας των ὑπῆρξαν πολλά, πρὸ πάντων δὲ ἡ μεταξὺ αὐτῶν διχόνοια. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ὁ φραγκικὸς στρατὸς συνέκειτο ἐκ τῶν θαλασσοβίων 'Ενετῶν καὶ ἐξ ἐθνῶν τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης· τὰ δὲ συμφέροντα καὶ βουλεύματα τῶν δύο τούτων κυριωτάτων μερίδων ἦσαν διάφορα καὶ πολλάκις πολέμια πρὸς ἄλληλα. Πλὴν τούτου ὁ ἠπειρωτικὸς στρατὸς συνέκειτο ἰδίως μὲν ἐκ Γάλλων ἀλλὰ καὶ ἐκ Γερμανῶν καὶ ἐξ 'Ιταλῶν· ἐνῷ δὲ στρατηγὸς τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος διετέλεσεν ὁ ἰταλὸς Βονιφάτιος ὁ Μομφερρατικός, αὐτοκράτωρ προεχειρίσθη ὁ κόμης Φλανδρίας Βαλδουῖνος. 'Ο Βονιφάτιος συνεχάρη μὲν τὸν νέον αὐτοκράτορα καὶ ἐτίμησεν αὐτὸν ὅσον ἠδύνατο ἀλλ' ἦτο δύσκολον νὰ μὴ ἀγανακτῇ καθ' ἑαυτόν, διότι τὸ αὐτῷ προσῆκον κατὰ πάντα λόγον στέμμα ἀπενεμήθη εἰς ἕτερον· ὥστε ὡς ἐκ τούτου πολλαὶ προέκυψαν ἀμοιβαῖαι ὑπόνοιαι καὶ πολλαὶ δυσχέρειαι.

Κατ' ἀρχάς, ἵνα οἰκονομήσωσι τὴν προσβληθεῖσαν φιλοτιμίαν τοῦ Βονιφατίου, ὑπέσχοντο εἰς αὐτὸν πᾶσαν τὴν ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου χώραν, ἤτοι πάσας τὰς κατὰ τὴν μικρὰν 'Ασίαν ἐπαρχίας ὅσας κατεῖχεν ἔτι ὁ μεσαιωνικὸς 'Ελληνισμός, καὶ προσέτι τὴν μεγάλην νῆσον Κρήτην. 'Αλλὰ μετὰ τὴν στέψιν τοῦ Βαλδουίνου ὁ Βονιφάτιος ἐδήλωσεν ὅτι ἀντὶ τῶν ἀσιανῶν χωρῶν προτιμᾷ νὰ λάβῃ τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν κυρίως 'Ελλάδα, ἔχων πρωτεύουσαν τὴν Θεσσαλονίκην. 'Η ἀνταλλαγὴ αὕτη δὲν συνέφερεν εἰς τὸν Βαλδουῖνον, ὅστις ἐπεθύμει μᾶλλον νὰ εἶναι κεχωρισμένος διὰ τῆς θαλάσσης ἀπὸ τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου ἀντιζήλου. 'Εδέησεν ὅμως νὰ ἐνδώσῃ καὶ συνήνεσεν εἰς τὴν ἀνταλλαγήν. 'Αλλ' ἐξελθόντος μετ' ὀλίγον τοῦ Βαλδουίνου ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Θράκης ὁ Βονιφάτιος, ὅστις εἶχε μείνει ἐν τῷ μεταξὺ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἵνα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Δανδόλου καὶ τοῦ κόμητος Βλεσσῶν Λουδοβίκου φυλάττῃ τὴν πρωτεύουσαν, ὑπώπτευσεν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ μελετᾷ νὰ καταλάβῃ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην. Ὅθεν συνέβη ἀμέσως μεταξὺ αὐτῶν ἐμφύλιος ἀγών, τὸν ὁποῖον ἔσπευσε νὰ καταπαύσῃ ὁ Δάνδολος διὰ συμβιβασμοῦ γενομένου περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου 1204, καθ' ὃν ἐφρόντισε συγχρόνως νὰ αὐξήσῃ τὰ ὠφελήματα τῆς 'Ενετίας. Τῷόντι δυνάμει τοῦ συμβιβασμοῦ τούτου ἱδρύθη τότε, παρεκτὸς τῆς ἐν τῇ πρωτευούσῃ αὐτοκρατορίας, τὸ λεγό-

μενον ***βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης***, τὸ ὁποῖον, ὂν σχεδὸν ἀνεξάρτητον, διότι δὲν συνεδέετο μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας εἰμὴ διὰ χαλαρωτάτου ὑποτελείας δεσμοῦ, περιελάμβανε, κατὰ τὴν ἀρχικὴν τοῦ Βονιφατίου προαίρεσιν, ἅπασαν τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἐνταῦτῷ δὲ ὁ Βονιφάτιος παρεχώρησε τὴν Κρήτην ἀντὶ μικρᾶς χρηματικῆς ἀποζημιώσεως εἰς τοὺς Ἐνετούς, οἵτινες ἐκτήσαντο, ἐννοεῖται, καὶ τοῦ ἐπιλοίπου κράτους τὰς καλλίστας πρὸς τὴν ἐμπορίαν χώρας, λαβόντες ἁπάσας τὰς νήσους, τὴν Πελοπόννησον, τὴν Ἤπειρον, πολλὰς παραλίας καὶ οὐκ ὀλίγας μεσογείους πόλεις, ἐνῷ τοῦ αὐτοκράτορος τὸ μερίδιον περιωρίσθη εἰς τὰ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν θέματα καὶ εἰς τὴν Θράκην. Ἰδιοποιήθησαν προσέτι οἱ Ἐνετοὶ καὶ αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ ἥμισυ μέρος· ὥστε ὁ Δάνδολος, ἑδρεύων ἐν αὐτῇ ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ὡς συνάρχων τοῦ αὐτοκράτορος, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν τῇ διανομῇ ἣν οὗτος ἐπεχείρησε τῶν ἀξιωμάτων καὶ προνομίων τῆς προτέρας βασιλείας ὁ τῶν Ἐνετῶν δοὺξ ἔλαβε τὸ ἀξίωμα ***τοῦ δεσπότου*** καὶ τὸ βασιλικὸν δικαίωμα τοῦ φέρειν ἐρυθρὰ πέδιλα. Ἐκ πρώτης λοιπὸν ἀφετηρίας τὸ ἀνατολικὸν κράτος διῃρέθη ὑπὸ τῶν κατακτητῶν τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ εἰς τρία κυριώτατα μερίδια· τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὸν Βονιφάτιον, τὴν αὐτοκρατορίαν ὑπὸ τὸν Βαλδουῖνον καὶ τὸ μερίδιον τῶν Ἐνετῶν, περὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἔννοιάν τινα ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Δάνδολος ἐπεκλήθη ***κύριος τοῦ τεταρτημορίου καὶ ὀγδόου σύμπαντος τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους***. Οὐ μόνον δὲ αἱ μεταξὺ τῶν τριῶν τούτων μεριδίων σχέσεις ἦσαν ἢ χαλαρώταται ἢ σφόδρα περίπλοκοι, ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν ἀτοπημάτων τούτων τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἡ αὐτοκρατορία προέκειτο νὰ διαιρεθῶσι πάλιν καὶ νὰ ὑποδιαιρεθῶσιν εἰς πλείστας ἄλλας δευτερευούσας καὶ τριτευούσας ἡγεμονίας, συνδεομένας πρὸς τοὺς κυριάρχας αὐτῶν διὰ δεσμῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀσθενῶν· διότι οἱ σταυροφόροι ἐξ ὅλης τῆς ἐν πολλοῖς τοσοῦτον ἐπιτηδείας ἑλληνικῆς διοικήσεως δὲν παρέλαβον εἰμὴ τοὺς τίτλους τῶν ἀξιωμάτων (δεσπότης, σεβαστοκράτωρ, πρωτοβεστιάριος κ.τ.τ.) καὶ τὴν χρῆσιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐν μέρει τοὐλάχιστον ἐπὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν σφραγίδων καὶ ὑπογραφῶν. Κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ἔπραξαν τὸ καίριον λάθος τοῦ νὰ εἰσαγάγωσιν εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὸ τότε ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἐπικρατοῦν φεουδαλικὸν σύστημα· ἤτοι τὸ πολυαρχικὸν ἐκεῖνο πολίτευμα καθ᾽ ὃ ὁ βασιλεὺς δὲν ἄρχει πράγματι εἰμὴ μικρᾶς τινος μερίδος τῆς χώρας, ὡς πρὸς τὸ λοιπὸν δὲ κράτος προΐσταται ἁπλῶς πολλῶν ἄλλων δευτερευόντων ἡγεμόνων, οἵτινες ἢ εἶναι ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἢ εἶναι ὡσαύτως ἀνίσχυροι, ὡς ἔχοντες ὑφ᾽ ἑαυτοὺς ἄλλους πάλιν ἥκιστα πειθηνίους ὑποτελεῖς.

Οὕτω λοιπὸν ρυθμίσαντες τὰ κατὰ τὴν ὅλην μέλλουσαν τοῦ κράτους κυβέρνησιν οἱ Φράγκοι ἐπεχείρησαν τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ. Καὶ πρῶτον θέλομεν ὁμιλήσει περὶ τῶν ἀγώνων οὓς κατέβαλεν ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος πρὸς κατάκτησιν τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν χωρῶν, ἀφοῦ περὶ τὰ μέσα τοῦ 1204 ἐγένετο κύριος τῆς Θράκης. Ἐπὶ τούτῳ ἔπεμψεν ἐκεῖ τὸν ἀδελφόν του Ἑρρῖκον ἐν ἀρχῇ τοῦ Νοεμβρίου μηνός. Ἀλλ᾽ ἐνταῦθα ἔμελλον νὰ προκύψωσιν ἀνυπέρβλητοι δυσχέρειαι. Ἄχρι τοῦδε ὡμιλήσαμεν περὶ τῶν προσκομμάτων τὰ ὁποῖα ἀπήντησαν καὶ προέκειτο νὰ ἀπαντήσωσιν οἱ Φράγκοι ὡς ἐκ τῶν ἰδίων διαιρέσεων· νῦν δὲ ἀντιπαρέστη κατ᾽ αὐτῶν ἕτερον δεινότερον πρόσκομμα, ἡ τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος τῆς Ἀνατολῆς ἐξέγερσις. Κατ᾽ ἀρχὰς οἱ ἐπιδραμόντες ἐφαντάσθησαν ὅτι διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐγένοντο κύριοι ἅπαντος τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ μάλιστα τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους οὐχὶ ὁποῖον ἀπέβη ὅτε ἐπῆλθον ἐπὶ τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ ἀλλ᾽ ὁποῖον ἦτο ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς 10, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς 6 ἑκατονταετηρίδος. Μὴ ἀρκούμενοι

εἰς τὰς χώρας ὅσας κατεῖχον οἱ Ἕλληνες τῷ 1204 ἔβαλον κλῆρον ἐπὶ τὰς κτήσεις τῶν Μήδων καὶ τῶν Πάρθων, τῶν Τούρκων καὶ τῶν Ἀράβων, ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους περὶ Ἰκονίου καὶ Ἀλεξανδρείας καὶ ἀγοράζοντες καὶ πωλοῦντες ἐπὶ δημοπρασίας τὰς ἀπωτάτω κειμένας ταύτας πόλεις. Καὶ ἐκείνων μὲν ἡ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ μέλλοντος πλάνη ἐξηγεῖται μέχρι τινός, ἀλλὰ τί νὰ εἴπῃ τις περὶ τῶν νεωτέρων αὐτῶν ἱστορικῶν, οἵτινες, καίτοι γινώσκοντες κάλλιστα τὴν ἐπελθοῦσαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐξανάστασιν, καταδικάζουσιν αὐτὸν ἔκτοτε εἰς θάνατον, ἀνακράζοντες περὶ ἡμῶν τὸ τοῦ Θεοκρίτου ἐκεῖνο·

«Ἐλπίδες ἐν ζωοῖσιν, ἀνέλπιστοι δὲ θανόντες»;

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὰ πράγματα ἐπεκύρωσαν μᾶλλον τὸ ὑπὸ τοῦ Κορύδωνος ἀμέσως πρὸ τοῦ στίχου ἐκείνου καὶ ἀμέσως μετ᾽ αὐτὸν λεγόμενον·

Θαρσεῖν χρή, φίλε Βάττε, τάχ᾽ αὔριον ἔσσεται ἄμεινον
Χὠ Ζεὺς ἄλλοκα μὲν πέλει αἴθριος, ἄλλοκα δ᾽ ὕει.

Ἂν ἡ Κωνσταντινούπολις ἐκυριεύθη διὰ τὴν ἀνικανότητα τῶν Ἀγγέλων, ἂν καὶ οὐκ ὀλίγαι τῶν ἐπαρχιῶν ἢ πτοηθεῖσαι ἐκ τῆς ἁλώσεως τῆς βασιλευούσης ἢ δεινὰ πάσχουσαι ἐκ τῶν καταχρήσεων τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως παρεδόθησαν σχεδὸν ἀμαχητί, πολλαχοῦ ἀλλοῦ τὸ ἑλληνικὸν αἴσθημα ἀντετάχθη ἐπιμόνως εἰς τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν. Ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐπικρατήσασα ὑλικὴ ἔκλυσις, ὁ μὲν μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς ἔσῳζεν ἔτι ἰσχυρὸν τὸ αἴσθημα τῆς πρὸς τὸ πάτριον θρήσκευμα ἀφοσιώσεως, ὁ δὲ προσφάτως παραχθεὶς νέος Ἑλληνισμός, καίτοι ἐν σπαργάνοις ἔτι εὑρισκόμενος, ἤρχισε νὰ προσλαμβάνῃ, παρεκτὸς τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου αἰσθήματος, καὶ ἕτερον οὐδὲν ἧττον κραταιόν, τὴν συνείδησιν τῆς ἰδίας ἐθνότητος. Ὅθεν ἐν Ἀσίᾳ μὲν τὰ λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐν Εὐρώπῃ δὲ οἱ ἀρτιφυεῖς γόνοι τοῦ νέου ἀντετάχθησαν καρτερικῶς εἰς τοὺς δυνάστας ἐκείνους, οἵτινες ἠξίουν νὰ καταστρέψωσι τήν τε θρησκευτικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ἐθνικὴν ἡμῶν ὕπαρξιν.

Ὅταν ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρῖκος διεπεραιώθη εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, συνήντησεν αὐτόθι ἀντίπαλον γενναῖον καὶ ἐπιτήδειον, τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν. Εἴδομεν τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν ἀναγορευθέντα αὐτοκράτορα καθ᾽ ἣν στιγμὴν οἱ πολέμιοι ἦσαν ἤδη ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως· εἴδομεν αὐτὸν ἀγωνισθέντα εἰς μάτην νὰ καταπείσῃ τὸν λαὸν καὶ τοὺς μισθοφόρους νὰ σώσωσι τὴν βασιλεύουσαν, ἥτις ἠδύνατο ἔτι νὰ σωθῇ, καὶ ἐν τῇ ἀπελπισίᾳ του ὑποχωρήσαντα εἰς τὴν ἀντιπέραν μεγάλην χερσόνησον. Ἐκεῖ εὗρε τὸν μὲν Θεόδωρον Μαγκαφᾶν ἀνακτήσαντα αὖθις τὴν ἀρχὴν ἐν Φιλαδελφείᾳ (ἰδὲ ἐν τετάρτῳ τόμῳ)· ἐν ***Ἀμισῷ*** ([1]) δὲ καὶ ἐν Παφλαγονίᾳ ἄρχοντα τὸν Θεόδωρον Γαβρᾶν· τὸν δὲ Πελοποννήσιον Μανουὴλ Μαυροζούμην, κηδεστὴν τοῦ Σελδζουκίδου Καϊχοσροῦ Α΄, δεσπόζοντα, διὰ τῆς συνδρομῆς τουρκικῶν στρατευμάτων, ἁπάσης τῆς περὶ τὸν Μαίανδρον χώρας. Ὁ Λάσκαρις, ἵνα οἰκονομήσῃ τὴν φιλοτιμίαν τῶν διαφόρων τούτων δυναστῶν, δὲν ἀνέλαβεν ἀμέσως τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Ἀλλὰ περιστοιχισθεὶς ἐν Προύσῃ ὑπὸ τῶν πολυαρίθμων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως προσφύγων καὶ ἀναγνωρισθεὶς ὑπ᾽ αὐτῶν κατ᾽ ἀρχὰς ἁπλῶς ***δεσπότης*** ἔνθεν μὲν ἀντετάχθη εἰς τοὺς Φράγκους, ἔνθεν δὲ προσῳκειώθη μετ᾽ οὐ πολὺ τόν τε Μαγκαφᾶν καὶ τὸν Μαυροζούμην. Ἐκ παρατάξεως δὲν ἠδυνήθη νὰ νικήσῃ ποτὲ τοὺς Φράγκους· ἀλλά, καίτοι ἡττώμενος παρ᾽ αὐτῶν, ἐπέμεινεν ἀντιπαλαίων τῇ συνδρομῇ τοῦ οὐδὲν ἧττον γενναίου ἀδελφοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου

---

[1] ***Ἐν Ἀμισῷ*** τὴν ἀρχὴν εἶχε νῦν ὁ ***Σάββας*** διατηρῶν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτοῦ ἀπέναντι τοῦ ἐν Τραπεζοῦντι διὰ συμμαχίας μετὰ τῶν Σελδζούκων τοῦ Ἰκονίου συνδεομένου Ἕλληνος ἡγεμόνος.

τοῦ Λασκάρεως μέχρις οὗ κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1205 ὀλέθριαι ἐξ Εὐρώπης εἰδήσεις ἠνάγκασαν τοὺς πολεμίους νὰ πέμψωσιν αὐτόθι τὸ κράτιστον τῆς δυνάμεως. Τότε λαβὼν ἄνεσίν τινα ὑπεχρέωσε, τὸ μὲν διὰ βίας τὸ δὲ διὰ πειθοῦς, τόν τε Μαγκαφᾶν καὶ τὸν Μαυροζούμην νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν του, καὶ τῷ 1206, συνελθούσης ἐν Νικαίᾳ μεγάλης συνόδου πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, ἀνεκηρύχθη αὐτόθι αὐτοκράτωρ Ρωμαίων καὶ ἐστέφθη πανηγυρικῶς ὑπὸ τοῦ νέου πατριάρχου Μιχαὴλ Δ΄ τοῦ Αὐτωρειανοῦ, διότι ὁ Ἰωάννης ὁ Καματηρός, διαφυγὼν μετὰ τὴν ἅλωσιν εἰς Διδυμότειχον, εἶχε παραιτηθῆ ἐκεῖθεν τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ.

Τοιουτοτρόπως ἱδρύθη νέον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ κράτος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ ὁποῖον μετ' ὀλίγον ἐξετάθη ἐφ' ἅπασαν τὴν δυτικὴν παραλίαν, ἀπὸ Νικαίας καὶ Προύσης μέχρι Νεοκάστρου, Σμύρνης, Ἐφέσου, Φιλαδελφείας καὶ τῶν παρακειμένων νήσων. Τὰ μεσόγεια κατείχοντο ὑπὸ τῶν Τούρκων, εἰς δὲ τὰ βορειοανατολικὰ παράλια

Σφραγὶς Βονιφατίου τοῦ Μομφερρατικοῦ μετὰ τῆς εἰκόνος τῆς Θεσσαλονίκης

συνέστη, ἐν Τραπεζοῦντι, ἕτερον κράτος ὑπὸ τὸν ἔγγονον τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ Ἀλέξιον Α΄. Περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ κράτους τούτου, προκύψαντος ἔτι ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐνιαυτῶν τῆς βασιλείας τῶν Ἀγγέλων, ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν (ἐν τῷ τετάρτῳ τόμῳ). Ἔκτοτε δὲ ὁ Ἀλέξιος Α΄ προσεκτήσατο καὶ τὴν Ἀμισὸν καὶ τὴν Ταυρικὴν χερσόνησον. Ἐντεῦθεν αἱ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνικαὶ δυνάμεις διηρέθησαν εἰς δύο μεγάλας ἡγεμονίας· καί, τὸ δεύτερον, ἀντὶ νὰ συμπράττωσι κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ, ἀπέβησαν πολέμιαι πρὸς ἀλλήλας, οἱ δὲ ἐν Τραπεζοῦντι, λαβόντες τὴν συνδρομὴν τῶν Φράγκων, ἀνεγνώρισαν τὴν ἐπικυριαρχίαν αὐτῶν [1]. Οὐδὲν ἧττον ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος οὐδέποτε ἐκτήσατο πολλὴν πέρα τοῦ Βοσπόρου χώραν, τὸ δὲ ἐν Νικαίᾳ βασίλειον, αὐξάνον καὶ προκόπτον ὑπὸ ἡγεμόνας ἐξόχους ἔμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ καταλύσῃ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ξενικὴν αὐτοκρατορίαν.

Ἐν Εὐρώπῃ ὁ Βονιφάτιος ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς εὐτυχέστερος. Καταλαβὼν κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1204 τὴν Θεσσαλονίκην διενήργησε τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὴν Ρωμαϊκὴν ἐκκλησίαν τῆς συζύγου του Μαργαρίτας τῆς Οὐγγαρικῆς, τῆς χήρας τοῦ Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου (ἰδὲ ἐν τετάρτῳ τόμῳ), καί, καταλιπὼν αὐτὴν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἐπεχείρησε τὴν κατάκτησιν τῆς ἐπιτραπείσης αὐτῷ χώρας, συνεπαγόμενος δύναμιν ἱκανὴν ἱπποτῶν καὶ ἡγεμόνων Λομβαρδῶν, Γερμανῶν καὶ Γάλλων, ἰδίως

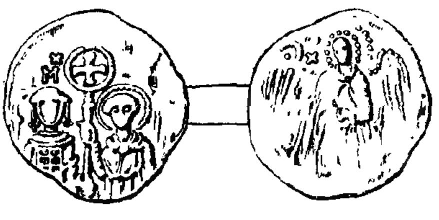
[1] Τοῦτο οὐδόλως εἶναι ἀκριβές. Οἱ ἐν Τραπεζοῦντι συνωμολόγησαν ἁπλῶς συμμαχίαν πρὸς τοὺς Φράγκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὡς ῥητῶς λέγεται ἐν τῷ Φραγκικῷ Βυζαντιακῷ χρονικῷ («Thiery de Lotz (ἀπεσταλμένος τοῦ Φράγκου αὐτοκράτορος) fit alliance avec David Comnène ennemi juré de Lascaris»).

Βουργουνδίων καὶ Καμπανιτῶν. Ἀλλ' ὅ,τι μάλιστα ηὐκόλυνε τὸ ἔργον του ὑπῆρξεν ὅτι εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ τὸν πρόγονόν του Μανουὴλ Ἄγγελον, τὸν υἱὸν τοῦ Ἰσαακίου, καὶ πολλοὺς Ἕλληνας εὐπατρίδας, οἵτινες προσηλώθησαν εἰς τὸν ἄνδρα διὰ τὴν μετριοπάθειαν αὐτοῦ καὶ τὴν μετὰ τῶν προηγουμένων βασιλικῶν οἴκων συγγένειαν. Ὅθεν ἐκυρίευσεν ἀμαχητὶ τὰς Σέρρας καὶ ὅλην τὴν Θεσσαλίαν μέχρι Θερμοπυλῶν, διανέμων τὰς πόλεις καὶ χώρας εἰς τοὺς συναγωνιστάς, ὡς ὑποτελεῖς αὐτοῦ. Εἰς τὰς Θερμοπύλας ἀπήντησε τὸν Λέοντα Σγουρόν, ὅστις γενόμενος, καθ' ἃ ἠξεύρομεν (ἐκ τοῦ τετάρτου τόμου) κύριος ἁπάσης τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος παρεκτὸς τῶν Ἀθηνῶν, εἶχε προελάσει μέχρι Λαρίσης. Ἐκεῖ εὗρε τὸν φυγάδα Ἀλέξιον Γ' καὶ συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα του Εὐδοκίαν, τὴν χήραν τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ συλληφθέντος ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ θανατωθέντος Μουρτζούφλου. Ἅμα ὅμως ἐπλησίασαν οἱ περὶ τὸν Βονιφάτιον ἀπὸ βορρᾶ, ὁ Σγουρὸς ὑπεχώρησεν εἰς Θερμοπύλας, ἀλλ' οὐδὲ ἐν τῷ ἐπικαίρῳ τούτῳ χώρῳ ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ εἰς τοὺς καταφράκτους τῆς Δύσεως ἱππότας καὶ κατέφυγεν εἰς Ἀκροκόρινθον. Τότε ὁ Βονιφάτιος ἐγένετο ἀκωλύτως κύριος ἁπάσης τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος μέχρι τοῦ Ἰσθμοῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ συνέλαβε τὸν Ἀλέξιον Γ' καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Εὐφροσύνην. Πέμψας δὲ τὰ αὐτοκρατορικὰ αὐτοῦ παράσημα πρὸς τὸν Βαλδουῖνον, αὐτὸν καὶ τὴν σύζυγόν του ἠθέλησε νὰ ἐξαποστείλῃ εἰς Μομφερρᾶτον, ἀλλ' οὗτοι διέφυγον καθ' ὁδόν. Καὶ ἡ μὲν Εὐφροσύνη ἀπεβίωσεν εἰς Ἄρταν, ὁ δ' Ἀλέξιος Γ' ἐπιτυχὼν νὰ μεταβῇ εἰς μικρὰν Ἀσίαν ἐπεχείρησε νὰ ἐξώσῃ τοῦ θρόνου τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Λάσκαριν, περιπεσὼν ὅμως εἰς χεῖράς του κατέλυσε τὸν βίον ὡς μοναχός. Ὁ δ' ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτης, ὅστις εἶχε τοσοῦτον γενναίως ἀντισταθῆ εἰς τὸν Σγουρόν, ἔλαβε τὴν θλῖψιν νὰ ἴδῃ λεηλατούμενον τὸν καθεδρικὸν αὐτοῦ ναὸν τῆς Παναγίας, ἤτοι τὸν ἀρχαῖον Παρθενῶνα, καὶ πεισθεὶς ὅτι δὲν δύναται ν' ἀνθέξῃ εἰς τοὺς νέους πολεμίους ἀπῆλθεν ἀπηλπισμένος εἰς Κέαν, ὅπου ἀπεβίωσεν ἔν τινι κελλίῳ τῆς τοῦ Προδρόμου μονῆς τῷ 1215. Φρουρὰ ἰσχυρὰ κατέλαβε τὴν Ἀκρόπολιν, ἡ δὲ Ἀττικὴ καὶ αἱ Θῆβαι ἐπετράπησαν εἰς τὸν Βουργούνδιον Ὄθωνα Λαρόσην (Othon de la Roche), πιστότατον ὄντα τοῦ Βονιφατίου φίλον καὶ σύμβουλον.

Ἀλλ' ἐνῷ ὁ Βονιφάτιος προήλαυνεν οὕτω νικηφόρος ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρις Ἰσθμοῦ, πρὸς δυσμὰς τῆς Θεσσαλίας ὁ Ἑλληνισμὸς ὕψωνε σημαίαν ἀντιστάσεως γενναίας διὰ τοῦ Μιχαὴλ Α' Ἀγγέλου Κομνηνοῦ, ὅστις ἔμελλε, τοῦ καιροῦ προϊόντος, νὰ καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὸ Φραγκικὸν βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος αὐτὸς ἦτο ὁ νόθος ἐκεῖνος τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου ὁ στασιάσας ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐπὶ Ἀλεξίου Γ' καὶ ἔπειτα συγχωρηθείς (ὡς ἐγράψαμεν ἐν οἰκείῳ τόπῳ). Εἶχε δὲ συζευχθῆ μετά τινος συγγενοῦς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου ἐκ τοῦ πλουσίου γένους τῶν Μελισσηνῶν καὶ παρευρεθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τῆς ἁλώσεως συνετάχθη κατ' ἀρχὰς μετὰ τοῦ Βονιφατίου ἐπ' ἐλπίδι ὅτι οὗτος θέλει ἀνορθώσει τὸ Ρωμαϊκὸν κράτος διὰ τοῦ προγόνου αὐτοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου. Ἐννοήσας μετ' ὀλίγον ὅτι ἀπατᾶται ἀπεφάσισε ν' ἀνιταχθῇ εἰς τὴν ξένην κυριαρχίαν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ τότε στρατηγὸς τοῦ θέματος Νικοπόλεως, τὸ ὁποῖον παρεκτὸς τῆς Ἠπείρου περιελάμβανε καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν, ἐζήτησε τὴν συνδρομήν του κατὰ τῶν στασιασάντων τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ κατοίκων, ὁ Μιχαὴλ λαβὼν τὴν ἄδειαν τοῦ Βονιφατίου ἔσπευσε πρὸς τὴν χώραν ἐκείνην. Ὁ στρατηγός, ὀνόματι Σενναχηρείμ, εἶχεν ἐν τούτοις φονευθῆ ὑπὸ τῶν στασιαστῶν. Ὅθεν ὁ Μιχαήλ, τοῦ ὁποίου ἡ σύζυγος εἶχε πρὸ μικροῦ ἀποθάνει, λαβὼν εἰς δεύτερον γάμον τὴν χήραν τοῦ Σενναχηρείμ, Μελισσηνὴν καὶ ταύτην τὸ γένος οὖσαν,

ἐτιμώρησε τοὺς δολοφόνους τοῦ προκατόχου του καὶ ἄλλους ἀντιπράττοντας, ἵδρυσεν ἴδιον ἐν Ἠπείρῳ, Ἀκαρνανίᾳ καὶ Αἰτωλίᾳ κράτος, τὸ ὁποῖον πρὸς βορρᾶν ἐξετάθη μέχρι Δυρραχίου, πρὸς μεσημβρίαν μέχρι τῆς Ναυπάκτου, προσέλαβε δὲ καὶ τὴν δυτικωτέραν Θεσσαλίαν. Τὸ κράτος τοῦτο ὠνομάσθη ***Δεσποτᾶτον Ἑλλάδος*** καὶ ὁ ἡγεμὼν αὐτοῦ ***Δεσπότης Ἑλλάδος*** (¹)· πρωτεύουσα αὐτοῦ ἦτο ἡ Ἄρτα, κυριώτατα δὲ φρούρια τὰ Βελλάγραδα, ἤτοι τὸ σημερινὸν Βεράτι, τὰ Ἰωάννινα καὶ ἡ Βόνδιτσα (Βόνιτσα). Ἀλλὰ ταῦτα βραδύτερον. Ἐκ πρώτης δὲ ἀφετηρίας ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Κομνηνὸς συνενοήθη μετὰ τοῦ Λέοντος τοῦ Σγουροῦ ἵνα ἐκ παντὸς τρόπου καταπολεμήσωσι τοὺς ξένους.

Νόμισμα Μιχαὴλ Δεσπότου Ἠπείρου.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ Βονιφάτιος ἔφθασεν εἰς τὸν Ἰσθμὸν τῆς Πελοποννήσου. Ἡ Πελοπόννησος εἶχε παραχωρηθῇ εἰς τοὺς Ἐνετούς· ἀλλ' ἐπειδὴ οὗτοι δὲν εἶχον πρόχειρον ἱκανὴν δύναμιν ἵνα καταλάβωσι τὰς ἐπιτραπείσας αὐτοῖς πολλὰς χώρας, ἐν τῷ μεταξὺ τινὲς ἐκ τῶν χωρῶν τούτων ἐκυριεύθησαν ὑπὸ τῶν ἄλλων Φράγκων. Οὕτω λ. χ. οἱ περὶ τὸν Βονιφάτιον ἐσφετερίσθησαν τὴν Εὔβοιαν καὶ ἔκτισαν παρὰ τὸν Εὔριπον φρούριον ἰσχυρὸν ἵνα συνέχωσι τοὺς ἐγχωρίους. Καὶ ἔπειτα ἐπεχείρησαν τὴν κατάκτησιν καὶ αὐτῆς τῆς Πελοποννήσου. Οὐδαμοῦ δὲ ἀλλοῦ ἴσως τῆς Ἀνατολῆς ἐπεκράτησε κατ' ἀρχὰς τοσαύτη ἰθαγενῶν δυναστῶν καὶ ἐπηλύδων σφετεριστῶν πολυαρχία ὅση ἐν τῇ χερσονήσῳ ταύτῃ. Τῆς Κορινθίας καὶ τῆς Ἀργολίδος ἦρχεν ὁ Λέων Σγουρός, κατέχων τὸ Ναύπλιον καὶ τὴν Κόρινθον. Τῆς Λακεδαίμονος καὶ ἀξιολόγου τῆς Λακωνικῆς μέρους ἐδέσποζεν ὁ Λέων Χαμάρετος, τῆς δὲ Μεσσηνίας τὰ κυριώτατα κτήματα ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν Βρανάδων καὶ τῶν Καντακουζηνῶν. Καὶ ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ἐπῆλθεν ἀπὸ τοῦ Ἰσθμοῦ ὁ Βονιφάτιος κατὰ τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου, προέκυψεν ἐκ Μεθώνης ἕτερος πολέμιος. Ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Γοδοφρέδου Βιλλεαρδουίνου, ἑνὸς τῶν ἐπισημοτέρων καὶ λογιωτέρων ἡγεμόνων τῆς τετάρτης Σταυροφορίας, Γοδοφρέδος Βιλλεαρδουῖνος καὶ αὐτὸς καλούμενος, εἶχεν ἀναλάβει ὡσαύτως τότε τὸν ὑπὲρ τοῦ Σταυροῦ ἀγῶνα, ἀλλ' εἶχε πλεύσει κατ' εὐθεῖαν εἰς Παλαιστίνην. Ἐκεῖ δὲ μαθὼν τὰ κατορθώματα τῶν συναδέλφων αὐτοῦ ἐν τῷ Ἀνατολικῷ κράτει ἔσπευσε νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα ἵνα συμμερισθῇ τὰ πλεονεκτήματα αὐτῶν καὶ ἀπεβιβάσθη κατὰ τύχην εἰς Μεθώνην. Ἐν Μεθώνῃ προέτεινεν αὐτῷ ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς νὰ συμμαχήσωσιν, ἵνα κατακτήσωσιν ἀπὸ κοινοῦ τὴν Πελοπόννησον. Ὁ τολμηρὸς νεανίας ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν καὶ ἐγένετο κύριος ἁπάσης τῆς δυτικῆς χερσονήσου ἀπὸ Πύλου μέχρι Πατρῶν, τόσῳ εὐχερέστερον ὅσῳ οἱ κάτοικοι ἐνόμιζον ὅτι ὑποτάσσονται εἰς ἐγχώριον ἡγεμόνα, ὁ δὲ Βιλλεαρδουῖνος συνετῶς φερόμενος ἠγγυᾶτο αὐτοῖς τὴν τήρησιν τῶν ἑλληνικῶν νόμων καὶ πατρίων δογμάτων. Ἐν ἀρχῇ ὅμως τοῦ 1205, ἀποθανόντος τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μιχαήλ, νοήσας ὅτι ἀντὶ συμμάχου ὁ Γάλλος ἀπέβαινε κύριος, ὑπεκίνησε κοινὴν κατ' αὐτοῦ ἐπανάστασιν καὶ συνενοήθη μετὰ τοῦ Σγουροῦ καὶ τοῦ δεσπότου τῆς Ἑλλάδος Μιχαήλ. Τότε ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἔδραμεν εἰς Ἀργολίδα πρὸς τὸν πολιορκοῦντα τὸ Ναύπλιον Βονιφά-

(¹) ***Δεσποτᾶτον*** εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὸ Εὐρωπαϊκὸν ***πριγκιπᾶτον*** (principauté), διότι τὸ ***δεσπότης*** γενικῶς μὲν εἶχε τὴν σημασίαν ***ἄρχοντος*** ἡγεμόνος οἱουδήποτε (ὅπως τὸ prince), ἰδίως δὲ οὕτως ἐτιτλοφοροῦντο (πλὴν τοῦ βασιλέως δεσπότου ὑπὸ γενικὴν ἔννοιαν καλουμένου) οἱ παῖδες καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ βασιλέως, κατ' ἀναλογίαν τῶν princes τῶν ἡγεμονικῶν οἴκων τῆς Εὐρώπης.

τιον καὶ προέτεινεν εἰς τὸν ἀρχαῖον αὐτοῦ φίλον Γουλιέλμον Σαμπλίττην (Guillaume de Champlitte), ἕνα ὄντα τῶν Καμπανιτῶν μεγιστάνων τῶν περὶ τὸν Βονιφάτιον διατελούντων, νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου, λέγων ἑαυτὸν ἀρκούμενον νὰ λάβῃ ὅ,τι μέρος ἐκ τῶν κατακτηθέντων ἤθελε τῷ ἐπιτραπῇ ὑπὸ τοῦ Σαμπλίττου ὡς ὑποτελεῖ αὐτοῦ. Ὁ Σαμπλίττης ἀπεδέχθη προθύμως τὴν πρότασιν, ὁ δὲ Βονιφάτιος ἔδωκέ τὴν συναίνεσίν του εἰς αὐτήν, ἐπιτρέψας τῷ Γάλλῳ μεγιστᾶνι πάσας τὰς κτήσεις ὅσας ἤθελε προσλάβει ἐν Πελοποννήσῳ, καίτοι αὐτὸς οὐδὲν εἶχεν ἐπ' αὐτῆς δικαίωμα. Καὶ ἐπεχείρησαν λοιπὸν οἱ δύο ἐκεῖνοι ἄνδρες τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου μετὰ ἑκατὸν εἴκοσιν ἱπποτῶν καὶ πολλῶν ἀκολούθων, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, ὅπου ὁ Βιλλεαρδουῖνος εἶχε διατηρήσει ἐπὶ τῆς κατ' αὐτοῦ γενομένης στάσεως πόλεις τινὰς καὶ ἰδίως τὰς Πάτρας καὶ τὴν Ἀνδραβίδαν. Ἐκεῖθεν λοιπὸν ὁρμώμενοι κατέλαβον εὐχερῶς τὴν Ἤλιδα καὶ πᾶσαν τὴν δυτικὴν παραλίαν μέχρι τῆς Μεθώνης, ἐξαιρέσει μόνης τῆς Ἀρκαδίας, ἤτοι τῆς Κυπαρισσίας, ἥτις ἀντέστη κατ' ἀρχὰς εἰς αὐτούς. Ταῦτα πληροφορηθέντες οἱ Ἕλληνες τῆς Λακεδαίμονος, τοῦ Νίκλι (¹) καὶ τῆς Μεγάλης πόλεως συνήχθησαν ἱππεῖς καὶ πεζοὶ ὑπὸ τὸν Χαμάρετον καὶ παραλαβόντες συμμάχους τοὺς Σλαύους Μιληγγοὺς καὶ τὸν Μιχαὴλ Α΄, σπεύσαντα νὰ προσέλθῃ πρὸς αὐτοὺς ἐξ Ἄρτης διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ὥρμησαν ἅπαντες κατὰ τῆς Μεθώνης. Ἀλλ' οἱ Φράγκοι δὲν περιέμενον αὐτοὺς ἐντὸς τῆς πόλεως ἐκείνης· ἀντεπεξελθόντες τοὺς συνήντησαν εἰς τὸν ἐλαιῶνα τοῦ Κουνδούρου καὶ τοὺς κατετρόπωσαν ὁλοσχερῶς, εἰ καὶ πολλαπλασίους ὄντας. Ὁ δεσπότης Μιχαὴλ ἀπῆλθε τότε εἰς Ἄρταν, ὁ δὲ Γουλιέλμος Α΄ ὁ Σαμπλίττης (1205—1209), ἐπονομασθεὶς ἔκτοτε ***πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας*** (²), συνεπλήρωσε μετ' ὀλίγον τὴν κατάκτησιν τοῦ πλείστου τῆς Πελοποννήσου, γενόμενος κύριος τῆς Κορώνης καὶ τῆς Καλαμάτας, τὰς ὁποίας ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Βιλλεαρδουῖνον, καὶ προσέτι τῆς Ἀρκαδίας, τῆς μεσογείου χώρας Ἀραχώβης, τῆς Μεγαλοπόλεως, τοῦ Νίκλι, τῆς Λακεδαίμονος καὶ αὐτοῦ τοῦ μικροῦ μὲν ἀλλ' ἰσχυροῦ ὀρεινοῦ πύργου, ὅστις ἐδέσποζε τῶν παρόδων τῶν ἀγουσῶν εἰς τὴν ἄνω Ἀρκαδίαν, ἤτοι τὰ τότε λεγόμενα Σκόρτα (³), καὶ τὸν ὁποῖον μάτην ἠγωνίσθη νὰ ὑπερασπίσῃ ὁ γενναῖος Δοξαπατρῆς Βουτζαρᾶς. Ἀλλ' ἱκανὰ ἄλλα τῆς Πελοποννήσου μέρη διέφυγον τότε τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν· ἰδίως ἡ Μονεμβασία, ἥτις διετέλει ὑπὸ τοὺς ἐγχωρίους αὐτῆς ἄρχοντας Μαμωνᾶν, Δαιμονογιάννην καὶ Σοφιανόν, ἡ Τσακωνιά, οἱ κατέχοντες τὰ δυσπροσιτώτερα τοῦ Ταϋγέτου Μιληγγοὶ καὶ τὰ δύο εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Λέοντος Σγουροῦ ἔτι εὑρισκόμενα φρούρια τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Κορίνθου, τὰ ὁποῖα εἰς μάτην ἐξηκολούθει πολιορκῶν ὁ Βονιφάτιος. Περὶ δὲ τὰ μέσα τοῦ 1205 ἠναγκάσθη οὗτος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πολιορκίαν ἀμφοτέρων τούτων τῶν φρουρίων καὶ νὰ δράμῃ εἰς Θεσσαλονίκην, ἕνεκα τῶν ὀλεθρίων εἰδήσεων, δι' ἃς ὑπεχρεώθη καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Βαλδουίνου Ἑρρῖκος νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας.

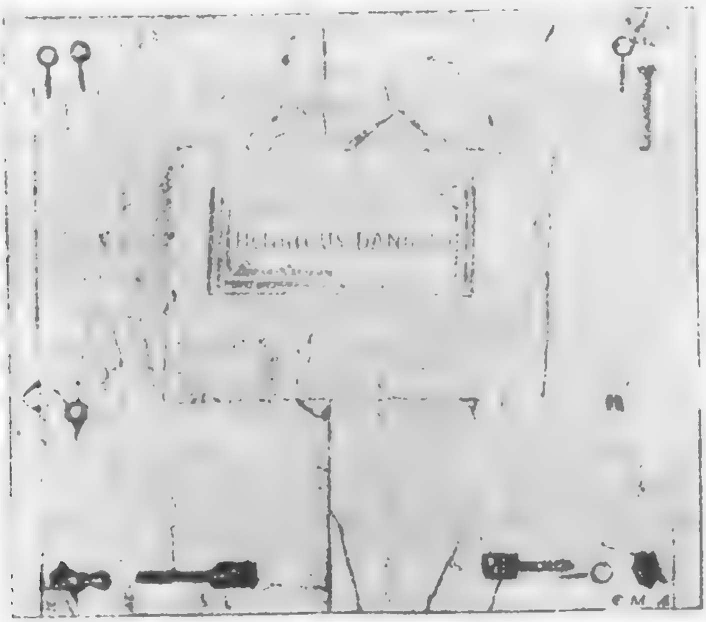
Οἱ Φράγκοι οἱ κατακτήσαντες ἀπὸ τοῦ προηγουμένου ἔτους τὴν Θράκην ἐξετράπησαν αὐτόθι εἰς πολλὴν βίαν καὶ ὕβριν. Ἰδίως ἔπαθε τὰ πάνδεινα ἡ Ἀδριανούπολις ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν, εἰς τῶν ὁποίων τὸν κλῆρον περιελήφθη ἐπὶ τῆς τοῦ κράτους δια-

(¹) Οὕτως ἐκαλεῖτο ἡ Τεγέα· ἀλλὰ τὸ Νίκλι φαίνεται ὅτι εἶναι παραφθορὰ τοῦ Ἀμύκλαι.

(²) *Τῆς Ἀχαΐας* δηλαδὴ κατὰ τὴν ἔννοιαν τὴν διδομένην τῷ ὀνόματι κατὰ τὴν μεταξὺ Μομμίου καὶ Αὐγούστου περίοδον (146—30 π. Χ.), ὅτε μόνον ἡ Πελοπόννησος, οὐχὶ δὲ ἡ Ἑλλὰς ἅπασα ἡ πρὸς νότον τῆς Μακεδονίας, ὡς ἐγένετο ἐπὶ τοῦ Αὐγούστου καὶ ἔπειτα, ἐκαλεῖτο ***Ἀχαΐα***.

(³) Τοῦ ὀνόματος ἡ γένεσις καὶ ἡ σημασία δὲν εἶναι γνωστά, ἀμφίβολος δ' ἡ ταυτότης τοῦ ὀνόματος πρὸς τὸ *Γόρτυς*.

νομῆς. Ὅθεν οἱ Ἕλληνες τῆς χώρας ἐκείνης κάτοικοι ἀπεφάσισαν νὰ ἀπαλλαγῶσιν ἐκ παντὸς τρόπου τῆς καταπιέσεως ταύτης· καὶ τυφλούμενοι ὑπὸ τῆς ἀγανακτήσεως ἣν ᾐσθάνοντο ἐκ τῶν παρόντων κακῶν ἐλησμόνησαν ὅσας ἄλλοτε ἔπαθον συμφορὰς ἀπὸ τῶν Βουλγάρων, συνενοήθησαν μετὰ τοῦ ἡγεμόνος των Ἰωαννίση καὶ προέτειναν αὐτῷ τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλει μεταχειρισθῇ αὐτοὺς ὅπως τοὺς ἰδίους ὑπηκόους. Ἡ ἐπανάστασις ἤρξατο περὶ τὰ τέλη Φεβρουαρίου, διὰ τῆς σφαγῆς τῆς φρουρᾶς τοῦ Διδυμοτείχου καὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Ἀδριανουπόλεως. Ὁ Βαλδουῖνος καὶ μετ' ὀλίγον αὐτὸς ὁ Δάνδολος ἐξῆλθον ἐκ τῆς βασιλευούσης μεθ' ὅσης εἶχον δυνάμεως καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ Μαρτίου ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀδριανουπόλεως. Συγχρόνως ἀνεκλήθη ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ὁ Ἐρρῖκος. Ἀλλ' ἐπελθόντος τοῦ Ἰωαννίση μετὰ πολυαρίθμου στρατιᾶς συνεκροτήθη τῇ 15 Ἀπριλίου περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην μάχη, καθ' ἣν ἔπεσον μὲν 300 οἱ ἄριστοι τῶν Φράγκων ἱππεῖς, ἐγένετο δὲ ἄφαντος ὁ Βαλδουῖνος, οἱ δὲ περιλιπό-

Ὁ τάφος τοῦ Ἐρρίκου Δανδόλου ἐν Ἁγίᾳ Σοφίᾳ

μενοι ἠναγκάσθησαν κακῶς ἔχοντες νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς Ραιδεστὸν μετὰ τοῦ Δανδόλου καὶ τοῦ Βιλλεαρδουίνου. Ἐκεῖ ἔφθασε μετ' ὀλίγον καὶ ὁ κόμης Ἐρρῖκος, ὁ τοῦ Βαλδουίνου ἀδελφός, ὅστις προεχειρίσθη ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς, διότι ἄδηλον ἦτο ἂν ὁ Βαλδουῖνος ἔζη ἔτι ἢ ἀπέθανεν. Ὁ Ἐρρῖκος ἀπεφάσισε πρὸ πάντων νὰ ἐπιστρέψῃ μετὰ τοῦ στρατοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς ἣν ἐπλησίαζον λεηλατοῦντες καὶ δῃοῦντες τὴν χώραν οἱ ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Ἰωαννίση πολυάριθμοι Κουμάνοι. Ἐξ ὅλης τῆς Θρᾴκης δὲν ὑπελείποντο εἰς τοὺς Φράγκους εἰμὴ μόνη ἡ Σηλυβρία, ἡ Ραιδεστός, ἡ Φιλιππούπολις καὶ ἡ βασιλεύουσα, ἐν Ἀσίᾳ δὲ μόναι αἱ Πηγαί· πάντα τὰ λοιπὰ κατείχοντο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ δὲ χείριστον, τῇ 1 Ἰουνίου ἀπεβίωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ἐρρῖκος Δάνδολος, ἡ ψυχὴ καὶ ὁ νοῦς τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος. Ὁ Δάνδολος ἐκηδεύθη πανηγυρικῶς ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας· καὶ τὸ μὲν ἐγερθὲν ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ μαυσωλεῖον καθῃρέθη ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Με-

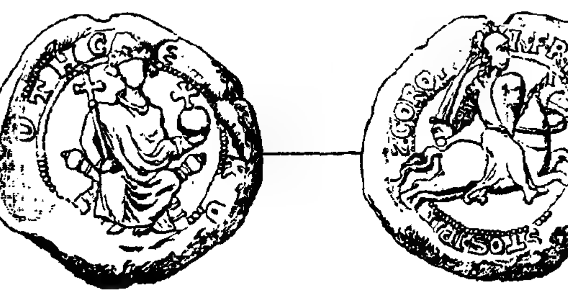
χμὲτ τοῦ Β', ὅτε οὗτος μετέβαλεν εἰς τζαμίον τὸν ναὸν ἐκεῖνον· ὁ νεκρὸς ὅμως τοῦ μεγαλεπηβόλου Ἐνετοῦ ὑπάρχει ἔτι κατά τινας ἐν τοῖς δεξιοῖς ὑπερῴοις τοῦ ναοῦ, ὅπου ἐσχάτως ἀνεκαλύφθη πλὰξ φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἡμέτερος Πασπάτης ὀνομάζει πλάνην τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ τάφου τούτου.

Τὸ Φραγκικὸν λοιπὸν κράτος ἐφαίνετο ἐγγίζον εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ. Εὐτυχῶς διὰ τοὺς Φράγκους αἱ Κουμάνοι, μὴ ἀντέχοντες εἰς τὰ θάλπη τῆς Θράκης, ὑπεχώρησαν εἰς τὰς βορειοτέρας αὐτῶν κατοικίας, ὥστε ὁ Ἰωαννίσης δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ παραλαβὼν τὸ ὑπόλοιπον τοῦ στρατοῦ καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ συντεταγμένους Ἕλληνας ἐνέβαλεν εἰς τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης. Τότε ἔδραμεν ἐκ Ναυπλίου ὁ Βονιφάτιος καὶ ἠνάγκασε τοὺς πολεμίους νὰ ὑποχωρήσωσιν. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὰς Σέρρας,ὁ δὲ Ἰωαννίσης, ἀφοῦ ἐλεηλάτησε πᾶσαν τὴν χώραν μέχρι Θεσσαλίας, ἐτράπη πρὸς βορρᾶν, ἐκυρίευσε τὴν Φιλιππούπολιν, κατέβαλεν αὐτὴν εἰς ἔδαφος, ἅτε οὖσαν τὸ κυριώτατον προπύργιον τῆς Θράκης κατὰ τῶν Βουλγάρων, καὶ ταῦτα διαπράξας ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια. Ἐμβαλὼν δὲ αὖθις κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος ἔπραξε τὰ αὐτὰ καὶ ἔτι χείρονα. Τότε τελευταῖον οἱ Ἕλληνες τῆς Θράκης, οἵτινες εἶχον πρὸ καιροῦ πεισθῆ ὅτι κακῶς ἔπραξαν παραδοθέντες εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ Ἰωαννίση, ἀπεφάσισαν νὰ χωρισθῶσιν ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ὀλίγοι μέν τινες κατέφυγον πρὸς τὸν Λάσκαριν ἐν Ἀσίᾳ, οἱ δὲ πλεῖστοι ἐπεχείρησαν νὰ συνδιαλλαγῶσι πρὸς τοὺς Φράγκους. Τὸ ἔργον τῆς συνδιαλλαγῆς ἀνέλαβεν ὁ Θεόδωρος Βρανᾶς, ὁ τῆς Γαλλίδος Ἁγνῆς σύζυγος, ὅστις ἀνέκαθεν διετέλεσε φιλικῶς πρὸς τοὺς κατακτητὰς τῆς Δύσεως διακείμενος. Οἱ Φράγκοι οὐ μόνον ὑπέσχοντο νὰ σεβασθῶσι τὰς κτήσεις καὶ τὰ ἀστικὰ δικαιώματα τῶν ἰθαγενῶν ἀλλὰ καὶ κατὰ πρῶτον τότε ἐπέτρεψαν εἰς ἕνα τῶν ἡμετέρων, αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν καίσαρα Θεόδωρον Βρανᾶν Κομνηνόν[1], τὰς ἐπαρχίας Ἀδριανουπόλεως καὶ Διδυμοτείχου, τῶν δύο ἐπισημοτέρων μετὰ τὴν βασιλεύουσαν πόλεων τῆς Θράκης, ἐπὶ τοῖς ὅροις τοῦ νὰ τελῇ ἐτήσιον φόρον, ἐν ἀνάγκῃ νὰ παρέχῃ ἐπικουρίαν 500 μαχητῶν καὶ νὰ προστατεύῃ τοὺς αὐτόθι οἰκοῦντας Ἐνετούς. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Βρανᾶς ἐγένετο εἷς τῶν ὑπερτάτων ὑποτελῶν βαρώνων τοῦ Φραγκικοῦ κράτους, ἴσος σχεδὸν κατὰ τὸ ἀξίωμα πρὸς τὸν Βονιφάτιον, δι' ὅπερ καὶ βασιλεὺς Ἀδριανουπόλεως ἐνίοτε καλεῖται. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι ὅτι τὸ ἐτήσιον φεουδαλικὸν τέλος, τὸ ὁποῖον ὤφειλε νὰ πληρώνῃ εἰς τοὺς Ἐνετούς, τοὺς παραχωρήσαντας αὐτῷ τὸ ἐπὶ τῆς Ἀδριανουπόλεως δικαίωμά των, ὡρίσθη εἰς 25 λίτρας χρυσίου (αἵτινες, ἐὰν ὑποτεθῶσιν ἐνετικαί, ἰσοδυνάμουν πρὸς φράγκα 30.708 καὶ 90.100, εἰ δὲ ἦσαν ἑλληνικαὶ ἰσοφάριζον πρὸς 27.000 δραχμῶν), ἐξ οὗ ὑποφαίνεται ὁπόσον τὸ ἄθλιον κυβερνητικὸν σύστημα τὸ εἰσαχθὲν ὑπὸ τῶν Δυτικῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἠλάττωσεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας τὰς προσόδους τῆς κεντρικῆς κυβερνήσεως. Ὁπωσδήποτε, ἅμα τούτων γενομένων, τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν, ἐξ οὗ πάλιν συνάγεται ὅτι, ἂν οἱ Φράγκοι ἐξ ἀρχῆς ἐπολιτεύοντο ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς κατακτηθέντας καὶ ἐπείθοντο νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς κοινωνοὺς μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον τῶν ἰδίων δικαιωμάτων, οὔτε ἡ ἀρχὴ αὐτῶν οὔτε οἱ ὑπήκοοί των ἤθελον πάθει ὅσα ἔπαθον ἐπὶ ἓν ὁλόκληρον ἔτος. Ὁ Ἰωαννίσης προσβαλὼν τὸ Διδυμότειχον ἀπεκρούσθη καὶ μὴ τολμήσας ν' ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τοῦ Ἐρρίκου, ἐπελθόντος εἰς καταδίωξιν αὐτοῦ, ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια.

---

[1] Ὁ ***Βρανᾶς***, συγγενὴς ὢν τῶν Κομνηνῶν, τιμῆς ἕνεκεν ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα ***Κομνηνός***, ὅπως καὶ ὁ δεσπότης Μιχαὴλ Ἄγγελος τῆς Ἠπείρου, ἕνεκα συγγενείας καὶ οὗτος πρὸς τοὺς Κομνηνούς, ἐκαλεῖτο Μιχαὴλ (Ἄγγελος) Κομνηνός.

Ἐπέστρεψε δὲ καὶ ὁ Ἐρρῖκος εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου, ἐπειδὴ ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐκστρατείας του κατέστη ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ ἀδελφός του δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐν τοῖς οὖσιν, ἀνηγορεύθη ὁριστικῶς αὐτοκράτωρ ὑπό τε τῶν συναγωνιστῶν καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἐνετῶν. Ὁ Ἐρρῖκος ἐστέφθη ἐπισήμως ἐν τῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναῷ τῇ 20 Αὐγούστου 1206 εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 29 καὶ ὑπῆρξεν ἐπὶ 10 ἔτη (1206—1216) ὁ δεύτερος Λατῖνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκράτωρ, ἀναδείξας οὐ μόνον τὸν συνήθη τῆς γενεᾶς αὐτοῦ ἡρωισμὸν ἀλλὰ καὶ πολὺ πλείονα τοῦ Βαλδουίνου σύνεσιν. Ὁ Ἰωαννίσης ἐπανέλαβεν ἀμέσως τὰς ἐπιδρομάς του, καίτοι προετρέπετο ὑπὸ τοῦ Ἰννοκεντίου νὰ εἰρηνεύσῃ· ἀλλ' οἱ Βούλγαροι, οἵτινες δὲν ἡνώθησαν μετὰ τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας εἰμὴ ἵνα ἐπιτύχωσι τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀνεξαρτησίας των, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐβεβαίουν τὸν Πάπαν περὶ τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τῆς ὑποταγῆς των, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξηκολούθουν καταπολεμοῦντες τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικὸν αὐτοῦ ἀντιπρόσωπον. Ἀφ' ἧς ὅμως οἱ Ἕλληνες συνέπραττον μετὰ τοῦ Ἐρρίκου δὲν κατώρθωσαν οἱ πολέμιοι ἐκεῖνοι μεγάλα πράγματα καὶ προσβληθέντες εἰς Ἀδριανούπολιν ὑπὸ τοῦ νέου αὐτοκράτορος ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσι, καταλιπόντες εἰς χεῖρας αὐτοῦ τούς τε αἰχμαλώτους, εἰς 20.000 συμποσουμένους, καὶ τὴν ἄλλην λείαν. Τότε ὁ Ἐρρῖκος, ἵνα παγιώσῃ τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Βονιφατίου, ἐζήτησεν εἰς γάμον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Ἀγνὴν καὶ ἐνυμφεύθη αὐτὴν τῇ 4 Φεβρουαρίου 1207, ὁ δὲ Βονιφάτιος ὤμοσε μετ' ὀλίγον πίστιν εἰς τὸν νέον αὐτοκράτορα, καὶ ἠσφαλίσθησαν οὕτως ὁπωσοῦν τὰ ἐν Εὐρώπῃ πράγματα. Ἀλλ' ἐν Ἀσίᾳ οἱ Φράγκοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐπιτύχωσί τι λόγου ἄξιον, καίτοι δὲν ἔπαυον ἀγωνιζόμενοι πρὸς τὸν Λάσκαριν, ἅμα ἐλάμβανον ἀναψυχήν τινα ἐντεῦθεν τοῦ Βοσπόρου. Ὁ ἐπιτήδειος ἐκεῖνος αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας δὲν ἠδύνατο μὲν νὰ κατισχύσῃ αὐτῶν ἐκ τοῦ συστάδην, ὠφελεῖτο ὅμως ἐκ τῶν ἀντιπερισπασμῶν τοῦ Ἰωαννίση (μετὰ τοῦ ὁποίου συνενοεῖτο ἐκ διαλειμμάτων καὶ ἀφοῦ ἐγκατέλιπον αὐτὸν οἱ ἐν Θράκῃ Ἕλληνες), ἵνα ἀναλαμβάνῃ τὰς ὀλίγας ὑπὸ τῶν Φράγκων καταληφθείσας πόλεις καὶ χώρας. Ἀλλ' ἡ ἀνάπτυξις τῶν τοῦ Λασκάρεως δυνάμεων διεκωλύετο ἀπ' ἀνατολῶν μὲν ὑπὸ τῶν Σελδζουκιδῶν Τούρκων, ἀπὸ βορρᾶ δὲ ὑπὸ τῆς ἐν Τραπεζοῦντι αὐτοκρατορίας, ὥστε, ἂν οἱ Φράγκοι οὐδὲν διέπραττον ἐν Ἀσίᾳ, πολὺ ἀπεῖχε καὶ ὁ Λάσκαρις ἔτι τοῦ ν' ἀπειλῇ τὸ ἐν Εὐρώπῃ κράτος αὐτῶν. Τὸ ἐν Εὐρώπῃ ὅμως τοῦτο Λατινικὸν κράτος, καίτοι μὴ κινδυνεῦον νῦν ἀπὸ τῶν Βουλγάρων, εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς πολλὰς ἄλλας δυσκολίας. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 1207 ὁ Βονιφάτιος ἐφονεύθη εἴς τινα πρὸς τὸν Ἰωαννίσην συμπλοκήν, τὴν δὲ ἀρχὴν αὐτοῦ διεδέχθη ὁ ἀνήλικος υἱός του Δημήτριος, ὁ δεύτερος τῆς Θεσσαλονίκης βασιλεὺς (1207—1222), ἐπιτροπευόμενος ὑπὸ τῆς μητρός του Μαργαρί-

Μολυβδόβουλλον τοῦ Αὐτοκράτορος Ἐρρίκου Α΄.

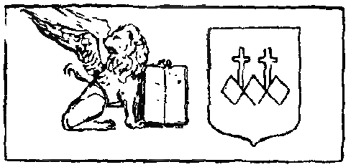
τας, διότι ὁ ἐκ τοῦ Ἰσαακίου πρεσβύτερος υἱός της Μανουὴλ Ἄγγελος εἶχε πρὸ καιροῦ ἐξορισθῆ ὑπὸ τοῦ πατρυιοῦ εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ὡς ἐπικίνδυνος ἀντίζηλος. Οἱ ἀναλαβόντες τότε τὴν πραγματικὴν τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης κυβέρνησιν Λομβαρδοὶ μεγιστᾶνες δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ αὐτοκράτορος Ἐρρίκου, ὅστις ἐν τούτοις διὰ τῶν νέων αὐτοῦ κατὰ τῶν Βουλγάρων κατορθωμάτων ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἰσχυρός. Ὁ Ἰωαννίσης, ὅστις δὲν ἐφαίνετο δυνάμενος νὰ κορεσθῇ ὑπὸ τῶν σφαγῶν καὶ δηώσεων ὅσας διέπραττεν ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ, ὅστις ἕνεκα τούτου ἑαυτὸν μὲν ἐκάλει Ρωμαιοκτόνον, ἀντεκδικούμενος τὸν Βουλγαροκτόνον Βασίλειον, ὑπὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐπωνομάζετο Σκυλοϊωάννης, ἐπεχείρησε περὶ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1207 νὰ πολιορκήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην, ἀλλ' ἐδολοφονήθη αὐτόθι ὑπὸ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ στρατηγοῦ Μοναστρᾶ. Καὶ ἀνηγορεύθη μὲν διάδοχός του ὁ ἀνεψιὸς τῆς χήρας αὐτοῦ Βορὶς Β', ἀλλὰ πολλοὶ τῶν Βουλγάρων μεγιστάνων δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ, ἰδίως εἷς τῶν συγγενῶν τοῦ Ἰωαννίση ὀνόματι Σβιατοσλάβ, ὅστις ἑδρεύων ἐν Μελενίκῳ ἐδέσποζεν ἁπάσης τῆς μέχρις Ἀχρίδος χώρας· καὶ προσέτι ὁ Στρέζας, ὅστις γενόμενος κύριος τοῦ Προσάκου ἔκτισεν αὐτόθι πολυτελῆ βασίλεια καὶ ἀπέβη ἐπὶ ἀγριότητι ἐνάμιλλος τοῦ Ἰωαννίση. Ἡ δύναμις λοιπὸν τοῦ Βορὶς ἠλαττώθη πολύ· ὅθεν θελήσας οὗτος νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1208 τὰς συνήθεις κατὰ τῶν Φράγκων ἐπιδρομὰς κατετροπώθη τῇ 31 Ἰουλίου ὁλοσχερῶς περὶ Φιλιππούπολιν ὑπὸ τοῦ Ἐρρίκου, προξενήσαντος εἰς τοὺς πολεμίους δεινὴν καταστροφὴν καὶ λαβόντος παρ' αὐτῶν λείαν δυσαρίθμητον. Ἐντεῦθεν δὲ καταπτοηθεὶς ὁ Σβιατοσλὰβ ὤμοσε πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐδέχθη φρουρὰν φραγκικὴν παρ' ἑαυτῷ, ὑπὸ τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἐρρίκου Εὐστάθιον διατελοῦσαν. Ὁ δὲ Ἐρρῖκος ἀπεφάσισε τότε νὰ στρατεύσῃ ἐπὶ Θεσσαλονίκην, ἵνα κυρώσῃ τὰ ἀμφισβητούμενα αὐτόθι κυριαρχικὰ δικαιώματα.

Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἱστορήσωμεν ὅσα ἐπὶ τούτῳ ἔπραξε θέλομεν εἴπει τινὰ περὶ τῶν ὅσα ἐνήργησαν οἱ Ἐνετοὶ ἵνα καταλάβωσι τὸ ἐπιτραπὲν αὐτοῖς τεταρτημόριον τοῦ κράτους. Πρὸ πάντων ἐξηκολούθησαν ὄντες ἰσχυρότατοι ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐρρίκου Δανδόλου. Ἅμα στερηθέντες τοῦ ἡγεμόνος τούτου, ὅστις ἦτο καὶ τῆς ὅλης Ἐνετικῆς πολιτείας ὁ ἡγεμών, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐστρατοπεδευμένοι Ἐνετοί, χωρὶς νὰ περιμείνωσι νέας ἐκ τῆς μητροπόλεως διαταγάς, προεχειρίσαντο ἴδιον ἄρχοντα καὶ ἴδιον παρ' αὐτῷ συμβούλιον ἀνδρῶν ἕξ. Ὁ ἐκλεχθεὶς ἄρχων (Podesta) ἐκαλεῖτο Μαρῖνος Ζένος καὶ ἐπεκυρώθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ νέου τῆς Ἐνετίας δόγου Πιέτρου Ζιάνη. Ὁ Μαρῖνος Ζένος ἠναγκάσθη μέν, ὡς εἴδομεν, νὰ ἐκχωρήσῃ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἐπέτυχε τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἐρρίκου ἐπικύρωσιν τῶν ἀρχαίων μεταξὺ τοῦ κράτους καὶ τῶν Ἐνετῶν ὑφισταμένων συνθηκῶν καὶ τὴν ἐπέκτασιν μάλιστα τῶν ἐνετικῶν προνομίων ἐν τῇ καὶ ἄλλως ἱκανῶς ἐξηρτημένῃ ἀπὸ τῆς Ἐνετικῆς πολιτείας βασιλευούσῃ. Ἡ δὲ κατάληψις τῶν ἄλλων κτήσεων ἐγένετο διὰ τριῶν τρόπων, ὀλίγων μέν τινων περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τοῦ ἐν αὐτῇ σταθμεύοντος στρατοῦ καὶ στόλου, τῶν δὲ πλείστων εἴτε δι' ἀμέσων ἐξ Ἐνετίας στρατιῶν εἴτε δι' ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων ἐπισήμων Ἐνετῶν ἐπὶ τούτῳ ὑπὸ τῆς Ἐνετικῆς πολιτείας προσκληθέντων. Ἡ πρώτη λόγου ἀξία κατακτητικὴ τῆς Ἐνετίας ἐκστρατεία ἐγένετο κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1205 διὰ στόλου, ὅστις, κομίζων εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν Πατριάρχην Θωμᾶν Μοροζίνην, κατέλαβεν ἐν τῷ μεταξὺ τὸ Δυρράχιον. Τὴν δὲ ἄνοιξιν τοῦ 1206 ἕτερος στόλος 31 γαλερῶν ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Δανδόλου Ρινιέρην καὶ τὸν Ρουγέρον Πρεμαρίνην ἐκυρίευσε μετὰ πεισματώδη ἀντίστασιν τὴν Κέρκυραν καὶ

ἔπειτα τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην. Τότε ἤρχισε μακρὸς ἀγὼν περὶ τῆς κατακτήσεως τῆς Κρήτης, ἣν εἶχον προκαταλάβει οἱ Γενουαῖοι. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους τῷ 1212 κατεβλήθη ἡ Γένουα, ἡ δὲ Ἐνετία, κυριαρχήσασα τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου, ἵδρυσεν ἐν αὐτῇ ἰσχυρὰν ἀποικίαν καὶ διένειμε κατ' ὀλίγον τὸ λαμπρὸν τοῦτο κτῆμα εἰς τοὺς ἐγκατασταθέντας αὐτόθι Ἐνετοὺς ὡς ὑποτελεῖς. Τῶν δὲ λοιπῶν νήσων ἡ χείρωσις ἐγένετο δι' ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἡ Ἐνετικὴ πολιτεία, ἀναλογιζομένη ὅτι ἡ κατάκτησις τοσούτων χωρῶν ἤθελεν ἀπαιτήσει δαπάνην χρημάτων, χρόνου καὶ δυνάμεων ὑπερβαίνουσαν τοὺς πόρους αὐτῆς, προσεκάλεσε τοὺς εὐπατρίδας νὰ καταλάβωσι τὰς Κυκλάδας νήσους, νὰ ἱδρύσωσιν εἰς αὐτὰς ἀποικίας εὐγενῶν καὶ πολιτῶν καὶ νὰ ἄρχωσιν αὐτῶν ὡς ἀγαθοὶ τῆς δημοκρατίας φίλοι. Ὁ ἐπιφανέστερος τῶν τυχοδιωκτῶν τούτων ὑπῆρξεν ὁ **Μᾶρκος Α' Σανοῦτος**, ὅστις καταγόμενος ἐκ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνετικῆς ἀποικίας καὶ ὢν ἀνεψιὸς ἐξ ἀδελφῆς τοῦ Ἐρρίκου Δανδόλου εἶχε συνοδεύσει τὸν θεῖόν του κατὰ τὴν μεγάλην ἐπὶ τὴν Ἀνατολὴν στρατείαν αὐτοῦ καὶ εἶχε διαπρέψει ἐπ' ἀνδρείᾳ καὶ συνέσει. Ἅμα δὲ ἐγένετο ἡ πρόσκλησις ἐκείνη τῆς Ἐνετίας, παραλαβὼν ὡς συναγωνιστὰς γενναίους τινὰς ἱππότας καὶ παρασκευάσας ἐξ ἰδίων ὀκτὼ γαλέρας, κατῆλθεν εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ὅπου μετ' ὀλίγον ἡ Ἄνδρος, ἡ Πάρος, ἡ Μῆλος, ἡ Σαντορίνη καὶ ἄλλαι νῆσοι, ἐν ὅλαις 17, ἀνεγνώρισαν ἄνευ ἀντιστάσεως σχεδὸν τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Μόνον ἐν Νάξῳ προσέκρουσεν εἰς δεινὴν ἀντίστασιν, διότι Γενουαῖοι πειραταὶ εἶχον προκαταλάβει τὸ ἑλληνικὸν αὐτῆς φρούριον. Ἐκεῖ, φοβούμενος μήπως οἱ περὶ αὐτόν, ἀποτυχούσης τῆς ἐφόδου, θελήσωσι νὰ φύγωσι, κατεπυρπόλησεν ἡρωικῶς τὰς γαλέρας του, ἵνα ἀφαιρέσῃ οὕτω πᾶσαν ἐλπίδα ἀποχωρήσεως. Τὸ φρούριον ἐκυριεύθη τῷ 1207, νέαι κατεσκευάσθησαν γαλέραι καὶ δι' αὐτῶν κατεκτήθησαν οὐκ ὀλίγα φρούρια καὶ αὐτῆς τῆς μικρᾶς Ἀσίας, καὶ αὐτὴ ἡ ἀκμάζουσα Σμύρνη. Τὰς δὲ καταληφθείσας νήσους διένειμεν ὁ Σανοῦτος κατὰ τὰ προσυμπεφωνημένα εἰς τοὺς συναγωνιστάς, προθύμως ὀμόσαντας αὐτῷ πίστιν. Καὶ ὁ μὲν Μαρῖνος Δάνδολος ἔλαβε τὴν Ἄνδρον, ὁ δὲ Ἰωάννης Α' Κουιρίνης τὴν Ἀστυπάλαιαν, ὁ Ἰάκωβος Α' Βαρότζης τὴν Σαντορίνην καὶ Θηρασίαν, ὁ Λεονάρδος Φόσκολος τὴν Ἀνάφην, οἱ δὲ ἀδελφοὶ Ἀνδρέας καὶ Ἱερεμίας Γῖζαι τὴν Τῆνον, Μύκονον, Σκῦρον, Σκίαθον καὶ Σκόπελον, γενόμενοι βραδύτερον κύριοι καὶ τῆς Ἀμοργοῦ καὶ κατακτήσαντες ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Δομενίκου Μικέλη καὶ τοῦ Πέτρου Γιουστινιάνη τὴν Κέαν καὶ τὴν Σέριφον· τελευταῖον ἡ Λῆμνος ἐπετράπη εἰς τὸν Φιλόκαλον Ναυιγαγιόζον. Μόνη ἡ Πάτμος ἔμεινεν ἀνεξάρτητος ὑπὸ τοὺς μοναχοὺς αὐτῆς, οἵτινες ἐπέτυχον μάλιστα καὶ αὔξησιν προνομίων παρὰ τῶν Ἐνετῶν. Ὁ Μᾶρκος Α' ὤμοσε, κατὰ τοὺς ὁρισμοὺς τῆς ἀρχαίας περὶ διανομῆς τοῦ κράτους συνθήκης, πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἐρρῖκον, καίτοι ὡς πολίτης Ἐνετίας διετέλεσε πάντοτε ἀφωσιωμένος εἰς αὐτήν. Ἥδρευε δὲ εἰς Νάξον ἐντὸς ἀκροπόλεως διὰ τειχῶν καὶ πύργων παρ' αὐτοῦ ὀχυρωθείσης, ἐν ᾗ κατῴκουν καὶ οἱ Λατῖνοι αὐτοῦ ὑποτελεῖς, ἐνῷ τῶν Ἑλλήνων αἱ κατοικίαι ἡπλοῦντο ἐκτὸς τοῦ φρουρίου μέχρι τοῦ λιμένος, εἰς τὸ λεγόμενον Νεοχώριον. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀκροπόλεως ὑψοῦτο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους τό τε μεγαλοπρεπὲς αὐτοῦ ἀνάκτορον, νῦν ἠρειπωμένον, καὶ ἡ Λατινικὴ μητρόπολις, ἥτις καίτοι πολυειδῶς ἀνακαινισθεῖσα ἐν τῇ 17 ἑκατονταετηρίδι, φέρει ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτῆς τὰ οἰκόσημα τῶν Σανούτων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν, τῶν Κρίσπων. Πιθανῶς δὲ ἀνεδείχθη ἀνεξίθρησκος πρὸς τοὺς ὑπηκόους τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐπὶ τέλους συνεδέθη διὰ κηδεστίας μετὰ τοῦ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορος.

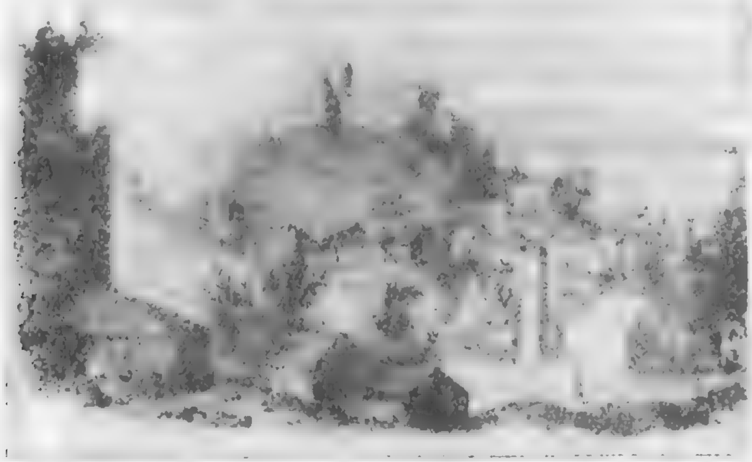
Ἐκ τῶν ἀμέσων αὐτῆς κτήσεων ἡ Ἐνετία ἐπέστησεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἰδίως τὴν προσοχὴν αὐτῆς εἰς τὴν Κέρκυραν ὡς ἀποτελοῦσαν τὴν πύλην τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης. Ὅθεν δὲν ἐπεχείρησε νὰ ὀχυρώσῃ μόνον αὐτὴν ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν ἐξενετίσῃ, ἐπὶ τούτῳ

δ' ἔπεμψεν αὐτόθι τούς τε ἀναγκαίους τεχνίτας καὶ ἐργάτας καὶ πρὸς τούτοις δέκα εὐπατρίδας, εἰς οὓς παρεχωρήθησαν τό τε φρούριον καὶ ἡ νῆσος καὶ τὰ παρακείμενα μικρότερα νησία ὡς ἰδία κτῆσις, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλουσι τελεῖ κατ' ἔτος εἰς τὴν δημοκρατίαν φεουδαλικὸν τέλος 500 χρυσῶν ἤτοι 5.600 φράγκων· νέα αὕτη ἀπόδειξις τοῦ πόσον τὸ κυβερνητικὸν σύστημα τὸ εἰσαχθὲν ὑπὸ τῶν Δυτικῶν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἠλάττωσε τοὺς πόρους τῶν κυριάρχων, διότι ἠξεύρομεν ὅτι ἡ Κέρκυρα ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπλήρωνεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον 1.650.000 δραχμῶν τοῦ τότε νομίσματος. Εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐπετράπη πλήρης ἀνεξιθρησκία, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλουσιν ὀμόσει πίστιν εἰς τοὺς νέους αὐτῶν κυρίους. Ἀλλ' ἡ ἀποικία αὕτη, εἰς ἣν παρεχωρήθησαν πολλὰ παρὰ τῶν Ἐνετῶν προνόμια, ἐκυριεύθη μετ' ὀλίγον ὑπὸ τοῦ ὁσημέραι ἰσχυροτέρου γινομένου δεσπότου Ἑλλάδος Μιχαήλ. Καὶ τὸ Δυρράχιον ὡσαύτως ἐκινδύνευσεν ἀπὸ τῶν παρακειμένων Ἀλβανῶν, οἵτινες κατὰ πρῶτον τότε ἀναφαίνονται λαμβάνοντες πολιτικήν τινα ὕπαρξιν ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Δημήτριον, κρυφίως ὑποστηριζόμενον, ὡς φαίνεται, καὶ ὑπὸ τοῦ δεσπότου Ἑλλάδος. Ἵνα περιστείλῃ τοὺς Ἀλβανοὺς ὁ τοῦ Δυρραχίου Ἐνετὸς δοὺξ Μαρῖνος Βαλαρέσσος συνεμάχησε μετὰ τῶν πρὸς βορρᾶν γειτόνων αὐτοῦ σλαυικῶν φυλῶν. Καὶ ὁ μὲν Δημήτριος διέσωσε τὴν ἀνεξαρτησίαν ἐντὸς τῶν δυσπροσίτων αὐτοῦ ὀρέων, ὁ δὲ πολυμήχανος δεσπότης Ἑλλάδος, ἐπιθυμῶν ν' ἀπαλλαγῇ ὁπωσδήποτε ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν, ἵνα ἠμπορῇ νὰ πολεμῇ ἐλευθέρως κατὰ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ φραγκικῆς κυριαρχίας, συνεβιβάσθη πρὸς αὐτοὺς τόσῳ εὐκολώτερον ὅσῳ καὶ οἱ Ἐνετοὶ ἐνόησαν ὅτι συμφερώτερον εἶναι εἰς αὐτοὺς νὰ ἐπιτύχωσιν ἀξιόλογα ἐμπορικὰ εἰς τὰς χώρας τοῦ Μιχαὴλ προνόμια παρὰ νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν κατάκτησιν τῆς Ἠπείρου τῆς ἀνηκούσης εἰς αὐτοὺς κατὰ τὴν ἀρχικὴν περὶ διανομῆς τοῦ κράτους συνθήκην. Ἕνεκα λοιπὸν τῶν ἀμοιβαίων τούτων συμφερόντων συνωμολογήθη τῷ 1210 μεταξὺ τῆς Ἐνετίας καὶ τοῦ Μιχαὴλ σύμβασις, δι' ἧς ἡ Ἐνετία ἐπέτρεψεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν Ἤπειρον, τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν ἀπὸ τοῦ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Δυρραχίου ποταμοῦ Βρέχου μέχρι τῆς Ναυπάκτου, ἐπὶ τοῖς ὅροις τοῦ νὰ προστατεύῃ ὁ δεσπότης τοὺς Ἐνετοὺς καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ κράτος, νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὴν ἐμπορίαν αὐτῶν ἀτέλειαν φόρων, νὰ παραχωρήσῃ ἴδιον τμῆμα εἰς πᾶσαν πόλιν ὅπου ἤθελον οὗτοι τὸ ζητήσει, νὰ προστατεύσῃ τὴν ἐν Κερκύρᾳ ἀποικίαν καὶ κατ' αὐτῶν τῶν αὐτόθι οἰκούντων Ἑλλήνων, νὰ ἔχῃ τοὺς αὐτοὺς μετὰ τῆς Ἐνετίας φίλους καὶ ἐχθροὺς καὶ ἐπὶ πᾶσι νὰ πληρώνῃ κατ' ἔτος 42 λίτρας χρυσίου, αἵτινες, ἐὰν ἦσαν Ἐνετικαί, ἀναλογοῦσι πρὸς φράγ. 51,595 καὶ 95/100. Ἄξιον προσέτι σημειώσεως εἶναι ὅτι τὸν περὶ οὗ ὁ λόγος Μιχαὴλ Ἄγγελον Κομνηνόν, τὸν ἀρχηγέτην τῶν δεσποτῶν τῆς Ἑλλάδος, οἱ Φράγκοι ἐκάλουν συνήθως ***Μιχάλην***, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Henri de Valenciennes, παραλαβόντες βεβαίως τὸν τύπον τοῦτον τοῦ ὀνόματος ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ὅστις ὠνόμαζε λοιπὸν ἁπλούστατα Μιχάλην τὸν ἰσχυρὸν ἐκεῖνον τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρόμαχον. Παραθέτομεν δ' ἐνταῦθα ἓν τῶν πολλῶν χωρίων ἐν οἷς γίνεται μνεία τοῦ Μιχάλη τούτου εἰς πίστωσιν τῶν ὅσα εἴπομεν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ περὶ τῆς τότε γαλλικῆς γλώσσης. Que vaut che? Le mant l'empereur ont il tant courtoisement dit et despondu, que auques ont fait Michalis le euer amolyer. Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας πράγματα.

Οἰκόσημον Κρίσπων.

Εἴπομεν ὅτι οἱ Λομβαρδοὶ μεγιστᾶνες οἱ ἀναλαβόντες τὴν κυβέρνησιν τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βονιφατίου δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίας. Οἱ ὕπατοι τῶν μεγιστάνων τούτων ἦσαν ὁ κόμης Ὀβέρτος Βιανδράτε καὶ ὁ κοντόσταυλος τοῦ στρατοῦ Ἀμαδαῖος Βούφφα. Μετὰ δὲ τούτων συνετάσσοντο ἅπαντες οἱ λομβαρδικῆς καταγωγῆς βαρῶνοι τοῦ βασιλείου, ἐν οἷς ἐπρώτευον ὁ μαρκίων τῆς Βοδονίτζης Γουίδων Παλλαβιτζίνη (Pallavicini), ὁ ἡγεμὼν Λαρίσης καὶ Ἁλμυροῦ Γουλιέλμος καὶ ὁ ἄρχων τῆς Εὐβοίας Ραυάνο Κάρτζερι (dalle Carceri). Ἀλλ᾽ ὅλοι τοῦ βασιλείου τούτου οἱ βαρῶνοι δὲν ἦσαν Λομβαρδοί· ὑπῆρχον καὶ Γερμανοὶ καὶ Γάλλοι, οἵτινες ἅπαντες, ἐξαιρέσει ὀλιγίστων Γάλλων, ἤθελον νὰ μείνωσι πιστοὶ εἰς τὸν ὅρκον ὃν ὤμοσαν πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν. Καὶ τῶν μὲν Γερμανῶν, οἵτινες ἦσαν ὀλιγώτεροι τῶν ἄλλων, ἐπισημότατος ἦτο ὁ κόμης Βερθόλδος Κατζενελλενεβόγεν, ὁ τραχὺς κατά τε τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἦθος δυνάστης Βελεστίνου, ἤτοι τῶν Φερῶν τῆς Θεσσαλίας. Γάλλοι δὲ ἐπιφανεῖς ἄρχοντες ἦσαν ὁ Θωμᾶς Α´ Στρομογκούρτ, ἄρχων τῶν Σαλώνων, ὁ Ὄθων Λαρόσης, Μέγας-κὺρ Ἀθηνῶν καὶ

Τὸ κάστρον τῆς Βοδονίτσης κατα τὸν Μπυσών

Θηβῶν, ὅστις κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν ἔφερε τὸ κύριον ὄνομα τοῦ πρώτου τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος βασιλέως τοῦ ἐν αὐταῖς ἐκείναις ταῖς Ἀθήναις ἐπὶ τριακονταετίαν ἄρξαντος, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ ἡγεμὼν Πελοποννήσου Γοδοφρέδος Βιλλεαρδουῖνος. Δὲν ἀναφέρομεν τὸν Σαμπλίττην ὡς ἡγεμόνα Πελοποννήσου, διότι ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ οὗτος εἶχεν ἐκλείψει ἐκ μέσου. Μαθὼν τῷ 1209 ὅτι ὁ ἀδελφός του Λουδοβῖκος εἶχεν ἀποθάνει ἐν Γαλλίᾳ ἔσπευσε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια, ἵνα καταλάβῃ τὴν αὐτόθι πάτριον κληρονομίαν, καταλιπὼν μὲν ἐπίτροπον τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Οὔγωνα, ἐπικυρώσας δὲ τὸν Βιλλεαρδουῖνον ὡς ἄρχοντα Καλαμάτας καὶ δοὺς αὐτῷ προσέτι τὴν Ἀρκαδίαν ἀντὶ τῆς Κορώνης, ἥν, ὡς εἴδομεν, εἶχον καταλάβει οἱ Ἐνετοί. Ἀλλὰ μετ᾽ ὀλίγον ἀπέθανον ὅ τε ἀναχωρήσας Σαμπλίττης καὶ ὁ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπίτροπος αὐτοῦ Οὔγων. Τότε ἅπαντες οἱ ἐν τῇ χερσονήσῳ βαρῶνοι ἀνεγνώρισαν τὸν Βιλλεαρδουῖνον ὡς ὕπατον αὐτῶν ἄρχοντα. Ὁ δὲ ἐξ Οὐηρῶνος Ραυάνος Κάρτζερι, ὁ μετά τινας ἄλλους προσκαίρους τῆς Εὐβοίας ἄρχοντας γενόμενος μόνος κύριος τῆς ἀξιολόγου ταύτης νήσου, ἅμα μαθὼν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρῖκος παρασκευάζεται νὰ τιμωρήσῃ τοὺς στασιάζοντας βαρώνους, ἐξήτησε τὴν

προστασίαν τῆς Ἐνετίας· καὶ ἀρξάμενος τῶν πρὸς αὐτὴν διαπραγματεύσεων τῷ 1209 συνωμολόγησε τῷ 1211 συνθήκην, δι' ἧς ἐγένετο ὑποτελὴς αὐτῆς ἐπὶ τοῖς ὅροις τοῦ νὰ καταβάλλῃ εἰς αὐτήν, ἐκτὸς τῶν δώρων, ἐτήσιον φεουδαλικὸν τέλος 2.100 χρυσῶν ἤτοι 23.520 φράγκων, νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἴδιον τμῆμα ἔν τε τῇ πρωτευούσῃ τῆς νήσου καὶ εἰς ὅσας ἄλλας πόλεις ἤθελον ἐπιθυμήσει, νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς μεγάλα ἐμπορικὰ προνόμια καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὥστε συνέβη ὡς πρὸς τὴν Εὔβοιαν ὅ,τι ὡς πρὸς τὴν Ἤπειρον. Οἱ Ἐνετοί, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχε παραχωρηθῆ ἡ νῆσος αὕτη κατὰ τὴν περὶ διανομῆς τοῦ κράτους πρᾶξιν, μὴ δυνάμενοι νὰ γίνωσιν ἄμεσοι αὐτῆς κύριοι, ἠρκέσθησαν νὰ ἐγκατασταθῶσιν ἐν αὐτῇ ἐμπορικῶς λαβόντες καί τι ἐπικυριαρχίας δικαίωμα.

Ἐνῷ δὲ τοιαύτη πολυαρχία καὶ ἀνωμαλία πραγμάτων ἐπεκράτει εἰς ὅλας τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας, ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει οἱ Ἐνετοὶ περιῆλθον εἰς ποικίλας διενέξεις πρὸς τοὺς ἀρχαίους αὐτῶν συμμάχους, τοὺς Φράγκους. Ἠξεύρομεν ὅτι ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ μὲν Φράγκοι ἔλαβον τὴν αὐτοκρατορίαν, οἱ δὲ Ἐνετοὶ ἐπεφυλάξαντο ἑαυτοῖς τὴν πατριαρχίαν. Ἀλλὰ διὰ νὰ διατηρήσωσιν ἐσαεὶ τὸ δικαίωμα τοῦτο οἱ Ἐνετοὶ ἔπρεπε νὰ ἀπαρτίζωσι τὸν κλῆρον αὐτῶν πάντοτε ἐκ μόνων ὁμογενῶν· διότι, ἂν εἰς τὸν κλῆρον τοῦτον εἰσεχώρουν καὶ ἄλλοι δυτικοί, μετ' ὀλίγον ἠδύναντο οἱ ἀλλογενεῖς νὰ πλειονοψηφήσωσι καὶ νὰ προχειρίσωσι πατριάρχην μὴ ἐνετόν. Τούτου ἕνεκα οἱ μὲν Ἐνετοὶ καὶ ὁ Πατριάρχης αὐτῶν Μοροζίνης ἐπέμενον νὰ μὴ στρατολογῶσι τὸν κλῆρον εἰμὴ ἐξ ὁμοφύλων, οἱ δὲ Φράγκοι, προϊσταμένου τοῦ πάπα καὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπιτρόπου αὐτοῦ καρδιναλίου Πέτρου καὶ μετὰ ταῦτα τοῦ καρδιναλίου Βενεδίκτου, ἀντέπραττον, διεμαρτύροντο καὶ ἐπὶ τέλους κατήντησαν ν' ἀποτελέσωσιν ἰδίαν ἐκκλησίαν ὑπὸ τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἀρχιερέως διοικουμένην. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ ἀρχαία ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀποικία ἐξηκολούθει ὡς πάλαι ποτὲ διατελοῦσα ὑπὸ τὸν ἐν Γράδῳ ἑδρεύοντα πατριάρχην τῆς Ἐνετίας, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ Πισᾶται καὶ ἄλλοι ἀλλοδαποὶ ὑπήγοντο εἰς ἴδιον προϊστάμενον, κατήντησαν τότε νὰ ὑπάρχωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει πέντε διάφοροι ἐκκλησίαι. Πρῶτον ἡ καταπιεζομένη Ὀρθόδοξος ἐκκλησία, ἥτις ἀπετροπιάζετο τὸν νέον πατριάρχην διά τε τὰς καταδρομὰς ὅσας παρ' αὐτοῦ ἔπασχε καὶ τὸν ἀλλόκοτον αὐτοῦ ἱματισμὸν καὶ τὴν ἄλλην δίαιταν(¹)· δεύτερον ἡ ἀρχαία ἐνετική· τρίτον ἡ τῶν Πισατῶν καὶ ἄλλων ἀλλοδαπῶν· τέταρτον ἡ τῶν Γάλλων ὑπὸ τὸν καρδινάλιον Βενέδικτον· καὶ πέμπτον ἡ λογιζομένη ἐπικρατοῦσα ἐκκλησία ὑπὸ τὸν Μοροζίνην, ἐξ ὧν αἱ δύο τελευταῖαι ἤριζον πρὸς ἀλλήλας τοὐλάχιστον ὅσον καὶ πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Καὶ αἱ μὲν δευτερεύουσαι μεταξὺ αὐτῶν διενέξεις ἐρρυθμίσθησαν διὰ συμβιβασμοῦ γενομένου τῇ 17 Μαρτίου 1206 καὶ ἐπικυρωθέντος ὑπὸ τοῦ πάπα τῇ 5 Αὐγούστου. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ κύριον ζήτημα, τὸ περὶ τῆς ἰθαγενείας τοῦ κλήρου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (²), διετέλεσαν οἱ Ἐνετοὶ καὶ ὁ Μοροζίνης διαφωνοῦντες ἐφ' ἱκανὸν ἔτι χρόνον. Καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ δὲ ἐξηκολούθουν πολλαὶ συμβαίνουσαι διενέξεις μεταξὺ τῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει τε καὶ καθ' ὅλας τὰς ἐπαρχίας. Ἐπὶ τέλους κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1209 ὁ Μοροζίνης ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ καὶ νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς παροχῆς ξένων ἐντὸς τοῦ κλήρου τῆς ἑαυτοῦ ἐκκλησίας. Ἀλλ' οὐδὲ τότε ἀποκατεστάθη

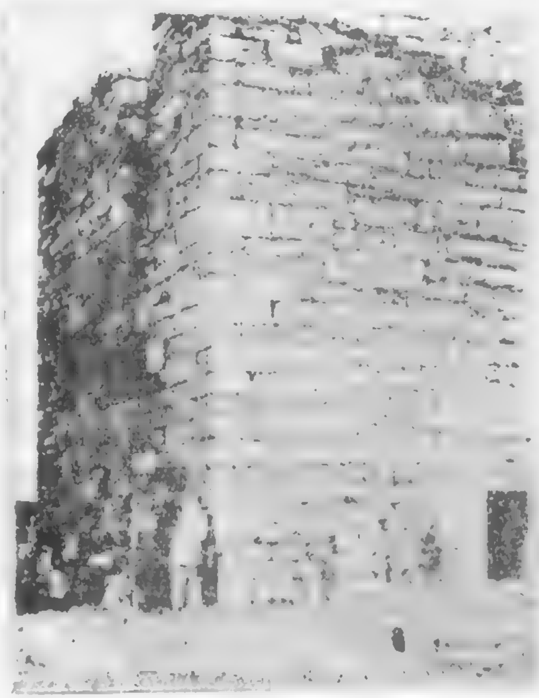
(¹) Δηλαδὴ τὸν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν μνημονευθέντα πατριάρχην Βενετίας, ὅστις ἥδρευεν ἐν *Γράδῳ*, ἐν τῇ νῦν αὐστριακῇ χώρᾳ Κερτσίᾳ (Görz), τῇ ὑπαγομένῃ τότε εἰς τὸ βενετικὸν κράτος.

(²) Δὲν εἶναι κατάλληλος ἡ ἔκφρασις περὶ «κλήρου τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας» προκειμένου περὶ τοῦ ὑπὸ Λατίνων κατεχομένου ναοῦ τῆς Ἁγ. Σοφίας, διότι ἀκριβῶς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τῆς Φραγκοκρατίας Μεγάλη Ἐκκλησία ἐσήμαινεν οὐχὶ ἁπλῶς τὸν ναὸν ἀλλὰ τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ἅτινα εὑρίσκοντο ἐν Νικαίᾳ.

ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἐκκλησιῶν εἰρήνη. Αἱ κυριαρχικαὶ ἀξιώσεις τοῦ πάπα ἦσαν τοσοῦτον ὑπέρογκοι ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ Ἐρρῖκος ἀντετάσσετο εἰς αὐτάς· ἐντεῦθεν δὲ ὁ Μοροζίνης συνεμάχησε μετὰ τοῦ Ἐρρίκου καὶ παρηκολούθησεν αὐτὸν εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου νοσήσας ἀπεβίωσε τῷ 1211. Μετὰ τὸν θάνατόν του ἐγένετο διπλῆ πατριάρχου ἐκλογή, ἡ μὲν ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἡ δὲ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. Ταῦτα πάντα δὲ δὲν ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ συνδιαλλάξωσι τοὺς Ἕλληνας πρὸς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν. Ὁ μὲν πάπας, νοήσας ὅτι ὁ διωγμὸς καὶ ἡ βία δὲν ἤθελον κατορθώσει ἄλλο εἰμὴ νὰ τραχύνωσι τὰς μεταξὺ τῶν δύο δογμάτων καὶ φυλῶν σχέσεις, ἔγραφεν ἀδιακόπως συνιστῶν τὴν μετριοπάθειαν καὶ διέταξεν ἰδίως ὅτι εἰς τὰς ἐπαρχίας ὅπου ὑπάρχουσι μόνον Ἕλληνες κάτοικοι πρέπει νὰ χειροτονῶνται ἐπίσκοποι Ἕλληνες καὶ νὰ ἐπιτρέπηται εἰς τὸν λαὸν τὰ τηρῇ τὰ πάτρια. Ἀλλὰ τὰ ἐπιτόπια πάθη σπανίως ὑπήκουον εἰς τὰς συμβουλὰς ταύτας· καὶ ἔπειτα, ἀφοῦ αἱ δυτικαὶ ἐκκλησίαι ἀμοιβαίως κατεπιέζοντο καὶ κατεδιώκοντο, ἐννοεῖται ὅτι ἡ δεδουλωμένη ἐκκλησία, ἥτις ἄλλως τε ἐστερήθη ἅπαντα αὐτῆς τὰ κτήματα, ἔπασχε πολλὰ δεινά. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τὴν ἕνωσιν κατέστησεν ἀδύνατον οὐ μόνον ἡ προεκτεθεῖσα ἐμφύλιος διαίρεσις αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας, ἥτις ἐπηγγέλλετο τὴν ἕνωσιν, ἀλλὰ καὶ ἡ πολιτικὴ τοῦ κράτους ἀναρχία.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἐρρῖκος ἐστράτευσεν ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1208· καὶ πλησιάσας εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἔπεμψε πρὸς τὸν κόμητα Βιανδράτε τρεῖς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ, ἵνα δηλώσωσιν ὅτι δὲν ἀφίκετο εἰμὴ ἵνα λάβῃ παρὰ τῶν βαρώνων τὸν ὅρκον τῆς πίστεως, ὃν εἶχεν ὀμόσει πρὸς αὐτὸν ὁ Βονιφάτιος, ἀπαιτήσῃ παρ' αὐτῶν τὸν καθυστεροῦντα φόρον τῆς ὑποτελείας καὶ ἀσφαλίσῃ τὰ δίκαια τοῦ βασιλόπαιδος Δημητρίου. Εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην ὁ Βιανδράτε ἀπεκρίθη αὐθαδῶς ἀποποιούμενος οἱανδήποτε ὑποχρέωσιν ὑποτελείας καὶ ἀξιῶν νὰ λάβῃ ὁλόκληρον τὴν μεταξὺ Δυρραχίου καὶ Μεγάρων χώραν, προσέτι ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου ἐπικυριαρχίαν· ἐπὶ πᾶσι δὲ πρὸς τὸ βορειοανατολικὸν μέρος τὴν Βέρροιαν, τὰς Θέρμας καὶ πάντα τὰ λοιπὰ μέχρι Φιλιππουπόλεως. Ἀλλὰ δυστυχῶς διὰ τοὺς Λομβαρδοὺς ἡ ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς Μαργαρίτα δὲν ἦτο σύμφωνος μετ' αὐτῶν, διότι ᾐσθάνετο τὴν ἐξουσίαν της ὑπ' αὐτῶν περιοριζομένην καὶ ἤξευρεν ὅτι ὁ Βιανδράτε ἐκάλει πρὸ καιροῦ τὸν πρόγονον αὐτῆς, τὸν ἐκ προηγουμένου γάμου υἱὸν τοῦ Βονιφατίου, μαρκίωνα Γουλιέλμον Ε΄ τὸν Μομφερρατικόν, νὰ καταλάβῃ τὴν εἰς τὸν ἑτεροθαλῆ ἀδελφόν του Δημήτριον ἀνήκουσαν βασιλείαν τῆς Θεσσαλονίκης. Ἵνα σώσῃ λοιπὸν ἑαυτήν τε καὶ τὸν υἱόν της ἀπὸ τοῦ κινδύνου τούτου ἡ Μαργαρίτα συνενοήθη μετὰ τοῦ Ἐρρίκου καὶ ἀπέρριψε τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Βιανδράτε. Τότε ὁ αὐτοκράτωρ εἰσῆλθεν εἰς Θεσσαλονίκην ἐν συνοδίᾳ 100 ἱπποτῶν καὶ τῇ 6 Ἰανουαρίου 1209 περιέβαλε πανηγυρικῶς τὸν παῖδα Δημήτριον διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἱππότου καὶ ἔστεψεν αὐτὸν βασιλέα Θεσσαλονίκης. Ὁ Βιανδράτε δὲν ἠδύνατο νὰ ἀντισταθῇ εἰς ταῦτα πάντα, διότι ἐγένοντο τῇ βουλήσει τῆς νομίμου τοῦ βασιλείου κυρίας· ὥστε πᾶσα ἀντίπραξις ἤθελε λογισθῆ ἔγκλημα ἐσχάτης προδοσίας. Ὅθεν ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ καὶ νὰ ὀμόσῃ πίστιν εἰς τὸν Ἐρρῖκον, μετὰ τοῦτο δὲ ἔμεινε πάλιν ὕπατος τοῦ βασιλείου κυβερνήτης. Ἀλλ' ὁ Ἐρρῖκος ἀναδειχθεὶς ἐπὶ τοσοῦτον ἀνεκτικὸς ἔπραξε λάθος μέγα. Μετ' ὀλίγον ὁ Βιανδράτε ἐπεβούλευσεν αὐτόν τε καὶ τὴν Μαργαρίταν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ οὗτος ἠναγκάσθη νὰ τὸν φυλακίσῃ εἰς Θεσσαλονίκην καὶ νὰ ἀναθέσῃ τὴν κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων προσωρινῶς εἰς τὸν πιστὸν κόμητα Βερθόλδον Κατζενελλενβόγεν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Βιανδράτε ὕψωσαν τότε ἀπροκαλύπτως τὴν σημαίαν τῆς στάσεως, ὁ Ἐρρῖκος ὥρμησε πανστρατιᾷ κατ' αὐτῶν, ὑποχωρησάντων εἰς Θεσσαλίαν καὶ συγκεντρωθέντων εἰς τὸ τῆς Λαρίσης φρούριον

Περὶ τὸ φρούριον τοῦτο ὁ Ἐρρῖκος κατειρόπωσεν αὐτοὺς ὁλοσχερῶς, ἀλλ' ὑπείκων εἰς τὴν συνήθη αὐτοῦ ἀγαθότητα ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἐκχωρήσωσι πρὸς μεσημβρίαν, περιέπεσε δὲ καὶ εἰς ἕτερον πάλιν λάθος, τοῦ νὰ ἔλθῃ πρὸς αὐτοὺς εἰς διαπραγματεύσεις καὶ νὰ συγκροτήσῃ ἐπὶ τούτῳ κατὰ Μάιον τοῦ 1209 παρλαμέντον, ἤτοι κοινὴν σύνοδον, εἰς Ρανένικαν, κοιλάδα κειμένην περὶ τὰς Θερμοπύλας, ἐκεῖ δηλαδὴ ὅπου πάλαι ποτὲ ἤδρευε τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον. Ὁποία πραγμάτων καὶ ὀνομάτων ἀλλοίωσις! Ἐνταῦθα παρέστησαν ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ Ἐρρῖκος μετὰ τοῦ κόμητος Βερθόλδου καὶ τῶν ἄλλων πιστῶν βαρώνων τῆς Θεσσαλονίκης, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁ Βούφφα, ὅστις μετὰ τὴν φυλάκισιν τοῦ Βιανδράτε ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τῶν στασιασάντων Λομβαρδῶν. Καὶ ὁ μὲν Βούφφα ὤμοσεν ἀμέσως πίστιν καὶ ἐζήτησε συγγνώμην, διατηρήσας τούτου ἕνεκα τό τε ἀξίωμα αὐτοῦ καὶ τὸ φέουδον. Τὴν δὲ ἐπιοῦσαν προσελθόντες οἱ ἐν Ἑλλάδι ἄρχοντες βαρῶνοι, ἰδίως ὁ Βιλλεαρδουῖνος τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ Λαρόσσης τῆς Ἀττικῆς, ὤμοσαν ὡσαύτως πίστιν. Ἀλλ' οἱ κυριώτατοι τῶν λομβαρδῶν ἡγεμόνες, ὁ Γουίδων τῆς Βοδονίτζης, ὁ Ραυάνο τῆς Εὐβοίας καὶ ἄλλοι, δὲν παρέστησαν καὶ ἀπ' ἐναντίας ὀχυρωθέντες εἰς Καδμείαν τῶν Θηβῶν ἐξηκολούθησαν τὴν ἐπανάστασιν. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ πολιορκήσῃ ὁ Ἐρρῖκος τὰς Θήβας. Κατ' ἀρχὰς οἱ στασιασταὶ ἀντετάχθησαν γενναίως, μετ' ὀλίγον ὅμως, προσαγαγόντος τοῦ Ἐρρίκου ἰσχυρὰς πολιορκητικὰς μηχανάς, ἐπείσθησαν ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀνθέξωσι καὶ συνθηκολογήσαντες ὤμοσαν πίστιν ἐπὶ μόνῳ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ ἀπολυθῇ ἐκ τῆς φυλακῆς ὁ Βιανδράτε.

Πύργος τοῦ φρουρίου τῶν Θηβῶν
(Rubió y Lluch, Els Castalis Catalans de la Grecia)

Κατὰ τὸ φαινόμενον λοιπὸν ὁ Ἐρρῖκος ἐξησφάλισε τὰ κυριαρχικὰ αὐτοῦ δικαιώματα ἐπὶ τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης, ταὐτὸν εἰπεῖν ἐπὶ τοῦ πλείστου μέρους τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τοῦ ἀρχαίου κράτους, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ μὲν ἕλληνες ὑπήκοοι ἦσαν εἰλικρινῶς ἀφωσιωμένοι εἰς αὐτὸν διά τε τὴν ἀνεξιθρησκίαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν προσπάθειαν τοῦ νὰ ἐξισώσῃ αὐτοὺς κατὰ τὸ δυνατὸν πρὸς τοὺς Λατίνους, ὁ δὲ Βιανδράτε ἀπελπισθεὶς ἀπῆλθεν εἰς Ἰταλίαν. Πράγματι ὅμως τὰ κατὰ τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν εἶχον δεινότατα. Πρὸς δυσμὰς τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης ἐπρόκοπτε καὶ ἤκμαζε τὸ ἑλληνικὸν δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου ὑπὸ τὸν ἐπιτήδειον αὐτοῦ ἡγεμόνα Μιχαὴλ Ἄγγελον, ὅστις δὲν ἔπαυεν ὑποστηρίζων τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου. Μετὰ δὲ τὸν ἐν ἔτει 1208 συμβάντα ἐνταῦθα θάνατον τοῦ Λέοντος Σγουροῦ ὁ δεσπότης Ἑλλάδος Μιχαήλ, ἀναλαβὼν τὴν ἄμεσον ἡγεμονίαν τῆς Κορίνθου, τοῦ Ναυ-

πλίου καὶ τοῦ Ἄργους, ἔπεμψεν ἐκεῖ τὸν ἀδελφόν του Θεόδωρον, ὅστις δεινὸς ὢν ἅμα καὶ γενναῖος ἀντηγωνίζετο πάσῃ δυνάμει κατὰ τῶν Φράγκων. Καὶ οὐ μόνον ἐν Ἀργολίδι καὶ Κορινθίᾳ ἐσῴζετο οὕτως ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Πελοποννήσου ἀλλὰ καὶ ἔν τισι τῶν ὀρεινῶν χωρῶν τῆς Λακωνικῆς καὶ ἐν τῇ ἀπροσίτῳ Μονεμβασίᾳ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι διὰ νὰ οἰκονομήσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν ἰσχυρὸν Ἑρρῖκον ὁ Μιχαὴλ προέτεινεν αὐτῷ τῷ 1209 νὰ συζεύξῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θυγατέρα μετὰ Εὐσταθίου, τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ αὐτοκράτορος, καὶ νὰ ὁμόσῃ πίστιν ὑποτελείας εἰς αὐτόν· ὅπερ ἀπεδέχθη προθύμως ὁ αὐτοκράτωρ· Ἀλλ' ὁποίαν σημασίαν εἶχον οἱ ὅρκοι οὗτοι τῆς ὑποτελείας, τὸ εἴδομεν πρὸ ὀλίγου ἐκ τῆς εὐκολίας μεθ' ἧς ἀπηλλάττοντο αὐτῶν αὐτοὶ οἱ φράγκοι μεγιστᾶνες· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ δεσπότης Μιχαὴλ δὲν ἐδίστασε μετὰ ἓν ἔτος, ὡς εἴδομεν, νὰ ὁμόσῃ ἕτερον ὅρκον ὑποτελείας εἰς τοὺς Ἐνετούς. Ἀφ' ἑτέρου ὁ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτωρ, ἐξώσας παντελῶς σχεδὸν τοὺς Λατίνους ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας περὶ τὰ τέλη τοῦ 1209, παρεσκεύαζε στόλον, ἵνα προσβάλῃ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐκ συνεννοήσεως μετά τε τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Βορὶς καὶ μετὰ τοῦ δεσπότου Ἠπείρου Μιχαήλ. Πλὴν δὲ τούτων πάντων τοσαῦται ἦσαν αἱ ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Θεσσαλονίκης ἐμφύλιοι θρησκευτικαὶ τῶν Φράγκων διενέξεις ὥστε ὁ Ἑρρῖκος, καίτοι ὑπὸ τῶν ποικίλων ἐκείνων πολεμίων ἀπειλούμενος, ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ συγκαλέσῃ τῇ 2 Μαΐου 1210 νέον κοινὸν συνέδριον εἰς Ρανένικαν, ἵνα, ἀφοῦ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος δι' ὁμοίας ἐν τῷ αὐτῷ χώρῳ συνόδου ἐρρύθμισε τὰ πολιτικὰ τοῦ βασιλείου πράγματα, κανονίσῃ ὁπωσοῦν καὶ τὰ ἐκκλησιαστικά.

Ἡ ἀναρχία ἥτις ἐπεκράτει κατὰ τοῦτο εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας τοῦ ἀρχαίου κράτους μετὰ τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Λατίνων θέλει καταστῇ πρόδηλος ἅμα ρίψωμεν ἓν βλέμμα εἰς τὴν κατάστασιν τινῶν ἐκ τῶν κυριωτέρων Ἐπισκοπῶν.

Τῆς Θεσσαλονίκης, ἥτις ἦτο φυσικῷ τῷ λόγῳ ἡ ἐπιφανεστάτη μητρόπολις τοῦ ὁμωνύμου βασιλείου, προεχειρίσθη ἀρχιεπίσκοπος ἅμα μετὰ τὴν κατάκτησιν ὁ γάλλος ἐκεῖνος ἐπίσκοπος Νευελών, ὃν εἴδομεν ἄγοντα τὴν *Προσκυνήτριαν* ἐπὶ τῆς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐφόδου. Ἀλλ' ἀποθανόντος αὐτοῦ τῷ 1207 εἰς Βᾶριν δεινὴ συνέβη ἐν τῇ μητροπόλει ταύτῃ, ὡς καὶ εἰς τὰς ἄλλας τοῦ βασιλείου ἀρχιεπισκοπάς, διατάραξις ἐπὶ τῆς τοῦ Βιανδράτε κυβερνήσεως. Οἱ βαρῶνοι ἐσφετερίσθησαν διὰ τῆς βίας τὰ ἐκκλησιαστικὰ αὐτῆς κτήματα· αὐτὴ ἡ βασίλισσα κατεπίεσε τὴν ἐκκλησίαν τῆς Λαρίσης, ἀποποιουμένη τὰ ὀφειλόμενα ταύτῃ δέκατα. Παρεμφερῶς δὲ ἐπολιτεύοντο ὁ Βιανδράτε, ὁ Παλλαβιτζίνη, ὁ Ὄθων τῶν Ἀθηνῶν, ὁ Θωμᾶς Στρομογκούρτ τῶν Σαλώνων καὶ ἄλλοι μεγιστᾶνες ὡς πρὸς τὰ μοναστήρια καὶ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα τῶν ἐπισκόπων Ἀθηνῶν, Θερμοπυλῶν καὶ Ναζορέσκας, ἀποποιούμενοι ἰδίως τὴν τῶν δεκάτων πληρωμήν. Τούτων πάντων ἕνεκα κατέστη δύσκολον νὰ εὑρεθῇ διάδοχος τοῦ Νευελών· καὶ ὅταν ἐπὶ τέλους ἐξελέχθη ὁ τὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκου φρονῶν ἐπίσκοπος Βερροίας Γουαρῖνος οἱ περὶ τὸν Βιανδράτε ἀντέστησαν εἰς τὴν παραδοχήν του, μόλις δὲ τῷ 1212 μετὰ πολλὰς ἔριδας ἀνεγνωρίσθη οὗτος ἔξαρχος τοῦ βασιλείου καὶ ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ ἕνδεκα τὸ πλεῖστον ὑπὸ Ἑλλήνων κατεχόμεναι ἐπισκοπαί, ἐν αἷς ἡ Κύπρος, τὰ Σέρβια, ὁ Πλαταμὼν καὶ ἡ Κασσάνδρεια. Ἀλλὰ καὶ πάλιν διηνεκὴς ὑπῆρξεν ἡ πρὸς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν διάστασις τοῦ ἀρχιεπισκόπου, ὅστις οὔτε δέκατα ἐλάμβανεν οὔτε ἄλλο τι παρὰ λαϊκῶν. Καὶ πλὴν τούτου ἡ Μαργαρίτα ἠξίου νὰ διαθέτῃ κατὰ τὸ δοκοῦν τὰ διάφορα ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Θεσσαλονίκης ὑπάρχοντα πλούσια μοναστήρια, τὰ ὁποῖα ἅπαντα σχεδὸν κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν ποικίλων τῆς Δύσεως ἱερατικῶν ταγμάτων. Μόνα τὰ ἀναχωρητήρια τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους Ἄθωνος ἐξηκολούθουν κατεχόμενα ὑπὸ Ἑλλή-

νων. Ἀλλά,καίτοι ἀπελάμβανον πολλὴν καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην ὑπόληψιν ἐπὶ ἀληθεῖ εὐλαβείᾳ, οὐδὲν ἧττον ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατεπιέσθησαν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Σεβαστῆς, εἰς ὃν ὁ καρδινάλιος Βενέδικτος εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν ἀνωτάτην αὐτῶν ἐπιστασίαν. Συμμαχήσας ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖνος μετὰ τῶν στασιαστῶν τῆς Θεσσαλονίκης βαρώνων ἐλήστευσε πᾶν ὅ,τι εὗρεν ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει πολύτιμον εἰς χρυσόν, ἄργυρον καὶ τὰ τοιαῦτα καὶ διὰ φοβερῶν βασάνων ἐθανάτωσε τοὺς μοναχοὺς ὅσους ἐνόμιζε κρύπτοντας χρήματα. Εἰς μάτην ὁ Πάπας ἐπέπληττεν αὐτὸν ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ διαγωγῇ καὶ μόλις ὁ Ἑρρῖκος ἔσωσε τὰ μοναστήρια ταῦτα, τὰ ὁποῖα βραδύτερον, τῷ 1214, καθυπεβλήθησαν ὑπὸ τὴν ἰδιαιτέραν προστασίαν τοῦ Ἰννοκεντίου. Μέχρι τῆς σήμερον δὲ σῴζεται ἐν τῇ μονῇ τῆς Λαύρας εἰκὼν παριστῶσα τὸν Ἑρρῖκον ὡς ἀνορθωτὴν τῆς μονῆς.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, ὅπου ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἀνεδείχθη συνετωτέρα καὶ ἰσχυροτέρα ἢ εἰς τὰ ἐφήμερα κράτη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Θεσσαλονίκης, τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα δὲν ὑπῆρξαν ἐπὶ πολὺν χρόνον ὁμαλώτερα. Ὁ Ἰννοκέντιος ἐτίμα τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπιθυμῶν νὰ ρυθμίσῃ τὰ τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς ὅσον ἔνεστιν εὐπρεπῶς ἔγραψεν ἐπὶ τούτῳ τῇ 13 Φεβρουαρίου 1209 ἐπιστολὴν μαρτυροῦσαν ὅτι, ἂν τὸ πολιτικόν του σύστημα ἦτο ὀλέθριον, ἡ καρδία του δὲν ἦτο ἀπρόσιτος εἰς τὰ εὐγενέστερα τῶν αἰσθημάτων. Ἡ μήτηρ τῆς τέχνης, ἡ πόλις τῆς ἐπιστήμης, ὡς ὀνομάζει ὁ τῆς Ρώμης ἀρχιερεύς, τὸ κοινὸν τοῦτο ἀγλάισμα τῆς ἀνθρωπότητος, ἔπρεπε νὰ ἀνακτήσῃ ἅπαν τὸ ἀρχαῖον ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα, τὸ δ' ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ἱερὸν τῆς Θεοτόκου, ὁ Παρθενών, νὰ ἀποβῇ εἴπερ ποτὲ λαμπρόν. Εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν Βεράρδον, Γάλλον τὸ γένος, ἐπετράπησαν τῷ 1206 ἅπαντα τὰ δίκαια τῶν ἑλλήνων αὐτοῦ προκατόχων ἐφ' ὅλου τοῦ κλήρου τῆς ἐπαρχίας· τῷ δὲ 1208 ἀπεδόθησαν τῇ μητροπόλει ταύτῃ οἱ καταστατικοὶ θεσμοὶ τῆς ἐν Παρισίοις ἐκκλησίας οἱ ἐν Γαλλίᾳ ὡς ἄριστοι λογιζόμενοι, «καθ' ὅσον ἠδύναντο νὰ ἐκτελεσθῶσιν ἐνταῦθα, χωρὶς νὰ προσβάλωσι τὸν κλῆρον, τὸν λαὸν καὶ τοὺς δυνάστας τῆς χώρας»· καὶ συγχρόνως διετάχθη ὁ Ὄθων Λαρόσσης νὰ μὴ ἀπαιτῇ παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου κανένα φόρον (ἀκρόστιχον). Ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν προελήφθησαν πολλαὶ συγκρούσεις πρός τε τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν καὶ τὸν κατώτερον κλῆρον.

Ἐν Πελοποννήσῳ δὲ προΐστατο τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν, ὅστις κατῴκει ἐν τῇ πόλει ταύτῃ οὐ μακρὰν τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Θεοδώρου. Εἰς τὴν μητρόπολιν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου διωρίσθησαν ἀπὸ τοῦ 1205 ὑπὸ τοῦ Σαμπλίττου γάλλοι κληρικοί, οἵτινες ἐν τῷ ἅμα ἐψήφισαν ὁμοθυμαδὸν ὡς ἀρχιερέα τὸν ὁμογενῆ αὐτῶν Ἀνσέλμον. Ὁ πάπας, ὅστις ἠξίου ὅτι ἡ ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς ἵδρυσις τοῦ συλλόγου ἐκείνου τῶν ἱερέων ἦτο ἀντικανονική, ἀπεποιήθη κατ' ἀρχὰς νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν γενομένην ἐκλογήν, ἐπὶ τέλους ὅμως ἐπεκύρωσεν αὐτήν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν προέλαβε πολλὴν πραγμάτων ἀνωμαλίαν. Πλεῖστοι ἱερωμένοι, τὸ ὄνομα μόνον τοῦτο φέροντες, τὰ δὲ καθήκοντα αὐτῶν μὴ ἐπιτελοῦντες, εἰσέπραττον ἐν τούτοις τὰ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα. Οἱ καθυποβληθέντες εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Πατρῶν ἕλληνες ἐπίσκοποι ἐγκατέλειπον οἱ πλεῖστοι τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν διὰ τὸν φόβον τῆς ξενικῆς κατακτήσεως καὶ προσκαλούμενοι νὰ ἐπιστρέψωσι δὲν ὑπήκουον. Ὁ πάπας ἔδιδε συνετὰς εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον συμβουλάς, συνιστῶν μετριοπάθειαν μὲν πρὸς τοὺς Ἕλληνας, αὐστηρότητα δὲ κατὰ τῶν τυχοδιωκτῶν. Ἀλλ' αἱ δυσχέρειαι ἦσαν ἀδιάκοποι· οἱ ἐπίσκοποι ἤριζον πρὸς ἀλλήλους ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τῶν ἐπισκοπῶν αὐτῶν, ὁ κατώτερος κλῆρος ἀντέπραττεν εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς, οἱ δὲ Ναῖται οἱ λαβόντες πλουσίας κτηματικὰς δωρεὰς παρά τε τοῦ Σαμπλίττου καὶ τοῦ Βιλλεαρδουίνου δὲν ἔπαυον πολεμίως πρὸς τὸν ἀρχιερέα διακείμενοι. Πλὴν τού-

των ὁ Βιλλεαρδουῖνος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν οὐ μόνον δὲν κατέβαλλον τὰ νενομισμένα εἰς τὴν ἐκκλησίαν δέκατα ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς περιώριζον τὰ λεγόμενα πνευματικὰ συμφέροντα. Τὰ πλεῖστα τῶν ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων ἐξελαϊκεύθησαν· ὅλαι αἱ κοσμικαὶ ὑποθέσεις καθυπεβλήθησαν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἡγεμόνος πρὸς μέγα σκάνδαλον τοῦ κλήρου, ὅστις εἰθισμένος ὢν ἐν τῇ Δύσει νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὴν πολιτικὴν διοίκησιν ἔβλεπεν ἀπ' ἐναντίας ἐνταῦθα τὸν ἡγεμόνα διαχειριζόμενον πολλάκις αὐθαιρέτως καὶ αὐτὰ τὰ κτήματα ὅσα παρεχωρήθησαν τῇ ἐκκλησίᾳ. Ἅπαντες οἱ ἕλληνες ἱερεῖς καὶ μοναχοὶ ἀφῃρέθησαν ἀπὸ τῆς ἀρχιεπισκοπικῆς δικαιοδοσίας καὶ δὲν ἐτέλουν φόρους εἰμὴ εἰς μόνον τὸν ἡγεμόνα· πᾶσα διαθήκη ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας αὐστηρῶς ἀπηγορεύθη, μετ' ὀλίγον δὲ οἱ περὶ τὰς Πάτρας ἱδρυμένοι βαρῶνοι προέβησαν ἔτι περαιτέρω. Ὁ Ἀνσέλμος εἶχε προτείνει ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ ὀχυρώσῃ τὴν πόλιν ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ· ἀλλ' ὁ βαρῶνος Πατρῶν Γουλιέλμος Ἀλεμὰν ἐνόμισε συμφερώτερον νὰ ἀναλάβῃ αὐτὸς τὴν ὀχύρωσιν καὶ ἐπὶ τούτῳ μετέβαλε τήν τε κατοικίαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ μητροπολίτου εἰς φρούριον. Ἄλλοι δὲ ἱππόται κατέλαβον ἄλλας ἐκκλησίας, ἄλλοι ἐφυλάκισαν μάλιστα τὸν Ἀνσέλμον καὶ ἀφοῦ πολυειδῶς ἐκακοποίησαν τὸν ἐπίτροπόν του ἐπὶ τέλους ἀπέκοψαν καὶ τὴν ῥῖνα αὐτοῦ. Εἰς ὁμοίαν δὲ ὀλεθρίαν κατάστασιν ἦτο ἡ λατινικὴ ἐκκλησία καθ' ὅλην σχεδὸν τὴν χερσόνησον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς περιστολῆς τῆς ἐκκλησιασιστικῆς ἐξουσίας ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἣν ἐπρέσβευσαν καὶ πανταχοῦ σχεδὸν ἐζήτησαν νὰ ἐφαρμόσωσιν οἱ Δυτικοὶ κατακτηταὶ τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρξε σωτήριος διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐθνότητα· διότι ἐν γένει οἱ πολιτικοὶ δυνάσται ἔδειξαν πολὺ πλείονα μετριοπάθειαν καὶ ἀνοχὴν ἢ οἱ κληρικοί, καὶ μάλιστα οἱ κατὰ τόπους κληρικοί. Καὶ μία ἀπὸ τὰς αἰτίας διὰ τὰς ὁποίας εἰς πολλὰς ἑλληνικὰς χώρας παρετάθη ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ὑπῆρξε βεβαίως ἡ ἐπέμβασις ἐκείνη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὡς ἐκ τῆς ὁποίας περιεστάλησαν πολλάκις αἱ ἐνέργειαι τοῦ λατινικοῦ κλήρου καὶ ἐπροστατεύθη μέχρι τινὸς ὁ ἑλληνικός. Ἀλλ' ἡ ἀλήθεια ἐπίσης εἶναι ὅτι κατὰ τὰ προεκτεθέντα ἡ ἐπέμβασις ὑπερέβαινε πᾶν ὅριον καὶ μετεβάλλετο πολλάκις εἰς λῃστείαν καὶ διαρπαγήν· ἐκ δὲ τούτου ἐκινδύνευε καὶ αὐτὴ ἡ ὕπαρξις τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπερ οἱ συνετώτεροι ἀντιπρόσωποι τῆς κοσμικῆς κυριαρχίας τῶν Δυτικῶν δὲν ἠδύναντο νὰ ὑπολάβωσιν ὡς συμφέρον εἰς αὐτήν. Ταῦτα δὲ τὰ ἀτοπήματα ἐνόμισε κατεπεῖγον νὰ θεραπεύσῃ ὁ αὐτοκράτωρ Ἐρρῖκος διὰ νέας κοινῆς συνόδου, ἣν συνεκάλεσεν εἰς Ραυένικαν τῇ 2 Μαΐου 1210.

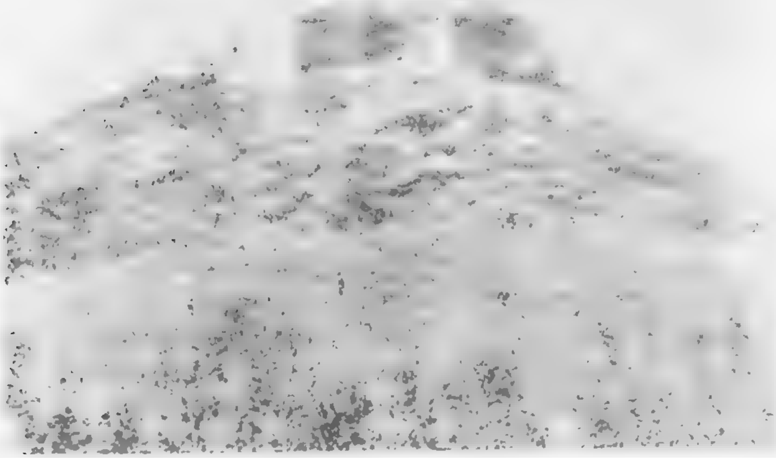
Ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ, εἰς ἣν παρέστησαν οἱ πλεῖστοι βαρῶνοι καὶ οἱ πλεῖστοι ἀρχιερεῖς τοῦ βασιλείου Θεσσαλονίκης, ἀπεφασίσθη ὅτι οἱ μεγιστᾶνες τοῦ βασιλείου τούτου, ἤτοι τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος μέχρι Κορίνθου, θέλουσι παραχωρήσει εἰς τὸν λατῖνον πατριάρχην, ὡς ἐπίτροπον τοῦ πάπα, πάσας τὰς ἐκκλησίας, πάντα τὰ μοναστήρια, ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα καὶ κτήματα καθὼς καὶ πάντα τὰ προσήκοντα εἰς τὰς ἐκκλησίας δικαιώματα, ὑποσχόμενοι ν' ἀπαλλάξωσιν ἐσαεὶ τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ μοναστήρια ἀπὸ παντὸς πρὸς τὴν πολιτείαν βάρους, παρεκτὸς τοῦ ἀνέκαθεν, ἤτοι ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἡμετέρας μοναρχίας, πληρωνομένου ἀκροστίχου, τὸ ὁποῖον ὤφειλον καὶ νῦν νὰ καταβάλλωσι πάντες οἱ λατῖνοί τε καὶ ἕλληνες ἱερωμένοι διὰ τὴν γῆν ἣν ὡς φέουδον κατέχουσιν. Ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἤθελον ἀποποιηθῇ νὰ πληρώσωσι τὸ ἀκρόστιχον τοῦτο ἐπετρέπετο ἡ κατάσχεσις τῶν κτημάτων αὐτῶν, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ προσωπικὴ κράτησις, οὐδὲ αὐτὴ ἡ τῆς οἰκογενείας τοῦ ἕλληνος ἱερέως ἐν ὅσῳ τὰ κινητὰ αὐτοῦ ἐξήρκουν εἰς ἀπότισιν τῆς ὀφειλῆς. Οἱ δὲ μὴ ἱερωθέντες υἱοὶ τοῦ ἕλληνος ἱερέως ἐτέλουν τὴν ὀφειλομένην εἰς τοὺς βαρώνους ὑπηρεσίαν. Τὰς διατάξεις

ταύτας ἐπεκύρωσε καὶ ὁ πάπας τῇ 21 Δεκεμβρίου 1210, συναινέσας νὰ λαμβάνωσιν οἱ κοσμικοὶ κύριοι τῆς χώρας τὸ ἀκρόστιχον ἀντὶ τῶν ἄλλων ἀτελειῶν καὶ προνομιῶν, ἃς παρεχώρησαν κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἰς τὸν κλῆρον. Ἀλλ' ἐντεῦθεν δὲν ἠσφαλίσθη ἡ μεταξὺ τῆς κοσμικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας εἰρήνη. Ὁ Βερθόλδος, ἡ Μαργαρίτα καὶ οἱ βαρῶνοι ἐδήμευσαν οὐκ ὀλίγα κτήματα τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, καὶ αὐτὸς ὁ Ἐρρῖκος κατεκρίθη ὅτι ὑπεστήριζε τοὺς ληστεύοντας τὴν ἐκκλησίαν ἄρχοντας.

Καὶ ἔπειτα τὰ ἀποφασισθέντα εἰς τὸ παρλαμέντον τοῦτο τῆς Ραυένικας δὲν ἴσχυον ὡς πρὸς τὴν Πελοπόννησον, τῆς ὁποίας ὁ ἄρχων Βαλλεαρδουῖνος οὔτε παρέστη εἰς τὴν σύνοδον ταύτην οὔτε ὑπέγραψε τὴν πρᾶξιν αὐτῆς, ἀλλ' ἐξηκολούθει πολιτευόμενος ὡς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ὅπως προεξεθέσαμεν. Ὑπῆρξε δὲ ὁ Βιλλεαρδουῖνος οὗτος ὁ ἐπιτηδειότερος ἴσως ὅλων τῶν Φράγκων τῆς Ἀνατολῆς ἡγεμόνων· καὶ τούτου ἕνεκα δέον νὰ ἐπιστήσωμεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς αὐτόν. Εἰς τὴν πρώτην κατὰ τὴν Ραυένικαν σύνοδον δὲν παρέστη εἰμὴ ὡς ἐπίτροπος τῶν κληρονόμων τοῦ Σαμπλίττου. Ἀλλὰ καίτοι ποτὲ δὲν ἔλαβεν ἐπισήμως τὸν τίτλον τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας, βραδύτερον δὲ μόνον ἐν ἰδιωτικοῖς ἐγγράφοις· καίτοι ἕτερος ἀνεψιὸς τοῦ Σαμπλίττου, ὁ Ροβέρτος, ἔμελλε νὰ ἔλθῃ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ν' ἀπαιτήσῃ τὴν κληρονομίαν ταύτην τῆς οἰκογενείας του, ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἔπραττεν ἀπ' αὐτῶν τῶν μέσων τοῦ 1209 ὡς ἀπόλυτος τῆς χερσονήσου κύριος· Τῷόντι ἅμα ἐπιστρέψας ἀπὸ τὴν πρώτην εἰς Ραυένικαν σύνοδον ἀπῆλθεν εἰς Μεσσηνίαν ἵνα κανονίσῃ τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἐνετούς, οἵτινες πράγματι μὲν δὲν κατεῖχον εἰμὴ τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην, κατὰ τὴν ἀρχικὴν ὅμως περὶ διανομῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους πρᾶξιν εἶχον λάβει ὡς ἰδιοκτησίαν αὐτῶν ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον. Ἐκανόνισε δὲ ὁ Βιλλεαρδουῖνος τὸ ζήτημα τοῦτο ὡς κληρονομικὸς δυνάστης τῆς χερσονήσου· διότι διὰ τῆς συμβάσεως, ἣν τότε συνωμολόγησεν ἐν Σφακτηρίᾳ πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως Ραφαὴλ Γόρον, ὤμοσε δι' ἑαυτόν τε καὶ τοὺς κληρονόμους αὐτοῦ ὅρκον πίστεως πρὸς τὸν δόγην ἕνεκα ὁλοκλήρου τῆς Πελοποννήσου. Καὶ ἐνταῦθα πάλιν βλέπομεν ὁπόσον περιπεπλεγμέναι ἦσαν αἱ σχέσεις τῆς ὑποτελείας τῶν διαφόρων δυναστῶν τῆς Δύσεως ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Πρὸ μικροῦ ἔτι ὁ Βιλλεαρδουῖνος εἶχεν ὀμόσει πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἐρρῖκον, νῦν δὲ ὡρκίζετο πίστιν εἰς τὴν Ἐνετίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὴν νέαν σύμβασιν ὁ πρὸς τὴν Ἐνετίαν ὅρκος ἐδίδετο ἄνευ βλάβης τοῦ δοθέντος εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ὅτι ἡ Ἐνετία ἐλογίζετο ὡσαύτως τοῦ αὐτοκράτορος ὑποτελής· ἀλλὰ τὰ συμφέροντα ἑκάστου τῶν ὑποτελῶν τούτων πρός τε τὸν αὐτοκράτορα καὶ πρὸς ἀλλήλους ἦσαν τοσοῦτον διάφορα ὥστε οἱ ποικίλοι ἐκεῖνοι συνδυασμοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ λογισθῶσι σπουδαῖοι. Ὁπωσδήποτε κατὰ τὴν ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ 1209 γενομένην ἐν Σφακτηρίᾳ μεταξὺ Βιλλεαρδουίνου καὶ Ἐνετῶν σύμβασιν ὁ Βιλλεαρδουῖνος ὤφειλε νὰ ἔχῃ τοὺς αὐτοὺς πρὸς τούτους φίλους καὶ ἐχθροὺς καὶ νὰ πολιτεύηται ὡς γνήσιος Ἐνετὸς πρὸς τὴν ἐπικυρίαρχον δύναμιν· εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἐπετράπη ἀτέλεια φόρων· ἐν πάσῃ πόλει ὅπου ἤθελον ἐδικαιοῦντο νὰ λάβωσιν ἴδιον τμῆμα, ὁ δὲ Βιλλεαρδουῖνος ὡς Ἐνετὸς μὲν ὤφειλε νὰ ἔχῃ ἐν Ἐνετίᾳ ἰδίαν οἰκίαν, ὡς ὑποτελὴς δὲ νὰ παρέχῃ κατ' ἔτος τρία πολύτιμα μεταξωτὰ ἱμάτια.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπεκύρωσε τὰς ὑπὸ τοῦ Σαμπλίττου γενομένας δωρεὰς καὶ παραχωρήσεις γαιῶν καὶ ἐρρύθμισε τὸ φεουδαλικὸν αὐτοῦ κράτος κατὰ τὰ πάτρια, ἤτοι τὰ τῆς ἐν Γαλλίᾳ Καμπανίας ἔθιμα. Ἡ Πελοπόννησος διῃρέθη εἰς πολλὰ μεγάλα τμήματα καλούμενα βαρωνίας, ἕκαστον τῶν ὁποίων ἐπετράπη κληρονομικῶς εἰς ἕνα τῶν κυριωτέρων συναγωνιστῶν τοῦ Σαμπλίττου καὶ τοῦ Βιλλεαρδουίνου, ὅλων Γάλλων ὄντων τὸ γένος. Ὁ Γουλιέλμος Ἀλεμὰν ἀνηγορεύθη κύριος Πατρῶν, ἤδρευε δὲ ἐν αὐτῇ μετὰ πολυ-

αρίθμων ἄλλων ἱπποτῶν, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἐδόθησαν ἴδια ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ φέουδα, διότι ἡ πόλις ἦτο ἀρκετὰ μεγάλη ὥστε νὰ ἐπαρκῇ εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ τε βαρώνου καὶ τῶν ἱπποτῶν αὐτοῦ. Ἡ Βοστίτζα ἐδόθη μετὰ ὀκτὼ ἱπποτικῶν φεούδων εἰς τὸν Οὔγωνα Δελίλλην (Hugues de Lille) καὶ ἐπειδὴ οὗτος ἐκαλεῖτο ἐν Γαλλίᾳ κύριος τοῦ Σαρπινύ (seigneur de Charpiny) ἡ περὶ τὴν Βοστίτζαν χώρα ἐπωνομάσθη Τσερπινία, ἐξ οὗ πιθανώτατα τὸ μέχρι τῆς σήμερον σῳζόμενον ὄνομα τῆς κώμης Κερπινῆς. Τῶν Καλαβρύτων ἄρχων ἐγένετο μετὰ δώδεκα φεούδων ὁ Ὀδεβέρτος Λατρεμουί (Audebert de la Tremouille). Καὶ ἡ μὲν Ἦλις ἀπετέλεσε τὸ ἄμεσον κτῆμα τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις ἥδρευε συνήθως εἰς Ἀνδραβίδαν, τὴν δὲ Μεσσηνίαν μετὰ τῶν φρουρίων Ἀρκαδίας καὶ Καλαμάτας καὶ τῆς περὶ Μεθώνην καὶ Κορώνην ὑπαίθρου χώρας, διετήρησεν ὡς ἴδια κτήματα ὁ Βιλλεαρδουῖνος. Αἱ ὀχυρώτεραι βαρωνίαι ἱδρύθησαν εἰς Μεσαρέαν, ἤτοι τὴν ἀρχαίαν Ἀρκαδίαν (¹)· καὶ ἐκ τούτων πάλιν αἱ δύο ἰσχυρόταται καὶ μέγισται ἁπάσης τῆς Πελο-

Τὸ Κάστρον τῆς Καρυταίνης

ποννήσου ἦσαν ἡ Ἄκοβα καὶ ἡ Καρύταινα, ὧν ἡ μὲν πρώτη εἶχεν εἴκοσι τέσσαρα ἱππτικὰ φέουδα, ἡ δὲ δευτέρα εἴκοσι δύο. Καὶ ἡ μὲν Ἄκοβα ἐντολὴν εἶχε νὰ προφυλάττῃ τήν τε πλουσίαν κοιλάδα τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ τὴν πεδιάδα Ἤλιδος ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν περιλιπομένων Σλαύων τῆς Γορτυνίας (ἐξ ἧς τὸ ὄνομα Σκόρτα), οἵτινες ἐπὶ πολὺν χρόνον διετήρησαν ἀνεξαρτησίαν τινά, ἡ δὲ Καρύταινα, ἥτις περιελάμβανε τὸ πλεῖστον μέρος τῶν Σκόρτων, συνεῖχεν ἀπὸ μεσημβρίας αὐτὰ καὶ ἐνταυτῷ ἐξησφάλιζε τὰ στενά, δι' ὧν τὸ ὑψηλὸν ὀροπέδιον τῆς χερσονήσου ἐκοινώνει πρὸς τὴν δυτικὴν παραλίαν. Ὁ πύργος τοῦ πρώτου δυνάστου τῆς Καρυταίνης Οὔγωνος Δεβρυγὲρ (Hugues de Bruyères) ἐκτίσθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Βρένθης καὶ ἐδέσποζε τῆς ἄνω κοιλάδος τοῦ Ἀλφειοῦ. Εἰς δὲ τὴν Ἄκοβαν κατεσκεύασεν ὁ ἄρχων αὐτῆς Γωτιὲ Δεροζιέρ (Gautier de Rozières) ἐπὶ τοῦ ὄρους Κορφοξυλιὰ ἰσχυρὸν προπύργιον, τὸ ὁποῖον ὠνόμασε ***Μεταγριφόν***,

(¹) Η Ἀρκαδία ἐκλήθη, φαίνεται, οὕτως ἕνεκα τῆς κεντρικῆς αὐτῆς ἐν Πελοποννήσῳ θέσεως.

ταὐτὸν εἰπεῖν Ἑλληνοφόνιον. Ἀλλὰ καὶ ἄλλα φρούρια ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Πελοποννήσου ἐκτίσθησαν ἵνα συνέχωσι τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Μεσαρέας καὶ τῆς Λακωνικῆς. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας Μεγάλης πόλεως ἠγέρθη ἡ Βελιγοστή, ἄρχων δὲ αὐτῆς προεχειρίσθη ὁ Ματθαῖος Μὸνς μετὰ τεσσάρων ἱπποτικῶν φεούδων. Ἡ μεταξὺ Μεσσηνίας καὶ Ἀργολίδος ὁδὸς διήρχετο διὰ τῆς Τεγέας, καλουμένης τότε Νίκλι, ἴσως ἐκ μεταθέσεως καὶ παραφθορᾶς ἀπὸ τῶν Ἀμυκλῶν. Ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἀρχαῖον μεσαιωνικὸν φρούριον, τὸ ὁποῖον ἀντέστη πεισματωδῶς εἰς τοὺς Φράγκους καὶ δὲν παρεδόθη εἰμὴ ἀφοῦ εἶδεν αὐτοὺς προσαγαγόντας ἰσχυρὰς πολιορκητικὰς μηχανάς. Τὸ φρούριον τοῦτο ἐπισκευασθὲν ἐπετράπη μετὰ ἓξ ἱπποτικῶν φεούδων εἰς τὸν Γουλιέλμον, τοῦ ὁποίου ἄγνωστον εἶναι τὸ οἰκογενειακὸν ἐπωνύμιον. Τὴν δὲ παρακειμένην Λακεδαίμονα προσέθηκεν ὁ Βιλλεαρδουῖνος εἰς τὰ ἴδια αὐτοῦ κτήματα, καὶ πολλάκις ἡ πόλις ἐκείνη, ἧς τὸ ὄνομα παρεφθάρη ὑπὸ τῶν Φράγκων εἰς Λακραιμονίαν (La Cremonie), ἀναφέρεται βραδύτερον ὡς ἕδρα τῶν ἡγεμόνων τοῦ Μωρέως. Μέχρι τοῦ 1209 οἱ Φράγκοι δὲν εἶχον κατορθώσει νὰ κυριεύσωσιν εἰμὴ ἐλάχιστον μέρος τῆς νοτιοανατολικῆς Πελοποννήσου. Ὅθεν ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἠρκέσθη τότε νὰ καταλάβῃ ἐν τῇ Λακωνικῇ ὀχυράς τινας μόνον θέσεις. Τὸ ἐν τῇ Τσακωνίᾳ φρούριον Γεράκι ἐκτίσθη πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Εὐρώτα οὐ μακρὰν τῶν ἀρχαίων Γερονθρῶν, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ περιστέλλῃ τοὺς αὐτόθι Σλαύους καὶ νὰ διευκολύνῃ τὴν πρὸς τὴν Μονεμβασίαν προσέλευσιν. Ἐδόθη δὲ εἰς τὸν Γιουῆ (Γουίδωνα) Δενιβελλέ (Guy de Nivellet) μετὰ ἓξ φεούδων, ἐνῷ ἕτερός τις δυνάστης Λουκᾶς καλούμενος, τοῦ ὁποίου ἄγνωστον εἶναι τὸ ἐπωνύμιον, ἀνέλαβε τὴν ἐπιτήρησιν τῆς κοιλάδος τοῦ Λάκκου, ἑδρεύων εἰς Γριτζαινά, ἐν τῷ Στενυκληρικῷ πεδίῳ. Ἡ ὑπὸ τῶν Φράγκων καταληφθεῖσα τελευταία πρὸς μεσημβρίαν θέσις ἐν τῷ μέσῳ τῆς Μάνης ἦτο τὸ φρούριον τοῦ Πασσαβᾶ, τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη πρὸς νότον τοῦ Γυθείου ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου Λᾶ καὶ ἐπετράπη εἰς τὸν γενναῖον Ἰωάννην Δενελλύ (Jean de Neuilly) μετὰ τεσσάρων φεούδων. Σῴζεται δὲ μέχρι σήμερον καὶ ὠνομάσθη Πασσαβᾶς ἐκ τῆς πολεμιστηρίου κραυγῆς τῶν Καμπανιτῶν Passe avant, ὅπερ σημαίνει «ἐμπρός», ὥστε δὲν εἶναι σλαυικὸν ὄνομα ἀνάλογον τοῦ ἐν Γερμανίᾳ Πασσάου, ὅπως ἠξίωσεν ὁ πανταχοῦ τοὺς Σλαύους ὀνειρευόμενος Φαλλμεράυερ.

Τὸ φρούριον τοῦ Γερακίου.

Ἐν ὅλοις λοιπὸν ἡ Πελοπόννησος διῃρέθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς δέκα βαρωνίας (ἐξαιρέσει τῆς Μεσσηνίας, ἥτις ἦτο ἴδιον κτῆμα τοῦ Βιλλεαρδουΐνου, καὶ τῆς Ἤλιδος, ἥτις ἀπετέλει τὸ ἄμεσον κτῆμα τοῦ ἡγεμόνος) (1), ἤτοι εἰς δέκα ἀμέσως τῷ ἡγε-

(1) Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἦλις ἦν ἰδία κτῆσις τοῦ Βιλλεαρδουΐνου ἐκ τῶν πρώτων κυριευθεισῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐν Πελοποννήσῳ πρὸ τῆς συμμαχίας αὐτοῦ μετὰ τοῦ Γουλιέλμου Σαμπλίττου· ἐγένετο δὲ νῦν ἡ Ἦλις ***κτῆσις*** (domaine), τοῦ ἡγεμονικοῦ οἴκου καὶ ἡ ***Ἀνδραβίδα καθέδρα*** τῶν ἡγεμόνων.

μόνι ὑποτελεῖς διοικήσεις, αἵτινες ὅλαι ὁμοῦ περιελάμβανον 94 ἱπποτικὰ φέουδα, δηλαδὴ κτήματα ἀνήκοντα εἰς ἁπλοῦς ἱππότας,ὑπαγομένους ἀμέσως εἰς τοὺς βαρώνους. Πλὴν τούτων, ἐπειδὴ τὰ ἑλληνικὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ἐδημεύθησαν, ὁ καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ ἐκλαϊκευθεὶς κλῆρος ἐπροικίσθη ὡσαύτως δι' ἱπποτικῶν φεουδων· καὶ ὁ μὲν μητροπολίτης Πατρῶν ἔλαβεν ὀκτώ, οἱ δὲ ἐπίσκοποι αὐτοῦ Ἀνδραβίδης, Μεθώνης, Κορώνης, Βελιγοστῆς, Νικλίου καὶ Λακεδαίμονος ἀνὰ τέσσαρα. Ἰσάριθμα δὲ φέουδα ἐπετράπησαν καὶ εἰς τὰ διάφορα ἱεροπολεμικὰ τάγματα τῆς Δύσεως ([1]). Οἱ βαρῶνοι ἦσαν ὑπόχρεοι εἰς ἀδιάλειπτον σχεδὸν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, τέσσαρας μὲν μῆνας κατ' ἔτος ἐν στρατοπέδοις, τέσσαρας δὲ μῆνας ἐν φρουραῖς ὅπου ἤθελον διορισθῆ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος· τοὺς δὲ λοιποὺς τέσσαρας μῆνας ἠδύναντο μὲν νὰ μεταχειρίζωνται εἰς ἐπιμέλειαν τῶν ἰδίων ὑποθέσεων ἀλλ ὤφειλον νὰ μὴ ἀναχωρῶσιν ἐκ τῆς χερσονήσου. Ὥστε, ἐπειδὴ ὁ ἡγεμὼν ἠδύνατο κατὰ τὴν ἰδίαν κρίσιν νὰ προσδιορίζῃ τοὺς ὀκτὼ μῆνας τῆς ὑπηρεσίας των, οἱ ὑπο-

Τὸ φρούριον τοῦ Πασαβᾶ

τελεῖς ἐκεῖνοι ἀδιαλείπτως ἢ ἐστράτευον ἢ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἕτοιμοι πρὸς στράτευσιν. Οἱ βαρῶνοι ([2]) ὅσοι κατεῖχον πόλιν, οἷον λ. χ. τὰς Πάτρας, ἢ ὑπὲρ τὰ τέσσαρα ἱπποτικὰ φέουδα, ὤφειλον νὰ παρέχωσι δύο σημαιοφόρους καὶ προσέτι δι' ἕκαστον φέουδον ἕνα ἱππότην ([3]) καὶ δύο ἱππεῖς· οἱ ἔχοντες ὀλιγώτερα φέουδα παρεῖχον δι' ἕκαστον αὐτῶν ἕνα ἱππότην καὶ δύο πεζούς· οἱ δ' ἔχοντες ἓν μόνον φέουδον (διότι ὑπῆρχον καὶ ἁπλοῖ ἱππεῖς λαβόντες ἀμέσως παρὰ τοῦ ἡγεμόνος ἴδιον φέουδον) ἦσαν ὑπόχρεοι εἰς προσωπικὴν ὑπηρεσίαν, εἰς ἣν ἄλλως τε ἦσαν καθυποβεβλημένοι καὶ αὐτοὶ οἱ βαρῶνοι. Ὁ κλῆρος καὶ τὰ ἱεροπολεμικὰ τάγματα ἀπηλλάσσοντο μὲν τῆς ἐν φρουραῖς ὑπηρεσίας, ὤφειλον ὅμως ἐν πολέμῳ νὰ ὑπηρετῶσιν ὅπως καὶ οἱ βαρῶνοι καὶ νὰ παρακάθηνται εἴς τε τὸ συμβούλιον τοῦ ἡγεμόνος καὶ εἰς τὰ δικαστήρια, ἀπεῖχον δὲ μόνον ὁσάκις προέκειτο νὰ τιμωρηθῇ φόνος. Καὶ οὕτω μὲν ἐκανονίσθησαν τὰ τῶν κατακτητῶν. Περὶ δὲ τοῦ τρόπου

([1]) ***Ἱεροπολεμικὰ τάγματα*** ἐννοεῖ τὰ ἐν Παλαιστίνῃ ἱδρυθέντα τάγματα τῶν μοναχῶν ἱπποτῶν (Ἰωαννιτῶν, Ναϊτῶν).

([2]) ***Οἱ βαρῶνοι*** baron ἐκ τοῦ Λατ. baro ἐλεύθερος:) ἀποτελοῦσιν ἐν τῇ φεουδαλικῇ εὐθεραρχικῇ τάξει τὸν κατώτατον ταύτης βαθμόν, ὅπως δηλοῖ τοῦτο καὶ τὸ ἀντιστοιχον γερμ. Freiherr *ἐλεύ***θερος** κύριος, ἰδιοκτήτης ἐλεύθερος, μὴ δουλοπάροικος, ἀλλ' ὑποτελὴς εἰς τὸν ἀνώτερον φεουδάρχην.

([3]) ***Ἱππότης*** (chevalier) ἐν τῷ φεουδαλικῷ συστήματι κατέχει τὴν κατωτάτην τάξιν. ὅπως

καθ' ὃν ὁ Γοδοφρέδος Α΄ ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς θέλομεν πραγματευθῆ ὅταν ὁμιλήσωμεν περὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Γοδοφρέδου Β΄, διότι τότε φαίνονται ἀναπτυχθέντες ἰδίως οἱ ποικίλοι καὶ συνετοὶ θεσμοὶ δι' ὧν οἱ Βιλλεαρδουῖνοι ἐρρύθμισαν τὰς μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων σχέσεις. Ἐνταῦθα δὲ ἀρκούμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Γοδοφρέδος Α΄ ἠγαπήθη πολὺ ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων, ἐὰν πιστεύσωμεν τὰ Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, κατὰ τὰ ὁποῖα, θανόντος αὐτοῦ τῷ 1218,

> Θρῆνος πολὺς ἐγίνετον εἰς ὅλον τὸν Μορέαν,
> Ὅτι τὸν εἶχον ἀκριβόν, πολλὰ τὸν ἀγαποῦσαν,
> Διὰ τὴν καλήν του αὐθεντειάν, τὴν φρόνησιν τὴν εἶχεν.

Ἐνῷ δὲ ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἐπολιτεύθη τῷ 1209 ὡς κύριος τῆς χερσονήσου, κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ τοῦ Σαμπλίττου ἀνεψιὸς Ροβέρτος ἔφθασεν ἵνα ἀναλάβῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς κτήσεως ταύτης τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Λέγεται ὅτι ὁ Σαμπλίττης ἀναχωρῶν εἶχεν ὁρίσει ὅτι, ἐὰν ἐντὸς ἔτους καὶ ἡμέρας προσέλθῃ εἰς τὴν χώραν συγγενὴς αὐτοῦ, θέλει ἀναγνωρισθῆ ὡς κυρίαρχος εἰδὲ μὴ ἡ ἡγεμονία θέλει μεταβῆ εἰς τὸν ἐπίτροπόν του Γοδοφρέδον. Καὶ προστίθησιν ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Γοδοφρέδος διὰ τῶν μετὰ τῆς Ἐνετίας σχέσεών του παρενέβαλε τοσαῦτα προσκόμματα εἰς τὴν ὁδοιπορίαν τοῦ Ροβέρτου ὥστε οὗτος δὲν ἔφθασε τῳόντι εἰς Πελοπόννησον εἰμὴ μετὰ παρέλευσιν τῆς προθεσμίας ἐκείνης. Τούτου ἕνεκα καὶ διὰ τὴν ἀφοσίωσιν ἣν εἶχον οἵ τε βαρῶνοι καὶ οἱ ὑπήκοοι πρὸς τὸν Βιλλεαρδουῖνον ἐκηρύχθη ὁ Ροβέρτος ἔκπτωτος τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ, ὁ δὲ Γοδοφρέδος Βιλλεαρδουῖνος κατέστη ἀναμφισβήτητος τῆς Πελοποννήσου κύριος. Τότε ἐπεχείρησε τὴν συμπλήρωσιν τῆς κατακτήσεως, διότι, ὡς ἠξεύρομεν, μέρος τῆς Λακωνικῆς καὶ ἡ Ἀργολὶς καὶ ἡ Κορινθία ἀνθίσταντο ἔτι εἰς τοὺς Φράγκους, ὁ δὲ νέος ἡγεμὼν ἐπρέσβευεν ὅτι οὐδ' ἔπρεπε νὰ τὸν λέγωσι πρίγκιπα τοῦ Μωρέως ἐν ὅσῳ δὲν ἦτο κύριος τῆς Κορίνθου, τοῦ Ἄργους, τοῦ Ναυπλίου καὶ τῆς Μονεμβασίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος Σγουροῦ ἡ Κορινθία καὶ ἡ Ἀργολὶς διετέλουν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ δεσπότου τῆς Ἑλλάδος Μιχαήλ, ὅστις ὀμόσας πίστιν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἐρρῖκον δὲν ἠδύνατο νὰ πολεμηθῇ ὑπὸ τοῦ Βιλλεαρδουίνου. Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ δὲν ἐδίστασε νὰ ῥήξῃ τὸν ὅρκον τοῦτον τῆς πίστεως, καὶ ἐκ τούτου ὠφελούμενος ὁ Βιλλεαρδουῖνος προσέβαλε τὸν ἐν Πελοποννήσῳ ἐπίτροπόν του Θεόδωρον. Ἡ Κόρινθος ἐπολιορκήθη ὑπό τε τοῦ Βιλλεαρδουίνου καὶ τοῦ κληθέντος καὶ ἐλθόντος εἰς ἐπικουρίαν αὐτοῦ δυνάστου τῶν Ἀθηνῶν Ὄθωνος Λαρόσσου. Ὁ ἐν Κορίνθῳ κεκλεισμένος Θεόδωρος ἀντέστη γενναίως μέχρις οὗ περὶ τὰ τέλη τοῦ 1210 ἠναγκάσθη ὑπὸ τοῦ λιμοῦ νὰ συνθηκολογήσῃ, καὶ ἀπελθὼν εἰς Ἄργος μετὰ τοῦ ἀξιολόγου θησαυροῦ τῆς ἐν Κορίνθῳ ἐκκλησίας ἀντέστη πάλιν αὐτόθι ὑπὲρ τὸ ἔτος. Ἐν τῷ μεταξὺ ἔπεσε τὸ Ναύπλιον τῇ συνδρομῇ, ὡς λέγεται,

---

ὁ ***βαρῶνος***. Ἀλλ' ἔχει τὸ ὄνομα τοῦτο καὶ τὴν ἠθικὴν σημασίαν τοῦ ***τέλειος, τελείως ὡπλισμένος,*** πολεμιστής (οἷος μόνος ὁ ἱππότης ἠδύνατο νὰ εἶναι κατὰ τὸν μεσαίωνα ἐν Εὐρώπῃ), ἐντεῦθεν δὲ καὶ ***ἀνδρεῖος***, γενναῖος, οὐ μόνον σωματικῶς, ἀλλὰ καὶ ψυχικῶς, ὡς ἁρμόζει εἰς γενναῖον ἄνδρα καὶ ὡς ἦσαν οἱ ἥρωες τοῦ ἀρχαίου ἔπους. Ἱπποτικὸν φέουδον εἶναι φέουδον μικρόν, ἱπποτῶν ὑποτελῶν εἰς ἀνωτέρους φεουδάρχας. Τὸ ἱπποτικὸν φέουδον εἶναι μικρότερον τῆς ***βαρωνίας*** ἤτοι τοῦ ***βαρωνικοῦ φεούδου***. ***Φέουδον*** (κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν Λατινικὴν **feodum** εἶναι ταυτόσημον τῷ γερμανικῷ **Lehen** =κλῆρος) ἐλέγετο ἡ χώρα ἡ διδομένη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος εἰς μεγιστᾶνα ὑπήκοον πρὸς κάρπωσιν κληρονομικήν, καταστάντα μόνον ὑποτελῆ πρὸς τὸν ἡγεμόνα. Τὸ ἔτυμον τοῦ ὀνόματος κατά τινας μὲν ζητητέον ἐν τῷ ἀρχαίῳ γερμανικῷ Viehe, θρέμμα, κτῆσις· κατ' ἄλλους ἐν τῷ λατιν. fides (=πίστις) ἢ foedus (=συνθήκη), κατ' ἄλλους δὲ ἐν τῷ γοτθικῷ faihu=περιουσία. Ἀνάλογον πρὸς τὸ φραγκικὸν ***φέουδον*** εἶναι το παρὰ Τούρκοις τουρκοπερσικὸν *τιμάρ* (=καλλιέργεια) καὶ τὸ ἀραβικὸν ***ζιαμέτ*** ἢ ***σιασμέτ*** (***ζαῖμ***—τιμαριοῦχος).

τῆς Ἐνετίας, ἥτις ἔπεμψεν ἐκ Κορώνης τέσσασας γαλέρας κατὰ τοῦ φρουρίου. Τελευταῖον τῷ 1212 ἐκυριεύθη καὶ τὸ Ἄργος, ὅλα τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα καὶ χρήματα ἐδημεύθησαν ἀμέσως κατὰ τὸ σύνηθες ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ πρὸς μέγα σκάνδαλον τοῦ πάπα, ὁ δὲ Ὄθων Λαρόσσης ἔλαβεν ἰδίως προσέτι εἰς ἀμοιβὴν τῆς δοθείσης παρ᾽ αὐτοῦ ἐπικουρίας ὡς φέουδον τὸ Ναύπλιον, τὸ Ἄργος καὶ ἐκ τοῦ τελωνείου τῆς Κορίνθου ἐτησίαν πρόσοδον 400 ὑπερπύρων, γενόμενος τούτων πάντων ἕνεκα ὑποτελὴς τοῦ Βιλλεαρδουίνου, ὅστις ὅμως οὐδέποτε προέτεινε δικαίωμά τι ἐπικυριαρχίας ὡς πρὸς τὴν Ἀττικήν· τοιαύτας ἀξιώσεις δὲν ἔφερον εἰς μέσον εἰμὴ βραδύτερον οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ὡς πρὸς τοὺς κληρονόμους τοῦ Ὄθωνος, ἀφοῦ δηλαδὴ οἱ πρῶτοι ἐγένοντο κύριοι καὶ τῆς Μονεμβασίας καὶ τῶν τελευταίων ἐλευθέρων ὀρεινῶν τμημάτων τῆς Λακωνικῆς.

Εἴπομεν πρὸς ὀλίγου ὅτι ὁ Ὄθων ἔμελλε νὰ λαμβάνῃ ἐκ τοῦ τελωνείου τῆς Κορίνθου κατ᾽ ἔτος 400 ὑπέρπυρα. Οἱ χρονογράφοι, ὁμιλοῦντες περὶ τῶν χρυσῶν νομισμάτων τῆς Ἀνατολῆς πρὸ τῆς φραγκοκρατίας, ὠνόμαζον αὐτὰ ἢ ***νομίσματα*** ἁπλῶς ἢ ***χρυσᾶ*** καὶ δι᾽ αὐτῶν ἐνόουν τὸ ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἐν κοινοτάτῃ χρήσει εἰς τὴν Ἀνατολὴν χρυσοῦν νόμισμα, τοῦ ὁποίου ἡ ἐσωτερικὴ ἀξία ἦτο 15 περίπου δραχμῶν. Ἀλλ᾽ ἀπὸ τῆς Φραγκοκρατίας καὶ ἐφεξῆς οἱ χρονογράφοι καλοῦσιν ***ὑπέρπυρον*** τὸ χρυσοῦν νόμισμα· ὅθεν ἐζητήσαμεν νὰ φωτισθῶμεν περὶ τοῦ προκειμένου ὀνόματος καὶ πράγματος παρὰ τοῦ ἡμετέρου Παύλου Λάμπρου, ἐμπειροτάτου ὄντος περὶ τὴν νομισματικὴν ἐπιστήμην· ὁ δὲ ἀναδιφήσας βίβλους σπανίας καὶ δοκιμάσας μετὰ πλείστης ἐπιστασίας διάφορα ὑπέρπυρα τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεύσαντος Ἰσαακίου Β′ τοῦ Ἀγγέλου, τῶν ἔπειτα ἐν Νικαίᾳ βασιλέων Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως καὶ Ἰωάννου τοῦ Βατάτση, καὶ τῶν κατόπιν ἐν Κωνσταντινουπόλει πάλιν ἀρξάντων Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ Ἀνδρονίκου τοῦ πρεσβυτέρου ἔφθασεν εἰς τὰ ἀκόλουθα πάσης πίστεως ἄξια συμπεράσματα.

Ἡ λέξις ὑπέρπυρον, ἂν καὶ ἀναφέρεται κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῶν ἡμετέρων μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Λατίνων ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἶναι ἀρχαιοτέρα, διότι ἀπαντᾷ εἰς ἐνετικὰ ἔγγραφα (perperi ἢ iperperi) τῶν ἐτῶν 1039 καὶ 1150. Τότε λοιπὸν ὑπέρπυρα ἐλέγοντο τὰ παλαιὰ χρυσᾶ νομίσματα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡμετέρας μοναρχίας(1). Μετὰ δὲ τὴν κατάκτησιν τὸ ὄνομα μετεβιβάσθη εἰς τὰ ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει κοπέντα παρὰ τῶν ἑλλήνων αὐτοκρατόρων χρυσᾶ, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ ἐσωτερικὴ ἀξία ἦτο πολὺ μικροτέρα τῶν ἀρχαίων, διότι ἀνελόγει μόνον πρὸς φράγκα 11 20/₀₀· καὶ φαίνεται ὅτι ἡ ἀλλοίωσις αὕτη τοῦ νομίσματος ἤρχισεν ἀπὸ τῶν πρὸ τῆς κατακτήσεως τελευταίων χρόνων, διότι, ὡς προείπομεν, καὶ τοῦ Ἰσαακίου Β′ τοῦ Ἀγγέλου τὰ χρυσᾶ τοσαύτην μόνον ἔχουσι τὴν ἀξίαν. Τὰ ὑπέρπυρα ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ***Βυζάντια***, ὅμοια δὲ αὐτῶν δὲν ἐκόπησαν παρεκτὸς τοῦ Βυζαντίου, εἰμὴ μόνον ἐν Κύπρῳ. Πανταχοῦ ἀλλοῦ τῆς Ἀνατολῆς ὑπῆρχον ἐν χρήσει ἐπὶ τῆς φραγ-

(1) Κατὰ τὰς τοῦ ἡμετέρου νομισματολόγου Ι. Σβορώνου ἐρεύνας ὑπέρπυρον εἶναι τὸ καθαρῶς ἑλληνικὸν ὄνομα τοῦ λατιν. βυζαντινοῦ ***ὁλοκοτίνου*** ἢ ὁλοκοτίνης. Τὸ ὄνομα ὑπέρπυρον εἶναι γνωστὸν ἀπὸ τοῦ 1200 μ.Χ. ἀντικαταστῆσαν τὸ πρότερον εἰς τὸ αὐτὸ νόμισμα διδόμενον ὄνομα ***ὁλοκοτίνη*** ἢ ***ὁλοκότινον***. Ἡ λέξις αὕτη εἶναι σύνθετος ἐκ τοῦ ***ὅλος*** καὶ ***κοτίνη*** ἢ ***κότινον***, ὅπερ εἶναι παρεφθαρμένος ἑλληνικὸς τύπος τοῦ λατ. coctum=***ἑψημένος***, ***ἄπεφθος*** (numus auri cocti=νόμισμα χρυσοῦ ἀπέφθου). Τὸ μιξοβάρβαρον λοιπὸν ***ὁλοκοτίνη*** ἢ ***ὁλοκότινον*** (=νόμισμα χρυσοῦ ὅλως ἀπέφθου) ἐκλήθη ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον ἀπὸ τοῦ 1200 ὑπέρπυρον=***ὑπερπεπυρωμένον***, ***ἄπεφθον***, coctum, ***ὅλως κόκτον***, ὁλοκότινον.

κοκρατίας ἕτερα νομίσματα· ἐν μὲν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἐκόπτοντο δηνάρια (¹), τορνέσια (²), κατὰ τὸ γαλλικὸν σύστημα ἐν Ρόδῳ δὲ καὶ Χίῳ καὶ Μυτιλήνῃ ἀπεμιμοῦντο τὰ χρυσᾶ δουκᾶτα (³) ἢ τὰ ἀργυρᾶ γρόσσα (⁴) τῆς Ἐνετίας καὶ τὰ γιλιᾶτα (⁵) τῶν βασιλέων τῆς Νεαπόλεως. Ἐν τούτοις εἰς ὅλας τὰς ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένας χώρας ἀναφέρονται καὶ ὑπέρπυρα· τὰ ὑπέρπυρα ὅμως ταῦτα δὲν ἦσαν πραγματικὸν νόμισμα ἀλλὰ μόνον ὀνοματικόν, ἀναλογοῦν πρὸς ποσόν τι ὡρισμένον τῶν ἐν κυκλοφορίᾳ πραγματικῶν νομισμάτων. Τὸ δὲ ποσὸν τοῦτο καθ' ὅλην τὴν δεκάτην τρίτην ἑκατονταετηρίδα καὶ μέχρι τῶν μέσων τῆς δεκάτης τετάρτης εἶχε τὴν ἀξίαν τῶν ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπερπύρων, ἤτοι φρ. 11 καὶ 20/₀₀. ὅθεν τὰ 400 ὑπέρπυρα, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, ἀντεστοίχουν πρὸς 4480 φράγκα.

Νόμισμα τῶν Φράγκων τῆς Κύπρου, κατὰ τὸ πρότυπον τῶν Βυζαντιακῶν νομισμάτων.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καθ' οὓς συνέβαινον ἐν Πελοποννήσῳ τὰ πρὸ μικροῦ ἐκτεθέντα γεγονότα ἡ Ἐνετία ἐξησφάλιζε τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς ἐπὶ τῶν δύο μεγάλων νήσων, τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Κρήτης. Εἴδομεν ὅτι τῷ 1211 ὁ λομβαρδὸς κυρίαρχος τῆς Εὐβοίας Ραυᾶνος εἶχεν ἀναγνωρίσει τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἐνετίας. Ἀποθανόντος τοῦ Ραυάνου τῷ 1216, πολλοὶ ἤρισαν περὶ τῆς διαδοχῆς αὐτοῦ συγγενεῖς, ἐκ τούτου δὲ ὠφελούμενος ὁ ἐπὶ τῆς νήσου ταύτης βάιλος (⁶), ἤτοι ἐπίτροπος τῶν Ἐνετῶν, Πέτρος Βάρβος διῄρεσε τὴν νῆσον εἰς τρία τμήματα μεταξὺ τῶν διαφόρων κληρονόμων καὶ ἐνταυτῷ ἐνίσχυσε τὰ πλεονεκτήματα τῆς πολιτείας ἣν ἐξεπροσώπει· διότι, παρεκτὸς τοῦ φεουδαλικοῦ τέλους ὅπερ οἱ ὑποτελεῖς ἐκεῖνοι ἐπλήρωνον εἰς τὴν Ἐνετίαν, ἐπέτυχε τὴν ἐν τῇ νήσῳ εἰσαγωγὴν τῶν ἐνετικῶν μέτρων καὶ σταθμῶν, τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ἐμπόρων κατεχομένου τμήματος καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Ἡ δὲ ἀποικία ὠργανώθη κατὰ τὸν τύπον τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑφισταμένης, προϊσταμένου τοῦ βαΐλου, ὅστις εἶχε παρ' ἑαυτῷ δύο δικαστὰς καὶ τρεῖς συμβούλους. Πολὺ ἰσχυροτέρα ἐγένετο ἡ

(¹) *Δηνάριον* ἐλέγετο παρὰ Ρωμαίοις νόμισμα ἰσοδύναμον πρὸς τὴν δραχμὴν ἰσότιμον πρὸς **δέκα** (ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ deni, decem), χαλκᾶ νομίσματα τῆς κατωτάτης νομισματικῆς μονάδος (asses, *ἄσσοι* καὶ *ἀσσάρια*. Ἡ κυριολεκτικὴ σημασία τῆς λ. φαίνεται ὅτι εἶναι *μονάς*).

(²) *Τορνέσια* (περὶ τοῦ ὀνόματος ἰδ. περαιτέρω), ἐν Ἑλλάδι ἦσαν ἰσοδύναμα πρὸς τὰ *ὑπέρπυρα*.

(³) *Δουκᾶτον* νόμισμα βυζαντινὸν ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ βασιλέως *Κωνσταντίνου Δούκα* ὡς τὸ Ρωμανᾶτον, Μονομαχᾶτον ἔχον ἀξίαν ἴσην πρὸς τὴν τοῦ ὑπερπύρου.

(⁴) *Γρόσσα* ἐκ τοῦ grossus (τοῦ μεταγενεστέρου λατινισμοῦ, μέγας, χονδρός) νόμισμα χονδρὸν (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ λεπτοτέρου ἐλάσματος) γερμανικὸν ἐν Πράγᾳ τὸ πρῶτον ἐκκοπὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ 13 αἰῶνος (ἐντεῦθεν καὶ grossus pragensis ἐν ἀρχῇ καλούμενον) ἔχον ἀξίαν 12 *λεπτῶν* (pfennig). Ἡ λ. οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ ἀραβ. Gersch, ἐξ οὗ τὸ τουρκικὸν *γουρούς*. Ἐκ τοῦ γρόσσα δὲ προῆλθε τὸ γερμανικὸν Groschen.

(⁵) *Γιλιᾶτον*, οὐχὶ τῆς Νεαπόλεως ἀλλὰ τῆς Φλωρεντίας, ὡς καὶ τὸ ὄνομα αὐτὸ δηλοῖ σημαῖνον *ἠνθισμένον* (διότι εἶχεν εἰκόνας *ἄνθους*, συμβόλου τῆς πόλεως, ἧς τὸ ὄνομα σημαίνει ἄνθησις =(florentia), ἰσότιμον πρὸς τὸ χρυσοῦν *φλωρίνιον* (φιορίνιον), ὅπερ ἦν καὶ αὐτὸ νόμισμα Φλωρεντίας.

(⁶) *Βάιλος* ἐκ τοῦ λατ. bajulus=ὁ βαστάζων) σημαῖνον κυρίως παιδαγωγός (κηδεμών, ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ παιδαγωγὸς τῶν βασιλοπαίδων) ἐκαλεῖτο ὁ ἐμπορικὸς πράκτωρ τῆς Βενετίας, ὅστις ἔπειτα ἔλαβε καὶ ἰδιότητα πολιτικοῦ ἐπιτρόπου. Ἐντεῦθεν παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς καλοῦνται *μπάιλοι* (μπάιλος) μέχρι νῦν οἱ παρ' ἡμῖν λεγόμενοι *πρόξενοι* (consul τῶν Εὐρωπαίων.

κατάληψις τῆς Κρήτης περὶ τὰ τέλη τοῦ 1211, ὅτε προσήγγιζεν ἡ ἐντελὴς κατατρόπωσις τῶν Γενουαίων τῶν ἐπιχειρησάντων, καθ' ἃ προείπομεν, νὰ ἀμφισβητήσωσι τὸ κτῆμα ἐκεῖνο πρὸς τοὺς Ἐνετούς. Ἡ νῆσος διῃρέθη τότε εἰς 139 καὶ μετ' ὀλίγον εἰς 200 εὐγενῶν ἱπποτῶν φέουδα, καὶ εἰς ἄλλα φέουδα ἁπλῶν ἱππέων· καὶ τὰ μὲν πρῶτα ὡρίσθη νὰ ἐπιτραπῶσιν εἰς τοὺς βουλομένους ἐκ τῶν εὐπατριδῶν τῆς Ἐνετίας, τὰ δὲ δεύτερα εἰς τοὺς βουλομένους ἐκ τῶν ἁπλῶν πολιτῶν. Ἀμφότερα ἐπὶ τοῖς ἑξῆς ὠφελίμοις ὅροις. Οἱ ὑποτελεῖς ἔμελλον νὰ κατέχωσι τὰ κτήματα αὐτῶν ἐσαεὶ κληρονομικῶς, δυνάμενοι δὲ καὶ ἄλλως νὰ διαθέτωσιν αὐτὰ ἀλλὰ μόνον πρὸς ὄφελος Ἐνετῶν. Οἱ ἱππόται ἔλαβον ἰδίας οἰκίας εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου, ἤτοι εἰς τὸν Χάνδακα (¹), καὶ νομὰς διὰ τοὺς ἵππους καὶ τὰ ἄλλα κτήνη. Ἐκανονίσθη ἡ στρατιωτικὴ αὐτῶν ὑπηρεσία καὶ ἐξεδόθησαν ἐμπορικοὶ νόμοι ὡς πρός τε τοὺς ἐπὶ τῆς νήσου προσωρινῶς διατρίβοντας Ἐνετοὺς ἐμπόρους καὶ ὡς πρὸς τοὺς ἀποίκους αὐτούς. Ἡ Ἐνετικὴ πολιτεία δὲν ἐπεφύλαξεν ἑαυτῇ, δηλαδὴ δὲν διετήρησεν ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτῆς κυριαρχίαν, εἰμὴ μόνον τὴν περὶ τὸν Χάνδακα παραλίαν, τὸ φρούριον Τημένιον καὶ τὰ νομήματα, ἐν οἷς τὰ ἀργυρωρυχεῖα καὶ χρυσωρυχεῖα ὅσα ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ ἀνακαλυφθῶσιν. Ἡ λοιπὴ νῆσος διενεμήθη μεταξὺ τῶν ἐθελοντῶν ὅσοι προσῆλθον ἐπὶ τοῖς ἀνωτέρω ὅροις. Προσῆλθον δὲ καὶ ἐγκατεστάθησαν ἐν Κρήτῃ πολυάριθμοι βλαστοὶ ἀρχαίων πατρικιακῶν γενῶν, ὧν οἱ ἀπόγονοι ὑπάρχουσιν ἐν μέρει καὶ σήμερον εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους, εἰς τὰς Ἰονίους νήσους καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἐνετίαν· Βαρβαρῖγοι, Βαρότζαι, Γιουστινιάναι, Γριμάναι, Ζαγκουρούλοι, Ζάνοι, Κόκκοι, Κονταρῖναι, Μοροζῖναι, Σαγρέδοι, Φόσκολοι καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Ἄξιον δὲ σημειώσεως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας εἶναι ὅτι, ἐνῷ, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, πολλῶν ἐκ τῶν οἴκων τούτων οἱ ἀπόγονοι σῴζονται μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὰς μικρὰς ἑλληνικὰς νήσους, ἐπ' αὐτῆς τῆς Κρήτης οὐδεμία τῶν οἰκογενειῶν τούτων φαίνεται διατηρηθεῖσα, καθὼς καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι οὐδεμία διετηρήθη γαλλική, λομβαρδική, γερμανικὴ ἢ ἐνετικὴ οἰκογένεια. Ἀλλὰ τὸ φαινόμενον τοῦτο θέλει ἐξηγηθῆ βραδύτερον· νῦν δὲ ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν Κρήτην. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις ἔμεινεν ὅπως εἶχεν ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς κυριαρχίας, ἤτοι ἐξηκολούθησεν ὑφιστάμενος ὁ ἀρχιεπισκοπικὸς θρόνος Κρήτης ἢ Χάνδακος μετὰ πέντε ἐπισκοπῶν, Γιρόνης (Σπιναλόγκας), Σιθίας, Ρεθύμνου, Μυλοποτάμου καὶ Γιροπέτρας· ἐννοεῖται ὅμως ὅτι κατελήφθησαν ὑπὸ ἐνετῶν ἱερωμένων. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ἐδημεύθησαν ὅπως ἀλλαχοῦ, καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἐπιτραπέντων εἰς τὸν κλῆρον εἰσοδημάτων ὑπεχρεώθη οὗτος νὰ συνεισφέρῃ, ὅπως καὶ οἱ λαϊκοί, εἰς ὀχύρωσιν τῆς πρωτευούσης.

Ἐν τούτοις ἀξιόλογον τῆς νήσου μέρος κατείχετο ἔτι ὑπὸ τῶν ἑλληνικῶν ἐκείνων οἰκογενειῶν τὰς ὁποίας εἴδομεν ἐγκατασταθείσας αὐτόθι εἴτε ἐπὶ Νικηφόρου Φωκᾶ εἴτε ἐπὶ Ἀλεξίου Α´ τοῦ Κομνηνοῦ, αἱ δὲ οἰκογένειαι αὗται ἐπανέστησαν τῷ 1212 ἀναφανδὸν κατὰ τῆς ξενικῆς κατοχῆς, προϊσταμένου τοῦ ἰσχυροῦ οἴκου τῶν Ἁγιοστεφανιτῶν. Καὶ ἡττήθησαν μὲν ὑπὸ τοῦ τότε ἐνετοῦ δουκὸς τῆς Κρήτης Τιεπόλου, τῇ συνδρομῇ τοῦ δουκὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους Μάρκου Σανούτου, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Τιεπόλος δὲν ἐξετέλεσεν ὅσα ὑπέσχετο εἰς τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον σύμμαχον, ὁ Σανοῦτος συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν ἑλλήνων ἀρχόντων, ἰδίως τοῦ Σεβαστοῦ Σκορδίλη καὶ ἄλλων, ἐγένετο κύριος ἁπάσης σχεδὸν τῆς νήσου, περὶ τὰ μέσα τοῦ 1213, ὥστε ἐδέησε νὰ σταλῇ ἐπικουρία ἐξ Ἐνετίας. Εἰς τὴν νέαν ταύτην δύναμιν δὲν ἠμπόρεσε νὰ ἀνθέξῃ ὁ Σανοῦτος καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἐκ-

(¹) *Χάνδαξ* (καὶ Candia) ὅπως καὶ *Χανία* προῆλθον ἐκ τοῦ ἀραβ. *Χενδὲκ*=τάφρος, ὀχύρωμα.

ΟΙ

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΤΗΣ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ

Ἀλέξιος Α΄ Κομνηνός	1204—1222
Ἀνδρόνικος Α΄ ὁ Γίδος	1222—1235
Ἰωάννης Α΄ ὁ Ἀξοῦχος	1235—1241
Μανουὴλ Α΄ ὁ Στρατηγικός	1241—1266
Ἀνδρόνικος Β΄	1266—1269
Γεώργιος Α΄	1269—1283
Ἰωάννης Β΄	1283—1297
Ἀλέξιος Β΄	1297—1330
Ἀνδρόνικος Γ΄	1330—1332
Μανουὴλ Β΄	1332—1333
Βασίλειος Α΄	1333—1340
Εἰρήνη	1340—1341
Ἄννα	1341—1341
Ἰωάννης Γ΄	1342—1344
Μιχαήλ	1344—1349
Ἀλέξιος Γ΄	1349—1390
Μανουὴλ Γ΄	1390—1417
Ἀλέξιος Δ΄	1417—1446
Ἰωάννης Δ΄, Καλογιάννης	(1425) 1446—1458
Δαυΐδ	1458—1461

χωρήση κατ' Αὔγουστον τοῦ 1214 εἰς τὰ ἴδια, ἀφοῦ ἔλαβε χρηματικήν τινα ἀποζημίωσιν καὶ συνωμολόγησε πλήρη ἀμνηστίαν, εἰς ἣν περιελήφθησαν καὶ εἴκοσιν ἕλληνες ἄρχοντες. Οὐδὲν ἧττον ἐξηκολούθησεν ἡ ἀντίπραξις, ἐν μέρει ἡ ἔνοπλος ἀντίπραξις τῶν ἑλλήνων γαιοκτητῶν, ἐπανελήφθησαν δὲ καὶ αἱ τῶν Γενουαίων ἐπιδρομαί. Ἀλλ' οἱ μὲν Γενουαῖοι κατετροπώθησαν ὁριστικῶς καὶ ἠρκέσθησαν εἰς τὸ νὰ διατηρήσωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπως καὶ οἱ Πισᾶται, τὰ προνόμια τὰ ὁποῖα εἶχον ἀνέκαθεν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας βασιλείας, ἠσφαλίσθη δ' ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸ τῆς Ἐνετίας κράτος ἐπὶ τῆς Κρήτης, ἥτις κρατοῦσα τὰς κλεῖς τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ ὅλων τῶν περικειμένων παραλίων ἐχρησίμευεν ὡς γέφυρα τῆς ἐμπορικῆς πρὸς τὴν Αἴγυπτον ὁδοῦ. Οὐδὲ φαίνονται ἀναλαβόντες οἱ Ἐνετοὶ φεουδαλικήν τινα ὑποχρέωσιν ἕνεκα τῆς Κρήτης πρὸς τὴν φραγκικὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὐ μόνον διότι τοιοῦτό τι δὲν συνωμολογήθη ἐπὶ τῆς παραχωρήσεως τῆς νήσου εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Βονιφατίου ἀλλὰ πρὸ πάντων διότι οἱ περισπασμοὶ τῆς αὐτοκρατορίας ἐκείνης ἦσαν τοσοῦτοι καὶ τοιοῦτοι ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προτείνῃ σπουδαίως τοιαύτην τινὰ κυριαρχικὴν ἀξίωσιν.

Τῳόντι ἅμα ἀπαλλαγεὶς τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἐπαναστάσεως ὁ αὐτοκράτωρ Ἐρρῖκος ἐδέησε νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς τέσσαρας τοῦ κράτους πολεμίους, τὸν δεσπότην Ἑλλάδος Μιχαήλ, τὸν βούλγαρον δυνάστην τοῦ Προσάκου Στρέζαν, τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων Βορὶς καὶ τὸν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορα Λάσκαριν. Ὁ δεσπότης Ἑλλάδος εἶχεν ὀμόσει πίστιν εἰς τὸν Ἐρρῖκον, ἀλλ' ἡ ὑποταγὴ αὕτη δὲν ἦτο φυσική. Ὅθεν συνεννοηθεὶς μετ' ὀλίγον μετὰ τῶν ἄλλων πολεμίων τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲν ἐδίστασε νὰ ῥήξῃ τὸν πρὸ μικροῦ συμφωνηθέντα δεσμὸν ὑποτελείας καὶ νὰ ἐμβάλῃ ἀπὸ δυσμῶν εἰς τὴν Μακεδονίαν, ἐνῷ ὁ Στρέζας ἠπείλει αὐτὴν ἀπὸ βορρᾶ. Ὁ Ἐρρῖκος ἐτράπη κατ' ἀρχὰς κατὰ τοῦ Μιχαήλ, ἀλλ' ἐνῷ ἤλαυνε κατ' αὐτοῦ μανθάνει ὅτι ἀπειλεῖται συγχρόνως ὑπὸ τοῦ Βορὶς καὶ τοῦ Λασκάρεως. Τούτου ἕνεκα καταλιπὼν τὴν ἄμυναν τῆς Μακεδονίας εἰς τὸν ἀδελφόν του Εὐστάθιον καὶ τὸν κόμητα Βερθόλδον ἔσπευσε πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ ἀφικόμενος ἔμαθε παρὰ Εὐσταθίου καὶ Βερθόλδου ὅτι οὗτοι συνθηκολογήσαντες πρὸς τὸν Μιχαὴλ κατετρόπωσαν ὁλοσχερῶς τὸν Στρέζαν, μεθ' οὗ εἶχε συμμαχήσει καὶ ὁ Βορίς, καὶ ὅτι ὁ Στρέζας μετ' ὀλίγον ἐδολοφονήθη ὑπὸ τῶν οἰκείων. Ἀλλ' ἀπὸ τῆς Ἀσίας ἦλθον εἰδήσεις δειναί. Ὁ Λάσκαρις προσβαλὼν περὶ Ἀντιόχειαν τὴν πρὸς Μαιάνδρῳ τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου Καϊχοσροῦ, τὸν φίλον καὶ σύμμαχον τοῦ λατίνου αὐτοκράτορος, ἀπέβαλε μὲν τὸ κράτιστον τῆς δυνάμεως τὸ συγκείμενον ἐκ φράγκων μισθοφόρων, ἀλλὰ μονομαχήσας πρὸς τὸν σουλτάνον ἐφόνευσεν αὐτόν, ὥστε οἱ Τοῦρκοι ἐπὶ τέλους ἐτράπησαν εἰς φυγήν, ὁ δὲ Λάσκαρις εἰσήλασε τροπαιοῦχος εἰς Ἀντιόχειαν. Καὶ ἐπειδὴ οἱ διάδοχοι τοῦ Καϊχοσροῦ ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους, εἷς ἐξ αὐτῶν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Λάσκαριν πᾶσαν τὴν πρότερον ὑπὸ τῶν Τούρκων καταληφθεῖσαν παραλίαν, καὶ αὐτὴν τὴν Ἀττάλειαν. Ἕνεκα δὲ πάντων τούτων ὁ ἐν Νικαίᾳ βασιλεὺς ἀπέβη ἰσχυρότερος παρά ποτε καὶ ἐμελέτησεν ἤδη νὰ ἀνακτήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Ἐρρῖκος ἠναγκάσθη τότε νὰ στρατεύσῃ αὐτὸς ἐπὶ τὴν Ἀσίαν, καίτοι εἶπε πρὸς τοὺς περὶ αὐτὸν ὅτε ἔμαθε τὸ περὶ Ἀντιόχειαν κατόρθωμα ὅτι «νενίκηται ὁ Λάσκαρις, οὐ νενίκηκεν», ἐννοῶν τὴν ἀπώλειαν ἣν ὑπέστη ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ τῶν ἀρίστων αὐτοῦ φράγκων συμμάχων. Καὶ ἀληθῶς κατετρόπωσε τὸν ἀντίπαλον τοῦτον τῇ 15 Ὀκτωβρίου 1211 περὶ τὸν ποταμὸν Λούπαρκον. Ἀλλ' ὁ Λάσκαρις ἦτο ἀνὴρ πολυμήχανος. Ἐνῷ ὁ Ἐρρῖκος προήλαυνεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1212 πρὸς τὰ πρόσω καὶ εἶχε φθάσει ἀκωλύτως μέχρι Νυμφαίου αὐτὸς καταλιπὼν τὰς μεσημβρινὰς ταύτας χώρας ἐτράπη πρὸς βορρᾶν κατὰ τοῦ

ὑποτελοῦς (¹) τοῦ Ἐρρίκου Δαβὶδ (²) τοῦ Κομνηνοῦ καὶ ἐκυρίευσε παρ' αὐτοῦ πολλὰ φρούρια, Ἡράκλειαν, Ἄμαστριν, Κρόμναν καὶ Κίδρον περιορίσας αὐτὸν εἰς μόνην τὴν περὶ Σινώπην χώραν. Ὁ Ἐρρῖκος ἔφθασε βραδέως εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Δαβὶδ καὶ ἐν ταῖς περιπετείαις τούτου μάλιστα τοῦ μέρους τοῦ ἀγῶνος ἐνόησεν ὅτι οἱ ἡμέτεροι ἦσαν ἔτι πολέμιοι ἀξιόμαχοι. Ὁ δεσπότης (³) Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ὁ Δερμοκαΐτης, ὅστις ἦτο γαμβρὸς τοῦ Λασκάρεως ἐπὶ τῇ θυγατρὶ αὐτοῦ Εἰρήνῃ, μάλιστα δὲ ὁ γενναῖος ἀδελφὸς τοῦ Λασκάρεως Κωνσταντῖνος, ἀντετάχθησαν καρτερικώτατα εἰς τὰ Λεντιανά· καὶ ἔπεσε μὲν ἐπὶ τέλους ἡ πόλις μετὰ τεσσαράκοντα ἡμερῶν πολιορκίαν ἀλλ' ὁ στρατὸς τοῦ Ἐρρίκου εἶχεν ἀπαυδήσει ἐκ τοῦ δυσχεροῦς τούτου ἀγῶνος, ὥστε ὁ φράγκος αὐτοκράτωρ ἐνόμισε φρόνιμον νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν ἀντιπρόσωπον τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Κατὰ τὰς γενομένας τότε συνθήκας οἱ Φράγκοι διετήρησαν πᾶσαν τὴν πρὸς δυσμὰς τοῦ Τήμνου ὄρους χώραν, ἅμα δὲ καὶ τὴν προσφάτως κυριευθεῖσαν ὑπὸ αὐτῶν πόλιν Ἀχυράους (⁴)· ἡ κώμη Κάλαμος, μένουσα ἄοικος, ἔμελλε ν' ἀποτελῇ τὸ πρὸς τὸ βασίλειον τοῦ Λασκάρεως ὅριον. Τὸ δὲ βασίλειον τοῦτο ἀπηρτίσθη ἤδη ἐκ τῶν θεμάτων Νεοκάστρων, Κελβιανοῦ, Μαγιδίων, Ὀψικίων μετὰ τῆς Περγάμου καὶ τῶν Χλιάρων (Ἐλαίας), ἔτι δὲ καὶ τῆς Νικομηδείας καὶ πάντων ὅσα ὁ Λάσκαρις κατέκτησεν ἀπὸ τοῦ Δαβίδ. Ὁπωσδήποτε οἱ Φράγκοι κατέλαβον πάλιν κατὰ τὸ φαινόμενον ἀξιόλογον ἐν Ἀσίᾳ χῶρον. Ἀλλ' ὁ Ἐρρῖκος ἐπείσθη ὅτι δὲν θέλουσι δυνηθῆ νὰ διατηρήσωσιν αὐτὴν διὰ φράγκου ἡγεμόνος. Ὅθεν ἐπαναλαβὼν τὴν παραχώρησιν ἥτις εἶχε γίνει ἐν Θρᾴκῃ ὡς πρὸς τὸν Βρανᾶν προεχειρίσατο πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν διοικητὴν τῆς Ἀσίας τὸν ἕλληνα Γεώργιον Θεοφιλόπουλον, φίλον αὐτοῦ ὄντα· μόναι δὲ αἱ Πηγαὶ παρέμειναν κατεχόμεναι ἀμέσως ὑπὸ τῶν Λατίνων.

Θεόδωρος Λάσκαρις (ἐξ Ἑλληνικοῦ χειρογράφου Βιβλιοθήκης Μονάχου)

Μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης ταύτης ὁ Ἐρρῖκος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Κων-

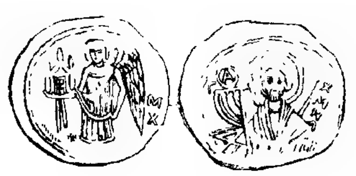
(¹) Συμμάχου, οὐχὶ ὑποτελοῦς.

(²) *Δαβὶδ* ἦν ἀδελφὸς καὶ ἁπλοῦς στρατηγὸς τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος Ἀλεξίου.

(³) Ἐνταῦθα *δεσπότης* εἶναι ἁπλῶς προσωνυμία τιμητικὴ διδομένη εἰς μέλος τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας.

(⁴) *Ἀχυράους* ἡ λεγομένη καὶ Ἀχυράνη (καὶ ἀχυρώνυμος πόλις), παρ' ἣν ἔκειτο καὶ μονὴ τοῦ πανευμόρφου Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου, ἣν ἡ ἀρχαιότερον *Ἀδριανοῦ Θῆραι* καλουμένη πόλις κειμένη ἐν Βιθυνίᾳ ἐπὶ τῆς μεγάλης πρὸς τὴν *Βασιλεύουσαν* ὁδοῦ.

σταντινούπολιν, ὅπου πολλὴ ἐπεκράτει πάντοτε ἀνωμαλία τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Ἀποθανόντος τῷ 1211 τοῦ λατίνου πατριάρχου Μοροζίνη, διεφώνησεν ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τοῦ διαδόχου αὐτοῦ ὁ γαλλικὸς κλῆρος πρὸς τὸν ἐνετικόν. Τελευταῖον μετὰ ποικίλους καὶ σκανδαλώδεις διαπληκτισμοὺς οἱ Γάλλοι συνήνεσαν νὰ προχειρίσωσιν Ἑνετόν· ἀλλὰ τότε ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἑνετοί, ὥστε ἡ διένεξις ἐκορυφώθη, ὁ δὲ Ἰννοκέντιος ἔπεμψε κατ' Αὔγουστον τοῦ 1213 τὸν καρδινάλιον ἐπίσκοπον Πελάγιον, ἵνα ὡς πληρεξούσιος αὐτοῦ ἀντιπρόσωπος ρυθμίσῃ μὲν ὁριστικῶς τὸ πατριαρχικὸν ζήτημα, συμπληρώσῃ δὲ διὰ τῆς διακρινούσης αὐτὸν δραστηριότητος τὴν ἕνωσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ὁ Πελάγιος μὴ δυνάμενος νὰ λύσῃ τὸ πατριαρχικὸν ζήτημα ἠσχολήθη μᾶλλον εἰς τὸ νὰ καθυποτάξῃ τοὺς Ἕλληνας. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι συνήντησεν εἰς τοῦτο τόσῳ μείζονας δυσκολίας ὅσῳ ὅλοι σχεδὸν οἱ λοιποὶ Φράγκοι τῆς Ἀνατολῆς ἀνεδείχθησαν πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἱκανῶς ἀνεξίθρησκοι. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ἐπίτροπος τοῦ πάπα «ἤθους τυχὸν ἀγριωτέρου καὶ ἀλαζονείᾳ χρώμενος», ὡς λέγει ὁ Ἀκροπολίτης, εἰς πολλὴν ἐξετράπη βίαν, τὰ πράγματα περιεπλάκησαν ἔτι μᾶλλον. Εἰς τὴν ἐμφύλιον τοῦ καθολικισμοῦ διένεξιν προσετέθη ἡ τῶν ὀρθοδόξων ὑπηκόων δυσμένεια· δυσμένεια εὔλογος τῇ ἀληθείᾳ, διότι ὁ Πελάγιος ἀπῄτει παρὰ πάντων ὑποταγὴν εἰς τὴν πρεσβυτέραν Ρώμην ἀπειλῶν θάνατον εἰς τοὺς παρακούοντας, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ φυλακίζων μοναχούς, δεσμεύων ἱερεῖς καὶ κλείων τοὺς ναούς. Ἐντεῦθεν ἐξηγέρθησαν οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ δὲ προύχοντες αὐτῶν προσελθόντες πρὸς τὸν Ἑρρῖκον εἶπον ὅτι ὑπετάχθησαν εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ σωματικῶς, οὐχὶ ὅμως ψυχικῶς καὶ πνευματικῶς· ἢ λοιπὸν θέλει ἀπαλλάξει αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἐπελθόντων δεινῶν ἢ θέλουσιν ἀναγκασθῇ νὰ ἀποδημήσωσιν εἰς Ἀσίαν. Ὁ Ἑρρῖκος ἐννοῶν κάλλιστα τὸ ἄτοπον τῆς διαγωγῆς τοῦ Πελαγίου ἠνέῳξεν ἄκοντος αὐτοῦ τοὺς ναοὺς καὶ ἀπέλυσε τοὺς φυλακισθέντας μοναχοὺς καὶ ἱερεῖς, ἐπιτρέψας μάλιστα εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ ἀναφερθῶσι κατὰ τοῦ διώκτου αὐτῶν εἰς τὴν Ρώμην, ὅπερ οἱ ἡμέτεροι ἔπραξαν μετὰ πολλοῦ τόνου, ἐπικαλεσάμενοι ἐπὶ τέλους τὴν συγκρότησιν οἰκουμενικῆς συνόδου. Τῷόντι κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1215 συνεκροτήθη ἐν Λατερανῷ ἡ ζητηθεῖσα σύνοδος, ἥτις ὅμως δὲν ὠφέλησε τοὺς ἡμετέρους, διότι αἱ δεήσεις αὐτῶν δὲν εἰσηκούσθησαν, τὰ δὲ δόγματα αὐτῶν κατεδικάσθησαν ὡς αἱρετικά. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου κατέλυσε τοὐλάχιστον τὴν ἐμφύλιον τῶν Φράγκων διένεξιν, ἀναγκάσασα τοὺς δύο μνηστῆρας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς νὰ παραιτηθῶσι καὶ διενεργήσασα τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον προχείρισιν τοῦ Τοσκανοῦ τὸ γένος Γερβασίου.

Χαλκοῦν νόμισμα Μιχαὴλ δεσπότου Ἠπείρου.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὸ μὲν ἐν Ἀσίᾳ ἑλληνικὸν κράτος ἔπαθε μείωσίν τινα· διότι ὁ Λάσκαρις στρατεύσας κατά τινων ἐπιδραμόντων Τουρκομάνων ᾐχμαλωτεύθη παρ' αὐτῶν καὶ παρεδόθη εἰς τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου, ὅστις δὲν τὸν ἀπέλυσεν εἰμὴ ἀφοῦ ἀπῄτησε παρ' αὐτοῦ μεγάλα λύτρα καὶ τὴν παραχώρησιν πολλῶν πόλεων καὶ φρουρίων. Ἀλλὰ τὸ ἐν Εὐρώπῃ δεσποτᾶτον τῆς Ἑλλάδος ἴσχυσε τἀνάπαλιν τότε παραδόξως. Δολοφονηθέντος ἐν Βερατίῳ τοῦ Μιχαὴλ Α´ διεδέξατο τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς ἀδελφός του Θεόδωρος, ὅστις, ὢν ἀνὴρ μάχιμος καὶ τολμηρὸς καὶ φιλόδοξος, δὲν ἔπαυσεν ἀγωνιζόμενος κατὰ Λατίνων καὶ Βουλγάρων καὶ Σέρβων καὶ Ἀλβανῶν καὶ εὐδοκιμῶν κατὰ πάντων. Κατ' ἀρχὰς ἐκυρίευσε τὴν Ἀχρίδα, τὸ Πρίλαπον, τὴν Πελαγονίαν, τὴν Ἀλβανίαν, τὸ Δυρράχιον, τὴν Κέρκυραν καὶ κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν βούλγαρον ἡγεμόνα Σβιατοσλαῦον. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ θέλομεν ἰδεῖ αὐτὸν ἐκτείνοντα ἔτι μᾶλ-

λον τὸ ἑλληνικὸν ἐκεῖνο κράτος καὶ καταλύοντα αὐτὸ τῆς Θεσσαλονίκης τὸ φραγκικὸν βασίλειον. Τὴν κατάλυσιν ταύτην παρεσκεύασεν ἥ τε ἐξακολουθοῦσα ἐν τῷ βασιλείῳ τούτῳ πολιτικὴ ἀναρχία καὶ ὁ πρόωρος τοῦ αὐτοκράτορος θάνατος. Ἐνῷ ὁ Ἐρρῖκος ἀπησχολεῖτο ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν διενέξεων, περὶ ὧν πρὸ μικροῦ ἐλαλήσαμεν, οἱ Λομβαρδοὶ ἐπανέλαβον αἴφνης ἐν Θεσσαλονίκῃ τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν βουλεύματα. Ὁ Βιανδράτε ἐπέστρεψεν ἵνα ἀναλάβῃ τὴν ἀντιβασιλείαν ἐν ὀνόματι τοῦ μαρκίωνος Γουλιέλμου, τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ τοῦ Βονιφατίου. Ἡ Μαργαρίτα βλέπουσα κινδυνεύοντα τὰ δικαιώματα τοῦ ἰδίου αὐτῆς υἱοῦ Δημητρίου ἐπεκαλέσατο τὴν συνδρομὴν τοῦ Ἐρρίκου, ὁ δὲ δραμὼν ἀμέσως εἰς Θεσσαλονίκην ἔστεψεν ἐκ νέου πανηγυρικῶς τὸν ἡγεμονόπαιδα καὶ ἔπραξε πᾶν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἀλλ' αἴφνης ἀπέθανεν αὐτόθι τῇ 11 Ἰουνίου 1216 εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 40, δηλητηριασθεὶς καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ὑπὸ τοῦ Βιανδράτε.

Ὁ θάνατος τοῦ Ἐρρίκου, τὸν ὁποῖον ὁ Ἐφραίμιος ἀποκαλεῖ «ἄντικρυς Ἄρην», ἀπέβη ὀλέθριος εἰς τὸ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν φραγκικὸν κράτος. Ἐξ ὅσων ἄχρι τοῦδε ἱστορήσαμεν ὁ ἀναγνώστης ἐνόησε βεβαίως ὅτι τὸ κράτος τοῦτο δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολύ. Ἡ πεισματώδης τῶν Ἑλλήνων ἀντίστασις ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ὁ πλημμελὴς φεουδαλικὸς ὀργανισμός, αἱ μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Φράγκων διενέξεις, αἱ μεταξὺ αὐτῶν τῶν Φράγκων διχόνοιαι ὑπεδείκνυον ἀρκούντως ὅτι οἱ κατακτηταί, οἵτινες ἄλλως τε οὐδέποτε κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσιν ὁλόκληρον τὴν χώραν, ἐκινδύνευον νὰ ἀπολέσωσι καὶ ὅσα κατέλαβον. Ἀλλ' ὁ Ἐρρῖκος, εἰ καὶ μετὰ πολλῶν μόχθων καὶ ἀγώνων, ἠδυνήθη τοὐλάχιστον νὰ συντηρήσῃ ἑνότητά τινα ἐντὸς τοῦ κράτους τούτου. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀσθενῶν αὐτοῦ διαδόχων ἡ ἑνότης αὕτη ἐξέλιπε παντάπασιν. Ὀνόματι μὲν ἐξηκολούθησεν ὁ αὐτοκράτωρ λογιζόμενος ὑπέρτατος τῶν ὅλων ἡγεμών, πράγματι ὅμως τὰ διάφορα φραγκικὰ κράτη ἀπέβησαν ἀπὸ τοῦ 1216 ἀνεξάρτητα. Οὐ μόνον τὰς χρηματικὰς αὐτῶν ὑποχρεώσεις δὲν ἐξεπλήρουν πρὸς τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα ἀλλ' οὐδὲ τὴν ὀφειλομένην κατὰ τοὺς φεουδαλικοὺς θεσμοὺς στρατιωτικὴν ἐπικουρίαν ἔπεμπον πρὸς αὐτόν, ἤ, ἂν ἔπραττον τοῦτο ἐκ διαλειμμάτων, ἰδίως ἐξ Ἑλλάδος, τὸ ἔπραττον μᾶλλον ἐξ ἀβροφροσύνης καὶ ἐνίοτε διὰ λόγους συγγενικούς, οὐχὶ δὲ πρὸς ἐκπλήρωσιν καθήκοντος ἀνομολογουμένου ὑπ' αὐτῶν· Τὸ φραγκικὸν λοιπὸν κράτος διελύθη τότε εἰς ποικίλας ἡγεμονίας, τὰς ὁποίας ἐν τούτοις δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν εἰς τέσσαρα κυριώτατα κλάσματα· τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκρατορίαν, ἥτις μετ' οὐ πολὺ κατήντησε νὰ περιορισθῇ εἰς μόνα τὰ περὶ τὴν βασιλεύουσαν περίχωρα· τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας, τὸ πολυειδῶς συνδεόμενον μετὰ τῶν ἡγεμόνων Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν, Σαλώνων, Βοδονίτζης καὶ Θεσσαλίας· τὸ δουκᾶτον τῆς Νάξου μετὰ τῶν ὑποτελῶν αὐτοῦ, καὶ τοὺς Ἐνετοὺς τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Κρήτης. Δὲν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, διότι, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, τὸ βασίλειον τοῦτο ὅλως ἐξέλιπεν ἐκ μέσου μετ' οὐ πολύ. Ἀλλ' ἂν ὁ Φραγκισμὸς διετέλει οὕτω κατακερματισμένος, δὲν ἦτο ἡνωμένος οὐδ' ὁ Ἑλληνισμός. Δύο ὑπῆρχον ἑλληνικὰ κράτη ἐν Ἀσίᾳ, τὰ βασίλεια τῆς Νικαίας καὶ τῆς Τραπεζοῦντος, καὶ ἓν ἐν τῇ Εὐρώπῃ, τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου ἢ Ἑλλάδος, τὰ δὲ τρία ταῦτα κράτη οὐ μόνον κεχωρισμένα ἦσαν ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' οὐδ' ὡμονόουν πρὸς ἄλληλα.

Νόμισμα Ἀλεξίου Β' Κομνηνοῦ Αὐτοκράτορος Τραπεζοῦντος. (Ὁ Αὐτοκράτωρ. Ὁ Ἅγιος Εὐγένιος ἔφιππος).

Ἡ Ἀνατολὴ λοιπὸν διετέλει τότε διῃρημένη εἰς ἑπτὰ κυριώτατα πολιτικὰ τμήματα· καὶ ὁ τοιοῦτος αὐτῆς κατακερματισμὸς διήρκεσεν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἑρρίκου μέχρι τῆς ἀνακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν ἐν Νικαίᾳ βασιλέων, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 1216—1261. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ δὲν εἴμεθα ἠναγκασμένοι νὰ ἐκθέσωμεν ἰδίᾳ τὴν ἱστορίαν ἑνὸς ἑκάστου τῶν ἑπτὰ ἐκείνων κρατῶν. Τὰ περὶ τῶν κρατῶν τούτων, πλὴν τοῦ βασιλείου τῆς Τραπεζοῦντος, δύνανται ὡς ἐκ τῶν ἀμοιβαίων αὐτῶν σχέσεων νὰ συγκεφαλαιωθῶσιν εἰς τρία τμήματα, τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας, τῆς ἐν Νικαίᾳ βασιλείας καὶ τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἑλλάδος· τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ φραγκικῶν ἡγεμονιῶν, καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπὶ τῶν νήσων ἀμέσου καὶ ἐμμέσου ἐνετικῆς κυριαρχίας. Περὶ δὲ Τραπεζοῦντος δὲν θέλομεν ἀκριβολογήσει οὔτε ἐν τῷ παρόντι οὔτε βραδύτερον, διότι ἡ μικρὰ ἐκείνη βασιλεία ἀπέβη σχεδὸν ἄσχετος πρὸς τὸν λοιπὸν τῆς Ἀνατολῆς κόσμον· καὶ εἶναι μὲν χρήσιμον νὰ ἱστορηθῇ ἰδίᾳ ἀλλ' ἀπαραίτητον δὲν εἶναι νὰ περιληφθῇ εἰς τὴν γενικὴν ταύτην ἀφήγησιν ἐκείνων μάλιστα τῶν περιπετειῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὅσαι συνετέλεσαν βραδύτερον εἰς τὴν ἀναβίωσιν αὐτοῦ (1).

(1) Ἐκτιθέμεθα ἐνταῦθα τὰ ὀνόματα τῶν βασιλέων Τραπεζοῦντος μετὰ τῶν κυριωτάτων γεγονότων τῆς βασιλείας ἑκάστου. Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἱδρυτὴς τοῦ κράτους τῷ 1204 ἐβασίλευσεν ἔτη 18, ἐτελεύτησε τῷ 1222 (ἐν ἡλικίᾳ 40 ἐτῶν). Διάδοχος αὐτοῦ ἦν ὁ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸς Ἀνδρόνικος Α΄ ὁ ἐπικαλούμενος Γίδων ὁ Κομνηνός (1222—1235). Ἐπ' αὐτοῦ ἐγένετο πόλεμος μεταξὺ Τραπεζουντίων καὶ τοῦ Σελδσούκου σουλτάνου Μελέκ. Διάδοχος τοῦ Ἀνδρ. Γίδωνος ἐγένετο αὐτὸς ὁ κανονικὸς διάδοχος τοῦ θρόνου πρωτότοκος υἱὸς τοῦ Ἀλεξίου Ἰωάννης Κομνηνὸς καὶ Ἀξοὺχ καλούμενος (τουρκικὸν ὄνομα) κατὰ τὸν γνωστὸν ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἀλεξίου Α΄ καὶ Ἰωάννου Β΄ (Καλοϊωάννου) τῶν Κομνηνῶν πρωθυπουργὸν ἓξ μόνον ἔτη βασιλεύσας. Διεδέξατο αὐτὸν ὁ ἀδελφὸς Μανουὴλ βασιλεύσας καλῶς καὶ θεαρέστως κατὰ τὸν χρονογράφον ἔτη 25 (1241—1266). Τούτου διάδοχος ἦν ὁ ἐκ τῆς Ἄννης τῆς Ξυλολόης υἱὸς Ἀνδρόνικος Β΄, βασιλεύσας ἔτη τρία (1266—9), μεθ' ὃ ἐβασίλευσεν ὁ ἑτεροθαλὴς τούτου ἀδελφὸς Γεώργιος (υἱὸς Μανουὴλ ἔκ τινος Εἰρήνης). Προδοθεὶς οὗτος ὑπὸ τῶν μεγιστάνων αὐτοῦ ἐζωγρήθη ὑπὸ τῶν Μογγόλων τῆς Περσίας ἐν ἔτει 14ῳ τῆς βασιλείας αὐτοῦ (1283). Διεδέξατο αὐτὸν ὁ ἀδελφὸς Ἰωάννης Β΄. Οὗτος ἐπολέμησε πρὸς τὸν ἀποστάτην Παπαδόπουλον, ἀπαλλαγεὶς δὲ τοῦ ἀντιπερισπασμοῦ τούτου ἐνυμφεύθη τὴν τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγου θυγατέρα Εὐδοκίαν τὴν Παλαιολογῖναν. Ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου Β΄ ἐπῆλθον κατὰ τῆς Τραπεζοῦντος οἱ Ἴβηρες (Γωργιανοί) ὑπὸ τὸν βασιλέα αὐτῶν Δαυίδ, ἀλλ' ἄπρακτοι ἀπεχώρησαν.

Φραγκοβυζαντινὸν μαρμάρινον ἀνάγλυφον τόξον

[illegible]

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

ΤΑ ΑΠΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ ΕΡΡΙΚΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΝΑΚΤΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΥΠΟ ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

Ἐπειδὴ ὁ Ἑρρῖκος ἀπεβίωσεν ἄτεκνος, προεχειρίσθη ὑπὸ τῶν βαρώνων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικοῦ κράτους διάδοχος αὐτοῦ ὁ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβρός του Πέτρος Κουρτεναίν, ἔγγονος τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου τοῦ παχέος. Ὁ νέος αὐτοκράτωρ, ἀφοῦ ἐστέφθη ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τοῦ πάπα καὶ ἐπεκύρωσεν αὐτόθι τὰς ὑφισταμένας πρὸς τὴν Ἑνετίαν συμβάσεις, ἀπέπλευσεν ἐκ Βρεντησίου μετὰ δυνάμεως ἀξιολόγου 160 ἱπποτῶν καὶ 5.500 στρατιωτῶν, ἐπὶ ἐνετικῶν γαλερῶν (¹)· καὶ πρὸ πάντων ἠθέλησε νὰ ἀνακτήσῃ τὸ Δυρράχιον, τὸ ὁποῖον ὁ δεσπότης Θεόδωρος εἶχε πρὸ μικροῦ κυριεύσει ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν. Τὸ ἐπιχείρημα ὅμως ἀπέτυχε· μετὰ δὲ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην, ἐξακολουθήσας ὁ βασιλεὺς διὰ ξηρᾶς τὴν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν πορείαν, προσεβλήθη ἐν Ἀλβανίᾳ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου καὶ κατετροπώθη ὁλοσχερῶς, ἀποβαλὼν ἅπαντα τὸν στρατόν, ἅπαντα τὰ σκεύη καὶ αὐτὸς ἐν τῇ μάχῃ φονευθείς. Οὕτω τοὐλάχιστον διηγεῖται τὰ πράγματα ὁ Ἀκροπολίτης· διότι οἱ Φράγκοι ἀξιοῦσιν ὅτι ὁ Θεόδωρος ἐγένετο διὰ προδοσίας κύριος τοῦ Πέτρου, προτείνας αὐτῷ συνέντευξιν, καὶ τότε ἐπιπεσὼν κατ' αὐτοῦ αἰφνιδίως συνέλαβεν αἰχμάλωτον αὐτόν, ἀποθανόντα ἔπειτα ἐν αἰχμαλωσίᾳ ἐκ τῶν πληγῶν τὰς ὁποίας ἔλαβεν ἐν τῇ συμπλοκῇ ταύτῃ. Ὁπωσδήποτε βέβαιον εἶναι ὅτι κατεστράφη αὐτόθι ὁλόκληρος ὁ φραγκικὸς στρατός, πεσόντος σὺν τοῖς ἄλλοις τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἑρρίκου Εὐσταθίου, καὶ ὅτι ἐχήρευσε πάλιν ὁ θρόνος, καὶ οὐ μόνον ἐχήρευσεν ἀλλ' ἐστερήθη ἐπικουρίας ἧς εἶχε πλείστην ἀνάγκην. Ἐπειδὴ δὲ κατ' ἀρχὰς ἐνόμισαν ὅτι δὲν εἶχεν ἀποθάνει ὁ Πέτρος, ἀνέλαβε τὴν ἀντιβασιλείαν ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἰολάντα, ἔχουσα σύμβουλον τὸν Conon de Bethune, ὅστις ἄλλως τε ἔτι ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἑρρίκου εἶχε προχειρισθῆ ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς, ὧν εἷς τῶν ὀλίγων ἐπιζησάντων ἐκείνων ἡρώων, οἵτινες προ 15 μόλις ἐτῶν ἐπῆλθον τοσοῦτοι καὶ τοιοῦτοι ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς. Ἀλλὰ τῷ 1219 ἀπέθανεν ἡ ἀντιβασίλισσα, καὶ τότε, ἐπειδὴ πρὸ καιροῦ οὐδεμία

(¹) Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῷ δεδομένῳ ἀριθμῷ τῶν στρατιωτῶν ὑπῆρχον καὶ πολλοὶ ἱππεῖς ὑπηρετοῦντες, ὅπως οἱ πεζοί, τοῖς ἱππόταις, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν κυρίαν τοῦ στρατοῦ δύναμιν, οἱ δὲ στρατιῶται πεζοί τε καὶ ἱππεῖς ἠκολούθουν κατὰ δεκάδας ἑκάστῳ ἱππότῃ ἀποτελοῦντες, οὕτως εἰπεῖν, τὸ ὑπηρετικὸν προσωπικὸν αὐτῶν.

ἔμεινεν ἀμφιβολία περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Πέτρου, κατέστη ἀπαραίτητον νὰ προχειρισθῇ νέος αὐτοκράτωρ. Συνελθόντος δὲ ἐν Ραιδεστῷ ἐπὶ τούτῳ παρλαμέντου τῇ 12 Ὀκτωβρίου, ἐξελέχθη ὁ πρεσβύτερος τῶν υἱῶν τοῦ Πέτρου, Φίλιππος, ὅστις ὅμως ἀπεποιήθη τὸ ἀξίωμα, ἀνέλαβε δὲ τοῦτο προθύμως ὁ νεώτερος ἀδελφός του Ροβέρτος, προσελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ στεφθεὶς αὐτόθι ὑπὸ τοῦ πατριάρχου τῇ 25 Μαρτίου 1221. Ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῷ διαστήματι τῆς πενταετοῦς μεσοβασιλείας τῆς διελθούσης ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἑρρίκου ἡ λεγομένη φραγκικὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως αὐτοκρατορία ἀπέβη ἔτι ἀσθενεστέρα ἢ πρότερον. Ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ σύνεσις τοῦ Conon de Bethune, ὅστις, φέρων τὸν τίτλον τοῦ σεβαστοκράτορος, προΐστατο τῶν πραγμάτων, ἡ μὲν ἀπείθεια τῶν ὑποτελῶν ηὔξησεν, οἱ δὲ Ἐνετοὶ δὲν ἔπαυσαν ἀπορροφοῦντες τὴν τελευταίαν ἰκμάδα τῶν δυνάμεων καὶ τῶν πόρων τῶν ἀρχαίων αὐτῶν συμμάχων. Τῳόντι, ἐνῷ ἡ ἄμεσος κυριαρχία τῆς αὐτοκρατορίας περιωρίζετο εἰς τὴν βασιλεύουσαν, εἰς τὰ ἐν Εὐρώπῃ περίχωρα αὐτῆς καὶ εἴς τινας περὶ τὴν Ἀσίαν νήσους, εἰς ἐλαχίστας δὲ ἐπὶ τῆς Ἀσίας κτήσεις, ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ὁ προϊστάμενος τῆς ἐνετικῆς ἀποικίας (Podesta), ὅστις ἦτο τότε ὁ Ἰάκωβος Τιεπόλος, ἐξηκολούθει ὀνομαζόμενος καὶ ὢν πράγματι δεσπότης καὶ συνάρχων τοῦ κράτους. Πᾶν ὅ,τι εἶχεν ἀξίαν τινὰ ἐν τῇ περιωρισμένῃ ἐκείνῃ περιφερείᾳ κατείχετο ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. Οἱ Ἐνετοὶ ἀφήρεσαν ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορίαν ἀνέκαθεν καὶ αὐτὸ τὸ κοινότατον κυριαρχικὸν δικαίωμα τῆς νομισματοκοπίας, διότι δὲν ἐπέτρεψαν αὐτῇ νὰ κόπτῃ εἰμὴ χαλκᾶ νομίσματα. Μετὰ δὲ τὸν ἐν ἔτει 1219 συμβάντα θάνατον τοῦ πατριάρχου Γερβασίου ἐπέτυχον πάλιν νὰ ἐκλεχθῇ ὕπατος ἀρχιερεὺς ὁ ἐνετὸς Ματθαῖος· καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἀπέβησαν παντοδύναμοι ὥστε ὁ Ἰάκωβος Τιεπόλος συνωμολόγει συνθήκας εἰρήνης καὶ ἐμπορίας ἐν ἰδίῳ ὀνόματι, τῷ μὲν 1219 πρὸς τὸν Λάσκαριν, τῷ δὲ 1220 πρὸς τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου, τὰς ὁποίας ἠναγκάζετο ἑκοῦσα ἄκουσα νὰ ἀποδέχεται ἡ αὐτοκρατορία. Τὸ δὲ δεινότερον, ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν ἐβελτιώθη, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐχειροτέρευσεν ἐπὶ τοῦ τρίτου αὐτοκράτορος Ροβέρτου, 1221—1228, ὅστις ἀπαίδευτος ὢν καὶ ἄσωτος καὶ ἄνανδρος ὑπῆρξε πρὸς τοῖς ἄλλοις τοσούτῳ μᾶλλον εὐτυχὴς ὅσῳ ὅτε ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν τὸ μὲν ἐν Εὐρώπῃ Δεσποτᾶτον Ἑλλάδος ἦτο εἴπερ ποτὲ ἰσχυρόν, ὁ δὲ ἐν Νικαίᾳ μεσαιωνικὸς Ἑλληνισμὸς περιῆλθεν εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἱκανωτέρου ἐν πολλοῖς τοῦ Λασκάρεως.

Ἰάκωβος Τιέπολος, δόγης τῆς Ἐνετίας

Εἴδομεν πῶς ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις, ἐκχωρήσας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἁλώσεως καὶ καταφυγὼν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, κατώρθωσε, τῇ συμπράξει τῶν περιστοιχισάντων αὐτὸν μεγιστάνων, νὰ ἀνυψώσῃ ἐν Νικαίᾳ τὴν σημαίαν τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν αὐτοκρατορίας καὶ νὰ συγκροτήσῃ περὶ τὴν πόλιν ταύτην νέον αὐτοῦ ὁρμητήριον, τὸ ὁποῖον ἔκτασιν μὲν δὲν εἶχε μεγάλην ἀλλ' ἦτο σφόδρα εἰς τοὺς νέους κατακτητὰς ἐπικίνδυνον, καθ' ὃ πλησιέστατον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐν τούτοις, ἂν καὶ ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος καὶ οἱ ἄλλοι περὶ αὐτοὺς ἄρχοντες ἦσαν ἄνδρες γενναῖοι, οὐδέποτε ὅμως ἠδυνήθησαν νὰ νικήσωσιν ἐκ τοῦ συστάδην τοὺς Φράγκους, τὸ μὲν διότι δὲν ἐφρόντισαν νὰ ὀργανώσωσι προσηκόντως τὸν στρατόν, τὸ δὲ διότι πολλάκις ἐν οὐ δέοντι ἐρριψοκινδύνευσαν. Ἦτο δὲ ἐν γένει ὁ Λάσκαρις ὀξύτατος τὸν χαρακτῆρα, ὅπως ἀπεδείχθη μάλιστα ὅτε ἐμονομάχησε πρὸς τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου καὶ ὅτε ἀφειδῶς ρίψας ἑαυτὸν ἐν τῷ μέσῳ τῶν Τουρκομάνων συνελήφθη αἰχμάλωτος. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ὁ ἱδρυτὴς τῆς ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορίας ὠφελήθη ἐπιτηδείως πρῶτον μὲν ἀπὸ τὴν ἐν Θράκῃ ἐπανάστασιν καὶ ἔπειτα ἀπὸ τοὺς περισπασμοὺς οὓς ἐπροξένησαν εἰς τὸν Ἐρρῖκον οἱ Λομβαρδοὶ μεγιστᾶνες τῆς Θεσσαλονίκης, ἵνα οὐ μόνον ἀναχαιτίσῃ πᾶσαν πρόοδον τῶν φραγκικῶν ὅπλων ἐν Ἀσίᾳ ἀλλὰ καὶ εἰς ἐλάχιστά τινα μέρη περιστείλῃ τὰς ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου κτήσεις αὐτῶν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως περὶ τὰ ἔσχατα ὁ Λάσκαρις ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Τούρκους οὐκ ὀλίγας τῶν πόλεων αὐτοῦ· καὶ συζευχθεὶς μὲν εἰς τρίτον γάμον τὴν θυγατέρα τοῦ Πέτρου Κουρτεναίυ Μαρίαν, παρειελθὼν δὲ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Ροβέρτον ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ δώσῃ τούτῳ σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα Εὐδοξίαν καὶ ὡς προῖκα ἀξιόλογόν τι τμῆμα ἀσιάτιδος χώρας, ἦτο ὅλως διόλου διατεθειμένος νὰ διάγῃ ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸν νέον τῶν Φράγκων κυριάρχην, ὅτε αἴφνης ἀπεβίωσε τῷ 1222 ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, διότι δὲν ἦτο ἔτι οὔτε πεντηκοντούτης. Τινὲς λέγουσιν ὅτι εἶχεν υἱὸν ἀνήλικον ὀνόματι Κωνσταντῖνον· ἄλλοι δὲν ἀναφέρουσι υἱὸν αὐτοῦ· ὁ δὲ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ρητῶς λέγει· «ἄρρην γὰρ ἦν αὐτῷ παῖς οὐδείς». Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι κατέλιπε τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Ἰωάννην Βατάτζην, ὅστις εἶχε συζευχθῇ τὴν θυγατέρα του Εἰρήνην μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πρώτου αὐτῆς συζύγου Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου· ὁ δὲ Βατάτζης, ὢν πολὺ μᾶλλον περιεσκεμμένος καὶ εὐσταθὴς ἢ ὁ προκάτοχος, ἔμελλε νὰ καταφέρῃ πληγὰς καιρίας εἰς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικὸν κράτος. Ἰδοὺ μετὰ πόσης ἀκριβείας καὶ λεπτότητος σύναμα ἀντιπαραθέτει ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς τοὺς χαρακτῆρας τῶν δύο πρώτων ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατόρων· «Ὁ μὲν οὖν βασιλεὺς Θεόδωρος ὁ Λάσκαρις, ὀξὺς μὲν ἦν τὴν ὁρμὴν καὶ ἀνυπόστατος καὶ πλείστας μὲν προκεκινδύνευκε μάχας, πλείστας δ' ἀνώρθωσε πόλεις καλλίσταις οἰκοδομαῖς καὶ πολλοῖς ἀναλώμασιν, ἀνασοβῶν καὶ ἀναχαιτίζων διὰ τούτων τὴν τῶν Λατίνων ὁρμήν. Ἀλλ' ἐκιβδήλευεν αὐτήν, ἀωρίᾳ πολλάκις εἰς τὰ πράγματα χρώμενος. Ὁ δὲ γαμβρὸς καὶ διάδοχος Ἰωάννης ὁ Δούκας, σύνεσιν πλουτῶν φυσικὴν καὶ τρόπων εὐστάθειαν καὶ βεβηκὸς ἦθος, κάλλιστα τὴν ἀρχὴν διήθυνε καὶ ἐκόσμει· καὶ τοῖς τε Ρωμαίων πράγμασι καὶ στρατεύμασι πλείστην ἐν βραχεῖ τὴν ἐπίδοσιν ἐδεδώκει κατὰ τὸ ἑκατέροις ἀνάλογον, μήτε πρὸ βουλῆς ἐργαζόμενος οὐδέν, μήτε

Σφραγὶς Θεοδώρου Λασκάρεως. (Ὁ Ἅγιος Θεόδωρος. Ἐπιγραφὴ «ΑΓΙΕ ΘΕΟΔΩΡΕ ΑΘΛΗΤΑ ΣΚΕΠΟΙΣ ΘΕΟΔΩΡΟΝ ΛΑΣΚΑΡΙΝ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ»).

μετὰ τὴν βουλὴν ἀμελῶν οὐδενός· ἀλλὰ πάντα μέτρῳ καὶ κανόνι διδοὺς καὶ καιρῷ τῷ προσήκοντι. Ἀλλὰ φαίη ἄν τις εὐστόχως, ὡς καιρὸς ἐκεῖνος τὴν Θεοδώρου τοῦ βασιλέως ὀξεῖαν ἐζήτει ὁρμήν· τοιγαροῦν καὶ ξυνερρύηκεν· ὁ δ' ἐφεξῆς χρόνος τὴν τοῦ βασιλέως Ἰωάννου εὐστάθειαν· τοιγαροῦν καὶ συνέδραμεν».

Ὅτε λοιπὸν ἐβασίλευσεν ὁ Ροβέρτος, ἡ φραγκικὴ αὐτοκρατορία ἠπειλεῖτο ἐξ ἴσου καὶ ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Πρώτην δὲ καιρίαν πληγὴν ἔλαβεν ἐν Εὐρώπῃ. Τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης ἐξηκολούθει καὶ μετὰ τὴν τελευταίαν τοῦ Ἑρρίκου ἐπέμβασιν διατελοῦν ἐν ἀναρχίᾳ. Ὁ Βιανδράτε ἐβουλεύετο πάντοτε νὰ τὸ παραδώσῃ εἰς τὸν Γουλιέλμον τὸν Μομφερρατικόν, ἡ δὲ Μαργαρίτα οὐδένα εἶχεν ἰσχυρὸν προστάτην, ὅτε αἴφνης ὁ δεσπότης Ἑλλάδος Θεόδωρος, τοῦ ὁποίου ἀνεφέραμεν τὰ πρῶτα στρατιωτικὰ κατορθώματα, «ἀνὴρ δραστήριος, κατὰ Γρηγορᾶν, καὶ καινὰ δεινὸς ἐπινοῆσαι πράγματα, καὶ ἀεὶ τοῦ πλείονος ἐφιέμενος», προελάσας πρὸς ἀνατολὰς ἐγένετο εὐχερῶς κύριος τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐκεῖθεν δὲ ὁρμώμενος προέβη διὰ τῆς Ζαγορᾶς καὶ κατέλαβε πᾶσαν τὴν μέχρις Ἀδριανουπόλεως καὶ Φιλιππουπόλεως καὶ Χριστοπόλεως χώραν [1]. Καὶ τότε ἀποβαλὼν τὸ δευτερεῦον ἀξίωμα τοῦ δεσπότου ἀνηγόρευσεν ἑαυτὸν αὐτοκράτορα, ὑπενεδύθη πορφυρίδα, περιεβλήθη ἐρυθρὰ πέδιλα, συνεκρότησεν αὐλὴν βασιλικήν, προεχειρίσατο δεσπότας καὶ σεβαστοκράτορας, καὶ μεγάλους δομεστίκους, καὶ πρωτοβεστιαρίους, καὶ ἔκοψεν ἴδιον νόμισμα. Συνήντησε μὲν περὶ ταῦτα μικράν τινα δυσκολίαν, διότι ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Κωνσταντῖνος ὁ Μεσοποταμίτης, θεωρῶν τὴν ἐν Νικαίᾳ βασιλείαν κατὰ τοῦτο μάλιστα ὡς μόνην νόμιμον, ὅτι παρ' αὐτῇ ἤδρευεν ὁ ὀρθόδοξος πατριάρχης, δὲν ἠθέλησε νὰ στέψῃ τὸν νέον αὐτοκράτορα· οὗτος ὅμως ὑπερενίκησε τὴν δυσχέρειαν ταύτην διὰ τῆς συνήθους αὐτῷ τόλμης καὶ ὀξύτητος, ἐξορίσας μὲν τὸν Μεσοποταμίτην, στεφθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας Δημητρίου [2], ὅστις ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν αὐτοκέφαλον καὶ αὐτόνομον.

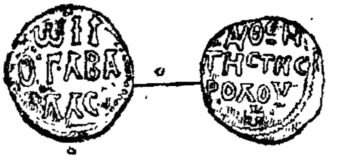
Ὁ Ἰωάννης Βατάτζης οὐδὲν ἠθέλησεν ἢ ἠδύνατο ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ πράξῃ κατὰ τοῦ Θεοδώρου· ἀλλ' οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκοι, ὡς πρὸς τοὺς ὁποίους ἡ κατάλυσις τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης ἦτο ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου, ἐπεχείρησαν τῷ 1224 στρατείαν τινὰ ἐπὶ τὴν πόλιν ἐκείνην, κατετροπώθησαν ὅμως ὁλοσχερῶς περὶ Σέρρας καὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὴν βασιλεύουσαν κακῶς ἔχοντες. Τότε ὁ Θεόδωρος, ὅστις ἐφρόντισε νὰ διατελῇ φιλικῶς πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἵνα μὴ περισπᾶται ὑπ' αὐτῶν, ἐκυρίευσε τὴν Μοσυνούπολιν, τὴν Ξάνθειαν, τὴν Γρατζιανὴν καὶ αὐτὴν τὴν Ἀδριανούπολιν, ἀφ' ἧς ἐτράπη λεηλατῶν τὴν χώραν μέχρι Κωνσταντινουπόλεως καὶ Βιζύης, ὅτε ἐνίκησε πάλιν τοὺς Φράγκους. Ἀλλὰ δὲν προεχώρησε περαιτέρω ἀναγκασθεὶς νὰ ἀπέλθῃ πρὸς δυσμάς, διότι ὁ Γουλιέλμος ὁ Μομφερρατικὸς διεπεραιώθη κατὰ Μάρτιον τοῦ 1225 ἐξ Ἰταλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ δυνάμεως, ἵνα ἀνακτήσῃ τὸ βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον τοσαύτας πόρρωθεν προέτεινεν ἀξιώσεις. Ἀπέθανεν ὅμως ὁ Γουλιέλμος κατὰ Σεπτέμβριον μηδὲν λόγου ἄξιον διαπράξας. Τὰ στρατεύματά του ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια, ὁ δὲ Θεόδωρος ἔμεινε κύριος ἀπόλυτος τῆς χώρας καί, ἀφήσας ἡσύχους τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκους, ἠσχολήθη τότε ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐποχυρώσῃ

[1] Ἡ *Χριστόπολις* ἦν ἐν τῇ θέσει περίπου τῆς νῦν *Καβάλλας*.

[2] Τοῦ ἕλληνος Δημητρίου Χωματηνοῦ, ἀρχιεπισκόπου τῆς Ἑλληνικῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας Ἀχρίδος, λαβόντος καὶ τὴν προσωνυμίαν ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας ἁπλῶς χάριν τιμῆς, διότι οὐδεμίαν εἶχε δικαιοδοσίαν ἐπὶ τὴν Βουλγαρίαν. Ἡ ἐκκλησία τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους συντεταγμένη ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον Τυρνόβου ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου· μετ' ὀλίγον δὲ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Τυρνόβου ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἀνεξάρτητος καὶ ἐκλήθη καταχρηστικῶς καὶ *πατριάρχης Βουλγαρίας*.

τὴν δευτέραν τοῦ κράτους αὐτοῦ πρωτεύουσαν, ἤτοι τὸ Δυρράχιον, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐξώσῃ ἐκ τῆς Θεσσαλίας τοὺς κατέχοντας ἔτι αὐτὴν ξένους δυνάστας.

Καὶ ἐνῷ κατελύετο οὕτως ἐν Εὐρώπῃ διὰ παντὸς τὸ φραγκικὸν βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, ἐπεχείρει ἐν Ἀσίᾳ τῷ 1224 τὰς πρώτας κατὰ τῶν Φράγκων ἐχθροπραξίας αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης Βατάτζης, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως ἀδελφοί, Ἀλέξιος καὶ Ἰσαάκιος, εἶχον καταφύγει εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ὑπεκίνουν τοὺς Φράγκους κατὰ τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι οὗτος ἥρπασε τὴν ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ νομίμου διαδόχου Κωνσταντίνου, υἱοῦ τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως, περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὁποίου ὅμως διαφωνοῦσιν, ὡς εἴδομεν, οἱ χρονογράφοι. Ὁ Βατάτζης νικήσας κατὰ κράτος τοὺς Φράγκους ἐν μάχῃ αἱματηρᾷ, συγκροτηθείσῃ περὶ τὸ Ποιμανηνόν, κατέλαβεν ὅλας σχεδὸν τὰς ἐν Ἀσίᾳ κτήσεις αὐτῶν καὶ ἰδίως τὴν Λάμψακον, ὅπου ἔκτοτε πολλάκις ἥδρευε, τὸ Ποιμανηνόν, τὰ Λεντιανά, τὴν Χαρίορον καὶ τὸ Βερβενίακον. Ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ ἔπεσον πλεῖστοι περιφανεῖς γάλλοι ἱππόται καὶ ἄλλοι πολλοὶ ᾐχμαλωτεύθησαν· συνελήφθησαν δὲ καὶ οἱ δύο ἀδελφοὶ τοῦ Λασκάρεως, τοὺς ὁποίους ἐτύφλωσεν ὁ Ἰωάννης. Ἀλλὰ καὶ στόλον συγκροτήσας ὁ ἐν Νικαίᾳ βασιλεὺς ἀπέσπασεν ἀπὸ τῆς φραγκικῆς αὐτοκρατορίας τὰς εἰς τὴν ἄμεσον αὐτῆς κυριαρχίαν ὑπαγομένας νήσους Λέσβον, Χίον, Σάμον, Ἰκαρίαν καὶ Κῶν, καὶ κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν Λέοντα Γαβαλᾶν, ὅστις ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων εἶχε καταλάβει τὴν Ῥόδον καὶ τὰς παρακειμένας αὐτῇ νήσους. Ὁ Λέων Γαβαλᾶς εἶχεν ἱδρύσει αὐτόθι ἰδίαν δυναστείαν, ἥτις ἦτο ὁτὲ μὲν ὑπήκοος τῆς αὐτοκρατορίας, ὁτὲ δὲ ἀνεξάρτητος ἀπὸ αὐτήν, ὡς καταφαίνεται καὶ ἐκ τῶν νομισμάτων τὰ ὁποῖα ἔκοψεν, ὧν τινὰ μὲν φέρουσι «Καῖσαρ ὁ Γαβαλᾶς (ὁ Λέων) ὁ δοῦλος τοῦ βασιλέως», ἄλλα δὲ «Ἰωάννης ὁ Γαβαλᾶς (ἀδελφὸς καὶ διάδοχος τοῦ Λέοντος) αὐθέντης τῆς Ῥόδου». Μετὰ δὲ τὰ προεκτεθέντα ὁ στόλος τοῦ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορος ἐλεηλάτησε τὰς εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ὑπαγομένας παραλίας πόλεις Μάδυτα, Καλλίπολιν καὶ ἄλλας. Εὐτυχῶς διὰ τὸν Ῥοβέρτον ἐσωτερικαὶ συνωμοσίαι ἠνάγκασαν τὸν Βατάτζην νὰ συνομολογήσῃ τῷ 1225 ἀνακωχάς, καθ' ἃς παρεχώρησε μὲν εἰς τοὺς Φράγκους χώραν τινὰ περὶ Νικομήδειαν, ἔλαβε δὲ τὸ ἀρχαῖον φρούριον τῶν Πηγῶν. Ὥστε ἐπὶ τέλους ἡ φραγκικὴ αὐτοκρατορία ἐστερήθη καὶ ἐν Ἀσίᾳ τὰς κυριωτέρας αὐτῆς νήσους καὶ τὰς κυριωτέρας ἐπὶ τῆς στερεᾶς κτήσεις. Ἀπήλαυσεν ὅμως εἰρήνην τινὰ καὶ ἐν Ἀσίᾳ, ὅπως ἐν Εὐρώπῃ, μέχρι τοῦ ἐν ἔτει 1228 ἐπελθόντος θανάτου τοῦ Ῥοβέρτου.

Νομίσματα τῶν Γαβαλάδων αὐθεντῶν τῆς Ῥόδου

Ἀλλ' ὁποίαν εἰρήνην! Σπανίως κράτος ἐπὶ γῆς περιῆλθεν εἰς τοσοῦτον ἐλεεινὴν κατάστασιν. Οἱ κατακτηταὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως διῃρημένοι πρὸς ἀλλήλους, ἐγκαταλελειμμένοι ὑπὸ τῆς Εὐρώπης, εἰσαγαγόντες διοικητικὸν σύστημα ἀνεπιτηδειότατον, κατατροπωθέντες πολλάκις ὑπ' ἐκείνων τοὺς ὁποίους τοσοῦτον περιεφρόνουν, ἐκάθηντο, αὐτοὶ οἱ διάδοχοι τῆς μακεδονικῆς δυναστείας καὶ τῶν Κομνηνῶν, κεκλεισμένοι ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ ἄνευ στρατοῦ καὶ χρηματικῶν πόρων, καί, τὸ παραδοξότερον, αὐτοὶ οἱ πρὸ μικροῦ ἔτι τοσοῦτον ἀρρενωποὶ καὶ ῥέκται, ἐξετραχηλίζοντο πολλάκις εἰς τὴν οἰκτροτέραν ἠθικὴν παρακμήν. Οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἐφρόντιζον εἰμὴ πῶς νὰ ἐκμυζήσωσι τὰς τελευταίας τοῦ κράτους τούτου προσόδους, μηδόλως φροντίζοντες περὶ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ. Ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἀναλογισθέντες τὴν ἀθλιότητα εἰς ἣν περιῆλθον οἱ ἀρχαῖοι αὐτῶν σύμμαχοι συνέλαβον τὸν σκοπὸν νὰ μεταφέρωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐξ Ἐνετίας τὴν ἕδραν τοῦ ἰδίου

κράτους· ἀλλὰ τάχιστα παρῄτησαν τὸ βούλευμα τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἡ ἐκτέλεσις ἤθελε πιθανῶς ἐπαγάγει τὴν κατάλυσιν καὶ οὐχὶ τὴν αὔξησιν τῆς δυνάμεως αὐτῶν. Ὁ τότε πάπας Ὀνώριος ἐπεκαλεῖτο τὴν συνδρομὴν τῆς Δύσεως ὑπὲρ τῆς νέας ταύτης ἐν τῇ Ἀνατολῇ Γαλλίας (Nova Francia, ὡς ἔλεγον τὴν χώραν ἡμῶν) (¹), ἀλλὰ δὲν εἰσηκούετο, καὶ ἐν τούτοις ὁ αὐτοκράτωρ Ροβέρτος ἀντὶ νὰ πράξῃ τι γενναῖον κατέτριβε τὸν χρόνον εἰς ἔρωτας ἀθέσμους, μέχρις οὗ οἱ ἀγανακτήσαντες βαρῶνοι, ἐμβαλόντες εἰς τὰ ἀνάκτορα τὴν μὲν ἐρωμένην αὐτοῦ ἐρρινοκόπησαν καὶ ἀπετύφλωσαν, τὴν δὲ μητέρα αὐτῆς ἔπνιξαν. Ὁ ταλαίπωρος Ροβέρτος μὴ δυνάμενος νὰ ἐκδικηθῇ ἀπῆλθεν εἰς Ρώμην ἵνα ἱστορήσῃ τὰς συμφοράς του εἰς τὸν πάπαν. Ὁ δὲ παρεμύθησεν αὐτὸν ὅσον ἠδύνατο, τῷ ἔδωκε μερικὰ χρήματα καὶ τὸν κατέπεισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του ταύτην ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέθανεν ἐν Εὐβοίᾳ τῷ 1228. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ καὶ διάδοχος Βαλδουῖνος Β΄ (1228—1261) ἦτο παῖς ἑνδεκαέτης. Ὅθεν ἐδέησε νὰ εὑρεθῇ σπουδαιότερός τις τῶν πραγμάτων κυβερνήτης, καὶ τοσαύτη ἦτο ἡ ἀπελπισία τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν ὥστε κατήντησαν νὰ συζητήσωσιν ἂν δὲν συμφέρει νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν ἀπό τινος καιροῦ ἐπικρατήσαντα τῆς Βουλγαρίας Ἰωάννην Ἀσάν, τὸν υἱὸν τοῦ θηριώδους Ἰωαννίτση. Τελευταῖον ὅμως παρῄτησαν τὴν ἰδέαν ταύτην καὶ ἀνηγόρευσαν ἐπιμελητὴν τῆς ἀρχῆς τὸν ἐν Νεαπόλει διατρίβοντα πρῴην βασιλέα τῶν Ἱεροσολύμων Ἰωάννην Βρυέννιον, ὅστις, καίτοι ἦτο γέρων, ἐλογίζετο εἷς τῶν ἱπποτικωτέρων ἡγεμόνων τοῦ κόσμου, καὶ ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν κατ' Αὔγουστον τοῦ 1231 μετὰ πεντακοσίων ἱπποτῶν, 1.200 ἵππων καὶ 5.000 στρατιωτῶν, ἠρραβώνισε μὲν τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Μαρίαν μετὰ τοῦ Βαλδουίνου Β΄, ἐστέφθη δὲ συμβασιλεὺς καὶ ὑπελήφθη παρὰ πάντων ὡς μέλλων τοῦ κράτους σωτήρ. Ἀλλ' αἱ χρησταὶ αὗται προσδοκίαι ἐματαιώθησαν. Ἀφοῦ ἐπὶ δύο ἔτη ἔμεινεν ἀργὸς ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔπειτα ἠθέλησε νὰ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τοῦ ἐν Νικαίᾳ βασιλέως, ἐπέστρεψεν ὅμως μετὰ τέσσαρας μῆνας μηδὲν μέγα διαπράξας. Καὶ τότε ὁ Βατάτζης ἀπεφάσισε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Ἰωάννου Ἀσάν, ἵνα ἀπὸ κοινοῦ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ συμμαχία αὕτη, καθ' ἣν ὁ μὲν υἱὸς τοῦ Βατάτζη Θεόδωρος Λάσκαρις ἔμελλε νὰ συζευχθῇ τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀσὰν Ἑλένην, οἱ δὲ δύο ἡγεμόνες συνεφώνησαν νὰ διανείμωσι πρὸς ἀλλήλους τὸ φραγκικὸν κράτος, ὑπῆρξε βεβαίως διὰ πολλοὺς λόγους ἀναξία τοῦ μεγαλοφυοῦς τῆς Νικαίας βασιλέως· διότι μακρὰ μὲν πεῖρα εἶχε καταστήσει ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ Βούλγαροι ἦσαν πολὺ ἐπικινδυνότεροι τῶν Φράγκων πολέμιοι τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὰ δὲ πράγματα καθ' ἑκάστην ἐμαρτύρουν ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς οὐδεμίαν εἶχε χρείαν τοιούτων συμμάχων ἵνα καταλύσῃ τὴν φραγκικὴν κυριαρχίαν. Ὁπωσδήποτε, τῷ 1235, ὁ Ἰωάννης Βατάτζης ἀρξάμενος τῶν ἐχθροπραξιῶν ἐκυρίευσεν ἀπὸ τῶν Ἐνετῶν τὴν Καλλίπολιν, ἐπαγαγὼν αὐτόθι σφαγὴν καὶ δῄωσιν δεινήν, μεθ' ὃ κατέλαβε πᾶσαν τὴν Θρακικὴν χερσόνησον καὶ πᾶσαν τὴν μέχρι τῆς Μαρίτζης χώραν καὶ αὐτὴν τὴν Τζουρουλόν, τὸ κάλλιστον τῶν Φράγκων φρούριον. Ἀφ' ἑτέρου δὲ κατέφθασε καὶ ὁ Ἀσάν, ἀφοῦ ἐπόρθησε τὰς ἀρκτικὰς ἐπαρχίας, καὶ τῷ 1236 ἐπολιόρκησαν οἱ δύο σύμμαχοι, ἀπὸ ξηρᾶς καὶ ἀπὸ θαλάσσης τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τότε τελευταῖον ἀνέδειξαν δραστηριότητά τινα οἱ Φράγκοι. Ἐνετοί, Γενουαῖοι, Πισᾶται καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Πελοποννήσου Γοδοφρέδος Β΄ Βιλλεαρδουῖνος, δραμόντες εἰς βοήθειαν τοῦ αὐτοκράτορος συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ κατα-

(¹) **Φραγκία** (Francia) ἐκ τῆς γενικῆς ἐννοίας τῆς χώρας τῶν Φράγκων, πάσης δηλονότι τῆς ὑπὸ τῆς φυλῆς τῶν Φράγκων τοῦ Χλωδιβίκου καὶ τοῦ Καρόλου τοῦ Μεγάλου οἰκουμένης χώρας, μετέπεσεν εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς περὶ τοὺς Παρισίους χώρας τῆς καλουμένης καὶ νήσου τῶν Παρισίων (Isle de Paris). Ἐνταῦθα ὅμως ὁ πάπας δίδωσι προφανῶς εἰς τὸ ὄνομα εὐρυτάτην ἔννοιαν οὐχὶ τῆς **Φραγκίας** τῶν Παρισίων, οὔτε τῆς τοῦ γαλλικοῦ κράτους, ἀλλὰ νέου μεγάλου κράτους **Φράγκων** ἐν Ἀνατολῇ, ὁμοίου τῷ τῶν μεγάλων Φράγκων ἡγεμόνων.

τροπωθῇ μὲν ὁ στόλος τοῦ Βατάτζη, νὰ καταστραφῶσι δὲ τὰ στίφη τοῦ Ἀσὰν καὶ οὕτω νὰ ἀπαλλαγῇ ἡ Κωνσταντινούπολις ἀπὸ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου.

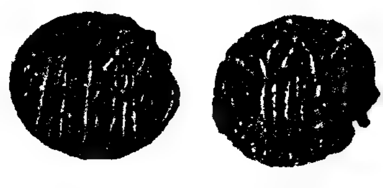
Ἀλλὰ τοῦτο ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον κοινὸν τῶν Φράγκων κατόρθωμα. Ἅμα οἱ σύμμαχοι ἐκεῖνοι ἀπῆλθον εἰς τὰ ἴδια, ἅμα ἡ αὐτοκρατορία ἐγκατελείφθη εἰς τοὺς πόρους τῆς ἀμέσου αὐτῆς κυριαρχίας, ἐγένετο πρόδηλον ὅτι οὔτε χρήματα οὔτε ἄνδρας εἶχεν ὅπως συγκροτήσῃ στρατὸν ὁπωσοῦν ἀξιόλογον. Ὅθεν ἀπῆλθεν ὁ Βαλδουῖνος Β' εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ἵνα συλλέξῃ στρατὸν καὶ χρήματα (¹). Καὶ ἐπέτυχε τῷόντι κατ' ἀμφότερα, μάλιστα δὲ ὡς πρὸς τὴν συγκρότησιν τοῦ στρατοῦ, διότι τῷ 1240 ἠδυνήθη νὰ ἐπιστρέψῃ διὰ ξηρᾶς εἰς τὴν βασιλεύουσαν αὐτοῦ συνεπαγόμενος 700 μὲν ἱππότας, ἐν οἷς πολλοὺς ἐπιφανεῖς τῆς Γαλλίας ἄνδρας, πλείστους δὲ πεζοὺς καὶ ὑπὲρ τὰς 20.000 ἵππων. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀποθάνει ὁ Βρυέννιος, ὁ Βαλδουῖνος Β' ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ λατίνου πατριάρχου Νικολάου ὡς μόνος τῶν Ρωμαίων κυρίαρχος, καὶ ἐν τῷ ἅμα προσέβαλε τὴν Τζουρουλόν. Τὸ ἰσχυρὸν τοῦτο φρούριον ἐκυριεύθη, κατὰ δὲ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ ἐνετὸς ναύαρχος Ἰωάννης Μικέλης ἐνίκησε πάλιν τὸν στόλον τοῦ Βατάτζη· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου οἱ Φράγκοι ἀπέβαλον πάντα σχεδὸν ὅσα κατεῖχον ἔτι ἐν Ἀσίᾳ, καί, συνομολογήσαντες διετεῖς ἀνακωχάς (1241—1243), περιέπεσον αὖθις εἰς ἀδράνειαν καὶ ἀμηχανίαν. Ἐνῷ ὁ ἐν Νικαίᾳ πολυμήχανος βασιλεὺς κατέλυε τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ ὁμογενῆ ἀντίπαλον, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγον ἱστορήσει, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκοι οὐδὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν, ἰδίως ἕνεκεν ἐσχάτης πενίας. Ἐγκαταλειφθέντες κατὰ τὸ σύνηθες ὑπό τε τῶν Ἐνετῶν, οἵτινες δὲν ἐπεμελοῦντο εἰμὴ μόνον τὰ ἐμπορικὰ αὐτῶν συμφέροντα, καὶ ὑπὸ τῶν Φράγκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος, οἵτινες δὲν ἐφρόντιζον εἰμὴ περὶ τῶν ἰδίων ἡγεμονιῶν, ἐδέησε νὰ ἀποταθῶσιν ἐκ νέου πρὸς τὴν Εὐρώπην (²). Τῷ 1245 ἀπῆλθε τὸ δεύτερον ὁ Βαλδουῖνος εἰς Ἰταλίαν καὶ Γαλλίαν, ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην ἐλαχίστας ἐπέτυχε συνδρομάς. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει κατήντησαν εἰς τοιαύτην ἀνέχειαν ὥστε ἠναγκάσθησαν νὰ μεταχειρισθῶσι πρὸς συντήρησιν αὐτῶν καὶ αὐτὸν τὸν μόλυβδον ἐξ οὗ ἦσαν κατεσκευασμέναι αἱ στέγαι τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἀνακτόρων. Εἰς τοσοῦτον ἀθλιότητος περιῆλθον οἱ ἄρχοντες τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις ἐν τῇ προηγουμένῃ ἑκατονταετηρίδι ἔδιδεν εἰς τοὺς ἡμετέρους αὐτοκράτορας αὐτὴ καὶ μόνη ὑπὲρ τὰ 100.000.000 τοῦ τότε νομίσματος. Οἱ ἄμεσοι διάδοχοι τῶν Βονιφατίων καὶ τῶν Βαλδουίνων κατήντησαν ἐπαῖται. Διὰ νὰ πορισθῶσι μερικὰ χρήματα, νῦν μὲν ἐπώλουν λείψανα ἁγίων, νῦν δὲ ἐδανείζοντο ἀπὸ ἰδιώτας. Ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1248 ὁ Βαλδουῖνος Β' ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄπρακτος, ἐζήτησε πρὸ πάντων ἀπὸ τοὺς αὐτόθι ἐμπόρους 24.000 ὑπέρπυρα (φρ. 268.800)· καὶ ἐξηκολούθησεν οὕτω τείνων τὴν χεῖρα πότε εἰς τὸν ἕνα, πότε εἰς

(¹) Τοῦτο κατωρθώθη ἀφοῦ ὁ **Βαλδουῖνος** ἐπλανήθη δύο ἔτη ἐν Εὐρώπῃ ἐπαιτῶν συνδρομὴν παρὰ τοῦ πάπα καὶ παρὰ τῶν διαφόρων ἡγεμόνων. Ἰδίως προστάται αὐτοῦ ἐγένοντο ὁ πάπας καὶ ὁ τῆς Γαλλίας εὐσεβὴς βασιλεὺς Λουδοβῖκος Θ' ὁ ἐπικαλούμενος **ἅγιος**. Οὗτος πλὴν τῆς ἄλλης χρηματικῆς δωρεᾶς, ἣν ἐδωρήσατο τῷ Βαλδουίνῳ, ἠγόρασε παρ' αὐτοῦ καὶ τὸ ἱερώτατον καὶ τιμιώτατον τῶν κειμηλίων τοῦ λατινικοῦ κράτους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸν ἐξ ἀκανθῶν στέφανον τοῦ Σωτῆρος, ὃν οἱ μεγιστᾶνες τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικῆς αὐλῆς εἶχον ἐνεχυριάσει εἴς τινα Βενετὸν ἀντὶ 13 χιλιάδων χρυσῶν, ἅτινα ἐπλήρωσε νῦν ὁ Λουδοβῖκος, ἔδωκε δὲ καὶ ἄλλην πολλῷ μείζονα χρηματικὴν ποσότητα πρὸς ἀγορὰν τοῦ κειμηλίου.

(²) Τῷ 1239 πρὶν ἔτι ἐπιστρέψῃ ὁ Βαλδουῖνος ἐξ Εὐρώπης οἱ Βούλγαροι εἶχον εἰσβάλει αὖθις εἰς τὴν Θράκην καὶ Μακεδονίαν. Κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐπεκαλέσαντο τότε οἱ ἐν Κ/πόλει Φράγκοι τοὺς κατὰ τὸ πλεῖστον ἔτι εἰδωλολάτρας **Κουμάνους**, μεθ' ὧν συνεμάχησαν καὶ ὅρκια ἔτεμον πιστὰ καθ' ὃν βαρβαρώτατον τρόπον ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἐκθέσωμεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Οἱ βάρβαροι **Κουμᾶνοι** σύμμαχοι οἱ ἐλθόντες ἵνα ἐκδιώξωσι τοὺς Βουλγάρους ἀπὸ Θράκης καὶ Μακεδονίας παρέδοσαν αὐτοὶ ἐν ταῖς χώραις ταύταις τὰ πάντα εἰς πῦρ καὶ εἰς διαρπαγὴν καὶ καταστροφήν.

τὸν ἄλλον, ἵνα λάβῃ ὀλίγα τινὰ χρήματα, κατανιήσας νὰ ἐνεχυριάσῃ ἐπὶ τούτῳ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱὸν Φίλιππον εἰς τοὺς ἐμπόρους Ἄγγελον καὶ Ἰωάννην Φερρύ. Ἐννοεῖται ὅτι τοιαύτη κατάστασις πραγμάτων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ καὶ τῷ 1261 ἀνέκτησαν οἱ ἡμέτεροι εὐχερῶς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Οὐδὲ ἤθελε παρατείνει ἐπὶ τριάκοντα ὅλα ἔτη τὴν ἀγωνίαν αὐτοῦ τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει φραγκικὸν κράτος, ἐὰν ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν ἐδιχοτομεῖτο ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ εἰς δύο αὐτοκρατορίας, τὴν ἐν Νικαίᾳ καὶ τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ, καὶ ἐὰν ἡ ἐν Νικαίᾳ βασιλεία δὲν ἐνόμιζε πρὸ πάντων ἀπαραίτητον νὰ ἀνορθώσῃ τὴν ἑνότητα αὐτοῦ. Τὸ ἔργον αὐτῆς τοῦτο δυσχολύνθη ὑπὸ τῆς ἀκαθέκτου ὁρμῆς καὶ τῆς ἀκορέστου πλεονεξίας τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Ἀγγέλου Κομνηνοῦ. Τῳόντι ὁ ἀνὴρ οὗτος, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ καταρτισθὲν μέγα κράτος, τὸ ὁποῖον ἡπλοῦτο ἀπὸ Δυρραχίου μέχρι Θεσσαλονίκης καὶ ἀπὸ Ναυπάκτου μέχρις Ἀδριανουπόλεως, ἐπετέθη καὶ κατὰ τῶν Βουλγάρων τῷ 1230. Κακῶς τῇ ἀληθείᾳ ποιῶν, διότι ὤφειλεν ἐν μέρει τὰς ἐπιτυχίας αὐτοῦ εἰς τὰς φιλικὰς καὶ συγγενικὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας συνῆψε πρὸς τὸν Ἰωάννην Ἀσάν, καὶ διότι, ἂν κατεκρίναμεν πᾶσαν πρὸς τοὺς Βουλγάρους συμμαχίαν καθὸ συνεπαγομένην τὴν ἐπέμβασιν αὐτῶν εἰς τὰ κατὰ τὴν Θράκην καὶ τὴν Μακεδονίαν πράγματα, οὐδὲν ἧττον ἀποδοκιμάζομεν πᾶσαν διάλυσιν τῶν πρὸς αὐτοὺς ὑφισταμένων εἰρηνικῶν σχέσεων καθὸ δυναμένην νὰ προκαλέσῃ τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Ἡ ὁλοσχερὴς καταστροφὴ τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο ἔργον ἀνώτερον τῶν δυνάμεων τοῦ τότε Ἑλληνισμοῦ. Ὅ,τι λοιπὸν φρονιμώτερον εἶχεν οὗτος νὰ πράξῃ ἦτο νὰ περιορίζῃ ὅσον ἔνεστι τὸν βουλγαρισμὸν εἰς τὰς παρ' αὐτοῦ καταληφθείσας πρὸ αἰώνων χώρας, ὅπως ἐπολιτεύθη πρότερον ὁ Θεόδωρος, ὅστις μεταβαλὼν ἔπειτα ἄνευ λόγου σύστημα, εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀξιοκατάκριτος ὅσῳ ὁ Ἰωάννης Ἀσάν, μακρὰν τοῦ νὰ κληρονομήσῃ τὴν θηριωδίαν τοῦ πατρός του, ἦτο ἡγεμὼν μετριοπαθής, ἂν ὄχι φιλάνθρωπος. Καὶ ἐτιμωρήθη ὁ Θεόδωρος διὰ τὸ σφάλμα αὐτοῦ ἐκεῖνο, διότι, συγκροτηθείσης κατὰ Ἀπρίλιον τοῦ 1230 μάχης περὶ Κλοκοτινίτζαν παρὰ τὸν Ἕβρον ποταμόν, ἐνικήθη κατὰ κράτος καὶ ᾐχμαλωτεύθη αὐτός τε καὶ πολὺ πλῆθος τῶν περὶ αὐτόν. Ὁ Ἀσὰν ἐπολιτεύθη ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς ἡττηθέντας, ἀπολύσας μὲν τοὺς πλείστους τῶν αἰχμαλώτων, ἀγωνισθεὶς δὲ διὰ παντὸς τρόπου νὰ περιποιηθῇ τὴν εὔνοιαν τῶν Ἑλλήνων καὶ διὰ τοῦτο εὐχερῶς κυριεύσας τὴν Ἀδριανούπολιν, τὸ Διδυμότειχον τὸ Βολερόν, τὰς Σέρρας, τὴν Πελαγονίαν, τὴν Πρίλαπον, τὸ Ἀλβανὸν καὶ μέχρι τῆς Ἰλλυρίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς μεγάλης Βλαχίας ἀφ' ἑτέρου ἐπιδραμών· μεθ' ὃ ἐπανῆλθεν εἰρηνικῶς εἰς τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ χώραν. Καὶ αὐτὸς ὁ Θεόδωρος κατ' ἀρχὰς οὐδὲν ἄλλο κακὸν ἔπαθε παρὰ τὴν αἰχμαλωσίαν· μόνον δὲ ἀφοῦ ἐφωράθη παρασκευάζων ἐπιβουλὰς ἐτυφλώθη ὑπὸ τοῦ Ἀσάν. Ἐν τούτοις ὁ νεώτερος τοῦ Θεοδώρου ἀδελφός, ὁ δεσπότης Μανουήλ, διασωθεὶς ἐκ τῆς περὶ Κλοκοτινίτζαν μάχης ἀνηγορεύθη ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκράτωρ καὶ διετήρησε τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐπὶ δεκαετίαν (1230—1240) μὴ ἐνοχλούμενος ὑπὸ τοῦ Ἀσάν, τοῦ ὁποίου ἦτο γαμβρὸς ἐπὶ θυγατρί. Ἀφοῦ δὲ εἰς μάτην ἐζήτησε νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν Βατάτζην, ἀπέκλινε πρὸς τοὺς Λατίνους, ὑπέσχετο ὑποταγὴν εἰς τὸν πάπαν ἔν τε τοῖς κοσμικοῖς καὶ τοῖς πνευματικοῖς πράγμασιν, καὶ ὤμοσεν ὅρκον φεουδαλικῆς πίστεως πρὸς τὸν πρίγ-

Νόμισμα Ἰωάννου Β' Ἀσάν

κιπα τοῦ Μωρέως Γοδοφρέδον Β', ὅπερ ὅμως μόνον ὑπὸ τῶν Φράγκων λεγόμενον φαίνεται ἐντελῶς ἀπίθανον, διότι, ἀφοῦ ὁ Μανουὴλ προέκειτο νὰ μὴ διατηρήσῃ πλήρη ἀνεξαρτησίαν, δὲν ἐννοοῦμεν διατί ἤθελε θυσιάσει αὐτὴν μᾶλλον ὑπὲρ τῶν ξένων ἐκείνων δυναστῶν ἢ ὑπὲρ τοῦ ἐν Νικαίᾳ ὁμογενοῦς καὶ ὁμοδόξου αὐτοκράτορος.

Ἄλλως τε, ἂν καὶ ὁ Μανουὴλ ἐξηκολούθει ἄρχων ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ καλούμενος αὐτοκράτωρ καὶ κόπτων, ὅπως προηγουμένως ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὑπέρπυρα καὶ χαλκᾶ νομίσματα, τὸ κράτος αὐτοῦ δὲν εἶχε πλέον τὴν προτέραν ἔκτασιν. Παρεκτὸς τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ἀσὰν κυριευθεισῶν χωρῶν καὶ πόλεων τὸ κράτος τοῦτο ὑπέστη τότε και ἄλλην κολόβωσιν. Ὁ πρῶτος τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου ἱδρυτής, ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Κομνηνός, ἀποθανὼν τῷ 1214, εἶχε καταλίπει ἐκ τοῦ δευτέρου αὐτοῦ γάμου υἱόν, τοῦ ὁποίου ὁ ἀδελφὸς καὶ διάδοχος τοῦ Μιχαὴλ Θεόδωρος δὲν εἶχε σεβασθῆ τὰ δικαιώματα ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ἦτο νόθος, ἔλεγε δὲ αὐτὸν νόθον, διότι ἡ μήτηρ του ἦτο στενὴ συγγενὴς τοῦ Μιχαήλ. Ὁ νέος ἐκεῖνος Κωνσταντῖνος Ἄγγελος καλούμενος, βραδύτερον δὲ μετονομασθεὶς Μιχαὴλ Β', κατέφυγε τότε εἰς Πελοπόννησον· ὅτε δὲ συνέβη ἡ τοῦ Θεοδώρου αἰχμαλωσία παρέστη εἰς μέσον καὶ ἀπῄτησε καὶ ἐπέτυχε νὰ λάβῃ τὴν ἀρχὴν τῶν τοῦ πατρός του κτήσεων, ἤτοι τῆς Ἠπείρου, τῆς Ἀκαρνανίας, τῆς Αἰτωλίας καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας· ὥστε προέκυψεν ἤδη νέον δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου, ἀνεξάρτητον τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκρατορίας, καὶ τὸ ὁποῖον διαιρεθὲν βραδύτερον εἰς δύο καὶ τρία μάλιστα κλάσματα ἐξηκολούθησεν ὑφιστάμενον μέχρι τοῦ 1318 καὶ ἔχον σχέσιν μᾶλλον πρὸς τοὺς τῆς Ἀχαΐας ἢ πρὸς τοὺς ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορας. Μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ ὅλως κατελύθη ἡ οὕτω πολυειδῶς ἀκρωτηριασθεῖσα αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐν πρώτοις τῷ 1240 ὁ Ἰωάννης Ἀσάν, χηρεύσας πρὸ μικροῦ, ἔλαβε σύζυγον τὴν ὡραίαν τοῦ Θεοδώρου θυγατέρα Εἰρήνην καὶ δείξας πλείονα πρὸς τὴν νέαν σύζυγόν του στοργὴν ἢ πρὸς τὴν θυγατέρα του, τὴν σύζυγον τοῦ Μανουήλ, οὐ μόνον ἀπέλυσε τὸν Θεόδωρον ἀλλὰ καὶ συνέδραμεν αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Θεσσαλονίκην. Τότε, ἐπειδὴ ὁ Θεόδωρος ἦτο τυφλός, ἐστέφθη μὲν ὁ πρεσβύτερος υἱός του Ἰωάννης, πράγματι ὅμως ἡ κυβέρνησις διεξήγετο ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἐξωσθεὶς Μανουὴλ ἐνέβαλε τῇ συνδρομῇ τοῦ Βατάτζη εἰς Θεσσαλίαν, τῷ δὲ 1242 ἐπελθὼν καὶ αὐτὸς ὁ Βατάτζης μετὰ στρατοῦ ἰσχυροῦ εἰς Μακεδονίαν ἠνάγκασε τὸν Ἰωάννην Ἄγγελον νὰ ἀποθέσῃ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα, νὰ ὀνομασθῇ ἁπλῶς δεσπότης καὶ νὰ ἄρχῃ τῆς Θεσσαλονίκης ὡς ὑποτελὴς αὐτοῦ. Μετὰ δύο ὅμως ἔτη ἀπέθανεν ὁ δεσπότης Ἰωάννης, ὁ δὲ διαδεξάμενος αὐτὸν ἀδελφός του Δημήτριος εἰς τοσαύτην ἀγανάκτησιν ἔφερε τοὺς Θεσσαλονικεῖς διὰ τῶν ἀκολασιῶν αὐτοῦ ὥστε φυσικῷ τῷ λόγῳ προεκλήθη νέα τοῦ Βατάτζη ἐπέμβασις. Ὁ Βατάτζης ἀπεφάσισε τόσῳ μᾶλλον νὰ ἐπεμβῇ ὅσῳ συγχρόνως ἡ βασιλεία τῶν Βουλγάρων εἶχε περιέλθει εἰς τὸν ἀνήλικον υἱὸν τοῦ Ἰωάννου Ἀσάν, τὸν Μιχαὴλ (1246—1257). Ὅθεν ὠφελούμενος ἐξ ὅλων τούτων τῶν περιστάσεων περᾷ τὸν Ἑλλήσποντον τῷ 1246, κυριεύει τὰς Σέρρας, τὸ Μελένικον, τὸν Στενίμαχον, τὰ Τζέπαινα καὶ τὰ περὶ τὴν Ροδόπην καὶ ἔπειτα τραπεὶς πρὸς βορρᾶν κατὰ τῆς χώρας τῶν Βουλγάρων παραλαμβάνει τὸ Στούμπιον, καὶ τὸ Χοτοβόν, καὶ τὸ Βελεβούδιον, καὶ τὰ Σκόπια, καὶ ἄλλας πολλὰς πόλεις, ἀναγκάσας τὸν Μιχαὴλ νὰ προτείνῃ λόγους περὶ εἰρήνης. Τελευταῖον δὲ κατὰ Νοέμβριον εἰσῆλθεν εἰς Θεσσαλονίκην,συνέλαβε καὶ ἐξώρισεν εἰς Λεντιανὰ τὸν Δημήτριον, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Θεόδωρον κτήματά τινα περὶ Βοδενὰ καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἀσίαν καταλιπὼν ἐν Εὐρώπῃ ἐπίτροπον αὐτοῦ πληρεξούσιον τὸν μέγαν δομέστικον Κομνηνὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον, ἔχοντα παρ' ἑαυτῷ καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μιχαήλ, τὸν βραδύτερον γενόμενον ἱδρυτὴν τῆς τῶν Παλαιολόγων δυναστείας.

Ἡ κατάλυσις τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκρατορίας καὶ ἡ συνένωσις τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπὸ τὴν αὐτοκρατορίαν τὴν ἐν Νικαίᾳ ἱδρυθεῖσαν μαρτυροῦσιν ὅτι οὗτος, ὅσον καὶ ἂν εἶχε παρακμάσει, διετήρει ἔτι συστατικά τινα πολιτικῆς ἐμπειρίας, δεξιότητος καὶ δυνάμεως πλειότερα τῶν ὅσα ἔφθασε νὰ προσλάβῃ ὁ πρὸ μικροῦ εἰς νέον πολιτικὸν βίον ἀνακύψας νέος Ἑλληνισμός [1]. Ἡ δὲ ἕνωσις αὕτη ὑπῆρξε μὲν τὸ κυριώτατον κατόρθωμα τοῦ Ἰω.άν Βατάτζη ἀλλ' οὐχὶ τὸ μόνον. Εἴδομεν ὅτι ἀνέκτησεν ἁπάσας τὰς νήσους καὶ χώρας ὅσαι ἀπετέλουν τὸ ἄμεσον τοῦ λατίνου βασιλέως κράτος καὶ ὅτι περιώρισεν αὐτὸν εἰς μόνην τὴν Κωσταντινούπολιν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ κυριεύσῃ τὴν μεγάλην ταύτην πρωτεύουσαν, ἀλλ' ἤξευρεν ὅτι ἡ πτῶσις αὐτῆς ἦτο προσεχὴς καὶ ἀναπόδραστος. Ὅθεν ἠσχολήθη ἐν τῷ μεταξὺ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῶν ἀσιανῶν αὐτοῦ ἐπαρχιῶν ρύθμισιν. Αἱ ἐπαρχίαι αὗται, αἵτινες οὐδένα

Νόμισμα τοῦ Τσιγγισχὰν

ἔτρεχον ἀπὸ δυσμῶν, ἤτοι ἀπὸ τῶν Φράγκων, κίνδυνον, εἶχον ἀσφαλισθῆ προσφάτως καὶ ἀπ'ἀνατολῶν, ἤτοι ἀπὸ τῶν ἐν Ἰκονίῳ Τούρκων,διὰ παραδόξου συνδρομῆς περιστάσεων. Καθ'οὓς χρόνους ἐν ἀρχῇ τῆς δεκάτης τρίτης ἑκατονταετηρίδος ἡ δυτικὴ Εὐρώπη ἐπεχείρει τὴν καταστροφὴν τοῦ προμαχῶνος, ὅστις ἐπὶ χίλια ἔτη ὑπερεμάχει ὑπὲρ αὐτῆς κατὰ τῶν ἀπ' ἀνατολῶν ἀδιαλείπτως ἀνανεουμένων πολεμίων,ἐπέσκηπτεν ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀσίας νέα φοβερὰ καταιγὶς μογγολικῶν στιφῶν, ἅτινα ἀνήκοντα εἰς φυλὴν ὅλως ἀλλοτρίαν τῆς καυκασικῆς καὶ εἰς ἀναριθμήτους μυριάδας συναγελασθέντα ὑπὸ ἕνα τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν Τεμουτζίν, τὸν ἐπονομασθέντα Τσιγγισχάν, ταὐτὸν εἰπεῖν αὐτοκράτορα [2], κατέκλυσαν ὡς τεραστία τις πλήμμυρα ἅπασαν τὴν ἀχανῆ χώραν τὴν ἁπλουμένην ἀπὸ τῆς βορείου Σινικῆς μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας πρὸς μεσημβρίαν, μέχρι τῆςΠολωνίας πρὸς βορρᾶν. Ὁ ἐν Ἰκονίῳ Σελδζουκίδης σουλτάνος, βλέπων ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν χείμαρρον τοῦτον, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπεμάκρυνε τοὺς Μογγόλους τελέσας φόρον εἰς αὐτοὺς καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐνόμισε φρόνιμον νὰ διάγῃ ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορα, ὅστις τοιουτοτρόπως ἠσφαλίσθη διττῶς ἀπ' ἀνατολῶν, ἀπό τε δηλ. τῶν Τούρκων καὶ ἀπὸ τῶν Μογγόλων. Καὶ τότε ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῶν ἀσιανῶν ἐπαρχιῶν, αἵτινες κακῶς ἔχουσαι ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀγγέλων δὲν ηὐτύχησαν βεβαίως πολὺ οὐδ' ἐπὶ τῶν ἀδιακόπων ἀνωμαλιῶν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἀπηρτίσθη ἡ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορία ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου τοῦ Λασκάρεως. Νῦν δὲ οὐ μόνον αἱ πόλεις ἀνεκτίσθησαν ἀλλὰ καὶ ἡ γεωργία καὶ ἡ βιομηχανία πολλὴν ἔλαβον τὴν ἐπίδοσιν. Ὁ βασιλεὺς ἐφιλοτιμήθη νὰ ἐπαρκῇ εἰς ἁπάσας τὰς ἀνάγκας τῆς αὐλῆς ἐκ τῶν ἰδίων

[1] Ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴπομεν, τὸ νὰ ποιώμεθα διάκρισιν ἐνταῦθα μεταξὺ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς ἐν Νικαίᾳ Ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Ἰωάννου Βατάτζη καὶ τοῦ «νέου (δῆθεν) Ἑλληνισμοῦ» τῶν ἡγεμόνων τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι κράτους εἶναί τι λίαν ἀτυχὲς καὶ βεβιασμένον. Ἡγεμόνες ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ἀγγέλων Κομνηνῶν τοῦ Βυζαντίου τοῦ σεμνυνομένου ἐπὶ τῇ πρὸς τοὺς Κομνηνοὺς συγγενείᾳ καὶ τῷ ὀνόματι τῶν Κομνηνῶν ἡγεμονεύοντες ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ καὶ Ἠπείρῳ, καὶ ἡγεμόνες ἐκ τοῦ οἴκου τῶν *Λασκάρεων* καὶ *Δουκάδων* (Βατάτζη) καὶ τῶν *Κομνηνῶν* ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Τραπεζοῦντι ἦσαν ἡγεμόνες τῶν αὐτῶν κατὰ γένος λαῶν,τῆς αὐτῆς γλώσσης, τῆς αὐτῆς πίστεως καὶ τῆς αὐτῆς Ἐκκλησίας, τὸ αὐτὸ φέροντες ὄνομα, οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι τῆς αὐτῆς γενεᾶς, τῆς αὐτῆς ζυμώσεως, πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάγωνται εἰς δύο διαφόρους *Ἑλληνισμούς*, τὸν μεσαιωνικὸν καὶ τὸν νέον, ἐνῷ οὐδεὶς χρόνος, οὐδεὶς βίος διάφορος χωρίζει αὐτοὺς ὁρμωμένους ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ κέντρου, κατέχοντας τὰ ἄκρα τοῦ αὐτοῦ σώματος, τείνοντας καὶ διευθυνομένους πρὸς τὸ αὐτὸ κέντρον, τὸ περὶ τὸν Βόσπορον ;

[2] Ὑπέρτατον *Χάνον*.

αὐτοῦ κτημάτων· ἐπήρκει δὲ ἐξ αὐτῶν οὐ μόνον εἰς τὰς συνήθεις τῆς βασιλείας δαπάνας ἀλλὰ καὶ εἰς συντήρησιν πολλῶν εὐεργετικῶν καταστημάτων οἷον γηροτροφείων, πτωχοτροφείων καὶ νοσοκομείων.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὰς συνετὰς ταύτας διατάξεις, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἔπραξε καί τινα τὰ ὁποῖα μαρτυροῦσιν ὅτι δὲν ἦτο ἀνώτερος πολλῶν ἐκ τῶν ἡμαρτημένων δοξασιῶν αἵτινες ἐπεκράτουν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Ἔκτισε ναοὺς περικαλλεῖς καὶ μοναστήρια πολυτελῆ, καταδαπανῶν περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα χρήματα, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο ἐπωφελέστερον νὰ ἀναλωθῶσιν εἰς συντήρησιν στρατοῦ καὶ στόλου, καὶ ὑποθάλπων τὸν μοναχικὸν βίον, ὅστις δὲν συνετέλει βεβαίως εἰς ἐνίσχυσιν τοῦ κράτους. Πλὴν τούτου ἐνόμισε, κατὰ τὴν ἄλλοτε καὶ ἐν αὐτῇ τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἐπικρατήσασαν δοξασίαν, ὅτι δικαιοῦται καὶ δύναται νὰ ρυθμίσῃ τὴν χρῆσιν τῆς ἰδιωτικῆς περιουσίας· Οἱ πλούσιοι ἄνθρωποι μετεχειρίζοντο τότε πολλὰ βαρύτιμα γουναρικὰ καὶ πολλὰ μεταξωτὰ ὑφάσματα. Καὶ τὰ μὲν γουναρικὰ ἤρχοντο ἀνέκαθεν ἐκ τῶν ἐνδοτέρων τῆς Ἀσίας, τὰ δὲ μεταξωτά, ἐν ὅσῳ μὲν ὑφίστατο ἀκέραιον τὸ μεσαιωνικὸν ἡμῶν κράτος, κατεσκευάζοντο ἐντὸς αὐτοῦ καὶ μάλιστα εἰς Θήβας καὶ εἰς τὰς ἄλλας κυρίως ἑλληνικὰς χώρας, ἀφοῦ δὲ αἱ χῶραι αὗται κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Φράγκων ἀπέβησαν καὶ τὰ μεταξωτὰ προϊὸν ἐξωτερικῆς βιομηχανίας. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν αὐτῶν καὶ τῶν βαρυτίμων γουναρικῶν, ἀπαιτήσας νὰ ἀρκῶνται πάντες εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ κράτους βιομηχανήματα. Καὶ ἡ μὲν διάταξις αὕτη, ὅπως συνήθως συμβαίνει εἰς τοιαύτας ἀπαγορεύσεις, ἔπεσε μετ' οὐ πολὺ εἰς ἀχρηστίαν, ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ προσοχὴ ἣν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐπέστησεν εἰς τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους ζητήματα, ἡ δὲ ἐπίδοσις ἣν ἔλαβον τότε ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία ἐν Ἀσίᾳ μαρτυρεῖ ὅτι μεταξὺ πολλῶν ἐσφαλμένων εἶχε καὶ πολλὰς ὑγιεῖς περὶ δημοσίας καὶ ἰδιωτικῆς οἰκονομίας ἀρχάς, ὅπως ἀνέκαθεν συνέβη εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν βασιλείαν.

Ἀξιομνημόνευτοι ὡσαύτως εἶναι αἱ ποικίλαι σχέσεις εἰς τὰς ὁποίας ὁ Ἰωάννης Βατάτζης περιῆλθε πρὸς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην. Ὁ τότε αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερῖκος Β', ὁ τοῦ Φρειδερίκου Α' Βαρβαρόσσα ἔγγονος, ἦτο, ὅπως ὅλοι οἱ αὐτοκράτορες τῆς Γερμανίας, πολέμιος τοῦ πάπα· ὁ δὲ πάπας ἦτο ὁ φυσικὸς προστάτης τῶν Λατίνων τῆς Ἀνατολῆς, ἄρα οἱ Ἕλληνες δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ συμπαθῶσι πρὸς τὸν Φρειδερῖκον. Ἤδη ὁ ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκράτωρ Θεόδωρος Ἄγγελος Κομνηνὸς εἶχε συνομολογήσει συνθήκην συμμαχίας πρὸς τὸν ἰσχυρὸν μονάρχην τῆς Δύσεως τῷ 1229, διόπερ καὶ ἀφωρίσθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ πάπα. Ὁ δὲ Βατάτζης συνῆψεν ἔτι οἰκειοτέρας σχέσεις πρὸς τὸν Φρειδερῖκον Β', διότι μετὰ τὸν θάνατον τῆς πρώτης αὐτοῦ συζύγου Εἰρήνης, τῆς θυγατρὸς τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως, ἐνυμφεύθη τῷ 1244 τὴν νόθον θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Ἄνναν ἢ Κωνσταντίαν καὶ ἔκτοτε διετέλεσεν εἰς συνεχῆ πρὸς τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον ἡγεμόνα ἀλληλογραφίαν, ἧς 3 ἐπιστολαὶ τοῦ Φρειδερίκου πρὸς τὸν Βατάτζην ἀνευρεθεῖσαι ἐν τῇ λαυρεντιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Φλωρεντίας ἐδημοσιεύθησαν κατὰ πρῶτον τῷ 1855 ὑπὸ τοῦ γερμανοῦ Γουσταύου Οὐολφίου. Σὺν ταύταις δὲ ἀνεκαλύφθη καὶ ἐδημοσιεύθη ἑτέρα, τετάρτη, ἐπιστολὴ τοῦ αὐτοῦ Φρειδερίκου πρὸς τὸν δεσπότην τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Ἄγγελον Κομνηνὸν Δούκαν. Ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων συνάγονται περιεργότατα πράγματα· ὅτι ὁ Βατάτζης, ὅστις, ὡς ἄλλοθεν ἦτο γνωστόν, εἶχε πέμψει ἀξιόλογον χρηματικὴν συνδρομὴν εἰς τὸν πενθερόν του, ἐξαπέστειλε προσέτι εἰς αὐτόν, τῷ 1250, «χεῖρά τινα τῶν ὑπ' αὐτὸν τοξοτῶν καὶ ὁπλιτῶν»· ὅτι ὁ Φρειδερῖκος ἐνόμιζε τούτου ἕνεκα καθῆκον αὐτοῦ νὰ πληροφορῇ τακτικῶς τὸν Βατάτζην περὶ τῶν

ἐν Ἰταλίᾳ πολεμικῶν αὐτοῦ κατορθωμάτων· καὶ ὅτι δὲν ἐδίσταζε κατὰ μὲν τοῦ πάπα νὰ ἐπισωρεύῃ δεινὰς προσβολὰς καὶ ὕβρεις, τοὺς δὲ Γραικοὺς νὰ ὀνομάζῃ εὐσεβεστάτους καὶ ὀρθοδοξοτάτους.

Ἐννοεῖται ὅτι πάντα ταῦτα ἐτάραξαν τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης. Τὸ πολιτικὸν οἰκοδόμημα, ὅπερ διὰ τοσούτων ἀδικιῶν καὶ ἀγώνων εἶχε κατασκευάσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ, κατέρρεε, καὶ μακρὰν τοῦ νὰ τὸν ἐνισχύσῃ εἶχεν ἀπ' ἐναντίας χρείαν τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ. Ἡ ἐλπὶς ὅτι διὰ τῆς ἱδρύσεως ἐν Κωνσταντινουπόλει λατίνου αὐτοκράτορος καὶ λατίνου πατριάρχου οἱ Ἕλληνες θέλουσιν ὑποταχθῆ εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἐκκλησίαν διελύθη ὡς ὄνειρον. Οἱ Ἕλληνες, κληρικοί τε καὶ λαϊκοί, εἴτε ἐπιεικῶς εἴτε δυσμενῶς ἐπολιτεύοντο πρὸς αὐτοὺς οἱ Φράγκοι, ἔνέμενον οὐδὲν ἧττον πιστοὶ εἰς τὰ δόγματα τῶν πατέρων αὐτῶν καὶ δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσιν ἄλλον ὑπέρτατον ἀρχηγὸν εἰμὴ τὸν ἐν Νικαίᾳ ἑδρεύοντα οἰκουμενικὸν πατριάρχην. Τότε ὁ ρωμαϊκὸς θρόνος ἐνόησεν ὅτι ἐπὶ ματαίῳ ἐχύθη τοσοῦτον αἷμα, ἐπὶ ματαίῳ ἐγένοντο τοσαῦται καταστροφαὶ καὶ ὅτι ἄλλο δὲν τῷ μένει εἰμὴ νὰ ἐπαναλάβῃ πρὸς τὸν ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορα καὶ τὸν παρ' αὐτῷ πατριάρχην τὰς διαπραγματεύσεις τὰς ὁποίας ἄλλοτε τοσάκις εἶχεν ἐπιχειρήσει πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορας καὶ πατριάρχας. Οἱ ἡμέτεροι ἀπήντησαν μετὰ τῆς συνέσεως καὶ μετριοπαθείας ἣν συνήθως ἔδειξαν εἰς τὰς πρὸς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν σχέσεις αὐτῶν. Εἶπον ὅτι εἶναι ἕτοιμοι νὰ ἀναγνωρίσωσι τὸν πάπαν ὡς τὸν πρῶτον ὅλων τῶν πατριαρχῶν, ἐπιτρέποντες μὲν τὴν εἰς αὐτὸν ἔκκλησιν ὡς ὕπατον δικαστήν, ὑπακούοντες δὲ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς δογματικὰς αὐτοῦ ἀποφάνσεις καθ' ὅσον δὲν ἀντιφάσκουσι πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν συνόδων καὶ τῶν πατέρων θεσπισθέντα, ἀλλὰ συγχρόνως ἀπῄτησαν εὐλογώτατα νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐτοὺς ἡ Κωνσταντινούπολις. Ἡ ἀπάντησις αὕτη δὲν ηὐχαρίστησε τὸν Ἰννοκέντιον Δ' καὶ ἡ διαπραγμάτευσις διεκόπη.

Ἀλλὰ καὶ τὰ γράμματα τὰ τοσαύτην παθόντα συμφορὰν διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤρχισαν πάλιν νὰ καλλιεργῶνται ἐν Νικαίᾳ. Ὁ Βατάτζης καὶ ἡ πρώτη σύζυγος αὐτοῦ Εἰρήνη ἐπροστάτευσαν νέον ἔτ' ὄντα τὸν Γεώργιον Ἀκροπολίτην, ὅστις ἔγραψε ***Χρονικὴν συγγραφὴν*** περιέχουσαν τὰ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς ἀνακτήσεως αὐτῆς ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ τὸν Νικηφόρον Βλεμμίδην ἀκμάζοντα κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἕνεκα τῆς ποικίλης αὐτοῦ παιδείας καὶ διδάσκαλον διατελέσαντα τοῦ τε Γεωργίου Ἀκροπολίτου καὶ πολλῶν ἄλλων, πρὸ πάντων δὲ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Βατάτζη! Θεοδώρου. Τὸ δὲ σπουδαιότερον, ὁ Βλεμμίδης ἦτο ἀνὴρ χρηστὸς καὶ γενναῖος, καὶ ἔδωκέ ποτε δεῖγμα τῆς ἀρετῆς αὐτοῦ τιμῶν ἐξ ἴσου αὐτόν τε καὶ τὸν βασιλέα Ἰωάννην Βατάτζην. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης εἶχε διατελέσει πιστὸς πρὸς τὴν πρώτην αὐτοῦ σύζυγον Εἰρήνην, ἥτις, ἂν δὲν ἐδελέαζεν αὐτὸν διὰ τοῦ κάλλους, ἐδέσποζεν ὅμως αὐτοῦ διὰ τοῦ ἀρρενωποῦ καὶ ἀρχικοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς. Ἀλλ' ἡ δευτέρα, ἡ θυγάτηρ τοῦ Φρειδερίκου Β', καίτοι νεωτάτη καὶ ἴσως διὰ τὴν τῆς νεότητος ἀπειρίαν δὲν κατώρθωσε νὰ προσηλώσῃ αὐτὸν ἀπερισπάστως. Μεταξὺ δὲ τῶν κυριῶν ὅσαι συνώδευσαν αὐτὴν ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ὑπῆρχε μία, ἣν οἱ ἡμέτεροι ὀνομάζουσι Μαρκεσῖναν καὶ παριστῶσιν ἄμαχον κατά τε τὸ κάλλος καὶ τὴν εὐφυΐαν. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὰς χάριτας ταύτας καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐκυριεύθη ὑπ' αὐτῆς ὥστε ἐπέτρεψε νὰ κοσμῆται διὰ βασιλικῶν συμβόλων, φοροῦσα πέδιλα πορφυρᾶ καὶ ἱππεύουσα ἵππον διὰ πορφύρας ὡσαύτως κεκοσμημένον. Καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν αὐλικῶν δὲν ἐδίσταζον νὰ τιμῶσι τὴν ἐρωμένην ὡς βασιλίδα, ὁ δὲ Βλεμμίδης, μὴ ἀνεχόμενος τὸ σκάνδαλον, ἔσκωπτε καὶ κατέκρινεν αὐτὴν ἀναφανδόν. Ἐπειδὴ δέ ποτε ἡ

Μαρκεσῖνα ἠθέλησε νὰ προσέλθῃ ἐν συνοδίᾳ λαμπρᾷ εἰς τὴν μεγαλοπρεπῆ μονὴν ἣν εἶχε κατασκευάσει ἑαυτῷ ὁ σοφὸς καθηγητής, ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀπέπεμψεν αὐτὴν μὴ ἐπιτρέψας τὴν εἴσοδον. Ἡ φίλη τοῦ βασιλέως προσέδραμε τότε πρὸς αὐτὸν ζητοῦσα ἐκδίκησιν καὶ ἔχουσα συνηγόρους τοὺς περὶ αὐτὴν κόλακας. Ἀλλ' ὁ Βατάτζης, ἂν δὲν εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ ἀνθέξῃ εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ κάλλους, εἶχε τὴν σύνεσιν τοῦ νὰ κατανοῇ τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος καὶ ἐτίμα τὸν ἄνδρα ὃν κατηναγκάζετο νὰ τιμωρήσῃ. Ὅθεν κατηφὴς γενόμενος καὶ δακρύσας «ἵνα τί με κολάζειν ἄνδρα δίκαιον συνωθεῖτε» ἀπήντησεν· «εἰ γάρ μοι πρὸς βουλήσεως ἦν ἀτιμίας ὁμοῦ καὶ αἰσχύνης καθῆσθαι ἐκτός, ἀκίβδηλον ἂν τὸ τῆς βασιλείας ἐτήρουν σεμνὸν καὶ αὐτός· νῦν δὲ τὰς αἰτίας τῶν ἐμῶν ὕβρεων καὶ τῆς βασιλείας αὐτῆς αὐτὸς παρεχόμενος προσηκούσας λοιπὸν ἀπολαμβάνω ἐντεῦθεν τὰς ἀμοιβὰς καὶ τῶν πονηρῶν σπερμάτων ἄξια τὰ γεώργια».

Τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης· μεγαλεπήβολος, μεγαλοπράγμων καὶ ἐν αὐταῖς αὐτοῦ ταῖς ἀδυναμίαις μεγαλόφρων. Ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὁπόσον ἡρωικοὶ ἦσαν οἱ Φράγκοι ὅτε ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος ταύτης ἐξεπόρθησαν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ὁπόσον ἐλεεινοὶ οἱ Ἕλληνες οὓς κατέναντι αὐτῶν συνήντησαν, πάλιν δὲ ὁπόσον ἡρωικοὶ ἀπέβησαν οἱ Ἕλληνες μετὰ παρέλευσιν ὀλίγου χρόνου καὶ ὁπόσον ἐλεεινοὶ κατήντησαν οἱ Φράγκοι, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ ἐνθυμηθῶμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Σαικσπήρου δραματουργηθεῖσαν πάλην τοῦ Χάμλετ καὶ τοῦ Λαέρτου, ἣν παρέθηκεν ἤδη ὁ Μακώλαιυ ὅτε ἐξιστόρησε τὰς ἀναλόγους περιπετείας τοῦ καθολικισμοῦ καὶ τοῦ προτεσταντισμοῦ κατὰ τὴν 15 καὶ τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα. Κατ' ἀρχὰς ὁ Λαέρτης ἐπλήγωσε τὸν Χάμλετ, ἔπειτα ὅμως, ἀνταλλαγέντων ἐν τῷ ἀγῶνι τῶν ἀμοιβαίων ὅπλων, ὁ Χάμλετ ἐπλήγωσε τὸν Λαέρτην. Οἱ Φράγκοι κατ' ἀρχάς, ὄντες μαχιμώτεροι τῶν τῆς Ἀνατολῆς κατοίκων καὶ εὐτυχήσαντες νὰ ἄγωνται ὑπὸ τοῦ Δανδόλου καὶ τοῦ Βονιφατίου, κατίσχυσαν τῶν ἀντιπάλων, οἵτινες οὐ μόνον κατώτεροι ἦσαν ἐκείνων μαχηταὶ ἀλλ' ἔλαβον τὴν ἀτυχίαν νὰ ἔχωσιν ἀρχηγοὺς τοὺς Ἀγγέλους Ἰσαάκιον καὶ Ἀλέξιον. Προϊόντος ὅμως τοῦ χρόνου ἐξέλιπε μὲν ὁ πρῶτος ἐκεῖνος φραγκικὸς στρατός, ἕτερος δὲ δὲν κατωρθώθη νὰ συγκροτηθῇ δι' ἔνδειαν χρημάτων· ὥστε οἱ Φράγκοι ἀπέβαλον, ἕνεκα τῆς διοικητικῆς αὐτῶν ἀνικανότητος, τὴν στρατιωτικὴν ὑπεροχήν. Ἀπ' ἐναντίας οἱ ἡμέτεροι συνελθόντες ἐκ τῆς πρώτης καταπλήξεως καὶ συνετισθέντες ὑπὸ τῆς ἀτυχίας ἀνέδειξαν ἡγεμόνας γενναίους ἅμα καὶ ἐμπείρους, ἐν Ἠπείρῳ μὲν τοὺς Κομνηνοὺς Μιχαὴλ καὶ Θεόδωρον, ἐν Ἀσίᾳ δὲ τὸν Λάσκαριν καὶ τὸν Βατάτζην. Ἐντεῦθεν κατελύθη μὲν τάχιστα τὸ λατινικὸν βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης, πρόδηλον δὲ κατέστη ὅτι ἔμελλε προσεχῶς νὰ καταλυθῇ καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει λατινικὴ αὐτοκρατορία. Ἀλλ' ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἐπέπρωτο νὰ κατορθωθῇ οὔτε ὑπὸ τοῦ Βατάτζη οὔτε ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Ἀποθανόντος τοῦ βασιλέως ἐκείνου τῇ 30 Ὀκτωβρίου 1255, διεδέξατο μὲν αὐτὸν ὁ υἱός του Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις, ὅστις καὶ ἡλικίαν ὥριμον εἶχεν, ὢν τριάκοντα καὶ τριῶν ἐτῶν, καὶ παιδείαν οὐ μικράν, καὶ στρατιωτικὴν δεξιότητα ἱκανήν, διότι κατετρόπωσε τοὺς ἐμβαλόντας αὖθις εἰς Μακεδονίαν Βουλγάρους καὶ ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ περισταλῶσιν ἐντὸς τῶν προτέρων ὁρίων. Ἀλλ' ἦτο δύσπιστος, καὶ τὸ χείριστον παλίμβουλος περὶ τὰς δυσπιστίας, εἰς ὃ συνετέλει ἴσως

Νόμισμα Θεοδώρου Β' Δούκα Λασκάρεως.

καὶ ἡ νοσηρὰ τοῦ σώματος αὐτοῦ κατάστασις, ἐκ δὲ τούτου διηυκόλυνεν, ἂν δὲν προεκάλεσε, τὴν πτῶσιν τῆς δυναστείας αὐτοῦ.

Ἤκμαζε τότε εἴπερ ποτὲ ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ ὁ τῶν Παλαιολόγων οἶκος. Ὁ οἶκος οὗτος ἦτο ἀρχαῖος, διότι ἀπὸ τῶν μέσων περίπου τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ἀναφανεὶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀνέδειξεν ἔκτοτε ἐκ διαλειμμάτων ἄνδρας πολιτικοὺς καὶ πολεμικοὺς λόγου ἀξίους. Ἐσχάτως ἔτι ὁ Βατάτζης, καταλύσας τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ βασιλείαν, εἶχε καταλίπει αὐτόθι πληρεξούσιον αὐτοῦ ἀντιπρόσωπον τὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον. Καὶ ὁ μὲν Ἀνδρόνικος ἀπεβίωσε μετ' οὐ πολύ, ἀλλ' ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μιχαὴλ ἦτο, ἢ τοὐλάχιστον ἐλογίζετο, δεξιώτερος τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους στρατηγῶν. Ἐπωφθαλμίασεν ἆρά γε ἔκτοτε εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν; Καθὼς συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις, βραδύτερον ἐλέγετο ὅτι ἡ πρεσβυτέρα αὐτοῦ ἀδελφὴ Εὐλογία, ἥτις εἶχεν ἐπιμεληθῆ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἡλικίας, ἐσυνήθιζε νὰ κατευνάζῃ τὰς παιδικὰς αὐτοῦ κραυγὰς καὶ νὰ ἀποκοιμίζῃ αὐτὸν ᾄδουσα ᾀσμάτιον λέγον ὅτι θέλει γίνει ποτὲ βασιλεύς, ὅτι θέλει εἰσέλθει εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ τῆς χρυσῆς πύλης καὶ ὅτι θέλει κατορθώσει μεγάλα πράγματα· «ἦν δὲ τὸ λεγόμενον, καθ' ἃ ἱστορεῖ ὁ Γεώργιος Παχυμέρης, ὡς εὖ γε τῷ βασιλεῖ τῆς πόλεως, καὶ ὡς κατὰ χρυσέαν πύλην εἰσελθεῖν μέλλοι, καὶ ὡς τὸ καὶ τὸ ἐκεῖσε μεγαλυνόμενος ἐκτελέσειεν». Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἔτι βασιλεύοντος τοῦ ἰσχυροῦ Βατάτζη κατηγορήθη ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ, ἀλλ' ἠθῳώθη δι' ἔλλειψιν ἀποδείξεων καὶ ἀνέκτησεν αὖθις τὴν εὔνοιαν τοῦ βασιλέως. Ὅταν ἔπειτα ὁ Θεόδωρος Δούκας Λάσκαρις βασιλεύσας ἐστράτευσε κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἐπέτρεψε τῷ Μιχαὴλ Παλαιολόγῳ τὴν διοίκησιν τῆς Νικαίας καὶ τῆς Βιθυνίας. Τότε ὁ Μιχαὴλ κατηγορήθη πάλιν ὡς μελετῶν ν' ἁρπάσῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν· καὶ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἀντὶ νὰ περιμείνῃ νὰ δικασθῇ κατέφυγεν εἰς Ἰκόνιον, ἐκεῖθεν πέμψας τῷ βασιλεῖ ἀπολογίαν. Ὁ δὲ βασιλεύς, ἀντὶ ἢ νὰ συγχωρήσῃ αὐτὸν εἰλικρινῶς ἢ νὰ ἀπαιτήσῃ νὰ παρασταθῇ εἰς τὸ ἁρμόδιον δικαστήριον, ἐπέτρεψε μὲν τὴν ἐπάνοδόν του, ἐξηκολούθησε δὲ δυσπιστῶν πρὸς τὸν ἄνδρα. Ὅθεν, ἐπειδὴ ὁ δεσπότης Ἠπείρου Μιχαὴλ Κομνηνὸς ὑπερέβη τὰ ταχθέντα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Βατάτζη ὅρια, ὁ Λάσκαρις ἔπεμψε μὲν κατ' αὐτοῦ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, ἐπέτρεψε δ' αὐτῷ δυνάμεις οὐχὶ ἀποχρώσας· καὶ μετ' ὀλίγον δοὺς ὦτα ἀκροάσεως εἰς νέας κατηγορίας διέταξε τὴν σύλληψιν αὐτοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ τὴν εἰς Μαγνησίαν ἀπαγωγήν. Πάλιν ὅμως ἀκούσας τὰς δικαιολογίας του ἀπέδωκε τῷ ἀνδρὶ τὸ ἀξίωμά του ἐπιλέγων ὅτι ἐνόμιζεν αὐτὸν ἀθῷον, ὅτι ὅμως, ἂν ἦτο ἔνοχος, τὸν ἐσυγχώρει, καὶ ἐπειδὴ προέβλεπε προσεχῆ τὸν θάνατον τῷ ἐσύσταινε τὰ τέκνα αὐτοῦ.

Ἰννοκέντιος Γ' (ἴδ. σελ. 31).

(Ἐκ τοιχογραφίας τοῦ Ραφαήλ)

Τῷόντι ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις ἀπέθανε μικρὸν μετὰ τὰ γεγονότα ταῦτα κατ'

Αὔγουστον τοῦ 1259, καταλιπὼν τέσσαρας θυγατέρας καὶ υἱὸν ὀκταέτη, τὸν Ἰωάννην Λάσκαριν. Καίτοι δὲ εἶχε συνδιαλλαγῇ πρὸς τὸν Παλαιολόγον, ἀνέθηκε τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀρχῆς οὐχὶ εἰς αὐτὸν ἀλλ' εἰς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον καὶ τὸν πρωτοβεστιάριον Γεώργιον Μουζάλωνα, παντοδύναμον αὐτοῦ φίλον καὶ ὑπουργὸν διατελέσαντα. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ τοιαύτη τοῦ βασιλέως ἀπόφασις δυσηρέστησε τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, ὅστις, εἴτε πρὸ καιροῦ πλέκων ἐπιβουλὰς εἴτε μή, ἀπεφάσισε νῦν νὰ ὑποσκελίσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὸν ἀντίπαλον, καὶ κατώρθωσε τοῦτο, διότι ἴσχυε παρὰ τοῖς στρατιώταις πολὺ μᾶλλον τοῦ Μουζάλωνος τοῦ μὴ δόντος εἰς αὐτοὺς τὰς συνήθεις ἐπὶ τῆς ἀναγορεύσεως ἑκάστου νέου βασιλέως χρηματικὰς χορηγίας. Μόλις λοιπὸν ἐννέα μῆνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως ὁ στρατὸς φονεύει τὸν Μουζάλωνα ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οὗτος ἐπεβουλεύετο τὸν νεαρὸν Ἰωάννην καὶ λεηλατεῖ τὰς οἰκίας τοῦ τε πρωτοβεστιαρίου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ καὶ τῶν φίλων. Ὁ Παλαιολόγος ἐφάνη ὅλως ἀμέτοχος τοῦ πραξικοπήματος τούτου καὶ περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς ἀσφαλείας τοῦ βασιλέως, ἐπιδεικνύων μὲν πολλὴν εὐλάβειαν πρός αὐτόν τε καὶ πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον, προσοικειούμενος δὲ τοὺς μεγιστᾶνας τοῦ κράτους. Ὁ Παχυμέρης δίδει ἡμῖν τὰ ὀνόματα τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου πρωτευόντων τούτων οἴκων, οἵτινες ἦσαν, παρεκτὸς τῶν Παλαιολόγων, οἱ Τζαμάντουροι, οἱ Τορνίκιοι, οἱ Στρατηγόπουλοι, οἱ ἐκ τοῦ Ραούλ, οἱ Βατάτζαι, οἱ τοῦ Φιλῆ, οἱ Καβαλλάριοι, οἱ Νοστόγγοι, οἱ Καμύτζαι, οἱ Ἀπρηνοί, οἱ Ἄγγελοι, οἱ Λιβαδάριοι, οἱ Ταρχανειῶται, οἱ Φιλανθρωπηνοί, οἱ Κανταχουζηνοί, «καὶ ὅσοι ἄλλοι οἷς μεγαλογενὴς σειρὰ καὶ χρυσῇ συγκεκρότητο». Ὁ κατάλογος οὗτος εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιομνημόνευτος, ὅτι καταδεικνύει τὴν ἀλλοίωσιν ἣν ὑπέστη ὁ μεσαιωνικὸς ἡμῶν κόσμος. Τὸ κράτος αὐτοῦ, ὡς ἠξεύρομεν, ἐστηρίζετο, ἀπὸ τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς, πρὸ πάντων ἐπὶ μεγάλης στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας. Ἀλλ' ἐκ τῶν ἐπιφανῶν οἴκων τῆς ἀριστοκρατίας ταύτης ὅσοι διέλαμψαν ἐν τῇ 10 ἑκατονταετηρίδι οὐδεὶς ἐσῴζετο. Ἐκ τῶν νῦν ἀναφερομένων μόνοι οἱ Παλαιολόγοι, οἱ Τορνίκιοι καὶ οἱ Ταρχανειῶται ἀνέτρεχον μέχρι τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος· οἱ Ἄγγελοι, οἱ Καμύτζαι καὶ οἱ Κανταχουζηνοὶ ἦσαν νεώτεροι, οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ὅλως καινοφανεῖς.

Φρειδερῖκος Β' τῆς Γερμανίας φέρων τὰ ἐμβλήματα τῶν σταυροφόρων. (ἰδ. σελ. 56).
(Ἐκ χειρογράφων τοῦ Βατικανοῦ)

ΟΙ

ΕΝ ΝΙΚΑΙΑ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ

Θεόδωρος Α' Λάσκαρις	1204—1222
Ἰωάννης Γ' Βατάτζης	1222—1254
Θεόδωρος Β' Λάσκαρις	1254—1258
Ἰωάννης Δ' Λάσκαρις	1258—1259
Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγος	1259—1261

Ὁπωσδήποτε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἐπὶ τούτων ἐρειδόμενος, προεχειρίσθη τότε κυβερνήτης τῶν πραγμάτων, λαβὼν τὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς ἀξίωμα. Ὅταν ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἠθέλησε νὰ ἀναγορευθῇ δεσπότης, οἱ πρότερον ὁμοφωνήσαντες ἄρχοντες ἐδιχονόησαν. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἦσαν συγγενεῖς τοῦ νέου Λασκάρεως, ἰδίως οἱ Τζαμάντουροι, καὶ ὑποπτεύσαντες ὅτι ὁ Παλαιολόγος ἐσκόπει βαθμηδὸν προαγόμενος νὰ ὑποσκελίσῃ ὅλως τὸν βασιλέα ἀντέστησαν. Ἀλλ' ὑπερίσχυσαν οἱ ἄλλοι, καὶ ὁ Παλαιολόγος ἀνηγορεύθη δεσπότης. Μετ' ὀλίγον δὲ πάλιν, φυλακίσας τοὺς ἀντιδοξοῦντας καὶ ἰδίως τὸν Τζαμάντουρον, κατώρθωσε νὰ ἀποφασισθῇ ὑπὸ τῶν λοιπῶν ὅτι θέλει λάβει καὶ αὐτὸ τὸ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα ἐπὶ μόνῳ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ ὁρκισθῇ ὅτι θέλει πρ. στατεύσει τὴν ζωὴν τοῦ συμβασιλεύοντος παιδὸς καὶ ὅτι ἅμα τούτου ἡλικιωθέντος θέλει παραδώσει αὐτῷ τὴν ἀρχήν, μηδόλως ἀξιῶν νὰ μεταβιβάσῃ αὐτὴν εἰς ἰδίους ἀπογόνους. Ταῦτα πάντα ἐγένοντο ἐντὸς τεσσάρων μηνῶν, διότι ὁ Παλαιολόγος ὤμοσε τὸν εἰρημένον ὅρκον ἐν Μαγνησίᾳ τῇ 1 Ἰανουαρίου 1260 ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν μεγιστάνων καὶ τοῦ κλήρου. Ἡ στέψις ἔμελλε νὰ τελεσθῇ ἐν τῇ πρωτευούσῃ, ἤτοι ἐν Νικαίᾳ. Ἀλλ' ἐπιστάσης τῆς ἐπὶ τούτῳ ὁρισθείσης ἡμέρας ὁ Παλαιολόγος, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἐπισκεφθῇ τὰς ἐπαρχίας, εἶχε λάβει τὴν συναίνεσιν τοῦ στρατοῦ καὶ συγχαρητηρίους ἐπιστολὰς τοῦ ἐν Ἰκονίῳ Σουλτάνου, προέτεινεν αἴφνης τὴν ἀξίωσιν τοῦ νὰ στεφθῇ αὐτὸς πρῶτος αὐτοκράτωρ καὶ ἔπειτα ὁ νέος Λάσκαρις ὡς δεύτερος. Ὁ πατριάρχης, ὅστις ἐξ ἀρχῆς εἶχεν ἰδεῖ ὑπόπτως τὰ ὑπὸ τοῦ Παλαιολόγου ἐνεργούμενα, ἠθέλησε νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἀπαίτησιν. Ἀλλ' ὁ ἄλλος κλῆρος καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχόντων καὶ τὸ παριστάμενον πλῆθος καὶ οἱ ξένοι μισθοφόροι εἶχον πρὸ καιροῦ παρασκευασθῇ διὰ φιλοτιμημάτων καὶ ὑποσχέσεων εἰς τὸ ν' ἀποδεχθῶσι τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Παλαιολόγου· ὥστε ἡ ἔρις συνεβιβάσθη ἀποφασισθέντος ὅτι ἡ στέψις τοῦ παιδὸς θέλει ἀναβληθῇ μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεως αὐτοῦ. Καὶ ἐταινιώθη λοιπὸν τὸ βασιλικὸν διάδημα μόνος ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ Θεοδώρας, ὁ δὲ διάδοχος τῶν Λασκάρεων παρηκολούθησεν αὐτοὺς φορῶν οὐχὶ βασιλικὸν στέφος ἀλλ' ἁπλῶς κεκρύφαλον λιθοκόλλητον.

Ὁ ἱστορικὸς Γεώργιος Παχυμέρης
(Εἰκὼν βυζαντινοῦ χειρογράφου ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Μονάχου).

Ἀπὸ τοῦ ἐν Ἰκονίῳ σουλτάνου δὲν εἶχε νὰ φοβηθῇ τι ὁ νέος βασιλεύς· διότι ὁ σουλτάνος ἐκεῖνος ἀπειλούμενος ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν Μογγόλων εἶχε μᾶλλον χρείαν τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ. Ἐν Εὐρώπῃ ὅμως ὁ δεσπότης Ἠπείρου Μιχαὴλ Κομνηνός, ἐπερειδόμενος ἐπὶ τῶν γαμβρῶν αὐτοῦ Μαμφρέδου τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας καὶ τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου τοῦ Βιλλεαρδουίνου, ἐπανέλαβε τὰς προτέρας τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἀξιώσεις καὶ ἐφιλοτιμεῖτο νὰ ἀνακτήσῃ αὐτὸς τ., Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν

κατὰ τούτου ἀπέστειλεν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔτι πρὸ τῆς στέψεώς του τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἰωάννην μετὰ δύο τῶν ἐπισημοτάτων στρατηγῶν, Κωνσταντίνου Τορνικίου καὶ Ἀλεξίου Στρατηγοπούλου. Ἐπειδὴ δ'αἱ δυνάμεις αὗται προήλασαν μέχρι Βοδενῶν πρὶν ἢ φθάσωσιν εἰς τὸν δεσπότην Μιχαὴλ αἱ ἐπικουρίαι τῶν γαμβρῶν του, οἱ περὶ αὐτὸν συνεστάλησαν κατ' ἀρχὰς ὄπισθεν τῶν ὀρέων, «ἃ δὴ διορίζει τὴν παλαιάν τε καὶ νέαν Ἤπειρον τῆς ἑλληνίδος καὶ ἡμετέρας γῆς», λέγει ὁ Ἀκροπολίτης. Μετ' ὀλίγον ὅμως ἐπελθούσης τῆς βοηθείας τοῦ Μαμφρέδου καὶ ἀφικομένου αὐτοῦ τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας μετὰ τῶν στρατευμάτων αὐτοῦ, ἀντεπεξῆλθεν αὖθις ὁ δεσπότης Ἠπείρου κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἐν Πελαγονίᾳ. Ἀλλ' ἐκεῖ ἔλαβεν ἀφορμάς τινας δυσαρεσκείας κατὰ τῶν ἀλλοφύλων συμμάχων, τὰς ὁποίας ἐπιτηδείως ὑπέθρεψεν ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος μηνύσας αὐτῷ ὅτι οὗτοι διαπρεσβεύονται περὶ σπονδῶν προδίδοντες ἐκεῖνον. Ἐκ τούτου δὲ παντελῶς ἀθυμήσας ὁ δεσπότης ἐγκατέλιπε μεθ' ὅλων τῶν οἰκείων τὸ στρατόπεδον. Οἱ Φράγκοι ἠθέλησαν οὐδὲν ἧττον νὰ πολεμήσωσι, διότι ἦσαν πολυάριθμοι. Κατὰ τὸν Ἀκροπολίτην ὁ Μαμφρέδος εἶχε πέμψει 400 ἱππότας ἅπαντας ἐκ τῶν πρώτων εὐπατριδῶν «ὅπλοις ἰσχυροῖς καταφράκτους καὶ ὑψαύχεσιν ἵπποις καὶ ἀγερώχοις ἐποχουμένους»· ὁ δὲ πρίγκιψ Ἀχαΐας συνεπήγετο ἅπασαν αὐτοῦ τὴν στρατιὰν παμπληθῆ οὖσαν, ἔκ τε γὰρ τοῦ φραγκικοῦ γένους ἐτύγχανε καὶ ἐκ τῶν οἰκητόρων Ρωμαίων Ἀχαΐας τε καὶ Πελοποννήσου, ὧν οὗτος ἦρχε». Συνεκροτήθη λοιπὸν κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1259 μάχη, καθ' ἣν ὅμως οἱ Φράγκοι κατὰ κράτος ἡττήθησαν. Οἱ ἀκάθεκτοι ἐκεῖνοι ἱππόται τοῦ Μαμφρέδου, Γερμανοὶ ὄντες τὸ γένος, ἔπεσον οἱ πλεῖστοι· τινὲς βαρέως πληγωθέντες ᾐχμαλωτίσθησαν, ὀλίγοι δὲ ἐσώθησαν διὰ φυγῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν περὶ τὸν Γουλιέλμον ἱπποτῶν δὲν ἐπέζησαν πολλοί, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ πρίγκιψ, ὅστις ἐκρύβη μὲν ἐντὸς ἀχυρῶνος, ἐγνωρίσθη ὅμως ἐκ τούτου, ὅτι εἶχε τοὺς ἐμπροσθίους ὀδόντας μεγάλους καὶ προβεβλημένους τῶν φατνωμάτων, συνελήφθη αἰχμάλωτος· μετ' αὐτοῦ δὲ ᾐχμαλωτίσθησαν οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων μεγιστάνων. Μετὰ δὲ τὴν νίκην ὁ στρατὸς τοῦ αὐτοκράτορος ἐγένετο κύριος ἁπάσης σχεδὸν τῆς Θεσσαλίας καὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν προήλασε μέχρι Δυρραχίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκυρίευσε τὴν Ἄρταν καὶ ἐπολιόρκησε τὰ Ἰωάννινα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπανελθόντος εἰς τὴν Ἀσίαν τοῦ Στρατηγοπούλου, ὅπου ἐτιμήθη διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ Καίσαρος, ὁ δεσπότης Ἠπείρου κατώρθωσε νὰ ἀνακτήσῃ τινὰς τῶν πόλεων ὅσας εἶχεν ἀπολέσει, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προτείνῃ πλέον μεγάλας ἀξιώσεις· ὁ δὲ Παλαιολόγος ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν ταπείνωσίν του ταύτην ἐπέστησεν ἅπασαν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Ἠξεύρομεν εἰς ποίαν ἀθλίαν κατάστασιν εἶχον περιέλθει οἱ πάλαι ποτὲ ἀγέρωχοι Φράγκοι ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταύτῃ. Εἶχον δὲ ἀπομωρανθῆ τοσοῦτον ὥστε, ἅμα μαθόντες τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάρρησιν τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἐνόμισαν ὅτι ἠμποροῦν νὰ ἀναλάβωσι δι' ἁπλῆς πρεσβείας οὐκ ὀλίγα τῶν ὅσα ἀπέβαλον. Ὁ περὶ τούτου διάλογος μεταξὺ τῶν πρέσβεων αὐτῶν καὶ τοῦ βασιλέως, διασωθεὶς εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ Ἀκροπολίτου, μαρτυρεῖ αὖθις ὁπόσον μετεβλήθη ἡ ἀμοιβαία θέσις τῶν Φράγκων καὶ τῶν ἡμετέρων. Οἱ πρέσβεις δὲν ἐζήτησαν τίποτε ὀλιγώτερον εἰμὴ τὴν ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι Κωνσταντινουπόλεως χώραν· ὁ δὲ βασιλεὺς κατ' ἀρχὰς εἰρωνευόμενος ἀπεκρίθη ὅτι ἡ Θεσσαλονίκη εἶναι οὕτως εἰπεῖν δευτέρα αὐτοῦ πατρίς, ἐκεῖ ἡγεμόνευσεν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ὡς ἠξεύρουσιν, ἐκεῖ ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν καὶ ἐκεῖ ἐτάφη· πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ στερηθῇ τοιαύτης πόλεως ; Τότε οἱ πρέσβεις μὴ νοήσαντες ἔτι τοὺς λόγους του ἐζήτησαν τὴν ἀπὸ Σερρῶν χώραν· ὁ δὲ βασιλεὺς ἀστεϊζόμενος πάντοτε ἀπήντησεν ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ζήτησις δὲν εἶναι προσήκουσα, διότι εἰς Σέρρας τὸ πρῶτον ἐστρα-

τήγησε καὶ ἀγαπᾷ τὸν τόπον ὡς σύνηθες ἔδαφος· ὥστε ἄτοπον εἶναι νὰ καταλίπῃ καὶ ταύτην τὴν πόλιν. Οἱ πρέσβεις τυφλώττοντες αὖθις καὶ ἐξακολουθοῦντες τὴν ἀπαίτησιν, ἀλλὰ δὸς ἡμῖν,εἶπον τοὐλάχιστον ἐκ τοῦ Βολεροῦ τὰ μέχρις ἡμῶν· καὶ ὁ βασιλεύς, ἐξακολουθῶν νὰ παίζῃ, τοῖς παρετήρησεν ὅτι ἐθήρευσεν ἐκεῖ πολλάκις καὶ ἐκεῖ ἰδίως ἀπέβη κυνηγὸς ἐπιτήδειος, δι' ὅπερ δὲν νομίζει δίκαιον ν' ἀφήσῃ τὸν τόπον τοῦτον,ὅπου καὶ πάλιν θέλει εὐχαρίστως θηρεύσει. Καὶ τί λοιπὸν θὰ μᾶς δώσῃς, ἠρώτησαν τότε ἀγωνιῶντες οἱ πρέσβεις. Ὁ δὲ βασιλεύς, λαλήσας τελευταῖον σπουδαιότερον, ἐγὼ μέν, ὑπέλαβε, τίποτε· ἀλλ' ὑμεῖς εἰ μὲν θέλετε τὴν πρὸς ἐμὲ εἰρήνην πρέπει νά μοι παραχωρήσετε τὸ ἥμισυ τῶν εἰσοδημάτων τοῦ τελωνείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ ἥμισυ τῶν προσόδων τοῦ νομισματοκοπείου· εἰ δὲ μή, θέλομεν πολεμήσει, καὶ ἐπειδὴ ἐλάβετε ἀφορμὴν νά με γνωρίσετε ἀφ' ἧς εἶχον τὴν ἡγεμονίαν τῆς Βιθυνίας καὶ Ταρσίας, καὶ δὲν ἀγνοεῖτε ὅτι ἠξεύρω νά σας πολεμῶ, ἀποφασίσατε ὅ,τι σας συμφέρει.Ὁμολογητέον ὅτι, ὅσον καὶ ἂν ἐνικήθησαν πολλάκις οἱ ἡμέτεροι, ποτὲ ὅμως δὲν ἔφθασαν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν γελοίου ἐξευτελισμοῦ ἐνώπιον οὐδενὸς τῶν πολεμίων αὐτῶν, παρατηροῦμεν δὲ προσέτι ὅτι, ὅταν ὁ Παλαιολόγος ἀπῄτει τὸ ἥμισυ τῶν προσόδων τοῦ τελωνείου καὶ νομισματοκοπείου Κωνσταντινουπόλεως, ἐνόει βεβαίως τοῦ ἐνετικοῦ τελωνείου καὶ νομισματοκοπείου, οὐχὶ δὲ τῶν αὐτοκρατορικῶν, τῶν ὁποίων ἡ πενία ἦτο τοσαύτη ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προταθῇ σπουδαίως ἡ διανομὴ τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐγένοντο πρὸ τῆς κατὰ τοῦ Μιχαὴλ Κομνηνοῦ ἐκστρατείας. Μετὰ δὲ τὴν περιστολὴν τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου ὁ Παλαιολόγος, διαπεράσας αὐτὸς εἰς Θράκην, ἐκυρίευσε τὴν Σηλυβρίαν καὶ περιορίσας τοὺς Φράγκους εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐπολιόρκησε τὸν Γαλατᾶν. Ἐν τῇ ἐπιχειρήσει ὅμως ταύτῃ ὁ βασιλεὺς ἤλπισεν, ὡς φαίνεται, μᾶλλον εἰς συνεννοήσεις τὰς ὁποίας εἶχε μετά τινων ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκων ἢ εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις· διότι οὔτε στόλον ἀποχρῶντα οὔτε πολιορκητικὰς μηχανὰς ἐπιτηδείας συνεπήγετο. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἄνθρωποι μεθ' ὧν συνενοεῖτο ἢ ἠπάτησαν αὐτὸν ἢ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκπληρώσωσι τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ νὰ παραδώσωσιν αὐτῷ μίαν τῶν πυλῶν τοῦ φρουρίου, ἐδέησεν αὖθις νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια ἄπρακτος, ἵνα παρασκευασθῇ σπουδαιότερον πρὸς ἅλωσιν τοιαύτης πόλεως. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ συγκροτήσῃ ἐπὶ τούτῳ ἰδίας δυνάμεις περιέπεσεν αὖθις εἰς τὸ λάθος τὸ ὁποῖον κατέστη ἐπιδημικὸν παρ' ἡμῖν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξίου Α' τοῦ Κομνηνοῦ, ἐζήτησε δηλαδὴ ξένας ἐπικουρίας ἀντὶ μεγάλων θυσιῶν. Οἱ Λατῖνοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον συμμάχους ἢ μᾶλλον συμμετόχους τῆς ἀρχῆς τοὺς Ἐνετούς· ἄρα ὁ βασιλεὺς ἀπετάθη πρὸς τοὺς Γενουαίους καὶ προτείνας νὰ παραχωρήσῃ εἰς αὐτοὺς τὸ μονοπώλιον τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀνατολῆς, τὸ ὁποῖον ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Ἐνετῶν, φυσικῷ τῷ λόγῳ εὗρεν αὐτοὺς προθύμους νὰ συμπράξωσιν. Ὅθεν τῇ 13 Μαρτίου 1261 συνωμολογήθη ἐν Νυμφαίῳ μεταξὺ Γενούης καὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορίας συνθήκη,δι' ἧς ἀμφότεροι οἱ συμβαλλόμενοι ὑπεχρεώθησαν νὰ πολεμήσωσι τὴν Ἐνετίαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς. Οἱ βουλόμενοι τῶν ἐν τῷ κράτει Γενουαίων ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατόν· ὅσα δὲ ὅπλα καὶ ὅσους ἵππους ἤθελεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ κομίσῃ ἐκ Γενούης χάριν τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ, ἐξήγοντο ἐκ τῆς πόλεως ἄνευ πληρωμῆς τέλους. Ἐνταὐτῷ ἡ τῆς Γενούης πολιτεία παρεῖχε τῷ αὐτοκράτορι τὰς ἀπαιτουμένας γαλέρας ἀντὶ ἀναλόγου μισθοδοσίας καὶ ἀνελάμβανε νὰ πολεμήσῃ δι' αὐτῶν κατὰ παντὸς ἐχθροῦ, ἐξαιρέσει τοῦ Πάπα, τῶν βασιλέων τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς Κύπρου, τῶν Πισατῶν, τοῦ Γουλιέλμου τῆς Ἀχαΐας καὶ ἄλλων ὀνομαστὶ ἀναφερομένων ἡγεμόνων. Ἀντὶ δὲ τούτου ἐλάμβανεν οὐ μόνον τὸ προνόμιον

τῆς ἀτελοῦς ἐμπορίας καθ' ὅλον τὸ κράτος ἀλλὰ καὶ ἴδια ἐμπορικὰ ἱδρύματα εἰς 'Ανίαν, Σμύρνην, 'Αδραμύττιον, Θεσσαλονίκην, Χίον, Λέσβον καὶ εἰς τὰς χώρας ὅσαι ἔμελλον νὰ κατακτηθῶσιν, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Κρήτῃ καὶ ἐν Εὐβοίᾳ. Τῶν ἱδρυμάτων τούτων προΐσταντο Γενουαῖοι ἄρχοντες καλούμενοι Κόνσουλοι (¹)· ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Γενουαῖοι, ὅσοι ἤθελον νὰ γίνωσιν ὑποτελεῖς τοῦ αὐτοκράτορος, παρέμενοι ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἰδίας πατρίδος, ὅ ἐστιν ἀπελάμβανον, ὡς ἠθέλομεν εἴπει σήμερον, τὸ τῆς ἑτεροδικίας προνόμιον. Οὐδεὶς πολέμιος τῆς Γενούης ἦτο δεκτὸς ἐν τῷ κράτει, μόνοι δὲ οἱ ἀνέκαθεν αὐτοῖς πιστοὶ Πισᾶται διετήρουν τὰ ἴδια προνόμια, καὶ ὁ Εὔξεινος Πόντος ἐκλείετο εἰς πάντας τοὺς ἄλλους Λατίνους παρεκτὸς τῶν δύο τούτων ἐθνῶν. 'Οπόσον μέγα ὑπῆρξε τὸ λάθος τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου νὰ ἀντικαταστήσῃ τοὺς Γενουαίους ἀντὶ τῶν 'Ενετῶν, ἀπεδείχθη μετ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν πραγμάτων, διότι κατ' οὐδὲν ὠφελήθη ἐκ τῆς ἐπαχθοῦς ταύτης συμμαχίας, καὶ ἰδίως ἀνέκτησε τὴν Κωνσταντινούπολιν ἄνευ τῶν Γενουαίων.

Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγος
(Εἰκὼν βυζαντιακοῦ χειρογράφου)

Τῳόντι, ὀλίγον μετὰ τὴν συνομολόγησιν τῆς προηγουμένης συνθήκης ἐξαπεστάλη εἰς τὴν Εὐρώπην ὁ Καῖσαρ Στρατηγόπουλος ἵνα συνέχῃ τόν τε δεσπότην τῆς 'Ηπείρου καὶ τὸν βασιλέα τῶν Βουλγάρων Κωνσταντῖνον, ὅστις συζευχθεὶς μίαν τῶν ἀδελφῶν τοῦ 'Ιωάννου Λασκάρεως διέκειτο δυσμενῶς πρὸς τὸν Παλαιολόγον. Εἰς τὴν περίστασιν δὲ ταύτην παρήγγειλεν ὁ βασιλεὺς τὸν στρατηγὸν νὰ παρατηρήσῃ διερχόμενος τί συμβαίνει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, μὴ ἐπιχειρῶν τι ὅμως κατ' αὐτῆς. Ἄλλως τε οὐδὲ ἐφαίνετο δυνατὸν νὰ πράξῃ τι σπουδαῖον κατὰ τοῦτο ὁ Στρατηγόπουλος, διότι δὲν συνεπήγετο εἰμὴ 800 ἱππεῖς καὶ ὀλίγον πεζικόν. 'Αλλ' ἅμα ἀποβιβασθεὶς εἰς Καλλίπολιν τῆς Θρᾴκης εἶδε προσελθόντας πρὸς αὐτὸν πολυαρίθμους ἐγχωρίους, τοὺς ὁποίους ὁ Παχυμέρης ὀνομάζει ***θεληματαρίους***, ἀξιῶν ὅτι ἐκαλοῦντο οὕτω, διότι οἰκοῦντες τὴν περὶ Κωνσταντινούπολιν χώραν ἀπέκλινον κατὰ θέλησιν ὁτὲ μὲν πρὸς τοὺς Φράγκους ὁτὲ δὲ πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Κάτωτέρω ὅμως ὁ αὐτὸς Παχυμέρης ὀνομάζει θεληματαρίους τοὺς νῦν παρ' ἡμῶν καλουμένους ἐθελοντάς. 'Οπωσδήποτε οἱ θεληματάριοι οὗτοι περιστοιχίσαντες τὸν Στρατηγόπουλον, ὅστις μεταβὰς εἰς Σηλυβρίαν εἶχε πλησιάσει ἐκεῖθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα κατοπτεύσῃ αὐτήν, τὸν προέτρεψαν νὰ ἐπιτεθῇ ἀμέσως. 'Η βασιλεύουσα, εἶπον εἰς αὐτόν, συνέπεσε νὰ εἶναι κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν στιγμὴν παντελῶς ἔρημος στρατευμάτων, διότι ὁ νεωστὶ τότε ἀφικόμενος ἄρχων τῶν 'Ενετῶν Μᾶρκος Γραδένιγος εἶχεν ἐπιχειρήσει τὴν κατάκτησιν τοῦ οὐ μακρὰν κειμένου Δαφνουσίου καὶ εἶχεν ἐξέλθει ἐπὶ τούτῳ μετὰ πάσης ναυτικῆς καὶ πεζικῆς δυνάμεως. Οὐδὲν ἧττον ὁ Στρατηγόπουλος ἐδίσταζεν ἔτι, ἕνεκα τῶν ρητῶν διαταγῶν τὰς ὁποίας εἶχε νὰ μὴ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τῆς πόλεως, ὅτε οἱ περὶ αὐτὸν συνέλαβον ἕνα τῶν κατοίκων αὐτῆς

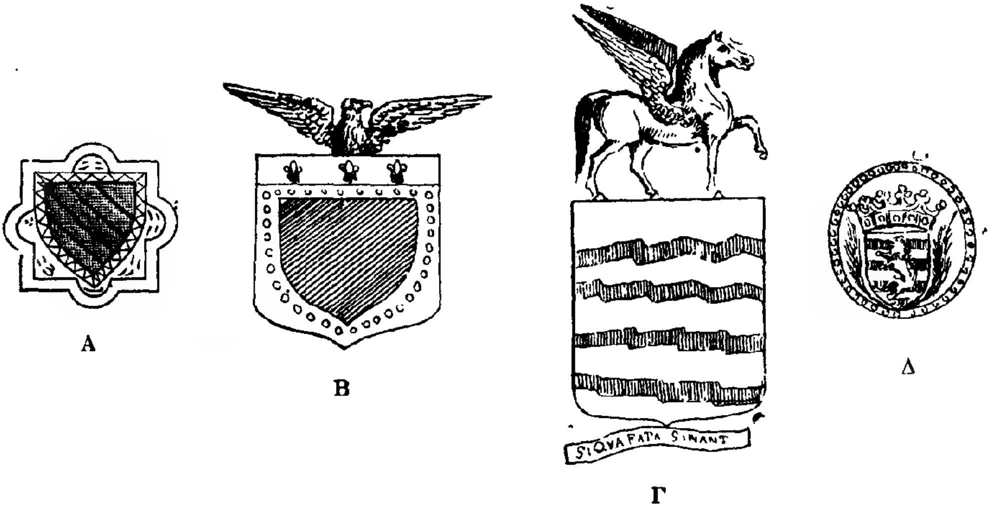
(¹) ***Κόνσουλοι.*** 'Ο ἑλληνικὸς οὗτος τύπος τοῦ λατινικοῦ Consul φαίνεται ἀρχαιότατος. 'Εν ἐπιστολῇ ἀποδιδομένῃ εἰς τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον πρὸς τὸν πάπαν Σίλβεστρον γίνεται λόγος περὶ «πατρικίων καὶ κονσούλων ἤγουν ὑπάτων». 'Εν τοῖς χρόνοις, ὧν ἀφηγούμεθα τὴν ἱστορίαν, κόνσουλοι ἐλέγοντο οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πολιτικοὶ πράκτορες τῶν Γενουαίων καὶ Πισατῶν (ἰδ. Παχυμέρ. Β', 32 «Βενετοῖς μὲν ὑπὸ Παϊούλλα (Βαΐλου), τοῖς δὲ Πισάταις Κονσούλῳ»).

διὰ νυκτὸς ἐν τοῖς ἀγροῖς περιφερόμενον καὶ ἔμαθον ὅτι, ἐνῷ αἱ πύλαι ἦσαν κεκλεισμέναι, οὗτος ἠδυνήθη νὰ ἐξέλθῃ, διότι ἡ περὶ τὰ τείχη κειμένη οἰκία του ἐκοινώνει μετὰ τῆς ἔξω χώρας δι' ὑπογείου διόδου. Τότε τελευταῖον ὁ Στρατηγόπουλος ἀπεφάσισε νὰ πράξῃ τὸ τόλμημα, πεπεισμένος ὅτι ἐπιτυχὼν θέλει συγχωρηθῆ διὰ τὴν παραβίασιν τῶν διαταχθέντων. Ὅθεν πεντήκοντα ἄνδρες εἰσδύουσι διὰ τῆς ὑπογείου ἐκείνης εἰσόδου εἰς τὴν πόλιν καὶ κυριεύουσι μίαν τῶν πυλῶν· εἰσελθόντος δὲ δι' αὐτῆς ὁλοκλήρου τοῦ στρατοῦ ἀνευφημοῦνται οἱ αὐτοκράτορες Μιχαὴλ καὶ Ἰωάννης. Οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς πόλεως συρρέουσιν ὁμοθυμαδὸν περὶ τοὺς ὁμογενεῖς, οἱ Λατῖνοι καταδιώκονται καὶ φονεύονται, ὁ δὲ καταπλαγεὶς Βαλδουῖνος δραπετεύει ἐπὶ ἀκατίου καταλιπὼν τὰ βασιλικὰ παράσημα, τὰ ὁποῖα οἱ ἕλληνες στρατιῶται ἔσπευσαν νὰ παραδώσωσιν ἐν θριάμβῳ εἰς τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν. Ἐν τούτοις τὴν στιγμὴν ταύτην ἐπέστρεφεν ἐκ Δαφνουσίου ὁ λατινικὸς στόλος. Ἐπ' αὐτοῦ εὑρίσκοντο πάντες οἱ μάχιμοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄνδρες, οἵτινες, μαθόντες τὰ γινόμενα, ἐκωπηλάτουν παντὶ σθένει ἵνα πλησιάσωσι καὶ σώσωσι τὰς οἰκογενείας αὐτῶν καὶ τὰς περιουσίας. Ὅπως διακωλυθῇ λοιπὸν ἡ ἀποβίβασίς των, οἱ Ἕλληνες μιμούμενοι τὸ τοσάκις ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐπὶ τῆς παρ' αὐτῶν διαπραχθείσης ἁλώσεως δοθὲν παράδειγμα, ἔβαλον πῦρ εἰς τὰς παρὰ τὸν αἰγιαλὸν κειμένας οἰκίας τῶν Ἐνετῶν καὶ τῶν ἄλλων ξένων· ὥστε οἱ ἐπὶ τοῦ στόλου, ἀπελπισθέντες καὶ παραλαβόντες ὅσους ἠδύναντο ἐκ τῶν ὁμογενῶν ἐντὸς τῶν πλοίων, ἀπέπλευσαν. Ὁ ταλαίπωρος Βαλδουῖνος, ἐν συνοδίᾳ τοῦ Γραδενίγου, τοῦ πατριάρχου Ἰουστινιάνη καὶ πολυαρίθμων Ἐνετῶν καὶ ἄλλων δυτικῶν, κατέφυγε κατ' ἀρχὰς εἰς Εὔβοιαν, ἀφοῦ ἀπέβαλε καθ' ὁδὸν πολλοὺς τῶν συνοδοιπόρων ἐκ τῆς πείνης καὶ τῶν ἄλλων κακουχιῶν. Ἐκεῖθεν ἐπέρασεν εἰς Ἀπουλίαν παρὰ τῷ Μαμφρέδῳ, καὶ ἔπειτα ἐπλανήθη ἀνὰ πᾶσαν τὴν Εὐρώπην, ἐπαιτῶν ἐπὶ ματαίῳ ἐπικουρίας ἵνα δυνηθῇ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν αὐτοῦ τῆς ὁποίας οὔτε αὐτὸς οὔτε ἄλλος τῶν δυτικῶν ἦτο πεπρωμένον νὰ ἄρξῃ ποτέ.

Νόμισμα Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγου

ΟΙΚΟΣΗΜΑ ΦΡΑΓΚΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Α'. Πανδούλφου Μαλατέστα, ἐπὶ τῆς πόλεως Πατρῶν.—Β'. Τοῦ Οἴκου τῶν Σοράντσων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ κάστρου τῆς Σίφνου.
Γ'. Τῶν Τόκκων.—Δ'. Τῶν Σομαρίπα, ἐν Νάξῳ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

ΑΙ ΕΝ ΤΩι ΜΕΤΑΞΥ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑΙ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΝΕΤΩΝ ΟΣΟΙ ΚΑΤΕΙΧΟΝ ΤΑΣ ΚΥΡΙΩΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑΣ ΧΩΡΑΣ

Τοιουτοτρόπως ἀνεκτήθη ἡ Κωνσταντινούπολις τῇ 26 Ἰουλίου 1261. Ἀλλὰ πρὶν ἢ παρακολουθήσωμεν τὰ ἀποτελέσματα τοῦ γεγονότος τούτου ἐπανερχόμεθα εἰς τὰς ἐν τῷ μεταξὺ τύχας τῶν ἄλλων ὑπὸ τῶν Φράγκων δεσποζομένων χωρῶν, ἵνα ἔχῃ ὁ ἀναγνώστης πρὸ ὀφθαλμῶν πλήρη ὁπωσοῦν τὴν εἰκόνα τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων καθ' οὓς χρόνους ἐφάνη ἀνανεούμενον τὸ ἀρχαῖον μεσαιωνικὸν κράτος.

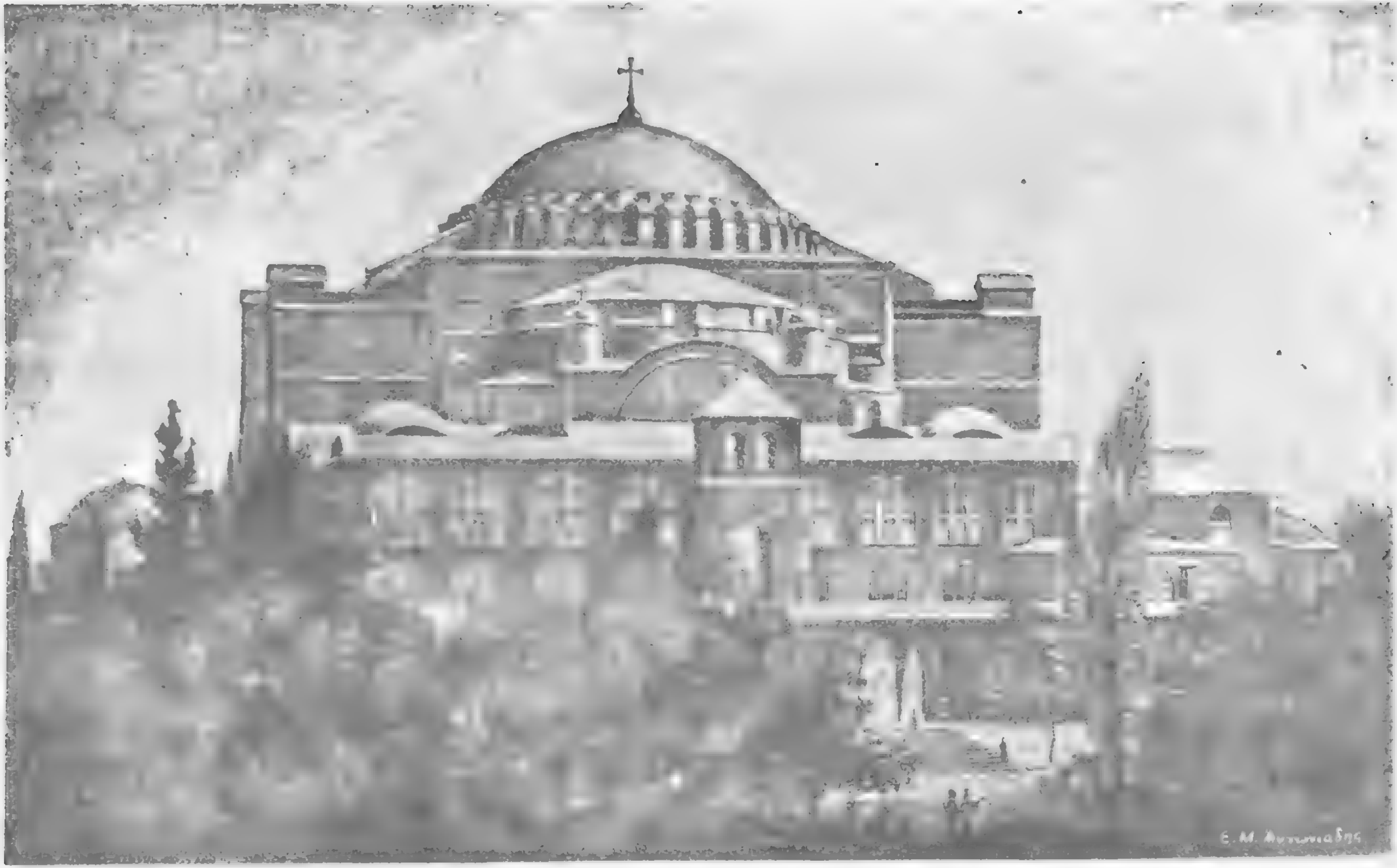
Ἀφ' ἧς οἱ Σαμπλῖτται ἐγένοντο οὕτως ἢ ἄλλως ἔκπτωτοι τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν ἦρξε τῆς Πελοποννήσου ὁ Γοδοφρέδος Α' Βιλλεαρδουῖνος(1), 1210—1218, προσεπωνυμούμενος πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας ἢ τοῦ Μωρέως. Καὶ ἡ μὲν πρώτη τῶν ἐπωνυμιῶν τούτων ἐνθυμίζει τὸ ἐπίσημον ὄνομα τὸ ἀποδοθὲν πάλαι ποτὲ ὑπὸ τῶν Ρωμαίων εἰς τὴν ἐπαρχίαν ἣν συνεκρότησαν ἐκ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος. Πλεῖστα δὲ εἰκοτολογήθησαν περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Μωρέως, τὸ ὁποῖον ἐπικρατέστατον γενόμε-

(1) Ἀλλά, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὁ Γοδοφρέδος Α' οὐδέποτε ἐπισήμως ἐχρήσατο τῇ προσωνυμίᾳ ταύτῃ.

νον ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας σῴζεται μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Δυστυχῶς πάντα ὅσα περὶ τῆς ἐτυμολογίας αὐτοῦ ἐρρήθησαν ἄχρι τοῦδε φαίνονται ἀπίθανα. Οἱ μὲν εἶπον ὅτι τὸ ὄνομα παρήχθη καθ' οὓς χρόνους ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας Ρογέρος ἐμβαλὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπήγαγεν ἐκ Κορίνθου καὶ Θηβῶν εἰς Πάνορμον τῆς Σικελίας τοὺς ἐργάτας τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων. Ἐπειδή, ἠξίωσαν, τὸ μᾶλλον προσοδοφόρον καὶ τὸ μᾶλλον καλλιεργούμενον τῶν προϊόντων τῆς χερσονήσου ἦτο ἡ ***μωρέα*** (τὸ δένδρον), τούτου ἕνεκα ἐξ αὐτοῦ μετωνομάσθη ἡ Πελοπόννησος ***Μωρέας*** (νῆσος ἢ χώρα). Διατί ὅμως, ἀπηντήθη εἰς ταῦτα, νὰ λάβῃ τὸ ὄνομα τοῦτο κατ' ἐξαίρεσιν ἡ Πελοπόννησος, ἐνῷ εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ ἐκτὸς αὐτῆς, μάλιστα δὲ ἐν Θήβαις, ἐκαλλιεργεῖτο πολὺ τό τε δένδρον ἐκεῖνο καὶ ἡ δι' αὐτοῦ παραγομένη μέταξα; Δὲν θέλομεν εἴπει τι περὶ τῶν ἐτυμολογιῶν καθ' ἃς ἢ τὸ ὄνομα εἶναι παραφθορὰ τῆς λέξεως ***ὡραία*** ἢ παρήχθη ἔκ τινος, ἄδηλον πότε, ἐν Πελοποννήσῳ κατασταθείσης ἀποικίας Σαρακηνῶν, τοὺς ὁποίους καὶ ***Μαύρους*** ἢ ***Μώρους*** ὠνόμαζον ἀπὸ τοῦ μέσου αἰῶνος οἱ δυτικοί. Πλειοτέραν προσοχὴν ὀφείλομεν νὰ ἐπιστήσωμεν εἰς τὴν ἀπὸ τῆς 16 ἑκατονταετηρίδος προκύψασαν εἰς μέσον γνώμην ὅτι ἡ λέξις ***Μωρέας*** παρήχθη δι' ἀναγραμματισμοῦ ἐκ τῆς λέξεως ***Ρωμαία***· διότι εἰς ταύτην ἐπανῆλθεν ὁ νεώτερος καὶ σοφώτατος τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἱστοριογράφος Χὸπφ ὑπολαβὼν αὐτὴν ὡς πιθανωτέραν πασῶν τῶν ἄλλων. Ὁ Χὸπφ ἀναφέρει συγγραφεῖς καὶ ἔγγραφα τῆς 13 καὶ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος ἐν οἷς ἡ Πελοπόννησος ὀνομάζεται ἰδίως ***Ρωμανία*** καὶ ἐκ παραλλήλου μάλιστα τίθεται «*τὸ βασίλειον τῆς* Ρωμανίας ἤτοι τὸ βασίλειον τοῦ Μωρέως»· καὶ πάλιν «ἡ χώρα τοῦ Μωρέως ἤτοι ἡ Ρωμανία». Ἐκ τούτων ἐξάγεται βεβαίως ὅτι ἡ Πελοπόννησος ἐλέγετο ἐνίοτε ὑπὸ τῶν δυτικῶν κατ' ἐξοχὴν ***Ρωμανία***. Ἀλλὰ πῶς ἡ ***Ρωμανία*** ἔγινε ***Ρωμαία***, καὶ διατί οἱ δυτικοὶ περιέπεσον ὦ; πρὸς τὴν λέξιν ***Ρωμαία*** εἰς τὴν μετάθεσιν ἐκείνην εἰς ἣν δὲν εἶχον περιπέσει ἐπὶ τῆς λέξεως ***Ρωμανία***;

Πολὺ μᾶλλον πολύκροτος ἀπέβη ἡ ἐτυμολογία τοῦ Φαλλμεράϋερ, ὅστις ἀγωνιζόμενος νὰ ἐκσλαυίσῃ τὰ πάντα ἐν Ἑλλάδι ἰσχυρίσθη ὅτι τὸ νέον τῆς Πελοποννήσου ὄνομα ἐδόθη εἰς αὐτὴν ὑπὸ τῶν καταλαβόντων τὴν χερσόνησον Σλαύων καὶ παράγεται ἐκ τῆς σλαυικῆς λέξεως ***μόρε***, ἥτις σημαίνει τὴν θάλασσαν. Εἰς τὴν γνώμην ταύτην ἀντιπαρετηρήθη ὅτι ἡ τοιαύτη ἐτυμολογία ἀντιβαίνει παντάπασιν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν σλαυικῶν γλωσσῶν· τὰ παράγωγα τῆς λέξεως ***μόρε*** παρὰ τοῖς Σλαύοις εἶναι ***βζμόργε***, ***πομόργε*** καὶ τοιαῦτα, οὐχὶ δὲ ποτὲ ***Μωρέας*** ἢ ***Μωριᾶς***. Οὕτω λ. χ. οἱ Σλαῦοι μετωνόμασαν τὴν γνωστὴν παράλιον γερμανικὴν χώραν ***Πομερανίαν***, ὅ ἐστι παραθαλασσίαν· ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὠνόμασαν ἁπλῶς ***μόρε***, ἤτοι θάλασσαν, τὴν Πελοπόννησον; Πλὴν τούτου παρετηρήθη ἐνταῦθα, καὶ μετὰ πλείονος μάλιστα λόγου, ὅ,τι καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκ τοῦ δένδρου τῆς μωρέας παραγωγήν· διατί, εἶπον, οἱ Σλαῦοι νὰ ὀνομάσωσι τὴν Πελοπόννησον παραθαλασσίαν, ἐνῷ ἐπῴκησαν ἐπίσης πολυάριθμοι καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ἥτις εἶναι ἐπίσης παραθαλασσία χώρα; Ἀλλ' ὅ,τι παντελῶς ἀνατρέπει τὴν σλαυικὴν ταύτην ἐτυμολογίαν εἶναι ὅτι τὸ ὄνομα Μωρέας δὲν μνημονεύεται εἰμὴ ἀπὸ τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς. Αὐτὸς ὁ Φαλλμεράυερ ἐβεβαίωσεν ὅτι ὁ πρῶτος μεταχειρισθεὶς τὴν λέξιν Μωρέας εἶναι ὁ ὑποδιάκονος Δαμασκηνὸς Στουδίτης ὁ Θεσσαλονικεύς, ἐν τῇ 53 ὁμιλίᾳ αὐτοῦ· ἀλλὰ μὴ ἐξακριβώσας πότε ἔγραψεν ὁ Δαμασκηνὸς αὐτογνωμόνως κατὰ τὴν συνήθειάν του ἀποδίδει αὐτὸν εἰς τὴν 13 ἑκατονταετηρίδα. Ἐρεύνης ὅμως σπουδαιοτέρας γενομένης εὑρέθη ὅτι ὁ Δαμασκηνὸς λέγει μὲν τοὺς Ἀρειανοὺς ἐξορισθέντας εἰς ***ὅλα τὰ μέρη τοῦ Μωρέως*** καὶ κατωτέρω διαλαμβάνει πάλιν, ***ὅσα εἶναι ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης τὰ μέρη ἕως τὸν Μωρέαν***, ἀλλὰ τὸ βιβλίον

αὐτοῦ, ὀνομαζόμενον ***Θησαυρός***, ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Ἐνετίᾳ τῷ 1603. Μήπως προϋπῆρξεν ἀρχαιότερόν τι ἔργον τοῦ ὁποίου τὸ προκείμενον εἶναι ἁπλῆ μετάφρασις εἰς τὴν *καθωμιλημένην πρὸς χρῆσιν τῶν πολλῶν*; Περὶ τούτου ὅμως οὐδὲν ἔχομεν τεκμήριον. Ὁ ἐν Ἐνετίᾳ ἐκδοθεὶς Θησαυρὸς οὐδὲν τοιοῦτο λέγει ἢ ὑπαινίττεται· οὐδέ, καὶ τούτου ὑποτιθεμένου, ἤθελεν εἶναι γνωστὸν πότε συνετάχθη τὸ πρωτότυπον τοῦτο καὶ ἂν ἐν αὐτῷ ἐγίνετο χρῆσις τῆς λέξεως ***Μωρέας*** ἢ μᾶλλον τῆς λέξεως ***Πελοπόννησος***, ἀντὶ τῆς ὁποίας ὁ μεταφραστὴς μετεχειρίσθη τὴν *πρώτην ὡς συνηθεστέραν καὶ εὐληπτοτέραν* ἐν τῇ 16 ἑκατονταετηρίδι. Ἀλλ' ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει τὸ ἐνδόσιμον ὅτι ὁ Θησαυρὸς τοῦ Στουδίτου εἶναι μετάφρασις ἀρχαιοτέρου ἔργου· ὥστε ὁ συγγραφεὺς εἰς ὃν ἀναφέρεται ὁ Φαλλμεράυερ ὡς πρῶτον μεταχειρισθέντα τὴν λέξιν Μωρέαν ἀνήκει ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν 16 ἑκατονταετηρίδα, ἐνῷ εἶναι βεβαιότατον ὅτι πολὺ πρὸ τούτου ἀναφαίνεται ἡ λέξις καὶ παρὰ συγγραφεῦσι καὶ ἐν δημοσίοις ἐγγράφοις. Τῳόντι ἐκ τῶν τῆς Βυζαντίδος συγγραφέων πρῶτος μετεχειρίσθη τὸ ὄνομα τοῦ Μωρέως ὁ ἐν τῇ 14 ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας Γεώργιος Παχυμέρης. Ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι περιηγηθέντες τὰς ἑλληνικὰς χώρας Ἐδρισῆς καὶ Βενιαμὴν Τουδέλας, ὧν ὁ μὲν ἦτο Ἄραψ ἐκ Σικελίας ὁρμώμενος, ὁ δὲ Ἰουδαῖος καταγόμενος ἐξ Ἱσπανίας, δὲν ἀναφέρουσιν ἔτι τὸ ὄνομα καὶ ἀπ' ἐναντίας ὁμιλοῦσι περὶ Πελοποννήσου. Ἐπειδὴ δέ, ὡς καὶ ἄλλοτε παρετηρήσαμεν, οὐδέτερος ἐξ αὐτῶν εἶχε τὴν *φιλοτιμίαν* τοῦ *ἑλληνίζειν* περὶ τὰ ὀνόματα, ἐκ τῆς σιωπῆς των δὲν ἠμποροῦμεν εἰμὴ νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα ἢ ὅτι ἡ χερσόνησος δὲν εἶχεν εἰσέτι μετονομασθῆ ἢ ὅτι τὸ νέον αὐτῆς ὄνομα ἦτο τοσοῦτον πρόσφατον ὥστε δὲν εἶχεν ἔτι ἐπικρατήσει. Τοῦτο δέ, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, εἶναι καὶ τὸ ἰσχυρότατον ἐπιχείρημα κατὰ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ Φαλλμεράυερ. Ἂν οἱ Σλαῦοι ἔδιδον εἰς τὴν χερσόνησον τὸ νέον αὐτῆς ὄνομα, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ μὲν τοῦτο ἀφανὲς ἐν διαστήματι τῶν τεσσάρων ἢ πέντε ἑκατονταετηρίδων καθ' ἃς οἱ Σλαῦοι ἦσαν πολυαριθμότεροι, νὰ προκύψῃ δ' αἴφνης εἰς μέσον ἐπὶ τῶν Φράγκων καὶ διὰ τῶν Φράγκων, δηλαδὴ εἰς χρόνους καθ' οὓς οἱ Σλαῦοι εἶχον ἀρχίσει νὰ ἀφανίζωνται. Διότι ἐπὶ τῶν Φράγκων ἀναφαίνεται κατὰ πρῶτον. Ὁ στρατάρχης Βιλλεαρδουῖνος, ὅστις θεῖος ὢν τοῦ πρίγκιπος τοῦ Μωρέως ἱστόρησε τὰ κατὰ τὴν τετάρτην σταυροφορίαν, λέγει ὅτι ἡ χώρα εἰς ἣν ἀπεβιβάσθη ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ ὠνομάζετο ***Μουρέας*** que on apele la Mourée. Τῷ 1260 μνημονεύεται τὸ ὄνομα εἰς διάφορα ἐνετικὰ ἔγγραφα· in Morea et illis partibus in Morea barones Moreae. Τῷ 1261 ὁ Πάπας ὁμιλῶν περὶ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ φραγκικῆς ἡγεμονίας λέγει principatus Achayae ac Moreae. Ἔκτοτε δὲ τὸ ὄνομα ἀποβαίνει συνηθέστατον ἐν τοῖς δημοσίοις ἐγγράφοις· ὥστε εἶναι βέβαιον ὅτι παρήχθη, καθ' ἃ προείπομεν, ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι· ἀλλὰ πόθεν καὶ πῶς, περὶ τούτου ἐξακολουθεῖ συζήτησις πεισματώδης ἀλλ' ἄγονος. Οἱ μὲν εἶπον ὅτι ὑπῆρχεν ἐν Ἤλιδι πόλις Μοραία, οἱ δὲ ὅτι ἄχρι τοῦδε ὑπάρχει ἐν τῷ δήμῳ Κυπαρισσίας χωρίον Μοργιοτιάδα καλούμενον, οἱ δὲ ὅτι ἡ Κοίλη Ἦλις ἠδύνατο νὰ καλῆται ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων Ἀνόρειος ἢ Ἀμόρειος, ἐξ οὗ οἱ Φράγκοι ἐσχημάτισαν τὸ ὄνομα l' Amorée, ἀλλὰ καὶ τούτων πάντων τεθέντων οὐδόλως οὐδαμῶς ἐξηγήθη διατί καὶ πῶς ἡ Ἦλις ἢ ἡ Κυπαρισσία ἠξιώθησαν τῆς τιμῆς νὰ μεταβάλωσι τὸ ἀρχαῖον τῆς Πελοποννήσου ὄνομα, ἡ μὲν Ἦλις εἴτε δι' ἑνὸς τμήματος αὐτῆς εἴτε καὶ διὰ μιᾶς μόνης πόλεως, ἡ δὲ Κυπαρισσία διὰ μιᾶς πάλιν πόλεως. Ἐρρήθη ὡσαύτως ὅτι ὁ ἐν τῇ 13 ἑκατονταετηρίδι ἄραψ γεωγράφος Ἴβν Σαΐδ ἀναφέρει ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Μορέως κειμένην ὁμώνυμον πόλιν. Ἀλλὰ πῶς νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν ὕπαρξιν τοιαύτης πόλεως εἴτε ἐν τῇ Ἤλιδι εἴτε ὁπουδήποτε ἄλλου τῆς Πελοποννήσου, ἐνῷ ἴχνος αὐτῆς δὲν εὑρίσκομεν οὔτε εἰς τὰ ***χρονικὰ τοῦ Μωρέως*** οὔτε εἰς τὸν ἕτερον

Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΥΠΟ ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ ΑΝΑΚΤΗΣΙΝ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

(Κατὰ Ε. Ἀντωνιάδην)

ἄραβα γεωγράφον Ἐδρισῆν, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνώτερον τῆς συγγραφῆς τοῦ Ἴβν Σαΐδ; Μόνον δὲ περιεργείας χάριν ἓν ἔτι θέλομεν προσεπιφέρει. Ὁ ἐν τῇ 15 ἑκατονταετηρίδι γράψας Μάζαρις, ἐν τῷ Νεκρικῷ Διαλόγῳ, τῷ ἐπιγραφομένῳ μὲν ***Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν ᾅδου***, ἐκδοθέντι δὲ ὑπὸ τοῦ γάλλου Boissonade, ὀνομάζει τὴν Πελοπόννησον οὐχὶ Μωρέαν, ἀλλὰ Μῶραν· καὶ πολλάκις μὲν μεταχειρίζεται τὸ ὄνομα τοῦτο, ἅπαξ δὲ παίζει περὶ αὐτὸ λέγων· «καὶ ἐς μόρον ῥαδίως ἀτονητὶ ἀπὸ Μώρας χαίρων καὶ εὐφραινόμενος ἥξεις» (¹). Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τοὺς Βιλλεαρδουίνους.

Ὁ Γοδοφρέδος Α΄ ἀποθανὼν τῷ 1218 κατέλιπε δύο υἱούς, τὸν Γοδοφρέδον Β΄

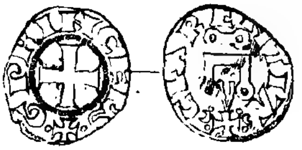

Ἡ μεγάλη στοὰ τοῦ κάστρου του Χλουμουτσίου

τὸν διαδεξάμενον τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, 1218—1245, καὶ τὸν Γουλιέλμον, ὅστις ἔλαβε τὴν

(¹) Εἰς τὰς εἰρημένας γνώμας προσθετέον καὶ τάδε : Ὡς ἀνωτέρω λέγεται, ὁ ἀρχαιότερος τύπος τοῦ ὀνόματος ἐν τοῖς δημοσίοις ἐγγράφοις τοῖς φραγκικοῖς εἶναι Amorée. Κατ' ἀξιομνημόνευτον δὲ τρόπον ***Ἀμούρια*** καλεῖται παρὰ τῷ πέρσῃ ποιητῇ Φορδουσι ἤδη κατὰ τὸν 10 αἰῶνα ἅπασα ἡ Ἑλλὰς ἢ μᾶλλον τὸ κράτος τῶν Ρωμαίων. Τὸ ὄνομα τοῦτο παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς τῆς Ἀνατολῆς προῆλθεν, ὡς ἐπραγματεύθημεν ἤδη περὶ τούτου, ἐκ τοῦ ***Ἀμορίου*** τῆς Φρυγίας. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ἀληθὲς ὅτι ἤδη κατὰ τὸν 10 αἰῶνα σύμπασα ἡ Ἑλλὰς ἐκαλεῖτο ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κόσμῳ ***Ἀμούρια***· οἱ δὲ πέρσαι γεωγράφοι τοῦ 13ου καὶ 14ου αἰῶνος περιορίζουσι τὴν ***Ἀμούρια*** μόνον εἰς την Πελοπόννησον, τὰς ἐν Εὐρώπῃ ἑλληνικὰς χώρας διαιροῦντες εἰς τὴν Μακεδονίαν, τὰς Ἀθήνας (τὴν μέσην Ἑλλάδα) καὶ τὴν ***Ἀμούρια*** (τοῦτο ποιεῖ ὁ τοῦ 14 αἰῶνος περίφημος ἀστρονόμος Οὐλούκπεϊ). Τώρα τίνα σχέσιν ἔχει τὸ ***Ἀμούρια*** τῶν Περσῶν, Ἀράβων καὶ Τούρκων πρὸς τὸν Μωρέα ; Ὅτι τὸ ***Ἀμούρια*** ὑπὸ γενικωτέραν ἔννοιαν, ἐν τῇ σημασίᾳ δηλονότι τῆς ὅλης Ἑλλάδος, προέρχεται ἐκ τοῦ ***Ἀμόριον*** εἶναι βέβαιον. Μόνον δὲ ζήτημα εἶναι τὸ ἑξῆς : Ἀρά γε τὸ ***Ἀμούρια*** ἐν τῇ στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ τῆς Πελοποννήσου παρὰ τοῖς Πέρσαις καὶ Τούρκοις εἶναι τὸ αὐτὸ ὄνομα περιορισθὲν ἀπὸ τῆς γενικῆς ἐννοίας εἰς τὴν μερικὴν ἢ μήπως οἱ Πέρσαι καὶ Τοῦρκοι τὸ παρ' αὐτοῖς γενικὸν ὄνομα τῆς Ἑλλάδος ***Ἀμούρια***, τὸ ἐκ τοῦ φρυγικοῦ ***Ἀμορίου*** προελθόν, συνέχεον πρὸς τὸ γαλλικὸν Amorée, ἢ πρὸς τὸ κοινότερον ***Μωρέας***, τὸ ἔχον καταγωγὴν διάφορον ; Τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν εἶναι ἔτι διευκρινημένον σαφῶς.

ἡγεμονίαν τῆς Καλαμάτας, ἤτοι τὸ ἀρχαῖον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ φέουδον, ὅπου καὶ εἶχε γεννηθῆ ὁ Γουλιέλμος, ἐξ οὗ ὀνομάζεται συνήθως ἐν τοῖς χρονικοῖς ***Γουλιάμος Καλαμάτης***. Οἱ χρονογράφοι ὀνομάζουσι τὸν Γοδοφρέδον Β' πρῶτον πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας· διότι ἐπωνυμεῖτο μὲν οὕτω καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Γοδοφρέδος Α', ἀλλὰ δὲν εἶχε ποτὲ ἀναγνωρισθῆ ὡς τοιοῦτος ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει λατινικῆς αὐτοκρατορίας, πρῶτος δὲ ὁ αὐτοκράτωρ Πέτρος Κουρτεναίυ ἐκύρωσε τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο ὡς πρὸς τὸν Γοδοφρέδον Β', ἀφοῦ οὗτος συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τοῦ Πέτρου Ἀγνήν. Κατ' ἀρχὰς ὁ Γοδοφρέδος Β' διετέλεσεν, ὅπως καὶ ὁ πατήρ του, εἰς ἀδιακόπους διενέξεις πρὸς τὸν λατινικὸν κλῆρον, διότι ἐξηκολούθει σφετεριζόμενος τὰ πλεῖστα τῶν κτημάτων του καὶ γλίσχρας τινὰς χορηγίας μόνον παρέχων ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου πρὸς συντήρησιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετεχειρίσθη τοὐλάχιστον πρὸς τὸ κοινὸν συμφέρον τὰ ἐκκλησιαστικὰ εἰσοδήματα, διότι κατεσκεύασεν ἐξ αὐτῶν ὑπεράνω τῆς πόλεως Γλαρέντζας ἐν Ἤλιδι τὸ ἰσχυρὸν φρούριον Χλομοῦτζι, τοῦ ὁποίου ὁ κρατερὸς πύργος μετὰ τοσούτων αἰώνων παρέλευσιν καὶ ἀφοῦ τοσαύτας ὑπέστη προσβολὰς σῴζεται μέχρι τῆς σήμερον, μαρτύριον διαρκὲς τῆς ἐν Πελοποννήσῳ φραγκοκρατίας. Τὸ Χλομοῦτζι ὑπῆρξε τὸ ἀσφαλέστατον ἔρεισμα τῆς ξενικῆς ταύτης κυριαρχίας· ὠνομάζετο δὲ καὶ Κλαιρμόντ (Clairemont) καὶ βραδύτερον Καστὲλ Τορνέζε ἐκ τούτου, ὅτι οἱ πρίγκιπες τοῦ Μωρέως, λαβόντες τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ κόπτωσι νομίσματα, εἰς Χλομοῦτζι ἔστησαν τὸ νομισματοκοπεῖον αὐτῶν, τὰ δὲ αὐτόθι κοπτόμενα νομίσματα τὰ λεγόμενα γαλλιστὶ tournois (1) ὠνομάζοντο εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν τοῦ καιροῦ ἐκείνου ***τορνέζια***. Τελευταῖον τὸ Χλομοῦτζι κατέστη ἔκτοτε ἡ μόνιμος τοῦ Γοδοφρέδου Β' καθέδρα, ἐνῷ ὁ πατὴρ αὐτοῦ δὲν εἶχε τοιαύτην, ἀλλ' ἤδρευεν ἐξ ὑπαμοιβῆς εἰς τρεῖς διαφόρους πύργους τοῦ κράτους. Μόνον δὲ ἀφοῦ συνεπλήρωσε τὸ ἀξιόλογον τοῦτο ἵδρυμα διὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν προσόδων ἀπέδωκεν ὁ Γοδοφρέδος

Τορνέζιον

Β' εἰς τὸν κλῆρον τὰ κτήματα αὐτοῦ τῷ 1223 δυνάμει συμβιβασμοῦ ἐπικυρωθέντος καὶ ὑπὸ τοῦ πάπα Ὀνωρίου (2). Κατὰ τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον αἱ ἐν Πελοποννήσῳ ἐκκλησίαι ἀνέλαβον ἅπαντα τὰ κτήματα ὅσα εἶχον ἐν αὐτῇ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξίου Α' (3). Ὁ πρίγκιψ διετήρησε μὲν τοὺς θησαυροὺς καὶ τὰ κινητὰ τῶν ἐκκλησιῶν ἀλλ' ὤφειλε νὰ πληρώνῃ τοῦ λοιποῦ μετὰ τῶν βαρώνων αὐτοῦ καὶ ὑπηκόων τὴν νενομισμένην δεκάτην, ἧς τὸ ὅλον ὡρίσθη εἰς χίλια ὑπέρπυρα κατ' ἔτος, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἀρχιεπίσκοποι Πατρῶν καὶ Κορίνθου ἐλάμβανον ἀνὰ 170, οἱ δὲ ἐπίσκοποι Λακεδαίμονος, Ἀμυκλῶν, Κορώνης, Μεθώνης καὶ Ὠλενοῦ ἀνὰ 150, ὁ δὲ τοῦ Ἄργους 68· καὶ ἐπειδὴ τὰ ποσὰ ταῦτα ἀθροιζόμενα ὑπερβαίνουσι τὰ χίλια ὑπέρπυρα, ὁ Χὸπφ εἰκάζει ὅτι οἱ μὲν πέντε ἐπίσκοποι ἐλάμβανον μᾶλλον ἀνὰ 120 ὑπέρπυρα, ὁ δὲ τοῦ Ἄργους 60. Ὁπωσδήποτε ὅμως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ περὶ τούτου βέβαιον εἶναι ὅτι τὸ ὅλον ποσὸν τῆς δεκάτης ὡρίσθη εἰς τρό-

(1) Διότι ἐκόπτοντο ἐν ἀρχῇ ἐν τῇ γαλλικῇ πόλει Tours (*Τορώνῃ*) καὶ ἐντεῦθεν ἔλαβον τὸ ὄνομα. Τὸ tournois ἦν τὸ σύνηθες ἐν Γαλλίᾳ κυκλοφοροῦν νόμισμα μέχρι τοῦ 1795. Τὸ δικαίωμα τοῦ κόπτειν νόμισμα ἐδόθη τῷ Γουλιέλμῳ οὐχὶ ὑπὸ τοῦ λατίνου αὐτοκράτορος τῆς Κων]πόλεως, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ ἐν Γαλλίᾳ ὑπερτάτου φεουδαλικοῦ κυρίου τοῦ οἴκου τῶν Βιλλεαρδουίνων βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου Θ', ὅτε οὗτος ἐπεχείρησε τῷ 1249 τὴν ἐπὶ τὴν Αἴγυπτον στρατείαν, καὶ ἐν τῇ στρατείᾳ ταύτῃ ὁ Γουλιέλμος μετέβη εἰς συνάντησιν αὐτοῦ γενομένην ἐν Λεμεσσῷ τῆς Κύπρου.

(2) Ὀνωρίου Γ'.

(3) Ἀκριβέστερον ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία ἔλαβεν ὅλα τὰ κτήματα ὅσα ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία εἶχεν ἐπὶ Ἀλεξίου Α'.

πον μαρτυροῦντα τὴν ἐλαχίστην ὑπὲρ τοῦ κλήρου προθυμίαν τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς. Χίλια ὑπέρπυρα ἰσοδυναμοῦσι πρὸς φρ. 11.200. Ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ δεκάτη τῶν σιτηρῶν, τῶν λαχανικῶν, τῶν καρπῶν καὶ τοῦ οἴνου, τῆς φορβῆς, τοῦ μέλιτος καὶ τοῦ βάμβακος τῆς Πελοποννήσου δὲν ἀνέβαινεν εἰμὴ εἰς 11.200 μόνον φράγκα(1).

Πολὺ δὲ σπουδαιότερα δι' ἡμᾶς εἶναι τὰ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐκανονίσθησαν τὰ θρησκευτικά, τὰ ἀστικὰ καὶ τὰ πολιτικὰ τῶν κατακτηθέντων δικαιώματα. Οἱ Βιλλεαρδουῖνοι, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι φράγκοι ἡγεμόνες τῶν κυρίως ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐσεβάσθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὸ πάτριον τῶν ἰθαγενῶν θρήσκευμα. Ναὶ μὲν ἐδήμευσαν τὰ πλεῖστα καὶ πλουσιώτατα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας κτήματα, ἐδήμευσαν ὅμως αὐτὰ οὐχὶ ὑπὲρ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας· ἀπέδωκαν τὰ κτήματα ταῦτα εἰς τὸ δημόσιον, ὅ ἐστιν ἔπραξαν ὅ,τι εἶχον πολλάκις πράξει οἱ ἡμέτεροι βασιλεῖς, ἐπὶ τῆς ἐν τῇ 8 καὶ ἐν τῇ 9 ἑκατονταετηρίδι μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἀληθεύει προσέτι ὅτι ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀρχιεπισκόπους ἕλληνας δὲν ἀνεγνώρισαν· ἠνείχοντο ὅμως τοὺς ἐπισκόπους· καὶ ὅσοι ἐκ τούτων παρέμειναν εἰς τὰς ἐπισκοπὰς αὐτῶν, οὔτε τὸ ἴδιον δόγμα ἠναγκάσθησαν νὰ μεταβάλωσιν οὔτε τῆς ἐπὶ τῶν ἱερῶν δικαιοδοσίας ἐστερήθησαν. Τὰ δὲ περὶ τοῦ κατωτέρου τούτου κλήρου ἐκανονίσθησαν ἐπὶ τοῦ Γοδοφρέδου Β', ἐν Πελοποννήσῳ, εἰς τρόπον ἐξ οὗ δηλοῦται ἰδιάζουσά τις τοῦ ἡγεμόνος τούτου πρόνοια ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Τῷόντι οἱ ἕλληνες ἱερεῖς ἀπηλλάγησαν ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ἐν μέρει τοὐλάχιστον τῶν ὑποχρεώσεων ἃς πρότερον εἶχον εἰς τὸ κράτος. Οἱ ἐν τοῖς χωρίοις λειτουργοῦντες ἐξ αὐτῶν εἰς οὐδένα ἔκτοτε ὑπεβάλλοντο φόρον καὶ εἰς οὐδεμίαν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν· ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν τοιούτων ὡρίσθη εἰς δύο καθ' ἕκαστον χωρίον περιέχον ἀπὸ 25—70 οἰκογενείας, εἰς τέσσαρας ἐν τοῖς χωρίοις τὰ ὁποῖα περιελάμβανον 71—124 οἰκογενείας καὶ εἰς ἓξ ὅπου ὑπῆρχον 125—169 οἰκογένειαι, αὐξάνοντος οὕτω τοῦ ἀριθμοῦ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν κατοίκων· ὅπου δὲ δὲν ὑπῆρχον 25 οἰκογένειαι ἀπηρτίζετο ὁ ἐλάχιστος οὗτος ὅρος ἐκ τῶν εἰς τὰ περίχωρα οἰκουσῶν. Οἱ ἄλλοι ἕλληνες ἱερεῖς ἐξηκολούθησαν φορολογούμενοι καὶ ἐν ἀνάγκῃ στρατιωτικῶς ὑπηρετοῦντες· οἱ δὲ ἐν ταῖς πόλεσιν ἀπηλλάσσοντο μὲν παντὸς ἄλλου πρὸς τὸ δημόσιον τέλους, κατέβαλλον ὅμως τὸ λεγόμενον ἀκρόστιχον, ἤτοι τὸν ἔγγειον φόρον. Αἱ διατάξεις αὗται φαίνονται καλῶς λελογισμέναι, διότι οἱ μὲν ἐν τοῖς ἀγροῖς πραγματικῶς ἐπιτελοῦντες τὰ λειτουργικὰ καθήκοντα (2) ἱερωμένοι, τῶν ὁποίων ἄλλως τε ὁ ἀριθμὸς συνετῶς ὡρίσθη, ἀπηλλάγησαν πάσης πολιτικῆς λειτουργίας (3) καὶ ὀφειλῆς καὶ καθ' ὃ ἔχοντες νὰ ἐπιτελέσωσιν ἀδιάλειπτα καθήκοντα καὶ καθὸ ἀπορώτεροι· οἱ δὲ ἐν ταῖς πόλεσι καθὸ εὐπορώτεροι ὑπεβλήθησαν εἰς τὸ ἀκρόστιχον· οἱ δὲ λοιποὶ πάντες ἐλογίσθησαν ἁπλοῖ πολῖται ὡς πρὸς τὰς πρὸς τὸ κράτος ὑποχρεώσεις.

Καὶ νῦν ἐρχόμεθα νὰ ἐξετάσωμεν μέχρι τίνος οἱ κατακτηταὶ ἐσεβάσθησαν τὴν ἰδιωτικὴν κτῆσιν τῶν ἰθαγενῶν καὶ ἐτήρησαν τὴν προτέραν νομοθεσίαν καὶ δικαιοδοσίαν.

(1) Ἀλλὰ τὰ χίλια *ὑπέρπυρα* ἐτέλει μόνος ὁ ἡγεμών, ἀνάλογα δ' ἐτέλουν οἱ βαρῶνοι καὶ οἱ ὑπήκοοι.

(2) Λέγε *ἱερουργικὰ καθήκοντα* ἢ *ἱεροπραξίας*.

(3) Λέγε *πολιτικῆς ὑπηρεσίας* (πλημμελῶς ἑρμηνεύει ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς πάντως τὸ εὐρωπαϊκὸν fonction. Ἡ ἑρμηνεία τῆς λ. ταύτης διὰ τῆς λ. *λειτουργία* συνᾴδει μὲν πρὸς τὴν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι σημασίαν τοῦ ὀνόματος, ἀλλὰ φέρει σύγχυσιν ἐν τῇ νεωτέρᾳ γλώσσῃ ἕνεκα τῆς εἰδικῆς θρησκευτικῆς ἐννοίας, εἰς ἣν μετέπεσεν αὕτη διὰ τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ γλώσσῃ ταύτῃ.

Ἀμέσως μετὰ τὴν κατάκτησιν οἱ Φράγκοι εἰσήγαγον ἐν τῷ νέῳ αὐτῶν κράτει τὰς λεγομένας Assisses de Jérusalem ἤ, καθὼς ὀνομάζουσιν αὐτὰς τὰ χρονικὰ τοῦ Μωρέως, τὰ **Συνήθια** τῶν Ἱεροσολύμων. Ἐκ τῶν χρονικῶν τούτων μανθάνομεν ἰδίως ὅτι τὰ **Συνήθια** ἴσχυσαν ἐν Πελοποννήσῳ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς τοῦ Γοδοφρέδου Α΄ ἡγεμονίας. Καὶ ὅτι οἱ αὐτοὶ νόμοι ἐπεκράτουν ἐν τῇ Ἀττικῇ μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ ὅρκου ὃν ἔδιδον οἱ δοῦλοι τῶν Ἀθηνῶν ὀμνύοντες πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ τηρήσωσι τὰ **Συνήθια** τῶν Ἱεροσολύμων (les bons us et coutumes dou royaume de Jérusalem). Ἐλέγοντο δὲ οὕτω οἱ νόμοι οὕς, μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1099 κατάκτησιν τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ τῶν σταυροφόρων, εἶχε δώσει εἰς τὸ νέον αὐτοῦ βασίλειον ὁ πρῶτος τούτου ἄρχων Γοδοφρέδος ὁ Βουιλλῶνος[1]. Τὸ πρῶτον κείμενον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος κώδικος ἀπωλέσθη πρωιμώτατα· τὸ δὲ σήμερον σῳζόμενον συνετάχθη βραδύτερον, δηλαδὴ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Σαλαδδὶν τῷ 1187 ἀνάκτησιν τῶν Ἱεροσολύμων, ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς τὰς περιλιπομένας κτήσεις τῶν Φράγκων ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ· καὶ τοῦτο τὸ μεταγενέστερον κείμενον, πιθανώτατα ἐν πολλοῖς διαφέρον τοῦ ἀρχικοῦ, εἶναι τὸ εἰσαχθὲν ἐν τῇ δεκάτῃ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι εἰς τὰς τότε κατακτηθείσας ὑπὸ τῶν δυτικῶν ἑλληνικὰς χώρας. Ὁ νέος οὗτος κῶδιξ διῃρεῖτο, ὡς καὶ ὁ παλαιός, εἰς δύο κεφαλαιώδη μέρη, ὧν τὸ μὲν ἐπιγραφόμενον major curia, haute cour, alta corte, ἐκανόνιζε τὰς μεταξὺ τῶν φεουδαρχῶν σχέσεις, τὸ δὲ ἐπιγραφόμενον minor curia, basse cour, bassa corte, ***αὐλὴ τῆς Μπουργεζῆας***, *κατὰ τὸν ἀρχαῖον γαλλικὸν τύπον* la cour de la Borgesie, ἐρρύθμιζε τὰς μεταξὺ τῶν πολιτῶν, bourgeois, σχέσεις. Καὶ τὸ μὲν ἀρχικὸν κείμενον συνετάχθη εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ἢ κατ' ἄλλους εἰς τὴν παλαιὰν γαλλικήν, τὸ δὲ μεταγενέστερον, τὸ καὶ μόνον, ὡς προείρηται, σῳζόμενον, ἐγράφη ὁμολογουμένως εἰς τὴν γαλλικήν. Ἀλλὰ τοῦ γαλλικοῦ τούτου νόμου, ὅπως εἰσήχθη ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις, τὸ πρωτότυπον, ἄχρι τοῦδε τοὐλάχιστον, δὲν εὑρέθη. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἔχομεν αὐτοῦ εἰμὴ μίαν ἰταλικὴν μετάφρασιν, τὸν ἐν ἔτει 1421 ἐν Εὐβοίᾳ ἀπαρτισθέντα κώδικα, ὅστις ἐκλήθη Ἀσσίζαι τῆς Ρωμανίας καὶ ἐκυρώθη ὑπὸ τῆς ἑνετικῆς κυβερνήσεως ὡς νόμος ἰσχύων ἐν ταῖς αὐτόθι κτήσεσιν αὐτῆς. Ὁ ἰταλικὸς οὗτος νόμος, παραβαλλόμενος πρὸς τὸ σῳζόμενον γαλλικὸν κείμενον τὸ ἰσχῦσαν ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ εἶναι ἐν τοῖς πλείστοις ἁπλῆ τούτου ἐπιτομή. Κατόπιν τῷ 1531, ἐγένετο μὲν καὶ ἑτέρα τοῦ γαλλικοῦ κειμένου, ἰταλικὴ μετάφρασις, ἐπιμελείᾳ ὡσαύτως τῆς ἑνετικῆς κυβερνήσεως, ἀλλ' αὕτη ἐφιλοπονήθη ἐν Κύπρῳ πρὸς χρῆσιν τῶν κατοίκων τῆς νήσου ἐκείνης. Ὑπάρχει προσέτι ἑλληνικὴ μετάφρασις οὐχὶ ὁλοκλήρου τοῦ σῳζομένου γαλλικοῦ κειμένου, ἀλλὰ μόνον τοῦ δευτέρου αὐτοῦ μέρους, ἤτοι τῆς ***αὐλῆς τῆς Μπουργεζῆας***, ἀλλὰ καὶ αὕτη συνετάχθη ἐν Κύπρῳ πιθανῶς κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ΙΕ΄ ἑκατονταετηρίδος, (ὅτε ἡ γνῶσις τῆς Γαλλικῆς εἶχεν ἐκλείψει παρὰ τοῖς Λατίνοις τῆς αὐτῆς νήσου κατοίκοις) καὶ ἴσχυσε παρ' αὐτοῖς περὶ τὴν μίαν ἑκατονταετηρίδα ἤτοι μέχρι τοῦ 1570, ὅτε ἡ Κύπρος ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων. Τῆς μεταφράσεως ταύτης περιῆλθον εἰς ἡμᾶς δύο χειρόγραφα τὰ νῦν εὑρισκόμενα ἐν τῇ Παρισινῇ βιβλιοθήκῃ, διότι ἀναμφίβολον εἶναι, ὅτι τὸ χειρόγραφον ὅπερ εἶδεν ὁ Ζαχαρίας πρὸ τοῦ 1839 ἐν τῇ μονῇ τῆς Λαύρας τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους Ἄθω, εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο, ὅπερ μετεκομίσθη βραδύτερον εἰς Παρισίους ὑπὸ τοῦ Μηνᾶ Μηνωίδου.

(1) Assises (Assise, Assisia) ἐλέγοντο ἐν ἀρχῇ εἶδος ὁρκωτῶν δικαστηρίων, ὧν ἡ ἀρχὴ ἐγένετο ἐν Ἀγγλίᾳ τῷ 11 αἰῶνι, ἐντεῦθεν δὲ μετηνέχθη τὸ σύστημα εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ εἰς τὸ βασίλειον τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἀκολούθως Assises ἐκλήθησαν καὶ οἱ νόμοι οἱ ἐκδιδόμενοι χάριν τῶν εἰρημένων δικαστηρίων καὶ ἐν αὐτοῖς τούτοις ἀναπτυχθέντες. Ἐντεῦθεν ἡ λέξις ἔλαβε τὴν σημασίαν τὴν ἐκδηλουμένην ἐν τῇ ἄνωθι συνηθείᾳ.

Οὔτε λοιπὸν τὸ Ἑλληνικὸν τοῦτο κείμενον οὔτε τὸ ἐν ἔτει 1531 ἐν Κύπρῳ καταρτισθὲν ἰταλικὸν δύναται νὰ δώσωσιν εἰς ἡμᾶς ἀσφαλῆ ἔννοιαν τῶν φεουδικῶν νόμων ὅσοι ἐπεκράτησαν ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις· ἀλλὰ μόνον ὁ ἐν Εὐβοίᾳ ἰσχύσας ἰταλικὸς κῶδιξ τοῦ 1421, ὅστις κατ' οὐσίαν ἦτο προδήλως αὐτὸς ὁ καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τῶν Φράγκων ἐφαρμοσθεὶς νόμος, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ ἄρθρον 43 αὐτοῦ ρητῶς κανονίζει τὴν ὑπερτάτην δικαιοδοσίαν οὐ μόνον τῶν τριῶν ἀρχόντων τῆς Εὐβοίας ἀλλὰ καὶ ὅλων τῶν λοιπῶν δυναστῶν τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων. Ἐκ τῆς μελέτης δὲ τοῦ κώδικος τούτου συνάγομεν τὰ ἑξῆς κεφαλαιώδη γεγονότα.

Οἱ κατακτηταὶ δὲν ἐπεφύλαξαν εἰς ἑαυτοὺς καὶ μόνους τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ ἔχειν ἱπποτικὰ φέουδα· τοιαῦτα φέουδα κατείχοντο καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων. Τφόντι τὸ ἄρθρον 138 ὁμιλεῖ σαφέστατα περὶ φεούδων ἑλληνικῶν καὶ περὶ φεουδούχων Ἑλλήνων τε καὶ Ἑλληνίδων.

Πλεῖστοι τῶν γεωργῶν τῶν καλλιεργούντων τὰ τῶν φεούδων κτήματα ἦσαν δουλοπάροικοι (vilains), εἴτε ἐκ τῶν προτέρων χρόνων διατελοῦντες τοιοῦτοι εἴτε πολλαπλασιασθέντες διὰ τῆς κατακτήσεως. Καὶ ἅπαντες μὲν ἦσαν Ἕλληνες ἀλλὰ καθυπεβάλλοντο εἰς τοὺς φραγκικοὺς νόμους, διότι ἐκ τῶν 227 ἄρθρων τοῦ κώδικος 31 πραγματεύονται περὶ τῆς τάξεως ταύτης τῶν ὑπηκόων. Σημειωτέον ἐν τούτοις ὅτι ἐνίοτε οἱ δουλοπάροικοι οὗτοι ἀπηλευθεροῦντο ὑπὸ τῶν κυρίων αὐτῶν, τὸ δὲ παραδοξότερον καὶ φεουδοῦχοι ἐγίνοντο, διότι τὸ ἄρθρον 139 λέγει ρητῶς ὅτι, ἐὰν φεουδοῦχος φράγκος ἀπελευθερώσῃ δουλοπάροικον καὶ ἔπειτα παραχωρήσῃ αὐτῷ φέουδον, ἢ δωρεά, εἰ μὲν γίνῃ ἐγγράφως, ἰσχύει ἐφ' ὅρου ζωῆς τοῦ δωρητοῦ· ἐν ἐλλείψει δὲ ἐγγράφων ἠμπορεῖ ν' ἀνακληθῇ παρ' αὐτοῦ. Κατὰ δὲ τὸ ἄρθρον 125 ἡ δουλοπάροικος ἡ ὑπανδρευθεῖσα ἐλεύθερον γίνεται ὡς ἐκ τούτου ἐλευθέρα, παραμένουσα τοιαύτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, καὶ ἂν ὁ γάμος ἐτελέσθη παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ κυρίου της. Εἰς τὰ φεουδικὰ δικαστήρια παρεκάθηντο ἆρά γε καὶ ἕλληνες δικασταί; Ἐὰν κρίνωμεν ἐξ ὅσων συνέβαινον ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Κύπρῳ ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας, θέλομεν ἀπαντήσει καταφατικῶς εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο. Διότι ἐκεῖ κατ' ἀρχὰς ὁ Γοδοφρέδος ὁ Βουιλλῶνος ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς ἴδια δικαστήρια, δικάζοντα κατὰ τοὺς ἰδίους νόμους. Βραδύτερον ὅμως οἱ κατακτηταί, δυσπιστήσαντες πρὸς τοὺς κατακτηθέντας, ἀφήρεσαν ἀπ' αὐτῶν τὸ προνόμιον τοῦτο καὶ ὑπήγαγον αὐτοὺς εἰς μικτὰ δικαστήρια, συγκείμενα ἐκ τεσσάρων ἰθαγενῶν καὶ δύο Φράγκων. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα ρητὴν μαρτυρίαν περὶ τούτου δὲν ἔχομεν

Παρεκτὸς τῶν δύο προαναφερθεισῶν τάξεων τῶν ἰθαγενῶν ὑπῆρχον ἔτι δύο ἕτεραι· οἱ ἐλεύθεροι κοινοὶ πολῖται, περὶ ὧν ὁμιλοῦσι τὰ ἄρθρα 152, 155 καὶ ἄλλα τοῦ κώδικος, καὶ οἱ ἄρχοντες, ἄρθρον 194, ἤτοι πολῖται ἔγκριτοι ἐπὶ τῷ γένει, τῇ εὐπορίᾳ καὶ ταῖς προνομίαις, ἃς ἀπελάμβανον.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐξάγονται ἐκ τοῦ κώδικος τοῦ ἐπιγραφομένου Ἀσσίζαι τῆς Ρωμανίας, ἐκ δὲ τῶν πραγμάτων, ὅπως ἐκτίθενται ὑπὸ τῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους χρονογράφων καὶ μάλιστα ὑπὸ τῶν Χρονικῶν τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, περιερχόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἁπάντων τῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου ἡ τύχη δὲν ἐρρυθμίσθη ὁμοιομόρφως ὑπὸ τῶν κατακτητῶν, διότι οὐδὲ ὁμοιομόρφως ἐγένετο ἡ κατάκτησις. Ἡ δυτικὴ Πελοπόννησος, ἀπὸ Πατρῶν μέχρι Κορώνης, κυρίως εἰπεῖν δὲν κατεκτήθη, ἀλλὰ παρεδόθη εἰς τὸν Βιλλεαρδουῖνον διὰ συνθηκῶν, δυνάμει τῶν ὁποίων οἱ ἄρχοντες οὐ μόνον διετήρησαν ἅπασαν αὐτῶν τὴν κινητὴν καὶ ἀκίνητον περιουσίαν ἀλλὰ καὶ ἁπάσας τὰς προνομίας ὅσας εἶχον ἐκ τῶν προτέρων χρόνων· καὶ πλὴν τούτου

ἐξωμοιώθησαν, ἂν ὄχι καθ' ὁλοκληρίαν, ἐν μέρει τοὐλάχιστον πρὸς τοὺς κατακτητάς, ἰσότιμοι καὶ ἰσοδίκαιοι γενόμενοι πρὸς τοὺς δευτερεύοντας καὶ τριτεύοντας φεουδούχους. Πιθανῶς διετήρησαν τήν τε περιουσίαν καὶ τὴν κτῆσιν αὐτῶν προσέτι οἱ ἐλεύθεροι τῶν πόλεων κάτοικοι. Ἀλλὰ πάντα τὰ δημόσια κτήματα, τὰ πλεῖστα τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πάντα τὰ ἀγροτικὰ κτήματα ὅσα δὲν ἀνῆκον εἰς τοὺς ἄρχοντας, κατελήφθησαν ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ ἀπετέλεσαν τὰ φέουδα αὐτῶν, παρεκτὸς τῶν παραχωρηθέντων εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν οἱ ἄρχοντες τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου, συνθηκολογήσαντες πρὸς τοὺς ξένους, ἐφρόντισαν μὲν νὰ ἐξασφαλίσωσι τὰ ἴδια δικαιώματα ἀλλὰ παρεχώρησαν ἄνευ ὅρου σχεδὸν εἰς αὐτοὺς τοὺς ἄλλους τῆς χώρας κατοίκους. Μετὰ δὲ τὴν τοιαύτην τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου κατάληψιν ἐπῆλθεν ἡ τῆς λοιπῆς χερσονήσου κατάκτησις. Μάχη ἐκ παρατάξεως, ὡς γνωρίζομεν, δὲν ἐγένετο εἰμὴ μία καὶ μόνη, εἰς τὸν ἐλαιῶνα τοῦ Κουνδούρου, καθ' ἣν οἱ ἡμέτεροι ἡττήθησαν, εἰ καί, ὡς λέγεται, πολλαπλάσιοι ὄντες τῶν ἀντιπάλων. Αἱ ὠχυρωμέναι ὅμως πόλεις ἀντέστησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον. Καὶ ὅσαι μὲν ἐξ αὐτῶν ἐκυριεύθησαν ἐξ ἐφόδου, καθὼς λ. χ τοῦ Ποντικοῦ τὸ κάστρον, αὐταὶ ἐγένοντο ἄνευ ὅρου τινὸς κτῆμα τῶν κατακτητῶν, ἀλλ' αἱ πλεῖσται μετά τινα ἀντίστασιν ἐσυνθηκολόγησαν, οἷον ἡ Κορώνη, ἡ Καλαμάτα, ἡ Ἀρκαδία καὶ ἄλλαι πόλεις, τούτων δὲ οἱ κάτοικοι διετήρησαν ἁπλῶς τὰς κτήσεις αὐτῶν, ἄνευ τῶν προνομίων τῶν παραχωρηθέντων εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου. Τρεῖς μόνον πόλεις διὰ τὴν μακρὰν καὶ πεισματώδη αὐτῶν ἀντίστασιν ἐπέτυχον συνθήκας ἐπωφελεστέρας, ἡ Κόρινθος, τὸ Ναύπλιον καὶ ἡ Μονεμβασία. Τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ Ναυπλίου οἱ κάτοικοι ἐξωμοιώθησαν καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου. Εἰς τὸ Ναύπλιον μάλιστα τὸ ἓν τῶν φρουρίων παρέμεινεν, ἐν ἀρχῇ τοὐλάχιστον, κατεχόμενον ὑπὸ τῶν ἰθαγενῶν. Οἱ δὲ Μονεμβασιῶται, τῶν ὁποίων τὴν ὄντως ἡρωικὴν ἀντίστασιν θέλομεν λάβει μετ' οὐ πολὺ ἀφορμὴν νὰ περιγράψωμεν, ἐπέτυχον ὅρους ἔτι ἐντιμοτέρους, διότι ὄχι μόνον τὰς κτήσεις αὐτῶν καὶ προνομίας διετήρησαν ἀλλὰ καὶ ἀσύδοτοι παρέμειναν καὶ ἐλεύθεροι πάσης ὑποχρεώσεως, αὐτοί τε καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν, μὴ ἀναλαβόντες νὰ ὑπηρετῶσιν εἰμὴ κατὰ θάλασσαν, καὶ τοῦτο ἐπὶ ἰδίων πλοίων καὶ λαμβάνοντες εὔλογον μισθοδοσίαν. Τελευταῖον οἱ περὶ τὸν Ταΰγετον οἰκοῦντες Μιληγγοὶ δὲν ἐπείσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰμὴ ἐπὶ τοῖς ὅροις ὅτι θέλουσι μείνει ἀφορολόγητοι καὶ ὅτι δὲν θέλουσιν ὑπηρετεῖ εἰμὴ ὡς ψιλοὶ στρατιῶται, ἤτοι διατηροῦντες ὅλας τὰς προνομίας ὅσας εἶχον καὶ ἐπὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας.

Τοιαύτη ἦτο, κατὰ τὰ κείμενα τῶν νόμων καὶ τὰς διαφόρους μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων γενομένας συμβάσεις, ἡ κοινωνικὴ τῆς Πελοποννήσου κατάστασις ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας· καὶ ἐννοεῖται ὅτι ὁμοίως ἢ παραπλησίως εἶχον τὰ πράγματα εἰς τὴν ὑπὸ Φράγκων καταληφθεῖσαν χέρσον Ἑλλάδα καὶ εἰς τὰς παρακειμένας νήσους. Ἔνθεν μὲν βλέπομεν τοὺς κατακτητὰς ἀποτελοῦντας κλίμακα ἱεραρχικὴν εἰς τὴν κορυφὴν τῆς ὁποίας ἵστατο ὁ ἡγεμών· μετὰ τοῦτον ἀμέσως ἤρχοντο οἱ μεγάλοι βαρῶνοι, ἑκάστου τῶν ὁποίων ἡ κτῆσις περιελάμβανε μίαν λατινικὴν ἐπισκοπήν· καὶ κατόπιν αὐτῶν οἱ δευτερεύοντες καὶ τριτεύοντες κάτοχοι φεούδων ἱππικῶν καὶ πεζικῶν. Ἀλλὰ τὴν γαλλικὴν κοινωνίαν ἀπετέλουν πρὸς τούτοις καὶ ἄλλοι ἱκανοὶ γάλλοι ἰδίως ἔμποροι, οἵτινες, κατασταθέντες εἰς τὰς πόλεις, μετεπέμψαντο, ὅπως καὶ οἱ εὐπατρίδαι, τὰς γυναῖκας αὐτῶν καὶ τὰς θυγατέρας ἐκ Γαλλίας. Ἔνθεν δὲ ἵστατο ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία συγκειμένη ἐξ ἀρχόντων καὶ ἀστῶν οἵτινες διέσωσαν τὰς ἰδίας κτήσεις καὶ ἐν μέρει τὰς προνομίας ἀλλ' ὑπήγοντο εἰς τὴν νέαν δικαιοδοσίαν καὶ νομοθεσίαν· ἐκ δουλοπαροίκων, οἵτινες ἐκαλλιέργουν τὰ κτήματα τῶν φεουδαρχῶν, καὶ ἐξ ὀλίγων τινῶν πόλεων καὶ τμημάτων τῆς ὑπαίθρου

χώρας, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι ἀνεγνώριζον μὲν τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ ξένου ἡγεμόνος, διετήρησαν ὅμως κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὴν προτέραν αὐτονομίαν. Ἐν τούτοις αἱ δύο αὗται κοινωνίαι δὲν διετέλεσαν ἐντελῶς ἀπ' ἀλλήλων χωρισμέναι· ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἐπιμιξία ἤρχισε πρωιμώτατα. Ἐν πρώτοις εἴδομεν, ἐκ τοῦ προπαρατεθέντος κώδικος, ὅτι πολλοὶ ἄρχοντες γενόμενοι ὁμοταγεῖς τῶν φεουδαρχῶν περιελήφθησαν ἐντὸς τῆς φραγκικῆς ἱεραρχίας. Καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος συνάγεται ὅτι Ἑλληνίδες ὑπανδρεύθησαν Λατίνους· ἐν τῇ συνεχείᾳ δὲ τῆς ἀφηγήσεως ἡμῶν θέλομεν συναντήσει Ἕλληνας νυμφευθέντας Γαλλίδας. Ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλων τρόπων προήχθη ἡ μεταξὺ τῶν δύο κοινωνιῶν σχέσις, ἰδίως δὲ διὰ τῆς εἰς τὸν στρατὸν κατατάξεως πολυαρίθμων ἰθαγενῶν.

Οἱ εὐάριθμοι σχετικῶς Γάλλοι, οἱ κατακτήσαντες τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν χέρσον Ἑλλάδα, ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ διατελῶσιν ἀδιακόπως ἑτοιμοπόλεμοι. Ὅθεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὡρίσθη παρ' αὐτοῖς ὅτι πάντες ἀπὸ τῶν ἀνωτάτων μέχρι τῶν κατωτάτων ὀφείλουσι νὰ ὑπηρετῶσιν ἢ τοὐλάχιστον νὰ εἶναι κατὰ πᾶσαν ὥραν καὶ στιγμὴν ἕτοιμοι νὰ στρατεύσωσι. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ κλῆρος καθυπεβάλλετο εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς στρατιωτικῆς ταύτης ὑπηρεσίας. Ἀλλ' ἡ πάγκοινος αὕτη στρατεία δὲν ἤθελεν ἀρκέσει εἰς ἄμυναν τῆς χώρας καὶ ἔτι ὀλιγώτερον εἰς ὑπερορίους στρατείας. Οἱ κατακτηταὶ ἦσαν ὀλίγοι, οὐδὲ συνέφερεν εἰς αὐτοὺς νὰ καλέσωσι πολλοὺς ἄλλους ὁμογενεῖς καὶ νὰ καταστήσωσιν αὐτοὺς συμμετόχους τῆς διανομῆς τοῦ λαφύρου αὐτῶν, διότι τοιουτοτρόπως ἤθελον ἐλαττώσει τὰ ἴδια πλεονεκτήματα. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ ἐπιβάλωσι τὴν ὑποχρέωσιν τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας καὶ εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς κατοίκους τῶν χωρῶν τὰς ὁποίας κατέλαβον. Ὁπόσον γενικὴ καὶ ἀπεριόριστος ὑπῆρξεν ἡ ὑποχρέωσις αὕτη συνάγεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τούτου, ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ ἕλληνες ἱερεῖς ἠναγκάσθησαν νὰ ὑπηρετῶσι στρατιωτικῶς, ἐξαιρέσει μόνον τῶν ἐν τοῖς χωρίοις λειτουργούντων. Ἀλλὰ πρὸ πάντων τὰ γεγονότα αὐτὰ μαρτυροῦσιν ὅτι πολλοὶ Ἕλληνες, καὶ ἐξ αὐτῶν οὐκ ὀλίγοι ἀξιωματικοί, περιελαμβάνοντο ἐν τῷ φραγκικῷ στρατῷ.

Ὅτε τῷ 1259 ὁ πρίγκιψ Ἀχαΐας Γουλιέλμος Βιλλεαρδουῖνος ἐστράτευσεν εἰς Πελαγονίαν, ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ὁ ἱστορῶν τὰ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην, λέγει τὸν στρατὸν ἐκεῖνον παμπληθῆ καὶ ἐπιφέρει ῥητῶς ὅτι συνέκειτο ἔκ τε τοῦ φραγκικοῦ γένους καὶ ἐκ τῶν οἰκητόρων Ρωμαίων Ἀχαΐας τε καὶ Πελοποννήσου, ὧν ἦρχεν ὁ πρίγκιψ οὗτος. Ὁ δὲ αὐτὸς Γουλιέλμος ἐπῆλθε τῷ 1246 ἐπὶ τὴν πολιορκίαν τῆς Μονεμβασίας μετὰ 3.000 ἱπποτῶν καὶ 8.000 ἱππέων. Τὰ χρονικὰ δὲν διακρίνουσιν ἐνταῦθα Φράγκους καὶ Ἕλληνας, ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἱππέων ἐκείνων ἦσαν ἰθαγενεῖς. Ἵνα πεισθῶμεν περὶ τούτου, ἀρκεῖ ν' ἀναπολήσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν πόσοι ἦσαν οἱ νεμόμενοι τὴν Πελοπόννησον Γάλλοι. Ἀμέσως ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα διετέλουν 10 ὑπέρτατοι ὑποτελεῖς, οἵτινες ὅλοι ὁμοῦ εἶχον πάλιν ὑφ' ἑαυτοὺς 94 ὑποτελῆ φέουδα. Ἕκαστος δὲ τῶν ὑπερτάτων ὑποτελῶν, τῶν βαρώνων, εἰ μὲν ἔλαβεν ὑπὲρ τὰ 4 φέουδα, ὤφειλε νὰ παρέχῃ δύο σημαιοφόρους καὶ δι' ἕκαστον φέουδον ἕνα ἱππότην καὶ δύο ἱππεῖς· εἰ δὲ ἔλαβεν ὀλιγώτερα τῶν 4 φέουδα, παρεῖχε δι' ἕκαστον αὐτῶν ἕνα ἱππότην καὶ δύο πεζούς. Ἀνάλογον ἀριθμὸν ἱπποτῶν, ἱππέων καὶ πεζῶν ἔδιδον προσέτι τὰ εἰς τὸν κλῆρον παραχωρηθέντα φέουδα, ἐν ὅλοις 64. Παρεκτὸς δὲ τούτων ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἱππόται λαβόντες ἀμέσως παρὰ τοῦ ἡγεμόνος ἓν ἴδιον φέουδον, ἀλλ' οἱ τοιοῦτοι ἐκτὸς ἑαυτῶν οὐδένα ἄλλον παρεῖχον μαχητήν. Καὶ πόσα μὲν ἦσαν ἐξ ἀρχῆς τὰ τοιαῦτα ἀτομικὰ φέουδα δὲν γνωρίζομεν· μόνον ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ΙΔ΄ ἑκατονταετηρίδος ἔχομεν πληροφορίαν τινὰ ἀναβιβάζουσαν τὸν ὅλον ἀριθμὸν τῶν φεούδων τῆς Πελο-

ποννήσου, βαρωνικῶν, ἀτομικῶν καὶ κληρικῶν, εἰς 1000. Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι ἴσως ὑπερβολική, καθὸ περιληφθεῖσα εἰς ὑπόμνημα ὑποβληθὲν ὑπό τινος μερίδος τῶν βαρώνων, ἥτις ἤθελε νὰ πείσῃ τὸν Ἀρραγωνικὸν ἡγεμονόπαιδα Ἰάκωβον Β' νὰ ἀναλάβῃ τὴν κυριαρχίαν τῆς χερσονήσου καὶ ἐπὶ τούτῳ, ἵνα δελεάσῃ αὐτόν, παρέστησε τοὺς πόρους αὐτῆς πιθανῶς πολὺ μείζονας τῶν πραγματικῶν. Ἀλλὰ καὶ 1000 ἂν παραδεχθῶμεν ὅλα τὰ φέουδα, ἐπειδὴ τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἀτομικά, ὅ ἐστιν ἔδιδον ἀνὰ ἕνα ἱππότην, σύμπασα ἡ δύναμις τῶν ἱπποχῶν καὶ τῶν ἱππέων ἣν ἠδύναντο νὰ παράσχωσι τὰ 1000 φέουδα ἀδύνατον ἦτο νὰ ὑπερβῇ τὸ ἥμισυ τῶν 11.000, τῶν ἐπὶ τὴν Μονεμβασίαν στρατευσάντων. Ναὶ μὲν ὁ πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας ἐλογίζετο ὑπέρτατος ἄρχων οὐ μόνον τῆς Πελοποννήσου ἀλλὰ καὶ τοῦ δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν [1], καὶ τῆς ἡγεμονίας τῆς Νάξου, καὶ τῶν ἀρχόντων τῆς Εὐβοίας, καὶ τοῦ κυρίου τῆς Βοδονίτζης, καὶ τοῦ κόμητος τῆς Κεφαλληνίας, ἐκ τούτων ὅμως μόνον τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν ἀναφέρονται στρατοὶ λόγου ἄξιοι, περιλαμβάνοντες ἐνίοτε ἐννεακοσίους γάλλους ἱππότας. Καὶ ἔπειτα οἱ ὑποτελεῖς οὗτοι, εἴτε ἀποτρεπόμενοι ὑπὸ ἰδίων περισπασμῶν εἴτε μὴ θέλοντες νὰ ἐνισχύσωσι τὸν πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας (τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ᾐσθάνοντο ὅτι δὲν δύναται νὰ καταναγκάσῃ αὐτοὺς εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποχρεώσεών των), σπανίως ἔπεμπον τὴν ζητουμένην ἐπικουρίαν καὶ οὐδέποτε ἐπήρχοντο μεθ' ὅλης αὐτῶν τῆς δυνάμεως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, καθὰ λέγεται, ἅπαντες μετέσχον τῆς κατὰ Μονεμβασιωτῶν στρατείας, ἀλλ' εἶναι πρόδηλον ὅτι δὲν ἔπεμψαν ἅπασαν αὐτῶν τὴν δύναμιν· ὥστε, καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ δοὺξ Ἀθηνῶν προσῆλθε μετὰ τῶν δύο τρίτων τοῦ ἀνωτάτου ὅρου τῶν ἱπποτῶν ὅσους ποτὲ συνεκρότησεν, ἤτοι μετὰ 600 (πρᾶγμα ὅλως ἀπίθανον), ἀναλόγου δὲ ἀριθμοῦ ἱππέων, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι οἱ λοιποὶ ὑποτελεῖς ἔπραξαν τὸ αὐτό, πάλιν οἱ φράγκοι ἱππόται καὶ ἱππεῖς τοῦ κατὰ Μονεμβασίας ἐπελθόντος στρατοῦ ἀδύνατον ἦτο νὰ συμπληρώσωσι τὸν ἀριθμὸν τῶν 11.000 ἀνδρῶν.

Ἀλλὰ τίνα ἀνάγκην ἔχομεν τῶν εἰκασιῶν τούτων, ἀφοῦ ἑλληνικαὶ καὶ φραγκικαὶ μαρτυρίαι ρητῶς βεβαιοῦσι τὴν ἐν τοῖς στρατοῖς τῶν Βιλλεαρδουίνων καὶ τῶν Λαρόσων κατάταξιν πλείστων ἰθαγενῶν; Εἴδομεν ὅτι κατὰ τὸν Ἀκροπολίτην ὁ στρατὸς ὃν ἤγαγεν ἐπὶ τὴν Πελαγονίαν ὁ Γουλιέλμος Βιλλεαρδουῖνος συνέκειτο οὐ μόνον ἐκ τοῦ φραγκικοῦ γένους ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν οἰκητόρων Ρωμαίων Ἀχαΐας τε καὶ Πελοποννήσου. Ἐκ φραγκικῆς δὲ πηγῆς γνωρίζομεν ὅτι τῷ 1304 ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Γουΐδων Β' Λαρόσης, ὅστις ἐκυριάρχει τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας, συνεκρότησε στρατὸν συγκείμενον ἐξ 900 μὲν φράγκων ἱπποτῶν, 6.000 δὲ θεσσαλῶν ἱππέων καὶ 30.000 πεζῶν. Ἠξεύρομεν ὡσαύτως ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ Γουΐδωνος Βρυέννιος ἀντιπαρέταξε κατὰ τῶν Καταλανῶν δύναμιν ἀξιόλογον, 700 μὲν λογάδων ἱπποτῶν, 6.400 δὲ ἱππέων καὶ 8.000 πεζῶν. Ἐνταῦθα δὲν λέγεται ρητῶς πόσοι ἐκ τούτων ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλὰ βεβαίως ὁ στρατὸς τοῦ Βρυεννίου ἦτο συγκεκροτημένος ὅπως καὶ ὁ τοῦ προκατόχου αὐτοῦ, ὅ ἐστι περιελάμβανε καὶ οὗτος πλείστους ἰθαγενεῖς.

Νομίζομεν λοιπὸν ἔξω πάσης ἀμφιβολίας ὅτι οἱ Φράγκοι οἱ τὰς ἑλληνικὰς χώρας κατακτήσαντες εἰσήγαγον ἐκ συστήματος ἐν αὐταῖς καὶ μάλιστα ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι τὴν τακτικὴν τῶν ἰθαγενῶν στρατολογίαν, ἂν καὶ δὲν γνωρίζομεν πῶς διενηργεῖτο καθ' ἕκαστα ἡ στρατολογία αὕτη. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ἀποφασίσαντες ἅπαξ νὰ μεταχειρισθῶσι τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸν στρατὸν αὐτῶν ἐφρόντισαν νά τους ἀσκήσωσιν εἰς τὰ ὅπλα, ἵνα

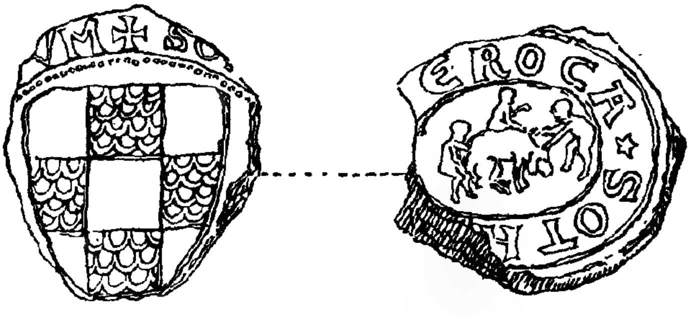
---

[1] Οὐχὶ τοῦ *δουκάτου* Ἀθηνῶν ἀλλὰ τοῦ δουκὸς Ἀθηνῶν ὡς πρὸς τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις αὐτοῦ.

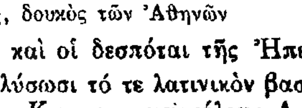

Η ΕΛΛΑΣ ΤΩι 1214
Κλῖμαξ εἰς Χιλιόμετρα
0 25 50 75 100 125 150 175 200
Δουκᾶτον τοῦ Αἰγαίου
Παλατίνη κομιτεία Κεφαλληνίας
Ἡγεμονία τῆς Ἀχαΐας
Κτήσεις τριτημορίων Εὐβοίας κ. Αἴγινα
Μεγακυράτον Ἀθηνῶν μετὰ Ναυπλίας κ. Ἄργους
ΔΕΣΠΟΤΑΤΟΝ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΑΧΑΪΑΣ
ΜΕΓΑΚΥΡΑΤΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΠΑΛΑΤΙΝΗ ΚΟΜΙΤΕΙΑ ΤΗΣ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ
ΔΟΥΚΑΤΟΝ ΑΙΓΑΙΟΥ

Η ΕΛΛΑΣ ΤΩι 1278
Κλῖμαξ εἰς Χιλιόμετρα
Ἐλληνικαὶ χῶραι (Βυζ. αὐτοκρατορία. Δεσποτᾶτον Ἠπείρου. Δουκᾶτον Νέων Πατρῶν)
Ἀνδηγαυικαὶ χῶραι (Ἡγεμονία Ἀχαΐας. Κέρκυρα. Παξοί. Σύβοτα)
Δουκᾶτον Ἀθηνῶν (μετ' Ἄργους Ναυπλίας. Λαμίας. Γαρδικίου Σιδηροκάστρου)
Βενετικαὶ ἀποικίαι (Μεθώνη Κορώνη Χαλκίς. Κρήτη)
Δουκᾶτον τοῦ Αἰγαίου
Αἱ πρωτεύουσαι τῶν διαφόρων πολιτειῶν φέρουσι κάτωθεν μέλαιναν γραμμήν
ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ
ΔΕΣΠΟΤΑΤΟΝ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΔΟΥΚΑΤΟΝ ΝΕΩΝ ΠΑΤΡΩΝ
ΔΟΥΚΑΤΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΑΧΑΪΑΣ
ΠΑΛΑΤΙΝΗ ΚΟΜΙΤΕΙΑ ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΣ
ΔΟΥΚΑΤΟΝ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΑΙ ΧΩΡΑΙ
ΚΡΗΤΗ

καταστήσωσιν αὐτοὺς ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτηδείους πεζοὺς καὶ ἱππεῖς. Ἐντεῦθεν μεγάλη τις ἀλλοίωσις ἐπῆλθεν εἰς τὸ φρόνημα τῶν ἡμετέρων ὁμογενῶν, ἀλλοίωσις μαρτυρουμένη ὑπό τε τῆς καθόλου ὄψεως τῶν πραγμάτων καὶ ὑπὸ πολλῶν εἰδικῶν γεγονότων. Τῳόντι, ὅτε ἐν ἀρχῇ τῆς ιγ΄ ἑκατονταετηρίδος ἐπῆλθον οἱ Φράγκοι ἐπὶ τὴν κατόκτησιν τῆς Ἀνατολῆς, οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος κάτοικοι καὶ μάλιστα οἱ τῆς ὑπαίθρου χώρας ἐνέμειναν μὲν πιστοὶ εἰς τὸ πάτριον φρόνημα καὶ θρήσκευμα ἀλλὰ δὲν διεκρίθησαν ἐπὶ εὐδοκίμῳ ἐνόπλῳ διαμαρτυρήσει κατὰ τῶν ἐπιδραμόντων ξένων. Εἰς τοὺς κατακτητὰς τούτους ἀντέστησαν σπουδαίως οἱ κάτοικοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας διὰ τῶν τελευταίων ἀντιπροσώπων τῆς πνεούσης τὰ λοίσθια στρατιωτικῆς αὐτῶν ἀριστοκρατίας, διὰ τοῦ Λασκάρεως, τοῦ Βατάτζη, τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Ἀντέστη κατὰ τῆς κατακτήσεως καὶ ὁ ἠπειρωτικὸς ἑλληνισμός, συμμαχήσας μετὰ τῆς κατὰ πρῶτον τότε ἀναφανείσης ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀλβανικῆς φυλῆς. Οἱ δὲ ἐν Νικαίᾳ ἐκεῖνοι βασιλεῖς καὶ οἱ δεσπόται τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ καὶ Θεόδωρος κατώρθωσαν ἐπὶ τέλους νὰ καταλύσωσι τό τε λατινικὸν βασίλειον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὴν λατινικὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διεμαρτυρήθησαν ὡσαύτως ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν Κρήτῃ οἱ μεγάλοι οἶκοι τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἀριστοκρατίας, οἱ ἐν τῇ νήσῳ ἐκείνῃ ἐπὶ τῶν Φωκάδων καὶ τῶν Κομνηνῶν κατασταθέντες. Ἡ δὲ κυρίως Ἑλλάς, ἐξαιρέσει τῆς Κορίνθου, τῆς Ναυπλίας καὶ μάλιστα τῆς Μονεμβασίας, δὲν ἀντέστη ἐκθύμως εἰς τὴν ξενοκρατίαν, ἀφοῦ ὀλίγαι ἑκατοντάδες γάλλων ἱπποτῶν ἤρκεσαν νὰ καταλάβωσιν ἀμαχητὶ τὴν ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ χώραν καὶ σχεδὸν ἀμαχητὶ τὸ πλεῖστον τῆς ὑπαίθρου Πελοποννήσου. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ἐξηγεῖται εὐκόλως ἐκ τοῦ συστήματος τὸ ὁποῖον ἐφήρμοσεν ἡ ἡμετέρα αὐτοκρατορία εἰς τὰς χώρας ταύτας ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας. Τὸ πλεῖστον καὶ τὸ κράτιστον τῶν στρατῶν αὐτῆς συνεκροτεῖτο συνήθως ἐκ τῶν κατοίκων τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν βορειοτέρων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν. Ἐστρατολόγουν μὲν οἱ βασιλεῖς ἡμῶν καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἀλλ' ἐπερειδόμενοι κυρίως εἰς τὰ ἀσιανὰ καὶ τὰ μακεδονικὰ τάγματα ὀλίγον ἐφρόντιζον περὶ τῆς πολεμικῆς ἀνατροφῆς τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος, προθύμως μάλιστα δεχόμενοι παρ' αὐτῶν χρήματα καὶ ἄλλα πολεμικὰ εἴδη ἀντὶ τῆς προσωπικῆς ὑπηρεσίας. Ποικίλα πιθανώτατα αἴτια ὑπηγόρευσαν τὴν τοιαύτην τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν κυβερνήσεως πολιτείαν ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς· πρὸ πάντων δὲ ἴσως ἡ οὐ μικρὰ ἀραίωσις τοῦ πληθυσμοῦ τῶν χωρῶν τούτων ἡ ἐκ διαφόρων αἰτιῶν προελθοῦσα καὶ μὴ ἀναπληρωθεῖσα εἰμὴ διὰ τῆς ἐν αὐταῖς ἐγκαταστάσεως ἱκανῶν ξενικῶν φύλων. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε τὸ γεγονὸς εἶναι ἀναμφισβήτητον, καὶ δι' αὐτοῦ ἐξηγοῦνται ἀποχρώντως δύο ἐκ τῶν κεφαλαιωδεστέρων φαινομένων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας. Πρῶτον ἡ εὐκολία μεθ' ἧς οἱ Φράγκοι κατέλαβον τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ εἰς ἣν δὲν δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν αἰτίαν ἄλλην εἰμὴ τὴν ὀλίγην περὶ τὰ ὅπλα ἄσκησιν καὶ ἐπιτηδειότητα τῶν κατοίκων. Δεύτερον δὲ καὶ οὐδὲν ἧττον

Σφραγὶς Ὄθωνος Λαρόση, δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν

Νόμισμα Γουΐδωνος Λαρόση

ἀξιοσημείωτον τοῦτο, ὅτι καθ' ὅλον τὸ μακρὸν τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων διάστημα αἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος χῶραι ἐλάχιστα ἔδωκαν τῇ ἀληθείᾳ σημεῖα ἐνεργοῦ ζωῆς, καὶ ἰδίως οὐδένα ἀνέδειξαν μεταξὺ τῶν τοσοῦτον ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, ὧν μνημονεύει ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν ἱστορία, μέγαν στρατηγόν, ἐνῷ ἅπαντες οἱ μεγάλοι στρατηγοὶ καὶ οἱ μεγαλοπόλεμοι βασιλεῖς προέκυψαν συνηθέστατα μὲν ἐκ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἐκ τῶν βορειοτέρων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν.

Καὶ τοιαύτη μὲν ἦτο ἡ ἠθικὴ τῶν κατοίκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος κατάστασις μέχρι τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Ὅτε δὲ περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος κατελύθησαν καὶ τὰ τελευταῖα τῆς φραγκοκρατίας ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι λείψανα, αἴφνης βλέπομεν τοὺς κατοίκους τῆς ἀρχαίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἑστίας ἐπιχειροῦντας ἐκθύμως ἀγῶνα πεισματώδη κατὰ τῆς μωαμεθανικῆς κατακτήσεως, διὰ τῶν πολυθρυλήτων κλεφτῶν καὶ ἁρματολῶν, διεξαγαγόντας πολλὰς κατ' αὐτῆς ἐπαναστάσεις καὶ ἐπὶ τέλους εὐτυχήσαντας νὰ ἀνακτήσωσι τὴν πολιτικὴν αὐτονομίαν διὰ τῶν πολυυμνήτων ἔργων, τὰ ὁποῖα κατέπληξαν τὸν κόσμον καὶ προυκάλεσαν τὴν συμπάθειαν αὐτοῦ καὶ τὴν προστασίαν. Ἐνῷ λοιπὸν οἱ τῆς κυρίως Ἑλλάδος κάτοικοι ἀναφαίνονται ἥκιστα πολεμικοὶ ἐν ἀρχῇ τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τἀνάπαλιν ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ΙΕ' ἀναδείκνυνται πολεμικώτατοι. Εἰς τί ἄλλο δυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην εἰμὴ εἰς τὴν ἀρειμάνιον ἀνατροφὴν ἣν ἔλαβον ἐπὶ τῆς ἐν τῷ μεταξὺ ἰσχυσάσης ἐνταῦθα φραγκοκρατίας; Ἴσως εἴπωσί τινες ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν ἀντέστησαν εἰς τὴν μωαμεθανικὴν κυριαρχίαν, καθὸ ἀγριωτέραν καὶ ἀσπονδοτέραν τῆς φραγκικῆς. Βεβαίως ἡ διοίκησις τῶν Γάλλων ὑπῆρξε μετριοπαθὴς καὶ συνετή. Δυστυχῶς ὅμως ὅλαι αἱ εἰδήσεις τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐπικρατήσαντος ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀπὸ τῆς ΙΒ' μέχρι τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος μαρτυροῦσιν ὅτι τὸ πρὸς τὸν φραγκισμὸν μῖσος ἦτο πολὺ σφοδρότερον τῆς πρὸς τὸν μωαμεθανισμὸν ἀποστροφῆς· καὶ τοῦτο ὄχι μόνον παρὰ τοῖς ὄχλοις ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς λογιωτέροις καὶ ἐπισημοτέροις τῶν τότε ἀνθρώπων, οἷοι ἦσαν ὁ Νικήτας, ὁ Χωνιάτης, ὁ Εὐστάθιος, ὁ Λουκᾶς Νοταρᾶς καὶ πλεῖστοι ἄλλοι. Ἐὰν λοιπὸν διὰ μόνου τοῦ ἐθνικοῦ μίσους ἔπρεπε νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀντίστασιν, ἐξ ἀνάγκης ἡ ἀντίστασις αὕτη ἔπρεπε νὰ ἀποβῇ τοὐλάχιστον ἴση, ἂν ὄχι μείζων, καὶ κατὰ τοῦ φραγκισμοῦ. Ἀλλ' ἐν τοῖς πολεμικοῖς ἔργοις δὲν ἀρκοῦσι μόνα τὰ πάθη· προσαπαιτεῖται καὶ ἡ περὶ τὰ ὅπλα ἕξις καὶ δεξιότης, ἥτις μὴ ὑπάρχουσα ἐν ἀρχῇ τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος ὑπῆρχε περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΕ'. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ ἀπὸ τῶν χρόνων ἐκείνων ἐξέγερσις τῆς κυρίως Ἑλλάδος ὀφείλεται προσέτι εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν παραδόσεων, εἰς τὸν μετὰ τῆς ἀλβανικῆς φυλῆς συνδυασμὸν καί, βραδύτερον, εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ· ἀλλὰ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι πρώτη τῆς ἀναβιώσεως ἐκείνης ἀφετηρία ὑπῆρξεν ἡ πολεμικὴ ἀνατροφὴ ἣν ἔλαβον οἱ προπάτορες ἡμῶν κατατασσόμενοι ἐπὶ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδας εἰς τὰ ἀρειμάνια πεζικὰ καὶ ἱππικὰ τῶν Φράγκων τάγματα. Ἀλλ' ἀναφέρομεν ἐνταῦθα καὶ ἓν τῶν περιεργοτέρων ἀποτελεσμάτων τῆς πολεμικῆς ἀνατροφῆς ἣν ἔλαβον οἱ ἡμέτεροι ἐπὶ τῆς φραγκοκρατίας. Ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ ὁ ἀνατολικὸς κλῆρος περιωρίζετο εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τῆς λαχούσης αὐτῷ ἱερᾶς λειτουργίας, ἐνῷ ἀπ' ἐναντίας ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς λατῖνοι, ἀνέκαθεν πολλάκις περιβαλλόμενοι τὴν περικεφαλαίαν καὶ τὸν θώρακα, ἐστρατήγουν τοῦ ποιμνίου αὐτῶν. Τοῦτο δ' ἐκίνει κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ἡμετέρων. Ἀφ' ἧς ὅμως ἐπὶ τῶν Βιλλεαρδουίνων καὶ τῶν δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν ὑπεβλήθησαν καὶ οἱ Ἕλληνες ἐν μέρει εἰς τὴν στρατιωτικὴν

ὑπηρεσίαν, θέλομεν ἴδει ἐπὶ τουρκοκρατίας καὶ ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως πλείστους ἐκ τῶν τοῦ κλήρου ἀφειδῶς καὶ εὐκλεῶς προμαχοῦντας ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος (¹).

Μηδὲ νομίσῃ τις ὅτι ἡ τῆς πολεμικῆς ταύτης ἀνατροφῆς ἐπίδρασις ἀναφαίνεται εἰς μόνα *τὰ προαναφερθέντα καθολικὰ* γεγονότα τῶν χρόνων ἐκείνων τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἡ ἀνατροφὴ αὕτη καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς μαρτυροῦνται προσέτι ὑπὸ πολλῶν εἰδικῶν καὶ οὕτως εἰπεῖν προσωπικῶν περιπετειῶν τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου. Ὁ λόγος ἐνταῦθα εἶναι κυρίως περὶ τῶν μεσημβρινωτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν· ἀλλ' οἱ Φράγκοι διώρισαν εἰς ὑπηρεσίας Ἕλληνας καὶ εἰς τὰς βορειοτέρας, ὅσον βραχυχρόνιος καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ αὐτόθι κυριαρχία αὐτῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρῖκος ἀνηγόρευσε τῷ μὲν 1206 βαρῶνον Ἀδριανουπόλεως καὶ Διδυμοτείχου τὸν Θεόδωρον Βρανᾶν ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ νὰ τελῇ ἐτήσιον φόρον καὶ νὰ παρέχῃ ἐπικουρίαν 500 μαχητῶν· τῷ δὲ 1211 πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν διοικητὴν τῶν ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ φραγκικῶν κτήσεων τὸν Γεώργιον Θεοφιλόπουλον. Ἵνα ὅμως ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ὅπου ἡ ξενοκρατία μακρότερον ἰσχύσασα ἔλαβε καὶ πολὺ πλειότερον καιρὸν νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα καὶ εἰς τὰς ἕξεις τῶν κατοίκων, θέλομεν εὕρει ἐκεῖ ἀναφερομένους τὸν Χωματιανόν, στρατεύοντα μετὰ 200 μαχητῶν, τὸν πρωτοβεστιάριον τοῦ πριγκιπάτου Ἀχαΐας Ἰωάννην Μουρμούρην, ἕτερον πρωτοβεστιάριον, τὸν Καρυτηνὸν Κολλῖνον Κὺρ Βασιλόπουλον, τὸν ἰσχυρὸν προεστῶτα Καρυταίνης Καλογιάννην Κοζαρίδην, τὸν ἱππότην Ἰωάννην Κουτρούλην, τὸν μέγαν οἶκον τῶν Σγουρομαλλαίων, ἔτι δὲ πλείστους ἄλλους διαπρέψαντας ἐπὶ πολεμικῇ ἢ διοικητικῇ ἱκανότητι εἴτε ἐν τῇ φραγκικῇ ὑπηρεσίᾳ εἴτε ἐν τῇ ἀντιστάσει κατ' αὐτῆς· διότι, ἂν πολλοὶ Ἕλληνες ἢ ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Γαλλίδων ὑπηρέτουν πιστῶς τοὺς ξένους καὶ ἐνέμοντο ἀγογγύστως τὰ ἐπιτρεπόμενα αὐτοῖς προνόμια, ἄλλοι, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς νέας πολεμικῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον καὶ ἐκ τοῦ φρονήματος τὸ ὁποῖον ἐνέπνεεν ὁ μάχιμος βίος ὃν διῆγον, κατεξανίσταντο, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐκ διαλειμμάτων κατὰ τῶν καταχρήσεων εἰς τὰς ὁποίας ἤρχισε νὰ ἐκτραχηλίζεται καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἡ ξενοκρατία, ἀφ' ἧς ἐξέλιπον οἱ συνετοὶ οἶκοι τῶν Βιλλεαρδουίνων καὶ τῶν Λαρόσων. Τὸ δὲ θούριον πνεῦμα τῶν κατοίκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος δὲν ἀνεπτύχθη τότε μόνον διὰ τῆς πολεμικῆς ἀνατροφῆς ἣν ἐλάμβανον· ἀνεπτύχθη προσέτι διὰ ποικίλης ἄλλης ἐπιδράσεως τοῦ δυτικοῦ κόσμου, ἰδίως διὰ τῶν γενναίων φρονημάτων καὶ αἰσθημάτων τὰ ὁποῖα ἤκουον ἀδιαλείπτως πρεσβευόμενα, θαυμαζόμενα ὑμνούμενα. Εἰς τοῦτο μάλιστα συνετέλεσαν τὰ λεγόμενα ***Χρονικὰ τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων***, τὰ ὁποῖα πολλάκις ἀνεφέραμεν καὶ θέλομεν ἔτι ἀναφέρει. Τὰ Χρονικὰ ταῦτα γραφέντα ὑπὸ Πελοποννησίου γεννηθέντος ἐκ μητρὸς ἑλληνίδος καὶ πατρὸς φράγκου ἐμφοροῦνται μὲν πολλάκις πνεύματος οὐχὶ εὐμενοῦς πρὸς τοὺς κατακτηθέντας ἀλλ' ἂν ἀναγινωσκόμενα ὑπὸ τούτων ἠδύναντο νὰ κινήσωσι πολλάκις τὴν ἀγανάκτησιν αὐτῶν, ἐδίδασκον ὅμως συγχρόνως εἰς αὐτοὺς τὰ ἡρωικὰ τῶν κυριάρχων κατορθώματα καὶ φυσικῷ τῷ λόγῳ παρώτρυνον αὐτοὺς εἰς μίμησιν τῶν ἀρετῶν δι' ὧν τὰ κατορθώματα ταῦτα διεπράττοντο. Ἂν τις παραβάλῃ τὴν ζωήν, τὴν ψυχήν, τὴν τόλμην καὶ ἐνίοτε τὴν χάριν τὴν καταφαινομένην ἐν τῷ προκειμένῳ ποιήματι πρὸς τὰ νεκρὰ καὶ ἄψυχα ὡς ἐπὶ

(¹) Τοῦτο ὅμως ἀποδοτέον μᾶλλον εἰς τὸν ἀκραιφνῆ ἑλληνικὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἐθνικὴν ἑλληνικὴν παίδευσιν τοῦ ἡμετέρου κλήρου ἢ εἰς ἀπομίμησιν τῶν Φράγκων. Μήπως ἐπὶ τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἠμύνετο ὁ ἡμέτερος κλῆρος ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἡρακλείου μέχρι τοῦ Μουρὰτ Β´ καὶ τοῦ Μωάμεθ Β´; Ἡ ὀθωμανικὴ μάλιστα δυναστεία κατέστησε τὸν ἑλληνικὸν κλῆρον ὅλως ἐθνικὸν καὶ δημοτικόν, οὕτως εἰπεῖν ἀφομοιούμενον ἐν πᾶσι πρὸς τὸν ἐθνικὸν βίον καὶ τούτου ἡγούμενον καὶ πρωταγωνιστοῦντα ἐν πᾶσι τοῖς ἐθνικοῖς ἔργοις καὶ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ.

τὸ πλεῖστον ἔργα τῶν μεσαιωνικῶν ἡμῶν χρονογράφων καὶ ποιητῶν, θέλει ἀμέσως ἐννοήσει ὁπόσον ἀλλοία διανοητικὴ τροφὴ προσεφέρθη τότε εἰς τὴν ἑλληνικὴν νεολαίαν. Πολλάκις δὲ ὁ ἀναγινώσκων τὰ Χρονικὰ ταῦτα νομίζει ὅτι ἀναπνέει ἤδη τὰς δροσερὰς καὶ ἀρωματικὰς αὔρας τῆς γηραιᾶς ἡμῶν Ἑλλάδος, τὰς αὔρας ἐκείνας ἐν αἷς ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀντηχήσωσι τὰ ἀπαράμιλλα ᾄσματα τῆς δημώδους ἡμῶν ποιήσεως.

Ἐν Πελοποννήσῳ λοιπὸν καὶ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἀνε-

Ἡ εἱρκτὴ τοῦ κάστρου τοῦ Χλομουτσίου

δείχθη ἐπιτηδειοτέρα ἢ ἐν ταῖς βορειοτέραις χώραις καὶ ἀπέβη μέχρι τινὸς χρήσιμος εἰς τὸν ἐθνικὸν ἡμῶν βίον. Ὁ Γοδοφρέδος Β΄, ἀφοῦ κατεσκεύασε τὸ ἰσχυρὸν φρούριον Χλομοῦτζι καὶ περιῆλθεν εἰς εἰρηνικωτάτας σχέσεις πρός τε τὸν κλῆρον καὶ πρὸς τοὺς κατοίκους ἐν γένει, ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τοῦ κράτους διοίκησιν καὶ διεξήγαγεν αὐτὴν μετὰ πλείστης ὅσης συνέσεως. Ηὐτύχησε δὲ νὰ ἀξιωθῇ καὶ ἱστορικοῦ λόγου ἀξίου, τοῦ Μαρίνου Σανούτου, ὅστις ἔζη κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς 14 ἑκατονταετηρίδος. Τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐπιγράφεται ***Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Ρωμανίας*** καὶ συνετάχθη λατινιστί· ἀλλὰ τὸ λατινικὸν κείμενον δὲν σῴζεται, ἀνευρέθη δὲ ἡ ἰταλικὴ αὐτοῦ μετάφρασις, ἥτις ἐγένετο πολὺ βραδύτερον. Κατὰ τὸν Μαρῖνον Σανοῦτον λοιπὸν ὁ Γοδοφρέδος Β΄ ἦτο κύριος χώρας ἱκανῶς εὐρείας καὶ ἐνέμετο πλοῦτον πολύν· εἶχε δὲ τὴν συνήθειαν νὰ ἀποστέλλῃ ἐκ διαλειμμάτων τινὰς τῶν πιστοτέρων φίλων εἰς τὰς αὐλὰς τῶν ὑποτελῶν του, ἐπιτετραμμένους νὰ ἐξετάσωσι πῶς οὗτοι διάγουσι καθ' ἑαυτοὺς καὶ πρὸς τοὺς ὑπηκόους (1). Συνετήρει καὶ ἐμισθοδότει ἐν τῇ αὐλῇ αὐτοῦ ἀδιαλείπτως 80 ἱππότας, χρυσοῦς φέροντας πτερνιστῆρας. Ἐντεῦθεν συνέρρεον περὶ αὐτὸν εἰς Μωρέαν ἀδιαλείπτως ἱππόται ἐκ Γαλλίας, Βουργουνδίας καὶ μάλιστα ἐκ τῆς ἰδίας αὐτοῦ πατρίδος, τῆς

(1) Τὸ τοιοῦτον ἦτο θεσμὸς ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ τῶν Βιλλεαρδουίνων. Ὁ θεσμὸς τοῦ πέμπειν ἐπιθεωρητάς, τοὺς λεγομένους ἀπεσταλμένους (missi) ἢ ἀγγελιαφόρους βασιλικοὺς (missi dominici) ἢ ***κόμητας ἀπεσταλμένους***, ἀνατρέχει μέχρι τοῦ Καρόλου καὶ ἔτι ἀρχαιότερον, μέχρι τῶν ***Μερουιγγιδῶν*** τοῦ 6ου μ. Χ. αἰῶνος.

Καμπανίας. Οἱ μὲν ἤρχοντο νὰ εὕρωσι πόρον ζωῆς, οἱ δὲ ἵνα πληρώσωσι τὰ χρέη των, οἱ δὲ ἵνα διαφύγωσι τὴν καταδίωξιν ἕνεκα ἐγκλημάτων τὰ ὁποῖα οἴκοι διέπραξαν. Καί, ὅτε βραδύτερον ἀπώλεσαν τὴν ἡγεμονίαν ταύτην, ἀναφανδὸν ἀνωμολόγουν ὅτι ἡ ἱπποτικὴ τῆς Γαλλίας τάξις ὑπέστη ὡς ἐκ τούτου ἀνυπολόγιστον ζημίαν. Ὁποία διαφορὰ πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπικρατήσασαν ἀθλιότητα! Ἐνῷ ἐκεῖ ἐβασίλευε δεινοτάτη ἀναρχία, ἐνταῦθα ἡγεμών, μεγιστᾶνες καὶ λαὸς διῆγον ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ. Ἐνῷ ἐκεῖ ὑπῆρχεν ἀδιάκοπος χρηματικὴ ἀμηχανία, ἐνταῦθα αἱ πρόσοδοι πάντοτε ὑπερέβαινον τὰς δαπάνας. Μήπως ἐν ἔτει 1236 δὲν εἴδομεν τὸν Γοδοφρέδον Β' δραμόντα εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ λαμπρῶς συντελέσαντα εἰς τὴν διάλυσιν τῆς ὑπὸ τοῦ Βατάτζη διεξαγομένης πολιορκίας; Ἡ δύναμις ἣν τότε συνεπήγαγε συνέκειτο ἐξ 100 ἱπποτῶν, 800 τοξοτῶν καὶ 6 πλοίων· ἀνέλαβε δὲ τότε καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ καταβάλλῃ κατ' ἔτος εἰς συντήρησιν τοῦ κράτους 22.000 ὑπέρπυρα (φράγκα 246.400)· ἀντὶ δὲ πάντων τούτων ὁ εὐγνώμων Βαλδουῖνος ἀπένειμεν αὐτῷ τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς Εὐβοίας, ἔτι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φέουδα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις περιεκυκλοῦτο ὑπὸ ποικίλων πολεμίων καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν δύο ἰσχυρῶν ἑλλήνων μοναρχῶν τῆς Νικαίας καὶ τῆς Ἠπείρου· ἐν αὐτῇ δὲ τῇ βασιλευούσῃ οἱ Ἐνετοὶ εἶχον ἐκμυζήσει ἅπαντας αὐτῆς τοὺς πόρους, ἐνῷ ἐν Πελοποννήσῳ οὔτε οἱ κύριοι τῆς μεσσηνιακῆς παραλίας Ἐνετοὶ οὔτε ἡ Μονεμβασία, ἣν ἐξηκολούθουν κατέχοντες οἱ Ἕλληνες, παρῆγον σπουδαίους εἰς τὸν Βιλλεαρδουῖνον περισπασμούς. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ μὲν ἀνικανότης τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκων ηὔξησε πολὺ τὰς δυσχερείας ὑπὸ τῶν ὁποίων περιεστοιχίζοντο, ἡ δὲ ἐπιτηδειότης τῶν Φράγκων τῆς Πελοποννήσου, συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν εὐημερίαν τοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον αὐτόθι ἵδρυσαν. Ἀπεβίωσε δὲ ὁ Γοδοφρέδος Β' τῷ 1245 συστήσας μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου εἰς τὸν ἀδελφὸν καὶ διάδοχόν του Γουλιέλμον Β' (διότι αὐτὸς τέκνα δὲν ἐγέννησε) νὰ κτίσῃ εἰς Ἀνδραβίδαν μονὴν καὶ ἐκκλησίαν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἁγίου Ἰακώβου ἵνα κηδεύσῃ ἐν αὐτῇ τόν τε πατέρα των καὶ αὐτόν. Καὶ ἐκεῖ λοιπὸν ἀνεπαύθησαν ἐν τῷ μέσῳ μὲν ὁ περιφανὴς πατήρ, δεξιᾷ δὲ ὁ συνετὸς καὶ γενναῖος Γοδοφρέδος Β', ἀριστερᾷ δὲ παρεσκεύασεν ὁ Γουλιέλμος τὸν ἴδιον τάφον, ὅπου ἐκηδεύθη βραδύτερον. Ἡ μονὴ ἀνετέθη εἰς τοὺς Ναΐτας· καὶ τέσσαρες ἱερωμένοι, πλούσια λαβόντες εἰσοδήματα, διωρίσθησαν νὰ τελῶσιν αὐτόθι ἀδιαλείπτως λειτουργίας ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῶν ψυχῶν τοῦ πατρὸς καὶ τῶν δύο ἀδελφῶν.

Ἡ Μονεμβασία κατὰ παλαιὰν χαλκογραφίαν

Ὁ Γουλιέλμος Β', ἐν ἀκμῇ ὢν τότε τῆς ἡλικίας, ἦρξε τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ τριάκοντα καὶ τρία ἔτη, 1245—1278. Ἂν ὁ Γοδοφρέδος Α' ὑπῆρξεν ὁ ἱδρυτὴς τοῦ κράτους, ὁ δὲ Γοδοφρέδος Β' ὁ ἐπιτηδειότατος αὐτοῦ κυβερνήτης, ὁ Γουλιέλμος Β' διεκρίθη ἰδίως ὡς πολεμιστής. Ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ἐπεχείρησε πολέμους πολλοὺς καὶ δυσαναλόγους πρὸς τὰς ἰδίας δυνάμεις, παρεσκεύασε τὴν παρακμὴν τῆς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φραγκικῆς κυριαρχίας. Ὁ πρῶτος αὐτοῦ πόλεμος ὑπῆρξεν εὔλογος. Ἡ Μονεμ-

[illegible] ἡ μόνη ἐλευθέρα τῆς Πελοποννήσου πόλις· τὰ πλοῖα αὐτῆς διαπλέοντα τὸ Αἰγαῖον ἐξηκολούθουν ὑποστηρίζοντα τοὺς ἀγῶνας τῆς ἐν Νικαίᾳ αὐτοκρατορίας κατὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Φράγκων. Ἕνεκα δὲ τῆς Μονεμβασίας διετέλει ἐκ διαλειμμάτων ἀφηνιάζουσα καὶ πᾶσα ἡ πέριξ Λακωνικὴ μέχρι τοῦ Ταϋγέτου. Ὅθεν Γουλιέλμος ὁ Β΄ ἅμα ἀναλαβὼν τὴν ἀρχὴν ἀπεφάσισε νὰ καταβάλῃ τὸ τελευταῖον ἐκεῖνον τοῦ ἑλληνισμοῦ ὁρμητήριον καὶ συμμαχήσας μὲν μετὰ τῶν Ἐνετῶν, παρ᾽ ὧν ἔλαβε τέσσαρα πολεμικὰ πλοῖα, συγκαλέσας δὲ ἅπαντας τοὺς ὑποτελεῖς, ἐν οἷς καὶ τοὺς δυνάστας Εὐβοίας καὶ τὸν μέγαν Κύριν Ἀθηνῶν, συνεκρότησε δύναμιν μαρτυροῦσαν τὸ μέγεθος τῶν πόρων αὐτοῦ· διότι ἐπῆλθε κατὰ τῆς Μονεμβασίας μετὰ 3.000 ἱπποτῶν καὶ 8.000 ἱππέων καὶ πολιορκητικῶν μηχανῶν ἰσχυρῶν. Ἡ πολιορκία διήρκεσε τρία ἔτη 1246 — 1248. Οἱ Μονεμβασιῶται ἀνεδείχθησαν, ἄξιοι τῆς ἀρχαίας αὐτῶν φήμης

Το δυτικὸν τεῖχος τῆς Μονεμβασίας

ἀλλ᾽ ἡ καρτερία τοῦ Γουλιέλμου Β΄ ὑπῆρξεν οὐδὲν ἧττον θαυμαστή.

Τί νὰ σὲ λέγω τὰ πολλά, καὶ τί νὰ σὲ τὰ γράφω
Τὰ ἔποικεν ὁ πρίγκιπας εἰς τὴν Μονοβασίαν,
Καὶ πάλιν πῶς ἐδιάγασιν οἱ Μονοβασιώταις;
Ὅμως διὰ κοντότερον νὰ τὸ διερμηνεύσω.
Καθὼς τὸν ὅρκον ἔποικεν ὁ πρίγκιπας ἐτότε,
Ὅτι ποτὲ οὐ μὴ διαβῇ εἰς τὴν Μονοβασίαν
Ἕως νὰ πάρῃ τὸ βουνόν, ὁμοίως καὶ τὸ κάστρον.
Εἰς τοῦτο ἔποικεν ἐκεῖ τρεῖς χρόνους ἢ καὶ πλέον.
Ἐκεῖνοι τῆς Μονοβασιᾶς οὐκ εἶχαν πῶς νὰ ποίσουν·
Ἐφάγασι καὶ ποντικοὺς ὁμοίως καὶ γατία·
Τὸ τί νὰ φᾶν οὐκ εἴχασι, μόνον ὁ εἷς τὸν ἄλλον·
Καὶ ὡς εἶδαν τὴν στενοχωριάν, τὸν θάνατον ἐμπρός τους,
Βουλὴν ἐπῆραν ἐνομοῦ νὰ ἔχουν προσκυνήσει·
Συμβίβασιν ἐζήτησαν τοῦ πρίγκιπα Γουλιάμου
νὰ εἶναι πάντα μὲ αὐτόν, μὲ τὴν κληρονομιάν του,
Ἐγγούσατοι, ἐλεύθεροι ὅλοι μὲ τὰ ἐδικά τους,
Νὰ μὴ χρεωστοῦν εἰς δούλευσιν, ἄνευ ᾽ς τὰ πλευτικά τους,
Ἔχοντας καὶ τὴν ρόγαν τους καὶ τὴν φιλοτιμίαν τους.

Ἐν [illegible] λέξεσιν οἱ Μονεμβασιῶται, καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐσχάτην περιελθόντες [illegible] ἀλλ᾽ ἀπήτησαν νὰ μείνωσιν ἀσύδοτοι καὶ ἐλεύ[illegible] αὐτοί τε καὶ τὰ κτήματα αὐτῶν καὶ νὰ μὴ ὑπηρετῶσιν εἰμὴ κατὰ [illegible] ἐπὶ τῶν ἰδίων πλοίων ἀλλὰ λαμβάνοντες ἕνεκα τούτου εὔλογον μισθο-

δοσίαν. Ὁ Γουλιέλμος ἐν τῇ συνέσει αὐτοῦ παρεδέχθη τὰς προτάσεις ταύτας, ὑπέγραψε τὰ δι' αὐτῶν ἀπαιτούμενα προνόμια καὶ ἔπειτα παρέλαβε τὰς κλεῖς τοῦ φρουρίου καὶ ἀπὸ τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως Μαμονᾶ, Μονογιάννη καὶ Σοφιανοῦ. Παρέμεινε δὲ πιστὸς εἰς τὸν λόγον του, προσοικειωθεὶς διὰ δωρεῶν μὲν καὶ τιμῶν τοὺς ἄρχοντας, δι' ἐπιεικείας δὲ τὸν λαὸν καὶ καταστήσας τὴν Μονεμβασίαν δευτέραν μετὰ τὸ Κλαιρμὸντ ἀσφαλέστατον ὀχύρωμα τῆς ἡγεμονίας αὐτοῦ. Τὸ παράδειγμα τῆς πόλεως ἐμιμήθη ἡ περικειμένη χώρα. Τὰ Βάτυκα καὶ οἱ Τσάκωνες ὑπετάχθησαν ὡσαύτως·

Καὶ ὁ πρίγκιπας ὡς φρόνιμος ὅλους τοὺς ἐχαιρέτα,
Γλυκειὰ τοὺς ἀπεδέχετον πρὸς τὴν οὐσιὰν τὴν εἶχαν.

Καὶ οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθη ἀλλ' ἀφοῦ διέλυσε τότε τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον καὶ διῆλθε τὸν χειμῶνα τοῦ 1248 πρὸς τὸ 1249 εἰς Λακεδαιμονίαν, ὅπου ἰδιαζόντως ἠγάπα νὰ διατρίβῃ, ἔπειτα ἔκτισε τρεῖς ἰσχυροὺς πύργους, τὸν Μυζηθρᾶν, τὴν Μαΐνην (1) καὶ τὸ Λεῦτρον, περιζώσας οὕτω πανταχόθεν πάντας τοὺς περιλιπομένους Σλαύους καὶ ἰδίως τοὺς ἀπὸ τῶν προτέρων χρόνων γνωστοὺς εἰς ἡμᾶς Μελιγγούς, οἵτινες ἀνυπότακτοι μείναντες ἐσυνθηκολόγησαν τότε καὶ διετέλεσαν μὲν πάντοτε ἀφορολόγητοι, ὑπεχρεώθησαν ὅμως νὰ ὑπηρετῶσιν ἐν τῷ στρατῷ ὡς ψιλοὶ στρατιῶται.

Ἔκτοτε ἐπὶ ἓξ ὅλα ἔτη ἡ Πελοπόννησος ἀπήλαυσε βαθεῖαν εἰρήνην καὶ πολλὴν εὐημερίαν. Ἀξιοσημείωτος μάλιστα εἶναι ἡ ἐμπορικὴ κίνησις, ἥτις ἐπεκράτει ἐν αὐτῇ· «τοσαύτη ἦτο ἡ πίστις καὶ ἡ ἀσφάλεια τοῦ τόπου, λέγει ὁ Σανοῦτος, ὥστε οὐ μόνον οἱ ἱππόται ἀλλὰ καὶ οἱ ἔμποροι περιφερόμενοι πανταχοῦ καὶ εἰς τοὺς πύργους τῶν Βαΐλων φιλοξενούμενοι ἐλάμβανον, ἐπὶ ἁπλῇ ἀποδείξει παρ' αὐτῶν, ὅσα χρήματα ἤθελον διὰ τὰς συναλλαγὰς αὐτῶν... Ἡ αὐλὴ τοῦ πρίγκιπος ἐλογίζετο πάντοτε ὡς τὸ πρότυπον σχολεῖον τῆς ἱπποτικῆς ἀρετῆς, ὁ δὲ Βιλλεαρδουῖνος ὡς τὸ κάλλιστον αὐτῆς ὑπόδειγμα· οἱ υἱοὶ τῶν τε ὑποτελῶν μεγιστάνων καὶ τῶν ἄλλων ἐν Ἑλλάδι φράγκων ἡγεμόνων συνέρρεον εἰς τὴν αὐλὴν ἐκείνην ἵνα παιδευθῶσιν ἔν τε τῇ πολεμικῇ τέχνῃ καὶ περὶ τὴν τῶν τρόπων κομψότητα. Ἑπτακόσιοι ἕως χίλιοι ἱππεῖς περιεστοίχιζον τὸν πρίγκιπα, ὅστις διῃτᾶτο λαμπρότερον πολλῶν μεγάλων βασιλέων». Ἀλλ' ἐν τούτοις ἐστερεῖτο ἔτι ἑνὸς τῶν δικαιωμάτων τὸ ὁποῖον εἶχον τότε πολλοὶ ὑποδεέστεροι αὐτοῦ ἐν Εὐρώπῃ. Ὅθεν, ὅτε κατὰ Μάιον τοῦ 1249 ἀπῆλθε μετὰ στόλου ἀξιολόγου καὶ 400 ἱπποτῶν εἰς Κύπρον, ἵνα χαιρετίσῃ τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβῖκον Θ', διαβαίνοντα διὰ τῆς νήσου ἐκείνης ἐπὶ τῆς κατὰ τῆς Αἰγύπτου ἐκστρατείας του, ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν κατὰ Σανοῦτον τάδε· «Βασιλεῦ, εἶσαι ἰσχυρότερος ἐμοῦ καὶ δύνασαι νὰ ἄγῃς ἀπανταχοῦ γῆς ὅσον στρατὸν θέλεις ἄνευ χρημάτων· ἀλλ' ἐγὼ δέομαι πρὸς τοῦτο ἀργυρίου, καὶ ὅμως δὲν ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ κόπτω νομίσματα». Ἐντεῦθεν ὁ βασιλεὺς ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ κόπτῃ νομίσματα ὅμοια τῶν γαλλικῶν καὶ συνεπληρώθησαν οὕτω τὰ ἡγεμονικὰ τοῦ Γουλιέλμου δικαιώματα, ὅτε ἀπροσδοκήτως τὰ ἀγαθὰ τῆς εἰρήνης διεδέχθη πόλεμος ὀλέθριος.

Ὁ Γουλιέλμος, ὅτε διεδέξατο τὸν ἀδελφόν του, εἶχε νυμφευθῆ εἰς δεύτερον γάμον τὴν Καριντάναν δαλλὲ Κάρτζερι, κληρονόμον ἑνὸς τῶν τριῶν λομβαρδικῶν οἴκων οἵτινες κατεῖχον τὴν Εὔβοιαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Ἐνετίας καὶ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας. Ὁ πατὴρ τῆς Καριντάνας εἶχεν ἀποθάνει ἀπὸ τοῦ 1220· ὅθεν ὁ Γουλιέλμος ἅμα νυμφευθεὶς ἐφάνη εὐδιάθετος νὰ ζητήσῃ τὴν κληρονομίαν τῆς συζύγου,

(1) Τῆς ***Μαΐνης*** τὸ φρούριον, ὅπερ ἔδωκε τὸ ὄνομα εἰς τὴν νῦν ***Μάνην*** καὶ εἰς τοὺς ***Μανιάτας***, ὑπῆρχεν ἤδη ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' τοῦ Πορφυρογεννήτου, ἤτοι περὶ τὰ μέσα τοῦ 10 μ. Χ. αἰῶνος, ὥστε πρόκειται ἐνταῦθα μᾶλλον περὶ *ἐπισκευῆς* καὶ ***ὀχυρώσεως*** αὐτοῦ.

ἀλλ' ἀπετράπη τοῦ σκοποῦ ἕνεκα τῶν ἐσωτερικῶν ἀγώνων οὓς ἐδέησεν, ὡς πρὸ μικροῦ εἴδομεν, νὰ ἐπιχειρήσῃ πρὸς συμπλήρωσιν καὶ ἐξασφάλισιν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Δὲν ἔφερε δὲ εἰς μέσον τὴν ἀπαίτησιν ταύτην εἰμὴ τῷ 1255, μετὰ τὸν τότε συμβάντα θάνατον τῆς δευτέρας ἐκείνης συζύγου του, καὶ ἐνῷ αὕτη εἶχεν ἀποβιώσει ἄκληρος [1]. Ἀλλ' οἱ κατέχοντες τὴν Εὔβοιαν λομβαρδικοὶ οἶκοι καὶ ἡ προστάτις αὐτῶν Ἐνετία ἀντέστησαν καὶ συνεμάχησαν μετὰ πολλῶν δευτερευόντων φράγκων ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος· ἐντεῦθεν προῆλθεν ἐπὶ διετίαν σφοδρὸς ἐμφύλιος μεταξὺ τῶν ξένων ἐκείνων ἀγών. Ὁ δὲ ἐπισημότατος τῶν συμμάχων οὓς ἐπέτυχον οἱ Ἐνετοὶ τῆς Εὐβοίας καὶ οἱ αὐτόθι ὑποτελεῖς αὐτῶν ἦτο ὁ μέγας Κῦρις τῶν Ἀθηνῶν. Εἴδομεν ὅτι ἐπὶ τῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καταλήψεως τοῦ λοιποῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ Βοιωτία περιῆλθον ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τοῦ Ὄθωνος Λαρόση. Περὶ τοῦ Ὄθωνος Λαρόση, ὅστις ἦρξεν ἐνταῦθα ἀπὸ τοῦ 1205 μέχρι τοῦ 1225, ἄλλο δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ ὅτι ἐν γένει οἱ ἕλληνες ὑπήκοοι ἀπήλαυσαν αὐτονομίαν τινὰ ὑπὸ τὴν ἐπιεικῆ αὐτοῦ διοίκησιν. Ἐπιστρέψαντος δὲ εἰς Γαλλίαν τοῦ Ὄθωνος διεδέξατο τὴν ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ Βοιωτίᾳ ἀρχὴν ὁ ἀνεψιός του Γουίδων Α΄, 1225—1263. Ὁ Γουίδων ἥδρευε συνήθως ἐν Θήβαις, αἵτινες ἦσαν καὶ ἤδη ὡς πρότερον ὀνομασταὶ διὰ τὰ ἐν αὐταῖς ὑπάρχοντα ἐργοστάσια τῶν μεταξωτῶν, καὶ εἰς τὰς ὁποίας τούτου ἕνεκα πολλοὶ ἐξηκολούθουν συρρέοντες ἀπὸ δυσμῶν ἔμποροι. Ἄξιον ἰδίως σημειώσεως εἶναι ὅτι οἱ Γενουαῖοι οἱ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀποκεκλεισμένοι ὄντες ἐξ ἁπάσης τῆς λοιπῆς Ἀνατολῆς ἕνεκα τῆς παντοδυναμίας τῶν Ἐνετῶν ἔλαβον ἐνταῦθα ἐπὶ Γουίδωνος πολλὰ προνόμια· οὐ μόνον ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ κτήσεως ἀλλὰ καὶ μέχρι τινὸς ἀτέλειαν καὶ ἑτεροδικίαν καὶ ἴδια τμήματα καὶ ἀρχεῖα ἐν Θήβαις καὶ ἐν Ἀθήναις. Μόνον ὡς πρὸς τὰ μεταξωτὰ ὑφάσματα ἐτέλουν ὃν φόρον καὶ οἱ λοιποὶ ἀλλοδαποὶ καὶ μόνον ὡς πρὸς τὰς ποινικὰς ὑποθέσεις καὶ τὰς ἐφέσεις ὑπέκειντο εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἄρχοντος τῆς χώρας. Ἀντὶ δὲ τῶν προνομίων ἐκείνων οἱ Γενουαῖοι ὑπεχρεοῦντο νὰ παρέχωσιν εἰς τὸν μέγαν Κῦριν Ἀθηνῶν καὶ τὴν χώραν αὐτοῦ καὶ τοὺς ὑπηκόους πᾶσαν προστασίαν καὶ συνδρομήν. Καὶ ἦτο μεν ὁ Γουίδων ὑποτελὴς τοῦ Γουλιέλμου διὰ τὰς κατεχομένας ὑπ' αὐτοῦ ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις τοῦ Ἄργους καὶ τοῦ Ναυπλίου ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο φοβούμενος μήπως ἰσχύσαντος ἔτι μᾶλλον τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας παντελῶς ὑποκύψῃ εἰς τὴν ἐπικυριαρχίαν του συνετάχθη μετὰ τῶν Ἐνετῶν τῆς Εὐβοίας καὶ τῶν ὑποτελῶν αὐτῶν. Τὴν αὐτὴν δὲ μερίδα ἠσπάσαντο, προϊόντος τοῦ χρόνου, καὶ ὁ Θωμᾶς Β΄ Στρομογκούρτ, ὁ αὐθέντης τῶν Σαλώνων, καὶ ὁ Οὐβερτῖνος Παλλαυιτζίνης, ὁ μαρκίων Βοδονίτζης· τὸ δὲ δεινότερον, καὶ μεταξὺ τῶν βαρώνων τῆς Ἀχαΐας συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Γουίδωνος οὐ μόνον ὁ ἀδελφός του Γουλιέλμος, ὁ ἄρχων τῆς Βελιγοστῆς, ἀλλὰ καὶ ὁ βαρῶνος τῆς Καρυταίνης Γοδοφρέδος Δεβρυέρ, ὁ ἄριστος καὶ κράτιστος τῶν μεγιστάνων τῆς χερσονήσου, ὁ ἐπιφανέστατος τῶν στρατηγῶν τοῦ πρίγκιπος, ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ ἐξ ἀδελφῆς, ὅστις ὅμως συζευχθεὶς μετὰ Ἰσαβέλλας τῆς θυγατρὸς τοῦ μεγάλου Κύρι προετίμησε νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν τύχην τοῦ πενθεροῦ του. Κατέναντι λοιπὸν τοῦ ἰσχυροῦ Γουλιέλμου συνεκροτήθη συμμαχία οὐδὲν ἧττον ἰσχυρά. Καὶ τφόντι κατ' ἀρχὰς ὁ πόλεμος διεξαχθεὶς κυρίως ἐν Εὐβοίᾳ ἀπέβη ἀμφίρροπος. Ἀλλὰ κατὰ Μάιον τοῦ 1258, ὅτε οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀπέβησαν εἴπερ ποτὲ πολλοί, ὁ ἡγεμὼν τῆς Πελοποννήσου ἀπεφάσισε ν' ἀντεπεξέλθῃ κατ' αὐτῶν πάσῃ δυνάμει· καὶ συγκαλέσας εἰς Νίκλι ὅλους τοὺς πιστοὺς μείναντας ὑποτελεῖς ἐπισκόπους, ἱεροϊππότας καὶ πολίτας ἀπῆλθε μετὰ πολυαρίθμου στρατοῦ εἰς Κόρινθον.

[1] Ἄνευ δηλονότι κληρονόμου ἄλλου ἐκ τοῦ πατρικοῦ οἴκου (τοιαύτη δοτέα σημασία ἐνταῦθα εἰς τὴν λ. ἄκληρος, ἥτις ἄλλως σημαίνει τὸν στερούμενον κληρονομίας ἢ τὸν μὴ κληρωθέντα, οὐχὶ δὲ τὸν μὴ ἔχοντα κληρονόμους).

Μὲ δύναμιν ἐπέρασε τὴν σκάλαν τῶν Μεγάρων,
Μὲ πόλεμον ἐκέρδησε ἐκείνην τὴν κλεισοῦραν.

καὶ συνήντησε τὸν μέγαν Κῦριν οὐ μακρὰν τοῦ ὄρους Καρύδι. Ἐκεῖ συνεκροτήθη μάχη πεισματώδης, καθ' ἣν ἔπεσον μὲν ἑκατέρωθεν πολλοὶ καὶ γενναῖοι ἱππόται, ἐπὶ τέλους ὅμως ἡττήθη ὁ Γουίδων, ἀναγκασθεὶς νὰ καταφύγῃ ἐντὸς τῆς ὀχυρᾶς πόλεως τῶν Θηβῶν. Ὁ δὲ πρίγκιψ διώκων καὶ σφάζων τοὺς ἐχθρούς του ἀπέκλεισεν αὐτοὺς εἰς Θήβας καὶ ἐνταῦτῷ ἐδῄου πᾶσαν τὴν χώραν, μέχρις οὗ οἱ περὶ τὸν Γουίδωνα, βλέποντες ὅτι δεινὴν πάσχουσιν ἐκ τούτου καταστροφὴν αἱ κτήσεις αὐτῶν ἀπεφάσισαν, προϊσταμένου τοῦ μητροπολίτου Θηβῶν, νὰ ἐπιτύχωσι συμβιβασμόν τινα μετὰ τοῦ νικητοῦ. Ὁ Γουίδων ὤμοσε νὰ μὴ ἄρῃ τοῦ λοιποῦ ὅπλα κατὰ τοῦ Γουλιέλμου καὶ σύναμα νὰ ὑποκύψῃ εἰς εὔλογόν τινα ποινήν, ἣν ἤθελεν ὁρίσει παρλαμέντον, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ συνέλθῃ εἰς τὴν εὐρεῖαν καὶ πλουσίαν πεδιάδα τοῦ Νίκλι. Παρέστη λοιπὸν ἐκεῖ ἐν τῷ ὡρισμένῳ χρόνῳ ὁ μέγας Κῦρις μετὰ τοῦ Θωμᾶ Β΄ τῶν Σαλώνων καὶ ὅλων τῶν μεγιστάνων τῆς χώρας αὐτοῦ· σὺν τούτοις δὲ καὶ ὁ ἀτυχὴς Γοδοφρέδος τῆς Καρυταίνης. Ἅμα παραστάντες ἐνώπιον τοῦ πρίγκιπος, ὅλοι οἱ λοιποὶ ἐκτὸς τοῦ Γοδοφρέδου, ὅστις δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐμφανισθῇ,

Ἡ Παλαιὰ Ἐπισκοπὴ εἰς Νίκλι.

Ἐς τὰ γόνατά του ἔπεσαν ὅλοι παρακαλῶντας
Νὰ συμπαθήσῃ τὸ ἔπταισε τότε ὁ μέγας Κῦρις,
Διοῦ ἐβάσταξεν ἄρματα εἰς πόλεμον μετ' αὐτον.

Ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἀπεκρίθη ἐκθέσας τοὺς λόγους δι' οὓς ἐπολέμησεν, ἀπαριθμήσας τὰ γενόμενα ἔξοδα καὶ ἐλέγξας τὴν ἀπιστίαν τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν. Ἤλπισε δέ, λέγει ὁ Σανοῦτος, ὅτι τὸ ὕπατον ἐκεῖνο δικαστήριον θέλει καθαιρέσει τὸν μέγαν Κῦριν καὶ ψηφίσει τὴν δήμευσιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας· ἀλλ' οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ βαρῶνοι ἀπεφήναντο ἑαυτοὺς ἀναρμοδίους εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, διότι ὁ Γουίδων ἦτο ἀνεξάρτητος κύριος τῶν ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι κτήσεων αὐτοῦ, ὑποτελὴς δὲ τοῦ πρίγκιπος μόνον ὡς πρὸς τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιον. Προέτειναν λοιπὸν νὰ καταστήσωσι διαιτητὴν τὸν βασιλέα τῆς Γαλλίας Λουδοβῖκον Θ΄, ἐκ τῆς χώρας τοῦ ὁποίου κατήγοντο ἀμφότεροι οἱ δυνάσται, ὅ τε Βιλλεαρδουῖνος καὶ ὁ Λαρόσης, ὁ δὲ Γουλιέλμος ἀπεδέξατο τόσῳ προθυμότερον τὴν πρότασιν ταύτην ὅσῳ πρὸ δεκαετίας αὐτοπροσώπως εἶχεν αὐτοπροσώπως γνωρίσει εἰς Κύπρον τὸν εὐλαβῆ καὶ δίκαιον ἐκεῖνον βασιλέα. Ἀφοῦ δὲ ταῦτα οὕτως ἀπεφασίσθησαν,

Ἀρχιερεῖς καὶ ἄρχοντες, ὁμοίως ὁ μέγας Κῦρις
Ἐπῆραν τὸν Μισὲρ Τζεφρέν, αὐθέντην Καρυταίνου,
Μὲ τὸ καπίστρ' εἰς τὸν λαιμόν, 'ς τὸν πρίγκιπα ὑπᾶσι·
Γονατιστὰ δεόμενοι, παρακαλοῦν τον ὅλοι,
Ἐλεημοσύνη νὰ γενῇ, ὡς νὰ τὸν συμπαθήσῃ.

Ὁ Γουλιέλμος, δικαίως *παρωργισμένος* κατὰ τοῦ ἀπίστου ἐκείνου ὑποτελοῦς καὶ συγγενοῦς, ἐπὶ πολὺν χρόνον δὲν ἤθελε ν᾿ ἀκούσῃ περὶ συγγνώμης. Ἀλλ᾿ ἐπὶ τέλους ἐνέδωκεν εἰς τὰς *παρακλήσεις* τῶν βαρώνων καὶ ἀπέδωκεν αὐτῷ τὴν βαρωνίαν του, περιορίσας ὅμως κατά τι τὰ ἐπ᾿ αὐτῆς δικαιώματα αὐτοῦ. Ὥστε ἀποκατεστάθη ἡ εἰρήνη· καὶ αὐτὴ δὲ ἡ Ἐνετία ἐπιεικεστέρα γενομένη μετὰ τὴν ἧτταν τῶν συμμάχων της εἰς Καρύδι ἐπεχείρησε διαπραγματεύσεις περὶ συμβιβασμοῦ, ὅτε αἴφνης πάλιν τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν.

Ὁ Γουλιέλμος, ἐπειδὴ δὲν εἶχε γεννήσει τέκνα ἐκ τῶν δύο πρώτων γάμων, ἀπεφάσισε νὰ λάβῃ τῷ 1259 τρίτην σύζυγον καὶ ἐξελέξατο ὡς τοιαύτην τὴν Ἄνναν Κομνηνήν, τὴν θυγατέρα τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου Μιχαὴλ Β΄. Ἀλλ᾿ ὁ γάμος οὗτος ἔμελλε νὰ ἀποβῇ αὐτῷ ὀλέθριος. Ἠξεύρομεν ἤδη ὅτι ὁ Μιχαὴλ Β΄ Κομνηνός, υἱὸς ὢν τοῦ Μιχαὴλ Α΄ τοῦ ἱδρύσαντος τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἑλλάδος, εἶχεν ἀνακτήσει, ἅμα μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ αὐτοκράτορος Θεσσαλονίκης Θεοδώρου, τὴν πατρικὴν κληρονομίαν, ὅτι *παρέμεινε κύριος αὐτῆς* καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ αὐτοκρατορίας ὑπὸ τοῦ Βατάτζη καὶ ὅτι οὐ μόνον τῆς Ἠπείρου, Ἀκαρνανίας, Αἰτωλίας καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας ἐξηκολούθει ἄρχων ἀλλὰ καὶ δι᾿ ἀδιακόπων πολέμων πρὸς τοὺς ἐν Νικαίᾳ βασιλεῖς καὶ τοὺς Βουλγάρους ἠγωνίζετο νὰ ἐπεκτείνῃ τὸ κράτος αὐτοῦ. Ἰδίως δὲ περὶ τὸ 1259 ἐπερειδόμενος εἰς τὴν συνδρομὴν τῶν δύο γαμβρῶν του, τοῦ τε βασιλέως τῆς Σικελίας Μαμφρέδου καὶ τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας Γουλιέλμου, ἀπέβη τοσοῦτον ἐπικίνδυνος ὥστε ὁ κατ᾿ ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἀναλαβὼν τὰ πράγματα ἐν Νικαίᾳ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐδέησε νὰ ἀποστείλῃ κατ᾿ αὐτοῦ τὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς· καὶ τότε, συγκροτηθείσης ἐν Πελαγονίᾳ μάχης κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ ἔτους ἐκείνου, ὁλοσχερῶς κατετροπώθησαν οἱ φράγκοι ἐπίκουροι τοῦ Μιχαὴλ Β΄, συνελήφθη δ᾿ αἰχμάλωτος ὁ Γουλιέλμος καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν περὶ αὐτὸν βαρώνων. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος γενόμενος οὕτω κύριος τοῦ ἰσχυροτάτου τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ φράγκων ἡγεμόνων ἀπήτησε παρ᾿ αὐτοῦ τὴν ὁλοσχερῆ τῆς Πελοποννήσου παραχώρησιν. Ἀλλ᾿ ὁ Γουλιέλμος ἀπεποιήθη τοιαύτην ἐπονείδιστον λύτρωσιν, οἱ δ᾿ ἐν Πελοποννήσῳ Φράγκοι ἐδέησε νὰ προχειρίσωσιν ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς, καὶ τὸ περίεργον εἶναι ὅτι ἐξελέξαντο τοιοῦτον τὸν πρὸ μικροῦ πολέμιον τοῦ Γουλιέλμου μέγαν Κῦριν τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Γουΐδων ἦτο τότε ἐν Γαλλίᾳ, ὅπου εἶχε μεταβῆ, ἵνα ὑποβληθῇ, κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, εἰς τὴν κρίσιν τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου Θ΄ καὶ ρυθμίσῃ ἐνταῦθα διαφόρους ἰδίας ὑποθέσεις. Ἐκεῖ λαβὼν τὴν κατεπείγουσαν πρόσκλησιν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ὁμογενῶν ἔσπευσε νὰ παρασταθῇ ἐνώπιον τοῦ βασιλέως κατ᾿ Ἀπρίλιον τοῦ 1260 ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Βιλλεαρδουίνου ἀποσταλέντος ἀντιπροσώπου, ἵνα ἀκούσῃ τὴν ἀπόφασιν τοῦ διαιτητοῦ ἐν κοινῇ συνόδῳ ἑδρεύοντος (¹). Ἡ δὲ σύνοδος, ἀναλογισαμένη ὅτι ὁ μέγας Κῦρις ἦρεν ὅπλα κατὰ τοῦ πρίγκιπος οὐχὶ ὢν ὑποτελὴς αὐτοῦ ἀλλ᾿ ἐν καλῇ πίστει ὑπὲρ τῆς τιμῆς καὶ τῶν δικαίων του, δὲν ἐπεδοκίμασε τὴν ἀπαιτουμένην ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος δήμευσιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, ἀποφηναμένη ὅτι ἀποχρῶσα τιμωρία τοῦ Γουΐδωνος εἶναι ἡ πολυδάπανος καὶ πολύμοχθος ὁδοιπορία ἣν ἠναγκάσθη νὰ ἐπιχειρήσῃ μέχρι τῆς Γαλλίας. Ὁ Γουΐδων, ὑπερευχαριστηθεὶς διὰ τὴν τοιαύτην ἀπόφασιν, ἐφίλησε τοὺς πόδας τοῦ βασιλέως, ὅστις τότε ἀπήτησε νὰ ζητήσῃ παρ᾿ αὐτοῦ ὁ μέγας Κῦρις χάριν τινά· ὁ δὲ παρεκάλεσε νὰ ἀπονεμηθῇ αὐτῷ ὁ τίτλος τοῦ **δουκός**, ὅπερ καὶ ἐγένετο ὑπὸ τοῦ βασιλέως, μεθ᾿ ὃ ὁ νέος δοὺξ Γουΐδων Α΄ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀνέλαβε τὴν

(¹) Τῶν λαϊκῶν καὶ κληρικῶν μεγιστάνων.

διοίκησιν τῆς Πελοποννήσου, ἀποκαταστήσας ἐν αὐτῇ τὴν ἀπαιτουμένην τάξιν

Ἀλλὰ μετ᾽ οὐ πολὺ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ὅστις εἶχε συνεπαγάγει μεθ᾽ ἑαυτοῦ τὸν Γουλιέλμον εἰς τὴν νεωστὶ ἀνακτηθεῖσαν Κωνσταντινούπολιν, ἐνόησεν ὅτι οὐδὲν κερδαίνει ἐπιμένων εἰς το νὰ ἀπαιτῇ ὁλόκληρον τὴν Πελοπόννησον καὶ προέτεινεν εἰς τὸν αἰχμάλωτον αὐτοῦ μετριωτέρας ἀπαιτήσεις. Εἶπεν ὅτι ἀρκεῖται εἰς τὴν παραχώρησιν τῆς Μονεμβασίας καὶ τῶν δύο νεωστὶ ἱδρυθέντων φρουρίων, τοῦ Μυζηθρᾶ καὶ τῆς Μαίνης, καὶ εἰς [illegible] ὁμήρων. Ὁ Γουλιέλμος εἰ καὶ εὑρίσκων τοὺς ὅρους τούτους ἐπαχθεῖς, ἐνέδωκεν ὅμως ἐπὶ τέλους πιεζόμενος ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἀλλ᾽ ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θέλουσι γίνει δεκτοὶ καὶ ὑπὸ τῶν βαρώνων. Συγκροτηθέντος δ᾽ ἐπὶ τούτῳ παρλαμέντου εἰς

Τὸ κάστρον τῆς Μαίνης.

Νίκλι, προεδρεύοντος τοῦ Γουίδωνος, ἀπεφασίσθη μετὰ μακρὰς συζητήσεις νὰ ἐξαγορασθῇ ὁ πρίγκιψ διὰ τῆς μεγάλης ἐκείνης θυσίας, πρὸ πάντων διὰ τὸν λόγον ὅτι αὐτὸς ἐκυρίευσε τὴν Μονεμβασίαν καὶ αὐτὸς ᾠκοδόμησε τὰ δύο ἄλλα ζητούμενα φρούρια οἱ δὲ ὑποτελεῖς ἤθελον πράξει πρᾶξιν ἄτιμον ἀφήνοντες τὸν δυνάστην αὐτῶν ν᾽ ἀποθάνῃ εἰς τὴν φυλακήν, ἐνῷ ἀναλαβὼν τὴν ἐλευθερίαν δύναται, Θεοῦ θέλοντος, νὰ ἀνακτήσῃ πάλιν τὰ ἀπολεσθέντα. Παρεδόθησαν λοιπὸν τὰ φρούρια εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1262 ἐπέστρεψεν ὁ πρίγκιψ εἰς τὴν Πελοπόννησον μετὰ τῶν συναιχμαλώτων. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του συνωμολογήθη τελευταῖον καὶ ἡ πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς εἰρήνη, δι᾽ ἧς ἀνεγνωρίσθη ὁ Γουλιέλμος ρητῶς ὡς ὁ μόνος νόμιμος ἐπικυρίαρχος τῶν ἐν Εὐβοίᾳ τριῶν ἡγεμονικῶν οἴκων. Ἀλλ᾽ ἡ μὲν ἐπικυριαρχία αὕτη ὀλίγα παρεῖχεν αὐτῷ πραγματικὰ ὠφελήματα, ἡ δὲ στέρησις τῶν τριῶν τῆς Πελοποννήσου φρουρίων, καὶ μάλιστα τῆς Μονεμβασίας, ἐκολόβωσε καιρίως τὴν ἀρχὴν τοῦ Γουλιέλμου καὶ ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία ἀδιακόπων μεταξὺ Φράγκων καὶ Ἑλλήνων ἐν Πελοποννήσῳ πολέμων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ἂν οἱ Φράγκοι οὐδέποτε ἔκτοτε ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακτήσωσι τὴν Λακωνικήν, οὐδ᾽ οἱ ἐκεῖθεν ὁρμώμενοι στρατηγοὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἴσχυσαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον νὰ ἐπεκτείνωσιν ὁριστικῶς τὴν ἑλληνικὴν κυριαρχίαν.

Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον οἱ ἀδιάκοποι ἐκεῖνοι πόλεμοι ἐπήγαγον συμφορὰς δεινὰς εἰς τὴν χερσόνησον· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐξαπέστειλεν ἐνταῦθα πρὸς τοῖς ἄλλοις 5.000 Τούρκους μισθοφόρους, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ὑπηρετήσαντες τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἔπειτα αὐτομολήσαντες πρὸς τοὺς Φράγκους, καὶ πρῶτον καὶ ὕστερον, εἰς δεινὴν ἐξετραχηλίσθησαν δῄωσιν τῆς χώρας καὶ λεηλασίαν τῶν κατοίκων, μέχρις οὗ τῷ 1265 ὁ Βιλλεαρδουῖνος ἐνόμισε προτιμότερον ν' ἀπαλλαγῇ τῆς τοιαύτης ἐπικουρίας καὶ ἐκπληρώσας τὰς πρὸς τοὺς Τούρκους ὑποχρεώσεις του ἀπέπεμψεν αὐτοὺς διὰ τῆς Θεσσαλίας εἰς τὰ ἴδια. Τινὲς ἐκ τούτοις ἐξ αὐτῶν προετίμησαν νὰ μείνωσιν εἰς τὸν Μωρέαν, καί, βαπτισθέντες, ἔλαβον φέουδα καὶ ἔγημαν λατινίδας γυναῖκας· διότι, λέγει ὁ Σανοῦτος, ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων ἐχθροπραξιῶν πολλὴ ἐπεκράτησε λιπανδρία εἰς τὴν Ἀχαΐαν, ἀναφέρεται δὲ γυνὴ λαβοῦσα ἀλληλοδιαδόχως ἑπτὰ συζύγους, οἵτινες ὅλοι ἔπεσον ἐν τῷ πολέμῳ. Ὥστε ἡ ἐγκατάστασις τῶν ἐκχριστιανισθέντων ἐκείνων Τούρκων ἐλογίσθη ὑπὸ τῶν Φράγκων ὡς εὐτύχημα. Καὶ ἔπειτα οἱ ξένοι οὗτοι εἶχον δώσει δείγματα τρανὰ τῆς ἀνδρείας των, ἐκ δὲ τῶν μικτῶν ἐκείνων γάμων παρήχθη γενεὰ ἀνδρῶν γενναία, οἵτινες ἰδίως κατῴκησαν εἰς τὸν Βούρναβον καὶ εἰς τὴν Ρένταν.

Ὤχετο λοιπὸν ἡ προτέρα εὐημερία καὶ ἀσφάλεια καὶ ἐμπορικὴ κίνησις τῆς Πελοποννήσου· εἰς δὲ τὰ προεκτεθέντα δεινὰ προσετέθη καὶ ἕτερον, ὅτι ὁ Γουλιέλμος οὐδ' ἐκ τοῦ τρίτου γάμου ἐγέννησεν υἱὸν ἀλλὰ μόνον θυγατέρας, διὸ μετ' ὀλίγον ἐξέλιπε πᾶς ἐξ ἀρρενογονίας ἀπόγονος τοῦ οἴκου ἐκείνου, ὅστις κατέκτησε, διῴκησε καὶ συνετήρησε τὴν ἀξιολογωτέραν ταύτην τῶν περιλιπομένων ἐν τῇ Ἀνατολῇ κτήσεων τῶν Φράγκων, ἡ δὲ κυριαρχία αὐτῆς μετεβιβάσθη εἰς *ἄλλας χεῖρας*. Τῷ 1266 *ὁ ἀδελφὸς* τοῦ βασιλέως τῆς *Γαλλίας Λουδοβίκου Θ' Κάρολος ὁ* Ἀνδεγαυικός, καταβαλὼν τὸν ἀπόγονον τοῦ Βαρβαρόσσα Μαμφρέδον (¹), ἐγένετο κύριος τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Πρὸς τὸν Κάρολον τοῦτον, ὄντα ἄνδρα ρέκτην καὶ φιλόδοξον, συνωμολόγησε κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ τότε περιφερόμενος εἰς τὴν Εὐρώπην πρὸς ἀναζήτησιν συμμάχων Βαλδουῖνος Β', ὁ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως, συνθήκην, δι' ἧς ὁ μὲν Κάρολος ὑπέσχετο νὰ συνδράμῃ αὐτὸν εἰς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ δὲ Βαλδουῖνος ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Κάρολον τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἀχαΐας, τῆς χώρας τοῦ Ἠπειρώτου Μιχαὴλ Β', καὶ ἐν γένει τοῦ τρίτου ὅλων τῶν κατακτήσεων ὅσαι ἤθελον κατορθωθῇ ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ. Πρὸς τοῦτον λοιπὸν τὸν Κάρολον, γενόμενον καὶ ἐπικυρίαρχον αὐτοῦ, ἔστρεψε τότε ὁ Γουλιέλμος ἁπάσας τὰς ἐλπίδας· καὶ συζεύξας τὴν θυγατέρα του Ἰσαβέλλαν μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Φιλίππου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ ἀνεκήρυξε τοῦτον κληρονόμον. Ἀλλ' ἡ προστασία τοῦ Καρόλου μικρὸν ὠφέλησε τὸν Γουλιέλμον, διότι ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας, περισπώμενος ὑπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ πολέμων καὶ ὑπὸ τῆς συνδρομῆς ἣν ἐδέησε νὰ δώσῃ εἰς τὸν κατὰ τῆς Τύνιδος ἐκστρατεύσαντα ἀδελφόν του Λουδοβῖκον Θ', ἐλαχίστας ἠδυνήθη νὰ πέμψῃ ἐπικουρίας εἰς τὸν πυμπένθερον αὐτοῦ, τὸν ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν στρατηγῶν τοῦ Παλαιολόγου πολεμούμενον. Συνέπεσε δὲ νὰ προαποθάνῃ τοῦ Γουλιέλμου τῷ 1277 ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Φίλιππος· ὥστε, ὅταν μετὰ ἓν ἔτος ἀπεβίωσε καὶ ὁ τοσοῦτο πολυτάραχον βίον διαγαγὼν τρίτος ἐκεῖνος γόνος τῶν Βιλλεαρδουίνων, ἡ φραγκικὴ Πελοπόννησος ἔμεινεν ὑπὸ τὴν ἄμεσον μὲν κυριαρχίαν γυναικός, τῆς Ἰσαβέλλας, ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν δὲ βασιλέως μακρὰν ἑδρεύοντος, τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ (²). Ἀλλὰ τὰ ἐντεῦθεν ἐπακολουθήσαντα γεγονότα θέλομεν ἱστορήσει

(¹) Υἱὸν τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου Β'.

(²) Ἐννοεῖται, τοῦ υἱοῦ τοῦ Καρόλου τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας ἅμα καὶ Νεαπόλεως (τῆς Κάτω Ἰταλίας), οὐχὶ τῆς Ἰταλίας ἁπάσης.

βραδύτερον. Ἐνταῦθα δὲ ρίψωμεν ἓν βλέμμα ἐπὶ τῶν πρὸς βορρᾶν τῆς Πελοποννήσου ἑλληνικῶν χωρῶν, ἵνα παραστήσωμεν πῶς εἶχον ἐν κεφαλαίῳ τὰ πράγματα αὐτόθι, ὅτε ἀπεβίωσεν ὁ Γουλιέλμος τῆς Πελοποννήσου.

Τῶν Σαλώνων ἦρχε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ τοῦ Θωμᾶ Β΄ υἱὸς Γουλιέλμος, τὸν ὁποῖον βραδύτερον διεδέξατο ὁ μονογενὴς υἱός του Θωμᾶς Γ΄, καὶ τούτου θανόντος τῷ 1311 ἐξέλιπε τὸ γένος τῶν Στρομογκούρτ. Ἐν Θεσσαλίᾳ, ἂν καὶ αὕτη συνεδέετο μᾶλλον μετὰ τῆς Ἠπείρου ἢ μετὰ τῶν φραγκικῶν ἡγεμονιῶν, ἐσῴζοντο ἔτι που καί που φεουδαλικοί τινες δυνάσται μικρὰ ἔχοντες κτήματα. Ἰσχυρότερος αὐτῶν ἦτο ὁ κύριος τῆς Βοδονίτζης μαρκίων Οὐβερτῖνος Παλλαυιτζίνης, ὅστις ὅμως ἀπεβίωσε ζῶντος ἔτι τοῦ Γουλιέλμου, καταλιπὼν τὴν χώραν αὐτοῦ εἰς τὴν ἀδελφήν του Ἰσαβέλλαν. Ἀλλ' ἡ μᾶλλον λόγου ἀξία μετὰ τὴν Πελοπόννησον φραγκικὴ ἀρχὴ ἦτο τὸ δουκᾶτον Ἀθηνῶν. Ἐνταῦθα ὁ Γουίδων Α΄ ἀπεβίωσε τῷ 1263, ὀλίγον μετὰ τὴν ἐκ τῆς Γαλλίας ἐπάνοδόν του, καταλιπὼν δύο υἱούς, ὧν ὁ Ἰωάννης Α΄ ἔλαβε τὸ ἀξίωμα τοῦ δουκὸς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, 1263 — 1280. Οἱ κυριώτατοι αὐτοῦ ὑποτελεῖς ἦσαν ὁ νεώτερος ἀδελφός του Γουλιέλμος, ἄρχων τῆς Λεβαδείας, καὶ ὁ ἐξάδελφός του Σαὶντ Ὀμέρ, ἄρχων τοῦ ἡμίσεος τῆς πόλεως Θηβῶν. Διετήρει δὲ ὁ δοὺξ Ἰωάννης καὶ τὰ ἐν Πελοποννήσῳ φέουδα αὐτοῦ, ἤτοι τὸ Ἄργος καὶ τὸ Ναύπλιον. Περὶ τῶν σχέσεων τοῦ δουκὸς Ἰωάννου μετὰ τοῦ δεσπότου Μεγαλοβλαχίας καὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ λομβαρδικῶν δυναστῶν θέλομεν ὁμιλήσει μετ' ὀλίγον. Περὶ δὲ τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ διοικήσεως ἄλλας δυστυχῶς εἰδήσεις δὲν ἔχομεν εἰμὴ ὅτι ἤκμαζε τότε ἐνταῦθα ἡ μονὴ τοῦ Δαφνίου, ἐννοεῖται, ὡς ἐνδιαίτημα δυτικῶν μοναχῶν, καὶ ὅτι ὁ δοὺξ μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰς προσόδους τῆς χώρας αὐτοῦ μετήρχετο δεινὴν πειρατείαν ἐντὸς τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ταῦτα περὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Τῆς δὲ δυτικῆς ἐξηκολούθει ἄρχων ὁ Μιχαὴλ Β΄ Κομνηνός, καίτοι ἀκαταπαύστως ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολεμούμενος, μέχρις οὗ τῷ 1265 ἠναγκάσθη νὰ ὀμόσῃ πίστιν εἰς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, νὰ παραχωρήσῃ αὐτῷ τὰ Ἰωάννινα καὶ νὰ δώσῃ ὅμηρον τὸν δεύτερον υἱόν του Ἰωάννην. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Μιχαὴλ Β΄ τῷ 1271 ὁ μὲν πρεσβύτερος υἱός του Νικηφόρος δὲν ἐκληρονόμησεν εἰμὴ μέρος τῆς Ἠπείρου (Θεσπρωτίαν καὶ Δολοπίαν), τὴν Ἀκαρνανίαν, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὰς νήσους Κέρκυραν, Κεφαλληνίαν, Ἰθάκην· ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν κτήσεων τοῦ Μιχαὴλ Β΄ τὰς μὲν παρέλαβεν ἕτερος υἱός, ὁ νόθος Ἰωάννης, αἱ δὲ ἐπιτραπεῖσαι ὑπ' αὐτοῦ, ζῶντος ἔτι, εἰς τὸν Μαμφρέδον περιῆλθον μετ' οὗ πολὺ εἰς τὸν Ἀνδεγαυικὸν οἶκον. Ὁ νόθος ἐκεῖνος υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Β΄, Ἰωάννης Α΄ (ἄλλος παρὰ τὸν πρὸ μικροῦ μνημονευθέντα νόμιμον ὁμώνυμον

Τὸ κάστρον τῶν Σαλώνων

υἱόν, ὃν εἶχε δώσει ὅμηρον εἰς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον),ἔλαβε τὴν Θεσσαλίαν, ἤτοι τὴν Πελασγίαν, τὴν Φθιώτιδα, τὴν Λοκρίδα, ἑνὶ λόγῳ πᾶσαν τὴν χώραν τὴν πρὸς βορρᾶν μὲν ὑπὸ τοῦ Ὀλύμπου, πρὸς μεσημβρίαν δὲ ὑπὸ τοῦ Παρνασοῦ ὁριζομένην, καὶ ἤδρευεν εἰς Ὑπάτην, ὀνομαζομένην ἔκτοτε νέας Πάτρας, ἣν ἀσφαλῶς ὠχύρωσε, καλούμενος ὑπὸ τῶν Λατίνων δοὺξ Πατρῶν ἢ (ἐνόρθρως) **Λαπατρίας**. Καὶ ὁ μὲν Νικηφόρος, ὅστις εἶχε λάβει δευτέραν σύζυγον τὴν Ἄνναν Παλαιολογῖναν Κανταχουζηνήν, ἀνεψιὰν ἐξ ἀδελφῆς τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, διῆγε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον ἐν εἰρήνῃ. Ὁ δὲ νόθος Ἰωάννης, ἀνὴρ πολυπράγμων καὶ μάχιμος, περιεπλάκη μετά τινα ἔτη εἰς πόλεμον μακρὸν πρὸς τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, συμμαχήσας ἐπὶ τούτῳ μετά τε τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ μετὰ τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ,ὅστις ἐπικυρίαρχος ὢν ἁπάντων τῶν ἐν Ἑλλάδι Φράγκων οὐ μόνον εἰς τὰ πελοποννησιακὰ πράγματα ἀνεμίχθη ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ τῆς βορείου Ἠπείρου. Τφόντι, ὅταν ὁ Μιχαὴλ Β΄ ἔδωκε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Ἑλένην σύζυγον εἰς τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Μαμφρέδον, παρεχώρησεν αὐτῷ ὡς προῖκα τὸ Δυρράχιον, τὸν Αὐλῶνα καὶ τὰ Βελάγραδα, βραδύτερον δὲ καὶ τὰ ὀχυρὰ Κάνινα καὶ τὴν Κέρκυραν. Ἔπειτα, πεσόντος τοῦ Μαμφρέδου καὶ καταλαβόντος τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ τὸ βασίλειον τῆς Σικελίας καὶ τῆς Νεαπόλεως, ἠξίωσεν οὗτος ὅτι εἰς αὐτὸν ἀνήκουσι καὶ τὰ προμνημονευθέντα τμήματα τῆς ἄνω Ἠπείρου (¹)· συνεννοηθεὶς δὲ μετὰ τῶν Ἀλβανῶν, ὧν τινες ἦσαν πρὸ καιροῦ καθολικοί, καὶ ἐπιτρέψας αὐτοῖς ἀξιόλογα προνόμια, ἀνεγνωρίσθη νόμιμος κυρίαρχος τῷ 1272. Διὰ τῆς *συνδρομῆς αὐτῶν κατώρθωσε* νὰ διατηρήσῃ τὴν κτῆσιν τοῦ Δυρραχίου, τοῦ Αὐλῶνος, τοῦ Βουθρωτοῦ, τῶν Συβότων καὶ τῆς Κερκύρας, καίτοι ἀδιακόπως σχεδὸν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου πολεμούμενος. Τότε κατὰ πρῶτον ἀλβανικά τινα γένη ἀναφαίνονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ· οἱ Σγουροί, οἱ Ἰόνιμοι, οἱ Βλευίσκοι, οἱ Τοπίαι, οἱ Ἀριανῖται, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα θέλομεν ἴδει καὶ βραδύτερον μνημονευόμενα, ὁ δὲ Κάρολος εἰς τὰς πρὸς αὐτοὺς σχέσεις του ὁμιλεῖ καὶ περὶ βασιλείου τῆς Ἀλβανίας· ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι ἄλλα πάλιν γένη τῶν Ἀλβανῶν ἐπέμενον ἀνθιστάμενα εἰς τοὺς Ἀνδεγαυικοὺς καὶ συμμαχοῦντα μετὰ τῶν Παλαιολόγων.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὸ 1275. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ τῶν νέων Πατρῶν ἡγεμὼν Ἰωάννης Α΄ εἶχε κατὰ τὸ φαινόμενον συνδεθῆ στενῶς μετὰ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, διότι ἔδωκε μὲν σύζυγον τὴν θυγατέρα αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνεψιὸν τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρόνικον Ταρχανειώτην, ἔλαβε δὲ εἰς ἀντάλλαγμα τὸ ἀξίωμα τοῦ Σεβαστοκράτορος. Οὐδὲν ἧττον ἐπιθυμῶν νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀπεφάσισε νὰ συμμαχήσῃ ἐπὶ τούτῳ ἔνθεν μὲν μετὰ τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ μετὰ τῶν τριῶν δυναστῶν τῆς Εὐβοίας, ἔνθεν δὲ μετὰ τοῦ Καρόλου Α΄ τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ. Μετὰ τοῦ τελευταίου τούτου εἶχεν ἔλθει ἀπὸ τοῦ 1273 καὶ εἰς ἐμπορικὰς σχέσεις διὰ τοῦ πρέσβεώς του Κωνσταντίνου Ἰωάννου, ἐξ ὧν συνάγεται ὅτι ἤκμαζον τότε ἐν Θεσσαλίᾳ τὰ ἐργοστάσια τῶν μεταξωτῶν. Ἄμεσον δὲ ἀφορμὴν εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ Σεβαστοκράτορος καὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ῥῆξιν ἔδωκε τῷ 1275 ὁ γαμβρὸς τοῦ πρώτου Ἀνδρόνικος, ὅστις διοικητὴς ὢν τῆς Ὀρεστιάδος καὶ τῆς περὶ τὸν Αἷμον χώρας, λαβὼν δὲ ἀφορμήν τινα δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ θείου του Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἐπανέστη καί, μὴ δυνάμενος ν' ἀνθέξῃ μόνος, κατέφυγεν εἰς τὸν πενθερὸν αὐτοῦ. Μετ' ὀλίγον ἰσχυρὸς αὐτοκρατορικὸς στρατός, ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ δεσπότου Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἐνέβαλεν εἰς τὴν Μεγαλοβλαχίαν, ἐνῷ ὁ αὐτοκρατορικὸς στόλος ὑπὸ τὸν Φιλανθρωπηνὸν ἐλεηλάτει τὰ φραγκικὰ παράλια

(¹) *Ὡς κληρονόμος τοῦ Φράγκου αὐτοκράτορος Βαλδουίνου Β΄, παρ' οὗ ἠγόρασε τὰ τούτου* ἐπὶ τὴν αὐτοκρατορίαν Κωνσταντινουπόλεως δικαιώματα.

τῆς χώρας. Πᾶσα ἡ Θεσσαλία ἐδῃώθη, τὰ ὕπαιθρα χωρία παρεδόθησαν, ὁ δὲ Σεβαστοκράτωρ Ἰωάννης, μὴ λαβὼν εἰσέτι τὴν προσδοκωμένην τῶν Φράγκων συνδρομήν, ἐκλείσθη εἰς τὰς νεωστὶ ὀχυρωθείσας νέας Πάτρας. Ἐκεῖ πολιορκούμενος ὑπὸ τοῦ Παλαιολόγου καὶ βλέπων ὅτι, ἐὰν βραδύνῃ ἔτι νὰ ἐπέλθῃ ἡ ἀναγκαία ἐπικουρία, θέλει ἐπὶ τέλους παραδοθῆ, ἀπεφάσισεν ἔργον τολμηρότατον καὶ χαρακτηριστικώτατον τοῦ πολυμηχάνου τούτου ἀνδρός. Ἐξῆλθε μετημφιεσμένος ὡς χωρικὸς ἐκ τοῦ φρουρίου καὶ κατορθώσας νὰ διέλθῃ σῶος τὸ στρατόπεδον τῶν πολεμίων ἔδραμεν εἰς Θήβας ἵνα ἐπισπεύσῃ τὴν ἄφιξιν τῆς συνδρομῆς τοῦ δουκὸς Ἰωάννου. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον προέτεινεν εἰς αὐτὸν σύζυγον τὴν ὡραίαν αὐτοῦ θυγατέρα Ἑλένην· ἀλλ᾽ ἐκεῖνος πάσχων ἐξ ἀνιάτου ποδάγρας ἐδέχθη τὴν νύμφην ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, τοῦ δυνάστου Λεβαδείας Γουλιέλμου, καὶ ἔλαβεν ὡς προῖκα τὸ Ζητοῦνι, τὸ Γαρδίκι, τὴν

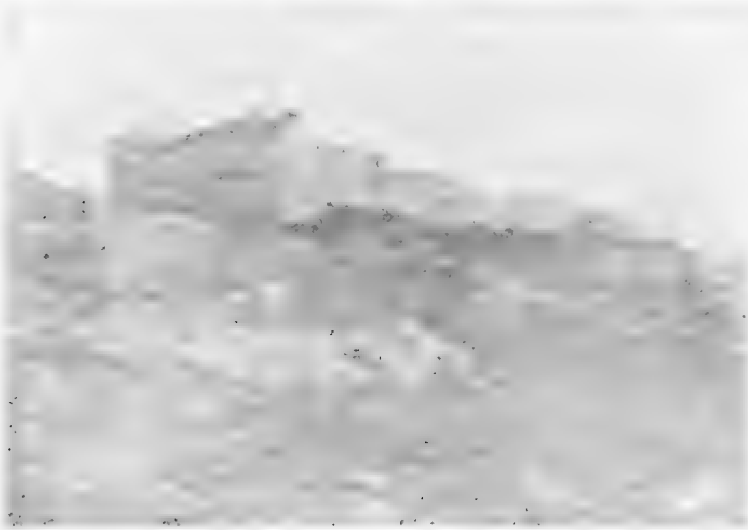
Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἐν Σαλώνοις φραγκικῆς ἐκκλησίας (*ἰδ. σελ. 89*)

Γραβιὰν καὶ τὸ Σιδηρόκαστρον. Μεθ᾽ ὃ συνεπῆλθον ὅ τε δοὺξ καὶ ὁ Σεβαστοκράτωρ εἰς νέας Πάτρας, συνεπαγόμενοι 300 λογάδας ἱππεῖς. Ἡ ἐπικουρία δὲν ἦτο μεγάλη, μάλιστα ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὸ πλῆθος τῶν πολεμίων πρὸς οὓς ἔμελλε νὰ ἀντιπαραταχθῇ καὶ ἐν οἷς ὑπῆρχον, παρεκτὸς τῶν πεζῶν, ἱππεῖς 30.000, οἱ πλεῖστοι τοῦρκοι μισθοφόροι. Ὅθεν, ὅταν ἔφθασαν οἱ δύο σύμμαχοι περὶ τὰς νέας Πάτρας καὶ εἶδον τὸ πολυάριθμον τῶν ἀντιπάλων στρατόπεδον, ὁ Σεβαστοκράτωρ παρετήρησεν ἀγωνιῶν εἰς τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν τὴν δυσαναλογίαν τῶν δυνάμεων. Ἀλλ᾽ ὁ Ἰωάννης Λαρόσης ἀπεκρίθη, κατὰ τὸν Μαρῖνον Σανοῦτον, ἀγερώχως εἰς τὴν παρεφθαρμένην ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἣν ἐλάλουν οἱ Φράγκοι, «πολὺ λαός, ὀλίγο ἄτρωποι» (1). Καὶ τῷόντι ὁ πολυάριθμος ἐκεῖνος στρατὸς κατετροπώθη κατὰ κράτος. Καὶ εἶναι μὲν βέβαιον ὅτι δὲν εἶχον πάντοτε δίκαιον οἱ Φράγκοι νὰ ὁμιλῶσι μετὰ τοσαύτης περιφρονήσεως περὶ τῶν ἰθαγενῶν στρατευμάτων, διότι ἡ ἐν Πελαγονίᾳ ἧττα καὶ αἰχμαλωσία τοῦ Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου, καὶ ἡ ταπείνωσις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Λατίνων, καὶ ἡ ἀνάκτησις τῆς βασιλευούσης, καὶ πολλὰ ἄλλα παθήματα, τὰ ὁποῖα μετ᾽ ὀλίγον θέλομεν ἀναφέρει μαρτυροῦσιν ὅτι πλειστάκις κατετροπώθησαν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Ἀλλ᾽ ὁμολογοῦμεν ὅτι ἐπίζηλον τῇ ἀληθείᾳ ἦτο τὸ

(1) Παροιμία βυζαντινὴ «πολὺς λαός, ὀλίγοι δὲ ἄνθρωποι» θεωρουμένη ἀπόφθεγμα, ἐν ᾧ ἡ ἀντίθεσις γίνεται μεταξὺ ἀνδρῶν καὶ ἀνθρώπων· εἶναι τὸ παρ᾽ Ἡροδότῳ (Η 210) «πολλοὶ μὲν ἄνθρωποι, ὀλίγοι δὲ ἄνδρες».

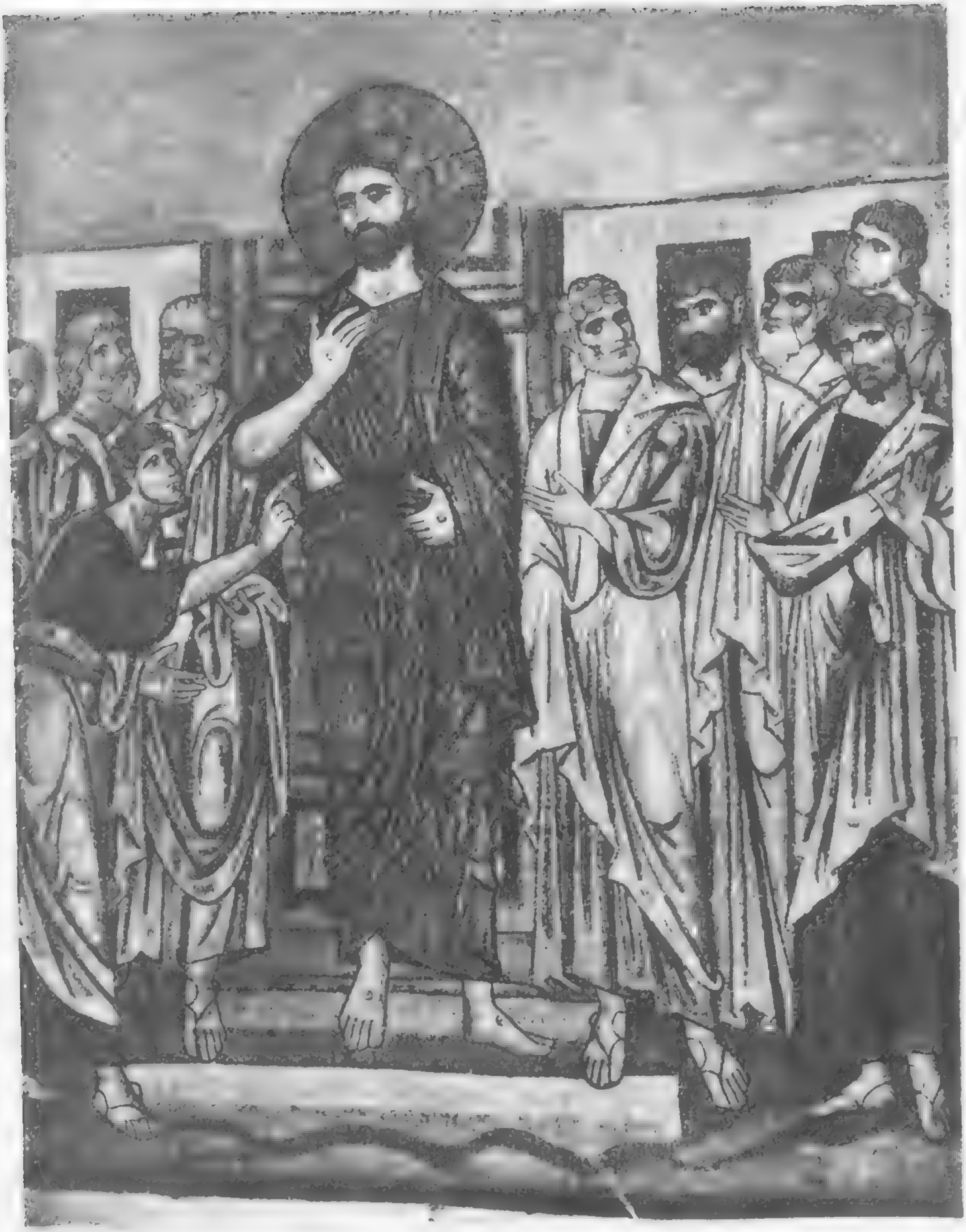
φρόνημα τῶν εὐαρίθμων ἐκείνων μαχητῶν ἐν μέσῳ χώρας ἀδιαλείπτως πολεμίας· διότι μὴ λησμονῶμεν ὅτι τὸ φρόνημα εἶναι πολλάκις τὸ ἥμισυ τῆς νίκης. Ὁ δὲ ἀνὰ χεῖρας πόλεμος κατέπαυσεν ἐπὶ τριετίαν, μὴ ἐπαναληφθεὶς εἰμὴ τῷ 1278, ἤτοι καθ' ὃ ἔτος ἀπεβίωσεν ὁ Βιλλεαρδουῖνος, ὅτε οἱ δύο Ἰωάνναι και ὁ τῶν ἐν Ἑλλάδι Φράγκων ἐπικυρίαρχος Κάρολος συνεμάχησαν αὖθις κατὰ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου.

Πῶς εἶχον δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ τὰ κατὰ τοὺς Ἐνετούς; Τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Εὐβοίας ἐνέμοντο οἱ τρεῖς λομβαρδικοὶ οἶκοι, οἱ ἐξ ἀρχῆς καταλαβόντες τὴν νῆσον ταύτην, ἐπικυρίαρχος δὲ αὐτῆς ἀνεγνωρίσθη τῷ 1262 ὁ πρίγκιψ Ἀχαΐας· καὶ ἐν τῷ μέσῳ αὐτῶν ἵστατο, ὡς τρίτη ἀρχή, ἡ ἰσχυρὰ ἐνετικὴ ἀποικία, κεκτημένη μεγάλα ἐμπορικὰ μᾶλλον ἢ πολιτικὰ προνόμια. Τῆς ἀποικίας ταύτης προΐστατο ἄρχων ὅστις στελλόμενος ἐξ Ἐνετίας ἐκαλεῖτο βάιλος, καὶ ἦτο ἐπιτετραμμένος τὴν διατήρησιν καὶ τὴν αὔξησιν τῶν δικαιωμάτων τῆς μητροπόλεως ἀπέναντι τῶν τε τριῶν κυριάρχων καὶ τοῦ ἐπικυριάρχου. Ἡ ἀποικία εἶχε πολλαχοῦ τῆς νήσου μεγάλας ἰδίας συνοικίας καὶ πολλὰ κτήματα καὶ εἰσέπραττε

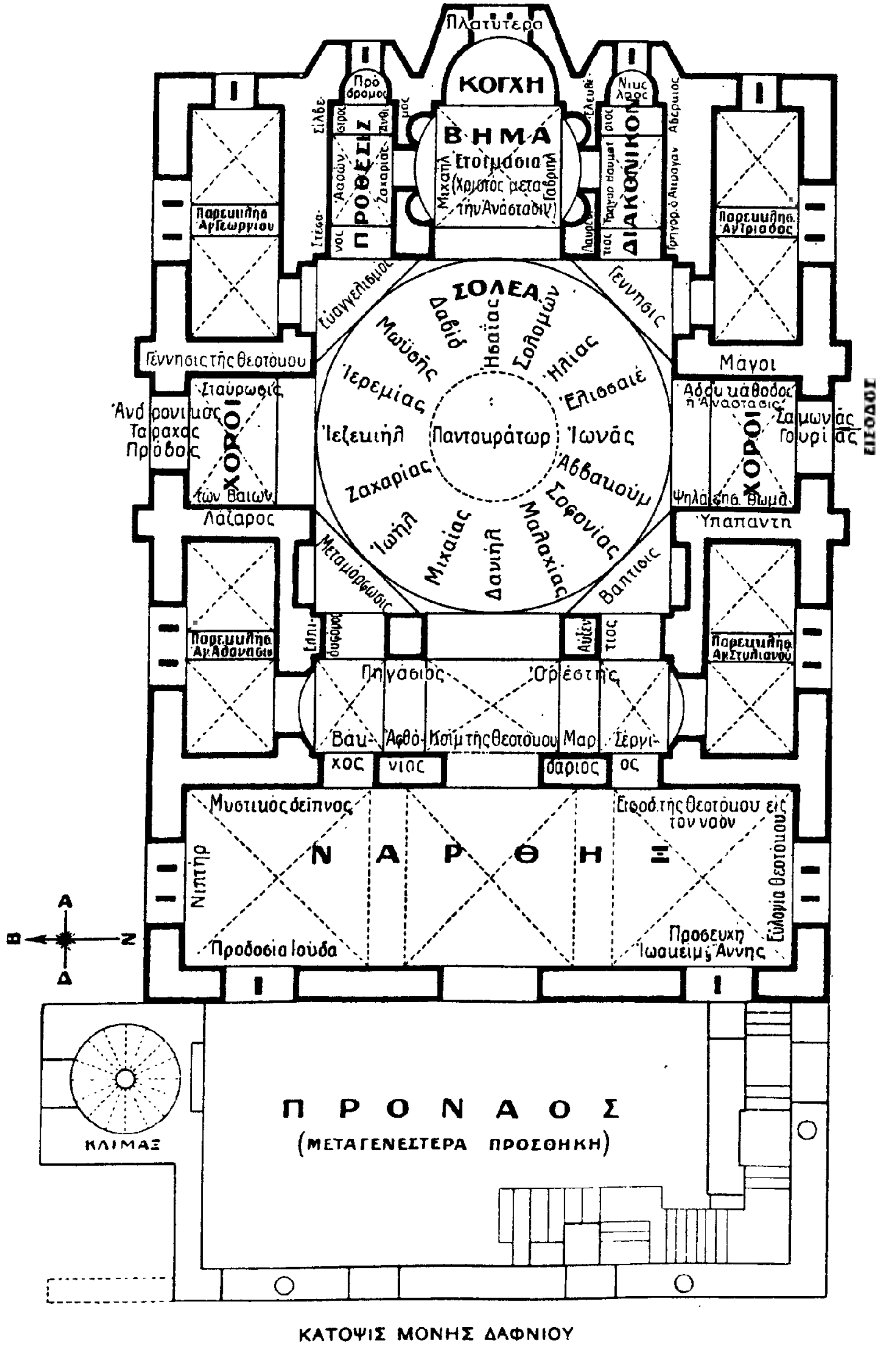
Τὸ κάστρον τοῦ Ζητουνίου (Λαμίας) *(ἰδ. σελ. 91)*

τοὺς φόρους ὅλων τῶν ἀπὸ θαλάσσης εἰσερχομένων ἐμπορευμάτων· ἀτελεῖς ἦσαν ὅμως οἱ τρεῖς δυνάσται μετὰ τῶν περὶ αὐτοὺς Ἑλλήνων καὶ Λατίνων ἀνθρώπων των, ἱπποτῶν καὶ πολιτῶν, καὶ προσέτι ὁ ἐπικυρίαρχος μετὰ τῶν φεούδων αὐτοῦ, καὶ ὁ κλῆρος. Ἡ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας λοιπὸν ἐνετικὴ ἀποικία δὲν εἶχε τὸν χαρακτῆρα τῆς κυριαρχίας, ὃν ἀείποτε διετήρησεν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, ἡ ἐπὶ τῆς Κρήτης ἐνετικὴ ἀποικία. Ἡ πρώτη ὡμοίαζε μᾶλλον τὰς ἀποικίας τὰς ὁποίας οἱ Ἐνετοὶ εἶχον ἱδρύσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τούτου ἕνεκα ἡ μητρόπολις ὀλίγον ἔδειξε ζῆλον εἰς τὰς μετ' οὐ πολὺ μεταξὺ τῶν δυναστῶν τῆς Εὐβοίας καὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἐκραγείσας ἐχθροπραξίας. Ἐν γένει δὲ ἡ Ἐνετία ἐπὶ πολὺν χρόνον μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐφρόντιζε μᾶλλον πῶς νὰ διατηρήσῃ τὰ ἀρχαῖα προνόμια, τὰ ὁποῖα εἶχεν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει, ἢ περὶ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τῆς πρὸ 60 ἐτῶν συνομολογηθείσης ὑπ' αὐτῆς πρὸς τοὺς Φράγκους συνθήκης. Σπουδαίως δὲ ἀγωνισθεῖσα νὰ διασώσῃ μόνην τὴν Κρήτην, καὶ τὸ πολὺ ὀλίγα τινὰ ἔτι ἄλλα σημεῖα, ἐπολιτεύετο νωθρῶς ὁπωσοῦν πανταχοῦ ἀλλοῦ καὶ μάλιστα ἐν Εὐβοίᾳ. Περὶ τοὺς χρόνους τούτους ὁ ἐπισημότατος τῶν τριῶν δυναστῶν τῆς νήσου ταύτης ἦτο ὁ Γουλιέλμος Α΄ ὁ ἐξ Οὐηρῶνος, τοῦ ὁποίου ἀποθανόντος τῷ 1263, διεδέξατο τὴν ἀρχὴν ὁ υἱός του Γουλιέλμος Β΄, 1263—1275. Οἱ δυ-

ΜΩΣΑΪΚΟΝ ΜΟΝΗΣ ΔΑΦΝΙΟΥ: Ο ΑΠΙΣΤΟΣ ΘΩΜΑΣ

(Ε΄α΄ 89)

ΚΑΤΟΨΙΣ ΜΟΝΗΣ ΔΑΦΝΙΟΥ

νάσται οὗτοι ἐσώρευσαν θησαυροὺς μεγάλους εἰς τὰ φρούρια αὐτῶν, ἰδίως ἐκ πειρατειῶν τὰς ὁποίας ἔπραττον, κατὰ μίμησιν τοῦ ἐν Ἀθήναις δουκὸς Λαρόσου, οὐ μόνον εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἐκπέμποντες ἐπὶ τούτῳ πολλάκις στολίσκους ἑκατὸν πλοιαρίων καὶ ἀδιακρίτως λῃστεύοντες ἕλληνάς τε καὶ λατίνους ἐμπόρους. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐτιμωρήθησαν δεινῶς διὰ τὰς κακουργίας ταύτας. Εἷς τῶν ἱπποτῶν τῆς νήσου, ὁ Καρυστηνὸς Λικάριος, λαβὼν ἀφορμάς τινας δυσαρεσκείας, συνενοήθη μετὰ τοῦ ναυάρχου Ἀλεξίου Φιλανθρωπηνοῦ, τοῦ ἐκπλεύσαντος εἰς περιστολὴν τῶν Εὐβοέων πειρατῶν, καὶ παρέδωκεν αὐτῷ τὸ ὑπ' αὐτοῦ κατεχόμενον καὶ οὐ μακρὰν τῆς Καρύστου κείμενον ἰσχυρότατον φρούριον τῶν Ἀνεμοπυλῶν. Οἱ αὐτοκρατορικοί, ὁρμώμενοι ἐκεῖθεν καὶ ὑπὸ τοῦ Λικαρίου ὑποστηριζόμενοι, ἐπεχείρησαν τὴν ἀνάκτησιν τῆς Εὐβοίας τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ Ἐνετοὶ ἔμειναν οὐδέτεροι, μὴ φροντίζοντες εἰμὴ περὶ συντηρήσεως τῆς ἰδίας ἀποικίας. Καὶ ἡ μὲν ἧττα ἣν ὑπέστη ὁ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου στρατὸς περὶ νέας Πάτρας τῷ 1275 ἐνεθάρρυνε τοὺς δυνάστας τῆς Εὐβοίας, οἵτινες, ὁπλίσαντες δώδεκα πολεμικὰ πλοῖα καὶ δέκα μικρότερα, ἐνίκησαν τὸν ἐν τῷ κόλπῳ τῆς Δημητριάδος ναυλοχοῦντα βασιλικὸν στόλον, καίτοι ἀσυγκρίτως ὄντα ἰσχυρότερον. Ἀλλ' ὁ ἐν Δημητριάδι καταφυγὼν μετὰ τὴν ἧτταν ἣν περὶ νέας Πάτρας

Το ἐν Εὐβοίᾳ κάστρον τῶν Φύλλων

ἔπαθε δεσπότης Παλαιολόγος, ἐπιβιβάσας τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ ἐπὶ τῶν διασωθέντων ἐκ τῆς ναυτικῆς ἥττης πλοίων, κατετρόπωσεν ὁλοσχερῶς τοὺς Φράγκους. Ὅλα σχεδὸν τὰ πλοῖα αὐτῶν ἐκυριεύθησαν, οἱ δὲ ἄριστοι τοῦ στρατοῦ ἄνδρες ἢ ἐφονεύθησαν ἢ ᾐχμαλωτεύθησαν ὥστε ὁ Φιλανθρωπηνὸς καὶ ὁ Λικάριος ἐξηκολούθησαν πάσῃ δυνάμει τὸν κατὰ τῆς Εὐβοίας πόλεμον. Ὁ Λικάριος, προαχθεὶς τότε εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀντιναυάρχου καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ πολλῶν Φράγκων τῆς νήσου ἐκυρίευσε τὴν ἰσχυρὰν Κάρυστον, κατέλαβε τοὺς ἀξιολόγους πύργους Ἄρμενα, Κούπα, Κλεισούραν καὶ Μανδοῦκον, ἐπέδραμε πανταχόθεν τὴν νῆσον καὶ τῷ 1278 ἐπολιόρκησεν αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς, τὴν Χαλκίδα. Ἔξωθεν τῆς πόλεως ταύτης συνεκροτήθη περὶ Βατόντα μάχη ἐν ᾗ παρέστη καὶ ὁ κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἐν Εὐβοίᾳ εὑρισκόμενος Ἰωάννης Λαρόσης. Τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ τῶν τριῶν δυναστῶν ἀπετέλουν Ἱσπανοί, Καταλανοὶ καὶ Σικελοὶ μισθοφόροι· οὐδὲν ἧττον οἱ περὶ τὸν Λαρόσην ἐνικήθησαν ὁλοσχερῶς, πολλοὶ τῶν ἱπποτῶν ἔπεσον, πολλοὶ ᾐχμαλωτεύθησαν καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις ὅ τε δοὺξ Ἰωάννης καὶ εἷς τῶν δυναστῶν, ὁ Γιβέρτος, ἀμφότεροι βαρέως πληγωθέντες. Ἀλλ' ὅμως ὁ Λικάριος δὲν ἐγένετο κύριος τῆς πρωτευούσης. Ὁ τότε βάιλος Νικόλαος Μοροζίνης ἀντέστη προσλαβὼν καὶ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Ἰακώβου Λαρόσου, ὅστις διοικῶν τὸ Ναύπλιον ἔδραμε μετὰ δυνάμεως εἰς Χαλκίδα, ἅμα μαθὼν τὴν αἰχμα-

λωσίαν τοῦ ἐξαδέλφου αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν ὁ Λικάριος ἀπέστη τῆς πολιορκίας καὶ περιωρίσθη εἰς τὴν κατοχὴν τῆς λοιπῆς νήσου. Ἴσως ἀνεχαίτισεν αὐτὸν καὶ ἡ ἀγγελία ὅτι, ἐνῷ οὗτος τοσοῦτον ηὐδοκίμει ἐν Εὐβοίᾳ, ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς ἔπαθε νέαν ἐν Θεσσαλίᾳ ἧτταν. Τῷ όντι τῷ 1278 ὁ τῶν νέων Πατρῶν δεσπότης Ἰωάννης Α΄ ἀνανεώσας τὴν μετὰ τῶν Φράγκων συμμαχίαν, ὡς προείπομεν, ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν, οἵτινες ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Συναδηνὸν καὶ τὸν Μιχαὴλ Καβαλλάριον, καταλαβόντες τὴν Δημητριάδα καὶ τὸ Ἁλμυρόν, ἠπείλουν τὴν Μεγαλοβλαχίαν (1). Οἱ δύο στρατοὶ συνηντήθησαν περὶ Φάρσαλον· οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἐνικήθησαν, ὁ Συναδηνὸς ᾐχμαλωτεύθη, ὁ δὲ Καβαλλάριος πληγωθεὶς καιρίως ἀπέθανε μετ' ὀλίγον ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ὁ μεταξὺ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ Ἐνετῶν πόλεμος ἀπέβη λοιπὸν ἀμφίρροπος. Τὸ μὲν κράτος τοῦ δεσπότου νέων Πατρῶν Ἰωάννου Α΄ ἠσφαλίσθη· ἐξ οὗ παρέμενεν ἀσφαλὲς καὶ τὸ δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν, καίτοι ἀπαχθέντος εἰς Κωνσταντινούπολιν αἰχμαλώτου τοῦ Ἰωάννου Λαρόσου· ἡ δὲ Εὔβοια ἐξηκολούθει κατεχομένη ἐξ ἡμισείας ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν καὶ τῶν Φράγκων. Καὶ μετ' ὀλίγον ἀπέλυσεν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος τὸν Ἰωάννην Λαρόσην ἐπὶ πληρωμῇ 30.000 χρυσῶν (336.000 φράγκων). Ἀλλ' ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐπέζησε πολύ, ἀποθανὼν τῷ 1280 ἄγαμος, τὴν δὲ ἀρχὴν αὐτοῦ διεδέχθη ὁ ἀδελφός του Γουλιέλμος Α΄, 1280—1287.

Παρεκτὸς τῆς Εὐβοίας οἱ Ἐνετοὶ κατεῖχον ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τὰ μεσσηνιακὰ φρούρια, τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τὴν Κρήτην. Ἐν Μεσσηνίᾳ ἦσαν κύριοι τῆς Μεθώνης καὶ τῆς Κορώνης, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἦτο ἀνέκαθεν ὠχυρωμένη, ἡ δὲ δευτέρα ὠχυρώθη ἀπὸ τοῦ 1270. Ἐκ τούτου ἕπεται ὅτι αἱ αὐτόθι ἀρχαί των ἦσαν καθαρῶς στρατιωτικαί. Ἀλλ' ὁσάκις αἱ πρὸς τοὺς Βιλλεαρδουίνους σχέσεις των περιεπλέκοντο, διώριζον καὶ ἐκεῖ βάιλον ὅμοιον τοῦ εἰς Εὔβοιαν ἀποστελλομένου. Οἱ δὲ τὰς νήσους καταλαβόντες ἐνετοὶ πολῖται ἐλάχιστα καθ' ὅλην τὴν δεκάτην τρίτην ἑκατονταετηρίδα ἐξηρτῶντο ἀπὸ τῆς Ἐνετίας καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὑποτελεῖς αὐτῆς. Ἐπιφανέστατοι τούτων ἦσαν οἱ Σανοῦτοι τῆς Νάξου. Περὶ τῆς διοικήσεως καὶ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ δουκὸς Μάρκου Α΄ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμέν τινα ἀλλαχοῦ. Ἀποθανόντος δ' αὐτοῦ περὶ τὸ 1227 ὁ υἱὸς καὶ διάδοχός του Ἄγγελος ὤμοσεν ἀλληλοδιαδόχως πίστιν ὑποτελείας εἰς τοὺς αὐτοκράτορας Ροβέρτον, Ἰωάννην τὸν Βρυέννιον καὶ Βαλδουῖνον Β΄, μέχρις οὗ ὁ τελευταῖος οὗτος ἐπέτρεψε τὴν ἐπὶ τοῦ δουκάτου ἐπικυριαρχίαν εἰς τὸν Γοδοφρέδον Β΄ Βιλλεαρδουῖνον. Ὁ Ἄγγελος διῴκησε τὰς νήσους αὐτοῦ ἐν εἰρήνῃ περὶ τὰ 35 ἔτη. Ἀποθανόντα δ' αὐτὸν τῷ 1262 διεδέξατο ὁ υἱός του Μᾶρκος Β΄ διατελέσας, ὅπως καὶ ὁ πατήρ, ὑποτελὴς τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας, καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γουλιέλμου Β΄ ὤμοσε προθύμως πίστιν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἰταλίας Κάρολον (2). Καὶ ἠγάπα μὲν πάντοτε τὴν Ἐνετίαν ὡς πατρίδα τῶν προγόνων αὐτοῦ, διατελῶν εἰς φιλικὰς πρὸς αὐτὴν σχέσεις, ἀλλ' ἐματαίωσε τὸν σκοπὸν τοῦ δόγου Ἰωάννου Δανδόλου, 1280—1289, τοῦ ἐπιχειρήσαντος νὰ μεταβάλῃ τὸν *πολίτην* Μᾶρκον Β΄ εἰς ὑποτελῆ τῆς Ἐνετίας δοῦκα. Μετὰ τοὺς Σανούτους οἱ ἰσχυρότεροι καὶ διαρκέστεροι τοῦ Αἰγαίου πελάγους ἄρχοντες ὑπῆξαν οἱ Γκίζαι, κατέχοντες κυρίως μὲν τὴν Τῆνον

(1) *Μεγαλοβλαχίαν* ἐννοεῖ τὴν νοτίαν Θεσσαλίαν κατὰ τὸ ὄνομα τὸ δοθὲν ταύτῃ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἕνεκα τῶν ἐν αὐτῇ βλαχικῶν ἤτοι ποιμενικῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων.

(2) Λέγε *Νεαπόλεως* καὶ *Σικελίας* ἢ τῶν δύο *Σικελιῶν*, οὐχὶ τῆς Ἰταλίας.

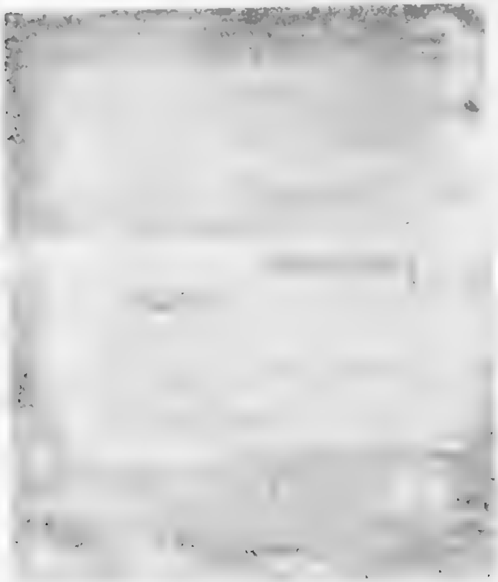
καὶ τὴν Μύκονον, ἔστιν ὅτε δὲ καὶ ἄλλας τινὰς νήσους, οἷον Κέαν, Σέριφον, Ἀμοργόν, Σκίαθον καὶ Σκόπελον. Ἐν γένει δὲ πᾶσαι αἱ ἑλληνικαὶ νῆσοι, καὶ ἰδίως κατά τινα ἐπίσημον κατάλογον τοῦ ἔτους 1260 ἐν τοῖς ἀρχείοις τῆς Ἐνετίας σῳζόμενον, ἡ Τένεδος, ἡ Λέσβος, ἡ Χίος, ἡ Σάμος, ἡ Κῶς, ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοῦ Κάρχη, ἡ Ρόδος, ἡ Ἄνδρος, ἡ Τῆνος, ἡ Μύκονος, ἡ Δῆλος (Σδίνη), ἡ Κέως, ἡ Σῦρος (τότε καλουμένη συνήθως Σούδα), ἡ Πάρος, ἡ Ἀντίπαρος, ἡ Νάξος, ἡ Ἀμοργός, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης τῆς Παλμάζας (Πάτμος), ἡ Κάλαμος, ἡ Κάρπαθος, ἡ Σέριφος, τὰ Θερμιά, ἡ Σίφνος, ἡ Μῆλος, ἡ Ἰκαρία, ἡ Σκόπελος, ἡ Σαμοθρᾴκη (μεταμορφωθεῖσα ἐν τῷ καταλόγῳ παραδόξως εἰς Sanctus Mandrachius), ἡ Λῆμνος καὶ τελευταῖον ἡ Κεφαλληνία, ἡ Ζάκυνθος καὶ τὰ Κύθηρα, ἔκτοτε ὀνομαζόμενα Τσιρίγο, εἶχον φρούρια καὶ μετήρχοντο αἱ πλειότεραι, ὅπως οἱ δυνάσται τῆς Εὐβοίας καὶ ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν, δεινὴν πειρατείαν. Ἀλλὰ τῷ 1276 ὁ Λικάριος στρατεύσας κατὰ τῆς Εὐβοίας ἐκυρίευσε συγχρόνως καὶ τὰ πλεῖστα τῶν πειρατικῶν ἐκείνων καταγωγίων, ἐν οἷς ἐκραιπάλουν βαρῶνοι ἀγέρωχοι, φανταζόμενοι καὶ ἀξιοῦντες ὅτι δὲν ὑπάρχει δύναμις ἀνθρωπίνη ἱκανὴ νά τους καταβάλη. Ἡ Σκόπελος, ἥτις ἀνῆκε τότε, ὡς καὶ ἡ Σκίαθος καὶ ἡ Σκῦρος καὶ ἡ Ἀμοργός, εἰς ἕνα τῶν αὐθαδεστέρων καὶ λαμπροτέρων δυναστῶν, τὸν Φίλιππον Γκίζην, ἠναγκάσθη οὐδὲν ἧττον νὰ παραδοθῇ, ὁ δὲ Γκίζης, ὅστις ἐβεβαίου ὅτι εἶναι ἀνώτερος τῶν προσβολῶν τῆς τύχης ἔχων ἀδιακόπως διὰ στόματος τὸ τοῦ Ὀβιδίου Major sum quam cui possit fortuna nocere, ἀπήχθη αἰχμάλωτος εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν εἰμὴ διὰ τῆς παραχωρήσεως ὅλων ἐκείνων τῶν νήσων. Ὁμοίαν τύχην ἔλαβε καὶ ὁ μέγας δοὺξ τῆς Λήμνου Παῦλος Ναυιγαγιόζος, ὅστις συνετήρει ἐννέα γαλέρας καὶ 700 γενναίους τοῦ φρουρίου αὐτοῦ προμάχους καὶ παρεῖχεν ἄσυλον ἀσφαλὲς εἰς ἅπαντας τοὺς πειρατάς. Τῷ 1278 ἐκυριεύθη καὶ ἡ Λῆμνος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ἔτος ἢ καὶ πρότερον ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ τοὺς ἐνετοὺς δυνάστας ὡσαύτως ἡ Κέως, ἡ Σέριφος, ἡ Σίφνος, ἡ Ἀστυπάλαια, ἡ Σαντορίνη, ἡ Θηρασία, τὸ Τζερίγο, τὸ Τζεριγότο καὶ ἄλλαι πολλαὶ νῆσοι. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν δυναστῶν ἐκείνων ἀνέλαβον μετὰ εἰκοσαετῆ περίπου ἑλληνικὴν κυριαρχίαν τὰς ἀρχαίας κτήσεις, οἷον οἱ Βαρότζαι τὴν Σαντορίνην καὶ τὴν Θηρασίαν, οἱ Μικιέλοι καὶ οἱ Ἰουστινιάναι τὴν Κέων καὶ τὴν Σέριφον, οἱ Κουιρῖνοι τὴν Ἀστυπάλαιαν· ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν νέων ἐκείνων βαρώνων εὗρον, ἀντὶ πόλεων ἀκμαζουσῶν καὶ λαμπρῶν φρουρίων, χώρας ἐρήμους καὶ πειρατικὰς φωλεάς. Διότι ἡ πειρατεία, ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ, ὡς ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου ἀνακτήσεως πολλῶν νήσων, ἐπετάθη ἀπ' ἐναντίας, προσλαβοῦσα πολιτικὸν χαρακτῆρα. Οἱ πλεῖστοι τῶν πειρατῶν τούτων ἦσαν Γενουαῖοι, ἂν καὶ ὑπῆρχον ἐν τῷ κράτει καὶ πολλοὶ Γενουαῖοι εἰρηνικῶς τὴν ἐμπορίαν μετερχόμενοι, ἀφ' ἧς ἡ ἐν Νυμφαίῳ συνθήκη ἠνέωξεν εἰς αὐτοὺς πάλιν τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας. Τινὲς μάλιστα τούτων ἀπέβησαν καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες λόγου ἄξιοι, οἷοι οἱ ἀδελφοὶ Ζαχαρίαι, οἵτινες, ἀνεψιοὶ ἐξ ἀδελφῆς ὄντες τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ λαβόντες παρ' αὐτοῦ εἰς κτῆσιν τὴν Φώκαιαν κατέλαβον ἔπειτα τῷ 1303 τὴν Χίον, τὴν Σάμον καὶ τὴν Κῶν καὶ μετεβίβασαν τὴν ἐπὶ

Τὸ κάστρον τῆς Λέσβου

(Γενουατικὰ τείχη).

τούτων κυριαρχίαν εἰς τοὺς ἀπογόνους, προσαποκτήσαντας μετ᾽ οὐ πολὺ μεγάλα κτήματα καὶ ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐπὶ τέλους ἀναβάντας τῷ 1404 εἰς τὸν ἡγεμονικὸν θρόνον τῶν Βιλλεαρδουΐνων. Ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν ἐξαιρέσεις· τὸ δ᾽ ἐπάγγελμα τὸ ὁποῖον κυρίως μετήρχοντο οἱ ξένοι ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει ἦτο ἡ πειρατεία. Ἐξ ἐπισήμου ἐνετικοῦ ἐγγράφου τοῦ 1278 ἐξάγεται ὅτι ὑπῆρχον τότε ἐν Ἑλλάδι οὐχὶ ὀλιγώτεροι τῶν 90 ὀνομαστῶν πειρατῶν Γενουαίων, Λομβαρδῶν, Πισατῶν, Γασμούλων, Λατίνων καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις Ἑλλήνων ἐκ Θεσσαλονίκης, Σαμοθρᾴκης, Κέω, Ἀνάφης, Σάμου, Μονεμβασίας καὶ ἄλλων χωρῶν, οἵτινες ὑπὸ σημαίαν αὐτοκρατορικὴν κατεδίωκον ἀνηλεῶς τούς τε Ἐνετοὺς καὶ τοὺς ὑπ᾽ αὐτῶν προστατευομένους Ραουσαίους, Εὐβοεῖς, Ἀθηναίους καὶ Κρῆτας. Ἡ πειρατεία λοιπὸν αὕτη εἶχε λάβει ἐπίσημόν τινα χαρακτῆρα καὶ ἦτο εἷς τῶν τρόπων δι᾽ ὧν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἐζήτει νὰ περιστείλῃ τοὺς ἀρχαίους αὐτῆς ἀντιπάλους, τοὺς Ἐνετούς. Ὁσάκις δὲ οἱ τελευταῖοι οὗτοι ὁπλίσαντες δύναμιν ἰσχυρὰν ἀπέβαινον ἐπικίνδυνοι εἰς τοὺς τυχοδιώκτας ἐκείνους, οἱ πειραταὶ εὕρισκον ἄσυλον ἀσφαλὲς ἰδίως εἰς Ρόδον, τῆς ὁποίας ὁ διοικητής, ὁ καπετὰν Κριβικιώτης, ἦτο πιστότατος αὐτῶν σύμμαχος. Διότι ἡ Ρόδος, ἥτις, ὡς προείπομεν, διετέλεσεν ἐπί τινα χρόνον μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων ὁτὲ μὲν αὐτόνομος ὁτὲ δὲ ἡμιαυτόνομος, ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Λέοντα καὶ Ἰωάννην τοὺς Γαβαλάδας, εἶχεν ἐπανέλθει ἀπὸ τῶν μέσων τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος ἐν μέρει τοὐλάχιστον ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς ἐν Νικαίᾳ καὶ ἔπειτα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλείας.

Τὸ οἰκόσημον τοῦ δουκικοῦ οἴκου Κουιρίνη ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ κάστρου Ἀστυπαλαίας

Ἡ δὲ κυριωτάτη τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνετικῶν κτήσεων, ἣν διὰ παντὸς τρόπου ἠγωνίσθη καὶ κατώρθωσε νὰ διασώσῃ, ἦτο ἡ Κρήτη. Ἀλλ᾽ ἐνταῦθα ἐδέησε νὰ παλαίσωσιν ἐπανειλημμένως πρὸς τοὺς ἀείποτε σφριδάζοντας ἰθαγενεῖς Ἕλληνας, διότι ἡ Κρήτη, ὀφείλομεν νὰ τὸ εἴπωμεν πρὸς τιμὴν αὐτῆς, ὑπῆρξεν ἡ ἑλληνικὴ χώρα ἡ πεισματωδέστερον πάσης ἄλλης ἀντιστᾶσα τότε εἰς τὴν ξενικὴν κυριαρχίαν. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὴν πρώτην τῶν ἰσχόντων αὐτῆς ἐπανάστασιν, τῷ 1212, ὑπὸ τὸν ἰσχυρὸν οἶκον τῶν Ἁγιοστεφανιτῶν. Αἱ δειναὶ τῶν ἐνετῶν ὑπαλλήλων καταπιέσεις προεκάλεσαν μετὰ πέντε ἔτη νέαν κίνησιν ὑπὸ τὸν Κωνσταντῖνον Σκορδίλην καὶ τὸν Θεόδωρον Μελισσηνόν. Τὰ ἐνετικὰ στρατεύματα κατετροπώθησαν, ὁ δὲ τότε δοὺξ Παῦλος Κουιρίνης ἠναγκάσθη νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς ἀντιπάλους καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ, Δομένικος Δελφῖνος (1219-1220), συνωμολόγησε τῇ 13 Σεπτεμβρίου 1219 ἐπίσημον συνθήκην μετὰ τοῦ Σκορδίλη καὶ τοῦ Μελισσηνοῦ, δι᾽ ἧς παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς χώραν τινὰ πρὸς τὸ δυτικὸν τῆς νήσου μέρος παρὰ τὸν ποταμὸν Μοζέλην καί τινα ἀριθμὸν ἱπποτικῶν φεούδων ἀντὶ ἐτησίου τέλους 1000 χρυσῶν (ἤτοι φρ. 11 200) καὶ

αὐτουσίων προϊόντων· οἱ δὲ ὑπέσχοντο πίστιν εἰς τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν καὶ κατετάχθησαν εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐνετῶν φεουδαρχῶν, λαβόντες τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι οὐδεὶς Λατῖνος θέλει ζημιώσει αὐτοὺς ἢ φορολογήσει, καὶ ὅτι τὰ ἐν τῇ περιφερείᾳ των μοναστήρια θέλουσιν ἀπολαμβάνει πλήρη ἐλευθερίαν. Ἔκτοτε ἐπεκράτησεν εἰρήνη ἐπί τινα ἔτη, ἐξ ἧς ὠφεληθεῖσα ἡ Ἐνετία ἐνίσχυσε τὴν ἀποικίαν αὐτῆς καὶ ἐσύστησε νέα ἱπποτικὰ φέουδα εἰς τὰ μέρη τῆς νήσου τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον εἰσέτι διανεμηθῇ μεταξὺ τῶν Ἐνετῶν. Ἀλλ' ἡ διανομὴ τῶν νέων τούτων φεούδων προεκάλεσε νέαν ἐπανάστασιν ἐπὶ τοῦ δουκὸς Ἰωάννου Στορλάδου, 1228—1230, ἧς προΐσταντο οἱ ἀδελφοὶ Μανουὴλ καὶ Κωνσταντῖνος Δρακοντόπουλοι, ὁ Μιχαὴλ Μελισσηνός, ὁ σεβαστὸς Νικόλαος Δαιμονογιάννης, ὁ Μιχαὴλ Ἀρκολέων καὶ ἄλλοι ἄρχοντες. Τὴν ἐπανάστασιν ταύτην ὑπεστήριξεν ὁ ἐν Νικαίᾳ βασιλεὺς Βατάτζης καὶ μετὰ πολλὰς περιπετείας ὁ νέος δοὺξ Ἄγγελος Γραδένιγος ἠναγκάσθη κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1234 νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τοὺς ἀποστάτας, νὰ ὑποσχεθῇ εἰς αὐτοὺς ἀμνηστίαν καὶ νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀξιώσεως τοῦ νὰ διανείμῃ τὰς κτήσεις αὐτῶν μεταξὺ τῶν ἐνετῶν ἀποίκων. Ἀλλ' ἡ δυσαρέσκεια τῶν ἀρχόντων ἦτο ἀδιάλειπτος καὶ τῷ 1251 ἐξερράγη νέα ἐπανάστασις, ἥτις ὅμως τάχιστα περιεστάλη, ἡ δὲ Ἐνετία ἐφρόντισε πάλιν περὶ τῆς ἐνισχύσεως τῶν δυνάμεων αὐτῆς διὰ νέων καὶ εὐρυτέρων ἐποικήσεων. Κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1251 ἐψηφίσθησαν ἕτερα 90 ἱπποτικὰ φέουδα περὶ τὸ Δικτυνναῖον ἀκρωτήριον, ἐξ ὧν ὅμως δὲν ἐπραγματοποιήθησαν εἰμὴ 75, τῶν δὲ λοιπῶν ἀνεβλήθη ἡ παραχώρησις μέχρις οὗ κατακτηθῇ πᾶσα ἡ χώρα· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι δὲν εἶχεν εἰσέτι ὑποκύψει εἰς τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν ὁλόκληρος ἡ Κρήτη. Τότε ἀνῳκοδομήθη καὶ ἡ πόλις τῶν Χανιῶν, ἥτις μετ' ὀλίγον κατέστη ἡ δευτέρα μετὰ τὴν Κανδίαν, ἤτοι τὸ μεγάλον κάστρον, πρωτεύουσα τῆς νήσου καὶ τὸ μὲν ἥμισυ τῆς πόλεως ἐπετράπη εἰς τοὺς νέους ἀποίκους, τὸ δ' ἕτερον ἥμισυ ἐπεφυλάξατο εἰς ἑαυτὴν ἡ ἐνετικὴ πολιτεία. Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου κατ' ἀρχὰς ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἐπεχείρησε πάσῃ δυνάμει τὴν ἀπὸ τῆς Κρήτης ἔξωσιν τῶν Ἐνετῶν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον συμβιβασθεὶς πρὸς τούτους, ὡς θέλομεν ἴδει, ἀνεγνώρισε τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν αὐτῶν. Τότε ὅμως παρήχθη νέον εἶδος κινδύνων. Τινὲς τῶν ἐνετῶν φεουδαρχῶν ἐπεχείρησαν ν' ἀποσπάσωσι τὴν ἀποικίαν ἀπὸ τῆς μητροπόλεως. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ᾠκονομήθη καὶ ἐπὶ 100 περίπου ἔτη δὲν ἐπανελήφθη ὁμοία τις ἀπόπειρα. Ἐπῆλθε δὲ τῷ 1271 νέα ἐγχωρίων ἀρχόντων ἐπανάστασις ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Γεώργιον καὶ Θεόδωρον Χορτάτζας, οἵτινες ὄντες πλούσιοι μὲν καὶ τολμηροί, ἀπόγονοι δ' ἑνὸς τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ἰσχυροτέρων τῆς Κρήτης γενῶν, ἐπεχείρησαν νὰ ἁρπάσωσι τὴν κυριαρχίαν τῆς νήσου· καὶ ἀθροίσαντες περὶ αὐτοὺς πολυαρίθμους ὀπαδοὺς δεινὴν διέπραξαν λεηλασίαν καὶ δῄωσιν εἰς τὴν τῶν ἐνετῶν ἀποίκων χώραν. Καίτοι δὲ ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης, ὅστις ἐλογίζετο ὁ πλουσιώτατος καὶ ἐπιφανέστατος ἁπάντων τῶν ἀρχόντων, συνεμάχησε μετὰ τοῦ δουκός, ὁ ἀγὼν διήρκεσεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη. Τῷ 1274 ὁ δοὺξ Μαρῖνος Ζένος κατετροπώθη ὁλοσχερῶς. Ὁ διάδοχός του Μαρῖνος Μοροζίνης δὲν ἐπέτυχε πλειότερον τοῦ προκατόχου· καὶ ὁ τούτου διάδοχος Πέτρος Ζένος ἠναγκάσθη τῷ 1277 νὰ καταφύγῃ ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πρωτευούσης. Τελευταῖον κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, ἐπελθούσης μεγάλης ἐπικουρίας εἰς τοὺς Ἐνετούς, ἠναγκάσθησαν οἱ Χορτάτζαι νὰ καταλίπωσι τὴν νῆσον, οἱ δὲ ὀπαδοὶ αὐτῶν παραδοθέντες ὑπετάχθησαν καὶ ἔτυχον συγγνώμης. Οἱ Χορτάτζαι οὗτοι μετὰ πολυαρίθμων οἰκογενειῶν κατεστάθησαν τότε εἰς τὰ παράλια τῆς μικρᾶς Ἀσίας, λαβόντες παρὰ τῶν Παλαιολόγων κτήσεις καὶ χρηματικὰς χορηγίας, καὶ ἐκεῖ θέλομεν εὕρει αὐτοὺς βραδύτερον κατὰ τῶν Τούρκων ἀγωνιζομένους. Οὕτω δὲ κατασταλείσης καὶ τῆς νέας ταύτης ἐπαναστάσεως ἐκτίσθη τότε εἰς τὴν πρότερον ὑπὸ τοὺς

Χορτάτζας διατελοῦσαν χώραν τὸ φρούριον τοῦ Σελίνου. Εἰρηνικῶς διῴκησε τὰ πράγματα ὁ ἀκόλουθος δοὺξ Γαβριέλης, ὅστις τοσοῦτον ἀγαπητὸς κατέστη παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ὥστε ἐπωνομάσθη ὑπ' αὐτῶν ***Καλός***, ὅπως καὶ ὁ σύγχρονος αὐτοῦ βάιλος τῆς Εὐβοίας Μοροζίνης. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ νέαι ἐπῆλθον ἀνωμαλίαι καὶ ἔνοπλοι κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας διαμαρτυρήσεις, μικρότεραι τῶν ὅσας προηγουμένως ἱστορήσαμεν, τὰς ὁποίας ὅμως κατέβαλε πάλιν ἡ Ἐνετία, ὡς θέλομεν ἴδει βραδύτερον, ἐνεργήσασα ἐπὶ τοῦ προκειμένου μετὰ πλείστης δραστηριότητος καὶ δεξιότητος, διότι ἡ μεγάλη αὕτη νῆσος καθίστατο αὐτῇ ὁσημέραι ἀναγκαιοτέρα ἕνεκα τοῦ ἐπὶ μᾶλλον μείζονας διαστάσεις λαμβάνοντος ἐμπορίου τῶν Ἐνετῶν μετὰ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας· καὶ εὐλόγως τῇ ἀληθείᾳ ἔγραφεν ὁ δόγης τῷ 1264 πρὸς τὸν πάπαν Οὐρβανὸν Δ' ὅτι ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ κυριωτάτη δύναμις τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ δυτικοῦ κράτους. Τῳόντι μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἡ Κρήτη ἦτο ἡ χώρα ἣν ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην εἶχον συμφέρον νὰ διατηρήσωσιν οἱ δυτικοί.

Σφαγὶς λατίνου ἐπισκόπου τῆς Ἄνδρου.

Ὁ Παντοκράτωρ, ἐκκλησία τοῦ ΙΒ' αἰῶνος ἐν Κωνσταντινουπόλει, νῦν Ζεϊρὲκ Τζαμί
(Κατ' ἀναπαράστασιν Λ. Τὲρ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΙ

Ἀλλὰ καιρὸς εἶναι νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν μεγάλην τῆς Ἀνατολῆς βασιλεύουσαν, ἣν εἴδομεν περιελθοῦσαν αὖθις εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Ὅταν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἔλαβον τὴν πρώτην ἀγγελίαν τοῦ τοσοῦτον εὐκόλως διαπραχθέντος ἐκείνου κατορθώματος, κατ' ἀρχὰς ἐδίστασαν νά το πιστεύσωσιν. Ἔπειτα δέ, ὅταν τὸ γεγονὸς ἐβεβαιώθη ὑπὸ ἐπανειλημμένων ἄλλων ταχυδρόμων καὶ διὰ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ τοῦ Στρατηγοπούλου, ὑπερβάλλουσα ὑπῆρξεν ἡ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν μεγιστάνων ἀγαλλίασις. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἔσπευσε νὰ μεταβῇ εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τῆς βασιλίδος, τοῦ διετοῦς αὐτῶν υἱοῦ Ἀνδρονίκου, τῶν ὑπερτάτων τοῦ κράτους λειτουργῶν καὶ τῆς συγκλήτου· καὶ ἀφικόμενος αὐτόθι τῇ 14 Αὐγούστου διέτριψε μέχρι τῆς ἐπιούσης ἐκτὸς τῆς πόλεως εἰς τὸ λεγόμενον Κοσμίδιον, οὕτω παρονομασθὲν ἀπὸ τῆς εἰς τὸ μεσημβρινοδυτικὸν τοῦ Κερατίου κόλπου κέρας κειμένης μονῆς τῶν ἁγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ. Δὲν εἰσῆλθε δὲ εἰς τὴν πρωτεύουσαν εἰμὴ τὴν 15 Αὐγούστου, ἤτοι τὴν ἡμέραν καθ' ἣν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν τελεῖ τὴν μνήμην τῆς κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου. Πρὸ πάντων ἔφερεν ἐκ τῆς μονῆς τοῦ παντοκράτορος τὴν εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς ἐπικαλουμένης ***Ὁδηγητρίας***, ἥτις κυριευθεῖσα ἄλλοτε ὑπὸ τῶν Φράγκων (κεφ. Ζ΄ τοῦ ΙΒ΄ βιβλίου τοῦ Δ΄ τόμου) εἶχε φαίνεται ἀποτεθῆ ὑπ' αὐτῶν ἐν τῇ προειρημένῃ μονῇ. Συγχρόνως δὲ διέταξε νὰ ἀνοιχθῇ ἡ Χρυσῆ πύλη, ἣν εἶχον τειχίσει οἱ Λατῖνοι, διότι φυσικῷ τῷ λόγῳ ἀπεφάσισε νὰ διέλθῃ διὰ τῆς πύλης ταύτης δι' ἧς τοσοῦτοι προκάτοχοι αὐτοῦ θριαμβικῶς εἰς τὴν βασιλεύουσαν εἰσήλασαν. Τὴν πρωίαν λοιπὸν τῆς 15 ὁ μητροπολίτης Κυζίκου Γεώργιος, ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ πατριάρχου Ἀρσενίου, ἀναβὰς εἰς ἕνα τῶν πύργων τῆς πύλης ἐκείνης καὶ κρατῶν τὸ τῆς Ὁδηγητρίας ἐκτύπωμα ἀπήγγειλε δεκατρεῖς εὐχὰς ποιηθείσας ἐπὶ τῇ ἀνακτήσει τῆς μεγάλης πόλεως ὑπὸ Γεωργίου τοῦ Ἀκροπολίτου. Ἐν ὅσῳ ἀπηγγέλλετο ἑκάστη τῶν εὐχῶν ὁ αὐτοκράτωρ ἀποβαλὼν τὴν καλύπτραν καὶ κλίνας γόνυ ἔπιπτε χαμαὶ καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ τὸ αὐτὸ ἔπραττον. Μεθ' ἑκάστην δὲ τῶν εὐχῶν ἐσήμαινεν ὁ διάκονος τὴν ἀνέγερσιν, καὶ τότε ἀναστάντες ὅλοι ἀνέκραζον ἑκατοντάκις τὸ ***Κύριε ἐλέησον***. Μετὰ τὸ τέλος τῆς ἱεροπραξίας ταύτης ἐβάδισεν ὁ αὐτοκράτωρ πεζός, προπορευομένης τῆς

εἰκόνος τῆς Θεομήτορος, μέχρι τῆς μονῆς τοῦ Στουδίου, κειμένης πλησίον τῆς σημερινῆς πύλης Ναρλὺ-Καποὺ, ἐν ᾗ ἀπετέθη ἡ εἰκών. Ἐκεῖθεν ἐπιβὰς τοῦ ἵππου ἀφίκετο εἰς τὸ τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ τέμενος καὶ προσκυνήσας τῷ δεσπότῃ Χριστῷ καὶ τὰ εἰκότα τούτῳ εὐχαριστήσας ἀπῆλθεν εἰς τὸ μέγα παλάτιον· διότι τὸ τῶν Βλαχερνῶν, ὅπου συνήθως ἤδρευεν ὁ Βαλδουῖνος Β΄, ἦτο τὸ πλεῖστον καπνοῦ καὶ κόνεως ἐμπεπλησμένον. Εὐφροσύνη δὲ καὶ θυμηδία ἐπεκράτησαν καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ἐν τῇ πόλει καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Μιχαὴλ ἀντήμειψε τὸν καίσαρα Ἀλέξιον Στρατηγόπουλον, ἐπιτρέψας μὲν αὐτῷ νὰ τελέσῃ διὰ τῆς πόλεως θρίαμβον φέρων στέμμα μικροῦ δεῖν παρόμοιον τῷ βασιλικῷ, διατάξας δὲ ὥστε τὸ τοῦ καίσαρος ὄνομα νὰ μνημονεύεται ἁπανταχοῦ τοῦ Κράτους ἐπὶ ἔτος ὅλον ὁμοῦ τοῖς τῶν βασιλέων ἐν τοῖς ὑμνητηρίοις καὶ εὐφήμοις ᾄσμασι. Συγχρόνως, ἐπειδὴ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ κράτους δὲν ἤθελε λογισθῆ πλήρης ἄνευ τῆς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἀποκαταστάσεως, ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ὅστις εἶχε περιέλθει εἰς διενέξεις πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον ἕνεκα τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐπολιτεύθη πρὸς τὸν Ἰωάννην Λάσκαριν, κατώρθωσε νὰ πείσῃ τὸν ἀπθενῆ πατριάρχην νὰ ἀναλάβῃ τὸν θρόνον αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ βασιλευούσῃ, καὶ νὰ στέψῃ αὐτὸν αὖθις ἐν τῷ ἱερῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην οὐδόλως ἐμνημονεύθη πλέον τὸ ὄνομα τοῦ διαδόχου τῶν Λασκάρεων καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐτυφλώθη μάλιστα ὁ ταλαίπωρος οὗτος παῖς, ἵνα ἐκλείψῃ πᾶς κίνδυνος τοῦ ν' ἀναβῇ ποτε εἰς τὸν θρόνον.

Μιχαὴλ Παλαιολόγος
(Ἐκ βυζαντιακοῦ χειρογράφου τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μονάχου)

Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος λοιπὸν ἐφαίνετο ὢν ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς εὐτυχίας. Ἀλλ' ἡ χαρὰ ἣν οἱ τότε ἄνθρωποι ᾐσθάνθησαν ἐπὶ τῇ ἀνακτήσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ πολύ, αἱ δὲ προσδοκίαι τὰς ὁποίας ὡς ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου συνέλαβον, ὅτι θέλει ἀνορθωθῆ αὖθις τὸ ἀρχαῖον κράτος, δὲν ἔμελλον νὰ ἐκπληρωθῶσι ποτέ. Ἡ θέα μόνη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθ' ἣν ἡμέραν εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν θριαμβικῶς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἦτο ἱκανὴ νὰ προξενήσῃ ἀπελπισίαν. «Ἦν μὲν οὖν ἰδεῖν τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων πεδίον ἀφανισμοῦ, μεστὴν ἐρειπίων καὶ κολωνῶν, οἰκίας τὰς μὲν κατεσκαμμένας, τὰς δὲ πυρκαϊᾶς μεγάλης μικρὰ λείψανα», λέγει ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς, ἐπιφέρων ἀμέσως ὅτι ὁ βασιλεὺς ἠσχολήθη πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἀνακαθάρῃ κατὰ τὸ δυνατὸν αὐτήν, καὶ τὴν πολλὴν ἐκείνην ἀκοσμίαν νὰ μεταβάλῃ εἰς εὐκοσμίαν, ἐπισκευάζων τοὺς ναοὺς ὅσοι δὲν εἶχον τελείως καταπέσει καὶ πληρῶν ἀνθρώπων τὰς κεκε-

νωμένας οἰκίας. Ἀλλ' ἡ ἀρχαία, ἡ λαμπρά, ἡ πολυτελὴς Κωνσταντινούπολις, ἥτις ἔβριθε θησαυρῶν καὶ σκευῶν ἀνεκτιμήτων, σωρευθέντων ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῆς ἐμπορίας, τῆς βιομηχανίας, τῆς τέχνης καὶ τῶν κατακτήσεων τῆς ἰσχυροτάτης καὶ πλουσιωτάτης τῶν μοναρχιῶν ἐν διαστήματι ὀκτὼ ἑκατονταετηρίδων, δὲν ἐπανῆλθε πλέον ποτὲ καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν πλέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὸ εἶναι. Ἅπαν δὲ τὸ λοιπὸν κράτος ἦτο μέχρι τινὸς πιστὴ εἰκὼν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀθλίας καταστάσεως τῶν πραγμάτων. Μέγα τῆς μικρᾶς Ἀσίας μέρος κατείχετο πάντοτε ὑπὸ τῶν σελδζουκιδῶν Τούρκων· πολλαὶ δὲ τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ νήσων ἐξηκολούθουν δεσποζόμεναι ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἐνετῶν. Ἄλλαι διετέλουν μὲν ὑπὸ δυνάστας ἰθαγενεῖς ἀλλὰ πολεμίους πρὸς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, οἷοι ἦσαν οἱ δεσπόται Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας, ἢ σχεδὸν ἀσχέτους πρὸς τὸν ἄλλον ἑλληνισμόν, οἷοι ἦσαν οἱ ἐν Τραπεζοῦντι αὐτοκράτορες. Τελευταῖον οἱ Βούλγαροι οἱ ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀνακτήσαντες τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν οὐδέποτε ἔκτοτε ἐδαμάσθησαν· ὥστε, ὅτε ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἰσῆλθεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὸ κράτος περιωρίζετο εἰς τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν, μέρος τῆς Θεσσαλίας, εὐαρίθμους τινὰς νήσους καὶ εἰς τὰς περὶ τὴν Νίκαιαν ἀσιανὰς ἐπαρχίας. Βεβαίως τὸ κράτος τοῦτο καὶ οὕτω περιορισθὲν εἶχεν εἰσέτι πόρους μεγάλους, εἶχε τὰς παραδόσεις ἀρίστης διοικήσεως, εἶχε τὸ πλεονέκτημα πρωτευούσης ἥτις ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας ὑπῆρξε τὸ κυριώτατον τοῦ κόσμου ἐμπορεῖον, εἶχε τὰς συμπαθείας τῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἐνετῶν δεσποζομένων Ἑλλήνων, εἶχε τελευταῖον τὴν ἑνότητα, ἐνῷ οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἦσαν διῃρημένοι εἰς ποικίλα κλάσματα. Ἠδύνατο λοιπὸν νὰ κατισχύσῃ αὐτῶν ἢ τοὐλάχιστον τῶν πλειοτέρων ἐξ αὐτῶν καὶ ἠδύνατο νὰ ἀνακτήσῃ, ἂν ὄχι τὰ ὅρια τῆς ἕκτης ἢ τῆς ἑνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τοὐλάχιστον τὴν ἔκτασιν ἣν εἶχεν ἐν ἀρχῇ τῆς τρισκαιδεκάτης. Μήπως οἱ ἐν Νικαίᾳ βασιλεῖς ἀπὸ πολὺ μικροτέρας χώρας ὁρμώμενοι καὶ εἰς πολὺ δυσχερεστέρας περιστάσεις εὑρεθέντες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προσοικειωθῶσι τὴν Μακεδονίαν; τὰ βορειοανατολικώτερα τῆς Θεσσαλίας, τὴν Θράκην, τινὰς τῶν νήσων καὶ ἐπὶ τέλους αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν; Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος μήπως δὲν ἐταπείνωσεν οἰκτρῶς τοὺς πρέσβεις τοῦ Βαλδουίνου Β΄, δὲν κατετρόπωσε πολλάκις τοὺς πολεμίους, δὲν ἔφερεν αἰχμαλώτους εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν πρίγκιπα τῆς Ἀχαΐας, τὸν δοῦκα τῶν Ἀθηνῶν, τὸν Γκίζην τῆς Σκοπέλου, δὲν ἀνέκτησε τὴν Μονεμβασίαν καὶ τὴν Λακωνικήν, δὲν ἐξέωσεν ἐκ πλείστων νήσων τοὺς Ἐνετούς, δὲν ἐγένετο κύριος τῆς Εὐβοίας ἀποκλείσας τοὺς δεσπότας αὐτῆς εἰς Χαλκίδα, ὡς πρὸ μικροῦ ἱστορήσαμεν;

Δυστυχῶς ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ἀντὶ νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν ἰδίων πόρων καὶ δυνάμεων καὶ εἰς τὴν δι' αὐτῶν ἑδραίωσιν καὶ αὔξησιν τοῦ κράτους, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ ὀλέθριον σύστημα τῆς μετὰ τῶν ξένων συμμαχίας, τῆς εἰς αὐτοὺς παραχωρήσεως καταστρεπτικῶν προνομίων καὶ τὸ χείριστον, ἐνόμισεν ὅτι δὲν δύναται νὰ σωθῇ εἰμὴ συνεννοούμενος μετὰ τοῦ πάπα καὶ ὑποτασσόμενος εἰς αὐτόν, νοθεύσας οὕτως ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πᾶσαν ἐθνικὴν δύναμιν καὶ ἱδρύσας πολιτικὴν ἥτις ἐπικρατήσασα ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἐπήγαγεν ἐπὶ τέλους τὴν καταστροφὴν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Εἴδομεν ὅτι, ἐνῷ ἦτο ἔτι ἐν Νικαίᾳ, συνωμολόγησεν ἐν Νυμφαίῳ πρὸς τοὺς Γενουαίους συνθήκην, δι' ἧς ἀντὶ τῆς ἐπικουρίας αὐτῶν παρεχώρησεν αὐτοῖς ποικίλας ἀτελείας, προνομίας καὶ κτήσεις. Πᾶσαι αἱ θυσίαι αὗται εἰς οὐδὲν τον ὠφέλησαν· διότι, ἐνῷ ἐγένοντο κυρίως, ἵνα διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Γενουαίων ἀνακτήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ Κωνσταντινούπολις ἀνεκτήθη ἄνευ τῆς συνδρομῆς

αὐτῶν. Οὐδὲν ἧττον ἐπέμεινεν εἰς τὸ αὐτὸ σύστημα καὶ τῷ 1268 συνωμολόγησε πρὸς, Ἐνετοὺς ἄλλην συνθήκην, δι᾽ ἧς οὗτοι ὑπέσχοντο μὲν τῷ βασιλεῖ ἐπικουρίαν, ἔλαβον δὲ ἀντὶ τούτου ὄχι μὲν ἴδια τμήματα εἰς τὰς διαφόρους πόλεις τοῦ κράτους ἀλλ᾽ ἀτέλειαν ἐμπορίας κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν, ἑτεροδικίαν διεξαγομένην ὑπὸ βαΐλου ἑδρεύοντος ἐν Κωνσταντινουπόλει ὡς προϊσταμένου τῆς αὐτόθι ἐνετικῆς ἀποικίας καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς κυριαρχίας αὐτῶν ἐπὶ τῆς Μεθώνης, τῆς Κορώνης, τῆς Κρήτης, τῶν ἄλλων τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσων, ὅσαι κατείχοντο ὑπὸ ἐνετῶν εὐπατριδῶν, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας κτήσεων. Συνωμολόγησε δὲ τὴν συνθήκην ταύτην,ἐνῷ, ὡς εἴδομεν, εἶχε μὲν ἤδη ἀνακτήσει δι᾽ οἰκείων δυνάμεων μέρος τῆς Πελοποννήσου καὶ μετ᾽ ὀλίγον ἔμελλε δι᾽ οἰκείων πάλιν δυνάμεων νὰ καταστῇ κύριος πολλῶν νήσων καὶ χωρῶν, οἱ δὲ φιλελεύθεροι ἀρχοντικοὶ τῆς νήσου Κρήτης οὐδόλως δὲν ἔπαυον ὑψοῦντες τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας.

Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἠρκέσθη, ἀλλ᾽ εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπεχείρησε πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης διαπραγματεύσεις, δι᾽ ὧν κατ᾽ ὀλίγον κατήντησε ν᾽ ἀποδεχθῇ τὴν ὁλοσχερῆ ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν. Αἱ διαπραγματεύσεις αὗται ἀρξάμεναι ἀπὸ τοῦ 1263 πρὸς τὸν πάπαν Οὐρβανὸν Δ′ ἐξηκολούθησαν καὶ ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Κλήμεντος Δ′, ὅστις ἐπὶ τοσοῦτον ἐνεθαρρύνθη ἐκ τῆς προθυμίας ἐκείνης τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ὥστε τῷ 1267 ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, πρὸς ὑπογραφήν, τόμον ἑνώσεως, ἐν τῷ ὁποίῳ ρητῶς ἐλέγετο ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Ρώμης, δυνάμει τῆς ἐξουσίας τῆς προσηκούσης τῷ θεόθεν δεδομένῳ αὐτῷ πρωτείῳ, δικαιοῦται νὰ κρίνῃ καὶ ἀποφασίζῃ ἀνεκκλήτως περὶ πάσης δογματικῆς ἢ ἄλλης διαφωνίας καὶ διενέξεως ὅτι τὸ ἀξίωμα τῶν πατριαρχικῶν ἐκκλησιῶν ἀπορρέει ἐκ μόνης τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ ὅτι αἱ σύνοδοι εἶναι περιτταὶ καὶ ἄτοποι καὶ ὑβριστικαὶ μάλιστα· διότι ὡς ἐκ τῆς συγκλήσεως αὐτῶν ἠδύνατο νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ρωμαϊκὴ ἐκκλησία δὲν εἶναι μόνη ἱκανὴ νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἀλήθειαν. Καθὼς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, ὁ Κλήμης Δ′ ἦτο ὁ λογικώτατος τῶν παπῶν. Τῳόντι, ἅμα ὁ πάπας εἶναι κυρίαρχος, ἡ σύνοδος εἶναι περιττή· ἅμα δὲ ἡ σύνοδος λογισθῇ ἀναγκαία, ὁ πάπας παύει τοῦ νὰ εἶναι κυρίαρχος. Δυστυχῶς, ἐνῷ τοσαῦται κατεβάλλοντο προσπάθειαι πρὸς ἕνωσιν τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας,δεινὸς ἐμφύλιος ἀγὼν εἶχεν ἐκραγῇ ἐν τοῖς σπλάγχνοις τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας. Εἴδομεν ὅτι ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος εἶχε καταπεισθῇ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ στέψῃ ἐκ νέου τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον, παρορῶν παντάπασι τὸν ὑπ᾽ αὐτοῦ προστατευόμενον Ἰωάννην Λάσκαριν. Ἀλλά, ὅταν μετ᾽ ὀλίγον ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐτύφλωσε τὸν παῖδα τοῦτον, ὁ Ἀρσένιος δὲν ἠδυνήθη νὰ περιστείλῃ τὴν θλῖψιν αὐτοῦ καὶ ἐξέδωκε κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἀφορισμόν, διὰ τοῦ ὁποίου ὅμως ἐξ ἀδυναμίας πάλιν χαρακτῆρος δὲν ἀπηγόρευσεν εἰς αὐτὸν τοῦ νὰ κοινωνῇ τῶν ἱερῶν τελετῶν, ὥστε ὁ ἀφορισμὸς ἐκεῖνος κατήντησεν ἁπλῆ ἐπιτίμησις. Κατ᾽ ἀρχὰς ὁ Μιχαὴλ ἐφάνη ὅτι ὁμολογεῖ χάριτας εἰς τὸν πατριάρχην ἕνεκα τῆς ἐπιεικείας ταύτης καὶ προσεποιήθη ὅτι ἀποδέχεται τὸ ἐπιτίμιον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι διὰ τῆς μετανοίας αὐτοῦ θέλει ἐπιτύχει πλήρη συγγνώμην. Ἀλλὰ μετά τινα ἔτη, ἐπειδὴ ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος ἐπέμενε μὴ θέλων νὰ ἄρῃ τὸν λεγόμενον ἐκεῖνον ἀφορισμόν, καθῃρέθη, καὶ τῷ 1267 ἀνηγορεύθη ἀντ᾽ αὐτοῦ πατριάρχης ὁ Ἀδριανουπόλεως Γερμανός, πρὸ καιροῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εὐνοούμενος. Ἀλλὰ τότε ὁ πνευματικὸς τοῦ βασιλέως Ἰωσήφ, ὅστις πρὸ καιροῦ ἐποφθαλμία εἰς τὸ ὕπατον τῆς ἐκκλησίας ἀξίωμα, παρήγαγε τοσαύτας εἰς τὸν νέον πατριάρχην δυσκολίας ὥστε οὗτος ἠναγκάσθη μετά τινας μῆνας νὰ παραιτηθῇ, ὁ

δὲ ἀντ' αὐτοῦ χειροτονηθεὶς Ἰωσὴφ ἐν τῷ ἅμα ἐπέτρεψε τῷ βασιλεῖ πανηγυρικῶς τὴν παρ' αὐτοῦ αἰτουμένην συγχώρησιν. Ἀλλ' ἡ κοινὴ συνείδησις δὲν ἐπεδοκίμασε τὴν πρᾶξιν ταύτην τοῦ νέου πατριάρχου, πλεῖστοι δὲ ἰδίως τῶν ἐκ τοῦ κλήρου καὶ μάλιστα οἱ μοναχοὶ παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν πατριάρχην Ἀρσένιον, καί, ὑπολαμβάνοντες τόν τε Γερμανὸν καὶ τὸν Ἰωσὴφ ὡς ἐπιβάτας, ἀπεδοκίμαζον ἐξ ἴσου καὶ πατριάρχην καὶ αὐτοκράτορα. Οὕτως εἶχον τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅτε ἀφίκοντο ἐν αὐτῇ αἱ τοῦ Κλήμεντος Δ΄ ἀξιώσεις. Ἐννοεῖται ὅτι διά τε τὸ ὑπέρογκον τῶν ἀξιώσεων τούτων καὶ τὴν ἐπικρατοῦσαν παρ' ἡμῖν ἀνωμαλίαν αἱ διαπραγματεύσεις δὲν προεχώρησαν πολύ, μέχρις οὗ, ἀποθανόντος τοῦ Κλήμεντος, καί, μετὰ δύο ἐτῶν καὶ ἐννέα μηνῶν χηρείαν τοῦ ρωμαϊκοῦ θρόνου, προχειρισθέντος τῷ 1273 πάπα τοῦ Γρηγορίου Ι΄, ὁ νέος ἀρχιερεὺς ἀνεφάνη κατὰ τοῦτο τοῦ προκατόχου μετριώτερος, ὅτι ἀπεφάσισε νὰ ὑποβάλῃ τὸ ζήτημα εἰς σύνοδον. Ἡ νέα αὕτη σύνοδος ὡρίσθη νὰ συγκροτηθῇ εἰς Λυὼν τῆς Γαλλίας· καὶ ὁ μὲν Γρηγόριος Ι΄ προσεκάλεσεν εἰς αὐτὴν τόν τε Μιχαὴλ καὶ τὸν πατριάρχην δι' ἀποκρισιαρίων οὓς ἐπὶ τούτῳ ἔστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ δὲ βασιλεὺς ὑπέσχετο νὰ πέμψῃ εἰς τὴν σύνοδον πρέσβεις ἐπιτετραμμένους τὴν λύσιν τοῦ μεγάλου τούτου ζητήματος. Ἀλλ' ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ, ὅστις πρότερον ἦτο εὐπειθέστατος εἰς τὰ νεύματα τοῦ βασιλέως, ἀντέστη ἀναφανδὸν εἰς τὴν ἕνωσιν καὶ διεμαρτυρήθη ἐνόρκως ὅτι οὐδέποτε θέλει ὑπογράψει αὐτήν. Καὶ ἄλλοι δὲ πολλοὶ θεολόγοι ἐμιμήθησαν τὸ παράδειγμα αὐτοῦ· ὁ δὲ βασιλεύς, ἢ μὴ τολμῶν νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα κατὰ τοῦ ὑπερτάτου τῆς ἐκκλησίας λειτουργοῦ, ἢ ἐλπίζων ἔτι νὰ τὸν μεταπείσῃ, ἐξετράπη εἰς δεινὸν κατὰ τῶν ἄλλων διωγμόν, ἵνα ἀποδείξῃ εἰς τοὺς ἀποκρισιαρίους τοῦ πάπα ὁπόσον εἰλικρινὴς ἦτο εἰς τὰς πρὸς αὐτὸν διαπραγματεύσεις. Τινὲς ἐβασανίσθησαν, ἄλλοι ἐξωρίσθησαν, ἄλλων ἐδημεύθησαν τὰ κτήματα, καί, ἐπειδὴ ὅλοι σχεδὸν οἱ κάτοικοι τῆς βασιλευούσης ἐφάνησαν πολέμιοι τῆς ἑνώσεως, ὁ αὐτοκράτωρ, ἵνα τοὺς τιμωρήσῃ, ἠξίωσεν αἴφνης ὅτι διὰ τῆς κατακτήσεως ἐγένετο ἰδιοκτήτης ἁπάσης τῆς πόλεως καὶ ὅτι ὡς ἐκ τούτου οἱ κάτοικοι ὤφειλον αὐτῷ δέκα ἢ δώδεκα ἐτῶν ἐνοίκιον. Ἐντεῦθεν οὐκ ὀλίγοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἀπεδήμησαν εἰς τὰς χώρας ὅσαι διέφευγον τὴν ἐξουσίαν τοῦ αὐτοκράτορος, αἱ δὲ ἐπαρχίαι ἔβριθον συμμοριῶν, ὧν αἱ μὲν ἐκαλοῦντο Ἰωσηφῖται, αἱ δὲ Ἀρσενιᾶται, καὶ μετὰ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἡνώθησαν ἀνέστιοι καὶ φαυλόβιοι ἄνθρωποι. Συγχρόνως ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐξαπέστειλεν

Ὁ Πάπας Κλήμης Δ΄.

(Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Παρισίων)

εἰς Λυὼν μετὰ τῶν ἀποκρισιαρίων τοῦ *πάπα τέσσαρας* πρέσβεις, οἵτινες ἦσαν ἐκ μὲν τοῦ κλήρου ὁ προπατριαρχήσας Γερμανὸς καὶ ὁ Νικαίας Θεοφάνης, ἐκ δὲ τῶν συγκλητικῶν ὁ μέγας λογοθέτης Ἀκροπολίτης, ὁ προκαθήμενος τοῦ βεστιαρίου Πανάρετος καὶ ὁ μέγας διερμηνευτὴς Βερροιώτης· οἱ πρέσβεις οὗτοι ἐκόμιζον πρὸς τοῖς ἄλλοις *πολύτιμα πρὸς* τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης δῶρα. Κατὰ δυστυχίαν τὸ ἓν τῶν δύο πλοίων τὰ ὁποῖα ἐκόμιζον αὐτούς, ἐκεῖνο ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπέβαινον ὁ Πανάρετος καὶ ὁ Βερροιώτης, ὑπῆρχον δὲ καὶ τὰ δῶρα τοῦ αὐτοκράτορος, ἐναυάγησεν αὔτανδρον περὶ Μαλέαν, ὥστε δὲν περιεσώθησαν ἐπὶ τοῦ ἑτέρου πλοίου εἰμὴ ὁ Ἀκροπολίτης καὶ οἱ δύο ἀρχιερεῖς, οἵτινες ἔφθασαν τελευταῖον σῷοι εἰς Λυὼν *κατὰ τὴν ἡμέραν* τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, 1274. Ἡ Σύνοδος εἶχεν ἀρχίσει τὰς συνεδριάσεις αὐτῆς ἀπὸ τῆς ἑβδόμης Μαΐου καὶ ἀπηλπίζετο ἤδη περὶ τῆς τῶν ἡμετέρων ἀφίξεως, ὅτε αἴφνης ἐνεφανίσθησαν οἱ περὶ τὸν Ἀκροπολίτην ἀρχιερεῖς μετὰ τὴν τρίτην συνεδρίαν. Ἐκεῖ οἱ ἄνθρωποι οὗτοι, προδίδοντες ἁπάσας τὰς ἱερὰς τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἔθνους ἡμῶν παραδόσεις, ἀπεδέχθησαν ἐπισήμως τὴν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην τοῦ filioque, ἀπεφήναντο ὅτι ἡ μόνη ἀληθὴς πίστις εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας πρεσβευομένη, ὤμοσαν τὴν ἀναλλοίωτον αὐτῆς τήρησιν ἐσαεὶ καὶ ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν τοῦ πάπα. Ἀλλ' *ὑπάρχουσιν ἐθνικαί* τινες συνειδήσεις, τὰς ὁποίας οὐδεμία ἀνθρωπίνη δύναμις εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐκριζώσῃ. Εἰς μάτην ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἠγωνίζετο νὰ πείσῃ τὸ ἑλληνικὸν κοινὸν ὅτι ἡ ἕνωσις κατ' οὐδὲν ἐτροπολόγει τὴν πίστιν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, παρατιθέμενος τὸν μέγαν Κύριλλον λέγοντα τὸ ἅγιον πνεῦμα «ἐξ ἀμφοῖν οὐσιωδῶς ὑπάρχον, τουτέστιν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ», ὅπερ ἐφαίνετο συμβιβάζον τὰς δύο δόξας, τῶν μὲν Λατίνων ἐχόντων τὴν ***ἐκ** πρόθεσιν*, ἡμῶν δὲ τὴν ***διά***· εἰς μάτην ἠξίου ὅτι τὰ τρία ἐπιτραπέντα εἰς τὸν πάπαν προνόμια, τὸ ***πρωτεῖον***, τὸ ***ἔκκλητον*** καὶ τὸ ***μνημόσυνον***, οὐδεμίαν ἔχουσι πραγματικὴν ἀξίαν, διότι ποτὲ ὁ πάπας παρουσιάσας δὲν θέλει παρακαθίσει τῶν ἄλλων, ποτὲ οἱ ἡμέτεροι δὲν θέλουσι διαπλεύσει θάλασσαν τοσαύτην, ἵνα ἐπιζητήσωσι τὴν ἀπόφασιν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, τὸ δὲ μνημονεύεσθαι τὸν *πάπαν*, τοῦ πατριάρχου λειτουργοῦντος, οὐδὲν εἶχε τὸ ἄτοπον ἢ τὸ ἀήθες· εἰς μάτην ἐβεβαίου ὅτι πολιτικὰ συμφέροντα σπουδαιότατα ἀπῄτουν τὴν τοιαύτην οἰκονομίαν, ἣν ποιοῦντες οἱ Ἕλληνες οὐδαμῶς ἤθελον ἁμαρτήσει, ἀφοῦ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸς κατεδέχθη νὰ γίνῃ ἄνθρωπος καὶ νὰ ὑπομείνῃ σταυρὸν καὶ θάνατον διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς οἰκουμένης. Τινὲς μὲν τῶν ἀρχιερέων ἐπείσθησαν· καὶ ὅτε ἐπανῆλθον οἱ πρέσβεις συνεπαγόμενοι τὴν πρᾶξιν τῆς ἑνώσεως, παραιτηθέντος τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, εὑρέθη ἀνὴρ πρόθυμος νὰ διαδεχθῇ αὐτόν (κατὰ Μάιον τοῦ 1275), ὁ χαρτοφύλαξ τῆς Μ. Ἐκκλησίας Ἰωάννης *Βέκκος*, ὅστις ἄλλοτε πολεμιώτατος ὢν τῶν λατινικῶν δογμάτων νῦν ἀνεφάνη ὑπέρμαχος αὐτῶν. Ἔτι δὲ ἀπὸ τῆς 16 Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους ἐκείνου, καθ' ἣν ἡμέραν ἄγεται ἡ ἑορτὴ Πέτρου τοῦ κορυφαίου τῶν ἀποστόλων, ἣν ἑορτάζει ἡ ἐκκλησία ἐπὶ τῇ καταθέσει τῶν θείων ἁλύσεων, ἐτελέσθη εἰς τὰ ἀνάκτορα θεία μυσταγωγία, ἱερουργοῦντος τοῦ Χαλκηδόνος Νικολάου, συνῳδὰ πρὸς τὴν τῆς ἑνώσεως πρᾶξιν· ἤτοι ἀνεγνώσθη μὲν ὁ Ἀπόστολος καὶ τὸ Εὐαγγέλιον *γραικικῶς τε ὁμοῦ καὶ ρωμαϊκῶς*, ἐμνημονεύθη δὲ ὑπὸ τοῦ διακόνου ὁ Γρηγόριος «*ἄκρος ἀρχιερεὺς τῆς ἀποστολικῆς ἐκκλησίας καὶ οἰκουμενικὸς πάπας*». Ἀλλὰ ταῦτα πάντα οὐδόλως ἴσχυσαν νὰ μεταβάλωσι τὰς πεποιθήσεις τοῦ ἔθνους. Ἐκτὸς εὐαρίθμων τινῶν τοῦ αὐτοκράτορος ὀπαδῶν, ὅλοι οἱ ἄλλοι ὑπελάμβανον τὴν τοιαύτην ἕνωσιν ὡς ἀποστασίαν. Αὐτὴ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἡ ἀδελφὴ Εὐλογία *διεφώνει πρὸς αὐτὸν* ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὁ δεσπότης Ἠπείρου Νικηφόρος καὶ ὁ τούτου ἀδελφὸς Ἰωάννης δοὺξ τῶν νέων Πατρῶν, χωρῶν ἐν αἷς ἐπεκράτει ὁ νέος ἑλληνισμός, κατεδίκασαν τὸν αὐτοκράτορα ἐπὶ συνόδου· ὥστε ὁ πατριάρχης Βέκκος ἐδέησε

νὰ ἀναθεματίσῃ ἀμφοτέρους, ὅπερ δὲν ἠμπόδισε τὸν δοῦκα Ἰωάννην νὰ τιμωρήσῃ αὐστηρῶς τοὺς ἀσπασαμένους τὴν ἕνωσιν ἐπισκόπους Νέων Πατρῶν καὶ Τρίκκης. Οἱ δυτικοὶ ἔπαυσαν τοῦ νὰ λογίζωνται χριστιανοί, καὶ ἀντὶ νὰ λέγεται «Ἕλλην καὶ Λατῖνος» ἐλέγετο «Χριστιανὸς καὶ Λατῖνος». Ταραχὴ δὲ δεινὴ κατέλαβεν ἅπαντα τὰ πνεύματα καὶ πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, γυναῖκες, παῖδες, ἡμερόβιοι καὶ γεωργοί, κατήντησαν νὰ ὁμιλῶσι περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ παναγίου Πνεύματος, καταρώμενοι τὸν πατριάρχην Βέκκον ὡς προδότην τῆς πατρίου πίστεως. Ἐν τούτοις ὅ τε Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ ὁ πατριάρχης αὐτοῦ Βέκκος ἀφ' ἑνός, οἵ τε τοῦ Γρηγορίου Ι' διάδοχοι Ἰννοκέντιος Ε' καὶ Ἰωάννης ΚΑ' ἀφ' ἑτέρου ἐπέμενον εἰς τὰ προαποφασισθέντα. Ὁ δὲ νέος πάπας Νικόλαος Γ' ἀπήτησεν ἔτι πλείονα. Ἀπήτησε διὰ τῶν ἀποκρισιαρίων αὐτοῦ νὰ παραδεχθῶσιν οἱ Ἕλληνες μέχρι κεραίας ἅπαντας τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς λατινικῆς λατρείας· διότι, ἔλεγεν, ἄνευ τοιαύτης ταυτότητος ἑνότης πίστεως δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ. Ἀπήτησε πρὸς τούτοις νὰ περιοδεύσωσιν οἱ ἀποκρισιάριοι αὐτοῦ ἅπαν τὸ κράτος, ἵνα αὐτοπροσώπως δεχθῶσι τὸν περὶ πρωτείου ὅρκον παντὸς ἕλληνος ἱερωμένου. Ἀπήτησε τελευταῖον νὰ ἑδρεύῃ τακτικῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει καρδινάλιος ὡς πρέσβυς καὶ ἐπίτροπος τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἤρχισε νὰ αἰσθάνεται ὅτι δὲν προέκειτο ἁπλῶς περὶ λέξεων καὶ τύπων ἀλλὰ περὶ πραγματικῆς ὑποταγῆς, μὴ δυνάμενος δὲ νὰ ὀπισθοδρομήσῃ ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ἀπατήσῃ ἀμφοτέρας τὰς μερίδας, τό τε ὑπήκοον δηλαδὴ καὶ τοὺς πάπας. Ὅθεν συγκαλέσας τὴν σύγκλητον καὶ τὸν ἀνώτερον κλῆρον προέτρεψε μὲν αὐτοὺς νὰ πολιτευθῶσι φιλικῶς πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους τῆς Ῥώμης, διεβεβαίωσε δὲ αὐτοὺς ἐνταυτῷ ὅτι δὲν θέλει παρεκτραπῇ τῶν πατρίων δογμάτων οὐδὲ καθ' ἓν ἰῶτα καὶ ὅτι ἰδίως δὲν θέλει ἐπιτρέψει οὐδεμίαν εἰς τὸ σύμβολον προσθήκην· καὶ τῳόντι ἐνεχείρισεν εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους ἔγγραφον κολακευτικώτατον μέν, τεχνικώτατα δὲ διαφεῦγον τὰ περὶ τοῦ filioque. Ἀλλ' ἐνταυτῷ, ἵνα πείσῃ αὐτοὺς περὶ τῆς εἰλικρινείας τῶν ἐνεργειῶν του, διέταξε τὸν φίλον αὐτοῦ Ἐφέσου Ἰσαὰκ νά τους συνοδεύσῃ εἰς τὰς φυλακάς, ἵνα ἴδωσιν ἰδίοις ὄμμασι δεσμίους αὐτόθι κρατουμένους τοὺς ἀντιπάλους τῆς ἑνώσεως καὶ μεταξὺ αὐτῶν πολλοὺς συγγενεῖς τοῦ βασιλέως, τὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον, τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον καὶ τοὺς ἀδελφοὺς Μανουὴλ καὶ Ἰσαάκιον Ῥαούλ. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι οἱ πρέσβεις τοῦ πάπα, ἂν δὲν ἦσαν παντελῶς ἀνόητοι, ἔμελλον ἐκ τούτων πάντων νὰ συμπεράνωσιν ὅτι ἡ ἕνωσις ἦτο ἀδύνατος. Ἐντεῦθεν ὁ τοῦ Νικολάου Γ' διάδοχος Μαρτῖνος Δ' οὐδὲ νὰ δεχθῇ ἠθέλησε τοὺς πρέσβεις τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ προσέτι ἀφώρισεν αὐτὸν ἐπανειλημμένως· ὁ δέ, ἀντεκδικούμενος, ἀπηγόρευσε νὰ μνημονεύεται ὁ ἀρχιερεὺς Ῥώμης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν ἀνακτόρων, ἀλλὰ δὲν κατήργησεν ἐπισήμως τὴν προσυμφωνηθεῖσαν ἕνωσιν, ἀπ' ἐναντίας ἐξηκολούθησε βασανίζων, ἐκτυφλῶν καὶ γλωττοκοπῶν πάντας τοὺς ἀντιδοξοῦντας, ὥστε, ὅτε μετ' οὐ πολὺ ἀπέθανε τῇ 11 Δεκεμβρίου 1282, οὐδὲ τῆς συνήθους ἠξιώθη βασιλικῆς ταφῆς· τοσοῦτον ἦτο τὸ κατ' αὐτοῦ μῖσος τῶν ὑπηκόων.

Ὁ Πατριάρχης Ἰωάννης Βέκκος

Εἰς τοῦτο ἀπέληξαν οἱ μακροὶ ἐκεῖνοι ἀγῶνες τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου περὶ ἑνώ-

σεως τῶν ἐκκλησιῶν· ὅτι οἱ μὲν δυτικοὶ ἀφώρισαν αὐτὸν ἐπὶ τέλους, οἱ δὲ ἡμέτεροι τὸν ἀπετροπιάσθησαν. Τί λοιπὸν ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ εἰσέλθῃ καὶ νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν σκολιὰν ταύτην ὁδόν ; Καθὼς αὐτὸς ἔλεγε καὶ τὰ πράγματα μαρτυροῦσιν, ἤθελε νὰ προσοικειωθῇ τὸν πάπαν, ἵνα διακωλύσῃ πᾶσαν νέαν τῶν Φράγκων ἐπιχείρησιν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ἀλλὰ τίνων Φράγκων ; Βεβαίως ὄχι τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ περιλιπομένων ἡγεμόνων, διότι οὗτοι, περιλαμβανομένων καὶ τῶν Ἐνετῶν, ὄχι μόνον δὲν ἐφαντάσθησαν νὰ ἐπιχειρήσωσί τι κατὰ Κωνσταντινουπόλεως ἀλλὰ καὶ καθ' ἑκάστην ἡττώμενοι ὑπὸ τῶν στρατῶν καὶ τῶν στόλων τοῦ Μιχαὴλ ἠναγκάζοντο νὰ ἐξαγοράζωσι τὴν εἰρήνην διὰ τῆς κολοβώσεως τῶν ἰδίων κτήσεων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τῷ 1262 ὁ τότε πάπας Οὐρβανὸς Δ', κατατεθλιμμένος ὢν ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐδοκίμασε νὰ κηρύξῃ νέαν σταυροφορίαν ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη, ὁ δὲ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἐγίνωσκεν ἀρκούντως τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πνευμάτων ἐν Εὐρώπῃ, ἵνα ᾖ πεπεισμένος ὅτι νέα σταυροφορία ἦτο πρᾶγμα ἀκατόρθωτον. Εἷς καὶ μόνος ὑπῆρχεν ἐν τῇ Δύσει σπουδαῖος τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους πολέμιος, ὁ ἀπὸ τοῦ 1266 καταλαβὼν τὸ βασίλειον τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικός· διότι εἴδομεν ὅτι οὗτος ἔλαβε διὰ συνθήκης παρὰ τοῦ Βαλδουίνου τὴν ἐπικυριαρχίαν οὐ μόνον τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς Ἠπείρου ἀλλὰ καὶ τὸ τρίτον ὅλων τῶν κατακτήσεων ὅσας ἤθελε κατορθώσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Μετά τινα δὲ ἔτη, ἤτοι τῷ 1273, συζεύξας τὴν θυγατέρα αὐτοῦ μετὰ Φιλίππου τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βαλδουίνου Β', ἀπέβη τόσῳ μᾶλλον ἐπικίνδυνος ὅσῳ, ὡς ἠξεύρομεν ἤδη, ἦτο ἀνὴρ φιλόδοξος, δραστήριος καὶ πλούσιος. Ἀλλὰ μέχρι μέν τινος ὁ Κάρολος οὐδεμίαν ἐπεχείρησε σπουδαίαν κατὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐκστρατείαν, οὐχὶ διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἐνηργοῦντο διαπραγματεύσεις περὶ ἑνώσεως (ἡ ἕνωσις δι' αὐτὸν ἦτο ἀδιάφορος· αὐτὸς ἤθελε τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς) ἀλλὰ διότι ἀπετράπη τῆς ἐκτελέσεως τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ τούτων ἕνεκεν ἄλλων ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν περισπασμῶν. Ὅτε δ' ἐπὶ τέλους εὐκαιρήσας ἀπεφάσισε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Ἀνατολήν, προτρεπόμενος καὶ ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ πάπα Μαρτίνου Δ', τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ ἐματαιώθη διὰ τῶν ἰδίων τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν. Τῷ 1278 ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς εἶχε διορίσει γενικὸν αὐτοῦ ἐπίτροπον κατὰ τὴν Ἀλβανίαν, τὸ Δυρράχιον, τὸν Αὐλῶνα, τὸ Βουθρωτόν, τὰ Σύβοτα καὶ τὴν Κέρκυραν τὸν Οὔγωνα Σουλλὺν (Hugues le Rousseau de Sully), γάλλον συμπράξαντα εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Νεαπόλεως, ἐμπειρότατον περὶ τὰ πολέμια, γενναῖον καὶ ἔχοντα μεγαλοπρεπὲς μὲν τὸ ἀνάστημα, ἀθλητικὴν δὲ τοῦ σώματος δύναμιν, τὴν δὲ κόμην πρὸς τὸ ὑπέρυθρον ἀποκλίνουσαν, ἐξ οὗ καὶ ἐπεκαλεῖτο le Rousseau. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀναδιοργανώσας καὶ παρασκευάσας τὰ αὐτόθι σταθμεύοντα στρατεύματα καὶ τὰς ἐπιχωρίους τῶν Ἀλβανῶν δυνάμεις, ἔτι δὲ λαβὼν ἐκ διαλειμμάτων ἐπικουρίας ἐκ Βρεντησίου ὥρμησε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1280 μετὰ 8.000 ἀνδρῶν ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην, φανταζόμενος βεβαίαν τὴν νίκην, διότι, ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, διεμέρισεν ἐκ προοιμίου μεταξὺ τῶν συναγωνιστῶν τὰς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος χώρας καὶ πόλεις τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ διαψεύσωσι τὰς προσδοκίας ταύτας. Ἀπαντήσας καθ' ὁδὸν τὰ Βελλάγραδα ἐδέησε νὰ πολιορκήσῃ τὴν πόλιν ταύτην, φθάσαντος δ' ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ στρατοῦ, ὃν κατ' αὐτοῦ ἐξέπεμψεν ὁ βασιλεὺς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, κατετροπώθη τῷ 1281 ὁλοσχερῶς ὁ ἀγέρωχος ἡγεμών, τὸ δὲ δεινότερον, συνελήφθη μετὰ πολλῶν ἄλλων αἰχμάλωτος. Καὶ ἐνῷ τὰ ἐλεεινὰ τοῦ στρατοῦ τούτου λείψανα, «σώματα στυγνὰ μὲν τῷ τότε καὶ οἷα μηδὲ σώματ' ἄν τις εἶπεν, ἀλλὰ σκιὰς τῶν πάλαι γιγάντων», περιήγοντο ἐν θριάμβῳ εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατεφέρετο ἐν τῷ μεταξὺ πληγὴ καιρία

εἰς τὸ κατὰ τὴν Σικελίαν κράτος τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ, δι' ἧς ὅλως ἀπετράπη ὁ ἀπὸ δυσμῶν κίνδυνος.

Ἰωάννης Προκίδας, ὡς λέγουσιν αὐτὸν συνήθως οἱ ἱστορικοί, Προχύτας δέ, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὸν τὸ περὶ τῆς συνωμοσίας αὐτοῦ σικελικὸν χρονικόν, εἶχε διατελέσει ἄλλοτε φίλος, ἰατρός, ἰδιαίτερος γραμματεὺς καὶ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργὸς τοῦ Μαμφρέδου. Στερηθεὶς δὲ ὅλων αὐτοῦ τῶν ἀξιωμάτων καὶ κτημάτων ὑπὸ τοῦ Καρόλου καὶ ἐξορισθεὶς ἀπεφάσισε νὰ ἐκδικηθῇ. Ὅθεν τῷ 1279 ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν ἐπὶ τούτῳ παρὰ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου τὴν ὑπόσχεσιν ἀξιολόγου χρηματικῆς συνδρομῆς. Ἐπανῆλθεν ἔπειτα εἰς τὴν Σικελίαν, συνεννοήθη μετὰ πολλῶν βαρώνων δυσηρεστημένων ὡσαύτως ἀπὸ τὴν γαλλικὴν κυριαρχίαν καὶ παρεσκεύασε γενικὴν αὐτῶν ἐπανάστασιν, ἅμα ἤθελον λάβει ἐξωτερικήν τινα βοήθειαν. Τότε ἐπορεύθη εἰς Ρώμην πρὸς τὸν πάπαν Νικόλαον Γ', ὅστις, ὄχι βεβαίως διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγον ἀλλ' ἕνεκα προσωπικῶν καὶ πολιτικῶν πρὸς τὸν Κάρολον διενέξεων, προθύμως ὑπεστήριξε τὸ μελετώμενον κίνημα καὶ ἐκ προοιμίου μάλιστα, ὡς βεβαιοῦσιν, ἐπέτρεψε τὸ βασίλειον τῆς Σικελίας εἰς τὸν βασιλέα τῆς Ἀραγωνίας Πέτρον. Οὕτω κατοχυρωθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης ὁ Προκίδας σπεύδει εἰς Καταλωνίαν, πείθει τὸν βασιλέα Πέτρον νὰ δεχθῇ τὸ προσφερόμενον αὐτῷ νέον κτῆμα καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐπιστρέφει εἰς Κωνσταντινούπολιν, πληροφορεῖ τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῶν ἐνεργειῶν του καὶ ζητεῖ παρ'αὐτοῦ 30.000 οὐγγίας χρυσᾶς (ἤτοι ἀραγωνικὰς οὐγγίας, ὧν ἑκάστη ἰσοδυνάμει πρὸς φρ. 60 περίπου) ἀπαραιτήτους πρὸς ὁπλισμὸν τοῦ καταλωνικοῦ στόλου. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος παρέσχε τὴν ζητουμένην ποσότητα καί, διατάξας νὰ ζυγισθῇ, τὴν ἐξαπέστειλεν εἰς τὴν γαλέραν δι' ἧς ἔμελλε ν'ἀναχωρήσῃ ὁ Ἰωάννης. Συνεξαπέστειλε δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ Λατῖνόν τινα ὀνόματι Ἀκκάρδον, ἐπιτετραμμένον νὰ ἐπιτηρήσῃ μὲν τὴν χρῆσιν τῶν χρημάτων, νὰ διαπραγματευθῇ δὲ τὸν γάμον μιᾶς τῶν θυγατέρων του μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας. Ὅταν ὁ Προκίδας ἐπέστρεψεν εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ὁ μὲν πάπας Νικόλαος εἶχεν ἀποθάνει, οἱ δὲ Σικελοὶ καὶ αὐτὸς τῆς Ἀραγωνίας ὁ βασιλεὺς ἐδίσταζον νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφασισθέντων· ἀλλ' ὁ ἀκατάβλητος Προκίδας ἐνθαρρύνει αὐτοὺς διὰ τῆς ἐπιμονῆς καὶ τῆς εὐγλωττίας του, πείθει τὸν Πέτρον νὰ ὁπλίσῃ τὸν στόλον του καὶ νὰ ἐπιπλεύσῃ εἰς Ἀφρικὴν ἐπὶ τῇ προφάσει σταυροφορίας κατὰ τῶν αὐτόθι μωαμεθανῶν, αὐτὸς δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1282 ἀπέρχεται εἰς Σικελίαν μετὰ τοῦ ὑπολοίπου τῶν χρημάτων τῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος δοθέντων. Τὰ πνεύματα ἦσαν ἠρεθισμένα· πολλοὶ τῶν μεγιστάνων ἦσαν ἕτοιμοι πρὸς ἐπανάστασιν· τινὲς μάλιστα εἶχον συνέλθει ἐπὶ τούτῳ εἰς Πάνορμον, ὅτε τὴν τρίτην τοῦ Πάσχα, τελουμένης ἔξωθεν τῆς πόλεως ταύτης πανηγύρεως, Γάλλος ἐπέβαλε χεῖρα εἰς σικελίδα γυναῖκα· ἡ γυνὴ ἐφώναξεν· οἱ κάτοικοι ἔδραμον εἰς βοήθειάν της κραυγάζοντες «θάνατος κατὰ τῶν Γάλλων»· καὶ τῳόντι οἱ ἀγέρωχοι οὗτοι κατακτηταί, μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τοσαύτην πολεμίων πληθύν, σφάζονται ἀνηλεῶς· πᾶσα ἡ Σικελία μιμεῖται τὸ παράδειγμα τοῦ Πανόρμου καὶ 8.000 Γάλλων θανατοῦνται ὑπὸ τῶν Σικελῶν. Τοῦτο δὲ τὸ γεγονὸς εἶναι τὸ γνωστὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ***σικελικοῦ ἑσπερινοῦ***. Οἱ βαρῶνοι ἔσπευσαν νὰ προσκαλέσωσι τὸν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀφρικῆς εὑρισκόμενον μετὰ τοῦ στόλου αὐτοῦ Πέτρον τῆς Ἀραγωνίας, ὅστις ἐλθὼν εἰς Πάνορμον ἀνεκηρύχθη βασιλεύς. Καὶ ὁ μὲν Κάρολος ἐπεχείρησε νὰ ἐκδικήσῃ τοὺς ὁμογενεῖς καὶ νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Σικελίαν ἀλλὰ δι' ἔλλειψιν στόλου ἀπέτυχε· τοσαῦτα δ' ἔπαθεν ἔκτοτε δυστυχήματα ὥστε δὲν ἠμπόρεσε πλέον νὰ φροντίσῃ περὶ κατακτήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Πᾶσαι λοιπὸν αἱ πρὸς τὸν πάπαν γενόμεναι παραχωρήσεις εἰς οὐδὲν ἐχρησίμευσαν· τὸ δὲ δεινότερον, εἰ δυνατόν, εἶναι ὅτι αἱ ἕνεκεν αὐτῶν προκύψασαι ἐσωτερικαὶ διενέξεις ἐξηκολούθησαν ταράττουσαι τὸ κράτος καὶ ἐπὶ τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Μιχαήλ, Ἀνδρονίκου Β'. Ὁ Ἀνδρόνικος Β' Παλαιολόγος, ὅστις ἄλλως τε ποτὲ δὲν εἶχε δείξει πολὺν ὑπὲρ τῆς λεγομένης ἑνώσεως ζῆλον, ἐνόησεν ἅμα βασιλεύσας ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀρχήν, ἐὰν ἐπιμείνῃ εἰς τὸ ἡμαρτημένον τοῦτο σύστημα. Καὶ αὐτὸς μὲν ἐπεθύμει νὰ ἀναλάβῃ ἡ ἐκκλησία ἡμῶν τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰς ἀρχαίας παραδόσεις ὅσον ἐνδέχεται ἐν εἰρήνῃ. Ἀλλὰ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὰ θρησκευτικὰ πάθη εὐκολώτερον ἐκινοῦντο ἢ κατηυνάζοντο. Ὁ νέος βασιλεὺς ἐφαντάζετο ὅτι τὰ πράγματα θέλουσιν ἡσυχάσει, ἐὰν πέμψῃ μὲν ἀπανταχοῦ διατάγματα εὐαγγελιζόμενα τὴν τῆς ἐκκλησίας διόρθωσιν καὶ τὴν ἀνάκλησιν τῶν ἐξορίστων καὶ παθόντων, πείσῃ δὲ τὸν Βέκκον νὰ ἀποχωρήσῃ εἰς τὴν μονὴν τῆς Παναχράντου, ἀνακαλέσῃ δὲ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τὸν πρῴην πατριάρχην Ἰωσήφ. Ὅθεν πράξας ταῦτα «τὸ πᾶν κατορθοῦν ἐνόμιζε· τὸ δ' ἄρα ἦν ὄνειρος», διότι πολλοί, ἰδίως μοναχοί, ὧν τινες ἔπαθον τὰ πάνδεινα ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἐζήτουν ἐκδίκησιν· καὶ ὠφελούμενοι ἐκ τῆς ἀσθενείας τοῦ Ἰωσήφ, ὅστις ἦτο σχεδὸν ἡμιθανής, ὅτε ἀνέλαβε τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον, συνεκάλεσαν σύνοδον δι' ἧς ἐπέβαλον εἰς μὲν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς κληρικοὺς τοὺς μετασχόντας τῆς πρὸς τοὺς Λατίνους κοινωνίας τρίμηνον ἀργίαν, εἰς δὲ τοὺς λαϊκοὺς κατὰ τὸ μέτρον τῆς κοινωνίας ἐλάττονά τινα ἐπιτίμια. Καὶ μετ' ὀλίγον ἠνάγκασαν τὸν Βέκκον νὰ ζητήσῃ συγγνώμην παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, διότι ζῶντος αὐτοῦ εἶχε καταλάβει τὸν θρόνον του, καὶ νὰ ὑπογράψῃ ὁμολογίαν ὀρθοδόξου πίστεως καὶ παραίτησιν τῆς ἱερωσύνης· μεθ' ὃ ἐξώρισαν αὐτὸν εἰς Προῦσαν. Ἐν τῷ μεταξὺ δέ, θανόντος τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, τὰ πράγματα ἐδεινώθησαν ἔτι μᾶλλον. Ὁ πατριάρχης Ἰωσὴφ ἦτο ἄνθρωπος μετριοπαθής, καὶ ἄφηνε μὲν τοὺς περὶ αὐτὸν διὰ τὴν ἐσχάτην αὐτοῦ ἀσθένειαν νὰ πράττωσιν ὅ,τι ἂν θέλωσιν, ἀλλ' ὅμως ἐν πολλοῖς ἀπεδοκίμαζε τὰ ὑπ' αὐτῶν πραττόμενα. Ἐκλιπόντος δ' αὐτοῦ ἡ ἀναρχία ηὔξησε κατὰ τοῦτο πρὸ πάντων, ὅτι οἱ Ἀρσενιᾶται, οἵτινες ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου εἶχον πανταχόθεν ὑπεξαναδύσει τῶν φωλεῶν, ἀπέβησαν θρασύτατοι καὶ ἀπετέλεσαν μερίδα ἰσχυράν. Ἰωσηφῖται καὶ Ἀρσενιᾶται ἐμίσουν ἐξ ἴσου τοὺς ἀποδεξαμένους τὴν πρὸς τοὺς Λατίνους κοινωνίαν, ἀλλὰ διε-

Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος

ΟΙ

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΕΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΝΑΚΤΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΑΠΟ ΤΩΝ ΛΑΤΙΝΩΝ
ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΚΑΤΑΛΗΨΕΩΣ ΑΥΤΗΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

ΟΙΚΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ

Μιχαὴλ Η΄	1261—1282
Ἀνδρόνικος Β΄	1282—1328
Μιχαὴλ Θ΄, *συναυτοκράτωρ*	1295—1320
Ἀνδρόνικος Γ΄	1328—1341
Ἰωάννης Ε΄	1341—1376
Ἰωάννης Ϛ΄ Καντακουζηνός, *ἀνταυτοκράτωρ καὶ συναυτοκράτωρ*	1341—1355
Ἀνδρόνικος Δ΄	1376—1379
Ἰωάννης Ε΄, *τὸ β΄*	1379—1391
Ἰωάννης Ζ΄, *ἀνταυτοκράτωρ*	1390
Μανουὴλ Β΄	1391—1425
Ἰωάννης Η΄	1425—1448
Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ Δραγάσης	1448—1453

φώνουν πρὸς ἀλλήλους. Οἱ Ἀρσενιᾶται ἔλεγον ἀφωρισμένον εἶναι τὸν Ἰωσὴφ ὑπὸ τοῦ Ἀρσενίου, ὡς καταλαβόντα ζῶντος τούτου τὸν θρόνον· οἱ δὲ Ἰωσηφῖται ἀντέλεγον καθηρημένον εἶναι κανονικῶς τὸν Ἀρσένιον ὑπὸ πάσης τῆς τῶν τότε παρόντων ἀρχιερέων συνόδου. Ὥστε εἰς τοὺς λατινοφρονήσαντας καὶ τοὺς μὴ λατινοφρονήσαντας προσετέθη ἑτέρα ἀφορμὴ ἔριδος, ἡ μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἰωσὴφ καὶ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἀρσενίου. Ὁ βασιλεὺς «φύσει πρᾶος ὢν καὶ μήτε τούτους ἐθέλων λυπεῖν μήτ᾽ ἐκείνους ἀλλὰ τὰ ἑκατέρωθεν φυλαττόμενος σκάνδαλα τὴν μέσην ἔγνω βαδίζειν». Ἰδίως δὲ ἠθέλησε νὰ προχειρίσῃ νέον πατριάρχην ὅλως ἀνεξάρτητον τῶν ὑφισταμένων μερίδων. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὔκολον. Ὁ βασιλεὺς ἀπεφάσισε νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τὸν ἐν λόγοις ἐπίσημον Γεώργιον τὸν ἐκ Κύπρου· ἵνα ἐκλεχθῇ ὅμως οὗτος καὶ χειροτονηθῇ κανονικῶς ἀπῃτεῖτο ἡ σύμπραξις τῶν ἀρχιερέων, οἱ δὲ ἀρχιερεῖς εἶχον κοινωνήσει τῇ τοῦ δόγματος καινοτομίᾳ. Ὡς πρὸς μὲν λοιπὸν τὴν ἐκλογὴν ὁ βασιλεὺς ἐνόμισεν ὅτι συμβιβάζει τοὺς κανόνας πρὸς τὰ πράγματα, ἐὰν δὲν ἀθροίσῃ μὲν τοὺς ἐπισκόπους ἐπὶ ψηφοφορίᾳ ἀλλὰ κατ᾽ ἰδίαν ἑνὸς ἑκάστου λάβῃ τὴν γνώμην καὶ τὴν συναίνεσιν, ὅπερ καὶ ἐγένετο. Πρὸς δὲ τὴν χειροτονίαν μετεχειρίσθη δύο ἐπισκόπους ἐξ Αἰτωλίας καὶ Μακεδονίας τότε ἐλθόντας κατὰ τύχην εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὸν Κοζύλης καὶ τῶν Δεβρῶν, οἵτινες εἶχον μείνει ἀκοινώνητοι τῆς καινοτομίας. Καὶ πρῶτον μὲν οὗτοι (περὶ τρίτου οὔτε ὁ Γρηγορᾶς οὔτε ὁ Παχυμέρης λέγουσί τι) χειροτονοῦσιν Ἡρακλείας Γερμανόν τινα μοναχόν, διότι κατὰ τὰ ἀνέκαθεν δεδογμένα ἔπρεπεν ὁ Ἡρακλείας νὰ προχειρίσῃ τὸν Κωνσταντινουπόλεως· ἔπειτα δὲ ὁ νέος Ἡρακλείας μετὰ τοῦ Κοζύλης καὶ τοῦ Δεβρῶν ἐχειροτόνησε τὸν Γεώργιον, μετονομασθέντα Γρηγόριον. Ἀλλὰ ταῦτα οὕτω γενόμενα δὲν ἀποκατέστησαν, πολλοῦ γε δεῖ, τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρήνην. Οἱ μοναχοὶ βλέποντες τὸν βασιλέα οἰκονομοῦντα τὰ πάθη αὐτῶν ἀπέβησαν τόσῳ μᾶλλον θρασύτεροι ὅσῳ ὁ νέος πατριάρχης ἦτο μὲν νῦν ζηλωτὴς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἄλλοτε ὅμως εἶχε πρεσβεύσει τὰ τοῦ Βέκκου, ὥστε δὲν εἶχε τὸ θάρρος ν᾽ ἀντισταθῇ εἰς τὰς παραλόγους αὐτῶν ἀξιώσεις. Καὶ λοιπὸν τῇ δευτέρᾳ τοῦ Πάσχα 1283, συγκροτηθείσης ὀχλικῆς συνόδου ἐν Βλαχέρναις, καθῃρέθησαν ὑπ᾽ αὐτῆς ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι καὶ πολυειδῶς περιυβρίσθησαν καὶ ἐρραπίσθησαν ὑπὸ τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ πλήθους. Αὐτὴ δὲ τοῦ βασιλέως ἡ μήτηρ Θεοδώρα ἠναγκάσθη νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὰ ὑπὸ τοῦ συζύγου της πραχθέντα καὶ νὰ ὑποσχεθῇ ὅτι οὐδέποτε θέλει ζητήσει νὰ ταφῇ ὁ νεκρὸς τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἐν ψαλμῳδίαις, ἤτοι διὰ τελέσεως τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας.

Οὕτως ἐκδικηθέντες τοὺς λατινοφρονήσαντάς ποτε κοινοὺς αὐτῶν ἀντιπάλους, οἱ Ἰωσηφῖται καὶ οἱ Ἀρσενιᾶται ἐτράπησαν νῦν κατ᾽ ἀλλήλων τε καὶ κατ᾽ αὐτοῦ τοῦ νέου πατριάρχου, ὡς ὑπόπτου συμπαθείας τινὸς πρὸς τοὺς Λατίνους. Ὁ βασιλεὺς προαιρούμενος πάντοτε νὰ συμβιβάσῃ τὰ διεστῶτα συνεκάλεσεν ἅπαντας εἰς κοινὴν σύνοδον ἐν Ἀδραμυττίῳ τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Ἐκεῖ αἱ δύο μερίδες συνεφώνησαν νὰ ἐπιτρέψωσι τὴν περὶ αὐτῶν κρίσιν τῷ Θεῷ διὰ πυρὸς καὶ σημείων· συνεφώνησαν δηλαδὴ νὰ γράψωσιν ἑκάτεροι εἰς ἰδίαν βίβλον τὰ δόγματα αὐτῶν καὶ ἔπειτα ἐναύσαντες πῦρ ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐκκλησίας νὰ ἐμβάλωσιν ἐν αὐτῷ τὰς δύο βίβλους ἐπ᾽ ἐλπίδι ὅτι ἡ μία θέλει μείνει ἀλώβητος· καὶ ὅτι θέλει οὕτως ἀποδειχθῇ ἀναντιρρήτως ἡ ἀλήθεια τῶν ἐν αὐτῇ περιεχομένων δογμάτων. «Ἀλλ᾽ ἦσαν ἄρα ἐλπίδες ταῦτα κεναὶ καὶ γρηγορούντων ὡς ἀληθῶς ἐνύπνια, λέγει ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς. Ἀθρόον γὰρ τὸ πῦρ ἀμφοτέρων δραξάμενον σποδιὰν τὴν ταχίστην πεποίηκε· καὶ ἦν τοῦτο ψῆφος Θεοῦ καὶ χλεύη κατὰ πάντων ὁμοῦ, σπουδὴν ποιουμένων τὴν παιδιὰν καὶ ἀκαίρους τῇ ἐκκλησίᾳ ἐπιφερόντων κλύδωνας». Ἐκ τούτου ταπεινωθέντες ἅπαντες ἐκεῖνοι οἱ ζηλωταὶ ἐδέχθησαν ἐξ ἀνάγκης τὴν εὐχὴν καὶ τὴν εὐλογίαν τοῦ

Γρηγορίου, ὥστε ἐφάνησαν εἰρηνεύσαντα τὰ πράγματα. Ἀλλ' ἡ ἔρις ἀνερριπίσθη μετ' οὐ πολὺ εἴπερ ποτὲ ζωηρά, διότι ἀνεμίχθη εἰς αὐτὴν αὖθις τὸ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως ζήτημα. Ὁ Βέκκος ἐπεχείρησε νὰ δικαιολογήσῃ τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου διαγωγὴν αὐτοῦ· εἰς τοῦτον ἀντέλεξεν ὁ Γρηγόριος, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτῆς αὐτοῦ ταύτης τῆς ἀντιλογίας κατέστη ὕποπτος πλάνης καὶ ἐδέησε νὰ παραιτηθῇ. Ἡ περὶ τοῦ filioque πολλὴ ἐκείνη λεπτολογία τοιαύτην παρήγαγε σύγχυσιν ὥστε οἱ ἄνθρωποι οὗτοι κατήντησαν νὰ μὴ ἐννοῶσιν ἑαυτούς. Ὁ παριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος προσκληθεὶς νὰ ὑπογράψῃ τὸν κατὰ Βέκκου τόμον Γρηγορίου τοῦ Κυπρίου ἀπεποιήθη ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι δὲν ἐννοεῖ τὸν τρόπον τῆς ἐκφράσεως τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας καὶ ὅτι ἦτο ἕτοιμος νὰ ὑπογράψῃ ἰδίαν πίστεως ὁμολογίαν. Ὅθεν ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς συνεβούλευσε νὰ παύσῃ ὅλως αὕτη ἡ ἀμφισβήτησις, διότι ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀνεξερεύνητος. Καὶ ὁ βασιλεὺς δὲ ἠγωνίζετο παντὶ σθένει νὰ ἄρῃ ἐκ μέσου τὰς ποικίλας ἐκείνας ἐκκλησιαστικὰς διενέξεις· ἀλλ' εἰς μάτην. Τῷ 1306 συνεκρότησε νέαν μεγάλην σύνοδον τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἀρχόντων. Διὰ μακροῦ λόγου παρέστησεν εἰς αὐτὴν ὁπόσα ἔπραξεν ἵνα ἐκριζώσῃ τὰς καινοτομίας τῶν Λατίνων, ὑπέμνησεν ὅτι ἀπεποιήθη τὴν χριστιανικὴν ταφὴν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν πατέρα του, καθὸ πρωταίτιον τῆς ταραχῆς ἐκείνης γενόμενον· ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν μητέρα του ἀπέκλεισε τῆς θείας κοινωνίας μέχρις οὗ ἰδιοχείρως ὑπέγραψε τὴν καταδίκην τοῦ συζύγου αὐτῆς, ὅτι καὶ αὐτὴν τὴν σύζυγον ὕποπτον γενομένην τῆς πρὸς Λατίνους κοινωνίας καὶ μετανοήσασαν μὲν ἀλλὰ θανοῦσαν πρὶν ἢ προφθάσῃ νὰ συγχωρηθῇ, ἀπεστέρησε τῶν νενομισμένων μνημοσύνων. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν, οὐδὲ μετέπεισαν τοὺς Ἀρσενιάτας, οἵτινες ἐπέμενον ἀποφαινόμενοι παρανόμους πάντας τοὺς πατριάρχας τοὺς μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ Ἀρσενίου εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ἀναβάντας, ὥστε ὁ βασιλεὺς βλέπων ὅτι «ὡς κωφοῖς τὸ παράπαν ἐδόκει διαλεγόμενος καὶ ἐῴκει τῷ τυφλοῖς διανεύοντι» κατὰ Παχυμέρην, ἐγκατέλιπε παρωργισμένος τὴν σύνοδον καὶ διέταξε νὰ καταληφθῶσι διὰ φρουρῶν αἱ πύλαι τῶν μοναστηρίων, ἵνα διακωλύσῃ πᾶν κίνημα τῶν ἀδιορθώτων ἐκείνων ἀνθρώπων.

Σάλος λοιπὸν δεινὸς ἐξηκολούθει ἐπικρατῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ πολλὰ ἔτη μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῆς καταιγίδος ἣν προεκάλεσεν ἡ ἀσύνετος πολιτικὴ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Ὁ δὲ σάλος οὗτος καὶ ἡ ὀλίγη ἐμπειρία καὶ πρόνοια τοῦ Ἀνδρονίκου οὐ μόνον δὲν ἐπέτρεπον αὐτῷ νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς τότε μάλιστα τοσοῦτον ἀναγκαίας ἐσωτερικῆς τοῦ κράτους ἀναδιοργανώσεως ἀλλὰ καὶ τῶν ὁπωσδήποτε ὑφισταμένων πόρων καὶ δυνάμεων συνεπήγετο τὴν καταστροφήν. Καθ' ἃ διηγεῖται ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, οἱ περὶ τὸν βασιλέα παρέστησαν αὐτῷ ὅτι «ἐπειδὴ πάντα ἐξεκεχωρήκει τὰ δεινά, δι' ἃ τὰς τριήρεις Ῥωμαῖοι πρὸς τοσοῦτον ἐπηύξησαν πλῆθος· τά τε γὰρ ἄλλα καὶ Κάρουλος ὁ τῆς Ἰταλίας ῥήξ, τὸ κεφάλαιον τῶν δεινῶν, ἐξ ἀνθρώπων ἐγένετο· μάταιος ἄρα τῶν νεῶν ἡ δαπάνη, μικροῦ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἐπέκεινα τὸ βασιλικὸν ἐπιτρίβουσα ταμεῖον». Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν καὶ διελύθησαν μὲν τὰ μάχιμα τοῦ στόλου πληρώματα, κατελείφθησαν δὲ κεναὶ καὶ διὰ τοῦ χρόνου διεφθάρησαν ἐν τῷ Κερατίῳ κόλπῳ αἱ τριήρεις αἱ πρό τινων ἐνιαυτῶν τοσαῦτα στήσασαι τρόπαια ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει. Ἐκ τούτων δὲ πάντων ὠφελούμενοι οἱ Φράγκοι κατέκτησαν πολλὰς τῶν νήσων, ὅσαι εἶχον ἀφαιρεθῆ ἀπ' αὐτῶν ἐπὶ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἔμελλον δὲ νὰ ἐπακολουθήσωσι καὶ ἄλλα μεγάλα δεινά. Διότι, ἐνῷ ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ἀπησχολεῖτο ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐκείνων ἐρίδων καὶ κατεδίκαζεν εἰς ἀργίαν τὰς ναυτικὰς τοῦ κράτους δυνάμεις, προέκυπτεν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ νέος καὶ φοβερώτερος πολέμιος, οἱ λεγόμενοι Ὀσμανίδαι ἢ ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἱστορήσωμεν τὴν πρώτην σύστασιν τῆς νέας ταύτης

πολεμικῆς δυνάμεως καὶ τὰς πρώτας περιπετείας τῶν κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀγώνων αὐτῆς, ρίψωμεν ἓν βλέμμα εἰς τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατάστασιν τῶν ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἑλληνικῶν χωρῶν.

Μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1278 συμβάντα θάνατον τοῦ Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου ἡ ὑπερτάτη ἡγεμονία τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας περιῆλθεν, ὡς ἠξεύρομεν ἤδη, εἰς τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Κάρολον τὸν Ἀνδεγαυικόν. Οὗτος ἐκυβέρνα αὐτὴν δι' ἐκτάκτων ἐπιτρόπων (baillis), ὧν οἱ μὲν δύο πρῶτοι, ὁ Γαλεράνος Ἰβρὺς καὶ ὁ Φίλιππος Λαγονέσσας, ἐστάλησαν ἐνταῦθα ἐξ Ἰταλίας, ὁ δὲ τρίτος Γουίδων Δε-Λα-Τρεμούιλ ἦτο εἷς τῶν φράγκων Μωραϊτῶν, δυνάστης ὢν τῆς Χαλανδρίτζης. Ἀλλὰ τὸ μὲν διὰ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν αὐτοκρατορικῶν, οἵτινες κύριοι ὄντες τῆς Μονεμβασίας καὶ τῆς Λακωνικῆς ἀδιακόπως ἐπετίθεντο κατὰ τῶν ξένων καὶ ἐκ διαλειμμάτων κατήνεγκον κατ' αὐτῶν πληγὰς δεινάς, τὸ δὲ διότι ὁ κυρίαρχος ἦτο μακρὰν καὶ περιεσπᾶτο ὑπὸ μυρίων φροντίδων ἡ Πελοπόννησος δὲν εὐημέρει πλέον, ὅπως ἐπὶ τῶν Βιλλεαρδουίνων. Πολλοὶ ἀγροὶ δὲν ἐγεωργοῦντο καὶ ἄλλοι ἐδῃοῦντο ὑπό τε τῶν Ἑλλήνων καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν στρατευμάτων τοῦ ἐκτάκτου ἐπιτρόπου, ὥστε ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς ἠναγκάζετο νὰ πέμπῃ ἔξωθεν σῖτον πρὸς διατροφὴν τῶν ἐπαρχιῶν. Πλὴν τούτου διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς ὑπερτάτης κυβερνήσεως οἱ βαρῶνοι διετέλουν εἰς ἀδιαλείπτους σχεδὸν διενέξεις. Ἐντεῦθεν δὲ τὴν προτέραν εὐνομίαν καὶ εὐπορίαν διεδέχθησαν πολλὴ ἀνωμαλία καὶ πολλαὶ οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι. Τὸ ἐν Γλαρέντζῃ νομισματοκοπεῖον ἐξηκολούθει μὲν κόπτον πολλὰ νομίσματα, τὰ πλεῖστα χαλκᾶ καὶ ἀργυρᾶ, τινὰ δὲ καὶ χρυσᾶ, δι' ὧν ἐμισθοδοτοῦντο οἱ μισθοφόροι τοὺς ὁποίους ἠναγκάζοντο νὰ συντηρῶσιν οἱ ἔκτακτοι τοῦ βασιλέως ἐπίτροποι. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ μὲν μέταλλον καὶ οἱ ἐργάται ἤρχοντο ἐξ Ἰταλίας, ἐξ οὗ ηὔξανεν ἡ τοῦ νομισματοκοπείου δαπάνη, αἱ δὲ ἀνάγκαι τῆς κυβερνήσεως καὶ ἰδίως τοῦ στρατοῦ ἐπολλαπλασιάζοντο ἐδέησε νὰ καταφύγωσιν εἰς δάνεια· καὶ ἀναφέρεται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἓν τοιοῦτον δάνειον 1.000 ὑπερπύρων (11.200 φράγκων συνομολογηθὲν πρὸς τὴν ἐν Γλαρέντζᾳ ἐμπορικὴν οἰκίαν τῶν ἀδελφῶν Στεφάνου καὶ Βαρθολομαίου Σανέλλα, τὸ ὁποῖον δὲν ἀπεδόθη εἰς αὐτοὺς εἰμὴ τῷ 1284. Ἔπειτα ἐπῆλθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1285 ὁ θάνατος τοῦ Καρόλου Α', καὶ τότε, ἐπειδὴ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Κάρολος Β΄ εἶχε πρό τινων μηνῶν αἰχμαλωτευθῆ τῶν Ἀραγωνίων, ὁ ἀναλαβὼν τὴν ἐν Νεαπόλει ἀντιβασιλείαν ἐν ὀνόματι τοῦ ἀνδεγαυικοῦ οἴκου κόμης Ροβέρτος ὁ Ἀρτεσιανός, διώρισεν ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ τῆς Ἀχαΐας τὸν Γουλιέλμον Α' Λαρόσην, ὅστις ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου ἦτο συγχρόνως δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν, 1280—1287. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Γουλιέλμου Λαρόσου ἡ γενικὴ διοίκησις τῆς Ἀχαΐας ἐπετράπη εἰς τὸν Νικόλαον Β' Σαὶντ-Ὀμέρ, δυνάστην Θηβῶν καὶ μετὰ δύο ἔτη εἰς τὸν βαρῶνον Βοστίτζης Γουίδωνα Σαρπινύ, ὅτις ὅμως ἐπὶ ὀλίγους μῆνας μόνον ἐνήργησεν ὡς ἐπίτροπος τοῦ ἀνδεγαυικοῦ οἴκου. Ἐπὶ τῶν νέων τούτων κυβερνητῶν τὰ πράγματα ἐβελτιώθησαν ὁπωσοῦν κατὰ τοῦτο, ὅτι ὅ τε Λαρόσης καὶ ὁ Σαὶντ-Ὀμέρ, ὄντες ἄνθρωποι πλουσιώτατοι, δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐπαρκέσωσι καὶ ἐξ ἰδίων εἰς πολλὰς ἀνάγκας τοῦ πριγκιπάτου. Ἡ αὐλὴ τοῦ δουκὸς Ἀθηνῶν Γουλιέλμου ἦτο πάντοτε λαμπρὰ καὶ ἐλογίζετο πρότυπον ἱπποτικοῦ βίου, ἐνῷ ἐν Πελοποννήσῳ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου Βιλλεαρδουίνου, ὁ βίος οὗτος πολυειδῶς ἐξηχρειώθη, ἐκτραπεὶς εἰς πολλὰς μικρὰς ῥᾳδιουργίας καὶ κερδοσκοπίας. Ὁ δοὺξ λοιπὸν τῶν Ἀθηνῶν ἠγωνίσθη μετὰ πολλῆς δραστηριότητος νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὸν ἐν Πελοποννήσῳ φραγκισμόν, καταβαλὼν ἐπὶ τούτῳ οὐκ ὀλίγα χρήματα, τὰ ὁποῖα οὐδέποτε ἀπήτησε καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀνοικοδομήσας τὸ ἐν Καρυταίνῃ φρούριον τῆς Δημάτρας, τὸ ὁποῖον

εἶχε καταστραφῆ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Γουλιέλμου Λαρόση, Γουίδων Β', 1287—1308, ἦτο ἀνήλικος, τὴν μὲν ἐπιτροπείαν τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ἀνέλαβεν ἡ ἑλληνὶς μήτηρ αὐτοῦ Ἑλένη, ἡ δὲ διοίκησις τοῦ πριγκιπάτου Ἀχαΐας ἀνετέθη, ὡς προείπομεν, εἰς τὸν Νικόλαον Β' Σαὶντ-Ὀμέρ, ὅστις γενναῖος ὢν καὶ πλούσιος, ὅπως καὶ ὁ Γουλιέλμος Λαρόσης, ἐδαπάνησε πολλὰ πρὸς συντήρησιν τῶν φρουρίων καὶ πληρωμὴν τῶν μισθοφόρων. Ὁ πλοῦτος τοῦ Σαὶντ-Ὀμὲρ προήρχετο ἰδίως ἐκ τῆς προικὸς ἣν ἔφερεν αὐτῷ ἡ πρώτη αὐτοῦ σύζυγος, ἥτις ἐκαλεῖτο πριγκίπισσα Ἀντιοχείας, διότι ἦτο θυγάτηρ τοῦ Βοημούνδου ς', ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι πρίγκιπος Ἀντιοχείας καὶ Τριπόλεως. Ἡ προὶξ αὕτη συνίστατο οὐ μόνον εἰς πολυτίμους λίθους καὶ σκεύη ὡσαύτως πολύτιμα, ἀλλὰ καὶ εἰς χρήματα πάμπολλα, ἐξ ὧν ὁ Σαὶντ-Ὀμὲρ ἔκτισεν ἐν Θήβαις ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Καδμείας, ἀνάκτορον λαμπρόν, τὸ κάλλιστον καὶ μεγαλοπρεπέστατον ἐνδιαίτημα ἐξ ὅσων οἱ Φράγκοι ᾠκοδόμησαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἄξιον δὲ βασιλέως μᾶλλον ἢ τοῦ μικροῦ δυνάστου τῆς ἡμισείας τῶν Θηβῶν πόλεως· μάλιστα δ' ἐφημίζοντο αἱ ζωγραφίαι αὐτοῦ, αἵτινες εἰκόνιζον τὰ ἐν Παλαιστίνῃ κατορθώματα τῶν σταυροφόρων. Μεταξὺ δὲ τῶν φρουρίων τὰ ὁποῖα ἐν Πελοποννήσῳ ἔκτισεν, ἄξιον πρὸ πάντων δι' ἡμᾶς μνείας εἶναι τὸ λεγόμενον Ζόγκλον, τὸ μετέπειτα μετονομασθὲν Ναυαρῖνον. Περὶ τὸ φρούριον τοῦτο, ὅπου τῷ 1827 κατεστράφη ὁλοσχερῶς ὁ τουρκοαιγυπτιακὸς στόλος, ἔπαθε καὶ ὁ Φαλλμεράυερ μικράν τινα ἧτταν. Ἐπειδὴ τὰ Χρονικὰ τοῦ Μωρέως λέγουσιν αὐτὸ Ἀβαρῖνον, ὁ Γερμανὸς ἐκεῖνος ἐσυμπέρανεν ἀμέσως ὅτι τὸ ὄνομα ἐδόθη ὑπὸ τῶν Ἀβάρων, οἵτινες ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Σλαύων εἶχον κατακτήσει, κατ' αὐτόν, τὴν Πελοπόννησον ἀπὸ τῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος· Ἀλλ' ὁ Φαλλμεράυερ δὲν ἤξευρεν ὅτι ἐν τῷ γαλλικῷ κειμένῳ τῶν εἰρημένων Χρονικῶν τὸ φρούριον ὀνομάζεται Ναυαρῖνον καὶ ὄχι Ἀβαρῖνον· ἐξ οὗ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν πιθανῶς ὅτι τὸ ὄνομα ὑπέστη ἐν τῷ ἑλληνικῷ κειμένῳ κολόβωσιν ἀνάλογον τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ ὃν ἔπαθεν ἔτι ἀπὸ τοῦ μέσου αἰῶνος ἡ Νάξος· ἴσως λοιπὸν ὁ ἀρχικὸς τύπος ἦτο Ναυαρῖνον, καὶ τούτου τεθέντος εὔλογος ἀποβαίνει ἡ τοῦ Χὸπφ ἐτυμολογία, καθ' ἣν τὸ ὄνομα προέκυψεν ἐκ τῶν αὐτόθι ἐπελθόντων Ναυαρραίων τυχοδιωκτῶν τῶν οὕτως ἐπωνυμουμένων ἐκ τῆς ἱσπανικῆς Ναυάρρας. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι τὸ ἀρχικὸν ὄνομα ἦτο Ἀβαρῖνον πάλιν ἡ τοῦ Φαλλμεράυερ προτεινομένη συγγένεια αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἀβάρους οὐδαμῶς εἶναι ἀσφαλής, οὐ μόνον διότι οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι ἔλεγον αὐτοὶ ἑαυτοὺς Ὀμπρὶ καὶ οὐχὶ Ἀβάρους ἀλλὰ καὶ διότι δύο πόλεις τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐκαλοῦντο ὡσαύτως *Ἄβαρα*, καίτοι κείμεναι εἰς χώρας ὅπου Ἄβαρες δὲν κατῴκησαν.

Ἐνῷ δὲ μετὰ κόπου συνετηρεῖτο ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐν Πελοποννήσῳ, ἐταπεινώθη καὶ πρὸς βορρᾶν ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ἥττης ἣν ὑπέστη τῷ 1281 ὁ ἐν τῇ ἄνω Ἠπείρῳ γενικὸς ἐπίτροπος τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ Οὖγων ὁ Σουλλὺς καὶ ἣν ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν. Μετὰ τὴν ἧτταν ταύτην καὶ μάλιστα μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἐν Σικελίᾳ κυριαρχίας τοῦ ἀνδεγαυικοῦ οἴκου ὁ Κάρολος ἠναγκάσθη νὰ περιορισθῇ εἰς ὅσα καὶ πρότερον κατεῖχε παράλια τῆς Ἠπείρου, καὶ εὐτυχῶς δι' αὐτὸν ὁ μετ' οὐ πολὺ διαδεξάμενος τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος δὲν ἐπεδίωξε τὴν ὁλοσχερῆ ἀνάκτησιν τῶν παραλίων ἐκείνων. Ἀντὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τοῦτο, ὅπερ ἠδύνατο βεβαίως νὰ κατορθώσῃ, ἀπεφάσισεν, ἀκολουθῶν τὴν ἡμαρτημένην τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πολιτικήν, νὰ κάμῃ νέας παραχωρήσεις εἰς τοὺς Ἐνετούς. Ἡ ἐν ἔτει 1268 συνομολογηθεῖσα πρὸς αὐτοὺς συνθήκη δὲν εἶχε συμφωνηθῇ εἰμὴ ἐπὶ πενταετίαν· καὶ ἀνενεώθη μὲν πάλιν ἔπειτα ἀλλ' ἡ προθεσμία αὐτῆς πάλιν εἶχε λήξει, ὅτε τῷ 1279 ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς ἐπεχείρησε τὰς μεγάλας αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους παρασκευάς. Ὅθεν

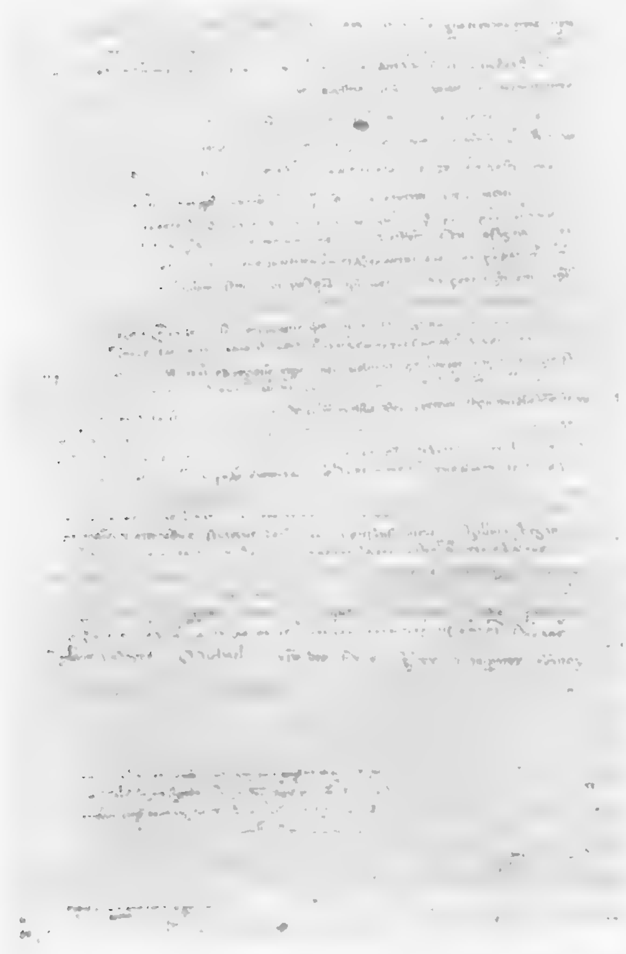
ἡ Ἐνετία εἶχε συμμαχήσει τότε μετ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ἀποτυχίας τοῦ Καρόλου ἡ συνετὴ ἐκείνη πόλις ἐνόμισε συμφέρον νὰ ἐπαναλάβῃ τὰς πρὸς τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει κράτος συνθήκας. Καὶ ὅτι μὲν τοῦτο συνέφερεν εἰς τὴν Ἐνετίαν εἶναι ἀναμφισβήτητον ἀλλὰ τί ἠνάγκαζε τὸν Ἀνδρόνικον Παλαιολόγον νὰ καθυποβληθῇ εἰς νέας πρὸς αὐτὴν θυσίας; Ἡ Ἐνετία ἠδύνατο νὰ λογισθῇ ἡττηθεῖσα, ἀφοῦ ὁ ἰσχυρὸς αὐτῆς σύμμαχος ἡττήθη καὶ ὑπεχώρησεν ἐκ τοῦ ἀγῶνος. Καθ' ἑαυτὴν δέ, περισπωμένη ἀφ' ἑνὸς ὑπὸ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ περιπλοκῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου ὑπὸ τῆς ἀδιακόπως στασιαζούσης Κρήτης, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ τι σπουδαῖον κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου Β'. Οὐδὲν ἧττον τῷ 1285 ὁ Ἀνδρόνικος ὑπέγραψε δεκαετεῖς πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς ἀνακωχὰς ἐπὶ ὅροις βεβαίως ἐπαχθεστάτοις εἰς αὐτόν. Διότι συνωμολογήθη μὲν ὅτι οὐδέτερος τῶν συμβαλλομένων θέλει δώσει συνδρομήν τινα εἰς πολέμιον ἑτέρου, καὶ ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἕλληνας ἡ ἄνευ φόρου ἐξαγωγὴ τῶν ἐμπορευμάτων ἐν Ἐνετίᾳ, συγχρόνως ὅμως συνεφωνήθη ὅτι θέλουσι πληρωθῇ εἰς τὴν Ἐνετίαν 24.000 ὑπερπύρων διὰ τὰς ζημίας ὅσας ὑπέστη τὸ ναυτικὸν αὐτῆς ἐμπόριον ἐπὶ τῶν προηγουμένων ἐχθροπραξιῶν· ὅτι ἡ Κρήτη, ἡ Μεθώνη καὶ ἡ Κορώνη ἀναγνωρίζονται ὡς κτήματα τῆς Ἐνετίας· ὅτι ὁ ἐν Εὐβοίᾳ βάϊλος δικαιοῦται νὰ βοηθήσῃ τοὺς βαρώνους τῆς νήσου πολεμουμένους ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου, χωρὶς νὰ λογισθῇ τοῦτο ὡς ἀφορμὴ πολέμου μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων δυνάμεων· ὅτι ὁ δοὺξ τῆς Νάξου Μᾶρκος Β' Σανοῦτος καὶ ὁ ἄρχων τῆς Τήνου Βαρθολομαῖος Α' Γκίζης διατελοῦσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς ἐνετικῆς δημοκρατίας· καὶ ὅτι νέαι κτήσεις θέλουσι παραχωρηθῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰς τὴν αὐτόθι ἐνετικὴν ἀποικίαν καὶ τὸν προϊστάμενον αὐτῆς βάϊλον. Ὁμολογητέον ὅτι ἀνεπιτηδειοτέρα πολιτικὴ ἧτο δύσκολον νὰ ὑπάρξῃ. Καὶ ἐνῷ ὁ Ἀνδρόνικος περιεποιεῖτο οὕτω τοὺς Ἐνετούς, οὐ μόνον δὲ τοὺς Ἐνετοὺς ἀλλὰ καὶ τοὺς Γενουαίους καὶ τοὺς Καταλωνίους εἰς οὓς τῷ 1290 παρεχώρησεν ὡσαύτως σπουδαῖα ἐμπορικὰ προνόμια, συγχρόνως ἐπετίθετο ἀδιακόπως κατὰ τῶν δύο ὁμογενῶν καὶ ὁμοδόξων δυναστῶν, οἵτινες ἦρχον τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας, δηλαδὴ κατὰ τῶν ἀδελφῶν Νικηφόρου καὶ Ἰωάννου τῶν Ἀγγέλων. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ δύο οὗτοι ἀδελφοὶ δὲν διῆγον ἐν εἰρήνῃ πρὸς ἀλλήλους, ὁ Ἀνδρόνικος κατώρθωσε μὲν νὰ συλλάβῃ, διὰ προδοσίας τοῦ Νικηφόρου, τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωάννου Μιχαήλ, ὡς ἐκ τούτου ὅμως τὸν μὲν Ἰωάννην δὲν κατέβαλεν, ὁ δὲ Νικηφόρος βλέπων ἑαυτὸν ἐξ ἴσου κινδυνεύοντα καὶ παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ παρὰ τοῦ Ἀνδρονίκου, ἠναγκάσθη μετ' οὐ πολὺ νὰ καταφύγῃ πρὸς τὸν ἀνδεγαυικὸν οἶκον καὶ νὰ καταστήσῃ ἑαυτὸν ὑποτελῆ εἰς τοὺς Νεαπολίτας. Εἰς τοῦτο ἔμελλον νὰ ἀπολήξωσιν οἱ ἀδιάκοποι ἐκεῖνοι κατὰ τῆς Ἠπείρου ἀγῶνες τῶν Παλαιολόγων· καὶ τὴν νέαν ταύτην φάσιν τῶν πραγμάτων πρόκειται νῦν νὰ ἱστορήσωμεν.

Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς ἐπὶ νομίσματος

Τῷ 1289 ὁ Κάρολος Β' ὁ Ἀνδεγαυικός, ὁ πρὸ μικροῦ ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας ἐλευθερωθεὶς καὶ ἀναλαβὼν τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιφέρῃ μεταβολήν τινα σπουδαίαν εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Πελοποννήσου. Ὁ Κάρολος Β' ἐπείσθη ὅτι, ὅπως κατήντησαν τὰ κατὰ τὸν οἶκον αὐτοῦ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιμείνῃ πλέον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν μεγάλων τοῦ πατρὸς βουλευμάτων περὶ ὁλοσχεροῦς τῆς Ἀνατολῆς κατακτήσεως· ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὸ νὰ διατηρήσῃ ὅσα κατεῖχεν, ἀλλ' ὅτι ἦτο δυσκολώτατον νὰ διατηρήσῃ τὴν Πελοπόννησον, ἐὰν ἐξηκολούθει ἐπιτρέπων τὴν διοίκησιν αὐτῆς εἰς ἄνδρας δευτερεύοντας, οἵτινες, μὴ δυνάμενοι νὰ γίνωσι σεβαστοὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις βαρώνοις, προσέθετον τὰ δεινὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἀναρχίας εἰς τὰς συμφορὰς τοῦ ἀδιακόπου πρὸς τοὺς

αὐτοκρατορικοὺς πολέμου. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται ὅτι ἡ θυγάτηρ [illegible] Βιλλεαρδουίνου Ἰσαβέλλα εἶχε συζευχθῆ τὸν υἱὸν τοῦ Καρόλου Α΄ Φίλιππον [illegible] ἀποθανόντος μετ᾽ οὐ πολὺ τοῦ Φιλίππου, ἡ κυριαρχία τῆς Ἀχαΐας [illegible] πατέρα αὐτοῦ, καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καρόλου Α΄ εἰς τὸν [illegible] δοχον τῆς βασιλείας γενόμενον, Κάρολον τὸν Β΄. Ἡ Ἰσαβέλλα [illegible] καὶ συγχρόνως ὑπῆρχεν ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Νεαπόλεως [illegible] Φλωρέντιος ὁ Ἐννεγαυικός (Florent de Hainaut), ὅστις, καὶ ὡς συγγενὴς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου καὶ ἕνεκα τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἀξίας, εἶχεν ἤδη λάβει μεγάλα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ βασιλείου τῆς Νεαπόλεως ἀξιώματα. Τοῦτον λοιπὸν τὸν Φλωρέντιον ἀπεφάσισεν ὁ Κάρολος νὰ συζεύξῃ μετὰ τῆς Ἰσαβέλλας καὶ νὰ καταστήσῃ οὐχὶ πλέον ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν Ἀχαΐᾳ ἀλλ᾽ [illegible] ἐν τῇ παραχωρήσει ταύτῃ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἐν πάσῃ περιπτώσει τὰ ἐπὶ τῆς Ἀχαΐας κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ ἀνδεγαυικοῦ οἴκου. Τοιουτοτρόπως ἀνηγορεύθη πρίγ[illegible] Ἐννεγαυικός, 1289 — 1297. [illegible] τὸν ὅρκον τῆς πίστεως ὅλων τῶν με[illegible] νέας ἀρχὰς καὶ ἰδίως εἰς τὰ φρούρια νέους φρουράρχους καὶ νέας φρουρὰς ἐκ τῶν μισθοφόρων οὓς μεθ᾽ ἑαυτοῦ συνεπήγαγεν, ἐτροφοδότησε τὴν χώραν διὰ σίτου ὃν μετεκόμισεν ἐξ Ἀπουλίας, ἐτιμώρησε τὰς καταχρήσεις τῶν προηγουμένων ἀρχόντων καὶ ἀπεφάσισεν ἀμέσως [illegible] Ἀνδρόνικον Β΄, ὃν ηὗρε διατιθέμενον ὄντα πρὸς τοῦτο ἕνεκα τῶν περισπασμῶν εἰς οὓς διετέλει

Ἀναγνωστήριον γράμμα ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ τοῦ βασιλέως Ἀραγωνίας Ἰακώβου Β΄ [illegible] παρὰ τῷ Ἀνδρονίκῳ Β΄ τῷ Παλαιολόγῳ

(Ἀρχ. Βαρκελώνης)

ὡς ἐκ τῶν διενέξεων αὐτοῦ πρός τε τοὺς Ἀγγέλους καὶ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ Τούρκους. Ὅθεν συνωμολογήθη [illegible] ρος καὶ τοῦ Φλωρεντίου. Καὶ [illegible] μὲν ἐν τῇ [illegible] πρὸ μικροῦ ἀνεφέραμεν ὁμοιωθεῖσαν καὶ ἐν τῇ πρὸς τοὺς [illegible] Φλωρέντιος ἠδύνατο νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τῶν ἐχθρῶν [illegible]

διακοπῶσιν αἱ ἐν Πελοποννήσῳ εἰρηνικαὶ σχέσεις· ὁ δὲ Φλωρέντιος ὠφελούμενος ἐκ τούτου δὲν ἐδίστασε νὰ ὑποστηρίξῃ γενναίως τὸν δεσπότην τῆς Ἠπείρου κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου. Ἐντεῦθεν ὅμως δὲν ἐταράχθησαν τὰ τῆς χερσονήσου πράγματα, ἡ δὲ Πελοπόννησος, ἀπήλαυσεν ἐπὶ τῆς συνετῆς καὶ ἰσχυρᾶς τοῦ Φλωρεντίου διοικήσεως ἱκανήν τινα εὐημερίαν καὶ εὐπορίαν, ἂν καὶ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν Χρονικῶν ὅτι οἱ κάτοικοι αὐτῆς κατήντησαν νὰ μὴ ἠξεύρωσι τί ἔχουσιν εἶναι ὑπερβολή.

Εἴπομεν πρὸ μικροῦ ὅτι ὁ Φλωρέντιος συνέδραμε τὸν δεσπότην Ἠπείρου κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου· τῳόντι ἀπὸ τοῦ 1290 νέαι πάλιν ἐγένοντο ἐχθροπραξίαι μεταξὺ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος καὶ τῶν δεσποτῶν Ἠπείρου καὶ Θεσσαλίας. Στρατὸς ἰσχυρὸς τοῦ Ἀνδρονίκου προσέβαλε κατ' ἀρχὰς τὸν δυνάστην Μεγαλοβλαχίας Ἰωάννην Α', κατετρόπωσεν αὐτὸν μόλις δυνηθέντα νὰ σωθῇ διὰ φυγῆς καὶ ἔπειτα διελθὼν ἀκωλύτως τὴν χώραν αὐτοῦ ἐστρατοπέδευσε περὶ τὰ Ἰωάννινα. Ὁ στρατὸς οὗτος συνέκειτο ἐκ 14.000 ἱππέων καὶ 30.000 πεζῶν, ὧν ὅμως δυστυχῶς οἱ πλεῖστοι ἦσαν Τοῦρκοι, Κομάνοι καὶ Γερμανοὶ μισθοφόροι. Ἐνῷ δὲ ἐπολιόρκει τὰ Ἰωάννινα, ὁ Γενουητικὸς στόλος, ὅστις εἶχε συμμαχήσει μετὰ τοῦ βασιλέως, ἔπλευσε πρὸς τὸ Ξερόμερον καὶ ἠγκυροβόλησεν οὐ μακρὰν τῆς Ἄρτης, ἐν ᾗ ἤδρευεν ὁ δεσπότης Νικηφόρος. Εἰς τοσαύτην ναυτικὴν καὶ πεζικὴν παρασκευὴν μὴ δυνάμενος ν' ἀνθέξῃ ὁ Νικηφόρος ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τῶν φράγκων ἡγεμόνων τῆς Ἑλλάδος καὶ πρὸ πάντων τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας Φλωρεντίου, πρὸς ὃν ὑπέσχετο νὰ παραχωρήσῃ τμῆμά τι τοῦ δεσποτάτου, νὰ δώσῃ ὅμηρον τὸν υἱόν του Θωμᾶν καὶ νὰ συντηρήσῃ ἰδίᾳ δαπάνῃ τὸν ἐπικουρικὸν στρατὸν ἐκ 400 ἀνδρῶν συγκείμενον. Εἰς βοήθειαν τοῦ Νικηφόρου ἔδραμε καὶ ὁ κόμης Κεφαλληνίας Ρικάρδος μετὰ 100 ἱππέων, συνελθόντες δ' ἅπαντες εἰς Ἄρταν καὶ ἀναγορεύσαντες ἡγεμόνα τοῦ στρατοῦ τὸν Νικόλαον Γ' Σαὶντ Ὁμέρ, πρωτοστράτορα ὄντα τοῦ Μωρέως, ἀπεφάσισαν νὰ διαλύσωσι τὴν πολιορκίαν τῶν Ἰωαννίνων. Κατώρθωσαν δὲ τοῦτο ἀκόπως, διότι τὰ ξενικὰ τοῦ Ἀνδρονίκου στρατεύματα, ἅμα ἔμαθον τὴν ἄφιξιν τοῦ Φλωρεντίου δὲν ἐπείσθησαν νὰ ἐπιμείνωσιν ἀγωνιζόμενα καὶ ὑπεχώρησαν πρὸς τὸ Βυζάντιον, καταδιωχθέντα μέχρι τινὸς ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Νικηφόρον, οἵτινες ἔπειτα ἐτράπησαν κατὰ τοῦ στρατοῦ ὃν ἀπεβίβασεν ὁ γενουητικὸς στόλος καὶ ὅστις προέβαινε δηῶν καὶ πορθῶν μέχρι τῆς Ἄρτης. Ἀλλὰ καὶ οὗτος, ἅμα ἰδὼν ἐπερχομένην τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τοῦ Νικηφόρου, ἐτράπη πρὸς τὰ ὀπίσω καὶ ἐπεβιβάσθη αὖθις εἰς τὰ πλοῖα αὐτοῦ. Ἂν ὅμως ὁ Νικηφόρος ἀπηλλάγη οὕτως ἀπὸ τοῦ ἐκ Βυζαντίου ἀπειλήσαντος αὐτὸν κινδύνου, κατέστη ἀφ' ἑτέρου ἐντελῶς ὑποχείριος τῶν Φράγκων. Ὁ Κάρολος Β' ὁ Ἀνδεγαυικός, τοῦ ὁποίου αἱ κτήσεις ἐν τῇ Ἀνατολῇ εἶχον καταντήσει νὰ περιορισθῶσιν εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ ὀλίγους τινὰς ἀπέναντι αὐτῆς κειμένους πύργους (διότι τὸ μὲν Δυρράχιον εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ κατακτηθῆ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν, οἱ δὲ Ἀλβανοὶ ὡσαύτως μετὰ τούτων συνετάχθησαν), ἐνόμισε καλὴν τὴν περίστασιν τοῦ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς συνδρομῆς ἣν ἔδωκεν ὁ Φλωρέντιος πρὸς τὸν Νικηφόρον, ἵνα καταστῇ κύριος ἐν μέρει ἔμμεσος καὶ ἐν μέρει ἄμεσος τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Ὅθεν ἐπεχείρησεν ἀπὸ τοῦ 1291 διαπραγματεύσεις μακρὰς τῇ μεσολαβήσει τοῦ ἐπιτηδείου Φλωρεντίου, αἵτινες μόλις ἀπέληξαν τῷ 1294 εἰς τὰς ἑξῆς συμφωνίας. Ὁ υἱὸς τοῦ Καρόλου Φίλιππος, πρίγκιψ Τάραντος, θέλει συζευχθῇ τὴν θυγατέρα τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου Θάμαρ λαμβάνων ὡς προῖκα τὴν Ναύπακτον, τὸν Βλοχόν, τὸ Ἀγγελόκαστρον καὶ τὴν Βόνιτζαν· ὁ δεσπότης Ἠπείρου θέλει ἐξακολουθεῖ ἄρχων τοῦ ἐπιλοίπου δεσποτάτου καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ θέλει τὸν διαδεχθῇ ὁ υἱός του Θωμᾶς, μόνον δὲ ἐὰν ἐκλίπῃ ἄρρην διάδοχος τοῦ Θωμᾶ θέλει περιέλθει τὸ δεσποτάτον

ὁλόκληρον εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Φιλίππου. Συγχρόνως δὲ ὁ Κάρολος Β' ἐπέτρεψεν εἰς τὸν εἰρημένον υἱόν του Φίλιππον ἁπάσας τὰς ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀξιώσεις αὐτοῦ καὶ ἰδίως τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ἀχαΐας, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κερκύρας καὶ τῶν κατέναντι αὐτῆς κτήσεων. Ὁ γάμος μεταξὺ τοῦ Φιλίππου καὶ τῆς Θάμαρ ἐτελέσθη κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1294, κατὰ δὲ τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ Γουίδων Σαρπινύ, βαρῶνος Βοστίτζης, ἔλαβεν ὡς ἐπίτροπος αὐτοῦ κατοχὴν τῆς προικῴας χώρας καὶ ἰδίως τῆς ἰσχυρᾶς Ναυπάκτου. Τοιουτοτρόπως, χάρις εἰς τὰς ἀσυνέτους ἐπιθέσεις τοῦ Ἀνδρονίκου κατὰ τοῦ δεσπότου τῆς Ἠπείρου, περιῆλθεν ἡ Αἰτωλία εἰς χεῖρας τῶν Λατίνων, καὶ λατῖνος μητροπολίτης ἥδρευσεν ἐν Ναυπάκτῳ, ἧς οἱ Ἕλληνες κάτοικοι ἐδέησε νὰ ὑποβληθῶσιν ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδου εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ἰωαννίνων.

Καὶ ἄλλας δὲ συμφορὰς ἐπήγαγεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπικρατήσασα ὀλεθρία τῶν πραγμάτων κατάστασις. Εἴδομεν ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν σύμβουλοι, φανταζόμενοι ὅτι οὐδένα ἔχουσι νὰ φοβηθῶσιν ἀπὸ δυσμῶν κίνδυνον, διέλυσαν τὸν στόλον τοῦ κράτους. Ἐντεῦθεν ὅμως οὐ μόνον ὑπερεπλεόνασεν ἡ πειρατεία ἐν τῷ Αἰγαίῳ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ δυσμῶν ἐπέσκηψε πόλεμος ὀλέθριος. Ὁ ναύαρχος τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας Ἰακώβου, Ρογέρος Λούριας, ὁ ἐπιφανέστατος τῶν χρόνων ἐκείνων ναυτικὸς ἥρως, λαβὼν ἀφορμὴν δυσαρεσκείας πρὸς τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ, ἐτράπη τῷ 1292 μετὰ τριάκοντα πλοίων ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα. Καὶ πρῶτον μὲν ἐλεηλάτησε τὴν μαστιχοφόρον Χίον, καὶ τὴν Λῆμνον, καὶ τὴν Λέσβον, καὶ τὴν Θήραν. Μηδόλως δὲ φειδόμενος μηδὲ τῶν εἰς τοὺς φράγκους δυνάστας ὑποτεταγμένων νήσων δεινὰς ἐπήγαγε ζημίας ὡσαύτως εἰς τὴν Ἄνδρον, τὴν Τῆνον καὶ τὴν Μύκονον. Μεθ' ὃ ἐτράπη κατὰ τῆς Μονεμβασίας, ἐλεηλάτησε τὴν κάτω πόλιν καὶ ἀπαγαγὼν πλουσίαν λείαν καὶ πολυαρίθμους αἰχμαλώτους ἔπραξε κατόπιν τὰ αὐτὰ εἰς τὰ παράλια τῆς Μάνης καὶ τελευταῖον ἦλθε καὶ ἐναυλόχησεν εἰς Ζόγκλον πρὸς ὕδρευσιν. Ὁ σκοπός του, ὡς φαίνεται, δὲν ἦτο νὰ προσβάλῃ τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας, ἀλλὰ συνέπεσε νὰ εἶναι ἀπὼν εἰς Ἰταλίαν τότε ὁ Φλωρέντιος, οἱ δὲ βαρῶνοι ἐπιπεσόντες κατὰ τῶν ὑδρευόντων ἀνδρῶν τοῦ Ρογέρου ἐφόνευσαν αὐτούς. Ἐντεῦθεν ἐξερράγη ἀγὼν πεισματωδέστατος, καθ' ὃν ἐνίκησεν ἐπὶ τέλους ὁ Ρογέρος, συλλαβὼν πρὸς τοῖς ἄλλοις αἰχμαλώτους καὶ τρεῖς τῶν ἐπισήμων βαρώνων. Δὲν ἐξηκολούθησε δὲ τὰς ἐχθροπραξίας, ἀλλὰ περιορισθεὶς νὰ λεηλατήσῃ ἐν παρόδῳ τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου, τὴν Κέρκυραν καὶ τὴν Κεφαλληνίαν ἐπανῆλθε κατὰ Ὀκτώβριον μετὰ πλουσιωτάτης λείας εἰς Μεσσήνην.

Τὸ φρούριον τῶν Καλαμῶν

Ὁ Φλωρέντιος ἐπανελθὼν ἐκ Νεαπόλεως ἔπραξε τὰ δέοντα ἵνα προφυλάξῃ τὴν χώραν ἐκ τοιούτων ἐπιδρομῶν· καὶ τὴν αὐτὴν πρόνοιαν ἔλαβον οἱ Ἐνετοὶ ὡς πρὸς τὰς ὑπ' αὐτῶν κατεχομένας πόλεις τῆς Κορώνης καὶ τῆς Μεθώνης. Ἀλλ' ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Πελοποννήσου συνέβαινον γεγονότα τινὰ μαρτυροῦντα ὅτι οὔτε ἡ προτέρα εἰρήνη

οὔτε ἡ προτέρα εὐημερία εἶχον ἐπανέλθει καθ' ὁλοκληρίαν εἰς αὐτήν. Δύο πλούσιοι Σλαῦοι ἐκ Γενιτζοῦς, ἔχοντες ἀξιόλογα οὐ μακρὰν τῶν Καλαμῶν κτήματα, παρετήρησαν ὅτι τὸ φρούριον τῆς πόλεως ταύτης δὲν φυλάττεται ἀσφαλῶς καὶ ἐγένοντο κύριοι αὐτοῦ μετὰ πεντήκοντα μόνον ἀνδρῶν. Μετ' ὀλίγον δὲ ἐπῆλθον καὶ 600 ἄλλοι Σλαῦοι ἐκ Γενιτζοῦς, καλῶς ὡπλισμένοι, καὶ κατέλαβον τὴν πόλιν, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἐτράπησαν εἰς φυγήν, διότι οἱ ἐπελθόντες ἐκήρυξαν αὐτόθι τὴν ἀρχὴν τῶν Παλαιολόγων. Ὁ Φλωρέντιος ἐπεχείρησε μὲν ἀμέσως τὴν πολιορκίαν τῶν Καλαμῶν ἀλλὰ συγχρόνως πειθόμενος ὅτι δὲν εἶναι εὔκολον νὰ ἀνακτήσῃ αὐτὰς διὰ πολέμου ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον *πρέσβεις ἵνα ἀπαιτήσῃ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ παρὰ τὰς συνθήκας καταληφθέντος φρουρίου*. Ὁ Ἀνδρόνικος *ἠναγκάσθη νὰ ὑποσχεθῇ τὴν ἀπόδοσιν, ἀλλὰ δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ὑπόσχεσιν*, ὅτε ὁ ἐν Πελοποννήσῳ πρωτοστράτωρ αὐτοῦ Γεώργιος Σγουρομαλλαῖος, ἀπατήσας τοὺς Σλαύους τῶν Καλαμῶν καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ φρούριον μετὰ δυνάμεως, ἀπέδωκεν αὐτὸ εἰς τοὺς Φράγκους. Ὁ Γεώργιος Σγουρομαλλαῖος εἶχε συμπαθείας πρὸς αὐτούς, διότι ἦτο ἐκ τῶν λεγομένων Γασμούλων, πατέρα μὲν ἔχων Ἕλληνα, μητέρα δὲ ἀνήκουσαν εἰς τὸν γαλλικὸν οἶκον de Mailly. Ὁ Σγουρομαλλαῖος ἐτιμωρήθη διὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ ταύτην ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου, καθαιρεθεὶς καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ φύγῃ εἰς Τσακωνίαν. Ἀλλ' οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ διετήρησαν τὸ ἐν Πελοποννήσῳ ἀξίωμά των, διότι ἐπὶ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως οἱ Σγουρομαλλαῖοι ἀναφέρονται μεταξὺ τῶν πρώτων ἀρχοντικῶν οἴκων τῆς χερσονήσου. Οἱ δὲ περισπασμοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι οἱ τὸν Φλωρέντιον ἀπασχολήσαντες. Πολλαὶ καὶ ποικίλαι μεταξὺ τῶν βαρώνων φεουδαλικαὶ διενέξεις ἐτάραττον τὴν κοινὴν τοῦ πριγκιπάτου ἡσυχίαν. Ἡ *κυβέρνησις ἠναγκάσθη καὶ πάλιν νὰ εἰσαγάγῃ ἔξωθεν σῖτον, ἵνα πληρώσῃ τὰς τῶν φρουρίων ἀποθήκας*. Συχναὶ δὲ συνέβαινον συγκρούσεις μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτηθέντων ἰδίως ἐκ τούτου, ὅτι οἱ μὲν ἀρχαῖοι βαρῶνοι τὸ πλεῖστον ἐξέλιπον, οἱ δὲ νεωστὶ ἐξ Ἐννεγαυίας ἢ Νεαπόλεως ἐπελθόντες οὔτε τὴν γλῶσσαν οὔτε τὰ ἤθη τοῦ τόπου ἐγίνωσκον, οὔτε τὴν ἀπαιτουμένην σύνεσιν εἶχον.

Μίαν τῶν συγκρούσεων τούτων θέλομεν ἱστορήσει ὡς χαρακτηριστικὴν τῶν περιστάσεων εἰς τὰς ὁποίας εὑρίσκετο τότε ἡ Πελοπόννησος. Ὁ Φλωρέντιος εἶχε διορίσει τῷ 1292 ἀρχηγὸν τοῦ φρουρίου καὶ τῆς ἐπαρχίας Κορίνθου τὸν συγγενῆ αὐτοῦ Οὐάλτερον Λειδεκέρκην, νέον κάλλιστον μὲν τὸ εἶδος ἀλλ' ἀγέρωχον καὶ δαπανηρόν, ὅστις ἐξαντλήσας μετ' οὐ πολὺ ὅσα εἶχε χρήματα ἀπεφάσισε νὰ πορισθῇ ἕτερα ληστεύων τοὺς ἰθαγενεῖς, οἵτινες ἀπεδήμησαν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου εἰς Κορινθίαν, κατεστάθησαν ἐκεῖ καὶ ἔζων ἐν εἰρήνῃ μετὰ τῶν Φράγκων τελοῦντες προθύμως *πάντας τοὺς φόρους καὶ πάντα τὰ ὑπὸ τῶν κειμένων νόμων ἐπιβαλλόμενα βάρη*. Ὁ ἐπιφανέστατος *τούτων ἐκαλεῖτο Φώτιος καὶ ἦτο συγγενὴς τοῦ ἰσχυροῦ οἴκου τῶν Ζασσῆ*, ὅστις ἐδέσποζε τμήματός τινος τῆς Τσακωνίας, καὶ τοῦ ὁποίου εἷς κλάδος κατῴκει εἰς Καλάβρυτα ὑπὸ τὸν Ἰάκωβον Ζασσῆ, φημιζόμενον τότε ἐν Ἀχαΐᾳ ὡς τὸν ἄριστον μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων πολεμικὸν ἄνδρα. Ὁ Φώτιος εἶχε λαμπρὰν μὲν ἐν Κορίνθῳ οἰκίαν, πολλὰ δὲ χωρία εἰς τὰ πέριξ καὶ διῆγε βίον ὄντως ἡγεμονικόν. Κατηγορηθεὶς ὅμως αἴφνης ὅτι εἶναι ἰσχυρότερος τοῦ δέοντος συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη εἰς τὸ φρούριον ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ πληρώσῃ ὅσον ἐνδέχεται πλειότερα λύτρα. Ὁ Οὐάλτερος ὁρίσας τὰ λύτρα ταῦτα εἰς 10.000 ὑπέρπυρα ἀπῄτησε τὴν πληρωμὴν αὐτῶν ἀπὸ τὸν Ἰάκωβον Ζασσῆ, ἀπειλῶν ὅτι ἄλλως θέλει ἀνασκολοπίσει τὸν αἰχμάλωτον. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ζασσῆ ἀνέβαλε τὴν πληρωμήν, ὁ Οὐάλτερος ἐξερρίζωσε δύο ὀδόντας τοῦ Φωτίου. Τότε ὁ τελευταῖος οὗτος κατέβαλε 1000 ὑπέρπυρα ὑποσχεθεὶς νὰ δώσῃ καὶ τὰ λοιπὰ ἅμα

ἐξέλθῃ τῆς φυλακῆς. Ἀπεφυλακίσθη λοιπόν, ἀλλ' ἀντὶ νὰ συμπληρώσῃ τὰ ζητούμενα κατέφυγεν εἰς τὸν συγγενῆ του Ἰάκωβον καὶ ἐπεκαλέσατο δι' αὐτοῦ δικαιοσύνην παρὰ τοῦ πρίγκιπος Φλωρεντίου. Ὁ Φλωρέντιος ὅμως, εἴτε χαριζόμενος πρὸς τὸν Οὐάλτερον εἴτε εἰλικρινῶς πιστεύων εἰς τὰς κατηγορίας αὐτοῦ, ἐκώφευεν, ὥστε ὁ Φώτιος ἀπεφάσισε νὰ αὐτοδικήσῃ. Δυστυχῶς ἀντὶ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν Οὐάλτερον ἐγένετο ἐκ παραδρομῆς αἴτιος τοῦ θανάτου ἑνὸς τῶν χρηστοτέρων φράγκων δυναστῶν, τοῦ βαρώνου Βοστίτζης Γουίδωνος Σαρπινύ. Τῷόντι τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1295 ὁ Γουίδων ἐρχόμενος διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου εἰς Κόρινθον, ἵνα χαιρετίσῃ τὸν Λειδεκέρκην, ἀπεβιβάσθη εἰς τὸν λιμενίσκον τοῦ ἁγίου Νικολάου τῆς Συκῆς (St Nicolas au Figuier) μετὰ δύο μόνον ἱππέων καὶ τεσσάρων ἀκολούθων, ἵνα γευματίσῃ αὐτόθι ἐν ἀνέσει παρά τινι κρήνῃ. Συνέπεσε δὲ νὰ παραμονεύῃ αὐτόθι ὁ Φώτιος καὶ ὑποθέσας ὅτι ἔχει πλησίον τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ ὥρμησε καὶ ἐπλήγωσεν αὐτὸν κατὰ κεφαλῆς διὰ τοῦ ξίφους φωνάζων· «ἰδοὺ ἡ πληρωμή σου, κὺρ Οὐάλτερε». Καὶ ἐνόησε μὲν ἀμέσως τὸ λάθος καὶ ἔπεσε θρηνῶν εἰς τοὺς πόδας τοῦ πληγωθέντος καὶ ζητῶν συγγνώμην ἀλλ' ἡ πληγὴ ὑπῆρξε καιρία καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Γουίδων ἀπέθανεν. Ὁ Φλωρέντιος ἔξω φρενῶν γενόμενος ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ ἐκδικηθῇ τοὺς Ἕλληνας τῶν Καλαβρύτων ὡς πρωταιτίους τοῦ φόνου, ἀλλ' ἀνεχαιτίσθη ἔπειτα ὑπὸ τῶν συνετωτέρων αὐτοῦ συμβούλων καὶ ἀπήτησε παρὰ τοῦ ἐν Μυσθρᾷ ἑδρεύοντος στρατηγοῦ νὰ τιμωρήσῃ τὸν ἐκεῖ καταφυγόντα δολοφόνον. Ὁ στρατηγὸς ὅμως ἀπεκρίθη ὅτι κυρίως ὑπεύθυνος ἐπὶ τοῖς γενομένοις ἦτο ὁ πλεονέκτης Οὐάλτερος καὶ ὅτι πρὸ πάντων αὐτὸς ἔπρεπε νὰ τιμωρηθῇ. Ἐντεῦθεν καὶ ἐξ ἄλλων παρομοίων συγκρούσεων ἐπανελήφθησαν αἱ μεταξὺ αὐτοκρατορικῶν καὶ Φράγκων ἐχθροπραξίαι τῷ 1296, ἐνῷ δὲ ὁ Φλωρέντιος ἡτοιμάζετο νὰ ἐπιδιώξῃ πάσῃ δυνάμει τὸν πόλεμον τοῦτον αἴφνης ἀπέθανε τῇ 23 Ἰανουαρίου 1297.

Ὁ θάνατος αὐτοῦ ἐγένετο πρόξενος πολλῆς ζημίας εἰς τὸν ἐν Ἑλλάδι φραγκισμόν. Ἐπί τινα χρόνον ἐκυβέρνησε τὴν Ἀχαΐαν κατὰ τὰ προσυντεθειμένα πρὸς τὸν ἀνδεγαυικὸν οἶκον ἡ χήρα αὐτοῦ Ἰσαβέλλα Βιλλεαρδουίνου. Ἀλλ' ἡ γυνὴ αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ περιστείλῃ τὰς πρὸ καιροῦ ὑφισταμένας ἐσωτερικὰς ἀνωμαλίας καὶ διενέξεις. Ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν εἶχε, ζῶντος ἔτι τοῦ Φλωρεντίου, ἀποποιηθῆ τοῦ νὰ ὀμόσῃ πίστιν εἰς αὐτόν· ἦτο δὲ τότε δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν ὁ τοῦ Γουλιέλμου Α´ υἱὸς Γουίδων Β' Λαρόσης (1287—1308), ὅστις ἀνήλικος ὢν ἐπετροπεύετο ὑπὸ τῆς ἑλληνίδος αὐτοῦ μητρὸς Ἑλένης Ἀγγέλου, θυγατρὸς τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Α´, τοῦ ἄρχοντος τῶν νέων Πατρῶν. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἡ Ἑλένη, ἥτις ἦτο ἔτι νέα, ἐνυμφεύθη τῷ 1291 τὸν Οὔγωνα Βρυέννιον, κύριον ὄντα τοῦ ἡμίσεος τῆς Καρυταίνης, ὅστις ἀγέρωχος ὢν ἀπεποιήθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Φλωρεντίου· ἐντεῦθεν δὲ παρήχθη μακρὰ διάστασις, ἥτις δὲν ἔπαυσεν οὔτε μετὰ τὸν ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Φλωρεντίου συμβάντα θάνατον τοῦ Βρυεννίου, καίτοι ὁ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἡλικιωθεὶς Γουίδων Β' συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τῆς Ἰσαβέλλας Ματθίλδην τὴν Ἑννεγαυικήν· διότι ὁ γάμος οὗτος ἐγένετο παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Καρόλου τοῦ Β', ὅστις κατ' ἀρχὰς ἀπεφήνατο αὐτὸν ἄκυρον καὶ δὲν συνήνεσε νά τον ἀναγνωρίσῃ εἰμὴ τῷ 1300.

Τὰ τοῦ γάμου τούτου τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν εἶναι πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτα. Τοῦ γάμου προηγήθησαν αἱ τελεταὶ καθ' ἃς προεχειρίσθη εἰς ἱππότην ὁ ἐνηλικιωθεὶς Γουίδων Β´, αἱ δὲ τελεταὶ αὗται, περιγραφόμεναι ὑπὸ τοῦ συγχρόνου ἱσπανοῦ χρονογράφου Μουντάνερ, μαρτυροῦσι καὶ αὖθις ὁποία τις ἦτο ἡ λαμπρότης τῆς αὐλῆς τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν. Ὁ Μουντάνερ, ἀφοῦ βεβαιοῖ ὅτι ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν ἦτο εἷς

τῶν μεγίστων τῆς Εὐρώπης δυναστῶν ὅσοι δὲν ἦσαν βασιλεῖς, ἱστορεῖ ἔπειτα τὰ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος τελετῶν, αἵτινες ἐγένοντο ἐν Θήβαις κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1294 τὴν ἡμέραν τοῦ ἁγίου Ἰωάννου καὶ εἰς ἃς προσεκλήθησαν πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ εὐπατρίδαι, καὶ αὐτοὶ οἱ ἐκ Μεγαλοβλαχίας Ἕλληνες· οἱ δὲ προσερχόμενοι ἔμελλον νὰ λάβωσι δωρεὰς καὶ ἄλλας χάριτας. Διέτριβε δὲ τότε πρὸ καιροῦ ἐν τῇ δουκικῇ αὐλῇ ὁ ἐξ Οὐηρῶνος Βονιφάτιος, ἕλκων τὸ γένος ἐκ τῶν λομβαρδικῶν τῆς Εὐβοίας δυναστῶν, ἱππότης γενναῖος καὶ σύμβουλος συνετός, τιμώμενος ἕνεκα τούτου ὑπὸ τῆς χήρας δουκίσσης Ἑλένης καὶ μεγαλοπρεπῶς ξενιζόμενος παρ' αὐτῇ μετὰ τῆς συνοδίας αὐτοῦ τῆς συγκειμένης ἐκ δέκα ἱππέων καὶ δέκα ἀκολούθων. Ὅταν ἐπέστη ἡ ἡμέρα τῆς τελετῆς, οὐδεὶς ἐνεφανίσθη πολυτελέστερον ἱματισμένος ἢ αὐτός τε καὶ οἱ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ ἄνδρες· καὶ διὰ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν δαπάνην ταύτην ἐδανείσθη πολλὰ χρήματα. Συνελθόντων τῶν προσκεκλημένων ἐν τῇ μητροπόλει, ἐλειτούργησεν ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θηβῶν, ἐπὶ δὲ τοῦ ἱεροῦ βήματος ἀνέκειντο τὰ ὅπλα δι' ὧν ἔμελλε νὰ περιβληθῇ ὁ νεαρὸς δούξ. Τὸ περιιστάμενον πλῆθος περιέμενεν ἐν ἀγωνίᾳ νὰ ἴδῃ τίς θέλει ἀξιωθῇ τῆς τιμῆς τοῦ νὰ γίνῃ ἀνάδοχος τοῦ δουκὸς ἐν τῷ ἱπποτικῷ τάγματι. Τότε αἴφνης ὁ Γουίδων ἐκάλεσε τὸν Βονιφάτιον καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· «σιόρ (Messire) Βονιφάτιε, καθίσατε πλησίον τοῦ ἀρχιεπισκόπου, διότι ἡ θέλησίς μου εἶναι ὑμεῖς νά με ὁπλίσετε ἱππότην». Ὁ δὲ Βονιφάτιος ἀπεκρίθη· «τί λέγετε, δέσποτα; βεβαίως με ἐμπαίζετε». Ὄχι, εἶπεν ὁ δούξ, εἰλικρινῶς λέγω ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ θέλησίς μου». Καὶ ἰδὼν ὁ Βονιφάτιος ὅτι ὁ δοὺξ ὡμίλει εἰλικρινῶς προσῆλθε πρὸς τὸ ἱερὸν βῆμα πλησίον τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ περιέβαλε τὸν δοῦκα διὰ τοῦ ἱπποτικοῦ ἀξιώματος. Συμπληρωθείσης δὲ τῆς τελετῆς ὁ δοὺξ εἶπεν ἐπὶ παρουσίᾳ πάντων, «Σιὸρ Βονιφάτιε, κατὰ τὸ ὑφιστάμενον ἔθος οἱ ἀνάδοχοι τοῦ ἱππότου προσφέρουσιν αὐτῷ δῶρον. Ἐγὼ δὲ θέλω πράξει τὸ ἀνάπαλιν· εἰς ὑμᾶς τὸν ἀναδεξάμενόν με ἱππότην παρέχω ἀπὸ τοῦδε εἰσόδημα ἐτήσιον 50.000 σολδίων (ἤτοι 2.500 φράγκων ἰσοδυναμούντων νῦν πρὸς 13 ἢ 14.000 δρ.) εἰς πύργους καὶ ἄλλα κτήματα ἐλεύθερα παντὸς βάρους καὶ δυνάμενα νὰ διατεθῶσι παρ' ὑμῶν κατὰ τὸ δοκοῦν. Σᾶς δίδω δὲ καὶ σύζυγον τὴν θυγατέρα ἑνὸς τῶν ἐμῶν βαρώνων, ἥτις διατελοῦσα ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν μου κατέχει τὸ τρίτον τῆς Εὐβοίας».

Αὐτὸς ὁ Βονιφάτιος καὶ ὁ ἄρχων τῶν Σαλώνων Θωμᾶς Γ', ὁ συνετώτατος ἀνὴρ ἁπάσης τῆς Ρωμανίας, κατὰ τὰ Χρονικὰ τοῦ Μωρέως, εἶναι οἱ συμβουλεύσαντες τὸν Γουίδωνα νὰ συζευχθῇ τὴν Ματθίλδην τὴν Ἑννεγαυικήν, καὶ αὐτοὶ μετ' ἄλλων ἐστάλησαν ἀμέσως ἐκ Θηβῶν εἰς Βλιζίρ, ὅπου ἥδρευε τότε ἡ πριγκίπισσα Ἰσαβέλλα, ἵνα συνομολογήσωσι τὸ συνοικέσιον. Καὶ γενομένων τῶν συμβάσεων ἐν μέσῳ λαμπρῶν πανηγύρεων, προσῆλθε καὶ ὁ Γουίδων καὶ ἐτελέσθη ὁ γάμος· νέαι δὲ πάλιν ἐγένοντο ἑορταὶ ἐπὶ εἴκοσιν ἡμέρας, μεθ' ὃ ἐπέστρεψεν εἰς Θήβας ὁ νέος δοὺξ μετὰ τῆς συζύγου του, ἥτις ὅμως μόλις εἶχε τότε συμπληρώσει τὸ πέμπτον τῆς ἡλικίας αὐτῆς ἔτος. Ὅθεν ταύτην τὴν ἀνηλικότητα προφασιζόμενος ὁ Κάρολος Β', πράγματι δὲ διότι ἤθελε νὰ δώσῃ τὴν νύμφην εἰς ἕνα τῶν υἱῶν ἢ ἐγγόνων του, ἀπεποιήθη κατ' ἀρχὰς τὴν ἐπικύρωσιν, καὶ ἐκ τούτου ἡ ἔρις ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἄλλα πέντε ἔτη, ὅτε ὁ βασιλεὺς τῆς Νεαπόλεως μεταβαλὼν γνώμην ἀνεγνώρισε τὸν γάμον. Ὡσαύτως ἡ Ἰσαβέλλα Βιλλεαρδουίνου συνωμολόγησεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 1301 τρίτον γάμον πρὸς τὸν Φίλιππον τὸν Σαβαυδικόν, ὅστις καὶ ἀνέλαβεν ἀμέσως τὸ ἀξίωμα τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας, συναινέσαντος εἰς τοῦτο μετά τινας δισταγμοὺς τοῦ βασιλέως Καρόλου Β'. Ὁ Φίλιππος ἦλθεν εἰς Γλαρέντζαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1302 μετὰ λαμπρᾶς συνοδίας 70 ἱπποτῶν, 300 πεζῶν καὶ τινων ἱερωμένων. Καὶ ἐγένετο μὲν αὐτόθι δεκτὸς μετὰ πολλῆς προθυμίας ὑπό τε τῶν φεουδαρχῶν καὶ τῶν ἰθα-

γενῶν κατοίκων, ἐκυβέρνησε δὲ μετά τινος ἰσχύος, διὰ τὴν πολλὴν ὅμως αὐτοῦ χρηματικὴν πλεονεξίαν ἐξετράπη εἰς δεινὰς καταπιέσεις. Ἐκ τῶν περισωθέντων καταστίχων τοῦ ταμίου αὐτοῦ Πραλόρμου καταφαίνεται ὅτι ἀπ' αὐτῶν τῶν δύο πρώτων ἐτῶν τῆς διαχειρίσεώς του, ἀφοῦ εἰσέπραξεν ὅλα τὰ τακτικὰ εἰσοδήματα τοῦ κράτους καὶ ὅλα τὰ καθυστερήματα, ἀφοῦ ἔλαβε πολλὰς χρηματικὰς δωρεὰς ἀξιολόγους, διότι λ. χ. οἱ κάτοικοι τῆς Καρυταίνης προσήνεγκον αὐτῷ διὰ τοῦ Καλογιάννη Κοζαρίδη καὶ τοῦ Μικελίνου Λεβρύς (de Brus) 4 000 ὑπέρπυρα, καὶ ὁ Πρωτοβεστιάριος Κολῖνος Κὺρ Βασιλόπουλος 3 000 καὶ ἄλλοι ἄλλα ποσά· ἀφοῦ τὸ νομισματοκοπεῖον τῆς Γλαρέντζας ἐξηκολούθει ἀδιακόπως ἐργαζόμενον καὶ κόπτον τορνέζια φέροντα τὸ ὄνομα τοῦ Φιλίππου, πάντα ταῦτα τὰ χρήματα δὲν ἐπήρκουν εἰς τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ, ὥστε ἐδέησε νὰ συνομολογήσῃ δάνειον πρὸς τὸ ἐν Γλαρέντζᾳ ὑποκατάστημα τοῦ Φλωρεντηνοῦ τραπεζιτικοῦ οἴκου Περούτζη, καὶ ἐπὶ τέλους διωργάνωσεν ἐν Ἀχαΐᾳ τακτικὸν καταπιεστικὸν σύστημα, ὡς ἂν ἐκυβέρνα χώραν ξένην καὶ οὐχὶ τὸ κτῆμα τῆς συζύγου αὐτοῦ. Τί λοιπὸν παράδοξον ἂν ἡ ἀργυρολογία αὕτη προεκάλεσε πολλὰς δυσαρεσκείας καὶ στάσεις, ἐκ τῶν ὁποίων ὠφελήθησαν οἱ ἐπαναλαβόντες τὰς ἐχθροπραξίας αὐτῶν Ἕλληνες;

Γλαρέντζα (Ἠλείας) Φραγκοβυζαντινὸς ναός

Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς βορειοτέρας ἑλληνικὰς χώρας ποικίλαι ἐπεκράτουν ἐν τῷ μεταξὺ ἀνωμαλίαι. Ὁ Σεβαστοκράτωρ νέων Πατρῶν Ἰωάννης Α΄ εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς τὴν πρωτεύουσαν αὐτοῦ μετὰ τὴν ἧτταν ἣν ὑπέστη ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν τῷ 1291· ἀλλὰ τὰ πράγματα τοῦ μικροῦ τούτου κράτους ἐκυβερνῶντο ἔκτοτε μᾶλλον ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Κωνσταντίνου Ἀγγέλου καὶ ἑτέρου υἱοῦ ἁπλῶς Ἀγγέλου συνήθως καλουμένου. Ἀμφότεροι δὲ οὗτοι μάχιμοι ὄντες ἐπεχείρησαν τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1295 νέας κατὰ τῆς Ἠπείρου ἐχθροπραξίας τῆς κατεχομένης τότε ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ θείου των Νικηφόρου καὶ ἐν μέρει ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ. Ματαίως ἐζήτησαν νὰ ἀντισταθῶσιν εἰς τὴν ἐπιδρομὴν ταύτην ὅ τε Νικηφόρος καὶ οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ τόπου. Τὸ Ἀγγελόκαστρον, ὁ Ἀχελῷος καὶ ἡ Ναύπακτος κατεκτήθησαν ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου· οἱ δὲ ἄρχοντες ἢ κατέφυγον εἰς τὰ ὄρη ἢ αἰχμαλωτευθέντες ἀπήχθησαν εἰς Μεγαλοβλαχίαν καὶ ἐφυλακίσθησαν αὐτόθι. Ὁ Νικηφόρος τότε ἐζήτησε τὴν προστασίαν τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄, ὅστις ἠθέλησε τφόντι νὰ ἐπεμβῇ εἰς τὴν Ἤπειρον ὑπὲρ τοῦ δεσπότου, ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι ὁ τῶν Σέρβων ἡγεμών, Στέφανος Μιλιούτιν (1275—1321), ὠφελούμενος συγχρόνως ἐκ τῆς ἀνωμαλίας ταύτης, κατέλαβε τὸ Δυρράχιον. Εὐτυχῶς διὰ τὸν Νικηφόρον, ἀποθανόντος τῷ 1296 τοῦ Σεβαστοκράτορος Ἰωάννου, ἠναγκάσθησαν οἱ υἱοί του νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς Θεσσαλίαν· καὶ ἀμφότεροι μὲν ἔλαβον τὸν τίτλον τοῦ πατρός, ἀλλὰ δυνάστης Μεγαλοβλαχίας ἐλογίζετο κυρίως ὁ Κωνσταντῖνος (1296—1303). Κατ' ἀρχὰς οὗτος συνωμολόγησεν εἰρήνην πρός τε τὸν Νικηφόρον καὶ τοὺς Ἀνδεγαυηνούς, ἐκχωρήσας τῆς τε Ναυπακτίας καὶ τοῦ Ἀχελῴου· συνεβιβάσθη δὲ καὶ πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον Β΄. Μετά τινα ὅμως χρόνον ἐπανέλαβε πάλιν τὰς κατὰ τῆς Ἠπείρου ἐχθροπραξίας. Ὁ δεσπότης Νικηφόρος Α΄ δὲν ἐπέζησε πολὺ μετὰ τὴν προαναφερθεῖσαν εἰρήνην, ἀποθανὼν ὡσαύτως τῷ 1296. Τὸ κάλλιστον τῆς χώρας μέρος περιῆλθε τότε εἰς τὴν κόρην αὐτοῦ

Θάμαρ, τὴν σύζυγον τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, δυνάμει τῶν μετὰ τῆς Νεαπόλεως προηγουμένων συνθηκῶν· εἰς δὲ τὸ λοιπὸν μέρος διεδέξατο τὴν ἀρχήν, ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς χήρας αὐτοῦ δεσποίνης Ἄννης, ὁ υἱός του Θωμᾶς (1296—1318), ὅστις τότε πενταετὴς ὢν ὑπῆρξεν ὁ τελευταῖος τῆς Ἠπείρου ἄρχων ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ἀγγέλων. Καὶ ἀναφέρεται μὲν οὗτος ἔν τινι καταλόγῳ τῶν ἑλλήνων δυναστῶν, ὅστις συνετάχθη εἰς Ἐνετίαν τῷ 1313, ὡς ἑξῆς· «Θωμᾶς ἐλέῳ Θεοῦ μέγας δεσπότης Ρωμανίας, πρίγκιψ Βλαχίας, κύριος Ἀρχαγγέλου, δοὺξ Βαγενετίας, κόμης Ἀχελῴου καὶ Ναυπάκτου καὶ κύριος τοῦ βασιλικοῦ φρουρίου τῶν Ἰωαννίνων», ἀλλ' οἱ πολλοὶ οὗτοι τίτλοι οὐδεμίαν εἶχον πραγματικὴν ἀξίαν, διότι ἀληθῶς εἰπεῖν ὁ Θωμᾶς ἐξηρτᾶτο καθ' ὁλοκληρίαν ἀπὸ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, ὅστις ἐκυβέρνα κατὰ τὸ δοκοῦν πᾶσαν τὴν χώραν δι' ἰδίων ἐπιτρόπων. Καὶ ἐπειδὴ τῷ 1303 ἀπεβίωσεν ὁ Κωνσταντῖνος Ἄγγελος, ὁ δὲ ἀδελφός του δὲν ἀναφέρεται πλέον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τὸ δὲ ἀξίωμα τοῦ δουκὸς τῶν νέων Πατρῶν καὶ τοῦ Σεβαστοκράτορος Μεγαλοβλαχίας περιῆλθεν εἰς τὸν ἀνήλικον τοῦ Κωνσταντίνου υἱὸν Ἰωάννην Β΄ Ἄγγελον Κομνηνόν, ὁ Φίλιππος ὁ Ταραντῖνος ἐνόμισεν ἐπιτηδείαν τὴν περίστασιν νὰ ἐπιχειρήσῃ μεγάλην τινὰ ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στρατείαν ἵνα οὐ μόνον ἀσφαλίσῃ τὴν ἐπὶ τῆς Ἠπείρου κυριαρχίαν, ὅπου ἡ φιλόδοξος δέσποινα Ἄννα εἶχεν ὑποκινήσει ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν, ἀλλ' ἐνταυτῷ ἐκτελέσῃ τὰς ἀρχαίας αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ κράτους τῶν Παλαιολόγων ἀξιώσεις. Τὰ πράγματα ἐφαίνοντο πρὸς τοῦτο συντελεστικώτατα, διά τε τὴν ἀνηλικότητα τοῦ νέου δυνάστου τῆς Μεγαλοβλαχίας καὶ διὰ τὰς ἄλλας ποικίλας τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους ἀνωμαλίας ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ. Οὐδὲν ἧττον τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου ἐματαιώθη ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὡς πάντα τὰ ἄλλα μεγάλα ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολὴν βουλεύματα τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ οἴκου· οὐδὲ ἐξετελέσθη εἰμὴ μετὰ τρία ἔτη, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ ἐνταῦθα ἕλληνες καὶ φράγκοι δυνάσται δὲν ἔπαυσαν ἀνταγωνιζόμενοι πρὸς ἀλλήλους κατὰ τὸ σύνηθες.

Τὸ Ἀγγελόκαστρον τῆς Κερκύρας

Ὁ Κωνσταντῖνος Ἄγγελος εἶχε καταστήσει κηδεμόνα τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ του τὸν

δοῦκα Ἀθηνῶν Γουίδωνα Β', ἀνεψιὸν ὄντα αὐτοῦ ἐξ ἀδελφῆς, καὶ εἶχε παραγγείλει εἰς τοὺς βαρώνους νὰ ὁμόσωσιν ἀπροφασίστως πίστιν πρὸς αὐτόν. Μόνον εἰς τὰ φρούρια ἔμελλον νὰ μείνωσιν ἑλληνικαὶ φρουραί· κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ ὁ Γουίδων ἔμελλε νὰ ἄρχῃ τῆς χώρας ὡς νόμιμος αὐτῆς κυριάρχης ἐπὶ τῆς ἀνηλικότητος τοῦ Ἰωάννου Β'. Ἅμα δὲ ἀποθανόντος τοῦ Σεβαστοκράτορος, ἅπαντες οἱ γείτονες τῆς χώρας αὐτοῦ, Ἀνδρόνικος, Βούλγαροι καὶ Ἄννα ἡ Ἠπειρωτική, παρεσκευάσθησαν ἵνα καταλύσωσι τὸ θεσσαλικὸν ἐκεῖνο κράτος. Ὁ Γουίδων Β' λοιπὸν προσκληθεὶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων κατεπειγόντως ἔδραμε μετὰ τῶν ὑποτελῶν αὐτοῦ, τοῦ Θωμᾶ τῶν Σαλώνων καὶ τῶν βαρώνων Εὐβοίας εἰς Ζητοῦνι, ἐδέχθη τὸν ὅρκον τῆς πίστεως τῶν ἀρχόντων, ἐπορεύθη ἐκεῖθεν εἰς νέας Πάτρας καὶ διατάξας αὐτόθι τὰ περὶ τῆς διοικήσεως τῆς χώρας ὅλως διόλου ἐπὶ τὸ φραγκικώτερον ἐπέστρεψεν εἰς Θήβας. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ μανθάνει ὅτι ἡ δέσποινα τῆς Ἠπείρου Ἄννα κατέλαβεν αἰφνιδίως ἐν ἀρχῇ τοῦ 1304 τὸ φρούριον Φανάρι, τὸ κατὰ τὴν Πίνδον ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης εἰς Ἰωάννινα κείμενον. Ὁ Γουίδων Β' συγκαλεῖ ἀμέσως ἅπαντα αὐτοῦ τὸν στρατὸν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν Νικόλαον Γ' Σαιντομέρ ὅστις, καίτοι ὢν πρωτοστάτωρ τοῦ Μωρέως, ἦτο συγχρόνως, ὡς κύριος τοῦ ἡμίσεος τῶν Θηβῶν, ὑποτελὴς τοῦ Λαρόση. Ὁ πρίγκιψ Ἀχαΐας Φίλιππος ὁ Σαβαυδικὸς ἠθέλησε νὰ ἀπαγορεύσῃ εἰς τὸν Σαιντομὲρ τοῦ νὰ συστρατεύσῃ μετὰ τοῦ Γουίδωνος· ἀλλ' οὗτος παρακούσας ἀπῆλθεν εἰς Δομοκόν, πέριξ τὸν ὁποῖον εὗρε συνειλεγμένον, ὑπὸ τὸν Γουίδωνα, τὸν Θωμᾶν τῶν Σαλώνων, τὸν Βονιφάτιον καὶ τὸν Φραγκίσκον ἐξ Οὐηρῶνος, ἕνα τῶν μεγίστων καὶ λαμπροτάτων στρατῶν ἐξ ὅσων ἠδυνήθησαν ποτὲ νὰ συγκροτήσωσιν οἱ Φράγκοι ἐν Ἑλλάδι. Διότι παρῆσαν αὐτόθι 900 μὲν φράγκοι ἱππόται, 6.000 δὲ ἱππεῖς θεσσαλοί, τὸ πλεῖστον βλάχοι καὶ βούλγαροι, καὶ 30.000 πεζοί. Ὁποῖοι ἆρά γε πρέπει νὰ ἦσαν οἱ χρηματικοὶ πόροι καὶ ὁ πληθυσμὸς τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος καὶ ἑνὸς μέρους τῆς Θεσσαλίας, ἵνα ἠμπορῇ νὰ παρατάσσῃ τηλικαύτας δυνάμεις; Καὶ οὗτος ὅμως ὁ στρατὸς οὐδὲν μέγα διέπραξεν. Ἡ καταπτοηθεῖσα Ἄννα ἔπεμψε πρὸς τὸν Λαρόσην δύο τῶν ἱπποτῶν αὐτῆς καὶ δύο τῶν ἀρχόντων, ἵνα δηλώσῃ αὐτῷ ὅτι τὸ Φανάρι κατελήφθη παρὰ τὴν θέλησίν της, ὅτι εἶναι πρόθυμος νά το ἀποδώσῃ, καὶ συγχρόνως νὰ πληρώσῃ εἰς μὲν τὸν δοῦκα 7.000 ὑπερπύρων (φρ. 78.400), εἰς δὲ τὸν Σαιντομὲρ 3.000 (φρ. 33.600). Ἐπὶ τοῖς ὅροις τούτοις συνωμολογήθη εἰρήνη πρὸς τὴν Ἄνναν τῇ συναινέσει καὶ τῶν ἀρχόντων Θεσσαλίας· καὶ μετὰ μικρὰν ἐπιδρομὴν εἰς τὴν χώραν τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ λεηλασίαν τῶν τε ἐν τῇ βορείῳ Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν τῇ μεσημβρινῇ Μακεδονίᾳ κτήσεων αὐτοῦ ἐπέστρεψεν ὁ Γουίδων εἰς Ζητοῦνι, διέλυσεν αὐτόθι τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ, διέταξε πάλιν τὰ κατὰ τὴν διοίκησιν τῆς χώρας καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Θήβας, ἐνῷ ὁ Σαιντομὲρ ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, ὅπου ἐν τῷ μεταξὺ συνέβησαν νέαι καὶ σπουδαιόταται περιπλοκαί.

Τότε τῳόντι εἶχον φθάσει εἰς τὸ ἔπακρον αἱ χρηματικαὶ καταπιέσεις τοῦ Φιλίππου τοῦ Σαβαυδικοῦ, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις οὗτος εἶχε πολλὰς ἀφορμὰς νὰ ὑποθέτῃ ὅτι ὁ βασιλεὺς Κάρολος Β' δὲν θέλει ἀφήσει αὐτὸν ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐν Πελοποννήσῳ, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐπεθύμει ἀναχωρῶν ἐκεῖθεν νὰ συνεπαγάγῃ μεθ' ἑαυτοῦ ὅσον ἐνδέχεται πλειότερον ἀργύριον. Ὅθεν περὶ τὰ μέσα τοῦ 1304, ἐνῷ ὁ Σαιντομὲρ ἦτο εἰς τὴν στερεὰν Ἑλλάδα, ἐπέβαλεν εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς Ἀρκαδίας ἔκτακτον ἀναγκαστικὸν φόρον, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου ἐστασίασαν οἱ Ἕλληνες τῆς χώρας ἐκείνης κάτοικοι. Ἀθροισθέντες δὲ εἰς τὸ χωρίον Λινίσταινα ἐξελέξαντο ἀρχηγοὺς τοὺς ἀδελφοὺς Γεώργιον καὶ Ἰωάννην Μικρονᾶν καὶ ἀπεφάσισαν ν' ἀντισταθῶσι διὰ τῆς βίας εἰς τὴν εἴσπραξιν τοῦ φόρου, ἀλ-

πίζοντες [illegible] ὅτι θὰ [illegible] αὐτοὺς ἅπαντες οἱ [illegible] Ἕλληνές τε καὶ Λατῖνοι, [illegible] διὰ τὴν καταθλιπτικὴν [illegible] τοῦ Φιλίππου ἐπικαλεσάμενοι [illegible] τὴν συνδρομὴν τοῦ ἐν Μυστρᾷ ἀρχοντος στρατηγοῦ. Ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τούτου [illegible] ἐκυρίευσαν τρόπον κατ᾽ ἀρχὰς καὶ κατέστρεψαν δύο φρούρια [illegible]. Ἀλλ᾽ ὅτε ἐπεχείρησαν τὴν πολιορκίαν καὶ τρίτου τινος φρουρίου καλουμένου Βεαυρος (Beauvoir), συνήντησαν γενναίαν ἀντίστασιν καὶ μαθόντες ὅτι ὁ Φίλιππος ἐπέρχεται κατ᾽ αὐτῶν μετὰ μεγάλης δυνάμεως διέλυσαν τὴν πολιορκίαν καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Ὁ Φίλιππος [illegible] πρὸς τοὺς [illegible] κατοίκους

Ἄποψις Μυστρᾶ

[illegible] τὴν [illegible] τῶν [illegible] Μεγαλοπόλεων [illegible] τοῦ Ζαλλακανάτα καὶ τοῦ [illegible], [illegible] τοὺς [illegible] δημοσίαν καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Ἀνδραβίδαν, ἀφοῦ [illegible] εἰς [illegible] τὸ [illegible] τὴν χώραν τῶν [illegible].

[illegible] τῆς Ἠπείρου Ἄννα εἶχεν [illegible] τὸν Ἀνδρόνικον Β΄. Ἡ Ἄννα εἶχε πολλὰς [illegible] κατὰ [illegible] Ἡ Θάμαρ εἶχεν ἀναγκασθῆ [illegible] τὰ [illegible] ὅτι οὗτος μᾶλλον τὸν [illegible] τοῦ [illegible] της καὶ τοῦ ὀρθοδόξου τῆς χώρας δόγματος. Ὅθεν [illegible] Κωνσταντινουπόλει ἀπέτρεψε τὸν υἱόν της Θωμᾶν ἀπὸ τοῦ νὰ [illegible] τὸν Φίλιππον ὅτε ἐπέστη ἡ ὥρα καθ᾽ ἣν ὤφειλεν [illegible] τοῦτον.

εἰποῦσα ὅτι ὁ Θωμᾶς εἶναι ὑποτελὴς τῶν Παλαιολόγων, ὅτι εἶναι ἀνήκουστον υἱὸς μονογενὴς νὰ ἀποκληρωθῇ πρὸς ὄφελος τῆς κόρης, ὅτι ὁ Φίλιππος πρέπει νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὸ νὰ λάβῃ τέσσαρα βασιλικὰ φρούρια καὶ ἐτησίαν πρόσοδον 100.000 ὑπερπύρων καὶ ὅτι μόνον ἐὰν ὁ Θωμᾶς ἀποθάνῃ ἄτεκνος οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ δικαιοῦνται νὰ προτείνωσιν ἀξιώσεις ἐφ' ὅλου τοῦ δεσποτάτου. Ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ὅτι 100.000 ὑπέρπυρα ἰσοδυναμοῦσι πρὸς 1.120 000 φρ., κατὰ δὲ τὴν σχετικὴν ἀξίαν πρὸς 5 ἢ 6 τοὐλάχιστον ἑκατομμύρια, ὅτι παρεκτὸς τούτου ἡ Θάμαρ ἔπρεπε νὰ εἰσπράττῃ ἄλλα τόσα πρὸς συντήρησιν τῆς αὐλῆς αὐτῆς καὶ τῆς διοικήσεως, καὶ ὅτι δὲν ἦρχεν εἰμὴ τῆς μεσημβρινῆς Ἠπείρου, τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, δὲν ἠμποροῦμεν εἰμὴ νὰ θαυμάσωμεν τὸν πλοῦτον ὃν εἶχον τότε αἱ χῶραι αὗται. Καὶ ἐν τούτοις οὐδ' εἰς τοῦτο ἠρκέσθη ὁ Κάρολος· ἀλλ' ἀπήντησεν εἰς τὰς προτάσεις τῆς Θάμαρ διὰ πολέμου. Καίτοι ὅμως ἐπῆλθεν εἰς βοήθειαν τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἐπιτρόπου τοῦ Φιλίππου τοῦ Ταραντίνου, ὁ Φίλιππος ὁ σαβαυδικὸς μετὰ τοῦ Σαιντομέρ· καίτοι συνετάχθησαν μετ' αὐτῶν ἕλληνές τινες ὑποτελεῖς τοῦ Ταραντίνου, οἷον ὁ Χωματιανὸς μετὰ 200 ἑλλήνων μαχητῶν· καίτοι οὕτω συνεκροτήθη δύναμις λόγου ἀξία, οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Θωμᾶ ἀπέτυχον περὶ τὴν πολιορκίαν τῆς τε Ἄρτης καὶ τῶν Ρωγῶν καί, κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1304, ἀπῆλθον ἄπρακτοι. Ἔμελλον δὲ αἱ ἐχθροπραξίαι νὰ ἐπαναληφθῶσι κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ ἐπιόντος ἔτους. Ἡ Ἄννα ὅμως γινώσκουσα πόσον ὁ Φίλιππος ὁ σαβαυδικὸς ἠγάπα τὰ χρήματα κατέπεισεν αὐτὸν νὰ μὴ λάβῃ μέρος εἰς τὴν μελετωμένην νέαν τῶν Ἀνδεγαυηνῶν κατὰ τῆς Ἠπείρου ἐκστρατείαν, πέμψασα εἰς μὲν τὸν πρίγκιπα 6.000 ὑπέρπυρα (φρ. 67.200), εἰς δὲ τὸν Σαιντομὲρ 4.000 (44.800 φρ.). Ὁ δὲ Φίλιππος, ἵνα εὕρῃ πρόφασιν ἀπουσίας, προεκήρυξε τὴν συγκρότησιν παρλαμέντου ἐν ἀρχῇ Μαΐου εἰς Κόρινθον. Ἐκεῖ συνήχθησαν τότε οἱ δοῦκες τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Νάξου, ὁ μαρκίων Μπουδουνίτζης Ἀλβέρτος Παλαυιτζίνης, οἱ βαρῶνοι τῆς Εὐβοίας, ὁ κόμης Κεφαλληνίας Ἰωάννης Α' υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ριχάρδου, καὶ οἱ ἄλλοι φράγκοι τῆς Ἑλλάδος δυνάσται, ἐτελέσθησαν δὲ πανηγύρεις λαμπραὶ καὶ ὑπὲρ τὰς 20 ἡμέρας διεξήχθησαν ἐπὶ τοῦ Ἰσθμοῦ ἀγῶνες ἱππικοί, ὧν μετέσχον 1.000 περίπου ἱππόται· νέα ταῦτα Ἴσθμια, τῶν ὁποίων ἀγωνισταὶ δὲν ἦσαν μόνον φράγκοι ἀλλὰ καὶ ἕλληνες ἱππόται. Ἐν τούτοις ἡ ἀποποίησις τοῦ Φιλίππου τοῦ σαβαυδικοῦ τοῦ νὰ συνδράμῃ τὸν Φίλιππον τὸν ταραντῖνον εἰς τὴν κατὰ τῆς Ἠπείρου ἐκστρατείαν ἐλογίσθη ὑπὸ τοῦ Καρόλου Β' ὡς προδοσία· ὁ Φίλιππος ὁ σαβαυδικὸς καθῃρέθη τῇ 5 Ἰουλίου 1306, ἐπεσπεύσθη δὲ ἡ πρὸ καιροῦ παρασκευαζομένη μεγάλη ἐπὶ τὴν Ἀνατολὴν στρατεία τοῦ Φιλίππου τοῦ ταραντίνου. Ὁ ἀνδεγαυικὸς στόλος ἐπέπλευσε κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ κατέλαβεν αὐτὴν εὐχερῶς, προαναχωρήσαντος τοῦ Φιλίππου τοῦ σαβαυδικοῦ· ἐκεῖθεν δὲ ἀνέπλευσεν εἰς τὴν Ἤπειρον. Ἀλλ' ἡ Ἄννα εὗρε συμμάχους πολλούς· οὔτε οἱ Ἐνετοὶ οὔτε οἱ ἐν Βυζαντίῳ οὔτε αὐτοὶ οἱ Σέρβοι ἐπεθύμουν τὸν θρίαμβον τῶν Ἀνδεγαυηνῶν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις· ὅθεν πάντες συνέδραμον αὐτὴν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως. Πλὴν δὲ τούτου ἐξερράγη ἐπιδημία ἐν τῷ στρατῷ τοῦ Φιλίππου· ὥστε οὗτος ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ ἄπρακτος εἰς Νεάπολιν κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1306, ἄλλο

Ἐρείπια Μυστρᾶ

Η ΚΟΙΜΗΣΙΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ

(Τοιχογραφία ΙΓ' αἰῶνος ἐν τῷ ναῷ τῆς Περιβλέπτου τοῦ Μυστρᾶ)

οὐδὲν κατορθώσας εἰμὴ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ κυριαρχίαν αὐτοῦ. Κατ' ἀρχὰς διώρισεν αὐτόθι ἐπίτροπόν του τὸν Σαιντομέρ, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον προεχειρίσατο εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο τὸν πλουσιώτατον καὶ ἐπιφανέστατον τῶν δυναστῶν τῆς χώρας, τὸν δοῦκα Ἀθηνῶν Γουίδωνα Β'. Ἐπὶ τῆς διοικήσεως τοῦ ἀγαθοῦ τούτου δουκὸς ἡ Ἀττικὴ εἶχε παραδόξως εὐημερήσει. Αἱ πρόσοδοι τῆς χώρας ὑπερηύξησαν· τὸ δὲ ἀκατανόητον εἶναι ὅτι ἡ ἀνέκαθεν ἄγονος λογιζομένη αὐτῆς γῆ παρῆγε τοσοῦτον σῖτον, ὥστε, ἀντὶ νὰ τρέφηται ὡς ἄλλοτε ὑπὸ τῆς Εὐβοίας, ἐξ ἐναντίας τῷ 1307 ἔπεμπεν εἰς τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον σιτηρά. Ἡ αὐλὴ τοῦ δουκὸς ὑπερέβαινε κατὰ τὴν λαμπρότητα ἁπάσας τὰς ἄλλας ἐν Ἑλλάδι φραγκικὰς αὐλάς, οἱ δὲ ἐν αὐτῇ συνωθούμενοι πολυάριθμοι ἱππόται, οἵτινες δὲν ἤρχοντο εἰς γάμου κοινωνίαν εἰμὴ μόνον μετὰ τῶν εὐγενεστάτων τῆς Γαλλίας γενῶν, ἐλογίζοντο ὡς οἱ πρῶτοι τῆς οἰκουμένης ἱππόται. Ὁ Μουντάνερ, ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν αὐλὴν ταύτην, βεβαιοῖ ὅτι ἡ γαλλικὴ ἐλαλεῖτο ἐν αὐτῇ ἐπίσης καθαρῶς ὅπως ἐν Παρισίοις· ἀλλὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τὸν δοῦκα, ἅτε υἱὸν ὄντα ἑλληνίδος μητρός. Ὁ Γουίδων ἥδρευε συνήθως, ὅπως καὶ οἱ προπάτορες αὐτοῦ, εἰς τὴν μεγάλην τῶν Θηβῶν πόλιν, δὲν ἐγκατέλιπεν ὅμως ὅλως διόλου οὐδὲ τὰς Ἀθήνας, ἀφ' ἧς δὲ διωρίσθη γενικὸς διοικητὴς Ἀχαΐας μετέβαινεν ἐκ διαλειμμάτων καὶ εἰς Καλάμας [1]. Ἀλλ' ὁ Γουίδων Β' ἀπέθανεν εἰς Ἀθήνας τῇ 5 Ὀκτωβρίου 1308, τὸ δὲ δουκᾶτον περιῆλθε τότε εἰς τὸν συγγενῆ αὐτοῦ Οὐάλτερον Α' Βρυέννιον (1308—1311), ὅστις ὑπῆρξε καὶ ὁ τελευταῖος γάλλος δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν.

Καθὼς δὲ τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς πλείστου τῆς Πελοποννήσου ἐκυριάρχει ὁ ἀνδεγαυικὸς οἶκος, οὕτως ἡ Ἐνετία ἐκυριάρχει τῶν πλείστων νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ἡ Εὔβοια ἐξηκολούθει μὲν ἀνήκουσα εἰς τοὺς καταλαβόντας αὐτὴν ἐξ ἀρχῆς τρεῖς λομβαρδικοὺς οἴκους, ἡ Ἐνετία ὅμως οὐ μόνον διετήρησε τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐπικυριαρχίαν ἀλλὰ καὶ ἐνίσχυσεν αὐτὴν ὠφεληθεῖσα ἐκ διαφόρων περιστάσεων. Ἐν πρώτοις οἱ ἄμεσοι τῆς χώρας κτήτορες, πολεμούμενοι ἀδιακόπως ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν, εἶχον ἀπαραίτητον ἀνάγκην τῆς ἐνετικῆς προστασίας· καὶ οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἐδίσταζον νὰ παρέχωσι μέχρι τινὸς τὴν συνδρομήν των, δυνάμει τῆς παραδόξου ἐκείνης διατάξεως τῶν συνθηκῶν ἃς τῷ 1285 συνωμολόγησαν πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον, διατάξεως καθ' ἣν ὁ ἐν Εὐβοίᾳ βάιλος ἐδικαιοῦτο νὰ βοηθῇ τοὺς βαρώνους τῆς νήσου κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου. Πλὴν τούτου περὶ τὰ τέλη τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, ὡς ἐκ τοῦ θανάτου ὅλων σχεδὸν τῶν ἀρρένων ἀντιπροσώπων τῶν τριῶν λομβαρδικῶν οἴκων, αἱ κτήσεις αὐτῶν περιῆλθον εἰς χεῖρας γυναικῶν, ἐκ τούτου δὲ φυσικῷ τῷ λόγῳ ὁ τῆς Ἐνετίας βάιλος ἔλαβεν ἔτι πλειοτέρας ἀφορμὰς ἐπεμβάσεως εἰς τὰ τῶν οἴκων τούτων πράγματα. Διὰ τῆς συνδρομῆς δὲ τῶν Ἐνετῶν οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἐξώσθησαν κατὰ μικρὸν ἐκ τῆς νήσου, καὶ τῷ 1296 ὁ γνωστὸς εἰς ἡμᾶς φίλος τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Βονιφάτιος ὁ ἐξ Οὐηρῶνος ἀνέκτησε τὰ τελευταῖα αὐτῶν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας φρούρια, ἤτοι τὴν ὀχυρὰν Κάρυστον, τὰ Λάρμενα καὶ τὴν Μητροπύλην, καθὸ ἀνήκοντα εἰς τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Γουίδωνος Β' σύζυγον. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Ἐνετοί, θέλοντες νὰ ἀσφαλίσωσιν ἔτι μᾶλλον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐπὶ τῶν ὁμογενῶν τῆς νήσου κτητόρων, ὠχύρωσαν ἀπὸ τοῦ 1304—1308 τὸ ἐπιτραπὲν αὐτοῖς ἀνέκαθεν τμῆμα τῆς Χαλκίδος καὶ κατέστησαν αὐτὸ φρούριον δυσπόρθητον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὁρμώμενοι ἐδέσποζον τῶν Λομβαρδῶν. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι, καίτοι τοσαῦται ἀνωμαλίαι ἐπεκράτουν ἐν τῇ νήσῳ, οὐδὲν ἧττον λέγεται ὅτι ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς

[1] Ἀλλὰ τοῦ Γουίδωνος Β' ἡ ἀρχὴ ἐξετείνετο καὶ ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν.

ηὔξανεν δσημέραι καὶ ὅτι αἱ παρὰ τοῦ βαΐλου εἰσπραττόμεναι [illegible] ἂν καὶ προστίθεται ὅτι τὰ πλειότερα βάρη ἐπεβάλλοντο [illegible] πολυαρίθμους Ἰουδαίους. Ἡ ἐπὶ τῶν μικροτέρων νήσων [illegible] ἐνίοτε ὑπὸ τῶν φεουδικῶν αὐτῶν ἀρχόντων· καὶ ὁ δοὺξ τῆς Νάξου [illegible] ἀπέκρουσέ ποτε τὴν τῆς Ἐνετίας ἐπέμβασιν καὶ διαταγήν, καταφυγων [illegible] τῆς Νεαπόλεως ὡς τὸν μόνον νόμιμον αὐτοῦ ἐπικυρίαρχον. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους οἱ Ἐνετοί, καὶ καθὸ θαλασσοκρατοῦντες καὶ καθὸ κατέχοντες τὰς δύο γείτονας μεγάλας νήσους, Εὔβοιαν καὶ Κρήτην, κατίσχυον τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ μικροὶ ἐκεῖνοι δυνάσται δὲν ἔπαυον ἐρίζοντες πρὸς ἀλλήλους. Τῳόντι, ἂν καὶ μετὰ τὰς ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Λικαρίου διαπραχθείσας κατακτήσεις

Τὸ κάστρον Ἀπαλίρη ἐν Νάξῳ ἀπὸ νότου

δὲν ἔμειναν ἄρχοντες ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει [illegible] μόνοι [illegible] Γκίζοι καὶ οἱ Σανοῦτοι οἱ [illegible] οὗτοι οἶκοι διετέλουν εἰς ἀδιακόπους [illegible] διενέξεις [illegible] τόσον μακροβιώτοι ἦσαν αἱ ἀφορμαὶ τῶν διενέξεων τούτων, [illegible] ἐξ αὐτῶν [illegible] ἀπό τινος τῶν νήσων, αἵτινες ἀνῆκον εἰς τὸν Βαρθολομαῖον Α' Γκίζην [illegible] τὴν [illegible] ἐν Νάξῳ εἰς τὸν Γουλιέλμον, τὸν [illegible] Β' Σανοῦτον. Ὁ Γκίζης ἀγανακτήσας διότι ὁ Σανοῦτος ἠγόρασε [illegible] τῶν [illegible] κατὰ τῆς [illegible], Σανούτους ἀνηκούσης Σύρου [illegible] Ναυλοχεῖ δὲ τότε [illegible] εἰς Μῆλον ὁ ναύαρχος τῆς Σικελίας [illegible] Μῆλος [illegible] τοῦ νεωτέρου υἱοῦ τοῦ δουκὸς [illegible] σύζυγος [illegible] Ἰουσὲ [illegible] βοηθήσῃ τὴν [illegible] Ὁ ναύαρχος [illegible] ἔδωκε τότε ὁ δοὺξ Σανοῦτος [illegible] ἐπὶ Σύρου [illegible] εἰς τὰ [illegible] Σανοῦτος καὶ ὁ Γκίζης [illegible] (1285—1287). Ἀλλ' ἕνεκα τοῦ [illegible] τούτου ἐδαπάνησαν [illegible] 360.000 γρόσσων, ἀναλογούντων πρὸς 18.000 χρυσῶν δουκάτων =[illegible]

Ἰσχυρότεροι τῶν ἐντῶν τούτων φεουδαρχῶν ἦσαν οἱ γενουαῖοι δυνάσται τῆς Φωκαίας, οἱ Ζαχαρίαι, ἐξ ὧν ὁ Βενέδικτος Α' (1288—1307) εἰσέπραξε μεγάλους θησαυροὺς ἐκ τῶν αὐτόθι κειμένων πλουσίων μεταλλείων στυπτηρίας καὶ ἀνεδείχθη ἀνὴρ μάχιμος κατά τε ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν, κυριεύσας τῷ 1304 τὰς νήσους Χίον, Σάμον καὶ Κῶ, αἵτινες, καίτοι ἀνήκουσαι εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, ἐχρησίμευον ὡς ὁρμητήρια

ποικίλων πειρατῶν χριστιανῶν τε καὶ μωαμεθανῶν. Ἡ Ἐνετία ἐφθόνησε τοὺς θησαυροὺς τοῦ τολμηροῦ Γενουαίου, καί, ἐπειδὴ μετ' ὀλίγον περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν Γένουαν, ἔπαθον αἱ κτήσεις αὐτοῦ δεινῶς.

Ἡ ῥῆξις ἐκείνη συνέβη τῷ 1294 ἕνεκα τῆς προαιωνίου ἀντιζηλίας, ἥτις [illegible] μεταξὺ τῶν δύο ναυτικῶν τούτων πόλεων· καὶ ἡ μὲν Ἐνετία εἶχε σύμμαχον τὴν [illegible], οἱ δὲ Γενουαῖοι τὸν Ἀνδρόνικον Β΄. Ἀλλά, καθὼς οἱ πλεῖστοι τῶν χρόνων ἐκείνων πόλεμοι καὶ ἰδίως καθὼς ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὑπὸ τῶν Φράγκων διεξαχθέντες, ἔληξε καὶ οὗτος ἄνευ κρισίμου τινὸς ἀποτελέσματος. Ἐν Κωνσταντινουπόλει [illegible] ἔπαθε τὰ πάνδεινα· οἱ αὐτόθι Ἐνετοὶ ἐκτεθειμένοι εἰς τ[illegible] Γενουαίων καὶ εἰς τὴν ὑπερέχουσαν δύναμιν τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς ἐφυλακίσθησαν, [illegible], ἐδημεύθησαν, ἐφονεύθησαν. Οὐδὲ ἠδυνήθησαν οἱ ὑπὸ τῆς μητροπόλεως ἀποσταλέντες στόλοι νὰ πράξωσί τι γενναῖον διότι ἡττήθησαν μὲν ἐπανειλημμένως ὑπὸ τῶν Γενουαίων κατά τε τὰ παράλια τῆς Ἀρμενίας (1) καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀδριατικῇ περὶ τὰ τῆς Δαλματίας παράλια, ἐπιχειρήσαντες δὲ νὰ ἐκπορθήσωσι τὸ Πέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπέτυχον. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἐλεηλάτησαν τὴν ἐν τῷ Εὐξείνῳ Πόντῳ γενουητικὴν ἀποικίαν

Τὸ κάστρον τῆς Ἁγίας Μαρίνης ἐν Κέῳ

τῆς [illegible] (2), ἐκυρίευσαν καὶ ἐδήωσαν τὴν Φώκαιαν, καὶ διὰ πολυαρίθμων ἐθελοντῶν, πειρατῶν τε καὶ ἁρματολῶν (armatores) ὁρμωμένων ἐξ Εὐβοίας καὶ ἐκ Κρήτης ἀνέκτησαν πολλὰς τῶν νήσων, ἐξ ὧν ἄλλοτε εἶχον ἐξωσθῆ ὑπὸ τοῦ Λικαρίου. Τέλος τῷ [illegible] αἱ δύο ναυτικαὶ τῆς Ἰταλίας πόλεις [illegible], ἀλλ' ὁ μεταξὺ Ἐνετίας καὶ τῶν ἡμετέρων πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἔτι ἐπὶ τέσσαρα ἔτη, καὶ οἱ Γενουαῖοι [illegible] διὰ ῥητοῦ ἄρθρου τῶν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς συνθηκῶν τὸ δικαίωμα νὰ βοηθῶσι τὸν αὐτοκράτορα, χωρὶς τοῦτο νὰ λογίζηται ὡς [illegible] πολέμου. Αὕτη δὲ τῶν ἐχθροπραξιῶν ἡ παράτασις οὐδὲν πάλιν ἐπήνεγκε κρίσιμον γεγονός, διότι αἱ ἐχθροπραξίαι συνίσταντο εἰς πειρατικὰς συνήθως ἐπιδρομάς, μέχρις οὗ τῷ 1303 συνωμολογήθησαν καὶ πρὸς τὸν βασιλέα δεκαετεῖς ἀνακωχαί, δυνάμει τῶν ὁποίων ἐπεκυρώθησαν μὲν τὰ ἀρχαῖα ἐμπορικὰ τῶν Ἐνετῶν προνόμια, παρεκτὸς ὅτι ἀπηγορεύθη αὐτοῖς ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ ἅλατος καὶ τῆς μαστίχης, διετήρησαν δὲ οὗτοι τινὰς τῶν κατακτηθεισῶν νήσων καὶ ἰδίως τὴν Κέω, τὴν Σέριφον, τὴν Σαντορίνην καὶ τὴν Ἀμοργόν. Ἀλλὰ διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης δὲν κατέπαυσαν αἱ ἀδιάκοποι ἐμφύλιοι μεταξὺ τῶν κατόχων τῶν

(1) Ἐννοεῖται τοῦ ἐν Κιλικίᾳ ἀρμενικοῦ κράτους.

(2) Τῆς ἐν τῇ νοτιοανατολικῇ ἄκρᾳ τῆς Κριμαίας πάλαι *Θεοδοσίας* καλουμένης ἑλληνικῆς πόλεως.

νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους διενέξεις. Αἱ παραχωρηθεῖσαι εἰς τὴν Ἐνετίαν νῆσοι δὲν κατελήφθησαν, ὡς εἴχομεν ἴδει, ἀμέσως ὑπ' αὐτῆς, ἀλλ' ὑπὸ ἐθελοντῶν ἐν οἷς ἐπρώτευον οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων αὐτῶν κτητόρων, Ἰουστινιανοί, Μικέλαι, Βαρότζαι καὶ Γκίζαι. Οἱ δυνάσται οὗτοι ὑπελάμβανον ἑαυτοὺς αὐτοτελεῖς τῶν κτήσεων αὐτῶν κυρίους μὴ ὑποκειμένους εἰμὴ εἰς μόνην τὴν Ἐνετίαν, ἐνῷ ὁ δοὺξ τῆς Νάξου Γουλιέλμος Α΄ Σανοῦτος ἠξίου νὰ διατηρήσῃ ἐπ' αὐτῶν τὴν ἀρχαίαν φεουδαλικὴν ἐπικυριαρχίαν, τὴν διὰ τῶν κατακτήσεων τοῦ Λικαρίου κατεστραφεῖσαν. Ἐντεῦθεν αἱ ἀδιάκοποι διενέξεις καὶ ἐχθροπραξίαι,αἵτινες ἐπολλαπλασιάσθησαν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ κατὰ τὴν πρώτην δεκαετηρίδα τῆς δεκάτης τετάρτης ἑκατονταετηρίδος ποικίλοι καὶ ἄλλοι τυχοδιῶκται κατέλαβον δίκην πειρατῶν οὐκ ὀλίγας ἔτι ἀφυλάκτους καὶ οὕτως εἰπεῖν ἀδεσπότους νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους.

Τὸ μόνον σπουδαῖον γεγονὸς τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὑπῆρξεν ἡ ὑπὸ τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν κατάληψις τῆς νήσου Ρόδου. Μέχρι τοῦ τέλους τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος οἱ δυτικοὶ εἶχον διατηρήσει ἐν Συρίᾳ ὀλίγας τινὰς τῶν ἀρχαίων αὐτῶν κατακτήσεων καὶ ἰδίως τὴν Λαοδίκειαν, τὴν Τρίπολιν καὶ τὴν Πτολεμαΐδα. Ἐκ διαλειμμάτων ἐγίνοντο δευτερεύουσαί τινες ἐκστρατεῖαι, ἰδίως ἐκ Γαλλίας καὶ ἐξ Ἀγγλίας, ἵνα διασώσωσι καὶ ἀναζωπυρήσωσι τὰς ἀποικίας ταύτας· ἀλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι αὗται δὲν ἠδύναντο νὰ διατηρηθῶσιν, ἀφοῦ ἡ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης γενομένη μεγάλη ἐπιχείρησις, ἀντὶ νὰ ἐκτελέσῃ τὸν ἀρχικὸν αὐτῆς σκοπόν, ἐστράφη ἀπ' ἐναντίας κατὰ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, καί, διαπράξασα ἐν μέρει τοὐλάχιστον τὴν κατάλυσιν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, παρήγαγεν ἐνταῦθα τοσαῦτα συμφέροντα ὥστε ἔκτοτε οἱ Εὐρωπαῖοι ἐφρόντιζον μᾶλλον πῶς νὰ διατηρηθῶσι παρ' ἡμῖν ἢ πῶς νὰ καταπολεμήσωσι τοὺς Μωαμεθανούς (¹). Τῷόντι περὶ τὸ 1290 οἱ Μωαμεθανοὶ κατώρθωσαν νὰ κυριεύσωσι τὰ τελευταῖα λείψανα τῶν ἐν Συρίᾳ χριστιανικῶν κτήσεων, καὶ τότε οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν περισωθέντων μαχητῶν τῆς Δύσεως ἐπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια, τινὲς δέ, καὶ μεταξὺ τούτων οἱ ἱεροϊππόται τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν,κατέφυγον εἰς Κύπρον, κατεχομένην ὑπὸ τῶν ἀπογόνων τοῦ τελευταίου βασιλέως τῶν Ἱεροσολύμων Γουίδωνος Λουζινιάνου. Ἐκεῖθεν δὲ ὁρμώμενοι οἱ Ἰωαννῖται ἀπεφάσισαν νὰ καταλάβωσι τὴν νῆσον Ρόδον διατελοῦσαν ἔτι ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καὶ ἐπέτυχον τοῦ σκοποῦ ὑπὸ τὸν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἡγέτην αὐτῶν, ἤ, καθὼς ἐλέγετο παρ' αὐτοῖς, μέγαν μάγιστρον Φάλκωνα Βιλλαρέτ, κυριεύσαντες κατ' Αὔγουστον τοῦ 1310 τὴν πρωτεύουσαν, ἔπειτα δὲ καὶ πᾶσαν τὴν λοιπὴν νῆσον, ἥτις ἔκτοτε παρέμεινε κτῆμα αὐτῶν ἐπὶ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδας καὶ εἷς τῶν ἰσχυροτέρων προμαχώνων τῆς χριστιανοσύνης κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1522 κατακτήσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν.

Στολὴ τῶν Ἰωαννιτῶν Ἱπποτῶν

(¹) Οἱ μωαμεθανοὶ οὗτοι εἶναι οἱ ἐν Αἰγύπτῳ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Β΄ αἰῶνος καταλύσαντες τὴν δυναστείαν τῶν Ἐγιουβιδῶν καὶ ἰσχυρὸν κράτος καὶ δυναστείαν ἱδρύσαντες Κιρκάσιοι Μαμελοῦκοι, οἵτινες ἐξέτειναν τὸ κράτος αὐτῶν μέχρι τῆς μικρᾶς Ἀσίας καταλύσαντες καὶ τὸ ἀρμενικὸν κράτος τῆς Κιλικίας.

Ἀλλά, ὅσον σπουδαία καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ κατάληψις αὕτη τῆς νήσου Ρόδου ὑπὸ τοῦ ἱερατικοῦ τῶν Ἰωαννιτῶν τάγματος, ἡ φραγκικὴ κυριαρχία ἐν τῇ Ἀνατολῇ μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς διετέλει προδήλως ἐν πληρεστάτῃ παρακμῇ. Τί ἦτο ἡ νέα αὕτη πρόσκτησις παραβαλλομένη πρὸς τὰς εὐρείας χώρας ὅσας ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἠναγκάσθη ἀλλεπαλλήλως νὰ ἐγκαταλίπῃ; Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι μηδέποτε κατορθώσασα νὰ κυριεύσῃ ὁλόκληρον τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐξεχώρησεν ἐκ τῶν ὀλίγων αὐτῆς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ κτήσεων, ἐκ τῆς Μακεδονίας, ἐκ τῆς Θράκης, ἀπώλεσε τὴν Κωνσταντινούπολιν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ ἀξιόλογον τῆς Πελοποννήσου μέρος· κατέχουσα δὲ περὶ τοὺς χρόνους τούτους ὀλίγα τινὰ τμήματα τῆς Στερεᾶς, τὸ λοιπὸν τῆς Πελοποννήσου καὶ τὰς νήσους, δὲν ἠδύνατο οἴκοθεν νὰ ἐπιχειρήσῃ τι πρὸς ἀνάκτησιν τῶν απολεσθέντων καὶ μετὰ κόπου διετηρεῖτο ἐν ταῖς χώραις ὅσαι ὑπελείποντο αὐτῇ. Ἡ μόνη ἐλπὶς τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας ἦτο τότε ὁ ἀνδεγαυικὸς οἶκος, ὅστις μετ' ὀλίγον ἐκληρονόμησεν ὅλα τὰ δικαιώματα τοῦ ἀρχαίου φραγκικοῦ αὐτοκρατορικοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἴκου τῶν Κορτεναίυ· διότι τῷ 1313 ὁ Φίλιππος ὁ ταραντῖνος, ἀφοῦ πρό τινων ἐνιαυτῶν διεζεύχθη τὴν Θάμαρ, ἐνυμφεύθη τὴν τελευταίαν τοῦ οἴκου ἐκείνου ἀπόγονον Αἰκατερίνην Β'. Ἀλλ' οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ ἀδιακόπως μελετῶντες τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς, καὶ προκηρύσσοντες αὐτήν, καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ παρασκευαζόμενοι, οὐδέποτε σπουδαίως ἐξετέλεσαν τὰς ἀξιώσεις αὐτῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐπὶ τῶν νήσων ἑνετικὴ κυριαρχία ἦτο πολὺ ἀσφαλεστέρα τῆς ἄλλης φραγκικῆς καὶ ὅτι ἔμελλε νὰ ἐπιζήσῃ οὐκ ὀλίγον μετὰ τὴν ἐντελῆ ἐξάλειψιν τῶν γαλλικῶν ἡγεμονιῶν. Ἀλλ' ἡ Ἑνετία ἀμφιβάλλομεν ἂν προῃρέθη ποτὲ ν' ἀντικατασταθῇ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀντὶ τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας· ἤ, ἐὰν τοιοῦτό τι βούλευμα διῆλθεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν ἀπὸ τῆς δαιμονίου κεφαλῆς τοῦ Ἐρρίκου Δανδόλου, τάχιστα ὑπενέδωκεν εἰς τὸν πολὺ πρακτικώτερον σκοπὸν τοῦ νὰ καταληφθῶσι παραλίαι τινὲς καὶ νῆσοι, ἐπιτήδειαι νὰ ἀσφαλίσωσι τὸ ἑνετικὸν ἐμπόριον ἐνταῦθά τε καὶ εἰς τὰς πρὸς τὴν ἀπωτέρω Ἀνατολὴν σχέσεις αὐτοῦ. Ἡ ἑνετικὴ λοιπὸν κυριαρχία δὲν ἐξεπροσώπησε τὴν ἰδέαν τῆς ἐκλατινίσεως, τῆς ἐκδυτικίσεως οὕτως εἰπεῖν τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς, ἰδέαν ἣν κατ' ἀρχὰς τοὐλάχιστον ἐπεδίωκον οἱ ἄλλοι τῆς Δύσεως σταυροφόροι καὶ ἀείποτε οἱ προϊστάμενοι αὐτῶν πάπαι. Ἀφοῦ δ' ἐπὶ μίαν ὅλην ἑκατονταετηρίδα ἠγωνίσθησαν ἐπὶ τούτῳ, ἀπεδείχθη ὅτι ματαίως ἠγωνίσθησαν, ἰδίως διότι ἠθέλησαν νὰ εἰσαγάγωσιν ἐνταῦθα δύο θεσμοὺς ἐντελῶς ἀσυμβιβάστους πρὸς τὰς δοξασίας καὶ τὰ ἤθη τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου· τὴν παπικὴν κυριαρχίαν καὶ τὸ φεουδαλικὸν πολίτευμα. Αἰώνων πεῖρα εἶχε μαρτυρήσει ὅτι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, τοὐλάχιστον τὸ ζωτικώτερον καὶ πολυπληθέστερον αὐτῆς μέρος, οὐδέποτε ἤθελον συναινέσει νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν δεσποτείαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, διότι ὑπελάμβανον τὴν δεσποτείαν ταύτην ὡς ἀνατρεπτικὴν τῆς ἐθνικότητος αὐτῶν καὶ τῆς γλώσσης· ἐντεῦθεν πάντα ὅσα οἱ κατακτηταὶ τῆς Δύσεως ἐνήργησαν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσαν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ ὑποσκάψωσι τὰ θεμέλια τοῦ ἔργου αὐτῶν. Καὶ οὐδὲ τὸ φεουδαλικὸν πολίτευμα ἔμελλε νὰ ῥίψῃ ῥίζας παρ' ἡμῖν, καὶ ἐπήγαγεν ἁπλῶς δεινὴν πραγμάτων παραλυσίαν καὶ ἔτι δεινοτέραν τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κράτους πόρων ἐλάττωσιν. Δὲν ἀρνούμεθα καὶ ἀπ' ἐναντίας μετὰ πάσης εἰλικρινείας ὡμολογήσαμεν ὅτι ἡ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φραγκοκρατία ἀπέβη μέχρι τινὸς εὐεργετικὴ εἰς τὸν τόπον, διότι, πρῶτον, δὲν ἐξεβίασε ποτὲ τὴν ἀλλαξοπιστίαν τῶν κατοίκων καὶ ἐπροστάτευσε μάλιστα κατά τι τὸ ἐγχώριον θρήσκευμα· δεύτερον, διότι, ἂν δὲν ἀνέπτυξε, συνετήρησε τοὐλάχιστον τοὺς προϋπάρχοντας γεωργικοὺς καὶ βιομηχανικοὺς πόρους· τρίτον, διότι συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπιρρώσῃ τὸ μάχιμον τῶν ἐγχωρίων πνεῦμα, περιποιοῦσα

οὕτως εἰς τὸν νεώτερον ἑλληνισμὸν τὸ ἀπαραίτητον τοῦτο τῆς ζωτικότητος τῶν ἐθνῶν κεφάλαιον. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἕνεκα τοῦ φεουδαλικοῦ πολιτεύματος δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ ἀποτύχῃ τελευταῖον. Ταῦτα λέγοντες περὶ τῆς ἀποτυχίας τοῦ ἐπιχειρήματος τῶν δυτικῶν δὲν ἐννοοῦμεν δυστυχῶς ὅτι ἐκ τῶν ἐρειπίων τὰ ὁποῖα τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐπεσώρευσεν ἔμελλε νὰ ἀναθάλῃ ἀμέσως ἡ ἑλληνικὴ ἐθνότης. Ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς εἶχε σχεδὸν ἐντελῶς παρακμάσει, ὁ δὲ τότε μόλις ἀρχίσας νὰ προκύπτῃ εἰς μέσον νεώτερος ἑλληνισμὸς δὲν εἶχεν ἔτι λάβει καιρὸν νὰ ἐνισχυθῇ ἠθικῶς τοσοῦτον ὥστε ἔκτοτε νὰ ἐπιδιώξῃ αὐτοτελῆ πολιτικὴν ὕπαρξιν. Τὰ τελευταῖα λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου καὶ τὰ πρῶτα σπέρματα τοῦ νεωτέρου ἠδυνήθησαν νὰ διακωλύσωσι τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων τῆς Δύσεως, ἀλλ' ἐξαντληθέντα ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ δὲν ἠμπόρεσαν νὰ ἀναπλάσωσιν ἔκτοτε ἀπὸ τοῦ ἐξ αὐτοῦ προκύψαντος χάους νέον κόσμον· καὶ τόσον ὀλιγώτερον ἠμπόρεσαν νὰ διαπράξωσι τοιοῦτό τι ὅσῳ συγχρόνως προέκυπτεν ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ νέα τις μωαμεθανικὴ δύναμις, ἥτις, καίτοι ὅλως στερουμένη τοῦ δημιουργικοῦ πνεύματος τῶν Ἀράβων, συνεκρότησεν ὅμως τὸν στρατὸν αὐτῆς πολὺ ἐπιτηδειότερον τῶν Φράγκων, ἠνάγκασε τὸν μήπω ὀργανωθέντα νέον ἑλληνισμὸν νὰ ἀναλάβῃ αὖθις δεινοτάτους ἀγῶνας, καὶ κατετρόπωσεν ἐπὶ τέλους αὐτήν. Ἡ νέα αὕτη μωαμεθανικὴ δύναμις ἦσαν οἱ καλούμενοι **ὀσμανίδαι** ἢ **ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι** (¹).

Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν πολλάκις νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς παρακμῆς τοῦ μεγάλου σελδζουκικοῦ κράτους, καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἐξασθενήσεως τοῦ ἐν Ἰκονίῳ ἱδρυθέντος τμήματος αὐτοῦ, ὅπερ δὲν ἐσώθη ἐπὶ τῆς γιγαντώδους τῶν Μογγόλων ἐπιδρομῆς εἰμὴ διὰ φόρου καὶ ὑποτελείας πρὸς αὐτούς. Ἡ μογγολικὴ αὕτη ἐπιδρομὴ συνέβη τῷ 1243, κατὰ τὸ ἕβδομον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ σελδζουκικοῦ σουλτάνου Γκαγιασσεδδὶν Καϋχοσρὲφ Β', υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Ἀλαεδδὶν Α'. Ὁ Γκαγιασσεδδὶν Β' κατατροπωθεὶς ὑπὸ τῶν πολεμίων ἐκείνων ἀνεγνώρισε τὴν κυριαρχίαν αὐτῶν καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐδολοφονήθη ὑπὸ τῶν ἰδίων ἐμιρῶν. Τότε κατέλαβον τὴν ἐν Ἰκονίῳ ἀρχὴν δύο ἀνήλικοι αὐτοῦ υἱοί, πράγματι δὲ ἡ ἐξουσία διεξήγετο ὑπὸ τοῦ παρ' αὐτοῖς ἑδρεύοντος ἐπιτρόπου τοῦ ἡγεμόνος τῶν Μογγόλων, ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν ἔκτοτε κατελύθη τὸ κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν σελδζουκικὸν κράτος, ἂν καὶ οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ σουλτάνων ἐξηκολούθησαν ἔτι ἐπὶ πεντήκοντα περίπου ἐνιαυτοὺς ἄρχοντες ὀνόματι ἐν Ἰκονίῳ, μέχρις οὗ ὁ τελευταῖος τῶν σελδζουκιδῶν, Γκαγιασσεδδὶν καὶ οὗτος καλούμενος, ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν Μογγόλων ὀλίγας ἡμέρας, ἀφοῦ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ἀλαεδδὶν Γ' εἶχεν ἢ ὑπὸ τῶν Μογγόλων θανατωθῇ ἢ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του δηλητηριασθῇ τῷ 1299 ἢ τῷ 1307, διότι ὁ Χάμμερ ἀποδίδει εἰς τὸ γεγονὸς ἀλλαχοῦ μὲν ταύτην, ἀλλαχοῦ δ' ἐκείνην τὴν χρονολογίαν. Ἀλλὰ καὶ οἱ Μογγόλοι δὲν διετήρησαν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ εἰμὴ μέχρι τινὸς μόνον τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ἐν Ἰκονίῳ κράτους· ἐν τῷ μεταξὺ παρακμάσαντες ὡσαύτως, ἠναγκάσθησαν νὰ ἀνεχθῶσι τὴν κατάληψιν ὅλων τῶν χωρῶν ἐξ ὧν συνέκειτο τὸ σελδζουκικὸν κράτος, ὑπὸ διαφόρων νέων τουρκικῶν ἢ τουρκομανικῶν δυναστῶν, ὧν εἷς ἦτο καὶ ὁ Ὀσμάν, τοῦ ὁποίου εἰδικώτερον θέλομεν ἐκθέσει τὰς περιπετείας, διότι αὐτὸς ὑπῆρξεν ὁ

(¹) Ἀλλὰ δημιουργικὸν πνεῦμα πολιτικὸν ἔδειξαν μεῖζον οἱ ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι ἢ οἱ Ἄραβες, ὧν ἡ δύναμις συνίστατο κυρίως ἐν τῇ ἠθικῇ δυνάμει τοῦ μωαμεθανισμοῦ καὶ τῇ ὁρμητικῇ αὐτοῦ ἐπεκτάσει. Οὐδὲν κράτος ἀσιατικὸν εἴτε μωαμεθανικὸν εἴτε προμωαμεθανικὸν ἱδρύθη ἐπὶ βάσεων πολιτικῶν οὕτω στερεῶν καὶ ἔλαβε πολιτικὴν ἀνάπτυξιν οὕτω στερεὰν καὶ μόνιμον καὶ ὕπαρξιν διαρκεστέραν ἀναλόγως ἢ πάντα τὰ ἄλλα ἀσιατικὰ μωαμεθανικὰ κράτη, ὡς τὸ ὀθωμανικόν. Ἡ ὑπεροχὴ τῶν Ἀράβων ἦν μᾶλλον φύσεως καὶ χαρακτῆρος ἀκραιφνῶς πνευματικοῦ.

ἀρχηγέτης τῆς σήμερον ὑφισταμένης ὀσμανικῆς κυριαρχίας. Ὅτε ὁ Τζιγκισχάν, ὁ φοβερὸς τῶν Μογγόλων ἡγεμών, κατέλαβε τὸ ἐν Περσίᾳ χοβαρεσμιακὸν κράτος, εἷς τῶν εὐπατριδῶν τῶν ὀγούζων ἐπιλεγομένων Τούρκων, ὁ Σουλεϊμὰν-Σάχ (¹), ἀπεδήμησεν ἐκ τοῦ Χορασσάν, ὅπου κατῴκει πρὸς δυσμὰς καὶ ἐγκατεστάθη μετὰ τῆς φυλῆς αὐτοῦ τῆς συγκειμένης ἐκ 50.000 ψυχῶν, εἰς Ἀρμενίαν, τῷ 1224. Μετὰ ἑπτὰ δ' ἔτη νομίσας ὅτι δύναται νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια ἀπῆλθε μὲν ἐπὶ τούτῳ, ἐπνίγη δὲ διερχόμενος τὸν Εὐφράτην· καὶ τότε ἐκ τῶν τεσσάρων αὐτοῦ υἱῶν οἱ μὲν δύο πρῶτοι ἐπέστρεψαν εἰς τὴν πατρίδα των Χορασσάν, οἱ δὲ δύο νεώτεροι, ὁ Δινδὰρ καὶ ὁ Ἐρτογρούλ, μετὰ 400 μόνον οἰκογενειῶν τραπέντες αὖθις πρὸς δυσμάς, ἦλθον νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον ἐντὸς τοῦ κράτους τοῦ σελδζουκίδου σουλτάνου Ἀλαεδδὶν Α'. Ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν ὁ Ἐρτογρούλ, καθὸ ἱκανώτερος, ἐκυβέρνα τὴν μικρὰν ἐκείνην φυλὴν καὶ εὐτυχήσας νὰ συνδράμῃ τὸν Ἀλαεδδὶν Α' εἰς διαφόρους κατὰ Τατάρων καὶ Ἑλλήνων πολέμους ἔλαβε παρ' αὐτοῦ μικράν τινα περὶ τὰ ἑλληνικὰ μεθόρια χώραν, ἐν ᾗ κατοικῶν ὡς ὑποτελὴς ἔργον εἶχε τὸ φυλάττειν τὰ ὅρια καὶ ἀμύνεσθαι ὑπὲρ αὐτῶν (²). Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πᾶσα μὲν ἡ Βιθυνία ἀνῆκεν ἔτι εἰς τοὺς Ἕλληνας, τὸ δὲ πλεῖστον τῆς πρὸς μεσημβρίαν αὐτῆς κειμένης ἐπικτήτου Φρυγίας ὑπήγετο εἰς τοὺς σελδζουκίδας, ὥστε τὸ ὄρος Τῆμνον ἐχώριζε τὰς πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κτήσεις τῶν δύο ἐπικρατειῶν. Ἰδίως δὲ ἡ ἐπιτραπεῖσα εἰς τὸν Ἐρτογροὺλ χώρα ἦτο διὰ μὲν τὰς θερινὰς αὐτοῦ διατριβὰς αὐτὴ ἐκείνη ἡ ὀρεινὴ σειρά, διὰ δὲ τὰς χειμερινὰς τὸ εἰς τὰς ὑπωρείας αὐτῆς κείμενον Σεραϊτζίκ. Ἐκεῖ διέτριψεν ὁ Ἐρτογροὺλ μετὰ τῶν ποιμνίων αὐτοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων ὡς μέγας τις ποιμὴν μᾶλλον ἢ ὡς δυνάστης, ὡς Τζέλιγκας, καθάπερ ἤθελον εἴπει οἱ καθ' ἡμᾶς βλαχοποίμενες, ἐπὶ 50 περίπου ἔτη, ἐντὸς τῶν ὁποίων οὐδὲν ἀναφέρεται πολεμικὸν αὐτοῦ κατόρθωμα· καὶ ἐκεῖ ἐν τῷ μεταξὺ ἐγέννησε τρεῖς υἱούς, ὧν ὁ πρεσβύτερος Ὀσμάν, γεννηθεὶς περὶ τὸ 1260, ἤρχισε πρῶτος νὰ ἐκτείνῃ τὰς πατρικὰς κτήσεις. Αἱ πρῶται αὐτοῦ συμπλοκαί, αἵτινες ἄλλως τε ἐγένοντο οὐ μόνον πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀλλὰ καὶ πρὸς Τούρκους γείτονας, ὑπῆρξαν μικροῦ λόγου ἄξιαι, κατὰ τοῦτο δὲ μόνον πρέπει νὰ μνημονευθῶσιν, ὅτι εἰς μίαν ἐξ αὐτῶν ἠχμαλώτευσε τὸν ἕλληνα δυνάστην φρουρίου τινὸς κειμένου μὲν περὶ τὸν

(¹) Ὁ *Σουλεϊμάνσαχ*, υἱὸς τοῦ *Καϊάλπ*, διετέλει μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς φυλῆς αὐτοῦ ἐν ὑπηρεσίᾳ μισθοφορικῇ παρὰ τῷ μεγίστῳ καὶ ἰσχυροτάτῳ τῶν τοῦ *Χοβαρεσμιακοῦ* κράτους ἡγεμόνων Μωχαμὲτ Γ' *Χοτβεδδίν*, ὅτε τὰ ἀπειροπληθῆ μογγολικὰ καὶ ταταρικὰ στίφη τοῦ *Τεμουτζὶν Δζιγισχάν*, κατέκλυζον τὴν κεντρικὴν Ἀσίαν καὶ ἰδίως τὰς χώρας τοῦ χοβαρεσμιακοῦ κράτους. Τοῦ πελάγους τούτου τῶν βαρβαρικῶν καταστροφῶν καὶ συμφορῶν τῆς κεντρικῆς Ἀσίας ἐπιπλεύσας ὁ Σουλεϊμάνσαχ μετὰ τῆς ἐκ 52 χιλ. ψυχῶν συγκειμένης φυλῆς αὐτοῦ ἔσπευσε πρὸς δυσμὰς παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου, εἰς τὰς περὶ τὴν νῦν *Ἐρζιγκιὰν* χώρας, ὅπου κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ Εὐφράτου ἐπνίγη.

(²) Ἐπὶ τοῦ *Ἀλαεδδὶν Α' Καϊκοβὰδ* (1222—1237) εἰσῆλθεν ὁ *Ἐρτογροὺλ* εἰς τὸ σελδσουκικὸν κράτος· ἀλλ' ὁ σουλτάνος, ᾧ προσήνεγκεν ὑπηρεσίας καὶ παρ' οὗ ἠμείφθη διὰ τιμαρίου, ἦν ὁ Ἀλαεδδὶν Β'. Ἡ πρὸς τὸν Ἀλαεδδὶν Α' λεγομένη ὑπηρεσία τοῦ Ἐρτογροὺλ φέρει μᾶλλον χαρακτῆρα ῥωμαντικῶν παραδόσεων, φαίνεται δὲ ὅτι ἀπέναντι τῶν περιᾳδομένων τούτων ὑπηρεσιῶν τοῦ Ἐρτογροὺλ καὶ τῶν 400 ἱππέων αὐτοῦ ὁ Ἀλαεδδὶν Α' ἐπέτρεψε τοῖς εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ καταφυγοῦσιν ὁμοεθνέσι Τούρκοις τοῦ Ἐρτογροὺλ νὰ καταλάβωσι τὸ ὄρος *Τουμανίτζ* (ἐν ταῖς ὑπωρείαις τοῦ βιθυνικοῦ *Ὀλύμπου*) χάριν θερινῆς βοσκῆς, διὰ χειμῶνα δὲ τὰς πέριξ πεδιάδας τοῦ Σογούτ. Τὸ *τιμάριον*, ὅπερ ἐδόθη βραδύτερον τῷ Ἐρτογροὺλ ὑπὸ τοῦ Ἀλαεδδὶν Β' ἦν ἡ μικρὰ χώρα Πουζονοὺ=μέτωπον πάγου) ἐγγὺς τοῦ *Ἐσκισεχὶρ* (τοῦ πάλαι Δορυλαίου), ὅπερ ὠνομάσθη εἶτα ὑπὸ τοῦ Ἀλαεδδὶν *σουλτανονοῦ* (=μέτωπον τοῦ Σουλτάνου) πρὸς τιμὴν τοῦ *Ἐρτογροὺλ* ἀμυνομένου ἐνταῦθα γενναίως ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν Τατάρων καὶ Μογγόλων ἐπὶ τῶν ὁρίων αὐτῶν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ σελδσουκικοῦ κράτους.

γείτονα τοῦ Τήμνου ὄρους Ὄλυμπον, καλουμένου δὲ ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν Χερμέγκια. Ὁ Ἕλλην οὗτος ὀνομάζεται ὑπ' αὐτῶν Μιχαὴλ Κέσε (1), τὸ δ' ἐπώνυμον τοῦτο κατὰ μὲν τὸν Λεϋγκλαΰιον ἦτο παραφθορὰ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως Κόσσυφος, κατὰ δὲ τὸν Χάμμερ τουρκικὴ λέξις σημαίνουσα τὸν ὀξυγένειον (2). Τὸ σπουδαιότερον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Μιχαὴλ οὗτος, εἴτε Κόσσυφος εἴτε Ὀξυγένειος ἐπωνυμούμενος, ἀπέβη, ἀπὸ αἰχμαλώτου τοῦ Ὀσμάν, φίλος καὶ σύμβουλος αὐτοῦ πιστότατος· ὅτι βραδύτερον ἠσπάσθη τὸ μωαμεθανικὸν θρήσκευμα, ἀναδειχθεὶς εἷς τῶν ἰσχυροτάτων προμάχων τῆς προαγομένης τοῦ Ὀσμὰν δυνάμεως καὶ ὅτι οἱ ἀπόγονοι αὐτοῦ οἱ καλούμενοι Μιχάλογλοι, ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διέπρεψαν ἐν τῇ ὀσμανικῇ ἱστορίᾳ ἐπὶ πλούτῳ καὶ δυνάμει· ὥστε ἐκ πρώτης ἀφετηρίας βλέπομεν χριστιανὸν ταυτίζοντα τὴν τύχην αὐτοῦ μετὰ τῆς ὀσμανικῆς δυναστείας, τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς δυναστείας ταύτης ἀσμένως ἀποδεχόμενον τὸν χριστιανὸν ἐντὸς τῆς θρησκείας καὶ τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ. Τοιοῦτό τι ἐγένετο ἐπὶ τῆς πρώτης τῶν Ἀράβων ἐμφανίσεως, ἀλλὰ τὰ νῦν ἐπενήργησεν εἰς τὴν τύχην τοῦ Ἑλληνισμοῦ πολὺ μᾶλλον ἢ τότε.

Τὸ δὲ πρῶτον σπουδαῖον τοῦ Ὀσμὰν κατόρθωμα ἐγένετο περὶ τὸ 1288 μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Ἐρτογρούλ. Ὁ Ὀσμὰν περιελθὼν τότε εἰς ῥῆξιν πρός τινας ἡγεμόνας τῶν μεθορίων αὐτοκρατορικῶν φρουρίων καὶ ἰδίως πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Μελαγγείων, ἅτινα, ἂν καὶ κείμενα ἐντὸς τῆς ἐπικτήτου Φρυγίας, ἀνῆκον ἔτι εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐκυρίευσε τὸ φρούριον τοῦτο. Ἡ ἅλωσις αὐτοῦ ἐγένετο ἐπὶ τοῦ Ἀλαεδδὶν Γ' (3) καὶ ἐν μέρει τῇ συμπράξει αὐτοῦ, ὅστις, καίτοι διετέλεσε προτελευταῖος ἢ μᾶλλον τελευταῖος σελδζουκίδης σουλτάνος, εἶχεν ὅμως δώσει δείγματά τινα ζωῆς καὶ ἐνεργείας. Ὅθεν ἀνηγόρευσε τὸν Ὀσμὰν μπέυν τῶν τε Μελαγγείων (Καραδζᾶ Χισσάρ) καὶ Δορυλαίου (Ἐσκίσερ) πέμψας εἰς τὸν πιστὸν καὶ γενναῖον ἐκεῖνον ὑποτελῆ καὶ τὰ σύμβολα τοῦ ἐπιτραπέντος τότε αὐτῷ ἡγεμονικοῦ ἀξιώματος, ἤτοι σημαίαν, τύμπανον καὶ ἵππουραν. Εἰς τὸν πρῶτον τοῦτον λόγου ἄξιον πρὸς τοὺς ἡμετέρους πόλεμον τοῦ Ὀσμὰν συνέβησαν πάλιν γεγονότα τινὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὅλης μετέπειτα πολιτείας τοῦ κράτους τούτου. Ἐν τῇ μάχῃ τῇ προηγηθείσῃ τῆς ἁλώσεως τοῦ Καραϊτζᾶ Χισσὰρ ἔπεσε μὲν εἷς τῶν νεωτέρων ἀδελφῶν τοῦ Ὀσμάν, ἔπεσε δὲ καὶ ὁ νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ φρουράρχου τοῦ Καραϊτζᾶ Χισσάρ, Κάλαννος ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν καλούμενος, ἐκ παραφθορᾶς τοῦ Καλοϊωάννης κατὰ τὴν τοῦ Χάμμερ εἰκασίαν. Ἅμα ἰδὼν αὐτὸν πεσόντα ὁ Ὀσμὰν ἀνέκραξεν· ἐξεντερίσατέ τον! καὶ αὕτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη δεινὴ τῆς ὀσμανικῆς βαρβαρότητος κατὰ γενναίως ἀντιστάντων χριστιανῶν πρᾶξις, παρόμοιαι τῆς ὁποίας τοσάκις ἔμελλον νὰ ἐπαναληφθῶσιν ἐπὶ πολλὰς μετέπειτα ἑκατονταετηρίδας. Συγχρόνως ὅμως ἅμα ὁ Ὀσμὰν ἐγένετο κύριος τοῦ Καραϊτζᾶ Χισσὰρ καὶ ἤρχισε νὰ ἀπονέμῃ δικαιοσύνην ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς πόλεως ταύτης, συμπεσούσης δίκης μεταξὺ μωαμεθανοῦ καὶ χριστιανοῦ, ὁ Ὀμὰν δὲν ἐδίστασε νὰ ἀπονείμῃ δικαιοσύνην εἰς τὸν τελευταῖον. Πάλιν δὲ ἐν ταῖς περιπετείαις τοῦ προκειμένου πολέμου ὁ μωαμεθανὸς ἡγεμὼν μικροῦ ἐδέησε νὰ περιπέσῃ εἰς ἐνέδραν ὀλεθρίαν, ἐξ ἧς ἐσώθη ὑπὸ χριστιανοῦ, ὅστις ὀνομαζόμενος ἀπὸ τοὺς Τούρκους χρονογράφους Ἄρατος ἀνήγγειλεν αὐτῷ τὸν κίνδυνον. Ὁ δὲ Μιχαὴλ Κέσε ἐξηκολούθει ὢν φίλος καὶ σύμμαχος τοῦ Ὀσμάν, ἂν καὶ διετήρει ἔτι τὸ πάτριον θρήσκευμα, καὶ μετ' οὐ πολὺ ὑπάνδρευσε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Καλάν-

(1) Ὀρθότερον *Κωσὲ Μιχάλ*.

(2) *Κοσὲ* σημαίνει ἁπλούστατα σπανός. *Κοσὲ Μιχὰλ*=Μιχαὴλ Σπανός.

(3) Ἐπὶ τοῦ Ἀλαεδδὶν Β'.

νου ἐκείνου, πρὸς ὅν πεσόντα, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, τοσοῦτον ἀγρίως ἐπολιτεύθη ὁ Ὀσμάν. Ἐκ τῶν τεκμηρίων τούτων ὑποφαίνονται δύο τινὰ διδακτικώτατα· πρῶτον ὅτι ἔκτοτε ὑπῆρχεν ἐν τῷ πνεύματι τῆς δορικτήτορος ἐκείνης γενεᾶς ἥ τε ἀδυσώπητος τιμωρία τῶν πεισματωδῶς ἀνθισταμένων χριστιανῶν καὶ ἡ πρὸς τοὺς ὑποτασσομένους ἐπιείκεια· καὶ δεύτερον ὅτι πολλοὶ τῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας χριστιανῶν, εἴτε μὴ ἔχοντες ἰσχυρὸν τὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ αἴσθημα εἴτε ἀπελπισθέντες ἐκ τῆς ἀσθενείας καὶ τῆς παραλυσίας τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει κράτους προθύμως συνεβιβάζοντο πρὸς τὴν προαγομένην νέαν μωαμεθανικὴν δύναμιν.

Μετά τινας ἐνιαυτούς, καθ' οὓς οὐδὲν πάλιν ἀναφέρεται πολεμικὸν γεγονός, ὁ Ὀσμὰν περιελθὼν αὖθις εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῶν περὶ τὰ μεθόρια τῆς Βιθυνίας καὶ τῆς ἐπικτήτου Φρυγίας φρουρίων, ἐκυρίευσεν ἀλληλοδιαδόχως τὰ Βηλόκωμα (Βελεντζὶκ), τὰ Ἁγγελόκωμα (Ἀϊνεγέλ) καὶ τὸ Γιὰρ Χισσάρ. Καὶ ἐπειδὴ περὶ τοὺς χρόνους τούτους κατελύθη ὁριστικῶς τὸ σελδζουκικὸν κράτος, ὁ Ὀσμὰν ἀπέβη ἔκτοτε ἀνεξάρτητος κύριος τῆς χώρας ἧς ἦρχε περὶ τὸν Ὄλυμπον.

Νόμισμα σελδσουκίδου ἐμίρου τῆς Ἐφέσου

(Ὁ τύπος τοῦ νομίσματος εἶναι ὁ τῶν νομισμάτων Νεαπόλεως, ἡ δὲ ἐπιγραφὴ λατινική. Ἐν αὐτῇ ἡ Ἔφεσος ἀναφέρεται ὡς «ΘΕΟΛΟΓΟΣ» ἐκ τοῦ ὀνόματος Ἰωάννου Θεολόγου, τοῦ Εὐαγγελιστοῦ).

Καθὰ ἠξεύρομεν ἤδη, ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ σελδζουκικοῦ κράτους εἶχον προκύψει περὶ τὰ τέλη τῆς 13 ἑκατονταετηρίδος καὶ ἄλλαι πολλαὶ τουρκικαὶ δυναστεῖαι, καὶ τὰ πλεῖστα μάλιστα τουρκικὰ ὀνόματα τῶν χωρῶν τῆς χερσονήσου ἐκείνης παρήχθησαν ἀπὸ τῶν ἀρχηγετῶν τῶν προκειμένων δυναστειῶν. Τῆς Μυσίας ἦρχεν ὁ Καρασῆ ἑδρεύων ἐν Περγάμῳ· τῆς Λυδίας καὶ Μαιονίας (1) ὁ Σαροῦ-Χὰν καὶ ὁ Ἀιδδὶν (2)· τῆς Καρίας ὁ Μεντεσχέ· τῆς δὲ Λυκίας καὶ Παμφυλίας ὁ Τεκκέ. Πρὸς βορρᾶν τούτου εἰς τὴν μεσογαίαν ἐδυνάστευεν ἐν Πισιδίᾳ μὲν καὶ ἐν Ἰσαυρίᾳ ὁ Χαμίτ, καὶ πρὸς βορρᾶν τούτου εἶχε στήσει ἐν Λυκαονίᾳ (3) τὴν ἕδραν αὐτοῦ ὁ Καραμάν, κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὰ Λάρανδα καὶ ἔπειτα εἰς Ἰκόνιον, τὴν ἀρχαίαν τοῦ ὅλου σελδζουκικοῦ κράτους πρωτεύουσαν, ὢν τότε ὁ ἰσχυρότατος ὅλων τῶν μικρῶν ἐκείνων ἡγεμόνων. Πρὸς τὸ βορειοδυτικὸν τῆς εὐρείας αὐτοῦ χώρας ἐδέσποζεν ἐν τῇ βορείῳ Φρυγίᾳ ὁ Κέρμιαν, ὁ μόνος τῶν ἡγεμόνων τούτων, ὅστις δὲν ἔδωκε τὸ ὄνομά του εἰς τὴν ὑποτεταγμένην αὐτῷ χώραν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐπωνομάσθη αὐτὸς ἐκ τῆς ἀρχαίας αὐτῆς πρωτευούσης, ἥτις, καλουμένη Κεραμῶν ἀγορά, ἔκειτο πλησίον τοῦ Κοτυαείου. Ἔπειτα περὶ τὸν Ὄλυμπον ἐν μέρει μὲν ἐν τῇ ἐπικτήτῳ Φρυγίᾳ, ἐν μέρει δὲ ἐν Βιθυνίᾳ ἦρχον οἱ ὀσμανίδαι Τοῦρκοι· πρὸς ἀνατολὰς δὲ καὶ πρὸς βορρᾶν αὐτῶν εἰς Κασταμῶνα (τὴν ἀρχαίαν πατρίδα τῶν Κομνηνῶν), ἤτοι ἐν Παφλαγονίᾳ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ γωνίᾳ τῆς Βιθυνίας, οἱ υἱοὶ τοῦ Οὐμουρμπέυ καὶ τοῦ Ἰσφενδιάρ, οἵτινες μετ' ὀλίγον ἐκυριάρχησαν καὶ τῆς Σινώ-

(1) Ἀλλὰ *Μαιονία* εἶναι τὸ παναρχαῖον ὄνομα μέρους τῆς *Λυδίας*, ἥτις ἐν τοῖς ἱστορικοῖς χρόνοις περιελάμβανε καὶ τὴν πάλαι Μαιονίαν.

(2) Ὁ *Σαρουχὰν* (κυρίως ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰσακβεγ) ἥδρευεν ἐν Μαγνησίᾳ καὶ ὁ Ἀιδὶν ἐν τῇ ὁμωνύμῳ πόλει Ἀϊδὶν τῇ παρὰ τὰς ἀρχαίας Τράλλεις.

(3) Καὶ ἐν Τραχείᾳ Κιλικίᾳ.

πης, ὅπου ἐσῴζετο ὡς ὑποτελὴς αὐτῶν ὁ ἔσχατος τῶν σελδζουκιδῶν ἀπόγονος Γαζῆ Τσελεπῆς, ἀπὸ τοῦ 1307 μέχρι τοῦ 1357. Ἐκ τῶν δέκα τούτων δυναστῶν εἷς τῶν μικροτέρων ἦτο ὁ Ὀσμάν,τοῦ ὁποίου ἡ χώρα μόλις εἶχε μῆκος δρόμου μιᾶς ἡμέρας· καὶ ὅμως τὸ μικρὸν τοῦτο κράτος ἔμελλεν οὐ μόνον ἅπαντα ἐκεῖνα τὰ ὁμογενῆ νὰ καθυποτάξῃ ἀλλὰ καὶ τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν φραγκικὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ κυριαρχίαν νὰ καταλύσῃ. Ἡ κλασσικὴ εἰκὼν τοῦ ρυακίου, τὸ ὁποῖον, δεχόμενον εἰς τὴν κοίτην αὐτοῦ καθ' ὅσον προχωρεῖ πλεῖστα ἄλλα ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ ἀριστερῶν κατερχόμενα ὕδατα, ἀποβαίνει ἐπὶ τέλους μέγας καὶ πλευστὸς ποταμός,σπανίως ἐφηρμόσθη προσφυέστερον ἢ εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν πρόοδον τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους (1). Ὁ Ὀσμὰν προέβαινεν εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς χώρας αὐτοῦ βραδέως μὲν ἀλλ' ἀσφαλῶς. Ἀφ' ἧς κατέστη ἀνεξάρτητος,προχωρῶν ὁσημέραι εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Βιθυνίας ἐκυρίευσε τὸ Κεπριχισσὰρ καὶ τὸ Διμσοὺφ εἰς τὰ περὶ Προῦσαν μέρη, τὰ Μάρμαρα εἰς τὰ περὶ Νίκαιαν, καὶ προελάσας ἔπειτα μέχρι Νικομηδείας κατετρόπωσε τῷ 1301 παρὰ τὴν πόλιν ταύτην τὸν ἑταιρειάρχην Μουζάλωνα. Τῆς ἁλώσεως τοῦ Κεπριχισσὰρ προηγήθη χαρακτηριστικὸν ὡσαύτως τῆς γενεᾶς τῶν ὀσμανιδῶν γεγονός. Ἐν τῷ πολεμικῷ συμβουλίῳ, ὅπερ συνεκρότησεν ὁ Ὀσμὰν περὶ τῆς ἐπιχειρήσεως ταύτης, ὁ ἐνενηκοντούτης περίπου θεῖος αὐτοῦ Δινδὰρ ἐγνωμοδότησεν ὅτι δὲν εἶναι φρόνιμον τὸ μελετώμενον βούλευμα καθὸ μέλλον νὰ προκαλέσῃ κατ' αὐτοῦ τὴν κοινὴν ἀντίπραξιν τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν πολεμίων, τῶν τε Ἑλλήνων δηλαδὴ καὶ τοῦ μωαμεθανοῦ δυνάστου Κέρμιαν· ὁ δὲ Ὀσμὰν παροργισθεὶς διὰ τὴν ἀντιλογίαν ἐφόνευσε τὸν θεῖόν του, προοιμιάσας οὕτως εἰς τὰς μυρίας συγγενικὰς σφαγάς, ὧν βρίθει ἡ ὀσμανικὴ ἱστορία. Καὶ εἶχε μὲν δίκαιον ὁ Δινδὰρ προβλέπων ὅτι τὰ ἀλλεπάλληλα τοῦ Ὀσμὰν τολμήματα θέλουσιν ἐπὶ τέλους ἐξεγείρει τὴν προσοχὴν τῶν ἡμετέρων, διότι μετ' οὐ πολὺ πρώτην τῷόντι φορὰν ἀναφέρεται στρατὸς ἐκ Βυζαντίου κατὰ τοῦ Ὀσμὰν ἀποσταλείς· ἀλλ' εἶχε δίκαιον ἀφ' ἑτέρου οὗτος μὴ πτοηθεὶς ἐκ τῆς ἀπειλῆς ταύτης, διότι εἴδομεν αὐτὸν καταβαλόντα τὸν ἑταιρειάρχην Μουζάλωνα.

Παρῆλθον αὖθις ἓξ ἔτη ἐντὸς τῶν ὁποίων οὐδὲν ἀναφέρεται πολεμικὸν γεγονός. Τότε δέ, ἤτοι τῷ 1307, ὁ στρατηγὸς Προύσης μετὰ τῶν περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην μικροτέρων φρουρίων ἐπετέθη κατὰ τοῦ Ὀσμάν, ἀλλὰ κατετροπώθη ὑπ' αὐτοῦ· καὶ ἔκτοτε ὁ μωαμεθανὸς οὗτος δυνάστης δὲν ἔπαυσε, διὰ τῆς ἁλώσεως τῶν διαφόρων περὶ τὴν Νίκαιαν καὶ τὴν Προῦσαν φρουρίων, νὰ περισφίγγῃ ἐπὶ μᾶλλον τὰς δύο ἐκείνας κυριωτέρας τῆς Βιθυνίας πόλεις. Περὶ τὸ 1317 ἡ Νίκαια ἔπασχεν ἤδη τὰ πάνδεινα ἐκ τῶν δύο παρακειμένων αὐτῇ φρουρίων, τῆς Τρικοκίας (Κοιζαχισσὰρ) καὶ τοῦ Καρατεκίν, τὰ ὁποῖα ἦσαν εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων. Περὶ δὲ τὴν Προῦσαν ἔπραξεν ὁ Ὀσμὰν τότε ἕτερόν τι· κατεσκεύασε δύο φρούρια, τῶν ὁποίων αἱ φρουραὶ δὲν ἔπαυον πιέζουσαι αὐτήν. Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων διήρκεσεν ἐπὶ δέκα ὅλα ἔτη, μέχρις οὗ τῷ 1326 ὁ Ὀσμὰν ἤθροισε κατὰ τῆς πόλεως ἐκείνης ἅπασαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν, καὶ ἐπειδὴ τὸ καθ' ἑαυτὸν ἔκειτο κλινήρης ἕνεκα τῆς βασανιζούσης αὐτὸν ποδάγρας ἀνέθηκε τὸ ἐπιχείρημα εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Οὐρχάν, τοῦ ὁποίου ἀπό τινων ἐνιαυτῶν ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ δοκιμάσῃ τήν τε ἀνδρείαν καὶ τὴν δεξιότητα. Ὁ Οὐρχὰν ἐνόμισε πρὸ πάντων ἀπαραί-

(1) Ἄλλοι παραβάλλουσι τὴν γένεσιν καὶ τὴν ταχεῖαν θαυμαστὴν ἀνάπτυξιν καὶ τεραστίαν μεγέθυνσιν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους πρὸς τὰς γιονοστιβάδας τῶν Ἄλπεων, αἵτινες λαμβάνουσαι ἀρχὴν ἀπὸ μικροῦ ὄγκου χιόνος πεπηγμένης ἐν ταῖς κορυφαῖς ἢ κλιτύσι τῶν Ἄλπεων καταφερόμεναι μεγεθύνονται ἐν βραχεῖ τεραστίως καὶ πίπτουσαι διὰ τοῦ ὄγκου αὐτῶν καταστρέφουσιν οἰκήματα καὶ κώμας.

τητον νὰ κυριεύσῃ τοὺς περὶ τὸν Ὄλυμπον κειμένους Ἀδριάνους (Ἐδρενός), οἵτινες ἐλογίζοντο ὡς ἡ κλεὶς τῆς Προύσης. Καὶ τῷ ὄντι, κατορθωθέντος τούτου, ἡ Προῦσα ἔπεσεν ἀμαχητί. Ὁ ἀρχαῖος τοῦ Ὀσμὰν φίλος Μιχαὴλ Κέσε, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀσπασθῆ τὸν ἰσλαμισμὸν καὶ παρίσταται ὡς εἷς τῶν ἀνωτάτων τοῦ στρατοῦ ἀξιωματικῶν, διεπραγματεύθη τὰ τῆς παραδόσεως μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τῆς Προύσης καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἐκχώρησιν τῶν κατοίκων μετὰ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ἀντὶ πληρωμῆς τριάκοντα χιλιάδων χρυσῶν, ποσοῦ τὸ ὁποῖον ἔκτοτε ἀπέβη ὁ ἀναλλοίωτος ἀνώτατος ὅρος τῶν λύτρων παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς. Τοιουτοτρόπως ἐκυριεύθη ἡ Προῦσα, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ πρώτη μεγάλη πόλις, ἣν κατέλαβον οἱ ὀσμανίδαι Τοῦρκοι καὶ ἡ πρώτη τοῦ κράτους αὐτῶν βασιλεύουσα Καὶ ὁ μὲν Ὀσμὰν δὲν εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν ζῶν, διότι ἀπέθανε μικρὸν ἀφοῦ ἔλαβε τὴν ἀγγελίαν τῆς κατακτήσεως αὐτῆς· ἀλλὰ καθ' ἣν ἔδωκε διαταγὴν ἐτάφη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ μεγαλοπρεπῶς ἐντὸς τοῦ καθεδρικοῦ τῆς πόλεως ἐκείνης ναοῦ, μεταβληθέντος εἰς τζαμίον.

Τὸ κάστρον Καρυταίνης ἀπὸ μεσημβρίας.

Ἐνῷ δὲ οἱ ὀσμανίδαι Τοῦρκοι ἐκυρίευον οὕτω κατὰ μικρὸν τὴν Βιθυνίαν, δὲν ἔμενον ἀργοὶ οὐδ' οἱ ἄλλοι τουρκικοὶ δυνάσται οἱ προκύψαντες ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ σελδζουκικοῦ κράτους. Ἰδίως ὁ τῆς Κασταμῶνος ἡγεμὼν Οὐμουρμπέης ἐκυρίευσεν, ἐλεηλάτησε καὶ ἐδῄωσε τὰς ἐν Τρῳάδι Κεγχρέας· ὁ δὲ ἡγεμὼν τοῦ Κέρμιαν, ὁ Ἀλισχήρ, κατέκτησεν ἐν Φρυγίᾳ τὴν περὶ τὸν Μαίανδρον Τρίπολιν καὶ ἐπολιόρκησε τὴν ἐν Λυδίᾳ Φιλαδέλφειαν (Ἀλασέρ) (¹), ἀλλ' ἀπὸ ταύτης ἠναγκάσθη νὰ ἀποχωρήσῃ ὑπὸ Ρογέρου, τοῦ ἡγεμόνος τῶν Καταλανῶν, περὶ ὧν, μισθοφόρων γενομένων τοῦ Ἀνδρονίκου, θέλομεν ὁμιλήσει μετ' ὀλίγον. Ὁ δὲ Σασᾶν, ὅστις διατελέσας γαμβρὸς ἅμα καὶ θεράπων τοῦ δυνάστου Μεντεσχὲ ἔπειτα ἀπεστάτησεν ἀπ' αὐτοῦ καὶ «καθ' ἑαυτὸν δυνάμεις ἄγων ὑπὲρ ἐκεῖνον ἐκραταιοῦτο», ὡς λέγει ὁ Παχυμέρης, ἐγένετο κύριος πρῶτον μὲν τοῦ τῶν Θυραίων φρουρίου, κατόπιν δὲ καὶ τῆς Ἐφέσου, σφάξας μὲν ἱκανοὺς τῶν κατοίκων, τοὺς δὲ πλείστους μετοικίσας εἰς τὸ τῶν Θυραίων φρούριον, ἀφοῦ ἥρπασε παρ' αὐτῶν ἀπίστευτον χρημάτων πλῆθος· ὁ δὲ τοῦ Καραμὰν ἡγεμὼν Ἀλαεδδὶν ἐπεχείρησε δεινὴν ἐπιδρομὴν εἰς Λυδίαν, ἧς ἡ πρωτεύουσα, αἱ Σάρδεις, ἐπί τινα χρόνον διετέλεσε κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπὸ

(¹) Ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ *Ἀλισὶρ* (Alichir) τούτου ἐτυμολογοῦσί τινες τὸ νῦν ὄνομα τῆς Φιλαδελφείας (*Ἀλὰ σεῖρ*), ὅπερ ἑρμηνεύεται καὶ *ὑψηλὴ πολις* (ἀλὰ σείρ) καὶ Θεόπολις (Ἀλλὰχ —σείρ) καὶ ἐρυθρὰ πόλις (Ἀλαδζὰ ἢ ἀλὰ σείρ).

τουρκικὴν καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπὸ ἑλληνικὴν κυριαρχίαν, μέχρις οὗ ἡ τουρκικὴ φρουρὰ ἐξώσθη ἐκεῖθεν ὑπὸ τῆς ἐνισχυθείσης ἑλληνικῆς. Πλὴν τούτων οἱ τοῦρκοι δυνάσται τοῦ Καρασῆ, τοῦ Σαρουχάν, τοῦ Ἀιδδὶν καὶ τοῦ Μεντεσχέ, οἵτινες ἦρχον τῶν παραλίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τοῦ Κιανοῦ κόλπου (τοῦ κόλπου τῶν Μουδανιῶν) μέχρι Τελμισσοῦ, ἐπεχείρουν διὰ τῶν στόλων αὐτῶν ὀλεθρίας ἐπιδρομὰς καὶ ἀποβάσεις εἰς Ῥόδον, Σάμον, Χίον, Κάρπαθον, Λῆμνον, Μυτιλήνην, Κρήτην, εἰς τὰς Κυκλάδας νήσους καὶ ἐνέβαλλον εἰς αὐτὸν τὸν Θρακικὸν Βόσπορον.

Τί δὲ ἔπραττεν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Ἀνδρόνικος Β', ἐπὶ τοῦ ὁποίου συνέβαινον πάντα ταῦτα τὰ γεγονότα καὶ ἰδίως κατεβλήθησαν τὰ θεμέλια τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας; Ὁ Παχυμέρης διηγεῖται ὅτι, καθ' ὃν χρόνον ὁ πατὴρ τοῦ Ἀνδρονίκου Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἀνέκτησε τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τῶν Λατίνων, εἷς τῶν ἰδιαιτέρων τοῦ βασιλέως γραμματέων, διαφωνήσας πρὸς τὴν κοινῶς ἐπικρατήσασαν ἀγαλλίασιν, ὑπέλαβε τὸ γεγονὸς ὡς μέλλον ν' ἀποβῇ πολλῶν δεινῶν πρόξενον καὶ εἶπεν ὅτι «τοῦ λοιποῦ καλόν τις μὴ ἐλπιζέτω, ἐπεὶ Ῥωμαῖοι καὶ αὖθις πατοῦσι τὴν πόλιν». Τινὲς δὲ τῶν νεωτέρων, σχολιάζοντες τὴν ἀπαισίαν ταύτην πρόρρησιν, παρατηροῦσιν ὅτι τφόντι οἱ μέγιστοι τῶν κινδύνων τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐπεκρέμαντο ἀπ' ἀνατολῶν· καὶ ἐν ὅσῳ μὲν ἡ ἑλληνικὴ αὐτοκρατορία ἥδρευεν ἐν Νικαίᾳ ἐπρονόει ἐκ τοῦ σύνεγγυς ὑπὲρ τῆς ἀμύνης κατὰ τῶν πρὸς τοῦτο τὸ μέρος πολεμίων, ἀλλ' ἀφ' ἧς ἀνεκτήθη ἡ ἀρχαία πρωτεύουσα, οἱ βασιλεῖς, ἀπησχολημένοι εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως, ἐντελῶς παρημέλησαν τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας καὶ δὲν προέλαβον οὕτω τὴν αὔξησιν τῆς αὐτόθι τότε σχηματισθείσης νέας φοβερᾶς δυνάμεως. Ταῦτα πάντα ὅμως δὲν εἶναι εἰμὴ μέχρι τινὸς ἀληθῆ. Ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐ μόνον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκληφθῇ ὡς κοινή τις συμφορὰ ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητον καθῆκον ἦτο τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ εἰς τὸν λόγον ὃν ἐξεφώνησεν ἐν τῇ πανηγύρει τῇ τελεσθείσῃ ἐν Νικαίᾳ ἐπὶ τῷ προκειμένῳ κατορθώματι, λόγον ὃν παρατίθησιν ὁ αὐτὸς Παχυμέρης, ἐξήγησε κάλλιστα ὅτι ἡ αὐτοκρατορία, ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ χώρα ἣν ἐκτήσατο περὶ Νίκαιαν, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποτεθῇ ὑφισταμένη ἐν ὅσῳ ἐστερεῖτο τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο, λέγει, ἡ καρδία τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἧς ἄνευ τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ εἰμὴ νεκρὸν καὶ δικαίως πάντες ὠνείδιζον ἡμᾶς ὡς ἀπάτριδας καὶ ἀπόλιδας καθ' οὓς χρόνους ἡ πόλις ἐκείνη διετέλει εἰς χεῖρας ἀλλοτρίας. Ταῦτα πάντα ἦσαν ἀληθέστατα· καὶ εἶναι μὲν ἐπίσης ἀληθὲς ὅτι μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως παρημελήθησαν αἱ ἀνατολικαὶ ἐπαρχίαι, τοῦτο ὅμως ὄχι διότι οἱ Παλαιολόγοι ἐπέστησαν ὁλόκληρον αὐτῶν τὴν προσοχὴν εἰς μόνην τὴν ἀνόρθωσιν τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων ἀλλὰ δι' ἄλλας ποικίλας αἰτίας, πρὸ πάντων δὲ διότι οἱ Παλαιολόγοι ἐδέησε νὰ ἐπιστήσωσιν ἅπασαν αὐτῶν τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς ἀπὸ δυσμῶν κινδύνους. Καὶ πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἄλλως; Οἱ Ὀσμανίδαι οὐδὲ ὑφίσταντο ἔτι παντάπασι περὶ τὰ μέσα τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος. Τὸ δὲ μόνον τότε ὑπάρχον ἐν Ἰκονίῳ σελδζουκικὸν κράτος διετέλει ἐν πληρεστάτῃ παρακμῇ, οὐδεὶς δὲ ἠδύνατο ἔκτοτε νὰ προΐδῃ ὅτι ἐκ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ θέλει προκύψει κράτος ἕτερον ἐπιτήδειον νὰ κατορθώσῃ ὅ,τι δὲν κατώρθωσαν οὔτε οἱ σελδζουκίδαι οὔτε οἱ ἄραβες Μωαμεθανοί. Τἀνάπαλιν δὲ οἱ ἀπὸ δυσμῶν κίνδυνοι ἦσαν οὐχὶ μέλλοντες καὶ ἄδηλοι, ἀλλὰ παρόντες καὶ ὀλέθριοι. Πρὸ μικροῦ ἔτι οἱ Φράγκοι ἦσαν κύριοι τῆς καθέδρας τῶν βασιλέων καὶ τῶν πατριαρχῶν ἡμῶν, καὶ νῦν ἔτι κατεῖχον μὲν λόγου ἄξιον μέρος τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος καί, παρεκτὸς πλείστων μικροτέρων νήσων, ὅλας τὰς μεγάλας, τὴν

Εὔβοιαν, τὴν Κρήτην, τὴν Κύπρον, ἀδιακόπως δὲ ἠπείλουν νὰ ἐπέλθωσι πανστρατιᾷ πρὸς ἀνάκτησιν τῶν προαπολεσθέντων καὶ συμπλήρωσιν τῆς πρὸ αἰώνων μελετωμένης πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς ἡμῶν ὑποδουλώσεως. Εὐλογώτατον λοιπὸν ἦτο νὰ προσέξῃ ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος εἰς τοὺς ἀπὸ δυσμῶν κινδύνους μᾶλλον ἢ εἰς τοὺς ἀπ' ἀνατολῶν.

Μὴ λησμονήσωμεν προσέτι ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐθνότης διήρχετο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κρίσιν τινὰ ἠθικὴν καιρίαν. Ὁ μὲν μεσαιωνικὸς ἡμῶν κόσμος ἐμαραίνετο ὁσημέραι καὶ ἐξέλειπεν, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἤρχισαν νὰ ὑποφώσκωσιν αἱ πρῶται ἀκτῖνες τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ. Ἀλλ' ἡ τροπὴ αὕτη, ἥτις εἰς τοῦτο κυρίως συνίστατο, ὅτι οἱ τότε προπάτορες ἡμῶν ᾐσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ σχετισθῶσι πλειότερον πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμόν, ἦτο ἔτι εἰς τὰ σπάργανα αὐτῆς. Ἐν μὲν τῇ Κωνσταντινουπόλει οἱ λόγιοι ἄνθρωποι ἐμελέτων πολὺ πλειότερον ἢ ἄλλοτε τοὺς ἀρχαίους καὶ ἐκαυχῶντο ἐπὶ τῇ πρὸς αὐτοὺς οἰκειότητι, ἐν δὲ ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις ἤρχισε νὰ ὑποφαίνεται ἀμυδρά τις συνείδησις τῆς σχέσεως ταύτης κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ κατὰ τῶν Φράγκων ἀγῶνες ἐν μέρει τοὐλάχιστον δὲν διεξήγοντο ἐν ὀνόματι τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἀλλ' ἐν ὀνόματι τῆς Ἑλλάδος, ὅπως συνέβη ἰδίως ἐν Ἠπείρῳ, τῆς ὁποίας τὸ δεσποτᾶτον ἐλέγετο ὑπὸ τοῦ λαοῦ **δεσποτᾶτον Ἑλλάδος** [1]. Ἀλλ' οἱ μὲν λόγιοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦσαν κατὰ θεωρίαν μᾶλλον Ἕλληνες ἢ πράγματι, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν ὀλίγους τινάς, ὧν ἐπιφανέστατοι βεβαίως ὑπῆρξαν οἱ γνωστοὶ ἤδη εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν ἀρχιεπίσκοποι Θεσσαλονίκης καὶ Ἀθηνῶν Εὐστάθιος καὶ Μιχαήλ· παρὰ δὲ τοῖς λαοῖς τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν ἀσθενὴς ὁπωσοῦν ἦτο ἔτι ἡ συνείδησις τῆς πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν οἰκειότητος, οὐδὲ ἤρκει νὰ ἐμπνεύσῃ αὐτοῖς τὸ μάχιμον πνεῦμα ὅπερ ἀπῃτεῖτο, ἵνα ἀντιπαλαίσωσιν ἀποχρώντως πρὸς τὰ περιστοιχίζοντα αὐτοὺς ποικίλα δεινά. Ἐν ᾧ λοιπὸν ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς παρήκμαζεν, ὁ ἀντ' αὐτοῦ κυοφορούμενος νεώτερος ἑλληνισμός, ἔχων ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ν' ἀντιπαραταχθῇ πρὸς μυρίους ἀπὸ δυσμῶν καὶ ἀπ' ἀνατολῶν, ἔτι δέ, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει, καὶ ἀπὸ βορρᾶ πολεμίους, δὲν ἠδυνήθη φυσικῷ τῷ λόγῳ ν' ἀνθέξῃ εἰς αὐτούς. Αὐτὴ εἶναι ἡ κυριωτάτη αἰτία τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐπελθούσης πολιτικῆς καταστροφῆς καὶ οὐχὶ ἡ ἐκ Νικαίας εἰς Κωνσταντινούπολιν μετάθεσις τῆς καθέδρας τοῦ βασιλείου. Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ ἐκείνου τοῦ γήρατος, τῆς ἐφηβίας καὶ περιστάσεων δυσχερεστάτων παρήχθη κατάστασις πραγμάτων ὁσημέραι οἰκτροτέρα ἀποβαίνουσα, καὶ τῆς ὁποίας τὸ πρῶτον ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὅτι ἥ τε δυναστεία τῶν Παλαιολόγων καὶ οἱ λειτουργοὶ αὐτῆς ἀνεδείκνυντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀνεπιτηδειότεροι εἰς τὸ νὰ σώσωσι τὴν πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἀνεξαρτησίαν.

Ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν ὅσα ἔπραξεν ὁ ἀρχηγέτης τῶν Παλαιολόγων, ὅστις διετέλεσε βεβαίως ὁ ἄριστος τῶν βασιλέων τῆς δυναστείας ταύτης πλὴν τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ Μιχαήλ, ὡς προεξηγήσαμεν, δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς Φράγκους μᾶλλον ἢ εἰς τοὺς Τούρκους. Οὐδὲ ἀπέβησαν ἀτελέσφοροι οἱ κατὰ τῶν δυτικῶν ἀγῶνες αὐτοῦ, διότι οὐ μόνον τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀλλὰ καὶ ἄλλας τινὰς χώρας ἀνέκτησεν ἀπὸ τῶν Φράγκων, τὸ δὲ σπουδαιότερον κατώρθωσε

[1] Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές. Τὸ ὄνομα *Ρωμαῖος* εἶναι ἔτι τὸ ἐπικρατοῦν ἐθνικὸν ὄνομα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (καὶ ῥωμαΐζειν=λαλεῖν ἑλληνιστί). **Δεσποτᾶτον** τῆς Ἑλλάδος οὐδεμίαν ἔχει ἔννοιαν **ἐθνικὴν** ἢ ἁπλῶς ἐθνολογικὴν ἀλλὰ μόνον γεωγραφικήν, ὅπως τὸ **Ἑλλαδικὸς** ἐν τοῖς προγενεστέροις χρόνοις. Ἀλλ' ἂν ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ δεσποτάτου τῆς **Ἑλλάδος** εὕρωμεν συνείδησιν ἐθνικήν, τί ἄρα πρέπει νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ ὀνόματος **Μεγάλη Βλαχία**, ὅπερ ἀκριβῶς κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐδόθη εἰς παρακειμένην τῇ Ἠπείρῳ ἑλληνικωτάτην χώραν, χωρὶς νὰ οἰκῆται ὑπὸ Βλάχων ἢ Ρουμάνων, ὡς καλεῖται νῦν ὁ παρὰ τὸν Ἴστρον οἰκῶν λαός;

νὰ ματαιώσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν κατὰ τῆς Ἀνατολῆς μεγάλων βουλευμάτων τοῦ Καρόλου τοῦ ἀνδεγαυικοῦ. Ἀλλ' ἐνῷ τὰ κατορθώματα ταῦτα ἐμαρτύρουν ὅτι, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἠλαττώθησαν οἱ πόροι τοῦ κράτους, ἠδύναντο ἔτι μέχρι τινὸς νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ἄμυναν αὐτοῦ τοσοῦτον ὀλίγη ἦτο ἡ πεποίθησις τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος εἰς τὰς ἐθνικὰς δυνάμεις, ὥστε ἄνευ ἀνάγκης καθυπεβάλλετο εἰς πολυειδῶς ἐπιζημίους παραχωρήσεις καὶ θυσίας πρὸς τοὺς ξένους. Παρεχώρησεν εἰς τοὺς Γενουαίους ποικίλα προνόμια· ἐπ' ἐλπίδι ὅτι θέλουσι βοηθήσει αὐτὸν εἰς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὴν ὁποίαν ἀνέκτησεν ἄνευ τῆς ἐλαχίστης αὐτῶν ἐπικουρίας. Παρεχώρησεν ἔπειτα εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ποικίλας ὡσαύτως προνομίας, καίτοι εὐτυχὴς διετέλεσεν εἰς τοὺς κατ' αὐτῶν ἀγῶνας. Τελευταῖον δὲ συνωμολόγησε τὴν ὁλοσχερῆ ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης *ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξευμενίσῃ αὐτόν, ἐνῷ* κατίσχυσε λαμπρῶς τοῦ μόνου πολεμίου, ὃν ὁ ἀρχιερεὺς ἐκεῖνος ἠδύνατο νὰ κινήσῃ κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Συγχρόνως δὲ ἔπραξέ τι καὶ ἐν τῇ Ἀσίᾳ τὸ ὁποῖον διηυκόλυνε πολὺ τὴν πρόοδον τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους προκύψαντος εἰς μέσον Ὀσμάν. Αἱ μεταξὺ Βιθυνίας καὶ Φρυγίας ὀρειναὶ πάροδοι ἐφυλάττοντο πρότερον γενναίως ὑπ' ἀνδρῶν ἰθαγενῶν, οἵτινες εἰς ἀμοιβὴν ἀπελάμβανον τὴν ἀπὸ παντὸς φόρου ἀπαλλαγήν. Ὁ δὲ αὐτοκράτωρ ἐνδίδων εἰς συμβουλὰς ὀλεθρίας κατήργησε τὸ προνόμιον τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων καὶ καθυποβαλὼν αὐτοὺς εἰς ἐπαχθῆ φορολογίαν ἀνέλαβεν αὐτὸς τὴν ἄμυναν τῶν ὀρέων. Ἀλλ' οἱ διορισθέντες παρ' αὐτοῦ φρουροί, τὸ μὲν διότι δὲν ἐπληρώνοντο ὑπὸ τοῦ ταμείου τακτικῶς οἱ μισθοὶ αὐτῶν, τὸ δὲ διότι οἱ ἀξιωματικοί των κατεκράτουν πολλάκις τοὺς μισθοὺς τούτους, περιῆλθον τάχιστα εἰς παραλυσίαν· ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ ἐπιτετραμμένοι πρότερον τὴν ἄμυναν ὀρεῖται ἀπέβαλον τὴν ἕξιν τοῦ πολεμεῖν, καὶ ἐκ τούτων πάντων διηυκολύνθη οὐκ ὀλίγον ἡ τοῦ Ὀσμὰν πρόοδος. Τὸ λάθος τοῦτο ἀνδρὸς κεκτημένου πολιτικὴν καὶ στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ ἄλλως εἰμὴ διὰ τούτου, ὅτι ὁ ἀπὸ τοῦ Ὀσμὰν κίνδυνος ἦτο ἔτι ἄδηλος, ὁ δὲ ἀπὸ τῶν παρακμασάντων Σελδζούκων φόβος εἶχε πολὺ ἐλαττωθῆ, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον εἶχε χρείαν ἀπαραίτητον τῶν φόρων ἐκείνων πρὸς τοὺς ἀδιαλείπτους κατὰ τῶν Φράγκων πολέμους.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1282, ἀποθανόντος τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, περιῆλθεν ἡ ἀρχὴ εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἀνδρόνικον Β'. Ἂν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καίτοι μὴ στερούμενος τὸ καθ' ἑαυτὸν πολλῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν προτερημάτων, ὑπέκυψεν οὐδὲν ἧττον εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς περὶ αὐτὸν συμβαινούσης ἠθικῆς κρίσεως, ὁ Ἀνδρόνικος ὑπῆρξεν ἓν τῶν γνησιωτάτων προϊόντων τῆς κρίσεως ταύτης. Ὁ Ἀνδρόνικος ἦτο εἷς τῶν τότε λογιωτέρων ἀλλὰ σύναμα τῶν ὀλιγώτερον πρακτικῶν ἀνθρώπων. Ἠγάπα δὲ νὰ περιστοιχίζεται ὑπὸ δημοσίων λειτουργῶν, οἵτινες ἐμαρτύρουν μὲν τὴν ὁσημέραι τότε προαγομένην ἀναβίωσιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παιδείας, κτησάμενοι δι' αὐτῆς οὐ μικρὰν περὶ τὸν λόγον χάριν καὶ δεξιότητα, ἀλλὰ δὲν εἶχον προσπορισθῆ τὸν ἀρρενωπὸν χαρακτῆρα, ὅστις ἦτο ἀπαραίτητος ἵνα ἀντιπαραταχθῶσι πρὸς τὰς δεινὰς δυσχερείας πρὸς ἃς ἔδει νὰ παλαίσωσιν. Εἷς τῶν ἐπιφανεστέρων δημοσίων τούτων λειτουργῶν ὑπῆρξεν ὁ μέγας λογοθέτης Θεόδωρος Μετοχίτης. Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ὁ ἐκφωνήσας τὸν ἐπιτάφιον αὐτοῦ λόγον ἐμπίπτει μὲν εἰς ὑπερβολὰς τερατώδεις περὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ ἀγορεύων ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἐκείνη ἡ μεγαληγορία ὑποδεικνύει ἡμῖν τὴν παράδοξον πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνισμὸν λατρείαν ὑπὸ τῆς ὁποίας κατεκυριεύθη ἡ κοινωνία αὕτη ἐν τῷ μέσῳ τῶν καταπιεζουσῶν αὐτὴν συμφορῶν, ὡσανεὶ ζητοῦσα παραμυθίαν τινὰ ἐν ταῖς ἀναμνήσεσι τοῦ παρελθόντος κατὰ τῶν παρόντων δεινῶν καὶ παρασκευάζουσα τὰ ἠθικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἔμελλον βραδύτερον νὰ ἐπιφέρωσιν ἐπὶ τέλους

καὶ τὴν πολιτικὴν ἀναβίωσιν. «Πάλαι γε μὲν ἡ Ἑλλάς, ἀνακράζει, τὴν τῶν λόγων ἑστίαν ἐθρήνησε, τὰς Ἀθήνας, ὁπότ' ἐπιβούλως δραμὼν καθεῖλεν αὐτὰς ὁ λακεδαιμόνιος Λύσανδρος (¹). Ἡμεῖς δ' οὐδ' ἀξίως θρηνεῖν ἔχομεν σήμερον ὅλας Ἑλλάδας αὐταῖς Ἀθήναις συγκαταδύσας. Πάντα γὰρ εἷς ἀνὴρ οὗτος ἦν. Ὦ Μοῦσαι καὶ λόγοι καὶ ἀρεταὶ καὶ πᾶσα παιδεία, πῶς τὰ κρίνα ταχέως οὕτωσί πως ἐμιμήσασθε τοῦ ἀγροῦ, ὀξέως μὲν πρὸς ὕψος καὶ κάλλος ἀρθέντα, ὀξύτερον δ' αὖ καταδύντα πρὸς μαρασμὸν καὶ φθοράν; Οὗτος ἦν ὁ πολλὴν ἐνδειξάμενος πρόνοιαν τῶν ἑξῆς ἐλλογίμων Ἑλλήνων, ὡς μὴ διακινδυνεύοιεν περὶ τὰς κρίσεις τῶν πάλαι σοφῶν. . . . . . . οὗτος ὁ τῆς ἀριστοτελικῆς γλώσσης τὰς λαβυρίνθους ἁπλώσας . . . . Ὦ πῶς μετεμψύχωσίν τινα δοξάζειν καὶ αὐτὸς κεκινδύνευκα ἐπ' ἐκείνῳ γενέσθαι καὶ πάντων ὁμοῦ τὰς ψυχάς, Ὁμήρου, καὶ Πλάτωνος, καὶ Πτολεμαίου καὶ ὅσοι ῥητορεύουσαν πεπλουτήκασι γλῶσσαν, ἐν ἑνὶ τῷ τούτου σώματι συνδραμεῖν καὶ διατρίβειν αὖθις ἐν βίῳ, καθάπερ ὁλκάδι μυριοφόρῳ χρωμένους αὐτῷ;» Καὶ βιβλιοθήκην ἔμψυχον ὀνομάζει αὐτὸν ἀλλαχοῦ τῆς συγγραφῆς του ὁ Γρηγορᾶς, ὅπου καὶ ἐπιφέρει μὲν ὅτι οὐδέποτε ὁ Μετοχίτης ἐπαύσατο συνδυάζων τὸν διανοητικὸν μετὰ τοῦ πρακτικοῦ βίου ἀλλ' ὁμιλεῖ περὶ τούτου εἰς τρόπον ἐμφαίνοντα ὅτι ὁ συνδυασμὸς ἐκεῖνος δὲν ἐγίνετο, ὅπως ἀπῄτουν αἱ περιστάσεις. «Ὃ δὲ πάντων μᾶλλον θαυμάζειν ἔχει τις ἂν τοῦ ἀνδρός, ὅτι τοσούτου πρὸς τῶν κοινῶν πραγμάτων θορύβου καὶ κλύδωνος ἐπικειμένου καὶ φροντίδων ἄλλοτε ἄλλων ἐπικλυζόντων αὐτοῦ τὴν διάνοιαν, οὐδὲν ἦν ὃ τοῦ ἀναγινώσκειν καὶ γράφειν ἀπησχόλησε πώποτε· ἀλλ' οὕτως εἶχε πρὸς ἄμφω δεξιῶς, ὡς ἐκ πρωΐας μὲν ἐς ἑσπέραν ἐν βασιλείοις τὰ κοινὰ διοικῶν ἦν, οὕτως ὁλοσχερῶς καὶ ξύν γε πολλῇ καὶ ζεούσῃ τῇ προθυμίᾳ ὥσπερ ἂν εἰ τῶν λόγων ἔξω παντάπασιν ἐτύγχανεν· ὀψὲ δ' αὖθις ἀπαλλαττόμενος οὕτως ὅλως τῶν λόγων ἐγίγνετο, ὥσπερ ἂν εἰ

Ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος εὐλογούμενος ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ.

(Ἐκ χρυσοβούλλου τοῦ ἔτους [illegible] ἀναφερομένου εἰς τὰς παραχωρουμένας ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος προνομίας εἰς τὴν Μητρόπολιν Μονεμβασίας.

(¹) Καὶ ὅμως, ὅτι ὁ Λύσανδρος καθεῖλε τὰς Ἀθήνας, ἡ Ἑλλὰς [illegible] ὑπὸ ἀγαλλιάσεως «τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἀρχούσης τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος», καθὼς μαρτυρεῖ ὁ μέγας ἀθηναῖος Ξενοφῶν. Ὥστε οἱ λόγοι τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ [illegible] ἱστορικὴν ἀποβλέποντες δὲν μαρτυροῦσιν ἀκριβῆ ἀντικειμενικὴν [illegible] ἱστορίας, ὀλίγον δὲ συνηγοροῦσιν ἄλλως ὑπὲρ τῆς ἰδέας τοῦ συγγραφέως [illegible] τῶν χρόνων τούτων λατρείας τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ὑφ' οἵαν ἐθνικὴν ἔννοιαν [illegible] τὴν τοιαύτην λατρείαν. Ἄλλως τε καὶ ἁπάσης ταύτης τῆς [illegible] τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ κέντρον καὶ ἑστία ἦν πάλιν ἡ Κωνσταντινούπολις [illegible] τῆς Ἑλλάδος».

σχολαστικός τις ἦν καὶ τῶν πραγμάτων παντάπασιν ἐκτός». Ναὶ μὲν ἡ παιδεία εἶναι σύντροφος καὶ πολλάκις ὁδηγὸς τοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς πολύτιμος ἀλλὰ καὶ ἐν ὁμαλωτάτοις καιροῖς οἱ τὰς τύχας τῶν ἐθνῶν διέποντες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀσχολῶνται συγχρόνως περὶ ἔργα φιλολογικὰ εἰμὴ θυσιάζοντες καίρια τοῦ κράτους συμφέροντα, πολὺ δὲ μᾶλλον ἐν καιροῖς κρισίμοις οἷοι ἦσαν οἱ τότε, ὥστε πολὺ φοβούμεθα ὅτι τὸ ὑποθετικῶς ὑπὸ τοῦ Γρηγορᾶ λεγόμενον ἐφηρμόζετο ἐνταῦθα ἀληθῶς, ὁ δὲ μέγας λογοθέτης ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ σχολαστικός τις μᾶλλον ἀνὴρ καὶ τῶν πραγμάτων ἐκτός, ἂν ὄχι παντάπασι, τοὐλάχιστον κατὰ μέγα μέρος. Βέβαιον δὲ εἶναι, ὡς θέλει ἐκ τῶν πραγμάτων μετ' ὀλίγον ἀποδειχθῇ, ὅτι, ἐνῷ ἐφιλοσόφει ἐν τοῖς βιβλίοις, μετεῖχεν ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ ὅλων τῶν προλήψεων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κόσμου.

Ἕτερος πολιτικὸς ἅμα καὶ λόγιος ὑπῆρξεν ἐπὶ Ἀνδρονίκου ὁ Μάξιμος Πλανούδης, ὅστις σταλεὶς εἰς Ἐνετίαν πρέσβυς, ἵνα δώσῃ ἐξηγήσεις περὶ τῶν παθημάτων ὅσα ὑπέστησαν οἱ Ἐνετοὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ τοῦ ἐν ἔτει 1294 ἐκραγέντος πολέμου, ἐκρατήθη αὐτόθι ὡς ὅμηρος καὶ μετεχειρίσθη τὸν χρόνον τοῦτον τῆς ἀργίας εἰς τὸ νὰ μεταφράσῃ ἑλληνιστὶ τὴν ***περὶ τῶν παραμυθιῶν τῆς φιλοσοφίας*** συγγραφήν, ἣν ὁ ρωμαῖος Βοήθιος εἶχε συγγράψει κατὰ τὴν ἕκτην ἑκατονταετηρίδα ἐν φυλακῇ, μικρὸν πρὶν θανατωθῇ ἐκ διαταγῆς τοῦ τότε ἄρχοντος τῆς Ἰταλίας Θευδερίχου. Ἀλλ' ὁ Πλανούδης εὐτυχέστερος τοῦ Βοηθίου ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἐπιζήσας μακρὸν ἔγραψε πολλὰ καὶ ποικίλα, ἰδίως δὲ μετέφρασεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὰς τοῦ Κικέρωνος πραγματείας, τὰ ὑπομνήματα τοῦ Καίσαρος καὶ τὰς μεταμορφώσεις καὶ ἡρωίδας τοῦ Ὀβιδίου. Ὁ δὲ Ἰωάννης Γλυκὺς ὁ διακρινόμενος ὡσαύτως ἐπὶ περιουσίᾳ σοφίας «ὅση τε περὶ τὰ θεῖά τε καὶ ἡμέτερα δόγματα καὶ ὅση περὶ τὸν ἕλληνα λόγον ἠσχόληται», διέτρεξε ποικιλώτερον στάδιον. Διατελέσας λογοθέτης τῶν οἰκιακῶν ἐστάλη μετὰ τοῦ Θεοδώρου Μετοχίτου πρέσβυς εἰς Κύπρον καὶ εἰς Ἀρμενίαν καὶ ἔγραψε περὶ τῆς πρεσβείας ταύτης πραγματείαν σῳζομένην μέχρι τῆς σήμερον. Ἔπειτα ἐγένετο λογοθέτης τοῦ δρόμου καὶ τελευταῖον τῷ 1316 ἀνέβη εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον. Ἄξιον δὲ σημειώσεως περὶ τούτου εἶναι ὅτι προεχειρίσθη πατριάρχης, ἔχων οὐ μόνον υἱοὺς καὶ θυγατέρας ἀλλὰ καὶ γυναῖκα. Καὶ τοῦτο μὲν ᾠκονομήθη, «τῆς γυναικὸς αὐτοῦ τὸ μοναχικὸν εὐθὺς ὑπελθούσης σχῆμα». Ἀλλ' ὁ ἀνὴρ ἔπασχε συγχρόνως καὶ ἐξ ἀρθρίτιδος «καὶ ἦν ἀνάγκη κατὰ τὰς τῶν ἰατρῶν κρίσεις κρέατι τοῦτον χρῆσθαι». Τούτου ἕνεκα οὐδὲ τὸ μοναχικὸν ἔλαβε σχῆμα πρὶν ἢ πατριαρχήσῃ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ πολλάκις παρ' ἡμῶν παρατεθεὶς Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς, ὁ γράψας τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας λόγους ΛΖ', καὶ ἄλλα πολλὰ μικρότερα ἔργα φιλοπονήσας, δὲν ὑπῆρξεν ἀμέτοχος τῶν δημοσίων πραγμάτων ἐπὶ Ἀνδρονίκου, καίτοι νεώτερος ὢν πάντων τῶν προμνημονευθέντων, διότι ἀπεποιήθη μὲν τὴν ὑπὸ τοῦ βασιλέως προσενεχθεῖσαν αὐτῷ ἀξίαν τοῦ Χαρτοφύλακος, ἀπεστάλη ὅμως βραδύτερον ὡς πρέσβυς πρὸς τὸν κράλην Σερβίας καὶ πολυειδῶς μετέσχε τῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων διεξαγωγῆς, προτραπεὶς νὰ δεχθῇ καὶ αὐτὸ τὸ πατριαρχικὸν ἀξίωμα, ὅπερ ὅμως ἀπεποιήθη. Ἀλλ' ὁ μᾶλλον πολύκροτος τῶν λογίων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ὑπῆρξε βεβαίως ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ὁ βραδύτερον περιβληθεὶς καὶ αὐτὸ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, ἀναγκασθεὶς ἔπειτα τῷ 1355 νὰ παραιτηθῇ τοῦ θρόνου καὶ μονάσας ἔγραψε μακροτάτην τῶν χρόνων ἐκείνων ἱστορίαν, ἥτις κυρίως εἰπεῖν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τῆς ἑαυτοῦ πολιτείας ἀπολογία καὶ ἐγκώμιον. Καὶ ἀνεδείχθη μὲν πρακτικώτερος ὅλων τῶν τότε λογίων ἀνδρῶν ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ ἐμπειρία αὐτοῦ, ἐπειδὴ εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέβλεπεν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ θεραπεύσῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φιλαρχίαν, συνετέλεσεν εἰς τὴν αὔξησιν τῶν δημοσίων συμφορῶν πολὺ μᾶλλον ἢ ἡ τῶν συναδέλφων

αὐτοῦ ἀπειρία. Ἄλλως τε τὸ ἐνεργὸν τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ στάδιον δὲν ἤρχισεν εἰμὴ περὶ τὰ τέλη τῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Β' βασιλείας· ὥστε εἰς τὸ κυριώτατον τῆς βασιλείας ταύτης μέρος, περὶ οὗ πρόκειται ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ὁμιλήσωμεν, ὀλίγον ἐκεῖνος ἢ οὐδόλως ἐπενήργησε, πρώτιστοι δὲ τότε τοῦ βασιλέως σύμβουλοι καὶ φίλοι διετέλεσαν οἱ πρὸ τούτου μνημονευθέντες καὶ ἄλλοι τούτοις ὅμοιοι λόγιοι ἄνδρες. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν μὲν ἑλληνισταὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀξιότιμοι ἀλλὰ σωτῆρες τοῦ κράτους ἐπιτήδειοι δὲν ἦσαν, ἅτε στερούμενοι τῆς τότε ἰδίως ἀναγκαίας στρατιωτικῆς ἐμπειρίας. Ἐὰν δὲ συγχρόνως ἀναλογισθῶμεν ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Ἀνδρόνικος ἦτο δεινότατος μὲν περὶ τὴν φιλοσοφίαν, τὴν φιλολογίαν καὶ ἐξαιρέτως τὴν θεολογίαν ἀλλὰ παντάπασιν ἀλλότριος τῆς ἀληθοῦς κυβερνητικῆς ἐπιστήμης, θέλομεν ἐκ προοιμίου νοήσει ὅλας τὰς συμφορὰς εἰς ὅσας παρεσύρθη τὸ κράτος τοιούτους ἔχων κυβερνήτας ἐν μέσῳ τοσούτων δυσχερῶν περιστάσεων. Ὁμολογοῦμεν ὅτι μετά τινας δισταγμοὺς θέλομεν καταδικάσει αὐτούς· διότι ἥττονες μὲν ὄντες τῶν πραγμάτων ἅπερ ἐκλήθησαν νὰ διεξαγάγωσιν, ἂν ὄχι ἄλλο, ὑπέθαλψαν ὅμως τοὐλάχιστον οἱ δυστυχεῖς τὴν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἀναβίωσιν, ἥτις δὲν ἀπέβη ἀσυντελὴς εἰς τὴν κατὰ χρόνους μεταγενεστέρους πολιτικὴν τοῦ ἔθνους ἀνάστασιν. Ἀλλὰ τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν καθῆκον εἶναι μὲν καὶ τὸ περὶ τοῦ μέλλοντος ἐργάζεσθαι, πρώτιστον ὅμως καθῆκον εἶναι τὸ σῴζειν τὰ παρόντα, οἱ δὲ μὴ ἐπαρκοῦντες εἰς τοῦτο παραβαίνουσι βεβαίως τὴν κυριωτάτην αὐτῶν ἐντολήν.

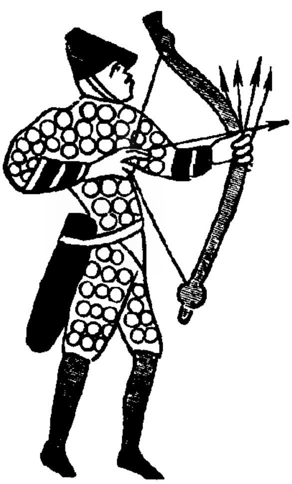
Εἴδομεν ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Β', ἐπὶ τῇ συμβουλῇ τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν, διέλυσε τὴν ναυτικὴν τοῦ κράτους δύναμιν, ὡς πρόξενον περιττῆς δῆθεν δαπάνης ἀφ' ἧς ἀπεβίωσεν ὁ κυριώτατος τοῦ κράτους πολέμιος, ὁ Κάρολος ἀνδεγαυικός. Εἴδομεν ὅτι κατηνάλωσε τὰ εἰκοσιπέντε πρῶτα τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἔτη εἰς τὸ νὰ κατευνάσῃ τὰς μεταξὺ Ἰωσηφιτῶν καὶ Ἀρσενιατῶν ἔριδας καὶ ὅτι κατέτριβεν οὕτω τὸν χρόνον εἰς ματαιοσχολίας καὶ ἀπεστέρει τῶν ἑλληνισμὸν τοῦ κυριωτάτου αὐτοῦ ὅπλου, ἐνῷ εἰς μὲν τὰ μεταξὺ Βιθυνίας καὶ Φρυγίας μεθόρια ἐκυοφορεῖτο τὸ ὀσμανικὸν κράτος, οἱ δὲ ἄλλοι τουρκομανικοὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας δυνάσται κατεκυρίευον τὰ παράλια αὐτῆς καὶ ἐλήστευον τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Καθ' ὅλα ταῦτα ἡ τοῦ Ἀνδρονίκου κυβέρνησις εἶναι βεβαίως ἀξία πάσης κατακρίσεως. Ἀλλ' ὅταν οἱ δυτικοὶ ἱστοριογράφοι ἐπιρρίπτωσι πᾶσαν τὴν εὐθύνην τῶν μετ' ὀλίγον ἐπελθόντων δυστυχημάτων εἰς μόνους τοὺς ἡμετέρους, λησμονοῦσιν ὅτι τῆς εὐθύνης ταύτης μετέχουσιν οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν καὶ ἱεράρχαι· καὶ τί λέγομεν μετέχουσι; λησμονοῦσιν ὅτι ἀληθεῖς πρωταίτιοι ὅλων τούτων τῶν συμφορῶν ὑπῆρξαν οἱ ἡγεμόνες ἐκεῖνοι καὶ ἱεράρχαι, οἵτινες κατεσπάραξαν τὸ ἀνατολικὸν κράτος καὶ ἐξηκολούθουν νά το κατασπαράττωσι καὶ νά το ἀπειλῶσιν ἀδιακόπως. Μήπως καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ὁ Ἀνδρόνικος Β' δὲν ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἀναλίσκῃ τὰς τελευταίας αὐτοῦ δυνάμεις ἀνταγωνιζόμενος κατὰ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ λομβαρδικῶν οἴκων καὶ πρὸς τοὺς ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ ἐν τῇ Πελοποννήσῳ Φράγκους; Μήπως τῷ 1294 δὲν ἐδέησε νὰ περιπλακῇ εἰς μακρὸν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς πόλεμον, ὅστις δὲν κατέπαυσεν εἰμὴ τῷ 1303 διὰ νέας τοῦ κράτους κολοβώσεως; Μήπως, ἐνῷ οἱ πολέμιοι οὗτοι ἐστρατοπέδευον ἐντὸς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, οἱ ὁμογενεῖς αὐτῶν καὶ οἱ ὁμόθρησκοι δὲν παρεσκεύαζον ἀδιαλείπτως ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τῇ ἄλλῃ δυτικῇ Εὐρώπῃ νέας ἐκστρατείας ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ὁλοσχεροῦς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους καταλύσεως καὶ δὲν ἠνάγκαζον τοὺς βασιλεῖς ἡμῶν νὰ ἐφιστῶσι τὴν προσοχὴν αὐτῶν μᾶλλον πρὸς δυσμᾶς ἢ πρὸς ἀνατολάς; Τί δὲ νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ πάπα Ἰννοκεντίου Γ', ὅστις προκηρύττων νέαν κατὰ Κωνσταντινουπόλεως σταυροφορίαν, τῆς ὁποίας ἡγεμὼν ἔμελλε νὰ εἶναι ὁ τοῦ Καρόλου

Α΄ τοῦ ἀνδεγαυικοῦ υἱὸς καὶ διάδοχος Κάρολος ὁ Β΄, ἔγραφε πρὸς ἅπαντας τοὺς χριστιανοὺς τῆς Δύσεως, τῷ 1304, ὅτι «ὅταν ἀναλογισθῆτε ὁποῖον αἶσχος προξενεῖ ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία οὐ μόνον εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶσαν τὴν ἐκκλησίαν, ὅταν γνωρίσητε τὴν πρὸς ἡμᾶς περιφρόνησίν της, ὅταν πληροφορηθῆτε τὸ μῖσος αὐτῆς καὶ τὰς δογματικὰς πλάνας, τότε θέλετε δράξει καὶ ἄνευ τῆς προτροπῆς ἡμῶν τὰ ὅπλα κατ' αὐτῆς καὶ μετὰ ζήλου θερμοτάτου ἀγωνισθῆ ὑπὲρ τῆς πίστεως»; Ἢ πῶς νὰ χαρακτηρίσωμεν τὴν διαγωγὴν τοῦ Κλήμεντος Ε΄, ὅστις μετὰ δύο ἔτη ὑπέσχετο μὲν εἰς πάντας ὅσοι ἤθελον στρατεύσει καθ' ἡμῶν τῶν σχισματικῶν τὴν αὐτὴν τῶν ἁμαρτιῶν συγχώρησιν ἧς ἤθελον ἀξιωθῆ, ἐὰν ἀπέσπων ἀπὸ τῶν Τούρκων τοὺς ἱεροὺς τόπους, ἀπήλλαττε δὲ τοὺς σταυροφόρους ὅσοι ἤθελον κατακτήσει τὴν Κωνσταντινούπολιν τῆς ὑποσχέσεως, ἣν ἔδωκαν νὰ μὴ ἀγωνισθῶσιν εἰμὴ πρὸς λύτρωσιν τοῦ ἁγίου Τάφου; Δὲν ἐτύφλωττον λοιπὸν οἱ ἡμέτεροι πρὸς τοὺς ἀπ' ἀνατολῶν κινδύνους, ἀλλὰ καὶ οἱ δυτικοί· ἢ μᾶλλον οἱ ἡμέτεροι, ὡς μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει, ἠγωνίσθησαν μέχρι τινὸς κατὰ τῶν Τούρκων, εἰ καὶ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσί τι διὰ τὴν καταπίεσιν τῆς Δύσεως, οὐδὲν ἧττον ἢ διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν παραλυσίαν, ἐνῷ οἱ δυτικοὶ οὐ μόνον κατὰ τῶν Τούρκων δὲν ἠγωνίσθησαν τότε ἀλλὰ βεβαίως καὶ ἀναμφισβητήτως συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν παραλυσίαν, τοὐλάχιστον εἰς τὴν ἐξάντλησιν ὅλων τῶν ὑλικῶν ἡμῶν δυνάμεων.

Τῳόντι περὶ τὸ 1300 ὁ Ἀνδρόνικος Β΄ ἐνόμισε τελευταῖον ἀπαραίτητον νὰ πράξῃ τι καὶ κατὰ τῶν ἀπ' ἀνατολῶν πολεμίων· οὐχὶ κατὰ τοῦ Ὀσμάν, ὅστις, ὡς προείπομεν, δὲν ἐφαίνετο ἔτι ἐπικίνδυνος, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τῶν ἐπιλοίπων τουρκομανικῶν δυναστειῶν, τῶν ὁποίων αἱ περὶ Μαίανδρον ἰδίως ἐπιδρομαὶ ἦσαν ἐπὶ τοῦ παρόντος σπουδαιότεραι. Καὶ ἀντετάχθησαν μέν, ὡς φαίνεται, ἔτι ἀπὸ τῶν προτέρων χρόνων εἰς τὰς χώρας ἐκείνας πρὸς τοὺς πολεμίους, ὅ τε νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἐν Λυδίᾳ διατρίβων, καὶ ὁ τούτου φίλος Μιχαὴλ Στρατηγόπουλος, ὁ ἀνὴρ ὀνομαστὸς διά τε τὸν πλοῦτον καὶ τὸ γένος καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν, ἀλλ' ὁ Πορφυρογέννητος διαβληθεὶς εἰς τὸν ἀδελφόν, ὡς ἐπιβουλεύων τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, εἶχε φυλακισθῆ πρὸ ὀλίγου μετὰ τοῦ φίλου ἐκείνου, ὥστε ἡ κατὰ τῶν Τούρκων στρατηγία ἀνετέθη εἰς ἕτερόν τινα νέον στρατηγόν, τὸν Ἀλέξιον Φιλανθρωπηνόν. Ὁ Φιλανθρωπηνὸς ἦτο ἀνὴρ δραστήριος καὶ ἱκανός. Τὸ κύριον ἔρεισμα τοῦ στρατοῦ, ὃν ἐκ τοῦ προχείρου συνεκρότησεν, ἦσαν τρισχίλιοι περίπου Κρῆτες, καὶ ἐν μέρει αὐτοὶ ἐκεῖνοι, ἐν μέρει ἀπόγονοι ἐκείνων, οἵτινες περὶ τὸ 1278 ἀποδημήσαντες ἐκ τῆς πατρίδος, ἵνα μὴ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν ἐνετικὴν κυριαρχίαν, ἦλθον ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν Χορτάτζην καὶ κατεστάθησαν σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις εἰς τὰ παράλια ἐκεῖνα τῆς μικρᾶς Ἀσίας, λαβόντες παρὰ τοῦ βασιλέως οἰκήσεις καὶ ἐτησίους μισθούς. Πλὴν τούτων δὲ ἐστρατολόγησεν ὁ Φιλανθρωπηνὸς καὶ τουρκικά τινα στίφη, τὰ ὁποῖα δὲν ἐδίσταζον νὰ ὑπηρετῶσι τὸν πλειοδοτοῦντα, καὶ οὕτως ἀπαρτίσας δύναμιν ἀποχρῶσαν ἔπραξεν ἔργα γενναῖα καὶ ἀνέκτησε πολλὰς πόλεις. Δυστυχῶς ὁ Ἀνδρόνικος, ἀντὶ νά τον ἐνισχύσῃ, παντάπασι παρημέλησεν αὐτὸν καὶ οὐδόλως ἐπεχορήγει αὐτῷ τοὺς ἀπαραιτήτους πόρους, ὥστε ὁ Φιλανθρωπηνός, ἵνα συντηρῇ τὸν στρατόν, ἠναγκάζετο νὰ ἐπιτρέπῃ αὐτῷ τὴν λεηλασίαν τῶν ἀνακτωμένων πόλεων. Συναισθανθεὶς δὲ ἐπὶ τέλους τὸ ἄτοπον τοῦ πράγματος ἐζήτησε τὴν παραίτησιν αὐτοῦ. Οἱ περὶ τὸν Ἀνδρόνικον ὅμως ἤλεγξαν αὐτὸν διὰ τοῦτο, οὔτε τὴν παραίτησιν ἀποδεξάμενοι οὔτε χρήματα πέμψαντες. Ἐντεῦθεν δυσαρεστηθεὶς ὁ στρατηγὸς ἐστασίασε καὶ ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ. Ἀλλ' ὁ στρατηγὸς τῆς Λυδίας Λιβαδάριος, προσοικειωθεὶς τοὺς περὶ τὸν Φιλανθρωπηνὸν Κρῆτας, συνέλαβεν αὐτὸν καὶ ἐτύ-

φλωσε. Καὶ ὁ μὲν Λιβαδάριος ἐβραβεύθη τούτου ἕνεκα, προχειρισθεὶς μέγας στρατοπεδάρχης, ἀλλ' αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐπαρχίαι ἔπαθον τὰ πάνδεινα ἐκ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, διότι ὁ στρατὸς τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ διελύθη ἅμα ἀποβαλὼν τὸν ἡγεμόνα αὐτοῦ (¹).

(¹) *Στρατάρχης*. Δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἑλληνικῷ κράτει βαθμὸς καὶ ἀξίωμα *στρατάρχου*. Ὁ Παχυμέρης, ἐξ οὗ πάντως ἠρύσατο τὴν εἴδησιν ὁ συγγραφεύς (διότι ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς δὲν ἀναφέρει περὶ τοιαύτης ἀμοιβῆς τοῦ Λιβαδαρίου, λέγει ἁπλῶς *«μέγαν στρατοπεδάρχην»* ἐτίμα (ὁ Ἀνδρόνικος τὸν Λιβαδάριον»). «Μέγαν στρατοπεδάρχην» δὲ καλεῖ ὁ Νικηφόρος ὁ Γρηγορᾶς τὸν Σεναχειρίμ (ἴδ: κατωτέρω).

Τοξότης τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων

Τὸ φραγκικὸν κάστρον τῶν Σαλώνων

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄

Η ΚΑΤΑΛΑΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Ὁ Ἀνδρόνικος Β΄, οὔτε ἔχων οὔτε ἐπιτήδειος ὢν νὰ παρασκευάσῃ ἕτερον στρατόν, κατέφυγεν ἤδη εἰς συμμάχους, οἵτινες ἀπέβησαν ὀλεθριώτεροι τῶν ἐχθρῶν, τοὺς ὁποίους ἐκλήθησαν νὰ πολεμήσωσιν. Ὅτε πρὸ εἰκοσαετίας ὁ τῆς Ἀραγωνίας Πέτρος, ὠφεληθεὶς ἐκ τῆς στάσεως ἥτις καλεῖται **σικελικὸς ἑσπερινός**, ἀπέσπασεν ἀπὸ τοῦ Καρόλου τοῦ ἀνδεγαυικοῦ τὴν μεγάλην ἐκείνην νῆσον, ἐξερράγη μεταξὺ τῶν δύο τούτων οἴκων πόλεμος μακρός, διαρκέσας μέχρι τοῦ 1302. Ἐπὶ τοῦ πολέμου τούτου ὁ Πέτρος καὶ οἱ υἱοὶ καὶ διάδοχοι αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Φρειδερῖκος, εἶχον συγκροτήσει πολυάριθμον μισθοφορικὸν στρατὸν ἐξ Ἱσπανῶν, οἵτινες ἐπεκαλοῦντο ἰδίως Καταλανοί, Ἀραγώνιοι καὶ Ἀλμογάβαροι (¹). Καὶ οἱ μὲν Καταλανοὶ καὶ Ἀραγώνιοι κατήγοντο ἐκ τῶν ὁμωνύ-

---

(¹) ***Ἀλμογάβαροι***. Οὕτως ἐκαλοῦντο ἐν Ἱσπανίᾳ ἐπίλεκτοι πεζοὶ πολεμισταί. Οὐδεμίαν παρ' οὐδενὶ συγγραφεῖ ἢ λεξικογράφῳ εὗρον ἑρμηνείαν καὶ ἐτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος εἰς τὴν [illegible] διὰ τῆς ἐμῆς μελέτης [illegible] εἴκασα. Τὸ ὄνομα ἔχει πιθανώτατα ἐν ἀρχῇ τὸ ἀραβικὸν ἄρθρον ***αλ***. Τοῦτο εἰκάζω καὶ ἐκ τοῦ ἄλλου ἰσπανικοῦ ὀνόματος Almocadan, ὅπερ ἐσήμαινεν ἀξιωματικὸν (λοχαγὸν) ὑπηρετοῦντα ἐν ταῖς τάξεσι τῶν ***Ἀλμοκαδιν***. Ἀλλ' ἐν τῷ ὀνόματι τούτῳ, ἀφαιρουμένου τοῦ ὡς ἀραβικοῦ ἄρθρου ὑποτιθεμένου *αλ*, τὸ μένον ***μοκαδαν*** εἶναι πάντως τὸ ἀραβ. *μοκκαδαμ*, ὅπερ σημαίνει μὲν κυριολεκτικῶς «ὁ προηγούμενος» καὶ ὁ ἔμπροσθεν (pars anterior), ἀλλὰ σημαίνει καὶ τὸν *πρόμαχον* (ἔμπροσθεν μαχόμενον) καὶ ὅπως ἡ λ. αὕτη (ὡς καὶ τὸ πρόμος καὶ δὴ πρόμαχος), σημαίνει καὶ ὁρμητικός, τολμηρῶς ὁρμῶν χωρῶν τοῖς πολεμίοις (animo [illegible] audax in hostem petens). Τῆς τοιαύτης ἑρμηνείας καὶ ἐτυμολογίας τοῦ almocadan οὔσης πιθανωτάτης, [illegible] φαίνεταί μοι καὶ ἡ ἑξῆς ἑρμηνεία καὶ ἐτυμολογία τοῦ ***αλμογαβάρ***. Ὁ ***ἀλμοκαδαν*** ὁ [illegible] ἐν

μων τῆς Ἱσπανίας χωρῶν, τῆς Καταλωνίας καὶ τῆς Ἀραγωνίας· οἱ δὲ Ἀλμογάβαροι, τοὺς ὁποίους οἱ ἡμέτεροι χρονογράφοι ὀνομάζουσιν Ἀμογαβάρους, ἦσαν ὀρεινοὶ τῆς Ἱσπανίας κάτοικοι, ἡμιβάρβαροι μὲν ἀλλὰ γενναιότατοι, καὶ εἰθισμένοι ἀνέκαθεν ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱὸν νὰ πολεμῶσι πάντας τοὺς ξένους τῆς χερσονήσου ἐκείνης δυνάστας ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων μέχρι τῶν Ἀράβων. Ὅτε δὲ τῷ 1302 συνωμολογήθη μεταξὺ τοῦ Καρόλου Β΄ τοῦ ἀνδεγαυικοῦ καὶ τοῦ Φρειδερίκου Β΄ τοῦ ἀραγωνικοῦ εἰρήνη, δι᾽ ἧς ὁ πρῶτος ἐξεχώρησε τῆς Σικελίας ὑπὲρ τοῦ δευτέρου, οἱ μισθοφόροι ἐκεῖνοι ἐζήτησαν τύχην ἀλλαχοῦ. Αἱ περιστάσεις ἦσαν εἰς τοῦτο ἐπιτηδειόταται. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας ἐπεθύμει νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ μισθοφορικοῦ ὄχλου ὅστις ἔμελλε νὰ εἶναι τοῦ λοιποῦ βάρος ἄχρηστον καὶ ἐπικίνδυνον εἰς τὸ κράτος αὐτοῦ. Ὁ ἀντιναύαρχος τῆς Σικελίας Ῥογέρος Δεφλὼρ ἤθελεν ὡσαύτως νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ πολεμικὸν αὐτοῦ στάδιον, τὸ μὲν ἵνα αὐξήσῃ τὸν πλοῦτον, ὃν ἐπορίσατο διὰ τῶν προτέρων ἐπιχειρήσεων, τὸ δὲ ἵνα διαφύγῃ τὴν καταδίωξιν τοῦ τάγματος τῶν Ναϊτῶν, τοῦ ὁποίου εἶχε σφετερισθῆ ἄλλοτε οὐκ ὀλίγα χρήματα. Τελευταῖον ὁ Ἀνδρόνικος εἶχε χρείαν μισθοφόρων. Ὅθεν ὁ Ῥογέρος προέτεινεν αὐτῷ τὰς ὑπηρεσίας του, καὶ γενόμενος δεκτὸς παρέστη κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1302 (ἀφοῦ καθ᾽ ὁδὸν ἐλήστευσε τὴν Κέρκυραν) εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ 36 πλοίων καὶ 6.000 ἀνδρῶν. Ἐκ τούτων ἑπτὰ μὲν γαλέραι καὶ δισχίλιοι ἄνδρες εἶχον μισθωθῆ ὑπ᾽ αὐτοῦ, τὰ δὲ λοιπὰ πλοῖα καὶ οἱ ἐπιβαίνοντες αὐτῶν ἄνδρες εἵποντο ὑπὸ διαφόρους ἄλλους ἀρχηγούς, ὧν ὁ ἐπιφανέστατος ἦτο ὁ Φερνάνδος Χιμενές. Καὶ ἐκάλει μὲν ὁ στρατὸς οὗτος ἑαυτὸν ***Ἑταιρείαν***, ἧς τὰ διάφορα τμήματα ἦσαν αὐτοτελῆ καὶ αὐθύπαρκτα, ἀλλ᾽ ὅμως οἱ ἄλλοι ἀρχηγοὶ ἀνεγνώριζον ἑκουσίως τὴν τοῦ Ῥογέρου ἡγεμονίαν, καίτοι μὴ ὑπακούοντες πάντοτε ἀκριβῶς εἰς τὰς διαταγὰς αὐτοῦ. Διά τε λοιπὸν τὴν πολυαρχίαν καὶ τὰ ἀτίθασα ἤθη τῶν μισθοφόρων τούτων εὔκολον ἦτο νὰ προΐδῃ τις ὅτι κάκιστα ἔπραξεν ὁ Ἀνδρόνικος ἀποδεξάμενος τὴν ἐπικουρίαν αὐτῶν καὶ ὅτι ἔμελλον βλάβης μᾶλλον ἢ ὠφελείας νὰ ἀποβῶσι πρόξενοι. Ὁ Ἀνδρόνικος προσεπάθησε νὰ προσοικειωθῇ πρὸ πάντων τὸν Ῥογέρον, δοὺς αὐτῷ σύζυγον τὴν ἐγγόνην αὐτοῦ Μαρίαν καὶ ἀναγορεύσας αὐτὸν μέγαν δοῦκα, ἤτοι ἀρχιναύαρχον τοῦ βασιλικοῦ στόλου. Ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ἡγεμόνας περιεποιήθη διὰ δώρων καὶ πανηγύρεων, εἰς δὲ τὸν στρατὸν προκατέβαλε τεσσάρων μηνῶν μισθούς. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν ἠμπόδισαν τοὺς Καταλανοὺς (διότι ὑπὸ τοῦτο κυρίως τὸ ὄνομα εἶναι γνωστοὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ οἱ μισθοφόροι οὗτοι) νὰ ἔλθωσιν εἰς ῥήξεις αἱματηρὰς πρὸς τοὺς ἐν Γαλατᾷ Γενουαίους, ὥστε ἀπαραίτητον κατέστη νὰ διαπεραιωθῶσιν ἄνευ ἀναβολῆς εἰς Ἀσίαν, καὶ κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1303 ἀπῆλθον τφόντι εἰς Κύζικον, τῆς ὁποίας τὰ περίχωρα ἐδῃοῦντο ὑπὸ τοῦ τουρκομανικοῦ δυνάστου τῆς Μυσίας Καρασῆ. Ἐπειδὴ δὲ ἐν χειμῶνι δὲν ἠδύναντο νὰ στρατεύσωσι, διενεμήθησαν εἰς τὰς οἰκίας τῶν πολιτῶν, οἵτινες ὑπεχρεώθησαν νὰ παρέχωσιν αὐτοῖς πᾶν τὸ ἀναγκαῖον, μέλλοντες ν᾽ ἀποζημιωθῶσι διὰ τοῦτο ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐν Κυζίκῳ ταύτην παραχειμασίαν οἱ Καταλανοὶ «πόλλ᾽ ἄττα τῶν χαλεπῶν κατεπράττοντο, χρήματα ἐκλέγοντες, βίους ἁρπάζοντες καὶ γυναιξὶν ἀνθρώπων ἐπιχειροῦντες». Πλὴν δὲ τούτου ὁ τοῦ Ἀνδρονίκου υἱὸς καὶ συμβασιλεὺς Μιχαὴλ Θ΄, ἀποτροπιαζόμενος τὸν Ῥογέρον, ἀν-

ταῖς τάξεσι τῶν ἀλμογαβάρ, ἵνα ἐκλεχθῇ *ἀλ-μοκαδὰν* ἔδει νὰ ἔχῃ τέσσαρας ἀρετάς, φρόνησιν, ἀνδρείαν, *τιμιότητα* καὶ πρὸ πάντων *ταχύτητα*, εἴτε πεζὸς εἴτε ἱππεὺς ὤν, ταχυποδίαν, ποδάρκειαν, κύριον δὲ ἔργον τῶν ***Ἀλμογαβάρων*** ἦσαν αἱ εἰς ἐχθρικὰς χώρας ἐπιδρομαί. Ἀλλ᾽ ἀκριβῶς ἡ ἀραβ. λ. *μογὰρ* σημαίνει πορεύεσθαι, ὁρμᾶν ταχέως (celeriter incessere Λεξ. Freytag). Ὑποθέτω λοιπὸν ὅτι ἡ λ. *ἀλμογάβαρος* εἶναι ἀραβοϊσπανικὴ σημαίνουσα ταχυπόρον πολεμιστὴν ἢ ἐπιδρομέα.

τέπραττεν εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ πατρὸς τοσοῦτον ὥστε καὶ βαρεῖαν ἐπέβαλε χρηματικὴν ποινὴν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν παρακειμένων Πηγῶν, διότι ἀνέῳξαν τὰς πύλας αὐτῶν εἰς τοὺς ξένους τούτους. Ἐν ἀρχῇ δὲ Ἀπριλίου τοῦ 1300 περιῆθον οἱ Καταλανοὶ εἰς διένεξιν πρὸς ἑτέρους τινὰς τοῦ κράτους μισθοφόρους, τοὺς Ἀλανούς, οἵτινες ἔμελλον μὲν νὰ στρατεύσωσι μετ' αὐτῶν κατὰ τῶν Τούρκων, ἦσαν δὲ ὅλως ἀφωσιωμένοι πρὸς τὸν Μιχαήλ. Καὶ ὡς ἐκ τῆς διενέξεως ταύτης ἐγένετο εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Κυζίκου συμπλοκή, καθ' ἣν ἐφονεύθη ὁ υἱός τοῦ τῶν Ἀλανῶν ἡγεμόνος Γεωργίου.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Τοῦρκοι οὐ μόνον τὴν Τρίπολιν εἶχον κυριεύσει ἀλλ' ἐπολιόρκουν ὑπὸ τὸν Ἀλῆ Σὶρ τὸν Κέρμιαν καὶ τὴν Φιλαδέλφειαν, τὸ μέγιστον τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἑλληνικῶν φρουρίων. Ὁ Ρογέρος στρατεύσας τελευταῖον περὶ τὰ μέσα Μαΐου ἐξωλόθρευσε μὲν περὶ Γέρμην ἓν τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων καὶ κατατροπώσας τὸν Ἀλῆ Σὶρ περὶ Αὔλακα ἠνάγκασε μὲν αὐτὸν νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Φιλαδελφείας, εἰσῆλθε δὲ εἰς αὐτὴν ἐν θριάμβῳ· ἀλλ' ἀντὶ νὰ καταδιώξῃ τὸν Κέρμιαν καὶ συμπληρώσῃ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ, ἀπῆλθε πρὸς μεσημβρίαν, διὰ Νυμφαίου, Μαγνησίας, Θυραίων [1], Ἐφέσου καὶ Ἀναίας [2] πρὸς τὴν Λυκίαν, κατατρίβων τὸν χρόνον εἰς μικράς τινας πρὸς τοὺς ἡγεμόνας Σαρουχὰν καὶ Ἀιδδὶν συμπλοκάς, μέχρις οὗ κατ' Αὔγουστον διένειμε τὰ στρατεύματα αὐτοῦ πρὸς παραχειμασίαν εἰς Ἀναίαν, Ἔφεσον, Πυργίον καὶ Φιλαδέλφειαν, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ στόλου ἐπελθὼν κατὰ τῆς Χίου, τῆς Λέσβου καὶ τῆς Λήμνου, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οἱ Μωαμεθανοὶ κατέφευγον πολλάκις εἰς τὰς νήσους ταύτας, ἐλῄστευσεν αὐτὰς καὶ ἐλεηλάτησε τῇ 17 Αὐγούστου τὴν εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἀνήκουσαν Κέω, ὅπερ φυσικῷ τῷ λόγῳ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐνετικῆς πολιτείας διὰ τὴν παραβίασιν τῆς εἰρήνης. Ἐν γένει δὲ φίλοι καὶ ἐχθροὶ ἔπασχον ἐξ ἴσου ἐκ τῆς ὑπεροψίας τῶν Καταλανῶν καὶ τῆς τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν πλεονεξίας, ὅστις ἐπέβαλλεν ἁπανταχοῦ ὑπερόγκους χρηματικὰς εἰσφοράς. Καὶ μηδ' εἰς αὐτὰ ἀρκούμενος ἐβουλεύθη νὰ ἱδρύσῃ ἴδιον ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ κράτος, ἐπὶ δὲ τούτῳ ηὔξησε μὲν τὸ πλῆθος τῶν μισθοφόρων, ἐπεχείρησε δὲ νὰ προσοικειωθῇ καὶ ἕλληνάς τινας ἄρχοντας ἀγανακτοῦντας διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς περὶ τὴν εἴσπραξιν τῶν φόρων καταπιέσεως. Ἀλλά, ἂν ἤλπισαν ὅτι συνταssόμενοι μετὰ τοῦ Ρογέρου θέλουσιν ἀπαλλαγῆ τῶν τοιούτων δεινῶν, ἐνόησαν μετ' ὀλίγον ὅτι ἠπατήθησαν. Εἷς τῶν Ἑλλήνων τῶν συνεννοηθέντων μετὰ τοῦ μεγάλου δουκὸς Ρογέρου ὑπῆρξε καὶ ὁ ἄρχων τῆς Μαγνησίας Ἀτταλειώτης, ὅστις κλείσας τὰς πύλας τῆς πόλεως ταύτης εἰς τὸν ἐπιχειρήσαντα νὰ καταλάβῃ αὐτὴν ἐν ὀνόματι τοῦ αὐτοκράτορος ἀρχηγὸν καὶ ἀποκρούσας τοὺς Τούρκους προσεκάλεσε τὸν Ρογέρον νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὸ ἰσχυρὸν ἐκεῖνο φρούριον καταλανικὴν φρουράν. Μετ' ὀλίγον ὅμως συνέβησαν αὐτόθι ῥήξεις, οἱ κάτοικοι ἐφόνευσαν τοὺς Καταλανοὺς καὶ ἐλῄστευσαν τοὺς αὐτόθι ἐναποταμιευμένους θησαυροὺς τοῦ Ρογέρου· ὁ δὲ ἀπεφάσισε μὲν νὰ πολιορκήσῃ τὴν πόλιν ἀλλ' ἀπεκρούσθη. Τότε ὁ Ἀνδρόνικος νοσήσας τελευταῖον, ἀντὶ νὰ κατορθώσῃ τι γενναῖον κατὰ τῶν Τούρκων διὰ τῶν μισθοφόρων τούτων, ἐξ ἐναντίας ὑπερηύξησε τὰ δεινὰ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, διέταξε τὸν μέγαν δοῦκα νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ νὰ ἑνωθῇ μετὰ τοῦ στρατοῦ, ὃν παρεσκεύαζε περὶ Ἀδριανούπολιν ὁ υἱός του Μιχαήλ, ἵνα ἀντεπεξέλθῃ κατὰ τῶν Βουλγάρων. Ὁ Ρογέρος ἐβράδυνε νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν διαταγὴν ταύτην, πρὸ πάντων διότι ἤθελε νὰ ἀνακτήσῃ τοὺς θησαυρούς του· ἀλλ' οἱ Ἀλβανοί, χωρισθέντες ἀπὸ αὐτόν, ἐτράπησαν εἰς λεηλασίαν τῶν πόλεων καὶ κωμῶν

[1] Τῶν νῦν *Θείρων* (Τίρε).
[2] Ἀκριβέστερον Ἀνέων (νῦν Σώκια).

τῆς μικρᾶς Ἀσίας δι' ἴδιον λογαριασμόν, ἡ δὲ Μαγνησία δὲν ἦτο εὔκολον νὰ κυριευθῇ, ὥστε ὁ Ρογέρος ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὴν πρόσκλησιν τοῦ αὐτοκράτορος, ἵνα τοὐλάχιστον εἰσπράξῃ τοὺς καθυστεροῦντας τῆς **ἑταιρείας** μισθούς, καὶ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι θέλει συγχρόνως εὕρει ἀφορμὴν νὰ πορισθῇ νέους θησαυροὺς ἀντὶ τῶν ἀπολεσθέντων. Ὅθεν διεπεραιώθη περὶ τὰ τέλη τοῦ 1304 εἰς Εὐρώπην, κατέλαβε τὴν Θρᾳκικὴν χερσόνησον, διένειμε τὰ στρατεύματα αὐτοῦ πρὸς παραχειμασίαν εἰς Καλλίπολιν, Αἰγὸς ποταμούς, Σηστὸν καὶ Μάδυτον, καί, ἀπελθὼν ἔπειτα αὐτὸς εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀπῄτησε τριακοσίας χιλιάδας ὑπερπύρων, ἤτοι περὶ τὰ 15.000.000 σημερινῶν δραχμῶν. Ἀλλὰ τὸ ταμεῖον ἦτο κενόν· ἡ μικρὰ Ἀσία, ἐλεεινῶς λεηλατηθεῖσα ὑπὸ Τούρκων, Καταλανῶν καὶ Ἀλανῶν, οὐδένα ἠδύνατο νὰ παράσχῃ πόρον· αἱ εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι ἠπειλοῦντο ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ὁ δὲ συμβασιλεὺς τοῦ Ἀνδρονίκου Μιχαὴλ εἶχεν ἀναγκασθῇ νὰ νομισματοκοπήσῃ αὐτὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ τὰ κειμήλια. Ὅθεν ὁ Ρογέρος δὲν ἔλαβεν εἰμὴ ἐλάχιστον τοῦ ἀπαιτηθέντος ποσοῦ μέρος, καὶ τοῦτο εἰς κίβδηλα χρυσᾶ νομίσματα· οἱ δὲ τοιουτοτρόπως πληρωθέντες ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἤρχισαν νὰ κραυγάζωσι κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των καὶ ἐζήτησαν ν' ἀποζημιωθῶσι λεηλατοῦντες τὴν πέριξ χώραν.

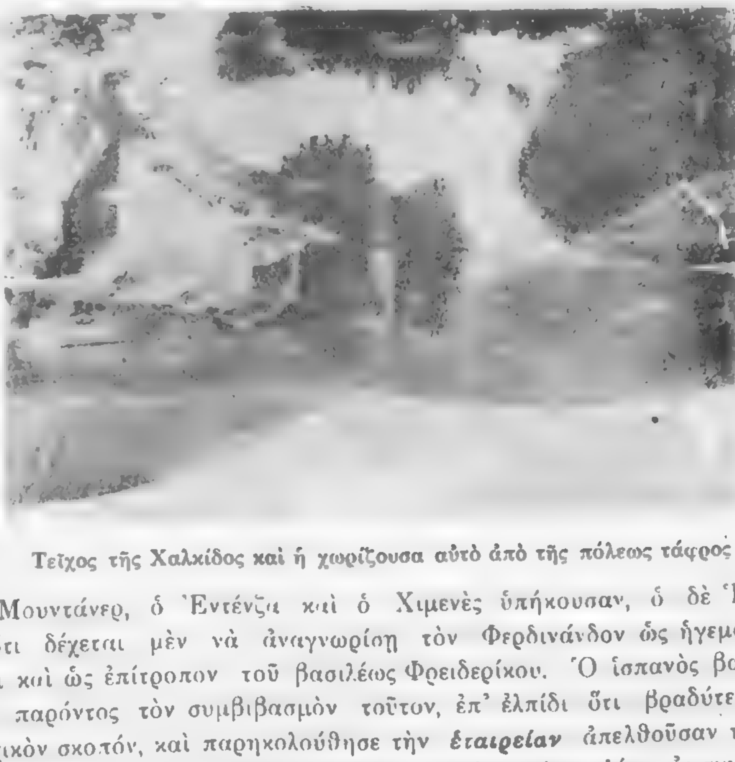
Ἐν τούτοις ἡ φήμη τῆς δαψιλοῦς λείας, ἣν οἱ Καταλανοὶ ἐπορίσαντο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, προεκάλεσε τὴν ἐκ τῆς Δύσεως ἄφιξιν νέων τυχοδιωκτῶν. Ἔτι κατὰ τὸν χειμῶνα 1303 εἶχε προσέλθει πρὸς τὸν μέγαν δοῦκα ὁ Βερεγγάριος Ροκαφόρτε μετὰ διακοσίων ἱππέων καὶ χιλίων πεζῶν. Μικρὸν δὲ πρὶν ἢ ὁ Ρογέρος ἀνακάμψῃ ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην εἶχε φθάσει εἰς Κωνσταντινούπολιν ἄλλος ἐπίσημος πολέμαρχος, ὁ Βερεγγάριος Ἐντένζα, μετὰ 9 πλοίων, 300 ἱππέων καὶ 1000 Ἀλμογαβάρων, ἤτοι πεζῶν. Ὅ τε Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Ρογέρος ᾐσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ περιποιηθῶσι τὸν νέον τοῦτον ἔπηλυν, καὶ ἐπὶ τούτῳ ὁ μὲν Ρογέρος παρεχώρησεν αὐτῷ τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου δουκός, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀνεγνώρισε τὸν Ἐντένζαν ὡς μέγαν δοῦκα. Ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἤθελον μᾶλλον χρήματα ἢ ἀξιώματα, χρήματα δὲ δὲν ὑπῆρχον· καὶ πῶς νὰ ὑπάρχωσιν, ἀφοῦ ὁ Ἀνδρόνικος ἀπέδειξεν εἰς τὸν Ἐντένζαν δι' ἐπισήμων ἐγγράφων ὅτι οἱ ὁμογενεῖς αὐτοῦ εἶχον ἤδη εἰσπράξει ἀπὸ τὸ κράτος ἓν ἑκατομμύριον χρυσῶν, ὅπερ ἤθελεν ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 50.000.000 περίπου δραχμῶν; Καὶ ὡσὰν μὴ ἤρκουν οἱ λεγόμενοι οὗτοι ἐπίκουροι προσῆλθον μετ' ὀλίγον καὶ ἕτεροι. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας Φρειδερῖκος ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει κατορθωμάτων τῶν ὁμογενῶν αὐτοῦ καὶ ἔστειλεν ἐπὶ τούτῳ τῷ 1305 πρὸς τὸν Ρογέρον μετά τινων πλοίων τὸν νόθον αὐτοῦ υἱὸν Ἀλφόνσον. Σημειωτέον δέ, ὅτι τούτων γινομένων οἱ Τοῦρκοι ἐπεχείρησαν αὖθις τὴν πολιορκίαν τῆς Φιλαδελφείας ἐν ἔαρι τοῦ 1305. Ὁ Ἀνδρόνικος λοιπὸν βλέπων ἑαυτὸν ἁπανταχόθεν κινδυνεύοντα ἀνήρτησε πάλιν ἁπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας εἰς τὸν Ρογέρον, ἀνηγόρευσεν αὐτὸν καίσαρα ὑποσχόμενος θημῶνας χρυσοῦ καὶ τὴν κυριαρχίαν ἁπάσης τῆς ὑπαίθρου χώρας τῆς μικρᾶς Ἀσίας (ἐξαιρουμένων δηλαδὴ τῶν πόλεων), ἐὰν ἐπείθετο νὰ σώσῃ τὴν Φιλαδέλφειαν. Ἀλλ' ὁ Ρογέρος ἀπῄτει πρὸ πάντων χρήματα, καὶ μόνον ἀφοῦ κατώρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ τεσσάρων μηνῶν καθυστεροῦντας μισθούς, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἀσίαν. Πρὶν ὅμως πράξῃ τοῦτο, ἠθέλησεν, ἄδηλον πόθεν κινούμενος, νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν ἐν Ἀδριανουπόλει ἑδρεύοντα βασιλέα Μιχαὴλ Θ΄, τοῦ ὁποίου ἐγίνωσκε τὴν δυσμενῆ πρὸς αὐτὸν διάθεσιν. Ἐπορεύθη λοιπὸν πρὸς αὐτὸν μετὰ τριακοσίων ἱππέων, ἀλλ' ἐκεῖ ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἀλανῶν Γεωργίου, τοῦ ὁποίου ὁ υἱὸς εἶχε θανατωθῇ ἐν Κυζίκῳ· ἐφονεύθησαν δὲ καὶ πάντες οἱ ἀκόλουθοι τοῦ Ρογέρου πλὴν τριῶν ἱππέων, οἵτινες διασωθέντες εἰς Καλλίπολιν ἀνήγγει-

λαν τὴν προδοσίαν. Ἐντεῦθεν ἡ *ἑταιρεία* ἀγανακτήσασα ἔσφαξε μὲν ἀμέσως τοὺς πλείστους τῆς Καλλιπόλεως κατοίκους, μηδ' αὐτῶν φειδομένη τῶν νηπίων, ἐκήρυξε δὲ ἀναφανδὸν τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ κράτους ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Βερεγγάριον Ἐντένζα, ὁρμωμένη δὲ ἀπὸ τοῦ ὀχυροῦ ἐκείνου φρουρίου ἐπεχείρησε τὴν λεηλασίαν καὶ τὴν ἅλωσιν τῆς πέριξ χώρας, καὶ τῇ 28 Μαΐου ἐκυρίευσεν ἐξ ἐφόδου τὴν Πέρινθον, τῆς ὁποίας ἠβηδὸν ἔσφαξε τοὺς κατοίκους· ἀλλὰ καὶ τῆς πέριξ χώρας οἱ θηριώδεις ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ἢ ἔκτεινον ἢ ἐλαφυροπώλουν πάντας ὅσοι δὲν ἐπρόφθασαν νὰ σωθῶσιν ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τότε ὁ ἀπηλπισμένος Ἀνδρόνικος ηὐτύχησε νὰ λάβῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του ἀξιόλογόν τινα γενουηνικὴν ναυτικὴν μοῖραν, ἥτις ἐπιπεσοῦσα κατά τε τοῦ στόλου καὶ τοῦ στρατοῦ τῶν Καταλανῶν συνέλαβε μὲν αἰχμάλωτον τὸν Ἐντένζαν καὶ ἀπήγαγεν εἰς Γένουαν, ἐξωλόθρευσε δὲ σχεδὸν τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, τὸν δὲ πεζὸν στρατὸν ἐπὶ τοσοῦτο κατετρόπωσεν ὥστε δὲν διεσώθησαν ἐξ αὐτοῦ εἰμὴ 206 ἱππεῖς καὶ 1256 Ἀλμογάβαροι. Οὐδὲν ἧττον οἱ περιλιπόμενοι οὗτοι ἀναγορεύσαντες ἀρχηγὸν τὸν Βερεγγάριον Ροκαφόρτε καὶ ἐνισχυθέντες διὰ τούρκων μισθοφόρων, οὓς προσέλαβον ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ των, ἀπεφάσισαν νὰ μείνωσιν εἰς Καλλίπολιν καὶ νὰ ἀντισταθῶσιν ἐκεῖ καθ' ἁπάσης ἐν ἀνάγκῃ τῆς δυνάμεως τοῦ κράτους. Τῷόντι ὁ συμβασιλεὺς Μιχαὴλ Θ', ὅστις δὲν ἐστερεῖτο προσωπικῆς ἀνδρείας, ὥρμησε κατ' αὐτῶν μετὰ στρατοῦ συγκειμένου ἐξ Ἀλανῶν, Τούρκων, Βλάχων καὶ Ἑλλήνων τῆς Ἀσίας, τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, ἀλλ' ἐνικήθη καὶ πληγωθεὶς μόλις διεσώθη εἰς Διδυμότειχον. Ἐντεῦθεν πᾶσα ἡ παραλεία τῆς Προποντίδος παρεδόθη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν νικητῶν. Ἐν Ραιδεστῷ, ὅπου εἶχον θανατωθῆ προηγουμένως Καταλανοί τινες, ἔσφαξαν οἱ ὁμογενεῖς αὐτῶν πρὸς ἀντεκδίκησιν ἄνδρας, γυναῖκας, παῖδας· ἔπειτα δὲ ὡρίσθη ἡ πόλις αὕτη, διὰ τὸ ἐπίκαιρον τῆς θέσεώς της, ὡς κύριον τοῦ στρατοῦ ὁρμητήριον, ἡ δὲ Καλλίπολις παρέμεινεν ὥς τις ἀκρόπολις αὐτοῦ, ἐν ᾗ ὁ Μουντάνερ, ὁ γράψας ἀξιομνημόνευτον χρονογραφίαν τῆς ὅλης ταύτης τραγῳδίας, διωρίσθη διοικητὴς καὶ διαχειριστὴς τῶν τῆς *ἑταιρείας* θησαυρῶν, ἀποθηκῶν καὶ ναυπηγείων. Μετ' ὀλίγον ὁ Ροκαφόρτε προσέλαβε νέους Τούρκους [1] ἐπικούρους περὶ τοὺς 5,000 ἄνδρας, καὶ Τουρκοπώλους τινάς, καὶ ἐπεχείρησε νὰ τιμωρήσῃ τοὺς πρωταιτίους τοῦ θανάτου τοῦ Ρογέρου Ἀλανούς, οἵτινες χωρισθέντες ἀπὸ τοῦ Μιχαὴλ ἐτράπησαν εἰς λεηλασίαν δι' ἴδιον λογαριασμὸν καὶ ἐμελέτων νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν βουλγαρικὴν ὑπηρεσίαν. Οἱ Ἀλανοὶ προσβληθέντες περὶ τὰ τῆς Βουλγαρίας σύνορα ἐντελῶς κατετροπώθησαν· ὁ ἀρχηγὸς αὐτῶν Γεώργιος ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ, αἱ δὲ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ἐξηνδραποδίσθησαν. Τὸ δὲ χείριστον, ἐπειδὴ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐστερήθησαν ὡς ἐκ τούτου τῶν καλυτέρων μισθοφόρων αὐτῶν, οἱ Καταλανοὶ οὐδεμίαν συνήντησαν ἔκτοτε ἐν Θράκῃ ἀντίστασιν. Ὁ Μιχαὴλ περιωρίσθη νὰ ἀσφαλίσῃ τὸ Διδυμότειχον, τὸ Τσουρουλὸν καὶ τὴν Ἀδριανούπολιν δι' ἰσχυρῶν φρουρῶν, πᾶσα δὲ ἡ λοιπὴ χώρα ἐγκατελείφθη εἰς τοὺς ἀγρίους ἐκείνους νικητάς. Ἀνεκδιήγητοι ὑπῆρξαν αἱ διαπραχθεῖσαι παρὰ τούτων ἐνταῦθα κακουργίαι κατ' αὐτὴν τῶν δυτικῶν τὴν ὁμολογίαν· αἱ πόλεις ἀλληλοδιαδόχως κυριευόμεναι ἐλεηλατοῦντο καὶ κατηδαφίζοντο· ἐν μιᾷ μόνῃ ἐπιδρομῇ ἐσφάγησαν περὶ τοὺς 5.000 χωρικοὺς εἰς αὐτὰ τὰ πλησιέστατα τῆς πρωτευούσης περίχωρα· αἱ γυναῖκες καὶ οἱ παῖδες ἐξηνδραποδίζοντο, ἡ δὲ Καλλίπολις μετεβλήθη εἰς μέγα ἐμπορεῖον δούλων, ὅπου ἤρχοντο καὶ ἠγόραζον αὐτοὺς οἱ Τοῦρκοι τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Οὕτως ἔζησαν οἱ Καταλανοὶ δύο ὅλα ἔτη ἐν Θράκῃ, 1305—1307, πράττοντες ὅ,τι ἤθελον, ἤθελον δὲ τὰ πάντα. Εἰς μάτην ὁ Ἀνδρόνικος ἐπεχείρησε διαπραγματεύσεις πρὸς

[1] Τούρκους χριστιανοὺς γενομένους (ἴδ. κατωτέρω).

αὐτούς· ὁ Ῥοκαφόρτε ἀπῄτει ὑπέρογκα, τὸ δὲ ταμεῖον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ, καὶ ἂν ἦσαν μέτριαι. Τελευταῖον ὅμως ἡ μεγάλη ἐκείνη ληστρικὴ συμμορία ἤρχισε νὰ κινδυνεύῃ ἐκ τῆς ὑπερβολῆς τῶν ἰδίων αὐτῆς καταχρήσεων. Συμποσωθεῖσα αὖθις εἰς 6.000 Ἱσπανῶν καὶ 3.000 Τούρκων, εἶχεν ἀνάγκην τροφίμων πολλῶν, πᾶσα δὲ ἡ μεταξὺ πρωτευούσης καὶ Σηλυβρίας χώρα εἶχεν ἐρημωθῇ καί, ἐνῷ ὡς ἐκ τούτου πολλὴ προέκυψεν ἀμηχανία, ὁ Ἐντένζα, ἐλευθερωθεὶς ὑπὸ τῶν Γενουαίων διὰ μεσιτείας τοῦ βασιλέως τῆς Ἀραγωνίας, ἐπανῆλθεν εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ συναγωνιστῶν καὶ ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς διενέξεις μεταξὺ αὐτῶν, διότι οἱ μὲν πλείονες τούτων καὶ αὐτοὶ οἱ Τοῦρκοι δὲν ἤθελον νὰ ἀναγνωρίσωσιν ἄλλον ἡγεμόνα εἰμὴ τὸν Ῥοκαφόρτε, μετὰ δὲ τοῦ Ἐντένζα συνετάχθησαν πάντες οἱ Ἀραγώνιοι εὐπατρίδαι καὶ αὐτὸς ἐπὶ τέλους ὁ Φερνάνδος Χιμενές.

Εἰς ταῦτα δὲ τὰ δεινὰ προσετέθησαν μετ' ὀλίγον καὶ ἕτερα. Εἴδομεν ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας Φρειδερῖκος ἤθελε νὰ στρέψῃ πρὸς ἴδιον ὄφελος τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐνεργείας τῶν Καταλανῶν, καὶ ἐπειδὴ ὁ προαποσταλεὶς ὑπ' αὐτοῦ ἐνταῦθα νόθος υἱός του οὐδὲν ἐπὶ τούτῳ κατώρθωσεν, ἀπεφάσισε νὰ πέμψῃ ἕτερόν τινα ἐπισημότερον καὶ τολμηρότερον συγγενῆ του, τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ Φερδινάνδον. Ὁ Φερδινάνδος, προσελθὼν κατὰ Μάρτιον τοῦ 1307 πρὸς τοὺς Καταλανοὺς μετὰ τεσσάρων πλοίων, ἀπῄτησε νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς αὐτόν. Καὶ ὁ μὲν Μουντάνερ, ὁ Ἐντένζα καὶ ὁ Χιμενὲς ὑπήκουσαν, ὁ δὲ Ῥοκαφόρτε ἀπήντησεν ὅτι δέχεται μὲν νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Φερδινάνδον ὡς ἡγεμόνα τῆς **ἑταιρείας** ἀλλ' ὄχι καὶ ὡς ἐπίτροπον τοῦ βασιλέως Φρειδερίκου. Ὁ ἱσπανὸς βασιλόπαις ἐδέχθη ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν συμβιβασμὸν τοῦτον, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι βραδύτερον θέλει ἐπιτύχει τὸν ἀρχικὸν σκοπόν, καὶ παρηκολούθησε τὴν **ἑταιρείαν** ἀπελθοῦσαν τότε εἰς Μακεδονίαν, διότι ἡ χώρα ἐν ᾗ διέτριβε δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ πλέον εἰς συντήρησιν αὐτῆς. Ἡ ἐκ τῆς Θρακικῆς χερσονήσου ἀνάζευξις ἐγένετο ὡς ἑξῆς. Ὁ Μουντάνερ, καθαιρέσας πάντα τὰ αὐτόθι φρούρια, ἀπέπλευσε μετὰ 36 πλοίων, ἐν οἷς ἦσαν μόνον 4 γαλέραι), τῶν γυναικῶν, τῶν παίδων καὶ τῶν προμηθειῶν, εἰς Χριστόπολιν, ὅπου ἔμελλε νὰ συναντήσῃ τὸν πεζικὸν στρατόν, ἀναχωρήσαντα διὰ ξηρᾶς. Καθ' ὁδὸν ὅμως τὰ διάφορα τμήματα τοῦ πεζικοῦ τούτου στρατοῦ περιῆλθον εἰς ῥῆξιν, καθ' ἣν ἐφονεύθη μὲν ὁ Ἐντένζα, ὁ δὲ Χιμενὲς κινδυνεύσας ὡσαύτως κατέφυγε μετὰ τριάκοντα ὀπαδῶν εἰς παρακείμενόν τι ἑλληνικὸν φρούριον. Ὁ βασιλόπαις ἐπέτυχεν ἐπὶ τέλους νὰ καταπαύσῃ

Τεῖχος τῆς Χαλκίδος καὶ ἡ χωρίζουσα αὐτὸ ἀπὸ τῆς πόλεως τάφρος

τὴν αἱματοχυσίαν, ἀλλ᾽ ἀφοῦ ἔπεσον 550 ἱππεῖς καὶ 500 Ἀλμογάβαροι. Τότε βλέπων τὴν τοσαύτην ἐκείνην ἀναρχίαν ἀπήτησεν αὖθις, ὥστε ἡ *ἑταιρεία* νὰ ὁμόσῃ πίστιν εἰς τὸν βασιλέα Φρειδερῖκον· καί, ἐπειδὴ ὁ Ροκαφόρτε ἀπήντησεν ἐκ δευτέρου ὅτι δέχεται μὲν αὐτὸν ὡς ἀρχηγόν, ἀλλ᾽ ὄχι ὡς ἐπίτροπον τῆς ξένης Σικελίας, ὁ Φερδινάνδος ἀπεφάσισε νὰ ἀναχωρήσῃ, καὶ ἀπελθὼν εἰς Θάσον εὗρεν ἐκεῖ τὸν Μουντάνερ, ὅστις ὑπέσχετο αὐτῷ νὰ μεσολαβήσῃ παρὰ τῷ Ροκαφόρτε, ἀφοῦ παραδώσῃ εἰς τὸν στρατὸν τὸ φορτίον τὸ ὁποῖον μετεκόμιζε. Μηδὲν ὅμως καὶ οὗτος κατορθώσας ἐπέστρεψεν εἰς Θάσον πρὸς τὸν βασιλόπαιδα, τοῦ ὁποίου ἀπεφάσισε νὰ παρακολουθήσῃ τὴν τύχην. Καὶ τῷόντι οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες, ἀφοῦ ἐφιλοξενήθησαν ὑπὸ τοῦ τότε γενουαίου τῆς νήσου ἐκείνης δυνάστου Τεδισία Ζαχαρίου, ἀπέπλευσαν μετὰ τεσσάρων γαλερῶν καὶ δύο ἄλλων πλοίων καὶ λεηλατήσαντες καθ᾽ ὁδὸν τὸν Ἁλμυρὸν καὶ τὴν Σκόπελον ἀπεβιβάσθησαν, παρὰ τὰς συμβουλὰς τοῦ Μουντάνερ, εἰς Χαλκίδα. Ἐκεῖ ὅμως οἱ Ἐνετοὶ συνέλαβον αὐτούς τε καὶ τὰ πλοῖά των, τοὺς ἐλήστευσαν, καὶ ἔπειτα τὸν μὲν βασιλόπαιδα ἔπεμψαν αἰχμάλωτον εἰς τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως, ὁ δὲ Μουντάνερ παρεδόθη εἰς τὸν Ροκαφόρτε, τυχὼν μὲν παρ᾽ αὐτῷ τε καὶ τῷ στρατῷ φιλικῆς δεξιώσεως, ἕνεκα τῶν ἀρχαίων αὐτοῦ ὑπηρεσιῶν, ἀναχωρήσας ὅμως πάλιν ἐκεῖθεν εἰς Σικελίαν. Ὁ δὲ ἄλλος τοῦ Ροκαφόρτε ἀντίπαλος, ὁ Χιμενές, κατέφυγε πρὸς τὸν βασιλέα Ἀνδρόνικον, συνεζεύχθη μίαν αὐτοῦ συγγενῆ, τὴν Θεοδώραν, καὶ ἀνηγορεύθη μέγας δούξ. Τελευταῖον ὁ Ροκαφόρτε αὐτὸς μετὰ τῆς πεζικῆς αὐτοῦ στρατιᾶς κατέλαβεν ἐν μετοπώρῳ τοῦ 1307 τὴν χερσόνησον τῆς Κασσανδρείας καὶ ἀφοῦ εἰς μάτην ἐπεχείρησε νὰ κυριεύσῃ πρῶτον τὴν Χριστόπολιν καὶ ἔπειτα τὴν πλουσίαν καὶ ὀχυρὰν Θεσσαλονίκην ὠργάνωσε τακτικὴν λεηλασίαν τῶν πέριξ πόλεων, χωρῶν καὶ μονῶν, ληστεύσας πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ αὐτὰ τὰ μοναστήρια τοῦ ἁγίου ὄρους Ἄθωνος.

Τότε ὅμως ἐπῆλθον νέαι πάλιν ἀφορμαὶ διενέξεων. Παρεκτὸς τοῦ Φρειδερίκου τῆς Σικελίας ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν πολεμικῶν πράξεων τῆς *ἑταιρείας* καὶ ὁ συγγενὴς τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Κάρολος, ὁ Βαλουᾶ, ὅστις ἐλογίζετο κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κληρονόμος δι᾽ ἐπιγαμίας τῶν τοῦ τελευταίου λατίνου αὐτοκράτορος Κωνσταντινουπόλεως δικαιωμάτων, τὰ ὁποῖα μετ᾽ οὐ πολὺ μετεβιβάσθησαν, ὡς ἠξεύρομεν ἤδη, δι᾽ ἄλλης πάλιν ἐπιγαμίας εἰς τὸν ἀνδεγαυικὸν οἶκον. Ὁ Κάρολος Βαλουᾶ λοιπὸν ἔπεμψεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν πληρεξούσιόν του τὸν Θεοβάλδον Σεποῦν (Théobald de Cepoy), ὅστις κατέπεισε μὲν τὸν Ροκαφόρτε νὰ ὁμόσῃ πίστιν πρὸς τὸν Κάρολον καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν ὡς ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ ἀλλὰ πράγματι δὲν ἀνέλαβεν ἔτι τὴν ἀρχηγίαν ταύτην, ἣν ἐξηκολούθει διεξάγων ὁ Ροκαφόρτε κατὰ τὰ ἴδια συμφέροντα καὶ μελετῶν νῦν μὲν νὰ γίνῃ βασιλεὺς τῆς Θεσσαλονίκης, νῦν δὲ νὰ συγγενεύσῃ διὰ κηδεστίας μετὰ τοῦ ἀσθενοῦντος καὶ ἄπαιδος δουκὸς Ἀθηνῶν Γουίδωνος Β΄, ἵνα κληρονομήσῃ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τό τε δουκᾶτον Ἀθηνῶν καὶ ἴσως αὐτὴν τὴν Μεγαλοβλαχίαν. Ἐννοεῖται ὅτι εἰς ταῦτα ἀντέπραττεν ὁ Σεπού, καὶ ἐντεῦθεν ηὔξησεν ἡ μεταξὺ αὐτῶν διένεξις, μέχρις οὗ ὁ τελευταῖος οὗτος, ὠφελούμενος καὶ ἐκ τῆς δυσαρεσκείας ἣν οἱ λοιποὶ τῶν Καταλανῶν ἡγεμόνες εἶχον κατὰ τοῦ Ροκαφόρτε ἕνεκα τῆς ἀφορήτου αὐτοῦ αὐθαιρεσίας, συνέλαβε τὸν τελευταῖον τοῦτον καὶ τοὺς πιστοτέρους αὐτοῦ φίλους καὶ ἀπέπεμψεν ἅπαντας εἰς Νεάπολιν, ὅπου ὁ Ροκαφόρτε ἐφυλακίσθη καὶ ἀπέθανεν ἐν τῇ φυλακῇ τῷ 1309.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ *ἑταιρεία* ἔπαθεν εἰς Κασσάνδρειαν ὅ,τι εἶχε πάθει προηγουμένως εἰς τὴν Θρακικὴν χερσόνησον· ἐπειδὴ πᾶσα ἡ πέριξ χώρα, ἐξαντληθεῖσα, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς συντήρησιν τῶν Καταλανῶν, καὶ οὐ μόνον ἡ πολιορκία τῶν φρου-

ρίων ἀπέτυχεν, ἀλλὰ καὶ στρατὸς αὐτοκρατορικὸς ἤρχισε νὰ πιέζῃ τοὺς ληστὰς ἐκεί[illegible]υς πανταχόθεν, ἐδέησε νὰ ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν, καὶ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1309 κατῆλθον ὑπὸ τὸν Σεποὺν εἰς Θεσσαλίαν, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὁρμώμενοι κατέκτησαν τὸ δουκᾶτον τῶν Ἀθηνῶν, ὡς θέλομεν βραδύτερον ἱστορήσει.

Τοιαῦται ὑπῆρξαν αἱ ἐνέργειαι τῶν παραδόξων ἐκείνων ἐπικούρων ἐντὸς τῶν χωρῶν τῶν ὑπαγομένων ἔτι εἰς τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου. Καὶ ἐνταῦθα πῶς νὰ μὴ ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν τοσάκις κατὰ τῶν ἡμετέρων γενομένην κατηγορίαν, ὅτι, ἐνῷ φυσικοὶ ἡμῶν σύμμαχοι ἦσαν οἱ δυτικοί, πολέμιοι δὲ φυσικοὶ οἱ Τοῦρκοι, ἡμεῖς ἀντὶ νὰ συμμαχήσωμεν μετὰ τῶν πρώτων κατὰ τῶν δευτέρων, ἀπ' ἐναντίας, ἀφήνοντες τοὺς Τούρκους νὰ κυριεύσωσι τὴν Ἀσίαν, κατετρίβομεν τὰς δυνάμεις ἡμῶν εἰς τὸ νὰ πολεμῶμεν τοὺς δυτικούς; Ὁπόσον ἡ κατηγορία αὕτη εἶναι ἀνυπόστατος, ἐλάβομεν πολλάκις ἤδη ἀφορμὴν νά το ἀποδείξωμεν· ἀλλ' οὐδέποτε ἴσως διεψεύσθη ὑπὸ τῶν πραγμάτων αὐτῶν τρανότερον ἢ ἐπὶ τῆς προκειμένης περιστάσεως. Ἡ *εταιρεία* συνέκειτο ἐκ μαχητῶν τῆς Δύσεως. Ὁ Ἀνδρόνικος, κακῶς ποιῶν βεβαίως, ἐδέχθη τὰς ὑπηρεσίας αὐτῆς, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον βέβαιον εἶναι ὅτι ἐξεπλήρωσεν ἁπάσας αὐτοῦ τὰς ὑποχρεώσεις· διότι παρεκτὸς τῶν ἐξαιρέτων τιμῶν ἃς ἀπένειμεν εἰς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν Καταλανῶν, προχειρίσας τὸν μὲν Ρογέρον καίσαρα, τὸν δὲ Ἐντένζαν μέγαν δοῦκα, κατέβαλλε τακτικῶς καὶ ἐνίοτε προκατέβαλλε τοὺς συμπεφωνημένους μισθούς, ἐφ' ὅσον τοὐλάχιστον ἐπέτρεπον τοῦτο οἱ πόροι τοῦ δημοσίου ταμείου. Πῶς ἀνταπεκρίθησαν εἰς τοῦτο οἱ ἐπίκουροι ἐκεῖνοι τῆς Δύσεως; Κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη, ἀφοῦ ἐπὶ μικρὸν ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν Τούρκων, μετεχειρίσθησαν ὅλον τὸν λοιπὸν χρόνον εἰς τὸ νὰ λεηλατῶσι καὶ νὰ φονεύωσι τοὺς χριστιανοὺς τῆς μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν παρακειμένων νήσων, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ Ἀνδρόνικος ἠδυνήθη δι' ἐπισήμων ἐγγράφων νὰ βεβαιώσῃ ὅτι ἐν μόνῳ τούτῳ τῷ διαστήματι εἰσέπραξαν ἀπὸ τοῦ κράτους 1.000.000 χρυσῶν, ἰσοδυναμούντων πρὸς φράγκ. 11.200.000 καὶ σήμερον πρὸς 50 ἑκατομμύρια περίπου φράγκων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἔπειτα ὁ Ρογέρος ἐδολοφονήθη ἐν Ἀδριανουπόλει, ὅπου εἶχε μεταβῇ, ἵνα χαιρετίσῃ τὸν συμβασιλέα Μιχαὴλ Θ', ἀλλὰ τὴν δολοφονίαν ταύτην διέπραξεν ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἀλανῶν Γεώργιος, τοῦ ὁποίου τὸν υἱὸν οἱ περὶ τὸν Ρογέρον εἶχον σφάξει προηγουμένως ἐν Κυζίκῳ. Μὴ θέλοντες δὲ νὰ ἀρνηθῶμεν ἀπολύτως ὅτι ὁ Μιχαὴλ συνέπραξεν ἢ τοὐλάχιστον συνῄνεσεν εἰς τὴν κακουργίαν ταύτην, καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ δικαιολογήσωμεν αὐτὴν διὰ τῆς ἀγανακτήσεως, ἣν φυσικῷ τῷ λόγῳ συνῃσθάνετο ὁ νέος ἐκεῖνος ἡγεμὼν ἕνεκα τῶν ὑπὸ τῶν Καταλανῶν προξενουμένων εἰς τὸ κράτος συμφορῶν, παρατηροῦμεν ὅτι βεβαίως καὶ ἀναμφισβητήτως ὁ Ἀνδρόνικος ἦτο ἐντελῶς ἀμέτοχος τῆς πράξεως ἐκείνης, ἥτις ἠδύνατο μὲν νὰ δώσῃ ἀφορμὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εὔλογον εἰς ἱκανοποίησίν τινα καὶ ἀποζημίωσιν, οὐχὶ ὅμως καὶ νὰ δικαιολογήσῃ ποτὲ τὴν ἄμεσον διάλυσιν τῶν ὑποχρεώσεων ὅσας οἱ Καταλανοὶ εἶχον ἀναλάβει πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὰς φοβερὰς ἐκείνας ληστείας, σφαγάς, δηώσεις καὶ παντὸς εἴδους βιαιοπραγίας εἰς τὰς ὁποίας ἐπὶ τριετίαν ὅλην ἐξετραχηλίσθησαν ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ. Ἔπειτα ἀπὸ ὅλα ταῦτα ἦτο εὔλογον νὰ πιστεύσωσι πλέον οἱ ἡμέτεροι ὅτι εἶναι δυνατὸν οἱ δυτικοὶ νὰ συμπράξωσί ποτε εἰλικρινῶς μετ' αὐτῶν;

Καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οὔτε εἶχον ἀνάγκην τινὰ νὰ πιστεύσωσιν εἰς αὐτοὺς καὶ νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν συνδρομήν των καὶ ὅτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος, ὅσον καὶ ἂν ἐκολοβώθη ὑλικῶς, ὅσον ἐπισφαλῆ καὶ ἂν διήρχετο κρίσιν, ὅσον πολλοὺς καὶ ἂν εἶχε περὶ ἑαυτὸ πολεμίους, ἠδύνατο νὰ σωθῇ καὶ νὰ κατισχύσῃ αὐτῶν δι' ἰδίων πόρων καὶ δυνάμεων, ἐὰν εἶχεν ἡγεμόνας ἄλλους παρὰ τοὺς Παλαιολόγους. Τοῦτο δέν το λέγομεν

ἡμεῖς· τὸ λέγουσιν οἱ σύγχρονοι, ὁ Γεώργιος Παχυμέρης καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, οἵτινες, ὅσον καὶ ἂν ἐπεθύμουν νὰ οἰκονομήσωσι τὸν Ἀνδρόνικον, πολλαχοῦ ὅμως ὑποδεικνύουσιν ὅτι, ἂν αἱ στρατιωτικαὶ δυνάμεις ἦσαν ἀσθενεῖς, ἡ βασιλεία εἶχε τρόπον, ἅμα ἤθελε, νὰ ἐνισχύσῃ αὐτὰς καὶ νὰ καταστήσῃ ἀξιομάχους. Καὶ οὐ μόνον τῶν λογίων ἀνθρώπων ἡ γνώμη ἦτο τοιαύτη ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν περιχώρων ἡ πεποίθησις· διότι, ὅτε μετὰ τὰς φοβερὰς κακουργίας ὅσας οἱ Καταλανοὶ ἐπεχείρησαν περιχαρακωθέντες ἐν τῇ Θρᾳκικῇ χερσονήσῳ ὁ βασιλεὺς ἐπέμενε πάντοτε εἰς τὴν διὰ τῶν ξένων ἄμυναν καὶ ἰδίως τὴν διὰ τῶν ξένων ναυτικὴν ἄμυναν, δεινὴ ἐξηγέρθη ἐν Κωνσταντινουπόλει κατακραυγὴ κατὰ τῆς ἀτόπως προδιαταχθείσης διαλύσεως τοῦ ἐθνικοῦ στόλου, καὶ ὁ λαὸς ὁμοθυμαδὸν ἀθροισθεὶς ἀπῄτει νὰ ἐξαρτυθῇ αὖθις, ὅπως πάλαι ποτὲ ὁ στόλος ἐκεῖνος, μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας ὁ πατριάρχης ἠδυνήθη νὰ κατευνάσῃ τὴν στάσιν, δοὺς ὑπόσχεσιν ὅτι θέλει εἰσακουσθῆ ἡ πάνδημος ἐκείνη ἀπαίτησις· ὑπόσχεσιν ὅμως ἥτις δυστυχῶς δὲν ἐξετελέσθη. Ὅτι δὲ εὐλόγως ἐφρόνουν οὕτως οἵ τε λόγιοι ἄνδρες καὶ ὁ δῆμος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπεδείχθη καὶ ὑπὸ τῶν πραγμάτων, ὁσάκις ὁ Ἀνδρόνικος, ἀντὶ νὰ ἀναθέτῃ ἁπάσας αὐτοῦ τὰς ἐλπίδας εἰς τοὺς ξένους, ἐπέτρεπε τοὺς κατὰ τῶν πολεμίων ἀγῶνας εἰς ἡγεμόνας ἐγχωρίους ἱκανούς. Μήπως ὁ Ἀλέξιος Φιλανθρωπηνὸς δὲν κατετρόπωσε πολλάκις τοὺς Τούρκους τῆς Ἀσίας καὶ δὲν ἤθελε πιθανώτατα κατισχύσει ὁλοχερῶς αὐτῶν, ἐὰν ὁ Ἀνδρόνικος παρεῖχεν αὐτῷ ἐλάχιστον μέρος τῶν χορηγιῶν, ὅσας ἔπειτα κατησώτευσεν εἰς τοὺς Καταλανούς, τῶν ὁποίων γινώσκομεν ἤδη ὁποῖα ἀπέβησαν τὰ πρὸς τὸν τόπον εὐεργετήματα; Ἀλλὰ καὶ μετ' ὀλίγον τὰ πράγματα ἀπέδειξαν αὖθις ὅτι ὑπῆρχον περὶ τὸν Ἀνδρόνικον ἄνδρες ἐπιτήδειοι νὰ σώσωσι τὸ κράτος, ἤρκει νὰ θέλῃ καὶ νὰ ἠξεύρῃ νὰ μεταχειρίζεται αὐτούς.

Οἱ Καταλανοὶ εἶχον προσλάβει πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τούρκους μισθοφόρους οὐκ ὀλίγους. Οἱ Τοῦρκοι οὗτοι, τελοῦντες ὑπὸ δύο ἀρχηγούς, τὸν Μελὴκ καὶ τὸν Χαλίλ, ἐχωρίσθησαν ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τῆς συμμορίας, μετὰ τὴν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα κάθοδόν της. Καὶ ὁ μὲν Μελήκ, ὅστις ἄλλοτε εἶχε δεχθῆ τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἔπειτα ὅμως ἐπανῆλθεν αὖθις εἰς τὸ μωαμεθανικὸν θρήσκευμα, μὴ νομίζων ἀσφαλὲς νὰ λάβῃ αὖθις ὑπηρεσίαν παρὰ τῷ Ἀνδρονίκῳ, μετέβη παρὰ τῷ κράλῃ, ἤτοι ἡγεμόνι, τῆς Σερβίας, καὶ γενόμενος ὑπ' αὐτοῦ δεκτὸς ἐγκατετεστάθη αὐτόθι μετὰ τῶν 1500 αὐτοῦ ὀπαδῶν, οἵτινες ἄλλως ἦσαν Τουρκοπῶλοι ἢ Τουρκόπουλοι, ὡς λέγει αὐτοὺς ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, ἤτοι Τοῦρκοι μὲν τὴν καταγωγὴν ἄνδρες ἀλλ' ἀσπασάμενοι τὴν χριστιανικὴν δίαιταν καὶ θρησκείαν. Οἱ δὲ κυρίως Τοῦρκοι, ὑπὸ τὸν Χαλὶλ τελοῦντες καὶ εἰς 1300 μὲν ἱππεῖς, 800 δὲ πεζοὺς συμποσούμενοι, ἐπεθύμησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Ἀσίαν· ἐζήτησαν λοιπὸν καὶ ἔλαβον παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν ἐπὶ τούτῳ ἄδειαν καὶ τὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θέλουσι μετακομισθῆ μετὰ τῶν ἐφοδίων αὐτῶν διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου ἐπὶ ἑλληνικῶν πλοίων. Ἀλλ' ὁ στρατοπεδάρχης Σεναχηρείμ, ὅστις ἀπεστάλη μετὰ 3.000 ἱππέων ἵνα ἐπιστατήσῃ τὴν διαβίβασιν ταύτην, βλέπων τοὺς Τούρκους ἀποκομίζοντας μεθ' ἑαυτῶν τοσαύτην ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους λείαν, ἐμελέτησε παρὰ τὰ συντεθειμένα νὰ ἁρπάσῃ αὐτὴν διὰ νυκτός, οἱ δὲ ὑπονοήσαντες τοῦτο κατέλαβον ἓν τῶν παρακειμένων φρουρίων τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου, ἐν ᾗ καὶ ἄλλοτε εἶχον διατρίψει, καὶ ἤρχισαν ἐκεῖθεν λεηλατοῦντες αὖθις τὴν πέριξ χώραν. Ὁ τοῦ Ἀνδρονίκου υἱὸς καὶ συμβασιλεὺς Μιχαὴλ Θ' ἠθέλησε νά τους προσβάλῃ αὐτόθι, ἀλλ' ἄγων στρατὸν κακῶς ὡπλισμένον καὶ κακῶς ἠσκημένον κατετροπώθη ὁλοσχερῶς. Ἀγωνισθεὶς μετὰ τὴν πρώτην τροπὴν νὰ ἀθροίσῃ τὸ διαλυθὲν στράτευμα οὐδένα εὗρε τὸν ἀκροώμενον καὶ ἀπελπισθεὶς παρηκολούθησε τοὺς λοιποὺς τεθλιμμένος καὶ δακρύων. Μόνοι οἱ

στρατηγοί, ἵνα δώσωσι καιρὸν εἰς τοὺς φεύγοντας νὰ σωθῶσι, παρέμειναν ἀντιπαλαίοντες μέχρις οὗ κυκλωθέντες ὑπὸ τῶν πολεμίων συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι μετὰ πάσης τῆς ἀποσκευῆς καὶ αὐτῆς τῆς βασιλικῆς σκηνῆς. Ἐν ταύτῃ εὑρεθέντων τῶν βασιλικῶν παρασήμων καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τῆς βασιλικῆς καλύπτρας, τῆς διὰ μαργάρων καὶ ἄλλων πολυτίμων λίθων κεκοσμημένης, ὁ Χαλὶλ ἐπέθηκεν αὐτὴν ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς ἐμπαίζων τὸν βασιλέα. Ἔκτοτε δὲ οἱ Τοῦρκοι οὗτοι δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ δύο ὅλα ἔτη δηοῦντες τὴν Θράκην, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι καταφεύγοντες εἰς τὰς πόλεις δὲν ἐτόλμων νὰ ἐξέλθωσι νὰ σπείρωσι τοὺς ἀγρούς των. «Καὶ ἦσαν διὰ ταῦτα λύπῃ βαθείᾳ καὶ παλαμναιοτάταις φροντίσι τὴν ἑαυτῶν οἱ βασιλεῖς ψυχὴν κατατέμνοντες. Τὴν μὲν γὰρ ἀπὸ ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων βοήθειαν ἀπεγνώκεισαν ἤδη τελέως, ξυνιέντες μὲν ὀψὲ θεομηνίαν τινὰ περὶ τούτοις ἐπιπολάζειν, τὰς δὲ τῆς θεομηνίας αἰτίας οὐκ οἶδ' ὅπως οὐ ξυνιέντες. Καὶ ἦν αὐτοῖς ἡ πᾶσα μελέτη μισθοφορικήν τινα προσκαλέσασθαι συμμαχίαν ὁθενδήποτε. Καὶ μέντοι καὶ ἐπὶ τούτοις ἐτρίβετο χρόνος οὐ μέτριος, ἀναλογιζομένων τὴν τῶν χρημάτων δαπάνην ἐσομένην μεγάλην καὶ οὐ μάλα τοι φορητὴν τῷ βασιλικῷ ταμείῳ, χρημάτων εἴπερ ποτὲ νῦν μάλιστα σπανίζοντι διὰ τὴν τῆς χώρας κάκωσιν. Ὅμως μέντοι τῆς ἀνάγκης ἠρεμεῖν ἥκιστα συγχωρούσης, πέμπει πρὸς τὸν ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρόν, τὸν κράλην λέγω Σερβίας, ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος συμμαχίαν μεταπεμπόμενος». Ἀλλὰ πρὶν ἢ φθάσῃ ἔτι ἡ ἐξωτερικὴ αὕτη ἐπικουρία ἀπεδείχθη αὖθις ὑπὸ τῶν πραγμάτων ὅτι δὲν ἔπταιον τὰ ἐθνικὰ στρατεύματα ἂν ἡττῶντο· ἔπταιεν ἡ κακὴ αὐτῶν συγκρότησις καὶ ἡ κακὴ ἡγεμονία. Τφόντι εἷς τῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν συγγενῶν τοῦ βασιλέως,, ὁ Φιλῆς Παλαιολόγος, ἀνὴρ τὸ μὲν σῶμα ἀσθενής, τὴν δὲ ψυχὴν γενναῖος καὶ φιλότιμος, μὴ ἀνεχόμενος ἐπὶ τέλους τὴν τοιαύτην πρὸς τὸ κράτος προσγενομένην ὕβριν, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ Ἀνδρονίκου τὴν ἄδειαν νὰ συγκροτήσῃ ἐκ τῶν ὑφισταμένων στρατοπέδων στρατὸν ἐκλεκτὸν καὶ ὑπολοχαγοὺς καὶ ταξιάρχας, οὓς αὐτὸς ἤθελε νομίσει ἱκανούς ἔχων ἀνενδεῆ πρὸς τούτοις καὶ τὴν ἀπαιτουμένην δαπάνην. «Ἃ δὴ πάντα κατὰ γνώμην αὐτῷ γεγονότα παρειληφὼς ὁ Φιλῆς πρῶτα μὲν φιλοφροσύναις καὶ δεξιώσεσι παντοδαπαῖς ἀναρριπίζει τοὺς στρατιώτας εἰς φλόγα πολεμικῆς ὁρμῆς, χρήματά τε χαριζόμενος καὶ ἵππους καὶ ὅπλα καὶ ἐκπώματα· ἔστι δ' ὅτε καὶ τὴν ἑαυτοῦ ζώνην λυσάμενος στρατιώτῃ χαρίζεται, ἄλλῳ δὲ τὸ ἑαυτοῦ παραξιφίδιον· ὁμοδίαιτός τε αὐτοῖς γίνεται καὶ ὁμόπνους, τιμάς τε αὐτοῖς ὑπισχνεῖται καὶ δωρεὰς οὐ μικρὰς μετὰ τὸν πόλεμον ἀναλόγους τοῖς ἀγῶσιν ἑκάστου». Οὕτω δὲ καταρτίσας καὶ ἐμψυχώσας τὸν στρατὸν αὐτοῦ μανθάνει ὅτι ὁ Χαλὶλ ἐξέπεμψε 1000 πεζοὺς καὶ 200 ἱππεῖς, ἵνα καταστρέψωσι καὶ λεηλατήσωσι πᾶσαν τὴν περὶ Βιζύην χώραν· ὅθεν ἐξελθὼν ἐκ τῆς βασιλευούσης καταλαμβάνει τὸν περὶ τὸν ποταμὸν Ξηρόγυψον ὁμαλὸν χῶρον, δι' οὗ ἔμελλον νὰ διέλθωσιν οἱ πολέμιοι, καὶ ἐπελθόντων αὐτῶν ἐπιτίθεται. Πρῶτος εἰσεπήδησεν εἰς τὴν φάλαγγα τῶν Τούρκων ὁ ταξιάρχης τοῦ δεξιοῦ κέρως μετὰ τῆς ἑπομένης αὐτῷ φάλαγγος· καὶ πληγώσας καιρίως τὸν ἀντιστάντα πολέμιον καταβάλλει τοῦ ἵππου, καὶ ἐπ' αὐτῷ ἕτερον. Ἔπειτα ὅμως, πληγωθέντος καὶ αὐτοῦ, διεσείσθη ἐπὶ μικρὸν ἡ φάλαγξ ἧς προΐστατο· ἀλλὰ φθάσας ὁ Φιλῆς καὶ διὰ τῶν λόγων καὶ τοῦ παραδείγματος ἐμπνεύσας θάρρος ἀκατάσχετον εἴς τε τὸ πεζικὸν καὶ τὸ ἱππικὸν τρέπει κατὰ κράτος τοὺς πολεμίους, καὶ ἀναγκάζει αὐτοὺς νὰ καταφύγωσιν εἰς Καλλίπολιν. Ἐνταῦθα πολιορκεῖ αὐτοὺς ὁ Φιλῆς· ἐπῆλθον δὲ καὶ αἱ παρὰ τοῦ κράλη τῆς Σερβίας ζητηθεῖσαι ἐπικουρίαι· ἀπεκλείσθη δὲ καὶ ὁ Ἑλλήσποντος διὰ πολλῶν ἑλληνικῶν καὶ γενουητικῶν πλοίων· ὥστε οἱ Τοῦρκοι, ἀφοῦ ματαίως ἠγωνίσθησαν νὰ διασπάσωσι τοὺς περιφράξαντας αὐτοὺς Ἕλληνας καὶ Σέρβους, παρεδόθησαν εἰς τοὺς Γενουαίους ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ἤθελον τύχει πλείονος παρ' αὐτοῖς ἐπιεικείας· ἀλλ'

οὗτοι τοὺς μὲν πλουσιωτέρους ἐφόνευσαν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἢ παρέδωκαν τῷ βασιλεῖ ἢ διένειμαν μεταξύ των ὡς δούλους.

Ὅσον λοιπὸν καὶ ἂν ἠλαττώθησαν οἱ πόροι τοῦ κράτους, ὅσον ἀσθενεῖς καὶ ἂν ἦσαν ἔτι αἱ δυνάμεις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, ὑπῆρχον οὐδὲν ἧττον ἄνθρωποι ἐπιτήδειοι νὰ σώσωσι τό τε ἔθνος καὶ τὴν πολιτείαν, ὁσάκις ἡ βασιλεία ἤξευρε νὰ ἐκλέγῃ αὐτοὺς καὶ νὰ ὑποστηρίζῃ. Περὶ τούτου μετὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ ἦλθε νὰ μαρτυρήσῃ καὶ τὸ ἕτερον παράδειγμα τοῦ Φιλῆ Παλαιολόγου. Δυστυχῶς εἴδομεν πῶς ἀντήμειψε τὸν πρῶτον· ἀντὶ δὲ νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὸν δεύτερον μεταχειριζόμενος τὰ δημόσια χρήματα εἰς αὔξησιν τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ καὶ πέμπων αὐτὸν μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐν Εὐρώπῃ Τούρκων κατὰ τῶν ἐν Ἀσίᾳ τουρκικῶν δυναστειῶν, οὐδὲν τούτων ἔπραξεν, ἀλλ' ἐτράπη εἰς ἐπισκευὰς τῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ναῶν καὶ τειχῶν. Καὶ τῶν μὲν τειχῶν ἡ διόρθωσις ἦτο τῷόντι σωτήριον ἔργον· ὀλιγώτερον ὅμως δικαιολογεῖται ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ἡ δαπάνη ἡ γενομένη τότε εἰς τὸν ναὸν τοῦ Μεγάλου Παύλου, καὶ τὸν ἕτερον τῶν δώδεκα τοῦ Χριστοῦ ἀποστόλων καὶ τελευταῖον εἰς τὸν μέγιστον τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναόν, διότι ἡ ἐπισκευὴ αὐτῶν ἴσως μὲν κατέστη ἀναγκαία διὰ τοῦ χρόνου, ἀλλὰ δὲν ἦτο τοσοῦτο κατεπείγουσα ὅσον ἡ ἀνόρθωσις τοῦ πανταχόθεν δεινῶς καταρρέοντος κράτους. Περὶ ταῦτα δὲ αὐτοῦ τὸν χρόνον καὶ τὰ χρήματα κατατρίβοντος ἐπῆλθον αἴφνης οἰκιακαὶ συμφοραὶ καὶ διενέξεις, αἵτινες συνεπλήρωσαν τὴν τῶν πραγμάτων καταστροφήν.

Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὸν υἱὸν τοῦ Ἀνδρονίκου Μιχαήλ, ὃν καὶ πρωιμώτατα συμβασιλέα ἀνέδειξεν ὁ πατήρ. Ὁ δὲ Μιχαὴλ οὗτος εἶχε πάλιν δύο υἱούς, τὸν Ἀνδρόνικον καὶ τὸν Μανουήλ, ἐξ ὧν εἰς ὑπερβολὴν ἠγάπησε κατ' ἀρχὰς ὁ πάππος τὸν πρῶτον, ἀναδείξας ὡσαύτως βασιλέα, καίτοι ἦτο ὁ νεανίσκος παντάπασιν ἀνάξιος τῆς ἐξαιρέτου ταύτης στοργῆς διά τε τὴν ἄλλην ποικίλην αὐτοῦ ἀσωτίαν καὶ τὴν ἀκρασίαν περὶ τοὺς ἀθέσμους ἔρωτας, ἥτις ἔμελλε νὰ ἀπολήξῃ εἰς τραγικήν τινα περιπέτειαν. Τῷόντι τῷ 1320 ὁ νέος Ἀνδρόνικος εἶχε σχέσεις μετὰ γυναικός τινος, ἧς ὑπώπτευε τὴν πίστιν, καὶ τούτου ἕνεκα κατεσκόπευε τὴν οἰκίαν δι' ἀφωσιωμένων πρὸς αὐτὸν τοξοτῶν καὶ ξιφηφόρων. Ἐν μιᾷ λοιπὸν τῶν νυκτῶν συνέπεσεν ὁ Μανουὴλ ζητῶν τὸν ἀδελφόν του νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν οἰκίαν τῆς φίλης ἐκείνης, οἱ δὲ σκοποὶ μὴ ἀναγνωρίσαντες αὐτὸν καὶ ὑπολαβόντες ἀπ' ἐναντίας ὅτι εἶναι ἀντίζηλος τοῦ κυρίου των ἐπλήγωσαν τὸν νέον καιρίως, ἀποθανόντα μετ' ὀλίγον ἐκ τῆς πληγῆς ταύτης. Ἀπέθανε δὲ ἐκ τῆς προσγενομένης αὐτῷ θλίψεως καὶ ὁ Μιχαήλ, ὥστε ὁ γέρων Ἀνδρόνικος, ὅστις ἀπό τινος χρόνου εἶχεν ἀρχίσει νὰ διανοίγῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὰς κακίας τοῦ ὁμωνύμου ἐγγόνου, τελευταῖον ἀπετροπιάσθη αὐτὸν καὶ διέταξε νὰ ὁμόσῃ τὸ ὑπήκοον νέον ὅρκον, ἐν τῷ ὁποίῳ οὐ μόνον δὲν ἀνεφέρετο τὸ τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου ὄνομα ἀλλ' ἐλέγετο ὅτι ὀμνύουσι πίστιν πρὸς ὃν ὁ βασιλεὺς ἤθελεν ἐκλέξει τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ διάδοχον. Ἐκ τούτου κατέστη πρόδηλον ὅτι εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἀποκληρώσῃ τὸν πρότερον λατρευόμενον ἔγγονον· ἐλέγετο δ' ὅτι ἐμελέτα νὰ καταλίπῃ τὴν ἀρχὴν εἰς νέον τινά, ὀνόματι μὲν Μιχαὴλ Καθαρόν, νόθον δὲ υἱὸν ὄντα τοῦ δευτέρου αὐτοῦ υἱοῦ Κωνσταντίνου. Ἡ τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου ἀποκλήρωσις ἦτο βεβαίως εὔλογος, ἀλλὰ τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι προετιμήθη αὐτοῦ οὐχὶ ὁ ἕτερος τοῦ βασιλέως υἱός, ὁ προρρηθεὶς Κωνσταντῖνος, ἀλλὰ ὁ νόθος καὶ ἀκατονόμαστος τούτου γόνος. Ὅθεν πολλὴ ἐντεῦθεν προέκυψε δυσαρέσκεια, καί, καθὼς πολλάκις συμβαίνει, ἀντὶ ἐκ τῆς δικαίας ταύτης δυσαρεσκείας νὰ προέλθῃ ἡ

ἀπαιτουμένη τοῦ πράγματος διόρθωσις, ἀπ᾿ ἐναντίας προέκυψεν ὁ τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου θρίαμβος.

Ὁ νέος οὗτος δὲν ἤθελε δυνηθῇ νὰ ὑποστηρίξῃ οἴκοθεν τὰ δικαιώματα αὐτοῦ, ἀλλ᾿ εἶχε περὶ ἑαυτὸν δύο φίλους καὶ ἀντιλήπτορας, οἵτινες δὲν ἐστεροῦντο μὲν ἱκανότητός τινος, προετίμων δὲ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι θέλουσιν ἀποβῇ δι᾿ αὐτῆς παντοδύναμοι. Οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες ἦσαν ὁ Συργιάννης καὶ ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός. Τοῦ Συργιάννη ἡ μὲν μήτηρ ἦτο συγγενὴς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, γυνὴ εὐπρεπὴς καὶ κοσμία, ὁ δὲ πατὴρ ἐπίσημός τις Κομάνος ἐξ ἐκείνων οἵτινες ἑκόντες ἢ ἄκοντες

Ὁ μέγας λογοθέτης Θεόδωρος Μετοχίτης ἐν στολῇ, προσφέρων τὴν ὑπ᾿ αὐτοῦ κτισθεῖσαν ἐκκλησίαν εἰς τὸν Χριστόν.

(Ψηφιδωτὸν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ τῆς Χώρας, ἤδη Καχριὲ Τζαμί)

προσήρχοντο πολλάκις εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς ἀναζήτησιν τύχης. Ὅθεν ὁ ἐκ τοῦ συνοικεσίου τούτου προελθὼν γόνος συνῆπτεν ἐν ἑαυτῷ τὴν ἑλληνικὴν εὐφυΐαν μετὰ τῆς τραχύτητος καὶ ἀπιστίας τοῦ βαρβαρικοῦ τῶν Κομάνων γένους. Σκοπὸς τοῦ ὅλου αὐτοῦ βίου ὑπῆρξεν ἡ ἰδιοτέλεια καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου οὐδενὸς ἐφείδετο τρόπου. Προηγουμένως ἤδη εἶχε δὶς ἐξελεγχθῆ ἐπὶ προδοσίᾳ καὶ εἶχεν ἐπὶ τέλους φυλακισθῆ τούτου ἕνεκα, οὐδὲ ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν εἰμὴ χάριν εἰς τὰς ἱκεσίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ καὶ ἀφοῦ διὰ τῶν φοβερωτέρων ὅρκων ὑπέσχετο ὅτι οὐδὲν θέλει διαπράξει τοῦ λοιποῦ ἐναντίον τῶν τοῦ βασιλέως προσταγμάτων. Ἀλλὰ μόλις ὁ γέρων Ἀνδρόνικος πιστεύσας εἰς τοὺς ὅρκους τούτους ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ἐπιτήρησιν τοῦ ἐγγόνου του Ἀνδρονίκου, καὶ ἀμέσως ὁ Συργιάννης ἤρχισε προτρέπων αὐτὸν νὰ στασιάσῃ κατὰ τοῦ

πάππου. Ἀξιοσημείωτον δὲ εἶναι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀνδρός· τὸ ὄνομα Συργιάννης προδήλως σύγκειται ἐκ τοῦ Ἰωάννης ἢ Γιάννης καὶ τοῦ φραγκικοῦ προσηγορήματος Sire. Ἦτο δὲ τὸ προσηγόρημα τοῦτο σύνηθες τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὡς ἐκ τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας· διότι ὁ Μάζαρις εἰς τὴν Ἅδου ἐπιδημίαν ἀναφέρει Συρματθαῖόν τινα· καὶ ὁ Δούκας ἕτερον Συργεώργιον. Ὥστε ὁ Συργιάννης πατρόθεν μὲν ἐκ Κομάνων καταγόμενος, μητρόθεν δὲ ἐξ Ἑλλήνων, διὰ τοῦ ὀνόματος συνεδέετο προσέτι μετὰ τῶν Φράγκων, καὶ ἦτο λοιπὸν πλῆρες ἀπεικόνισμα τοῦ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπικρατήσαντος ἐν ταῖς χώραις ταύταις πολυμιγοῦς πληθυσμοῦ. Διάφορος μέχρι τινὸς πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο ὁ Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνός, ἐὰν δὲν θέλωμεν νὰ ἀπορρίψωμεν ὅλως διόλου τὴν μακρὰν ἱστορίαν ἢ μᾶλλον ἀπολογίαν ἣν αὐτὸς βραδύτερον ἔγραψε περὶ τῶν χρόνων τούτων. Καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ ὁ σκοπὸς ἦτο ἡ ἰδιοτέλεια, ἀλλὰ περὶ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ τούτου, ἦτο, ἂν ὄχι χρηστότερος, τοὐλάχιστον ὀλιγώτερον τοῦ Συργιάννη ἀναιδής. Ὅταν ὁ γέρων Ἀνδρόνικος ἀπήτησε νὰ ὀμόσωσι τὸν ὅρκον ἐκεῖνον δι' οὗ ἐφαίνετο ἀποκλειόμενος τῆς βασιλείας ὁ ἔγγονος αὐτοῦ, μόνος ὁ Καντακουζηνὸς ἀπεποιήθη νὰ ὀμόσῃ τὸν ὅρκον τοῦτον· καὶ πάλιν, ὅτε μετ' ὀλίγον ὁ Συργιάννης ἐπέσπευδε τὴν ἔκρηξιν τῆς στάσεως, ὁ Καντακουζηνὸς ἀπήτησε νὰ ἀναβληθῇ αὕτη ἐπ' ἐλπίδι ὅτι ὁ πάππος καὶ ὁ ἔγγονος θέλουσι συμβιβασθῇ ἄνευ ἐμφυλίων δυστυχημάτων. Ταῦτα λέγει ὁ Καντακουζηνὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, καὶ δὲν ἔχομεν λόγον τινὰ νὰ δυσπιστήσωμεν κατὰ τοῦτο πρὸς αὐτόν. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον, ἀντὶ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν εὐλογωτέραν τῆς ἔριδος ταύτης λύσιν, ἤτοι εἰς τὴν τοῦ Κωνσταντίνου ἀναγόρευσιν, ὑπεστήριξε παντὶ σθένει τὰς ἀξιώσεις τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου, πρὸς ὅν, καίτοι ὄντα ὁποῖον γνωρίζομεν αὐτόν, εἶχεν ἀρχαίαν σχέσιν καὶ φιλίαν, καὶ ἅμα ἐπείσθη ὅτι ὁ γέρων Ἀνδρόνικος ἐξακολουθεῖ δυσμενῶς διακείμενος πρὸς τὸν ἔγγονον δὲν ἐδίστασε νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς στάσεως καὶ νὰ προκαλέσῃ τὰς συμφορὰς ἐκείνας τας ὁποίας ἔλεγεν ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ προλάβῃ.

Ὁ δὲ Ἀνδρόνικος ὁ πρεσβύτερος ἐπολιτεύθη εἰς τρόπον καταδεικνύοντα ὁπόσον καὶ αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν λογίων συμβούλων τὸ πνεῦμα ἦτο μειρακιῶδες καὶ ἄπρακτον. Ἐνῷ ἐκυοφορεῖτο στάσις, ὁ σοφώτατος μέγας λογοθέτης Θεόδωρος Μετοχίτης, διέτριβεν εἰς ἰδίαν τινὰ αὐτοῦ μονὴν περὶ παννυχίδας μετὰ τῶν μοναχῶν. Ὁ δὲ βασιλεὺς πάλιν, ἀκούσας ἑσπέραν τινὰ χρεμετισμὸν ἀντηχήσαντα ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἵππου μὴ ὑπάρχοντος, ἔστειλε νὰ ἐρωτήσῃ τὸν Μετοχίτην τί σημαίνει τοῦτο. Καὶ οὗτος χαριεντισάμενος, ὡς εἰώθει, πρὸς τὰς τοῦ βασιλέως ἐρωτήσεις, συγχαίρω σοι, ἔφησεν, ὦ βασιλεῦ, τῶν μελλόντων ἕνεκα τροπαίων· οὐδὲν γὰρ ἕτερον οἶμαι σημαίνειν τὸν παράδοξον τοῦτον χρεμετισμὸν ἢ τὴν βασιλικὴν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν τὴν ἡμετέραν Ἀσίαν λεηλατούντων Ἀγαρηνῶν. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπείσθη, διότι εἶχε μάθει ὅτι ὁ τελευταῖος λατῖνος αὐτοκράτωρ εἶχεν ἀκούσει ὅμοιον χρεμετισμὸν μικρὸν πρὶν ἢ ἀπολέσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὸ δὲ ἴσως λυπηρότερον εἶναι ὅτι ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, ἀνὴρ ὡσαύτως πεπαιδευμένος καὶ ἐν πολλοῖς μὴ στερούμενος νοημοσύνης, ἱστορεῖ πάντα ταῦτα καὶ ἄλλα πλεῖστα παρόμοια καὶ χείρονα, χωρὶς νά τα κατακρίνῃ, καὶ οὔτε ἐλέγχει τὸν αὐτοκράτορα, διότι, ἀντὶ νὰ ἀνακηρύξῃ διάδοχον τὸν ἕτερον τῶν υἱῶν του, τὸν Κωνσταντῖνον, καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ οὕτω τοὺς εἰλικρινεῖς τῆς βασιλείας φίλους, ἄφηνεν ἐπικρατοῦσαν τὴν ἰδέαν ὅτι μελετᾷ νὰ καταλίπῃ τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Μιχαὴλ Καθαρόν, ὃν ἀπέκρουεν ἡ κοινὴ συνείδησις. Οὐδὲ εὕρισκεν ἄδικον ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος Β', ἐνῷ ἤξευρεν ἢ ἔπρεπε νὰ ἠξεύρῃ τὰς ἐνεργείας τοῦ Συργιάννη καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς τὴν διοίκησιν τῆς Θρᾴκης καὶ παρέσχεν αὐτοῖς οὕτω τὸν τρόπον τοῦ νὰ προσοικειωθῶσι τὰ αὐτόθι στρατεύματα καὶ τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν, νὰ αὐξήσωσι μάλιστα τὴν δύναμιν αὐτῶν

ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι καὶ νὰ ἐπιτύχωσι τὴν τοῦ κράλη τῆς Σερβίας ἐπικουρίαν. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως τοσαύτης ἀφροσύνης ἦτο πρόδηλον. Ὅτε ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος βλέπων τὸν πάππον ἐπιμένοντα εἰς τὴν κατ' αὐτοῦ καταδρομὴν ἀπεφάσισε περὶ τὸ πάσχα τοῦ 1321 νὰ φύγῃ ἐκ τῆς βασιλευούσης καὶ μετέβη εἰς Ἀδριανούπολιν, εὗρεν αὐτόθι στρατὸν καὶ ἡγεμόνας ἑτοίμους νά τον ὑποστηρίξωσι καὶ ἐξεκίνησεν ἀμέσως ἐπὶ τὴν βασιλεύουσαν. Τότε ὁ Ἀνδρόνικος ὁ πρεσβύτερος ἠθέλησε νά τον ἀφορίσῃ, ἀλλ' ὁ πατριάρχης ἀπεποιήθη νὰ πράξῃ τοῦτο, τινὰ δὲ τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων καί τινες τῶν συγκλητικῶν ηὐτομόλησαν πρὸς τοὺς στασιαστάς, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς διαπραγματεύσεις. Τὸ τοσοῦτον ἤδη περιωρισμένον κράτος διῃρέθη εἰς δύο· καὶ τοῦ μὲν ἑνὸς τμήματος ἐξηκολούθησε βασιλεύων ὁ γέρων Ἀνδρόνικος ἑδρεύων ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν τὰς ὀλίγας νήσους ὅσαι δὲν εἶχον ἔτι καταληφθῆ ὑπὸ τῶν ξένων, τὰς ὀλίγας τῆς μικρᾶς Ἀσίας χώρας ὅσαι ἀντεῖχον ἔτι εἰς τοὺς Τούρκους καὶ προσέτι τὴν Μακεδονίαν καὶ τὰ πρὸς δυσμὰς αὐτῆς μέχρι Δυρραχίου· τοῦ δ' ἑτέρου τμήματος ἦρχεν ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος, ὡς ἴδιος καὶ ἀνεξάρτητος βασιλεύς, ἑδρεύων ἐν Ἀδριανουπόλει καὶ ἔχων ὑφ' ἑαυτὸν ἅπασαν τὴν Θράκην. Ἵνα κατανοήσωμεν τὴν ἀθλιότητα τῆς καταστάσεως ταύτης τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ὀλίγην ἐπὶ τέλους χρηστότητα τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὅστις, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἀπολογεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ, ὑπῆρξεν ὁ κύριος τῆς διχοστασίας μοχλός, πρέπει νὰ ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι τὸ κράτος ἐπιέζετο ὑπὸ Τούρκων, Βουλγάρων, Σλαύων καὶ παντὸς εἴδους Φράγκων, καὶ ὅτι ἰδίως ὁ μὲν Ὀσμὰν ἠπείλει τότε δεινῶς τὴν Προῦσαν, ἣν μετ' ὀλίγον, 1326, ἐκυρίευσεν, οἱ δὲ Φράγκοι εἶχον γίνει τῷ 1310 κύριοι τῆς μόνης μεγάλης νήσου ἥτις ἔμενεν ἔτι ὑπὸ Ἑλλήνων κυβερνωμένη, ἤτοι τῆς Ῥόδου. Ὥστε, ἐὰν τὸ κράτος, καὶ ὅπως εἶχε πρὶν ἢ διαιρεθῇ μεταξὺ πάππου καὶ ἐγγόνου, δυσκόλως ἠδύνατο νὰ ἀνθέξῃ εἰς τοσούτους πολεμίους, μετὰ τὴν διαίρεσιν ἐλαχίστη ὑπελείπετο ἐλπὶς νὰ σωθῇ.

Οὐδὲ ἤρκεσε τοῦτο· μετ' ὀλίγον νέαι παρήχθησαν ἔριδες καὶ νέοι ἐμφύλιοι ἀγῶνες. Ὁ Συργιάννης βλέπων ὅτι ὁ Καντακουζηνὸς ἴσχυε πολὺ πλειότερον αὐτοῦ παρὰ τῷ νέῳ βασιλεῖ ἀπέστη ἀπὸ τούτου καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ πρεσβυτέρου ἐγένετο κύριος διαφόρων πόλεων. Ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος ἀσθενήσας βαρέως οὐδὲν ἠδυνήθη νὰ ἐνεργήσῃ ἐπὶ ἔτος περίπου ὁλόκληρον· ἡ μήτηρ αὐτοῦ Ξένη (ἡ χήρα τοῦ Μιχαὴλ Θ') συλληφθεῖσα ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅπου διέτριβεν, ὑπὸ τοῦ ἀνδραδέλφου αὐτῆς Κωνσταντίνου, ἀπεστάλη εἰς Βυζάντιον, ὅπου διετέλεσε περιωρισμένη εἰς τὰ βασίλεια, ἐν γένει δὲ τὰ κατὰ τὸν Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον ἐφαίνοντο κάκιστα ἔχοντα. Ἀλλ' ὁ Καντακουζηνὸς παρέσχεν αὐτῷ ἐξ ἰδίων τοὺς πόρους τοὺς ἀναγκαίους εἰς τὸ νὰ συγκροτήσῃ νέας δυνάμεις καὶ νὰ ἐπιτεθῇ αὖθις κατὰ τοῦ πάππου. Γενομένης δὲ στάσεως ἐν Θεσσαλονίκῃ ὑπερίσχυσαν οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ καὶ συνέλαβον τὸν δεσπότην Κωνσταντῖνον ὃν ὁ ἀνεψιός του ἐφυλάκισεν. Ὁ γέρων Ἀνδρόνικος βλέπων τὰ πράγματα αὖθις ὑπὲρ τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ τρεπόμενα καὶ ἀπορῶν περὶ τοῦ πρακτέου ἐνόμισε φρόνιμον νὰ συμβουλευθῇ τὸ Ψαλτήριον· καὶ ἀνοίξας ἐνέτυχεν εὐθὺς τῷ πρώτῳ στίχῳ λέγοντι «Ἐν τῷ διαστέλλειν τὸν ἐπουράνιον βασιλεῖς ἐπ' αὐτοῖς χιονωθήσονται ἐν Σελμών»· ἐξ οὗ ἔκρινεν ὅτι πρέπει νὰ περιέλθῃ εἰς νέας διαλλαγὰς καὶ σπονδὰς πρὸς τὸν ἔγγονον. Κατὰ τὸν γενόμενον λοιπὸν τότε συμβιβασμὸν ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος διετήρησε μὲν τὰς προσόδους καὶ τὴν διοίκησιν τῶν προηγουμένως αὐτῷ ἐπιτραπεισῶν χωρῶν ἀλλ' ἔμελλε νὰ στεφθῇ συμβασιλεὺς τοῦ πάππου, ὡς πρὸς ὅλον τὸ κράτος, ὥστε ὁ γέρων Ἀνδρόνικος δὲν παρέμενεν εἰμὴ ὀνόματι μόνον ἀνώτατος τοῦ κράτους τούτου ἄρχων. Τοῦ δὲ συμβιβασμοῦ τούτου δύο ὑπῆρξαν τὰ θύματα· ὁ Συργιάννης, ὅστις δυσαρεστηθεὶς ἕνεκα αὐτοῦ ἐμελέτησε νέαν

στάσιν καὶ προδοθεὶς κατεδικάσθη εἰς δεσμὰ διὰ βίου, ἀνέκτησεν ὅμως βραδύτερον τὴν ἐλευθερίαν· καὶ ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος, τὸν ὁποῖον ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος δὲν ἐπείσθη νὰ ἀπολύσῃ ἐκ τῆς φυλακῆς ὑπολαμβάνων αὐτὸν δικαίως ὡς τὸν ἐπικινδυνότερον τῶν ἀντιπάλων. Ἀλλὰ τὸ οἰκτρότερον τῶν θυμάτων ὑπῆρξε βεβαίως αὐτὸ τὸ κράτος. Ὁ μὲν νεώτερος Ἀνδρόνικος ηὐτύχησε νὰ ἀποκρούσῃ ἐπιδρομήν τινα τῶν Βουλγάρων καὶ ἐπανελθὼν ἐν θριάμβῳ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐστέφθη αὐτοκράτωρ ἐν τῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναῷ τῇ 2 Φεβρουαρίου 1325· συνεζεύχθη δὲ τότε εἰς δεύτερον γάμον τὴν κόμησσαν Ἰωάνναν τῆς Σαβαυδίας, καὶ ὁ γάμος οὗτος ἐπανηγυρίσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει διὰ τελετῶν λαμπροτάτων. Ἀλλ' ὡς ἐκ τούτων πάντων τὰ ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ πράγματα οὐδόλως ἐβελτιώθησαν. Οἱ Βούλγαροι κατεῖχον πάντοτε τὴν Φιλιππούπολιν καὶ ἐδῄουν τὴν Θράκην ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Σλαύων καὶ τῶν παρὰ τὸν Δνίστερον καὶ τὸν Προῦθον ταταρικῶν στιφῶν, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος δὲν ἐτόλμα νὰ προκύψῃ ἐκ Διδυμοτείχου. Οἱ δὲ ὀσμανίδαι Τοῦρκοι μετ' ὀλίγον ἐκυρίευσαν τὴν Προῦσαν, ἥν, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Καντακουζηνόν, ἠθέλησε μὲν ὁ φίλος του, ἀλλὰ διεκωλύθη ὑπὸ τοῦ πάππου νὰ βοηθήσῃ διά τινων πλοίων. Τὸ δὲ χείριστον νέαι παρεσκευάσθησαν ἐμφύλιοι διενέξεις.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὡς πάντοτε, ὁ Καντακουζηνὸς ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ τὸν ὑπ' αὐτοῦ προστατευόμενον νεώτερον Ἀνδρόνικον παντελῶς ἀθῷον καὶ εὐλαβέστατα πρὸς τὸν πάππον διακείμενον· ἀλλ' ἡ ἀλήθεια εἶναι ὁποία ἐκτίθεται ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ, οὐ μόνον διότι ὁ Γρηγορᾶς, εἰ καὶ προσηλωμένος πρὸς τὸν γέροντα βασιλέα, ἐπιεικῶς οὐδὲν ἧττον ὁμιλεῖ περὶ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ πράγματα,ὅπως ὑπ' αὐτοῦ ἱστοροῦνται,συμφωνοῦσι πληρέστατα πρός τε τὰ προηγούμενα καὶ πρὸς τὰ ἑπόμενα, καταδεικνύουσι δηλαδὴ τὸν Καντακουζηνόν, καίτοι ἀδιακόπως ἀπολογούμενον καὶ δικαιολογούμενον, βαίνοντα ὅμως ἀπαρεγκλίτως πρὸς τὸν σκοπόν του,ὅστις ἦτο ἡ ὑπὲρ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ νεωτέρου καθαίρεσις τοῦ πάππου αὐτοῦ. Κατὰ τὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν λοιπὸν τῷ 1327, τριετίαν μόλις ἀπὸ τοῦ τελευταίου συμβιβασμοῦ, οἱ περὶ τὸν νέον Ἀνδρόνικον βλέποντες παρατεινομένην τὴν ζωὴν τοῦ γέροντος βασιλέως καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ὑποφέρωσι τὴν ἐντεῦθεν συμβαίνουσαν διανομὴν τῆς ἀρχῆς ἀπεφάσισαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ καταστήσωσιν αὐτὸν ἐκποδών. Καὶ πρῶτον μὲν ἐζήτησαν ἐξωτερικοὺς συμμάχους. Ὁ φίλος αὐτῶν κράλης τῆς Σερβίας εἶχε ψυχρανθῆ πρὸς αὐτοὺς καὶ εἶχε προστεθῆ εἰς τὴν μερίδα τοῦ γηραιοῦ βασιλέως, διὰ τοῦτο, ὅτι ὁ τότε ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Μιχάηλος, ἀποβαλὼν τὴν προτέραν σύζυγον, ἥτις ἦτο ἀδελφὴ τοῦ κράλη Σερβίας, συνεζεύχθη μίαν τῶν ἀδελφῶν τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ νεωτέρου. Ὅθεν οἱ περὶ τὸν Ἀνδρόνικον τὸν νεώτερον συνενοήθησαν μετὰ τοῦ Μιχαήλου, προσεκάλεσαν αὐτὸν εἰς Διδυμότειχον καὶ ἐκεῖ συνωμολόγησαν πρὸς αὐτὸν συνθήκας συμμαχίας κατά τε τοῦ γέροντος βασιλέως καὶ τοῦ κράλη Σερβίας, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι κατισχύσαντες θέλουσι παράσχει τῷ Μιχαήλῳ καὶ χρήματα πολλὰ καὶ χώρας καὶ πόλεις. Ἔπειτα δὲ ἤρχισαν νὰ εἰσπράττωσιν ὅλα τὰ χρήματα ὅσα εὕρισκον εἰς τὰ ταμεῖα τῆς Θρᾴκης, καὶ τελευταῖον ὁ νέος Ἀνδρόνικος συλλέξας δύναμιν οὐ μικρὰν ἐπορεύθη πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι δέον νὰ πέμψῃ ἐκεῖθεν πρεσβείαν πρὸς τὸν δυνάστην Αἰγύπτου περί τινων ζητημάτων καὶ χρειωδῶν. Ταῦτα μαθὼν ὁ γέρων βασιλεὺς διεμήνυσεν εἰς τὸν ἔγγονον ὅτι ἀπαγορεύει αὐτῷ τὴν εἰς τὸ Βυζάντιον εἴσοδον καὶ ἐλέγξας αὐτὸν διὰ τὰς ἐπιβουλὰς παρεσκευάσθη εἰς πόλεμον, προσοικειωθεὶς αὖθις τὸν ἡγεμόνα τῶν Βουλγάρων καὶ ζητήσας τὴν βοήθειαν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ τῆς Σερβίας κράλη. Ἐντεῦθεν ὁ νέος Ἀνδρόνικος νοήσας ὅτι δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐξ ἐφόδου κύριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως

ἐτράπη πρὸς τὴν Μακεδονίαν, ὅπου ἔτυχε φιλικῆς δεξιώσεως ἐν Θεσσαλονίκῃ τε καὶ ἐν Ἐδέσσῃ. Συγχρόνως ἠγοράσθη διὰ χρημάτων ἡ οὐδετερότης τοῦ τε κράλη Σερβίας καὶ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων· καὶ ἀφοῦ οὕτως ἐκυριεύθησαν μὲν αἱ λοιπαὶ ἐπαρχίαι, ἀφῃρέθη δὲ ἀπὸ τὸν γέροντα βασιλέα πᾶσα ἐλπὶς ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας, ὁ μὲν Συναδηνός, εἷς τῶν ἀρχαιοτέρων φίλων τοῦ νεωτέρου Ἀνδρονίκου, ἐνίκησε τὸν πρὸς ἄμυναν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀθροισθέντα στρατόν, ὁ δὲ Καντακουζηνὸς ἐπελθὼν ἐκ Μακεδονίας εἰς Θράκην μετὰ τῆς λοιπῆς δυνάμεως ἐπλησίασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἥτις συνέπεσε τότε νὰ πολιορκῆται καὶ ἀπὸ θαλάσσης, διότι οἱ Ἑνετοί, ἐπαναλαβόντες τὰς πρὸς τοὺς Γενουαίους ἐχθροπραξίας, εἶχον ἀποκλείσει τὴν ἐν Γαλατᾷ ἀποικίαν τῶν ἀρχαίων αὐτῶν ἀντιπάλων. Οὐδὲν ἧττον ἡ βασιλεύουσα καίτοι πανταχόθεν οὕτω πιεζομένη δὲν ἦτο εὔκολον νὰ κυριευθῇ. Ἀλλ' ὁ Καντακουζηνὸς καὶ ὁ νέος Ἀνδρόνικος κατέφυγον εἰς τὴν προδοσίαν. Δελεάσαντες δύο τῶν τοῦ τείχους φρουρῶν εἰσήγαγον διὰ κλίμακος τὴν νύκτα τῆς 24 Μαΐου 1328 ὀλίγους τινὰς ὁπλίτας εἰς τὴν πόλιν, οἵτινες ἤνοιξαν τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ, δι' ἧς εἰσελθόντες ἀκωλύτως ὅ τε νέος βασιλεὺς καὶ ὁ ἄλλος στρατὸς ἐγένοντο οὐδὲν ἧττον ἀκωλύτως κύριοι τῆς πόλεως· διότι, ὡς φαίνεται, ὁ κόσμος εἶχε βαρυνθῇ τὸν γέροντα ἐκεῖνον βασιλέα, ὅστις ἠμπορεῖ νὰ εἶχεν ὅλα τὰ δίκαια ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι ἀλλ' οὔτε τὰ περὶ διαδοχῆς ὡς ἔδει ἐρρύθμιζεν οὔτε ἄλλο τι ὑπὲρ τῆς κοινῆς ἢ τοὐλάχιστον ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας ἔπραττεν. Ἀπόδειξις νέα τῆς κατὰ τοῦτο ἀθλιότητος αὐτοῦ τε καὶ τῶν συμβούλων αὐτοῦ ἐδόθη τὴν νύκτα ταύτην. Ἡ παρασκευαζομένη διὰ προδοσίας εἴσοδος εἶχε καταμηνυθῇ εἰς αὐτὸν ἀφ' ἑσπέρας· καὶ ἐν τῷ ἅμα εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἐνισχύσῃ τὰς φυλακὰς καὶ τὰς περιπόλους τοῦ χερσαίου τείχους ἀπὸ θαλάσσης μέχρι θαλάσσης. Ἀλλ' ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης, ὁ σχολαστικὸς ἐκεῖνος μέγας λογοθέτης, ἀπέτρεψεν αὐτὸν ἀπὸ τούτου λέγων ὅτι εἶναι ἀνάξιον μεγαλοπρεπῶν φρονημάτων νὰ ἐνδίδωσι πρὸς οὕτω μικροπρεπεῖς ἀκοὰς καὶ φήμας ἀγεννεῖς· διότι ἢ τὸ θρυληθὲν δὲν εἶναι ἀληθὲς ἢ ἡ ἐπιχείρησις εἶναι μωρά, τῶν πυλῶν καὶ τῶν τειχῶν διὰ τοσούτων ὅπλων πεπραγμένων. Μετ' οὐ πολύ, περὶ τὴν τρίτην τῆς νυκτὸς ὥραν προσῆλθον εἰς τὰ βασίλεια καὶ ἄλλοι ἄγγελοι βεβαιοῦντες ὅτι πολὺς πολεμίων ὅμιλος ἀθροίζεται ἔξωθεν παρὰ τὰς πύλας τοῦ Ῥωμανοῦ. Ὁ δὲ βασιλεὺς θορυβηθεὶς αὖθις τραχύτερον ἤλεγξε τὸν λογοθέτην, διότι οὐδὲν ἔπραττε πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κινδύνου. Ἀλλ' ἐκεῖνος, ἐμμένων εἰς τὴν προτέραν γνώμην καὶ περιφρονῶν τὰ λεγόμενα, ἀπῆλθε νὰ κοιμηθῇ. Εἶχε λοιπὸν μείνει μόνος ὁ βασιλεύς, καὶ μὴ ἔχων εἰς τίνα ἄλλον νὰ διακοινώσῃ τὴν ταραχὴν αὐτοῦ εἶχε κατακλιθῇ ἐνδεδυμένος περιμένων ἐν ἀγωνίᾳ τὸ ἀποβησόμενον, ὅτε αἴφνης ἀκούει περὶ τὰ βασίλεια καὶ τὰς βασιλείους πύλας θόρυβον πολὺν καὶ κρότον ὅπλων καὶ ἀνευφημίας τοῦ νέου βασιλέως. Μὴ ἔχων δὲ οὐδένα τὸν βοηθήσοντα, διότι πλὴν τῶν θαλαμηπόλων μειρακίσκων ἐρημία πολλὴ ἐπεκράτει εἰς τὰ βασίλεια, κατέφυγε πρὸς τὴν εἰκόνα τῆς Ὁδηγητρίας Θεοτόκου καθικετεύων αὐτὴν νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν αὐτοῦ. Καὶ κατὰ τοῦτο ἐπέτυχον αἱ δεήσεις του, διότι κατ' ἀρχὰς μάλιστα ὁ ἔγγονός του προσεφέρθη πρὸς αὐτὸν μετὰ ἐπιδεικτικῆς εὐλαβείας· κατέλιπεν αὐτῷ τὸ ὄνομα καὶ τὸ σχῆμα τῆς βασιλείας καὶ ἐπέτρεψε νὰ κατοικῇ εἰς τὰ ἀρχαῖα ἀνάκτορα. Ἐν γένει δὲ ἡ πολιτικὴ αὕτη μεταβολὴ ἐγένετο μετά τινος ἐπιεικείας, ἥτις ἄλλοτε δὲν ἦτο συνήθης εἰς τοιαύτας περιστάσεις ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ νέος Ἀνδρόνικος δὲν ἐπέτρεψεν οὔτε τὴν λεηλασίαν τῆς πόλεως οὔτε ἐκδίκησίν τινα κατὰ τῶν ὀπαδῶν τοῦ προτέρου βασιλέως. Μόνη ἡ οἰκία τοῦ μεγάλου λογοθέτου Θεοδώρου Μετοχίτου ἐλαφυραγωγήθη, καὶ μόνος αὐτὸς ἐξωρίσθη εἰς Διδυμότειχον. Ἐν τῇ μετριοπαθείᾳ ταύτῃ τῆς νίκης καταφαίνεται ὁ χαρακτὴρ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, ὅστις δὲν κατέφευγεν

εἰς τὴν βίαν εἰμὴ ὁσάκις ἦτο ἀπαραίτητος, ἄλλως δὲ ἐτήρει τὴν ἐπιφάνειαν τῆς εὐπρεπείας καὶ τῆς κοσμιότητος. Ἂν δὲ αἱ ἀπονεμηθεῖσαι εἰς τὸν γέροντα βασιλέα τιμαὶ δὲν διετηρήθησαν μέχρι τέλους, ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν μνησικακίαν τῶν ἄλλων τοῦ νέου Ἀνδρονίκου φίλων καὶ ὄχι εἰς τὸν Καντακουζηνόν, ὅστις, κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ, «ἄχραντον διετήρησε λοιδορίας καὶ γνώμην καὶ γλῶσσαν καὶ ἦθος πρὸς τὸν βασιλέα». Ἀλλ' οἱ ἄλλοι ἀρχαῖοι αὐτοῦ πολέμιοι δὲν ἔπαυσαν ταπεινοῦντες αὐτὸν καὶ περιφρονοῦντες, μέχρις οὗ λαβὼν τὸ μοναχικὸν σχῆμα ἀπέθανε τῇ 13 Φεβρουαρίου 1332, τετραετίαν περίπου ἀφ' ἧς ἀπέβαλε τὴν ἀρχήν.

Ἐν ἔτει λοιπὸν 1328 κατώρθωσεν ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος νὰ καταλάβῃ τὴν ὁλοσχερῆ κυβέρνησιν τῶν πραγμάτων, ἤτοι δύο ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν Τούρκων κατάκτησιν τῆς Προύσης, δι' ἧς ἠσφαλίσθη ἡ ἀρχὴ τοῦ κράτους αὐτῶν. Ὅτε ἀνωτέρω ἱστορήσαμεν τὴν κατὰ τὴν πρώτην εἰκοσιπενταετίαν τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος βαθμιαίαν ἐν τῇ Βιθυνίᾳ ἐξάπλωσιν τῆς ἐν ἀρχῇ αὐτῆς τοσοῦτον μικροσκοπικῆς ἔτι κυριαρχίας ταύτης καὶ τὰς ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ ἐπιδρομὰς τῶν ἄλλων τουρκομανικῶν δυναστειῶν, εἴχομεν θέσει τὸ ζήτημα· τί ἔπραττεν ἄρα ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ὁ Ἀνδρόνικος Β'; Ὁ ἀναγνώστης ἠξεύρει ἤδη τί ἔπραττεν. Ἀφοῦ ἐτιμώρησεν ἀντὶ νὰ βραβεύσῃ πάντας τοὺς Ἕλληνας ὅσοι ἠγωνίσθησαν ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸ μωαμεθανικὸν ἐκεῖνο ρεῦμα, τόν τε ἀδελφὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον καὶ τὸν τούτου φίλον Μιχαὴλ Στρατηγόπουλον καὶ τὸν Ἀλέξιον Φιλανθρωπηνόν, ἔπειτα παρέδωκε τὸ ταμεῖον καὶ τὰς χώρας τοῦ κράτους εἰς ξένους μισθοφόρους, τοὺς Καταλανούς, οἵτινες ἐπὶ δεκαετίαν ὅλην ἐπήγαγον τοσαῦτα εἴς τε τὰς ἀσιανὰς καὶ τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας δεινὰ ὅσα οὐδέποτε οἱ πολέμιοι ἐπροξένησαν εἰς αὐτάς. Κατόπιν δὲ πάλιν, ἀντὶ νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῶν πολεμικῶν προτερημάτων τοῦ Φιλῆ Παλαιολόγου κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν πολεμίων, προεκάλεσεν ὀκταετῆ ἐμφύλιον ἀγῶνα, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐξηντλήθησαν ἐπὶ μᾶλλον αἱ δυνάμεις τοῦ κράτους. Ἴδωμεν νῦν τί συνέβαινε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν ταῖς κυρίως ἑλληνικαῖς χώραις.

Καθ' ἃ προείπομεν, ἡ **ἑταιρεία** τῶν Καταλανῶν ἠναγκάσθη τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1309 νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ Κασσανδρείας καὶ κατῆλθεν ὑπὸ τὸν Σεποὺν εἰς Θεσσαλίαν. Ἐκεῖ εὗρε χώραν πλουσίαν καὶ πρὸ πάντων οὐδεμίαν συνήντησεν ἀντίστασιν. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Γουίδωνος Β' ἡ Μεγαλοβλάχία ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Β' Ἀγγέλου, ὅστις, πιεζόμενος ὑπὸ τῆς πολυπράγμονος δεσποίνης τῆς Ἄρτης καὶ πλὴν τούτου φοβούμενος τὰς ἀξιώσεις τοῦ δουκὸς Ἀθηνῶν Βρυεννίου, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἔλθῃ εἰς ρῆξιν πρὸς τὴν **ἑταιρείαν**. Μετ' ὀλίγον μάλιστα παρέλαβεν αὐτὴν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του· ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ἡ **ἑταιρεία**, καίτοι πληρωθεῖσα παρ' αὐτοῦ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσόν, ἐξηκολούθησε διάγουσα βίον ληστρικὸν οὐ μόνον εἰς τὰς παρακειμένας χώρας ἀλλὰ καὶ ἐντὸς αὐτῶν τῶν κτήσεων τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις τὴν ἐπλήρωνε· τοῦτο δὲ τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Σεποὺς, βλέπων ὅτι οὐδὲν σπουδαῖον δύναται νὰ διαπράξῃ μετὰ τοιούτου στρατοῦ, ἐγκατέλιπεν αὐτὸν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1309, ἡ δὲ συμμορία ὠργανώθη ἔκτοτε δημοκρατικῶς ὑπὸ ἀνώτερόν τι συμβούλιον δώδεκα ἀνδρῶν, οἵτινες πάλιν ἐπέτρεψαν τὴν ἀνωτάτην ἀρχηγίαν εἰς δύο ἱππότας. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Βρυέννιος (ὅστις καίτοι περιελθὼν εἰς ποικίλας διενέξεις πρὸς τὴν Ἑνετίαν ἠξίου νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐπὶ τῆς Μεγαλοβλαχίας κράτος), ἐπεχείρησε νὰ προσοικειωθῇ τὴν ἑταιρείαν τῶν Καταλανῶν· καὶ ἐξετέλεσε τῷόντι τὸν σκοπὸν τοῦτον τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1310, συνομολογήσας

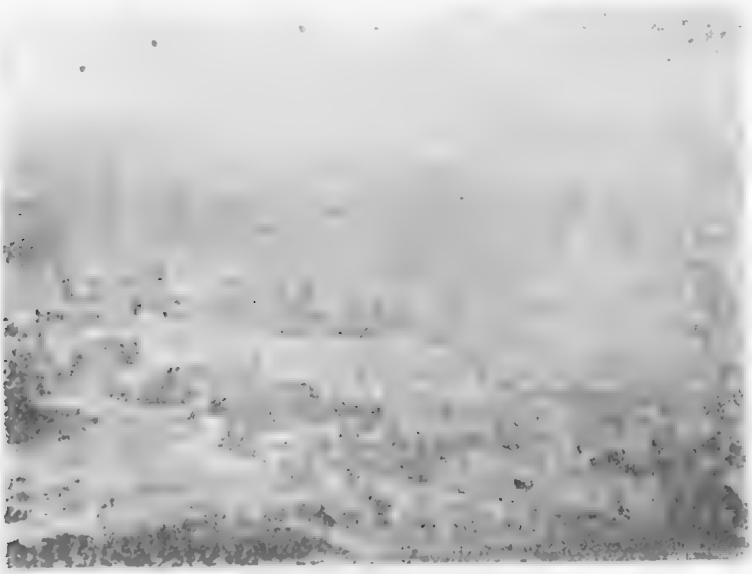
πρὸς αὐτοὺς τὴν πληρωμὴν ἓξ μηνιαίων, ἐπὶ τῇ βάσει τεσσάρων οὐγγιῶν (ἤτοι 52 δραχμῶν) κατὰ μῆνα εἰς ἕκαστον κατάφρακτον ἱππέα, δύο εἰς τοὺς ἐλαφροὺς ἱππεῖς καὶ μιᾶς εἰς ἕκαστον πεζόν, προκαταβαλὼν δὲ τὴν μισθοδοσίαν δύο μηνῶν. Διὰ τῆς ἐπικουρίας λοιπὸν ταύτης κατέστη αὖθις κύριος τῆς Φθιώτιδος, κυριεύσας ἐντὸς ἓξ μηνῶν ὑπὲρ τὰ τριάκοντα φρούρια ἐν οἷς τὸ Ζητοῦνι, τὴν Δημητριάδα, τὸν Δομοκόν, τὸν Ἁλμυρὸν καὶ τὴν Λάδην καὶ ἠνάγκασε τόν τε βασιλέα τοῦ Βυζαντίου καὶ τὴν δέσποιναν τῆς Ἄρτης νὰ εἰρηνεύσωσιν.

Ἀλλ' οὕτως εὐδοκιμήσας ὁ Βρυέννιος ἐπολιτεύθη ἔπειτα ἀσυνέτως. Δὲν ἠθέλησε νὰ διατηρήσῃ πλειότερον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του τοὺς ἀτάκτους ἐκείνους συμμάχους, καὶ ὡς πρὸς τοῦτο εἶχε δίκαιον, ἀλλ' ἀπεφάσισε νά τους ἀποπέμψῃ μὴ πληρώνων εἰς αὐτοὺς τὰ ἔτι ὀφειλόμενα τέσσαρα μηνιαῖα, καὶ κατὰ τοῦτο εἶχεν ἄδικον. Ἐπ' ἐλπίδι δὲ τοῦ νά τους διαιρέσῃ κατέταξε μὲν ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς σωματοφύλακάς του διακοσίους ἱππεῖς καὶ τριακοσίους Ἀλμογαβάρους, παραχωρήσας εἰς τούτους καὶ κτήματα ἐν τῷ δουκάτῳ, διέταξε δὲ τοὺς ἄλλους νὰ ἀναχωρήσωσι. Τότε οὗτοι ἀπελθόντες εἰς Θεσσαλίαν καὶ ἐπιχειρήσαντες αὐτόθι τὰς συνήθεις λεηλασίας ἀπεφάσισαν νὰ ἀνακτήσωσι τὸ δίκαιόν των διὰ τῆς βίας. Ὅθεν ὁ Βρυέννιος ἐδέησε νὰ παρασκευάσῃ τὸν χειμῶνα τοῦ 1310 στρατόν, ἵνα ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τῶν πολεμίων τούτων. Καὶ ἐπειδὴ ἔδραμον περὶ αὐτὸν οὐ μόνον οἱ ὑποτελεῖς του ἀλλὰ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι τῶν ἐν Ἑλλάδι φράγκων μεγιστάνων ἀποτροπιαζόμενοι τοὺς λῃστὰς ἐκείνους, συνεκροτήθη δύναμις λαμπροτάτη 700 μὲν λογάδων ἱπποτῶν, 6.400 δὲ ἱππέων καὶ 8.000 πεζῶν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ προμνημονευθέντες 500 Καταλανοί, τοὺς ὁποίους ἠθέλησε νὰ διατηρήσῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του ὁ Βρυέννιος, ἅμα ἰδόντες τοὺς ὁμογενεῖς κινδυνεύοντας ἐλιποτάκτησαν πρὸς αὐτούς. Καὶ προσέτι

Ὁ πύργος Σανταμέρη τῶν Θηβῶν

συνετάχθησαν μετὰ τούτων πολλοὶ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλίας· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον οἱ Καταλανοὶ ἀπήρτιζον μόλις τὸ ἥμισυ τῆς τῶν ἀντιπάλων δυνάμεως. Ἀπέβησαν δὲ τὰ κατ' αὐτοὺς τόσῳ μᾶλλον δεινότερα ὅσῳ οἱ ὑπὸ τὸν Χαλὶλ Τοῦρκοι, οἵτινες δὲν εἶχον [illegible] ἀναχωρήσει εἰς τὰ ἴδια, ἐχωρίσθησαν τότε ἀπὸ τῶν ἀρχαίων συντρόφων, ἵνα [illegible]σιν ἐν ἀπραξίᾳ τὴν κρίσιν τοῦ ἀγῶνος καὶ ἑνωθῶσιν ἐπὶ τέλους μετ' ἐκείνου [illegible] νικήσει. Ὅθεν οἱ Καταλανοὶ ἐνόησαν ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀντιπα[illegible] συσταδην και προελάσαντες μέχρις οὐ μακρὰν τῶν Θηβῶν ὠχυρώθησαν παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Κηφισοῦ πλησίον τῶν καταβοθρῶν τῆς Κωπαΐδος, [illegible] χειρίσθησαν τὰ ὕδατα, ἵνα μεταβάλωσι τὴν πρὸ αὐτῶν κειμένην πεδιάδα εἰς ἕλος ἄβατον ὑπὸ τοῦ ἱππικοῦ. Ἐκεῖ λοιπὸν περιμενόν ἐν ἀρχῇ τοῦ Μαρτίου 1311 τοὺς ἀντιπάλους, οἵτινες ἀντεπεξῆλθον κατ' αὐτῶν ἀγέρωχοι τῇ 15 τοῦ μηνὸς τούτου, προπορευομένων τῶν 700 ἐκείνων λογάδων ἱπποτῶν τῶν διὰ χρυσῶν μὲν πτερνιστήρων κεκοσμημένων, ἀγομένων δὲ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ δουκός, τοῦ ὁποίου λαμπρὰ ἐκυμάτιζε περὶ αὐτὸν ἡ σημαία εἰκονίζουσα χρυσοῦν λέοντα ἐπὶ γλαυκοῦ ἀστεροστίκτου ἐδάφους. Καὶ ἤχησε λοιπὸν τὸ πολεμιστήριονσάλπισμα καὶ ὥρμησαν οἱ ἱππόται ἐπὶ τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον οἱ ἵπποιἐξωλίσθησανἐπὶ τοῦ ἕλους καὶ ἔρριψαν

Τὸ κάστρον τῶν Σαλώνων

τοὺς ἀναβάτας· οἱ δὲ πίπτοντες ἐκωλυοντο ὑπὸ τοῦ πηλοῦ νὰ ἐγερθῶσιν. Οἱ Καταλανοί, οἵτινες κατ' ἀρχὰς ἔρριπτον μακρόθεν βέλη μόνον κατὰ τῶν ἐπιτεθέντων, προσέβαλον τότε αὐτούς, τοσοῦτο κακῶς ἔχοντας, διὰ τῆς σπάθης καὶ τῆς λόγχης. Μετ' οὐ πολὺ κατεβλήθη πᾶσα ἡ ἐμπροσθοφυλακή· ἡ σημαία τοῦ Βρυεννίου ἐκυλίσθη εἰς τὸν βόρβορον καὶ παρ' αὐτὴν ἔπεσεν ὁ ὑπερήφανος δοὺξ φονευθεὶς διὰ βέλους. Ταύτην δὲ τὴν κρίσιμον στιγμὴν ἐξελέξαντο οἱ φιλάρπαγες Τοῦρκοι, ἵνα ἐπιπέσωσι κατὰ τοῦ ἐπιλοίπου στρατοῦ, τοῦ ὁποίου φοβερὰ ὑπῆρξεν ἡ σφαγή. Ἐκεῖ ἀπώλοντο ὁ Γεώργιος Α´ Γκίζης δυνάστης Τήνου, Μυκόνου, Κέω καὶ Σερίφου καὶ προσέτι τοῦ τριτημορίου Εὐβοίας· ὁ Ἀλβέρτος Παλαυιτζίνης, κύριος τῆς Βυδονίτσης καὶ τοῦ ἕκτου τῆς Εὐβοίας· ὁ Θωμᾶς Γ´ Στρομογκούρ, κύριος τῶν Σαλώνων, καὶ σχεδὸν ἅπαντες οἱ τελευταῖοι ἀπόγονοι τῶν τυχοδιωκτῶν ἐκείνων οἵτινες πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος ἐσφετερίσθησαν διὰ τῆς σπάθης αὐτῶν τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Δύο μόνον ἀναφέρονται αἰχμάλωτοι, ὁ ἀρχαῖος τοῦ Γουίδωνος Β´ φίλος, Βονιφάτιος ὁ Οὐηρωναῖος, καὶ ὁ γάλλος Ρογέρος Δεσλώρ, τοῦ ὁποίου μετ' ὀλίγον θέλομεν ἴδει τὴν παράδοξον τύχην. Οἱ νικηταὶ ἀπὸ τοῦ αἱματοφύρ-

του πεδίου τῆς μάχης ὥρμησαν πρῶτον κατὰ τῆς ὀχυρᾶς Λεβαδείας, τὴν ὁποίαν ὅμως οἱ Ἕλληνες παρέδωκαν ἀμαχητὶ εἰς αὐτούς, ἀνταμειφθέντες τούτου ἕνεκα διὰ τῆς ἐξομοιώσεως αὐτῶν πρὸς τοὺς Φράγκους καὶ λαβόντες ἐπὶ τούτῳ διπλώματα κεκυρωμένα διὰ τῆς σφραγῖδος τοῦ ἁγίου Γεωργίου. Ἔπειτα ἐκυρίευσαν οἱ Καταλανοὶ τὰς Θήβας καὶ τὰς Ἀθήνας, ἐπαγαγόντες κατ' ἀρχὰς ἁπανταχοῦ δεινὴν δῄωσιν καὶ καταστροφήν. Καὶ ἀπεφάσισαν μὲν νὰ καταλάβωσιν ὁριστικῶς τὴν χώραν ἀλλὰ τότε παρήχθη τὸ ζήτημα τίνα θέλουσιν ἀναδείξει κυβερνήτην αὐτῆς, τὸ δὲ παράδοξον εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ εἰς οὐδένα μεταξὺ αὐτῶν ἐνόμισαν εὔλογον νὰ ἐπιτρέψωσι τὸ ὕπατον τοῦτο ἀξίωμα, ἀπετάθησαν πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους αὐτῶν. Ἀποποιηθέντος δὲ τοῦ Βονιφατίου, ἀνηγορεύθη κυβερνήτης τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ὁ Ρογέρος Δεσλώρ, ὅστις καὶ ἔγημεν ἀμέσως τὴν χήραν τοῦ Θωμᾶ Γ' Στρομογκούρ, προσλαβὼν μετὰ τῆς γυναικὸς ταύτης, ἐπειδὴ ὁ Θωμᾶς δὲν εἶχε καταλίπει τέκνα, τὴν ὅλην ἡγεμονίαν τῶν Σαλώνων μετ' ἀξιολόγου μέρους τῆς Φωκίδος. Ἀνάλογόν τι δὲ ἔπραξαν καὶ οἱ Καταλανοὶ διανείμαντες μεταξύ των τὰ φέουδα τῶν πεσόντων ἱπποτῶν καὶ συζευχθέντας τὰς χήρας καὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν. Ἀλλὰ μετὰ τῶν κτήσεων καὶ τῶν οἰκογενειῶν τῶν γάλλων εὐπατριδῶν δὲν συνεκληρονόμησαν οἱ νέοι κατακτηταὶ τὴν εὐγένειαν τῶν τρόπων, οὐδὲ τὴν φιλανθρωπίαν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα, ἣν ὁμολογουμένως ἐκεῖνοι ἐπεδείξαντο περὶ τὴν διοίκησιν αὐτῶν. Εἶχον μὲν χωρισθῇ μετὰ τὸ κατόρθωμα ἀπ' αὐτῶν καὶ οἱ τελευταῖοι Τοῦρκοι ἐπίκουροι, ὑπὸ τὸν Χαλίλ, ὧν φθάσαντες ἐξεθέσαμεν τὰς μετὰ τοῦτο περιπετείας. Οἱ Καταλανοὶ ὅμως δὲν ἀνεδείχθησαν πολὺ τούτων ἡμερώτεροι. Τὴν κομψὴν γαλλικὴν γλῶσσαν διεδέχθη ἡ δημώδης καταλανικὴ διάλεκτος, τὴν ἐπιείκειαν τῶν Λαρόσων δεινὴ στρατιωτικὴ καταπίεσις. Οἱ Ἕλληνες τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας κάτοικοι, οἵτινες πρότερον δὲν εἶχον σχεδὸν αἰσθανθῇ τὸ βάρος τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ, κατήντησαν ἔκτοτε δουλοπάροικοι· ἡ γεωργία παρημελήθη καὶ τὰ πάντα ἐν γένει ἐξεβαρβαρώθησαν. «Ἀθηναῖοί γέ μην καὶ Θηβαῖοι καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Πέλοπος, τὰ πάλαι ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ἐν πολλοῖς πολυθρύλητα, τῆς παλαιᾶς εὐδαιμονίας τὴν ἀγροικίαν ἠλλάξαντο», ἔγραφεν ὁ κύπριος Ἀθανάσιος ὁ Λεπανθρηνὸς πρὸς τὸν Νικηφόρον τὸν Γρηγορᾶν, ὁμιλῶν περὶ τῶν χρόνων τούτων. Ὀρθῶς δὲ ἀναφέρει καὶ τοὺς κατοίκους τῆς Πελοποννήσου ὡς παθόντας τὰ πάνδεινα, διότι γενικὴ τότε συνέβη ἐξαχρείωσις καὶ παρακμὴ τῆς ἐν ταῖς μεσημβριναῖς ἑλληνικαῖς χώραις φραγκικῆς κυριαρχίας· καὶ ἐνῷ ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλὰς ἀντὶ τῆς προτέρας κυριαρχικῆς τῶν Λαρόσων διοικήσεως ὑπέκυπτεν ἐφ' ἱκανὸν εἰς στρατοκρατίαν, συγχρόνως ἐκορυφοῦτο ἐν Πελοποννήσῳ ἡ φεουδαλικὴ ἀναρχία καὶ ἐμαραίνοντο οἱ καρποὶ τῆς πάλαι ἔμφρονος τῶν Βιλλεαρδουίνων κυβερνήσεως, ἣν κατ' ἀρχὰς ἠγωνίσθη μέχρι τινὸς νὰ διατηρήσῃ ὁ ἀνδεγαυικὸς οἶκος, ἀλλ' ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἐντελῶς παρημέλησε.

Τῷ 1311 ἐκυβέρνα τὴν Πελοπόννησον ὁ Φίλιππος ὁ ταραντῖνος· ἐκυβέρνα ὅμως αὐτὴν δι' ἐπιτρόπων· καὶ μετ' οὐ πολύ, παραιτηθεὶς τῆς ἐπικυριαρχίας ταύτης, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς ἀλλόκοτον πραγμάτων ἀνωμαλίαν. Ὁ Φίλιππος ὁ ταραντῖνος, ὅστις, καθὰ ἱστορήσαμεν ἀνωτέρω, εἶχε διαζευχθῇ ἀπὸ τῆς αἰτωλίδος Θάμαρ, συνέλαβε νῦν τὴν τελευταίαν ἀπόγονον τῶν φράγκων αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως Αἰκατερίναν Βαλουᾶ, ἵνα δι' αὐτῆς κληρονομήσῃ τὰ ὑπόσαθρα ἐκείνων δικαιώματα εἰς τὴν τῆς Ἀνατολῆς αὐτοκρατορίαν. Ἀλλ' ἡ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ εἶχεν ἀρραβωνισθῇ πρότερον τὸν Βουργούνδιον ἡγεμονίδην Οὔγωνα καὶ προετίμα μὲν τὸν Φίλιππον, ἔδει ὅμως νὰ πεισθῇ ὁ Οὔγων νὰ παραιτηθῇ τοῦ προσυμφωνηθέντος γάμου, ἐπὶ τούτῳ δὲ ὁ Φίλιππος ἐξεχώ-

ρησεν εἰς τὸν νεώτερον τοῦ Οὔγωνος ἀδελφὸν Λουδοβῖκον τὸν βουργουνδικὸν πάντα τὰ δικαιώματα αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας καὶ συγχρόνως συνεφώνησεν εἰς τὸν ἀκόλουθον γαμικὸν συνδυασμόν. Ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης ὅτι ἡ πρεσβυτέρα θυγάτηρ τοῦ Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου, Ἰσαβέλλα, ἡ καὶ τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ κληρονόμος, εἶχε λάβει σύζυγον τὸν Φλωρέντιον τὸν ἐννεγαυικὸν καὶ ὅτι ἐκ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθη ἡ Ματθίλδη ἡ ἐννεγαυική, ἣν συνεζεύχθη ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Γουίδων Β'. Ἀποθανόντος τούτου, ἡ Ματθίλδη εἶχεν ἀρραβωνισθῆ τὸν πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ Φιλίππου τοῦ ταραντίνου καὶ τῆς Θάμαρ, τὸν Κάρολον. Νῦν δὲ ὁ Φίλιππος διαλύσας τὴν πρὸς τὸν υἱόν του προγεγενημένην ἐκείνην ἐπὶ γάμου ὁμολογίαν συνήνεσεν εἰς τὸν γάμον τῆς Ματθίλδης μετὰ τοῦ Λουδοβίκου τοῦ βουργουνδικοῦ καὶ περὶ τὰ μέσα τοῦ 1313 ἐτελέσθησαν ἀμφότεροι οἱ γάμοι, ὅ τε τοῦ Φιλίππου τοῦ ταραντίνου μετὰ τῆς Αἰκατερίνης Βαλουᾶ καὶ ὁ τοῦ Λουδοβίκου τοῦ βουργουνδικοῦ μετὰ τῆς Ματθίλδης τῆς ἐννεγαυικῆς. Δυστυχῶς ὁ νέος πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας ἐβράδυνε πολὺ νὰ παρασκευασθῇ καὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅπου δὲν ἀφίκετο εἰμὴ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1316. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ οὐ μόνον πλείστη ἀναρχία αὐτόθι ἐπεκράτησεν, ἀφ' ἧς ἐγνώσθη ὅτι ὁ Φίλιππος παρεχώρησε τὴν ἡγεμονίαν εἰς τὸν Λουδοβῖκον, ἀλλὰ καὶ ἕτερός τις παρέστη μνηστὴρ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἀρχῆς, ἔχων μάλιστα πλείονα τοῦ Λουδοβίκου τοῦ βουργουνδικοῦ δικαιώματα. Ὁ Γουλιέλμος ὁ Βιλλεαρδουῖνος παρεκτὸς τῆς Ἰσαβέλλης εἶχε καταλίπει καὶ ἑτέραν κόρην, τὴν Μαργαρίταν, ἣν εἶχεν ἀνακηρύξει διὰ τῆς διαθήκης του κληρονόμον τῆς οἰκογενείας, ἐὰν ἡ ἀδελφὴ αὐτῆς Ἰσαβέλλα ἀποθάνῃ ἄνευ ἄρρενος τέκνου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οὐδὲ ἡ Μαργαρίτα ἐγέννησεν υἱόν, ἀλλὰ συνέζευξε τῷ 1314 τὴν θυγατέρα αὐτῆς Ἰσαβέλλαν μετὰ τοῦ ἐκ τοῦ ἀραγωνικοῦ οἴκου πρίγκιπος Φερδινάνδου, ὃν εἴδομεν στρατηγήσαντα ἐπί τινα χρόνον τῆς συμμορίας τῶν Καταλανῶν, ἀπὸ δὲ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθη υἱός, ὅστις ἦτο ἄρα ὁ νομιμώτερος τῶν δικαιωμάτων τοῦ Βιλλεαρδουίνου κληρονόμος. Ὅθεν ὁ Φερδινάνδος, καίτοι ἐστερήθη ἐν τῷ μεταξὺ τὴν σύζυγόν του Ἰσαβέλλαν, συνεκρότησεν ἐκ τοῦ προχείρου πεζικήν τινα καὶ ναυτικὴν δύναμιν, ἵνα διασώσῃ τὰ δίκαια τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Ἀποβιβασθεὶς δὲ κατὰ Ἰούνιον τοῦ 1315 οὐ μακρὰν τῆς Γλαρέντζης, συνήντησε μὲν κατ' ἀρχὰς ἀντίστασίν τινα παρὰ τῶν Φράγκων φεουδαρχῶν, ἀλλὰ κατατροπώσας αὐτοὺς ἀνεγνωρίσθη μετ' οὐ πολὺ ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς, διεξάγων αὐτὴν ἐν ὀνόματι τοῦ υἱοῦ. Δὲν διεξήγαγεν ὅμως τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐπὶ πολὺν χρόνον· διότι ἐπιπλεύσαντος κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1316 εἰς Πάτρας τοῦ Λουδοβίκου τοῦ βουργουνδικοῦ μετὰ τῆς συζύγου του Ματθίλδης καὶ πλείονος δυνάμεως, οἱ ἰσχυρότατοι τῶν φεουδαρχῶν συνετάχθησαν ἀμέσως μετ' αὐτοῦ, οὐχὶ δι' ἄλλον λόγον εἰμὴ διότι εἶχον αἰσθανθῇ ὅτι ὑπὸ τὴν ἐνεργὸν κυριαρχίαν τοῦ Φερδινάνδου δὲν ἤθελον ἔχει τὴν ἐλευθερίαν τοῦ νὰ πράττωσι κατὰ τὸ δοκοῦν. Οὕτω δ' ἐγκαταλειφθεὶς εἰς τὰς ἰδίας ἀσθενεῖς δυνάμεις ὁ Φερδινάνδος ἐνικήθη ὑπὸ τοῦ Λουδοβίκου τῇ 5 Ἰουλίου καὶ αἰχμαλωτευθεὶς ἀπεκόπη τὴν κεφαλὴν ὑπὸ τοῦ κόμητος τῆς Κεφαλληνίας Ἰωάννου, ἑνὸς τῶν ἀπιστοτέρων καὶ ἀγριωτέρων ὑποτελῶν τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας.

Σφραγὶς Λουδοβίκου τοῦ βουργουνδικοῦ

Ἀλλ' ἂν ὁ Φερδινάνδος ὁ ἀραγωνικὸς δὲν ἦρξεν εἰμὴ ἔτος περίπου μόνον τῆς

Πελοποννήσου, ὁ Λουδοβῖκος ὁ βουργουνδικὸς οὐδὲ ἐπὶ μῆνα ὅλον ἐπέζησε μετὰ τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ, ἀποθανὼν τῇ 2 Αὐγούστου 1316, ἐκ δηλητηρίου, ὡς λέγεται, τὸ ὁποῖον ἐποτίσθη ὑπ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ τῆς Κεφαλληνίας κόμητος Ἰωάννου, ὅστις καὶ ἐπολιτεύθη ἔκτοτε ὡς κύριος τῆς χώρας, διότι ὀνόματι μόνον διεξῆγε τὴν ἀρχὴν ἡ Ματθίλδη, ἑδρεύουσα εἰς Ἀνδραβίδαν. Ἀλλ' ἐντεῦθεν δεινὴ ἐπεκράτησεν ἀνωμαλία καὶ ἀναρχία, ὥστε ἡ χήρα πριγκίπισσα ἐπεκαλέσατο τὴν ἐπικουρίαν τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Ροβέρτου, υἱοῦ μὲν καὶ διαδόχου τοῦ γνωστοῦ εἰς ἡμᾶς Καρόλου Β', ἀδελφοῦ δὲ τοῦ ἔτι γνωστοτέρου Φιλίππου τοῦ ταραντίνου. Ὁ Ροβέρτος ὠφελήθη ἐκ τούτου, ἵνα περιποιήσῃ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ αὖθις τὴν κυριαρχίαν τῆς Πελοποννήσου, ἣν ὁ Φίλιππος εἶχε παραχωρήσει εἰς τὸν Λουδοβῖκον τὸν βουργουνδικόν. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἀπεφάσισε νὰ συζεύξῃ τὴν Ματθίλδην μετὰ ἑτέρου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, τοῦ Ἰωάν. Γραβίνα. Ἡ Ματθίλδη προσεκλήθη εἰς Νεάπολιν, μετέβη αὐτόθι ἄκουσα, καί, οὐδὲν ἧττον ἀκούσης αὐτῆς, ἐτελέσθη τῷ 1318 κατὰ τύπους ὁ γάμος της μετὰ τοῦ Ἰωάννου Γραβίνα, ὅστις ἔλαβεν ἀμέσως τὸν τίτλον τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀχαΐας καὶ διώρισεν ἐνταῦθα ἐπίτροπόν του, ἡ δὲ Ματθίλδη ἠναγκάσθη προσέτι δι' ἐπισήμων συμβάσεων μετὰ τοῦ Ροβέρτου καὶ τοῦ Ἰωάννου νὰ ἐκχωρήσῃ πράγματι ὅλα τὰ δικαιώματα τῶν Βιλλεαρδουίνων εἰς τοὺς Ἀνδεγαυηνούς.

Τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Ἀνδραβίδας

Ἐπειδὴ δὲ ἡ Ματθίλδη κατ' οὐδένα λόγον δὲν ἐπείθετο νὰ συζήσῃ ὡς σύζυγος μετὰ τοῦ Ἰωάννου Γραβίνα, καὶ προτραπεῖσα εἰς τοῦτο ὑπὸ τοῦ πάπα ἀπήντησεν ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀδύνατον, διότι εἶχε συζευχθῇ κρυφίως μετὰ τοῦ βουργουνδίου ἱππότου Οὔγωνος Δελαπαλίς, ἐφυλακίσθη ἡ ταλαίπωρος γυνὴ ἐν φρουρίῳ τινὶ τῆς Νεαπόλεως, ἐν τῷ ὁποίῳ καὶ ἀπεβίωσε τῷ 1331. Οὕτως ἐτελείωσεν ἡ τῶν Βιλλεαρδουίνων κυριαρχία ἐν Πελοποννήσῳ, διότι ἐζήτησαν μὲν ἐκ διαλειμμάτων νὰ ἐνασκήσωσι τὰ δικαιώματα τοῦ οἴκου τούτου συγγενεῖς τινες αὐτῶν, καὶ ἰδίως οἱ ἐκ τοῦ ἀραγωνικοῦ οἴκου, ἀλλ' ἀπέτυχον ὥστε ἡ Πελοπόννησος παρέμεινεν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον κτῆμα τῶν Ἀνδεγαυηνῶν.

Ὁ Ἰωάννης Γραβίνα (1318—1333) διώρισεν ἐνταῦθα ἐπίτροπόν του, ὡς προείπομεν· ἀλλά, καίτοι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐπιτρόπου τούτου ἀνεγνωρίσθη ἐν τῇ χερσονήσῳ, ἡ κατάστασις τῶν φραγκικῶν πραγμάτων προέβη χειροτερεύουσα. Παρεκτὸς τῶν ἄλλων ἀνωμαλιῶν οἱ βασιλεῖς τοῦ Βυζαντίου ἀνέκτησαν τότε ὅλην σχεδὸν τὴν Ἀρκαδίαν. Παραδόξως ὁ Ἀνδρόνικος Β' ὁ κατὰ τὰ λοιπὰ μὴ ἐπιδείξας πολλὴν διοικητικὴν σύνεσιν εἰσήγαγεν εἰς τὴν διοίκησιν τῶν Ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου χρησιμωτάτην τινὰ

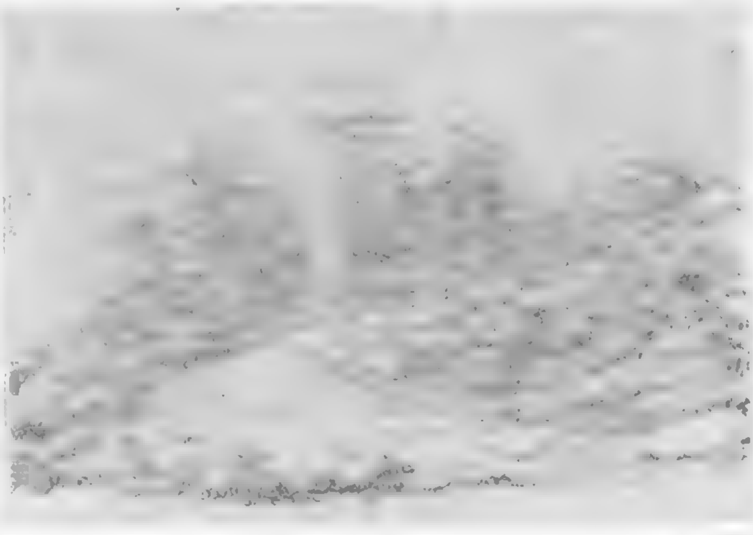
μεταβολήν. Ἀντὶ νὰ διορίζῃ ὡς πρότερον ἐνιαυσίους στρατηγοὺς εἰς Μυσθρᾶν, οἵτινες, μόλις φθάσαντες νὰ γνωρίσωσι τὸν τόπον καὶ τοὺς ἀνθρώπους, μετετίθεντο ἀλλοῦ ἢ ἐπαύοντο, ἀνέθηκε τὴν ἡγεμονίαν τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων εἰς στρατηγοὺς διαρκεστέρους, οἵτινες ἐπεχείρησαν συστηματικώτερον τὴν κατάργησιν τῆς Λατινοκρατίας. Ἐν ἀρχῇ τῆς ΙΔ´ ἑκατονταετηρίδος εἶχε λοιπὸν διορισθῆ στρατηγὸς εἰς Μυσθρᾶν ὁ τοῦ Κανταχουζηνοῦ, τὸν ὁποῖον γνωρίζομεν, πατήρ, ὅστις διοικήσας τὰς ἐπαρχίας ἐκείνας ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη ἐφονεύθη, ὡς φαίνεται, εἴς τινα πρὸς τοὺς Φράγκους συμπλοκήν. Ἐπὶ τούτου ἀναφέρεται ὡς προϊστάμενος τῆς πόλεως Λακεδαίμονος ὁ Κρεββατᾶς, ὅστις εἶναι ἀρχηγέτης ἢ εἷς τῶν ἀρχηγετῶν τῶν μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων περισωθέντος οἴκου τῶν Κρεββατάδων. Τὸν Κανταχουζηνὸν διεδέχθη ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος Ἀσάν. Ἐπὶ τούτου παρεχωρήθησαν πολλὰ προνόμια εἰς τοὺς Μονεμβασιώτας, ὡς τοὺς δραστηριωτέρους προμάχους τῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τῶν Λατίνων· καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ μητροπολίτης τῆς Μονεμβασίας ἀνηγορεύθη ἔξαρχος πάσης Πελοποννήσου. Ἐκ τοῦ περὶ τούτου δὲ σῳζομένου χρυσοβούλλου συνάγεται ὅτι ἡ πόλις ἦτο πολυάνθρωπος καὶ ἀκμαία, ὅτι ἐξαίρετος ἦτο ἡ ἐμπορία καὶ ἡ βιομηχανία αὐτῆς καὶ ὅτι οἱ κάτοικοί της ἦσαν ἄριστοι ναυτικοί. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον γεγονὸς τῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Ἀσὰν διοικήσεως ὑπῆρξεν ἡ τῷ 1320 κατορθωθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ ἀνάκτησις τῆς Ἀρκαδίας, ὥστε ἔκτοτε, παρεκτὸς τῆς Λακωνικῆς, ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἑλληνικὴ ἀρχὴ ἐπεξετάθη ἐπὶ πᾶσαν τὴν ὀχυρωτάτην ἐκείνην μεσόγειον χώραν, ὁ δὲ ἐπίτροπος τοῦ ἀνδεγαυικοῦ οἴκου περιεστάλη εἰς μόνα τὰ βορειοδυτικὰ παράλια, διότι αἱ ἀνατολικαὶ χῶραι κατείχοντο ἔτι ὑπὸ ἐπιτρόπων τοῦ υἱοῦ τοῦ πρώην δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Βρυεννίου. Ὅλοι οἱ Λατῖνοι, ὅσοι εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς Ἀρκαδίαν, ἠσπάσθησαν τὸ ὀρθόδοξον δόγμα καὶ συνεταύτισαν τὰ συμφέροντα αὐτῶν μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Εἰς δὲ τὰς ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένας ἔτι χώρας ἐπεκράτει τόσῳ πλειοτέρα ἀναρχία ὅσῳ ἐκλιπόντων τῶν πλείστων ἀρχαίων γάλλων εὐπατριδῶν, ἐν τῇ περὶ Κηφισὸν πανωλεθρίᾳ, τὰ φέουδα μετεβιβάσθησαν εἰς ἄλλους νέους οἴκους, τὸ πλεῖστον νεαπολιτικούς. Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἀνωμαλία κατήντησε τοσαύτη ὥστε, καθὰ ἄλλως τε καὶ πρότερον συνέβη, τὰ φρούρια ἔδει νὰ τροφοδοτῶνται ἐξ Ἰταλίας. Ὅθεν κατέστη ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ ὁ Ἰωάννης Γραυΐνας σπουδαίαν τινὰ ἐκστρατείαν, ἵνα διασώσῃ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ, καὶ ἤρχισε παρασκευαζόμενος ἐπὶ τούτῳ ἀπὸ τοῦ 1322, τῇ βοηθείᾳ μὲν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Ῥοβέρτου καὶ Φιλίππου, δανειζόμενος δὲ καὶ αὐτὸς χρήματα ἀπὸ τοὺς φλωρεντίνους τραπεζίτας, ἰδίως ἀπὸ τοὺς Ἀκκαϊουόλους, τοὺς ὁποίους θέλομεν βραδύτερον ἴδει ὠφεληθέντας ἐκ τῶν χρηματικῶν τούτων εἰσφορῶν, ἵνα λάβωσιν ἡγεμονικὰ ἀξιώματα ἐν Ἑλλάδι. Αἱ προπαρασκευαὶ ἐν τούτοις αὗται

Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐν Ἀνδραβίδᾳ

παρετάθησαν ἐπὶ μακρὸν χρόνον, καὶ μόλις τῇ 10 Ἰουλίου 1324 ὁ Φίλιππος ὁ ταραντῖνος ἐδήλωσεν, ἐν τῇ ἰδιότητι αὐτοῦ ὡς **αὐτοκράτορος** τῆς Ἀνατολῆς, εἰς πάντας τοὺς εὐπατρίδας καὶ πολίτας τῆς χώρας ὅτι προεχειρίσατο τὸν πρίγκιπα Ἰωάννην πληρεξούσιον ἀντιπρόσωπον, καὶ διέταξεν αὐτούς τε καὶ τοὺς βαρώνους τῆς Εὐβοίας καὶ τὸν δοῦκα τῆς Νάξου νὰ ὀμόσωσι τὴν νενομισμένην πίστιν εἴτε εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν πρίγκιπα Ἰωάννην εἴτε εἰς τὸν ἐπίτροπον αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ πάλιν τὸ ἐγχείρημα ἀπέτυχεν ἐπὶ τέλους, διότι οἱ ἐχθροὶ τοῦ ἀνδεγαυικοῦ οἴκου ἦσαν πολυάριθμοι καὶ ἰσχυροί. Ἐξαιρέτως δὲ [illegible] ὁ κόμης Κεφαλληνίας, ὁ ἐν τῷ μεταξὺ διὰ κακουργήματος καταλαβὼν καὶ τὴν τῆς Ἠπείρου ἡγεμονίαν, [illegible] μετ' ὀλίγον, οἱ δυνάσται τῶν Σαλώνων, καὶ μάλιστα οἱ ἐν Ἀθήναις Καταλανοί, περὶ τῆς τύχης τῶν ὁποίων ἀπὸ τοῦ 1311 μέχρι τῆς ἐκστρατείας τοῦ πρίγκιπος Ἰωάννου δέον νὰ εἴπωμεν ἐνταῦθα τινά.

Καθὰ προείπομεν, ἡ νικηφόρος καταλανικὴ ***ἑταιρεία*** εἶχεν ἐπιτρέψει τὴν κυβέρνησιν τῆς χώρας ἣν κατέκτησεν εἰς ἕνα τῶν αἰχμαλώτων αὐτῆς, τὸν Ρογέρον Δεσλώρ. Ἐννοήσασα ὅμως μετ' ὀλίγον ὅτι εἶχεν ἀπαραίτητον χρείαν ἐξωτερικῆς συνδρομῆς, ἕνεκα τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὴν ποικίλων πολεμίων, ἀπεφάσισε ν' ἀποταθῇ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Σικελίας Φρειδερῖκον καὶ νά τον παρακαλέσῃ νὰ διορίσῃ ἕνα τῶν υἱῶν αὐτοῦ δοῦκα τῆς Ἀττικῆς. Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀπεδέξατο προθύμως τὴν αἴτησιν ταύτην διορίσας εἰς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο τὸν δεύτερον αὐτοῦ υἱὸν Μαμφρέδον τὸν Ἀραγωνικόν (1312 — 1317) καί, ἐπειδὴ ὁ νέος δοὺξ

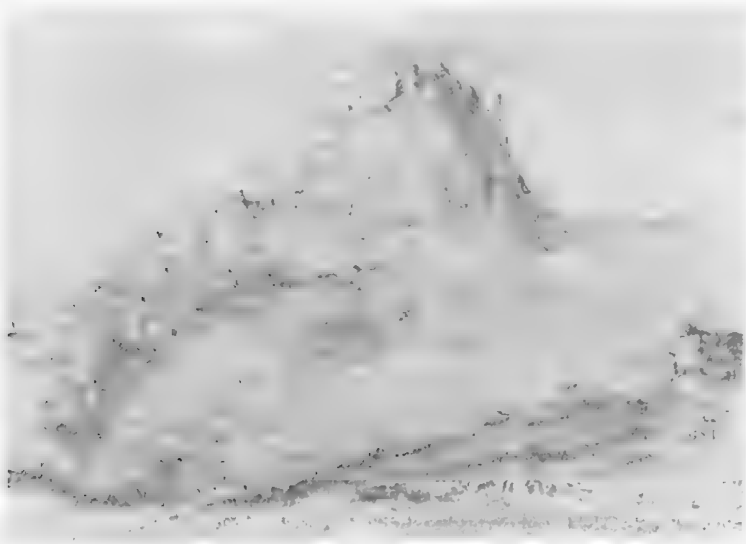

Ὁ φραγκικὸς πύργος τοῦ Μπεζᾶ, πλησίον τοῦ Ἀχμέταγα, ἐν Εὐβοίᾳ

ἦτο ἔτι παῖς, ἐξαπεστάλη εἰς Ἀθήνας τῷ 1312 μετὰ 5 σικελικῶν γαλερῶν ὁ ἐπιτήδειος ἱππότης Βερεγγάριος Ἐστανιόλ, εἰς ὃν καὶ ὤμοσαν πίστιν πάντες οἱ τῆς ***ἑταιρείας*** ἄνδρες καὶ αὐτὸς ὁ Δεσλώρ, παραμείνας κύριος μόνον τῶν Σαλώνων [1]. Ὁ ἐπίτροπος τοῦ Μαμφρέδου ἐκυβέρνησεν ἐπὶ τετραετίαν τὰ πράγματα συνετῶς, καίτοι ἡ ***ἑταιρεία*** ἠναγκάζετο νὰ διατελῇ ἑτοιμοπόλεμος, ἢ καὶ ἐμπόλεμος, διότι οὐ μόνον οἱ Ἄγγελοι τῆς Ἄρτης καὶ ὁ μαρκίων τῆς Βοδονίτσης Βαρθολομαῖος Ζαχαρίας ἠπείλουν αὐτὴν ἀδιακόπως ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία καὶ οἱ Φράγκοι τοῦ Μωρέως, καὶ οἱ Ἐνετοὶ ἔνεκα τῆς Εὐβοίας καὶ οἱ κληρονόμοι τοῦ πεσόντος δουκὸς Βρυεννίου. Ὁ Ἐστανιὸλ κατώρθωσεν ὅμως διὰ τῆς ἐπιτηδειότητος αὐτοῦ, ἂν ὄχι διὰ μεγάλων κατορθωμάτων, νὰ διατηρήσῃ τὴν ὑποτεταγμένην αὐτῷ χώραν. Εἶχε δὲ ζητήσει συμμάχους καὶ ἐπέτυχεν ἕνα

(1) Τὸ ὄνομα *ἑταιρεία* ἐδόθη εἰς τὰ καταλωνικὰ στίφη ἐν Ἑλλάδι· τὸ ἰσπανικὸν αὐτῶν ὄνομα ἦν compania.

μάλιστα πολυτιμότατον, τὸν ἕτερον τῶν δύο ἐπισήμων αἰχμαλώτων τῆς περὶ Κηφισὸν μάχης, τὸν ἄρχοντα τῆς Καρύστου Βονιφάτιον, ὅστις φιλίως ἔκτοτε πρὸς τὴν **ἑταιρείαν** διακείμενος προθύμως ἀνέλαβε νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτὴν τὴν Εὔβοιαν, ἀφαιρῶν τὴν μεγάλην ταύτην νῆσον ἀπὸ τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ τῆς Ἀχαΐας πριγκιπάτου ἢ μᾶλλον τῆς Ἑνετίας, ἥτις καὶ μόνη ἐνήσκει αὐτόθι πραγματικὴν ἐξουσίαν. Αἱ ἐπὶ τούτῳ ἐχθροπραξίαι μεταξὺ Βονιφατίου καὶ Ἑνετίας ἤρχισαν κατὰ Μάϊον τοῦ 1313. Ἡ Ἑνετία, προβλέπουσα πρὸ καιροῦ τὸν κίνδυνον τοῦτον, εἶχε διατάξει τὰ δέοντα πρὸς ἄμυναν τῆς νήσου καὶ εἶχε συνεννοηθῆ μετὰ τῶν λομβαρδῶν κτητόρων τῆς χώρας ἵνα ἀναλάβωσιν οὗτοι τὸ ἥμισυ τῆς δαπάνης τῆς ἀπαιτουμένης πρὸς τὴν παρασκευὴν τοῦ στόλου. Καὶ πάντες μὲν οἱ ἄλλοι συνήνεσαν εἰς τοῦτο, ὁ δὲ τῆς Καρύστου κύριος οὐ μόνον ἀπεποιήθη νὰ πληρώσῃ τὴν ἐπιβάλλουσαν αὐτῷ μερίδα τῆς ὀφειλῆς ἀλλὰ καὶ περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς Ἑνετούς. Ἐν τούτοις ὁ Ἐστανιόλ, ἀπησχολημένος ὑπὸ ἑτέρων κινδύνων, δὲν ἠμπόρεσε νὰ ἔλθῃ ἐφ' ἱκανὸν χρόνον εἰς βοήθειαν τοῦ συμμάχου του, ὥστε ὁ πόλεμος περιωρίσθη περὶ μικράς τινας ἐχθροπραξίας εἰς τὴν Εὔβοιαν μέχρι τοῦ 1316, ὅτε ἀποθανόντος τοῦ Ἐστανιὸλ ἀπεστάλη μετ' οὐ πολὺ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐκ Σικελίας ἕτερος ἐπισημότερος καὶ ἔτι μᾶλλον δραστήριος κυβερνήτης. Ὁ νέος οὗτος κυβερνήτης ἦτο ὁ νόθος τοῦ βασιλέως υἱὸς Ἀλφόνσος Φαδρίκος ὁ ἀραγωνικός, αὐτὸς ἐκεῖνος ὃν εἶχε στείλει ἄλλοτε εἰς τὴν **ἑταιρείαν** ὡς ἐπίτροπον αὐτοῦ. Ὁ Ἀλφόνσος ἀφίκετο μετὰ δέκα γαλερῶν καὶ ἰσχυροῦ ὁμίλου μισθοφόρων στρατολογηθέντων ἐν Βαρκελόνῃ, καὶ ἀνεζωπύρησε τόσῳ μᾶλλον τὸ ἀρχαῖον τυχοδιωκτικὸν τῆς **ἑταιρείας** πνεῦμα ὅσῳ ἀνέκαθεν γνωστὸς ὢν τοῖς Καταλανοῖς ἀπεφήνατο ὅτι σκοπὸν ἔχει νὰ ἐγκατασταθῇ μονίμως ἐνταῦθα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις αὐτοῦ συμπολεμισταῖς. Ἐπὶ τούτῳ ἔγημεν ἀμέσως τὴν ὡραίαν ἑκκαιδεκαέτιδα θυγατέρα τοῦ Βονιφατίου τῆς Καρύστου, τὴν Οὐηρωναίαν Μαροῦλλαν, ἣν ὁ πατὴρ αὐτῆς κατέστησε κληρονόμον τῆς Καρύστου, τῆς Αἰγίνης καὶ 13 ὀχυρῶν πύργων, οὓς εἶχεν ἐν τῷ δουκάτῳ τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐν τῇ Μεγάλῃ Βλαχίᾳ, μὴ καταλιπὼν εἰς τὸν μονογενῆ υἱόν του Θωμάζον εἰμὴ μικρόν τι κληροδότημα. Συνέβη δὲ τότε νὰ ἀποθάνῃ καὶ ὁ Μαμφρέδος, καὶ ἐπειδὴ ὁ ἀντ' αὐτοῦ προχειρισθεὶς νέος δοὺξ Γουλιέλμος Β΄, ὁ τρίτος τοῦ βασιλέως Φρειδερίκου υἱός, ἦτο ὡσαύτως παῖς ἔτι, ὁ Ἀλφόνσος παρέμεινε κυβερνήτης ἀπόλυτος τῶν Ἀθηνῶν ὑπὲρ τοὺς 23 ἐνιαυτούς. Ἅμα δὲ νυμφευθεὶς παρεσκευάσθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν πρὸ καιροῦ ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ του καὶ τῆς **ἑταιρείας** ποθουμένην ἐπὶ

Τὸ κάστρον τῆς Καρύστου, κατὰ τὸν Μπουσών

τὴν Εὔβοιαν ἐκστρατείαν. Οἱ Καταλανοὶ συμποσούμενοι εἰς δύο χιλιάδας καὶ ἐπέκεινα ἀνδρῶν πεζῶν καὶ ἱππέων διῆλθον τὴν μέλαιναν μεταξὺ τῆς στερεᾶς καὶ τῆς νήσου γέφυραν (ἐξ ἧς τὸ μεσαιωνικὸν τῆς Χαλκίδος καὶ τῆς νήσου ὄνομα Νεγροπόντε), εἰσέβαλον εἰς τὴν Χαλκίδα, ἀπεδίωξαν ἐκεῖθεν τὸν βάιλον τῆς Ἑνετίας Μικέλην Μοροζίνην καὶ ἀνεκήρυξαν τὴν ἐπὶ τῆς νήσου κυριαρχίαν τοῦ Ἀλφόνσου· μεθ' ὃ ἀπῆλθον εἰς Κάρυστον, ὅπου εἶχε πρὸ μικροῦ ἀποθάνει ὁ Βονιφάτιος καὶ ἣν κατέλαβον εὐχερῶς, καθὼς καὶ τὰ Λάρμενα. Ἀλλὰ τότε οἱ Ἑνετοὶ ἔπεμψαν εἰς τὴν νῆσον μετὰ εἴκοσι γαλερῶν νέον βάιλον, τὸν γενναῖον Φραγκίσκον Δάνδολον καὶ ἐπαναληφθέντος τοῦ πολέμου ἡττήθησαν τελευταῖον οἱ Καταλανοί. Ὁ Ἀλφόνσος ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἀττικήν· ὁ Δάνδολος κατέλαβε τὴν Χαλκίδα καὶ ἐνίσχυσεν ἔτι μᾶλλον τὴν προτέραν ἑνετικὴν κυριαρχίαν, δηλώσας εἰς τοὺς λομβαρδοὺς τῆς χώρας κτήτορας ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἑνετικὴ πολιτεία ἀπήλλαξεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ καταλανικοῦ ζυγοῦ, ἀπεφάσισεν ἀπὸ τοῦ νῦν νὰ λάβῃ καὶ νὰ κρατήσῃ τοὺς πύργους καὶ τὰς πόλεις τῆς νήσου. Ἐν τούτοις ὁ Ἀλφόνσος καίτοι ἡττηθεὶς δὲν ἡσύχασεν. Ἐμβαλὼν εἰς τὸ μαρκιζᾶτον τῆς Βοδονίτσης συνέλαβεν αἰχμάλωτον τὸν τοῦ Βαρθολομαίου Ζαχαρίου υἱὸν Μαρτῖνον, ὅστις ὡς σύζυγος τῆς Γουλιέλμας Παλαυιτζίνη ἦρχε τοῦ ἡμίσεος τῆς ἡγεμονίας ταύτης. Συγχρόνως ἠγωνίζετο νὰ κυριεύσῃ τὰ ἐν Ἀργολίδι κτήματα τοῦ Βρυεννίου, περιῆλθεν εἰς ποικίλας διενέξεις πρὸς τὸν Δάνδολον τῆς Εὐβοίας, ἀπῆλθε μετὰ τοῦ καταλανικοῦ στόλου εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ἵνα τιμωρήσῃ τὸν δοῦκα Γουλιέλμον Σανοῦτον διὰ τὴν προσήλωσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν ἀνδεγαυικὸν οἶκον καὶ τὴν ἐχθρικὴν πρὸς τὸν ἀραγωνικὸν διάθεσιν, καὶ ἐπὶ τούτῳ προσέβαλε καὶ ἐλεηλάτησε τὴν Μῆλον ἀπαγαγὼν ἐξ αὐτῆς 700 αἰχμαλώτους. Εἰς μάτην ὁ πάπας προσεκάλει ὅλον τὸν κόσμον καὶ ἰδίως τὴν Ἑνετίαν νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς ***πειρατὰς*** αὐτούς, ***τοὺς υἱοὺς αὐτοὺς τοῦ ὀλέθρου, τὸ ἔκβρασμα τοῦτο τῆς ἀνθρωπότητος***, ὅπερ ἐκαλεῖτο ***ἑταιρεία*** καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ἠσχύνθη νὰ λάβῃ πάλιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ τούρκους μισθοφόρους. Οἱ μὲν ἄλλοι οὐδὲν ἠδύναντο νὰ πράξωσιν, ἡ δὲ Ἑνετία φροντίζουσα ὡς πάντοτε μόνον περὶ τῶν ἰδίων συμφερόντων ἀπεφάσισε νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν Ἀλφόνσον καὶ συνωμολόγησε πρὸς αὐτὸν νέας ἀνακωχάς, δυνάμει τῶν ὁποίων οὗτος διετήρησε τὰς ἐπὶ τῆς Εὐβοίας κτήσεις αὐτοῦ, ἤτοι τὴν Κάρυστον καὶ τὰ Λάρμενα, ὑπεχρεώθη ὅμως νὰ ἀποδώσῃ ὅλας τὰς ἄλλας τῆς νήσου πόλεις καὶ νὰ ἀφοπλίσῃ τὸν ἐν Πειραιεῖ καὶ ἐν Λειβαδόστρᾳ στόλον αὐτοῦ. Καὶ ἐπροσπάθησαν μὲν οἱ Ἑνετοὶ νὰ ἀνακτήσωσι διὰ διαπραγματεύσεων ὅσα ὁ Ἀλφόνσος διετήρησεν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας, μάλιστα τὸ δυσπόρθητον φρούριον τῆς Καρύστου, προσενεγκόντες αὐτῷ ἀντὶ τούτου μέχρι 30.000 ὑπερπύρων· ἀλλ' οὗτος δὲν ἐδέχθη τὴν πρότασιν. Αἱ ἀνακωχαὶ μάλιστα ἀνενεώθησαν κατὰ τὰ ἑπόμενα ἔτη καὶ ἐτηρήθησαν ἑκατέρωθεν πιστῶς, διότι ἡ μὲν Ἑνετία εἶχε χρείαν εἰρήνης πρὸς διεξαγωγὴν τῶν ἐμπορικῶν αὐτῆς συμφερόντων, ὁ δὲ Ἀλφόνσος ἠσχολήθη εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς κυριαρχίας αὐτοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ, ὠφελούμενος ἐκ τῆς ἀναρχικῆς καταστάσεως εἰς ἣν περιῆλθεν ἡ χώρα αὕτη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Τῆς Θεσσαλίας ἦρξε μέχρι τοῦ 1318 ὁ Ἰωάννης Β' Ἄγγελος, ὅστις, ἀφ' ἧς τῷ 1315 ἔγημε μίαν τῶν νόθων θυγατέρων τοῦ πρεσβυτέρου Ἀνδρονίκου, ἐκυβέρνα τὴν Μεγαλοβλαχίαν μᾶλλον ὡς ὑποτελὴς τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος ἢ ὡς ἡγεμὼν ἀνεξάρτητος. Οἱ μὲν Παλαιολόγοι, καθὸ συγγενεῖς τῆς χήρας τοῦ ἀποθανόντος δεσπότου, ἠξίουν νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν χώραν ὡς κυρίαρχοι· οἱ δὲ ἰθαγενεῖς αὐτῆς ἄρχοντες ἤθελον νὰ διατηρήσωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῶν. Ἀλλὰ διχονοήσαντες πρὸς ἀλλήλους περιῆλθον εἰς αἱματηροὺς ἐμφυλίους ἀγῶνας, οἵτινες ἐπέστησαν τὴν προσοχὴν

[illegible] ὅσοι τινὲς τῶν [illegible]όντων συνενοήθησαν μετ᾿ αὐτοῦ. οἱ δὲ [illegible] νὰ [illegible] τὸ 1319 εἰς τὰ οὐδεν ἧττον ἀνώμαλα τῆς Ἠπείρου [illegible] τῆς Ἀττικῆς, ἅμα ῥυθμίσας τὰς πρὸς τὴν Ἑνετίαν σχέσεις [illegible] τὴν Θεσσαλίαν καὶ κατέλαβεν [illegible] τὴν Φθιώτιδα, ἐπικληθεὶς ἔκτοτε [illegible] τῶν ***Δουκάτων Ἀθηνῶν καὶ νέων Πατρῶν***. Ἀκριβέστερον δὲ οἱ [illegible] Καταλανοὶ κατέλαβον τότε τὰς νέας Πάτρας, τὸ Λοιδωρίκι, τὸ Σιδηρόκαστρον, τὸ Ζητοῦνι, τὸ Γαρδίκι, τὴν Δομοκὸν καὶ τὴν Φάρσαλον· τὸ δὲ λοιπὸν τῆς Θεσσαλίας διενεμήθησαν οἱ ἰθαγενεῖς ἄρχοντες. Ἀλλὰ τότε ἐπῆλθον εἰς Θεσσαλίαν καὶ νέοι τινὲς ἄποικοι, οἱ Ἀλβανοί, οἵτινες φεύγοντες τὰ ἄγονα ὄρη καὶ τοὺς διηνεκεῖς ἐμφυλίους πολέμους τῆς πατρίου αὐτῶν γῆς ἤρχισαν νὰ ἐμβάλλωσιν εἰς Θεσσαλίαν κατ᾿ ἀρχὰς μὲν ἐπὶ σκοπῷ λεηλασίας, μετ᾿ οὐ πολὺ δὲ καὶ ἵνα ὁριστικῶς κατασταθῶσιν εἰς τὰς πλουσίας αὐτῆς πεδιάδας. Εἰς μάτην οἱ Καταλανοὶ καὶ οἱ Ἕλληνες ἠγωνίσθησαν ἢ νὰ ἀπο-

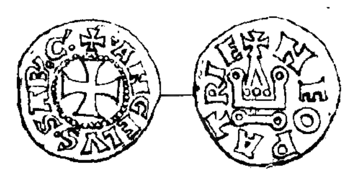

[illegible]

κ[illegible] νὰ [illegible] εἰς [illegible] τοὺς πρώτους ἐκείνους ἐπήλυδας· μετ᾿ ὀλίγον [illegible] ὥστε πᾶσα σχεδὸν ἡ ὕπαιθρος χώρα, παρεκτὸς τῶν ὑπὸ τῶν Κ[illegible] καὶ τῶν Ἑλλήνων κατεχομένων φρουρίων, κατελήφθη μονίμως ὑπ᾿ αὐτῶν. Μετὰ τ[illegible] ἔτι σπουδαῖαι πολιτικαὶ μεταβολαὶ συμβᾶσαι ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν πατρίδι [illegible] μεταναστεύσεις, ἡ δὲ Θεσσαλία τοσοῦτον ὑπερεπληρώθη Ἀλβανῶν [illegible] πλέον νὰ ζήσωσιν αὐτόθι ἐτράπησαν εἰς νέας πάλιν μετανα[illegible] τὴν [illegible] Ἑλλάδα καὶ εἴς τινας τῶν νήσων. Τὰς νέας ταύτας τῶν Ἀλβανῶν [illegible] διηυκόλυνεν ἡ ἐρήμωσις, ἥτις ἤρχισε νὰ συμβαίνῃ ἐν [illegible] πλεονεκτήματος [illegible] τῶν φράγκων αὐτῆς κυριάρχων. Ἐκ τ[illegible] καὶ οἱ ἐν Ἀσίᾳ Τοῦρκοι ἤρχισαν ἔτι ἀπὸ τῶν χρό[illegible] ἐπιδρομὰς εἰς τὰ ἑλληνικὰ παράλια, καὶ ἀπὸ τοῦ [illegible] τὴν Εὔβοιαν, τὴν Νάξον, τὴν Πελοπόννησον, τὰς [illegible] τὴν Εὔβοιαν, ἀπάγοντες ἑκάστοτε πλείστους τῶν κατοίκων ὡς δούλους.

[illegible] τὰ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα, δὲν ἦτο καλυτέρα ἡ τῶν [illegible]. Ἐν Ἠπείρῳ ἐξηκολούθησε κατ᾿ ἀρχὰς ἐπικρατῶν ὁ Φίλιππος [illegible] οἱ Σέρβοι καὶ οἱ αὐτοκρατορικοὶ δὲν ἔπαυον ὑποκινοῦντες κατ᾿ [illegible]. Μετ᾿ ὀλίγον ὅμως ὁ ἀδικηθεὶς ὑπ᾿ αὐτοῦ γυναικάδελφός [illegible] ἐλάχιστον τῆς πατρίου κληρονομίας μέρος, παρεδόθη [illegible] σύζυγον τὴν Ἄνναν Παλαιολογίναν θυγατέρα τοῦ [illegible] τὸν πάππον αὐτῆς Ἀνδρόνικον Β´ ἐπ᾿ ἐλπίδι ὅτι διὰ τῆς [illegible] τῆς Ἠπείρου τὸν ἅρπαγα γαμβρὸν αὐτοῦ. Τρόντι δὲ [illegible] ἀναλαβόντες τότε ἄμεσον κατὰ τοῦ Φιλίππου ἀγῶνα,

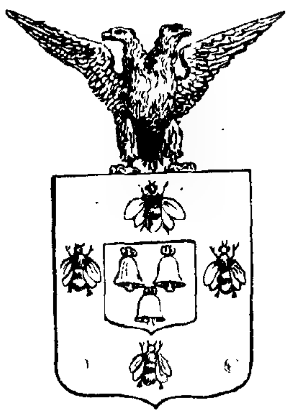
ἔπεμψαν ἀπὸ τοῦ 1314 αὐτόθι στρατὸν ἀξιόλογον, ὅστις ὁδηγούμενος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Λασκάρεως καὶ βοηθούμενος ὑπὸ τῶν φίλων καὶ τῶν στρατηγῶν τοῦ Θωμᾶ κατέλαβεν οὐ μικρὸν μέρος τῆς χώρας καὶ ἐκυρίευσεν ἰδίως τὴν ὀχυρὰν Βόνιτζαν. Δὲν ἠδυνήθη ὅμως νὰ ἐκπορθήσῃ καὶ τὴν ἔτι ὀχυρωτέραν Ἄρταν καὶ μετὰ πολλοὺς ἐπὶ τούτῳ ματαίους ἀγῶνας ὑπεχώρησεν εἰς τὰ ἴδια, ὥστε ὁ Θωμᾶς μείνας πάλιν ἐγκαταλελειμμένος καὶ ἕνεκα τῶν τυραννικῶν αὐτοῦ τρόπων ὀλίγον ἀγαπώμενος ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς πρωτευούσης αὐτοῦ, ἤτοι τῶν Ἰωαννίνων, ἀπεφάσισε νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν γαμβρόν του Φίλιππον τῷ 1318. Καὶ τοῦτο μὲν ἐγένετο, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος, ὁ Θωμᾶς ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ ἀνεψιοῦ του Νικολάου, τοῦ κόμητος τῆς Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας, ὅστις ἀμέσως ἐπεκλήθη ***δεσπότης Ρωμανίας*** καὶ ἠνάγκασε τὴν χήραν τοῦ δολοφονηθέντος Ἄνναν Παλαιολογῖναν νὰ συζευχθῇ αὐτόν. Ἐντεῦθεν ἐταράχθησαν πάλιν τὰ πράγματα, διότι αὐτοκρατορικοί, Σέρβοι καὶ Ἀνδεγαυηνοί, λέγοντες τὸν Νικόλαον σφετεριστὴν ἄνομον τῶν κτήσεων τοῦ Θωμᾶ, ὥρμησαν ἅπαντες ἵνα διαρπάσωσι τὰς κτήσεις ταύτας. Πρῶτοι οἱ στρατοὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Β' κατέλαβον τὸν Αὐλῶνα, τὴν Ἄρταν καὶ τὰ Ἰωάννινα, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι ὤμοσαν πίστιν εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ δὲ ἐξέδοτο μηνὶ Φεβρουαρίῳ 1319 χρυσόβουλλον, δι' οὗ ἐξησφαλίσθησαν τὰ δίκαια τῶν κατοίκων, ἡ δὲ ἐκκλησία τῶν Ἰωαννίνων ἡ πρότερον τελοῦσα εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων κατεχομένην Ναύπακτον, ἀνηγορεύθη μητρόπολις καὶ ἀπεδόθησαν αὐτῇ τὰ κτήματά της, ὧν μέρος εἶχε δημευθῆ ὑπὸ τῶν προηγουμένων δυναστῶν. Ἐκ τοῦ σῳζομένου περὶ τούτου ἐπισήμου ἐγγράφου ἐξάγεται ὅτι τὰ Ἰωάννινα ἦσαν τότε πόλις μεγάλη, πλουσία καὶ πολυάνθρωπος. Τούτων δὲ πραττομένων ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν, ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Οὖρσος κατέλαβε τῷ 1319 τὸ Δυρράχιον καὶ παρεσκευάζετο νὰ καθυποτάξῃ πᾶσαν τὴν Ἀλβανίαν. Ἀλλὰ τότε ὁ Φίλιππος ὁ ταραντῖνος, ἵνα διασώσῃ τὰς πανταχόθεν οὕτως ἀπειλουμένας κτήσεις αὐτοῦ, ὠχύρωσε μὲν τὴν Ναύπακτον καὶ τὴν Κέρκυραν, ἐπεζήτησε δὲ τὴν κατὰ τῶν Σέρβων συμμαχίαν τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας Καρόλου Μαρτέλλου καὶ τοῦ μπάνου τῆς Βοσνίας Μλάδιν καὶ συγχρόνως κατέπεισε τὸν πάπαν νὰ προτρέψῃ τοὺς καθολικοὺς μεγιστᾶνας τῆς Ἀλβανίας, τοὺς Βλευίστας, τοὺς Μουσακίδας καὶ ἄλλους νὰ μείνωσι πιστοὶ εἰς τὸν Φίλιππον καὶ νὰ συνδράμωσιν αὐτὸν εἰς ἀνάκτησιν τῶν φρουρίων ὅσα ἀπώλεσε. Καὶ τῷόντι ἀνεστάλησαν διὰ τῶν διαφόρων τούτων ἐνεργειῶν οἵ τε Σέρβοι καὶ οἱ αὐτοκρατορικοί. Τῷ 1322 ἀνεκτήθη διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Ἀλβανῶν τὸ Δυρράχιον ἀπὸ τῶν πρώτων, δύο δὲ ἔτη πρότερον οἱ στρατοὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Β' ἐπιχειρήσαντες νὰ κυριεύσωσι τὴν Ναύπακτον ἀπεκρούσθησαν καὶ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντος τοῦ ὀλεθρίου ἐμφυλίου μεταξὺ τῶν δύο Ἀνδρονίκων ἀγῶνος παντελῶς οὐδετερώθη ἡ ἄμεσος αὐτῶν εἰς τὰς χώρας ταύτας ἐνέργεια. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ ὁ δεσπότης τῆς Ἠπείρου Νικόλαος οὐ μόνον ἀπέκρουσε τὴν πρόσκλησιν ἣν εἶχεν ὁ Φίλιππος ἀπευθύνει αὐτῷ τοῦ νὰ ὀμόσῃ πίστιν εἰς τὸν ἀδελφόν του Ἰωάννην ἢ εἰς τὸν ἐπίτροπόν του, ἀλλὰ συγκροτήσας στρατὸν ἀξιόλογον ὥρμησεν ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἐκυρίευσε τὰς παρακειμένας πόλεις. Αἴφνης ὅμως παρέστη ἀντίπαλος αὐτοῦ ὁ ἴδιος ἀδελφός του Ἰωάννης, ὅστις συζευχθεὶς μετὰ ἑτέρας τινὸς Παλαιολογίνης προεχειρίσθη δεσπότης Ἠπείρου ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου· πολεμήσας δὲ κατὰ τοῦ Νικολάου τὸν ἐφόνευσε τῷ 1323, ἐπωνομάσθη Ἄγγελος Κομνηνὸς καὶ κατέλαβε τὴν Ἤπειρον καὶ τὰς παρακειμένας νήσους (1323—1335). Ὁ Ἰωάννης οὗτος, ὅπως πρότερον ὁ

Νόμισμα Ἰωάννου Β' σεβαστοκράτορος τῆς Θεσσαλίας

Νικόλαος, δὲν ἐπείσθη νὰ ὀμόσῃ πίστιν πρὸς τὸν Φίλιππον, πολιτευθεὶς ὅμως μὲ τὴν συνήθη εἰς τὸν οἶκόν του ἀγριότητα πρός τε τὸν νεώτερον αὐτοῦ ἀδελφὸν Γουίδωνα καὶ πρὸς τὴν ἀδελφήν του Μαργαρίταν ἠνάγκασε τὸν μὲν πρῶτον νὰ συνταχθῇ μετὰ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν, τὴν δὲ δευτέραν νὰ ζητήσῃ ἄσυλον εἰς Νεάπολιν.

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀνωμαλίας ταύτης ἀπέπλευσε τελευταῖον κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1325 ἐκ Βρεντησίου ὁ Ἰωάννης Γραυίνας μετὰ 25 γαλερῶν, ἵνα ἀσφαλίσῃ μὲν τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πριγκιπάτου τοῦ Μωρέως καὶ τοῦ ὅλου δεσποτάτου τῆς Ρωμανίας, κατακτήσῃ δέ, εἰ δυνατόν, καὶ αὐτὸ τὸ τῶν Παλαιολόγων κράτος, ὡς ἐπίτροπος τοῦ ὑποτιθεμένου λατίνου αὐτοκράτορος Φιλίππου τοῦ ταραντίνου, τοῦ ἰδίου αὐτοῦ ἀδελφοῦ. Καὶ κατέλαβε μὲν Κεφαλληνίαν καὶ τὴν Ζάκυνθον, ἀποβιβασθεὶς δὲ εἰς Γλαρέντζαν ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν βαρώνων ὡς νόμιμος αὐτῶν κύριος· ἀλλ' οὔτε κατὰ τῶν Καταλανῶν οὔτε κατὰ τοῦ πρὸ μικροῦ μνημονευθέντος δεσπότου τῆς Ἠπείρου ἠδυνήθη νὰ κατορθώσῃ τι. Μετ' ὀλίγον μάλιστα ἐδέησε νὰ καταλίπῃ καὶ αὐτὰς τὰς κατ' ἀρχὰς καταληφθείσας νήσους τοῦ δεσπότου τούτου καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Νεάπολιν, ἄπρακτος μέν, βεβαρημένος δὲ ὑπὸ πολλῶν χρεῶν. Ἡ Ἀχαΐα ἐξηκολούθησε διοικουμένη ὑπὸ τῶν ἐπιτρόπων αὐτοῦ, οἵτινες ὅμως δὲν ἴσχυον νὰ ἀποκαταστήσωσιν ἐν αὐτῇ διαρκῆ τινα τάξιν. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν ὑπετάσσετο μᾶλλον εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἢ εἰς τὸν ἐπίτροπον τοῦ πρίγκιπος· πολλοὶ νεαπολῖται ἱππεῖς οἵτινες εἶχον συνοδεύσει τὸν πρίγκιπα εἰς τὴν ἐκστρατείαν του ἐδέησε νὰ ἀποζημιωθῶσι διὰ τὰ ἔξοδά των λαμβάνοντες φέουδα ἐν Πελοποννήσῳ, οἱ δὲ φλωρεντῖνοι τραπεζῖται ἠξίουν ν' ἀναμιγνύωνται εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ τόπου, καὶ ἐκ τούτων πάντων ηὔξανεν ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ ἡ τῶν πραγμάτων ἀνωμαλία. Ἀφ' ἑτέρου οἱ ἐνετοὶ φρούραρχοι τῆς Κορώνης ἐξετραχηλίζοντο ἐκ διαλειμμάτων εἰς πολλὰς καταπιέσεις καὶ ἁρπαγὰς καὶ δῃώσεις κατὰ τῶν

Οἰκόσημον τῶν Μελισσηνῶν

ἐν τῇ περιφερείᾳ αὐτῶν οἰκούντων Ἑλλήνων, οἵτινες ἠναγκάσθησαν ν' ἀποδημήσωσιν ἀθρόοι εἰς τὰς παρακειμένας φραγκικὰς χώρας· μόλις δὲ τῷ 1330 ἐπέστρεψαν, εἰς 6.000 συμποσούμενοι, ἀφοῦ ἡ ἐνετικὴ κυβέρνησις μετ' αὐστηρὰν ἀνάκρισιν ἔπαυσε τὸν φρούραρχον τῆς Κορώνης. Ἀλλ' ἐξηκολούθησαν αἱ τῶν ἐνετικῶν ἀρχῶν συγκρούσεις μετὰ τοῦ πλουσίου ἑλληνικοῦ οἴκου τῶν Μελισσηνῶν, οἵτινες ἔχοντες μεγάλα ἐν Μεσσηνίᾳ κτήματα καὶ ὑπολαμβάνοντες ἑαυτοὺς ὑπηκόους τῶν Παλαιολόγων συνεννοοῦντο μετὰ τῶν ἐν Μυσθρᾷ στρατηγῶν καὶ ἐπολιτεύοντο πολεμίως πρὸς τὴν ἐνετικὴν χώραν· τὸ δὲ παράδειγμα αὐτῶν ἐμιμήθησαν μετ' ὀλίγον καὶ οἱ Ζασσίδαι, οὓς ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ μνημονεύσωμεν. Τελευταῖον, ὡσὰν μὴ ἤρκουν πάντα ταῦτα τὰ δεινὰ καὶ ἡ διαίρεσις τῆς Πελοποννήσου μεταξὺ τοσούτων κυβερνητῶν, Ἀνδεγαυηνῶν, Ἐνετῶν καὶ Ἑλλήνων, ἀνεμίχθη εἰς τὰς ἔριδας ταύτας καὶ ὁ τῆς Ἀττικῆς ἐπικυρίαρχος Ἀλφόνσος ὁ ἀραγωνικός, προσλαβὼν συμμάχους τοὺς τούρκους πειρατάς, οἵτινες ἐκ τούτου ἔλαβον νέαν ἀφορμὴν ἐπιδρομῶν, λεηλασιῶν καὶ ἁρπαγῶν. Ἵνα παραστήσωμεν ὁπόσον ὀλεθρία ὑπῆρξεν ἡ προσθήκη αὕτη εἰς τὰ δεινὰ ὅσα ἔπασχεν ἡ Ἑλλὰς ἀπὸ τοὺς ἰδίους αὐτῆς κυριάρχους τοὺς τῶν σταυροφόρων διαδόχους, θέλομεν παραθέσει ἐνταῦθα, παρεκτὸς τῶν ὅσα ἀνωτέρω ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν περὶ τῶν Τούρκων, καὶ ἑτέρας τινὰς εἰδήσεις. Ὁ δοὺξ τῆς Νάξου Νικόλαος Α΄ Σανοῦτος ἠναγκάσθη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους νὰ προσ-

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΧΑΛΚΙΝΗ ΕΙΚΩΝ

(Συλλογή Στρογανώφ· Ρώμη)

πέση εἰς τὸ ἔλεος τῶν Παλαιολόγων, διότι ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν οἱ Τοῦρκοι ἀπήγαγον, ἐφυγάδευσαν ἢ κατέσφαξαν 15.000 ἀνθρώπων ἐκ τῶν ὑποτεταγμένων αὐτῷ νήσων· οἱ δ' Ἐνετοὶ οὐδὲν ἔπραττον πρὸς ἄμυναν αὐτοῦ. Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1330 ἐπανέλαβον οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ Καταλανοὶ τὰς ληστρικὰς αὐτῶν ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὴν Εὔβοιαν, ἡ δ' Ἐνετία δὲν ἠδυνήθη νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης νήσου κράτος αὐτῆς εἰμὴ δι' ἁδρᾶς δαπάνης χρημάτων καὶ ἀνδρῶν. Τῷ 1331 ἐξηνδρα-

Ἡ ἔξωσις τοῦ δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Βρυεννίου ἐκ Φλωρεντίας, ὅπου οὗτος ἐπεχείρησε νὰ ἐγκατασταθῇ ὡς τύραννος, ἀφοῦ ἀπώλεσε τὰς Ἀθήνας

(Ἔργον Στεφάνου Οὔση)

ποδίσθησαν ὑπὲρ τὰς 25.000 χρι[illegible]ανῶν, Ἑλλήνων τε καὶ Λατίνων. Κατὰ Μάιον δὲ καὶ Ἰούνιον 1332 ἐπανελήφθησαν αἱ αὐταὶ τραγικαὶ σκηναί, διότι 380 τουρκικὰ πλοῖα, φέροντα 40.000 ἀνδρῶν, διέπραξαν ἀνηλεεῖς φόνους καὶ φοβερὰς διαρπαγὰς εἰς τὰς ἑλληνικὰς νήσους καὶ παραλίας καὶ ἠνάγκασαν αὐτὸν τὸν ἐν Εὐβοίᾳ βάιλον τῆς Ἐνετίας νὰ πληρώσῃ φόρον εἰς αὐτοὺς ἵνα διασώσῃ τοὐλάχιστον τὴν Χαλκίδα ἀπὸ ἐντελοῦς καταστροφῆς. Καὶ οὐδὲ τῆς χώρας τοῦ συμμάχου αὐτῶν Ἀλφόνσου ἐφείδοντο οἱ πειραταὶ οὗτοι, ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ ἡγεμὼν τῶν Ἀθηνῶν ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τοὺς Ἐνετούς, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀπὸ τοῦ 1329 εἶχε γνωσθῇ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ πρώην δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν καὶ ὁμώνυμος αὐτοῦ Οὐάλτερος Βρυέννιος παρασκευάζει μεγάλην ἐπιστρατείαν, ἀναγκαιότατον δὲ κατέστη νὰ προληφθῇ πᾶσα μετὰ τῶν Ἐνετῶν συμμαχία τοῦ νέου ἐκείνου πολεμίου. Ὅθεν τῇ 5 Ἀπριλίου 1331 συνωμολογήθη ἐν Θήβαις εἰρήνη ἐπὶ ταῖς βάσεσι τῶν προηγουμένων ἀνακωχῶν, ἤτοι τῆς ἀφοπλίσεως τοῦ στόλου,

τῆς διαλύσεως τῆς μετὰ τῶν Τούρκων συμμαχίας καὶ τῆς ἀπαγορεύσεως τοῦ νὰ κτίσῃ ὁ Ἀλφόνσος νέα φρούρια ἐν Εὐβοίᾳ.

Οὕτω δὲ ἀσφαλισθεὶς ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους ἐπέστησεν ὁ Ἀλφόνσος τὴν προσοχὴν καὶ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῆς χώρας αὐτοῦ ἐξασφάλισιν. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἡ ἀκρόπολις τῶν Θηβῶν ἦτο ὁ κυριώτατος καὶ ἀσφαλέστατος προμαχὼν ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐρειδόμενοι οἱ Καταλανοὶ κατεπολέμουν μὲν τοὺς γείτονας, ἐνέπαιζον δὲ τοὺς κεραυνοὺς τῶν ἀδιακόπως κατ᾽ αὐτῶν ἐκσφενδονιζομένων παπικῶν ἀφορισμῶν. Ἀλλὰ τότε ὁ Ἀλφόνσος ἐνόμισεν ὅτι δὲν εἶναι συνετὸν νὰ ἐξακολουθήσῃ διατελοῦσα ὠχυρωμένη ἡ Καδμεία, ἥτις, περιελθοῦσα πρό τινος χρόνου εἰς χεῖρας τοῦ Ἐνετοῦ Γκίζη, ἐὰν τυχὸν νῦν παρεδίδετο ὑπὸ τούτου εἰς τὸν Βρυέννιον, ὅπερ δὲν ἦτο ἀπίθανον, ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ ὀλέθριον κατὰ τῆς Ἀττικῆς ὁρμητήριον. Ὅθεν τῷ 1331 ὁ Ἀλφόνσος κατηδάφισε τὰ ὀχυρώματα τῶν Θηβῶν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ προαναφερθέντα ἄλλοτε ὑφ᾽ ἡμῶν λαμπρὰ βασίλεια τοῦ Σαιντομέρ, πρὸς μεγάλην θλῖψιν τοῦ ποιητοῦ τῶν Χρονικῶν τῶν ἐν Μωρέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων, ὅστις ἀνακράζει ἐπὶ τοῦ προκειμένου·

Ἐρείπια τῆς φραγκικῆς γεφύρας τῆς Κωπαΐδος

Ἔδε ἁμαρτιάν, τὴν ἔπηκαν οἱ σκύλοι Κατελάνοι,
Καὶ τέτοιον κάστρον ἐχάλασαν καὶ μέγαν δυναμάρην.

Τότε ἐπῆλθεν ἐξ Ἰταλίας ὁ Βρυέννιος ἄλλον σύμμαχον μὴ ἔχων εἰμὴ τὸν Φίλιππον τὸν ταραντῖνον. Ὁ Φίλιππος ὠνειρεύετο πάντοτε τὴν κατάκτησιν τῆς ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας, καὶ ἐν τούτοις ποτὲ δὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ τι σπουδαῖον ἐπὶ τούτῳ τῷ σκοπῷ. Πρὸ μικροῦ ἔτι εἴδομεν ἀποτυχοῦσαν τὴν ἐκστρατείαν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Γραβίνα, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ οἱ αὐτοκρατορικοί, οἱ Σέρβοι καὶ ὁ δεσπότης Ἠπείρου Ἰωάννης δὲν ἔπαυσαν ἀκρωτηριάζοντες τὰς ἐν Ἠπείρῳ κτήσεις τῶν Ἀνδεγαυηνῶν. Ὅθεν ὁ Φίλιππος ἐνόμισεν ἐπιτηδειότατον νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ Βρυεννίου, καὶ συνδραμὼν αὐτὸν πάσῃ δυνάμει τὸν διώρισε γενικὸν ἐπίτροπον ἐν Ρωμανίᾳ. Ὁ Βρυέννιος ἀπέπλευσεν ἐκ Βρεντησίου περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου 1331 συνεπαγόμενος στρατὸν ἀξιόλογον· 800 ἱππεῖς ἐκ Γαλλίας καὶ ἄλλους οὐκ ὀλίγους ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας, πλείστους δὲ πεζούς. Διελθὼν διὰ τῆς Κερκύρας, ἥτις κατείχετο ὑπὸ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν, κατέλαβε τὴν Λευκάδα καὶ τὴν Βόνιτσαν, ἠνάγκασε τὴν Ἄρταν νὰ παραδοθῇ καὶ τὸν δεσπότην αὐτῆς Ἰωάννην νὰ ὀμόσῃ πίστιν εἰς τοὺς Ἀνδεγαυηνούς, ἔπειτα δὲ ἐξ Ἠπείρου ἠθέλησε νὰ ἐμβάλῃ εἰς Βοιωτίαν. Ἀλλ᾽ οἱ Καταλανοὶ ἀποφυγόντες πᾶσαν ἐκ τοῦ συστάδην μάχην ἔμειναν κεκλεισμένοι ἐντὸς τῶν φρουρίων. Τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου χώρας καίτοι ἐγκαταλειφθέντες οὕτως εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ πολεμίου, ἀνε-

δείχθησαν πιστοὶ εἰς αὐτούς. Μήπως ἐκ τούτου πρέπει νὰ [illegible] περὶ τῆς ἀγριότητος τῶν Καταλανῶν, ἀναμφισβήτητα [illegible] τὴν διαγωγὴν αὐτῶν ἐν Θρᾴκῃ, ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, [illegible] πρὸς τὸ ἐν τῇ Ἀττικῇ πολίτευμά των μάλιστα ἀφ᾽ ἧς ἐκυβερνῶντο [illegible] ἀραγωνικοῦ οἴκου· Ἂν οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς ἔπασχον [illegible] περὶ τῆς τότε οἰκτρᾶς αὐτῶν τύχης, καλυτέραν περίστασιν δὲν ἠδύναντο νὰ [illegible] νὰ ἀπαλλαγῶσιν αὐτῶν συνταssόμενοι μετὰ τοῦ Βρυεννίου. Καὶ ὅμως [illegible] Μὴ λησμονῶμεν δὲ ὅτι οἱ πλεῖστοι κατήγοροι τῶν Καταλανῶν ἦσαν [illegible] ἀνδεγαυικοῦ οἴκου, ὅ ἐστιν ἄσπονδοι αὐτῶν ἐχθροί, ἐνῷ ὁ σύγχρονος αὐτῶν μέγας μωαμεθανὸς ἱστορικὸς καὶ γεωγράφος Ἀβουλφέδας ὁμιλῶν περὶ Θηβῶν (Ἀστίβ) λέγει αὐτὰς περιωνύμους διὰ τὰ χρυσοΰφαντα καὶ ἀργυροΰφαντα αὐτῶν ὑφάσματα· ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἡ τῶν Θηβῶν βιομηχανία ἐξηκολούθει καὶ τότε ἀκμάζουσα. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατεστράφησαν τὰ βασίλεια τοῦ Σαιντομέρ, ναί, τοῦτο ὅμως ἐγένετο λόγῳ κοινῆς ἀσφαλείας. Ὁπωσδήποτε τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Βρυέννιος, ἀφοῦ ἔτος ὅλον διέτριψεν ἐνταῦθα περιφερόμενος τῇδε κἀκεῖσε καὶ μηδὲν τελεσφόρον δυνάμενος νὰ πράξῃ· ἀφοῦ ἐζήτησε πάλιν τὴν συνδρομὴν τῶν Ἐνετῶν ἐπὶ ματαίῳ, καὶ ἀφοῦ ἐπὶ ματαίῳ οὐδὲν ἧττον προεκάλεσε νέους τοῦ πάπα ἀφορισμούς, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν περὶ τὰ τέλη τοῦ θέρους 1332. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπαγίωσε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Ἄργει, ὅτι προσεκτήσατο τὴν Βόνιτσαν καὶ τὴν Λευκάδα καὶ ὅτι περιεποίησεν εἰς τὸν ἀνδεγαυικὸν οἶκον τὴν ἐφήμερον ἐπικυριαρχίαν τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου.

Ἀνάγλυφος πλὰξ τοῦ ΙΑ´ αἰῶνος
(Βυζαντ. Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

Ἀλλὰ δὲν ἀνέκτησε τὴν Ἀττικὴν καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὴν ἀνατολικὴν αὐτοκρατορίαν. Καὶ ἔπειτα, περὶ τὰ τέλη τοῦ 1331, ἀπεβίωσεν ἐν Νεαπόλει ὁ ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι αὐτοκράτωρ καὶ δεσπότης ταραντῖνος. Οἱ μεγαλώνυμοι αὐτοῦ τίτλοι μετεβιβάσθησαν [illegible] εἰς τοὺς ἀπογόνους του· ἀλλ᾽ οὗτοι ἔμελλον νὰ ἀπολέσωσιν ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὰς [illegible] κτήσεις ὅσας πραγματικῶς εἶχον ἐν Ἑλλάδι. Ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Φιλίππου ἡ χήρα αὐτοῦ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ κατέπεισε τὸν ἀνδράδελφόν της Ἰωάννην Γραβίναν νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς Ροβέρτον τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας μεθ᾽ ὅλων αὐτοῦ τῶν προσαρτημάτων καὶ νὰ λάβῃ ἀντὶ τούτων τὰς ἐν Ἠπείρῳ κτήσεις τοῦ ἀνδεγαυικοῦ οἴκου, ἐπονομαζόμενος δοὺξ Δυρραχίου καὶ κύριος τοῦ βασιλείου τῆς Ἀλβανίας. Ἡ ἀνταλλαγὴ ὅμως αὕτη οὔτε ἐξησφάλισεν οὔτε προήγαγε τὴν ἀνδεγαυικὴν κυριαρχίαν ἢ ἐν Πελοποννήσῳ ἢ ἐν Ἠπείρῳ. Ἐν Πελοποννήσῳ μὲν ἐξηκολούθησεν ἡ προτέρα ἀναρχία, ἐξ ἧς ὠφελούμενος ὁ ἐκ Φλωρεντίας τραπεζιτικὸς οἶκος τῶν Ἀκκιαϊούλων προσεκτήσατο μετ᾽ οὐ πολὺ τὸ κάλλιστον τῆς χερσονήσου μέρος, ἐκ σμήξιν καὶ δι᾽ αὐτοῦ τοῦ δουκικοῦ τίτλου καὶ κατέλαβε τὸν ἐν τῇ Ἀττικῇ θρόνον τῶν Λαρόσων καὶ Βρυεννίων· ἐνῷ ἐν Ἠπείρῳ τὰ λείψανα τοῦ προτέρου τῶν Ἀγγέλων κράτους περιῆλθον εἰς χεῖρας τῶν αὐτοκρατορικῶν, τῶν Σέρβων καὶ τῶν Ἀλβανῶν· ἀλλὰ περὶ τούτου βραδύτερον.

Συμβούλιον τῶν ἀρχηγῶν τῶν γενιτσάρων (1357)

('Εκ παλαιᾶς εἰκόνος)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

ΟΣΜΑΝΙΔΑΙ

Νῦν δὲ ἐρχόμεθα εἰς πολὺ σπουδαιότερα γεγονότα. Ὁ ἀναγνώστης ἠξεύρει ἤδη πῶς εἶχον τὰ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πράγματα περὶ τὸ 1330 ἔτος καὶ τίς ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ἀμοιβαία θέσις τῶν Φράγκων, τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν Τούρκων. Ἐκ τῶν Τούρκων, οἵτινες κατεῖχον τὸ πλεῖστον τῆς μικρᾶς Ἀσίας διῃρημένοι εἰς ἡγεμονίας πολλάς, οἱ Ὀσμανίδαι ἐφαίνοντο οἱ ἀσθενέστεροι, διότι δὲν εἶχον καταλάβει ἔτι εἰμὴ τὸ μεσημβρινὸν τῆς Βιθυνίας μέρος· ἔτι δὲ μικροτέρου λόγου ἄξιοι παρίσταντο συγκρινόμενοι πρὸς τοὺς ἐν Κωσταντινουπόλει βασιλεῖς, οἵτινες ἐξηκολούθουν κυριαρχοῦντες τῶν παραλίων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἱκανῶν νήσων, ὁλοκλήρου τῆς Θρᾴκης καὶ τῆς Μακεδονίας, μέρους τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας, τῆς Πελοποννήσου· καὶ ἦσαν οἱ Ὀσμανίδαι οὐδὲν ἧττον ὑποδεέστεροι τῶν Φράγκων, οἵτινες δὲν εἶχον παύσει ἔτι δεσπόζοντες τῶν πλείστων μεσημβρινωτέρων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν πλείστων νήσων, μάλιστα δὲ τῶν μεγαλυτέρων. Καὶ ὅμως οἱ εὐάριθμοι ἐκεῖνοι Ὀσμανίδαι κατέβαλον μετ' οὐ πολὺ τούς τε ἄρχοντας τοῦ Βυζαντίου καὶ τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς ἰδίους ἑαυτῶν ὁμοθρήσκους, ἱδρύσαντες ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ὅλων αὐτῶν τῶν συναγωνιστῶν τὸ μόνον διαρκὲς κράτος ὅπερ προέκυψεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ ἡμετέρου. Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο φαινόμενον δέον νὰ ἐξηγηθῇ.

Μετὰ τὴν ἐν ἔτει 1326 γενομένην ἅλωσιν τῆς Προύσης καὶ τὴν μετ' ὀλίγον ἐπελθοῦσαν ἀποβίωσιν τοῦ Ὀσμὰν κατέλαβε τὴν ἀρχὴν τῶν Τούρκων τῆς Βιθυνίας ὁ υἱὸς

αὐτοῦ Οὐρχάν, ὅστις δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ὁ κυριώτατος ἱδρυτὴς τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους. Ὁ Οὐρχὰν ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ διανείμῃ τὴν πατρικὴν κληρονομίαν μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλαεδδίν, ἀλλ' οὗτος εὐλαβούμενος τὴν θέλησιν τοῦ πατρὸς ἀνεγνώρισε τὸν Οὐρχὰν ὡς μόνον διάδοχον τῆς ἀρχῆς. Τότε ὁ Οὐρχὰν προέτεινεν εἰς τὸν ἀδελφόν του νὰ λάβῃ τοὐλάχιστον τὸ ἥμισυ τῶν πατρικῶν ποιμνίων, ἵππων, βοῶν καὶ προβάτων, ὁ Ἀλαεδδὶν ὅμως ἀπεποιήθη καὶ τοῦτο, ἀρκεσθεὶς νά τῳ δοθῇ εἰς κατοικίαν ἓν μόνον χωρίον οὐ μακρὰν τῆς Προύσης. Ἔστω, εἶπεν ὁ Οὐρχάν, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν θέλεις νὰ καταστῇς κύριος τῶν ἀνηκόντων εἰς σὲ ποιμνίων, βοῶν, ἵππων καὶ προβάτων, γενοῦ τοὐλάχιστον ποιμὴν λαῶν, ἤτοι βεζίρης. Ὁ Ἀλαεδδὶν ἐνέδωκε κατὰ τοῦτο εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κυριάρχου του, καὶ τοιουτοτρόπως ὁ ἀδελφὸς τοῦ δευτέρου δυνάστου τῶν Ὀσμανιδῶν κατέστη ὁ πρῶτος τοῦ κράτους ***βεζίρης***, μεριζόμενος μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τὰς φροντίδας καὶ ὑποθέσεις τῆς κυβερνήσεως. ***Βεζίρης*** σημαίνει κυριολεκτικῶς τὸν ***ἀχθοφόρον***, ὅ ἐστι τὸν φέροντα ἅπαν τὸ ἄχθος, σύναμα δὲ καὶ ἅπασαν τὴν εὐθύνην τῶν κυβερνητικῶν πραγμάτων κατ' ἐπιτροπὴν τοῦ κυριάρχου. Ἀλλ' ὅμως ὁ πρῶτος οὗτος βεζίρης τῶν Ὀσμανιδῶν, καίτοι ἦτο ἀδελφὸς τοῦ κυριάρχου, δὲν εἶχεν ἔτι τὴν ἀπεριόριστον ἐκείνην ἐξουσίαν ἣν ἐκτήσαντο βραδύτερον οἱ δοῦλοι τῶν σουλτάνων ***μεγάλοι βεζίραι***, οἵτινες προϊστάμενοι πολλῶν ἄλλων βεζιρῶν συνεπύκνουν εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν τοὺς χαλινοὺς τοῦ πολέμου καὶ τῆς εἰρήνης, τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως. Καὶ ἂν ἤθελεν ὁ Οὐρχὰν νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν ἀδελφόν του τοιαύτην παντοδυναμίαν, τὸ πρᾶγμα ἦτο ἀδύνατον, διότι ὁ Ἀλαεδδὶν ἦτο παντελῶς ἀλλότριος τῶν πολεμικῶν πραγμάτων. Ὅθεν ὁ Ἀλαεδδὶν ὥρισε μὲν πολλοὺς νόμους καὶ θεσμοὺς θεμελιώδεις· ἰδίως ἔκοψε νόμισμα φέρον τὸ τοῦ Οὐρχὰν ὄνομα, ἐνῷ μέχρι τῶν χρόνων τούτων τὰ κυκλοφοροῦντα νομίσματα ἔφερον τὸν τύπον τῶν σελδζουκιδῶν σουλτάνων· ἐκανόνισε τὰ τοῦ ἱματισμοῦ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν καὶ ἰδίως τὰ τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς αὐτῶν εἰς τρόπον ὥστε νὰ διακρίνωνται οἱ Ὀσμανίδαι ἀπό τε τῶν Τουρκομάνων καὶ ἀπὸ τῶν Χριστιανῶν. Ἠσχολήθη δὲ καὶ περὶ τὴν συγκρότησιν μονίμου στρατοῦ, διαιρεθέντος εἰς τακτικὸν πεζικόν, τοὺς Γιαγιά [1] ἢ Πιαδέ (πεζοπόρους), καὶ εἰς ἄτακτον πεζικόν, τοὺς Ἀζάπ [2] (εὐζώνους)· ὡσαύτως εἰς τακτικὸν ἱππικόν, τοὺς Σιπαχί (ἱππεῖς), καὶ εἰς ἄτακτον ἱππικόν, τοὺς Ἀκιντζί (δρομεῖς). Ἀλλὰ τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ τούτου, τὸ τάγμα ἐκεῖνο δι' οὗ κυρίως οἱ Ὀσμανίδαι ἀπέβησαν ἀκατάσχετοι καὶ ἀήττητοι ἐπὶ τριακόσια ὅλα ἔτη καὶ τὸ ὁποῖον συνεκροτήθη κατά τι σύστημα, ὅπερ ἔμελλε νὰ ἐπενεργήσῃ εἰς τὴν δημιουργίαν οὕτως εἰπεῖν αὐτοῦ τοῦ ἔθνους τοῦ ὀσμανικοῦ, τὸ τάγμα ἐκεῖνο τότε μὲν ὡσαύτως διωργανώθη κατὰ πρῶτον, ὁ τρόπος ὅμως τῆς διοργανώσεως αὐτοῦ δὲν ἐπενοήθη οὔτε ὑπὸ τοῦ Ἀλαεδδὶν οὔτε ὑπὸ τοῦ Οὐρχάν, ἀλλ' ὑπὸ ἑτέρου ἀνδρός, εἰς τὸ δαιμόνιον τοῦ ὁποίου βούλευμα ὀφείλεται κυρίως ἡ δεινὴ τῶν πραγμάτων ἀλλοίωσις ἡ ἐπελθοῦσα μετ' ὀλίγον ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

[1] *Γιαγιά* (ὀρθότερον γιαγιάν) λ. τουρκικὴ=πεζός, φαίνεται δ' ὅτι ἡ λ. ἀρχῆθεν ἐσήμαινε τοξότης (ἐκ τοῦ τουρκικοῦ *γιάγι*=τόξον). *Πιαδέ* (ἐκ τῆς περσ. λ. *πάι*=πούς)=πεζός.

[2] *Ἀζάπ* σημαίνει ἀραβιστὶ κυριολεκτικῶς *ἄγαμος*, παρθένος, διότι καὶ οὗτοι ὡς οἱ γενίτσαροι ἔδει νὰ ὦσιν *ἄγαμοι*, τοὐλάχιστον κατὰ τὸν χρόνον τῆς στρατιωτικῆς αὐτῶν ὑπηρεσίας. Ἦσαν δ' οἱ *ἀζὰπ* ἐν τῷ πεζικῷ ὅ,τι οἱ Ἀκινδζί (=ὁρμητικοὶ δρομεῖς) ἐν τῷ ἱππικῷ. Βραδύτερον οἱ *Ἀζὰπ* ὑπηρέτουν ἐν τῷ ναυτικῷ ἐν ἀρχῇ ὡς ἀκροβολισταί, εἶτα ὡς ἐρέται, ἐργαζόμενοι καὶ εἰς πολιορκητικὰς ἐργασίας βαναύσους ἐν ταῖς κατὰ θάλασσαν στρατείαις· ἐντεῦθεν τὸ ὄνομα μετέπεσεν εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ναύται. Ἀπὸ τοῦ *Ἀζὰπ* τούτου ἔλαβε τὸ ὄνομα ἡ πύλη τοῦ Γαλατᾶ ἡ καλουμένη μέχρι νῦν Ἀζὰπ-καπού.

Ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶναι ὁ Καρὰ Χαλὴλ Τσεντερελῆς, ὁ τότε ἀστυνόμος τοῦ στρατοῦ (¹). Ὁ Καρὰ Χαλὴλ ἐθεώρησε πρὸ πάντων ὅτι ἡ τουρκομανικὴ φυλή, ἐξ ἧς κυρίως συνέκειτο ὁ ὀσμανικὸς στρατός, ἦτο φύσει δυσήνιος καὶ δυσυπότακτος. Ὡς ἐκ τοῦ ἀξιώματος τὸ ὁποῖον κατεῖχεν ἐλάμβανε καθ' ἑκάστην ἀφορμὴν νὰ πείθεται περὶ τούτου, διότι καὶ αὐτὸ τὸ ἄριστον τῶν πρὸ μικροῦ ὀργανωθέντων ταγμάτων, οἱ καλούμενοι Γιαγιὰ ἢ Πιαδέ, καίτοι τακτικῶς μισθοδοτούμενον, ἀντὶ νὰ πειθαρχήσῃ διὰ τοῦτο, ἀπέβη ἐκ τοῦ ἐναντίου ὡς ἐκ τῆς μισθοδοσίας αὐθαδέστερον καὶ δὲν ἔπαυεν ἐκτρεπόμενον εἰς πολλὴν ἀκολασίαν καὶ ἀταξίαν. Πᾶσαι αἱ προσπάθειαι ὅσας κατέβαλεν ὁ ἀστυνόμος τοῦ στρατοῦ πρὸς θεραπείαν τοῦ νοσήματος τούτου ἀπέβησαν μάταιαι· τὸ δὲ κακὸν ἦτο τόσῳ μᾶλλον δυσδιόρθωτον ὅσῳ περὶ τὸ νηπιάζον ἔτι ὀσμανικὸν κρατίδιον ὑπῆρχον πλεῖστα ἄλλα μεγαλύτερα καὶ πλουσιώτερα τουρκικὰ κράτη, παρ' οἷς οἱ τιμωρούμενοι ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ εὕρωσιν ἄσυλον καὶ μείζονα ὠφελήματα. Πλὴν τούτου ὁ Καρὰ Χαλὴλ ἐσκέφθη ὅτι τὸ ὀσμανικὸν κράτος, διὰ τοῦ ἐλαχίστου αὐτοῦ μωαμεθανικοῦ πληθυσμοῦ, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατορθώσῃ μεγάλα πράγματα καὶ ἴσως οὐδὲ νὰ συντηρηθῇ ἦτο ἱκανὸν πολεμούμενον ὑπό τε τῶν ὁμοθρήσκων καὶ ὑπὸ τῶν χριστιανῶν. Ταῦτα δὲ ἀναλογιζόμενος ἀπεφάσισε νὰ προτείνῃ εἰς τὸν Οὐρχὰν καὶ τὸν Ἀλαεδδὶν ἐπιτηδειότατόν τινα τρόπον πρὸς ἐπανόρθωσιν μὲν τῆς πειθαρχίας, αὔξησιν δὲ τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ. Καὶ ἐν τῷ συγκροτηθέντι ἐπὶ τούτῳ συμβουλίῳ εἶπεν ὅτι ἀνάγκη νὰ καταρτισθῇ τάγμα πεζικὸν προνομιοῦχον, ἐκ μόνων χριστιανοπαίδων ἐξισλαμιζομένων συγκείμενον, ἵνα ἅμα μὲν κατασταθῇ δυνατὴ ἡ τήρησις τῆς πειθαρχίας ἐν τῷ στρατῷ, ἅμα δὲ διὰ τῶν παραχωρηθησομένων εἰς τὸ νέον τοῦτο τάγμα πλεονεκτημάτων προσελκυσθῶσι καὶ ἄλλοι ὅσον ἐνδέχεται πλείονες χριστιανοὶ εἰς τὰς τάξεις τοῦ Ἰσλαμισμοῦ. Τὸ βούλευμα τοῦτο ἠμπορεῖ νὰ λογισθῇ ὡς πρωτοφανὲς ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ναὶ μὲν ἡ ἀκούσιος · ἢ ἑκούσιος ἀρνησιθρησκία τῶν κατακτηθέντων ὑπῆρξε συνηθεστάτη καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων τοῦ μωαμεθανισμοῦ καλιφῶν, ἤτοι ἐπὶ τοῦ λεγομένου ἀραβικοῦ κράτους, ἀλλ' ἡ συστηματικὴ στρατολογία παίδων ἐξισλαμιζομένων, ἣν προέτεινεν ὁ Καρὰ Χαλὴλ Τσεντερελῆς ὡς πρώτην βάσιν τοῦ νέου ὀσμανικοῦ οἰκοδομήματος, εἶναι γεγονὸς ἐνιαῖον ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ὡς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπίρρωσιν τοῦ κράτους τούτου. Οἱ ἀρνησίθρησκοι τῆς ὡρίμου ἡλικίας σῴζουσι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὰς ἐντυπώσεις καὶ τοὺς δεσμοὺς τοῦ προτέρου βίου, ἀλλ' οἱ ἐξισλαμιζόμενοι χριστιανόπαιδες, παρ' οἷς δὲν εἶχε φθάσει νὰ κραταιωθῇ οὔτε τῆς πατρίδος, οὔτε τῆς οἰκογενείας, οὔτε τῆς θρησκείας τὸ αἴσθημα, διέκοπτον πάντα πρὸς τὸν προηγούμενον βίον δεσμόν, διήρχοντο διὰ τῆς ἐξωμοσίας τὴν Στύγα καὶ μετέβαινον τῳόντι ἀπὸ ἑνὸς κόσμου εἰς ἄλλον, ἀπὸ τῆς γῆς εἰς τὴν σελήνην, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἀφοῦ ἡ σελήνη ἦτο τὸ σύμβολον τοῦ νέου δόγματος καὶ πολιτεύματος (²).

(¹) *Τσεντερελῆς* ἢ *Τσαντεραλῆς* ὠνομάσθη ὁ ἀνὴρ ἀπὸ τῆς πατρίδος αὐτοῦ *Τσαντάρ* (καὶ Τσανταρλῆ) τῆς ἀρχαίας Κύμης τῆς Αἰολίδος.

(²) Σημειωτέον ὅτι ἡ φανερὰ καὶ ἐπισήμως γινομένη βιαία ἐξισλάμισις χριστιανῶν καὶ ἰουδαίων (λαῶν τῆς Βίβλου) ἀπαγορεύεται ὑπὸ τοῦ Κορανίου καὶ τοῦ ἱεροῦ νόμου. Ἀλλὰ τὸ κώλυμα τοῦτο ὑπερέβαλεν ὁ Χαλὴλ τὴν ἑξῆς ποιησάμενος πρωτοφανῆ, ἠθικῶς καὶ λογικῶς σοφιστικωτάτην, δικαιολογίαν τοῦ βουλεύματος αὐτοῦ : «Κατὰ τὸ Κοράνιον πάντες οἱ ἄνθρωποι γεννῶνται ἐν τῷ κόσμῳ *φύσει καὶ δυνάμει μωσλίμ*, ἤτοι κεκλημένοι εἰς τὸ Ἰσλάμ, ἤγουν εἰς τὴν ἀληθῆ πίστιν καὶ θεογνωσίαν. Οἱ παῖδες λοιπὸν οἱ ἡλικίας κατωτέρας τῶν 15 ἐτῶν εἶναι *μωσλίμ*, μόνον δὲ οἱ ὑπερβαίνοντες τὴν ἡλικίαν ταύτην καὶ γινόμενοι ἐνήλικες καὶ αὐτεξούσιοι καὶ μὴ ἐπιστρέφοντες εἰς τὸ Ἰσλάμ, ἀλλὰ θέλοντες νὰ ὦσι χριστιανοὶ ἢ ἰουδαῖοι, εἰσὶν ἐλεύθεροι πρὸς τοῦτο, οὐχὶ δὲ οἱ μὴ ἔχοντες ἔτι ἡλικίαν παῖδες· «ὧν ἡ εἰς τὸ Ἰσλὰμ ἐν τῇ ἀληθεῖ πίστει ἀνατροφή, εἶπε, θὰ εἶναι εὐεργεσία σύμφω-

Μία μόνον ἀνάλογος μέχρι τινὸς στρατολογία ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας, καὶ αὕτη εἶναι ἡ τῶν Τουρκοπώλων τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους, περὶ ὧν πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν. Οἱ τουρκόπαιδες οὗτοι, οἵτινες βαπτιζόμενοι ἀπετέλεσαν εἰδικὰ ἐν τῷ ἡμετέρῳ στρατῷ τάγματα, ἠμποροῦν ἴσως νὰ ὀνομασθῶσιν οἱ γενίτσαροι τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ὠνομάσθησαν οὕτω τῳόντι ὑπὸ τοῦ Συροπούλου, ὡς θέλομεν ἴδει ἐν τῷ ἑπομένῳ κεφαλαίῳ τοῦ παρόντος βιβλίου. Ἀληθῶς ὅμως εἰπεῖν μεταξὺ τῶν δύο τούτων στρατιωτικῶν σωμάτων ὑπῆρχεν ἐπιφάνεια ὁμοιότητος μᾶλλον ἢ πραγματικὴ ταυτότης. Καὶ τοῦτο ἰδίως διὰ τὴν ἀντίθετον φύσιν τῶν δύο θρησκευμάτων, ἐξ ὧν τὸ μὲν χριστιανικὸν ἦτο κατ' ἐξοχὴν θρήσκευμα εἰρήνης καὶ προῃρεῖτο νὰ ρυθμίσῃ τὰς εὐγενεστέρας καὶ διανοητικωτέρας οὕτως εἰπεῖν χρείας τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ δὲ μουσουλμανικόν, κατ' ἐξοχὴν θρήσκευμα πολέμου, προαιρούμενον νὰ θεραπεύσῃ τὰς ταπεινοτέρας καὶ ὑλικωτέρας αὐτῆς ὁρμὰς καὶ διαθέσεις. Ἐντεῦθεν ὁ μὲν τουρκόπαις γινόμενος χριστιανὸς ἠδύνατο νὰ κατασταθῇ ὡς ἐκ τούτου ἄνθρωπος χρηστὸς καὶ εὐλαβής, οὐχὶ ὅμως πολεμιστὴς μανιώδης· ἀπ' ἐναντίας προσελάμβανε προαιρέσεις εἰρηνικωτέρας, ἐνῷ ὁ χριστιανόπαις γινόμενος μουσουλμάνος, ὡς ἐκ τούτου καὶ μόνου κύριον μὲν τῆς ζωῆς αὐτοῦ μέλημα ὑπελάμβανε τὸν πόλεμον, καὶ πρὸ πάντων τὸν διηνεκῆ καὶ ἄσπονδον κατὰ τῶν ἀλλοθρήσκων πόλεμον, κύριον δὲ τοῦ βίου πορισμὸν τὴν περιουσίαν τῶν νικωμένων, ἀσφαλῆ δ' ἀμοιβὴν τοῦ ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ θανάτου οὐ μόνον τὴν συγχώρησιν ὅλων αὐτοῦ τῶν ἁμαρτημάτων ἀλλὰ καὶ τὰς σαρκικωτέρας τῶν ἀπολαύσεων. Τὰ ἐλατήρια λοιπὸν δὲν ἦσαν ἰσοδύναμα, καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὰ ἀποτελέσματα ἀπέβησαν διάφορα· οἱ μὲν τουρκοπῶλοι ἦσαν μισθοφόροι ἁπλοΐ, μὴ ἔχοντες ζῆλον πλειότερον τῶν συνήθως ἐπὶ μισθῷ ὑπηρετούντων ξένων, οἱ δὲ ἐξισλαμισθέντες χριστιανόπαιδες ἀνελάμβανον τὸν ἀγῶνα ὡς ἴδιον, δι' οὗ ἐθεράπευον ἅπαντα τὰ πάθη αὐτῶν καὶ τὰ συμφέροντα, ἅτινα ἦσαν τοσοῦτο μεγαλύτερα καὶ ἰσχυρότερα ὅσον ἐταυτίζοντο μετὰ τῆς ὅλης τοῦ ἰσλαμισμοῦ τύχης. Ἐν γένει ὁ χριστιανισμὸς καθ' ἑαυτόν, ὅ ἐστιν ἁπλοῦν θρήσκευμα, οὐδέποτε σχεδὸν ἠδυνήθη νὰ ἀναδειχθῇ ἰσόπαλος πρὸς τὸν ἰσλαμισμόν· ἵνα νικηφορήσῃ, εἶχεν

Γενίτσαρος

(Εἰκὼν τοῦ Μπελλίνη ΙΑ' αἰων. Ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ)

νος πρὸς τοὺς λόγους τοῦ προφήτου, ἀφοῦ οὗτοι ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὸ σπέρμα τοῦ Ἰσλάμ». Προσέθηκε δὲ καὶ ταῦτα· «Οἱ στρατιῶται οὗτοι, μὴ ἔχοντες οἰκογένειαν μήτε δεσμοὺς οἰκογενειακοὺς καὶ συγγενικοὺς οὔτε πρὸς ἑαυτοὺς οὔτε πρὸς τὸν ἄλλον λαόν, θ' ἀνήκωσι καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τοὺς ἡγεμόνας εἰς οὓς ἀνήκουσιν».

ἀνάγκην πάντοτε κοσμικῶν τινων ἐπικούρων καὶ ἰδίως στρατιωτικῆς ἐπιστήμης καὶ τέχνης. Ἀλλ' ἡ ἀνωτέρα στρατιωτικὴ ἐπιστήμη καὶ τέχνη, δι' ἧς ἐσώθη μὲν ὁ χριστιανισμὸς ἐπὶ τοῦ ἀραβικοῦ μωαμεθανισμοῦ, πολλάκις δὲ κατετρόπωσεν αὐτὸν ἐν τῇ ἐνάτῃ καὶ τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, εἶχεν ἤδη παρακμάσει ἐν τῷ μεσαιωνικῷ ἡμῶν κόσμῳ.

Καὶ συνεκροτήθη λοιπὸν ἐπὶ τοῦ Οὐρχὰν τὸ πρῶτον ἐκ χριστιανοπαίδων ἐξισλαμισθέντων στρατιωτικὸν σῶμα, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη **Γενὶ-τσερί**, ὅ ἐστι νέος στρατός· ἐντεῦθεν τὸ κοινὸν τοῦ σώματος τούτου ὄνομα Γενίτσαροι, τοὺς ὁποίους ὁ τὰ πάντα ἀξιῶν νὰ ἐξελληνίσῃ Χαλκοκονδύλης μετωνόμασεν ἀτυχῶς τῇ ἀληθείᾳ ὁπωσοῦν **νεήλυδας**. Οἱ παῖδες ἡρπάζοντο ἀπὸ τῶν οἴκων αὐτῶν εἰς ἡλικίαν ἐτῶν ἑπτὰ καί, μέχρις οὗ δυνηθῶσι νὰ φέρωσιν ὅπλα, ἠσκοῦντο περὶ πᾶσαν στέρησιν καὶ σκληραγωγίαν, καὶ πρὸ πάντων ὑπεβάλλοντο εἰς πειθαρχίαν αὐστηροτάτην. Οὕτω δὲ παρασκευασθέντες κατετάσσοντο ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι εἰς τὸ τάγμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἦτο ὠργανωμένον εἰς τρόπον ὥστε νὰ συνδέσῃ ὁλόκληρον αὐτῶν τὴν ὕπαρξιν μετὰ τοῦ νέου αὐτῶν θρησκεύματος καὶ τοῦ νέου δεσπότου. Ὁ γάμος ἦτο αὐτοῖς ἀπηγορευμένος· οἶκος αὐτῶν ἦτο ὁ στρατών· οἰκείους ἄλλους δὲν εἶχον εἰμὴ τοὺς συναγωνιστάς, πατέρα δὲ ἄλλον δὲν ἐγνώριζον εἰμὴ τὸν ὕπατον τοῦ κράτους ἄρχοντα, τοῦ ὁποίου ὠνομάζοντο καὶ ἐσεμνύνοντο ὅτι ἦσαν δοῦλοι, ἤτοι τουρκιστὶ **κούλ**. Ἡ πρὸς αὐτὸν ὑπακοὴ δὲν ἐνωφθαλμίζετο εἰς αὐτοὺς διὰ τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας, δι' ἧς χειραγωγοῦνται περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου οἱ χριστιανοὶ πολῖται καὶ στρατιῶται, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀδιακόπου ὑπομνήσεως ὅτι εἰς τὸν δεσπότην ἐκεῖνον ὀφείλουσι τὴν καθημερινὴν αὐτῶν ὕπαρξιν καὶ συντήρησιν. Ἐντεῦθεν ὅλα τὰ ἱεραρχικὰ τοῦ τάγματος τούτου σύμβολα καὶ τῶν ἀρχηγῶν τὰ ὀνόματα βάσιν εἶχον τὸν κοιτῶνα καὶ τὴν τράπεζαν καὶ τὸ μαγειρεῖον, καὶ ἀπ' αὐτῶν ἐλαμβάνοντο. Ὁ συνταγματάρχης ἐλέγετο **Τζορμπατζῆς**, ὅ ἐστι ζωμοδότης· οἱ μετὰ τοῦτον ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ ἦσαν ὁ **Ἀσδζήμπασης**, ἤτοι ὁ ἀρχιμάγειρος, καὶ ὁ **Σακάμπασης**, ἤτοι ὁ ὑδροφόρος, καὶ οὕτω καθεξῆς. Οἱ μαγειρικοὶ λέβητες τῆς συμμορίας (τὰ καζάνια τοῦ ὀρτᾶ) ἦσαν ἱερά, ἡ δὲ ἑστία τοῦ μαγειρείου, τὸ **ὀδζάκ**, ἦτο ἄσυλον ἀπαραβίαστον, τὸ ὁποῖον ἐξελαμβάνετο ἀντὶ τοῦ σώματος ὁλοκλήρου, καὶ περὶ ὃ συνήρχοντο οὐ μόνον διὰ νὰ φάγωσιν ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ βουλευθῶσιν. Ὀργανισμὸς κτηνώδης, ὅστις σκοπὸν πρόδηλον εἶχε νὰ κυβερνήσῃ τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης, οὐχὶ διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ λαμπρῶς καταφαίνεται πᾶσα ἡ διαφορὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ πρὸς τὸν χριστιανισμόν. Ἓν καὶ μόνον εἶχον εὐγενὲς σύμβολον, τὴν σημαίαν, τὴν ἐρυθρὰν ἐκείνην σημαίαν ἐντὸς τῆς ὁποίας ἤστραπτεν ἡ ἀργυρᾶ ἡμισέληνος καὶ ἡ δίστομος σπάθη τοῦ Ὀμάρ. Ἡ ἡμισέληνος ὑπῆρχεν ἱερὰ παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς ἀπὸ τοῦ τερατώδους ἐκείνου θαύματος τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς πίστεως αὐτῶν Μωάμεθ, ὅστις διὰ τῆς ἀκαταμαχήτου δυνάμεως τῶν λόγων αὐτοῦ ἔκοψεν εἰς δύο τὴν σφαῖραν τοῦ πλανήτου τούτου [1]. Διὰ παραδόξου δὲ συγκυρίας περιστάσεων ἡ ἡμισέληνος ὑπῆρξεν οὐδὲν ἧττον ἱερὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις κατοίκοις τῆς πόλεως, ἣν ἐπέπρωτο νὰ κυριεύσωσιν οἱ Ὀσμανίδαι καὶ νὰ καταστήσωσι πρωτεύουσαν τοῦ μεγάλου αὐτῶν κράτους· διότι ἐξετυποῦτο μὲν εἰς τὰ ἀρχαῖα τοῦ Βυζαντίου νομίσματα, ἐπὶ τῆς κρηπῖδος δὲ τῆς ἀποικίας ταύτης τῶν Μεγαρέων ὑψοῦτο τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἄγαλμα φέρον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὴν ἡμισέληνον ἐκείνην,

[1] Ἱστορικῶς ἡ ἡμισέληνος οὐδεμίαν ἄμεσον σχέσιν εἶχε πρὸς τὸν Ἰσλάμ. Ὁ ἀραβικὸς Ἰσλὰμ δὲν εἶχε τοιοῦτον σύμβολον, πρῶτον δὲ ἐκ τῶν μωαμεθανικῶν κρατῶν ἐποιήσατο χρῆσιν τῆς ἡμισελήνου τὸ **χοβαρεσμικὸν** κράτος τῆς Περσίας (κατὰ τὸν 12 καὶ 13 αἰῶνα). Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τῆς ἡμισελήνου ἀνάγεται καὶ ἐν Ἀσίᾳ εἰς χρόνους ἀρχαιοτέρους τοῦ Ἰσλὰμ καὶ αὐτοῦ ἔτι τοῦ χριστιανισμοῦ.

ἥτις ἐκλιποῦσα ὅτε ἐπεκράτησεν αὐτόθι ὁ χριστιανισμὸς ἔμελλε νὰ ἐπιτείλῃ αὖθις ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου διὰ τῆς παρὰ τὴν ἀκτὴν αὐτῆς ἐνιδρυθείσης ὀσμανικῆς σημαίας. Ὑπὸ τὴν σημαίαν ταύτην διέπραξαν οἱ γενίτσαροι τὰ λαμπρότατα τῶν κατορθωμάτων. Περιβεβλημένοι τὸν μακρὸν καὶ πλατὺν χιτῶνα, τὸν τοσοῦτον δύσχρηστον εἰς τὸν στρατιώτην, ἀλλ' ὡπλισμένοι διὰ δύο ὅπλων φοβερῶν ἀποβάντων εἰς τὰς χεῖράς των, τοῦ παλαιοῦ τουφεκίου καὶ τῆς κυρτῆς σπάθης, καὶ φέροντες σειόμενον ἐπὶ τοῦ μετώπου τὸ πτερὸν τοῦ ἐρωδιοῦ, ἐχύνοντο ὡς χείμαρροι εἰς τὰ πυκνότερα τῶν ἀντιπάλων στίφη καὶ πολλάκις, ἐν ταῖς κρισιμωτέραις τῶν μαχῶν στιγμαῖς, αὐτοὶ διὰ τῆς ἀπτοήτου αὐτῶν ὁρμῆς ἀνεδείκνυον τὸ κράτος νικηφόρον. Ἀκριβέστερον ὅμως περὶ τῆς στρατολογίας καὶ τῶν ἄλλων περιστάσεων τοῦ γενιτσαρικοῦ σώματος θέλομεν ὁμιλήσει ἐν τῷ ἀκολούθῳ βιβλίῳ. Ἐνταῦθα δ' ἐπιφέρομεν μόνον ὅτι μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ τάγματος τούτου τὸ πρὸ αὐτοῦ ὀργανωθὲν καὶ τακτικῶς μισθοδοτηθὲν μόνιμον πεζικὸν σῶμα τῶν ***Πιαδὲ*** ἔπαυσε τοῦ νὰ μισθοδοτῆται, καὶ λαβὸν ἀντὶ τῆς μισθοδοσίας ἀκινήτους κτήσεις, μεταβληθείσας βραδύτερον εἰς τιμάρια, ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ ἐκτελῇ ἐπὶ τῶν στρατειῶν τὰ τῶν σκαπανέων ἔργα. Σημειοῦμεν προσέτι ὅτι τὸ παρὰ τοῖς δυτικοῖς εἰθισμένον ὄνομα τῶν σκαπανέων, ***Πιονιέ***, παράγεται ἐκ τοῦ τουρκοπερσικοῦ ***πιαδέ***, τὸ ὁποῖον ἔχει ἄλλως τε συγγένειαν πρός τε τὸν ἑλληνικὸν ***πόδα*** (τὸ σανσκριτικὸν padam) καὶ ὅλα τὰ ἐξ αὐτοῦ παράγωγα τῆς λατινικῆς καὶ τῶν νεωτέρων γλωσσῶν, καὶ ἰδίως πρὸς τὰ γαλλικὰ pion (ἐπὶ τοῦ ζατρικίου) καὶ piéton.

Ἀλλὰ τὸ πλῆθος τῶν χριστιανῶν δι' ὧν ἐνισχύθη ἡ οἴκοθεν εὐάριθμος τῶν ὀσμανιδῶν δύναμις δὲν περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν στρατολογίαν τῶν γενιτσάρων. Καθάπερ ἐξ ἀρχῆς εἴπομεν, ὁ σκοπὸς τοῦ Καρὰ Χαλὴλ Τσεντερελῆ ἦτο νὰ αὐξήσῃ ὅσον ἔνεστι τὸν μωαμεθανικὸν πληθυσμὸν καὶ διὰ ποικίλων ἄλλων ἐξισλαμισμῶν. Ὁ δὲ σκοπὸς οὗτος ἐξεπληρώθη. Παρεκτὸς τῆς συστηματικῆς ἐκείνης στρατολογίας, πλεῖστοι ἄλλοι χριστιανοὶ ἠσπάσθησαν τὸν ἰσλαμισμόν· ἐκ τούτου δὲ ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς ἀπέβη τὸ κυριώτατον ἐργαστήριον ἐν ᾧ κατεσκευάσθη οὕτως εἰπεῖν ὁ λαὸς ὁ ἀτόπως ὀνομαζόμενος τουρκικός. Ἡ πολυπληθὴς αὕτη ἀρνησιθρησκία ἦτο ἐν μέρει ἑκούσιος καὶ ἐν μέρει ἀκούσιος. Τὴν ἑκούσιον ἀρνησιθρησκίαν ὑπέθαλψαν ποικίλα αἴτια, τὰ ὁποῖα προεῖπεν ἐν μέρει ὁ δαιμόνιος τοῦ Καρὰ-Χαλὴλ Τσεντερελῆ ὀφθαλμός. Τῷόντι οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς κάτοικοι εἶχον πάθει ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας καὶ δὲν ἔπαυσαν πάσχοντες ἀδιακόπως τοσαύτας συμφορὰς ἀπὸ ἀναριθμήτων ἐμφυλίων ἀγώνων καὶ ξενικῶν ἐπιδρομῶν ὥστε ὅσοι ἐξ αὐτῶν δὲν εἶχον ἀδιάσειστον τὸ αἴσθημα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐθνότητος, ἀπελπισθέντες ἐκ τῆς ἐκλελυμένης ὁμοθρήσκου πολιτείας, δὲν ἐδίσταζον νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν νέαν καὶ ἀκμάζουσαν κυριαρχίαν, αὐτομολοῦντες εἰς τὰς τάξεις τοῦ ἰσλαμισμοῦ. Ἵνα κατανοήσωμεν ὁποία ὑπῆρξε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους καὶ πολὺ ἔτι βραδύτερον ἡ ἠθικὴ πολλῶν ἐκ τῶν ἡμετέρων ἔκλυσις, ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι ὁ Ἴμβριος Κριτόβουλος, σύγχρονος ὢν τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, βεβαιοῖ ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ ὅτι ἡ χριστιανικὴ κυριαρχία ἀπωλέσθη διὰ παντὸς ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ὅπως τόσαι ἄλλαι προηγούμεναι κυριαρχίαι, ἡ τῶν Μήδων, τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀσσυρίων [1]. Καὶ

---

[1] Τοῦτο εἶναι παντάπασιν ἀνακριβές. Ὁ Κριτόβουλος οὐδὲν τοιοῦτον λέγει. Θρηνῶν ἁπλῶς τὴν ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ παραβάλλων τὴν πτῶσιν τῆς μεγαλοπόλεως ταύτης πρὸς τὰς τῶν ἄλλων ἱστορικῶν πόλεων, Βαβυλῶνος, Καρχηδόνος καὶ αὐτοῦ τοῦ μυθικοῦ Ἰλίου, τὴν τοῦ Βυζαντίου συμφορὰν εὑρίσκει δεινοτέραν πασῶν τῶν ἄλλων καὶ διασκοπούμενος ἔκ τινος ὕψους μεγαλείου καὶ δυνάμεως εἰς οἵαν κατήντησε πτῶσιν καὶ ἐξαφάνισιν

ἐν αὐτῇ ἔτι τῇ ιη΄ ἑκατονταετηρίδι, τοσαύτη ἐξηκολούθει ἐπικρατοῦσα ἀπελπισία ὥστε ὁ καισάριος Δαπόντες διαπρυσίως ἐκήρυττεν ἐν τῷ ἱστορικῷ αὐτοῦ καταλόγῳ ὅτι οἱ Τοῦρκοι θέλουσιν ἄρξει τῆς Ἀνατολῆς μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος καὶ ὅτι μάταιαι εἶναι πᾶσαι αἱ περὶ ἀναστάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ προσδοκίαι. Ἀλλ᾽ εἰς τὴν ἑκούσιον ἀρνησιθρησκίαν συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ τὸ εὐρὺ στάδιον ὅπερ ἀνεῴχθη εἰς τὴν φιλοδοξίαν καὶ τὴν πλεονεξίαν τῶν ἀποστατούντων, καὶ ὁ πόθος τοῦ νὰ ἀπαλλάξωσι τὰ τέκνα αὐτῶν ἀπὸ τῆς πρὸς συγκρότησιν τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος στρατολογίας, ἵνα μὴ λεπτολογήσωμεν περὶ ποικίλων ἄλλων προσωπικῶν ἀφορμῶν καὶ περιστάσεων. Ἡ δὲ ἀκούσιος ἢ

Τὸ παιδομάζωμα
(Εἰκὼν Μ. Δόναστον, Βρεττανικὴ Βασιλικὴ Ἀκαδημία).

βιαία ἀρνησιθρησκία οὐ μόνον διενηργεῖτο διὰ τῆς ἀμέσου στρατολογίας τῶν χριστιανοπαίδων ἀλλὰ καὶ δι᾽ ἐμμέσων τρόπων προεκαλεῖτο, ἤτοι διὰ τῆς καταθλιπτικῆς τῶν φόρων εἰσπράξεως καὶ διὰ τῶν καταπιέσεων ἃς ἔπασχον οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ τῶν μωαμεθανῶν.

Εἶναι δύσκολον βεβαίως νὰ ὑπολογισθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀνατολῆς κατοίκων ὅσοι ἐξισλαμίσθησαν ἐν διαστήματι πέντε ἑκατονταετηρίδων ἐκ τοσούτων καὶ τοιούτων ἀφορμῶν. Ἀλλ᾽ ὅτι ὁ ἀριθμὸς οὗτος ὑπῆρξεν ὑπέρογκος συνάγεται προδήλως ἔκ τε τῶν καθόλου περιπετειῶν τῆς ὀσμανικῆς ἱστορίας καὶ ἐκ πολυαρίθμων εἰδικῶν αὐτῆς γεγονότων. Ὅτε ὁ Ἐρτογροὺλ κατεστάθη κατὰ πρῶτον περὶ τὸ ὄρος Τῆμνον τῆς Βιθυνίας, δὲν συνεπήγετο μεθ᾽ ἑαυτοῦ εἰμὴ 400 τουρκικὰς οἰκογενεία.. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι

τοιαῦτά τινα φιλοσοφεῖ (Βιβλ. Α΄ 68—69)· «Οὕτως οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων πιστὸν οὐδὲ βέβαιον, ἀλλὰ πάντα δίκην εὐρίπου ἄνω καὶ κάτω στροβεῖται καὶ περιφέρεται ταῖς ἀγχιστρόφοις τοῦ βίου μεταβολαῖς, παίζοντα καὶ παιζόμενα παρὰ μέρος καὶ οὐδέποτε στήσεται τῆς ἀτάκτου καὶ ῥοώδους φορᾶς καὶ κινήσεως καὶ τῆς ἀλλοπροσάλλου παλιρροίας τε καὶ μεταβολῆς, ἕως ἂν ἐν τοῖς οὖσι τὸ εἶναι ᾖ».

οἱ ἀπόγονοί του, γενόμενοι βαθμηδὸν κύριοι ὅλων τῶν χωρῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅσαι ἀπὸ τῆς ια΄ ἑκατονταετηρίδος εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τῶν σελδζουκιδῶν λεγομένων Τούρκων, συνεχώνευσαν εἰς ἓν τὴν ὁμάδα τῶν ὁμοφύλων τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ προεγκατασταθέντων. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν κατωρθώθη εἰμὴ μετὰ μίαν ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐπέκεινα. Ὁ μὲν Οὐρχὰν δὲν προσεκτήσατο ἐκ τῶν χωρῶν ἐκείνων εἰμὴ τὴν μικρὰν ἡγεμονίαν τοῦ γείτονος αὐτοῦ Καρασῆ· ἄλλαι δέ τινες προσκτήσεις τοιούτων χωρῶν διεπράχθησαν μετὰ πεντήκοντα μόλις ἔτη ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Οὐρχάν, Μουρὰτ Α΄, καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ τελευταίου τούτου Βαγιαζὴτ τοῦ Α΄. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Οὐρχὰν καὶ ὁ Μουράτ, ἀφοῦ συνεπλήρωσαν τὴν κατάκτησιν τῆς Βιθυνίας, καθυπέταξαν προσέτι μέγα μέρος τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, ὑπεδούλωσαν τὴν Βουλγαρίαν καὶ κατέστησαν τὴν Σερβίαν ὑποτελῆ. Εἶναι πρόδηλον ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσι ταῦτα πάντα μόνον διὰ τοῦ ἰδίου πληθυσμοῦ, οὐδὲ μόνον διὰ τῶν εὐαρίθμων χριστιανοπαίδων ἐξ ὧν συνεκροτεῖτο τότε τὸ γενιτσαρικὸν τάγμα· καὶ ὅτι ὁ ἑκούσιος ἢ ἀκούσιος ἐξισλαμισμὸς πολυαρίθμων χριστιανῶν συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τοὺς πρώτους ἐκείνους θριάμβους τῆς ἡμισελήνου καὶ εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ παγίωσιν τοῦ κράτους τῶν ὀσμανιδῶν. Ἀλλ' ἔλθωμεν εἴς τινα γνωστὰ εἰδικώτερα γεγονότα ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων.

Τὸ ἐπιτελεῖον τοῦ Οὐρχὰν συνέκειτο ἐξ ἀρνησιθρήσκων πρὶν ἔτι συγκροτηθῇ ὁ ἐκ χριστιανοπαίδων στρατός, διότι ὑπὸ τῶν ἀρνησιθρήσκων τούτων δορυφορούμενος ὁ ὀσμανίδης ἡγεμὼν ἐπορεύθη πρὸς τὸν ἱερὸν ἄνδρα Χατζῆ Μπεκτάς, ἵνα παρακαλέσῃ αὐτὸν νὰ εὐλογήσῃ τὸ νέον τάγμα. Οἱ δὲ πολυθρύλητοι Μιχάλογλοι, οἱ ἐπὶ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διατελέσαντες κληρονομικοὶ ἡγεμόνες τοῦ Ἀκιντζί, οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἀπόγονοι τοῦ Μιχαὴλ Κέσε ἢ Κοσσύφου, ἑνὸς τῶν πρώτων μεγάλων ἀρνησιθρήσκων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῶν οἰκειοθελῶς πρὸς τὸν Ὀσμὰν προσελθόντων. Ἀπὸ τοῦ 1380 καὶ ἐφεξῆς θέλομεν συναντήσει πολλοὺς ὀνομαστοὺς ἐν τῇ ἱστορίᾳ γενομένους ἀρνησιθρήσκους, οἷον τὸν ἔγγονον τοῦ ἀλβανοῦ δυνάστου Λιόση, τὸν καὶ πασᾶν καὶ κηδεστὴν τοῦ ὀσμανικοῦ οἴκου γενόμενον· τοὺς Ἀλβανοὺς ὡσαύτως Ἰσαὰκ καὶ Κωστῆν, ἀμφοτέρους σταλέντας ὑπὸ τοῦ σουλτάνου εἰς βοήθειαν τοῦ δεσπότου Ἰωαννίνων Θωμᾶ κατὰ τοῦ ἀλβανοῦ Σπάτα· τὸν υἱὸν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βουλγαρίας Σισμάν. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν μικρὰ παραβαλλόμενα πρὸς τὰ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ιε΄ ἑκατονταετηρίδος γενόμενα, περὶ ὧν ἐν οἰκείῳ τόπῳ θέλομεν πραγματευθῆ ἀκριβέστερον. Ἐνῷ δὲ ἀπειράριθμοι ἐγένοντο, μάλιστα προϊόντος τοῦ χρόνου, οἱ ἀλλαξοπιστοῦντες χριστιανοί, σπανίως συνέβαινε τὸ ἐναντίον, σπανίως δηλαδὴ μουσουλμάνοι ἠσπάζοντο τὸν χριστιανισμόν. Ἓν καὶ μόνον πολύκροτον ἀναφέρεται τοιοῦτο γεγονός, τὸ τοῦ Γεωργίου Καστριώτου καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ· καὶ τοῦτο εἰς στιγμήν τινα καθ' ἣν τὸ ὀσμανικὸν κράτος ἐφάνη κινδυνεῦον σπουδαῖον ὁπωσοῦν κίνδυνον. Κατόπιν δὲ ἡ ἐπιστροφὴ εἰς τὸν χριστιανισμὸν ἀπέβη τοσοῦτον σπανία, ὥστε οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουσι τὰ ὀλίγιστα αὐτῆς παραδείγματα ὡς ὅλως παράδοξα καὶ ἀπροσδόκητα, ὅπως ὁ καισάριος Δαπόντες λ. χ. ὁ ἀφιερῶν δύο σελίδας τῆς χρονογραφίας αὐτοῦ, ἵνα ἐξηγήσῃ τοὺς λόγους δι' οὓς ὁ Πατμπουροὺν Μεχμὲτ ἐφέντης καὶ ὁ Μουσταφᾶ ἐφέντης, ἀμφότεροι ὑπάλληλοι τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπουργείου, ἐδέχθησαν τὸ ἅγιον βάπτισμα. Καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι εὐεξήγητον. Ὁ ἐπιστρέφων εἰς Χριστὸν μουσουλμάνος ἐθανατοῦτο ἀμέσως, ἂν δὲν ἐδραπέτευεν, ἀλλὰ τὰ πλήθη μάρτυρες δὲν γίνονται· τὰ πλήθη ἀκολουθοῦσι συνήθως τὴν φωνὴν τοῦ συμφέροντος, ἡ δὲ ὀσμανικὴ κυβέρνησις, θεραπεύουσα πολυειδῶς τὰ συμφέροντα τῶν προαιρουμένων νὰ ἀλλοξοπιστήσωσιν, ὑπέθαλπεν ἀδιακόπως τὴν προαίρεσιν αὐτῶν ταύτην. Τούτου ἕνεκεν ηὐδοκίμησε τοσοῦτον τὸ ἀρχικὸν βούλευμα τοῦ Καρὰ Χαλὴλ Τσεντερελῆ, οἱ δὲ ὀσμανίδαι

τοῦρκοι ἀπηρτίσθησαν τὸ πλεῖστον ἐκ χριστιανῶν ἐξισλαμισθέντων μάλιστα ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἐπαρχίαις, ὅπου ὀλίγιστοι εἶναι οἱ μωαμεθανοὶ οἱ δυνάμενοι νὰ καυχηθῶσιν ἐπὶ γνησίᾳ τουρκικῇ καταγωγῇ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὰς πρώτας τῆς κατακτήσεως ἑκατονταετηρίδας οἱ Ὀσμανίδαι ἐπεχείρησαν ἐνίοτε μεταναστεύσεις τινὰς τουρκικῶν, τουρκομανικῶν, ταταρικῶν καὶ ἀραβικῶν φυλῶν ἐξ Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην (1). Οὕτω λ.χ. περὶ τὰ μέσα τῆς ιδ΄ ἑκατονταετηρίδος ὁ τοῦ Οὐρχὰν υἱὸς Σουλεϊμὰν πασᾶς ἐγκατέστησε περὶ Καλλίπολιν τουρκικάς τινας καὶ ἀραβικὰς ἀποικίας· περὶ τὰ τέλη δὲ τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος ὁ σουλτὰν Βαγιαζὴτ καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς ἑπομένης ὁ σουλτὰν Μουρὰτ Β΄ μετεβίβασαν ἐξ Ἀσίας Τουρκομάνους μὲν περὶ Φιλιππούπολιν καὶ Ἀξιὸν καὶ Ζαγορὰν καὶ Σόφιαν, Ταιάρους δὲ περὶ Φιλιππούπολιν ὡσαύτως, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον σῴζει ὁ τόπος τῆς κατοικίας αὐτῶν τὸ ὄνομα Ταταρ παζαρί. Ἀλλ᾽ αἱ ἀποικίαι αὗται, ὁσαιδήποτε καὶ ἂν ὑποτεθῶσιν, ἦσαν πάντοτε σχετικῶς ὡς πρὸς τὸν λοιπὸν εὐρωπαϊκὸν πληθυσμὸν σφόδρα εὐάριθμοι, ὥστε δὲν ἐπήγαγον οὐσιώδη τινὰ αὐτοῦ ἀλλοίωσιν. Οὐδὲ ἐγένοντο ἐπὶ τοιούτῳ σκοπῷ ἀλλ᾽ ἐπὶ ἑτέρῳ. Εἴδομεν ὅτι μία ἀπὸ τὰς κυριωτέρας αἰτίας δι᾽ ἃς ἀπεφασίσθη ἡ ἐκ χριστιανοπαίδων συγκρότησις τοῦ τάγματος τῶν γενιτσάρων ὑπῆρξε τὸ ἀτίθασον καὶ δυσήνιον τῶν τουρκικῶν φυλῶν πνεῦμα. Ὁ δύστροπος οὗτος αὐτῶν χαρακτὴρ προεκάλεσε πολλάκις αἱματηρὰς τιμωρίας, οἷα λ. χ. ὑπῆρξεν ἡ φοβερὰ καταστροφὴ πολλῶν ἑκατοντάδων Τουρκομάνων, ἣν τῷ 1426 διέπραξεν ἐν Ἀμασείᾳ ὁ Γιουρκὲτζ πασᾶς ἀπελπισθεὶς νὰ χαλιναγωγήσῃ τὰς ληστρικὰς αὐτῶν ἕξεις. Ἕτερος δὲ τρόπος θεραπείας τοῦ κακοῦ τούτου ὑπῆρξεν ἡ ἀποξένωσις τῶν Τουρκομάνων καὶ τῶν Ταιάρων ἀπὸ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅπου πολλοὺς ἔχοντες τοὺς ὁμοφύλους ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσιν ἐπικινδυνότεροι εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν. Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν κυρίως διενηργήθησαν αἱ προαναφερθεῖσαι ἀποικίαι, αἵτινες οὐδόλως ἠλάττωσαν τὴν ἀδιάκοπον διὰ χριστιανῶν προσαύξησιν τῶν ὀπαδῶν τοῦ νέου κράτους.

Ἡ δὲ προσαύξησις αὕτη δὲν συνεπήγετο μόνον τὸν ὑλικὸν πολλαπλασιασμὸν τοῦ ὀσμανικοῦ πληθυσμοῦ, συνετέλει προσέτι καὶ εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ μαχίμου αὐτοῦ πνεύματος. Εἴπομεν ὅτι τὸ μουσουλμανικὸν θρήσκευμα εἶναι ἐξόχως ἐπὶ πολέμῳ ὠργανωμένον· διότι συναρμολογοῦν πάντα τὰ ἀγαθὰ τοῦ παρόντος βίου καὶ ἁπάσας τοῦ μέλλοντος τὰς προσδοκίας μετὰ τῆς κατακτήσεως ἐμπνέει εἰς τοὺς ὀπαδοὺς αὐτοῦ ἀκατάσχετόν τινα ὁρμήν, τὴν καλουμένην θρησκοληψίαν. Ἀλλ᾽ ἡ θρησκοληψία δὲν εἶναι ἀνεξάντλητος· καθὼς πάντα τὰ πάθη, καὶ μάλιστα τὰ σφοδρὰ πάθη, κορέννυται ἐπὶ τέλους καὶ ἀρχίζει νὰ μαραίνεται. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἰσλάμ, ἅμα κτησάμενοι τὰ μέγιστα τῶν ἀγαθῶν ὅσα κατὰ τὸ δόγμα των δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ποθήσῃ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἤτοι περιουσίαν, γυναῖκας, ἀξιώματα, εἶναι φυσικώτατον συνήθως νὰ προτιμῶσι τὴν ἐν εἰρήνῃ ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τούτων ἢ τοὺς διηνεκεῖς τοῦ πολέμου κινδύνους, ὁσαιδήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ παρεχόμεναι αὐτοῖς ἐπαγγελίαι περὶ μελλούσης μακαριότητος, ἐὰν πέσωσιν ὑπὲρ τῆς πίστεως αὐτῶν μαχόμενοι. Τούτου ἕνεκεν ἀνέκαθεν παρετηρήθη ὅτι ἡ μουσουλμανικὴ θρησκοληψία εἶναι ἰσχυροτάτη μάλιστα παρὰ τοῖς νεοφύτοις καὶ ἀποβαίνει ἀσθενεστέρα παρὰ τοῖς ἀπογόνοις αὐτῶν. Ὅθεν ὁ ἀδιάκοπος τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμὸς παρεῖχε πρὸς τοῖς ἄλλοις εἰς τὴν μουσουλμανικὴν κοινωνίαν τὸ πλεονέκτημα τοῦ νὰ ὑποτρέφῃ ἀπαύστως τὴν κυριωτάτην τῆς κοινωνίας ταύτης δύναμιν. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ

(1) Ἀλλὰ καὶ εἰς Μακεδονίαν καὶ εἰς Θεσσαλίαν ἤγαγον ἀπὸ μικρᾶς Ἀσίας Τούρκους γεωργοὺς τοὺς λεγομένους ὑπὸ τῶν ἐντοπίων Ἑλλήνων *κονιάριδες*, ὡς ἐξ Ἰκονίου ἐλθόντας.

τούτου ὡρίσθη πρὸ πάντων ὅτι τὸ τάγμα τῶν γενιτσάρων δὲν θέλει στρατολογεῖται εἰμὴ ἐκ χριστιανοπαίδων ἐξισλαμισθέντων· καὶ τῳόντι, ἐν ὅσῳ ὁ κανὼν οὗτος ἐτηρήθη ἀπαράβατος, τὸ τάγμα ἐκεῖνο διετέλει πειθαρχοῦν πρὸς τοὺς ἀνωτέρους καὶ ἀκατάσχετον ἐν πολέμῳ (1)· ἅμα δὲ ἀπὸ τῶν μέσων τῆς ις′ ἑκατονταετερίδος ἐνοθεύθη, ὡς θέλομεν ἴδει βραδύτερον, ἡ στρατολογία αὐτοῦ, τὸ γενιτσαρικὸν τάγμα ἤρχισε νὰ παρακμάζῃ καὶ ἀντὶ ἐρείσματος τοῦ κράτους κατήντησεν ἐπικίνδυνον μᾶλλον εἰς αὐτὸ διὰ τοῦ στασιαστικοῦ καὶ ἀτάκτου αὐτοῦ πνεύματος. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος ὅλα σχεδὸν τὰ ἀνώτερα στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα ἐδίδοντο ἐπὶ μακρὸν χρόνον, ἰδίως ἐν τῇ ιε′ καὶ τῇ ις′ ἑκατονταετηρίδι, κατὰ προτίμησιν εἰς χριστιανούς. Ἅμα δὲ ἔπαυσεν ἐφαρμοζόμενον τὸ σύστημα τοῦτο ἐπῆλθεν ἀμέσως ἡ γενικὴ τῶν πραγμάτων ἔκλυσις, ὅπως καὶ ἡ τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος.

Δι' ὅλης λοιπὸν τῆς ἱστορίας τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους μαρτυρεῖται ὅτι τὸ κράτος τοῦτο δὲν ἀπηρτίσθη ἐξ ἔθνους τινὸς ἰδίου ἀλλὰ μόνον ἐξ ἰδίου θρησκεύματος· δι' ὃ καὶ οὐδέποτε ὠνόμασεν ἑαυτὸ τουρκικὸν ἀλλὰ ἢ ὀσμανικόν, δηλαδὴ δημιούργημα τοῦ Ὀσμάν, ἢ μουσουλμανικόν, δηλαδὴ ἄθροισμα τῶν πιστῶν, ἀνεξαρτήτως πάσης ἐθνικῆς διαφορᾶς. Τοῦτο δὲ ὑπῆρξε καὶ τὸ μόνον κατόρθωμα τῶν ὀσμανιδῶν· διότι καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ ἀνεδείχθησαν ἀνεπιτηδειότατοι πρὸς τὴν διοίκησιν καὶ τὴν συντήρησιν τοῦ οἰκοδομήματος τὸ ὁποῖον ἤγειραν, ἢ μᾶλλον τοῦ στρατοπέδου ἐν ᾧ ἐσκήνωσαν.

Διεξήλθομεν ἐν ἐκτάσει ὁπωσοῦν τὰ κατὰ τοὺς θεσμοὺς τοὺς ἱδρυθέντας ἐπὶ Οὐρχάν, διότι τίποτε δὲν δύναται νὰ ἐξηγήσῃ τὰς ραγδαίας κατακτήσεις τὰς ὁποίας μετ' ὀλίγον θέλομεν ἀφηγηθῆ ὅσον ἡ ἀκριβὴς τῶν θεσμῶν ἐκείνων γνῶσις. Ὅταν παραβάλωμεν τῳόντι τὴν πολιτικὴν ἀβουλίαν καὶ τὴν ἠθικὴν ἔκλυσιν εἰς ἣν περιῆλθον, ὡς γινώσκομεν ἐκ τῶν προεκτεθέντων, οἵ τε τελευταῖοι ἀντιπρόσωποι τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ οἱ Φράγκοι, πρὸς τὴν δαιμονιώδη τέχνην δι' ἧς ἐπὶ πολὺν χρόνον οἱ ἡγεμόνες τῶν ὀσμανιδῶν κατεσκεύασαν τὸ ὄργανον τῆς κατακτήσεως δι' αὐτῶν τούτων τῶν ἀνθρώπων οὓς προέκειτο νὰ κατακτήσωσι, θέλομεν εὐχερῶς ἐννοήσει πῶς ἐκ τῶν τριῶν ἐκείνων μνηστήρων, οἵτινες ἐν τῇ ιδ′ ἑκατονταετηρίδι ἤρισαν περὶ τῆς κυριαρχίας τῆς Ἀνατολῆς, οἱ ὀσμανίδαι ἀπαραιτήτως ἔπρεπε νὰ κατισχύσωσι. Καὶ νῦν ἐπιχειροῦμεν νὰ ἐκθέσωμεν τὰς περιπετείας τοῦ ἀγῶνος τούτου. Πρὸ μικροῦ ἔτι ὑπεμνήσαμεν πῶς εἶχον ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ Βοσπόρου τὰ πράγματα, ὅτε τῷ μὲν 1326 ὁ Οὐρχὰν διεδέχθη τὸν πατέρα αὐτοῦ Ὀσμάν, τῷ δὲ 1328 ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος, καταλύσας τὸν μακρὸν πρὸς τὸν πάππον ἐμφύλιον πόλεμον, ἀνεγνωρίσθη μόνος κύριος τοῦ Βυζαντίου. Ὁ Οὐρχὰν δὲν ἦρχεν ἔτι εἰμὴ τοῦ μεσημβρινοῦ τῆς Βιθυνίας μέρους μετὰ τῆς προσφάτως κατακτηθείσης Προύσης, ἐνῷ τὸ κράτος τοῦ Ἀνδρονίκου ἐξετείνετο ἐφ' ἁπάσης τῆς Θρᾴκης, τῆς Μακεδονίας, τῆς Θεσσαλίας, περιλαμβάνον πρὸς τούτοις οὐκ ὀλίγας τῶν πρὸς δυσμὰς αὐτῶν χωρῶν, ἀξιόλογον μέρος τῆς Πελοποννήσου καί τινας νήσους. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἔτι καταπαύσῃ ὁ ἐμφύ-

(1) Τοῦτο ἐγίνετο ἐφ' ὅσον ἐκ τοῦ ἐνεργουμένου παιδομαζώματος ἐξελέγοντο οἱ ἐξωτερικῇ διαπλάσει τοῦ σώματος καὶ εὐφυΐᾳ πνεύματος ἐξέχειν δοκοῦντες παῖδες, οἵτινες δὲν εἰσήγοντο εἰς τὸ τάγμα τὸ στρατιωτικὸν ἀλλὰ παιδευόμενοι ἰδιαιτέραν παίδευσιν ἐλάμβανον ὑπηρεσίας ἐν τῇ αὐλῇ καὶ ἐντεῦθεν προήγοντο εἰς διάφορα ἀξιώματα. Διὰ τοῦτο οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν μεγάλων βεζιρῶν, ὁ Μαχμούτ, ὁ Ρουμί (ἤτοι ὁ Μαχμοὺτ ὁ Ἕλλην ὁ ἐπὶ τοῦ Μεχμὲτ Β′ πορθητὴς τῆς Σερβίας), ὁ ἐπὶ τοῦ Σουλεϊμὰν Α′ Ἰβραὴμ πασᾶς, ὁ Μεχμὲτ Σοκόλης (ἐπὶ τριῶν σουλτάνων, Σουλεϊμὰν Α′, Σελὶμ Β′ καὶ Μουρὰτ Γ′) καὶ ἐκ τῶν στρατηγῶν ὁ πορθητὴς Χανίων (ἐπὶ τοῦ Ἰβραὴμ Α′) Γιουσοὺφ πασᾶς καὶ ἄλλοι πολλοὶ στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἄνδρες ἦσαν χριστιανικῆς καταγωγῆς.

λιος μεταξὺ τῶν δύο Ἀνδρονίκων πόλεμος, ὁ Οὐρχὰν εἶχε κυριεύσει τὴν Νικομήδειαν καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ ἐπολιόρκησε τὴν Νίκαιαν. Τότε ὁ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος, ἀφοῦ ἐξησφάλισεν ὁπωσοῦν τὰ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, ἐπεχείρησε τῷ 1330 ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ νὰ σώσῃ τὴν πόλιν ἐκείνην. Ἀλλ᾽ ὁ στρατὸς ὃν ἐπὶ τούτῳ διεβίβασεν ἐκ τοῦ προχείρου εἰς μικρὰν Ἀσίαν δὲν ἦτο ἀποχρώντως ἠσκημένος, οὐδ᾽ ἐνάμιλλος τῶν ταγμάτων τὰ ὁποῖα ἀντιπαρέταξεν ὁ Οὐρχὰν καὶ τὰ ὁποῖα προσφάτως εἶχον λάβει τὸν νέον αὐτῶν ὀργανισμόν. Ἡ μάχη συνεκροτήθη οὐ μακρὰν τῆς Χρυσοπόλεως ἐν χωρίῳ Πελεκάνῳ προσαγορευομένῳ. Καὶ ὁ Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Κανταχουζηνὸς ἠγωνίσθησαν, ὡς φαίνεται, γενναίως, διότι τούτου μὲν ἐφονεύθη ὁ ἵππος, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπληγώθη. Ἀλλ᾽ ὁ ἀγόμενος ὑπ᾽ αὐτῶν στρατός, ἥκιστα πειθαρχῶν, κατ᾽ ἀρχὰς μὲν προήλασε πρὸς τὰ πρόσω παρὰ τὰ διατεταγμένα· ἔπειτα δὲ νομίσας ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐφονεύθη ἐτράπη οὐδὲν ἧττον ἀτόπως εἰς φυγὴν καὶ κατεστράφη ὑπὸ τῶν πολεμίων, μόλις διασωθέντων τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ φίλου αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Μικρὸν δὲ μετὰ τὴν ἧτταν ταύτην

Πύλη τῆς Νικαίας

παρεδόθη καὶ ἡ Νίκαια εἰς τοὺς Ὀσμανίδας διὰ συνθήκης, δι᾽ ἧς ἐπετράπη μὲν εἰς τοὺς κατοίκους καὶ τὴν φρουρὰν ν᾽ ἀπέλθωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐκ τῆς ὁποίας ὅμως ὀλίγιστοι ὠφελήθησαν, οἱ δὲ πλεῖστοι ἀπηλπισμένοι ἀπὸ τὴν ὁμόθρησκον βασιλείαν παρέμειναν εἰς τὴν πόλιν καὶ ὑπετάχθησαν εἰς τὸν νικητήν. Διοικητὴς τῆς Νικαίας προεχειρίσθη ὁ τοῦ Οὐρχὰν πρεσβύτερος υἱὸς Σουλεϊμὰν πασᾶς, ὅστις εἶχε στρατηγήσει τοῦ πολιορκήσαντος αὐτὴν στρατοῦ, καὶ μετ᾽ οὐ πολὺ ἀποθανόντος τοῦ Ἀλαεδδὶν ἀνεδείχθη ὁ δεύτερος βεζίρης τῶν Ὀσμανιδῶν. Ὁ τίτλος τοῦ πασᾶ, ὃν κατὰ πρῶτον ἐνταῦθα συναντῶμεν, εἶναι λέξις περσική, Paichah, σημαίνουσα ***τὸν πόδα τοῦ βασιλέως*** κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς αὐλαῖς ἔθος τοῦ νὰ καλῶνται οἱ ὕπατοι τοῦ κράτους λειτουργοὶ ***πόδες, χεῖρες, ὀφθαλμοὶ καὶ ὦτα τοῦ βασιλέως***. Ἀπεδόθη δὲ ὁ τίτλος οὗτος ἐν τῷ ὀσμανικῷ κράτει πρῶτον μὲν εἰς τὸν Ἀλαεδδίν, ἔπειτα δὲ εἰς τὸν Σουλεϊμάν, καὶ συγχρόνως εἰς τρεῖς ὀνομαστοὺς λογίους ἄνδρας, τὸν Μουχλὶς πασᾶν, τὸν Ἀασσὶκ πασᾶν καὶ τὸν Σινᾶν πασᾶν[1].

[1] Ἡ παλαιὰ αὕτη μᾶλλον εὐφυὴς ἢ ἀκριβὴς καὶ πειστικὴ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος ἀπορρίπτεται σήμερον καὶ ὑπὸ Τούρκων καὶ ὑπὸ εὐρωπαίων Τουρκιστῶν. Ὁ περίφημος γλωσσολόγος γερμανὸς Pott θεωρεῖ τὴν λέξιν ὡς περσικὴν σημαίνουσαν ἄρχοντα (ἐκ τῆς ρ. *πατ*, *πάτι πάτι-σάχ* =κραταιὸς σάχης, σανσκριτ. pata, λατ. potis, potens, ἑλλην. δεσ-πότης, ***πόσις*** (=**κύριος**, οἰκοδεσπότης), πότνια=σεπτὴ-θεά. Ἀλλὰ πιθανωτέρα φαίνεται ἡ ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος ἐκ τῆς ἀρχαίας τουρκικῆς λ. *πεσέ* (peché), ἥτις ἦν πρόσρησις τιμητικὴ τοῦ ***πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ*** παρὰ Τούρκοις ὅπως *τὸ ἀγᾶς*. Παραδίδεται δὲ ὅτι ὁ Οὐρχὰν καταστήσας τὸν πρεσβύτερον ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀλαεδδὶν βεζίρην ἐκάλει αὐτὸν πάντοτε τιμητικῶς πεσέ, ἤτοι ***ἀγᾶν*** καὶ ἐκ τούτου ἔλαβεν ἡ λ. σημασίαν ***βεζίρου***, ἤτοι ὑπουργοῦ, ἡ ἐντεῦθεν δὲ προσηγορία αὕτη ἐξετάθη καὶ εἰς ἄλλα ἀξιώματα.

Ἡ ἐν Πελεκάνῳ ἧττα ὑπῆρξεν ἡ τελευταία μάχη καθ' ἣν οἱ ἡμέτεροι ἀντιπαρετάχθησαν εἰς τοὺς Ὀσμανίδας ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τὸ δὲ ἄξιον ὡσαύτως σημειώσεως εἶναι ὅτι οὐ μόνον μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀνδρονίκου Γ', συμβάντος ἐν ἔτει 1341, ἀλλὰ καὶ περὶ τὰ 17 ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως τούτου οἱ Ὀσμανίδαι οὐδὲν μέγα κατὰ τῶν ἡμετέρων διέπραξαν. Ἐκυρίευσαν μὲν τὴν ἀρχαίαν Κίον, ἥτις καλουμένη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι Κιβωτὸς ἦτο ἀπὸ τῆς θαλάσσης προπύργιον τῆς Νικαίας· ἔπειτα ὠφελούμενοι ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων τῶν γειτόνων τουρκομάνων δυναστῶν τοῦ Καρασῆ, ἤτοι τῆς ἀρχαίας Μυσίας, περιέλαβον ἐντὸς τοῦ κράτους αὐτῶν, κατὰ πρῶτον ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς του, χώραν ὑπὸ ὁμοφύλων κατεχομένην, καὶ προσεκτήσαντο οὕτω, παρεκτὸς τῶν τριῶν μεγάλων τῆς Βιθυνίας πόλεων, Προύσης, Νικομηδείας, Νικαίας, καὶ τὴν ἀρχαίαν τοῦ βασιλέως Ἀττάλου πρωτεύουσαν, τὴν Πέργαμον· τελευταῖον δὲ κτησάμενοι διὰ τῆς προσλήψεως τῆς τοῦ Καρασῆ χώρας ναυτικὴν δύναμιν, ἣν πρότερον δὲν εἶχον, ἐπεχείρη-

---

Σημειωτέον ὅτι σήμερον ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ ἡ νύμφη τὸν πρεσβύτατον τῶν ἀνδραδέλφων καλεῖ ἀγᾶ ἐφέντη, τὸν νεώτατον ***τζελεπῆ*** (ἐκ τοῦ ἀρχαίου τουρκικοῦ τζαλὰπ=κύριος), τοὺς δὲ μεσάζοντας ***πασᾶ*** ἐφέντη. Πρὸς τούτοις οἱ Ἕλληνες τῆς Καππαδοκίας, ἀλλὰ μόνον οἱ ἑλληνόφωνοι, ***οὐχὶ*** οἱ τουρκόφωνοι, τὴν λ. ***πάσα*** ἢ ***πασᾶ*** μεταχειρίζονται ἀντὶ τοῦ παρὰ τοῖς λοιποῖς Ἕλλησι ***κύριος***, πασᾶ Δημήτριος, πασᾶ Σάββας, προτάσσοντες αὐτὴν πάντοτε τοῦ κυρίου ὀνόματος, οὐδέποτε ἐπιτάσσοντες, οἱ δὲ Φαρασιῶται τοῦ Ἀντιταύρου καλοῦσι τοὺς πρεσβυτέρους ἀδελφοὺς ***ποσάκα*** (Τὴν λ. ταύτην ὑπελάμβανον ἐγὼ ἄλλοτε ὡς ἔχουσαν σχέσιν πρὸς τὴν ἑλλην. ***πόσις***, ἀλλὰ πιθανώτερον εἶναι ὅτι προῆλθεν ὅπως καὶ τὸ ***πάσα*** ἢ ***πασᾶ*** ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ***πεσὲ*** ἐν τῇ πρώτῃ οἰκογενειακῇ, οὐχὶ τῇ ὕστερον πολιτικῇ, σημασίᾳ καὶ χρήσει τοῦ ὀνόματος). Ἀλλ' ἐνταῦθα γενόμενοι τῆς ὀθωμανικῆς ἱστορίας ἀνάγκη νὰ πραγματευθῶμεν καὶ περὶ ἄλλων τινῶν ἐν τῇ ὀθωμανικῇ ἱεραρχίᾳ καθιερωμένων τιμητικῶν προσηγοριῶν, αἵτινες εἰσὶ γνωσταὶ καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ δημώδει ἑλληνικῇ γλώσσῃ. Τοιαῦται προσηγορίαι εἶναι :

α'. ***Ἐφέντης***, τιμητικὴ προσηγορία διδομένη ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος, τοῦ σουλτάνου, καὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν *πριγκίπων καὶ πριγκιπισσῶν μάλιστα καὶ πάσης* τάξεως, *μὴ στρατιωτικῶν* ἀξιωματικῶν καὶ ἰδίως λογίων, *μέχρι πολιτῶν* ἐχόντων κοινωνικήν τινα θέσιν ἐπιφανῆ. Εἶναι πρόδηλον ὅτι προῆλθεν ἐκ τοῦ ἑλλην. ***αὐθέντης***, ὅπερ ἐκ τῆς πρώτης σημασίας τοῦ ***αὐτουργός*** (καὶ φονεύς) καταντῆσαν παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ἐν τῷ authenticus τοῦ Κικέρωνος, καὶ ἐν ταῖς νεωτέραις λατινικαῖς γλώσσαις) εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἔγκυρος, ***ἀξιωματικὸς*** μετέπεσεν ἐν τοῖς μεταγενεστέροις χρόνοις τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν γενικὴν σημασίαν τοῦ ***κύριος***, ὅπως τὸ ***δεσπότης*** (ἀλλὰ μὴ εἰδικευθὲν ὅπως τοῦτο ἐν τῷ ***δεσπότης*** καὶ ***δεσποτᾶτον***), ἀλλὰ διατηρῆσαν πάντοτε τὴν γενικὴν σημασίαν τοῦ ***κύριος*** (μετὰ γενικῆς μάλιστα ἀνωμάλως σχηματιζομένης αὐθεντός), καὶ ἐντεῦθεν διδόμενον καὶ εἰς βασιλεῖς καὶ εἰς δεσπότας καὶ εἰς τοὺς πατριάρχας τοὺς οἰκουμενικούς, οἵτινες μέχρι *σήμερον* προσαγορεύονται ἐν τοῖς πολυχρονισμοῖς καὶ οὕτω («ἡμῶν ***αὐθέντην*** καὶ ***δεσπότην***, τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην κύριον δεῖνα), ἔτι δὲ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας Βλαχίας καὶ Μολδαυίας. Ἐκ τοῦ ***ἐφέντης Ζεϊβέκαις*** Τούρκοις, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας παρήχθη ἡ προσηγορία ***ἐφέ***, διδομένη εἰς πρεσβυτέρους ἀδελφοὺς καὶ εἰς τοὺς ***προστάτας***.

β'. ***Ἀγᾶς***, ἀρχαία τουρκικὴ λ. σημαίνουσα κύριος ὡς τιμητικὴ προσηγορία διδομένη εἰς πατέρα ἢ πρεσβύτερον ἀδελφὸν ἢ ἀρχηγὸν οἰκογενείας, ἐν δὲ τῇ πολιτικῇ καὶ στρατιωτικῇ καὶ αὐλικῇ ἀρχοντικῇ τάξις εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν γενιτσάρων, εἰς τὸν ἀγορανόμον (ἐχτισὰπ ἀγασῆ) τὸν ἐπέχοντα τὴν θέσιν τοῦ νῦν δημάρχου (σεχρεμινί), εἰς τὸν ἀρχιευνοῦχον, ἔτι δὲ καὶ εἰς τινας στρατιωτικοὺς ἀρχηγοὺς κατωτέρους τοῦ ταγματάρχου (κὸλ - ἀγασῆ=ὑποταγματάρχης, πολοὺκ - ἀγασῆ=λοχαγός). Τιμητικῶς ἡ *προσηγορία* ***ἀγᾶς*** δίδεται καὶ εἰς πολίτας ἀξιοτίμους μὴ λογίους, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν εἰς τοὺς λογίους καὶ καθηγητὰς διδομένην προσηγορίαν ***ἐφέντη***.

γ'. ***Μπέυ*** (ἢ μπέγ). Ἡ πλημμελῶς ἐκ τοῦ περσικοῦ (μπάι=πλούσιος, εὐπατρίδης, ἄρχων) ἐτυμολογουμένη λ. φαίνεται μᾶλλον ὅτι προῆλθεν ἐκ τῆς τουρκ. μπέυ, ἀρχαίας τουρκικῆς λ. τῆς αὐτῆς ῥίζης μετὰ τῆς τουρκ. λ. μπεγιοὺκ=μέγας (πρβλ. καὶ μπουγά=ταῦρος) καὶ ἐσήμαινεν ἐν ἀρχῇ ***μεγιστάν***. Ἐδίδετο δὲ ἀνέκαθεν παρὰ τοῖς τουρκικοῖς λαοῖς εἰς φυλάρχους καὶ ἔπειτα εἰς ἡγεμόνας, προτασσομένης μάλιστα τῆς λ. ἀτὰ=γέρων, σεβαστός, ἀτάμπεϋ=ἡγεμών. (Οὕτως ἐκαλοῦντο οἱ εἰς

σαν δύο ἐπιδρομάς, τὰς πρώτας ὅσας διέπραξαν εἰς τὴν Εὐρώπην, τῷ 1337 καὶ τῷ 1340, ἐξ ὧν κατὰ τὴν μίαν μὲν ἀπεκρούσθησαν, κατὰ τὴν ἑτέραν δὲ πολλὴν ἀπεκόμισαν λείαν ἀλλ' ὁριστικῶς οὐδαμοῦ τῆς εὐρωπαϊκῆς παραλίας κατεστάθησαν, οὐδὲ τότε οὐδὲ κατὰ τὰ ἐπακολουθήσαντα ἑπτακαίδεκα ἔτη. Ἐμετρίασε δὲ ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τῶν 25 περίπου ἐνιαυτῶν ἡ κατακτητικὴ τῶν Ὀσμανιδῶν ὁρμή, διότι ὁ Οὐρχὰν εἶχε νομίσει συνετόν, πρὶν ἢ ἐπαναλάβῃ τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορείαν, νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νεωστὶ ἱδρυθέντων θεσμῶν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ ἐνισχύσῃ ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ τὸ μουσουλμανικὸν θρήσκευμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου κυρίως ἠρείδοντο ὅλοι οἱ θεσμοὶ ἐκεῖνοι. Ἐπὶ τούτῳ κατεσκεύασεν ἐν Προύσῃ μὲν καὶ ἐν Νικαίᾳ τζαμία, σχολεῖα, πτωχοκομεῖα, ξενοδοχεῖα καὶ ἄλλα τοιαῦτα καταστήματα, κατῴκισε δὲ εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ ὄρους Ὀλύμπου μουσουλμάνους κοινοβιώτας καὶ ἐρημίτας, τοὺς καλουμένους Δερβίσιδες καὶ Σαντώνους, ἀντὶ τῶν πρότερον αὐτόθι διατριβόντων χριστιανῶν μοναχῶν.

Ἐν διαστήματι λοιπὸν 25 περίπου ἐνιαυτῶν, ἤτοι καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ ὑπόλοιπον τῆς τοῦ Οὐρχὰν ἀρχῆς, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία οὐδένα νέον σπουδαῖον κίνδυ-

---

τὴν ὑπερτάτην κυριαρχίαν τοῦ *σελδσούκου* σουλτάνου Μαλέκσαχ ὑπαγόμενοι σελδσοῦκοι ἡγεμόνες τῆς Μ. Ἀσίας καὶ Συρίας καλούμενοι καὶ *μελίκ* (ἀραβιστί), ἤτοι βασιλεῖς. Ἐντεῦθεν ἡ λ. *μπέυ* ἔλαβε σημασίαν φεουδάρχου πρώτης τάξεως, πρίγκιπος ἢ δουκὸς ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ φεουδαρχίᾳ. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ σύστασις τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους συνδέεται μετὰ τῆς εἰς τὸν Ἐρτογροὺλ ἀπονομῆς τοῦ τίτλου *μπέυ*. Οὕτω δ' ἐτιτλοφοροῦντο καὶ οἱ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἡγεμόνες ἐπὶ μακρὸν ἔχοντες καὶ τὴν ἐπίσημον ἀραβικὴν προσηγορίαν ἐμίρ=ἡγεμών, ἕωσοῦ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπεκράτησεν ἡ ἄλλη προσηγορία *σουλτάν*. Τὸν αὐτὸν τίτλον ἔφερον καὶ οἱ ἄλλοι Τοῦρκοι ἡγεμόνες τῆς Μ. Ἀσίας τῶν ἐκ τῆς διαλύσεως τοῦ σελδσουκικοῦ κράτους τοῦ Ἰκονίου παραχθέντων κρατῶν (Ἀιδὶν μπέυ, Οὐμοὺρ μπέυ, Καραμὰν μπέυ). Ἀλλ' εἰ καὶ τὴν προσωνυμίαν *μπέυ* ἔφερε μόνος ὁ ἡγεμών, ὅμως διατηρουμένης καὶ τῆς ἀρχῆθεν σημασίας τοῦ ὀνόματος ἔτι ἐπὶ τῶν πρώτων ἡγεμόνων τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἡ προσωνυμία *(μπέυ)* ἐφέρετο τιμητικῶς καὶ ὑπὸ πολλῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν, συνεστήθη δὲ πολὺ πρὸ τῆς ἁλώσεως καὶ τὸ ἀξίωμα καὶ ἡ τιμητικὴ προσηγορία *μπεϋλὲρ μπέυ*=μπέυς μπέυδων, καὶ ἐδόθη κατ' ἀρχὰς εἰς δύο πραγματικοὺς στρατιωτικοὺς ἀρχηγοὺς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ρούμελης (Ἀνατολοῦ *μπεϋλέρμπεϋ* καὶ *Ρούμελι μπεϋλέρμπεϋ* κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἡμέτερα «δομέστικος τῶν σχολῶν τῆς Ἀνατολῆς, δομ. τῶν σχολῶν τῆς Δύσεως ἢ τῆς Εὐρώπης). Μετὰ τὴν ἅλωσιν ὁ τίτλος *μπέυ* ὡς πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τοῦ κράτους περιῆλθεν εἰς ἀχρηστίαν, ἐπικρατησάντων ἄλλων τίτλων (σουλτάν, πατισάχ, εἶτα δὲ καὶ *χαλίφ*), ἀλλ' ὡς τίτλος τιμητικὸς ὑπῆρχε πάντοτε καὶ ὑπάρχει μέχρι νῦν ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει, προσαγορεύονται δὲ οὕτω·

α΄. Πάντες οἱ χριστιανοὶ ἡγεμόνες τῶν μέχρι πρὸ μικροῦ ὑποτελῶν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει χριστιανικῶν κρατῶν (Βλαχίας, Μολδαυίας, Σερβίας, Μαυροβουνίου, Μάνης, Σάμου, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῦ Λιβάνου).

β΄. Οἱ μωαμεθανοὶ τιμαριοῦχοι καὶ τιμαριοῦχοι ἱππόται.

γ΄. Πάντες οἱ παῖδες μεγάλων πολιτικῶν ἢ στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν τοῦ κράτους (οὐχὶ οἱ πρίγκιπες τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου, οἱ καλούμενοι, ὡς εἴπομεν, ἐφένται), γενικῶς δὲ πάντες οἱ στρατιωτικοί, ἀξιωματικοί, οἱ ἀνώτεροι πολιτικοὶ ὑπάλληλοι οἱ μὴ ἔχοντες βαθμὸν καὶ τίτλον *πασᾶ* ἢ μὴ ὑπαγόμενοι εἰς τὴν τάξιν τῶν διδασκάλων καὶ δικαστῶν τοῦ ἱεροῦ νόμου, οἵτινες καλοῦνται *ἐφένται*, ἔτι δὲ οἱ υἱοὶ οἱ ἀνήκοντες εἰς οἰκογενείας ὁπωσοῦν γνωστὰς ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Ἡ ἐν τῷ ὀνόματι ἔννοια τῆς *ἀνωτάτης ἀρχῆς* καὶ κράτους διετηρήθη ἐν τῷ ἐπιθέτῳ *μπεϋλίκ*=ἀνῆκον εἰς τὸ κράτος, εἰς τὸ δημόσιον (λέγονται οὕτω καὶ τὰ πολεμικὰ πλοῖα ἀντονομαστικῶς) καὶ μπεϋλκιδζῆ=ὁ ἐπὶ τῶν τοῦ *κράτους*· (οὕτως ἐκαλεῖτο πρότερον ὁ ἀρχιγραμματεὺς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ διβανίου ὁ συντάττων καὶ ἐκδίδων τὰ φερμάνια καὶ τὰ βεράτια· νῦν καλεῖται οὕτως ὁ ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν θρησκευμάτων ἐπὶ τῶν ἀλλαξοπιστιῶν ἀνώτερος ὑπάλληλος.

δ΄. *Χὰν*=ἡγεμών. Ἀρχαία τουρκομογγολικὴ παραληφθεῖσα ἐκ τῆς Σινικῆς (χαγγὶ=ἡγεμών· *Χὰν* προσηγορεύοντο πάντες οἱ ἡγεμόνες τῶν τουρκικῶν καὶ μογγολικῶν λαῶν (πρβλ. Δζίγγις-Χὰν=μέγιστος Χάν), ἔμεινε δὲ ἡ προσηγορία αὕτη καὶ ἐν τῷ οἴκῳ τῶν Ὀσμανιδῶν μέχρι σήμερον.

νον διέτρεξεν ἀπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν· ὥστε ἐδόθη αὐτῇ καιρὸς νὰ παρασκευασθῇ, ἂν ὄχι εἰς τὸ νὰ ἀνακτήσῃ τὰ ἀπολεσθέντα, τοὐλάχιστον εἰς τὸ νὰ διασώσῃ τὰ περιλιπόμενα, δηλαδὴ νὰ προφυλάξῃ τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐτῆς κτήσεις ἀπὸ τῶν νέων τούτων πολεμίων. Καὶ εἶχε πρὸς τοῦτο μυρίους τρόπους. Δὲν ἐστερεῖτο βεβαίως χρηματικῶν πόρων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ κράτος δὲν εἶχε πλέον τοὺς ἀρχαίους θησαυρούς, ὄχι μόνον διότι ἡ ἔκτασις αὐτοῦ ἦτο πολὺ μικροτέρα ἀλλὰ καὶ διότι ὑπέκυψεν εἰς τὸ λάθος τοῦ νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς ξένους τὴν ἐμπορικὴν ἀτέλειαν καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ εἰσπράττωσιν αὐτοὶ δι' ἴδιον λογαριασμὸν τὰ τελωνιακὰ τέλη τῆς παρ' αὐτῶν διεξαγομένης ἐμπορίας. Θέλομεν λάβει ἔννοιάν τινα τῆς τερατώδους ζημίας ἣν ὑπέστη ἐκ τούτου τὸ κράτος, ἅμα παρατηρήσωμεν ὅτι, ἐνῷ ἐν τῇ δωδεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι εἰσέπραττεν ἀπὸ μόνης τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὲρ τὰ 100.000.000 δραχμῶν, ἐξ ὧν τὸ τρίτον, ἂν ὄχι τὸ ἥμισυ, κατεβάλλετο βεβαίως ὑπὸ τοῦ τελωνείου, ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου τὸ τελωνεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν εἰσέπραττεν εἰμὴ μόνον τρισμυ-

---

Παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς οὐδεὶς πλὴν τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος ἔχει τὴν προσηγορίαν ταύτην, ὁ θηλυκὸς ὅμως τύπος τοῦ ὀνόματος *Χανούμ* (ὀρθότερον Χουνάμ), δηλ. ἡ χανοὺμ= *κυρία*, δέσποινα, εἶναι συνηθεστάτη προσηγορία τουρκίδων ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν ἄλλαις μεγάλαις πόλεσιν, ἐνῷ παρὰ τοῖς Τούρκοις τῆς ἔνδον Μικρᾶς Ἀσίας εἶναι συνήθης ἡ ἀραβ. λ. σίττι=κυρία (θηλ. τοῦ seid= κύριος, ὅπερ ὅμως δὲν λέγεται περὶ ἀνδρῶν. Ἐκ τοῦ *χὰν* ὠνομάσθη χὰν καὶ τὸ λεγόμενον *χάνιον*, ἤτοι εὐρὺ ἐν εἴδει φρουρίου ᾠκοδομημένον πανδοχεῖον· διότι μόνος ὁ Χὰν εἶχε τοιαύτην κατοικίαν (ἐκ τοῦ χὰν δὲ τούτου παρὰ Πέρσαις καὶ Τούρκοις καὶ χανὲ=οἶκος, ἐξ οὗ καὶ χανεδὰν (περσιστί)= ὁ ἐξ οἴκου, εὐγενής). Σημαίνει ἡ λ. καὶ δυναστείαν, ἡγεμονικὸν οἶκον. *Παρὰ τοῖς Πέρσαις* τῆς λ. *χὰν* ἡ χρῆσις εἶναι ὁμοία τῆς παρὰ Τούρκοις χρήσεως τοῦ *μπέυ*. Παρὰ τοῖς Πέρσαις *χὰν* καλοῦνται καὶ οἱ μεγιστᾶνες, προτασσομένου τοῦ ὀνόματος Μιρζαχὰν=ὁ πρίγκιψ Μιρζά. Προτασσόμενον τὸ ὄνομα σημαίνει *ἡγεμών* (χανζαδὲτ=ἡγεμονόπαις).

ε'. *Χακάν*. Τὸ τουρκομογγολικὸν τοῦτο ὄνομα εἶναι λίαν γνωστὸν ὑπὸ τύπον *χαγάνος* ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ βυζαντιακοῦ κράτους ὡς ἡγεμονικὴ προσηγορία Ἀβάρων καὶ ἄλλων μογγολικῶν λαῶν. Παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς εἶναι ἐκ τῶν τιμητικῶν προσηγοριῶν τοῦ μονάρχου, καλουμένου *χακὰν* οὐλ. *πέρρεϊν* καὶ *παχρεϊν* (=κύριος δύο θαλασσῶν, ἄσπρης καὶ μαύρης) καὶ δύο ἠπείρων (Ἀσίας καὶ Εὐρώπης). Ὑπάρχει δὲ καὶ ὑπουργεῖον δεφτέρι χακανί, βιβλίον δηλονότι τοῦ μονάρχου, κτηματολόγιον.

ς'. *Σουλτάν*. Ἡ λ. εἶναι ἀραβικὴ σημαίνουσα *κραταιός* (σαλτανὰτ=δύναμις, κράτος, μεγαλεῖον, δόξα). Τὸ ὄνομα τοῦτο δὲν ἦτο ἱεραρχικῶς καθωρισμένη προσηγορία τιμητικὴ μονάρχου οὐδ' ἦν ἐν τοιαύτῃ χρήσει ἐν τῇ ἀραβικῇ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως Τούρκων σουλτάνων. Πρῶτος σουλτὰν ἐκλήθη, ὡς λέγεται, ὁ ἐκ τῶν *Γασναβιδῶν* ἐν τῷ νῦν Ἀφγανιστὰν καὶ ἐν μέρει τινὶ τοῦ *Ἰνδοστὰν* κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 11 μ. Χ. αἰῶνος ἄρξας περίφημος *Μαχμοὺτ ὁ Γασναβί*. Εἶτα δὲ ἐκλήθησαν οὕτω καὶ οἱ σελδσοῦκοι σουλτάνοι. Πότε ἔλαβον τὴν προσωνυμίαν ταύτην οἱ ὀθωμανοὶ μονάρχαι δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστόν. Τὸ ὑπὸ τοῦ Zinkeisen λεγόμενον, ὅτι ἤδη τῷ 1307, εὐθὺς ὡς ἐξέλιπεν ὁ *οἶκος τῆς σελδσουκικῆς* δυναστείας τοῦ Ἰκονίου, ὁ Ὀσμὰν Α' αὐτὸς προσηγορεύθη *σουλτάν*, δὲν φαίνεται ἀκριβές. Καὶ ἡ ἄλλη παράδοσις, ὅτι πρῶτος ὁ Βαγιαζὴτ Α' μετὰ τὴν ἐν Κοσσυφοπεδίῳ ἢ τὴν παρὰ τὴν Νικόπολιν νίκην προσηγορεύθη οὕτω, *φαίνεται ὡσαύτως ἀνακριβής*. Διότι καὶ ὁ πορθητὴς ἔτι Μεχμὲτ Β' ὑπὸ τῆς πλειονότητος τῶν ὀθωμανῶν χρονογράφων καλεῖται Μεχμὲτ-μπεῦς, ὑπὸ δὲ τῶν ἡμετέρων, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ τελευταίᾳ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου πρὸς τοὺς ἀμύντορας τῆς πολιορκουμένης πόλεως προσρήσει καλεῖται Ἀμηρᾶς (ἰδ. κατωτ.) Κατὰ τουρκικήν τινα παράδοσιν μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐν αὐτῷ τῷ συληθέντι τότε ναῷ τῆς Ἁγ. Σοφίας ὁ σεΐχης Ἀκσεμσεδδὶν ὁ καθορίσας, ὡς μάντις, τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ὥραν τῆς ἐφόδου, ἀνακαλύψας δὲ δι' ὀνείρου τὸν τάφον τοῦ ἐκ τῶν συντρόφων (*ἀνσαρί*) τοῦ προφήτου *Ἐγιοὺπ* ἀνσαρί (ἰδ. κατωτ.), θεὶς πτερὸν ἐρωδιοῦ ἐπὶ τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς τοῦ Μεχμὲτ Β' ἀνεφώνησεν ὅτι πρέπει νὰ προσαγορεύηται τοῦ λοιποῦ *σουλτὰν* καὶ οὐχὶ πλέον *μπέης*. Κατά τινας ἀσιανολόγους ὁ *Μεχμὲτ Β'* προσηγορεύθη σουλτάνος μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Οὐζοὺν Χασὰν τῆς Περσίας ἐν Τερσὰν νίκην (1473). Ἀλλ' ὡς εἴπομεν ἡ προσηγορία *σουλτὰν* ἦτο ἁπλῶς τιμητικὴ προσηγορία ἄνευ ἱεραρχικῆς τάξεως καθωρισμένης. Καὶ ἐν

ρίους χρυσοῦς κατ' ἔτος, ὅ ἐστι μόνον 336.000 φράγκων· καὶ τοῦτο ἐνῷ οἱ Γενουαῖοι εἰσέπραττον ἐκ τοῦ ἰδικοῦ των τελωνείου εἰς Γαλατᾶν εἴκοσι χρυσῶν μυριάδας, ὅ ἐστι 2.225.000 φράγκων. Ἐν τούτοις μὴ λησμονήσωμεν ὅτι καθ' οὓς εὑρισκόμεθα χρόνους τὸ ἑλληνικὸν βασίλειον εἶχεν ἔτι ἔκτασιν δεκαπλασίαν ἴσως τοῦ ὀσμανικοῦ καὶ ὅτι ἠδύνατο νὰ συγκροτήσῃ καὶ νὰ συντηρῇ στρατὸν ἀσυγκρίτως πολυαριθμότερον τῶν ταγμάτων τοῦ Οὐρχάν. Ἐξαιρέτως δὲ ὁ Ἀνδρόνικος ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ναυτικὴν δύναμιν ὑπεραρκοῦσαν, ἵνα κωλύσῃ τὴν εἰς Εὐρώπην διάβασιν τῶν Ὀσμανιδῶν, οἵτινες ὄντες ἥκιστα θαλασσόβιοι καὶ προσφάτως μόνον διὰ τῆς κατακτήσεως τοῦ Καρασῆ προσλαβόντες μικράν τινα ναυτικὴν δύναμιν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ λογισθῶσι κατὰ τοῦτο ἐνάμιλλοι πρὸς τοὺς ἡμετέρους. Εἶχε λοιπὸν τὸ κράτος ἱκανοὺς ἔτι πόρους· ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ἠξεύρῃ νὰ ὠφεληθῇ ἐξ αὐτῶν· καὶ ἵνα ὠφεληθῇ ἐξ αὐτῶν ἀπερισπάστως ἔπρεπεν ὁ Ἀνδρόνικος νὰ διατελῇ ἐν εἰρήνῃ πρὸς τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Φράγκους, ἤτοι πείθων αὐτοὺς ὅτι κοινὸς ἦτο ὁ κίνδυνος καὶ προσλαμβάνων μάλιστα αὐτοὺς συμμάχους, ἢ τοὐλάχιστον ἀποφεύγων πᾶσαν πρὸς αὐτοὺς ἐχθροπραξίαν· καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ζητήσῃ συνεργοὺς ἐν αὐτῇ τῇ Ἀσίᾳ, ὅπου ὅλα τὰ λοιπὰ τουρκικὰ κράτη διετέλουν δυσμενῶς διακείμενα πρὸς τοὺς Ὀσμανίδας. Δυστυχῶς οὐδὲν σχεδὸν τῶν δεόντων τούτων ἔπραξε. Κατ' ἀρχὰς συνεμάχησε μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βουλγάρων Μιχαὴλ κατὰ τοῦ κράλη τῆς Σερβίας, ἀπὸ τοῦ ὁποίου εἶχε κατορθώσει νὰ ἀνακτήσῃ τὴν Ἀχρίδα. Ἔπειτα δέ, ἀποθανόντος τοῦ Μιχαὴλ καὶ καταλαβόντος τὴν ἐν Βουλγαρίᾳ ἀρχὴν τοῦ ἡγεμόνος Ἀλεξάνδρου, ὁ Ἀνδρόνικος ἀντιπαρετάχθη κατ' αὐτοῦ καὶ ἡττηθεὶς ἠναγκάσθη νὰ ὑπογράψῃ συνθήκην ἐπιζήμιον. Πλὴν τούτου ἐπεχείρησεν ἐπανειλημμένας στρατείας κατὰ τῆς Ἠπείρου, περὶ ὧν θέλο-

---

τοῖς καθ' ἡμᾶς ἔτι χρόνοις ἐν Σουδὰν ὑπῆρχον ***σουλτάνοι*** (***σουλτάνος*** Κορδοφάν, Δαρφούρ) ὑποκείμενοι εἰς τὸν πασᾶν τῆς Αἰγύπτου τὸν λαβόντα ἀπὸ τοῦ 1867 προσηγορίαν ἰδιαιτέραν ***χεδίβ***, ἤτοι ἡγεμών) ὑποκείμενοι εἰς τὸν σουλτᾶνον τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ὑπάρχουσι δὲ σουλτάνοι καὶ ἐν ταῖς ἀπωτάταις μωαμεθανικαῖς χώραις, ὡς ἐν Ἀτσὶν τῆς νήσου Βορνέου, ὑποκείμενος οὗτος εἰς τοὺς Ὁλλανδούς.

ζ'. ***Σεχὰν-σὰχ*** καὶ ***πατι-σάχ***. ***Σεχὰν-σὰχ*** τίτλος παλαιός (ἐν τῇ ἀρχαίᾳ περσικῇ γλώσσῃ τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν τῶν Ἀρικῶν τῆς Περσίας ***κσαγιὰ κσά***, τὸν βασιλέα τῆς Περσίας σημαῖνον, ὑπάρχει ἐν τοῖς τίτλοις τοῦ ὀθωμανοῦ σουλτάνου, ἀλλὰ συνήθως οὗτος προσαγορεύεται ἁπλῶς ζάτι σαχανέ=ἡ αὐτοῦ βασιλεία (ἐκ τοῦ σὰχ=βασιλεύς) ἢ πάτι σὰχ=κραταιὸς βασιλεύς, pati=potis=δεσπότης.

η'. ***Χαλίφ*** (= διάδοχος) σημαίνει τὸ ἀνώτατον ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κόσμῳ ἀξίωμα μωαμεθανοῦ ἄρχοντος, ὡς ***διαδόχου*** τοῦ προφήτου. Τὴν προσωνυμίαν ταύτην ἔλαβε μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ ἔγγονος τοῦ πορθητοῦ ***Μεχμὲτ Σελίμ*** Α' (1518), ἀφοῦ ὁ ἔσχατος τῶν Ἀββασιδῶν, ὀνόματι μόνον χαλίφης, Μουττεβεφάκ, παρῃτήσατο τὸ ἀξίωμα ὑπὲρ τοῦ ὀθωμανοῦ μονάρχου Περιεργοτάτη εἶναι ἡ ἱστορία καὶ ἐτυμολογία τῆς τιμητικῆς προσηγορίας ***τσελεπῆς***, περὶ ἧς καὶ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος. Τὸ ὄνομα τοῦτο, ὅπερ λόγιοί τινες ἡμέτεροι ἐνόμισαν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἔχῃ σχέσιν τινὰ πρὸς τὸ λατινικὸν caelebs (!) (=ἄγαμος) προῆλθεν, ὡς εἰκάζεται ἀσφαλῶς, ἐκ τοῦ ἀραβοσυριακοῦ ὀνόματος ***σαλίπ*** σημαίνοντος ***σταυρόν***. Διὰ τῶν νεστοριανῶν ἱεραποστόλων μετενεχθεῖσα ἡ λ. εἰς τοὺς ταταρομογγολικοὺς λαοὺς μετέπεσεν ἐν τῇ τούτων γλώσσῃ εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ***ἐσταυρωμένου*** καὶ Θεοῦ, ἐντεῦθεν δὲ ἐν ταῖς ἀρχαιοτέραις ἀνατολικαῖς τουρκικαῖς γλώσσαις εἰς τὴν τοῦ ***Θεὸς καὶ δεσπότης*** καὶ δὴ ὑπὸ τύπον ***τσαλίπ***, ἐπικρατήσαντος δὲ εἶτα παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς Τούρκοις τοῦ ἀραβικοῦ ***Ἀλλάχ*** (καὶ τοῦ τουρκικοῦ Ταγγρῆ=Θεός), περιωρίσθη ὑπὸ τύπον ***τσελεπῆ*** εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ***δεσπότης*** καὶ ***κύριος***. Τὴν γενικὴν ταύτην ἔννοιαν τοῦ δεσπότης καὶ κύριος διετήρησεν ἡ λ. ἐν τῇ ὀθωμανικῇ, σπανίως μόνον τιθεμένη ὡς τιμητικὴ προσηγορία ἡγεμόνος καὶ κυριάρχου. (Τσελεπῆ ἐφέντης καλεῖται ὁ ἐν Ἰκονίῳ ἑδρεύων ἀρχηγὸς τοῦ δερβισικοῦ τάγματος τῶν Μεβλεβῖ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ τάγματος Δζελαλεδδὶν Μολλὰ Χιουνκὰρ Ρουμὶ τοῦ ἔχοντος δικαίωμα κληρονομικόν (ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ οἴκου Δζελαλεδδὶν Ρουμὶ τοῦ ἐπικληθέντος Μολλὰ Χιουνκὰρ=ἡγεμόνος τῶν σοφῶν, τοῦ καὶ ποιητοῦ, οὗ ἐσώθησαν ποιήματα ἐν ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἐν ἀραβοτουρκικῷ ἀλφαβήτῳ γεγραμμένα). Τέλος ἡ προσηγορία ***κηράλ*** (καὶ θηλ. ***κηραλίτσας*** (=ἡγεμών) ἡ διδομένη ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν μόνον εἰς χριστιανοὺς βασιλεῖς εἶναι λ. εἰλημμένη ὑπ' αὐτῶν ἐκ τῶν ***Σλαύων*** καὶ ***Οὔγγρων***, παρ' οἷς λαοῖς τὸ ὄνομα τοῦ φράγκου βασιλέως ***Καρόλου*** τοῦ μεγάλου μετέπεσεν (ὅπως τὸ ***Καῖσαρ*** παρὰ Ρωμαίοις καὶ ἄλλοις λαοῖς) εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἡγεμὼν καὶ βασιλεύς.

μεν ὁμιλήσει ὅταν πραγματευθῶμεν τὴν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἱστορίαν τῆς ἐν Ἑλλάδι Φραγκοκρατίας· καὶ προσέτι, ἀντὶ νὰ ὑποκινήσῃ κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν τοὺς ἰσχυροτέρους μεσογείους τούρκους δυνάστας τοῦ Καραμὰν καὶ ἄλλους, συνεμάχησε μόνον μετὰ τῶν πολὺ μικροτέρων ἡγεμόνων τῆς παραλίας, Σαροῦ Χάν (τῆς Λυδίας) καὶ τοῦ Αἰδδίν (τῆς Ἰωνίας) (1), οὐδὲ τούτους κατορθώσας νὰ προσοικειωθῇ καθ' ὁλοκληρίαν, διότι καίτοι φίλοι τοῦ βασιλέως λογιζόμενοι ἐπεχείρουν ἐν τούτοις καὶ οὗτοι ἐκ διαλειμμάτων ληστρικὰς ἐπιδρομὰς εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς παραλίας. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσεν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐπισφαλὴς μὲν ἦτο ἡ ὑγεία τοῦ Ἀνδρονίκου, ἀνήλικα δὲ τὰ τέκνα αὐτοῦ καὶ παντοδύναμος ὁ Καντακουζηνός, πολλαὶ ἐγίνοντο κατὰ τούτου συνωμοσίαι. Ἰδίως δὲ ἐπεβουλεύθη αὐτὸν ὁ γνωστὸς ἡμῖν Συργιάννης, συνεννοούμενος μετὰ τῆς σφόδρα δυσμενοῦς πάντοτε πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν μητρὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Εἰρήνης. Ὁ Καντακουζηνὸς προέλαβε τὸν ἀντίπαλον εἰσαγαγὼν αὐτὸν εἰς δίκην· ὁ Συργιάννης ὅμως δραπετεύσας ὑπεκίνησε τὸν κράλην Σερβίας εἰς νέον κατὰ τῶν ἡμετέρων πόλεμον. πολλοὺς δὲ εἶχεν ὀπαδοὺς ἔν τε Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἐπὶ τέλους ὁ Καντακουζηνὸς ἀπηλλάγη τοῦ Συργιάννη διὰ δολοφονίας. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ταῦτα πάντα συνετέλουν εἰς τὴν ἄσκοπον ἐξάντλησιν τῶν δυνάμεων τοῦ κράτους.

Τὸ δὲ χείριστον, προέκυψαν εἰς μέσον θρησκευτικαὶ ἔριδες ἀτοπώτεραι, εἰ δυνατόν, καὶ αὐτῆς τῆς διενέξεως, ἣν ἐπὶ Ἀνδρονίκου τοῦ Β΄ ἱστορήσαμεν μεταξὺ Ἀρσενιατῶν καὶ Ἰωσηφιτῶν. Τῶν ἐρίδων τούτων προηγήθησαν νέαι τινὲς πρὸς ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν ἀπόπειραι, αἵτινες ἀπέβησαν ἐπίσης μάταιαι ὡς καὶ πᾶσαι αἱ προηγούμεναι καὶ ἑπόμεναι, διὰ τὸν γνωστὸν λόγον, ὅτι οἱ μὲν πάπαι ἀπῄτουν πάντοτε τὴν ἐπὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας κυριαρχίαν, οἱ δὲ ἡμέτεροι ἀπέκρουον, ὡς εἰκός, τὴν ἀπαίτησιν ταύτην. Ὅθεν νομίζομεν περιττὸν νὰ ἀκριβολογήσωμεν περὶ αὐτῶν ἐνταῦθα, εἰς δύο δὲ μόνον γεγονότα θέλομεν ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου, καθὸ τὸ πρῶτον περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀναφανέντα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀτελευτήτου ἐκείνου ζητήματος. Ὑπῆρχον ἔκτοτε ἐν τῇ Δύσει ἄνθρωποι δημοσίᾳ πρεσβεύοντες ὅτι καὶ οἱ Λατῖνοι ἔπταιον οὐκ ὀλίγον διὰ τὴν τῶν ἐκκλησιῶν διαίρεσιν. Ὁ Δομινικανὸς Οὔμβερτος εἶχεν ὑποβάλει εἰς τὴν σύνοδον τοῦ Λυὼν συγγραφὴν προτείνουσαν τοὺς τρόπους οὓς ἐνόμιζεν ἐπιτηδείους πρὸς συνδιαλλαγήν. Ἐν τῇ συγγραφῇ ταύτῃ διαρρήδην ἔλεγεν ὅτι κυριωτάτη τῆς διαιρέσεως αἰτία ἦτο ἡ περὶ τῆς κατοχῆς τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ἔρις· ὅτι ἄλλη ἀφορμὴ διενέξεων ὑπῆρχεν ἡ περὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀμάθεια τῶν λατίνων ἱερέων, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τὰ μὲν ἔγγραφα τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας δὲν κατενοοῦντο ἀκριβῶς, οἱ δὲ ἀποστελλόμενοι εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀποκρισιάριοι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐξηγηθῶσι πρὸς τοὺς ἡμετέρους εἰμὴ δι' ἑρμηνέων ἀναξίων πίστεως· ὅτι καλὸν ἦτο νὰ παρασκευασθῇ ἡ ἀμοιβαία προσοικείωσις διὰ μικτῶν γάμων μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων, καί, τὸ πάντων σπουδαιότερον, ὅτι ἡ φρόνησις ἀπῄτει νὰ μὴ ἐπιμένῃ ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία εἰς τὴν ἐντελῆ ὑποταγὴν τῆς ἡμετέρας, ἀλλὰ νὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ πατριάρχου τοῦ νὰ ζητῇ τὴν παπικὴν ἐπικύρωσιν καὶ νὰ δέχεται μετὰ τῆς προσηκούσης τιμῆς τοὺς παπικοὺς ἀποκρισιαρίους. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ φωνὴ αὕτη τῆς μετριοπαθείας δὲν εἰσηκούσθη παρὰ τοῖς Λατίνοις, ἐπειδὴ δέ, ὅσον μετριοπαθὴς καὶ ἂν ἦτο, περιελάμβανε πάντοτε τὴν ἔμμεσον τῆς κυριαρχίας ἀναγνώρισιν, βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἤθελε γίνει ἀσπαστὴ οὐδ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλ' ἐνομίσαμεν καλὸν νὰ παραθέσωμεν αὐτὴν ἐνταῦθα, ὡς μαρτυροῦσαν ὅτι

(1) Ὀρθότερον τῆς *Καρίας* καὶ *Ἰωνίας*.

ὑπῆρχον ἔκτοτε καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἱερωμένων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἄνθρωποι μὴ συμμεριζόμενοι τὰ γενικῶς ὡς μὴ ὤφελεν ἐπικρατοῦντα ἀδυσώπητα πάθη. Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀδιάκοπος τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης ἀξίωσις, ὅτι αὕτη εἶναι ἡ μόνη ἀναμάρτητος ἐξ ἧς πηγάζει πᾶσα ἀλήθεια καὶ πᾶσα ἐξουσία ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἤρχισε νὰ ἐπενεργῇ καὶ εἴς τινων ἐκ τῶν ἡμετέρων τὰ πνεύματα καὶ νὰ προκαλῇ παρ' αὐτοῖς ἀναλόγους μέχρι τινὸς ἀποφάνσεις. Οὕτω λ. χ. ὁ πατριάρχης Ἠσαΐας ὁ ἀθωνίτης (1323—1341), γράφων πρός τινα τῶν Ἀρμενίων μοῖραν προσελθοῦσαν τότε εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ἔλεγεν ὅτι ὁ Θεὸς καθωδήγησεν αὐτοὺς νὰ προσδράμωσι τῇ Καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ ὡς γνησίᾳ μητρί, «ἐπειδὴ καὶ μητρὸς λόγου ἡμεῖς ἐπέχομεν πρός τε ὑμᾶς καὶ πάντας τοὺς βουλομένους χριστιανοὺς καὶ εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι, ὡς καὶ ὑμεῖς ἀκριβῶς ἴστε, καὶ γὰρ ἐξ ἡμῶν τὰ ἱερὰ τῆς εὐσεβείας δόγματα ἀνὰ πᾶσαν φοιτῶσι τὴν οἰκουμένην, ἐξ ἡμῶν αἱ διδασκαλίαι τῶν θείων πατέρων, καὶ τῶν ἁγίων δὲ συνόδων αἱ θεόπνευστοι νομοθεσίαι ἐξ ἡμῶν ὡς ἀπὸ πηγῆς τινος εἰς τὸ τῆς ἐκκλησίας πλήρωμα ἐξεχύθησαν». Ὥστε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ ὑπέρογκον ἐκεῖνο τῶν παπῶν κυριαρχικὸν φρόνημα συνετέλει εἰς τὸ νὰ ἐξογκώνῃ ὁπωσοῦν, ἐκ διαλειμμάτων τοὐλάχιστον, καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τὸ ὕφος τοῦ λόγου.

Ἀλλὰ τὸ χείριστον, ἀπὸ τῶν τελευταίων τούτων περὶ ἑνώσεως ἀποπειρῶν προέκυψαν ἐμμέσως παρ' ἡμῖν νέαι ὀλέθριαι θρησκευτικαὶ ἔριδες. Τινὲς τῶν τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους Ἄθω μοναχῶν ἠξίουν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὅτι ἡσυχάζοντες καὶ προσευχόμενοι ἀθορύβως ἐπιδέχονται ἐν τῇ ψυχῇ ἀγαλλίασίν τινα καὶ ἄρρητον ἡδονὴν καὶ θείαν, καὶ φῶς ὁρῶσι τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς ἀστράπτον περὶ αὐτούς. Βραδύτερον δέ, ὅτε καὶ ἄλλοι τινὲς ἐπεχείρησαν νὰ ἐξηγήσωσι τὸ φαινόμενον τοῦτο, παρετήρησαν ὅτι τοιοῦτο φῶς περιήστραψε πολλοὺς ἐν τοῖς τοῦ διωγμοῦ καιροῖς ἀγωνιζομένους ὑπὲρ Χριστοῦ. Ἵνα δὲ ἀποδείξωσιν ἔτι μᾶλλον ὅτι δυνατὸν εἶναι τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς θεῖον καὶ ἄκτιστον φῶς θεάσασθαι, ἀνέφερον ὅτι ὁ Κύριος παραλαβὼν πρὸ τοῦ πάθους τοὺς προκρίτους τῶν μαθητῶν καὶ ἀνελθὼν ἐπὶ Θαβὼρ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος· οὗ μὴ φέροντες τὴν λαμπρότητα ὁρᾶν οἱ μαθηταὶ κατέπεσον ἐπὶ τὴν γῆν. Εἰ οὖν κἀκεῖνοι ἄνθρωποί τε ὄντες καὶ ἔτι ἀτελέστερον διακείμενοι τὸ περιαστράψαν αὐτοὺς θεῖον καὶ ἄκτιστον φῶς ἠδυνήθησαν ἰδεῖν, τί θαυμαστὸν εἰ καὶ νῦν τοὺς ἁγίους φαίημεν φῶς ὁρᾶν ἄνωθεν ἐλλαμπομένους ἐκ Θεοῦ; Οὕτω τοὐλάχιστον ἱστορεῖ ὁ Καντακουζηνὸς τὰ κατὰ τὰς ὀπτασίας τῶν μοναχῶν τούτων, οὓς καὶ **ἡσυχαστὰς** τούτου ἕνεκεν ἐκάλουν. Ἄλλοι ὅμως προσθέτουσιν ὅτι οἱ μοναχοὶ ἐκεῖνοι προσηύχοντο ἐπερείδοντες τὸν πώγωνα ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ προσηλοῦντες τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τοῦ ὀμφαλοῦ αὐτῶν, ὥστε ἐκ τοῦ ὀμφαλοῦ τούτου ἔβλεπον ἐξαστράπτον τὸ θεῖον φῶς. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ **εὐχίτας** (1) καὶ **ὀμφαλοψύχους** αὐτοὺς ἐκάλουν, ἅτε ἐν τῷ ὀμφαλῷ ἐνιδρύοντας τὴν ἕδραν τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων. Ὁπωσδήποτε αἱ ὀπτασίαι αὗται τῶν μοναχῶν τοῦ Ἄθωνος ἤθελον πιθανώτατα περιορισθῇ ἐν ταῖς μοναῖς αὐτῶν, ἐὰν δὲν παρίστατο εἰς μέσον ἄνθρωπος καταγγείλας καὶ ἐμπαίξας αὐτάς.

Ὑπῆρχε τότε ἐν τῇ Ἀνατολῇ μοναχός τις ἐκ Καλαβρίας ὁρμώμενος, ὀνόματι δὲ Βαρλαάμ, ὅστις ἐλθὼν ἐνταῦθα ἐξ Ἰταλίας νέος ἔτι, ἐν ἀρχῇ τῆς τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' βασιλείας, καὶ τιμηθεὶς ἕνεκα τῆς παιδείας αὐτοῦ, ἐκετράπη ὑπὸ τοῦ βασιλέως τὰς τελευταίας

(1) ***Εὐχῖται*** ἐκαλοῦντο μονοθεϊσταὶ αἱρετικοὶ τοῦ 4 μ. Χ. αἰῶνος ἐν Συρίᾳ καὶ Μεσοποταμίᾳ, οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ***Μασσιλιανοὺς*** ἢ ***Μασλαμίτας***, ὧν ἐν τῷ ὀνόματι εἰδόν τινες τοὺς Μωσλὶμ τοῦ 7 μ. Χ. αἰῶνος.

περὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν διαπραγματεύσεις. Ποικίλαι καὶ πολλάκις ἀντιφατικαὶ εἶναι αἱ περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου εἰδήσεις τῶν ἡμετέρων χρονογράφων καὶ ἰδίως τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ καὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ. Ὁ τελευταῖος οὗτος, ἀφοῦ τὸν ἐπροστάτευσε καὶ ἐνεπιστεύθη αὐτῷ τὸ ζωτικώτατον τότε λογιζόμενον ζήτημα τῆς ἑνώσεως, καὶ ἀφοῦ λέγει αὐτὸν νοῆσαί τε ὀξὺν καὶ τὰ νοηθέντα ἐξηγήσασθαι ἱκανώτατον, καὶ τὰ Εὐκλείδου καὶ Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος ἐκμελετήσαντα, καὶ διαβόητον περὶ ταῦτα ὄντα, ἔπειτα συνεμάχησε κατ' αὐτοῦ μετὰ *τῶν ἀντιπάλων του καὶ κατηγόρησεν αὐτὸν ὡς καθ' ὑπόκρισιν* μόνον τὰ τῶν Λατίνων ἀπωθήσαντα. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς, ἀφοῦ ὀλιγώρως ὁπωσοῦν ἐλάλησε περὶ τῆς παιδείας τοῦ ἀνδρός· ἀφοῦ διεκωμῴδησεν αὐτὸν ἐν διαλόγῳ ἐπιγραφομένῳ «Φλωρέντιος ἢ περὶ σοφίας»· ἀφοῦ ὑπέδειξεν αὐτὸν ἀείποτε ἐπιβουλεύσαντα τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, συμφωνῶν κατὰ τοῦτο πρὸς τὸν Καντακουζηνόν, ἔπειτα συνετάχθη μετ' αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀντιπάλων. Τὸ ἀληθὲς φαίνεται ὅτι ὁ Βαρλαὰμ εἶχε παιδείαν οὐ τὴν τυχοῦσαν, καί, ἂν ὄχι σταθερότητα φρονήματος πολλήν, βεβαίως ὅμως ὀρθότητα νοῦ ἐξαίρετον. Ὅταν ἐπετράπη τὰς περὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν διαπραγματεύσεις, ὑπερεμάχησεν ὑπὲρ τῶν δικαίων καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἀνατολικοῦ πληρώματος μετὰ μετριοπαθείας, συνέσεως καὶ ἐπιτηδειότητος, τὴν ὁποίαν ἤθελεν εἶναι ἀγνωμοσύνη νὰ μὴ ὁμολογήσωμεν. Ἐπιστρέψας δέ ὡς εἰκός, ἄπρακτος προσέβαλεν ὡς μὴ ὤφελε τὰς προεκτεθείσας μοναχικὰς ὀπτασίας καὶ ἔδωκεν οὕτως ἀφορμὴν εἰς μακρὰς καὶ ἀσκόπους θρησκευτικὰς ἔριδας. Οἱ μοναχοὶ εὗρον συνήγορον Παλαμᾶν τινα, «τῶν αὐτῶν προφερέστερον ἐν τοῖς λόγοις», γενόμενον δ' ἔπειτα ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης. Καθὼς πολλάκις συμβαίνει ἐν τοιαύταις συζητήσεσιν, ἐξέλιπε μετ' οὐ πολὺ ἐκ μέσου τὸ ἀρχικὸν τῶν ὀπτασιῶν γεγονός, ὅπερ ἠδύνατο ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ ὡς ἐκ τῶν συμφορήσεων αἵτινες πολλάκις συμβαίνουσι διὰ τὴν μακρὰν τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου ἔντασιν καὶ παράγουσι τὰς λεγομένας φωτοψίας. Ἐξετράπη δὲ ἡ συζήτησις εἰς τὰ περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἐν Θαβωρίῳ λάμψαντος φωτός, φωτὸς ἀκτίστου, ἔλεγον οἱ Παλαμῖται, ἐξ οὗ ὠφελούμενοι οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν κατηγόρησαν αὐτοὺς ἐπὶ διθεΐᾳ καὶ πυρολατρείᾳ, ἅτε ταυτίζοντας τὸ ἄκτιστον ἐν Θαβὼρ φῶς πρὸς αὐτὸν τὸν Θεόν. «Οὐδὲν γὰρ ἄκτιστον ὅ,τι μὴ Θεός· εἰ οὖν μήτε κτίσμα τὸ φῶς ἐκεῖνο μήτε Θεοῦ οὐσία (Θεὸν γὰρ οὐδεὶς ἑόρακε πώποτε), τί λοιπὸν ἢ δυσὶ λατρεύειν Θεοῖς, ἑνὶ μὲν τῷ πάντων δημιουργῷ, ὃν καὶ ἀόρατον πᾶς τις ἂν ὁμολογήσειε, δευτέρῳ δέ, τῷ καθ' ὑμᾶς ὁρωμένῳ ἀκτίστῳ τούτῳ φωτί;». Περὶ τῶν ζητημάτων τούτων ἀντηγωνίσθη κατ' ἀρχὰς ὁ Βαρλαὰμ πρὸς τὸν Παλαμᾶν. Βραδύτερον δὲ ἐπρωταγωνίστησεν ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς ἐν τῇ λογομαχίᾳ καί, συγκροτηθείσης συνόδου ταραχώδους, ἐθριάμβευσε μὲν ὁ Παλαμᾶς, ἐφυλακίσθη δὲ ὁ Γρηγορᾶς, οὐδὲ τότε παραιτηθεὶς τοῦ ἀγῶνος ἀλλ' ἐξακολουθήσας νὰ κεραυνοβολῇ τοὺς ἀντιδοξοῦντας διὰ λόγων ἐν κρυπτῷ συντασσομένων, οἵτινες ὅμως περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν καὶ ἐκρίθη εὔλογον νὰ δημοσιευθῶσι κατὰ πρῶτον ὡς παράρτημα τῆς ἐν Βόννῃ γενομένης ἐκδόσεως τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας τοῦ ἀνδρός. Ὁ δὲ Βαρλαὰμ ἀποδρὰς ᾤχετο πρὸς Ἰταλίαν καί, ἀπαρνηθεὶς τὸ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας δόγμα, ἀνεδείχθη αὐτόθι ἐπίσκοπος Ἱέρακος, καὶ ἔγραψε πολλὰ κατὰ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, ὑπὲρ ἧς εἶχεν ἄλλοτε τοσοῦτο δεξιῶς ὑπερμαχήσει. Μὴ παραλίπωμεν προσέτι νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν ἐν τῇ Δύσει ἀναβίωσιν τῆς ἑλληνομαθείας, ἐὰν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν ᾧ χρόνῳ διεπραγματεύετο τὰ περὶ τῆς ἑνώσεως συνήντησεν εἰς Αὐενιῶνα τὸν χαριέστατον τῆς Ἰταλίας ποιητὴν Πετράρχαν καὶ διδάσκαλος αὐτοῦ ἐγένετο τῆς γλώσσης τοῦ Ὁμήρου καὶ τοῦ Πλάτωνος. Πολὺ δὲ πρὶν ἢ διαλυθῇ ἡ προειρημένη ἔρις ἐγένετο θῦμα αὐτῆς, ἕνεκα ὑπερβάλλοντος θρησκευτικοῦ ζήλου, αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Ἀνδρόνικος Γ´. Διότι θελήσας νὰ προεδρεύσῃ

δημοσίας συνδιαλέξεως περὶ αὐτῆς γενομένης ἐν τῷ μεγάλῳ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ὅπου συνέρρευσαν ἄπειροι ἀκροαταὶ ἢ μᾶλλον θεαταί, καὶ μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς ἁπλῆν προεδρίαν, ἀλλὰ διὰ μακροῦ δημηγορήσας, ἐξῆλθε τοῦ θεάτρου τούτου κατάκοπος. Ἔπειτα δὲ περὶ μέσας νύκτας δειπνήσας πλειότερον τοῦ δέοντος ἔπεσεν εἰς μακρὰν λιποθυμίαν καὶ ὅτε ἀνέκυψεν ἐξ αὐτῆς κατελήφθη ὑπὸ πυρετοῦ σφοδροτάτου, ἐξ οὗ ἀπέθανε μετ' ὀλίγας ἡμέρας τῇ 15 Ἰουνίου 1341.

Περὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα κατέτριβον τὸν χρόνον καὶ τὰς ἠθικὰς καὶ ὑλικὰς τοῦ κράτους δυνάμεις ὁ Ἀνδρόνικος Γ' καὶ ὁ σύμβουλος αὐτοῦ Καντακουζηνός, ἐνῷ ὁ Οὐρχὰν ἠσχολεῖτο ἀδιαλείπτως περὶ τὴν ῥύθμισιν καὶ τὴν παγίωσιν τῶν θεσμῶν, διὰ τῆς ἐπιτηδείας τῶν ὁποίων ἐφαρμογῆς ἔμελλε μετ' οὐ πολὺ νὰ κεραυνοβοληθῇ ὁ χριστιανικὸς τῆς Ἀνατολῆς κόσμος. Καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρονίκου τὰ πράγματα, ἀντὶ νὰ βελτιωθῶσιν, ἐχειροτέρευσαν ἀπ' ἐναντίας. Οἱ δύο υἱοὶ τοῦ ἀποθανόντος βασιλέως, Ἰωάννης καὶ Μανουήλ, ἦσαν ἀνήλικοι ἢ μᾶλλον παῖδες, διότι ὁ πρεσβύτερος Ἰωάννης ἦτο τότε μόλις ἐννεαετής. Ἐντεῦθεν ἐννοεῖται ὁποῖον στάδιον ἀνεῴχθη εἰς τὴν φιλαρχίαν τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὅστις καὶ ζῶντος ἔτι τοῦ Ἀνδρονίκου Γ' ἐλογίζετο ὡς ὁ κύριος τοῦ κράτους κυβερνήτης, καίτοι ἠρκεῖτο εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου δομεστίκου. Ὁ Καντακουζηνὸς δὲν ἐστερεῖτο, ὡς ἠξεύρομεν, ἀρετῶν τινων· ἀλλ' ἡ παρακμὴ εἰς ἣν περιῆλθεν ἤδη ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν κοινωνία ἦτο τοιαύτη ὥστε καὶ αὗται αἱ ἀρεταὶ τὰς ὁποίας ἐκ διαλειμμάτων παρῆγεν ἔτι δὲν ἠδύναντο εἰμὴ νὰ εἶναι μετριώταται. Ὁ ἀνὴρ ἀπέδειξε πολλάκις ὅτι ἦτο προσωπικῶς ἀνδρεῖος καὶ ὅτι εἶχε νοῦν πρακτικόν· ἀντὶ ὅμως νὰ μεταχειρισθῇ τὰ προτερήματα ταῦτα εἰς τὸ νὰ διοργανώσῃ δυνάμεις ἰθαγενεῖς ἱκανὰς νὰ καταβάλωσι μὲν τοὺς ἐσωτερικοὺς αὐτοῦ ἀντιπάλους, νὰ περιστείλωσι δὲ τοὺς ἐξωτερικοὺς πολεμίους, ἠγωνίσθη πάντοτε νὰ ὑποστηριχθῇ διὰ ῥᾳδιουργιῶν καὶ συμμαχιῶν ὀλεθρίων. Ἀπέδειξε πολλάκις ὅτι δὲν ἦτο αἱμοβόρος, ἀλλὰ διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν ἐπιείκειάν του κατήντησε νὰ ἴδῃ καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον υἱὸν παρεμβάλλοντα αὐτῷ προσκόμματα. Ἀπέδειξε πολλάκις ὅτι ἠγάπα τὴν ἀρχήν· καὶ ὅμως, ἀφοῦ ἵνα καταλάβῃ αὐτὴν ηὔξησε πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν κοινὴν ἀμηχανίαν, ἔπειτα, ἀντὶ ν' ἀνταγωνισθῇ καρτερικῶς πρὸς τὴν ἀμηχανίαν ταύτην, παρῃτήθη τῶν πραγμάτων ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας καὶ γενόμενος μοναχὸς ἠσχολήθη ἐπὶ 30 περίπου ἔτη εἰς τὸ νὰ συγγράφῃ ἱστορίας, ἵνα διδάξῃ τοὺς μεταγενεστέρους ὅτι αὐτὸς καὶ μόνος ἦτο ἄξιος τῆς ἀρχῆς, λησμονῶν ὅτι ἡ καλυτέρα τούτου ἀπόδειξις ἤθελεν εἶναι ἂν διατηρήσας αὐτὴν ἔσῳζε τὸ κράτος.

Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἄνθρωπος εἰς ὃν περιῆλθον φυσικῷ τῷ λόγῳ τὰ πράγματα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'. Ὁ Καντακουζηνὸς προσελθὼν πρὸς τὴν χηρεύουσαν βασιλίδα Ἄνναν διεβεβαίωσεν αὐτὴν ὅτι εἶναι πρόθυμος νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς σωτηρίας τῶν ἀνηλίκων βασιλοπαίδων· καὶ τῷόντι διέταξεν ἀμέσως, τῇ συναινέσει αὐτῆς, τὰ δέοντα περὶ τούτου, ἐτέλεσεν ἔπειτα ἰδίᾳ δαπάνῃ πολυτελεστάτην κηδείαν τοῦ ἀποβιώσαντος φίλου του καὶ συγχρόνως ἐξέδωκε τὰς ἀναγκαίας διαταγὰς πρὸς ἅπαντας τοὺς στρατιωτικούς, διοικητικοὺς καὶ οἰκονομικοὺς ὑπαλλήλους τοῦ κράτους. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἤρχισεν ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ὑπόκωφος κατ' αὐτοῦ ἀντιπολίτευσις, πρὸ πάντων παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΔ' τοῦ Καλέκα, ἐπιλεγομένου καὶ Ἀπρηνοῦ (ἐξ Ἄπρω, πόλεως ἀσιανῆς, ἐξ ἧς κατήγετο). Ὁ πατριάρχης ἐβεβαίου ὅτι δὲν θέλει μιμηθῆ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ Ἀρσενίου τοῦ ἐπιτρέψαντος ν' ἀποβληθῇ τῆς βασιλείας ὁ τελευταῖος τῶν Λασκάρεων, μὴ ἐννοῶν ὅτι διὰ τοιούτων λόγων προσέβαλλε καιρίως τὰ δικαιώματα τῶν Παλαιολόγων τοὺς ὁποίους ἠξίου νὰ προστατεύσῃ, ἅτε ἀναμιμνήσκων ὅτι καὶ αὐτοὶ δι'

ἁρπαγῆς εἶχον καταλάβει τὴν ἀρχήν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ βασίλισσα αὐτή, ἅμα συνελθοῦσα ὀλίγον ἀπὸ τῆς θλίψεως ἣν συνησθάνθη διὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της, δὲν ἐπεδείκνυε πολὺν ὑπὲρ τοῦ Καντακουζηνοῦ ζῆλον, οὗτος ἠθέλησε, καθὰ ἱστορεῖ, νὰ παραιτηθῇ τῶν δημοσίων πραγμάτων καὶ δὲν μετεπείσθη εἰμὴ ἐνδίδων, καθὰ πάντοτε αὐτὸς ἱστορεῖ, εἰς τὰς παρακλήσεις τῆς βασιλίδος καὶ αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου.

Ἡ συνδιαλλαγὴ ὅμως αὕτη δὲν ἦτο δυνατὸν εἰμὴ νὰ εἶναι πρόσκαιρος, διότι οἱ μὲν ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐφθόνουν τὸ ἀξίωμα τοῦ Καντακουζηνοῦ, οἱ δὲ φίλοι προσδοκῶντες παρ᾽ αὐτοῦ μεγάλας ἀμοιβάς, ἐὰν βασιλεύσῃ, ἦσαν ἀνυπόμονοι νὰ ἴδωσιν αὐτὸν περιβαλλόμενον τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ὅθεν μετ᾽ οὐ πολύ, ἅμα ὁ μέγας δομέστικος ἠναγκάσθη ὑπὸ τῶν ποικίλων τοῦ κράτους περισπασμῶν νὰ ἐξέλθῃ τῆς πρωτευούσης, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν τοῦ στρατοῦ ἡγεμονίαν, οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ἀνδρὸς ἔσπευσαν νὰ διενεργήσωσι τὴν καθαίρεσιν αὐτοῦ. Τῆς συνωμοσίας ταύτης προΐσταντο ὁ μέγας δοὺξ Ἀπόκαυχος (τὸν ὁποῖον ἐξελεγχθέντα πρὸ μικροῦ ἀμελῆ περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος εἶχεν ἀποβάλλει τῆς ὑπηρεσίας ὁ Καντακουζηνός), ὁ πατριάρχης, αὐτὸς ὁ πενθερὸς τοῦ Καντακουζηνοῦ Ἀνδρόνικος Ἀσάν, ὅστις εἶχε, φαίνεται, ἀφορμάς τινας δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ γαμβροῦ του, ἕτεροί τινες ἐκ τῶν τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας, καὶ προσέτι ὁ μέγας δρουγγάριος Γαβαλᾶς καὶ ὁ μέγας στρατοπεδάρχης Χοῦμνος. Ἡ βασιλίς, ἥτις ἐδυσπίστει ὁσημέραι πλειότερον πρὸς τὸν Καντακουζηνόν, συνῄνεσεν εἰς τὰ παρασκευαζόμενα καὶ προεχειρίσατο τὸν Ἀπόκαυχον ἔπαρχον Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ δευτερότοκος τοῦ Καντακουζηνοῦ υἱὸς Ἀνδρόνικος καὶ ἡ μήτηρ τοῦ μεγάλου δομεστίκου ἐφυλακίσθησαν, ἡ δὲ γηραιὰ καὶ σεβασμία αὕτη γυνὴ ἀπεβίωσε μάλιστα κατ᾽ ἐκείνας τὰς ἡμέρας, ἔντρομος γενομένη διὰ τὰς ἀντηχούσας πανταχόθεν κατὰ τοῦ υἱοῦ της κατακραυγάς. Ὁ ἐξεγερθεὶς ὄχλος ἐλῄστευσε τὸ μέγαρον τοῦ μεγάλου δομεστίκου καὶ τὰς οἰκίας τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, οἵτινες ἐδραπέτευσαν πρὸς τὸν προστάτην αὐτῶν διατρίβοντα μετὰ τοῦ στρατοῦ ἐν Διδυμοτείχῳ. Ἐκεῖ μαθὼν τὰ γινόμενα ὁ Καντακουζηνὸς ἔγραψε πρὸς τὴν βασιλίδα ἐξαιτούμενος τὴν ἄδειαν νὰ προσέλθῃ ἵνα δικαιολογηθῇ· ἀλλ᾽ οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοῦ συνελήφθησαν, αὐτὸς δὲ διετάχθη ἀποσχόμενος τῶν πραγμάτων νὰ μὴ ἐξέλθῃ τῆς Διδυμοτείχου πύλης μέχρις οὗ ἀποφασισθῶσι περὶ αὐτοῦ τὰ δέοντα. Τότε οἱ περὶ αὐτὸν ὀπαδοὶ προέτρεψαν αὐτὸν ν᾽ ἀνακηρυχθῇ βασιλεύς· καὶ τφόντι ὁ Καντακουζηνὸς δὲν ἐδίστασε πλέον νὰ ἐνδυθῇ τὴν βασιλικὴν ἐσθῆτα καὶ ἔπειτα νὰ κατακοσμήσῃ τοὺς πόδας διὰ τῶν ἐρυθρῶν κρηπίδων. Καὶ ταύτην μὲν τὴν ἐπίσημον στολὴν ἐνέδυσαν αὐτὸν οἱ πλησιέστατοι τῶν συγγενῶν καὶ οἱ ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ τῶν μισθοφόρων Λατίνων. Τὸν δὲ βασιλικὸν πῖλον κείμενον ἐπ᾽ ἐδάφους πρὸ τῆς εἰκόνος τῆς Θεομήτορος, αὐτὸς λαβὼν ἰδίᾳ χειρὶ ἐπέθηκε τῇ κεφαλῇ. Ἀλλ᾽ ὅμως ἐπιτηδευόμενος πάντοτε εὐλάβειαν πρὸς τὸν βασιλεύοντα οἶκον ἐκανόνισεν ὥστε ἐν ταῖς ἱεροτελεστίαις καὶ ταῖς εὐφημίαις πρώτη μὲν νὰ μνημονεύεται ἡ βασιλὶς Ἄννα, μετ᾽ ἐκείνην ὁ υἱὸς αὐτῆς Ἰωάννης καὶ τρίτος ὁ Καντακουζηνὸς Ἰωάννης, ὁ βασιλεύς, ἅμα Εἰρήνῃ τῇ βασιλίδι· τὴν δ᾽ ἐπιοῦσαν ἀποδυσάμενος τὰ χρυσόπαστα ἱμάτια περιεβάλετο αὖθις τὰ πένθιμα ἕνεκα τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως, ἅτινα ἦσαν κατ᾽ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου λευκά.

Ὁ Καντακουζηνὸς διηγεῖται ἐν ταῖς ἱστορίαις αὐτοῦ ὅτι, ἐπειδὴ ἐκ τῶν βασιλικῶν ἐσθήτων ἃς περιεβλήθη κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἀναρρήσεως ἡ μὲν ἐνδοτέρα συνέβη νὰ εἶναι μᾶλλον τοῦ δέοντος στενή, ἡ δὲ ἐξωτέρα πολλῷ εὐρυτέρα τοῦ δέοντος, εἷς τῶν παρόντων φίλων προοιωνιζόμενος ἐκ τούτου τὰ μέλλοντα γενέσθαι εἶπεν ὅτι κατ᾽ ἀρχὰς μὲν ὁ βασιλεὺς εἰς πολλὴν θέλει περιέλθει ἀπορίαν, τὰ δ᾽ ὕστερον ἔσονται ἐκ διαμέτρου εὐρύτερα τοῦ δέοντος

καὶ πολλὴν παρεχόμενα τὴν ἄνεσιν. Ἀλλὰ δυστυχῶς δι' αὐτὸν καὶ διὰ τὸ κράτος ἡ ἄνεσις αὕτη δὲν ἐπῆλθε ποτέ. Ἐκ πρώτης ἀφετηρίας πᾶσαι σχεδὸν αἱ πόλεις παρήκουσαν τῶν διαταγῶν τοῦ νέου βασιλέως, ὥστε ἤρχισεν οὕτω μακρὸς ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει Παλαιολόγων, καθότι ἀμφότεροι οἱ διαμαχόμενοι, πρὸ πάντων ὅμως ὁ Καντακουζηνός, περιέπεσον εἰς τὸ ἀσύγγνωστον ἁμάρτημα τοῦ νὰ ἐπιζητήσωσι τὴν συνδρομὴν τῶν δύο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐπικινδυνοτέρων πολεμίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῶν Σέρβων καὶ τῶν Τούρκων. Καὶ πῶς εἶχον μὲν τότε οἱ Τοῦρκοι εἶναι γνωστὸν εἰς ἡμᾶς, οἱ δὲ Σέρβοι, οὓς πολλάκις ἀνεφέραμεν ὡς ἀποτελοῦντας μικράν τινα σλαυικὴν ἡγεμονίαν, ἐκτήσαντο περὶ τὰ μέσα τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος πολλὴν δύναμιν καὶ δόξαν ὑπὸ τὸν βασιλέα Στέφανον Δουσσάν, γενόμενοι κύριοι τῶν πλείστων βορειοτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἀκριβέστερον τὰ περὶ τούτου θέλομεν ἱστορήσει κατωτέρω πραγματευόμενοι τὰ κατὰ τὰς χώρας ταύτας ἐπὶ τῶν προκειμένων χρόνων. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν μόνον ὅτι ὁ Δουσσὰν τοσοῦτον ὀλίγον ἔκρυπτε τὰς κατακτητικὰς αὐτοῦ ἀξιώσεις ὥστε μετ' οὐ πολὺ ἐπεκλήθη αὐτοκράτωρ Σερβίας καὶ Ρωμανίας, δεσπότης Ἄρτης καὶ κόμης Βλαχίας (ἤτοι Θεσσαλίας). Καὶ ἐν τούτοις παρὰ τούτου τοῦ ἀνδρὸς ἐζήτησεν ἐπικουρικὰ στρατεύματα ὁ Καντακουζηνός, ἐνῷ ἦτο ἐκ προοιμίου γνωστὸν ὅτι τὰ λεγόμενα ταῦτα ἐπικουρικὰ στρατεύματα δὲν ἔμελλον νὰ ἀποδώσωσι ποτὲ εἰς τὸ κράτος ὅσα φρούρια καὶ ὅσας πόλεις εἶχον ἀφαιρέσει ἀπὸ τῶν Παλαιολόγων. Ἡ δὲ πρὸς τοὺς Τούρκους συμμαχία αὐτοῦ ὑπῆρξεν, εἰ δυνατόν, ἔτι αἰσχροτέρα. Ὁσάκις ὁμιλοῦμεν ἐνταῦθα περὶ Τούρκων διακριτέον, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, τοὺς Ὀσμανίδας ἀπὸ τῶν ἄλλων τουρκομανικῶν δυναστῶν τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Τῶν τελευταίων τούτων αἱ ἐπιδρομαὶ εἰς τὴν Εὐρώπην σκοπὸν εἶχον τὴν λαφυραγωγίαν· οἱ δὲ πρῶτοι ἐξακολουθοῦντες νὰ ὀργανίζωνται ὑπὸ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Οὐρχὰν ἀπέβλεπον εἰς κατακτήσεις μονιμωτέρας. Ἀμφότεροι δὲ ἐκλήθησαν ἐπὶ τοῦ ὀλεθρίου τούτου μεταξὺ τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολέμου νὰ ἀναμιχθῶσιν εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ κράτους τούτου πράγματα καὶ ἕκαστος ὠφελήθη ἐκ τούτου φυσικῷ τῷ λόγῳ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ ὃν ἐπεδίωκεν. Ὁ Οὐμούρμπεϋς, ὁ δυνάστης Ἀϊδινίου, μετὰ τοῦ ὁποίου ὁ Καντακουζηνὸς εἶχε συνάψει πρὸ καιροῦ προσωπικὴν φιλίαν, ἦλθε τῷ 1342 εἰς βοήθειαν αὐτοῦ μετὰ στόλου συγκειμένου μὲν ἐκ τριακοσίων ὀγδοήκοντα, ὡς λέγεται, πλοίων, κομίζοντος δὲ 28.000 μαχητῶν. Καὶ ἔκτοτε ἐπὶ πολλὰ ἔτη οἱ ἐπίκουροι οὗτοι ἐξηκολούθησαν δηοῦντες τὴν Θράκην ἐπ' ὀνόματι τοῦ Καντακουζηνοῦ. Προσεγγίζοντος τοῦ χειμῶνος ὁ Οὐμούρμπεϋς ἐπέστρεφεν ἑκάστοτε εἰς τὴν Ἀσίαν συνεπαγόμενος τὰ λάφυρα ὅσα εἶχεν ἁρπάσει ἀπὸ τῶν δυστυχῶν τῆς ὑπαίθρου χώρας κατοίκων καὶ ἐνίοτε ἀξιόλογα χρηματικὰ ποσὰ πληρωθέντα εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῆς βασιλίδος Ἄννης, ἵνα καταπείσῃ αὐτὸν νὰ ἀπέλθῃ, καὶ ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἀπήρχετο μέν, παρωτρύνετο δὲ ἔτι μᾶλλον νὰ ἐπανέλθῃ κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος. Εἰς ποίας θυσίας ὑπεβάλλετο ἡ Ἄννα ἵνα πληρώσῃ τὰ ποσὰ ταῦτα ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι τῷ 1342 ἡ χρηματικὴ ἀμηχανία ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε ἠναγκάσθη νὰ δανεισθῇ παρὰ τῶν ἐπιτρόπων τοῦ ἐν Ἐνετίᾳ Ἁγίου Μάρκου 30.000 φλωρία, ἐνεχυριάσασα εἰς αὐτοὺς τὰ κειμήλια τοῦ στέμματος, τὰ ὁποῖα καὶ ἔμειναν ἐν τῷ θησαυροφυλακίῳ τῆς ἐκκλησίας, διότι τὸ δάνειον ἐκεῖνο δὲν κατωρθώθη νὰ ἀποδοθῇ ποτέ. Καὶ ἐν τούτοις ὁ Οὐμούρμπεϋς δὲν ἔπαυε τὰς ἐπιδρομὰς αὐτοῦ. Τούτου ἕνεκεν ἡ βασιλὶς Ἄννα ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Οὐρχάν. Τότε ὅμως ὁ Καντακουζηνὸς συνῆψεν ὡσαύτως διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Ὀσμανιδῶν, ὅστις προέτεινεν ὡς ὅρον τῆς συμμαχίας νὰ λάβῃ σύζυγον μίαν τῶν θυγατέρων τοῦ βασιλέως τούτου. Ὁ Καντακουζηνὸς βεβαιοῖ ὅτι, συμβουλευθεὶς οὐ μόνον μετὰ τῶν οἰκείων καὶ τῶν ἐν τέλει ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦ Οὐμούρμπεϋ περὶ τῆς

Ο ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ ΠΡΟΕΔΡΕΥΩΝ ΤΗΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΟΥ 1351 (Ε΄α΄ 194)

(Εἰκὼν βυζαντινοῦ χειρογράφου τοῦ 1375· Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη Παρισίων)

Ὁ αὐτοκράτωρ καθήμενος περιστοιχίζεται ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων, κληρικῶν καὶ ἀνωτέρων τιτλούχων.

προτάσεως ταύτης, ἤκουσε παρὰ πάντων ὅτι συμφέρει τὰ μάλιστα ἡ παραδοχὴ αὐτῆς. Καὶ ἐτελέσθη λοιπὸν τῷ 1346 ὁ ἀλλόκοτος οὗτος γάμος, ἀλλόκοτος οὐ μόνον διότι ἄνθρωπος ἀξιῶν ὅτι εἶναι χριστιανὸς ἔδιδε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ σύζυγον εἰς δεινότατον τοῦ χριστιανισμοῦ πολέμιον ἀλλὰ καὶ διότι κόρη νέα ἠναγκάζετο νὰ συνοικήσῃ μετὰ πρεσβύτου, θίγοντος τὸ 60 τῆς ἡλικίας ἔτος. Ἐν τούτοις ὁ παράδοξος ἐκεῖνος βασιλεὺς καὶ ἱστοριογράφος ἐνασμενίζεται περιγράφων τὴν τελετὴν ἥτις ἐγένετο περὶ Σηλυβρίαν κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς κόρης αὐτοῦ εἰς τὴν πρεσβείαν ἢ μᾶλλον τὴν στρατιάν, ἣν κατὰ πρόσκλησίν του ἔπεμψεν αὐτόθι ἐπὶ τούτῳ ὁ Οὐρχάν. Ὁ Καντακουζηνὸς βεβαιοῖ ἐπανειλημμένως ὅτι ἐγένοντο ὅσα ἔθος εἶναι τοῖς βασιλεῦσι ποιεῖν ἐπὶ ταῖς θυγατράσι πρὸς γάμον ἀγομέναις. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι γάμος ἐκκλησιαστικὸς δὲν ἐτελέσθη. Βεβαιοῖ προσέτι ὅτι ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ διέσωσεν ἀβλαβῆ τὴν πίστιν, καίτοι πολλαὶ ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ Οὐρχὰν καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀπόπειραι νὰ μεταπείσωσιν αὐτήν. Οὐδ' ἀμφιβάλλομεν περὶ τούτου, ἀλλ' ὅ,τι ἔτι ἀσφαλέστερον γνωρίζομεν εἶναι ὅτι ὁ τερατώδης οὗτος γάμος οὔτε τὸν Καντακουζηνὸν αὐτὸν οὔτε τὸ κράτος ὠφέλησε τὸ παράπαν.

Καὶ ἂν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ ὁ Οὐρχὰν τὴν εἰλικρινῆ πρόθεσιν τοῦ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸν πενθερὸν αὐτοῦ καὶ τὸ κράτος τούτου, τὸ πρᾶγμα ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ἀδύνατον. Δὲν ἤρκει νὰ καταβάλῃ τὴν βασιλίδα Ἄνναν καὶ τὰ τέκνα της καὶ τοὺς ὀπαδούς· δὲν ἤρκει νὰ περιστείλῃ τοὺς ποικίλους πολεμίους ὅσοι ὠφελούμενοι ἐκ τῶν ἐμφυλίων ἐκείνων διενέξεων ἠκρωτηρίαζον ἀδιακόπως τὸ κράτος, ἰδίως δὲ τοὺς τότε ἐπί τινα χρόνον παντοδυνάμους γενομένους Σέρβους· ἔπρεπε πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ ἐμπνεύσῃ καὶ σύνεσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἵτινες, προϊστάμενοι τῶν πραγμάτων, ἐξετράπησαν τότε εἰς πραγματικὴν μανίαν. Εἰς ἑκάτερον τῶν δύο ἀντιπάλων στρατοπέδων ἐπεκράτει ἀναρχία δεινή. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ἀπόκαυχος ἐξώρισε τὸν σύντροφον αὐτοῦ Γαβαλᾶν· ἔπειτα οἱ ἐπὶ ὑπονοίαις προδοσίας φυλακισθέντες ἄνθρωποι ἐδολοφόνησαν τὸν Ἀπόκαυχον· ἔπειτα ὁ ὄχλος καὶ ἰδίως οἱ ναῦται, οἵτινες ἦσαν ἀφωσιωμένοι εἰς τὸν ἀρχαῖον τοῦτον ἀρχηγόν, κατέσφαξαν ὅλους τοὺς φυλακισμένους καὶ ὅλους τοὺς ὀπαδοὺς αὐτῶν. Ἀνάλογα δὲ συνέβησαν καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἥτις ἔμενε πάντοτε πιστὴ εἰς τοὺς Παλαιολόγους. Πλὴν τούτων οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει περιῆλθον εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἐν Γαλατᾷ ἑδρεύοντας ἰσχυροὺς Γενουαίους καὶ ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ πληρώσωσιν εἰς αὐτοὺς βαρείας ἀποζημιώσεις. Ὁ δὲ Καντακουζηνὸς πάλιν, ἀντὶ νὰ φροντίσῃ νὰ γίνῃ κύριος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπερ ἔπρεπεν, ὑποθέτομεν, νὰ εἶναι ὁ σπουδαιότατος αὐτοῦ σκοπός, ἐστέφετο τὸ δεύτερον ἐν Ἀδριανουπόλει ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἱεροσολύμων καὶ καθῄρει δι' αὐτοῦ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἐπισκόπων τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπελπισθεὶς δὲ νὰ καταλάβῃ τὴν βασιλεύουσαν διὰ πολέμου περιεφέρετο εἰς τὰ πέριξ ἀγωνιζόμενος νὰ παρεισδύσῃ εἰς αὐτὴν διὰ προδοσίας. Ἀλλὰ συγχρόνως περιεστοιχισμένος ὢν καὶ αὐτὸς ὑπὸ προδοτῶν ἐκινδύνευε νὰ γίνῃ θῦμα αὐτῶν καθ' ἑκάστην. Τελευταῖον, κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1347, τινὲς τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μισθοφόρων ἀνέῳξαν αὐτῷ τὴν χρυσῆν πύλην ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν καθ' ἣν ἡ βασιλὶς Ἄννα ἐνόμισε κατάλληλον τὴν περίστασιν νὰ συγκροτήσῃ ἐκκλησιαστικὴν σύνοδον πρὸς κατάπαυσιν τῆς ἐξακολουθούσης μεταξὺ τῶν Παλαμιτῶν καὶ τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν ἔριδος, καὶ μετὰ τὴν σύνοδον ἔδιδε γεῦμα πολυτελὲς εἰς τοὺς μετασχόντας αὐτῆς ἄνδρας. Ἡ βασιλὶς ἠναγκάσθη νὰ διακόψῃ τὸ συμπόσιον, ἵνα συνθηκολογήσῃ πρὸς τὸν ἐμβαλόντα εἰς τὴν πόλιν Καντακουζηνόν. Καὶ προσηνέχθη μὲν οὗτος κατὰ τὴν συνήθειάν του ἐπιεικῶς. Συνεφώνησεν ὅτι θέλει ἄρχει τῶν πραγμάτων ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τὸν νέον βασιλέα Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον καὶ ἐπέτρεψεν εἰς τὴν βασιλίδα Ἄνναν τὸ πλεῖστον τῶν ἀνα-

κτόρων, αὐτὸς καταλαβὼν μίαν μόνον αὐτῶν πλευράν. Ἀλλ' ὁ συμβιβασμὸς οὗτος δὲν ἀποκατέστησε τὴν κοινὴν εἰρήνην.

Οἱ περιστοιχίζοντες τὸν Καντακουζηνὸν τυχοδιῶκται θέλοντες νὰ λάβωσιν ὅσον ἐνδέχεται πλειότερα λάφυρα ἠξίουν ὅτι εἶναι ἄδικον οἱ νικηταὶ μετὰ τοσαῦτα παθήματα νὰ ἐξισωθῶσι πρὸς τοὺς νικηθέντας. Ὅτε τῇ 10 Μαΐου 1347 ὁ Καντακουζηνὸς ἐνόμισε πρέπον νὰ στεφθῇ καὶ τρίτην φορὰν ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ στρατιῶται ἀπήτησαν θορυβωδῶς νὰ παραλάβῃ συνάρχοντα τὸν υἱόν του Ματθαῖον. Ἡ στάσις αὕτη κατηυνάσθη, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Ματθαῖος Καντακουζηνὸς ἀνεκηρύχθη βασιλεὺς ἐν Ἀδριανουπόλει, μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας ἡ δραμοῦσα αὐτόθι μήτηρ του κατέπεισεν αὐτὸν νὰ παραιτηθῇ τοῦ ἀξιώματος τούτου, ὥστε ἀνεβλήθη ὁ μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ πόλεμος. Ἕτερος ὅμως πόλεμος ἐξερράγη ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διότι ὁ Καντακουζηνὸς καταργήσας ἢ ἐλαττώσας τὰ λιμενικὰ τῆς βασιλευούσης δικαιώματα ἠθέλησεν οὕτω νὰ προσελκύσῃ εἰς αὐτὴν τὸ ἐμπόριον, τὸ ὁποῖον ἤκμαζεν εἰς τὸν ὑπὸ τῶν Γενουαίων κατεχόμενον Γαλατᾶν. Ἐντεῦθεν παροξυνθέντες οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐπανέλαβον τὰς ἐχθροπραξίας, αἵτινες διήρκεσαν ἐπὶ τέσσαρα ἔτη, 1348—1352, καὶ καθ' ἅς, ἀφοῦ ἥ τε Κωνσταντινούπολις καὶ ὁ Γαλατᾶς ἔπαθον πλείστας ὅσας ζημίας, ὁ Καντακουζηνὸς ἐπὶ τέλους κατετροπώθη ἐν μεγάλῃ ναυμαχίᾳ, καίτοι εἶχε συμμάχους τοὺς Ἐνετοὺς καὶ τοὺς Καταλανούς. Ἠναγκάσθη λοιπὸν νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην πρὸς τοὺς Γενουαίους, δι' ἧς οὐ μόνον ἐπεκύρωσεν ὅλα τὰ ἀρχαῖα αὐτῶν προνόμια ἀλλὰ καὶ ἐπεξέτεινε τὰς ἐν Γαλατᾷ κτήσεις των καὶ ὑπέσχετο νὰ παύσῃ πᾶσαν πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς καὶ Καταλανοὺς σχέσιν ἐφ' ὅσον ἐξηκολούθει ὁ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Γενούης πόλεμος. Ταῦτα δὲ συνέβαινον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνῷ οἱ μὲν Σέρβοι δὲν ἔπαυον τὰς ἐπιδρομὰς αὐτῶν, περὶ Ἀδριανούπολιν δὲ καὶ Διδυμότειχον ἐξερράγη νέος ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ Ματθαίου Καντακουζηνοῦ καὶ Ἰωάννου Παλαιολόγου. Τῆς συμφορᾶς ταύτης παραίτιος δὲν ἦτο ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός· ἀπ' ἐναντίας εἶχε προσπαθήσει παντὶ σθένει νὰ προλάβῃ αὐτήν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθη νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ υἱοῦ του, καὶ ὁ μὲν Ἰωάννης Παλαιολόγος κατέφυγεν εἰς Τένεδον, ὁ δὲ Ματθαῖος μετὰ τοσαύτας ματαιωθείσας ἀποπείρας ἐστέφθη ἐν ἀρχῇ τοῦ 1354 εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς συνάρχων τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

Ἂν ὁ τελικὸς σκοπὸς τῶν μακρῶν καὶ ποικίλων ἀγώνων τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἦτο νὰ βασιλεύσῃ ὁπωσδήποτε, κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ἐφαίνετο ὅτι ἐπέτυχεν ὁριστικῶς τοῦ σκοποῦ τούτου, διότι οὐ μόνον ἐβασίλευεν ἀλλὰ καὶ ἐξέβαλε τῆς βασιλείας τοὺς Παλαιολόγους. Δὲν ἔμελλεν ὅμως νὰ ἀπολαύσῃ ἐπὶ μακρὸν χρόνον τὴν εὐτυχίαν ταύτην. Δύο ἀλλεπάλληλα γεγονότα ἦλθον νὰ διαλύσωσι τὰ ὄνειρά του καὶ νὰ ρίψωσιν αὐτὸν πάλιν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν. Εἴπομεν ὅτι ὁ Οὐρχάν, καὶ ἂν ἤθελε νά τον σώσῃ, δὲν ἠδύνατο· ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἤθελεν. Ἐνῷ τῷ 1348 ἦλθεν εἰς Σκούταρι, ἵνα ἐπισκεφθῇ μεθ' ὅλης αὐτοῦ τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς αὐλῆς τὸν πενθερόν του, καὶ πολλὰ ἐγένοντο τότε αὐτόθι κυνηγέσια καὶ συμπόσια, μετ' ὀλίγον μοῖρα ἀξιόλογος Ὀσμανιδῶν διαπεράσασα τὸν Ἑλλήσποντον ἐπεχείρησε δεινὴν δῄωσιν τῶν θρᾳκικῶν καὶ τῶν μακεδονικῶν πόλεων. Ἔπειτα ὁ Οὐρχὰν συνεμάχησεν ἀναφανδὸν μετὰ τῶν Γενουαίων, τῶν πολεμουμένων τότε ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ. Μετ' ὀλίγον δέ, ὠφελούμενος ἐκ τῆς ὁσημέραι προϊούσης ἀναρχίας τοῦ κράτους, κατέλαβε μονίμως πολλὰ τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου φρούρια καὶ ἰδίως τὴν Καλλίπολιν, ἀφ' ἧς ὁρμώμενοι οἱ Ὀσμανίδαι ἔμελλον νὰ κατακλύσωσι μετ' οὐ πολὺ πᾶσαν τὴν Θρᾴκην καὶ Μακεδονίαν.

Εἰς μάτην ὁ Καντακουζηνὸς ἐζήτησε παρὰ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ τὴν ἀπόδοσιν τῶν εὐρωπαϊκῶν τούτων φρουρίων. Ὁ Οὐρχάν, ἀφοῦ κατ' ἀρχὰς προσεποιήθη ὅτι εἶναι

εὐδιάθετος νὰ ἔλθῃ περὶ τούτου εἰς διαπραγματεύσεις, ἐπὶ τέλους δὲν ἀπέδωκε τίποτε. Τούτων δὲ γενομένων, ὁ ἐν Τενέδῳ ἀποχωρήσας Ἰωάννης Παλαιολόγος συνεννοηθεὶς μετὰ πλουσίου τινὸς ἰσχυροῦ Γενουαίου, ὀνόματι Φραγκίσκου Καταλουσίου, ὑπέσχετο νὰ δώσῃ αὐτῷ σύζυγον τὴν ἰδίαν ἀδελφὴν καὶ νὰ παραχωρήσῃ τὴν νῆσον Λέσβον, ἐὰν πείσῃ τοὺς ἐν Γαλατᾷ ὁμογενεῖς νά τον βοηθήσωσι πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ τῳόντι διὰ τῆς συνδρομῆς τῶν Γενουαίων ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος κατώρθωσε νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν· καὶ ἐπειδὴ οἱ Καντακουζηνοὶ κατέχοντες ἀσφαλῶς τὰ ἀνάκτορα ἀνθίσταντο, συνεβιβάσθη πρὸς αὐτοὺς ἐπὶ τοῖς ἑξῆς ὅροις· ὅτι ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς καὶ ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος θέλουσι καλεῖσθαι ἀμφότεροι βασιλεῖς καὶ θέλουσιν ἑδρεύει ἀμφότεροι εἰς τὰ ἀνάκτορα ἔχοντες ἴσην ἐξουσίαν, ὁ δὲ Ματθαῖος θέλει ἐπιτραπῇ τὴν διοίκησιν τῆς Ἀδριανουπόλεως διατηρῶν τὸ σχῆμα τῆς βασιλείας ἐφ' ὅρου ζωῆς. Ἐννοεῖται ὅτι συγχρόνως ὁ Φραγκῖσκος Καταλούσιος γενόμενος γαμβρὸς ἐπ' ἀδελφῇ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἔλαβεν ὡς ἴδιον κτῆμα τὴν νῆσον Λέσβον, ὥστε ὁ μικρὸς οὗτος ἐμφύλιος πόλεμος ἐπέφερε νέον τοῦ κράτους ἀκρωτηριασμόν. Ἀλλ' αἱ τελευταῖαι αὗται δυστυχεῖς περιπέτειαι ἐξήντλησαν, ὡς φαίνεται, τὰς περιλιπομένας δυνά-

Νομίσματα Ἀνδρέου καὶ Δομινίκου δυναστῶν τῆς Φωκαίας ἐκ τοῦ γενουατικοῦ οἴκου τῶν Κατανέων.

μεις τῆς φιλοδοξίας τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ γαμβρός του Οὐρχὰν οὐ μόνον δὲν ἀπέδωκεν αὐτῷ τὴν Καλλίπολιν καὶ τὰ λοιπὰ τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου φρούρια ἀλλὰ δὲν ἐδίσταζε νὰ συνεννοῆται καὶ μετὰ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου. Εἷς τῶν υἱῶν τοῦ Οὐρχάν, ὁ Χαλίλ, διετέλει αἰχμάλωτος εἰς τὴν ὑπὸ Γενουαίων κατεχομένην Φώκαιαν. Ὁ πατήρ του, γινώσκων τὰς σχέσεις τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου πρὸς τοὺς Γενουαίους, τὸν παρεκάλεσε νὰ διενεργήσῃ τὴν λύτρωσιν τοῦ νέου ἐκείνου. Ὁ δὲ καθυπεβλήθη ἐπὶ τούτῳ προθύμως εἰς πολλὰς θυσίας· διότι πρῶτον ἐπλήρωσεν εἰς τοὺς Γενουαίους ὡς λύτρα 100.000 χρυσῶν, τὰ ὁποῖα πολὺ εὐλογώτερον ἦτο νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς ἄμυναν τοῦ κράτους· καὶ δεύτερον δὲν ἀπέστειλε τὸν Χαλὶλ πρὸς τὸν πατέρα του εἰμὴ ἀφοῦ ἀπένειμεν αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ πανυπερσεβάστου. Πᾶσα αὕτη ἡ ἀφροσύνη καὶ ταπείνωσις ἦτο βεβαίως οἰκτρὰ καὶ ἱκανὴ νὰ φέρῃ εἰς ἀπελπισίαν τὸν γενναιότερον τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ μήπως καὶ αὐτὸς ὁ Καντακουζηνὸς δὲν ἐπεζήτησε τήν τε ἀρχὴν καὶ τὴν πρὸς τοὺς Τούρκους συμμαχίαν δι' οἰκτροτέρων ἔτι θυσιῶν ; Ὁπωσδήποτε ὀλίγον ἀφοῦ ὑπέγραψε τὸν προμνημονευθέντα συμβιβασμὸν αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ἀποχωρήσας αἴφνης εἰς τὴν μονὴν τῶν Μαγγάνων, ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα, 1355. Ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ Ματθαῖος αἰχμαλωτευθεὶς μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τῶν Σέρβων παρεδόθη εἰς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον ἀντὶ μεγάλων λύτρων. Τότε ὁ Ἰωάννης προέτεινεν αὐτῷ νά τῳ ἀποδώσῃ τὴν ἐλευθερίαν, ἐὰν παραιτηθῇ τῆς ἀρχῆς· καὶ ἐπειδὴ ἐκεῖνος ἀπεποιεῖτο, κατέπεισεν αὐτὸν εἰς τοῦτο ὁ πατὴρ Καντακουζηνός.

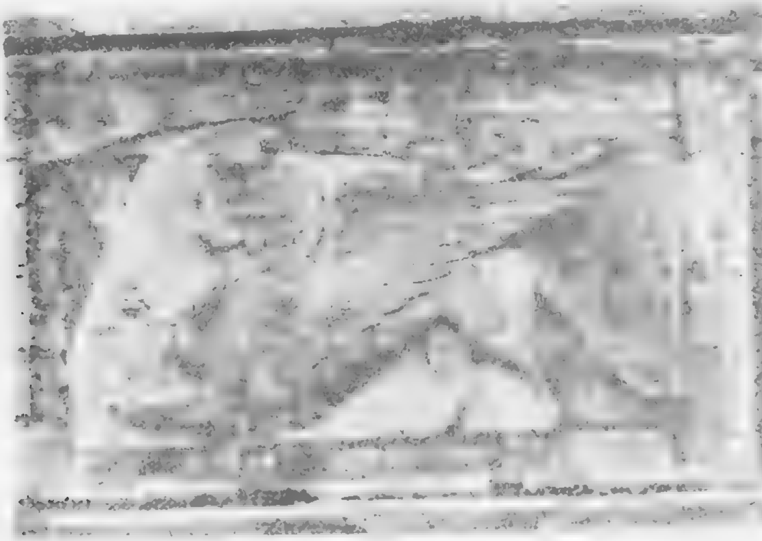
Περὶ τὸ 1355 λοιπὸν ἔτος ἐμονάρχησεν ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος, ἐκλιπόντων ἐκ μέσου τῶν Καντακουζηνῶν· καὶ μετὰ τρία ἢ τέσσαρα ἔτη ἀπέθανεν ὡσαύτως ὁ Οὐρχάν.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ πρεσβύτερος υἱός του Σουλεϊμὰν πασᾶς εἶχε τελευτήσει μικρὸν πρὸ αὐτοῦ, ἐν Καλλιπόλει, διεδέξατο τὴν τῶν Ὀσμανιδῶν ἀρχὴν ὁ νεώτερος τοῦ Οὐρχὰν υἱὸς Μουρὰτ Α΄, ὅστις ἔμελλε νὰ θερίσῃ τοὺς καρποὺς τῶν θεσμῶν οὓς ἔθετο ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ τῆς ὀλεθρίας καταστάσεως εἰς ἣν περιῆλθον ὅλοι οἱ χριστιανοὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τῶν ἐκτεινομένων ἀπὸ τοῦ Ἴστρου μέχρι τοῦ Ταινάρου, κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ιδ΄ ἑκατονταετηρίδος. Εἴδομεν ἤδη πῶς εἶχον ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ τοῦ χρόνου τὰ περιλιπόμενα λείψανα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀλλά, πρὶν ἢ προχωρήσωμεν, ρίψωμεν ἓν βλέμμα καὶ εἰς τὰς ἐν τῷ μεταξὺ οὐδὲν ἧττον οἰκτρὰς περιπετείας τῶν ἄλλων τῆς Ἀνατολῆς χριστιανῶν· Φράγκων, Ἑλλήνων, Σέρβων, Ἀλβανῶν καὶ Ἐνετῶν.

Καθ' ἃ προείπομεν, οὔτε ἡ Πελοπόννησος οὔτε ἡ Ἤπειρος ὠφελήθησαν πολὺ ἐκ τοῦ ὅτι, μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1331 θάνατον Φιλίππου τοῦ ταραντίνου, ἡ χήρα αὐτοῦ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ κατέπεισε τὸν ἀνδράδελφόν της Ἰωάννην Γραυίναν νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν υἱὸν αὐτῆς Ροβέρτον τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν παραρτημάτων καὶ νὰ λάβῃ ἀντὶ τούτων τὰς ἐν Ἠπείρῳ κτήσεις τοῦ ἀνδεγαυικοῦ οἴκου. Ἡ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ δὲν ἦλθεν εἰμὴ ἅπαξ καὶ ἐπὶ μικρὸν μόνον εἰς τὴν Πελοπόννησον, 1338—1340, ἐκυβέρνα δὲ τὰς αὐτόθι κτήσεις αὐτῆς συνήθως διὰ γενικῶν ἐπιτρόπων, οἵτινες δὲν ἴσχυσαν οὔτε τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην τῆς χερσονήσου νὰ διατηρήσωσιν οὔτε τὴν ἀκεραιότητα τοῦ αὐτόθι φραγκικοῦ κράτους νὰ διασώσωσιν. Ὁ μὲν ἀρχιεπίσκοπος Πατρῶν, ὁ καὶ πολιτικὸς κύριος τῆς αὐτόθι βαρωνίας γενόμενος, ἐπολιτεύετο ὡς ὅλως ἀνεξάρτητος αὐτῆς δυνάστης, ὁ δὲ ἄρχων τοῦ Δαμαλᾶ Κεντουριώνης Α΄ Ζαχαρίας οὐδόλως ἤθελε νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Αἰκατερίνης. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἄλλοι βαρῶνοι ἦσαν τόσον ὀλίγον εἰς αὐτὴν ἀφωσιωμένοι ὥστε ἐπανειλημμένως ἐσκέφθησαν περὶ εὑρέσεως ἑτέρου κυριάρχου. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἤθελον τὴν ἕνωσιν τῆς φραγκικῆς ταύτης ἡγεμονίας μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐν Μυσθρᾷ δεσποτάτου, πέμψαντες ἐπὶ τούτῳ τῷ 1341 πρέσβεις πρὸς τὸν ἐν Διδυμοτείχῳ Ἰωάννην Καντακουζηνόν· οὐδὲ πρέπει νὰ φανῇ τοῦτο παράδοξον, ἀφοῦ πρὸ καιροῦ πολλοὶ Ἕλληνες εἶχον προαχθῆ εἰς τὰ ὕπατα τῆς ἡγεμονίας ἐκείνης ἀξιώματα, ἰδίως δὲ τῷ 1336—1338 διετέλεσε πρωτοβεστιάριος παρὰ τῷ γενικῷ ἐπιτρόπῳ τῆς Αἰκατερίνης ὁ Ἰωάννης Μουρμούρης. Ἄλλοι δὲ πάλιν βαρῶνοι προέτειναν τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Πελοποννήσου εἰς τὸν βασιλέα τῆς Μαγιόρκας Ἰάκωβον Β΄, ἀπόγονον ὄντα ἐκ θηλυγονίας τῶν Βιλλεαρδουίνων. Ἡ περὶ τούτου διαπραγμάτευσις εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιομνημόνευτος, ὅτι κατὰ τὸ ὑποβληθὲν εἰς τὸν βασιλέα ὑπόμνημα ἡ Πελοπόννησος τότε περιελάμβανεν ὑπὲρ τὰς 1000 βαρωνίας καὶ φέουδα, ἐξ ὧν ὁ ἐπικυρίαρχος ἠδύνατο νὰ λαμβάνῃ ἐτησίως, κατὰ μέσον ὅρον, ἀνὰ 300 λίρας τῆς Βαρκελόνης, ἀφαιρουμένων δὲ τῶν ἐξόδων τῆς διοικήσεως ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ἐτησίαν πρόσοδον καθαρὰν 100.000 φιορινίων. Ἀλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ διαπραγματεύσεις ἐματαιώθησαν, αἱ μὲν πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν διὰ τὸν ἐπελθόντα ἐμφύλιον πόλεμον πρὸς τοὺς Παλαιολόγους, αἱ δὲ πρὸς τὸν Ἰάκωβον Β΄ διὰ τὸν ἐπισυμβάντα θάνατον αὐτοῦ. Ἀπεβίωσε δὲ ἐν τῷ μεταξύ, τῷ 1346, καὶ ἡ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ, τὴν ὁποίαν διεδέχθη ὁ υἱός της Ροβέρτος, 1346—1364, ὡς ἐπικυρίαρχος τῆς Ἀχαΐας, προσλαβὼν συγχρόνως καὶ τὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀξίωμα, ὡς ἀπόγονος ἐκ θηλυγονίας τοῦ Βαλδουίνου Β΄. Πράγματι ὅμως ἐξηκολούθησεν ἐπικρατοῦσα ἐν Πελοποννήσῳ ἀναρχία· ἕκαστος τῶν βαρώνων ἐπολιτεύετο κατὰ τὸ αὐτῷ δοκοῦν, ἰδίως δὲ ἴσχυσε τότε ὁ οἶκος τῶν Ἀκκιαϊουόλων, ὅστις, προστατευθεὶς πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ὑπὸ τῆς Αἰκατερίνης (εἷς τῶν

Ἀκκιαϊουόλων τούτων, ὁ Νικόλαος, διετέλεσε καὶ ἐραστὴς τῆς Αἰκατερίνης), εἶχε κατορθώσει νὰ προσοικειωθῇ τὸ κάλλιστον τῆς χώρας μέρος.

Πολὺ ὁμαλώτερα ἦσαν τὰ πράγματα ἐν τῇ Ἀττικῇ, ἂν καὶ ὁ μὲν ἡγεμὼν τῆς κατεχούσης αὐτὴν καταλανικῆς ἑταιρείας Ἀλφόνσος Φαβρίκιος ἀπεβίωσε τῷ 1338, οἱ δὲ λογιζόμενοι κυρίαρχοι τῆς χώρας, οἱ τοῦ ἀραγωνικοῦ οἴκου βασιλόπαιδες, οὐδέποτε ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλ' οἱ Καταλανοί, κυβερνώμενοι ὑπὸ τῶν παρὰ τοῦ οἴκου τούτου διοριζομένων ἐπιτρόπων, ἔδειξαν περὶ τὴν διοίκησιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας, τῶν Σαλώνων, τοῦ Λιδωρικίου καὶ μέρους τῆς Θεσσαλίας σύνεσίν τινα καὶ ἐπιτηδειό-

Ἀνάγλυφος ἐνετικὸς λέων τῶν τειχῶν τῆς Χαλκίδος
(Μουσεῖον Χαλκίδος)

τητα ἀλλοτρίαν, ὡς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσωμεν, τῆς προτέρας ἀγριότητος. Διετέλεσαν διαρκῶς φίλοι καὶ σύμμαχοι τῶν Ἐνετῶν ἔχοντες πολλὰ κοινὰ πρὸς τούτους συμφέροντα. Οἱ μὲν Καταλανοὶ ἤθελον ν' ἀποτρέψωσι τὴν Ἐνετίαν ἀπὸ τοῦ νὰ παράσχῃ βοήθειάν τινα εἰς τὸν ἀδιακόπως ποθοῦντα νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἀττικῆς Οὐάλτερον Βρυέννιον τὸν νεώτερον, μηδέποτε δὲ κατορθώσαντα τοῦτο. Οἱ δ' Ἐνετοὶ πάλιν εἶχον χρείαν τῆς τῶν Καταλανῶν φιλίας, ἵνα ἀσφαλίσωσι τὸ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας ἴδιον κράτος ἀπό τε τῶν ἐπικυριαρχικῶν ἀξιώσεων τοῦ ἀνδεγαυικοῦ οἴκου καὶ ἀπὸ τῶν κατόχων τῆς χώρας λομβαρδικῶν οἴκων. Ἐπέτυχον δὲ κατ' ἀμφότερα τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ μὲν Ἀνδεγαυηνοὶ ἠπείλουν ὡς πάντοτε, ἀλλὰ σπουδαίως δὲν ἐνήργουν, οἱ δὲ λομβαρδικοὶ οἶκοι εἶχον ἀπαραίτητον χρείαν τῆς ἐνετικῆς προστασίας ἰδίως κατὰ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, αἵτινες ἠξεύρομεν ἤδη ὁπόσον ἦσαν [illegible]. Μήπως ὁ ἡγεμὼν τοῦ Ἀιδινίου Οὐμούρμπεης, ὁ ὑποτιθέμενος φίλος τοῦ Ἰωάννου Κανταχουζηνοῦ καὶ τοσοῦτον διαβόητος γενόμενος παρὰ τοῖς τότε Φράγκοις ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μορβασάν (1), δὲν ἐτόλμησε νὰ τιτλοφορήσῃ ἑαυτὸν καὶ [illegible] Χάρις ὅμως εἰς τὴν μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Καταλανῶν συμμαχίαν, [illegible]

(1) Ὅ ἐστι «καταπατῶν ὄφιν».

εἴπερ ποτὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ἐπὶ τῆς Εὐβοίας ἐνετικὴ ἀρχὴ ἀλλὰ καὶ τὰ παράλια τῆς νήσου καὶ τῆς Ἀττικῆς ἀπηλλάγησαν ἐπί τινα ἔτη, περὶ τὸ 1340, τῶν τουρκικῶν δηώσεων. Ἄξιον δὲ ἰδίως σημειώσεως εἶναι ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ Ἀττικὴ οὐ μόνον ἐξηκολούθησεν ἀπολαμβάνουσα ὑπὸ τοὺς Καταλανούς, μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον, τὴν προτέραν ὑλικὴν εὐημερίαν ἀλλὰ καὶ αὗται αἱ ἐπιστημονικαὶ μελέται δὲν εἶχον, ὡς φαίνεται, ἐκλείψει παντελῶς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐκ τῆς χώρας ταύτης, διότι μανθάνομεν ὅτι κατ' Αὔγουστον τοῦ 1339 ὁ ἐνταῦθα ἱερεὺς Κοσμᾶς Κάμηλος ἀντέγραψε κατὰ παραγγελίαν τοῦ δόκτωρος Δημητρίου Νομαχλώνου διάφορα ἰατρικὰ συγγράμματα τοῦ Ὀριβασίου καὶ ἄλλα. Ἀλλ' ἐνῷ ἡ φραγκικὴ κυριαρχία διετηρεῖτο ἀσφαλῶς μὲν ἔτι ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἑλλάδι καὶ ἐν Εὐβοίᾳ, ἀσθενῶς δὲ ἐν Πελοποννήσῳ, μετ' οὐ πολὺ παντελῶς ἐξέλιπεν ἐκ τῆς Ἠπείρου.

Ὅταν ὁμιλῶμεν περὶ Ἠπείρου κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐννοοῦμεν, ὡς γνωστόν, οὐ μόνον τὴν ἰδίως Ἤπειρον ἀλλὰ καὶ τὰς πρὸς μεσημβρίαν αὐτῆς χώρας τῆς Στερεᾶς, Αἰτωλίαν καὶ Ἀκαρνανίαν, καὶ τὰς πρὸς βορρᾶν, τὰς σήμερον καλουμένας μέσην καὶ ἄνω Ἀλβανίαν. Κατείχοντο δὲ αἱ χῶραι αὗται περὶ τὸ 1330 ἐν μέρει ὑπὸ τῶν ἐν Βυζαντίῳ βασιλέων, ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου τῆς Κεφαλληνίας, τινὲς ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Γραυίνα, ὅστις ἦτο κύριος τοῦ δουκάτου τοῦ Δυρραχίου, καί τινες ὑπὸ τῶν ἐκ τῆς Θάμαρ ἀπογόνων τοῦ Φιλίππου τοῦ ταραντίνου, οἱ ὁποῖοι ἦρχον τοῦ δεσποτάτου τῆς Ρωμανίας μετὰ τῆς Ναυπάκτου καὶ τῆς Κερκύρας [1]. Τῆς Θεσσαλίας πάλιν τὸ μὲν ἥμισυ ἦτο εἰς χεῖρας τῶν ἰθαγενῶν ἀρχόντων, τὸ δ' ἕτερον ἥμισυ ὑπήγετο εἰς τοὺς Καταλανοὺς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας. Ἐν τῷ διαστήματι δὲ τῶν ἐπελθόντων 25 περίπου ἐνιαυτῶν, καθ' οὓς Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνὸς ἐκυβέρνησεν ἐμμέσως ἢ ἀμέσως τὰ πράγματα, τέσσαρας ἐπεχείρησε πολέμους πρὸς ἀνάκτησιν τῶν χωρῶν τούτων. Πρῶτον τῷ 1333 ὁ ὑπὸ τοῦ Κανταχουζηνοῦ κηδεμονευόμενος Ἀνδρόνικος Γ΄ ἐμβαλὼν εἰς Θεσσαλίαν καθυπέταξεν αὐτὴν ἅπασαν σχεδόν. Μετὰ δύο ἔτη ἐπῆλθε συνεπαγόμενος 2.000 τούρκους μισθοφόρους κατὰ τῆς Ἀλβανίας καὶ προήλασε μέχρι τῶν περιχώρων τοῦ Δυρραχίου, φονεύων ἢ αἰχμαλωτεύων τοὺς μετὰ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν συντεταγμένους Ἀλβανοὺς καὶ καταλαμβάνων τὰς ἑλληνικὰς πόλεις· ἐκεῖθεν δὲ κατῆλθεν εἰς τὰς χώρας τοῦ δεσπότου Ἰωάννου, τοῦ πρὸ μικροῦ τότε δηλητηριασθέντος ὑπὸ τῆς συζύγου του Ἄννης Παλαιολογίνης, καὶ ἐκυρίευσεν ὡσαύτως τὰ Ἰωάννινα, τὴν Ἄρταν, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ τρία ἔτη ἡ Αἰκατερίνα Βαλουᾶ ἐπεχείρησε νὰ ἀποκαταστήσῃ ἐν Ἠπείρῳ τὸν πρὸς αὐτὴν καταφυγόντα νεαρὸν υἱὸν τῆς Ἄννης καὶ τοῦ Ἰωάννου, Νικηφόρον Β΄ ὀνομαζόμενον, καὶ εὗρεν αὐτόθι οὐκ ὀλίγους ὀπαδούς, ἐν Ἄρτῃ μὲν τὸν Νικόλαον Βασιλίτζην, εἰς Ρωγὼ δὲ τὸν Ἀλέξιον Καβασίλαν καὶ ἄλλους ἀλλαχοῦ, ἐπῆλθεν αὖθις ὁ Ἀνδρόνικος Γ΄ ἐν ἔαρι τοῦ 1339 ἔτους ἐν συνοδίᾳ τοῦ Καντακουζηνοῦ, καθυπέταξε τοὺς στασιάσαντας, κατέπεισε τὸν νέον Νικηφόρον νὰ παραδοθῇ εἰς αὐτὸν καὶ κατέστησεν ἐπίτροπον αὐτοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Ἠπείρῳ τὸν Ἰωάννην Ἄγγελον.

Ἀλλ' αἱ κατακτήσεις αὗται οὔτε ἀσφαλεῖς ὑπῆρξαν οὔτε διαρκεῖς. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους κατέλαβε τὴν τῶν Σέρβων ἀρχὴν ὁ μέγας Στέφανος Δουσσάν, 1336—1355, ὅστις ἐκυριάρχησε μίαν στιγμὴν τῶν πλείστων ἐκ τῶν βορειοτέρων ἑλληνικῶν χωρῶν. Ὠφελούμενος ἐκ τούτου, ὅτι οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ συνετήρουν ὀλίγας δυνάμεις ἐν

[1] Τὸ ἄλλως λεγόμενον δεσποτᾶτον τῆς Ἑλλάδος.

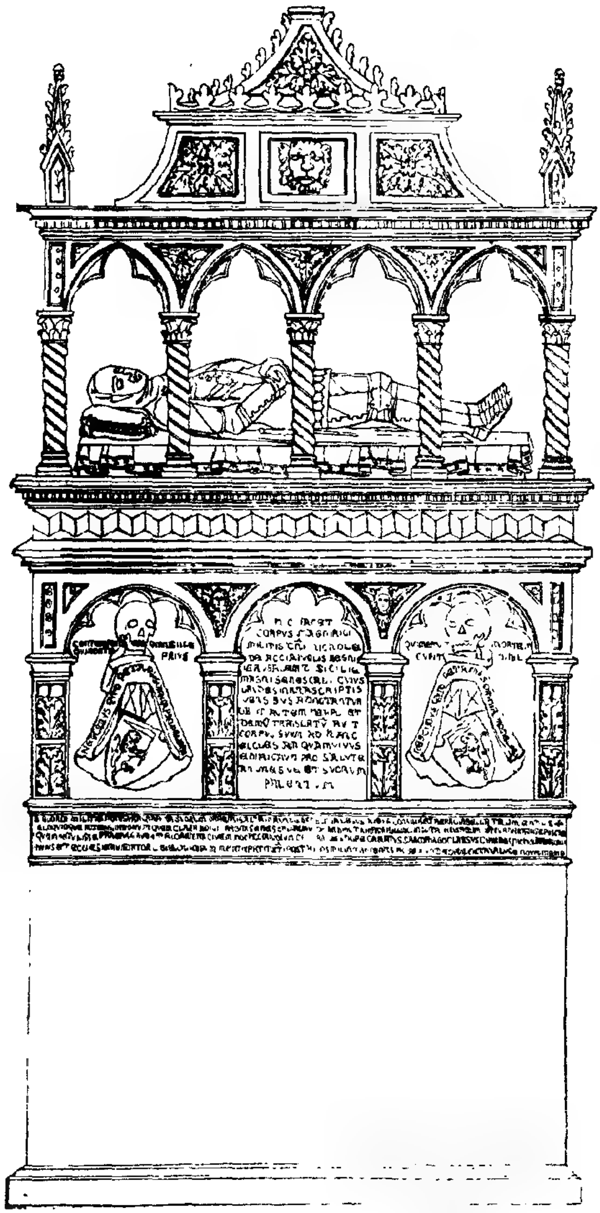
Δυρραχίῳ, καὶ προσέτι ἐκ τῶν διαιρέσεων τῶν Ἀλβανῶν, ὧν ἄλλοι μὲν ἐτάσσοντο μετὰ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν, ἄλλοι δὲ ἀντεπολιτεύοντο εἰς αὐτούς, καὶ τελευταῖον ἐκ τῶν ἐν Βυζαντίῳ διενέξεων, ὁ Στέφανος Δουσσὰν ὥρμησε τῷ 1340 ἐκ Σερβίας καὶ προελαύνων ἀδιακόπως πρὸς μεσημβρίαν ἐν Θρᾴκῃ, ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ, ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ ἐν Ἠπείρῳ, καὶ περιποιούμενος ἐπιτηδείως Ἀλβανοὺς καὶ Ἕλληνας, ἐπωνόμασε μετ᾽ οὐ πολὺ ἑαυτὸν αὐτοκράτορα Σερβίας καὶ Ρωμανίας, δεσπότην Ἄρτης καὶ κόμητα Βλαχίας. Οἱ Ἀνδεγαυηνοὶ περιωρίσθησαν εἰς ἐλάχιστά τινα περὶ τὸ Δυρράχιον παράλια, οἱ δὲ ἐν Βυζαντίῳ ἐκινδύνευον νὰ ἀπολέσωσιν ἁπάσας τὰς ἐν Εὐρώπῃ κτήσεις καὶ πρὶν ἔτι αὗται κυριευθῶσιν ὑπὸ τῶν Τούρκων, διότι τῷ 1349 ὁ Δουσσὰν κατήντησε νὰ ἐκπορθήσῃ καὶ αὐτὴν τὴν Θεσσαλονίκην. Τότε τελευταῖον, τῷ 1350, ἐστράτευσε κατ᾽ αὐτοῦ ὁ Κантακουζηνὸς καὶ ἀναδείξας ἐν τῇ ἐκστρατείᾳ ταύτῃ οὐ μικρὰν τῇ ἀληθείᾳ πολεμικὴν καὶ πολιτικὴν δεξιότητα ἠνάγκασε τὸν Στέφανον νὰ συνομολογήσῃ συνθήκας, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ μὲν Ἀκαρνανία, ἡ Θεσσαλία, τὰ Σέρβια, ἡ Βέροια, ἡ Ἔδεσσα, τὸ Γυναικόκαστρον καὶ αἱ περὶ Στρυμόνα κῶμαι μέχρι Φερῶν καὶ Ταντεσάνου ὄρους ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς ἡμετέρους, οἱ δὲ Σέρβοι διεφύλαξαν τὰ Ζίχνα, τὰς Φεράς, τὸ Μελένικον, τὴν Στρόμβιτζαν, τὴν Καστορίαν καὶ τὰς ἄλλας πόλεις τῆς Μακεδονίας. Ὁ Δουσσὰν διετήρησε μὲν τότε πράγματι μέρος τῆς Μεγαλοβλαχίας καὶ προσέτι τὴν Αἰτωλίαν καὶ Ἀκαρνανίαν, ἀλλὰ μετ᾽ οὐ πολὺ ἀποθανόντος τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου δυνάστου, τῷ 1355, τὸ μέγα κράτος τὸ ὁποῖον εἶχε συγκροτήσει κατεκερματίσθη, διότι ὁ Δουσσὰν εἶχε περιπέσει εἰς τὸ λάθος νά το διανείμῃ ζῶν ἔτι μεταξὺ διαφόρων ἡγεμόνων, οἵτινες ἦσαν ὑποτελεῖς μόνον αὐτοῦ, καὶ συνείχοντο μὲν ὑπὸ τῆς κραταιᾶς αὐτοῦ χειρός, ἐγένοντο δὲ ἀνεξάρτητοι ἅμα, ἐκείνου θανόντος, περιῆλθεν ἡ ἀρχὴ εἰς τὸν νεαρὸν αὐτοῦ υἱὸν Στέφανον Οὐρώσ. Ὀκτὼ δὲ προέκυψαν σερβικαὶ ἡγεμονίαι, α´ ἡ περὶ τὸ Βαρδάριον χώρα, β´ ἡ περὶ τὴν Ροδόπην ἀπὸ Φερῶν μέχρι Βαρδαρίου, γ´ καὶ δ´ ἡ περὶ Σέρρας μέχρι τοῦ Ἴστρου χώρα, ε´ ἡ παρὰ τὸν Ἴστρον χώρα ἐν Σιρμίῳ καὶ Μασούᾳ, ς´ αἱ κομητίαι τοῦ Οὔσιτζ καὶ Χέλμι ζ´ ἡ περὶ τὴν Ὄχριδα χώρα, καὶ η´ ἡ ἐν Θεσσαλίᾳ, ὧν οἱ ἡγεμόνες ἐκαλοῦντο δεσπόται καὶ σεβαστοκράτορες, κατὰ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰσχύοντας τίτλους, τοὺς ὁποίους εἶχε παραδεχθῆ ὁ Δουσσάν. Καὶ ἐπεχείρησε μὲν τῷ 1356 ὁ δεσπότης Νικηφόρος Β´, ὁ τοῦ Ἰωάννου καὶ τῆς Ἄννης υἱός, νὰ ἀνακτήσῃ τὴν πάτριον κληρονομίαν, ἀλλ᾽ οἱ Ἀλβανοί, οἵτινες κατ᾽ ἀρχὰς συνέπραξαν μετ᾽ αὐτοῦ, ἔπειτα ἀντετάχθησαν. Τῷ δὲ 1358 συγκροτηθείσης περὶ Ἀχελῷον μάχης κρισίμου μεταξὺ Νικηφόρου, συνεπαγομένου τούρκους τινὰς πειρατάς, καὶ τῶν Ἀλβανῶν ἀγομένων ὑφ᾽ ἑνὸς τῶν μεγιστάνων αὐτῶν, τοῦ Καρόλου Τόπια, κατετροπώθη μὲν ὁ πρῶτος καὶ ἔπεσεν ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ, κατελύθη δὲ ὁλοσχερῶς ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν τὸ δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου. Ὁ ἡγεμὼν τῶν νικητῶν Κάρολος Τόπιας ἐπωνομάσθη βασιλεὺς Ἀλβανίας καὶ μετ᾽ ὀλίγον ἐγένετο κύριος αὐτοῦ τοῦ Δυρραχίου· Ἀλβανοὶ ὡσαύτως δυνάσται ἐκυριάρχησαν τῆς Αἰτωλίας.

Νόμισμα τοῦ Στεφάνου Δουσσὰν μὲ λατινικὴν ἐπιγραφὴν ἀναφέρουσαν τὸν τίτλον του ὡς αὐτοκράτορος.

Ἡ αὐτὴ πολυαρχία ἐπεκράτει καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, τῆς ὁποίας μέρος κατείχετο πάντοτε ὑπὸ φράγκων βαρώνων, μέρος ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν καὶ μέρος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῇ φραγκικῇ ἰδίως Πελοποννήσῳ ἐξηκολούθει ἡ προτέρα ἀναρχία καὶ προσέτι ἀδιάκοποι ἦσαν αἱ εἰς αὐτὴν ἐπιδρομαὶ τῶν τε Ἑλλήνων καὶ τῶν Τούρκων. Ἐπειδὴ δὲ

μάλιστα ἐξ αὐτῶν ἔπασχεν ἡ Κορινθία, ὁ ἐπικυρίαρχος Ροβέρτος προεχειρίσατο βαρῶνον τῆς πόλεως ταύτης καὶ τῶν φρουρίων αὐτῆς καὶ τῶν παραρτημάτων, τὸν γνωστὸν ἤδη εἰς ἡμᾶς Νικόλαον Ἀκκιαϊουόλην περὶ τὸ 1357, ὅστις, καταγόμενος ἔκ πλουσιωτάτου τινὸς τραπεζιτικοῦ οἴκου τῆς Φλωρεντίας καὶ λαβὼν μεγάλα ἀξιώματα ἐν τῷ νεαπολιτικῷ βασιλείῳ καὶ πλείστας ἔχων ἀπὸ τῶν προτέρων χρόνων ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις, ἐγένετο διὰ τοῦ διορισμοῦ ἐκείνου τοῦ Ροβέρτου εἷς τῶν πρώτων δυναστῶν τῆς χερσονήσου καὶ ἔθετο οὕτω τὰ θεμέλια τοῦ μετ' ὀλίγον περιελθόντος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἡγεμονικοῦ ἐν Ἀθήναις ἀξιώματος. Ἦτον ὁπωσοῦν ἀνωμάλως εἶχον μόνον τὰ κατὰ τοὺς Καταλανοὺς τῆς ἀνατολικῆς στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τοὺς Ἐνετοὺς τῆς Εὐβοίας, περὶ ὧν εἴπομέν τινα ἀνωτέρω, καὶ προσέτι τὰ κατὰ τὴν νοτιοανατολικὴν Πελοπόννησον τὴν ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κατεχομένην. Ταύτης εἶχε διορίσει ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς περὶ τὰ τέλη τοῦ 1348 τὸν δεύτερον αὐτοῦ υἱὸν Μανουὴλ στρατηγὸν ἰσόβιον· ὁ Μανουὴλ ἑδρεύων ἐν Μυσθρᾷ ἐξησφάλισε τὴν ἐπιτραπεῖσαν αὐτῷ χώραν ἀπό τε τῶν Λατίνων καὶ ἀπὸ τῶν Τούρκων, ἀπέφυγε τὰς τῶν προκατόχων καταπιέσεις, ηὐχαρίστησε τούς τε ἄρχοντας καὶ τοὺς ἄλλους κατοίκους, διετήρησε τὴν ἀρχὴν καὶ μετὰ τὴν ἐκ τῆς βασιλείας παραίτησιν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ ἐν γένει περιεποίησεν εὐημερίαν τινὰ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐπαρχίας τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ τί ἐσήμαινεν ἡ σχετικὴ αὕτη εὔρυθμος τῶν πραγμάτων κατάστασις, ἥτις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους διεσώζετο ἔτι εἰς τὰς δύο ἐκείνας μικρὰς γωνίας τῆς μεγάλης χερσονήσου τῆς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Ἴστρου ἁπλουμένης, δηλαδὴ εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τὴν ἀνατολικὴν στερεὰν Ἑλλάδα,

Τάφος Νικολάου Ἀκκιαϊουόλη ἐν τῇ μονῇ Τσερτόζας παρὰ τὴν Φλωρεντίαν.

ΑΝΑΜΝΗΣΤΙΚΗ ΓΕΝΟΥΑΤΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΚΤΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΦΡΟΥΡΙΟΥ ΛΕΣΒΟΥ ΕΝ ΕΤΕΙ 1373

(Ε' α' 199)

ἐνῷ τοσοῦτον φοβερὰ πολυαρχία καὶ ἀναρχία ἐπεκράτει εἰς ὅλας τὰς λοιπὰς τῆς χερσονήσου ἐκείνης χώρας; Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἅπαντες οἱ ποικίλοι καὶ ἀδιάκοποι πόλεμοι οἱ κατὰ τὰ πρῶτα πεντήκοντα ἔτη τῆς ιδ΄ ἑκατονταετηρίδος διεξαχθέντες αὐτόθι μεταξὺ τῶν ἐν Βυζαντίῳ, τῶν Σέρβων, τῶν Φράγκων καὶ τῶν Ἀλβανῶν εἰς οὐδὲν ἄλλο συνετέλεσαν εἰμὴ εἰς τὸ νὰ παρασκευάσωσι καὶ διευκολύνωσι τὴν μετ' ὀλίγον ἐπελθοῦσαν φοβερὰν τουρκικὴν κατάκτησιν. Πρὶν ὅμως ἱστορήσωμεν τὰ κατ' αὐτήν, εἴπωμέν τινα καὶ περὶ τῶννήσων.

Ἐν Κρήτῃ ἐξηκολούθουν αἱ διαμαρτυρήσεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τῆς ξενοκρατίας· ἀλλ' ἂν αἱ διαμαρτυρήσεις αὗται ἀπεδείκνυον τὸ ῥωμαλέον τῶν ἡττηθέντων φρόνημα ἡ ἔκβασις αὐτῶν ἐμαρτύρει συγχρόνως ὅτι ἐπὶ τέλους ἀκατάβλητος ἦτο ἡ τῶν νικητῶν δύναμις. Μόλις κατετροπώθη ἡ ἐπανάστασις, ἧς προέστησαν οἱ Χορτάτζαι καὶ ἐξερράγη ἄλλη, πέμπτη τὸν ἀριθμόν, ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ἀλέξιον Καλλέργην, τοῦ ὁποίου ὁ τότε δοὺξ τῆς νήσου Μαρῖνος Γραδένιγος ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ τὰ ἀρχαῖα προνόμια. Τὸ κίνημα τοῦτο ἀρξάμενον τῷ 1283 διήρκεσεν ἐπὶ 16 ὅλα ἔτη, διότι κατ' ἀρχὰς ἡ Ἑνετία, ὑπολαβοῦσα μικρὸν τὸ πρᾶγμα, δὲν ἐξαπέστειλεν ἀποχρώσας πρὸς περιστολὴν αὐτοῦ δυνάμεις· διότι πλὴν τούτου μετὰ τοῦ Καλλέργη, ὃν ὑπεστήριζεν ὁ Ἀνδρόνικος Β΄, εἶχε συμμαχήσει ὁ κληρονόμος τῶν δυναστῶν τῆς Ῥόδου Γεώργιος Γαβαλᾶς, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἐξηγέρθησαν κατὰ τῶν ξένων καὶ τὸ Ῥέθυμνον (Ῥέθυμνα) καὶ ἡ Ἀνάπολις, καὶ διότι οἱ Γενουαῖοι τῷ 1293 κατεπυρπόλησαν σχεδὸν ὁλοσχερῶς τὴν πόλιν τῶν Χανίων. Οἱ δ' Ἑνετοὶ δὲν ἤθελον ἴσως δυνηθῆ νὰ καταβάλωσι τὸν ἀντίπαλον ἐκεῖνον, ἐὰν ὁ Καλλέργης ἐδέχετο τὰς περὶ συμμαχίας προτάσεις τῶν Γενουαίων. Ἀλλ' αὐτὸς ἀπέρριψεν ὁριστικῶς τὰς προτάσεις ταύτας νομίζων περιττὸν νὰ ἀγωνισθῇ, ἵνα ἐγκαταστήσῃ ἀντὶ τῶν Ἑνετῶν ἕτερον ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ δυνάστην· ὥστε οὗτοι, ἀφοῦ κατέβαλον τοὺς ἄλλους στασιαστὰς καὶ ἀπέκρουσαν τοὺς Γενουαίους, ἦλθον τῷ 1299 εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν Καλλέργην. Ἡ συνομολογηθεῖσα τότε εἰρήνη ἀπέβη ἐντιμοτάτη δι' αὐτόν, κατορθώσαντα νὰ περιλάβῃ εἰς αὐτὴν καὶ τὸν σύμμαχόν του Μιχαὴλ Χορτάτζην. Ὁ Ἀλέξιος Καλλέργης ἀνεγνωρίσθη εἷς τῶν μεγάλων τῆς νήσου ἱπποτῶν, λαβὼν 13 ἱπποτικὰ φέουδα καὶ ἐπιτυχὼν πλείστας ἄλλας παραχωρήσεις ὑπὲρ ἑαυτοῦ τε καὶ τῶν περὶ αὐτὸν καὶ ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Οἱ Ἑνετοὶ ἐτήρησαν πιστῶς τὰς γενομένας πρὸς αὐτὸν συνθήκας· ἀλλὰ καὶ ὁ Ἕλλην ἀνεδείχθη ἔκτοτε πιστὸς αὐτῶν ὑποτελής, παραγγείλας ἐν τῇ ὥρᾳ τοῦ θανάτου του εἰς τοὺς τέσσαρας υἱοὺς νὰ μὴ ὑποστηρίξωσι ποτὲ καμμίαν στάσιν· ὁ ἔγγονος μάλιστα αὐτοῦ Ἀλέξιος ὁ νεώτερος ὑπερεμάχησεν ἐπανειλημμένως ὑπὲρ τῆς Ἑνετίας κατὰ τῶν ὁμογενῶν, δι' ὅπερ πολλοὶ τῶν ἀπογόνων του ἠξιώθησαν τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου σπανίως ἔτι ὑπὸ τῆς Ἑνετίας ἀπονεμομένης τιμῆς τοῦ νὰ καταταχθῶσι μεταξὺ τῶν εὐπατριδῶν αὐτῆς. Καὶ ἐγένετο μὲν τῷ 1319 ἑτέρα πάλιν στάσις, κατεβλήθη ὅμως εὐχερῶς, ἡ δὲ νῆσος τοσοῦτον ηὐπόρει ὑπὸ τὴν συνετὴν καὶ ἔμπειρον τῶν Ἑνετῶν διοίκησιν ὥστε τῷ 1320 ὁ δοὺξ αὐτῆς ἠδυνήθη νὰ ἀποστείλῃ εἰς Ἑνετίαν περίσσευμα τεσσάρων χιλιάδων ὑπερπύρων. Ἡ εὐημερία αὕτη ὠφείλετο κυρίως εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ ἑνετικὴ κυβέρνησις περιεποιεῖτο πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τοὺς ἰθαγενεῖς, ἐντεῦθεν δὲ οἱ ἐπὶ τῆς νήσου ἑνετοὶ ἔποικοι ἤρχισαν νὰ παραπονῶνται ὅτι τὰ προνόμια κατηργήθησαν, καί, ἐνῷ ἄλλοτε ἦρχον τῶν Κρητῶν ὡς ἐλεύθεροι κύριοι, τανῦν κατήντησαν νὰ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τῶν προτέρων ὑπηκόων. Ἐν τούτοις ὅμως φαίνεται ὅτι ἡ ἰσοπολιτεία αὕτη ἐπετρέπετο εἰς τοὺς ἕλληνας εὐπατρίδας, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὰς ἄλλας τῶν Κρητῶν τάξεις. Τοὐλάχιστον τῷ

1333, ψηφισθέντος έκτάκτου φόρου πρὸς ἐξάρτυσιν πλοίων, οἱ χωρικοὶ τοῦ Μαργαρίτη, τῆς Ἄρνης, τῆς Ἀναπόλεως καὶ τοῦ Κισάμου ἀντέστησαν ὑπὸ τὸν Νικόλαον Πρικοσίρην εἰς τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου τούτου. Καὶ μετέσχε μὲν τοῦ ἀγῶνος τούτου συγγενής τις τῶν Καλλεργῶν ὀνόματι Βάρδας ἀλλ' ὁ κύριος τῶν Καλλεργῶν οἶκος συνέπραξε μετὰ τῶν Ἐνετῶν, ὥστε οἱ ἐπαναστάται κατετροπώθησαν, πεσόντος μὲν τοῦ Βάρδα Καλλέργη, συλληφθέντος δὲ καὶ ἀνασκολοπισθέντος τοῦ Πρικοσίρη· τὸ δὲ χωρίον Μαργαρίτη ἠφανίσθη ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Οὐδὲν ἧττον τῷ 1341 ἐπὶ τοῦ δουκὸς Ἀνδρέου Κορνάρου ἑβδόμη ἐγένετο ἐπανάστασις ὑπὸ ἕτερον πάλιν Καλλέργην, τὸν Λέοντα, ὅστις κατηγορήθη ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν ὅτι διεπραγματεύθη καὶ πρὸς τοὺς Τούρκους περὶ τῆς εἰς αὐτοὺς παραδόσεως τῆς νήσου. Ἡ ἐπανάστασις αὕτη ὑπῆρξε φοβερά, καίτοι ὁ κυριώτατος κλάδος τῶν Καλλεργῶν ἠγωνίσθη ἐκθύμως πρὸς περιστολὴν αὐτῆς. Πρῶτος κατετροπώθη ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργη ὁ τοῦ Λέοντος ὑποστράτηγος Κωνσταντῖνος Σμερίλιος· μετ' ὀλίγον δ' ἡττήθη περὶ Μυλοπόταμον καὶ ὁ Λέων, ὅστις ἐζήτησε συγγνώμην, ἣν ὁ δοὺξ ἐπέτρεψεν αὐτῷ κατὰ τὸ φαινόμενον· ἔπειτα ὅμως προσελθόντα συνέλαβεν αὐτὸν καί τον ἔπνιξεν ὡς προδότην καὶ σύμμαχον τῶν Τούρκων. Ἀλλ' ἐκ τούτου παροξυνθέντες οἱ Ἕλληνες ἐπέμειναν ἀνθιστάμενοι· ἐγένοντο μάλιστα κύριοι τῆς Σιθίας, τῆς Ἱεραπέτρας καὶ τοῦ Μιραμπέλου, ὥστε οἱ Ἐνετοὶ περιωρίσθησαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καί τινας μεμονωμένους πύργους. Μόλις δὲ τῷ 1347 ὁ Μᾶρκος Κορνάρης ἐπελθὼν μετὰ ἀποχρῶντος χρηματικοῦ καὶ στρατοῦ ἠδυνήθη νὰ καταβάλῃ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς ἐπαναστάσεως Μιχαὴλ καὶ Ἰωάννην Ψαρομήλιγκον, ὧν ὁ μὲν Ἰωάννης ἔπεσεν ἐν τῷ ἀγῶνι, ὁ δὲ ἀπελπισθεὶς Μιχαὴλ ἀπῄτησεν ἀπὸ ἑνὸς τῶν δούλων αὐτοῦ νά τον φονεύσῃ. Τοιουτοτρόπως ἀνεκτήθησαν τὰ ἀνατολικὰ τῆς νήσου μέρη· εἰς δὲ τὰ δυτικὰ ἀντέστη ἔτι ἐπί τινα χρόνον ὁ Μανουὴλ Καψοκαλύβας, μέχρις οὗ ὁ δοὺξ κατώρθωσε νὰ διαλύσῃ μὲν τὴν πολιορκίαν τῆς Κυδωνίας, νὰ ἀνακτήσῃ δὲ τὴν Ρέθυμναν καὶ τὰ πέριξ αὐτῆς, συλλαβὼν δὲ τὸν Μανουὴλ ἀνεσκολόπισεν αὐτόν. Ἔκτοτε ἐφ' ἱκανὸν κατέπαυσαν αἱ ἑλληνικαὶ ἐπαναστάσεις, ἡ δὲ Ἐνετία ἐδυσπίστησεν, ὡς φαίνεται, πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς, διότι τῷ 1356 ὁ δόγης διέταξε τὸν δοῦκα νὰ μὴ δέχεται ἄνευ τῆς ἀδείας αὐτοῦ οὐδένα Κρῆτα εἰς τὸ μέγα τῆς νήσου συμβούλιον.

Ὁ τάφος τοῦ Ἀκκιαϊουόλη πατρὸς τοῦ μεγάλου στρατοπεδάρχου Νικολάου ἐν τῇ μονῇ τῶν Τσερτόζας (Certosa) πλησίον τῆς Φλωρεντίας.

Τὸ δουκᾶτον τῆς Νάξου ἐκυβερνᾶτο πάντοτε ὑπὸ τῶν Σανούτων (Γουλιέλμου Α'

μέχρι τοῦ 1323, Νικολοῦ Α´ υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ προτέρου μέχρι τοῦ 1341 καὶ Ἰωάννου Α´ ἀδελφοῦ τοῦ προτέρου μέχρι τοῦ 1362), οἵτινες ἄρχοντες καὶ τῶν περικειμένων νήσων δὲν ἔπαυον ἐρίζοντες πρὸς τοὺς Γκίζας καὶ τοὺς Βαρότζας, μετερχόμενοι τὴν πειρατείαν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν. Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι ἐπὶ τοῦ Νικολοῦ Α´ οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἐξανδραποδίσει ἀπὸ τῶν ὑποτεταγμένων εἰς αὐτὸν νήσων ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν 15.000 ψυχῶν Τῷ 1344 ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου Α´ οἱ Τοῦρκοι ἐπελθόντες πάλιν μετὰ 40 πλοίων κατὰ τῆς Νάξου καὶ ἀποβιβασθέντες εἰς τὴν πόλιν καὶ τὰ χωρία ἀπήγαγον αὖθις ὑπὲρ τὰς 6.000 ἀνθρώπων· ὥστε αἱ νῆσοι αὗται ἤθελον παντελῶς καταστραφῆ τότε, ἐὰν δὲν ἐπροστατεύοντο ὑπὸ τοῦ ἐνετικοῦ στόλου. Ἵνα δὲ περιστείλῃ τοὺς ὀλεθρίους ἐκείνους ἐχθρούς, ἐξ ὧν εἶχε καταντήσει νὰ κινδυνεύῃ καὶ αὐτὴ ἡ Κρήτη, ἡ Ἐνετία μετὰ πολλὰς καὶ ποικίλας προσπαθείας κατώρθωσε τῷ 1343 νὰ συγκροτήσῃ εἶδός τι σταυροφορίας κατ᾿ αὐτῶν, τῆς ὁποίας ἔμελλον μὲν νὰ μετάσχωσιν ἅπαντες οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, Ἕλληνες, Σέρβοι, Ἀλβανοὶ καὶ Ἀνδεγαυηνοί, πράγματι ὅμως δὲν μετέσχον εἰμὴ οἱ Ἐνετοί, οἱ Ἰωαννῖται τῆς Ρόδου, ὁ βασιλεὺς τῆς Κύπρου καὶ οἱ δυνάσται τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Ὁ στόλος τῶν συμμάχων ὁρμήσας ἐξ Εὐβοίας ἐκυρίευσε τὴν Σμύρνην, ἀλλὰ μετ᾿ ὀλίγον κατετροπώθη ὑπὸ τοῦ Οὐμούρμπεϋ τοῦ Ἀιδινίου· οὐδὲν ἧττον ἐπέμεινάν τινες τῶν συμμάχων εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ πρὸ πάντων ἡ Ἐνετία, ἐπὶ τέλους δὲ ὁ Οὐμούρμπεϋς ἐνικήθη καὶ ἐφονεύθη τῷ 1346. Ἀλλ᾿ οἱ ἀδελφοί του ἐξηκολούθησαν τὸν πόλεμον· ἡ συμμαχία διελύθη τῷ 1348 καὶ μόνον ἀποτέλεσμα αὐτῆς ὑπῆρξεν ὅτι ἡ Σμύρνη ἔμεινεν εἰς χεῖρας τῶν χριστιανῶν μέχρι τοῦ 1402, ὅτε κατεκτήθη ὑπὸ τῶν Μογγόλων. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τούτῳ ἄλλοι δυτικοί, οἱ Γενουαῖοι, συνεπλήρουν βαθμηδὸν τὴν διάλυσιν τοῦ κράτους τῆς Κωνσταντινουπόλεως· διότι τῷ μὲν 1346 μία αὐτῶν συμμορία κατέλαβε τὴν Χίον καὶ διετήρησε τὴν ἐπ᾿ αὐτῆς κυριαρχίαν, ἐν εἴδει μετοχικῆς ἑταιρείας φερούσης τὸ ὄνομα τῶν Ἰουστινιάνων, μέχρι τοῦ 1566· καὶ ἡ αὐτὴ ἑταιρεία ἀφήρπασε τῷ 1358 τὴν παλαιὰν Φώκαιαν· ἠξεύρομεν δὲ ἤδη ὅτι τῷ 1355 ὁ γενουαῖος ὡσαύτως Φραγκῖσκος Καταλούσιος ἢ Κατελούζιος, ὠφελούμενος ἐκ τῶν μεταξὺ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου καὶ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ διενέξεων, κατέλαβε τὴν Λῆμνον.

Περὶ τὸ 1360 λοιπὸν ἡ μὲν μικρὰ Ἀσία ἐδεσπόζετο ὑπὸ τῶν 10 τουρκικῶν δυναστειῶν ὅσαι προέκυψαν ἐκ τῶν κλασμάτων τοῦ σελδζουκικοῦ κράτους, παρεκτὸς εὐαρίθμων τινῶν πόλεων, ὅσαι ἢ κατείχοντο ἔτι ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, οἷον ἡ Φιλαδέλφεια καὶ αἱ Πηγαί, ἢ κατελήφθησαν ὑπὸ ἑτέρων χριστιανῶν, οἷον ἡ Φώκαια καὶ ἡ Σμύρνη, καὶ προσέτι παρεκτὸς τῆς ἐν Τραπεζοῦντι σῳζομένης χριστιανικῆς αὐτοκρατορίας, ἥτις ὅμως ἐπεῖχε δευτερεύουσαν ὅλως τάξιν ἐν τῇ γενικῇ κατ᾿ ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κινήσει τῶν πραγμάτων. Αἱ δὲ εὐρωπαϊκαὶ χῶραι κατείχοντο ὑπὸ ποικίλων χριστιανῶν δυναστῶν, Βουλγάρων, Σέρβων, Ἀλβανῶν, Φράγκων καὶ τῶν περιλιπομένων τῆς αὐτοκρατορίας κλασμάτων, ἐν Θράκῃ, Μακεδονίᾳ, Πελοποννήσῳ καὶ εἰς ὀλίγας τινὰς νήσους, ὧν αἱ πλεῖσται καὶ μέγισται κατείχοντο ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, τῶν Γενουαίων καὶ ἄλλων Φράγκων· μόνον τὰ παράλια τῆς Θρακικῆς χερσονήσου εἶχον καταληφθῆ προσφάτως ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν Τούρκων. Ὅθεν οἵ τε Τοῦρκοι τῆς Ἀσίας καὶ οἱ χριστιανοὶ τῆς Εὐρώπης ἦσαν διῃρημένοι εἰς πολλὰς μικρὰς ἡγεμονίας. Ἀλλ᾿ οἱ Τοῦρκοι, καὶ ἂν ἡνώνοντο, δυσκόλως ἤθελον συγκροτήσει δύναμιν ἰσοπαλῆ πρὸς τὴν δύναμιν τῶν χριστιανῶν, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἤθελον ἑνωθῆ· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ μὲν Τοῦρκοι οὐδεμίαν εἶχον νὰ ἐλπίσωσιν ἄλλην ἐπικουρίαν, ὄπισθεν δὲ τῶν χριστιανῶν

ὑπῆρχεν ἡ δυτική Εὐρώπη, ἥτις ἠδύνατο νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῶν ὁμοθρήσκων. Οἱ χριστιανοὶ ὅμως δὲν ἠνώθησαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐδ' ἠδύναντο ἔτι νὰ ὑπολάβωσιν ἑαυτοὺς σπουδαίως κινδυνεύοντας ἀπὸ τῶν Τούρκων, οἵτινες καὶ αὐτοὶ πολὺ ἀπεῖχον τοῦ νὰ εἶναι ἡνωμένοι, ὅτε αἴφνης ἓν ἐκ τῶν μικρῶν ἐκείνων τουρκικῶν κρατῶν, τὸ ὀσμανικόν, τὸ ὁποῖον τότε δὲν κατεῖχεν εἰμὴ μόνον τὴν Βιθυνίαν καὶ τὴν Μυσίαν καὶ ὀλίγα τινὰ τῆς Θρακικῆς χερσονήσου παράλια, κατέκλυσε διὰ μιᾶς Θράκην, Βουλγαρίαν, Σερβίαν, Μακεδονίαν, ἐν Ἀσίᾳ δὲ κατέλαβε καθ' ὁλοκληρίαν ἢ ἐν μέρει τὰς κτήσεις τοῦ Κέρμιαν, τοῦ Καραμᾶν καὶ τοῦ Χαμίτ. Πῶς συνέβη ἡ αἰφνίδιος αὕτη ἔκρηξις; Αἰφνίδιος δὲν ὑπῆρξεν εἰμὴ διότι οὐδεὶς ἐπρόσεξε, καὶ ἴσως οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ προσέξῃ εἰς τοὺς στρατιωτικοὺς θεσμούς, οὓς ἵδρυσε καὶ ἀνέπτυξεν ἐπὶ τῆς τριακονταετοῦς αὐτοῦ ἀρχῆς ὁ Οὐρχάν, θεσμοὺς τοὺς ὁποίους προεξεθέσαμεν, καὶ τῶν ὁποίων ἀνάλογόν τι οὐδὲν ὑπῆρχεν οὔτε παρὰ τοῖς ἄλλοις τῆς Ἀσίας Τούρκοις οὔτε παρὰ τοῖς χριστιανοῖς τῆς Εὐρώπης. Ἀπὸ τῶν θεσμῶν δὲ τούτων ὠφελούμενος ὁ Μουρὰτ Α', ὁ μετὰ τὸν ἐν ἔτει 1359 συμβάντα θάνατον τοῦ Οὐρχὰν διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἐπέπεσεν ἀκατάσχετος καὶ ὅλως ἀπροσδόκητος κατὰ τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας καὶ ἐν διαστήματι τριάκοντα ἐτῶν διέπραξεν ἀδιαλείπτως σχεδὸν τὰ λαμπρότατα τῶν κατορθωμάτων.

Ἅμα καταλαβὼν τὴν ἀρχὴν περιέστειλε τὰς πρὸς αὐτὸν δυσμενεῖς διαθέσεις τοῦ καραμανικοῦ ἡγεμόνος, διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς ἐν Γαλατίᾳ Ἀγκύρας, καὶ ἔπειτα διαπεράσας εἰς τὴν Εὐρώπην ἐκυρίευσε τοὺς Αἰγὸς ποταμούς, τὸ Τζουρουλόν, τὸν Πύργον, τὸ Διδυμότειχον, τῷ δὲ 1361 καὶ αὐτὴν τὴν Ἀδριανούπολιν, ἣν μετ' οὐ πολὺ κατέστησε πρωτεύουσαν τοῦ κράτους. Ἀλλὰ τότε, ἑδρεύσας πρὸς καιρὸν εἰς Διδυμότειχον, ἐπέτρεψε τὴν ἐξακολούθησιν τῶν κατακτήσεων εἰς τοὺς δύο ἐπισημοτάτους στρατηγοὺς αὐτοῦ, Ἐβρενὸν καὶ Λαλασσαχίν, ὧν ὁ μὲν πρῶτος, πιθανώτατα χριστιανὸς ὢν τὸ γένος, ἐκυρίευσεν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Θράκῃ τὰ Κουμουλτζινά (πρὸς δυσμὰς τοῦ Δορίσκου) καὶ τὸ Βαρδάρι (πρὸς ἀνατολὰς τῆς Βεροίας), ὁ δὲ δεύτερος προελάσας μέχρι τοῦ Αἵμου κατέλαβε τὴν Φιλιππούπολιν. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Φιλιππουπόλεως ὁ Μουρὰτ συνωμολόγησεν εἰρήνην πρὸς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον ἐπὶ τῇ βάσει ἀμοιβαίας συμμαχίας καὶ ἐπιμαχίας. Ἡ εἰρήνη αὕτη συνέφερε τόσῳ μᾶλλον εἰς τὸν Μουρὰτ ὅσῳ αἱ ραγδαῖαι αὐτοῦ κατακτήσεις συνεκίνησαν τελευταῖον καὶ τοὺς ἄλλους χριστιανούς, ἐπὶ δὲ τῇ προτροπῇ τοῦ πάπα Οὐρβανοῦ Ε' ἀπηρτίσθη συμμαχία τῶν ἡγεμόνων Οὐγγαρίας, Σερβίας, Βλαχίας καὶ Βουλγαρίας κατὰ τῶν Τούρκων, τῆς ὁποίας, ὡς μὴ ὤφελε, μόνος ὁ βασιλεὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν μετέσχεν. Ἀλλὰ καὶ ὁ συμμαχικὸς οὗτος στρατὸς κατετροπώθη τῷ 1363 ὑπὸ τοῦ Χατζῆ Ἰλβεκῆ, ὑποστρατήγου τοῦ Λαλασσαχίν. Οἱ δ' Ὀσμανίδαι, οἵτινες τότε κατέλαβον τὰς ἐν Ἀσίᾳ Πηγάς, ἐξηκολούθησαν καὶ ἐν Εὐρώπῃ τὴν θριαμβικὴν αὐτῶν πορείαν· καθυπέταξαν τὰς περὶ Ροδόπην χώρας, τὰς κατεχομένας ὑπὸ τῶν σέρβων ἡγεμονίσκων Δράγαση καὶ Μπογδάνου, καταστήσαντες αὐτοὺς φόρου ὑποτελεῖς καὶ ὑποχρεώσαντες νὰ συστρατεύωσι μετ' αὐτῶν δι' ὡρισμένου ἀριθμοῦ ἱππέων, κατέκτησαν δὲ πλείστας πόλεις ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ἐν τῇ ἰδίως Σερβίᾳ, μέχρις οὗ τῷ 1375 συνωμολογήθη εἰρήνη πρὸς τὸν δεσπότην Σερβίας Λάζαρον καὶ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας Σοίσμαν. Διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης ὁ μὲν δεσπότης Λάζαρος, ὅστις στασιάσας κατὰ τοῦ προτέρου ἡγεμονικοῦ οἴκου εἶχεν ἀναγορευθῇ τῷ 1371 βασιλεὺς τῆς Σερβίας, ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωσιν νὰ παρέχῃ εἰς τὸν Μουρὰτ κατ' ἔτος 1.000 ἱππεῖς καὶ 1.000 λίτρας ἀργύρου, ὁ δὲ ἄρχων τῆς Βουλγαρίας Σοίσμαν ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα.

Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ὁ Μουρὰτ ἐξέτεινε τὰς ἐν Ἀσίᾳ κτήσεις αὐτοῦ, τὸ μὲν συζεύξας τὸν πρεσβύτερον υἱόν του Βαγιαζὴτ μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ δυνάστου Κέρμιαν καὶ λαβὼν ὡς προῖκα τέσσαρας τούτου πόλεις, ἐν αἷς τὸ Κοτυάειον, τὸ δὲ ἀγοράσας ἀναγκαστικῶς ὁπωσοῦν ἓξ πόλεις τοῦ ἡγεμόνος Χαμίτ, ἤτοι τῆς μεταξὺ Τεκκέ, Κέρμιαν καὶ Καραμᾶν μεσογείου χώρας. Συγχρόνως δὲ κατελύοντο ἀδιακόπως οἱ περὶ τὴν Ὄχριδα σέρβοι ἡγεμονίσκοι καὶ ἐκυριεύοντο τὰ Βιτώλια, τὸ Πρίλαπον, οἱ Σκοῦποι καὶ ἡ Σόφια, ἐνῷ ὁ Μουρὰτ στρατεύσας κατὰ τοῦ ἰσχυροτάτου πάντων τῶν τουρκομανικῶν δυναστῶν

Ὁ τελευταῖος τσάρος τῶν Βουλγάρων Ἰβὰν Σσίσμαν Γ' (1365—1393)

τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τοῦ τῆς Καραμανίας ἡγεμόνος, ἐνίκησεν αὐτὸν ἐκ παρατάξεως τῷ 1386 καὶ ἰδιοποιήθη ἀξιόλογον τοῦ κράτους αὐτοῦ μέρος. Ὁ Λάζαρος καὶ ὁ Σσίσμαν, βλέποντες αὐτὸν ἀπησχολημένον ἐν Ἀσίᾳ, ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἄρωσιν αὖθις τὰ ὅπλα τῷ 1387. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν κατετρόπωσαν τὸν ἐν Βοσνίᾳ τουρκικὸν στρατόν, ἀλλ' ἐπελθόντος μετ' οὐ πολὺ τοῦ Μουρὰτ κατεκτήθη τὸ πλεῖστον τῆς Βουλγαρίας καὶ ὑπετάχθη ὁ ἡγεμὼν αὐτῆς, τῷ δὲ 1389 συνεκροτήθη εἰς Κοσσυφοπέδιον, κατὰ τὰ μεταξὺ Βοσνίας καὶ Σερβίας σύνορα, μάχη μεγάλη ἐκ παρατάξεως μεταξὺ ἔνθεν μὲν τοῦ βασιλέως τῆς Σερβίας Λαζάρου καὶ τοῦ συμμάχου αὐτοῦ ἡγεμόνος τῆς Βοσνίας, ἔνθεν δὲ τοῦ Μουράτ, ἔχοντος ὑφ' ἑαυτὸν τοὺς υἱούς του Βαγιαζὴτ καὶ Ἰακούβ, καὶ τοὺς ἐπιφανεστάτους τῶν στρατηγῶν, ἐν οἷς διέπρεπεν ὁ γέρων Ἐβρενός. Ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ ὁ εὐπατρίδης σέρβος Μίλοσς Κοβίλοβιτζ, προσποιηθεὶς ὅτι αὐτομολεῖ πρὸς τοὺς πολεμίους καὶ ὅτι ἔχει ἀπόρρητόν τι νὰ διακοινώσῃ πρὸς τὸν σουλτάνον, ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ πλησιάσῃ πρὸς αὐτὸν καί τον ἐδολοφόνησεν. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ σερβικὸς στρατὸς κατε-

τροπώθη ὁλοσχερῶς, ὁ δὲ Λάζαρος αἰχμαλωτευθεὶς ἤχθη εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Μουράτ, ὅστις καίτοι πνέων τὰ λοίσθια διέταξε νὰ θανατωθῇ ὁ δολοφόνος (1).

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἔκρηξις τοῦ ὀσμανικοῦ κρατῆρος. Καὶ ὅμως ὁ ἡγεμὼν ὁ διαπράξας πάντα ταῦτα τὰ κατορθώματα δὲν ἤξευρε νὰ ὑπογράψῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὅταν τῷ 1365 ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Ραουσαίους τὴν ἐλευθέραν ἐν ταῖς ἀνατολικαῖς θαλάσσαις ἐμπορίαν ἀντὶ ἐτησίου φόρου 500 δουκάτων, ὁ Μουράτ, ἵνα κυρώσῃ τὴν ἐπὶ τούτῳ γενομένην συνθήκην, ἔβαψε τὴν παλάμην ἐντὸς μελάνης καὶ ἀπετύπωσεν ἔπειτα αὐτὴν εἰς τὸ ἄνω τοῦ ἐγγράφου μέρος, ἀντὶ ὑπογραφῆς καὶ σφραγῖδος. Τοῦτο δὲ τῆς παλάμης τὸ ἐκτύπωμα μετὰ τῶν πέντε δακτύλων, ὧν οἱ μὲν τρεῖς μέσοι παρέκειντο συνεχεῖς, οἱ δὲ δύο ἄκροι, ὁ μικρότερος καὶ ὁ μεγαλύτερος, ἀπεῖχον ἀπ' ἐκείνων, ἀπετέλεσεν ἔκτοτε καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀποτελεῖ τὸν λεγόμενον *Τουγράν*, ἤτοι τὴν ἱερὰν τοῦ Σουλτάνου ὑπογραφήν (2). Ἀλλ' ἐπιτηδειότατος ὑπῆρξεν ὁ Μουρὰτ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σουλεϊμὰν πασᾶ, τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοῦ ἀδελφοῦ, ὅστις διετέλεσεν ὁ δεύτερος βεζίρης τοῦ κράτους, τὸ ἀξίωμα τοῦτο ἐχήρευσεν ἐπὶ δέκα περίπου ἔτη· τῷ δὲ 1368 ὁ Μουρὰτ προεχειρίσατο εἰς τὴν μετὰ τὸν ἡγεμόνα πρώτην ἀρχὴν τὸν περιβόητον ἐκεῖνον ἀστυνόμον τοῦ στρατοῦ Καρὰ Χαλὶλ Τζεντερελῆ, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ ἱδρυτὴς τοῦ τάγματος τῶν γενιτσάρων καὶ ὁ καθιερώσας τὴν ἀρχὴν τοῦ συστηματικοῦ τῶν χριστιανῶν ἐξισλαμισμοῦ. Ἔκτοτε οὐδεμία πλέον συνέβη διακοπὴ περὶ τὴν ἀπονομὴν τοῦ βεζιρικοῦ ἀξιώματος, ὁ δὲ Καρὰ Χαλίλ, μετονομασθεὶς Χαϊρεδδὶν πασᾶς, ἐξετέλεσε τὰ καθήκοντα αὐτοῦ καθ' ὅλον τῆς ζωῆς του τὸ ὑπόλοιπον, ἤτοι ἐπὶ ὀκτωκαίδεκα ἔτη, διαπρέψας ὡς πρότερον ἐπὶ πλείσταις ὅσαις ὑπηρεσίαις πρός τε τὸ κράτος καὶ πρὸς τὸ θρήσκευμα. Τὴν σύνεσιν τοῦ ἀνδρὸς ἐξύμνησαν οἵ τε ἡμέτεροι καὶ οἱ τοῦρκοι χρονογράφοι. Μίαν δὲ τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ πρὸς τὸν Μουρὰτ θέλομεν παραθέσει ἐνταῦθα κατὰ Χαλκοκονδύλην, ὡς χαρακτηριστικὴν τοῦ θάρρους μεθ' οὗ συνεβούλευε πάντοτε τὰ προσήκοντα εἰς τὸν ἡγεμόνα καὶ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς ὁ παντοδύναμος κυριάρχης ἤκουε τὰς συμβουλὰς τοῦ πεπειραμένου αὐτοῦ βεζίρου. «Βασιλεῦ Μουράτ», τὸν ἠρώτησέ ποτε ὁ Χαϊρεδδὶν πασᾶς, «πῶς νομίζεις ὅτι πρέπει νὰ στρατηγῇς, ἵνα διὰ τῶν στρατῶν ἐπιτυγχάνῃς πᾶν τὸ βουλόμενον;»· ὁ δὲ ἀπεκρίθη· «ἐπιτηδείως μὲν βουλευόμενος καὶ τοὺς στρατιώτας ὡς οἷόν τε μάλιστα εὐεργετῶν»· «Καὶ πῶς ἄρα», ὑπέλαβεν ὁ Χαϊρεδδίν, δύνασαι νὰ βουλεύεσαι ὀρθῶς;» Ὁ δὲ ἀπεκρίθη· «ἐὰν μετρῶν τὰ πράγματα δὲν ἀπατῶμαι περὶ τὰ μέτρα». Ἐνταῦθα καγχάσας ὁ γέρων βεζίρης ἐπεῖπε· «Βασιλεῦ Μουράτ, βεβαίως εἶσαι συνετὸς ἀνήρ· ἀλλὰ πῶς θέλεις μετρήσει ἀκριβῶς, ἐὰν δὲν εἶσαι πάντοτε παρών, ἵνα ἐξετάζῃς τά τε δέοντα καὶ τὰ ἐναντία τούτων, ἀπέχων μὲν τῶν τελευταίων, ἐπιχειρῶν δὲ ἐγκαίρως τὴν τῶν πρώτων ἐκτέλεσιν; Διότι μετὰ τὸ συνετῶς βουλεύεσθαι ἡ ταχύτης εἶναι ὁ μᾶλλον ἀπαραίτητος τῶν ὅρων εἰς τὸ μεγάλα κατερ-

(1) Κατὰ παράδοσιν συνηθεστέραν καὶ μᾶλλον πιθανὴν ὁ Μίλοσος Κοβίλοβιτ ἐφόνευσε τὸν Μουράτ, ὅτε οὗτος μετὰ τὴν νίκην περιήρχετο τὸ πεδίον τῆς μάχης· τότε ὁ χαμαὶ κείμενος καὶ νεκρὸς λογιζόμενος τραυματίας σέρβος ἥρως ἀναπηδήσας ἐτραυμάτισε θανασίμως τὸν Μουράτ, ὅστις πρὶν ἐκπνεύσῃ διέταξε πρὸς ἐκδίκησιν τὸν φόνον τοῦ αἰχμαλώτου ληφθέντος βασιλέως Λαζάρου.

(2) Ἄλλοι ἀναφέρουσι τὸ γεγονὸς εἰς τὸν *Οὐρχάν*. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη παράδοσις φαίνεται ὅτι εἶναι εὐφυὴς ἐπινόησις λαβοῦσα ἀφορμὴν ἐκ τοῦ σχήματος τοῦ *Τουγρᾶ*, ὅπερ εἶναι αὐτὴ ἡ ὑπογραφὴ τοῦ ἡγεμόνος διὰ τεχνικῶς πεποικιλμένων ἀραβικῶν γραμμάτων, οἷαι εἶναι ἔτι καὶ αἱ ὑπογραφαὶ τῶν ἡμετέρων πατριαρχῶν καὶ ἱεραρχῶν. Ἄλλως τὸ *Τουγρὰ* ἢ Τορὰ εἶναι λ. ἀρχαία ληφθεῖσα παρὰ τῶν μωαμεθανῶν ἐκ τῆς ἑβραϊκῆς thora, ὡς καλεῖται ἡ πεντάτευχος τοῦ Μωϋσέως, σημαίνει δὲ ἡ λ. κυριολεκτικῶς ἐπίσημον ἔγγραφον.

γάζεσθαι». Διὰ τοιούτων βουλευμάτων καὶ ἀξιωμάτων παρεσκευάζοντο ὁ Μουρὰτ καὶ ὁ βεζίρης αὐτοῦ εἰς τὴν κατάκτησιν τῆς Εὐρώπης. Τὸν Χαϊρεδδὶν πασᾶν, ἀποθανόντα τῷ 1386 ἑκατοντούτη περίπου, διεδέχθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ βεζίρου ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀλῆ πασᾶς, ὅστις καὶ πρῶτος ὠνομάσθη ***μέγας βεζίρης*** τοῦ κράτους, διότι κατὰ τὴν ἐκ παρατάξεως πρὸς τοὺς Καραμανίους μάχην, διαπρέψαντος ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους στρατηγοὺς τοῦ Σιμουρτάσ, ὁ Μουρὰτ ἐνόμισε δίκαιον νὰ ἀπονείμῃ αὐτῷ τὸν τίτλον τοῦ βεζίρου, ὥστε ἔκτοτε ὁ μὲν ὕπατος μετὰ τὸν βασιλέα ἄρχων ἐπεκλήθη ***μέγας βεζίρης***, οἱ δὲ ἀμέσως μετὰ τοῦτον ἑπόμενοι ἁπλῶς βεζίραι, ἤτοι πασάδες, ἔχοντες ὡς σύμβολον τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν τρεῖς ἱππείους οὐράς ([1]). Πρὶν δὲ συμπληρώσωμεν ὅσα δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ τοῦ Μουράτ, παρατηροῦμεν ὅτι οὗτος ἠθέλησε νὰ συνδυάσῃ τὸ σύστημα τοῦ ἐξισλαμισμοῦ τῶν χριστιανῶν πρὸς τὸ σύστημα τῆς χρήσεως αὐτῶν ὡς χριστιανῶν ἐν τῷ στρατῷ. Οὕτω λ. χ. τῷ 1375 μετὰ τὴν εἰρήνην ἣν συνωμολόγησε πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας ἵδρυσεν ἴδιον σῶμα ἐκ χριστιανῶν ὑπηκόων, οἵτινες ὅμως καλούμενοι ***Βοϊνὰκ*** ([2]) δὲν ἐχρησίμευον εἰμὴ εἰς ταπεινοτέρας τινὰς τοῦ στρατοῦ ὑπηρεσίας, οἷον τὴν τῶν ἵππων καὶ τῶν ἁμαξῶν ἐπιμέλειαν, ἀπηλλαγμένοι ὄντες τούτου ἕνεκα παντὸς φόρου. Παρὰ δὲ τοῦ δεσπότου Σερβίας Λαζάρου ἀπῄτησε τότε, ὡς ἠξεύρομεν, νὰ παρέχῃ αὐτῷ κατ' ἔτος 1.000 ἱππεῖς, οἵτινες καὶ ἠγωνίσθησαν τρόπον τινὰ ἐν τῇ μεγάλῃ πρὸς τοὺς Καραμανίους μάχῃ ὑπὸ τὸν Βαγιαζὴτ τεταγμένοι εἰς τὴν ἀριστερὰν τοῦ στρατοῦ πτέρυγα. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐν Κοσσυφοπεδίῳ μάχην ἠγωνίσθησαν πιστῶς ἐν τῷ στρατῷ τινὲς τῶν χριστιανῶν δεσποτῶν τῶν ὑποτελῶν ἐν Εὐρώπῃ γενομένων, καὶ ἰδίως ὁ ἡγεμὼν τῆς περὶ τὰ Οὐλπιανά (Γιουστενδὶλ) μικρᾶς χώρας Κωνσταντῖνος. Ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου κατίσχυσεν ἡ ἀποκλειστικὴ τῶν ἐξισλαμισθέντων χριστιανῶν χρῆσις.

Ὁ σουλτάνος Μουρὰτ Α'
(Συλλογὴ τοῦ ἀρχιδουκὸς Φερδινάνδου τοῦ Τυρόλου).

Τοσαῦτα δὲ καὶ τοιαῦτα κατορθοῦντος τοῦ Μουράτ, οἰκτρὸν τῇ ἀληθείᾳ θέαμα παρίστησιν ἡμῖν ὁ σύγχρονος αὐτοῦ βασιλεὺς Ἰωάννης Παλαιολόγος. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων τὸ κράτος ἔδιδε σημεῖα ζωῆς, ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε ἐπέρχονται καταφανῆ θανάτου συμ-

([1]) Τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές· τοῦ μεγάλου βεζίρου τὸ ἀξίωμα φαίνεται ὅτι ἱδρύθη πολλῷ βραδύτερον ὑπὸ τοῦ πορθητοῦ Μεχμὲτ Β'.

([2]) ***Βοϊνὰκ*** σημαίνει ἐπὶ λέξει ***ἐρέτης***, κωπηλάτης.

πτώματα. Εἴδομεν ὅτι πρῶτον θῦμα αὐτοῦ ἐξελέξατο ὁ τῶν Ὀσμανιδῶν ἡγεμὼν τὸν βασιλέα ἐκεῖνον, ἀλλ' ὅτι μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς *Φιλιππουπόλεως* συνωμολόγησε πρὸς αὐτὸν εἰρήνην, καθ' ἣν ὁ εἷς ἔμελλε νὰ εἶναι βοηθὸς τοῦ ἑτέρου· ὥστε κατὰ τὴν μετ' ὀλίγον γενομένην πρώτην συμμαχίαν τινῶν τοὐλάχιστον ἐκ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἤτοι τῶν ἡγεμόνων Σερβίας, Οὐγγαρίας, Βλαχίας καὶ Βουλγαρίας, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος δὲν συνηγωνίσθη μετ' αὐτῶν κατὰ τῶν Τούρκων. Καὶ ἐνῷ παρήτει οὕτω τὸν μόνον τρόπον δι' οὗ ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὴν τιμὴν τοῦ ἔθνους, ἂν ὄχι τὴν πολιτικὴν ὕπαρξιν, ἐτράπη εἰς ἱκεσίας πρὸς τὸν τότε πάπαν Οὐρβανὸν Ε΄. ἐπικαλούμενος τὴν συνδρομὴν αὐτοῦ καὶ ὑποσχόμενος κατὰ τὸ σύνηθες τὴν ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν. Οὐδὲ ἠρκέσθη εἰς τοῦτο, ἀλλ' ἐπορεύθη αὐτὸς εἰς Ρώμην, ὅπου κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1369 ἐξώμοσεν ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ πάπα καὶ ἅπαντος τοῦ ρωμαϊκοῦ κλήρου τὰ δόγματα τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἡ δεξίωσις ἧς ἔτυχεν ὑπῆρξε μεγαλοπρεπής, πραγματικὴν ὅμως συνδρομὴν οὐδεμίαν ἐπέτυχεν, ἀλλὰ μόνον ὑποσχέσεις, καὶ συστατικὰς ἐπιστολάς, καὶ εὐλογίας, δι' ὧν φορτωμένος ὁ ταλαίπωρος αὐτοκράτωρ ἐδέησε νὰ πορευθῇ ἀλλαχοῦ εἰς ἀναζήτησιν βοηθείας. Ἐκ Ρώμης μετέβη εἰς Ἐνετίαν λαβὼν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ὡσαύτως ὑποσχέσεις τινὰς καὶ πρὸ πάντων δανεισθεὶς ἐπὶ τόκοις βαρυτάτοις χρήματα, ἵνα ἐξακολουθήσῃ τὴν ἀνὰ τὴν Εὐρώπην περιοδείαν. Ἀπῆλθε δὲ ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν μεσημβρινὴν Γαλλίαν, ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδ' αὐτόθι κατώρθωσέ τι ἐπέστρεψεν εἰς Ἐνετίαν πενέστερος παρά ποτε, καὶ ἐκεῖ ὁ διάδοχος αὐτὸς τῶν Κωνσταντίνων, τῶν Βασιλείων καὶ τῶν Κομνηνῶν ὑπεβλήθη εἰς κράτησιν ἕνεκα χρέους εὐτελοῦς. Τὸ δὲ οἰκτρότερον, ὁ πρεσβύτερος υἱός του Ἀνδρόνικος, ὃν εἶχε καταλίπει ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τόν, ἀπεποιήθη ἐπὶ διαφόροις προφάσεσι νὰ ἀποστείλῃ εἰς Ἐνετίαν τὰ πρὸς ἀπολύτρωσιν τοῦ πατρὸς ἀναγκαῖα χρήματα. Εὐτυχῶς ὁ δεύτερος υἱός, ὁ Μανουήλ, ἐφάνη προθυμότερος, ὥστε ὁ Ἰωάννης ἠδυνήθη νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀφοῦ ἐπὶ ματαίῳ ἐταπεινώθη ἐν Ρώμῃ, ἐπὶ ματαίῳ ἐξηυτελίσθη ἐν Ἐνετίᾳ καὶ ἔλαβεν ἀπόδειξιν θλιβερὰν τῆς κακοηθείας τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου.

Τότε ἀπελπισθεὶς νὰ λάβῃ συνδρομήν τινα ἐξ Εὐρώπης κατέβη ἔτι μᾶλλον τὴν κλίμακα ἐκείνην τῆς πρὸς τὸν ἰσχυρὸν δυνάστην τῆς Ἀνατολῆς ὑποκλίσεως. Ἵνα διατηρήσῃ τὴν εὔνοιαν τοῦ Μουρὰτ ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν τρίτον ἐκ τῶν τεσσάρων υἱῶν του, τὸν Θεόδωρον, μετὰ ἐντολῆς τοῦ νὰ ὑπηρετῇ παρὰ τῇ Πύλῃ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ὀσμανιδῶν, ὡς πιστὸς αὐτοῦ μισθοφόρος, κατὰ παντὸς πολεμίου. Συγχρόνως κατέστησε συμβασιλέα τὸν δεύτερον υἱὸν Μανουὴλ ἀντὶ τοῦ Ἀνδρονίκου, ὅστις εἶχεν ἀναδειχθῆ τοσοῦτο κακοήθης. Καὶ ὁ μὲν Ἀνδρόνικος συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μουράτ, Σαουτζῆ, μελετήσαντος ὡσαύτως προδοσίαν κατὰ τοῦ ἰδίου πατρός, ὕψωσεν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ σημαίαν στάσεως. Ἀλλ' ὁ Μουρὰτ ἀναγκάσας ἀμφοτέρους νὰ παραδοθῶσι τῷ 1385, τὸν μὲν ἴδιον ἀπετύφλωσε, συμφωνήσας πρὸς τὸν Ἰωάννην νὰ πράξῃ οὗτος τὸ αὐτὸ ὡς πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον· ἔπειτα δὲ καὶ ἐθανάτωσε τὸν Σαουτζῆ, ἐπιστήσας ὁ ἴδιος εἰς τὸν οἴκτιστον θάνατον ὅλων τῶν ἑλλήνων εὐπατριδῶν ὅσοι εἶχον συμμαχήσει καὶ συμπράξει μετ' αὐτοῦ.

Τοιαῦται ἦσαν τῷ 1389 αἱ μεταξὺ Ἰωάννου Παλαιολόγου καὶ Τούρκων σχέσεις, ὅτε ὁ Μουρὰτ ἐδολοφονήθη ἐν τῷ μέσῳ τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἐν τῷ Κοσσυφοπεδίῳ νίκης κατὰ τῆς νέας τινῶν ἐκ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς συμμαχίας, ἧς καὶ πάλιν ὁ Ι. Παλαιολόγος διετέλεσεν ἀμέτοχος. Τὴν ἀρχὴν τῶν Ὀσμανιδῶν διεδέχθη τότε ὁ Βαγιαζήτ

Η ΠΡΩΤΗ ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΚΟΣΣΥΦΟΠΕΔΙΟΥ (1389)

(Ἔργον Ι. Βάλδα)

ὁ ἐπικαλούμενος Γιλδιρίμ, ὅ ἐστι ***Κεραυνός***, ἤ, καθὼς τον λέγει ὁ Χαλκοκονδύλης, ***Ααΐλαψ***. Ὁ Βαγιαζὴτ συνωμολόγησεν ἀμέσως εἰρήνην πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Λαζάρου Στέφανον, προσελθόντα εἰς προσκύνησιν αὐτοῦ ἐπὶ τοῖς τρισὶν ὅροις· ὅτι θέλει ἕπεται τῷ νικητῇ ὡς σύμμαχος εἰς πάντα πόλεμον, ὅτι θέλει δώσει αὐτῷ σύζυγον τὴν ἀδελφήν του καὶ ὅτι θέλει τελεῖ ἐτήσιον φόρον ἐκ τῶν ἀργυρωρυχείων τῆς χώρας. Ἀλλὰ τί ἦσαν οἱ ὅροι οὗτοι παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς νέους ἐξευτελισμοὺς εἰς οὓς ὑπέκυψαν οἱ Παλαιολόγοι; Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης εἶχε παραγγελθῇ κατὰ τὰ διαταχθέντα ὑπὸ τοῦ Μουρὰτ τὴν τύφλωσιν τοῦ Ἀνδρονίκου, προσέτι δὲ τὴν τύφλωσιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου Ἰωάννου καὶ τὴν ἀμφοτέρων φυλάκισιν. Φαίνεται ὅμως ὅτι οὔτε ἡ τύφλωσις αὐτῶν ἐγένετο πλήρης οὔτε ἡ φυλάκισις ὑπῆρξεν αὐστηρά, διότι οὗτοι ἠδυνήθησαν νὰ ζητήσωσι τὴν προστασίαν τοῦ Βαγιαζήτ, ὅστις διέταξε τὴν φυλάκισιν μὲν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μανουήλ, τὴν παράδοσιν δὲ τῆς ἀρχῆς εἰς τὸν Ἀνδρόνικον, ἀναλαβόντα ἀντὶ τούτου τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τελῇ εἰς τὸν προστάτην του οὐκ ὀλίγα κατ' ἔτος κεντηνάρια χρυσίου καὶ ἀργυρίου (1). Ὁ δὲ βασιλεὺς Ἰωάννης, ὅστις ἐν ὅσῳ προΐστατο τῶν πραγμάτων οὐδὲν ἔπραξεν ἵνα διακωλύσῃ τὰς τῶν Ὀσμανιδῶν κατακτήσεις, εὗρε τὸν τρόπον καὶ ἐν τῇ φυλακῇ ὢν νὰ συντελέσῃ εἰς νέαν ἀκρωτηρίασιν τοῦ κράτους. Συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ ἐνετοῦ Καρόλου Ζένου, ἵνα ἐπιτύχῃ δι' αὐτοῦ τὴν ἀπελευθέρωσίν του, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν χρυσόβουλλον, δι' οὗ εἰς ἀμοιβὴν παρεχώρει τῇ Ἐνετίᾳ τὴν νῆσον Τένεδον. Καὶ ἡ μὲν ἀπελευθέρωσις τοῦ Ἰωάννου δὲν κατωρθώθη διὰ τοῦ μέσου τούτου, ὁ Ζένος ὅμως κατέλαβε δι' ἐνετικῶν πλοίων τὴν Τένεδον, ἥτις ἔκτοτε ἀπεσπάσθη τοῦ κράτους διὰ παντός. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἦσαν μικρὰ πρὸς τὰ ἐπιγενόμενα. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης καὶ ὁ υἱός του Μανουὴλ ἐπέτυχον τελευταῖον νὰ φύγωσιν ἐκ τῆς φυλακῆς καὶ κατέφυγον πρὸς τὸν Βαγιαζήτ, προτείναντες νὰ πληρώνωσιν αὐτοὶ τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου συμφωνηθέντα φόρον, καὶ προσέτι νὰ προσέρχωνται τὴν ἄνοιξιν εὐπειθῶς μετὰ 12.000 ἱππέων καὶ πεζῶν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ τῶν Ὀσμανιδῶν ἄρχοντος, ἔχοντες τοὺς αὐτοὺς πρὸς τοῦτον φίλους καὶ ἐχθρούς. Ὁ Βαγιαζήτ, τοῦ ὁποίου ὁ σκοπὸς ἦτο νὰ παραλύῃ τοὺς ἀνθρώπους αὐτούς, ὅσῳ ἀκίνδυνοι καὶ ἂν ἀπέβησαν, ἐδέχθη καὶ ταύτας τὰς προτάσεις, διέταξε τὸν Ἀνδρόνικον νὰ παραχωρήσῃ τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν πατέρα του, δέν τον ἐφυλάκισεν ὅμως, ἀλλ' ἐπέτρεψεν αὐτῷ πᾶν ὅ,τι ἐσῴζετο ἔτι ἐκ τοῦ κράτους ἐκτὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἤτοι τὴν Σηλυβρίαν, τὴν Ἡράκλειαν, τὴν Ραιδεστὸν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην· ὥστε τὰ ἐλεεινὰ ἐκεῖνα λείψανα διενεμήθησαν πάλιν εἰς δύο. Ταῦτα δὲ διατάξας ἐν Εὐρώπῃ τῷ 1390 ὁ Βαγιαζὴτ ἀπῆλθεν εἰς Ἀσίαν, ἵνα πρὸ πάντων κυριεύσῃ τὴν Φιλαδέλφειαν, ἥτις ἦτο ἡ μόνη πόλις ἣν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔσῳζον ἔτι ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ χερσονήσῳ, ἧς ἄλλοτε ὁλοκλήρου ἐκυριάρχουν. Καὶ τότε συνέβη τὸ οἰκτρότατον τῶν γεγονότων ὅσα εἴμεθα καταδεδικασμένοι νὰ ἀναφέρωμεν ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ τῆς ἱστορίας ἡμῶν. Ὁ Βαγιαζὴτ προσλαβὼν κατὰ τὰ συμπεφωνημένα τὰς τῶν χριστιανῶν ἐπικουρίας ἀπῄτησε ἀπὸ τὸν Ἰωάννην καὶ τὸν Μανουὴλ νὰ διατάξωσι τὸν φρούραρχον τῆς Φιλαδελφείας νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν εἰς αὐτόν (2). Καὶ οἱ λεγόμενοι

(1) ***Τὸ κεντηνάριον*** (ἐκ τοῦ λατιν. centum=ἑκατόν) περιέχει, ὡς γνωστόν, ἑκατὸν λίτρας, ὧν ἑκάστη ἑβδομήκοντα δύο χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ νομίσματα (τὸ χρυσοῦν νόμισμα ἔχει ἀξίαν 15 δρχ. καὶ τὸ ἀργυροῦν τὸ εἰκοστὸν περίπου τοῦ χρυσοῦ.

(2) Σημειωτέον ὅτι οὐδεὶς ἐκ τῶν πολλῶν ἑλλήνων καὶ ξένων χρονογράφων τῶν χρόνων τούτων, οὐδεὶς οὐδ' ὀθωμανὸς χρονογράφος, πλὴν τοῦ ἥκιστα πάντων κριτικοῦ καὶ ἐπιπολαιοτάτου ἐν πλείστοις καὶ ἀναξιοπίστου Λαονίκου Χαλκοκονδύλη, ἀναφέρει τοιοῦτό τι διαπραχθὲν ὑπὸ Ἰωάννου καὶ Μανουήλ. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Χαλκοκονδύλης ἀναφέρει αὐτὸ ὡς ἁπλῶς θρυλούμενον, ὥστε

αὐτοὶ βασιλεῖς τῶν Ἑλλήνων ἐξέδωκαν τὴν αἰσχρὰν ταύτην διαταγήν. Ἀλλὰ τὸ φρόνημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ ὁποῖον εἶχε παντελῶς ἐκλίπει ἀπὸ τὰς ἀγεννεῖς ἐκείνας ψυχάς, ἐσῴζετο ἔτι παρὰ τοῖς ὑπηκόοις, τοὐλάχιστον παρά τισι τῶν ὑπηκόων. Ὁ φρούραρχος Φιλαδελφείας καὶ οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ἀπήντησαν ὅτι ἑκόντες δὲν θέλουσι καταπροδώσει ἑαυτοὺς τῷ βαρβάρῳ. Ὅθεν ἐπολιορκήθη ἡ Φιλαδέλφεια, μετὰ δὲ τοῦ Βαγιαζὴτ συνεπολιόρκησαν αὐτὴν καὶ οἱ κατάπτυστοι ἐκεῖνοι βασιλεῖς· καὶ ἠρίστευσαν, ὡς λέγεται, ἐν τῇ πολιορκίᾳ ταύτῃ καὶ πρῶτοι ἀναβάντες εἰς τὰ τείχη τῆς Φιλαδελφείας ἐκυρίευσαν αὐτήν. Ὁ Χάμμερ λέγει ὅτι τὸ πρᾶγμα ἤθελεν εἶναι ἀπίστευτον, ἐὰν δὲν ἀνεφέρετο ὑπὸ ἕλληνος χρονογράφου, τοῦ Χαλκοκονδύλη. Καὶ ἔχει δίκαιον.

Μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν τῆς Φιλαδελφείας δὲν ἔμεινε κατεχόμενον ὑπὸ Ἑλλήνων καθ᾽ ὅλην τὴν μικρὰν Ἀσίαν εἰμὴ τὸ περὶ Τραπεζοῦντα κρατίδιον, τὸ ὁποῖον, καίτοι αὐτοκρατορία μεγαλωνυμούμενον, ἦτο ἐλαχίστου λόγου ἄξιον διά τε τὴν μικρὰν αὐτοῦ δύναμιν καὶ διὰ τὴν παντελῆ ἀποξένωσιν ἀπὸ τῶν λοιπῶν τῆς Ἀνατολῆς πραγμάτων. Ἀλλὰ καὶ ἐν Εὐρώπῃ τὸ κράτος τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν βασιλεύουσαν καὶ τὰς προαναφερθείσας ὀλίγας περὶ αὐτὴν πόλεις· ἦτο δέ, καὶ οὕτως ἔχον, διῃρημένον εἰς δύο, ὥστε ἡ κατάλυσις αὐτοῦ ἐφαίνετο προσεχεστάτη, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ μετ᾽ ὀλίγον ἐπολιορκήθη καὶ αὐτὴ ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπὸ τοῦ Βαγιαζήτ. Τῷόντι ὁ μονάρχης οὗτος, ἀφοῦ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Φιλαδελφείας κατέστησεν ὑπήκοα ἢ ὑποτελῆ τὰ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ τουρκομανικὰ κράτη τοῦ Ἀιδδίν, τοῦ Σαρουχάν, τοῦ Μεντεσχιέ, τοῦ Κέρμιαν καὶ τοῦ Τεκὲ καὶ ἠκρωτηρίασε τὰ κράτη τῆς Κασταμῶνος καὶ τοῦ Καραμάν, ἐπέστρεψε τῷ 1391 εἰς τὴν Εὐρώπην. Καθ᾽ ὁδὸν πληροφορηθεὶς ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης δοὺς ἐπὶ τέλους σημεῖον ζωῆς ὠχύρωσε τὴν Χρυσῆν Πύλην διὰ δύο μεγάλων πύργων διέταξεν αὐτὸν νὰ καθαιρέσῃ τοὺς πύργους τούτους· καὶ ὁ Ἰωάννης ὑπήκουσε. Μικρὸν μετὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀπεβίωσεν ὁ Ἰωάννης, ὁ δὲ ἐν Προύσῃ παρὰ τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ σουλτάνου διατελῶν Μανουὴλ κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐντεῦθεν παροργισθεὶς ὁ Βαγιαζὴτ ἀπῄτησεν ὥστε τοῦ λοιποῦ νὰ ἑδρεύῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει καδῆς, ἵνα ρυθμίζῃ τὰς μεταξὺ Μουσουλμάνων ὑποθέσεις καὶ νὰ κτισθῇ προσέτι τζαμίον, ἵνα τελῶσιν ἐν αὐτῷ οἱ πιστοὶ τὰς ἰδίας λατρείας. Παρακούσαντος δὲ εἰς τοῦτο τοῦ Μανουὴλ ἐπεχείρησεν ὁ Βαγιαζὴτ τὴν πρώτην ὑπὸ τῶν ὀσμανιδῶν Τούρκων πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥτις, ὡς καὶ πάλαι ποτὲ ἡ ἀραβική, ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἔτη ἑπτά.

Ἆρά γε δὲν ἠδύνατο ἔκτοτε νὰ κυριευθῇ ἡ μεγάλη αὕτη πόλις; Ἀναλογιζόμενοι τὸ πλῆθος τῶν δυνάμεων τὰς ὁποίας ἦγεν ὁ Βαγιαζὴτ καὶ τὰ δυσχερῆ κατορθώματα ὅσα ἐν τῷ διαστήματι τῆς ἑπταετίας ταύτης διέπραξε δυσκόλως ἠμποροῦμεν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι δὲν ἤθελεν ἐπιτύχει τὴν ἅλωσιν, ἐὰν ἠσχολεῖτο περὶ τοῦτο σπουδαίως. Ἀλλ᾽ αὐτὸς περιωρίσθη εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν μᾶλλον τῆς πόλεως, ἀπὸ δὲ τοῦ περὶ αὐτὴν στρατηγίου ἐπεχείρει ἐν τῷ μεταξὺ ποικίλας ὅσας ἐκστρατείας ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ. Κατέστησεν ὑποτελῆ φόρου τὴν Βλαχίαν, συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τοῦ καραμανικοῦ κράτους, συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τῆς Βουλγαρίας, θανατώσας τὸν ἡγε-

---

ἡ ἀπόφανσις τοῦ Χάμμερ, ὅτι τὸ πρᾶγμα ἤθελεν εἶναι ἀπίστευτον, ἂν μὴ ἀνεφέρετο ὑπὸ ἕλληνος χρονογράφου, τοῦ Χαλκοκονδύλη, δὲν ἔχει ἀξίαν οὐδεμίαν. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ὑπ᾽ οὐδενὸς χρονογράφου, πλὴν τοῦ Χαλκοκονδύλη, ἀναφέρεται ὡς συστρατεύων τῷ Βαγιαζήτ. Μόνος ὁ βασιλόπαις Μανουὴλ ἔπραξε τοῦτο συστρατεύων τῷ Β. μετὰ 100 ἀνδρῶν (ἰδ. κατωτ.).

μόνα αὐτῆς Σοισμάν, τοῦ ὁποίου ὁ ὁμώνυμος υἱὸς δὲν ἔσωσε τὴν ζωὴν αὐτοῦ εἰμὴ γενόμενος μουσουλμάνος καὶ λαβὼν ὡς τοιοῦτος τὴν διοίκησιν τῆς ἐν Ἀσίᾳ νεωστὶ τότε κατακτηθείσης Ἀμισοῦ· πλὴν τούτων δὲ ὁ Βαγιαζὴτ διέπραξε καὶ ἄλλας τινὰς μικροτέρου λόγου ἀξίας ἐπιδρομὰς καὶ ἁλώσεις κατά τε τῶν ἐπέκεινα τοῦ Βοσπόρου ὁμοφύλων καὶ κατὰ τῶν περὶ τὸν Ἴστρον καὶ τὸν Ἀδρίαν χωρῶν. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ὑπερηκόντισε τὸ κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἐκείνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως διαπραχθὲν παρ' αὐτοῦ κατόρθωμα.

Ἡ ἀκατάσχετος πρὸς τὰ πρόσω ὁρμὴ τοῦ Βαγιαζὴτ προεκάλεσε τελευταῖον τινῶν μὲν τῶν ἐν Εὐρώπῃ δυναστῶν τὴν φιλοτιμίαν, ἄλλων δὲ τὴν περὶ τῆς ἰδίας σωτηρίας μέριμναν, ὥστε περὶ τὰ μέσα τοῦ 1396 συνέρρευσαν περὶ τὸν βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας Σιγισμοῦνδον ἑξήκοντα περίπου χιλιάδες ἀνδρῶν, ἐν οἷς διέπρεπον πολλοὶ ἱππόται τῆς κάτω Γερμανίας καὶ τῆς δυτικῆς Γαλλίας [1]. Ὀνομαστότατοι δὲ μάλιστα ὑπῆρξαν οἱ ἀναλαβόντες τότε νὰ προμαχήσωσιν ὑπὲρ τῆς χριστιανοσύνης Γάλλοι καὶ ἐξαιρέτως οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῶν, ὁ κόμης Νευέρς, υἱὸς τοῦ δουκὸς τῆς Βουργουνδίας, οἱ κόμητες Μαρκίας, συγγενεῖς τινες τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας, ὁ στρατάρχης Βουσικὼ καὶ ἄλλοι πολλοί. Ὁ στρατὸς οὗτος, διελθὼν κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους ἐκείνου τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Βλαχίαν, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῆς ἐν Βουλγαρίᾳ Νικοπόλεως, ἣν γενναίως ὑπερήσπισεν ὁ ὀσμανίδης φρούραρχος. Δυστυχῶς ὁ χριστιανικὸς στρατὸς συνέκειτο μὲν ἐκ μαχητῶν ἀρίστων ἀλλ' οὐδεμίαν εἶχε πειθαρχίαν. Οἱ Γάλλοι ἀξιοῦντες ὅτι αὐτοὶ καὶ μόνοι εἶναι ἱκανοὶ νὰ καταβάλωσι τὴν ὀφρὺν τῶν Ὀσμανιδῶν ἤθελον πάντοτε νὰ προτρέχωσι μὴ ἀκούοντες τὰς συμβουλὰς τοῦ πεπειραμένου περὶ τὸν τρόπον τοῦ πολεμεῖν τῶν Τούρκων Σιγισμούνδου [2]· διάγοντες δὲ προσέτι βίον ἄσωτον ἐν τῷ στρατοπέδῳ εἰς πολλὴν ἐξώκειλαν ἀκολασίαν, οὐδ' ἐδίστασαν νὰ φονεύσωσι πολλοὺς τούρκους αἰχμαλώτους οἵτινες εἶχον παραδοθῆ ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει ὅτι ἡ ζωὴ αὐτῶν οὐδένα τρέχει κίνδυνον. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Βαγιαζὴτ συναθροίσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, εἰς 100.000 περίπου ἀνδρῶν συμποσουμένας, ἐπήρχετο πρὸς διάλυσιν τῆς πολιορκίας καὶ τῇ 18 Σεπτεμβρίου συνεκροτήθη ἡ κρίσιμος μάχη. Οἱ Γάλλοι προελάσαντες ἔτρεψαν τὴν ἐμπροσθοφυλακὴν τῶν Ὀσμανιδῶν,καταβαλόντες δεκακισχιλίους γενιτσάρους καὶ πεντακισχιλίους σπαχίδες. Ἀλλ' ὅτε μετ' ὀλίγον ὑπερβαλόντες λόφον τινὰ εὑρέθησαν αἴφνης ἐνώπιον τῆς κυρίας τοῦ Βαγιαζὴτ δυνάμεως κατελήφθησαν οἱ πλεῖστοι ὑπὸ φόβου πανικοῦ καὶ τραπέντες διεσπάρησαν τῇδε κἀκεῖσε. Ὀλίγοι μόνον ἐρρίφθησαν εἰς τὸ πυκνότερον τῶν πολεμίων στῖφος καὶ ἔπεσον ὡς γνήσιοι γάλλοι ἱππόται. Ὁ δὲ κόμης Νευὲρς καὶ 24 τῶν ἐπιφανεστάτων αὐτοῦ ἀξιωματικῶν συνελήφθησαν αἰχμάλωτοι. Χίλια περίπου βήματα ὄπισθεν τῶν Γάλλων ἵστατο συμπεπυκνωμένος ὁ οὐγγαρικὸς στρατός, τοῦ ὁποίου ὅμως αἱ δύο πτέρυγες ἅμα ἰδοῦσαι τὴν τροπὴν ἐκείνην ἔστρεψαν ὡσαύτως τὰ νῶτα. Μόνον τὸ κέντρον ἐνεκαρτέρησε καὶ μετὰ τοσαύτης μανίας ἐπέπεσε κατὰ τῶν γενιτσάρων

(1) Βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας, βραδύτερον (1411) γενομένου αὐτοκράτορος τοῦ ἁγ. ρωμαϊκοῦ κράτους τῶν Γερμανῶν.

(2) Οἱ γάλλοι ἱππόται ἐν τῇ ἀκατασχέτῳ αὐτῶν ὁρμῇ πρὸς τὸ μάχεσθαι ἔλεγον τότε ὅτι ἦσαν ἱκανοί, καὶ ἂν ἔτι ἔπιπτεν ὁ οὐρανός, νὰ κρατήσωσιν αὐτὸν ἐπὶ τῶν αἰχμῶν τῶν λογχῶν αὐτῶν ὡς ἀπόγονοι ἀληθεῖς καὶ δὴ καὶ κομπορρημονέστεροι τῶν Γαλατῶν ἐκείνων, οἵτινες ἔλεγον πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον τὸν μέγαν ἔλεγον ὅτι τὸ μόνον ὅπερ ἐφοβοῦντο ἐν τῷ κόσμῳ ἦν μήπως ποτὲ ὁ οὐρανὸς πεσὼν κατακαλύψῃ τὴν γῆν καὶ τοὺς ἀνθρώπους.

καὶ τῶν σπαχίδων ὥστε ἤθελε κατισχύσει, ἐὰν ὁ δεσπότης Σερβίας, ὅστις συνηγωνίζετο ὡς σύμμαχος τοῦ Βαγιαζήτ, δὲν ἐπέπιπτε κατὰ τῶν ὁμοθρήσκων μετὰ πεντακισχιλίων μαχητῶν καὶ δὲν ἔθραυε τὰς τάξεις τῶν ἀντιπάλων. Τότε ἡ τροπὴ τῶν περὶ Σιγισμοῦνδον ἀπέβη ὁλοσχερής, καὶ πλεῖστοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἔπεσον πλεῖστοι δὲ ἠχμαλωτεύθησαν (¹). Ἀλλὰ δεινὴ ὑπῆρξεν ὁμοίως ἡ θυσία δι' ἧς ὁ Βαγιαζὴτ ἐξηγόρασε τὴν λαμπρὰν αὐτοῦ νίκην· καὶ ὅτε μετ' ὀλίγον ἐπισκεφθεὶς τὸ πεδίον τῆς μάχης εἶδε κειμένους ἐκτάδην τοὺς πολυαρίθμους αὐτοῦ συναγωνιστάς, ἔχυσε δάκρυα ὀργῆς καὶ ἀγανακτήσεως καὶ ἀπεφάσισε τὴν σφαγὴν ὅλων τῶν αἰχμαλώτων. Τῷόντι δὲ κατεκρεουργήθησαν ἐξ αὐτῶν μύριοι, οἱ δὲ λοιποὶ δὲν ἐσώθησαν εἰμὴ χάρις εἰς τὰς ἱκεσίας τῶν περὶ τὸν σουλτάνον ἐπιφανῶν τοῦ κράτους ἀνδρῶν. Καὶ ὁ μὲν ὄχλος τῶν ἐπιζησάντων ἐξηνδραποδίσθη, οἱ δὲ ἐπισημότεροι αἰχμάλωτοι δὲν ἀνέκτησαν τὴν ἐλευθερίαν εἰμὴ ἀφοῦ κατεβλήθησαν πρὸς ἀπολύτρωσιν αὐτῶν, πλὴν πολλῶν δώρων, 200.000 δουκάτων [²].

Βαγιαζὴτ ὁ Α΄
(Συλλογὴ τοῦ ἀρχιδουκὸς Φερδινάνδου τοῦ Τυρόλου)

Μετὰ τὸ τρόπαιον τοῦτο οὐδὲν ἐφαίνετο πλέον τὸ κωλῦον τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων αὐτῆς ἐγόγγυζον καὶ προε-

(¹) Ὁ Σιγισμοῦνδος κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ τὴν αἰχμαλωσίαν πλεύσας διὰ τοῦ Δανουβίου εἰς Κωνσταντινούπολιν παρὰ τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ καὶ ἐκεῖθεν ἐπανακάμψας εἰς τὰ ἴδια. Ἐκ τῶν αἰχμαλωτισθέντων ἦν καὶ ὁ περίφημος γάλλος εὐπατρίδης, ὁ ἱππότης Lemeyer, κύριος τοῦ Βουσικῶ, περὶ οὗ κατωτέρω ἐκτενὴς γενήσεται λόγος.

(²) Ἡ ἱστορία τῶν γεγονότων τούτων, καθόλου δὲ τῶν ἀπὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον τῶν ὀθωμανῶν ἀνόδου τοῦ Βαγιαζὴτ Α΄ μέχρι τῆς πρὸς Ταμερλάνον συγκρούσεως αὐτοῦ γεγονότων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς πρὸς τὴν ὀθωμανικὴν αὐλὴν σχέσεις τῶν Παλαιολόγων ἐκτίθενται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων χρονογράφων κατὰ τρόπον λίαν συγκεχυμένον, ἐν πολλοῖς διαφωνούντων τῶν χρονογράφων πρὸς [illegible] Βάνε ἱστορεῖται ὅτι ὅτε ὁ Βαγιαζὴτ Α΄ ὁ *Ἰλδιρὶμ* ἢ ***Κεραυνὸς*** διεδέξατο ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης (τοῦ Κοσσυφοπεδίου) τὸν ἐνταῦθα φονευθέντα πατέρα αὐτοῦ Μουρὰτ Α΄ (1389), ὁ τότε βασιλεύων ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἰωάννης εἶχεν ἔτι ἐγκλείστους ἐν τῷ πύργῳ Ἀνεμᾶ τὸν πρεσβύτατον υἱὸν αὐτοῦ Ἀνδρόνικον (τὸν ἀφαιρεθέντα τὴν ὅρασιν κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Μουρὰτ Α΄, διότι εἶχε συνομόσει μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μουρὰτ Σαυδζῆ, ἵνα ἑκάτερος ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν καὶ ὁ μὲν Σαυδζῆς ἐφονεύθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὁ δὲ Ἀνδρόνικος [illegible]) καὶ τὸν τούτου μόλις ψελλίζοντα τότε μικρὸν υἱὸν αὐτοῦ Ἰωάννην σὺν τῇ γυναικὶ τοῦ Ἀνδρονίκου, εἶχε δὲ [illegible] τὸν νεώτερον υἱὸν Μανουήλ. Ἀλλ' [illegible] μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἄνοδον τοῦ Βαγιαζὴτ ἡ ἐν τῷ πύργῳ Ἀνεμᾶ φυλακισμένη οἰκογένεια τοῦ Ἀνδρονίκου [illegible] συνδρομῇ Γενουαίων τινῶν καὶ ἐσώθη εἰς τὸν ὑπὸ τῶν Γενουαίων

τίμων τὴν παράδοσιν ἀπὸ τὸν δεινὸν λιμὸν ἐξ οὗ ἔπασχον. Καὶ ὅμως ὁ Βαγιαζήτ, ἀφοῦ διέταξεν ἐπιδρομάς τινας εἰς Στυρίαν, Οὐγγαρίαν, Βοσνίαν καὶ Βλαχίαν, προετίμησε νὰ περιορισθῇ εἰς νέαν τῆς πόλεως ταπείνωσιν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἐσώθη τότε ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζίρου Ἀλῆ πασᾶ, δωροδοκηθέντος ἐπὶ τούτῳ. Ἐσώθη δὲ διὰ νέων θυσιῶν, ἤτοι ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλει δεχθῇ ὡς βασιλέα ἀντὶ τοῦ Μανουὴλ τὸν ἀνεψιὸν τούτου Ἰωάννην, τὸν ἄρχοντα τῆς Σηλυβρίας, ἥτις, ἐννοεῖται, κατελήφθη ἀμέσως ὑπὸ τῶν Τούρκων

κατεχόμενον τότε Γαλατᾶν, καὶ τυχὼν βοηθείας ἐνταῦθα παρὰ τῶν Γενουαίων, συνεννοηθεὶς δὲ καὶ μετὰ τῶν ἐν Κων/πόλει φίλων ἐπῆλθε κατὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀναρρηθεὶς ἐνταῦθα βασιλεὺς ἐνέκλεισε τὸν πατέρα Ἰωάννην καὶ τὸν ἀδελφὸν Μανουὴλ *ἐν τῷ αὐτῷ πύργῳ, ἐν ᾧ αὐτὸς μετὰ τῆς γυναικὸς καὶ τοῦ υἱοῦ εἶχον ἐγκλεισθῇ ὑπ' ἐκείνων.* Ἀλλὰ καὶ οἱ *νέοι ἔγκλειστοι, ἀφοῦ ἐπὶ διετίαν ἔμειναν ἐν τῷ πύργῳ*, ἀπέδρασαν εἰς Χρυσόπολιν (Σκούταριν). Ὁ Ἀνδρόνικος ἀκούσας τὴν ἀπόδρασιν οὐ μόνον δὲν κατεδίωξε τοὺς ἀποδράντας, ἀλλὰ καὶ μετεκάλεσεν αὐτοὺς καὶ δοὺς πίστιν εἰς τὸν πατέρα οὐ μόνον ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸν τὸν θρόνον ἀλλὰ καὶ πεσὼν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ ᾐτήσατο ἄφεσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἁμαρτηθέντων. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης συγκινηθεὶς ὑπὸ τῆς τοιαύτης πολιτείας τοῦ υἱοῦ ἔπεμψεν αὐτὸν ὡς ἄρχοντα εἰς *Σηλύβριαν* προσθεὶς εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ καὶ τὴν Ραιδεστὸν καὶ τὴν Ἡράκλειαν καὶ ἄλλας τινὰς παρὰ τὴν Προποντίδα πόλεις, τὸν δὲ νεώτερον υἱὸν Μανουὴλ ἔστεψεν αὖθις βασιλέα Ρωμαίων, συμβασιλέα δηλονότι ἑαυτῷ.

Κατὰ τὸν χρόνον ἀκριβῶς τοῦτον ὁ Βαγιαζὴτ καθυποτάξας ἁπάσας τὰς χώρας τῆς Ἀνατολῆς ἔστησε τὰ ὄμματα ἐπὶ τὸ Βυζάντιον, διὸ καὶ ἔπεμψε πρέσβεις (ἀποκρισιαρίους) ζητῶν φόρους καὶ συστράτευσιν μετ' αὐτοῦ ἑνὸς τῶν υἱῶν τοῦ *βασιλέως μετὰ ἑκατὸν ἀνδρῶν* (πρὸς δήλωσιν ἁπλῆς ὑποταγῆς, οὐχὶ πρὸς *παροχὴν τελεσφόρου στρατιωτικῆς ἐπικουρίας*), ὁ δὲ βασιλεὺς μὴ λαμβάνων τότε *βοήθειαν οὐδεμίαν* ἐξ Εὐρώπης (οὔτε παρὰ *ῥηγάδων*, ὡς λέγει ὁ Δούκας, οὔτε παρὰ τῶν ἀριστοκρατούντων (φεουδαρχῶν δηλονότι) οὔτε παρὰ τῶν δημοκρατούντων (ἤτοι Βενετίας, Γενούης, Μεδιολάνου, Πίσης καὶ ἄλλων δημοκρατικῶς πολιτευομένων τῆς Ἰταλίας πόλεων) ἔπεμψε τὸν Μανουὴλ μετὰ ἑκατὸν ἀνδρῶν εἰς *ὑπουργίαν* (ὑπηρεσίαν δηλονότι) παρὰ τῷ Βαγιαζήτ. Ὁ Μανουὴλ ἠκολούθησε τῷ Βαγιαζὴτ κατὰ τὴν ἐναντίον τῶν Τούρκων τοῦ *Τεκέ* (Παμφυλίας) στρατείαν τούτου (περὶ στρατείας τοῦ Βαγιαζὴτ ἐναντίον τῆς Φιλαδελφείας, ἧς μετέσχε καὶ ὁ Μανουήλ, οὐδεὶς παρὰ Δούκᾳ λόγος, ἐνῷ λέγει οὗτος ὅτι τότε ὁ Βαγιαζὴτ ἐκώλυσε τὰς κατ' ἔτος ἐνεργουμένας ἐξ Ἀσίας εἰς τὰς νήσους Λέσβον, Χίον, Λῆμνον, Ρόδον *σιτοπομπείας, παρεσκεύασε* δὲ *στόλον*, ἵνα *προσβάλῃ* τὰς Κυκλάδας καὶ τὴν Εὔβοιαν, ὑπέταξε δὲ καὶ «μέρη τῶν Ἀθηνῶν». Ἐν τούτοις ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης φοβούμενος πάντοτε ἐπίθεσιν *ἐκ τοῦ πανταχοῦ ἐν ταῖς ἐπιχειρήσεσιν* αὐτοῦ εὐτυχοῦντος Βαγιαζὴτ ἔκτισε πύργους περὶ τὴν *Χρυσῆν Πύλην* πρὸς ἄμυναν τῆς πόλεως λαβὼν τὸ ὑλικὸν *ἐκ τῶν κατεδαφισθέντων* τότε πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τριῶν ναῶν, τοῦ ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος Ϛ' τοῦ Σοφοῦ κτισθέντος ναοῦ τῶν ἁγίων Πάντων, τοῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου κτισθέντος ναοῦ τῶν ἁγίων Μαρτύρων καὶ τοῦ τῆς ἁγίας Μαρίνης, χωρίσας οὕτω μέρος τῆς πόλεως περὶ τὴν χρυσῆν Πύλην ἀπὸ τῆς ἄλλης πόλεως καὶ καταστήσας τὸ χωρισθὲν μέρος εἶδος ἀκροπόλεως καὶ καταφυγίου καὶ ὁρμητηρίου πρὸς φυγὴν κατὰ θάλασσαν ἐν καιρῷ κινδύνου.

Ἀλλ' ὁ Βαγιαζὴτ ἐπιστρέψας εἰς Προῦσαν ἀπὸ τῆς ἐναντίον τῆς Παμφυλίας στρατείας καὶ ἔχων παρ' ἑαυτῷ τὸν Μανουὴλ ἐν Προύσῃ, μαθὼν τὰ νεωτερισθέντα ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπῄτησε τὴν ἄμεσον κατεδάφισιν τῶν κτισθέντων πύργων ἀπειλῶν ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει νὰ ἐξορύξῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ Μανουήλ. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἀσθενὴς ὢν τότε *καὶ κατάκοιτος* ἐμήνυσε τῷ Βαγιαζὴτ ὅτι ἐξετελέσθη τὸ ὑπ' αὐτοῦ *κελευσθέν*. Ἡ *ἐπὶ τῷ γεγονότι τούτῳ* καταλαβοῦσα τὸν γηραιὸν καὶ ἀσθενοῦντα *βασιλέα Ἰωάννην βαθυτάτη θλῖψις ταχέως* κατεβίβασεν αὐτὸν εἰς τὸν τάφον. Τοῦτο δὲ *μαθὼν ὁ Μανουὴλ* κατώρθωσε νὰ δραπετεύσῃ ἀπὸ Προύσης καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡς βασιλεύς. Ἀλλ' ὁ Βαγιαζήτ, ὅτε ἔμαθε τὴν φυγὴν τοῦ Μανουήλ, *μένεα πνέων* ἐπῆλθε κατὰ τῆς πόλεως καὶ ἀπῄτησε τὴν ἐν αὐτῇ ἐγκατάστασιν *Καδῆ*, ἤτοι κριτοῦ μωαμεθανοῦ, μέλλοντος νὰ κρίνῃ οὐχὶ ἁπλῶς τὰς μεταξὺ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μωαμεθανῶν πρὸς ἀλλήλους δίκας, ἀλλὰ καὶ αὐτὰς τὰς μεταξὺ μωαμεθανῶν καὶ χριστιανῶν, ἀπῄτησε δὲ καὶ τὴν κτίσιν τεμένους μωαμεθανικοῦ ἐν τῇ πόλει (τὸ πρῶτον τέμενος ἢ *μασγίδιον* ἱδρύθη ἐν Κων/πόλει, ὡς εἴδομεν, ἐπὶ Λέοντος Γ', τὸ δεύτερον ἐπὶ Ἰσαακίου Ἀγγέλου διὰ συνθήκης πρὸς τὸν τῆς Αἰγύπτου σουλτάνον Σαλαεδδίν· ἀλλὰ τὸ νέον τοῦτο τέμενος κατεστράφη ὡς γνωστόν, τῷ 1204 ὑπὸ τῶν Φράγκων τῆς τε-

Ὁ δὲ Μανουὴλ καταλιπὼν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Ἰωάννην, ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον, ἀφῆκεν ἐκεῖ τὴν σύζυγον αὐτοῦ καὶ τὸν υἱόν, καὶ ἐπεχείρησε μακρὰν περιοδείαν ἀνὰ τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ἐπικαλούμενος ἐπὶ ματαίῳ τὴν συνδρομὴν αὐτῆς. Ἐννοεῖται ὡσαύτως ὅτι ἡ πρώτη πρᾶξις τοῦ Ἰωάννου ὑπῆρξε νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἵδρυσιν τζαμίου καὶ καδῆ καὶ νὰ ὑποσχεθῇ τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου 10,000 δουκάτων. Ἔδωκε δὲ δῶρα καὶ εἰς τὸν μέγαν βεζίρην, Ἀλῆ πασᾶν, τοῦ ὁποίου ἡ χρηματικὴ ἀπληστία ἀνέκαθεν

τάρτης σταυροφορίας. Φαίνεται ὅτι ὁ Μανουὴλ ἀπέρριψε τὰς ἀπαιτήσεις ταύτας τοῦ Βαγιαζὴτ καὶ τότε οὗτος διαβὰς εἰς Εὐρώπην ἀπέκλεισε τὴν πόλιν κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν κωλύων τὴν εἴσοδον πάσης τροφῆς καὶ δῃῶν καὶ καταστρέφων πᾶσαν τὴν περίχωρον τῆς πόλεως καὶ μέχρι Πελοποννήσου ἐκτείνων τὰς καταστρεπτικὰς τῶν στρατιῶν αὐτοῦ ἐπιδρομάς, ἐνῷ ἡ Κωνσταντινούπολις δεινῶς ἐπιέζετο ὑπὸ λιμοῦ· καὶ ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ξυλείας, μὴ δυνάμενοι οἱ κάτοικοι νὰ ὑποφέρωσι τὸ ψῦχος κατέρριπτον τὰς ὑψηλὰς οἰκοδομὰς ἵνα καίωσι πρὸς θέρμανσιν τὰς δοκούς. Τότε τέλος αἱ λιπαραὶ δεήσεις τοῦ Μανουὴλ πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Φραγγίας (Γαλλίας) καὶ τὸν *κράλην* τῆς Οὐγγαρίας ἐπήνεγκον τὴν μεγάλην σταυροφορίαν τοῦ 1396 τὴν ἀπολήξασαν εἰς τὴν οἰκτρὰν παρὰ τὴν Νικόπολιν καταστροφήν. Φυσιωθεὶς ὁ Βαγιαζὴτ ἐπὶ τῇ νίκῃ ταύτῃ πέμπει πρέσβεις πρὸς τὸν Μανουὴλ ἀπαιτῶν τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως. Μὴ ἐκτελεσθείσης τῆς ἀπαιτήσεως, ἀπέκλεισε τὴν πόλιν διὰ στρατοῦ δεκακισχιλίων ἀνδρῶν, ἐνῷ τὰ πλοῖα αὐτοῦ ἐκώλυον πᾶσαν διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου τροφοδοσίαν τῆς πόλεως. Τότε ὁ ἐν Σηλυβρίᾳ Ἰωάννης (υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου) μεταβὰς εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Βαγιαζὴτ ἐξέθηκεν αὐτῷ τὸ ἄδικον τὸ γινόμενον εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ ἐκ μέρους τοῦ Μανουήλ. Ἐπὶ τούτοις ὁ Βαγιαζὴτ ἀπήτησε νῦν οὐχὶ πλέον τὴν εἰς αὐτὸν παράδοσιν τῆς πόλεως ἀλλὰ τὴν ἐν αὐτῇ ὡς βασιλέως ἐγκατάστασιν τοῦ Ἰωάνναυ, ἵνα αὐτὸς (ὁ Βαγιαζὴτ) λάβῃ τὴν Σηλύβριαν καὶ τὰς ἄλλας κτήσεις τοῦ Ἰωάννου. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ λιμὸς εἶχε περιαγάγει τὴν πόλιν εἰς τοιαύτην στενοχωρίαν καὶ ἀπόγνωσιν, ὥστε πολλοὶ προετίμων καὶ τὴν εἰς τὸν Βαγιαζὴτ αὐτὸν παράδοσιν τῆς πόλεως ἢ τὴν παράτασιν τῆς πολιορκίας, ὁ Μανουὴλ μετεπέμψατο κρύφα τὸν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Βαγιαζὴτ Ἰωάννην καὶ παραδοὺς αὐτῷ τὴν πόλιν καὶ δημηγορήσας πρὸς τὸν λαὸν καὶ συστήσας ὑπακοὴν εἰς τὸν νέον ἄρχοντα ὡς ἐπίτροπον αὐτοῦ αὐτὸς μετὰ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ ἐπιβὰς πλοίου ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον παρὰ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ δεσπότην Θεόδωρον κἀκεῖθεν εἰς Ἰταλίαν καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα μέρη τῆς Εὐρώπης μέχρισοῦ ἡ ἐν Ἀνατολῇ ἐμφάνισις τοῦ Ταμερλάνου ἐπετάχυνε τὴν εἰς τὰ ἴδια ἐπάνοδον. Ὁ Ἰωάννης στεφθεὶς νῦν βασιλεὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐδέξατο τὰς τοῦ Βαγιαζὴτ ἀπαιτήσεις περὶ τεμένους καὶ ἐγκαταστάσεως ἐν τῇ πόλει *καδῆ* ἔχοντος τὴν ἐξουσίαν «τὰς μεταξὺ Ρωμαίων καὶ Τούρκων *«ἀμφιβολίας»* αὐτὸς νὰ διακρίνῃ». Ὥστε κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Δούκα ἡ μεταξὺ Ἰωάννου καὶ Βαγιαζὴτ εἰρήνη καὶ ἡ ἄρσις τῆς πολιορκίας Κωνσταντινουπόλεως ἐπῆλθε πρὸ τῆς ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐμφανίσεως καὶ πρὸς τὸν Βαγιαζὴτ συγκρούσεως τοῦ Ταμερλάνου. Τοιαύτη ἡ κατὰ Δούκαν ἱστορία τὴν τῶν ἐτῶν 1389-1402.

Ὁ Χαλκοκονδύλης (σελ. 60 κεξ. ἔκδ. Βόνν) τὰ περὶ τῆς ἀπὸ τῆς φυλακῆς εἰς Γαλατᾶν ἀποδράσεως τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ τοῦ υἱοῦ Ἰωάννου ἀφηγεῖται ὅπως καὶ ὁ Δούκας (προστιθεὶς μόνον *«ὡς ἤρξαντο βλέποντες καλλίτερον»*, ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι καὶ ὁ Ἰωάννης εἶχε πάθει τὴν ὅρασιν, ἀλλ' ὅτι ἀμφοτέρων τὸ πάθημα τῶν ὀφθαλμῶν ἦν λίαν ἐλαφρόν)· ἀλλ' ἐνῷ κατὰ Δούκαν οἱ φυγάδες αὖθις ἀπὸ Γαλατᾶ ἐπῆλθον κατὰ Βυζαντίου συνδρομῇ τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ καὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει φίλων αὐτῶν, κατὰ Χαλκοκονδύλην μετέβησαν πρὸς τὸν Βαγιαζὴτ αἰτούμενοι παρ' αὐτοῦ βοήθειαν στρατιωτικὴν 4 χιλ. ἱππέων πρὸς κατάληψιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑποσχόμενοι αὐτοὶ τῷ Βαγιαζὴτ τὰ *πάντα* ἀντὶ τῆς χάριτος ταύτης. Ὁ Βαγιαζὴτ ἔδωκεν αὐτοῖς τὴν ζητουμένην βοήθειαν. Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰ καὶ οἱ βασιλεῖς Ἰωάννης καὶ Μανουὴλ παρεσκευάζοντο εἰς ἄμυναν κατὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ Βαγιαζήτ, ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τοῦ Ἀνδρονίκου, ὅστις κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν χωρὶς νὰ πάθῃ τι ἡ πόλις ὑπὸ τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ. Ὁ Ἰωάννης καὶ Μανουὴλ συλληφθέντες νῦν ἐφυλακίσθησαν. Ὁ Ἀνδρόνικος, παρὰ πάσας τὰς ὑπὸ τοῦ Βαγιαζὴτ δοθείσας αὐτῷ συμβουλὰς τοῦ ποιῆσαι ἐκποδὼν Ἰωάννην ἅμα καὶ Μανουήλ, ἐφείσατο τῆς ζωῆς ἀμφοτέρων. Ἀλλ' οὗτοι μετὰ τριετῆ φυλάκισιν ἀποδράντες κατέφυγον πρὸς τὸν Βαγιαζὴτ παρ' αὐτοῦ αἰτούμενοι τὴν εἰς τὸν θρόνον αὐτῶν ἀποκατάστασιν καὶ ὑποσχόμενοι αὐτῷ φόρον καὶ συστράτευσιν. Τότε ὁ Βαγιαζὴτ ἔπεμψε πρεσβείαν οὐχὶ εἰς τὸν Ἀνδρόνικον ἀλλ' εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐρωτῶν αὐτοὺς οὐχὶ ἂν προτιμῶσι τὸν Ἀνδρόνικον ἢ τὸν Ἰωάννην καὶ Μανουήλ, ὅπως

φαίνεται συντελέσασα εἰς τὴν ἀναβολὴν τῆς ἁλώσεως. Διελύθη λοιπὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ ἀποκλεισμός· καὶ ὁ Βαγιαζὴτ ἐνησχολήθη τότε εἰς νέας κατακτήσεις προελάσας ἐν Ἀσίᾳ μέχρι τοῦ Εὐφράτου, ἐν Εὐρώπῃ δὲ μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου. Ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη περὶ τὸ 1400 μεταβαλὼν πάλιν γνώμην ἀπήτησε παρὰ τοῦ Ἰωάννου νὰ ἐκχωρήσῃ ἐκ τῆς βασιλευούσης, καὶ ἐπειδὴ ὅ τε Ἰωάννης καὶ οἱ κάτοικοι συλλέξαντες ἐν τῷ μεταξὺ τροφὰς ἀποχρώσας ἀπεποιήθησαν τὴν παράδοσιν, ὁ Βαγιαζὴτ ἐπεχείρησε

ἤθελέ τις ἀναμένει, ἀλλ' ἐὰν θέλωσι τὸν Μανουὴλ ἢ τὸν *Βαγιαζήτ*· αἰτιολογῶν δὲ ὁ Χαλκοκονδύλης τὸ παράδοξον τῆς τοιαύτης ἐρωτήσεως προστίθησιν ὅτι οὕτως ἠρώτα ἵνα μάθῃ τὴν περὶ αὐτοῦ (τοῦ Βαγιαζήτ) γνώμην τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν. Οὗτοι ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τοῦ Μανουὴλ (Ἐμμανουήλ, λου κατὰ Χαλκοκονδύλην) καὶ ἐδέξαντο αὐτὸν ὡς βασιλέα συναινέσει τοῦ Βαγιαζήτ. Περὶ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου πατρὸς τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ Μανουὴλ οὐδεὶς πλέον ἐν τῇ ἱστορίᾳ ταύτῃ παρὰ Χαλκοκονδύλῃ γίνεται λόγος. Ὁ δὲ Ἀνδρόνικος καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἔμειναν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βαγιαζὴτ λαμβάνοντες *δίαιταν* παρὰ τούτου, ὁ Ἰωάννης δὲ ὁ τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ ὁ Μανουὴλ ἠκολούθουν τῷ Βαγιαζὴτ ἐν πάσαις ταῖς τούτου στρατείαις, ὁ δὲ Μανουὴλ ἐτέλει καὶ φόρον ἐτήσιον τρισμυρίων χρυσίων ἢ χρυσῶν νομισμάτων (450 χιλ. δρχ.). Ἀτυχῶς χρονολογίαν οὐδ' ὡς ἔγγιστα ἀκριβῆ τῶν γεγονότων τούτων παραδίδωσιν ἡμῖν ὁ Χαλκοκονδύλης, ὅπως οὐδ' οἱ ἄλλοι ἡμέτεροι χρονογράφοι. Ἐντεῦθεν δὲ ἄγνωστος ἡμῖν καὶ ὁ χρόνος τῆς ἐναντίον τῆς Φιλαδελφείας στρατείας τοῦ Βαγιαζήτ, ἥτις ἐγένετο κατὰ Χαλκοκονδύλην καθ' ὃν χρόνον ἤριζον περὶ τῆς ἀρχῆς ἐν Βυζαντίῳ ὁ Μανουὴλ καὶ ὁ Ἀνδρόνικος ἢ μᾶλλον ὁ τούτου υἱὸς Ἰωάννης (ὅστις μετὰ τοῦ Μανουήλ, ζώντων τῶν πατέρων αὐτῶν Ἰωάννου Ε΄ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Ἀνδρονίκου, ἠκολούθουν ὡς βασιλόπαιδες τῷ Βαγιαζὴτ ἐν ταῖς στρατείαις, οὐχὶ ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης Ε΄ οὔτε καὶ ὁ Ἀνδρόνικος). Καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἐρίδων τούτων ὁ Βαγιαζὴτ ἀπήτησε τὴν εἰς αὐτὸν παράδοσιν τῆς Φιλαδελφείας· τότε δὲ ἐστράτευσαν μετὰ τοῦ Βαγιαζὴτ οἱ βασιλεῖς (Ἐμμανουὴλ καὶ Ἰωάννης ὁ Ἀνδρονίκου) οἱ πάντοτε παρακολουθοῦντες τῷ Βαγιαζὴτ ἐν ταῖς στρατείαις (πρβλ. Χαλκοκονδ. σελ. 60 κεξ. «καὶ Ἕλληνες μὲν αὐτῇ ἐφείποντο στρατευόμενοι ἅμα ὅπῃ ἂν ἐλαύνοι, ὅ,τε Ἰωάννου τοῦ βασιλέως Ἑλλήνων παῖς Ἐμμανουῆλος, καὶ *Ἀνδρονίκου παῖς Ἰωάννης*) καὶ ὄντες ἀμφότεροι ἐστεμμένοι (ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτῶν βασιλεῖς) ζώντων ἔτι τῶν πατέρων. Οὗτοι δέ, Μανουὴλ καὶ Ἰωάννης ὁ Ἀνδρονίκου, ἦσαν οἱ «κατὰ τὰ λεγόμενα» ἀριστεύσαντες ἐν τῇ ἐκπορθήσει τῆς Φιλαδελφείας, οὐχὶ ὁ γηραιὸς βασιλεὺς Ἰωάννης Ε΄. Οὐ πολὺ μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Βαγιαζὴτ ἢ συναινέσει τούτου γενομένην ἀποκατάστασιν τοῦ Μανουὴλ φαίνεται ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος ὁ πρεσβύτερος αὐτοῦ ἀδελφὸς ἐτελεύτησε καὶ τότε ὁ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βαγιαζὴτ μετὰ τοῦ πατρὸς διαιτώμενος Ἰωάννης ὁ Ἀνδρονίκου ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ διηλλάγη μετὰ τοῦ Μανουήλ. Τοῦτο ἐξάγεται ἐξ ὧν λέγει ὁ Χαλκοκονδύλης ὅτι ὁ Ἰωάννης ὁ διαφυγὼν ἀπὸ Βυζαντίου τὸν πατρυιόν, ὡς οὐκ ἠδύναντο παρεῖχεν αὐτὸν εἰς ὅ,τι περ αὐτῷ χρήσαιτο ὁ πατρυιὸς Βυζαντίου». Φαίνεται δὲ ὅτι κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ὁ Μανουὴλ ἐπέτρεψε καὶ τὴν διοίκησιν τῆς Σηλυβρίας εἰς τὸν Ἰωάννην. Μετ' ὀλίγον δὲ ἔπεμψεν αὐτὸν εἴς τινας ἰταλικὰς πολιτείας πρὸς αἴτησιν βοηθείας, ἰδίως δὲ εἰς Γένουαν. Τότε δὲ κατὰ Χαλκοκονδύλην ἔγραψεν ὁ Μανουὴλ εἰς τοὺς Γενουαίους νὰ κρατήσωσι παρ' ἑαυτοῖς τὸν Ἰωάννην. Ἀλλ' ὁ Ἰωάννης διαφυγὼν ἀπὸ Γενούης καὶ ἐξ Ἰταλίας μετέβη αὖθις εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Βαγιαζήτ, μεθ' οὗ ἐστράτευσεν ὕστερον ἐναντίον τοῦ Μανουήλ. Ἡ εἰς Ἰταλίαν ἀποστολὴ τοῦ Ἰωάννου, ἧς μνημονεύει ὁ Χαλκοκονδύλης, φαίνεται ὅτι ἐγένετο πρὸ τῆς σταυροφορίας τοῦ 1396, ἡ δὲ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Βαγιαζὴτ αὐτομόλησις, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Νικοπόλεως. Ὁ Χαλκοκονδύλης οὔτε Νικοπόλεως μνημονεύει οὔτε σταυροφορίας, καὶ τὴν ὅλην στρατείαν τοῦ 1396 παρίστησιν ἁπλῶς, ὡς πόλεμον μεταξὺ τοῦ Σιγισμόνδου καὶ τοῦ Βαγιαζήτ· ἀφηγεῖται δὲ ὅτι μετὰ τὴν κατὰ Σιγισμόνδου νίκην τοῦ Βαγιαζήτ, εὑρισκομένου τότε ἐν Σέρραις ἢ Φεραῖς τῆς Μακεδονίας, προσῆλθον εἰς προσκύνησιν αὐτοῦ πάντες οἱ ὑποτελεῖς αὐτῷ ἡγεμόνες, ἐν οἷς καὶ ὁ Μανουὴλ καὶ ὁ ἐν Πελοποννήσῳ ἄρχων τῶν κτήσεων τῶν Παλαιολόγων ἀδελφὸς τοῦ Μανουὴλ δεσπότης Θεόδωρος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ ἡγεμὼν τῆς περὶ τὸν Ἀξιὸν μακεδονικῆς χώρας, υἱὸς τοῦ Ζάρκου (Τβάρκου) καὶ ἀδελφὸς τοῦ Δράγαση καὶ ὁ Μαμωνᾶς ὁ ἄρχων τῆς Μονεμβασίας καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος ὁ Ἀνδρονίκου υἱός. Ἐκ τούτων ὁ Μαμωνᾶς σφοδρῶς κατηγόρησε πρὸς τὸν Βαγιαζὴτ τὸν δεσπότην Θεόδωρον, ὡς ἀποστεροῦντα αὐτὸν τῶν κτήσεων αὐτοῦ, κατηγόρησε δὲ καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Ἀνδρονίκου τὸν Ἐμμανουήλ. Ὁ Βαγιαζὴτ ἐχρήσατο τότε γλώσσῃ τραχυτάτῃ καὶ ἀπειλητικωτάτῃ, ἰδίως ἐναντίον τοῦ Θεοδώρου

δευτέραν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν, ἡ δὲ τελευταία αὐτῆς ὥρα ἐφαίνετο ἠχήσασα, ὅτε αἴφνης ὡς ἐκ μηχανῆς τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν.

Ὡμιλήσαμεν ἄλλοτε ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ περὶ τῆς κατὰ τὸ μέσον τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος φοβερᾶς τῶν Μογγόλων ὑπὸ τὸν Τσιγγισχὰν ἐπιδρομῆς ἀπὸ τῶν ἀνατολικωτέρων τῆς Ἀσίας χωρῶν πρὸς τὰς δυτικωτέρας, καὶ περὶ τῆς ὡς ἐκ τῆς ἐπι-

πρὸς ἅπαντας δὲ τοὺς προσελθόντας ἡγεμόνας, πλὴν τῶν κατηγόρων, ἐννοεῖται, τοιαύτη ἦν ἡ πολιτεία αὐτοῦ ὥστε οὗτοι ὡρκίσθησαν πρὸς ἀλλήλους ἵνα μήποτε αὖθις ἐμφανισθῶσιν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βαγιαζὴτ καὶ συνδράμωσιν αὐτῷ. Τότε δὲ πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς μεταξὺ τοῦ Μανουὴλ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου υἱοῦ Ζάρκου, ἀδελφοῦ Δράγαση (ἢ κατὰ Φραντζῆν Κωνσταντίνου τοῦ Δραγάση) συνωμολογήθη καὶ ὁ τοῦ Μανουὴλ καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ Κωνσταντίνου γάμος. Συνῳδὰ δὲ πρὸς τὰς συμφωνίας ταύτας ὁ Μανουὴλ δὲν προσῆλθε πλέον πρὸς τὸν ὀθωμανὸν δυνάστην. Ἀλλ' οὗτος παροργισθεὶς ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ πολιτείᾳ τοῦ Μανουὴλ ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν βεζίρην αὐτοῦ Ἀλῆ πασᾶν, τὸν υἱὸν τοῦ Χαϊρεδδίν, ἀπαιτῶν φόρον καὶ συστράτευσιν, ἄλλως ἀπειλῶν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ Ἀλῆς ἐπισήμως μὲν ἀπῄτησε ταῦτα παρὰ τοῦ Μανουήλ, ἀλλ' ἰδίᾳ χρήμασι πολλοῖς διαφθαρεὶς παρεθάρρυνεν αὐτὸν ἐν τῇ τηρουμένῃ ὑπ' αὐτοῦ πολιτείᾳ τῆς ἀρνήσεως φόρου καὶ συστρατείας. Τότε ὁ Βαγιαζήτ, ἀφοῦ πρότερον ἀξιώσας παρὰ τοῦ Μανουὴλ τὴν εἰς αὐτὸν παράδοσιν τῆς πόλεως καὶ διοίκησιν αὐτῆς ὑπὸ ἄρχοντος καὶ ἁρμοστοῦ Τούρκου οὐδεμίαν ἔλαβεν ἀπάντησιν, ἐπῆλθε κατὰ τῆς πόλεως (1398) ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν Ἀνδρονίκου, καὶ ἀφοῦ ἐδῄωσε πᾶσαν τὴν πέριξ χώραν καὶ κατέστρεψε κώμας καὶ προάστεια, μὴ δυνηθεὶς καὶ μὴ τολμήσας νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν ἐξ ἐφόδου μετέβαλε τὴν προσβολὴν εἰς πολιορκίαν, κωλύων δὲ πᾶσαν ἀπὸ τῆς ἀσιατικῆς παραλίας πρόσοδον τροφῶν, ἀποκλείσας δὲ καὶ τὸν Ἑλλήσποντον διὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ περιήγαγε τὴν πόλιν εἰς μεγάλην στενοχωρίαν, καταλαβὼν δὲ δι' ὁμολογίας τὴν Σηλύβριαν ἐγκατέστησεν ἐν αὐτῇ ὡς ἐπίτροπον ἑαυτοῦ τὸν Ἰωάννην Ἀνδρονίκου. Ἀλλ' ἀποτυχὼν αὖθις ἐν τοῖς περὶ ἐκπορθήσεως τῆς πόλεως λογισμοῖς αὐτὸς μὲν ἀπεχώρησε, ἐξηκολούθουν δὲ οἱ στρατηγοὶ αὐτοῦ τὴν πολιορκίαν καὶ ἤθελε κυριεύσει αὐτήν, ἂν μὴ ἡ τοῦ Τιμοὺρ (Ταμερλάνου) ἐπὶ τοῦ Βαγιαζὴτ στρατεία διέλυε τὴν πολιορκίαν.

Ταῦτα κατὰ Χαλκοκονδύλην, τὸν ἀφηγούμενον τὰ πράγματα πάνυ ἀσαφῶς, ἀκρίτως καὶ συγκεχυμένως, ἀφοῦ πρὸς τοῖς ἄλλοις λέγει ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Βαγιαζὴτ πολιορκία ἡ ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ 1398 (κατὰ τὰς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χαλκοκονδύλη διδομένας νύξεις) καὶ πρὶν παρέλθῃ ὁλόκληρος τετραετία διαλυθεῖσα διήρκεσε *δέκα ἔτη*, συνάπτων καὶ συγχέων ἐν τοῖς δέκα τούτοις ἔτεσι πάντα τὰ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς βασιλείας τοῦ Βαγιαζὴτ ἐναντίον τῆς πόλεως καὶ τοῦ κράτους πρὸ τοῦ 1396 καὶ μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο γενόμενα.

Κατὰ δὲ τὸν Γεώργ. Φραντζῆν ἡ ἱστορία τῆς εἰρημένης χρονικῆς περιόδου 1389—1402 ἔχει οὕτω·

Τοῦ Βαγιαζὴτ ἀνελθόντος εἰς τὸν θρόνον (1389) ὁ Ἀνδρόνικος εὑρὼν καιρὸν καὶ φυγὼν μετὰ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ ἀπὸ τῆς φυλακῆς, ἀφοῦ συνεννοήθη πρότερον μετὰ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ Μάρκου τοῦ ἄρχοντος μέρους τῆς Βουλγαρίας, μετέβη ἱκέτης εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Βαγιαζὴτ ἐγκαλῶν τὸν πατέρα, διότι προετίμησεν εἰς τὴν διαδοχὴν τοῦ θρόνου ἀντ' αὐτοῦ πρεσβυτέρου τὸν νεώτερον υἱὸν Μανουήλ. Ὁ Βαγιαζὴτ ἠγάλλετο, ὡς εἰκός, ἐπὶ τῇ ἔριδι ταύτῃ τῶν ἐν Κων)πόλει κατὰ τὴν παροιμίαν «ὁ λύκος τὸ τοῦ ἀνέμου σφοδρὸν μετὰ κονιορτοῦ ἰδὼν ἠγάλλετο πηδῶν» καὶ ἐπωφεληθεὶς τὴν περίστασιν ἔπεμψε τὸν Ἀνδρόνικον μετὰ 12 χιλιάδων ἱππέων καὶ πεζῶν πολεμιστῶν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Οἱ περὶ τὸν Ἀνδρόνικον συνέλαβον αἰφνιδιαστικῶς παρὰ τὴν Ζωοδόχον πηγὴν τὸν βασιλέα Ἰωάννην καὶ τὸν Μανουήλ, οὓς καὶ φυλακίσας ὁ Ἀνδρόνικος ἦρξεν αὐτὸς μετὰ τοῦ υἱοῦ ἐπὶ δύο ἔτη καὶ ἓξ μῆνας, ὅτε οἱ καθειργμένοι ἡγεμόνες διαλαθόντες τὴν προσοχὴν τῶν βουλγάρων φυλάκων αὐτῶν ἀπέδρασαν καὶ κατέφυγον πρὸς τὸν Βαγιαζήτ, ὃν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐδυσώπησεν ὑπομνήσας τὴν συγγένειαν τοῦ Οὐρχὰν καὶ Ι. Καντακουζηνοῦ καὶ τὴν φιλίαν τοῦ πατρὸς τοῦ Βαγιαζὴτ Ἀμουρὰτ Β' πρὸς ἑαυτόν (τὸν Ἰωάννην). Ὁ Βαγιαζὴτ πέμψας ἐπίτροπον εἰς Κων)πολιν ἐξήτησεν ἐπισταμένως τὰ κατὰ τὸ φρόνημα τοῦ λαοῦ καὶ πεισθεὶς ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη ἦν ὑπὲρ τοῦ Ἰωάννου καὶ Μανουὴλ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ στρατοῦ ὀθωμανικοῦ τελοῦντες φόρον ἐτήσιον 30 χιλ. φλωρίων. Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τοῦ θρόνου ὁ Μανουὴλ

δρομῆς ἐκείνης βαθμιαίας καταλύσεως τοῦ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ σελδζουκικοῦ κράτους. Κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, εἰς ἣν εὑρισκόμεθα, συνέβη αἴφνης ἀνάλογος θύελλα τῶν ταταρικῶν φυλῶν, ὑπὸ τὸν μέγαν αὐτῶν δυνάστην Τιμοὺρ ἢ Ταμερλάν. Καὶ ὁ μὲν Τσιγγισχὰν συνεπαγόμενος κυρίως μογγολικὰ στίφη μετὰ τῶν ὁποίων συνανεμίχθησαν καὶ Τάταροι, προῆλθεν ἀπὸ τῆς βορείου Σινικῆς· ὁ δὲ Τιμούρ, συνεπαγόμενος ἰδίως ταταρικὰ στίφη μετὰ τῶν ὁποίων συνανεμίχθησαν πολυάρι-

ἐστέφθη πανηγυρικῶς ἐν τῷ ναῷ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων καὶ ἀναλαβὼν πράγματι πᾶσαν τὴν ἐξουσίαν διηλλάγη καὶ πρὸς τὸν Ἀνδρόνικον *ἐπιτρέψας αὐτῷ τὴν διοίκησιν τῆς Θεσσαλονίκης* καὶ οὕτως ἡσύχασαν καὶ εἰρήνευσαν τὰ τῶν *Ρωμαίων*. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον συνέβη καὶ τὸ ὑπὸ Χαλκοκονδύλη μνημονευόμενον ἐπεισόδιον τῶν Φερῶν, ἔνθα τοῦ Παύλου Μαμωνᾶ τῆς Μονεμβασίας κατηγορήσαντος τοῦ δεσπότου Θεοδώρου, καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἀνδρονίκου λαλήσαντος κατὰ Μανουήλ, καὶ τοῦ Βαγιαζὴτ ἐντεῦθεν ἀπειλήσαντος τιμωρίαν κατὰ Θεοδώρου καὶ Μανουήλ, τραχυτάτῃ δὲ χρησαμένου γλώσσῃ καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς ἡγεμόνας, *οὗτοι συνώμοσαν νὰ μὴ ἐμφανισθῶσι πλέον ἐν τῇ* αὐλῇ τοῦ Βαγιαζὴτ καὶ ἡ *συμφωνία ἐτεκυρώθη* καὶ διὰ τοῦ συμφωνηθέντος συνοικεσίου τοῦ Μανουὴλ μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Κωνσταντίνου Δραγάση. Εἶτα ἐπῆλθεν ἡ σταυροφορία ἡ ἀπολήξασα εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς Νικοπόλεως (1396). Ὁ Βαγιαζὴτ μετὰ τὴν νίκην θέλων νὰ τιμωρήσῃ τοὺς ἡγεμόνας τοὺς μὴ ἐμφανισθέντας ἐν τῇ αὐλῇ αὐτοῦ, *ἅτε γιγνώσκων* ὅτι οὗτοι συνενοοῦντο μετὰ τῶν σταυροφόρων, ἐποιήσατο ἐπιδρομὰς καθ' ὅλην τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον, ἐπῆλθε δὲ καὶ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπολιόρκησεν αὐτὴν ἄγων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν Ἰωάννην Ἀνδρονίκου, εἰς ὃν *παρέδωκε* τὴν Σηλύβριαν. Ἀλλ' ὁ Ἰωάννης εὑρισκόμενος ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Βαγιαζὴτ καὶ μαθὼν ὅτι διεβλήθη πρὸς τὸν ὀθωμανὸν δυνάστην καὶ ἔπεσεν εἰς δυσμένειαν, ἔφυγε κρυφίως καὶ ἦλθεν εἰς Βυζάντιον, ἔνθα μετὰ χαρᾶς ὑπεδέξατο *αὐτὸν* ὁ θεῖος αὐτοῦ Μανουήλ, προσδιορίσας αὐτῷ μέγα σιτηρέσιον, *καὶ παραδοὺς αὐτῷ πᾶσαν τὴν ἀρχήν*, αὐτὸς μετὰ τῆς οἰκογενείας του ἐπιβὰς πλοίου ἀπῆλθεν εἰς Πελοπόννησον καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν Εὐρώπην.

Τοιαύτη ἡ ἀφήγησις τῶν τοῦ Βαγιαζὴτ πρὸς τοὺς Παλαιολόγους σχέσεων *παρὰ* τοῖς τρισὶ κυριωτάτοις τῶν χρόνων τούτων ἕλλησι χρονογράφοις. *Ἐκ τῶν ἀφηγήσεων τούτων* όνη ἡ τοῦ Δούκα ἔχει ὀλιγωτέρας ἀνακριβείας, *ἐνῷ ἡ τοῦ* Χαλκοκονδύλη καὶ ἡ τοῦ Φραντζῆ εἶναι πλήρεις ἀνακριβειῶν, *συγχύσεως προσώπων* καὶ πραγμάτων καὶ χρόνου, ἀναχρονισμῶν καὶ ἀντιφάσεων. Ἐν ταῖς *ἀφηγήσεσι* δὲ ταύταις γίνεται λόγος περὶ ἱκεσίας τοῦ Ἀνδρονίκου, τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Βαγιαζήτ, ἐνῷ ὁ Ἀνδρόνικος ἐτελεύτησε (28 Ἰουνίου 1385) τέσσαρα ἔτη πρὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον *ἀνόδου τοῦ* Βαγιαζήτ. *Αἱ συνεννοήσεις* τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ πρὸς τὸν *Ἀνδρόνικον αἱ γενόμεναι* τῷ 1376, ἤτοι τριακαίδεκα ἔτη πρὸ τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀνόδου τοῦ Βαγιαζήτ, ἐκτίθενται ὡς γενόμεναι ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Βαγιαζήτ. Ἀλλ' ἵνα παραλείψωμεν τὸ ἄλλο, τὸ ὑπέρτατον μέτρον τῆς ἀκρισίας καὶ συγχύσεως παρέχει ἡμῖν ὁ Γ. Φραντζῆς ἐν οἷς λέγει ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐπέτρεψε τὴν διοίκησιν τῆς Θεσσαλονίκης εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν δεσπότην Ἀνδρόνικον, *οὗτος δὲ ἐπώλησε* τὴν πόλιν εἰς τοὺς Βενετοὺς ἀντὶ πεντήκοντα χιλιάδων *φλωρίων*, εἶτα δὲ ὁ αὐτὸς λέγει ὅτι ὁ βασιλεὺς Μανουὴλ παρέδωκε τὴν Θεσσαλονίκην εἰς τὸν τέταρτον υἱὸν αὐτοῦ, τὸν δεσπότην Ἀνδρόνικον καὶ ὅτι οὗτος ἐπώλησε τὴν *πόλιν* εἰς τοὺς Βενετοὺς ἀντὶ 50 χιλ. φλωρίων. Καθόλου δ' εἰπεῖν οἱ χρονογράφοι οὗτοι *συνέχεαν καὶ* συνετάραξαν τὰ *πάντα* μετενεγκόντες εἰς τοὺς *χρόνους τοῦ Βαγιαζὴτ Α΄ ὑστεροπρώτως* τὰ γενόμενα ἐπὶ τοῦ Μουρὰτ Α΄ καὶ ἀντὶ μιᾶς *δύο ὑπὸ τοῦ* Βαγιαζὴτ ἱστοροῦνται πολιορκίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ τοιαύτη μὲν ἀτυχῶς ἡ ἀξία τῆς βυζαντιακῆς ἱστοριογραφίας τῶν χρόνων τούτων, *ἀλλὰ* ἀτυχέστερον τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Χάμμερ (*καὶ ἐν μέρει καὶ ὁ* Zinkeisen) *ἀκολουθῶν* τυφλῶς ταῖς ἀκρίτοις παραδόσεσι τῶν εἰρημένων χρονογράφων παρέλαβε ταύτας ὡς *ἱστορίαν ἀληθῆ*, παρασύρας καὶ τὸν ἡμέτερον συγγραφέα (Ἀκριβεστέρα *τῶν γεγονότων τούτων* ἀφήγησις εὕρηται παρὰ *Χόπφ* καὶ *Χέρτσβεργ*). *Παραδόξως δὲ ὁ ἡμέτερος* συγγραφεὺς ἀκολουθῶν τῷ Χάμμερ καὶ τοῖς εἰρημένοις ἕλλησι χρονογράφοις παρέλιπεν, ὅπως καὶ ὁ Χάμμερ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ὑπὸ τοῦ Βαγιαζὴτ πολιορκίας τὸ τὰ μάλιστα διαφέρον ἐπεισόδιον τοῦ Βουσικῶ, ὅπερ ἱστοροῦμεν ἡμεῖς *ἐνταῦθα συντομώτατα* κατὰ τὰς φραγκικὰς πηγὰς καὶ παραδόσεις τῶν τότε χρόνων ὡς *ἐκτίθενται* αὗται ἐν τῇ *σπουδαιοτάτῃ* διτόμῳ πραγματείᾳ τοῦ Delaville Le Roulx «La France en Orient au XIVème siècle. Expedition du marechal Boucicaut (Bibliothèque des Ecoles Françaises d' Athènes et de Rome.

θμοι Μογγόλοι, προέκυψεν ἐν Βουχαρίᾳ καὶ ἐν τῇ μικρᾷ Ταταρίᾳ, ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ προδιαλυθέντος μογγολικοῦ κράτους Κυριεύσας δὲ τὰς πρὸς δυσμὰς χώρας εἰσήλασεν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Βαγιαζὴτ ἡττηθέντων ἡγεμόνων τοῦ Κέρμιεν, τοῦ Μεντσεχιέ, τοῦ Σαρουχὰν καὶ τοῦ Ἀιδδίν, ἴσως καὶ μετὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τότε διεβίβασε πρὸς τὸν πολιορκοῦντα τὴν πόλιν ταύτην ἡγεμόνα τῶν Ὀσμανιδῶν τὰς ἀπαιτήσεις του, ἐν αἷς λέγεται ὅτι περιελαμβάνοντο καὶ ἡ εἰς τοὺς ἡμετέρους ἀπόδο-

---

Fascicules 40ème et 45ème) Τόμ. 1 σελ. 355 κεξ. Ἐκ τῶν πηγῶν δ' ἀκριβῶς τούτων μανθάνομεν ἀκριβέστερον καὶ τὰ κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν μεταξὺ τοῦ βασιλέως Μανουὴλ καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτοῦ Ἀνδρονίκου διαλλαγὴν καὶ συμφωνίαν.

Κατὰ τὰς παραδόσεις λοιπὸν ταύτας ὁ βασιλεὺς Μανουήλ, ὅστις μετὰ καὶ ἄλλων χριστιανῶν ἡγεμόνων τῆς Ἀνατολῆς εἶχεν ἐργασθῆ τὰ μέγιστα ἵνα ἐπιχειρηθῇ ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως ἡ ἀτυχὴς σταυροφορία τοῦ 1396, καὶ μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν Νικοπόλει καταστροφὴν δὲν ἔπαυσε διαπραγματευόμενος κατὰ τὸ ἔτος 1397 καὶ 1398 μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως (Γαλλίας, Ἀγγλίας) καὶ μετὰ τῶν ἰταλικῶν πολιτειῶν καὶ ἰδίως μετὰ τῆς Βενετίας καὶ Γενούης περὶ παροχῆς νέας βοηθείας εἰς τὸ κινδυνεῦον ἑλληνικὸν κράτος. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὁ μέγας διερμηνεὺς Νικόλαος Νοταρᾶς ἐπέμφθη πρὸς τὸν Κάρολον ς' τῆς Γαλλίας, ὁ Θεόδωρος Κανταχουζηνός, θεῖος τοῦ βασιλέως, ἐπέμφθη ὡσαύτως εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν, ὁ δὲ τοῦ Μανουὴλ κηδεστὴς Ἱλαρίων Δόρνας εἰς τὰς ἰταλικὰς πολιτείας καθ' ὃν χρόνον καὶ ὁ πάπας Βονιφάτιος Θ' νέας ἐποιεῖτο ἐπικλήσεις πρὸς πάντας τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας καὶ λαοὺς τῆς Δύσεως ὑπὲρ τῆς κινδυνευούσης Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ βενετικὴ δημοκρατία παρεθάρρυνε μὲν τότε τὸν Μανουήλ, ἀλλ' ὡς μὴ θέλουσα νὰ συμπράττῃ μετὰ τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως εἰργάζετο νὰ συγκροτήσῃ συμμαχίαν τῶν χριστιανικῶν πολιτειῶν τῆς Ἀνατολῆς ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν αὐτῆς συνεννοουμένης μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Κύπρου, τοῦ μεγάλου μαγίστρου τῶν ἱπποτῶν τῆς Ῥόδου, τοῦ δουκὸς τῆς Νάξου καὶ τῶν Γενουαίων τῆς Χίου. Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ τοιαῦται ἐνέργειαι τῆς Βενετίας εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν πρακτικὸν ἀποτέλεσμα, ὡσαύτως δὲ καὶ αἱ παρὰ ταῖς ἄλλαις ἰταλικαῖς πολιτείαις γενόμεναι ἐνέργειαι καὶ μετὰ τὴν κατὰ τὸ 1399 ἐκ μέρους τοῦ Θεοδώρου Παλαιολόγου τῆς Πελοποννήσου εἰς Ἰταλίαν ἀποστολὴν τοῦ Δημητρίου Σοφιανοῦ οὐδὲν ἐπήνεγκον ἀποτέλεσμα ἄξιον λόγου ἕνεκα τῶν μεταξὺ τῶν πόλεων (ἰδίως Φλωρεντίας καὶ Μεδιολάνου) ἐρίδων. Μόνον ἡ Λοῦκκα καὶ ἡ Σιένα προσήνεγκον τὸ εὐτελὲς ποσὸν τῶν 500 δουκάτων. Ὁ εἰς Γαλλίαν καὶ Ἀγγλίαν ἀποσταλεὶς Νοταρᾶς ἔτυχε μεγάλων τιμῶν· ἀλλ' ἐνθουσιασμὸς μέγας ἐδηλώθη μόνον ἐν Γαλλίᾳ. Ἐνταῦθα καὶ ὁ βασιλεὺς καὶ πάντες οἱ μεγάλοι φεουδάρχαι καὶ λοιποὶ εὐγενεῖς καὶ οἱ βασιλικοῦ αἵματος πρίγκιπες ἐφάνησαν προθυμότατοι. Οἱ δοῦκες *Βερὺ* καὶ *Βουργουνδίας* προεξῆρχον τῆς ὅλης ταύτης σταυροφορικῆς κινήσεως, ὁ δὲ δοὺξ Αὐρηλίας γονυπετὴς ἐξῃτεῖτο παρὰ τοῦ βασιλέως νὰ διορισθῇ αὐτὸς ἀρχηγὸς τῆς μελετωμένης στρατείας. Ἡ μεταξὺ τῶν εὐγενῶν γενομένη συνεισφορὰ ἐπήνεγκε τὸ σπουδαῖον ποσὸν διὰ τοὺς τότε χρόνους τῶν ἑπτακισχιλίων δουκάτων, ὁ δὲ βασιλεὺς Κάρολος προσδιώρισε τὸν ἀριθμὸν τῶν στρατευσομένων εἰς 400 πολεμιστὰς (ἱππότας) μετὰ 400 ἐνόπλων ἀκολούθων (valets) καὶ πλήθους τοξοτῶν. Πλεῖστοι τῶν εὐγενεστάτων φεουδαλικῶν καὶ ἱπποτικῶν ἀρχόντων, ἐν οἷς ὀνομαστότεροι ὁ κύριος τοῦ Linière μετὰ τῶν υἱῶν Robert de Milly, François d' Aubrericourt, Jean de Torsay, Louis de Coulent, ὁ τοῦ βασιλέως θαλαμηπόλος Barbessan, εἰς ὃν ὁ δοὺξ Βουργουνδίας ἔδωκε 300 δουκᾶτα χρυσᾶ διὰ τὰς δαπάνας τῆς ὁδοιπορίας αὐτοῦ, ὁ Robin de Braquemont, Jean Montenay, Louis de Lugny, Louis de Cervilles, Foulque Vignier, Jean d' Ony, ὑπασπιστὴς τοῦ δουκὸς Βουργουνδίας, ὁ σημαιοφόρος τῆς σημαίας τῆς Παναγίας (Notre Dame) Pierre de Gressay, Chateaumoremont, ὁ κύριος τοῦ Rosse la Molien. Ἡ εἰς τὰ πλοῖα ἐπιβίβασις τοῦ μικροῦ στρατοῦ τῆς σταυροφορίας τοῦ συγκειμένου ἁπλῶς ἀπὸ Γάλλων μόνων, ἐγένετο ἐν Aiges-morte (Aquae mortuae) τῆς νοτίου Γαλλίας, ἔνθα ἀνέμενεν αὐτὸν ὁ κατὰ διαταγὴν τοῦ βασιλέως παρασκευασθεὶς στολίσκος ὁ συγκείμενος ἀπὸ τεσσάρων πολεμικῶν πλοίων καὶ δύο κατέργων. Ἐγένετο δὲ ἡ ἐπιβίβασις τῇ 26ῃ Ἰουνίου 1399.

Ἀρχηγὸς τοῦ στόλου καὶ τῆς ὅλης στρατείας ἦν διωρισμένος ὁ Lemeyer, κύριος τοῦ Βουσικῶ (Boucicaut). Ἀπὸ τῆς εἰρημένης πόλεως ἀποπλεύσας ὁ στόλος πρὸς ἀνατολὰς ἀνέμενεν ἐπὶ μικρὸν τὸν συμμαχικὸν στόλον τῶν Γενουαίων καὶ Βενετῶν ὡς καὶ τῶν ἱπποτῶν τῆς Ῥόδου πλη-

σις πάντων τῶν παρ' αὐτῶν ἀφαιρεθέντων (29)· εἰς ἃ ὁ Βαγιαζὴτ ἀπήντησεν ὑβριστικῶς, καὶ διαπεράσας ἀμέσως τὸν στρατὸν εἰς τὴν 'Ασίαν ὥρμησε κατὰ τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου. 'Αλλὰ τῇ 20 ἢ 28 'Ιουλίου 1402 συγκροτηθείσης περὶ Ἄγκυραν μάχης κρισίμου, καθ' ἣν ἐπταπλάσιος τοὐλάχιστον ὑπῆρξεν ὁ ταταρικὸς στρατός, συμποσούμενος, ὡς λέγεται, εἰς 800.000 ἀνδρῶν, κατετροπώθησαν μὲν ὁλοσχερῶς οἱ 'Οσμανίδαι, ᾐχμαλωτεύθη δὲ ὁ Βαγιαζὴτ καὶ εἷς τῶν υἱῶν αὐτοῦ. Οἱ Σέρβοι ἐπίκουροι τοῦ Βαγιαζὴτ ἠγωνίσθη-

σίον τῆς Μεθώνης, παρὰ τὴν 'Ελαφόνησον. 'Αλλὰ μετὰ πάροδον ἱκανῶν ἡμερῶν οὐδενὸς πλοίου φανέντος ὁ Βουσικῶ διηυθύνθη πρὸς τὸ Αἰγαῖον, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα οὔτε παρὰ τὴν Ρόδον οὔτε παρὰ τὴν Εὔβοιαν, ἔνθα ἤλπιζε συνάντησιν μετὰ τῶν συμμάχων, ἠδυνήθη νὰ μάθῃ τι περὶ τῆς κινήσεως συμμαχικῶν πλοίων. Μόνον δὲ ἐν Λέσβῳ ἔμαθε παρὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς νήσου (Γατελουζίου) ὅτι οὗτος ἦν μὲν πρόθυμος νὰ παράσχῃ βοήθειαν τῷ στόλῳ (παρέσχε δὲ ἀληθῶς ἓν κάτεργον), ἀλλ' ὅτι πιστὸς μένων εἰς τὰς μετὰ τοῦ Βαγιαζὴτ συμβάσεις εἶχεν ἀγγείλει αὐτῷ τὰ κατὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ σταυροφορικοῦ στόλου !. 'Ο Βουσικῶ πλεύσας νῦν εἰς τὸν 'Ελλήσποντον ἀπεφάσισεν ἐνταῦθα ν' ἀναμένῃ τὴν ἄφιξιν τῶν συμμαχικῶν πλοίων. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ λογιζόμενος τὴν δεινὴν στενοχωρίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὴν ἀνάγκην ἀμέσου βοηθείας εἰς τὸν Μανουήλ, τοὐλάχιστον πρὸς ἐγκαρδίωσιν αὐτοῦ, προέβη εἰς τὸ τολμηρὸν ἔργον ν' ἀποσπάσῃ δύο πλοῖα, ἓν μὲν ὑπὸ Chateau moremont, ἕτερον δὲ ὑπὸ Jean d' Ony, ἐκ τοῦ μικροῦ στόλου καὶ νὰ πέμψῃ αὐτὰ εὐθὺς εἰς Βυζάντιον. Τολμηρὰ καὶ ἀπτέητα διῆλθον τὸν 'Ελλήσποντον τὰ δύο γαλλικὰ πλοῖα ὑπὸ τοὺς ἡρωικοὺς κυβερνήτας, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον περικυκλωθέντα ὑπὸ 17 ἐνεδρευόντων τουρκικῶν πλοίων περιῆλθον εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον. 'Ο Βουσικῶ μαθὼν τὸ γενόμενον ἀπεφάσισε νὰ σπεύσῃ εἰς σωτηρίαν τῶν κινδυνευόντων πλοίων μετὰ τῶν λοιπῶν ὑπ' αὐτὸν πλοίων. Μάτην συνεβούλευσαν αὐτὸν οἱ λοιποὶ εὐγενεῖς ν' ἀποστῇ τοῦ τολμηροῦ ἔργου τοῦ ἐκθέτοντος εἰς βεβαίαν καταστροφὴν τὴν ὅλην ἐπιχείρησιν. 'Ο Βουσικῶ ἐπέμενε καὶ διαπλεύσας τὸν 'Ελλήσποντον καὶ διὰ τῆς τόλμης ταύτης ἐμπνεύσας τρόμον εἰς τὸν τουρκικὸν στόλον ἔτρεψεν αὐτὸν εἰς φυγὴν καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Τένεδον.

'Ακριβῶς δὲ τὴν ἐπαύριον τῆς ἐπανόδου ἀφίκοντο ἐκεῖσε καὶ αἱ ἐναγωνίως προσδοκώμεναι ἐπικουρίαι, ὀκτὼ πλοῖα βενετικὰ καὶ ἰσάριθμα τῶν Γενουαίων, τὸ πλεῖστον κάτεργα, τὰ κάτεργα τῆς Ρόδου (καὶ ἕν, ὡς εἴρηται, τῆς Λέσβου). Μετὰ τοῦ στόλου τούτου ἔπλευσε νῦν ὁ Β. εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καθαρίσας 'Ελλήσποντον καὶ Προποντίδα ἀπὸ τουρκικῶν πλοίων καὶ διανοίξας ὁδὸν τροφοδοτήσεως ἐλευθέρας εἰς τὴν ὑπὸ λιμοῦ δεινῶς πιεζομένην Κωνσταντινούπολιν. Οἱ σταυροφόροι μετὰ χαρᾶς καὶ ἀγαλλιάσεως γενόμενοι δεκτοὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ προσλαβόντες τὸν μικρὸν αὐτόθι ἑλληνικὸν στρατὸν ἐποιήσαντο, μετέχοντος ἐν μέρει τῆς στρατείας καὶ αὐτοῦ τοῦ Μανουήλ, διαφόρους ἐπιδρομὰς εἰς τὴν «Τουρκίαν», ἤτοι εἰς τὰς ἀπέναντι ἀκτὰς τῆς Προποντίδος, πρὸ πάντων ἵνα εὐκολύνωσι τὴν τροφοδότησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ συνέτριψαν μὲν πανταχοῦ τὰ μικρὰ πρὸς αὐτοὺς ἐκ τοῦ συστάδην ἀντιτασσόμενα τουρκικὰ στρατιωτικὰ ἀποσπάσματα ἀλλ' ἔργον στρατιωτικὸν σπουδαῖον, ὡς ἦν εἰκός, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσιν. 'Η κατὰ τῆς ὀχυρᾶς Νικομηδείας ἐπίθεσις ἀπέτυχε καὶ ἡ ἐκτὸς δὲ τοῦ Βοσπόρου πρὸς τὰς ἐγγὺς ἀσιατικὰς ἀκτὰς τοῦ Εὐξείνου στρατεία, ἧς μετέσχε καὶ ὁ βασιλεὺς Μανουήλ, δὲν ἐπήνεγκε μεγάλα ἀποτελέσματα. Καὶ αἱ ἐν τοῖς περιχώροις τῆς Κωνσταντινουπόλεως γενόμεναι κατὰ Τούρκων ἐπιθέσεις εἶχον ὡς μόνον ἀποτέλεσμα τὴν ἐκκαθάρισιν τῆς ἀμέσου περιοχῆς τῆς πόλεως ἀπὸ Τούρκων. Μεῖζόν τι δὲν ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ ὁ μικρὸς στρατός. Καὶ ὁ Βουσικῶ ἐνόει ὅτι δὲν ἔπρεπεν εἰς τοιαύτας μικρὰς στρατείας νὰ κατατρίψῃ τὸν χρόνον, ἀφοῦ τὸ μέγιστον ὅπερ ἠδύνατο νὰ πράξῃ εἶχε κατορθωθῆ, τὸ ν' ἀναπνεύσῃ δηλονότι ἡ Κωνσταντινούπολις ἐπὶ μικρόν. 'Αλλ' ὁ γενναῖος στρατηγὸς δὲν ἐθεώρει τὸ ἔργον αὐτοῦ τετελεσμένον. Τοὐναντίον δὲ ἐσκέπτετο νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Γαλλίαν, ἵνα συνεχίσῃ ἐνταῦθα τὸ ἔργον τὸ σταυροφορικόν. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐθεώρησε συντελεστικώτατον νὰ παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν Μανουήλ, ἵνα διὰ τῆς τούτου προσωπικῆς ἐμφανίσεως κατευοδωθῇ τὸ ἔργον. 'Αφοῦ δὲ ἔπεισε τὸν Μανουὴλ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ, ἔδραμεν ὁ ἴδιος εἰς Σηλύβριαν, ἵνα ἐπενέγκῃ διαλλαγὴν μεταξὺ θείου καὶ ἀνεψιοῦ, ἵνα εἰς τὸν 'Ιωάννην τῆς Σηλυβρίας, ὅστις ἦρχεν ἐνταῦθα ὡς ἐπίτροπος τοῦ Βαγιαζήτ, ἀνατεθῇ τὸ ἔργον τοῦ ἀντιβασιλέως κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀπουσίας τοῦ βασιλέως Μανουήλ. Τὸ ἔργον δὲν ἦτο εὐχερές. 'Ο 'Ιωάννης ἐν μέσῳ τοσούτων δυσχερῶν περιστάσεων δὲν ἦτο πρόθυμος ν' ἀναλάβῃ τοιοῦτον βάρος καὶ νὰ ἐξεγείρῃ καθ' ἑαυτοῦ ὅλην τὴν ὀργὴν καὶ ἔχθραν τοῦ Βαγιαζήτ. προετίμα μᾶλλον ν' ἀπέλθῃ εἰς τὴν Γαλλίαν ἵνα παραιτηθῇ τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπό-

σαν πάλιν ἡρωικῶς ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ, δι' ἧς ἐφάνη καταλυθεῖσα ἡ ὀσμανικὴ δυναστεία. Ὁ μὲν Τιμοὺρ πλοῖα μὴ ἔχων, ἵνα διαπεράσῃ εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀφοῦ ἐδῄωσεν ἀνηλεῶς πᾶσαν τὴν μεσημβρινοδυτικὴν Ἀσίαν, ἐπέστρεψεν εἰς τὰ ἴδια. Ὁ μετ' ὀλίγον ὅμως ἐπελθὼν ἐν αἰχμαλωσίᾳ θάνατος τοῦ Βαγιαζὴτ καὶ οἱ ἐπισυμβάντες ἐμφύλιοι μεταξὺ τῶν

Ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Τιμοὺρ ἢ Ταμερλάν

υἱῶν αὐτοῦ πόλεμοι, καὶ ἡ ἀποκατάστασις πολλῶν τουρκομανικῶν ἡγεμόνων τῆς μικρᾶς Ἀσίας, παρέσχον εἰς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς, τοὐλάχιστον εἰς τοὺς ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς χώραις τῆς Ἀνατολῆς οἰκοῦντας, ἐλπίδας τινὰς σωτηρίας. Ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο νὰ σωθῶσιν εἰμὴ ἑνούμενοι· ἀδύνατον δὲ ἦτο νὰ ἑνωθῶσιν ἕνεκα τῆς ἀπεριγράπτου πολυαρχίας, εἰς ἣν διετέλουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους [1].

πόλεως δικαιώματα αὐτοῦ ὑπὲρ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας ἀμειβόμενος ἀντὶ τούτων διά τινος κτήματος ἐν Γαλλίᾳ καὶ ὡρισμένης ἐπιχορηγήσεως. (Ταῦτα ἀναφέρουσιν αἱ γαλλικαὶ πηγαί, ἐξ ὧν ἀρυόμενοι ἱστοροῦμεν ταῦτα· αἱ αὐταὶ δὲ πηγαὶ καὶ εἰς τὸν βασιλέα Μανουὴλ ἀποδίδουσι τοιαύτην τινὰ βουλήν). Ἐπείσθη δὲ ὁ Ἰωάννης ἐπὶ τέλους, ὅτε ὁ Βουσικῶ ἀπεφάσισε νὰ καταλίπῃ μικράν τινα στρατιωτικὴν δύναμιν ἐν Κωνσταντινουπόλει (ἄνδρας ἑκατὸν μετὰ ἑκατὸν ἐνόπλων ἀκολούθων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Chateaumoremont) μετὰ τροφῶν ἐπαρκῶν δι' ἓν ἔτος καὶ χρημάτων μισθοδοσίας τῶν στρατιωτῶν δι' ἓν ἔτος, καὶ 4 βενετικὰ καὶ ἰσάριθμα Γενουαίων κάτεργα. Τούτων γενομένων Βουσικῶ καὶ Μανουὴλ (μετὰ τῆς αὐτοκρατείρας καὶ τῶν δύο νεαρῶν υἱῶν Ἰωάννου καὶ Θεοδώρου· τοῦ Κωνσταντίνου οὔπω τότε ὄντος γεγεννημένου) ἀπέπλευσαν (10 Δεκεμβρίου 1499) εἰς Πελοπόννησον, ὁπόθεν ὁ Μανουὴλ καταλιπὼν τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ παρὰ τῷ ἀδελφῷ δεσπότῃ Θεοδώρῳ μετέβη εἰς Ἰταλίαν καὶ Γαλλίαν.

[1] Ἡ ἀφορμὴ τῆς πρὸς τὸν Βαγιαζὴτ ρήξεως τοῦ Ταμερλάνου ἦτο διότι ὁ Βαγιαζήτ, ἀφοῦ καθυπέταξε τὴν μ. Ἀσίαν, ἠνάγκασε καὶ τὸν ὑποτελῆ εἰς τὸν Ταμερλάνον ἡγεμόνα τοῦ Ἐρζιγκιὰν νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ. Ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ Βαγιαζὴτ ἀπετέλει τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν τῆς ἔριδος, ἀλλ' ὁ Ταμερλάνος ἐν τῇ ἀγερώχῳ πρὸς τὸν Βαγιαζὴτ ἐπιστολῇ οὐδένα λόγον ποιεῖται περὶ τῶν ἀνωτέρω· ἁπλῶς ἐπιτάσσει τῷ Βαγιαζὴτ νὰ περιορισθῇ ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς κληρονομίας αὐτοῦ· « Γίνωσκε (ἔλεγεν ἐν τῇ ἐπιστολῇ) ὅτι τὰ στρατεύματά μου καλύπτουσι τὴν γῆν μέχρι θαλάσσης· ὅτι οἱ ὑπηρέται μου εἰσὶν ἡγεμόνες λαῶν καὶ ἵστανται κύκλῳ περὶ τὴν σκηνήν μου·

Τῆς φραγκικῆς Πελοποννήσου ὑπετίθετο ὅτι ἦρχεν ὁ Ροβέρτος ὁ ταραντῖνος (1346—1364)· ἀλλ' οἱ ἐπίτροποι αὐτοῦ τοσοῦτον ὀλίγον ἴσχυον ὥστε τῶν πλείστων οὐδὲ τὰ ὀνόματα εἶναι γνωστά. Οἱ βαρῶνοι ἐπολιτεύοντο ὡς αὐτόνομοι ἄρχοντες, αἱ πρὸς τοὺς κατέχοντας τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην Ἐνετοὺς διενέξεις ἦσαν ἀδιάκοποι, τὸ πλεῖστον τῆς χώρας μέρος ἀνῆκεν εἰς τοὺς Ἀκκιαϊουόλους, οἵτινες κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσιν ἐπί τινα μὲν χρόνον καὶ τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Πατρῶν, διαρκῶς δὲ τὴν βαρωνίαν τῆς Βοστίτζης· ἐπειδὴ δέ, καθὰ προείπομεν, εἶχε περιέλθει εἰς τὰς χεῖρας αὐτῶν καὶ ἡ Κόρινθος, κατήντησαν κύριοι, ἐκτὸς τῶν ἄλλων κτήσεων, ἁπάσης τῆς βορείου Πελοποννήσου. Ἐκ τῶν λεπτομερεστέρων εἰδήσεων ὅσαι περιεσώθησαν ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ μίαν μόνον ὡς πλειότερον τῶν ἄλλων ἐνδιαφέρουσαν ἡμᾶς. Περὶ τὸ 1361 ὑπῆρχον ἐν Κορώνῃ καὶ ἐν Μεθώνῃ ἐπίσκοποι ὀρθόδοξοι, ὁ Μᾶρκος καὶ ὁ Γεώργιος, οἵτινες ἐπροστάτευσαν τὸ κατὰ δύναμιν παρὰ τῇ ἐνετικῇ κυβερνήσει τοὺς ὑπὸ τῶν φρουράρχων αὐτῆς καταπιεζομένους ἕλληνας χωρικούς· καὶ ἐνίοτε εἰσηκούοντο, διότι ὁ Μᾶρκος ἐπέτυχεν οὐ μόνον τὴν αὐστηρὰν τοῦ φρουράρχου

ὅτι ἡ τύχη τοῦ κόσμου κεῖται ἐν ταῖς χερσί μου καὶ ἡ νίκη εἶναι ἀχώριστος σύντροφός μου. Μικρὸν τουρκομανικὸν μυρμήκιον, τολμᾷς νὰ παραβληθῇς πρὸς τὸν ἐλέφαντα τῆς Ἀνατολῆς; Ἂν εἰς τὰς δάση τῆς Ἀνατολῆς ἐκέρδησας νίκας τινὰς ἀσημάντους, ἂν δειλοὶ Εὐρωπαῖοι ἔφυγον πρὸ τοῦ προσώπου σου, ταῦτα ὀφείλεις εἰς τὴν χάριν τοῦ Ἀλλὰχ καὶ τὴν προστασίαν τοῦ Προφήτου. Ἄκουσον τὰς συμβουλὰς τοῦ λογικοῦ, περιορίσθητι εἰς τὰ στενὰ ὅρια τῆς κληρονομίας σου· μὴ τολμήσῃς νὰ ὑπερβῇς αὐτά ! Εἰ δὲ μὴ ἐχάθης».

Ὁ Τιμοὺρ μέχρι τινὸς ἀπηξίου νὰ ἔλθῃ εἰς οἱανδήποτε σύγκρουσιν πρὸς τὸν Βαγιαζὴτ λέγων ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τὸν τανυπτέρυγα αὐτὸν νὰ συγκρουσθῇ πρὸς τὴν δειλὴν περιστεράν. Ἀλλ' αἴφνης μετέβαλε γνώμην καὶ ἐπεχείρησε τὴν στρατείαν. Ἀπέναντι τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μεθ' οὗ διετήρει σχέσεις καὶ ἀλληλογραφίαν ἔτι πρὸς τὸν αὐτοκράτορα (ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Βαγιαζήτ) διὰ καλογήρων καὶ ἰδίως καλογήρων φράγκων, ὀνομαστὶ τοῦ μοναχοῦ Φραντζέσκου. Ἐπιστολὴν τοῦ Ταμερλάνου πρὸς τὸν ἐν Κων]πόλει ἀνεψιὸν καὶ ἐπίτροπον τοῦ Μανουὴλ Παλαιολόγου Ἰωάννην Παλαιολόγον βενετός τις εὐγενὴς Γεράρδος Σαγρέδος ἐκόμισεν εἰς τὴν Κων]πολιν, ἔλαβε δὲ ἀντίγραφον τοῦ τουρκικοῦ κειμένου καὶ μετέφρασεν αὐτὸ εἰς τὸ ἰταλικόν. Ἐκ τῶν ἀρχείων δέ, φαίνεται, τῶν βενετικῶν παραλαβὼν τὴν μετάφρασιν ταύτην ὁ Marini Sanuti κατεχώρισεν αὐτὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Δουκῶν (δόγων) τῆς Βενετίας, μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Copia di Lettera del Tamerlano all' Imperatore di Constantinopoli, καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας ταύτης μεταφράσας τὴν ἐπιστολὴν ὁ Fallmereier ἐδημοσίευσεν αὐτὴν ἐν τῷ ἰταλικῷ κειμένῳ μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Τραπεζοῦντος (σελ. 224). Ἡ ἐπιστολὴ ἔχει ὧδε :

Πρὸς τὸν ἐπίτροπον τοῦ αὐτοκράτορος κυρίου Μανουήλ.

Ὁ μοναχὸς Φραντζέσκος, ὃν ἔπεμψας μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀφίκετο καί μοι ἐκόμισε τὰς ἐπιστολάς σου. Εἴδομεν αὐτὰς καὶ ἀνέγνωμεν. Σοὶ λέγομεν διὰ τῆς παρούσης ὅτι ἡ ἐπιθυμία ἡμῶν διὰ τὸ γενικὸν ἀγαθὸν τοῦ κόσμου ἔτι μειζων ἢ πρότερον ἐγένετο διὰ τῶν ἐπιστολῶν σας. Ἤδη ἡ πρώτη ἄφιξις τοῦ μοναχοῦ Φραντζέσκου ἐνταῦθα εἶχε σημαντικῶς αὐξήσει τὴν ἡμετέραν εὔνοιαν. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Τραπεζοῦντος πολλὰ καθ' ὁδὸν προσκόμματα παρενέβαλεν αὐτῷ πρὸς οὐ μικρὰν ζημίαν τῶν ἡμετέρων καὶ διὰ τὴν αἰτίαν ταύτην ἐποιησάμεθα ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Θεοῦ στρατείαν ἐναντίον αὐτοῦ καὶ προσετάξαμεν αὐτῷ νὰ ἑτοιμάσῃ εἴκοσι κάτεργα καὶ ὅταν αἱ ἡμέτεραι διαταγαὶ ἐκτελεσθῶσι καὶ οἱ ἐπίτροποι, οὓς κατελίπομεν ἐν Τραπεζοῦντι, ἔλθωσιν εἰς τὸ ἡμέτερον στρατόπεδον, θέλομεν στρατεύσει ἐναντίον τοῦ Γιλδιρίμ· εὐθὺς δὲ ὅταν οἱ σοὶ ἐπίτροποι φθάσωσιν ἐδῶ, θέλομεν συζητήσει καὶ ἀποφασίσει τὰ περαιτέρω.

Μὴ ἀπορήσῃς διότι τὴν παροῦσαν γραφὴν δὲν σοι κομίζει ὁ μοναχὸς Φραντζέσκος· ἀπῆλθεν οὗτος μετὰ τοῦ ἡμετέρου πρέσβεως εἰς τὸν Γιλδιρὶμ Βαγιαζήτ, κατ' ἀσφαλεῖς δὲ πληροφορίας μέλλει μετ' ὀλίγον νὰ ἐπανέλθῃ μετ' ἐκείνου. Ὁ Βαγιαζὴτ εἰς τὸν πρεσβευτὴν τοῦτον εἶχεν εἰπεῖ (ἐν ὀνόματί σου) «ὅτι τὸν φόρον τὸν διδόμενον μέχρι νῦν ὑπὸ τοῦ Σταμποὺλ καὶ ὑπὸ τοῦ Πέρα (τῶν ἐν Γαλατᾷ Γενουαίων) πρὸς τὸν Βαγιαζὴτ θέλει πληρώσει ἀπὸ τοῦδε εἰς τὸν μέγαν κύριον Τεμίρ·

Κορώνης ἐπίπληξιν ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντικατάστασιν αὐτοῦ δι' ἄλλου, εἰς ὃν ἡ κυβέρνησίς του παρήγγειλε νὰ φείδεται ὅσον ἔνεστι τῶν ὑπηκόων. Ἀλλ' ἐρχόμεθα εἰς τὰ γενικώτερα πολιτικὰ γεγονότα. Ἀποθανόντος τοῦ Ροβέρτου ἄπαιδος εἰς Νεάπολιν τῇ 16 Σεπτεμβρίου 1364, δύο ἀντίζηλοι ἤρισαν περὶ τῆς ἀρχῆς· ὁ διαδεξάμενος τὸν αὐτοκρατορικὸν αὐτοῦ τίτλον Φίλιππος Β΄ ὁ ταραντῖνος καὶ Οὔγων Γαλιλαῖος ὁ ἐκ πρώτου γάμου υἱὸς τῆς χήρας τοῦ Ροβέρτου, Μαρίας τῆς Βουρβωνικῆς. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν κατίσχυσαν ἡ Μαρία καὶ ὁ Οὔγων, ἔπειτα δὲ τῷ 1370 ὁ Οὔγων παρεχώρησε τὰ ἐπὶ τῆς Πελοποννήσου δικαιώματα αὐτοῦ εἰς τὸν λεγόμενον αὐτοκράτορα Φίλιππον Β΄ ἀντὶ ἐτησίας προσόδου 6.000 φιορινίων. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐδιχονόησαν πρὸς ἀλλήλους καὶ οἱ τοῦ οἴκου τούτου διάδοχοι, εἷς δ' ἐξ αὐτῶν, ὁ πρίγκιψ Ὄθων ὁ ταραντῖνος, βλέπων ὅτι ἐλάχιστα καρποῦται ἀπὸ τῆς ἡγεμονίας ἐκείνης, ἀπεφάσισε τῷ 1377 νὰ ἐκμισθώσῃ αὐτὴν εἰς τοὺς Ἰωαννίτας τῆς Ρόδου ἀντὶ 4.000 δουκάτων κατ' ἔτος ἐπὶ ἔτη πέντε. Τότε ὅμως ὁ ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἴκου Ἰάκωβος de Baux, ὅστις ἠξίου ὅτι ἔχει ὡσαύτως δικαιώματα εἰς τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας, ἐμίσθωσε τῷ 1381 ἐν Ναυάρᾳ τῆς Ἱσπανίας στρατὸν ἀνάλογον τῆς γνωστῆς ἤδη εἰς ἡμᾶς καταλανικῆς ἑταιρείας, ὅστις καὶ ***Ναυαρικὴ ἑταιρεία*** ὠνομάσθη, ἵνα δι' αὐτοῦ οὐ μόνον τὴν Πελοπόννησον ἀνακτήσῃ ἀλλὰ καὶ ἅπαν τὸ

τοῦτο ἐδεχόμεθα ἡμεῖς καὶ δὲν ἠθέλομεν πλέον τὸν Βαγιαζὴτ νὰ ἐνοχλήσωμεν· ἀλλὰ νῦν ὅτε ὁ Βαγιαζὴτ ἀπαύστως σε πιέζει, μέλλω νὰ ἐπιχειρήσω πόλεμον ἐπ' αὐτόν· ἀλλὰ ἂν σοι ἀποδώσῃ τὰς χώρας καὶ τὰ φρούριά σου καί σε ἀποζημιώσῃ δι' ὅλας τὰς ζημίας καὶ βλάβας, ἃς σοι ἐπήνεγκε, τότε δὲν θὰ φροντίσω πλέον περὶ αὐτοῦ· γράψον μοι λοιπὸν ἂν σοι ἀποδίδει τὰς κτήσεις σου. Γράψον μοι σαφῶς διότι ἕνεκα τῆς ἀντιστάσεως, ἣν εὗρον οἱ ἡμέτεροι ἐν Τραπεζοῦντι, ἐγὼ αὐτὸς τὸν ἡγεμόνα τῆς πόλεως ταύτης εἰς ὑποταγὴν κατηνάγκασα, ἵνα μὴ ἔχῃς ἐλάχιστον δισταγμὸν διὰ τὴν ἀποστολὴν τῶν πλοίων. Καὶ ὅ,τι ἔχεις νά μοι γράψῃς γράψον μοι αὐτὸ σαφῶς, διότι ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Τραπεζοῦντος μέλλει νὰ ἔλθῃ μετὰ τῶν στρατιωτικῶν αὐτοῦ δυνάμεων εἰς τὸ ἡμέτερον στρατόπεδον, ἵνα οὕτως ἡ μεταξὺ ἐμοῦ καὶ ἐκείνου συνθήκη καταστῇ δυνατὸν νὰ ἐκπληρωθῇ καὶ ἐκ μέρους σου, κατὰ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰσαὰκ τοῦ κομιστοῦ τῆς γραφῆς ταύτης πρὸς σὲ ῥηθησόμενα, καὶ κατὰ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς εἶναι σαφῶς ἐκπεφρασμένον ὅτι καὶ σὺ μετὰ εἴκοσι πλοίων εἶναι ἀνάγκη νὰ πλεύσῃς πρὸς τὴν Τραπεζοῦντα. Ἡμεῖς ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ἀλλὰχ μετὰ προσώπου καθαροῦ καὶ πίστεως ἐστρατεύσαμεν, ἵνα ἐν τῷ φωτὶ περιπατῶμεν. Ἐγράφη καὶ πρὸς μείζονα πίστωσιν ἐτέθη ἡ σφραγὶς ἡμῶν Ζηλκαδὲ (κατὰ Μάιον).

Ἡ μόνη εἰς ἡμᾶς διασωθεῖσα καὶ γνωστὴ γενομένη ἐπιστολὴ ἐκ τῶν πολλῶν, ὡς γίνεται ἐκ ταύτης δῆλον, αἵτινες διημείφθησαν μεταξὺ τοῦ Ταμερλάνου καὶ τοῦ ἐν Κων]λει αὐτοκράτορος· ἡ ἐπιστολὴ *αὕτη φαίνεται ὅτι ἐγράφη μικρὸν πρὸ τῆς ἐπὶ τὴν Ἄγκυραν στρατείας* τοῦ Τεμὶρ καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔλαβε, φαίνεται, καιρὸν ὁ Ἰωάννης νὰ πέμψῃ πλοῖα εἰς τὴν Τραπεζοῦντα. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Τιμοὺρ, ὅστις εἶχεν ἀνάγκην πλοίων ἅτε στερούμενος παντάπασι ναυτικοῦ, δὲν εἶχεν ἀνάγκην ἐπικουρίας στρατιωτικῆς ἐκ μέρους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἣν ἄλλως ἠδύνατο ὁ Βαγιαζὴτ νὰ καταπατήσῃ εὐθύς. Τί περαιτέρω ἐγένετο μεταξὺ τοῦ Ἰων. Παλαιολόγου καὶ τοῦ Ταμερλάνου δὲν γινώσκομεν. Ἡ ῥαγδαιοτάτη προέλασις τοῦ Ταμερλάνου πρὸς τὴν μ. Ἀσίαν δὲν ἐγένετο βεβαίως χάριν τῶν Ἑλλήνων ὡς ἤθελέ τις συμπεράνει ἐκ τῆς ἄνω ἐπιστολῆς, γινώσκομεν μόνον ὅτι μετὰ τὴν μάχην καὶ τὴν νίκην τῆς Ἀγκύρας ὁ Τιμοὺρ ἐδέξατο εὐμενῶς τοὺς κομίσαντας πρὸς αὐτὸν φόρον ὑποτελείας ἕλληνας πρέσβεις. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ταμερλάνου στρατεία ἀπέβη λίαν ὠφέλιμος εἰς τοὺς Ἕλληνας διὰ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ κράτους αὐτῶν· ἀλλὰ τοῦτο ἦν ἀποτέλεσμα τῆς ἐπελθούσης παροδικῆς συντριβῆς τῆς ὀθωμανικῆς δυνάμεως· οὐχὶ τῆς ἀμέσου βοηθείας τοῦ Τεμίρ, ὅστις ἄλλως οὐχὶ πολὺ μετὰ τὴν νίκην ἀπεχώρησεν εἰς τὰ ἴδια καταλιπὼν καὶ Ἕλληνας καὶ Ὀθωμανοὺς εἰς τὴν περαιτέρω μοιραίαν ἐξέλιξιν τῶν πραγμάτων. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ βασιλεὺς Μανουὴλ ἐπιστρέψας ἀπὸ τῆς Εὐρώπης (ἀπὸ τῆς Γαλλίας μεταβὰς διὰ Γερμανίας εἰς Βενετίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Πελοπόννησον) ἔμεινεν ἐν Πελοποννήσῳ ἀναμένων ἐνταῦθα τὰ γενησόμενα ἐν Ἀσίᾳ καὶ τὴν ἐκ τούτων προκύψουσαν τύχην τοῦ κράτους. Ἐπανῆλθε δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν ὅτε ἔμαθε τὰ κατὰ τὴν μάχην τῆς Ἀγκύρας καὶ τὰ κατ' ἀκολουθίαν ταύτης ἐπελθόντα γεγονότα.

ἀνατολικὸν κράτος. Αἱ περιστάσεις ἐφαίνοντο ἐπιτήδειαι, τοὐλάχιστον πρὸς τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι φραγκικῶν χωρῶν. Εἴδομεν εἰς ποίαν ἀναρχίαν διετέλει ἡ φραγκικὴ Πελοπόννησος. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων κατεχόμενον μερίδιον αὐτῆς δὲν εἶχε πολὺ βέλτιον. Τῇ 25 Μαρτίου 1380 εἶχεν ἀποθάνει ὁ δεσπότης τοῦ Μυσθρᾶ Μανουὴλ Καντακουζηνός. Ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶχε περιστείλει τὰς στασιαστικὰς ἀξιώσεις τῶν ἀρχόντων τῆς χώρας καὶ συντηρήσει τὴν εἰρήνην αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἕνεκα τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῆς ἄλλης προηγηθείσης ἀναρχίας εἶχεν ἐλαττωθῇ ὁ πληθυσμός, ὁ Μανουὴλ ἐκάλεσεν εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ κενοῦ τοὺς τότε ἀρχίσαντας νὰ καταβαίνωσιν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας Ἀλβανούς· ὥστε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπῆλθον εἰς τὸ νοτιοδυτικὸν καὶ τὸ μέσον τῆς χερσονήσου οἱ πρῶτοι Ἀλβανοὶ ἄποικοι οἱ τοσοῦτον εἰς τὴν τύχην αὐτῆς ἐπενεργήσαντες. Τὸν Μανουὴλ ἀποθανόντα διεδέχθη ὁ πρεσβύτερος ἀδελφὸς αὐτοῦ Ματθαῖος, ὁ καὶ συμβασιλεὺς τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἄλλοτε διατελέσας, ὅστις ὅμως δὲν ἦρξεν εἰμὴ ἔτη τρία. Ἐπειδὴ δὲ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχός του Δημήτριος ἐβουλεύθη νὰ ἀποβῇ ὅλως ἀνεξάρτητος ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης καθήρεσεν αὐτὸν καὶ προεχειρίσατο δεσπότην Πελοποννήσου ἕνα τῶν υἱῶν του, τὸν Θεόδωρον Α' Παλαιολόγον, ὅστις κατατροπώσας τὸν Δημήτριον καίτοι συμμαχήσαντα μετὰ Λατίνων καὶ Τούρκων, παρέμεινε κύριος τοῦ δεσποτάτου ἐπὶ 24 ὅλα ἔτη (1383—1407). Ἀλλ' ἂν ὁ Δημήτριος ἐφάνη κακοήθης περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν συμμάχων, ὁ Θεόδωρος δὲν ἀνεδείχθη χρηστότερος περὶ τὴν ἀμοιβὴν ἣν ἠθέλησε νὰ δώσῃ εἰς τὸν βοηθήσαντα αὐτὸν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐνετὸν Πέτρον Γριμάνην. Διότι δὲν ἐδίστασε νὰ δωρήσῃ αὐτῷ τὸ ὀχυρώτατον φρούριον τῆς Μονεμβασίας. Εὐτυχῶς οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης δὲν συνήνεσαν εἰς τὴν παράδοσιν καὶ οὕτω τὸ προπύργιον ἐκεῖνο τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔμεινεν εἰς χεῖρας τῶν ἡμετέρων, ἰδίως δὲ εἰς χεῖρας τοῦ μεγάλου ἀρχοντικοῦ οἴκου τῶν Μαμονάδων.

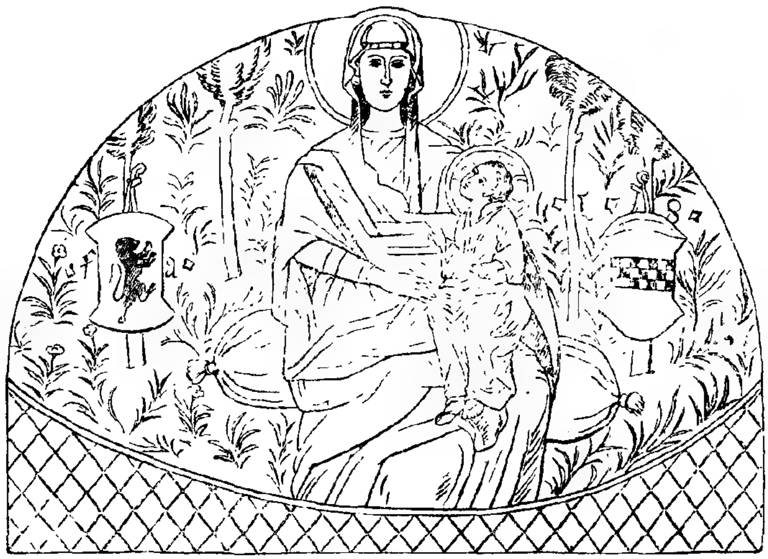

Μέρος τῶν τειχῶν τοῦ Μυστρᾶ

Ὡσαύτως καὶ αἱ περὶ τοῦ ἀραγωνικοῦ οἴκου εἰδήσεις, τοῦ ἄρχοντος τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας διὰ τῆς *ἑταιρείας* τῶν Καταλανῶν, δὲν ἦσαν πλέον ὡς ἄλλοτε ὁπωσοῦν εὐχάριστοι. Ἐπὶ τοῦ ἐπιτρόπου αὐτοῦ Ρογέρου Λόρια, τοῦ διεξάγοντος τὴν διοίκησιν τῆς χώρας ταύτης ἀπὸ τοῦ 1361 καὶ ἐφεξῆς, ἀναφέρονται γεγονότα τινὰ μαρτυροῦντα ὅτι, ἂν ἡ καταλανικὴ *ἑταιρεία* δὲν ἐξετραχηλίζετο εἰς τὰς προτέρας βαρβάρους καταπιέσεις καὶ δῃώσεις, ἡ τύχη ὅμως τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς πολὺ ἀπεῖχε τοῦ νὰ εἶναι ἀξιοζήλωτος. Μία τῶν αἰτιάσεων τὰς ὁποίας ὁ Λόριας εἶχε κατὰ τοῦ ἐν Εὐβοίᾳ ἐνετοῦ βαΐλου ἦτο ὅτι οὗτος ἀνεκήρυττεν ἐλευθέρους τοὺς εἰς τὴν νῆσον

ἐκείνην καταφεύγοντας ἕλληνα; χωρικούς· ἄρα ἐνταῦθα οἱ χωρικοὶ ἦσαν δουλοπάροικοι. Τοῦ δὲ θηβαίου Στεφάνου Μαστροθεοδώρου τὰ κτήματα, ἀντὶ νὰ κληρονομηθῶσιν ὑπὸ τοῦ ἀνηλίκου αὐτοῦ υἱοῦ, ἀπεδόθησαν εἰς τὸν λατῖνον Μιχαὴλ Γάσπον, καὶ βεβαιοῦται ὅτι ἡ πρᾶξις αὕτη τῆς διοικήσεως δὲν ἦτο ἄδικος, διότι οἱ Ἕλληνες δὲν ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ διαθέτωσι τὴν περιουσίαν αὐτῶν κατὰ τὴν ἰδίαν βούλησιν. Ἀλλὰ τὸ χείριστον ὑπῆρξεν ὅτι ὁ Λόριας, περιελθὼν τελευταῖον εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ Ἐνετοὺς ἐκάλεσεν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ τὸν ὀσμανίδην Μουράτ. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ κατακτητὴς οὗτος ἐδέχθη ἀσμένως τὴν αἴτησιν, καὶ τῷ 1363, ἐνῷ οἱ στρατοὶ αὐτοῦ συνέτριβον πρὸς βορρᾶν τὴν πρώτην συμμαχίαν τῶν χριστιανῶν, ἕτερος στρατὸς εἰσήλασε διὰ τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, κατέλαβε τὰς Θήβας, ἐδήωσε πᾶσαν τὴν πέριξ χώραν καὶ ἠπείλησεν οὐ μόνον εἰς τὴν Ἀττικὴν νὰ ἐγκατασταθῇ ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον νὰ εἰσέλθῃ. Ὁ βασιλεὺς τῆς Σικελίας πληροφορηθεὶς περὶ τούτων ἀπεδοκίμασε τὴν ὑπὸ τοῦ Λόρια ζητηθεῖσαν παρὰ τῶν Τούρκων ἐπικουρίαν καὶ ἔπεμψεν ἕτερον γενικὸν διοικητήν, τὸν Ματθαῖον Μογκάδον, ὅστις κατέπεισε μὲν τοὺς Τούρκους νὰ ἐκχωρήσωσιν ἐκ Θηβῶν, ἀλλὰ δὲν ἔμεινε πολὺ ἐνταῦθα, ἀναγκασθεὶς δὲ νὰ ἀπέλθῃ ἕνεκα τῶν ἄλλων τοῦ βασιλείου τῆς Σικελίας συμφερόντων, κατέλιπε πάλιν ἐπίτροπόν του τὸν Λόριαν. Ὁ Λόριας ἀπέκρουσε τῷ 1367 νέαν τινὰ τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Ἀθηνῶν προσβολήν, δὲν ἴσχυσεν ὅμως νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν εἰρήνην καὶ τὴν τάξιν, ἥτις ἐπὶ τοσοῦτον ἐταράχθη ὥστε ἐν Θήβαις ἐξερράγη αἱματηρὰ κατὰ τῶν καθεστώτων ἐπανάστασις. Καὶ ἡ μὲν ἐπανάστασις αὕτη κατηυνάσθη χάρις πρὸ πάντων εἰς τὰς συνετὰς τοῦ βασιλέως παραγγελίας, ἀλλὰ τὰ σπέρματα τῆς διχονοίας παρέμειναν ἐν τῇ **ἑταιρείᾳ**, καὶ εἰς τὸ δεινὸν τοῦτο προσετέθησαν μετ' ὀλίγον αἱ ἐχθροπραξίαι τὰς ὁποίας ἐπεχείρησε κατ' αὐτῆς ὁ ἐν Ναυπλίῳ καὶ ἐν Ἄργει ἄρχων συγγενὴς τοῦ Βρυεννίου Γουίδων Ἐγγιένος, καίτοι αἱ ἐχθροπραξίαι αὗται παντελῶς ἀπέτυχον. Ἡ Ἀττικὴ λοιπὸν καὶ ἡ Βοιωτία δὲν ἦσαν τανῦν εἰς πολὺ καλυτέραν τῆς Πελοποννήσου κατάστασιν. Οὐδὲν ἧττον ἡ ἀρχὴ τῆς καταλανικῆς **ἑταιρείας** ἐλογίζετο ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ὡς ἡ σπουδαιοτέρα ἔτι τῶν ἐν Ἀνατολῇ φραγκικῶν ἀρχῶν, διότι τῇ 1 Ὀκτωβρίου 1373 συνεκροτήθη ἐν Θήβαις, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ πάπα Γρηγορίου ΙΑ', ἐπίσημος συνέλευσις ὅλων τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανικῶν δυναστῶν, ἤτοι τῶν φράγκων φεουδαρχῶν τῆς Ἑλλάδος, τῶν ἐν Ῥόδῳ Ἰωαννιτῶν, τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου, τοῦ Φιλίππου τοῦ ταραντίνου, τῶν ἐν Κύπρῳ δυναστῶν τῆς Οὐγγαρίας, καὶ προσέτι τῆς Ἐνετίας, τῆς Σικελίας καὶ τῆς Γενούης, ἵνα ἐπιχειρήσωσί τι ἀπὸ κοινοῦ κατὰ τῶν Τούρκων. Κατὰ δυστυχίαν ἡ σύνοδος αὕτη εἰς οὐδὲν πρακτικὸν ἀπέληξεν ἀποτέλεσμα. Καὶ ἐνῷ ὁ Μουρὰτ καθυπέτασσε τῷ 1373 καὶ τῷ 1374 διὰ τῶν στρατηγῶν αὐτοῦ πᾶσαν σχεδὸν τὴν Μακεδονίαν, ἐνταυτῷ κατηνάγκαζε μετ' οὐ πολὺ τοὺς δυνάστας τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βουλγαρίας νὰ συνομολογήσωσι συνθήκην ὑποτελείας πρὸς αὐτόν, οἱ ἐν Θήβαις συνελθόντες οὐ μόνον ἄπρακτοι διελύθησαν, ἀλλὰ καὶ εἰς νέας περιεπλάκησαν ἔριδας. Εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ κύριος τῆς Κορίνθου Ραινέριος Ἀκκιαϊούόλης, πρὸ καιροῦ μελετῶν νὰ ἐξώσῃ τοὺς Καταλανοὺς ἐκ τῆς Ἀττικῆς, ἐνέβαλε τῷ 1374 εἰς αὐτήν, συνέλαβεν αἰχμαλώτους πολλοὺς ὑπηκόους τῆς **ἑταιρείας** καὶ ἐκυρίευσε τὰ ὀχυρὰ Μέγαρα. Τὰ ἀτυχήματα ταῦτα παρήγαγον νέας μεταξὺ τῶν Καταλανῶν διαιρέσεις, αἵτινες ηὔξησαν ἔτι μᾶλλον ὡς ἐκ τοῦ ἐν ἔτει 1377 θανάτου τοῦ βασιλέως τῆς Σικελίας Φρειδερίκου. Ἐπειδὴ τότε παρήχθησαν ἐν Σικελίᾳ δύο κόμματα, ὧν τὸ μὲν ἠσπάζετο τὴν ἀρχὴν τῆς μόνης τοῦ Φρειδερίκου κληρονόμου Μαρίας τῆς ἀραγωνικῆς, τὸ δὲ ἠξίου νὰ παραδώσῃ τὴν ἀρχὴν τῆς Σικελίας εἰς τὸν τῆς Ἀραγωνίας βασιλέα Πέτρον Δ', αἱ αὐταὶ μερίδες προέκυψαν

καὶ ἐν Ἀττικῇ καὶ ἐπήγαγον ὀλεθρίας ἐμφυλίους διενέξεις, αἵτινες ἐξηκολούθουν ἔτι, ὅτε τῷ 1380 ἡ ναυαρικὴ **ἑταιρεία** ἐπελθοῦσα ἀπὸ δυσμῶν ἐπεχείρησε πρὸ πάντων νὰ ἐξώσῃ τοὺς Καταλανοὺς ἐξ Ἀθηνῶν.

Οἱ νέοι οὗτοι τυχοδιῶκται, ὠφελούμενοι ἐκ τῆς ἀναρχίας τῶν ἀντιπάλων καὶ ἐκ τῆς δυσαρεσκείας ἣν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐμπράκτως ἀπέδειξαν οἱ Ἕλληνες, ἐκυρίευσαν τήν τε Λεβάδειαν καὶ ἄλλα πολλὰ φρούρια. Ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν τελευταῖον ἐκ

Ἡ λεγομένη καταλανικὴ εἰκὼν τῆς Παναγιας τῶν Ἀθηνῶν, φέρουσα τὰ οἰκόσημα τῶν Ἀκκιαϊουόλων καὶ τοῦ οἴκου Σπινόλα
(Βυζαντ. Μουσεῖον Ἀθηνῶν).

τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἀκροπόλεως, καὶ τότε ἐτράπησαν τῷ 1381 κατὰ τῆς Πελοποννήσου, ὅπου ὑπῆρξαν εὐτυχέστεροι. Διότι κατέκτησαν αὐτόθι πρῶτον τὴν Βοστίτζαν, ἔπειτα δ' ἀπῆλθον διὰ θαλάσσης κατὰ τοῦ Ζόγκλου καὶ ἐκυρίευσαν τὸ ὀχυρὸν τοῦ λιμένος τῆς Πύλου φρούριον, τὸ ὁποῖον ὠνομάσθη ἔκτοτε, ὡς φαίνεται, ***φρούριον τῶν Ναυαρέων*** καὶ κατὰ συγκοπὴν ***Ναυαρῖνον***. Ἐκεῖθεν ὁ νικηφόρος τῶν τυχοδιωκτῶν στρατὸς ὥρμησε κατὰ τῆς Ἀνδρούσης, ἥτις ἐλογίζετο τότε πρωτεύουσα τοῦ πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας· οἱ Ναυαριαῖοι κυριεύσαντες αὐτήν τε καὶ τὴν Καλαμάταν περιῆλθον εἰς εἰρηνικὰς συμβάσεις καὶ σχέσεις πρὸς τοὺς ἐν Μεθώνῃ καὶ ἐν Κορώνῃ ἄρχοντας Ἐνετούς. Διέπραξαν δὲ πᾶσαν ταύτην τὴν κατάκτησιν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἀρχῆθεν στρατολογήσαντος αὐτοὺς Ἰακώβου de Baux. Ἀλλὰ τούτου ἀποθανόντος τῷ 1383 ἐν Τάραντι ἄπαιδος, διένειμαν πρὸς ἀλλήλους τὰ φέουδα, πρὸς ὀλίγους μέν τινας τῶν προτέρων κατόχων συμβιβασθέντες, τοὺς δὲ ἄλλους ἀναγκάσαντες νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς Νεάπολιν, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις καταλαβόντες πάντα τὰ ἐκτὸς τῆς Κορινθίας ἐν τῇ λοιπῇ Πελοποννήσῳ κείμενα κτήματα τῶν Ἀκκιαϊουόλων.

Νέα λοιπὸν δυναστεία ἐνιδρύθη τότε ἐν τῇ ἀτυχεῖ Πελοποννήσῳ ἡ ναυαρικὴ **ἑταιρεία**. Ἡ **ἑταιρεία** αὕτη ἦρξεν αὐτόθι ὑπὲρ τὰ πεντήκοντα ἔτη συγχρόνως μετὰ τῶν Ἐνετῶν, οἵτινες κατεῖχον πάντοτε τὴν Μεθώνην καὶ τὴν Κορώνην, μετὰ τῶν ἡμετέρων οἵτινες ἐξηκολούθουν δεσπόζοντες ἐν Μυσθρᾷ, καὶ μετὰ τοῦ Ραινερίου Ἀκκιαϊουόλου,

ὅστις διεφύλαξε τὴν ἀρχὴν τῆς Κορινθίας. Δὲν ἀναφέρομεν ἐνταῦθα τὸν Γουίδωνα Ἐγγιένον, ὅστις μέχρι τῶν χρόνων τούτων κατεῖχε τὸ Ἄργος, τὸ Ναύπλιον καὶ τὸ Κιβέρι, διότι ἀποθανόντος αὐτοῦ τῷ 1377 ἡ θυγάτηρ του Μαρία ἐνυμφεύθη τὸν ἐνετὸν Πιέτρον Κορνάρον καὶ ἀποβιώσαντος τούτου τῷ 1388 ἄπαιδος, ἡ χήρα αὐτοῦ ἐπώλησε τὰς κτήσεις ἐκείνας εἰς τὴν Ἐνετίαν, ἐξ οὗ ἔκτοτε ἡ Ἐνετία ἦρξε καὶ τῆς Ἀργολίδος. Ὁ δὲ τῶν Ἀκκιαϊουόλων οἶκος ἀπεζημιώθη μετ' ὀλίγον λαμπρῶς δι' ὅσα ἀπώλεσεν ἕνεκα τῶν Ναυαραίων ἐν Πελοποννήσῳ. Ὁ ἄρχων τῆς Κορινθίας Ραινέριος, ὠφελούμενος ἐκ τῶν διχονοιῶν τῶν Καταλανῶν καὶ τῆς κατ' αὐτῶν δυσαρεσκείας τῶν ἰθαγενῶν Ἑλλήνων, ἐνέβαλε τὸ δεύτερον εἰς τὴν Ἀττικὴν τῷ 1385, κατετρόπωσε τοὺς ἀντιταχθέντας εἰς αὐτὸν ἀδελφοὺς Μόρια καὶ μετὰ δύο ἔτη ἐγένετο κύριος καὶ αὐτῆς τῆς ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν· ὥστε κατελύθη ἔκτοτε ἡ περὶ τὰ 75 ἔτη διαρκέσασα ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ τῇ Βοιωτίᾳ καταλανικὴ ἀρχὴ καὶ ἐνιδρύθη ἐνταῦθα δυναστεία νέα, ἡ τῶν φλωρεντίων Ἀκκιαϊουόλων. Ὁ πρῶτος ἐκ τοῦ οἴκου τούτου ἡγεμὼν τῶν Ἀθηνῶν Ραινέριος Α' (1385—1394), ὅστις ἔκτοτε ἐπεκλήθη κύριος τῆς Κορίνθου καὶ τοῦ δουκάτου (ἤ, καθὼς ἐλέγετο τότε ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, τοῦ *δουκιάμου*), ἀνεδείχθη ἐν πᾶσιν ἀνὴρ συνετός, περιῆλθεν εἰς εἰρηνικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς ἐν Εὐβοίᾳ γείτονας Ἐνετούς, κατετρόπωσεν ἐπανειλημμένως τῇ συνδρομῇ αὐτῶν τοὺς τούρκους πειρατάς, ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς Ἕλληνας πολὺ ἐπιεικέστερον ἢ οἱ Καταλανοί, καὶ αὐτοὶ οἱ Γάλλοι, κατέστησεν ἐπίσημον τῆς χώρας γλῶσσαν τὴν ἑλληνικὴν ἀντὶ τῆς καταλανικῆς διαλέκτου, ὡς ἐξάγεται ἐκ δημοσίων ἐγγράφων, καὶ ἐδέχθη ἕλληνα τῶν Ἀθηνῶν ἀρχιεπίσκοπον, τὸν Δωρόθεον, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου διάδοχος, διότι οἱ Καταλανοὶ καὶ οἱ Γάλλοι ἠνείχοντο τοὺς ἕλληνας ἐπισκόπους, οὐχὶ δὲ καὶ ἀρχιεπίσκοπον. Περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἡ Ἐνετία, ἐξασφαλίζουσα δσημέραι πλειότερον τὴν ἐπὶ τῆς Εὐβοίας κυριαρχίαν της, κατώρθωσε νὰ λάβῃ τὴν ἄμεσον ἀρχὴν ὁλοκλήρου σχεδὸν τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου. Ἀλλ' εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ὅπου ἦρχον οἱ ἐνετοὶ δεσποτίσκοι, τῶν ὁποίων πολλάκις ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ὀνόματα, ἐπεκράτει πάντοτε ἡ προτέρα διχόνοια καὶ ἔρις. Ὁ ἐπισημότατος τῶν οἴκων τούτων, ὁ τῶν Σανούτων, ὅστις ἦρχεν ἐν Νάξῳ καὶ ἐπωνυμούμενος δοὺξ ἐλογίζετο ἐπικυρίαρχος τῶν ἄλλων, ἐξέλιπε τῷ 1383, καὶ τότε κατέλαβε τὸ δουκικὸν ἀξίωμα ὁ Φραγκῖσκος Α' Κρίσπης (1383 - 1397), ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὅμως ἐξηκολούθησαν οἱ μικροσκοπικοὶ ἐκεῖνοι ἐμφύλιοι πόλεμοι, περὶ ὧν εἶναι μάταιον νὰ ἀκριβολογήσωμεν ἐνταῦθα.

Ραινέριος Α' ἡγεμὼν τῶν Ἀθηνῶν.

Ἐνῷ δὲ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι οὐδὲν ἐγένετο κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς τεσσαρεσκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἀπὸ τῶν Τούρκων κινδύνου, ἡ αὐτὴ πολυαρχία ἐπεκράτει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐν Αἰτωλίᾳ, Ἀκαρνανίᾳ, Ἠπείρῳ, Ἀλβανίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ. Εἴδομεν πῶς ἀποθανόντος τῷ 1355 τοῦ ἰσχυροῦ βασιλέως τῶν Σέρβων Στεφάνου Δουσσὰν κατεκερματίσθη τὸ μέγα αὐτοῦ κράτος εἰς πολλὰς μικρὰς ἡγεμονίας, ὧν προΐσταντο σέρβοι δυνάσται· καὶ εἴδομεν ὡσαύτως ὅτι τὸ 1358 ὁ ἀλβανὸς Κάρολος Τόπιας, κατατροπώσας περὶ Ἀχελῷον τὸν τελευταῖον ἀπόγονον τῶν δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου Νικηφόρον Β' πεσόντα ἐν τῇ μάχῃ ταύτῃ,

κατέλαβε διὰ παντὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐκείνην ἡγεμονίαν. Ἔκτοτε διάφοροι ἀλβανικοὶ οἶκοι ἐπεκράτησαν εἰς ἅπασαν τὴν μεταξὺ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου καὶ τοῦ Δυρραχίου ἐκτεινομένην χώραν, ὧν δύο ὑπῆρξαν ἰσχυρότεροι τῶν ἄλλων· ὁ τοῦ Καρόλου Τόπια, τοῦ περὶ Ἀχελῷον νικητοῦ, εἰς τὰς βορειοτέρας ἀλβανικὰς χώρας, καὶ ὁ τοῦ Γκίνη (Ἰωάννου) Μπούα, τοῦ ἐπιλεγομένου Σπάτα, εἰς τὴν Ἤπειρον, τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Ἀκαρνανίαν. Οἱ ἀλβανοὶ οὗτοι κυρίαρχοι κατέλυσαν καὶ τὰ τελευταῖα ἴχνη τῆς τῶν Ἀνδευγαυηνῶν ἐν ταῖς χώραις ἐκείναις ἀρχῆς, ἥτις ἄλλως τε εἶχε καταντήσει τότε νὰ περιορισθῇ, παρεκτὸς τῆς Κερκύρας, εἰς τὸ Δυρράχιον καὶ εἰς τὴν Ναύπακτον μετὰ μικρῶν τινων περιοχῶν Καὶ τὸ μὲν Δυρράχιον ἐκυριεύθη ὑπὸ τοῦ πρίγκιπος τῆς Ἀλβανίας Τόπια, ἡ δὲ Ναύπακτος ἀπεσπάσθη ἀπὸ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν μετὰ δέκα ἔτη ὑπὸ τοῦ Γκίνη Σπάτα. Ἐπειδὴ δὲ μετὰ ἕτερα 8 ἔτη, ἤτοι τῷ 1386, ἡ Ἑνετία ὠφελουμένη ἐκ πολλῶν ἐσωτερικῶν ταραχῶν καὶ ἀνωμαλιῶν, αἵτινες εἶχον ἐπικρατήσει ἐν Κερκύρᾳ, κατέλαβε τὴν νῆσον ταύτην, ἐξέλιπεν οὕτω πᾶν ἴχνος ἀμέσου ἀνδεγαυικῆς κυριαρχίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀλλ' ὁ Τόπιας καὶ ὁ Σπάτας δὲν ὑπῆρξαν ἔκτοτε οἱ μόνοι ἄρχοντες ἁπάσης τῆς μεταξὺ Ναυπάκτου καὶ Δυρραχίου χώρας· πολλοῦ γε δεῖ. Ἐν πρώτοις, ὅπως ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ὁ τῶν Ἀκκιαϊουόλων οἶκος, οὕτω καὶ ἐν τῇ δυτικῇ προέκυψε τότε ἕτερος νέος φραγκικὸς οἶκος, ὁ τῶν Τόκκων. Τῷ 1357 ὁ Λεονάρδος Τόκκος ἐκ Βενευέντου καταγόμενος εἶχε προχειρισθῇ ὑπὸ τῶν Ἀνδεγαυηνῶν κληρονομικὸς ἄρχων τῆς Κεφαλληνίας καὶ τῆς Ζακύνθου, τῷ δὲ 1362 προσέλαβε καὶ τὴν Λευκάδα καὶ τὴν Βόνιζταν, καταλιπὼν τῷ 1381, ὅτε ἀπέθανε, τὴν ἀρχὴν ταύτην εἰς τὸν υἱόν του Κάρολον Α' (1381—1429), ὅστις συνεζεύχθη τὴν Φραγκίσκαν Ἀκκιαϊουόλαν, τὴν ἀρρενωπὴν θυγατέρα τοῦ νέου δουκὸς τῶν Ἀθηνῶν Ραινερίου. Πλὴν τούτου ὁ Γκίνης Σπάτας δὲν ἦρχε μόνος τῆς Ἠπείρου, Ἀκαρνανίας καὶ Αἰτωλίας. Παρεκτὸς αὐτοῦ, δεσπόζοντος ἰδίως τοῦ Ἀχελῴου καὶ τοῦ Ἀγγελοκάστρου, ἕτερος Ἀλβανός, ὁ Πέτρος Λιόσας, ἦρχε τῆς Ἄρτης καὶ τῆς Ρωγοῦς. Ἀμφότεροι δὲ ἀνεγνώριζον τὴν ἐπικυριαρχίαν, εἰ καὶ ὀνόματι μόνον, τοῦ ἐν Μεγαλοβλαχίᾳ, ἤτοι Θεσσαλίᾳ, δεσπόζοντος Συμεὼν Οὐρώσς, ἀδελφοῦ τοῦ μεγάλου Στεφάνου Δουσσάν, ἐπιλεγομένου δὲ Παλαιολόγου. Ὁ Συμεὼν Οὐρώσς, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ κυριαρχικοῦ ἐκείνου δικαιώματός του, ἐπέτρεψε τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἰωαννίνων εἰς τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Θωμᾶν Πρελιούβοβιτζ (1367—1385), τὸν σύζυγον τῆς εὐλαβοῦς αὐτοῦ θυγατρὸς Μαρίας Ἀγγελικῆς Παλαιολογίνης. Ὁ Θωμᾶς οὗτος ὑπῆρξε τύραννος αἴσχιστος· ὅθεν οἱ δύο ἀλβανοὶ δυνάσται ἐπεχείρησαν ἀδιακόπους κατ' αὐτοῦ πολέμους, καθ' οὓς ἐπὶ τέλους τῷ 1377 ὁ Λιόσας κατετροπώθη καὶ ᾐχμαλωτεύθη, ἀφανὴς ἔκτοτε γενόμενος ἐν τῇ ἱστορίᾳ· γνωστὸν εἶναι μόνον ὅτι ὁ ἔγγονος ἀσπασθεὶς τὸν ἰσλαμισμὸν ἐγένετο πασᾶς Ρωμανίας καὶ συνεζεύχθη συγγενῆ τινα τοῦ ἡγεμονικοῦ τῶν Ὀσμανιδῶν οἴκου. Ὁ δὲ Γκίνης Μπούας ἢ Σπάτας, εὐτυχέστερος ἢ ἐπιτηδειότερος τοῦ ὁμοφύλου διατελέσας, ἐξηκολούθησε τὸν ἀδιάκοπον ἐκεῖνον ἀγῶνα κατὰ τοῦ Θωμᾶ, ὅστις περὶ τὸ 1380 δὲν ἐδίστασε νὰ καλέσῃ εἰς ἐπικουρίαν κατὰ τῶν Ἀλβανῶν τοὺς Τούρκους. Καὶ τρόντι τῷ 1381 καὶ 1382 ἦλθον ἐπανειλημμένως εἰς βοήθειαν αὐτοῦ κατὰ τοῦ Σπάτα πρῶτον ὁ Ἰσαΐμ (σαχίν), Ἀλβανὸς ἀρνησίθρησκος, καὶ ὁ Κωστῆς, κατόπιν δὲ πάλιν ὁ Ἰσαΐμ, ὥστε ἠσφαλίσθη ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ Θωμᾶς. Καὶ ἵνα περιποιήσῃ κῦρός τι νομιμότητος εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ βασιλέως τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου τὸ ἀξίωμα καὶ τὰ παράσημα τοῦ δεσπότου. Δὲν ἐβασάνιζε δὲ μόνον τοὺς ὑπηκόους ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῆς ἰδίας αὐτονομίας σπουδαίως ἐκήδετο διότι, ὅτε ἐν ἔαρι τοῦ 1385 οἱ Τοῦρκοι ὑπὸ τὸν Τιμουρτάσς προήλασαν μέχρι τῆς Ἄρτης δεινὴν διαπράττοντες δῄωσιν, εἰς μάτην ὁ Σπάτας καθικέτευσε τὸν τύραννον νὰ

συμπράξωσι κατὰ τῶν ἀπίστων. Ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐδολοφονήθη ὁ Θωμᾶς, μὴ καταλιπὼν διάδοχον, καὶ τότε ἡ χήρα αὐτοῦ δέσποινα Μαρία Ἀγγελικὴ συνεζεύχθη εἰς δεύτερον γάμον τὸν Ἠσαῦ Βουονδελμόντην, καθὼς τον λέγουσι τὰ Ἠπειρωτικά, τὸν Ἰζαοῦ, γυναικάδελφον τοῦ Λεονάρδου Τόκκου. Ὁ Ἰζαοῦ ἀνεγνωρίσθη προθύμως ἐν Ἰωαννίνοις δεσπότης Ρωμαίων (1386—1403), ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύσῃ ὅσον ἔνεστι τὰς ὑπὸ τοῦ Θωμᾶ γενομένας ἀνεκδιηγήτους βιαιοπραγίας καὶ ἀδικίας, ἔλαβεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὰ παράσημα τοῦ δεσποτικοῦ ἀξιώματος διαβιβασθέντα αὐτῷ διὰ τοῦ Παλαιολόγου Βριώνη (ὀνόματος τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ ἀντηχήσῃ εἰς τὴν τελευταίαν ἡμῶν ἐπανάστασιν, οὐχὶ ὅμως πλέον ὡς χριστιανικόν), ἐπορεύθη πρὸς τὸν σουλτάνον Μουρὰτ τῷ 1387, ἵνα ἀναγνωρισθῇ καὶ παρὰ τούτου ὡς δεσπότης, καὶ διετέλεσεν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἐν εἰρήνῃ πρὸς τὸν Σπάταν.

Οἱ τῆς Ἠπείρου λοιπὸν σέρβοι δυνάσται οὐ μόνον δὲν διενοοῦντο ν' ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῶν Τούρκων ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπικουρίαν αὐτῶν ἐπεζήτουν καὶ τὴν ἐπικυριαρχίαν προθύμως ἀνεγνώριζον. Ὁ δὲ τῆς Θεσσαλίας ἄρχων Συμεὼν Οὔρωσος μετέβαλε τὴν χώραν ἐκείνην εἰς ἀληθὲς μοναστήριον· διότι ἐπὶ τούτου (1355—1371) κατεσκευάσθησαν τὰ γνωστὰ τῶν Μετεώρων ἐρημητήρια, ἐν οἷς διήγαγεν ἅπαντα τὸν βίον ὁ υἱὸς καὶ διάδοχός του βασιλεὺς Ἰωάννης Οὔρωσος Δούκας Παλαιολόγος (1371—1410), καταλιπὼν μὲν τὴν διοίκησιν τῆς Θεσσαλίας εἰς τὸν Ἀλέξιον Ἄγγελον, ὃν προεχειρίσατο καίσαρα Μεγαλοβλαχίας, ἐπιτρέψας δὲ τὴν Δομοκὸν καὶ τὴν Φάρσαλον εἰς τὸν συγγενῆ του Στέφανον Δούκαν, τὸν υἱὸν τοῦ Ραδοσλαύου Χλάπεν. Μὴ λησμονήσῃ δὲ πρὸς τούτοις ὁ ἀναγνώστης ὅτι πρὸ ἱκανοῦ τότε χρόνου τὰ ὕπαιθρα τῆς Θεσσαλίας δὲν ἔπαυσαν κατακλυζόμενα ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν, οἵτινες ἀδιακόπως ἐπεδήμουν ἐκ τῆς ἰδίας χώρας ἕνεκα τῶν διαιρέσεων καὶ τῶν διενέξεων τῶν ἀρχόντων αὐτῶν. Τῷόντι τῆς ἄνω Ἀλβανίας ἦρξεν, ὡς προείρηται, ὁ Κάρολος Τόπιας ἀπὸ τοῦ 1358—1388 καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ὁ υἱός του Γεώργιος Τόπιας (1388—1392), οἵτινες ἀμφότεροι, ὑπὸ τῆς Ἐνετίας προστατευόμενοι, ἀντέστησαν τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τοὺς Τούρκους. Εἶχε δὲ τότε ἐπικρατήσει εἰς τὰς ἐπισημοτέρας ἀλβανικὰς οἰκογενείας ἡ μανία τοῦ νὰ γενεαλογῶσιν ἑαυτὰς ἀπὸ ἐπιφανῶν οἴκων καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀπὸ δυτικῶν ἐπισήμων οἴκων, ὅπερ ἐξηγεῖται μέχρι τινὸς διὰ τῆς τῶν Ἀνδεγαυηνῶν κυριαρχίας· οὕτως οἱ Δουγακὶν ἠξίουν ἑαυτοὺς καταγομένους ἀπό τινος duc d' Aguin, οἱ δὲ Σπανοὶ ἀπὸ τοῦ πάλαι αὐτοκράτορος Θεοδοσίου, Ἰσπανοῦ τὸ γένος διετελέσαντος, οἱ δὲ Μουσακοὶ ἀπὸ τῶν ἀρχαίων μολοσσικῶν βασιλέων. Οὕτω λοιπὸ. καὶ οἱ Τόπιαι ἔλεγον ἑαυτοὺς συγγενεῖς τῶν βασιλέων τῆς Γαλλίας, καὶ ὁ Κάρολος ἰδίως ἔν τινι ἐπιγραφῇ ἀπεκάλει ἑαυτὸν πρῶτον κύριον τῆς Ἀλβανίας ἐκ τοῦ γαλλικοῦ οἴκου. Ἀλλ' ἡ τελευταία αὕτη ἀξίωσις δὲν ἦτο τοὐλάχιστον ὅλως διόλου ἀνυπόστατος, διότι φαίνεται βέβαιον ὅτι ὁ τοῦ Καρόλου πατὴρ εἶχε νυμφευθῇ νόθον τινὰ θυγατέρα τοῦ ἐν Νεαπόλει βασιλέως Ροβέρτου, ὅστις ἦτο ὁμολογουμένως ἀπόγονος τῶν Καπετιδῶν. Ὁπωσδήποτε οἱ Τόπιαι δὲν ἦσαν οἱ μόνοι ἄρχοντες τῆς ἄνω Ἀλβανίας· διότι παρ' αὐτοῖς διετέλουν αὐτόνομοι καὶ οἱ Μουσακοὶ καὶ οἱ Δουγακὶν καὶ ἄλλα μεγάλα ἀλβανικὰ γένη. Πλὴν δὲ τούτων καί τινα σλαυικά, ὧν ἐπιφανέστατον ἦτο τὸ τοῦ Βάλσα· διότι κατὰ τὰς νεωτέρας ἐρεύνας οἱ Βάλσαι δὲν ἦσαν, ὡς ἄλλοτε ἐπρεσβεύετο, γαλλικῆς καταγωγῆς, ἀπόγονοι τοῦ προβηγκιακοῦ οἴκου τῶν Baux, ἀλλὰ μᾶλλον Σέρβοι τὸ γένος. Ἦρχον δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τῆς Σκόδρας τοῦ Ἀντιβάρεως, τοῦ Καττάρου, τοῦ Δουλσίνου, τοῦ Τράου καὶ τοῦ Σεβενίκου.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς τῆς Ἀνατολῆς χώραις περὶ τὰ

τέλη τεσσαρεσκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος· ἡ δὲ διαίρεσις αὕτη καὶ ἡ διχόνοια τῶν χριστιανῶν, ἣν δὲν ἠδυνήθημεν εἰμὴ νὰ σκιαγραφήσωμεν ἐνταῦθα, ηὔξησεν ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ καθ' ὃν χρόνον ὁ Βαγιαζὴτ διέπραττε τοσαύτας κατακτήσεις ἐν Ἀσίᾳ τε καὶ ἐν Εὐρώπῃ, συνέτριβε περὶ Νικόπολιν τὸν μόνον μέγαν στρατὸν ὅστις κατωρθώθη τελευταῖον νὰ ἀντιπαραταχθῇ εἰς τοὺς Ὀσμανίδας, ἐφαίνετο ἕτοιμος νὰ κυριεύσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ κατεῖχε τὸ πλεῖστον τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας διὰ τῶν στρατῶν αὐτοῦ, οἵτινες πρὸ καιροῦ ἤρχισαν νὰ ἐκπέμπωσιν ἀποσπάσματα εἰς τὴν Ἤπειρον, εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Πελοπόννησον. Ἐνῷ ἡ ναυαρικὴ ἑταιρεία κατεῖχε πράγματι τὴν φραγκικὴν Πελοπόννησον, ὁ Γαλλικὸς οἶκος, ὁ σαβαυδικὸς οἶκος καὶ οἱ ρόδιοι Ἰωαννῖται ἤριζον πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς κυριαρχίας ὁ δεσπότης τῆς ἑλληνικῆς Πελοποννήσου Θεόδωρος Α΄ ὁ Παλαιολόγος ἤριζε πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς περὶ τῆς κατοχῆς τῆς Ἀργολίδος, ἤριζε πρὸς τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ἄρχοντας καὶ ἐδέχετο ἐν ταῖς χώραις αὐτοῦ 10.000 ἀλβανικὰς οἰκογενείας· διότι οἱ Ἀλβανοὶ κατακλύσαντες τὴν Θεσσαλίαν εἶχον ἀρχίσει, ὡς προείπομεν, νὰ μεταναστεύωσι πρὸς νότον· ἰδίως δὲ εἰς Πελοπόννησον ἦλθον πρῶτον μὲν ἐπὶ Μανουὴλ Καντακουζηνοῦ, τοῦ δεσπότου Μυσθρᾶ, δεύτερον δὲ ἐπὶ Θεοδώρου. Οἱ Ἀλβανοὶ οὗτοι ἀνεπλήρωσαν μὲν τὸν σφρόδρα ἐλαττωθέντα πληθυσμὸν ἀλλὰ συγχρόνως προσέθηκαν νέον στοιχεῖον ἀνωμαλίας εἰς τὴν δυστυχῆ χερσόνησον. Συγχρόνως οἱ Ναυαραῖοι ἠπείλουν τὸν νέον ἡγεμόνα Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας Ραινέριον Ἀκκιαϊουόλην, τῷ δὲ 1394 ἀποθανόντος τούτου ἄνευ νομίμου ἄρρενος ἀπογόνου, ὁ μὲν νόθος υἱός του Ἀντώνιος κατέλαβε τὰς Θήβας καὶ τὴν Λεβάδειαν, ὁ δὲ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρός του Κάρολος Τόκκος, τὴν Κορινθίαν, ἡ δὲ Ἀττικὴ ἔμεινεν ἄνευ ἡγεμόνος. Καὶ τὸ χείριστον ὑπῆρξεν ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῆς φοβερᾶς ταύτης συγχύσεως πολλοὶ καὶ Ἕλληνες καὶ Φράγκοι δὲν ἐδίσταζον ἕνεκεν εὐτελῶν τινων ἀντιζηλιῶν νὰ προκαλῶσι τὴν τουρκικὴν ἐπέμβασιν· οἷον ὁ μὲν ἄρχων τῆς Μονεμβασίας Μαμονᾶς κατὰ τοῦ δεσπότου Θεοδώρου, ὁ δ' ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Μακάριος, ὁ τοῦ Δωροθέου διάδοχος, ἐν γένει κατὰ τῶν Λατίνων, οἱ δ' ἐπίσκοποι Ζητουνίου καὶ Σαλώνων, Σάββας καὶ Σεραφείμ, ὡσαύτως κατὰ τῶν Λατίνων, αὐτοὶ οἱ Ναυαραῖοι κατὰ τοῦ δεσπότου Θεοδώρου, αὐτὴ ἡ Ἐνετία κατὰ τοῦ ἄρχοντος τῆς Βοιωτίας Ἀντωνίου. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Βαγιαζὴτ δὲν ἐκώφευσεν εἰς τὰς ποικίλας ταύτας προσκλήσεις καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ 1396 εἰσῆλθεν εἰς Θεσσαλίαν, ἐκυρίευσεν αὐτὴν ὁλόκληρον, κατέλαβεν ἔπειτα τὰ Σάλωνα, τὰς Ἀθήνας καὶ εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὅτε ἡ ἀγγελία τοῦ ἐπερχομένου εἰς Νικόπολιν μεγάλου στρατοῦ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Βουλγαρίαν. Συγχρόνως ὅμως διέταξε τὸν Ἐβρενόσμπεϋν νὰ ἐξακολουθήσῃ μετ' ἄλλων τούρκων ἡγεμόνων, τοῦ Ἰακοὺβ πασᾶ καὶ τοῦ Μουρτασῆ, τὰς πρὸς μεσημβρίαν ἐπιχειρήσεις. Τῳόντι ἐν ἔαρι τοῦ 1397 ὁ Ἐβρενὸς ἄγων 50.000 ἀνδρῶν διέσπασε τὰ ὀχυρώματα ἅπερ εἶχε κατασκευάσει ὁ Θεόδωρος εἰς τὸν Ἰσθμόν· καὶ αὐτὸς μὲν μετὰ τοῦ

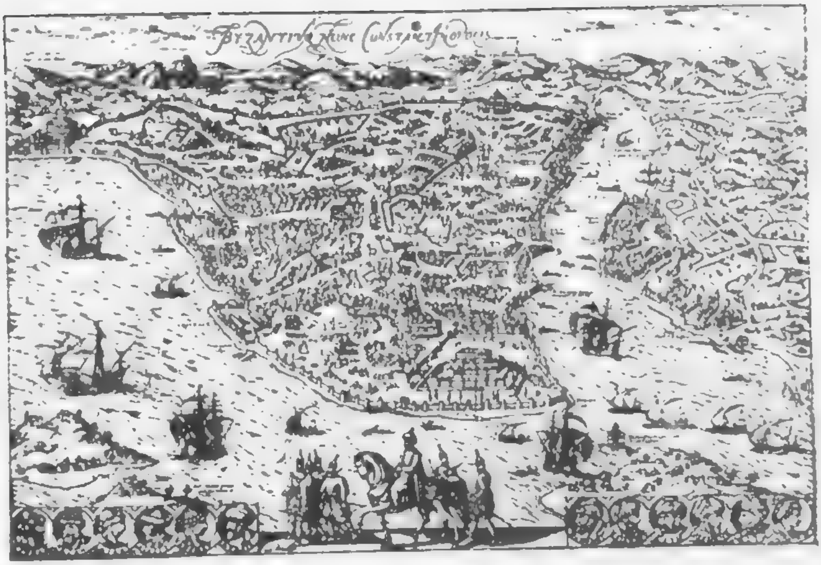

Ἀντώνιος Ἀκκιαϊουόλης

κρατίστου στρατοῦ ἐτράπη πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν τῆς χερσονήσου, ἵνα καταβάλῃ τοὺς Ναυαραίους καὶ κυριεύσῃ τὴν Μεθώνην, τὸν δὲ Ἰακοὺβ πασᾶν ἔπεμψε κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ δεσποτάτου καὶ πρὸ τούτου κατὰ τοῦ Ἄργους. Ἡ πόλις αὕτη ἐκυριεύθη τῇ 3 Ἰουνίου καὶ ἐλεηλατήθη ἀνηλεῶς, ἀπαχθέντων εἰς αἰχμαλωσίαν 14.000 αὐτῆς κατοίκων. Ἔπειτα τῇ 21 Ἰουνίου κατετρόπωσεν ὁ Ἰακοὺβ περὶ Λεοντάριον τὸν δεσπότην Θεόδωρον. Τὰ αὐτὰ δὲ ἔπαθον καὶ οἱ Ναυαραῖοι ὑπὸ τοῦ Ἐβρενὸς δῃώσαντος πᾶσαν τὴν χώραν μέχρι Μεθώνης. Καὶ ὑπεχώρησαν μὲν οἱ τουρκικοὶ στρατοὶ εἰς Θεσσαλίαν, ἀφοῦ κατέστησαν ὑποτελεῖς τόν τε δεσπότην Θεόδωρον καὶ τοὺς Ναυαρίους, ἀλλὰ βεβαίως ἔκτοτε ἤθελον καὶ αὗται αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ὑποταχθῆ καθ᾿ ὁλοκληρίαν, ἐὰν δὲν ἐπήρχετο μετ᾿ ὀλίγον ἡ ὑπὸ τῶν Ταταρων ἧττα καὶ αἰχμαλωσία τοῦ Βαγιαζὴτ περὶ Ἄγκυραν.

Σφραγὶς Θεοδώρου Α΄ Παλαιολόγου, δεσπότου Μυστρᾶ

(ἐκ τῶν ἀρχείων τοῦ Τουρίνου)

Διάγραμμα τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸ 1420. Τὸ σχέδιον παριστάνει τὴν Πόλιν περιβαλλομένην ὑπὸ τοῦ μεγάλου τείχους καὶ τὸ Πέραν, ἐπὶ δὲ τῆς ἀσιατικῆς ὄχθης τὸν σουλτάνον ἔφιππον. Εἰς τὸ κάτω μέρος αἱ εἰκόνες τῶν σουλτάνων.

(Ἐκ παλαιᾶς χαλκογραφίας)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄.

ΠΡΟΣΚΑΙΡΟΣ ΥΦΕΣΙΣ, ΑΛΛΑ ΦΟΒΕΡΑ ΕΞΕΓΕΡΣΙΣ ΤΩΝ ΟΣΜΑΝΙΔΩΝ

Μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν ταύτην τὸ κράτος τῶν Ὀσμανιδῶν δὲν κατελύθη μέν, διότι ὁ Ταμερλὰν οὔτε εἰς τὴν Εὐρώπην ἠδυνήθη νὰ περαιωθῇ δι᾿ ἔλλειψιν στόλου, οὔτε ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ παρέμεινεν ἵνα συμπληρώσῃ τὴν ὁλοσχερῆ χείρωσιν τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ ἐκείνῃ ὀσμανικῶν κτήσεων. Ἀλλά, ἂν τὸ κράτος τοῦτο δὲν κατελύθη, κατεκερματίσθη ὅμως διά τε τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ταταρικοῦ δορικτήτορος καὶ τὴν διχόνοιαν τῶν υἱῶν τοῦ Βαγιαζήτ. Ὁ μὲν Ταμερλὰν ἀποκατέστησεν εἰς τὰς κτήσεις αὐτῶν τοὺς τουρκομανικοὺς ἡγεμόνας τοῦ Ἀιδδίν, τοῦ Μεντεσχιέ, τοῦ Τεκκέ, τοῦ Κέρμιαν καὶ τοῦ Καραμᾶν, οἱ δὲ τέσσαρες τοῦ Βαγιαζὴτ υἱοί, Σουλεϊμάν, Μούσα, Ἴσα καὶ Μωάμεθ, ἐπολέμησαν πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὑπολειπομένων λειψάνων τῆς πατρικῆς κληρονομίας. Ἐκ τούτων ὁ πρῶτος, ὁ καὶ πρεσβύτερος, διαπεράσας εἰς Εὐρώπην ἦρξε τῶν ἐνταῦθα ὀσμανικῶν χωρῶν, οἱ δὲ λοιποὶ τρεῖς ἦρχον ἐν Ἀσίᾳ. Ὁ ἐμφύλιος οὗτος ἀγὼν διήρκεσεν ἔτη δέκα, μέχρις οὗ ὁ νεώτερος τῶν εἰρημένων σουλτανοπαίδων, Μωάμεθ ὁ Α΄, κατισχύσας ἀλληλοδιαδόχως ὅλων τῶν λοιπῶν, ἠνώρθωσε τὴν ἑνότητα τοῦ κράτους καὶ ἐπανέλαβε τὴν κατακτητικὴν αὐτοῦ πορείαν. Τί ἆρά γε ἔπραξαν ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἵνα ὠφεληθῶσιν ἐκ τῶν δεινῶν δυσχερειῶν τοῦ ἀντιπάλου αὐτῶν καὶ προλάβωσι τὴν ἀναδιοργάνωσιν αὐτοῦ; Δυστυχῶς οὐδέν, ἢ σχεδὸν οὐδὲν πρὸς τοῦτο ἐπιτήδειον.

Ὁ βασιλεὺς Μανουήλ, ὅστις ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1399 περιεφέρετο εἰς τὴν Εὐρώπην ἐπαιτῶν εἰς μάτην ἐπικουρίας, ἅμα μαθὼν τὴν καταστροφὴν τοῦ Βαγιαζὴτ ἐπέ-

στρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τῷ 1403. Καὶ πρῶτον μὲν ἐξώρισεν εἰς Λῆμνον τὸν ἀνεψιόν του Ἰωάννην, ὃν εἶχεν ἐπιβάλει αὐτῷ ὁ κυριάρχης τῶν Ὀσμανιδῶν ἐπὶ τῆς παντοδυναμίας του, καταλύσας ἐν αὐτῷ τὸ ἐπὶ τῇ ἀπαιτήσει τοῦ αὐτοῦ δυνάστου ἱδρυθὲν ἐν Κωνσταντινουπόλει μουσουλμανικὸν εὐκτήριον καὶ δικαστήριον. Ἔπειτα δὲ συνεμάχησε μετὰ τοῦ Σουλεϊμὰν καὶ ἔλαβεν εἰς ἀσφάλειαν μὲν τῆς συμμαχίας ταύτης ὁμήρους, ἕνα καὶ μίαν τῶν ἀδελφῶν τοῦ ὀσμανίδου ἡγεμόνος, εἰς ἀμοιβὴν δὲ φρούριά τινα περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν κείμενα, καὶ προσέτι τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἄλλας τινὰς τῆς Μακεδονίας πόλεις, τὰς ὁποίας ἐπέτρεψεν εἰς τὸν κατ' ἀρχὰς καθαιρεθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἀνεψιόν του Ἰωάννην. Βραδύτερον μάλιστα ὁ Σουλεϊμὰν ἔγημε μίαν τῶν ἀνεψιῶν τοῦ Μανουὴλ καὶ ἕνεκα τοῦ γάμου τούτου προσαπέδωκεν αὐτῷ ὅλας τὰς παραλίους τῆς Ἰωνίας πόλεις, αἵτινες εἶχον πρὸ καιροῦ ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τοῦ κράτους. Ἐπιτηδειοτέρα εὐκαιρία πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τῶν στρατιωτικῶν τοῦ κράτους τούτου δυνάμεων, καὶ μάλιστα τῶν ναυτικῶν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δοθῇ· καὶ ὅμως ὁ Μανουὴλ οὐδὲν φαίνεται ἐπὶ τούτῳ ἐνεργήσας, ὅπερ εἶναι τόσῳ μᾶλλον παράδοξον ὅσῳ δὲν ἐστερεῖτο φιλοτιμίας τινὸς καὶ ἀνδρείας. Ἀλλ' οἱ Παλαιολόγοι εἶχον ἀνέκαθεν ἀποβάλει πᾶν ἠθικὸν θάρρος καὶ πᾶσαν πολιτικὴν σύνεσιν. Ὅθεν ὁ Μανουὴλ οὐ μόνον οὐδὲν ἔπραξε πρὸς ἐπίδοσιν τῶν δυνάμεων τοῦ κράτους ἀλλὰ καὶ ἀφρόνως συνετέλεσεν εἰς τὴν κατάλυσιν τῶν περιλιπομένων λειψάνων αὐτοῦ. Τῷ 1410, δολοφονηθέντος τοῦ Σουλεϊμὰν ὑπὸ ὁμοφύλων, παρέλαβε τὰς ἐν Εὐρώπῃ κτήσεις αὐτοῦ ὁ Μούσα καὶ περιῆλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν Μανουήλ. Τότε εἷς τῶν νόθων υἱῶν τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ὀνόματι Ἐμμανουήλ, ηὐτύχησε νὰ κατατροπώσῃ λαμπρῶς τὸν τουρκικὸν στόλον περὶ τὴν νῆσον Πλάτην. Ἀλλ' ὁ Μανουήλ, ἀντὶ νὰ βραβεύσῃ τὸν ἀδελφόν του ἐπὶ τῷ κατορθώματι, ἐφθόνησεν ἀπ' ἐναντίας αὐτὸν καὶ ἐφυλάκισεν. Ἐννοεῖται ὅτι διὰ τοιαύτης κακοήθους ἀφροσύνης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ σωθῇ ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός. Ὁ Μούσα, ἵνα ἐκδικηθῇ τὴν ἧτταν τοῦ στόλου του, προσελθὼν ἐπολιόρκησε τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ δὲ Μανουήλ, ὅστις, καθ' ἃ ἐμπράκτως εἶχεν ἀποδειχθῆ, ἠδύνατο νὰ κατισχύσῃ

Μανουὴλ Παλαιολόγος
(Εἰκὼν βυζαντιακοῦ χειρογράφου ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Λούβρου)

οἴκοθεν, ἐὰν ἤξευρε νὰ μεταχειρισθῇ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, προετίμησε νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ἔτι διατρίβοντος Μωάμεθ. Τῇ συμπράξει λοιπὸν τοῦ Μωάμεθ, διαπεράσαντος εἰς Εὐρώπην, κατετροπώθη μὲν ἐπὶ τέλους ὁ Μούσα καὶ ἐφονεύθη, 1414, ὁ δὲ Μωάμεθ μοναρχήσας ἔκτοτε τῶν Ὀσμανιδῶν οὐ μόνον ἀπέδωκε τῷ Μανουὴλ τινὰς ἐκ τῶν περὶ τὸν Εὔξεινον καὶ τὴν Προποντίδα κειμένων πόλεων ἀλλ' οὐδὲ ἠνώχλησεν αὐτὸν καθ'ὅλον τῆς βασιλείας αὐτοῦ τὸ διάστημα, ἤτοι μέχρι τοῦ 1421. Ὁ Μανουὴλ ὅμως οὐδὲ τότε ἐφρόντισε νὰ παρασκευασθῇ δεόντως εἰς τὸν κρίσιμον ἀγῶνα, ὅστις ἦτο πρόδηλον ὅτι θέλει ἐκραγῇ ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ.

Ὁπόσον τοῦτο ἦτο βέβαιον, ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι αὐτὸς ὁ Μωάμεθ Α', καίτοι ἐνόμισε δίκαιον νὰ μὴ προσβάλῃ τὸν Μανουήλ, διὰ τῆς συμμαχίας τοῦ ὁποίου κατέβαλε τὸν κυριώτατον ἀντίπαλόν του, δὲν παρῄτησεν ὅμως καθ' ὁλοκληρίαν τὸ πολεμικὸν αὐτοῦ στάδιον. Κατέκτησε τὴν Σμύρνην, κατέστησεν αὖθις ὑποτελῆ τὸν ἡγεμόνα τοῦ Καραμᾶν, ἐπεχείρησεν ἐπιδρομὰς εἰς Βλαχίαν, Οὐγγαρίαν καὶ Στειρίαν, ἐπαναλαβὼν τὴν εἴσπραξιν φόρου ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς πρώτης τῶν χωρῶν τούτων καὶ κατασκευάσας εἰς τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἴστρου, ἀπέναντι τοῦ Ρουχτσουκίου, τὸ μεθόριον φρούριον Γέρεκι, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα παρεφθάρη ὑπὸ τῶν Βλάχων εἰς Γιούργεβον. Δὲν ἀφῆκε δὲ ὁ Μωάμεθ Α' ἀνενοχλήτους καὶ τὰς ἰδίως ἑλληνικὰς χώρας. Ὠφελούμενος ἐκ τῶν ἀδιακόπων ἐρίδων τῶν ἐν αὐταῖς ποικίλων δυναστῶν, τῷ μὲν 1414 ἐκυρίευσε καὶ κατέστρεψε τὴν Βοδονίτζαν ἐξανδραποδίσας 1600 κατοίκους, τῷ δὲ 1415 κατέστησεν ὑποτελῆ τὸν ἐν τῷ μεταξὺ καταλαβόντα καὶ τὴν Ἀττικὴν Ἀντώνιον Α' Ἀκκιαϊουόλην, ἐλεηλάτησε τὴν Εὔβοιαν καὶ τὰς Κυκλάδας καὶ δὲν εἰρήνευσεν εἰμὴ ἀφοῦ τῇ 29 Ἰουλίου 1416 ὁ γενναῖος Ἑνετὸς Λορεδανὸς κατειρόπωσεν ὁλοσχερῶς περὶ τὴν Καλλίπολιν τὸν τουρκικὸν στόλον. Διὰ τῆς εἰρήνης ταύτης πρὸς τὴν Ἑνετίαν ἡσύχασαν ἐπί τινα χρόνον αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι. Ἀλλὰ καὶ πάλιν, ὡς μὴ ὤφελεν, οὐδεμία ἀπηρτίσθη διαρκὴς ἕνωσις ἐπιτηδεία νὰ ἀποκρούσῃ τὰς ἐπικειμένας νέας προσβολάς.

Μόνον ἐν Πελοποννήσῳ ἐνηργήθη τι· καὶ τοῦτο ὅμως οὐχὶ σπουδαῖον καὶ τελεσφόρον. Ἔτι ἀκμάζοντος τοῦ Βαγιαζὴτ περὶ τὸ 1400 ὁ δεσπότης Μυσθρᾶ Θεόδωρος Α', ἀπελπισθεὶς ἀπὸ τῶν περιστοιχιζόντων αὐτὸν ἀδιακόπων κινδύνων, ἀπεφάσισε νὰ παραχωρήσῃ τὸ ὑπ' αὐτοῦ κυβερνώμενον μέρος τῆς Πελοποννήσου εἰς τοὺς Ἰωαννίτας τῆς Ρόδου, οἵτινες καὶ πρότερον, ὡς εἴδομεν, εἶχον ἐπιχειρήσει τὴν κατάληψιν τῆς χερσονήσου ταύτης. Κατ' ἀρχὰς ὁ δεσπότης παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς ἀντὶ 12 χιλ. δουκάτων τὴν εἰς αὐτὸν πρό τινος χρόνου ἀπὸ τοῦ Τόκκου περιελθοῦσαν Κόρινθον, μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ τὰ Καλάβρυτα. Ἀλλά, ὅτε ἐπὶ τέλους ἠθέλησε πάλιν ἐπὶ χρήμασι νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτοὺς καὶ τὸν Μυσθρᾶν, οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως ταύτης, παρέχοντες δεῖγμα ἀσφαλὲς τοῦ νέου πνεύματος οὗ ἐνεφοροῦντο, ἀντέστησαν καὶ ἠνάγκασαν τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ τάγματος νὰ ἀναχωρήσωσιν ἐκεῖθεν· τῷ δὲ 1404 οἱ Ἰωαννῖται ἀπῆλθον καὶ ἀπὸ τῶν Καλαβρύτων καὶ ἀπὸ τῆς Κορίνθου, συμφωνήσαντες νὰ λάβωσι παρὰ τοῦ βασιλέως Μανουήλ, ἀδελφοῦ ὄντος τοῦ Θεοδώρου, 43.000 δουκᾶτα. Τῷ 1404 λοιπὸν τὰ πράγματα ἐπανῆλθον ἐν Πελοποννήσῳ εἰς ἣν ἦσαν πρὸ τετραετίας κατάστασιν. Οἱ μὲν Ἑνετοὶ κατεῖχον τὴν Μεθώνην, τὴν Κορώνην καὶ τὴν Ἀργολίδα, ἡ δὲ ἀρχιεπισκοπὴ Πατρῶν ἀπετέλει αὐτοτελῆ ἱερατικὴν ἡγεμονίαν ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ πάπα· πᾶσα δὲ ἡ λοιπὴ χερσόνησος ἦτο διανενεμημένη μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ναυαρικῆς ἑταιρείας, ἧς προέστη ἔκτοτε ὁ γενουαῖος Κεντουριώνης Ζαχαρίας (1404—1432). Εἰς τὸ φραγκικὸν τῆς Πελοποννήσου τμῆμα ἦσαν πάντοτε καὶ ἕλληνες φεουδάρχαι, καὶ ἀναφέρε-

ται μεταξὺ αὐτῶν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ ἱππότης Ἰωάννης Κουτρούλης. Οἱ δὲ ποικίλοι ἐκεῖνοι κυρίαρχοι δὲν εἰρήνευον πρὸς ἀλλήλους, πολλοῦ γε δεῖ. Ὁ μὲν Ζαχαρίας ἐδιχονόει πρὸς τοὺς Ἐνετούς, ὁ δὲ δεσπότης Θεόδωρος Α΄ ὥρμησε τῷ 1406 κατὰ τοῦ Ζαχαρίου, μηδὲ εἰς τοῦτο ἀρκούμενος ἐλεηλάτησε καὶ τὴν περὶ Μεθώνην ἐνετικὴν χώραν ἐπαγαγὼν αὐτόθι ζημίαν 300.000 ὑπερπύρων. Ἔπειτα κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος, ἀποθανόντος τοῦ Θεοδώρου Α΄ ἐν Μυσθρᾷ ἄνευ νομίμων κληρονόμων, τὸ δεσποτᾶτον περιῆλθεν εἰς τὸν βασιλέα Μανουήλ, ὅστις ἐπέτρεψεν αὐτὸ εἰς τὸν δεύτερον υἱόν του Θεόδωρον Β΄ (1407—1443). Ἐκ τούτου δὲ ηὔξησεν ἔτι μᾶλλον ἡ ἀνωμαλία τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων. Ἐπειδὴ ὁ Θεόδωρος Β΄ ἦτο ἀνήλικος, ἀνέλαβε μὲν τὴν κυβέρνησιν τοῦ δεσποτάτου ὁ μέγας δοὺξ Μανουὴλ Φραγκόπουλος, ἀλλ' ὁ ἐπίτροπος οὗτος τῆς ἀρχῆς δὲν εἶχεν ἀρκετὴν ἠθικὴν δύναμιν ὥστε νὰ καταστήσῃ τὸ παρ' αὐτοῦ ἐκπροσωπούμενον αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα σεβαστὸν εἰς τοὺς ἕλληνας ἄρχοντας καὶ εἰς τὸν Ζαχαρίαν. Εἰς δὲ τὴν ἀναρχίαν ταύτην συνετέλει καὶ τοῦτο, ὅτι κατὰ τὸν πολλάκις μνημονευθέντα ὑφ' ἡμῶν ***Νεκρικὸν διάλογον*** τοῦ Μάζαρι, ἐν Πελοποννήσῳ ᾤκουν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἀναμὶξ γένη πολιτευόμενα πάμπολλα· διότι παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἀπετέλουν τὴν κυριωτάτην βάσιν τοῦ πληθυσμοῦ, ἐσῴζοντο ἔτι οὐκ ὀλίγοι Σλαῦοι καὶ Φράγκοι, ἐπῆλθον δὲ νεωστὶ ἱκανοὶ Ἀλβανοὶ καὶ πλὴν τούτων ἀναφέρονται Αἰγύπτιοί τινες, ἤτοι Ἀθίγγανοι (¹) καὶ Ἰουδαῖοι. Ὁ βασιλεὺς Μανουὴλ λοιπὸν ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ ἔλθῃ αὐτοπροσώπως εἰς Πελοπόννησον, ἵνα ἀνορθώσῃ τὴν νόμιμον τῶν πραγμάτων τάξιν καὶ ἐνισχύσῃ τὸ ἑλληνικὸν δεσποτᾶτον. Ἀναχωρήσας ἐπὶ τούτῳ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, μεσοῦντος τοῦ 1414, ἐν συνοδίᾳ τοῦ υἱοῦ του, τοῦ νέου δεσπότου Θεοδώρου Β΄, ἔπλευσε πρῶτον εἰς Θάσον, ἣν κυβερνωμένην ὑπό τινων ἑλλήνων δυναστῶν καθυπέταξεν εἰς τὴν κεντρικὴν κυβέρνησιν. Ἔπειτα διεχείμασεν εἰς Θεσσαλονίκην, καὶ κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔαρ ἐξακολουθήσας τὸν πρὸς τὴν Κόρινθον πλοῦν διῆλθε διὰ τοῦ πορθμοῦ τῆς Εὐβοίας, ὅπου ἔτυχε παρὰ τοῦ ἐνετοῦ βαΐλου πάσης τιμῆς, καὶ ἀπεβιβάσθη τῇ 13 Μαρτίου 1415 εἰς Κεγχρεάς. Ὁ ἡγεμὼν τῶν Φράγκων Ζαχαρίας ἠναγκάσθη νὰ ὀμόσῃ αὐτῷ πίστιν· οἱ δὲ στασιάζοντες ἄρχοντες συνελήφθησαν καὶ ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τότε ἐπεβλήθη εἰς τὴν χώραν εἰδικὸς φόρος ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς τοῦ ἰσθμοῦ ὀχυρώσεως κατὰ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν, καὶ τὸ ἔργον τῆς ὀχυρώσεως ταύτης ἀρξάμενον τῇ 8 Ἀπριλίου ἐπεδιώχθη μετὰ τοσούτου ζήλου ὥστε ἀπηρτίσθη ἐντὸς 25 ἡμερῶν. Ἡ ὀχύρωσις συνίστατο εἰς μακρὸν ἀπὸ τῆς μιᾶς θαλάσσης μέχρι τῆς ἑτέρας τεῖχος, ἔχον ἐκ διαλειμμάτων 150 πύργους καὶ εἰς τὰ ἄκρα δύο ὀχυρὰ φρούρια. Ἵνα δὲ συντηρῆται διαρκῶς εἰς καλὴν κατάστασιν, οὐ μόνον ὁ νέος φόρος ἐγένετο μόνιμος ἀλλ' ὁ Μανουὴλ παρεκάλεσε καὶ τὴν Ἐνετίαν νὰ συντελέσῃ χρηματικῶς, καθὸ ἔχουσα ὡσαύτως συμφέρον ν' ἀποτρέψῃ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν πολεμίων ἐκείνων. Ἡ Ἐνετία ὅμως ἀπεποιήθη ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι εἶχε πολλὰς ἄλλας οὐδὲν ἧττον κατεπειγούσας δαπάνας. Ὁ Μανουὴλ διέτριψεν ἔτος περίπου εἰς Πελοπόννησον, καὶ ἀφοῦ ἐξεφώνησεν ἐν Μυσθρᾷ πομπώδη ἐπικήδειον λόγον εἰς μνήμην τοῦ προαποθανόντος ἀδελφοῦ αὐτοῦ Θεοδώρου Α΄, ἀπῆλθε κατὰ Μάρτιον τοῦ 1416 εἰς Κωνσταντινούπολιν.

(¹) Τὸ ὄνομα ***Ἀθίγγανοι*** (ἢ Ἀτσίγκανοι) δὲν εἶναι πάντως ἐθνολογικῶς ἀκριβές. Διότι τὸ ὄνομα τοῦτο το γνωστὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀπὸ τοῦ 9 μ. Χ. αἰῶνος, ἔχον δὲ ἀρχὴν πιθανώτατα πολλῷ ἀρχαιοτέραν, δὲν ἦτο ἐθνογραφικὸν ἀλλὰ θρησκευτικόν, διδόμενον εἰς ὀπαδοὺς αἱρέσεως χριστιανικῆς θεωρουμένης λίαν ἀρχαίας, ὑπαρχούσης ἤδη κατά τινας ἐν τοῖς χρόνοις τῶν Ἀποστόλων. Καὶ εἰς τοὺς αἱρετικοὺς τούτους φαίνεται ὅτι ἀναφέρονται οἱ λόγοι τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (Ἐπιστ. πρὸς Κολοσσαεῖς Β΄ 31) «Εἰ οὖν ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, τί ὡς ζῶντες

Ἐπὶ τῆς διατριβῆς ταύτης τοῦ Μανουὴλ ἐν Πελοποννήσῳ συνέβη γεγονός τι ἐκ τῶν ὀλίγων δυστυχῶς ὅσα περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς, τῶν μαρτυρούντων ὅτι ὁ νέος ἑλληνισμὸς δὲν περιωρίζετο εἰς ἁπλῆν μελέτην τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὅπως συνέβαινε παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει λογίων, ἀλλ' ἤρχισε νὰ ζητῇ τὴν εἰς τὰ πράγματα ἐφαρμογὴν τῶν τοιούτων αὐτοῦ μελετῶν. Ἤκμαζε τότε ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ ὁ Γεώργιος Γεμιστός, ὁ βραδύτερον μετονομασθεὶς Πλήθων. Ὁ Γεώργιος Γεμι-

---

ἐν τῷ κόσμῳ δογματίζεσθε; Μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς». Καὶ τὸ ὄνομα δὲ *Ἀθίγγανος* ἐτυμολογεῖται ἀνωμάλως ὑπὸ τῶν ταῦτα φρονούντων ἐκ τοῦ στερητικοῦ *ἀ* καὶ *θιγγάνειν*, καὶ κατὰ τοῦτο Ἀθίγγανος=ὁ μὴ θιγγάνων, ὁ ἔχων ὡς δόγμα τὸ «*μὴ θίγῃς*». Ἀλλ' ὁπωσδήποτε κἂν ἔχῃ ἡ ἐτυμολογία αὕτη καὶ ἡ πρώτη ἔννοια τοῦ ὀνόματος, ἀληθὲς εἶναι ὅτι τὸ ὄνομα *Ἀθίγγανοι* ὡς ὄνομα ἰδιαζούσης αἱρέσεως ἦτο γνωστόν, καθὰ εἴρηται, τοὐλάχιστον κατὰ τὸν 9 μ. Χ. αἰῶνα. Κατὰ τὸν βυζαντινὸν χρονογράφον Ι. Ζωναρᾶν (Τόμ. 3 σ. 308 ἔκδ. Βόνν.) ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Α' (803—811 μ. Χ.) «Μανιχαίοις καὶ τοῖς καλουμένοις *Ἀθιγγάνοις* ἐν χρησμοῖς καὶ οἰωνίσμασι καὶ τελεταῖς ἀπορρήτοις ἐκέχρητο· κἀντεῦθεν εἰς τὰς χώρας τὰς ρωμαϊκὰς εἰσεφθάρησαν καὶ πολλοὶ τῶν ἀβελτέρων εἰς τὴν πίστιν ὑπ' αὐτῶν διεφθάρησαν». Ἐκ τοῦ ὅτι οἱ μετὰ τῶν Ἀθιγγάνων ἀναφερόμενοι Μανιχαῖοι, αἱρετικοὶ καὶ οὗτοι, ὡρμῶντο ἐκ Περσίας, ἔνθα ἐγεννήθη ἡ αἵρεσις αὐτῶν κατὰ τὸν Γ' μ. Χ. αἰῶνα, καὶ μετὰ τῶν Μανιχαίων τούτων κατὰ τὸν εἰρημένον χρονογράφον εἰσεφθάρησαν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας οἱ Ἀθίγγανοι, δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι ἐν Περσίᾳ ἔλαβε τὴν ἀρχὴν καὶ ἡ *αἵρεσις τῶν Ἀθιγγάνων* καὶ ὅτι ἦτο αἵρεσις ὁμοία πρὸς τὴν τῶν Μανιχαίων. Ὅτι ὅμως οἱ *Ἀθίγγανοι* οὗτοι καθὼς καὶ οἱ *Μανιχαῖοι* οὐχὶ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 9 μ. Χ. αἰῶνος ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου Α' εἰσεφθάρησαν εἰς τὸ ἑλληνικὸν κράτος, ἀλλ' ὑπῆρχον αὐτόθι καὶ πρότερον ἐξάγεται ἐξ αὐτῶν τῶν ὑπὸ τοῦ εἰρημένου βυζαντινοῦ χρονογράφου λεγομένων, ὅτι ὁ Νικηφόρος Α' ἐχρῆτο (ἐκέχρητο) Μανιχαίοις καὶ Ἀθιγγάνοις ἐν χρησμοῖς καὶ οἰωνίσμασι καὶ τελεταῖς ἀπορρήτοις καὶ ἡ τοιαύτη πρὸς αὐτοὺς εὔνοια ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀθρόαν εἰς τὸ κράτος μετανάστευσιν τῶν τοιούτων αἱρετικῶν. Ὁπωσδήποτε πολυπληθεῖς Ἀθίγγανοι ὑπῆρχον κατὰ τὸν 9 αἰῶνα ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἰδίως ἐν Ἀμορίῳ τῆς Φρυγίας (Ζωναρ. Τόμ. 3 σ. 337, «ἐν ᾗ πόλει (Ἀμορίῳ) Ἰουδαῖοί τε καὶ Ἀθίγγανοι καὶ ἀσεβῶν ἑτέρων πλυθὺς ἐγκατῴκιστο»). Ἀλλ' ἐνῷ οἱ Ἀθίγγανοι ἦσαν γνωστοὶ ἤδη εἰς τοὺς Ἕλληνας κατὰ τὸν 9 μ. Χ. αἰῶνα, ὁ ἐνταῦθα μνημονευόμενος λαὸς ὁ γερμανιστὶ Zigeuner καλούμενος, ἤτοι *Δζιγκενέδες*, ὡς καλοῦνται καὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἐξ οὗ καὶ τὸ παρ' ἡμῖν *τζιγκούνης*, εἶναι γνωστὸς μόνον ἀπὸ τοῦ 13 αἰῶνος. Τοῦ ὀνόματος Δζιγκενὲς δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὴ ἡ καταγωγὴ καὶ ἡ πρώτη σημασία. Κατά τινας τὸ ὄνομα ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ *Τσέγγ*, Τζεγγιβάρ (Zanjibar)=*χώρα Μαύρων*· κατ' ἄλλους προῆλθεν ἐκ τοῦ *περσ. τσέγκ*=ὄργανον μουσικόν, κίθαρις. Τσεγγί=ψάλται, χορευταί. Παρ' ἡμῖν τὸ σύνηθες ὄνομα τῆς φυλῆς ταύτης εἶναι *Γύφτος* (ἐκ τοῦ Αἰγύπτιος) καὶ *Κατσίβελος* (ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ cattivello=φαῦλος, ἄθλιος, ἐκ τοῦ cattivo=κακός, λατ. captivus=αἰχμάλωτος). Δὲν εἶναι ἐν τούτοις ὅλως ἀπίθανος συνάφειά τις μεταξὺ τῶν ὀνομάτων *Ἀθίγγανος* καὶ *Δζιγγενές*, ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι καὶ τῶν Ἀθιγγάνων πατρὶς λέγεται ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, κατὰ τὰ ἄνω εἰρημένα, ἡ Περσία. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι τῆς τοιαύτης ὑποθέσεως προϋποτίθεται ὅτι τὸ ὄνομα *Δζιγκενὲς* εἶναι περσικόν.

Περὶ δὲ τῆς εἰς Ἑλλάδα μεταναστεύσεως τῶν Ἀθιγγάνων ὁ Hopf ἐξήνεγκε νεωστὶ τὴν εἰκασίαν ὅτι ἡ γενικὴ κίνησις, ἥτις τὸ μὲν πρῶτον διὰ τοῦ κράτους τοῦ Στεφάνου Δουσσάν, εἶτα δὲ διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ 1358 ἀρξαμένης ἐλευθέρας ἐξεγέρσεως καὶ μεταναστεύσεως τῶν *Σκιπετάρων* προεκλήθη ἐν τῇ Αἱμικῇ Χερσονήσῳ, ἀπέσπασε καὶ μέρος τῶν Ἀθιγγάνων ἐκ τῆς ἐν Βλαχίᾳ ἑστίας αὐτῶν, καὶ ἐκεῖθεν κατῆλθον εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας καθ' ὃν τρόπον οἱ Βλάχοι καὶ οἱ Ἀλβανοί, τῆς καθόδου αὐτῶν γενομένης πρὸ πάντων ἐπὶ τοῦ Στεφάνου Δουσσάν (κατὰ τὸν 14 αἰῶνα), ἀπὸ δὲ τῆς Ἠπείρου *μετέβησαν εἰς τὴν Κέρκυραν, ὅπου ἐγκατεστάθησαν ἐν τῷ ὑπ'* αὐτῶν φεούδῳ τῶν Ἀθιγγάνων (feudum Acinganorum) κληθείσῃ, κληρονομικῇ κτήσει τοῦ οἴκου τοῦ βαρώνου Μιχαὴλ Οὐγότου (Michele Wugot). Εἰς τὴν Πελοπόννησον μετέβησαν οἱ Ἀθίγγανοι, ὡς φαίνεται, ἀπὸ Αἰτωλίας διὰ τοῦ *Ρίου* καὶ τυχόντες εὐμενοῦς ὑποδοχῆς παρὰ τῶν αὐτόθι Βενετῶν ἐγκατεστάθησαν ἰδίως ἐν *Ναυπλίῳ* καὶ ἐν *Μεθώνῃ*. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν Ἀθιγγάνων.

Ὡς πρὸς δὲ τοὺς ἰουδαϊκοὺς ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις συνοικισμοὺς τῶν χρόνων, ὧν ἀφηγούμεθα τὴν ἱστορίαν, πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἰουδαϊκοὶ συνοικισμοὶ ἐν ταῖς εὐρωπαϊκαῖς ἑλληνικαῖς

στός, γεννηθεὶς ἐν Κωνσταντινουπόλει περὶ τὸ 1355, διέτριψε νέος ὢν ἐν Ἀδριανουπόλει, ἥτις, ὡς ἠξεύρομεν, ἦτο ἔκτοτε ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς Τούρκους, καὶ ἔπειτα μετέβη εἰς Σπάρτην, ὅπου διήγαγε τὸ πλεῖστον τῆς ζωῆς, ἀσχολούμενος ἐν μέρει μὲν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν δικαστικῶν καθηκόντων τὰ ὁποῖα εἶχε περιβληθῆ, ἐν μέρει δὲ περὶ τὴν μελέτην τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὧν διέσωσεν εἰς ἡμᾶς οὐκ ὀλίγας περικοπάς, καὶ περὶ τὴν σύνταξιν ἰδίων φιλοσοφικῶν συγγραφῶν, ὧν ἄλλαι μὲν ἐδημοσιεύθησαν, ἄλλαι δὲ ἀπωλέσθησαν. Τὸ ἐν τῇ ἑλληνικῇ Πελοποννήσῳ δικαστικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα ἦτο, ὡς φαίνεται, τὸ ὕπατον τῶν ἀξιωμάτων τούτων, διότι ὁ Γρηγόριος Μοναχὸς λέγει αὐτὸν ***προστάτην τῶν νόμων***. Αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ Γρηγόριος καὶ ἕτερος σύγχρονος ἀνήρ, ὁ Ἱερώνυμος Χαριτώνυμος, ἐγκωμιάζουσι τὴν σοφίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην τοῦ ἀνδρὸς διὰ τῶν ὑπερβολῶν ἐκείνων αἵτινες ἦσαν ἔμφυτοι εἰς τοὺς ἡμετέρους λογίους κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου. Λέγουσιν αὐτὸν ἀνώτερον τοῦ Μίνω καὶ τοῦ Ραδαμάνθυος καὶ τοῦ Ἀριστείδου·

χώραις ὑφίσταντο μάλιστα ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι Κορίνθῳ, Θεσσαλονίκῃ, Φιλίπποις, ἀπὸ τῶν χρόνων ἤδη τῶν Ἀποστόλων, καὶ ἐν τοῖς συνοικισμοῖς ἀκριβῶς τούτοις ἐστάθμευσεν ὁ ἀπόστολος Παῦλος. Φαίνεται δὲ ὅτι οἱ ἰουδαϊκοὶ συνοικισμοὶ ὑφιστάμενοι κυρίως ἐν ταῖς πόλεσι δὲν ὑπέκυψαν εἰς τὰς μεγάλας περιπετείας τῶν βαρβαρικῶν καὶ ἰδίως τῶν σλαυικῶν ἐπιδρομῶν τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων. Καταδιωγμοὺς πάντως ὑφίσταντο ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων χριστιανικῶν πληθυσμῶν, ὅπως πανταχοῦ τῆς Εὐρώπης, ἀλλ' ἐλαφροτέρους ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἢ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ, περιοριζομένους ἁπλῶς εἰς τὴν διατάραξιν τῆς ἑορτῆς τοῦ Σαββάτου καὶ εἰς ὕβρεις καὶ χλευασμοὺς ἰδιωτῶν Ἰουδαίων (ἐν Κερκύρᾳ δὲ καὶ ἐπεβάλλετο αὐτοῖς νὰ φέρωσι σημεῖον ἐπὶ τοῦ στήθους δηλοῦν ὅτι ἦσαν Ἰουδαῖοι). Παρὰ πάντα ταῦτα αἱ ὑπὸ μικρῶν πληθυσμῶν ἀπαρτιζόμεναι ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς πόλεσι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος ἰουδαϊκαὶ κοινότητες διὰ τὸ φίλεργον καὶ καρτερικὸν τοῦ λαοῦ ἤκμαζον καὶ εὐημέρουν ἱκανῶς καθ' ὃν χρόνον (κατὰ τὸν 12 αἰῶνα) ὁ περίφημος ἱσπανὸς ὁμόφυλος αὐτῶν περιηγητὴς Βενιαμὶν Τουδέλας ἐπεσκέψατο αὐτούς (ἐν Πάτραις, Κορίνθῳ, Θήβαις, Λαμίᾳ, Χαλκίδι), ἀκριβῆ καταλιπὼν ἡμῖν κατάλογον τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἰουδαϊκῶν οἰκογενειῶν ἐν ἑκάστῃ πόλει. Καθ' ὃν δὲ χρόνον οἱ Βενετοὶ ἐγένοντο κύριοι μέρους τῆς Πελοποννήσου, τοσοῦτον οἱ Ἰουδαῖοι εὐημέρουν καὶ ἐπλούτουν ὥστε ἡ βενετικὴ κυβέρνησις προσέφευγεν εἰς πράξεις νομοθετικὰς κατὰ τῶν Ἰουδαίων παρεμφερεῖς πρὸς τὰ λαμβανόμενα νῦν ἐν Ρωσίᾳ καὶ ἐν ἄλλαις χώραις ὅπου ἐπικρατεῖ ὁ λεγόμενος ***Ἀντισημιτισμός***, πράξεις παρεμβαλλούσας δυσχερείας εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων κτῆσιν ἀκινήτου περιουσίας. Ἀλλ' ἐν τῷ ἑλληνικῷ κράτει οἱ Ἰουδαῖοι καίπερ μὴ ἀπολαύοντες ἰσοπολιτείας ἐτύγχανον ἐλευθερίας θρησκευτικῆς πλήρους. Ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ὑπῆρχεν ἤδη κατὰ τὸν 11 αἰῶνα κοινότης ἰουδαϊκὴ σημαντική, ὑπῆρχον δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ καὶ πολλοὶ Ἰουδαῖοι ἐκ τῶν λεγομένων ***Καραϊτῶν***, αἱρέσεως δηλονότι ἰουδαϊκῆς παραχθείσης κατὰ τὸν 8 μ. Χ. αἰῶνα ἐν Βαβυλῶνι καὶ ἐντεῦθεν διαδοθείσης εἰς πολλὰς ὑπὸ Ἰουδαίων ἐν Ἀσίᾳ καὶ Εὐρώπῃ οἰκουμένας χώρας. Ἦτο δὲ ἡ αἵρεσις αὕτη παρεμφερὴς πρὸς τὴν τῶν ἀρχαιοτέρων Σαδδουκαίων, εἶδος προτεσταντισμοῦ ἰουδαϊκοῦ ἀντιδρῶντος ἐναντίον τῆς ἐν Βαβυλῶνι καὶ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐπικρατούσης ***ταλμουδικῆς*** διδασκαλίας καὶ περιοριζούσης πᾶσαν θρησκευτικὴν διδασκαλίαν καὶ ἠθικὴν εἰς τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τοῦ ***Δεκαλόγου***. Μεγάλοι διδάσκαλοι τῆς αἱρέσεως, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα κατὰ τὸ 1200 ὑπῆρχον 500 ὀπαδοὶ αὐτῆς ἦσαν ὁ μπὲν Ἰεχούδας Ἐλιὰς Χεδῆσσι, εἶτα ὁ περὶ τὰ 1300 ἐκ Νικομηδείας Ἀαρὼν μπὲν Ἐλιαχοῦ καὶ ὁ Ἠλίας Βαχσαζί. Ἡ νέα μεταρρυθμιστικὴ κοινότης διετηρήθη ἐν Κωνσταντινουπόλει μέχρι τῆς Ἁλώσεως, μεθ' ἣν συρρευσάντων ἐν τῇ πόλει πολλῶν Ἰουδαίων τῆς ταλμουδικῆς σχολῆς ἐξέλιπεν ἀπορροφηθεῖσα ὑπὸ τῆς ταλμουδικῆς ἰουδαϊκῆς κοινότητος. Ὡς τελευταῖος μέγας διδάσκαλος Καραΐτης ἐν Κωνσταντινουπόσει ἀναφέρεται περὶ τὰ μέσα τοῦ 16 αἰῶνος ὁ Μπὲν Βαχσαζῆ δισέγγονος τοῦ προμνημονευθέντος Ἐλιὰς μπὲν Βαχσαζί.

Πλὴν τῶν Ἰουδαίων ὑπῆρχον ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς μεγαλοπόλεσι τῶν τότε χρόνων, ἰδίως ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν Θήβαις, Ἀρμένιοι, ἀσχολούμενοι ἰδίως εἰς τὴν ἐμπορίαν καὶ ἀνταγωνιζόμενοι πρὸς τοὺς Ἰουδαίους. Ὡς δὲ εἴδομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν, οἱ Ἀρμένιοι οὗτοι ἕνεκα τῶν ἐπελθουσῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν σταυροφοριῶν ἀφορμῶν ἐρίδων πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ φιλίας πρὸς τοὺς Φράγκους ἐδράττοντο πάσης εὐκαιρίας ἵνα μετέχωσι τῶν κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ἐχθρικῶν φραγκικῶν ἐνεργειῶν (ἰδίως ἐν Θεσσαλονίκῃ).

βεβαιοῦσιν ὅτι τοσαύτη μὲν ἦτο ἡ περὶ τοὺς νόμους σοφία αὐτοῦ ὥστε, ἄν συνέβαινέ ποτε νὰ ἀπολεσθῶσιν, οὗτος θὰ ἐξέδιδεν αὐτοὺς ἀκριβέστερον παντὸς Σόλωνος καὶ Λυκούργου· τοσαύτη δὲ ἡ περὶ τὴν διανομὴν τοῦ δικαίου ἀκρίβεια ὥστε ὅ τε ἡττηθεὶς καὶ ὁ νικήσας ἀπήρχοντο ἀμφότεροι στέργοντες καὶ προσκυνοῦντες. Ὁπωσδήποτε ὁ Γεμιστὸς ἦτο ἐν Σπάρτῃ τῷ 1415 καὶ ἀπηύθυνε τότε περὶ τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων δύο λόγους, τὸν μὲν πρὸς τὸν βασιλέα Μανουὴλ ἤ, καθὼς τον λέγει αὐτός, Ἐμμανουῆλον, τὸν δὲ συμβουλευτικὸν πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον.

Περὶ τῶν λόγων τούτων θέλομεν διαλάβει ἐνταῦθα ὀλίγα τινά. Ἐν πρώτοις ὁ Γεμιστὸς ἀξιοῖ ὅτι ἐν Πελοποννήσῳ καὶ εἰς τὰς πέριξ νήσους ᾤκουν Ἕλληνες γνήσιοι, οὐδενὸς ξενικοῦ στοιχείου ἀναμιχθέντος μετ' αὐτῶν ἢ παρ' αὐτοῖς οἰκήσαντος. Τοῦτο δὲν εἶναι κατὰ πάντα ἀκριβές, διότι ἐκ τῶν πραγμάτων γνωρίζομεν καὶ πρὸ μικροῦ ἔτι εἴδομεν ὁμολογούμενον ὑπὸ τοῦ Μάζαρι ὅτι ἐν Πελοποννήσῳ ᾤκουν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων, οὐκ ὀλίγα ἄλλα γένη. Ἀλλ' ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀξιώσεως μάρτυρος παρόντος πρὸς παρόντας μάρτυρας ἠμποροῦμεν μέχρι τινὸς νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ συμπέρασμα ὅτι, ὁσαδήποτε καὶ ἂν ἦσαν τὰ προσπαρεισελθόντα εἰς τὴν χερσόνησον ξενικὰ γένη, τὸ πολυπληθέστερον τοῦ πληθυσμοῦ μέρος ἦτο πάντοτε ἑλληνικόν. Τὸ δὲ κυριώτατον τῶν Πελοποννησίων ἐνασχόλημα ἦτο, λέγει ὁ Γεμιστός, ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία, δι' ὧν συνετήρουν μὲν τὰς ἰδίας οἰκίας, ἐτέλουν δὲ τοὺς φόρους καὶ προσέτι ἐπήρκουν εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν. Ἕκαστος τῶν φόρων δὲν ἦτο κατ' ἰδίαν βαρύς, ὅλοι ὁμοῦ ὅμως ἦσαν πολλοὶ καὶ ποικίλοι, εἰσεπράττοντο ὑπὸ διαφόρων εἰσπρακτόρων καὶ ἀπῃτοῦντο εἰς χρήματα, οὐχὶ εἰς αὐτούσια προϊόντα. Καλούμενοι νὰ στρατεύσωσιν οἱ κάτοικοι προσήρχοντο ἐκ πολλῶν ὀλίγοι καὶ ἐκ τούτων οἱ πλείονες ἄοπλοι, οἵτινες ἔπειτα ἐλιποτάκτουν, ἵνα ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰς συνήθεις αὐτῶν ἐργασίας· ὅθεν ἥκιστα ἦσαν χρήσιμοι πρὸς πόλεμον· διότι, κατὰ Γεμιστόν, οὐδεὶς δύναται συγχρόνως νὰ μετέρχεται τά τε τοῦ πολέμου καὶ τὰ τῆς εἰρήνης ἔργα, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ τοῦ ἰσθμοῦ τεῖχος θέλει ἀποβῆ ἀνωφελὲς καὶ ὁ κίνδυνος θέλει ὑπάρξει μέγας, ἅμα νέος προκύψῃ ἀγών. Ὁ ἐπιβληθεὶς ἐσχάτως στρατιωτικὸς φόρος, ἵνα δι' αὐτοῦ διατηρῶνται μισθοφόροι πρὸς τὴν τοῦ ἰσθμοῦ ἄμυναν, εἶναι ἀτοπώτατος, διότι οὐδὲν ὑπάρχει ἀτοπώτερον τοῦ καταπιέζειν μὲν τοὺς ἰθαγενεῖς, προσδοκᾶν δὲ τὴν σωτηρίαν ἀπὸ ξένων μισθοφόρων. Ὅθεν ὁ Γεμιστὸς προέτεινε νὰ διαιρεθῇ ὁ ἐργατικὸς τῆς χερσονήσου λαὸς εἰς δύο τάξεις, ὧν ἡ μὲν νὰ τελῇ ἀποκλειστικῶς στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν, ἡ δὲ νὰ γεωργῇ τὴν χώραν καὶ νὰ τελῇ τοὺς φόρους ἀποκλειστικῶς ὡσαύτως, κατατασσομένου ἑκάστου Πελοποννησίου εἰς ἑκατέραν τῶν δύο τούτων τάξεων, καθόσον ἤθελε λογισθῇ πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην χρησιμώτερος. Ἐὰν δὲ ἔν τινι τῆς Πελοποννήσου χώρᾳ πάντες οἱ ἄνδρες ἤθελον λογισθῇ πρὸς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν χρησιμώτεροι, οἱ τοιοῦτοι θέλουσι διαιρεθῇ εἰς ἑταιρείας ὑποχρεουμένας ἐκ περιτροπῆς νῦν μὲν νὰ καλλιεργῶσι τὰς γαίας αὐτῶν, νῦν δὲ νὰ ὑπηρετῶσι στρατιωτικῶς.

Πλὴν τούτου ὁ Γεμιστὸς προέτεινε νὰ τροπολογηθῇ καὶ τὸ φορολογικὸν σύστημα εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ εἰσπράττωνται πολλοὶ μέτριοι φόροι διὰ ποικίλων εἰσπρακτόρων καὶ εἰς χρήματα, ἀλλὰ νὰ ὁρισθῇ εἷς μόνος ἐτήσιος φόρος εἰς αὐτούσια προϊόντα λαμβανόμενος παρ' ἑκάστου ὑφ' ἑνὸς εἰσπράκτορος, ὅπερ ἤθελε μὲν ἐπαρκέσει εἰς τὴν κοινὴν χρείαν, ἀποβῇ δὲ ὀλιγώτερον καταθλιπτικὸν εἰς τὸν φορολογούμενον. Οὐδὲ εἰς ταῦτα περιωρίσθη ὁ Γεμιστός, ἀλλ' ἐξέθηκε καὶ ὁποία τις χρῆσις ἔπρεπε νὰ γίνεται τῶν δημοσίων τούτων προσόδων. Τρεῖς ἀνθρώπων τάξεις δικαιοῦνται κατ' αὐτὸν νὰ μετέχωσι τῶν προϊόντων τοῦ ἐργατικοῦ πλήθους· πρῶτον, ἐννοεῖται, αὐτοὶ οἱ παραγωγοί, ἔπειτα οἱ παρέ-

χοντες τὰ τῆς ἐργασίας κεφάλαια καὶ τελευταῖον οἱ ἐπιμελούμενοι περὶ τῆς κοινῆς ἀσφαλείας, εὐημερίας καὶ τάξεως. Παραγωγοὺς λέγει τοὺς γεωργούς, τοὺς ἀμπελουργοὺς καὶ τοὺς ποιμένας· *κεφάλαια* δὲ τῆς ἐργασίας τὰ γεωργικὰ κτήνη, τὰς ἀμπέλους, τὰ ποίμνια καὶ τὰ τοιαῦτα· ἐπιμελητὰς δὲ τῶν κοινῶν τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς πάσης τάξεως ἄρχοντας, ἰδίως δὲ τὸν τὰ πάντα διέποντα ὑπέρτατον κυβερνήτην· διότι ἐργάτης, κεφαλαιοῦχος καὶ μαχητὴς εἶναι τὰ φυσικὰ καὶ ἀναγκαῖα *συστατικὰ πάσης εὐνομουμένης κοινωνίας*. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τούτων τὰ προϊόντα τῆς χώρας, ἔλαιον, οἶνος, σιτηρά, βάμβαξ, ἀρνία, γάλα, προβάτων ἔρια καὶ εἴτι ἄλλο, πρέπει νὰ διαιρῶνται εἰς τρία, καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν *τοῦ σπόρου* καὶ *τῶν γεννητόρων κτηνῶν* ἓν μὲν μέρος ν' ἀφήνεται εἰς τὸν παραγωγόν, ἕτερον δὲ νὰ παρέχεται εἰς τὸν κεφαλαιοδότην καὶ τὸ τρίτον νὰ εἰσέρχεται εἰς τὸν δημόσιον θησαυρόν. Ὁ *παραγωγὸς λοιπὸν ὁ δι' ἰδίων κεφαλαίων* ἐργαζόμενος δικαιοῦται νὰ λάβῃ τὰ δύο τρίτα τοῦ προϊόντος, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ δημόσιον, ὁσάκις αὐτὸ παρέχει τὰ τῆς ἐργασίας κεφάλαια, λαμβάνει ὡσαύτως τὰ δύο τρίτα· ὁ δὲ καλλιεργῶν τὸ κτῆμά του διὰ κοινῆς πρὸς ἕτερον δαπάνης λαμβάνει, παρεκτὸς τοῦ εἰς τὸ κεφάλαιον ἀφωρισμένου τριτημορίου, τὸ ἥμισυ προσέτι τοῦ παραγωγικοῦ. Οἱ ἐργάται, καίτοι δύνανται νὰ ὀνομάζωνται *εἵλωτες*, διότι ἐργάζονται μόνον καὶ πληρώνουσι φόρον, στρατιωτικὴν δὲ ὑπηρεσίαν δὲν τελοῦσι, δὲν πρέπει ὅμως διὰ τοῦτο οὔτε νὰ ἀδικῶνται, οὔτε νὰ περιφρονῶνται, οὔτε αὐτογνωμόνως νὰ καταθλίβωνται. Ἰδοὺ δὲ πῶς ὁ Γεμιστὸς διανέμει μεταξὺ τῶν ἐπιμελητῶν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος τὰ εἰς τὸ δημόσιον ἀνήκοντα καὶ παρ' αὐτοῦ εἰσπραττόμενα προϊόντα τῆς παραγωγῆς. Πρὸς διατροφὴν καὶ συντήρησιν ἑκάστου μὲν πεζοῦ στρατιώτου ὁρίζει τὸ *προϊὸν τῆς παραγωγῆς μιᾶς εἱλώτων οἰκογενείας*, ἑκάστου δὲ ἱππέως δύο οἰκογενειῶν, ἑκάστου δὲ ἀξιωματικοῦ τοῦ στρατοῦ ἢ πολιτικοῦ ἄρχοντος ἢ ἀρχιερέως καὶ ἱερέως τὸ προϊὸν τῆς παραγωγῆς τριῶν οἰκογενειῶν, ἐπιτρέπων εἰς τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα νὰ ὁρίσῃ τὸ πρὸς συντήρησιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ αὐλῆς ἀπαιτούμενον προϊὸν τῆς παραγωγῆς.

Σφραγὶς Θεοδώρου Β΄ δεσπότου Πελοποννήσου

Ὁ Γεμιστὸς ἐπιθυμεῖ νὰ ἐξορισθῇ ὅσον ἐνδέχεται ἐκ τῆς Πελοποννήσου τὸ νόμισμα, διότι ἡ χώρα κατεκλύσθη ὑπὸ ξένων καὶ κιβδήλων νομισμάτων, ἐξ ὧν ὀλίγοι μέν τινες ὠφελοῦνται, οἱ δὲ πολλοὶ ἀπατῶνται αἰσχρῶς. Ἀφοῦ αἱ εἰσπράξεις καὶ αἱ δαπάναι γίνονται εἰς αὐτούσια προϊόντα, ἡ ἀνάγκη τοῦ νομίσματος ἀποβαίνει ἐλαχίστη. Τὸ εἰσαγωγικὸν ἐμπόριον δὲν ἠμπορεῖ εἰμὴ νὰ εἶναι σφόδρα περιωρισμένον, διότι ἡ Πελοπόννησος ἐπαρκεῖ καθ' ὅλα εἰς ἑαυτὴν καὶ δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ εἰσάγῃ εἰμὴ σίδηρον καὶ ὅπλα· ταῦτα δὲ ἠμπορεῖ νὰ ἀνταλλάσσῃ διὰ τοῦ ἀφθόνου αὐτῆς μαλλίου, λίνου, βάμβακος καὶ βύσσου. Οὐδὲν ἧττον ὁ Γεμιστὸς ἐπιτρέπει μὲν εἴς τε τοὺς πολίτας καὶ εἰς τοὺς ξένους τὴν ἀτελῆ εἰσαγωγὴν ὠφελίμων ἀντικειμένων, ἐπιβάλλει ὅμως βαρὺ τέλος εἰς τὴν ἐξαγωγὴν παντὸς ὅ,τι δύναται νὰ ἀναλωθῇ ἐπωφελέστερον ἐντὸς τῆς χώρας, ἵνα ἐξασφαλίσῃ μὲν τὰς ἐσωτερικὰς αὐτῆς ἀνάγκας, πληρώσῃ δὲ τὰ δημόσια ταμεῖα χρημάτων, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς πρεσβείας καὶ εἰς ἄλλας ἐκτάκτους δαπάνας. Πραγματεύεται δὲ καὶ περὶ τῶν βελτιώσεων ὅσας νομίζει ἀναγκαίας εἰς τὴν ποινικὴν δικαιοσύνην. *Καθ' ἃ λέγει, ἐν Πελοποννήσῳ συνέβαινον συχνότατα κακουργήματα*, τὰ ὁποῖα κατὰ τοὺς ὑφισταμένους νόμους ἔπρεπε νὰ τιμωρῶνται διὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου. Ἐν τούτοις ἡ μὲν ποινὴ αὕτη ἔπεσεν ἐντελῶς εἰς ἀχρησίαν, οἱ δὲ ἔνοχοι ἢ μένουσιν ὡς ἐπὶ τὸ *πλεῖστον παντελῶς ἀτιμώρητοι ἢ ἀκρωτηριάζονται*. Καὶ τοῦτο μὲν εἶναι παντελῶς βάρβαρον, ἡ δὲ ἀτιμωρησία ἥκιστα συντελεῖ εἰς τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν. Ὅθεν ὁ Γεμι-

στὸς γνωμοδοτεῖ νὰ καταδικάζωνται μᾶλλον οἱ ἐπὶ κακουργήματι ἐξελεγχόμενοι εἰς δεσμὰ καὶ ἀναγκαστικὴν πρὸς κοινὸν ὄφελος ἐργασίαν, καὶ ἰδίως εἰς βελτίωσιν τοῦ κατὰ τὸν Ἰσθμὸν τείχους, ἀνακουφιζομένων οὕτω τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν φορολογουμένων. Τελευταῖον ὁ Γεμιστὸς μετὰ πολλῆς αὐστηρότητος ὁμιλεῖ περὶ τῶν μοναχῶν, λέγων αὐτοὺς παντελῶς ἀχρήστους εἰς τὴν πολιτείαν, ἀποκλείων αὐτοὺς ἀπὸ πάσης μετοχῆς εἰς τὰς δημοσίας προσόδους, καὶ καταλείπων μὲν αὐτοῖς τὴν περιουσίαν των, ἐὰν ἔχωσι τοιαύτην, ἀλλὰ προτρέπων τὸν βασιλέα νὰ προνοήσῃ περὶ τῆς ριζικῆς θεραπείας τοῦ τε ἀτοπήματος τούτου καὶ πολλῶν ἄλλων καταχρήσεων, ἐὰν θέλῃ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ κράτος καὶ νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτὸ ἀπὸ τῆς ἐπικειμένης καταστροφῆς.

Τοιαύτας μεταρρυθμίσεις προέτεινεν ὁ Γεμιστὸς εἰς τὸν πρῶτον αὐτοῦ λόγον, τὸν πρὸς τὸν βασιλέα Ἐμμανουῆλον, μὴ λησμονῶν ἐπὶ τέλους νὰ παρατηρήσῃ ὅτι αὐτός, ὁ φιλόσοφος Γεμιστός, εἶναι ὁ μόνος ἐπιτήδειος νὰ ἐπιτραπῇ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης, διότι οὐδεὶς ἄλλος παρεκτὸς αὐτοῦ ἤθελεν ἔχει τὴν ἀπαραίτητον πρὸς τοῦτο τόλμην καὶ δεξιότητα. Εἰς δὲ τὸν δεύτερον λόγον, τὸν πρὸς τὸν δεσπότην Θεόδωρον, ἐπανέρχεται εἰς τὸ αὐτὸ θέμα, ἀγωνιζόμενος νὰ ἐξεγείρῃ τὴν φιλοτιμίαν τοῦ νέου ἐκείνου πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς προεκτεθείσης ἀναμορφώσεως. Ἀλλ' ἡ ἀναμόρφωσις αὕτη δὲν ἐξετελέσθη, καὶ ἴσως οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῇ. Αἱ δοξασίαι ὅμως καὶ αἱ προαιρέσεις τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ εἶναι οὐδὲν ἧττον πολυειδῶς ἀξιοσημείωτοι. Παρεκτὸς ὅτι ἐμφαίνουσι τὴν ἀνάγκην ἣν ὁσημέραι ἤρχισε πλειότερον νὰ αἰσθάνεται ὁ νεώτερος ἑλληνισμὸς τοῦ νὰ μὴ περιορίζεται εἰς λόγους ἁπλοῦς, ἀλλὰ νὰ ζητῇ νὰ ἐφαρμόσῃ τοὺς λόγους εἰς τὰ πράγματα, τὰ ὑπομνήματα τοῦ Γεμιστοῦ διδάσκουσιν ἡμᾶς πολλὰ περὶ τῆς τότε κοινωνικῆς καταστάσεως καὶ ἀποκαλύπτουσι φρονήματά τινα γενναῖα καὶ σωτήρια. Ἡ προτεινομένη ὑπ' αὐτοῦ ὁριστικὴ διαίρεσις τῶν κατοίκων εἰς παραγωγοὺς καὶ μαχίμους ἢ ἄλλους δημοσίους λειτουργοὺς ἐνθυμίζει μέχρι τινὸς τὸ ἀρχαῖον σπαρτιατικὸν πολίτευμα. Ἡ δὲ ἰδέα τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου φόρου εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα περίεργος, ὅτι ἐπρεσβεύθη καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις πρῶτον ὑπὸ τοῦ περιωνύμου γάλλου στρατάρχου Βωβὰν καὶ ἔπειτα ὑπὸ τῆς οἰκονομικῆς σχολῆς τῶν λεγομένων φυσιοκρατικῶν. Καὶ τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ὅ τε Βωβὰν καὶ οἱ φυσιοκρατικοὶ ὡς μοναδικὸν φόρον προέτειναν τὸν ἐπὶ τῆς γῆς φόρον, ὅπως καὶ ὁ ἡμέτερος μεσαιωνικὸς δημοσιολόγος. Ἐν τούτοις εἶναι περιττὸν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ τοιοῦτος μοναδικὸς φόρος ἤθελεν εἶναι ἄδικος καθὸ ἐπιβαρύνων μίαν μόνον τάξιν παραγωγῶν, ἀφήνων δὲ ἀφορολόγητα ὅλα τὰ λοιπὰ τῆς ἐργασίας προϊόντα, καίτοι πολλάκις ἀσυγκρίτῳ λόγῳ ἐπικερδέστερα. Ὁ μόνος δίκαιος ἑνιαῖος φόρος ἤθελεν εἶναι ὁ ἐπὶ τῶν περιουσιῶν, ὅστις καὶ ἐπροτάθη ὑπὸ νεωτάτων οἰκονομολόγων, ἀλλ' ἄχρι τοῦδε δὲν ἐφηρμόσθη εἰμὴ ὡς πρόσθετος φόρος, οὐχὶ ὡς ἑνιαῖος. Πλὴν τούτων ἐκ τῶν λόγων τοῦ Γεμιστοῦ συνάγεται ὅτι ἡ κατὰ τὰς προηγουμένας ἑκατονταετηρίδας τοσοῦτον ἐν Πελοποννήσῳ ἀκμάσασα βιομηχανία εἶχεν ἐκλείψει ἢ μαρανθῇ ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ. Ἠξεύρομεν πόσον ποικίλη καὶ προσοδοφόρος ἦτο ἡ βιομηχανία αὕτη ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς ἐν Πάτραις καὶ ἐν Κορίνθῳ, μάλιστα ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πόλει ἡ τῶν μεταξωτῶν ὑφασμάτων ἐξεργασία. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Κόρινθος ὁμολογουμένως ἀνῆκεν εἰς τὸν δεσπότην Θεόδωρον, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι, ἐνῷ ἐν Θήβαις ἡ μεταξουργία ἐξηκολούθει προκόπτουσα, ἐν Κορίνθῳ εἶχεν ἐκλείψει ἐν τῷ μεταξύ, διότι ἄλλως ὁ Γεμιστὸς δὲν ἤθελεν εἴπει ὅτι τὸ κυριώτερον ἐνασχόλημα τῶν Πελοποννησίων ἦτο ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία. Ὀρθότατα δὲ σκέπτεται ὁ Γεμιστὸς περὶ ποινικῆς δικαιοσύνης καὶ ἔτι ὀρθότερον περὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου. Ἡ ζωηρότης δι' ἧς κατακρίνει τὴν ἀργίαν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀξίωσιν

τοῦ νὰ τρέφεται ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν ἄλλων, αὐτὸς κατ' οὐδὲν συντελῶν εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ κοινοῦ, μαρτυρεῖ ὅτι ὁ νέος ἑλληνισμός, ἐὰν ἔστιν ὅτε ἢ ἀνέτρεχε μέχρι τῶν ἀρχαίων χρόνων ἢ προέτρεχε τῶν μεσαιωνικῶν, δὲν ἐδίσταζεν ὅμως νὰ παραδεχθῇ τὰ φρονήματα πολλῶν ἐκ τῶν βασιλέων καὶ τῶν λογίων τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, οἵτινες ἀνωμολόγουν τὰ ἐκ τῆς καταχρήσεως τοῦ μοναχικοῦ βίου προερχόμενα δεινά. Τελευταῖον ἡ βαθεῖα πεποίθησις ἣν εἶχεν ὁ Γεμιστὸς ὅτι ἐσχάτη ἐπέκειτο καταστροφὴ καὶ ὅτι ἡ καταστροφὴ αὕτη δὲν δύναται νὰ ἀποτραπῇ εἰμὴ διὰ ριζικῶν μεταρρυθμίσεων, ἀποδεικνύει ὅτι, ἂν οἱ Φράγκοι, οἱ Σλαῦοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ δὲν εἶχον τὴν συνείδησιν τοῦ ἐπικρεμαμένου κινδύνου, οἱ Ἕλληνες, ἂν ὄχι ἄλλο, δὲν ἔπαυσαν τοὐλάχιστον περὶ αὐτοῦ μεριμνῶντες καὶ σκεπτόμενοι.

Ἐν γένει δὲ ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς δύναται νὰ λογισθῇ ὡς εἷς τῶν κυριωτάτων ἀντιπροσώπων τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν χρόνων τούτων καὶ ἰδίως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐκείνου, ὅστις μὴ ἀρκούμενος εἰς τὴν θεωρητικὴν τοῦ ἀρχαιοτέρου μελέτην ἐπεχείρει ἐκ διαλειμμάτων νὰ μεταφέρῃ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον τὰ φρονήματα ὅσα ἐκ τῆς μελέτης ταύτης προσεπορίζετο. Παρὰ τῷ Γεωργίῳ Γεμιστῷ μάλιστα ἡ τάσις αὕτη ἔφθασεν εἰς τοσοῦτον ὑπερβολῆς ὥστε ὁ ἀνὴρ φαίνεται περιπεσὼν εἰς τὴν πλάνην τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ ἀποστάτου, καὶ πρεσβεύσας περὶ αὐτῆς τῆς θρησκείας δόγματα ἀλλότρια τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὰ δόγματα αὐτοῦ ταῦτα ἐξετέθησαν εἴς τινα περὶ νόμων συγγραφήν, ἥτις ἐκάη μὲν βραδύτερον ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Γενναδίου, ἧς ὅμως σῴζονται ἀποσπάσματα ἐπανειλημμένως ἐκδοθέντα ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν Γαλλίᾳ. Ἐν τούτοις, ὅτε ὁ τοῦ Μανουὴλ διάδοχος Ἰωάννης Β' Παλαιολόγος ἐλθὼν εἰς Πελοπόννησον τῷ 1428 τὸν συνεβουλεύθη περὶ τῆς ἑνώσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Δυτικῆς, ὁ Γεμιστὸς ἔδωκεν εἰς τὸν βασιλέα ὅσον ἐνδέχεται συνετὰς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου συμβουλάς. Τῷ εἶπεν ὅτι ἡ ἐπὶ τούτου μετάβασις τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Ἰταλίαν ἦτο ἐπισφαλὴς μᾶλλον ἢ ὠφέλιμος· ἐὰν δὲ πάντως ἀποφασισθῇ ἡ ὁδοιπορία, ἀνάγκη νὰ κανονισθῇ ὅτι ἐν ταῖς γενησομέναις αὐτόθι περὶ τούτου διασκέψεσιν ἡ ψηφοφορία δὲν θέλει γίνεται κατὰ κεφαλήν, ἀλλ' ὅτι ἑκάστη μερίς, Ἀνατολικοὶ καὶ Δυτικοί, θέλει ἔχει ἴσον ἀριθμὸν ψήφων. Ἄλλως οἱ Δυτικοί, ἅτε πλειότεροι, θέλουσιν ἀπαραιτήτως πλειονοψηφήσει, εἰς δὲ τοὺς ἡμετέρους δὲν θέλει μείνει ἄλλο εἰμὴ νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν θέλησιν τῶν ἀντιπάλων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατά τινα τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν ὁ Γεμιστὸς δὲν ἐγνωμάτευσεν οὕτως εἰμὴ ἵνα ἀποτύχῃ ἡ ἕνωσις, ἥτις καθὸ μέλλουσα νὰ ἐνισχύσῃ τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν δὲν συνέφερεν εἰς αὐτὸν τὸν βουλευόμενον τὴν κατάλυσιν αὐτῆς. Ἀλλά, ἂν τοιαύτην ἐξήγησιν ἠθέλομεν δώσει εἰς τὴν ἀπόκρουσιν πάσης ἑνώσεως προαιρουμένης τὴν ὁλοσχερῆ τῶν ἡμετέρων δογμάτων θυσίαν, ὁλόκληρον τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος ἔπρεπε νὰ κατακριθῇ ὡς ἐργαζόμενον ἀπ' αἰῶνος εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὅτε ὁ Ἰωάννης Β' βραδύτερον ἀπεφάσισε νὰ μεταβῇ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἑνώσεως εἰς Ἰταλίαν, ὁ Γεμιστὸς ὑπῆρξεν εἷς τῶν πρώτων λαϊκῶν ὅσοι προσεκλήθησαν νά τον ἀκολουθήσωσι καὶ μετέσχεν ὡς εἴπερ τις καὶ ἄλλος Ἕλλην τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, ἥτις συνεκροτήθη τῷ 1438 καὶ 1439 εἰς Φερράραν καὶ Φλωρεντίαν, ἵνα διενεργήσῃ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἕνωσιν· διότι ὑπῆρξε μέλος τῆς ἑξαμελοῦς ἑλληνικῆς ἐπιτροπῆς εἰς ἣν ἀνετέθη νὰ παρασκευάζῃ τὰ εἰς ἑκάστην συνεδρίασιν συζητητέα ἀντικείμενα. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι οὐ μόνον κατὰ τὸν προϋποδειχθέντα νεώτερον ἐρευνητήν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν πατριάρχην Γεννάδιον, ὁ Γεμιστός, ἐνῷ συνεβούλευε τὸν Ἰωάννην Β' περὶ τῶν πρακτέων ὡς πρὸς τὴν ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν, συνέγραφε συγχρόνως τὸ μέγα αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς εἰδωλολα-

τρείας σύγγραμμα, κατὰ δὲ Γεώργιον τὸν Τραπεζούντιον, ὁ αὐτὸς Γεμιστός, ἐνῷ μετὰ δεκαετίαν εἰργάζετο ἐπισήμως ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπὲρ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἑνώσεως, δὲν ἐσυστέλλετο νὰ λέγῃ ὅτι ἐντὸς ὀλίγων ἐνιαυτῶν θρησκεία νέα θέλει ἐπικρατήσει ἁπανταχοῦ τῆς γῆς, οὐχὶ ἡ χριστιανική, οὐχὶ ἡ μωαμεθανική, ἀλλ' ἄλλη τις μικρὸν διαφέρουσα τῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἡ εὐθύτης τῶν χαρακτήρων καὶ ἡ ἰσχὺς τῶν πεποιθήσεων δὲν ἦσαν τὰ κυριώτερα προτερήματα τῶν τότε ἀνθρώπων· καὶ εἶναι ἀληθὲς ὅτι, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν σῳζομένων τῆς περὶ νόμων συγγραφῆς, ὁ Γεμιστὸς ἐπρέσβευε περὶ τῆς φύσεως τῆς θεότητος ἀρχάς τινας ἥκιστα συμβιβαζομένας πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ παραδόξως συγγενεῖς πρὸς τὴν εἰδωλολατρείαν ἢ τοὐλάχιστον πρὸς τὸν τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ ἀποστάτου δοθέντα εἰς αὐτὴν τύπον. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ὁ Γεννάδιος καὶ ὁ Τραπεζούντιος ἦσαν προσωπικοὶ τοῦ Γεμιστοῦ ἐχθροὶ καὶ ὅτι ἀπίθανον δὲν εἶναι οὗτος, ὁτιδήποτε περὶ θεότητος πρεσβεύων, νὰ μὴ ἐχωρίζετο διὰ τοῦτο ἀπὸ τῆς ἐπικρατούσης θρησκείας, νὰ μὴ ἐνόμιζεν ἄτοπον τοῦ νὰ ἐργάζεται τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν ἐκ τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν προσδοκωμένην κοινὴν σωτηρίαν καὶ πρὸ πάντων νὰ μὴ συνέλαβε ποτὲ σπουδαίως τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ γίνῃ ἱδρυτὴς νέου θρησκεύματος.

Ἡ πλειοτέρα ὅμως πάντων τούτων ἐξακρίβωσις δὲν ἀνήκει εἰς τὴν παροῦσαν γενικὴν συγγραφήν· ὅθεν ἀρκούμεθα νὰ προσθέσωμεν ὅτι κατὰ τὴν ἐν Ἰταλίᾳ διατριβήν του ὁ Γεμιστὸς συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον εἰς τὴν αὐτόθι ἀναζωπύρησιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων. Διετέλεσεν εἰς σχέσεις μετὰ πολλῶν λογίων ἢ ἄλλως ἐπισήμων ἀνδρῶν καὶ ἰδίως ἠξιώθη τῆς εὐνοίας τοῦ Κοσμᾶ Μεδίκου, εἰς ὃν ἐξήγει τὰ ὅλως ἄγνωστα τοῖς Ἰταλοῖς μυστήρια τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος. Τοιαύτην δ' ἐπροξένησε διὰ τῶν λόγων αὐτοῦ ἐντύπωσιν εἰς τὸν μέγαν ἐκεῖνον ἄρχοντα τῆς Φλωρεντίας ὥστε ἔκτοτε λέγεται οὗτος συλλαβὼν τὴν ἰδέαν νὰ ἱδρύσῃ τὴν πλατωνικὴν αὐτοῦ Ἀκαδημίαν. Τότε δὲ ὁ Γεμιστὸς προτραπεὶς ὑπὸ πολλῶν καὶ πιθανώτατα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μεδίκου συνέταξε τὴν μικρὰν πραγματείαν περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀριστοτελικῶν καὶ πλατωνικῶν δογμάτων, δοὺς οὕτως ἀφορμὴν εἰς τὴν μεταξὺ τῶν δύο σχολῶν συζήτησιν, ἥτις ἐπὶ μακρὸν διαρκέσασα ἐπήγαγεν ἐπὶ τέλους τὴν πτῶσιν τῆς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα τοσοῦτον ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἀκμασάσης σχολαστικῆς. Καὶ μετὰ τὴν ἔκδοσιν ταύτης τῆς πραγματείας, καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας, ὁ Γεμιστὸς μετωνομάσθη Πλήθων, ὡς μὲν αὐτὸς ἔλεγεν, ἁπλῶς διότι τὸ ὄνομα Πλήθων ἦτο ἀττικώτερον, ὡς δὲ οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐβεβαίουν, ἵνα προσεγγίσῃ ὅσον ἔνεστιν εἰς τὸ τοῦ Πλάτωνος ὄνομα. Ἐπανελθὼν δ' ἐξ Ἰταλίας εἰς Σπάρτην ὁ Γεμιστὸς ἢ Πλήθων ἐνησχολήθη περὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς μεγάλης αὐτοῦ περὶ νόμων συγγραφῆς, καθ' ὅσον ηὐκαίρει ἀπὸ τῶν δικαστικῶν καθηκόντων τὰ ὁποῖα ἦτο ἐπιτετραμμένος.

Ἐν τούτοις, ἐπαναλαμβάνοντες τὴν περὶ τῶν πελοποννησιακῶν καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πραγμάτων ἔκθεσιν ἡμῶν, παρατηροῦμεν ὅτι οὐ μόνον ἡ μεταρρύθμισις τοῦ Γεμιστοῦ δὲν ἐξετελέσθη, ἀλλὰ καὶ ὅσα εἴδομεν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Μανουὴλ ἐνεργηθέντα ἐν Πελοποννήσῳ ἐλάχιστα συνετέλεσαν εἰς τὸν κυριώτατον σκοπὸν τῆς κατὰ τῶν Τούρκων ἀμύνης, πρὸ πάντων διὰ τὰς ἀδιαλείπτους διενέξεις εἰς ἃς ἐξηκολούθουν διατελοῦντες οἱ ἡμέτεροι πρός τε τοὺς Ναυαραίους καὶ πρὸς τοὺς Ἐνετούς. Ὁ τῶν Ναυαραίων ἡγεμὼν Κεντουριώνης Ζαχαρίας, βλέπων τὴν ὑπεροχὴν ἣν ὁ ἑλληνισμὸς ἔλαβεν ἐν τῇ χερσονήσῳ, ἐβουλεύετο νὰ παραχωρήσῃ τὰς ὑπ' αὐτοῦ κατεχομένας χώρας ὁτὲ μὲν εἰς τὴν Γένουαν, ἧς ἦτο πολίτης, ὁτὲ δὲ εἰς τοὺς Ἰωαννίτας τῆς Ῥόδου. Οἱ Ἐνετοὶ κατέλαβον

τῷ 1419 τὴν Μονεμβασίαν, πολύτιμον οὖσαν οὐ μόνον διὰ τὴν ὀχυρὰν αὐτῆς θέσιν ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν περὶ αὐτὴν παραγόμενον κάλλιστον οἶνον, τὸν γνωστὸν καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην, ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ οἴνου τῆς Μαλβαζίας. Ὁ δὲ δεσπότης Μυσθρᾶ, ἀντεκδικούμενος τὴν παραβίασιν ταύτην τῶν δικαίων του, ἐπεχείρει ἐπιδρομὰς εἰς τὰς κτήσεις τῶν Ἐνετῶν. Ἐπὶ τέλους ἡ Ἐνετία ἐβουλεύθη νὰ καταλάβῃ ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπὶ τούτῳ ἀπέστειλεν αὐτόθι πρέσβυν ἐπιτετραμμένον νὰ ἐξετάσῃ τὴν κατάστασιν τῶν πνευμάτων καὶ τῶν πραγμάτων. Ἡ σῳζομένη περὶ τούτου ἔκθεσις τοῦ πρέσβεως

Τὸ ἀνατολικὸν τεῖχος τῆς Μονεμβασίας

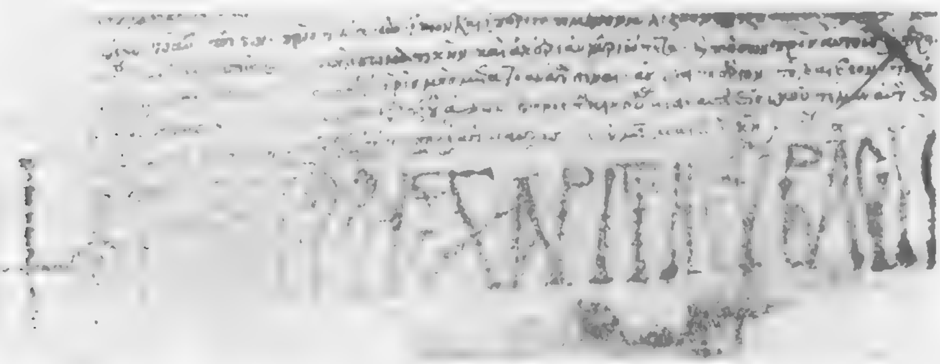
εἶναι κατὰ τοῦτο μάλιστα ἀξιοσημείωτος, ὅτι παρίστησι τὴν Πελοπόννησον ἔχουσαν οὐ μόνον 150 ὀχυρὰ φρούρια ἀλλὰ καὶ παράγουσαν προϊόντα πολὺ ποικιλώτερα τῶν ἐν τοῖς Λόγοις τοῦ Γεμιστοῦ μνημονευομένων. Τῳόντι ἡ ἔκθεσις ἀναφέρει ὡς κυρίους μὲν τῆς χώρας καρποὺς μέταξαν, μέλι, κηρόν, σιτηρά, κορινθιακὴν σταφίδα, καὶ προσέτι λέγει αὐτὴν πλουσιωτάτην εἰς χρυσόν, ἄργυρον καὶ μόλυβδον. Καὶ τὸ μὲν βούλευμα τῆς Ἐνετίας δὲν ἐξετελέσθη ἀλλὰ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ αὐξήσῃ τὴν ἐν Πελοποννήσῳ ἀνωμαλίαν. Ἐκτὸς τῆς Πελοποννήσου, ὁ δοὺξ τῶν Ἀθηνῶν Ἀντώνιος κατεῖχε μὲν ἐν εἰρήνῃ τὴν Ἀττικὴν καὶ τὴν Βοιωτίαν, ἐκινδύνευσεν ὅμως καὶ αὐτὸς ἐκ τούτου, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας Ἀλφόνσος Ε΄ διανοηθεὶς νὰ ἀνακτήσῃ τὰ ἀρχαῖα τοῦ οἴκου αὐτοῦ δίκαια ἐπὶ τοῦ δουκάτου Ἀθηνῶν ἐπέτρεψεν αὐτὰ τῷ 1422 εἰς τὸν Θωμᾶν Βεράλδον, ἂν καὶ οὗτος οὐδὲν φαίνεται σπουδαῖον διαπράξας ἵνα ἐγκατασταθῇ εἰς τὸ δουκᾶτον.

Ἀλλὰ πλείστη ἀναρχία ἐπεκράτει μάλιστα εἰς τὰς δυτικὰς μεταξὺ Δυρραχίου καὶ Ναυπάκτου χώρας. Ἡ Ἐνετία, ἀντὶ νὰ διαπράξῃ τι γενναῖον κατὰ τῶν ἀπὸ τῶν Τούρκων ἐπικειμένων κινδύνων, περιωρίζετο καὶ ἐνταῦθα, ὅπως καὶ ἐν Πελοποννήσῳ, εἰς τὸ νὰ καταλαμβάνῃ ὅσον ἐνδέχεται πλείονα ἐκ τῶν ὀχυρωτέρων παραλίων τῆς χώρας. Ἀφοῦ ὡς ἠξεύρομεν ἤδη, ἐγένετο κυρία τῆς Κερκύρας τῷ 1386, ἔπειτα, τῷ 1393, παρέλαβεν ἀπὸ τοῦ Γεωργίου Τόπια, τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Καρόλου, τὸ Δυρρά-

χιον καὶ τὰ περὶ τὸ Δυρράχιον παράλια, τῷ δὲ 1407 ἥρπασεν ἀπὸ τοῦ ἀλβανοῦ Σπάτα καὶ τὴν Ναύπακτον. Τῆς βορείου Ἀλβανίας ἦρχον πολλοὶ μικροὶ ἀλβανοὶ ἢ σλαῦοι ἡγεμονίσκοι, οἱ Ἀριανῖται, οἱ Μουσακοί, οἱ Βάλσαι, οἱ Δουκαγίν, οἱ Σπανοί, οἱ Καστριῶται, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἀπέκλινον πρὸς τοὺς Τούρκους, οἱ δὲ πρὸς τοὺς Ἑνετούς. Ἀλλά, ἐνῷ οἱ Ἑνετοὶ ἐκυρίευον τὰ παράλια, οἱ Τοῦρκοι ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσι μονίμως τὴν μεσόγαιαν. Ἰδίως δὲ τῷ 1415 ὁ Πὶρ Οὐμούρμπεϋς ἐκυρίευσε τὴν Κρόιαν καὶ ἐπέτρεψε τὴν ἡγεμονίαν αὐτῆς εἰς τὸν ἀλβανὸν ἀρνησίθρησκον Ἀιδδὶν Κλόπες, τοῦ ὁποίου μετ᾽ ὀλίγον θανόντος διεδέχθη τὴν ἀρχὴν ὁ υἱός του Κασάμπεϋς ἢ Ἀσάμπεϋς. Ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι ὁ δεσπότης Γκὶν Σπάτας ἀπεβίωσε τῷ 1400, ἀφοῦ περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς αὐτοῦ εἰρήνευσε πρὸς τὸν δεσπότην τῆς Ἠπείρου Ἰζαοῦ, οὐ μόνον ἀλλ᾽ ἔδωκε καὶ σύζυγον αὐτῷ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ Εἰρήνην, μετὰ τὸν θάνατον τῆς πρώτης τοῦ Ἰζαοῦ γυναικὸς Ἀγγελικῆς. Καὶ τὴν μὲν Ναύπακτον κατέλιπεν ὁ Σπάτας εἰς τὸν νόθον αὐτοῦ υἱὸν Παῦλον Βούαν Σπάταν, ὅστις ὅμως ἠναγκάσθη, ὡς πρὸ μικροῦ εἴπομεν, νὰ παραχωρήσῃ αὐτὴν μετά τινα ἔτη εἰς τὴν Ἑνετίαν, λαβὼν ἀντὶ τούτου σύνταξιν παρὰ τῆς πολιτείας ταύτης· τὰς δὲ λοιπὰς αὐτοῦ κτήσεις καὶ τὸν τίτλον τοῦ δεσπότου μετεβίβασεν ὁ Γκὶν Σπάτας εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Μορίκιον Βούαν Σγοῦρον (1), ὅστις κατ᾽ ἀρχὰς κατεπολεμήθη μὲν ὑφ᾽ ἑτέρου τινὸς ἡγεμονίσκου Βογκόου Ζάρδαρι, ἀλλ᾽ ἐπὶ τέλους κατίσχυσεν αὐτοῦ. Ἵνα δώσωμεν δ᾽ ἔννοιάν τινα τῆς ἀλλοκότου ἐθνολογικῆς συγχύσεως ἥτις ἐπεκράτει τότε εἰς τὰς χώρας ἐκείνας, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Βογκόης οὗτος ὀνομάζεται ἐν τοῖς ***Ἠπειρωτικοῖς Σερβαλβανιτοβουλγαρόβλαχος***. Ὁ δὲ Ἰζαοῦ ἀπέθανε τῷ 1403, καί, ἐπειδὴ υἱὸν δὲν κατέλιπε, κατέστησε κληρονόμον αὐτοῦ τὸν πλησιέστατον συγγενῆ του, τὸν δοῦκα Κάρολον Α΄ Τόκκον τῆς Λευκαδίας. Καὶ ὁ μὲν θεῖος τῆς χήρας αὐτοῦ Εἰρήνης Μορίκιος, προλαβὼν ἐγένετο κύριος τῶν Ἰωαννίνων ἀλλ᾽ ὁ Κάρολος δὲν ἠνέσχετο τὴν ἀδικίαν ταύτην. Ὁ Κάρολος Α΄ Τόκκος ἦτο ἡγεμὼν Κεφαλληνίας, Ζακύνθου, Λευκάδος καὶ Βονίτσης καὶ εἶχε νυμφευθῆ τὴν Φραγκίσκαν Ἀκκιαϊουόλην, θυγατέρα τοῦ Νερίου Α΄ τῶν Ἀθηνῶν, ἥτις πρεσβεύουσα τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνεξιθρησκίας ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐνεπνέετο ὁ πατὴρ αὐτῆς, ὑπεχρέωσε καὶ τὸν σύζυγόν της νὰ ἀσπασθῇ τὰς ἀρχὰς ταύτας ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ νὰ δεχθῇ πρὸ πάντων ὀρθόδοξον ἐπίσκοπον εἰς Λευκάδα. Ὅθεν ὁ Κάρολος ἀγαπώμενος ὑπὸ τῶν ὑπηκόων παρεσκευάσθη νὰ καταπολεμήσῃ τὸν ἅρπαγα τῆς κληρονομίας αὐτοῦ Μορίκιον Βούαν Σγοῦρον, καὶ τῷ μὲν 1405 ἐκυρίευσε τὸ Ἀνατολικὸν μετὰ τῶν πλουσίων αὐτοῦ ἰχθυοτροφείων, καὶ προσέτι τὸ Δραγομέστον, ἔπειτα δ᾽ ἐξηκολούθησεν ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὁτὲ μὲν πολεμῶν τὸν Σγοῦρον, ὁτὲ δὲ εἰρηνεύων πρὸς αὐτόν, καὶ ὁτὲ μὲν ἔχων σύμμαχον τὴν Ἑνετίαν, ὁτὲ δ᾽ ἀντιπράττουσαν, μέχρις οὗ ἀποθανόντος τῷ 1418 τοῦ Σγούρου κατέλαβε τελευταῖον ἅπασαν τοῦ Ἰζαοῦ τὴν κληρονομίαν, αὐτὸς μὲν ἐπονυμούμενος δεσπότης, ἡ δὲ σύζυγος αὐτοῦ βασίλισσα τῶν Ρωμαίων. Ὁ Κάρολος Α΄ κατέστη τότε εἷς τῶν ἰσχυροτέρων ἐν Ἑλλάδι Φράγκων ἡγεμόνων, διότι παρεκτὸς τῶν τριῶν

(1) Ἰδ. τὰ ἀνωτέρω περὶ Λέοντος Σγουροῦ λεγόμενα. Ἂν τὸ τοῦ ἐνταῦθα μνημονευομένου ***Μαυρικίου Βούα Σγούρου*** ὄνομα, τὸ Σγοῦρος δηλονότι, εἶναι ἀλβανικόν, ὡς *εἶναι* ἀναμφίβολον, ταὐτὸν πιθανώτατα τῷ παρὰ Χαλκοκονδύλῃ μνημονευομένῳ ἀλβανικῷ ὀνόματι ***Σκούρας***, τότε καὶ τὸ τοῦ Λέοντος Σγουροῦ τὸ ὄνομα θεωρητέον ἀλβανικόν, ἑλληνικῶς πως τετονισμένον. Πάντως δὲ ἐντεῦθεν καθίσταται πιθανώτατον ὅτι τὸ νῦν ἔτι τοσοῦτον ἐπιχωριάζον παρὰ τοῖς Ἑλληναλβανοῖς τῆς Σικελίας ὄνομα ***Σκυρὸς*** προῆλθεν οὐχὶ ἀπὸ τοῦ ἑλλην. ***σκληρὸς*** ἢ ***ἰσχυρός***, ὅπως πολλοὶ τῶν εἰρημένων Ἑλληναλβανῶν ἑρμηνεύουσι τὸ ὄνομα, ἀλλ᾽ ἀπὸ τοῦ Σγουρὸς ἢ ***Σκυρός***.

προαναφερθεισῶν μεγάλων Ἰονίων νήσων ἐκυριάρχει τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Ἄρτης καὶ τῆς λοιπῆς μεσημβρινῆς Ἀλβανίας. Ἥδρευε δὲ ἀλληλοδιαδόχως εἰς Κεφαλληνίαν, εἰς Ἰωάννινα καὶ εἰς Ἄρταν, καὶ ἀποθανὼν τῷ 1429 κατέλιπε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τὸν ἀνεψιόν του Κάρολον Β΄.

Ἑλληνικὴ ὑπογραφὴ τῆς Φραγκίσκης Ἀκκιαϊουόλη, συζύγου Καρόλου Α΄ Τόκκου, ἡγεμονίδος Κεφαλληνίας, Ζακύνθου, Λευκάδος, Ἠπείρου καὶ Ἀκαρνανίας, ἐπωνυμουμένης βασιλίσσης τῶν Ρωμαίων.

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὰς ἑλληνικὰς χώρας πράγματα, ὅτε τῷ 1421 ἀποθανόντος τοῦ Μωάμεθ Α΄ περιῆλθεν ἡ τῶν Ὀσμανιδῶν ἀρχὴ εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ Μουρὰτ Β΄. Κατ᾽ ἀρχὰς ὁ νέος σουλτάνος ἐφάνη διατεθειμένος νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰρηνικὴν τοῦ πατρός του πολιτείαν. Καὶ ὁ γέρων βασιλεὺς Μανουὴλ ἐφρόνει ὅτι τὸ συμφέρον τοῦ κράτους ἀπῄτει νὰ πολιτευθῇ εἰς τρόπον ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτήδειον νὰ συντηρήσῃ τὰς διαθέσεις ἐκείνας. Ἀλλ᾽ ὁ πρεσβύτερος υἱός του Ἰωάννης Παλαιολόγος, ὃν εἶχε παραλάβει συνάρχοντα, δὲν συνεμερίζετο τὴν συνετὴν ταύτην γνώμην καὶ κατέπεισε τὸν πατέρα του νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὸν Μουρὰτ Β΄ οἰκεῖόν τινα ἀντίπαλον, τὸν ἴδιον δηλαδὴ τούτου θεῖον Μουσταφᾶν. Ἐκ τούτου προέκυψε τῳόντι ἐμφύλιος μεταξὺ τῶν Τούρκων πόλεμος· ἀλλ᾽ ὁ Μουρὰτ καταβαλὼν τάχιστα τὸν συγγενῆ πολέμιον ἐπεχείρησεν ἀντεκδικούμενος τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1422 μετὰ δυνάμεως ἰσχυρᾶς. Ἡ πολιορκία αὕτη, περὶ ἧς σῴζεται διήγησις Ἰωάννου τοῦ Κανάνου, καὶ ἥτις διήρκεσε μῆνας τρεῖς, εἶναι μάλιστα ἀξιομνημόνευτος διὰ τὴν ἐν αὐτῇ γενομένην χρῆσιν τοῦ πυροβολικοῦ [1]. Ἐνῷ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ πρὸ αἰῶνος καὶ ἐπέκεινα μετεχειρίζοντο τὴν πυρίτιδα, ἐν τῇ Ἀνατολῇ Ἕλληνές τε καὶ Τοῦρκοι μόλις κατὰ τοὺς χρόνους τούτους μετεχειρίσθησαν αὐτήν. Ὁ Ἰωάννης ὁ Κανάνος ὀνομάζει τὰ πυροβόλα ***βουμπάρδους*** **καὶ** ***σκευάς*** [2]· ἀναφέρει τοιαῦτα καὶ παρὰ τοῖς πολιορκουμένοις καὶ παρὰ

(1) Κατὰ τὰ λεγόμενα ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Κρεσὺ τῇ συγκροτηθείσῃ τῷ 1348 μεταξὺ Ἄγγλων καὶ Γάλλων λέγεται ὅτι ἐγένετο τὸ πρῶτον ἡ χρῆσις πυροβόλων (*καννονίων*). Ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ λεγομένου Χρονικοῦ τοῦ Μεδιομάτρου νῦν (Metz) καθίσταται δῆλον ὅτι ἤδη τῷ 1324 ἦσαν ἐν χρήσει τὰ πυροβόλα, ξύλινα τὸ πλεῖστον, ἀλλὰ περιβεβλημένα τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν ἐλάσματα σιδηρᾶ.

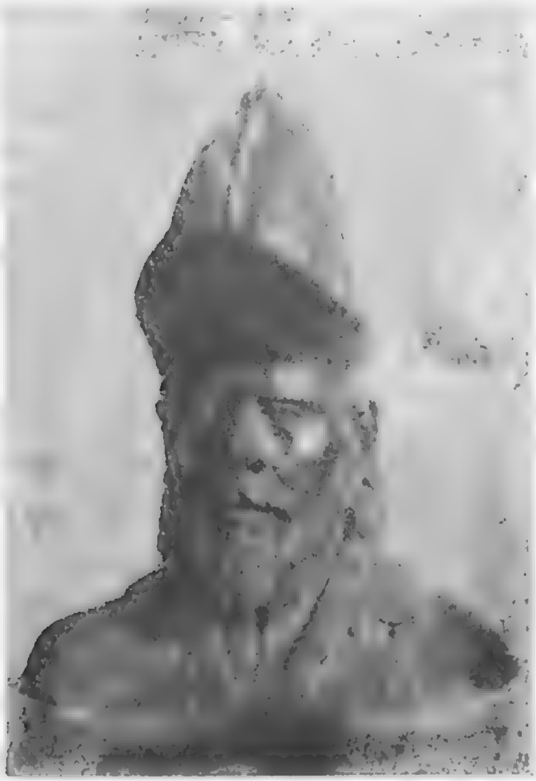
(2) Τοῦτο ἦν τὸ πρῶτον ὄνομα τοῦ πυροβόλου ἐν πάσαις ταῖς τότε εὐρωπαϊκαῖς γλώσσαις (Γαλλ. bombarde, γερμαν. boumbard ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ bombarda, ὀνόματος δεδομένου πρότερον εἰς πετροβόλους στρατιωτικὰς μηχανάς (ἐκ τοῦ λατ. bombus, ἑλλην. βόμβος). Ὕστερον ἐπεκράτησε τὸ ὄνομα canon (ἐκ τοῦ λατ. canna=κάλαμος, σῦριγξ, σωλήν).

τοῖς πολιορκηταῖς καὶ λέγει ὅτι τὰ τῶν πολιορκητῶν ἦσαν μὲν μεγάλα, οὐδεμίαν ὅμως ἐπροξένησαν σπουδαίαν βλάβην εἰς τὰ τείχη. Ἐν γένει δὲ ἡ ἀντίστασις τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπῆρξεν εὔστοχος, καὶ ἐπειδὴ συγχρόνως ὁ Μανουὴλ κατέπεισε δι' ἀδρᾶς χρηματικῆς καταβολῆς ἕνα τῶν ἀδελφῶν τοῦ Μουράτ, Μουσταφᾶν ὡσαύτως καλούμενον, νὰ στασιάσῃ, ὁ σουλτάνος, ἀφοῦ ἐπεχείρησεν ἔφοδον κατὰ τῆς πόλεως ἀποκρουσθεῖσαν διὰ πλείστης ὅσης γενναιότητος, ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν, ἵνα μεταβῇ εἰς Ἀσίαν καὶ ἀντιπαραταχθῇ κατὰ τοῦ δευτέρου τούτου ἀντιπάλου. Συγχρόνως ὅμως διέταξε τὸν μὲν Φιρούσμπεην νὰ στρατεύσῃ κατὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Δρακούλη, τὸν δὲ ἄρχοντα τῶν Βοδενῶν Τουραχὰν καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κασὲμ καὶ τοὺς υἱοὺς τοῦ Ἐβρενόσμπεϋ, οἵτινες ἐδέσποζον τῆς Μεγαλοβλαχίας, νὰ κυριεύσωσι τὴν Θεσσαλονίκην, καὶ ἔπειτα νὰ τραπῶσι κατὰ τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Ἀλβανίας. Καὶ ὁ μὲν Φιρούσπεϋς κατατροπώσας τὸν Δρακούλην ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν εἰρήνην ἐπὶ καταβολῇ διετοῦς φόρου καὶ πολλῶν δώρων, ὁ δὲ Τουραχάν, ἐπειδὴ οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλονίκης παρέδωκαν ἐν τῷ μεταξὺ αὐτὴν εἰς τοὺς Ἐνετούς, προετίμησε νὰ στρατεύσῃ κατὰ τῆς Πελοποννήσου, ἵνα καταβάλῃ μὲν αὐτόθι διὰ μιᾶς τούς τε Ἕλληνας καὶ τοὺς Λατίνους, ταπεινώσῃ δὲ τοὺς Ἐνετούς. Οἱ δύο ἄρχοντες τῆς δυτικῆς καὶ ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, Κάρολος καὶ Ἀντώνιος, ἠναγκάσθησαν νὰ συμπράξωσι μετ' αὐτοῦ, καὶ κατὰ Μάιον τοῦ 1423 ὁ Τουραχὰν ἄγων 25.000 ἀνδρῶν ὥρμησεν ἐπὶ τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου. Τὸ κατασκευασθὲν αὐτόθι τεῖχος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τοσαῦται ἀνηρτήθησαν ἐλπίδες, ἐξεπορθήθη τῇ 22 Μαΐου καὶ ὁ Τουραχὰν ὥρμησεν ἤδη ἀκωλύτως δῃῶν καὶ πορθῶν πρὸς τὸν Μυσθρᾶν, τὸ Λεοντάρι, τὸ Γαρδίκι καὶ τὴν Δαβιᾶν, κατετρόπωσε τῇ 5 Ἰουνίου τοὺς Ἀλβανούς, οἵτινες ἐπεχείρησαν ν' ἀντισταθῶσι, κατεκρεούργησεν 800 ἐξ αὐτῶν κατασκευάσας διὰ τῶν κεφαλῶν αὐτῶν πυραμίδα, καὶ ἔπειτα ἐπέστρεψεν εἰς Θεσσαλίαν συνεπαγόμενος 6.000 δούλων, ὧν τὸ τέταρτον συνελήφθη ἐξ ἐνετικῶν πόλεων.

Τούτων γενομένων ἐν Εὐρώπῃ, ὁ Μουρὰτ Β' κατέβαλεν οὐδὲν ἧττον εὐχερῶς τὸν ἀδελφόν του ἐν Ἀσίᾳ, ἀλλὰ δὲν ἐπανέλαβε τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀποθάνει αὐτόθι ὁ γέρων βασιλεὺς Μανουήλ, ὁ δὲ διαδεξάμενος τὴν ὅλην ἀρχὴν Ἰωάννης Β' αἰσθανθεὶς τὴν ἀνάγκην φιλικωτέρων σχέσεων πρὸς τὸν ἰσχυρὸν αὐτοῦ γείτονα ἀπεφάσισε νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς αὐτὸν διὰ πάσης θυσίας· καὶ ἐνῷ ὁ πατήρ του ἀπὸ τῆς περὶ Ἄγκυραν μάχης δὲν ἐπλήρωνε πλέον φόρον εἰς τὴν Πύλην καὶ εἶχε μάλιστα ἐπιτύχει τὴν εἰς αὐτὸν ἀπόδοσιν οὐκ ὀλίγων ἐν Θρᾴκῃ πόλεων, ὁ Ἰωάννης Β', ἀφοῦ ἀνοήτως προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τοῦ Μουρὰτ Β', μὴ παρασκευασθεὶς δεόντως εἰς τὸν κατ' αὐτοῦ πόλεμον, ἠναγκάσθη τώρα νὰ παραδώσῃ εἰς αὐτὸν ἁπάσας ἐκείνας τὰς πόλεις πλὴν τῆς Δέρκου, τῆς Μεσημβρίας καὶ τοῦ Ζητουνίου (ὅπερ ὁ Στραβομύτης Κανταχουζηνὸς εἶχε γενναίως ὑπερασπίσει κατὰ τοῦ Τουραχάν), ὑπεχρεώθη νὰ μὴ ἀνοικοδομήσῃ τὸ τεῖχος τοῦ Ἰσθμοῦ καὶ ἐπὶ τέλους συνωμολόγησε τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου 300.000 ἄσπρων, ἤτοι 3.000 δουκάτων, κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Mouradja ἐκτίμησιν τῆς τότε ἀξίας τῶν ἄσπρων.

Ὁ Μουρὰτ Β' ἐπιτυχὼν τοσοῦτον ἐπωφελεῖς συνθήκας δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐφ' ἱκανὰ ἔτη ἐδέησε νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπου δὲν εἶχεν εἰσέτι παντελῶς ἐκλίπει ἡ ἀνωμαλία τῶν πραγμάτων ἡ ἐπελθοῦσα ὡς ἐκ τῆς περὶ Ἄγκυραν καταστροφῆς τοῦ Βαγιαζήτ. Ἐν διαστήματι λοιπὸν ἓξ περίπου ἐτῶν ὁ Μουρὰτ Β' ἀφῆκεν ἀνενοχλήτους τοὺς ἐν Εὐρώπῃ χριστιανούς, παρεκτὸς ὅτι, τῷ 1428, ὠφελούμενος ἐκ τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπελθόντος θανάτου τοῦ δεσπότου Σερβίας Στεφάνου Λαζάροβιτζ καί τινος ἔριδος μεταξὺ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ

Γεωργίου Βράγκοβιτζ καὶ τῶν Οὔγγρων, ἐκυρίευσε τὰ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος δύο ὀχυρὰ φρούρια Κόλουμβαζ καὶ Κρούζοβαζ. Δυστυχῶς καὶ πάλιν οἱ χριστιανοὶ ὀλίγον ὠφελήθησαν ἐκ τῆς ἐπιτραπείσης αὐτοῖς ἀνέσεως, ἵνα παρασκευασθῶσι δεόντως εἰς τοὺς ἀναποφεύκτως ἐπικειμένους νέους ἀγῶνας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ ἐν Πελοποννήσῳ κυριαρχία τῶν Ναυαραίων κατελύθη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων. Ἐξέλιπον δὲ καὶ τὰ πλεῖστα ἄλλα ἴχνη τῆς αὐτόθι φραγκοκρατίας, διότι εἷς μὲν τῶν ἀδελφῶν τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου, ὁ Κωνσταντῖνος, συζευχθεὶς τὴν ἀνεψιὰν τοῦ Καρόλου Τόκκου, ἔλαβε προῖκα τὴν εἰς τοῦτον ἀνήκουσαν Γλαρέντζαν· καὶ ἔπειτα κυριεύσας τῷ 1430 τὰς Πάτρας κατέλυσε τὴν αὐτόθι ὑφισταμένην αὐτόνομον φραγκικὴν ἡγεμονίαν. Ἕτερος δὲ ἀδελφός, ὁ Θωμᾶς, εἰς ὃν ὁ ἐν Μυσθρᾷ ἄρχων Θεόδωρος Β΄ (ὁ μετὰ Ἰωάννην πρεσβύτερος τούτων ἀδελφός) ἐπέτρεψε τὰ Καλάβρυτα, κατατροπώσας περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους τὸν Κεντουριώνην Ζαχαρίαν εἰς Χαλανδρίτζαν, ἠνάγκασεν αὐτὸν νά τῳ δώσῃ σύζυγον τὴν θυγατέρα του Εἰρήνην, καὶ ὡς προῖκα τὸ πριγκιπᾶτον τῆς Ἀχαΐας. Ἔκτοτε λοιπὸν πᾶσα ἡ Πελοπόννησος ἀνέκτησε τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς, ἐξαιρέσει τῶν κατεχομένων πάντοτε ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, Μεθώνης, Κορώνης, Ναυπλίου καὶ Ἄργους· οὐχὶ ὅμως καὶ τῆς Μονεμβασίας, διότι ἐν τῷ μεταξὺ τὸ ἰσχυρὸν τοῦτο φρούριον εἶχε περιέλθει πάλιν εἰς τοὺς ἡμετέρους. Ἀλλ' ἡ χερσόνησος παρέμεινε διῃρημένη μεταξὺ τῶν προαναφερθέντων τριῶν βασιλοπαίδων, οἵτινες ἐδιχονόουν πρὸς ἀλλήλους.

Ἰωάννης Β' Παλαιολόγος
(Χαλκῆ προτομὴ εὑρισκομένη ἐν τῷ Βυργιανῷ Μουσείῳ προπαγάνδας ἐν Ρώμῃ)

Ἡ εὐτυχεστέρα ἑλληνικὴ χώρα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦτο ἴσως ἡ Ἀττικὴ καὶ ἡ Βοιωτία. Ὁ ἄρχων αὐτῆς Ἀντώνιος Α΄, ὅστις εἶχε συζευχθῆ Ἑλληνίδα, τὴν θυγατέρα Ἕλληνός τινος ἐν Θήβαις ἱερέως, δὲν ἔπαυσε κηδόμενος ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τῶν ὑπηκόων αὐτοῦ, ἐκάλλυνε τὰς Ἀθήνας διὰ νέων οἰκοδομῶν, ἔστρωσεν ἢ ἐπεσκεύασεν ὁδοὺς καὶ ἐπεμελήθη τὰς τέχνας ὡς γνήσιος ἐραστὴς τῆς ἀρχαιότητος, ἐπιχειρήσας πρὸς τοῖς ἄλλοις ποικίλας ἀνασκαφάς. Ἀλλά, ἐνῷ ἐπολιτεύετο τοιουτοτρόπως, ἐτέλει φόρον εἰς τὰς Ὀσμανίδας καὶ ἠναγκάζετο, ὅπως καὶ ὁ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἄρχων Κάρολος, νὰ ὑπακούῃ εἰς τὰς διαταγὰς αὐτῶν, κυρίων ὄντων ὅλης τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ἐξαιρέσει τῆς Θεσσαλονίκης, ἣν εἴδομεν περιελθοῦσαν πρό τινων ἐνιαυτῶν εἰς τοὺς Ἐνετούς. Τὸ δὲ παραδοξότερον εἶναι ὅτι οὐδ' οἱ Ἐνετοὶ ἐφρόντισαν ν' ἀσφαλίσωσι τὴν με-

γάλην ταύτην πόλιν τὴν τοσοῦτον εὐχερῶς ὑπ' αὐτῶν κυριευθεῖσαν. Ὄχι διότι ἐφειδωλεύθησαν ἐπὶ τούτῳ χρημάτων· ἕνεκα τῆς κατοχῆς τῆς Θεσσαλονίκης ἐδαπάνησαν 700.000 δουκάτων, ἤτοι ὑπὲρ τὰ 9.000.000 δραχμῶν, αἵτινες ἤθελον ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 40 περίπου ἑκατομμύρια. Ἀλλὰ δὲν ἐννοοῦμεν τῇ ἀληθείᾳ εἰς τί ἐδαπάνησαν τὰ χρήματα ταῦτα, διότι βεβαίως οὔτε ναυτικὴν μοῖραν αὐτόθι συνετήρουν οὔτε φρουρὰν ἀποχρῶσαν, οὔτε τὰ τείχη δεόντως ἠνώρθησαν· ὥστε, ὅτε τῷ 1430 ὁ Μουρὰτ Β΄ ρυθμίσας ἐπὶ τέλους τὰ κατὰ τὴν Ἀσίαν πράγματα ἀπεφάσισε νὰ κυριεύσῃ σπουδαίως τὴν πόλιν ταύτην, ἡ Θεσσαλονίκη εὑρέθη ἐντελῶς πρὸς ἄμυναν ἀπαράσκευος.

Περὶ τῆς τρίτης ταύτης μεγάλης πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης ἔχομεν, ὡς καὶ περὶ τῶν δύο προηγουμένων (τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Νορμαννῶν, Κεφ. Β΄βιβλ. ΙΑ΄ καὶ Κεφ. Ε΄ βιβλ. ΙΒ΄τοῦ Δ΄ τόμ.), ἰδίαν πραγματείαν ἐπιγραφομένην ***Ἰωάννου Ἀναγνώστου διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης, συντεθεῖσα πρός τινα τῶν ἀξιολόγων πολλάκις αἰτήσαντα περὶ ταύτης, ἐν ἐπιτόμῳ.*** Ἐκ τῆς διηγήσεως ταύτης συνάγεται προδήλως ὅτι οἱ Ἕλληνες πάλιν ἔπραξαν πολὺ μᾶλλον τὸ καθῆκον αὐτῶν ἐν τῇ κρισίμῳ ταύτῃ ὥρᾳ ἢ οἱ Ἐνετοί, οἵτινες καὶ ὤφειλον καὶ ἠδύναντο νὰ σώσωσι τὴν πόλιν. Οἱ Ἕλληνες τῆς Θεσσαλονίκης κάτοικοι δὲν εἶχον πολλὰς ἀφορμὰς νὰ εἶναι εὐχαριστημένοι ἐκ τῆς ἑξαετοῦς ἐνετικῆς διοικήσεως, διότι πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἔπαθον τὰ πάνδεινα καὶ πολλοὶ ἰδίως ἐξωρίσθησαν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι συνενοοῦντο μετὰ τῶν Τούρκων. Καὶ ὅμως, ἅμα ἀγγελθέντος ὅτι πλησιάζει ὁ τουρκικὸς στρατός, προσῆλθον ἅπαντες προθύμως ἐπὶ τὰ τείχη. Ἀλλὰ τί τὸ ὄφελος! Καταληφθέντων τῶν τειχῶν, εὑρέθη ἐπὶ δύο καὶ τρεῖς ἐπάλξεις εἷς ἀνὴρ ἱστάμενος· τοσοῦτον ἐκτενὴς μὲν ἦτο ὁ περίβολος, εὐάριθμοι δὲ κατήντησαν οἱ ἐνοικοῦντες, καὶ τούτων δὲ οἱ πλείους ἦσαν ἄοπλοι. Οἱ Ἐνετοὶ εἶχον μὲν ἐπιχειρήσει ἐπισκευάς τινας τοῦ τείχους ἀλλ' ἔπρεπεν ἢ φρουρὰν ἀποχρῶσαν νὰ φέρωσιν ἢ νὰ περιστείλωσι τὸ τεῖχος εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐπαρκῶσι πρὸς ἄμυναν αὐτοῦ οἱ κάτοικοι. Μηδέτερον δὲ τούτων πράξαντες ἐξέθηκαν τὴν πόλιν εἰς πρόδηλον καταστροφήν. Ἐν τούτοις ὁ Μουρὰτ Β΄ πλησιάσας προέπεμψε χριστιανούς τινας ἐπισήμους ἐξ ἑτέρων πόλεων, οἵτινες ἔξωθεν τῶν ἐπάλξεων ἱστάμενοι συνεβούλευσαν τοὺς κατοίκους νὰ ἐξεγερθῶσι κατὰ τῶν Ἐνετῶν καὶ νὰ παραδώσωσι τὴν πόλιν, ἀποφεύγοντες τὰς συμφορὰς τῆς ἁλώσεως. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐπείσθη εἰς τὰς συμβουλὰς ταύτας, καί, ἅμα περιζωσθείσης τῆς πόλεως, πάντες ἔδραμον ἐπὶ τὸ τεῖχος μετὰ ζήλου πολλοῦ πρὸς τὸν ἀγῶνα παρασκευαζόμενοι. Οἱ δ' Ἐνετοὶ ἐπέμειναν οὐδὲν ἧττον δυσπιστοῦντες. ὥρισαν χωριστὰς θέσεις εἰς τοὺς εὐαρίθμους αὐτῶν ἰδίους στρατιώτας, χωριστὰς δὲ εἰς τοὺς Ἕλληνας, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τάξαντες ἴδιόν τι στρατιωτικὸν σῶμα ἐκ ληστῶν παντοδαπῶν συγκεκροτημένον ἠπείλησαν θάνατον εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς, ἐὰν μελετήσωσι προδοσίαν, ὡσὰν δὲν ἦτο εὐκολώτατον εἰς τοὺς ἡμετέρους φυλάττοντας κατ' ἰδίαν πλεῖστα μέρη τοῦ ἐκτενοῦς περιβόλου νὰ συνεννοηθῶσιν ἐν πάσῃ ἀνέσει μετὰ τῶν Τούρκων, ἵνα εἰσαγάγωσιν αὐτοὺς εἰς τὴν πόλιν πρὶν ἢ νοήσῃ τι ἡ ἐνετικὴ φρουρά. Καὶ δευτέραν φορὰν ὁ Μουράτ, ἀφοῦ ἤδη περιέζωσεν ἀπὸ ξηρᾶς τὸ φρούριον διὰ τῆς πολυαρίθμου αὐτοῦ στρατιᾶς, ἐξέπεμψε κήρυκας ὑποσχόμενος ἐλευθερίαν καὶ ἄλλας προνομίας εἰς τοὺς Ἕλληνας, ἐὰν παραδώσωσι τὴν πόλιν, ἀπειλῶν δὲ δεινότατα, ἐὰν δὲν πεισθῶσιν εἰς τοῦτο. Ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη αὖθις· καὶ τότε ἐπελήφθη τῆς πολιορκίας. Εἰς τὴν πολιορκίαν ταύτην ἐγένετο πάλιν χρῆσις τοῦ πυροβολικοῦ. Περὶ τούτου ὁμιλῶν ὁ Ἰωάννης Ἀναγνώστης, πρῶτος, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, ἀναφέρει ρητῶς τὴν πυρίτιδα ὀνομάζων αὐτὴν

σκευὴν καὶ **βοτάνην** (¹) ὅπως καὶ ὁ μετ' ὀλίγον περιγράψας τὴν τελευταίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολιορκίαν Κριτόβουλος ὁ λήμνιος. Εἶναι δὲ ἀξιοσημείωτο ἡ λέξις **βοτάνη**, κατὰ τοῦτο μάλιστα, ὅτι φαίνεται μετάφρασις τῆς γερμανικῆς Kraut, ἥτις σημαίνει καὶ τὴν βοτάνην καὶ τὴν πυρίτιδα. Ἀλλά, ἐπιφέρει ὁ Ἀναγνώστης, τῆς σκευασίας ταύτης «ἦχον μὲν ἠκούομεν μόνον, ἔργον δὲ οὐδέποτ' εἴδομέν τι λαμπρόν», ὥστε ὁ πόλεμος διεξήχθη μᾶλλον διὰ τῶν ἀρχαιοτέρων ὅπλων καὶ ἰδίως διὰ τῶν βελῶν καὶ τῶν ἑλεπόλεων. Ἡ ἐπίθεσις ἐγένετο πεισματωδεστάτη ἐπὶ τρεῖς ὅλας ἡμέρας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἄμυνα ὑπῆρξεν οὐδὲν ἧττον γενναία. «Αὐτίκα δὲ καὶ ἡμεῖς, ὡς ἐφικτόν, διανέστημεν, καὶ ὅλοι τοῦ πολεμεῖν γεγενήμεθα καὶ τεθνάναι. Καὶ τοῦτο μὲν ἄνδρες, γυναῖκες δὲ καὶ αὐτῶν τῶν ἐπιφανῶν ἡμῖν ἀνδρικῶς συνεφήπτοντο τοῦ πολέμου, λίθους ὅλῃ ψυχῇ πρὸς ἄμυναν τῶν ἐπιόντων κομίζουσαι. Πολλαὶ δὲ καὶ ὅτι γυναῖκες ἦσαν ἐπιλαθόμεναι τὰ τῶν ἀνδρῶν ἐπεδείκνυντο συμπαριστάμεναί τε τούτοις καὶ στερρῶς κατ' αὐτοὺς ἀγωνίζεσθαι προθυμούμεναι». Δυστυχῶς ὅμως τὴν τρίτην ἡμέραν οἱ ἑνετοὶ προσθέντες εἰς τὰ πολλὰ αὐτῶν προηγούμενα ἁμαρτήματα καὶ ἕτερον παρέτρεψαν μέρος τῆς ἰδίας φρουρᾶς ἀπὸ τοῦ κατὰ τὴν ξηρὰν, περιβόλου εἰς τὸ περὶ τὴν θάλασσαν φρούριον. Ἡ διάταξις αὕτη ἦτο τφόντι αἰσχρά, καὶ τοῦτο διὰ πολλοὺς λόγους. Ἐν πρώτοις ἐγένετο προδήλως, ἵνα ἀσφαλίσωσι τὴν μελετωμένην διὰ θαλάσσης φυγήν των, ἀπεφάσισαν δὲ νὰ φύγωσι καὶ νὰ ἐγκαταλείψωσι τοὺς ἰθαγενεῖς εἰς τὴν τύχην των, ἐνῷ πρὸ δύο ἡμερῶν ἠπείλουν αὐτοὺς θάνατον, ἐὰν πεισθῶσι νὰ συνθηκολογήσωσι πρὸς τὸν σουλτάνον, σῴζοντες τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὰς κτήσεις. Πλὴν τούτου δὲν εἶπον τοὐλάχιστον εἰς τοὺς κατοίκους ὅτι ὑποχωροῦσιν ἐκ τῶν τειχῶν ἵνα ἀσφαλίσωσι τὸν λιμένα, ὥστε τὸ πρᾶγμα ὑπελήφθη ὡς φυγή, καὶ τούτου ἕνεκα πολλοὶ τῶν ἡμετέρων περὶ μέσας νύκτας ἀπελπισθέντες κατέλιπον ὡσ· ύτως τὰ τείχη καὶ ἀπῆλθον οἴκαδε. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε τὴν τετάρτην ἡμέραν, ἥτις ἦτο ἡ 29 Μαρτίου, ὁ Μουρὰτ διέταξεν ἔφοδον, διακηρύξας ὅτι καταλείπει ὡς λείαν εἰς τὸν στρατὸν ἅπαντας τοὺς κατοίκους καὶ ἅπασαν τὴν κινητὴν αὐτῶν περιουσίαν, ἐπιφυλάττων ἑαυτῷ μόνην τὴν πόλιν. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἅλωσις ἀπέβη ἀναπόφευκτος· καὶ ἐνῷ περὶ μέσας νύκτας τῆς προτεραίας τινὲς τῶν περὶ τὸν Μουρὰτ κηδόμενοι τῆς σωτηρίας τῶν κατοίκων ἀνήγγειλαν εἰς αὐτοὺς τήν τε ἔφοδον καὶ τὸ μέγεθος τῆς μελλούσης νὰ ἐπιχειρήσῃ αὐτὴν στρατιᾶς, οὐδὲν ἧττον οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ἐπέμειναν ἀγωνισθέντες τὸ κατὰ δύναμιν καὶ τὴν τετάρτην ταύτην ἡμέραν. Ἀλλ' ἦσαν τοσοῦτον εὐάριθμοι καὶ τὰ τείχη ἦσαν ἐνιαχοῦ τοσοῦτον σαθρὰ ὥστε ἐπὶ τέλους οἱ πολέμιοι εἰσήλασαν εἰς τὴν πόλιν. Πολλοὶ τότε τῶν κατοίκων ἐτράπησαν πρὸς τὸν αἰγιαλὸν ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ σωθῶσι διὰ τῶν αὐτόθι εὑρισκομένων πλοίων, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῶν ἑνετῶν, οἵτινες ἐπεφύλαξαν εἰς ἑαυτοὺς μόνον τὸν τοιοῦτον τῆς σωτηρίας τρόπον, οἱ δὲ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ νικητοῦ. Ἡ ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἀρξαμένη λεηλασία, ἁρπαγὴ καὶ δήωσις ἀπέβη φοβερά. Οἱ στρατιῶται τοῦ Μουρὰτ δὲν ἐσεβάσθησαν οὐδὲ ναοὺς οὐδὲ τάφους (καὶ μήπως εἶχον ἄλλοτε

(¹) Ἀλλὰ *βοτάνη* ἐλέγετο κοινῶς ἡ πυρῖτις παρὰ τοῖς ἡμετέροις. Παρὰ τοῖς ἑλληνοφώνοις τοῦ Ἀντιταύρου (ἰδίως παρὰ τοῖς Φαρασιώταις) ἡ πυρῖτις σήμερον ἔτι καλεῖται *χορτάρι*. Καὶ ἐν τῇ τουρκικῇ δὲ ἡ αὐτὴ λέξις *οτ* σημαίνει καὶ *χόρτον* καὶ πυρίτιδα, οτ—τας=πυρίτης λίθος· ἡ πυρῖτις δὲ ἰδιαιτέρως λέγεται καὶ *αγήζ—οτί* ἤτοι πυρῖτις τοῦ στόματος, τοῦ σωλῆνος δηλονότι τοῦ *πυροβόλου*, ἐξ οὗ τὸ ἀγιζότι=δόλωμα). Ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρονογράφους τοῦ 15 αἰῶνος τὰ μὲν κανόνια, κοινῶς λεγόμενα *πυροβόλα*, καλοῦνται *βομβάρδοι* ἢ *λουμπάρδαι*, *ψαροβοτάναι*, *τηλεβόλοι*, *χωνεῖα*, τὰ δὲ τουφέκια λεγόμενα *τουφέξι*, *τουφέκιον*, *τόφακες*, *καταπέλτης διάπυρος*. (Περὶ ἄλλων ὁμοίων ὀνομασιῶν ἴδ. κατωτέρω ἐν τῷ κειμένῳ αὐτῷ τοῦ βιβλίου).

σεβασθῇ οἱ Λατῖνοι ἢ τάφους ἢ ναοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Θεσσαλονίκῃ;). Ἐπὶ τέλους ἔλαβεν ὁ Μουρὰτ οἶκτον τῆς πόλεως καὶ οὐ μόνον διέταξε τὴν παῦσιν τοῦ κακοῦ ἀλλ' ἐξαγαγὼν τὴν στρατιὰν ἐκτὸς τῆς Θεσσαλονίκης πρῶτον μὲν ἐλύτρωσεν ἐξ ἰδίων τινὰς τῶν ἐπισημοτέρων αἰχμαλώτων, ἔπειτα δὲ ἀπέδωκε τὴν ἐλευθερίαν εἰς πάντας ὅσοι ἠδυνήθησαν νὰ ἐξαγοράσωσιν ἑαυτοὺς ἢ ἐξηγοράσθησαν ὑπ' ἄλλων χριστιανῶν, καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Σέρβων, καταβαλόντος ἐπὶ τούτῳ οὐκ ὀλίγον χρυσίον. Βεβαίως οἱ πλειότεροι τῶν ἀπαχθέντων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ λυτρωθῶσιν, ἀλλ' ὁπωσδήποτε οὐκ ὀλίγοι τῶν κατοίκων ἐπανῆλθον εἰς Θεσσαλονίκην καὶ ἀνέκτησαν τὰς οἰκίας αὐτῶν καὶ εἴ τι ἄλλο ἀκίνητον εἶχον. Προσεκλήθησαν δὲ καὶ οἱ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐκ Θεσσαλονίκης ἀπελθόντες νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ ἀπολαύσωσι τὰ οἰκεῖα. Ἐκ τῶν ναῶν δὲν μετεβλήθησαν τότε εἰς τζαμία εἰμὴ δύο, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ἀφῃρέθησαν μόνον χίλιαι μαρμάριναι πλάκες, αἵτινες ἐστάλησαν εἰς Ἀδριανούπολιν, ἵνα χρησιμεύσωσιν εἰς κατασκευὴν τοῦ αὐτόθι ἀνεγερθέντος τότε βαλανείου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετὰ δύο ἢ τρία ἔτη ἐπανελθὼν ὁ Μουρὰτ εἰς Θεσσαλονίκην ἐδήμευσε μὲν ἁπάσας τὰς οἰκίας καὶ ἅπαντα τὰ κτήματα ὅσων ἔλειπον οἱ κύριοι, καὶ τὰς καλλίστας καὶ πλουσιωτέρας τῶν μονῶν, καὶ ἅπαντας τοὺς ναοὺς ἐκτὸς τεσσάρων, οἵτινες καὶ μόνοι ἔμειναν εἰς τοὺς χριστιανούς· εἰσήγαγε δὲ εἰς τὴν πόλιν καὶ περὶ τοὺς χιλίους Τούρκους μεταναστεύσαντας ἐκ Γενιτζῶν, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ πόλις παρέμεινε κατὰ μέρος ἑλληνική. Οἱ δ' Ἑνετοί, οἵτινες δὲν ἐφρόντισαν νὰ σώσωσι τὴν Θεσσαλονίκην, κατέλαβον μετὰ τὴν ἅλωσιν αὐτῆς τὸ ἀσιανὸν φρούριον τῶν Δαρδανελλίων, ἔσφαξαν τὴν φρουρὰν αὐτοῦ καὶ κατέλυσαν τὰ τείχη (¹). Μεθ' ὃ συνωμολογήθη εἰρήνη μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ Μουράτ. Ἀλλ' ἕτεροι πάλιν Φράγκοι ἐγένοντο μετ' οὐ πολὺ παραίτιοι τῆς ἁλώσεως ἄλλης μεγάλης ἑλληνίδος πόλεως, τῶν Ἰωαννίνων.

Εἴπομεν ἀνωτέρω ὅτι τὸν δεσπότην Ρωμαίων (ἤτοι τῆς Ἠπείρου, τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος, τῆς Λευκάδος, Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου) Κάρολον Α΄ Τόκκον, ἀποθανόντα τῷ 1429, εἶχε διαδεχθῇ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Κάρολος Β΄. Ἀλλ' ὁ Κάρολος Α΄, ὅστις γνήσιον υἱὸν οὐδένα κατέλιπεν, εἶχε πέντε νόθους, τοὺς ὁποίους ἐφρόντισε μὲν ἅπαντας νὰ ἀποκαταστήσῃ εἰς τὰ ἐν Ἀκαρνανίᾳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ κτήματα αὐτοῦ, ἐξ ὧν ὅμως ὁ πρῶτος καλούμενος Μέμνων, δυσαρεστηθεὶς διότι προετιμήθη ὁ ἐξάδελφός του ὡς πρὸς τὴν ὅλην διαδοχήν, δὲν ἐδίστασε ν' ἀποταθῇ πρὸς τὸν Μουρὰτ Β΄ πολιορκοῦντα τότε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν βοήθειαν αὐτοῦ πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ πατρῴου κλήρου. Ὅθεν, ἅμα κυριευθείσης τῆς Θεσσαλονίκης, διέταξεν ὁ Μουρὰτ τὸν στρατηγὸν τῆς Εὐρώπης Καρὰ Σινάμπεϋν νὰ προελάσῃ μετὰ τοῦ Μέμνονος κατὰ Καρόλου τοῦ Β΄ καὶ ὑποτάξῃ αὐτόν. Ὁ Σινάν, ἀφοῦ ἐδῄωσε τὴν Αἰτωλίαν, ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῶν Ἰωαννίνων καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τῆς μερίδος τῶν κατοίκων ὅσοι ἀπετροπιάζοντο τὴν λατινικὴν κυριαρχίαν ἠνάγκασε τῇ συνδρομῇ αὐτῶν τὸν Κάρολον Β΄ νὰ συνθηκολογήσῃ τῇ 9 Ὀκτωβρίου 1430. Ὁ Σινὰν ὑπέσχετο εἰς τὸν μητροπολίτην, εἰς τὸν

(¹) Διαρκούσης τῆς πολιορκίας τῆς Θεσσαλονίκης ἢ μικρὸν μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως ταύτης ἐνεφανίσθησαν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Μουρὰτ Β΄ ἀπεσταλμένοι τῶν ἱερῶν μονῶν τοῦ ἁγιωνύμου ὄρους Ἄθω καὶ προσήνεγκον αὐτῷ τὴν ὑποταγὴν τῆς ἱερατικῆς αὐτῶν πολιτείας. Ὁ ὀθωμανὸς μονάρχης εὐμενῶς ἐδέξατο τοὺς ἀπεσταλμένους καὶ ἀνεγνώρισε καὶ ἐπεκύρωσε πάντα τὰ δικαιώματα καὶ προνόμια, ὧν ἀπέλαυεν ἡ ἱερὰ πολιτεία ἐπὶ τῶν ἑλλήνων αὐτοκρατόρων. Οὕτω δὲ τὸ Ἅγιον Ὄρος μετὰ τῶν πολυαρίθμων ἱερῶν μονῶν καὶ σκητῶν καὶ κελλίων καὶ τῆς ἱερᾶς κοινότητος ἔμεινεν ἱερὸν καὶ ἀπαραβίαστον ἐπὶ αἰῶνας (πλὴν βραχείας τινὸς περιόδου, 1821—32) ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῶν ὀθωμανῶν ἡγεμόνων.

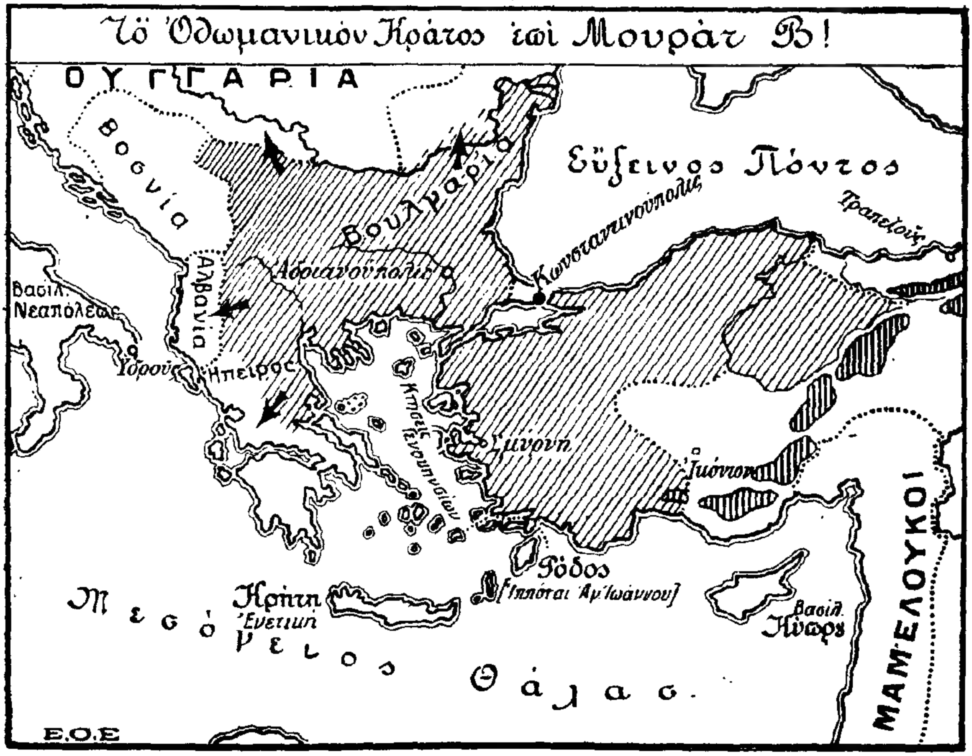
καπετὰν Στρατηγόπουλον καὶ τὸν τούτου υἱὸν Παῦλον, καὶ εἰς τοὺς ἐπισημοτάτους τῶν σλαυαλβανῶν προυχόντων, τὴν διατήρησιν τῶν ἀρχαίων αὐτῶν προνομίων, ἀπαιτήσας ὅμως παρὰ τῆς πόλεως τὴν πληρωμὴν χαρατσίου καὶ τὴν πιστὴν ὑποταγὴν εἰς τὸν σουλτάνον. Οὕτω τὰ Ἰωάννινα περιῆλθον ἔκτοτε εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν. Ὁ δὲ Κάρολος Β΄, καλούμενος τοῦ λοιποῦ δεσπότης Ἄρτης, διετήρησε τὰς λοιπὰς αὐτοῦ κτήσεις, τάς τε ἠπειρωτικὰς καὶ τὰς νησιωτικάς, ἐπὶ πληρωμῇ φόρου, καὶ ὑπεχρεώθη προσέτι νὰ παραχωρήσῃ μέρος τῆς Αἰτωλίας εἰς τοὺς νόθους τοῦ Καρόλου Α΄, οἵτινες ἀνεγνώρισαν ὡσαύτως τὴν κυριαρχίαν τοῦ σουλτάνου· ὥστε οὗτοι οὐδὲν σπουδαῖον πλεονέκτημα ἐκτήσαντο ἐκ τῆς ἐπεμβάσεως ἣν προεκάλεσαν, καὶ ἐγένοντο παραίτιοι τοῦ νὰ ἐπεκταθῇ μέχρι τῶν χωρῶν τούτων ἡ τῶν Ὀσμανιδῶν ἐξουσία.

Ἐν τούτοις ἐπὶ δεκαετίαν καὶ ἐπέκεινα ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἰωαννίνων ὁ Μουρὰτ Β΄ δὲν ἠνώχλησε πάλιν οὔτε τὴν Κωνσταντινούπολιν οὔτε τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας. Ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἐν μέρει μὲν εἰς τὸν ἐν Ἀσίᾳ ἡγεμόνα τῶν Καραμανίων, πρὸ πάντων δὲ εἰς τὴν Σερβίαν, τὴν Οὐγγαρίαν καὶ τὴν Ἀλβανίαν· διότι ᾐσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ ἀποχωρήσῃ ὅσον ἔνεστι τὰς βορείους ταύτας καὶ δυτικὰς χώρας ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν καὶ ἀνατολικῶν, ἤξευρε δὲ προσέτι τὴν μυστικὴν συνεννόησιν ἥτις ὑφίστατο ἰδίως μεταξὺ τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας καὶ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Καραμανίων καὶ ἥτις προεκάλεσε τότε νέον τοῦ τουρκομανικοῦ ἐκείνου δυνάστου πόλεμον καὶ νέαν αὐτοῦ ταπείνωσιν. Εἶναι περιττὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι κατὰ τὸ σύνηθες οὔτε οἱ Ἕλληνες οὔτε οἱ Φράγκοι ἐφρόντισαν νὰ ὠφεληθῶσιν ἀποχρώντως ἐκ τῆς ἐπιτραπείσης αὐτοῖς ὑπὸ τῶν περιστάσεων ὁπωσοῦν μακρᾶς ἀνακωχῆς. Ὁ μὲν Ἰωάννης Παλαιολόγος ἤλπισεν αὖθις τὰ πάντα ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης· ὅ,τι μόνον λόγου ἄξιον ἔπραξεν εἶναι ὅτι ἀνεκαίνισεν ἅπαν τὸ ἐξώτερον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τεῖχος, ὅπως μαρτυροῦσιν αἱ μέχρι τοῦ νῦν σῳζόμεναι εἰς ἕκαστον σχεδὸν τοῦ τείχους τούτου πύργον ἐπιγραφαί, διαλαμβάνουσαι· «ἀνεκαίνισε τὸ κάστρον ὅλον Ἰωάννης ἐν Χριστῷ αὐτοκράτωρ (¹) ὁ Παλαιολόγος, ἐν ἔτει 6941»=1433. Οἱ δὲ Φράγκοι (καὶ ὁμιλοῦντες ἀπὸ τοῦ νῦν περὶ Φράγκων ἐννοοῦμεν ἰδίως τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, διότι ἡ ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι αὐτοτελὴς αὐτῶν κυριαρχία εἶχε πρὸ μικροῦ ἐντελῶς σχεδὸν ἐκλείψει), οἱ Φράγκοι, λέγομεν, ἀντὶ νὰ πέμψωσι σπουδαίαν τινὰ ἐπικουρίαν, ἄφηνον τὸν πάπαν νὰ συζητῇ ἐν Φλωρεντίᾳ περὶ τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Τότε τῳόντι συνεκροτήθη ἡ πολυθρύλητος ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδος, περὶ ἧς δέον νὰ εἴπωμεν πλειότερά τινα τῶν ὅσα διελάβομεν περὶ τῶν προηγουμένων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἑνώσεως διαπραγματεύσεων.

Ὁ ἀναγνώστης γνωρίζει πρὸ καιροῦ τὴν γνώμην ἡμῶν περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. Αἱ περὶ ἑνώσεως ἀπόπειραι ἦσαν μάταιαι, διότι οἱ μὲν δυτικοὶ ἕνωσιν ἐνόουν τὴν ὑποταγὴν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης, οἱ δὲ ἡμέτεροι δὲν ἐπείθοντο νὰ ὑποκύψωσιν εἰς τὴν κυριαρχίαν ταύτην, ὡς δυναμένην νὰ ἐπενεργήσῃ ὀλεθρίως εἴς τε τὴν ἐθνικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἡμῶν ὕπαρξιν. Ἀλλὰ περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος ὁ ἱστορικὸς εὑρίσκεται ἐνίοτε εἰς τὴν αὐτὴν δυσκολίαν εἰς ἣν εὑρέθησαν καὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες οἵτινες ἐδέησε νὰ ἀποφασίσωσι τίνα ὁδὸν ὀφείλουσι νὰ πορευθῶσιν. Ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς παραλυσίας ἐν ᾗ εἶχε περιέλθει κατὰ τοὺς χρόνους

(¹) Ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐρρήθη, ἐν τοῖς ἐσχάτοις χρόνοις τοῦ Βυζαντίου ἡ χρῆσις τῆς προσηγορίας *αὐτοκράτωρ* ἀντὶ *βασιλεὺς* εἶναι συχνοτέρα.

τούτους ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς, ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης εἶχε δίκαιον μέχρι τινὸς νὰ μὴ ἐλπίζῃ σωτηρίαν εἰμὴ πρὸ πάντων ἐκ τῆς συνδρομῆς τῆς Εὐρώπης, καὶ δίκαιον ἴσως νὰ νομίζῃ ὅτι τὸ καθῆκόν του ἦτο νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν τινὰ περὶ ἑνώσεως ἀπόπειραν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συνδρομὴν ταύτην. Ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου τὸ διάβημα ἦτο παράλογον, διότι τὰ πράγματα ἐμαρτύρουν ὅτι ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατο-

Τὸ ὀθωμανικὸν κράτος ἐπὶ Μουρὰτ Β'.

λῆς εἶχεν εἰσέτι δυνάμεις ἀποχρώσας, ἵνα ἀποκρούσῃ πάντα ἐξωτερικὸν πολέμιον καὶ ἰδίως τὴν μωαμεθανικὴν κατάκτησιν. Ἀλλ' ἐντὸς τῶν δύο ἑκατονταετηρίδων αἵτινες ἔκτοτε παρῆλθον ὁ Ἑλληνισμὸς κατήντησεν ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων ἁμαρτημάτων τῆς κυβερνήσεως αὐτοῦ εἰς ὑπερβάλλουσαν ἔκλυσιν· ὅθεν ὤφειλε μὲν πάντοτε νὰ πράξῃ καὶ οἴκοθεν πᾶν τὸ δυνατόν, ἀλλὰ τὸ δυνατὸν τοῦτο ἦτο τοσοῦτον ἀσθενὲς ὥστε δὲν εἶνα τῇ ἀληθείᾳ ἀξιοκατάκριτος, ἂν νῦν ἐπρέσβευεν ὅτι ἡ σωτηρία του ἐξηρτᾶτο κυρίως ἀπὸ τῆς Εὐρώπης. Δὲν ἐφαίνετο δὲ τότε ἀπίθανος οὔτε πλειοτέρα τις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης συγκατάβασις ἕνεκα τῶν δεινῶν ἐμφυλίων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας διενέξεων οὔτε πλειοτέρα τις προθυμία πρὸς ἐπικουρίαν, διότι ἡ Γερμανία πρὸ πάντων, βλέπουσα κινδυνευούσας τὰς ἀνατολικὰς αὐτῆς ἐπαρχίας, δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ εἶναι διατεθειμένη εἰς τὸ νὰ πράξῃ τι γενναῖον, συμμαχοῦσα καὶ μετὰ τῶν ἄλλων μαχιμωτέρων περὶ τὸν Ἴστρον καὶ Ἀδρίαν φυλῶν. Δυστυχῶς καὶ αὐτὴ ἡ κρίσις δι' ἧς διήρχετο τότε ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία καὶ αὐτὸς ὁ προφανὴς κίνδυνος τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανισμοῦ δὲν ἴσχυσαν νὰ μετριάσωσι τὰς ὑπερόγκους ἀπαιτήσεις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Καὶ ἂν δι' ὅλων τῶν δυνάμεων τῆς καρδίας καὶ τοῦ λόγου ἡμῶν ὀφείλομεν νὰ κατακρίνωμεν τὸν ποιμε-

νάρχην τοῦτον, ὅστις ἔθετε τὰ ἴδια συμφέροντα ὑπεράνω τοῦ μεγάλου συμφέροντος τοῦ χριστιανισμοῦ, δὲν τολμῶμεν ἐξ ἴσου νὰ καταδικάσωμεν τὸν ἀτυχῆ ἐκεῖνον βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἐν τῇ ἐσχάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ ἐνόμισεν ὅτι ὀφείλει νὰ δοκιμάσῃ πάλιν νὰ μαλάξῃ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, καὶ νὰ πείσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ συμπράξῃ πρὸς τὴν κοινὴν τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος σωτηρίαν.

Εἴπομεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία εὑρίσκετο εἰς κρίσιμον κατάστασιν. Τῷόντι αἱ ποικίλαι καταχρήσεις, εἰς ἃς ἐξώκειλεν ἡ παπικὴ κυριαρχία, προεκάλεσαν βιαίαν κατ' αὐτῶν ἀντίστασιν ἐν Βοημίᾳ, τῶν λεγομένων Οὐσσιτῶν, κατέπεισαν δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς μετριοπαθεστέρους ὀπαδοὺς τῆς ἐκκλησίας ὅτι ἀπαραίτητος κατέστη ἡ θεραπεία πολλῶν κακῶς κειμένων πραγμάτων. Ἀπὸ τοῦ 1431 ἥδρευεν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος μεγάλη, ἥτις ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐκήρυξεν ὅτι κυριώτατον σκοπὸν προέθετο τὴν μεταρρύθμισιν τῆς ἐκκλησίας, τῆς τε κεφαλῆς καὶ τῶν μελῶν αὐτῆς, καὶ τὴν ἐνδεχομένην ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχαίας πειθαρχίας [1]. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ τότε ἀρχιερατεύων ἐν

---

[1] Πλὴν τῆς νεωτεριστικῆς (αἱρετικῆς κατὰ τοὺς παπιστάς) διδασκαλίας τῶν ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν Οὔσσου (μεταρρυθμιστοῦ προδρόμου τοῦ Λουθήρου) Οὐσσιτῶν καλουμένων ἐν Βοημίᾳ νεωτεριστῶν ἐτάραττε τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὰς τελευταίας τοῦ 14 καὶ τὰς πρώτας τοῦ 15 αἰῶνος δεκαετηρίδας τὸ μέγα σχίσμα τὸ προελθὸν ἐκ τῆς ἐκλογῆς δύο καὶ ἐνίοτε καὶ τριῶν παπῶν. Μετὰ τὴν βαβυλωνιακὴν λεγομένην αἰχμαλωσίαν τῶν παπῶν (ἤτοι τὴν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φιλίππου Δ' ἐπιβληθεῖσαν εἰς Αὐενιῶνα τῆς Γαλλίας μετάθεσιν τῆς παπικῆς ἕδρας, ἥτις αἰχμαλωσία διήρκεσε (1308-1369) ἔτη 61, ἤτοι χρονικὸν διάστημα ἱκανῶς ἀπέχον τῶν 70 ἐτῶν τῆς ἰουδαϊκῆς βαβυλωνιακῆς αἰχμαλωσίας, ἧς ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐπὶ τὸ θρησκευτικώτερον καὶ ποιητικώτερον) ἀποθανόντος τοῦ ἐξ Αὐενιῶνος ἐπανελθόντος πάπα Οὐρβανοῦ Δ', ἐνῷ οἱ ἐν Ρώμῃ καρδινάλεις ἐξέλεξαν τὸν διάδοχον αὐτοῦ ἐν Ρώμῃ, οἱ ἐν Αὐενιῶνι μείναντες καρδινάλιοι ἐξέλεξαν ἄλλον πάπαν. Ἐντεῦθεν ἐπῆλθε μέγα σχίσμα, διότι ἡ Εὐρώπη πᾶσα διῃρέθη εἰς δύο παπικὰ στρατόπεδα, τῆς μὲν Γαλλίας, Ἀγγλίας, Ἱσπανίας ἀναγνωριζούσης τὸν ἐν Αὐενιῶνι πάπαν, τῆς δὲ ἄλλης, μέσης, βορείας καὶ νοτίας Εὐρώπης (Γερμανίας, Ἰταλίας, τῶν αὐστριακῶν καὶ σκανδιναυικῶν χωρῶν), τὸν ἐν Ρώμῃ. Περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15 αἰῶνος σύνοδος συνελθοῦσα ἐν Πίσῃ καθῄρεσε τόν τε ἐν Ρώμῃ καὶ τὸν ἐν Αὐενιῶνι καὶ ἐξέλεξε τρίτον πάπαν, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πράξεως ταύτης ἦν ὅτι, ἀντὶ δύο παπῶν, τρεῖς πάπαι νῦν ἠξίουν ὑπὲρ ἑαυτῶν τὴν ἄκραν ἀρχιερωσύνην τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ μέγα τοῦτο σχίσμα πολλὴν προυκάλεσεν ἀναρχίαν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ ἡ κοινὴ γνώμη καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην ἀπῄτει διόρθωσιν καὶ μεταρρύθμισιν τῆς Ἐκκλησίας κατά τε τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ μέλη. Ἐπὶ τούτῳ συνεκλήθη (1414) πρὸ πάντων ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος Κωνσταντίας, ἥτις συγκειμένη ἐκ τριῶν παπῶν, 4 πατριαρχῶν (παπικῶν ἤτοι πατριαρχῶν διοριζομένων ὑπὸ τοῦ πάπα εἰς διαφόρους πόλεις, 33 ἀρχιεπισκόπων, 150 ἐπισκόπων, 400 ἄλλων ἀνωτέρων κληρικῶν καὶ θεολόγων, ἑνὸς αὐτοκράτορος καὶ βασιλέως (Σιγισμούνδου), τεσσάρων ἐκλεκτόρων γερμανῶν ἡγεμόνων, 4 δουκῶν καὶ πριγκίπων, 77 κομήτων, 676 βαρώνων καὶ εὐγενῶν πασῶν τῶν χωρῶν, τὸν μὲν Οὖσσον καὶ τὸν συναθλητὴν αὐτοῦ Ἱερώνυμον κατεδίκασεν εἰς τὸν διὰ πυρὸς θάνατον, τοὺς δὲ τρεῖς πάπας (Γρηγόριον ΚΓ', Γρηγόριον ΙΒ' καὶ Βενέδικτον ΙΓ') ὑπεχρέωσεν εἰς παραίτησιν, ἐκήρυξεν, δὲ ἑαυτὴν ὑπερτέραν τῆς παπικῆς ἐξουσίας. Ἐκ τούτων ὁ Ἰωάννης ΚΓ' φυγὼν ἀπὸ Κωνσταντίας εἰς Σαφχάουζεν τῆς Ἐλβετίας ἀνεκάλεσε τὴν παραίτησιν· ἀλλὰ τότε καθαιρεθεὶς ὑπὸ τῆς συνόδου προεγράφη καὶ συλληφθεὶς ἐρρίφθη εἰς τὰ δεσμά, ἀλλ' ἔτυχεν εἶτα χάριτος παρὰ τοῦ πάπα Μαρτίνου Ε'. Μετὰ ταῦτα δὲ πάπαν ἐξελέξατο τὸν Μαρτῖνον Ε', ἀπέδειξε δὲ πλεῖστος πλημμελείας ἐν τῇ διοικήσει τῆς Ἐκκλησίας καὶ προέτεινε μεταρρυθμιστικὰ μέτρα, ἅτινα, μὴ ἐπιτευχθείσης συμφωνίας μεταξὺ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν διαφόρων ἐθνῶν καὶ κρατῶν, δὲν ἐψηφίσθησαν καὶ μετὰ τετραετῆ ἐργασίαν διελύθη ἡ σύνοδος χωρὶς νὰ ἐπενέγκῃ τὴν ζητουμένην μεταρρύθμισιν, ἐπακολούθημα ἔχουσα τὸν ἐν Βοημίᾳ φοβερὸν καὶ πολυχρόνιον ἐθνικὸν ἅμα καὶ θρησκευτικὸν *Οὐσσιτικὸν* πόλεμον τὸν προκληθέντα ἐκ τοῦ φόνου τοῦ Οὔσσου καὶ Ἱερωνύμου ἐναντίον τῆς ἀπίστου πολιτείας τοῦ αὐτοκράτορος Σιγισμούνδου (ὅστις πρὸς τῷ εἶναι βασιλεὺς αἱρετὸς τῆς Γερμανίας (ὡς αὐτοκράτωρ), ἦν καὶ κληρονομικὸς βασιλεὺς Βοημίας). Ἵνα τεθῇ τέρμα εἰς τὸν θρησκευτικὸν τοῦτον πόλεμον καὶ ἵνα

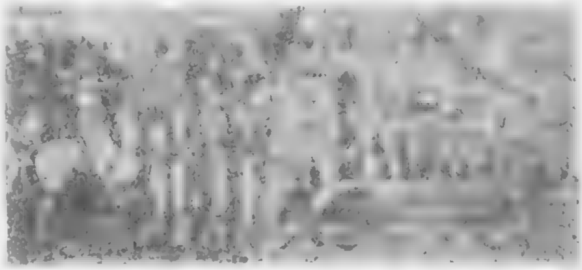
Ρώμη Εὐγένιος Δ' δὲν εἶδε μὲ ὄμμα εὐχάριστον τὰς τοιαύτας τῆς συνόδου διαθέσεις καὶ προέτεινεν ἐξ ἀρχῆς τὴν μετάθεσιν αὐτῆς εἰς Βονωνίαν. Μία ἐκ τῶν πολλῶν προφάσεων ἃς ἀνέφερεν ἵνα δικαιολογήσῃ τὴν πρότασιν αὐτοῦ ταύτην ἦτο καὶ ὅτι, ἑδρευούσης τῆς συνόδου ἐν Ἰταλίᾳ, ἤθελεν εὐκολυνθῇ ἡ διαπραγματευομένη μεταξὺ τῆς λατινικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἕνωσις. Πράγματι ὅμως ὁ κυριώτερος λόγος δι' ὃν ὁ Εὐγένιος Δ' ἀπῄτει τὴν εἰς Ἰταλίαν μετάθεσιν ἦτο ὅτι αὐτόθι ἡ σύνοδος ἤθελεν ὑποκύπτει εὐκολώτερον εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ. Ὅθεν οἱ πατέρες τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου ἀπέκρουσαν τὴν πρότασίν του, ἀναιρέσαντες μὲν ἅπαντας τοὺς λόγους ὅσους ὑπὲρ αὐτῆς ἀνέφερεν, ἰδίως δὲ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως, εἰπόντες ὅτι εἶναι ᾠδάριον πρὸ 300 ἤδη ἐτῶν ἀδιαλείπτως ψαλλόμενον καὶ θέλει ἔτι κατὰ πᾶν ἔτος ἐκ νέου ἀνακρούεσθαι, ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι πολὺ συνετώτερον, ἀντὶ νὰ διώκωσι τὴν σκιὰν ἐκείνην, νὰ διαπραγματευθῶσι μετὰ τῶν Οὐσσιτῶν, οἵτινες νεωστὶ ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀπεστάτησαν, καὶ ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει ἠμποροῦν συγχρόνως νὰ διαπραγματευθῶσι μετά τε τῶν Οὐσσιτῶν καὶ μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Τότε ὁ πάπας διέταξε τὴν διάλυσιν τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου καὶ τὴν συγκρότησιν νέας ἐν Βονωνίᾳ. Ἀλλ' οἱ ἐν Βασιλείᾳ πατέρες ἐπέμειναν συνεδρεύοντες αὐτόθι καὶ ἀπεφήναντο ὅτι ἡ σύνοδος εἶναι ὑπερτέρα τοῦ πάπα καὶ ὅτι ἰδίως ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος δὲν δύναται νὰ διαλυθῇ, ἀναβληθῇ ἢ μετατεθῇ ἄνευ τῆς ἰδίας αὐτῆς συναινέσεως ὑπ' οὐδενός, οὐδὲ ὑπὸ τοῦ πάπα αὐτοῦ. Ταῦτα ἐγένοντο τῷ 1432, καὶ μέχρι τοῦ 1434 ὁ πάπας οὐδόλως ἠδυνήθη ν' ἀντισταθῇ εἰς τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον, διότι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιφανέστατοι τοῦ δυτικοῦ κλήρου ἄνδρες, οἱ καρδινάλιοι, συνετάσσοντο καὶ συνέπραττον μετ' αὐτῆς. Ἀλλ' ἅμα κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἡ σύνοδος ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ καὶ τὰ τῶν καρδιναλίων εἰσοδήματα οἱ καρδινάλιοι ἐχωρίσθησαν ἀπ' αὐτῆς· ἐκ τούτου δὲ ἐνθαρρυνθεὶς ὁ Εὐγένιος Δ' προέτεινε πάλιν ὡς ἀπαραίτητον τῆς μεταθέσεως λόγον τὴν μετὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἕνωσιν. Εἶναι πρόδηλον ὅτι ἡ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου διαπραγμάτευσις ἠδύνατο κάλλιστα νὰ γίνῃ καὶ ἐν Βασιλείᾳ· καὶ ὅτι μάλιστα, ἂν ἦτο ἐλπὶς νὰ ἐπιτύχῃ ἡ ἕνωσις, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ εἰμὴ ἐν Βασιλείᾳ

ψηφισθῶσιν αἱ ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντίᾳ συνόδου προταθεῖσαι μεταρρυθμίσεις, τὸ δὲ σπουδαιότατον, ἵνα πραγματωθῇ ἡ ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἐπιζητουμένη ἕνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν ὁ πάπας Μαρτῖνος Ε', πιστὸς διατελῶν πρὸς τὴν δοθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῇ συνόδῳ Κωνσταντίας ὑπόσχεσιν, συνεκάλεσε σύνοδον οἰκουμενικὴν (1423), ἧς ἔμελλον νὰ μετάσχωσι καὶ αἱ Ἐκκλησίαι τῆς Ἀνατολῆς, συνεκάλεσε δὲ ταύτην εἰς Παυίαν τῆς ἄνω Ἰταλίας, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι οἱ ἐξ Ἀνατολῆς εὐκολώτερον ἠδύναντο νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν πόλιν ταύτην· μετ' ὀλίγον δὲ μετέθηκε τὴν σύνοδον εἰς τὴν Σιένναν (ἐντὸς δηλονότι τοῦ παπικοῦ κράτους) ἐπὶ προφάσει ἐνσκήψεως τοῦ λοιμοῦ ἐν Παυίᾳ. Ἀλλὰ τοῦτο δυσηρέστησε πᾶσι τοῖς εὐρωπαϊκοῖς λαοῖς ἐξαιρουμένων τῶν Ἰταλῶν, καὶ διὰ τοῦτο οἱ εἰς τὴν σύνοδον ἐλθόντες ἀρχιερεῖς καὶ λοιποὶ κληρικοὶ καὶ κοσμικοὶ ἄρχοντες ὑπῆρξαν ἐλάχιστοι. Διὰ τοῦτο οἱ τὴν σύνοδον ἀποτελοῦντες ἰταλοὶ ἐπίσκοποι οὐδὲν ἄλλο ἔπραξαν πλὴν τῆς διακηρύξεως τῆς γενικῆς εὐχῆς περὶ ἑνώσεως Ἐκκλησιῶν καὶ ἀπεφάσισαν τὴν σύγκλησιν νέας συνόδου μετὰ ἑπτὰ ἔτη ἐν Βασιλείᾳ. Τὴν ἀπόφασιν ἐδέξατο καὶ ἐπεκύρωσε καὶ ὁ πάπας Μαρτῖνος Ε'. Καὶ οὕτω συνῆλθε τῷ 1431 ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος, συνέστησε δὲ ἐπιτροπείαν τριῶν καρδινάλεων προπαρασκευαστικὴν τῶν ἐργασιῶν τῆς μελλούσης συνόδου, ἐγκύκλιος δὲ παπικὴ προέτρεπε πάντας τοὺς χριστιανοὺς τοὺς δυναμένους νὰ ἐκφέρωσι γνώμας περὶ τῶν ἐπενεκτέων εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας μεταρρυθμίσεων νὰ πέμπωσιν αἰτήσεις καὶ ὑπομνήματα εἰς τὴν σύνοδον. Ἀλλὰ τῷ αὐτῷ ἔτει (1431) ἀποθανόντος τοῦ Μαρτίνου Ε' ὁ τοῦτον διαδεξάμενος Εὐγένιος Δ' ἐπεκύρωσε μὲν τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν συγκρότησιν τῆς συνόδου, ἀλλ' ἤθελε τὴν μετάθεσιν τῆς συνόδου εἰς Βονωνίαν. Ἀλλ' οἱ εἰς Βασιλείαν ἀπὸ τοῦ 1431 συνελθόντες πατέρες ἀπέρριψαν τὴν παπικὴν ἀπόφασιν, ἀφοῦ ἡ σύνοδος πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶχε προβῇ εἰς τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς (14 Δεκεμβρίου 1431) καὶ ἐκήρυξε τὴν σύνοδον ὑπερτέραν τοῦ πάπα.

διαπραγματευομένη, διότι ἡ αὐτόθι σύνοδος, ἥτις εἶχεν ἤδη καταδικάσει τὴν ἀπόλυτον τοῦ πάπα μοναρχίαν, ἤθελεν εἶναι σύμφωνος πρὸς τοὺς ἡμετέρους ὡς πρὸς τὸ κεφαλαιωδέστατον τοῦτο τῶν ζητημάτων, ἅτινα διῄρουν τὰς δύο ἐκκλησίας. Τοῦτο ἐνόησαν καὶ οἱ ἡμέτεροι· ὅθεν, ὅτε ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος, ἵνα ἀφαιρέσῃ ἐκ μέσου καὶ τὴν τελευταίαν ἐκείνην τοῦ Εὐγενίου πρόφασιν, περιῆλθεν εἰς ἀμέσους διαπραγματεύσεις μετὰ τῶν ἡμετέρων, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἀπήντησεν ὅτι προθύμως θέλει ἔλθει εἰς Βασιλείαν, ἐὰν σταλῶσιν εἰς Κωνσταντινούπουλιν πλοῖα, ἵνα αὐτὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν παραλάβωσιν. Ἦλθον λοιπὸν πλοῖα τῶν ἐν Βασιλείᾳ πατέρων εἰς Κωνσταντινόυπολιν, ἀλλὰ πρὸ τούτων ἔφθασαν πλοῖα τοῦ πάπα· ὑπῆρχον δὲ καὶ ἀπεσταλμένοι τῶν δύο ἀντιπάλων μερίδων ἀγωνιζόμενοι ἑκάτερος νὰ προσελκύσωσιν εἰς ἑαυτοὺς τὸν βασιλέα. Οὐ μόνον οἱ μὲν τοῦ πάπα προσήνεγκον λόγῳ ἐξόδων μεταβάσεως τὸ ἐλεεινὸν ποσὸν τῶν 5.000 φιορινίων, οἱ δὲ τῶν ἐν Βασιλείᾳ πατέρων κατέβαλον ἀμέσως τὸ διπλάσιον, ἀλλ' αἱ δύο ναυτικαὶ μοῖραι μικροῦ ἐδέησε νὰ ἔλθωσιν εἰς χεῖρας. Θέαμα οἰκτρότατον. Ἐνῷ ὁ ἀρχηγὸς τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἠγωνίζετο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ἕνωσιν, ἡ ἐκκλησία ἐκείνη ἐδιχοτομεῖτο εἰς δύο στρατόπεδα διατελοῦντα εἰς κεκηρυγμένον πρὸς ἄλληλα πόλεμον. Καὶ ὁ μὲν Αἰνείας Σύλβιος, ὁ μετέπειτα πάπας Πίος Β΄ γενόμενος, ἠδύνατο νὰ γράφῃ ὅτι ἡ Ἀνατολὴ ἐγέλα ἕνεκα τῆς παραφροσύνης τῶν Λατίνων, οἵτινες διῃρημένοι ὄντες πρὸς ἑαυτοὺς εἶχον τὴν ἀξίωσιν νὰ ἑνώσωσι μεθ' ἑαυτῶν ἄλλους, ἀληθῶς ὅμως δὲν ὑπῆρχε καιρὸς γελώτων διὰ τὴν Ἀνατολὴν ἀλλὰ δακρύων, διότι ἕνεκα τῆς κακοηθείας τοῦ ἀρχιερέως τῆς Δύσεως ἔμελλον μετ' ὀλίγον νὰ ἐπέλθωσιν ἀνυπολόγιστοι συμφοραί.

Ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων περισπασμῶν ἀπεφάσισεν ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος νὰ ἀποδημήσῃ εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην περὶ τὰ τέλη τοῦ 1437, καταλείπων ἐπίτροπον τῆς ἀρχῆς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κωνσταντῖνον, μετακληθέντα ἐπὶ τούτῳ ἐκ Πελοποννήσου. Πρὶν ἢ ἀναχωρήσῃ, δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀποφανθῆ ὁριστικῶς μετὰ τίνος ἐκ τῶν δύο μερίδων θέλει συνταχθῆ. Ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ συνεντεύξει πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τῶν ἐν Βασιλείᾳ εἶπεν ὅτι θέλει μὲν ἀναχωρήσει ἐπὶ τῶν παπικῶν πλοίων ἀλλ' ἐπιφυλάττεται, ἀφοῦ φθάσῃ εἰς Ἰταλίαν, νὰ περιμένῃ ἕως οὗ ὁμοφωνήσωσιν ὁ πάπας καὶ οἱ ἐν Βασιλείᾳ περὶ τοῦ τόπου τῆς νέας συνόδου, συντελῶν εἰς τοῦτο τὸ κατὰ δύναμιν. Καὶ εἰ μὲν ἐπιτύχῃ ἡ ὁμοφροσύνη, καλῶς, εἰ δὲ οὔ, θέλει ἐπανέλθει εἰς τὰ ἴδια. Οὕτως ἐλάλησε πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον τῆς Βασιλείας, ὅστις καὶ ἀνεχώρησε τότε ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ. Καθ' ἑαυτὸν ὅμως ὁ βασιλεὺς ἐνόει ὅτι ἐν τῇ διχοστασίᾳ ἐκείνῃ θέλει ἀναγκασθῆ ἐπὶ τέλους νὰ συνταχθῇ μετὰ τοῦ πάπα μᾶλλον ἢ μετὰ τῶν ἐν Βασιλείᾳ. Τὰ πνεύματα δὲν εἶχον εἰσέτι ὡριμάσει ἐν Εὐρώπῃ τοσοῦτον ὥστε νὰ ἐπαγάγωσι τὴν καθαίρεσιν τῆς παπικῆς παντοδυναμίας. Καὶ ὅταν μετὰ 100 περίπου ἔτη ἐξηγέρθησαν πολὺ ἰσχυρότερα ἢ περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΕ΄ ἑκατονταετηρίδος, πάλιν δὲν κατωρθώθη νὰ μεταρρυθμισθῇ ὁ καθολικισμός, ἀλλ' ἐδέησε μία τῆς Εὐρώπης μεγάλη μοῖρα νὰ χωρισθῇ ἀπ' αὐτοῦ. Ὁ θεσμὸς τῆς παπικῆς κυριαρχίας ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν, διὰ λόγους τοὺς ὁποίους δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ἐκθέσωμεν, τοσοῦτο κραταιός, ὥστε καὶ σήμερον εἰσέτι δὲν φαίνεται προσεγγίζουσα ἡ καθαίρεσις αὐτοῦ. Περὶ δὲ τὰ μέσα τῆς ΙΕ΄ ἑκατονταετηρίδος τὸ πρᾶγμα ἦτο πολὺ μᾶλλον δυσκατόρθωτον. Οὐ μόνον ὁ ἀνώτατος κλῆρος ἐγκατέλιπε τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον, ἅμα αὕτη ἐπέβαλε χεῖρα εἰς τὰ ὑπέρογκα αὐτοῦ δικαιώματα καὶ προνόμια, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ κοσμικοὶ ἡγεμόνες, καίτοι ἐπιθυμοῦντες τὴν ἐπιτυχίαν τῶν μεταρρυθμιστικῶν βουλευμάτων τῆς συνόδου, ἐδίσταζον νὰ παρακολουθήσωσιν αὐτὴν μέχρι τῶν τελευταίων συμπερασμάτων τοῦ πολέμου ὃν ἤγειρεν, ἤτοι μέχρι τῆς καθαιρέσεως τῆς πα-

ἐκ τῆς κηδεμονίας. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἢ δὲν ἔπρεπε ν᾿ ἀναχωρήσῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, παραιτούμενος τῆς ἑνώσεως, ἥτις ἐνομίζετο παρ᾿ αὐτοῦ ὡς ἡ τελευταία ἄγκυρα τῆς σωτηρίας τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἢ ἀναχωρήσας ἅπαξ ὤφειλε νὰ συνταχθῇ μετὰ τοῦ πάπα, ὅστις ἔμελλε μὲν προφανῶς ἐπὶ τέλους νὰ κατισχύσῃ, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἠδύνατο ἴσως νὰ φανῇ ἐπιεικέστερος πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ἐνῷ τοιαύτη ἦτο ἡ ἀμηχανία τοῦ βασιλέως ἕνεκα τῆς καταστάσεως τῶν ἐν Εὐρώπῃ πραγμάτων οὐδὲν ἧττον περιπεπλεγμένα ἦσαν τὰ τῆς Ἀνατολῆς πράγματα ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς μελετωμένης ἀποδημίας. Πρὶν ἢ ἀπέλθῃ, ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐνόμισεν ἀναγκαῖον ν᾿ ἀναγγείλῃ τὴν ἀναχώρησιν αὐτοῦ εἰς τὸν Μουρὰτ Β΄. Ὁ σουλτάνος, ὅστις ἤξευρε διατί κυρίως ἀπέρχεται ὁ βασιλεύς, δὲν ἐκίνησε μὲν τὴν χορδὴν ταύτην, ἀπεκρίθη ὅμως ἐν γένει ὅτι δὲν ἐνόμιζε καλὸν τὸ πρᾶγμα. Πρὸς τί, εἶπε,

Ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀπόπλους Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου

(Ἀνάγλυφον τῆς χαλκῆς πύλης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Πέτρου)

νὰ ἐκτεθῇ εἰς τοσούτους κόπους καὶ τοσαύτας δαπάνας; ἐὰν ἔχῃ ἀνάγκην χρημάτων ἦτο ἕτοιμος νὰ τῷ δώσῃ ὅσα θέλει. Καὶ ἐγένετο λοιπὸν πολὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει λόγος ἂν ἔπρεπε νὰ ἀκούσωσι τὴν συμβουλὴν τοῦ σουλτάνου ἀλλ᾿ ἐπὶ τέλους ἀπεφασίσθη ἡ ἀναχώρησις. Ὁ δέ, ὀργισθείς, ἐβουλεύθη κατ᾿ ἀρχὰς νὰ πολιορκήσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν, καὶ δὲν ἀπετράπη ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως ταύτης εἰμὴ ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζίρου Χαλὴλ πασᾶ, ὅστις ἔκτοτε δωροδοκούμενος ὑπὸ τῶν ἡμετέρων καὶ τούτου ἕνεκα ὑπὲρ αὐτῶν συνηγορῶν παρετήρησεν εἰς τὸν κύριόν του ὅτι, ἐπισειομένου τοῦ ἐσχάτου ἐκείνου κινδύνου, ὁ βασιλεὺς ἤθελεν ἐκ παντὸς τρόπου συνομολογήσει τὴν ἕνωσιν καὶ ἐπιτύχει οὕτω τὴν συνδρομὴν ἁπάσης τῆς Δύσεως, ἐνῷ, ἂν ἐάσωσι αὐτοὺς ἡσυχάσωσιν εἰρηνεύοντες, ἄδηλος θέλει ἀποβῆ ἡ ἔκβασις τῶν διαπραγματεύσεων. Καὶ εἰ μὲν κατορθωθῇ ἡ ἕνωσις, ἠμποροῦν ν᾿ ἀναβάλωσι τὴν προσβολήν, εἰ δὲ οὔ, ἠμποροῦν νὰ ἐπιχειρήσωσιν αὐτὴν μετὰ πολὺ πλείονος ἐλπίδος ἐπιτυχίας. Ὅθεν δίκαιον μέχρι τινὸς εἶχεν ὁ Φραντζῆς νὰ λέγῃ ὅτι ἡ ὑπόθεσις αὕτη τῆς συνόδου «ἦν αἰτία πρώτη καὶ μεγάλη, ἵνα γένηται ἡ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῶν ἀσεβῶν ἔγερσις καὶ ἀπὸ ταύτης πάλιν ἡ πολιορκία καὶ ἡ αἰχμαλωσία καὶ τοσαύτη συμφορὰ ἡμῶν». Ἡ πολιορκία καὶ ἡ ἅλωσις ἤθελον γίνει βεβαίως καὶ ἄνευ τῆς συνόδου καὶ τῶν σκανδαλωδῶν αὐτῆς παρακολουθημάτων, ἀλλ᾿ ὅτι ταῦτα πάντα, ὅπως ἐπὶ τέλους ἀπέβησαν, ἐπετάχυναν τὴν κρίσιν, εἶναι ἀναμφισβήτητον. Ἀφ᾿ ἑτέρου τὰ πνεύματα ἐν τῷ ἀνατολικῷ χριστιανικῷ κόσμῳ δὲν ἦσαν διατεθειμένα νὰ θυσιάσωσιν οὐδ᾿ ἐλάχιστον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας μέρος, ἔστω καὶ ἐπ᾿ ἐλπίδι τοῦ νὰ διασώσωσι τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν. Ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐνόμιζε μὲν ἀναγκαῖον νὰ γίνωσι παραχωρήσεις, ἀλλ᾿ ἦτο ἄδηλον ἂν θέλει δυνηθῇ νὰ ἐπιβάλῃ τὴν γνώμην αὐτοῦ ἀφοῦ αὐτὸς ὁ ἀρχηγέτης τοῦ ἔθνους, πολὺ ἰσχυρότερος ὤν, ἐγένετο ἐπὶ τέλους θῦμα παρομοίων προαιρέσεων. Τὸ δὲ παραδοξότερον, ὁ τότε οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰωσήφ, καίτοι κατατρυχόμενος ὑπὸ ἀσθενείας ἥτις ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ μετά τινας μῆνας τὸν θάνατόν του, ἀπεφάσισεν . . . . .

τον μετὰ πολλῆς προθυμίας νὰ παρακολουθήσῃ τὸν βασιλέα ἐν τῇ προκειμένῃ πολυμόχθῳ ὁδοιπορίᾳ, οὐχὶ ἵνα βοηθήσῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν τῆς Εὐρώπης ἐπικουρίαν, ἀλλ' ἵνα ἀναλάβῃ θέσιν μᾶλλον ἀνεξάρτητον ἀπέναντι τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς, φανταζόμενος δηλαδὴ ὅτι θέλει συνθηκολογήσει πρὸς τὸν πάπαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσοτιμίας καὶ ὅτι τοιουτοτρόπως θέλει ἐπανέλθει εἰς Κωνσταντινούπολιν πολὺ ἰσχυρότερος ἢ ἄλλοτε. Ὁ ἕλλην ἱστοριογράφος τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου Συρόπουλος βεβαιοῖ τοῦτο ῥητῶς, λέγων· «καὶ διὰ τοῦ πάπα ἐθάρρει ἐλευθερῶσαι τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς ἐπιτεθείσης »αὐτῇ δουλείας παρὰ τοῦ βασιλέως». Ἀληθεύει ὅτι ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν βασιλεία εἶχε πολλάκις τὴν ἀξίωσιν νὰ διέπῃ αὐτογνωμόνως τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα καὶ ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτῆς περίοδον μάλιστα, ὅτε εἶχεν ἐντελῶς καταπαύσει ὁ ἀπὸ τῶν μεγάλων αἱρέσεων κίνδυνος, ἡ ἀξίωσις ἐκείνη ἦτο ἄτοπος. Ἀλλ' ἦτο ἆρά γε ὁ καιρὸς ἐπιτήδειος πρὸς τοιαύτας μεμψιμοιρίας; Καὶ ἦτο πρὸ πάντων δυνατὸν νὰ ἐλπίσῃ τις ὅτι ἡ διαπραγμάτευσις θέλει διεξαχθῆ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰσοτιμίας; Τοὐλάχιστον ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης οὐδαμῶς, ὡς φαίνεται, ἐπλανᾶτο κατὰ τοῦτο, καὶ ἀπήρχετο ἵνα διὰ πάσης μᾶλλον θυσίας ἐπιτύχῃ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐπικουρίαν, κλείων τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐνώπιον τῆς ὀλεθρίας ἐντυπώσεως ἣν ἔμελλεν ἡ θυσία αὕτη νὰ προξενήσῃ εἰς τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ καὶ τὸν ἀνατολικὸν κλῆρον.

Ἵνα δὲ ἔχῃ ὅσον ἐνδέχεται πλείονας συμμετόχους τῆς θυσίας εἰς ἣν προπαρεσκευάζετο, παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ, πλὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ, πολυαρίθμους ἄλλους ἀρχιερεῖς καὶ μοναχοὺς καὶ κληρικοὺς λογίους ἄνδρας. Οἱ ἐπιφανέστατοι τῶν παρακολουθησάντων αὐτὸν ἀρχιερέων λόγῳ σοφίας καὶ εὐγλωττίας ἦσαν οἱ ἐπίσκοποι Ἐφέσου Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, Σάρδεων Διονύσιος καὶ Νικαίας Βησσαρίων, οἵτινες προήχθησαν ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἰς ἀρχιεπισκόπους [¹]. Πλὴν τούτων συνέπλευσαν

[¹] Απορεῖ βεβαίως ὁ ἀναγνώστης πῶς ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Νικαίας ἀρχιερεῖς ὄντες ἐπίσκοποι προήχθησαν εἰς ἀρχιεπισκόπους, ἐνῷ ὁ τῆς Ἐφέσου καὶ ὁ τῆς Νικαίας θρόνοι εἶναι οἱ μέγιστοι τῶν ἀρχιεπισκοπικῶν, ἀρχιεπισκοπικὸς δὲ εἶναι καὶ ὁ τῶν Σάρδεων ἀνέκαθεν. Οἱ μνημονευόμενοι ἐνταῦθα ἄνδρες κατὰ τὰ ῥητῶς ἱστορούμενα ὑπὸ τοῦ Συροπούλου ἦσαν ἁπλῶς ἱερομόναχοι διορισθέντες τότε ἀρχιεπίσκοποι εἰς τοὺς τότε χηρεύοντας θρόνους τῶν εἰρημένων ἀρχιεπισκοπῶν, ὥστε οὐδόλως πρόκειται περὶ προαγωγῆς ἐπισκόπων εἰς ἀρχιεπισκόπους, ὡς πλημμελῶς λέγεται ἐν τῷ κειμένῳ. Ὁ Γεώργιος Σχολάριος ἦν κατὰ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν Κωνσταντινουπόλεως «κριτὴς τῆς βασιλικῆς κρίσεως», δικαστὴς δηλονότι ἀνώτερος. Περὶ τοῦ Ἰσιδώρου ὡς μητροπολίτου Ρωσίας ὡς καὶ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μητροπόλεως τῆς Ρωσίας ἐπίκαιρον νὰ ῥηθῶσί τινα ἐνταῦθα διαφωτίζοντα κατὰ τρόπον λίαν ἀξιοσημείωτον τὰς τότε σχέσεις τῆς Ρωσίας καὶ τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὴν βασιλείαν τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὡς ἐρρήθη ἐν ἄλλῳ τόπῳ (τόμ. Γ΄) ἡ Ἐκκλησία ἡ σύμπασα τῆς Ρωσίας, ἀφ' οὗ χρόνου ἡ χώρα αὕτη προσῆλθεν εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, διηυθύνετο ὑπὸ μιᾶς μητροπόλεως, τῆς τοῦ Κιέβου, ἐξαρτωμένης ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ἢ ἔπεμπεν αὐτὸς ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἢ πεμπόμενον πρὸς αὐτὸν ὑποψήφιον ἀπὸ τῆς Ρωσίας ἐχειροτόνει καὶ διώριζε μητροπολίτην *Κιέβου* καὶ πρωθιεράρχην ἁπάσης τῆς Ρωσίας, ἀφ' οὗ ἐξηρτῶντο πάντες οἱ ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι τοῦ ρωσικοῦ κράτους πόλεων (Πλὴν τῶν δύο μητροπόλεων, Κιέβου καὶ Μόσχας, ἀρχιεπισκοπαὶ ὑπῆρχον τότε ἐν ὅλῃ τῇ Ρωσίᾳ πεντεκαίδεκα· Νοβογόροδον, Βλαδιμίρ, Σουοδάλ, Ροστώφ, Τβέρ, Σαράτ, Ρεσσάν, Πέρμ, Κολώμα, Τσερνικώβ, Πολότζη, Λύρζη, Βλαδιμίρ, Σμολένσκ, Χέλμ καὶ Τουρώβ). Μόνον ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος Ἰαροσλαύου τῷ 1051 ἐγένετο μητροπολίτης Ἱλαρίων ἐν Ρωσίᾳ αὐτῇ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ρώσων ἐπισκόπων. Ἀλλ' ἀφ' οὗ χρόνου (1320) τὸ Κίεβον προσηρτήθη εἰς τὸ μέγα δουκᾶτον τῆς Λιθουανίας, ἧς οἱ ἡγεμόνες καὶ τὸ πλεῖστον τοῦ λαοῦ ἦσαν ἔτι εἰδωλολάτραι, ἡ μητροπολιτικὴ ἕδρα μετετέθη εἰς Βλαδίμιρον καὶ Μόσχαν (1329), καὶ οἱ μεγάλοι ἡγεμόνες τῆς Μόσχας οἱ τιτλοφοροῦντες ἑαυτοὺς «μεγάλους ἡγεμόνας πασῶν τῶν Ρωσιῶν» ἀσμένως νῦν ἔβλεπον τὴν Μόσχαν καθισταμένην καὶ ἐκκλησιαστικὸν καὶ πνευματικὸν κέντρον τῆς Ρωσίας.

μετὰ τοῦ βασιλέως οἱ ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι Τραπεζοῦντος, Ἡρακλείας, Νικομηδείας, Κυζίκου, Τουρνόβου, Μονεμβασίας, Λακεδαίμονος, Ἀμασείας, Μυτιλήνης, Σταυροπόλεως, Μολδοβλαχίας, Ρόδου, Μελενίκου, Δράμας, Γάνων, Δρίστας καὶ Ἀγχιάλου· προσέτι δὲ καὶ ὁ Ρωσίας μητροπολίτης Ἰσίδωρος, ὡς ἐπίτροπος τῆς ρωσικῆς ἐκκλησίας. Παρείποντο πρὸς τούτοις. οἱ τοποτηρηταὶ τῶν πατριαρχῶν Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἱεροσολύμων καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς μεγάλης ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας, ἐν οἷς ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης Σίλβεστρος Συρόπουλος, ὁ καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Φλωρεντινῆς συνόδου συγγράψας. Δὲν θέλομεν ἀναφέρει λεπτομερέστερον τοὺς ἡγουμέ-

---

Ἀλλ' ἡ Ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως φοβουμένη μήπως καταργουμένης τῆς μητροπόλεως Κιέβου ἀπολέση τὸ ἐπὶ τῆς νοτίας Ρωσίας, ἰδίως Πολωνίας καὶ τῆς εἰς τὸ Λιθουανικὸν κράτος ὑπαγομένης Οὐκραίνης κράτος αὐτῆς, δὲν ἀντέστη μὲν εἰς τὸ νὰ ἑδρεύῃ ἴδιος μητροπολίτης ἐν Βλαδιμίρῳ καὶ Μόσχᾳ, ἀλλ' ἤθελε συγχρόνως νὰ διατηρῆται καὶ ἡ ἀρχαία μητροπολιτικὴ Ἐκκλησία Κιέβου. Καὶ εὐθὺς μὲν τῷ 1329, ὅτε μετετέθη ἡ μητρόπολις εἰς Μόσχαν, δὲν προέβη εἰς χειροτονίαν καὶ διορισμὸν ἰδίου μητροπολίτου Κιέβου, ἀλλ' ὅτε ὁ ἐν Μόσχᾳ ἑδρεύων μητροπολίτης Θεόγνωστος ἐτελεύτησεν (1353), ὁ τότε οἰκουμενικὸς πατριάρχης Φιλόθεος ἐχειροτόνησε μὲν μητροπολίτην Μόσχας τὸν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ θανόντος μητροπολίτου πρὸ τοῦ θανάτου συσταθέντα καὶ ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος Δημητρίου ὑποστηριχθέντα Ἀλέξιον, ἀλλὰ συγχρόνως ἐχειροτόνησε μητροπολίτην Κιέβου τὸν μοναχὸν Ρωμανόν, ἄνευ, ἐννοεῖται, τῆς συναινέσεως τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος τῆς Μόσχας καὶ τοῦ μητροπολίτου Ἀλεξίου. Ἡ τοιαύτη πολιτεία τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τοσοῦτον ἐψύχρανε καὶ ἐχαλάρωσε τὰς πρὸς αὐτὴν σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ κράτους τῆς Μόσχας, ὥστε, ὅτε τῷ 1378 ἐτελεύτησεν ὁ μητροπολίτης Ἀλέξιος, ὁ ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος εὐνοούμενος ὑποψήφιος τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου Μιχαὴλ εἰσήλασεν αὐτογνωμόνως εἰς τὸ μητροπολιτικὸν μέγαρον, ἵνα ὡς τοποτηρητὴς διευθύνῃ τὰ τῆς Ἐκκλησίας, προέτρεψε δ' ἅμα τὸν μέγαν ἡγεμόνα νὰ προβῇ εἰς ἐκλογὴν τοῦ νέου μητροπολίτου διὰ τῶν ἐν τῷ κράτει ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων, ἅτε, ὡς ἰσχυρίζετο, κατὰ τὸ κανονικὸν τῆς Ἐκκλησίας δίκαιον τριῶν ἀρχιερέων ἀρκούντων πρὸς χειροτονίαν τοῦ μητροπολίτου καὶ μὴ οὔσης ἀπαραιτήτου τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν πρὸς χειροτονίαν μεταβάσεως τοῦ ὑποψηφίου. Ἀλλ' ὁ μέγας ἡγεμὼν Δημήτριος (ὁ Δόνσκοϊ Ταναϊκὸς ἕνεκα τῆς μεγάλης αὐτῶν παρὰ τὸν Τάναϊν ἐναντίον τῶν Μογγόλων νίκης) μὴ τολμῶν ν' ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνην τοιούτου νεωτερισμοῦ ἐν τῇ μέχρι νῦν καθεστηκυίᾳ τάξει τῆς ἐκλογῆς μητροπολίτου συνεκάλεσε σύνοδον ἁπάσης τῆς ρωσικῆς ἱεραρχίας, ἵνα ὑποβάλῃ εἰς τὴν κρίσιν αὐτῆς τὴν γνώμην καὶ ἀξίωσιν τοῦ ἀρχιμανδρίτου Μιχαήλ. Ἡ σύνοδος πᾶσα συνετάχθη τῇ γνώμῃ ταύτῃ, ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος Βλαδιμίρου Διονύσιος μόνος οὗτος ἀντετάχθη ὑποστηρίζων τὰ δικαιώματα τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ φυγὼν λάθρα ἐκ τῆς συνόδου ἔλαβε τὴν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἄγουσαν. Τοῦτο μαθὼν ὁ ὑποψήφιος Μιχαὴλ ἔσπευσε καὶ οὗτος εἰς Κωνστάντινούπολιν μετὰ μεγάλης ἀκολουθίας μοναχῶν καὶ ἄλλων κληρικῶν, ἵνα προλάβῃ τὴν ὑπὸ τοῦ πατριάρχου χειροτόνησιν τοῦ Διονυσίου. Ἀλλὰ γενόμενος ἐν *Καφφᾷ* ἐτελεύτησε. Τότε οἱ τῆς συνοδείας αὐτοῦ μοναχοὶ ἐξέλεξαν ἕνα ἐξ ἑαυτῶν ὡς ὑποψήφιον, τὸν Ποιμένα, καὶ ἐπλαστογράφησαν ἐπιστολὰς τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος πρός τε τὸν πατριάρχην καὶ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα (Ἰωάννην Παλαιολόγον) συνιστώσας τὸν *Ποιμένα* ὡς τὸν μόνον ἄξιον νὰ ἀνέλθῃ εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον τῆς Μόσχας. Τὸ τῆς κιβδηλείας καὶ ἀπάτης ἔργον συνεπλήρωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ *σιμωνία* καὶ ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος (ἢ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μανουήλ· ἴδε κατωτέρω) δωροδοκηθεὶς ἁδρῶς ὑπεστήριξε τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ποιμένος, ὃν καὶ ἐχειροτόνησεν ὁ τότε πατριάρχης Μακάριος (1376- 9). Ἀλλ' ὁ μέγας ἡγεμὼν Δημήτριος μαθὼν τὰ γενόμενα καὶ ὀργισθείς, ἅμα ἐπανελθόντα τὸν *Ποιμένα* ἐφυλάκισε καὶ ὡς μητροπολίτην Ρωσίας ἀνεγνώρισε τὸν ἀπὸ τοῦ 1362 μετὰ τὸν τότε ἐπελθόντα θάνατον τοῦ Ρωμανοῦ ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου χειροτονηθέντα μητροπολίτην Κιέβου, σέρβον τὸ γένος, Κυπριανόν. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον περιελθὼν εἰς ἔριδα πρὸς τοῦτον ἐξήγαγε τῆς φυλακῆς τὸν *Ποιμένα* καὶ ἐγκατέστησε προσωρινῶς τοῦτον ἐπὶ τοῦ θρόνου, θεωρῶν ἄλλως αὐτὸν ὅλως ἀνάξιον τοῦ ἀξιώματος καὶ πέμψας συγχρόνως εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν εἰρημένον Διονύσιον ἐπίσκοπον Βλαδιμίρου (ἐπανελθόντα ἄπρακτον ἐκ τῆς πρώτης αὐτοῦ εἰς τὸ Βυζάντιον ἀποδημίας). Ὁ Διονύσιος ἐχειροτονήθη (1385) ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Νείλου, ἀφοῦ ἐδωροδόκησεν, ὡς φαίνεται, καὶ οὗτος τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλήν. Ἀλλ' ὁ ἀτυχὴς Διο-

νους, τοὺς μοναχούς, τοὺς ψάλτας καὶ τοὺς ἄλλους κληρικοὺς τοὺς ἐπιβιβασθέντας ἐπὶ τῆς ναυτικῆς ἐκείνης μοίρας, περὶ ἧς δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἔφερε τὴν τύχην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ μνημονεύσωμεν μεταξὺ τῶν λογίων ἀνδρῶν τὸν γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ἤδη Γεμιστὸν καὶ τὸν Σχολάριον, ὅστις ἦτο τότε καθολικὸς κριτής, βραδύτερον δὲ μετονομασθεὶς Γεννάδιος ἀνεδείχθη πρῶτος μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων οἰκουμενικὸς πατριάρχης. Ἵνα περιβληθῇ ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία ὅσον ἐνδέχεται μείζονα ἀξιοπρέπειαν, ἐπεβιβάσθησαν ἐπὶ τῶν πλοίων τὰ πολυτιμότατα σκεύη τοῦ ναοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ τὰ βασιλικὰ κειμήλια καὶ

νύσιος ἐπανερχόμενος εἰς Ρωσίαν συνελήφθη αἰχμάλωτος ἐν Κιέβῳ ὑπὸ τοῦ Λιθουανίου διοικητοῦ τῆς Οὐκραίνης καὶ ἐφυλακίσθη, ἀπέθανε δὲ μετ' ὀλίγον ἐν τῇ φυλακῇ (1386)· ἀποθανόντος δὲ μετ' ὀλίγα ἔτη καὶ τοῦ *Ποιμένος* (1390) ὁ μέγας ἡγεμὼν τῆς Μόσχας ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ αὖθις τὸν Κυπριανὸν Κιέβου ὡς μητροπολίτην Μόσχας καὶ πασῶν τῶν Ρωσιῶν. Μόνον ὁ τοῦ Νοβογορόδου κλῆρος καὶ λαός, παρὰ τὰς προτροπὰς τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος τῆς Μόσχας, ἠρνοῦντο νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ Κυπριανοῦ· ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἀνεγνώρισαν τὸν Κυπριανόν, ὅτε οὗτος μεταβὰς εἰς Νοβογόροδον προσείλκυσε τὴν εὐμένειαν αὐτῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ σπουδαιότατα ἐπῆλθον γεγονότα ἐν τῷ μεγάλῳ δουκάτῳ τῆς Λιθουανίας. Ὁ ἀπὸ τοῦ 1381 μέγας δοὺξ τῆς χώρας ταύτης γενόμενος περίφημος Ἰαγέλλων ἀποπτύσας τὴν εἰδωλολατρείαν ἐβαπτίσθη (1386) χριστιανὸς καὶ γήμας τὴν κληρονόμον τοῦ βασιλείου τῆς Πολωνίας βασίλισσαν Ἔδβιγ ἐγένετο βασιλεὺς Πολωνίας (ὑπὸ τὸ ὄνομα Βλαδίσλαος Β΄) καὶ ἀρχηγέτης τῆς περιφήμου δυναστείας τῶν Ἰαγελλονιδῶν, ἠναγκάσθη δὲ νὰ καταλίπῃ μετά τινα ἔτη (1392) τὸ μέγα δουκᾶτον τῆς Λιθουανίας εἰς τὸν ἐξάδελφον αὐτοῦ Οὐιτίλδον, ὅστις καὶ αὐτὸς ἐβαπτίσθη τῷ αὐτῷ ἔτει (1386) ἐν Κρακοβίᾳ. Καθ' ὃν χρόνον ὁ Οὐιτίλδος ἐστερέωσε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν Κιέβῳ καὶ ἐν Ποδολίᾳ καὶ ἐν Οὐκραίνῃ (1395), τελευτήσαντος τοῦ Κιέβου μητροπολίτου Κυπριανοῦ διάδοχος αὐτοῦ ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ὁ ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος τῆς Μόσχας καὶ Βλαδιμὶρ Βασιλείου Γ΄ (υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Δημητρίου Δόνσκοϊ, ἄρξαντος 1389-1405) προταθεὶς ὑποψήφιος Φώτιος, ὡς μητροπολίτης Μόσχας καὶ Βλαδιμίρ, ἅμα δὲ καὶ Κιέβου. Τὴν ἐπὶ τὸ Κίεβον καὶ τὴν Οὐκραίνην δικαιοδοσίαν τοῦ νέου μητροπολίτου ἀνεγνώρισεν ἐν ἀρχῇ ὁ μέγας δοὺξ Οὐιτίλδος, ἀλλὰ βραδύτερον θέλων νὰ χωρίσῃ ἐκκλησιαστικῶς τὸ κράτος αὐτοῦ ἀπὸ τῆς Μόσχας συνεκάλεσε τῷ 1414 σύνοδον ἐν Κιέβῳ πάντων τῶν ρώσων ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐπισκόπων τοῦ κράτους αὐτοῦ, ἵνα ἐκλέξῃ ὑποψήφιον μητροπολίτην τοῦ θρόνου τοῦ Κιέβου, ἀλλ' ὁ ἐκλεχθεὶς ὑπὸ τῆς συνόδου ταύτης ὡς ὑποψήφιος Θεοδόσιος ἐπίσκοπος Πολτζὸκ δὲν ἔτυχε τῆς ἐγκρίσεως τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου (Εὐθυμίου Β΄) καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Β΄ τοῦ Παλαιολόγου. Τότε δὲ ὁ Οὐιτίλδος συνεκάλεσε νέαν μεγάλην σύνοδον (1416) ἐν Κιέβῳ, ἧς μετέσχον καὶ πάντες οἱ εὐγενεῖς (βοϊάροι) τοῦ κράτους καὶ ἥτις ἐξέλεξεν αὐτὴ καὶ ἐνήργησε τὴν διὰ τριῶν ἀρχιερέων χειροτονίαν τοῦ βουλγάρου τὸ γένος μοναχοῦ Γρηγορίου ὡς μητροπολίτου Κιέβου. Τὴν πρᾶξιν αὐτῆς ταύτην ἐδικαιολόγησεν ἡ σύνοδος διὰ κηρύγματος ἀξιομνημονεύτου, ἐν ᾧ ἐλέγετο ὅτι οἱ συνελθόντες ἐπίσκοποι προέβησαν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο συμφώνως πρὸς τοὺς ἀποστολικοὺς κανόνας καὶ ὅτι ἐνήργησαν ὑπὸ τὴν ἐπιφοίτησιν καὶ ἔμπνευσιν τοῦ ἁγίου πνεύματος ὡς πᾶσαι αἱ ἐν ὀνόματι τοῦ ἀρχιποίμενος τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ συγκροτούμεναι σύνοδοι· ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τὸν μητροπολίτην Μόσχας καὶ Βλαδιμίρου Φώτιον, ὅστις οὐδαμῶς ἐφρόντιζε τῆς μητροπόλεως Κιέβου, μόνον δὲ ἔργον αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ εἰς Μόσχαν μετακόμισις πάντων τῶν ἱερῶν κειμηλίων καὶ θησαυρῶν τῆς Ἐκκλησίας Κιέβου. Ἡ σύνοδος ἐκήρυττεν ἀφοσίωσιν πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ κατηγόρει δεινῶς τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ ὡς σιμωνιακῶς διδόντος τὸν θρόνον τῆς μητροπόλεως τῆς Ρωσίας εἰς τὸν πλειονοδοτοῦντα καὶ διὰ τοῦτο ἐθεώρει ἀδύνατον τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει χειροτονίαν μητροπολίτου καὶ ἐκήρυττε τὴν αὐτονομίαν τῆς Ἐκκλησίας Κιέβου καὶ Οὐκραίνης.

Ἡ αὐτονομία αὕτη τῆς Ἐκκλησίας Κιέβου καὶ ὁ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Μόσχας καὶ τῆς λοιπῆς Ρωσίας χωρισμὸς αὐτῆς ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν πάπαν ἵνα ἐνεργήσῃ τὴν εἰς τὴν Ρώμην καθυπόταξιν τῆς νέας Ἐκκλησίας, καθ' ὅσον μάλιστα ὁ νεοφώτιστος ἡγεμὼν Οὐιτίλδος κατὰ τὸ

πᾶν ἐν ἑνὶ λόγῳ λείψανον τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος. Ἐπὶ τούτῳ ὁ βασιλεὺς ἐνεχείρισεν εἰς τὸν κλῆρον 6.000 φιορινίων ἐκ τῶν 15.000 τὰς ὁποίας ἔλαβε παρὰ τῶν Λατίνων λόγῳ ὁδοιπορικῶν ἐξόδων, ἡ δὲ διανομὴ αὐτῶν ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς ἀηδεῖς διενέξεις, αἵτινες, ὡς μὴ ὤφελεν, ἔμελλον νὰ ἐπαναληφθῶσιν ὡς ἐκ τοῦ σιτηρεσίου τὸ ὁποῖον βραδύτερον ὁ πάπας ἀπένειμεν εἰς τοὺς ἡμετέρους διαρκούσης τῆς συνόδου. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἐξευτελιστικῶν τούτων περιστάσεων τρέψωμεν τὴν προσοχὴν πρὸς παραμυθίαν ἡμῶν εἰς τὰς δύο ἀκολουθίας αἵτινες ἐψάλησαν ὀλίγον πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ ἐν τῇ τῆς Ὁδηγητρίας μονῇ, αἵτινες ὑπῆρξαν τῇ ἀληθείᾳ ἀξιο-

---

παράδειγμα τοῦ Ἰαγέλλου ἔκλινε μᾶλλον πρὸς τὴν Ρώμην ἢ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλ' αἱ μεταξὺ Ρώμης καὶ τοῦ μητροπολίτου Γρηγορίου ἀρξάμεναι περὶ ἑνώσεως διαπραγματεύσεις μόνον ἀποτέλεσμα ἔσχον τὴν εἰς τὴν σύνοδον τῆς Κωνσταντίας μετάβασιν τοῦ Γρηγορίου καὶ οὐδὲν πλέον. Ὁ Γρηγόριος οὗτος ἴθυνε τὴν Ἐκκλησίαν Κιέβου μέχρι τοῦ 1435, ὅτε ἐμπλακεὶς σκανδαλωδῶς εἰς τὴν πολιτικὴν ἐτιμωρήθη διὰ τοῦ διὰ πυρὸς θανάτου, διάδοχος δ' αὐτοῦ ἐξελέγη καθ' ὃν τρόπον καὶ ὁ Γρηγόριος, ἄνευ ἐγκρίσεως τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, Γεράσιμός τις. Ἐπειδὴ δὲ ἀποθανόντος τῷ 1431 τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος μητροπολίτου Μόσχας καὶ Βλαδιμίρου Φωτίου ὁ θρόνος ὁ μητροπολιτικὸς ἐπὶ ἓξ ἔτη ἔμεινε κενός, ἐπειράθη ὁ Γεράσιμος νὰ ἐκτείνῃ τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τὴν Μόσχαν, ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσε. Τέλος τῷ 1437 ὁ μέγας ἡγεμὼν Βασίλειος Γ' ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν ἀρχιεπίσκοπον Ρεσάνης, ἵνα χειροτονηθῇ ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου μητροπολίτης Μόσχας. Ἀλλὰ πρὶν οὗτος ἀφίκηται εἰς τὸ Βυζάντιον ἦλθεν εἰς τὴν Μόσχαν ὡς μητροπολίτης ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωσὴφ Β' πεμπόμενος ὁ ἐκ Πελοποννήσου λόγιος καὶ θεολόγος Ἰσίδωρος, τέως ἡγούμενος τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ μονῆς τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, ἔνθερμος θιασώτης τῆς τότε ἐνεργουμένης ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ μετασχὼν τῶν περὶ ταύτης ἐν Ρώμῃ διεξαχθεισῶν προκαταρκτικῶν διαπραγματεύσεων. Ἡ ἀπροσδόκητος ἐμφάνισις ἀγνώστου τῷ μεγάλῳ ἡγεμόνι μητροπολίτου ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως ἄνευ γνώσεως, συναινέσεως καὶ προειδοποιήσεως αὐτοῦ, ἀπεσταλμένου καθ' ὃν χρόνον οὗτος εἶχε πέμψει εἰς Κωνσταντινούπολιν ἴδιον ὑποψήφιον ἦν λίαν εὔλογον νὰ διαθέσῃ τὸν μέγαν ἡγεμόνα δυσμενῶς πρὸς τὰ γενόμενα. Καὶ ὅμως τοσοῦτος ἦν ἔτι ἐν Ρωσίᾳ πρὸς τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν καταρρέουσαν αὐτοκρατορίαν τοῦ Βυζαντίου σεβασμὸς ὥστε ὁ Βασίλειος Γ' εὐμενῶς ἐδέξατο καὶ ἀνεγνώρισε τὸν ἐκλεκτὸν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ τοῦ πατριάρχου Ἰωσὴφ Β', ὅστις εἰσηγήσει καὶ προτροπῇ, ὡς φαίνεται, τοῦ πάπα Εὐγενίου Δ' εἶχε προβῇ εἰς τὴν εἰς Ρωσίαν αἰφνιδίαν ἀποστολὴν τοῦ θιασώτου τούτου τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν ἑνώσεως. Ἀλλ' ὁ μέγας ἡγεμὼν Βασίλειος Γ' μετ' ἀπορίας ἤκουσε μετ' ὀλίγον παρὰ τοῦ νέου μητροπολίτου ὅτι ἔμελλε νὰ μεταβῇ εἰς *Φερράραν* ἵνα μετάσχῃ τῆς ἐκεῖ συνόδου, εἶπε δὲ τότε πρὸς αὐτὸν τοὺς ἀξιομνημονεύτους τούτους λόγους· «*Τὰ δόγματα τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας εἰσὶ πρὸ πολλοῦ ἀκριβῶς καθωρισμένα* καὶ οὐδαμῶς χρήζουσι *νέου ἐλέγχου*». Βλέπων δὲ τὸν Ἰσίδωρον ἐπιμένοντα ἐν τῇ γνώμῃ αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ· «*Οἱ πατέρες ἡμῶν δὲν ἤθελον νὰ ἀκούσωσιν οὐδὲν περὶ ἑνώσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν*, καὶ ἐγὼ *αὐτὸς δὲν ἐπιθυμῶ τοιαύτην ἕνωσιν*. Ἐὰν θέλῃς νὰ μεταβῇς εἰς τὴν σύνοδον, δὲν σοὶ ἀπαγορεύω τοῦτο, σοὶ κηρύττω ὅμως ἀπὸ τοῦδε *ὅτι οὐδένα θὰ δεχθῶ νεωτερισμὸν* οὔτε *ἐν τοῖς δόγμασιν* οὔτε ἐν τῇ *ἱεραρχίᾳ τῆς Ἐκκλησίας. Πρόσεχε λοιπὸν νὰ τηρήσῃς ἁγνὴν τὴν ἡμετέραν πίστιν*». Οὕτως ὁ Ἰσίδωρος κατὰ τὸ θέρος τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1437) μετέβη εἰς τὴν σύνοδον τῆς Φερράρας καὶ Φλωρεντίας. Ἡ πρᾶξις αὐτοῦ αὕτη δὲν περιεποίησεν αὐτῷ συμπαθείας ἐν Ρωσίᾳ. Ὅτε μάλιστα γενόμενος ἐν Δορπάτῃ εὑρέθη ἔμπροσθεν λατίνων κληρικῶν προϋπαντώντων αὐτῷ μετὰ τοῦ σταυροῦ καὶ ρώσων κληρικῶν μετὰ τῶν ἁγίων εἰκόνων, ἀσπασάμενος πρῶτον τὸν λατινικὸν σταυρὸν ζωηρὰς ἤγειρεν ὑπονοίας περὶ τῶν λατινικῶν αὐτοῦ φρονημάτων. Ἀληθῶς διὰ τὰ φρονήματα αὐτοῦ ταῦτα ἐτιμήθη σφόδρα ἐν Φλωρεντίᾳ, ἔνθα ἔλαβε σπουδαῖον μέρος ἐν ταῖς ἐργασίαις τῆς συνόδου καὶ προήχθη εἰς καρδινάλιον τῆς ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, διωρίσθη δὲ νῦν ὑπὸ τοῦ πάπα καὶ Κιέβου μητροπολίτης χηρεύοντος τότε τοῦ θρόνου τούτου, προσέθηκε δ' ὁ πάπας καὶ ἄλλας ἐπισκοπὰς εἰς τὴν δικαιοδοσίαν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅτε ὁ Ἰσίδωρος ἐπιστρέφων ἀπὸ Φλωρεντίας ἀπέλυσεν ἀπὸ Πέστης τῆς Οὐγγαρίας ἐγκύκλιον (κατὰ Μάρτιον τοῦ 1440) εἰς τὰς ἐκκλησίας Κιέβου, Οὐκραΐνης, Λιθουανίας καὶ Λιβονίας ἐξαγγέλλουσαν τὸ «χαρμόσυνον γεγονὸς» τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, ἡ ἐγκύκλιος αὕτη δὲν ἐπήνεγκεν ἀποτέλεσμα

πρεπέσταται καὶ ὅπου κατανυκτικῶς ἀντήχησε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ «ἔτι δεόμεθα ὑπὲρ εἰρήνης, εὐοδώσεως, διορθώσεως καὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Χριστοῦ».

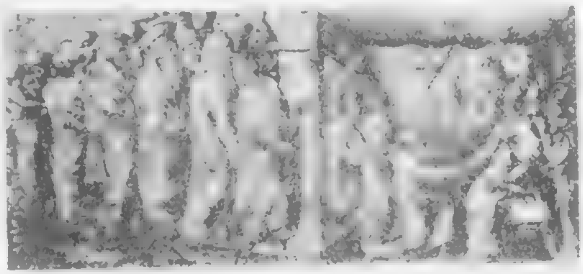
Τελευταῖον ἡ λαμπρὰ αὕτη καὶ πολυάριθμος συνοδία ἐξέπλευσεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τῇ 27 Νοεμβρίου 1437 (ἤ, καθὼς ἠρίθμουν οἱ ἡμέτεροι, ἀπὸ κτίσεως κόσμου 6.946). Ἐκ τῶν πολλῶν δὲ καὶ ποικίλων περιπετειῶν τοῦ μακροῦ αὐτῆς πλοῦ δὲν θέλομεν ἀναφέρει εἰμὴ ὅτι ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης, τὸ μὲν ἵνα ἀποφύγῃ τὸν περίπλουν τῆς Πελοποννήσου, τὸ δὲ ἵνα ἐπισκεφθῇ τοὺς ἄρχοντας αὐτόθι ἀδελφούς του καὶ προτρέψῃ αὐτοὺς εἰς ὁμόνοιαν, ἀπεβιβάσθη εἰς Κεγχρεὰς καὶ διελθὼν τὴν χερσόνησον ἔφιππος ἀφίκετο εἰς Πύλον,ὅπου εὗρε τὸ πλοῖον αὐτοῦ. Ἐπιβιβασθεὶς δὲ αὖθις ἐξηκολούθησε τὸν πλοῦν πρὸς τὴν Ἐνετίαν, ὅπου ἔφθασε τῇ 3 Φεβρουαρίου 1438 καὶ ἔτυχε καλλίστης δεξιώσεως. Μεταξὺ ὅμως τῶν θαυμασίων τὰ ὁποῖα ἐν τῇ πόλει ταύτῃ εἶδον οἱ ἐπίσημοι ἐκεῖνοι ξένοι ἦσαν καὶ τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ οἱ ἄλλοι θησαυροὶ τοὺς ὁποίους ἥρπασαν οἱ Λατῖνοι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐν καιρῷ τῆς κυριαρχίας αὐτῶν· ὥστε ἀθυμία καὶ λύπη κατέλαβε τοὺς ἡμετέρους, ἅμα ἐπάτησαν τὴν χώραν ἐκείνην μετὰ τῶν κατοίκων τῆς

οἷον τὸ προσδοκώμενον ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου καὶ τοῦ πάπα. Εἰς τὴν Ἐκκλησίαν της Μόσχας δὲν ἔπεμψεν ἐγκύκλιον ὁ Ἰσίδωρος, ἀλλ' ἀφοῦ ἀπὸ τῆς οὑγγρικῆς πρωτευούσης μετέβη εἰς Κίεβον καὶ ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς Κασιμὶρ Β', διαδόχου τοῦ Οὐιτίλδου, ὡς μητροπολίτης Κιέβου, ἐκεῖθεν μετέβη εἰς Μόσχαν καὶ ἐνεχείρισεν εἰς τὸν μέγαν ἡγεμόνα ἐπιστολὴν τοῦ πάπα Εὐγενίου Δ' ἀναγγέλλουσαν αὐτῷ τὴν ἐπελθοῦσαν ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, ἣν ὑπελάμβανεν οὗτος ὡς ἐπιτευχθεῖσαν διὰ τῆς προσχωρήσεως τῆς Ρώμης εἰς τὰς ἀξιώσεις τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Ἰσίδωρος εἶχεν εἰπεῖ εἰς τὸν μέγαν ἡγεμόνα ὅτι ἡ ἕνωσις ἡ ἐπελθοῦσα ἦν ἰδιαζόντως ἔνδοξος τῇ Ρωσίᾳ, διότι ὁ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας ἐπίτροπος (Ἰσίδωρος) ἔλαβεν ἐνεργότατον μέρος εἰς τὸ εὐφρόσυνον γεγονός. Ἀλλ' ὅτε ὁ Ἰσίδωρος τελέσας μετ' ὀλίγον λειτουργίαν ἀντὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου ἐμνημόνευσε τοῦ πάπα, ἱεροδιάκονος δὲ ἐν στολῇ ἀνέγνω τὸν ὅρον τῆς ἑνώσεως, ὁ Βασίλειος Γ' τοσοῦτον ἐσκανδαλίσθη ὥστε τὸν μὲν Ἰσίδωρον περιώρισεν εἴς τι μοναστήριον, συνεκάλεσε δὲ σύνοδον ἐπισκόπων πάντων καὶ εὐγενῶν, εἰς ἣν ὑπέβαλε τὸ ζήτημα. Πάντες οἱ ἐν τῇ συνόδῳ ἀνέκραξαν τότε·

«Μέγα ἡγεμών, πάντες ἐκοιμώμεθα καὶ σὺ μόνον ἠγρύπνεις ὑπὲρ ἡμῶν. Σὺ ἀπεκάλυψας τὴν ἀλήθειαν, τὴν πίστιν ἔσωσας καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν ἔδειξας τὸ κακόν, ὅπερ διὰ τοῦ μητροπολίτου ἔμελλε νὰ κατασταθῇ μέγα», καὶ κατεδίκασαν τὴν ἕνωσιν καὶ τὴν πρᾶξιν τοῦ Ἰσιδώρου. Ὁ μέγας ἡγεμὼν ἔπεμψέ τινας κληρικοὺς πρὸς τὸν Ἰσίδωρον, ἵνα μεταπείσωσιν αὐτόν· ἀλλ' οὗτος ἔμεινεν ἀμετάπειστος καὶ τότε ἐφυλακίσθη, ἀλλὰ μετὰ διετῆ φυλάκισιν δραπετεύσας (1443) ἀφίκετο εἰς Ρώμην καὶ ἔλαβεν ἔντιμον θέσιν ἐν τῷ Συλλόγῳ τῶν Καρδινάλεων. Τὸν περαιτέρω βίον καὶ τὴν πολιτείαν τοῦ Ἰσιδώρου θέλομεν ἰδεῖ ἐν τοῖς κατωτέρω ἱστορηθησομένοις.

Ὁ μέγας ἡγεμὼν μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς συνόδου γενομένην καταδίκην τῆς ἑνώσεως καὶ τοῦ Ἰσιδώρου ἔπεμψεν εὐθὺς πρεσβείαν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα δικαιολογήσῃ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν πατριάρχην τὰ ἐναντίον τοῦ Ἰσιδώρου πραχθέντα καὶ ζητήσῃ τὴν εἰς μητροπολίτην Μόσχας προαγωγὴν τοῦ καὶ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ προταθέντος ἐπισκόπου Ρεσάνης Ἰωνᾶ. Ἀλλὰ πρὶν ἢ ἡ πρεσβεία ἀφίκηται εἰς τὸ Βυζάντιον μαθὼν ὅτι αὐτοκράτωρ καὶ πατριάρχης ἐδέξαντο τὴν ἕνωσιν ὑποτάξαντες τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν Ρώμην ἀνεκάλεσε ταχέως τὸν Ἰωνᾶν καὶ τότε ὁ μ. ἡγεμὼν ἐνήργησε τὴν ὑπὸ συνόδου ἐπισκόπων ἐκλογὴν τοῦ Ἰωνᾶ τούτου. Ἔκτοτε, ἐπελθούσης μετ' ὀλίγον καὶ τῆς καταλύσεως τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου, οἱ μεγάλοι ἡγεμόνες θεωροῦντες ὅτι εἰς αὐτοὺς ὀνῆκε τὸ μέχρι τοῦδε εἰς τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου ὑπ' αὐτῶν ἀναγνωριζόμενον δικαίωμα, αὐτοὶ ὑπεδείκνυον τοὺς μητροπολίτας Μόσχας, οἵτινες ἄνευ ἀναμίξεως οἱασδήποτε τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ὑποδεικνυόμενοι ὑπὸ τοῦ μ. ἡγεμόνος ἐχειροτονοῦντο ὑπὸ ἐπισκόπων τῆς ρωσικῆς Ἐκκλησίας. Βραδύτερον (περὶ τὸ 1460) φαίνεται ὅτι τὸ νέον τοῦτο καθεστὼς τὸ ἐκ τῆς δῆθεν ἑνώσεως τῆς Φλωρεντίας προελθὸν κατ' ἀρχὴν ἀνεγνωρίσθη καὶ ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου καὶ ἔλαβε νομιμότητα μεχρισοῦ περὶ τὰ τέλη τοῦ 16 αἰῶνος ἡ μητρόπολις τῆς Μόσχας προήχθη εἰς πατριαρχεῖον ὑπὸ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου καὶ ἡ αὐτονομία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρωσίας ἀνεγνωρίσθη ὑφ' ὅλης τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας (ἰδ. κατωτέρω).

ὁποίας ἤρχοντο νὰ συνεννοηθῶσιν. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ πάπας ἔσπευσε νὰ κηρύξῃ ὁριστικῶς ὅτι ἡ νέα σύνοδος θέλει συνέλθει εἰς Φερράραν τῇ 8 Ἰανουαρίου 1438. Καὶ ἡ μὲν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος ἀπεφήνατο αὐτὸν ἀργὸν τῇ 24 Φεβρουαρίου, ἀλλ' οἱ ἐν Ἐνετίᾳ Ἕλληνες ἐμάνθανον ἐν τούτοις ὅτι πολλαὶ ἐν Βασιλείᾳ ἐπεκράτουν διχόνοιαι καὶ ὅτι οὐκ ὀλίγοι τῶν κοσμικῶν ἡγεμόνων ἰδίως δὲν ἔβλεπον εὐχαρίστως τὴν τοιαύτην πολεμίαν πρὸς τὸν πάπαν διάθεσιν. Ἐξ ἑτέρου δὲ ὁ πάπας καὶ ἐν γένει οἱ ἰταλοὶ ἡγεμόνες, οἵτινες ἐπεθύμουν φυσικῷ τῷ λόγῳ τὴν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν συγκρότησιν τῆς νέας συνόδου, δὲν ἔπαυον διὰ ποικίλων τρόπων ἀγωνιζόμενοι νὰ προσελκύσωσι τοὺς ἡμετέρους εἰς Φερράραν. Δὲν ἠξεύρομεν ἂν οἱ περὶ τὸν βασιλέα Ἰωάννην ἐδίστασαν τῷόντι ἐπί τινα ἔτι χρόνον. Ἀλλά, καὶ ἂν ἀπεφάσιζον νὰ μεταβῶσιν εἰς Βασιλείαν, πιθανώτατα ἤθελον διακωλυθῇ ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν διὰ τῆς χώρας τῶν ὁποίων ἔδει νὰ διέλθωσιν. Ὑποτιθεμένου δὲ ὅτι ἤθελον διέλθει, ἡ μὲν ἐν Βασιλείᾳ ἕνωσις ἤθελε τῷόντι συνομολογηθῇ ἐπὶ ὅροις εὐλογωτέροις, ἀλλ' ὅπως κατήντησαν τὰ πράγματα ἀμφίβολον ἦτο ἂν οἱ κοσμικοὶ ἡγεμόνες ἤθελον συμπράξει, καὶ βέβαιον ὅτι ὁ πάπας ἠδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ματαίωσιν πάσης παρ' αὐτῶν συνδρομῆς. Τοὐλάχιστον ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος, καίτοι διακηρύξασα τῇ 24 Μαρτίου παράνομον τὸ ἐν Φερράρᾳ συνέδριον, καίτοι συνεδρεύσασα ἐπὶ πολὺν ἔτι χρόνον, διελύθη κατὰ Μάιον τοῦ 1449, μηδόλως κατ' οὐσίαν περιορίσασα τὸ τῆς παπικῆς ἀρχῆς ἀξίωμα. Τὴν δὲ ἀδυναμίαν αὐτῆς ταύτην γινώσκοντες οἱ ἡμέτεροι καὶ ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν ἀδιαλείπτως παραπειθόμενοι, καὶ μὴ θέλοντες, ἴσως δὲ καὶ μὴ δυνάμενοι, νὰ ἐπιστρέψωσιν οἴκαδε παντελῶς ἄπρακτοι, ἀπεφάσισαν νὰ ἀπέλθωσιν εἰς Φερράραν. Καὶ πρῶτος ἀναχωρήσας ἐξ Ἐνετίας τῇ 28 Φεβρουαρίου ὁ βασιλεὺς εἰσῆλθε τῇ 4 Μαρτίου εἰς Φερράραν, ὅπου ὑπεδέξατο αὐτὸν ὁ μαρκίων τῆς πόλεως ταύτης «μετὰ μεγάλης τιμῆς, τῶν υἱῶν αὐτοῦ πεζῇ πορευομένων, καὶ οὐρανὸν ὕπερθεν τοῦ βασιλέως αἰωρούμενον κατεχόντων. Οὕτως οὖν προέπεμψεν αὐτὸν εἰς τὸν πάπαν, εἶτ' ἐκεῖθεν εἰς τὸ ἴδιον παλάτιον αὐτὸν ἤγαγεν». Ὡς πρόφασις τῆς μὴ συγχρόνου ἀφίξεως τοῦ πατριάρχου μετὰ τοῦ βασιλέως προετάθη ἡ ἔνδεια τῶν πλοιαρίων δι' ὧν ἔδει νὰ διαπλεύσωσι τὸν Πάδον· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ παρασκευὴ τοῦ πλοίου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔμελλε νὰ διαπλεύσῃ τὸν Πάδον ὁ πατριάρχης δὲν ἐβράδυνε παντάπασι, διότι ὁ πατριάρχης κατέφθασε τῇ 7 Μαρτίου, ἄλλη προδήλως ὑπῆρξεν ἡ ἀληθὴς αἰτία δι' ἣν προεπορεύθη ὁ βασιλεύς.

Ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐν Φερράρᾳ καὶ ἡ δεξίωσις αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ πάπα.
(Ἀνάγλυφον τῆς χαλκῆς πύλης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Πέτρου)

Ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἐγίνωσκεν ὅτι ἀμφότεροι οἱ ἱεράρχαι, οἵτινες κατὰ πρῶτον ἔμελλον νὰ συναντηθῶσιν, εἶχον ὑπερφιάλους ἀξιώσεις· καὶ φοβηθεὶς μήπως τούτου ἕνεκεν ἐν αὐτῇ τῇ πρώτῃ αὐτῶν συνεντεύξει ἐπέλθῃ ῥῆξις δυσεπανόρθωτος ἐνόμισε συνετὸν νὰ προσέλθῃ αὐτὸς πρῶτος ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ συμβιβάσῃ τὰ πράγματα. Ἐξηγήσαμεν ἤδη ὅτι ὁ Ἰωσὴφ ἐπορεύθη εἰς Ἰταλίαν ἵνα διαπραγματευθῇ πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ἐπὶ ἴσοις ὅροις καὶ ἐπιτυχὼν τοιαύτην ἕνωσιν ἀποβῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνεξάρτητος ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Ὅτε δὲ ἔμαθεν ὅτι ὁ βασιλεὺς προεπο-

ρεύθη αὐτοῦ εἰς Φερράραν, ἐξέφρασε τὴν περὶ τούτου δυσαρέσκειάν του εἰπών· « ἢ ὁμοῦ ἔδει ἀφικέσθαι τὸν βασιλέα καὶ τὸν πατριάρχην ἢ προηγεῖσθαι τὴν ἐκκλησίαν, οὐ μὴν κατόπιν ταύτην ἀκολουθεῖν». Καὶ ἐνῷ τοιαῦτα ἐφρόνει ὁ πατριάρχης, ὁ πάπας τἀνάπαλιν ἀπήτει οὐδὲν ὀλιγώτερον εἰμὴ νὰ ἀσπασθῇ ὁ Ἰωσὴφ τὸν πόδα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς πρώτης δεξιώσεως. Σημειωτέον ὅτι ἐκ τῶν δύο πολιτικῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ἀρχιερέων, οἵτινες πρῶτοι πάντων προσῆλθον εἰς Φερράραν, « οἱ μὲν ἄρχοντες ἠσπάσαντο τὸν πόδα τοῦ πάπα καὶ ἀναδοχῆς καὶ εὐμενείας ἔτυχον παρ' αὐτοῦ, τῶν δὲ ἀρχιερέων μὴ ἀσπασαμένων τὸν πόδα τοῦ πάπα, ἀηδῶς λίαν διετέθη πρὸς αὐτούς». Πρέπει ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ κατόπιν αὐτῶν ἀφικόμενος βασιλεὺς δὲν ὑπέκυψεν εἰς τὸν τοιοῦτον ἐξευτελισμόν· τοὐλάχιστον ὁ Συρόπουλος οὐδὲν λέγει περὶ τούτου. Καὶ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ὅτε ὁ πατριάρχης πλησιάσας εἰς Φερράραν τῇ 7 Μαρτίου, ἀπεποιήθη νὰ ἀποβιβασθῇ πρὶν ἢ ἀποφασισθῇ ὁριστικῶς κατὰ τίνα τρόπον θέλει γίνει ἡ ὑποδοχὴ αὐτοῦ, ὁ δὲ πάπας ἐπέμεινεν εἰς τὸν ἀσπασμὸν τοῦ ποδός, ὁ βασιλεὺς ὑπεστήριξε πάσῃ δυνάμει τὴν διαμαρτύρησιν τοῦ πατριάρχου. Τελευταῖον ὁ πάπας ἐνέδωκε κατὰ τοῦτο ἀξιῶν ὅτι «διὰ τὸ καλὸν τῆς εἰρήνης καὶ ἵνα μὴ γένηταί τις ἐμποδισμὸς εἰς τὸ θεῖον τοῦτο τῆς ἑνώσεως ἔργον ἀπὸ τῆς παρούσης αἰτίας, παραιτεῖται τὸ ἴδιον δίκαιον». Ἀλλ' ἐνῷ κατ' ἀρχὰς εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ὑποδεχθῇ τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐν πλήθει ἀρχόντων καὶ παραστάσει μεγάλῃ, μετὰ τὴν προεκτεθεῖσαν παραχώρησιν, μὴ θέλων νὰ καταστήσῃ κατάδηλον αὐτὴν εἰς τοὺς πολλούς, ὥρισεν ὅτι θέλει ὑποδεχθῇ τὸν πατριάρχην παρόντων μόνον τῶν καρδιναλίων, ἐν ἰδίῳ κελλίῳ, ὅπερ ἐν τούτοις, ὡς θέλει καταστῇ μετ' ὀλίγον κατάδηλον, ἦτο αἴθουσα εὐρύχωρος. Συνήνεσε δὲ εἰς τὴν τροπολογίαν ταύτην ὁ πατριάρχης, καὶ τὴν πρωίαν τῆς 8 Μαρτίου ἐξελθόντες τοῦ πλοίου ὅ τε Ἰωσὴφ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἱεράρχαι καὶ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ τῆς ἐκκλησίας ἀπῆλθον ἔφιπποι καὶ παραπεμπόμενοι ὑπὸ τοῦ μαρκίωνος, τεσσάρων καρδιναλίων, 25 ἐπισκόπων καὶ πολλῶν ἀρχόντων, εἰς τὸ παλάτιον ἐν ᾧ κατῴκει ὁ πάπας. Πρῶτος εἰσῆλθεν εἰς τὸ προαναφερθὲν κελλίον ὁ πατριάρχης μετὰ 6 ἀρχιερέων, τοῦ Τραπεζοῦντος, τοῦ Ἐφέσου, τοῦ Κυζίκου, τοῦ Σάρδεων, τοῦ Νικαίας καὶ τοῦ Νικομηδείας· ὁ δὲ πάπας ὑπεδέχθη αὐτοὺς καὶ ἠσπάσθη ἱστάμενος. Μετὰ σύντομον συνομιλίαν ἐκάθισαν πάντες, καὶ τότε προσῆλθον ἀλληλοδιαδόχως εἰς χαιρετισμὸν οἱ λοιποὶ ἀξιωματικοὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ἐξ ὧν ὁ πάπας εἰς ἄλλους μὲν προέτεινε τὴν παρειάν, εἰς ἄλλους δὲ τὴν δεξιὰν χεῖρα. Καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα ὁ πάπας ἐκάθητο ἐπὶ θρόνου ἐπηρμένου, δεξιᾷ δὲ αὐτοῦ οἱ καρδινάλιοι «ἐν καθέδραις ἴσαις κατὰ πάντα καὶ ὁμοίαις τῷ ὑποποδίῳ τοῦ πάπα», καὶ ἀριστερᾷ ὁ πατριάρχης «ἐν ἑνὶ τῶν δηλωθέντων ὑποποδίων», καὶ μετ' αὐτῶν παρίσταντο δουλοπρεπῶς, λέγει ὁ Συρόπουλος, οἱ ἐξ ἀρχῆς εἰσελθόντες καὶ προύχοντες τῶν ἀρχιερέων. Ὅθεν, ἂν οἱ ἱεράρχαι ἡμῶν ἀπέφυγον τὸν ἀσπασμὸν τοῦ ποδός, κατὰ τὰ λοιπὰ ὅμως πολὺ ἀπέσχον τοῦ νὰ παρασταθῶσιν ὡς ἴσοι πρὸς ἴσους προσερχόμενοι. Μετὰ τὸ πέρας τῆς δεξιώσεως ὁ πατριάρχης ἀπῆλθεν ἐν συνοδίᾳ ἁπάντων τῶν περὶ αὐτὸν Ἑλλήνων εἰς τὴν παρασκευασθεῖσαν αὐτῷ οἰκίαν, καὶ τὴν αὐτὴν ἡμέραν παρεκάθισαν ἅπαντες εἰς γεῦμα δοθὲν πρὸς τιμὴν τῆς ἀφίξεώς των ὑπὸ τοῦ μαρκίωνος. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν, ἥτις ἦτο Κυριακή, ἐτέλεσαν τὴν θείαν μυσταγωγίαν ἐν τῇ τοῦ πατριάρχου οἰκίᾳ, οὐχὶ δὲ ἐν ἐκκλησίᾳ τινί, πανηγυρικῶς ὅμως ὁπωσδήποτε τῇ ἀδείᾳ τοῦ πάπα, διότι παρευρέθησαν εἰς τὴν τελετὴν οἱ ἐπισημότατοι τῆς Φερράρας πολῖται καὶ αὐτὸς ὁ μαρκίων μετὰ πολλῆς εὐλαβείας, λαβόντες τὸ ἀντίδωρον ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ πατριάρχου. Μετὰ 4 ἡμέρας ὁ πάπας ἐξέφρασε τὴν εὐχὴν ν' ἀρχίσωσιν αἱ περὶ ἑνώσεως συνδιαλέξεις, ἀλλὰ συνήνεσεν εἰς μικρὰν ἀναβολὴν ἐπὶ τῇ παρατηρήσει τοῦ βασιλέως ὅτι ὁ πατριάρχης ἠσθένησεν ἐκ τῶν

κόπων τῆς ὁδοιπορίας. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ βασιλεὺς ὑπέμνησεν εἰς τὸν πάπαν ὅτι δὲν πρόκειται μόνον περὶ ἐκκλησιαστικῆς συνόδου ἀλλὰ καὶ περὶ διαπραγματεύσεων πρὸς τοὺς κοσμικοὺς ἡγεμόνας, οἵτινες καλὸν ἦτο νὰ προσκληθῶσιν εἰς Φερράραν ἐπὶ τούτῳ. Εἰς ταῦτα ὁ πάπας ἀπεκρίθη ὅτι τὸ πρᾶγμα παρίστησι δυσκολίας τινὰς ἕνεκα τῶν ἐπικρατούντων ἐν Ἰταλίᾳ ἐμφυλίων πολέμων, ὅτι ὅμως ἐντὸς τῶν προσεχῶν τεσσάρων μηνῶν θέλει ληφθῆ ἡ δέουσα καὶ κατὰ τοῦτο πρόνοια.

Μέχρι τοῦ σημείου τούτου αἱ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων σχέσεις ἐφαίνοντο βαίνουσαι ὁπωσοῦν ὁμαλῶς. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἤρχισαν αἱ διενέξεις· καὶ πρῶτον περὶ τοῦ σιτηρεσίου, ὅπερ οἱ Λατῖνοι ὑπέσχοντο νὰ χορηγῶσιν εἰς τοὺς ἐξ Ἀνατολῆς ἐλθόντας ξένους. Κατ' ἀρχὰς εἶχε γίνει λόγος νὰ παρέχεται τὸ σιτηρέσιον εἰς αὐτούσια προϊόντα, ἔπειτα ὅμως ἀπεφασίσθη νὰ καταβάλλεται εἰς χρήματα. Καὶ ὡρίσθη λοιπὸν ὅτι θέλουσι χορηγεῖσθαι κατὰ μῆνα εἰς μὲν τὸν βασιλέα φλωρία 30, εἰς δὲ τὸν πατριάρχην 25, εἰς δὲ τὸν δεσπότην 20 καὶ εἰς τοὺς λοιπὸς ἀνὰ 4 καὶ 3. Ὁπόσον γλίσχρον ἦτο τὸ σιτηρέσιον τοῦτο ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ πάπας μετὰ εἰκοσαετίαν περίπου εἰς μόνον τὸν δεσπότην Θωμᾶν, ὅστις κατέφυγε μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου εἰς Ἰταλίαν, ἐπλήρωνε κατὰ μῆνα δουκᾶτα 300. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ σκοπός του ἦτο νὰ πείσῃ τοὺς ἡμετέρους πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ χρηματικῆς στενοχωρίας εἰς τὸ νὰ τελειώσωσιν ὅσον ἔνεστι τάχιον τὴν ὑπόθεσιν, ἐπὶ τούτῳ δὲ πιθανῶς τὸ σιτηρέσιον, καὶ τοιοῦτο ὂν τακτικῶς δὲν ἐπληρώνετο, ἐξ οὗ ἀδιάκοπα ἀπέβησαν τὰ τῶν ἡμετέρων παράπονα ἕνεκα τοῦ ἐλεεινοῦ τούτου ζητήματος. Ἔπασχον δὲ τῳόντι οἱ ἄνθρωποι στερήσεις δεινάς, καὶ πάντες μὲν οἱ ἄλλοι, μάλιστα δὲ οἱ ἀκόλουθοι τοῦ βασιλέως καὶ τῶν ἱεραρχῶν. Ὁ Συρόπουλος βεβαιοῖ ὅτι οἱ **τοῦ βασιλέως γιανίτσαροι** κατήντησαν νὰ πωλῶσι τὰ ὅπλα αὐτῶν καὶ νὰ ἐνεχυριάζωσι τὰ ἐνδύματα. Εἰς τοσοῦτον δὲ προέβη ἡ ἀμηχανία τῶν ἀνδρῶν τούτων ὥστε ὁ μέγας πρωτοσύγκελλος, τοῦ ὁποίου ἰδίως ἐπεκαλέσαντο τὴν συνδρομὴν ὡς μεγάλα δυναμένου παρὰ τῷ βασιλεῖ, ἀφοῦ δὶς καὶ τρὶς εἰς μάτην ἐλάλησε περὶ τούτου πρὸς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ἀφοῦ ἔδωκεν οἴκοθεν αὐτοῖς φλωρίον ἓν καὶ μετά τινας ἡμέρας ἕτερον, κατήντησε νά τοις παραχωρήσῃ τὰ ἱερὰ αὐτοῦ ἐπιμάνικα, ἵνα πωλήσωσιν αὐτὰ καὶ φάγωσι τὸ τίμημα. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀρκεῖ ἵνα δώσῃ ἡμῖν ἔννοιαν τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως εἰς ἣν περιῆλθον οἱ ἡμέτεροι διά τε τὴν σμικρότητα τοῦ σιτηρεσίου καὶ τὴν καθυστέρησιν τῆς πληρωμῆς αὐτοῦ. Μὴ παραλείψωμεν δὲ νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὸ ὄνομα διὰ τοῦ ὁποίου ὁ τῆς φλωρεντινῆς συνόδου ἱστοριογράφος χαρακτηρίζει τοὺς σωματοφύλακας τοῦ βασιλέως Ἰωάννου. Καθὼς εἴδομεν, ἀποκαλεῖ αὐτοὺς **γιανιτσάρους** Καὶ εἰς οὐδένα μὲν ἕτερον τῶν ἡμετέρων συνηντήσαμεν τὸ ὄνομα τοῦτο ἀποδιδόμενον εἰς στρατιωτικόν τι σῶμα τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας· ἐπειδὴ ὅμως ὁ Συρόπουλος μεταχειρίζεται αὐτό, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἦτο ἐν χρήσει καὶ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ τελευταῖοι Παλαιολόγοι, ἀκούοντες τὴν φήμην τῶν ὀσμανικῶν γενιτσάρων, ἐφιλοτιμήθησαν νὰ δανεισθῶσι τὸ ὄνομα αὐτῶν, τὸ ὁποῖον ὅμως δυστυχῶς δὲν ἤρκει ἵνα καταστήσῃ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει **γιανιτσάρους** ἐναμίλλους τῶν νικητῶν τοῦ Κοσσυφοπεδίου καὶ τῆς Νικοπόλεως.

Ἄλλην ἀφορμὴν διχονοίας μεταξὺ τῶν ἡμετέρων καὶ τῶν Λατίνων ἔδωκεν ἡ εὐλογωτάτη τοῦ πατριάρχου ἀπαίτησις τοῦ νὰ παραχωρηθῇ αὐτῷ μία τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Φερράρας, ἵνα λειτουργῇ ἐν αὐτῇ κατὰ τὰς ἐπισήμους ἑορτάς. Ὁ πάπας ἀπεκρίθη ὅτι τοῦτο δὲν ἀπόκειται εἰς αὐτὸν ἀλλ' εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς πόλεως· ὁ δὲ ἐπίσκοπος εἶπεν ὅτι οἱ μὲν μείζονες τῶν ναῶν δὲν δύνανται ν' ἀφαιρεθῶσιν ἀπὸ τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐκκλησιαζομένου πολλοῦ λαοῦ, οἱ δὲ μικρότεροι δὲν θέλουσιν εὐχαριστήσει τὸν πατριάρχην. Καὶ

ἐπὶ τῇ προφάσει ταύτῃ δὲν ἐδόθη τὸ ζητούμενον. Ἀλλ' ἡ σπουδαιοτέρα ἐπὶ τοῦ παρόντος δυσχέρεια ἦτο νὰ κανονισθῇ ὁ τρόπος καθ' ὃν αἱ δύο ἐκκλησίαι θέλουσι παρασταθῇ ἐν τῇ συνόδῳ. Μετὰ μακρὰς δὲ περὶ τούτου διαπραγματεύσεις ἀπεφασίσθη τελευταῖον πῶς καὶ πότε θέλουσι συνέλθει κατὰ πρῶτον ἐπὶ τὸ αὐτὸ Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι. Τῇ ἐνάτῃ Ἀπριλίου ἀνεῴχθησαν αἱ πύλαι τῆς ἐν Φερράρᾳ μητροπόλεως. Δεξιᾷ τοῦ ἱεροῦ ἐκάθισεν ὁ πάπας ἐπὶ θρόνου φέροντος οὐρανὸν καὶ ὑψηλοτέρου ὄντος πάντων τῶν λοι-

Μετάλλιον τοῦ Βίκτωρος Πισάνου παριστάνον Ἰωάννην τὸν Παλαιολόγον

πῶν· κατωτέρω ὑπῆρχε θρόνος κενὸς προσδιωρισμένος διὰ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας· ἔπειτα ἐκάθισαν ἐπὶ ἑδρῶν οἱ καρδινάλιοι, οἱ ἀρχιεπίσκοποι, οἱ ἡγούμενοι, οἱ διδάκτορες, οἱ ἁπλοῖ ἱερωμένοι καὶ τελευταῖον οἱ παρευρεθέντες εὐάριθμοι τῶν ἡγεμόνων πρέσβεις, οἱ πρίγκιπες, οἱ δοῦκες, οἱ μαρκίωνες καὶ ἄλλοι τῆς Δύσεως εὐπατρίδαι. Ἀφοῦ ἐτελέσθη ἡ λειτουργία λατινιστί, εἰσῆλθον ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς καὶ ὅλα τὰ μέλη τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, ὀρθῶν ἱσταμένων ἁπάντων τῶν Λατίνων. Οἱ ἡμέτεροι, οἵτινες εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ τελέσει τὴν ἰδίαν λειτουργίαν, προσελθόντες παρετάχθησαν ἀριστερᾷ τοῦ ἱεροῦ ὡς ἑξῆς. Κατέναντι τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τῆς Γερμανίας θρόνου ἐκάθισεν ἐπὶ θρόνου ἄνευ οὐρανοῦ ὁ τῆς Ἀνατολῆς αὐτοκράτωρ· ἐπὶ θρόνου μικροτέρου ὁ τοῦ αὐτοκράτορος ἀδελφός, ὁ δεσπότης Δημήτριος· ἔμπροσθεν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου οἱ πρέσβεις τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος, τοῦ μεγάλου δουκὸς τῆς Μοσκοβίας, τοῦ ἡγεμόνος τῆς Γεωργίας, τῶν δεσποτῶν τῆς Σερβίας, καὶ τῆς Βλαχίας, οἱ αὐλικοί, οἱ συγκλητικοὶ καὶ οἱ λόγιοι ἄνδρες. Παρὰ τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ἵστατο θρόνος ὀλιγώτερον ὑψηλὸς προωρισμένος διὰ τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ὅστις ὅμως δὲν παρευρέθη διὰ τὴν ἐξακολουθοῦσαν αὐτοῦ ἀσθένειαν· περὶ τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἵσταντο οἱ πέντε αὐτοῦ διάκονοι· ἐπὶ δὲ ἑδρῶν κατωτέρων ἐκάθισαν οἱ τοποτηρηταὶ τῶν τριῶν πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων· ἔπειτα οἱ ἀρχιεπίσκοποι καὶ ἐπίσκοποι καὶ τελευταῖον οἱ ἀξιωματικοὶ τῆς ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ἡγούμενοι, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ μοναχοὶ τοῦ ὄρους Ἄθω. [«Αὐτοκράτωρ τοῦ ἁγίου ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ αἱρετὸς βασιλεὺς Γερμανῶν ἦν τότε ὁ ἐκ τοῦ λουξεμβουργικοῦ

»οἴκου κληρονομικὸς βασιλεὺς τῆς Βοημίας Σιγισμοῦνδος. Ὅτε τῷ 1414 ἐγένετο ἐκλογὴ »τοῦ βασιλέως τῆς Γερμανίας, ὁ Σιγισμοῦνδος ὑποστηριχθεὶς ἰσχυρῶς ἐν τῇ ἐκλογῇ »αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ κόμητος τῆς Νυρεμβέργης (τῆς ἀνηκούσης σήμερον τῷ βαυαρικῷ κρά- »τει) Φρειδερίκου *Χοεντζόλλερν* ἔδωκε τούτῳ πρὸς ἀμοιβὴν ὡς *φέουδον* τὴν περὶ τὸ »Βερολῖνον *μαρκονίαν* Βρανδεμβούργου, ἧς ἦν ἕως τότε αὐτὸς ὁ φεουδαλικὸς κύριος »(μαρκίων), καὶ ἔκτοτε ἱδρύθη ἐν Βρανδεμβούργῳ καὶ Βερολίνῳ τῇ πρωτευούσῃ ἡ δυνα- »στεία τῶν Χοεντζόλλερν, ἧς οἱ δυνάσται ἀπὸ μαρκιώνων καὶ ἐκλεκτόρων Βρανδεμβούργου »ἐγένοντο ὕστερον καὶ κληρονομικοὶ βασιλεῖς τοῦ πρωσσικοῦ κληθέντος κράτους, εἶτα δὲ »ἀπὸ τοῦ 1871 πρόεδροι καὶ ἡγεμόνες τοῦ νεοσυστάτου γερμανικοῦ κράτους τῶν ὁμο- »σπόνδων, ἡγεμόνες προσωνυμούμενοι καὶ «γερμανοὶ αὐτοκράτορες». Ὁ Σιγισμοῦνδος »ἐτελεύτησε (9 Δεκεμβρίου 1437) μικρὸν πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς ἐν Φερράρᾳ συνόδου, »ὁ δὲ διαδεξάμενος αὐτὸν ὡς αἱρετὸς βασιλεὺς Γερμανίας καὶ αὐτοκράτωρ τοῦ ἁγ. ρωμ. »κράτους ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸς Ἀλβρέχτος Β΄ ὁ ἀψβουργικὸς ἐτελεύτησε μετὰ ἓν ἔτος »(1438), διεδέξατο δὲ αὐτὸν ὁ ἐξάδελφος αὐτοῦ Φρειδερῖκος Γ΄ ὡς βασιλεὺς Γερμανῶν »καὶ ρωμαῖος αὐτοκράτωρ (1439—1493). Εἰς τὰς ἐν Φερράρᾳ καὶ Φλωρεντίᾳ συνόδους »δὲν παρευρέθη ὁ αὐτοκράτωρ, διὰ τὴν ἑξῆς αἰτίαν. Ἀφοῦ ὁ παπας Εὐγένιος Δ΄ ἐπω- »φελούμενος τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ διὰ νέας ζητῶν νὰ περιβάλῃ »αἴγλης τὴν παπικὴν ἀρχὴν διὰ τῆς ἑνώσεως ταύτης ἐτόλμησε ν' ἀποκηρύξῃ τὴν ἐν Βασι- »λείᾳ σύνοδον, ἀνακαλέσας ἐκεῖθεν τοὺς ληγάτους αὐτοῦ, συνεκρότησε δὲ ἰδίαν σύνοδον »οἰκουμενικὴν ἐν Φερράρᾳ καὶ εἶτα ἐν Φλωρεντίᾳ, ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος, ἥτις εἶχε κηρύξει »ἑαυτὴν ἀρχῆθεν ὑπερτέραν τοῦ πάπα, ἐξηκολούθησε τὰς ἐργασίας αὐτῆς ἀταράχως, ἀλλ' »ἀντιπαπικῶς, καὶ ἐψηφίσατο σπουδαιοτάτας μεταρρυθμιστικὰς διατάξεις, δι' ὧν μέγα »ἐκτήσατο κῦρος ἐν τῇ ἐκτὸς τῆς Ἰταλίας Γερμανίᾳ. Ἐνταῦθα οἱ γερμανοὶ ἡγεμόνες »ἠναγκάσθησαν νὰ συνταχθῶσι τὸ πλεῖστον μετὰ τῆς συνόδου, οἱ δὲ αὐτοκράτορες Σιγι- »σμοῦνδος Α΄, Ἀλβρέχτος Β΄ καὶ Φρειδερῖκος Γ΄ ἐκυμαίνοντο μεταξὺ συνόδου καὶ πάπα. »Διὰ τοῦτο ἐν τῇ μεγάλῃ συνελεύσει τῶν ἡγεμόνων τῆς αὐτοκρατορίας (εἰς ἣν ἐδικαιοῦντο »πλὴν τῶν γερμανῶν ἡγεμόνων νὰ παρίστανται καὶ ἄλλοι εὐρωπαῖοι ἡγεμόνες, τοῦ αὐτο- »κρατορικοῦ ἀξιώματος θεωρουμένου ὡς ἀρχῆς καθόλου εὐρωπαϊκῆς καὶ χριστιανικῆς) »τῇ συγκροτηθείσῃ τῷ 1439 ἐν Μογουντίᾳ παρέστησαν, πλὴν τῶν πολλῶν γερμανῶν »ἡγεμόνων καὶ τῶν ἐπιτρόπων τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλβρέχτου Β΄, ἀπεσταλμένοι τοῦ »βασιλέως τῆς Γαλλίας, Καστιλλίας, Πορτογαλλίας, τοῦ δουκάτου τοῦ Μεδιολάνου. Καὶ »ἡ μεγάλη αὕτη τῶν ἡγεμόνων συνέλευσις ἐδέξατο καὶ ἐπεδοκίμασε τὰ ὑπὸ τῆς οἰκουμ. »συνόδου τῆς Βασιλείας θεσπισθέντα. Ἐντεῦθεν δὲ λαβοῦσα νέον θάρρος ἡ σύνοδος, »ἥτις καὶ πρότερον τὴν ἐν Φερράρᾳ σύνοδον εἶχε κηρύξει «*παρασυναγωγὴν*» καὶ τοὺς »ἀποτελοῦντας αὐτὴν εἶχε καλέσει πρὸ τοῦ δικαστικοῦ αὐτῆς βήματος, καὶ τὸν πάπαν »Εὐγένιον Δ΄ εἶχε καταδικάσει εἰς ἀργίαν, νῦν ἐν συνεδρίᾳ τετρακοσίων μελῶν ἐψηφίσατο »τὴν καθαίρεσιν τοῦ ἐν Ἰταλίᾳ ἐναντίον τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας θριαμβεύοντος »πάπα Εὐγενίου Δ΄ καὶ ἐν τῷ ψηφίσματι τῆς καθαιρέσεως ἀπηγορεύετο διὰ *κανονικῶν* »ποινῶν πᾶσα ὑπακοὴ εἰς τὸν Εὐγένιον Δ΄, ἐψηφίσθη δὲ ὑπὸ τῆς συνόδου ὡς πάπας »ἐκ λαϊκοῦ προχειρισθεὶς ὁ ἐπὶ ἁγιότητι βίου περιαδόμενος ἀρχηγὸς τῶν ἱπποτῶν τοῦ »Ἁγίου Μαυρικίου κόμης *Ἀμαδαῖος* τῆς Σαβοΐας. Ὁ ἡγεμὼν οὗτος ἀνέκαθεν ὢν εὐσε- »βέστατος, μετὰ τὸν πρό τινος ἐπελθόντα θάνατον τῆς γυναικὸς αὐτοῦ καταλιπὼν τὴν »κυβέρνησιν τῆς χώρας εἰς τὸν υἱὸν εἶχεν ἀποχωρήσει εἰς Γενεύην διάγων ἐνταῦθα βίον »ὅλως μοναχικὸν καὶ ἀσκητικόν, ἑπτάκις τοῦ ἡμερονυκτίου προσευχόμενος καὶ τὰς ἡμέρας »διάγων ἐν ὁσιότητι καὶ εὐσεβείᾳ. Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ἡ κατὰ τῆς ἀπὸ λαϊκοῦ ἀμέσου προ-

»χειρίσεως αὐτοῦ εἰς ἀρχιερέα καὶ δὴ εἰς ἄκρον ἀρχιερέα γενομένη ἀντίρρησις δὲν ἔτυχε »προσοχῆς. Ὁ Ἀμαδαῖος δεξάμενος τὴν ἐκλογὴν μετέβη τῷ 1440 εἰς Βασιλείαν, ἔνθα ἐν »μέσῳ συρροῆς λαοῦ ἀπείρου προχειρισθεὶς ἀρχιερεὺς ἀνηγορεύθη πάπας Φῆλιξ Ε'. Οἱ »ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης ἐδίστασαν ν' ἀναγνωρίσωσιν ἐπισήμως τὸν Φήλικα Ε', εἰ καὶ »πᾶσα σχεδὸν ἡ ἐκτὸς Ἰταλίας Εὐρώπη εἶχε κηρυχθῆ ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ Εὐγένιος Δ' »προέβαλεν ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ ὡς ἀσπίδα κρατερὰν τὴν διὰ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου »ἐνεργουμένην ἕνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τὴν ἠθικὴν αἴγλην ἣν περιεβάλλετο »προκαθήμενος συνόδου ἐν ᾗ παρεκάθηντο ὁ πρωθιεράρχης τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκ»κλησίας, ὁ πατριάρχης ὁ οἰκουμενικὸς καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν λοιπῶν πατριαρχείων »καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι μεγάλοι ἀρχιεπίσκοποι τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς »καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων Ἰωάννης Παλαιολόγος. Ἡ τοιαύτη ἠθικὴ αἴγλη συνεκράτει »ἰσχυρῶς τὴν ἄλλως δεινῶς κλονουμένην θέσιν τοῦ ἄκρου ἀρχιερέως τῆς Δύσεως. Ὥστε ὡς »ἐκ τῆς συνδρομῆς τῶν περιστάσεων τὸ τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ζήτημα εἶχε κατα»στῆ καὶ ζήτημα ἐσωτερικὸν κομματικὸν οὕτως εἰπεῖν ἐν τῇ Δυτικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἐπὶ ἑπτὰ »περίπου ἔτη μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Φήλικος Ε' διήρκεσεν ἡ μετέωρος αὕτη ἐν τῇ Δυτικῇ »Ἐκκλησίᾳ κατάστασις. Ἐν τούτοις κατὰ τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα δὲν ἔλειπον καὶ ἐνέρ»γειαι ἑκατέρωθεν πρὸς ἄρσιν τοῦ σχίσματος μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων ἰδίως καὶ τοῦ πάπα. Ὁ »Εὐγένιος Δ' οὐ μόνον ἀνεγνώρισεν ἱκανὰ τῶν ψηφισθέντων ὑπὸ τῶν συνόδων Κων»σταντίας καὶ Βασιλείας ἀλλὰ καὶ πάσας τὰς ἐν τῷ μεταξὺ γενομένας ἐν Γερμανίᾳ καὶ »ἀλλαχοῦ διοικητικὰς πράξεις τῆς συνόδου. Τέλος τὸν πάπαν Εὐγένιον Δ' ἀποθανόντα »τῷ 1447 διεδέξατο ὁ περίφημος Νικόλαος Ε', ἀνὴρ λίαν πεπαιδευμένος καὶ ἰδίως »ἐραστὴς τῆς ἑλληνικῆς παιδεύσεως καὶ καθόλου τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ, πρὸς δὲ »ζηλωτὴς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῶν μνημείων τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης. Ὁ »Νικόλαος Ε' συνωμολόγησε τῷ 1448 πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Φρειδερῖκον Γ' τὴν περί»φημον σύμβασιν (concordat) τοῦ Ἀσαφενβούργου ἢ τῆς Βιέννης, δι' ἧς ἡ τέως ἀπό»λυτος ἐκκλησιαστικὴ διοικητικὴ ἐξουσία τοῦ πάπα περιωρίζετο ἐν πολλοῖς, μεριζομένη »μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορος ἔν τε τῇ ἁγ. ρωμ. αὐτοκρατορίᾳ (ἐν Γερμανίᾳ κυρίως) καὶ ἐν »τοῖς κληρονομικοῖς κράτεσι τῶν Ἀψβούργων. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ ταύτῃ συνωμολογήθη»σαν βραδύτερον συμβάσεις ἀνάλογοι μεταξὺ τῆς παπικῆς αὐλῆς καὶ τῶν εὐρωπαϊκῶν »κυβερνήσεων. Διὰ τούτων πάντων ἤρξατο κατὰ μικρὸν ἀνυψουμένη αὖθις ἐν Εὐρώπῃ »ἡ ἠθικὴ δυναμις καὶ ῥοπὴ τοῦ ἐν Ρώμῃ πάπα. Ἡ παπικὴ αὐλὴ τῆς Ρώμης, ἥτις εἶχε »διαλύσει πρὸ πολλοῦ, ἐννοεῖται, ἄνευ πρακτικοῦ ἀποτελέσματος, τὴν σύνοδον τῆς Βασι»λείας, νῦν ἐζήτει νὰ κλείσῃ τὰς αἰθούσας τῶν συνεδριῶν διὰ τοῦ προϊσταμένου τοῦ »ἱεροῦ δικαστηρίου τῆς Βασιλείας. Ἀλλ' ἡ σύνοδος μαθοῦσα τὴν τοιαύτην ἐπιβουλὴν »μετέθηκεν ἑαυτὴν εἰς τὴν Λωζάννην τῆς Ἑλβετίας, ἔνθα ἤδρευεν ὁ πάπας Φῆλιξ Ε', »εἶτα δὲ ἀπεφάσισε νὰ μετοικήσῃ εἰς Λούγδουνον (Λυὼν) καὶ νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν προστα»σίαν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐν Λουγδούνῳ ἐπεκράτησαν οἱ φίλοι τῆς »εἰρήνης καὶ τῆς διαλλαγῆς, ἐν οἷς ἦν καὶ ὁ σφόδρα πεπαιδευμένος πρόεδρος τῆς συνό»δου ἀρχιεπίσκοπος τῆς γαλλικῆς πόλεως Ἀρελάτης (Arles) καρδινάλις Λουδοβῖκος Ἀλ»λεμάν (Allemand). Μεταξὺ τούτου καὶ τῶν πρέσβεων τῆς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας καὶ »τῶν ἀντιπροσώπων τῶν πριγκίπων ἀρχιεπισκόπων καὶ ἐκλεκτόρων Κολωνίας καὶ Τρεβή»ρων καὶ τῶν ἐκλεκτόρων ἡγεμόνων Σαξονίας καὶ Παλατινάτου ἀπεφασίσθη νὰ προτρέψωσι »τὸν Φήλικα Ε' εἰς παραίτησιν. Ἀφοῦ δὲ συνεφωνήθησαν οἱ ὅροι καὶ αἱ συνθῆκαι τῆς »παραιτήσεως, καθ' ἃς ὁ Φῆλιξ Ε' μετὰ τὴν παραίτησιν ἔμελλε νὰ ἔχῃ τὴν πρώτην ἐν τῇ »Ἐκκλησίᾳ μετὰ τὸν πάπαν θέσιν καὶ τιμὴν ὡς καρδινάλις καὶ ἐπίσκοπος Σαβίνης, γενι»κὸς ἔξαρχος παπικὸς ἐν τῷ δουκάτῳ Σαβοΐας καὶ Πεδεμοντίου καὶ ἐν τῇ παρακειμένῃ »μαρκιονίᾳ Μομφερράτου καὶ Σαλοῦτε, ἐν Ἀόστῃ, ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Λυὼν ταῖς ἐντεῦθεν

»τοῦ ποταμοῦ Σαὼν καὶ ἐν ταῖς πόλεσι καὶ ἐπαρχίαις Ἀόστης, Λωζάννης, Βασιλείας. »Στρασβούργου, Χούρ, Κωνσταντίας καὶ ἄλλαις τισὶν ἐπαρχίαις διοικῶν ἐκκλησιαστικῶς »πάσας τὰς χώρας ταύτας ὅλως αὐτεξουσίως καὶ ἐλευθέρως. Τούτων γενομένων προθύμως »παρῃτήσατο ὁ Φῆλιξ Ε΄ τὸ παπικὸν ἀξίωμα «χάριν τῆς εἰρήνης τῆς Ἐκκλησίας» »(1449), ἡ δὲ σύνοδος οὐχὶ ἀνεγνώρισεν, **ἀλλ' ἐξέλεξεν** ὡς πάπαν τὸν Νικόλαον Ε', »καὶ ἀπεφάσισε καὶ ἐκήρυξε τὴν διάλυσιν ἑαυτῆς, ὁ δὲ πρόεδρος αὐτῆς, ὁ προμνημονευ- »θεὶς καρδινάλις ἐπίσκοπος Ἀρελάτης Λουδοβῖκος Ἀλλεμάν, ὃν ὁ Εὐγένιος Δ΄ εἶχε κη- »ρύξει ἔκπτωτον τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ, ἐγένετο πάλιν δεκτὸς εἰς τὴν χορείαν τῶν καρ- »διναλέων. Οὕτως ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία σύμπασα ἡνώθη πάλιν μετὰ σχίσμα 80 περίπου »ἐτῶν ὑπὸ τὴν ἑνιαίαν ἀρχὴν τοῦ πάπα Νικολάου Ε΄, ὑφ' οὗ καὶ ἐπὶ μίαν στιγμὴν »ἐφάνη ὅτι ἐπεσφραγίσθη ἡ καὶ μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἕνωσις, διὰ τῆς ἐν »Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας τελεσθείσης τῇ 12 Δεκεμβρίου »1452 ἑλληνολατινικῆς ἱερουργίας καὶ λειτουργίας. Ἐπὶ τοῦ πάπα δὲ τούτου ἔπεσε καὶ »ἡ μεγάλη πόλις, οὐδεμίαν δυνηθέντος τούτου παρ' ὅλον τὸν φιλελληνισμὸν καὶ τὸν φιλο- »χριστιανισμὸν αὐτοῦ νὰ προσενέγκῃ σπουδαίαν βοήθειαν εἰς τὸ πῖπτον κράτος καὶ τὴν »πίπτουσαν βασιλεύουσαν πόλιν»].

Ἐκ τῆς ἀντιπαρατάξεως ταύτης τῶν Λατίνων καὶ τῶν ἡμετέρων κατέστη πάλιν πρόδηλον ὅτι παρέστημεν ὡς ὑποδεέστεροι· ἰδίως δὲ ἐματαιώθη τὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωσὴφ ὄνειρον τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ ἅμα μὲν τὴν πρὸς τὸν πάπαν ἰσοτιμίαν, ἅμα δὲ αὐτοτελῆ τινα πρὸς τὸν ἴδιον βασιλέα τάξιν. Διότι, ἐνῷ ὁ θρόνος τοῦ βασιλέως ἦτο κατά τε τὴν θέσιν καὶ τὸ ὕψος κατώτερος τοῦ παπικοῦ, ὁ τοῦ πατριάρχου ἦτο πάλιν ταπεινότερος καὶ τοῦ βασιλικοῦ. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον δεινόν, καὶ ἄλλοι ἱεράρχαι ἐκ τῶν ἡμετέρων ἤρισαν πρὸς ἀλλήλους περὶ πρωτείων, καὶ ἀγανακτήσαντες διὰ τὴν ἀπονεμηθεῖσαν αὐτοῖς τοιαύτην ἢ τοιαύτην τάξιν ἔδωκαν ἀφορμὴν εἰς πολλὰ σκάνδαλα. Ὁπωσδήποτε, ἀπαρτισθείσης κατὰ τὰ ἀνωτέρω τῆς συνόδου, ἀνεγνώσθη τὸ περὶ τῆς ἐνάρξεως αὐτῆς διάταγμα τοῦ πάπα διαλαμβάνον ὅτι τῇ ῥητῇ συναινέσει τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅλων τῶν ἐν Φερράρᾳ παρευρισκομένων πατέρων κηρύττεται ἀρξαμένη ἡ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ συγκληθεῖσα σύνοδος ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς τῶν δύο ἐκκλησιῶν συνδιαλλαγῆς· «καὶ κηρύττομεν», ἔλεγε τὸ διάταγμα, «καὶ δίδομεν διορίαν ἀπὸ τοῦ νῦν μῆνας τέσσαρας εἰς «ὅλους τοὺς τόπους καὶ εἰς ὅλα τὰ ῥηγᾶτα τῶν χριστιανῶν, ὅπως ἔλθωσι πάντες καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ κονσιλίου τῆς Βασιλείας καὶ οἱ τῆς «Ῥώμης καὶ πᾶς χριστιανός. Ὅστις βούλεται οὖν ἐλθέτω ἕως τοῦ διωρισμένου καιροῦ, »καὶ ὅστις καταφρονήσει τὴν ἁγίαν σύνοδον καὶ οὐδὲ ἔλθῃ ἕως τοῦ διωρισμένου καιροῦ, ἵνα μένῃ ὑπὸ κανόνα ἀφορισμοῦ, ἐὰν μὴ στέρξῃ ὅσα ποιήσει ἡ σύνοδος αὕτη ἡ νενομοθετημένη».᾽Αλλ' οἱ τέσσαρες μῆνες καὶ κατόπιν δύο ἕτεροι προστεθέντες, ἵνα ἀρθῇ πᾶσα πρόφασις εἰς τοὺς καθυστεροῦντας, παρῆλθον, οὐδενὸς ἀποκριθέντος εἰς τὴν πρόσκλησιν. Οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας, τῆς Καστιλλίας, τῆς Πορτογαλλίας, τῆς Ναυάρας, ὁ δοὺξ τῶν Μεδιολάνων καὶ οἱ ἡγεμόνες τῆς Γερμανίας ἠγωνίσθησαν εἰς μάτην νὰ συνδιαλλάξωσι τὸν Εὐγένιον μετὰ τῶν ἐν Βασιλείᾳ ἑδρευόντων πατέρων. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐξηκολούθουν συνεδρεύοντες ἰδίᾳ, ἐν Φερράρᾳ δὲ ὀλίγιστοι ὑπῆρχον οἱ ἡγεμόνες ἢ πρέσβεις τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσεως, ὅπερ ἐλύπει σφόδρα τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ὅστις ἐπὶ μᾶλλον ὁσημέραι ἐπείθετο ὅτι δὲν εἶχε νὰ ἐλπίσῃ πολλὴν πραγματικὴν συνδρομὴν ἐκ τοῦ διαβήματος αὐτοῦ, καὶ ἵνα διασκεδάσῃ τὴν θλῖψίν του διήγαγεν ἐν κυνηγεσίοις τοὺς ἐξ τούτους μῆνας. Οἱ δὲ θεολόγοι ἐν τῷ μεταξὺ παρεσκευάζοντο πρὸς τὴν συζήτησιν τῶν τεσσάρων ζητημάτων περὶ ὧν διεφώνουν αἱ δύο ἐκκλησίαι, ἤτοι περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων

γενομένης προσθήκης εἰς τὸ σύμβολον τῶν λέξεων ***καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ***, περὶ τῆς φύσεως τῶν ποινῶν τοῦ καθαρτηρίου καὶ τῆς καταστάσεως τῶν ψυχῶν πρὸ τῆς δευτέρας παρουσίας, περὶ τῆς χρήσεως τῶν ἀζύμων ἐν τῇ λειτουργίᾳ καὶ ἐπὶ πᾶσι περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ πάπα. Τῇ 8 Ὀκτωβρίου συνεκροτήθη ἡ δευτέρα τῆς συνόδου συνεδρίασις ἀπὸ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀφίξεως, ἔν τινι

Ἰωάννης **Παλαιολόγος**

(Εἰκὼν τοῦ Μπενότσο Γκότσολο ἐν Φλωρεντίᾳ)

παρεκκλησίῳ τοῦ ἀνακτόρου ἐν ᾧ κατῴκει ὁ πάπας, κατὰ τὴν αὐτὴν τῆς πρώτης συνεδριάσεως τάξιν· ἡ μόνη διαφορὰ ὑπῆρξεν ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπαρατεταγμένων ἀντιπροσώπων ἑκατέρας τῶν ἐκκλησιῶν ἐκάθισαν ἐπὶ δύο βάθρων ἀντικρὺ κειμένων ἓξ ἕλληνες καὶ ἓξ λατῖνοι θεολόγοι, ἐπιτετραμμένοι τὴν τῶν προκειμένων ζητημάτων συζήτησιν. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ αὐτῶν ἦτο ὁ κοινὸς αὐτῶν ἑρμηνεύς, ὁ ἐξ Εὐβοίας καταγόμενος Νικόλαος Σεκονδῖνος. Τὴν συνεδρίασιν ταύτην παρηκολούθησαν τρισκαίδεκα ἕτεραι, ὧν ἡ τελευταία συνεκροτήθη τῇ 8 Δεκεμβρίου 1438. Ὅλα τὰ προαναφερθέντα ζητήματα δὲν ἦσαν βεβαίως ἐξ ἴσου σπουδαῖα· σπουδαιότατα πάντων ἦσαν τὸ περὶ τῆς προσθήκης τοῦ ***καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ*** καὶ τὸ περὶ τῆς πρωταρχίας τοῦ πάπα. Ἀλλὰ καίτοι περὶ τοῦ πρώτου ἐκ

τῶν δύο τούτων ζητημάτων ἀδιακόπως φιλονεικήσαντες καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα οἱ ῥήτορες τῶν δύο ἐκκλησιῶν εἰς οὐδὲν εἶχον περιέλθει συμπέρασμα περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους, ὅτε ἐκραγείσης λοιμώδους νόσου ἐν Φερράρᾳ μετετέθη ἡ σύνοδος εἰς Φλωρεντίαν.

Ἐκεῖ ἐπανελήφθησαν κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1439 αἱ συνεδριάσεις αὐτῆς καὶ ἐξηκολούθησαν αἱ περὶ τοῦ ἀκανθώδους ἐκείνου θέματος συζητήσεις. Ὁ πατριάρχης εἰς οὐδεμίαν τῶν συνεδριάσεων τούτων παρευρέθη, διότι ἦτο πάντοτε ἀσθενής· μετεῖχεν ὅμως τῶν πλείστων κατ' ἰδίαν διαβουλίων, ἐν οἷς κυρίως προαπεφασίζετο ἡ τῶν ζητημάτων λύσις. Εἰς τὰ διαβούλια ταῦτα πρωταγωνιστῶν διετέλει ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης, ὅστις ἐκ παντὸς τρόπου ἐπέσπευδε τὴν ἕνωσιν, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι καταρτισθείσης ἅπαξ αὐτῆς, οὕτως ἢ ἄλλως, θέλει ἐπιτύχει τὴν εὐρωπαϊκὴν ἐπικουρίαν. Τὸ δὲ παράδοξον εἶναι ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ, ὁ τοσοῦτον δύσκολος ἀναδειχθεὶς περὶ τοὺς ἐξωτερικοὺς τῆς ἰσοτιμίας τύπους, ὑπῆρξεν εὐκολώτατος ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων. Καὶ διὰ τῆς κοινῆς λοιπὸν ἐνεργείας τοῦ τε βασιλέως καὶ τοῦ πατριάρχου περιῆλθον τελευταῖον οἱ ἡμέτεροι κατὰ πλειονοψηφίαν εἰς τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ἐκπορεύσεως· «Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν τὰ ῥητὰ τῶν ἁγίων πατέρων, τῶν ἀνατολικῶν καὶ τῶν δυτικῶν, τὰ μὲν λέγοντα ὡς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὰ δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ, εἰ καὶ ἐστὶ τὸ διὰ τοῦ Υἱοῦ ταὐτὸν τῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ταὐτὸν τῷ διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὅμως ἡμεῖς τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀφέντες λέγομεν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ ἀϊδίως καὶ οὐσιωδῶς ὡς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ αἰτίας, τῆς **διὰ** ἐνταῦθα σημαινούσης αἰτίαν ἐπὶ τῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως».

Ὁ τάφος τοῦ πατριάρχου Ἰωσὴφ ἐν Φλωρεντίᾳ

Καθ' ἃ προείπομεν, ἡ λύσις αὕτη δὲν ἐγένετο δεκτὴ εἰμὴ κατὰ πλειονοψηφίαν. Τρισκαίδεκα μὲν ἱεράρχαι ἠσπάσαντο αὐτήν. Ὡσαύτως οἱ πρέσβεις τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Μολδαυΐας ἀπειρήναντο ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ ἀκολουθήσωσιν ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὴν μητέρα αὐτῶν ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' οἱ ἐπίσκοποι Ἡρακλείας, Μονεμβασίας, Ἀγχιάλου, Τραπεζοῦντος, Ἐφέσου καὶ οἱ τῆς Γεωργίας πρέσβεις ἀντέστησαν ἐκθύμως εἰς τὴν παραχώρησιν ταύτην. Οὐδὲν ἧττον ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης προέβη θαρρούντως εἰς τὴν ἐπίλυσιν καὶ τῶν λοιπῶν ζητημάτων, ἔχων πάντοτε συνεργὸν πρόθυμον τὸν πατριάρχην Ἰωσήφ, ὅστις ἀπεβίωσε μὲν μετ' ὀλίγον, ἀλλὰ πρὶν ἢ ἀποθάνῃ ἐδήλωσεν ὅτι «πάντα ἅτινα νοεῖ καὶ ἅτινα δογματίζει ἡ ἐκκλησία τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, καὶ αὐτὸς ἐγὼ νοῶ καὶ ἐπὶ τούτοις ἐμὲ συμπειθόμενον ἀφιερώνω». Ταύτην δὲ τὴν ὁμολογίαν ἀφεὶς ἐκ τῶν ἐπιθανάτων αὐτοῦ χειλέων ἐτελεύτησεν ὁ ἱεράρχης ἐκεῖνος καὶ ἐκηδεύθη μεγαλοπρεπέστατα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Σάντα Μαρίας Νοβέλλας, ὅπου μέχρι τῆς σήμερον σῴζεται ὁ τάφος αὐτοῦ καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ τάφου εἰκών, ἣν ἀμέσως δια-

κρίνει ὁ ἕλλην περιηγητὴς ἀφ᾿ ὅλων τῶν λοιπῶν τοῦ ναοῦ εἰκόνων διὰ τοὺς ὅλως ἰδιάζοντας ἀνατολικοὺς χαρακτῆρας τοῦ προσώπου αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν ἄλλων κεφαλαίων ὅσα συνεζητήθησαν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατριάρχου, ὡς πρὸς μὲν τὰ περὶ τοῦ ἐνζύμου καὶ ἀζύμου συνεφώνησαν ἵνα ἑκατέρα τῶν ἐκκλησιῶν κατὰ τὴν ἰδίαν συνήθειαν ἡ μὲν ἱερουργῇ τὸ ἄζυμον, ἡ δὲ τὸ ἔνζυμον. Δὲν διεφώνησαν δὲ πολὺ οὐδὲ ὡς πρὸς τὸ καθαρτήριον ἢ πουργατόριον, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ Ἐφέσου εἶπε, κατὰ Συρόπουλον, ὅτι «ὀλίγην εὑρίσκω τὴν μεταξὺ ἡμῶν διαφορὰν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ». Περὶ τῆς ἀρχῆς ὅμως τοῦ πάπα δεινοτάτη πάλιν ἐξερράγη ἔρις. Οἱ περὶ τὸν πάπαν ἀπήτουν νὰ ἀνομολογήσωσιν οἱ ἡμέτεροι τὸν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης ρητῶς ὡς διάδοχον τοῦ Πέτρου καὶ ἐπίτροπον τοῦ Χριστοῦ καὶ ὡς κρίνοντα καὶ κυβερνῶντα τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν διδάσκαλον καὶ ποιμένα αὐτῆς. Οἱ δὲ ἡμέτεροι δὲν ἀπεποιοῦντο τὸ τοιοῦτον, ἀλλ᾿ ἐπέμενον νὰ προστεθῇ εἰς τὴν ὁμολογίαν ἐκείνην ἡ ρῆσις ***κατὰ τοὺς κανόνας καὶ τὰ πρακτικὰ τῶν συνόδων***, καὶ προσέτι ***σῳζομένων τῶν προνομίων καὶ τῶν δικαίων τῶν πατριαρχῶν τῆς Ἀνατολῆς***. Ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο δὲν συνέφερεν εἰς τοὺς Λατίνους καὶ ἐντεῦθεν προέκυψαν ἐναγώνιοι μεταξὺ τῶν δύο μερίδων ἀμφισβητήσεις, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἐπανειλημμένως ἠπείλησεν ὅτι θέλει ἀναχωρήσει. Ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος, ὅστις ἐφάνη τοσοῦτον εὔκολος εἰς τὸ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος ζήτημα, ἐπέμεινε πεισματωδῶς εἰς τὴν διατήρησιν τῶν προνομίων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, διότι ᾐσθάνετο ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ θυσιάσωσι τὰ προνόμια ταῦτα οἱ τῆς ἐκκλησίας ἐκείνης ἀντιπρόσωποι. Τότε ἐνόησαν καὶ οἱ Λατῖνοι τὴν ἀνάγκην νὰ ὑποκύψωσιν εἰς μικράν τινα παραχώρησιν· νὰ παραδεχθῶσι δηλαδὴ τοὺς ὑπὸ τῶν ἡμετέρων προτεινομένους περιορισμούς, ἀλλ᾿ ἀφοῦ ἀπονείμωσιν εἰς τὸν πάπαν τοσοῦτον ὑπέρογκα δικαιώματα ὥστε καὶ αὐτοὶ ἐκεῖνοι οἱ περιορισμοὶ νὰ φαίνωνται οὐδετερούμενοι ὑπὸ τῆς παντοδυνάμου αὐτοῦ ἐξουσίας. Ὅθεν ἐπὶ τέλους ἀπεφασίσθη ἀπὸ κοινοῦ ὅτι ὁ ἱερὸς ἀποστολικὸς θρόνος καὶ ὁ πάπας Ρώμης ἔχει τὸ πρωτεῦον ἐφ᾿ ἅπαντος κόσμου, ὅτι ὁ πάπας Ρώμης εἶναι ὁ διάδοχος τοῦ ἡγεμόνος τῶν ἀποστόλων Πέτρου, ὁ ἀληθὴς τοῦ Χριστοῦ ἐπίτροπος, ἡ κεφαλὴ ὅλης τῆς ἐκκλησίας, ὁ πατὴρ καὶ διδάσκαλος ὅλων τῶν χριστιανῶν καὶ ὅτι αὐτῷ μετεβιβάσθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ ἁγίου Πέτρου ἡ πλήρης ἐξουσία τοῦ ποιμαίνειν, κυβερνᾶν καὶ διοικεῖν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν καθ᾿ ὃν τρόπον καὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς κανόσι διαλαμβάνεται. Ἀνενεώθη δὲ συγχρόνως ἡ ὑπὸ τῶν κανόνων παραδοθεῖσα τάξις τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν, καθ᾿ ἣν ὁ μὲν πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εἶναι δεύτερος μετὰ τὸν τῆς Ρώμης ἐπίσκοπον, κατόπιν δ᾿ αὐτοῦ ἔρχονται οἱ πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων, τηρουμένων ὅλων αὐτῶν τῶν δικαίων καὶ προνομίων.

Ἐπέτυχον ἆρά γε διὰ τοῦ ὁρισμοῦ τούτου οἱ Λατῖνοι τὴν νίκην ἣν μετὰ τοσούτου ζήλου ἐπεδίωκον; Βεβαίως τὸ πρῶτον μέρος τῆς δηλώσεως ἀνηγόρευε τὸν πάπαν κύριον ἀπόλυτον ἁπάσης τῆς ἐκκλησίας· ἀλλ᾿ εἶναι οὐδὲν ἧττον βέβαιον ὅτι τὸ δεύτερον τῆς δηλώσεως μέρος περιώριζεν οὐσιωδῶς τὴν ἀπόλυτον ἐκείνην κυριότητα, διότι πρὸς τὸν ἀκριβέστερον αὐτῆς προσδιορισμὸν παρέπεμπεν εἰς τὰ πρακτικὰ τῶν συνόδων καὶ εἰς τοὺς ἱεροὺς κανόνας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ δήλωσις μετὰ τὴν ἀπαρίθμησιν τῶν ὑπερόγκων τοῦ πάπα δικαιωμάτων ἐπιφέρουσα «καθ᾿ ὃν τρόπον ***καὶ ἐν*** τοῖς πρακτικοῖς τῶν συνόδων καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς κανόσι διαλαμβάνεται», ἐφαίνετο ἀνομολογοῦσα ὅτι αἱ σύνοδοι καὶ οἱ κανόνες ἀνεγνώρισαν τὴν τοιαύτην τοῦ πάπα κυριαρχίαν. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ κανόνες καὶ αἱ σύνοδοι οὐδέποτε ἀνεγνώρισαν τὴν κυριαρχίαν ταύτην, τὸ ζήτημα ἔμεινε πάντοτε ἐξηρτημένον ἐκ τῆς ἑρμηνείας τῶν πρακτικῶν τῶν συνόδων

καὶ τῶν κανόνων, τοὐλάχιστον τῶν πρακτικῶν τῶν ἑπτὰ οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἰσχυόντων κανόνων, ἑρμηνείας ἥτις ἀβιάστως γινομένη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἔλθῃ ποτὲ εἰς ὑποστήριξιν τῶν ὑπερόγκων ἀξιώσεων τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης. Πλὴν τούτου ἡ δήλωσις διαρρήδην ἀνωμολόγει τὴν τήρησιν ὅλων τῶν προνομίων καὶ δικαίων τῶν ἄλλων πατριαρχῶν· ἀλλὰ τὰ δίκαια καὶ προνόμια ταῦτα, ὅπως ὑφίσταντο ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ, οὐδόλως συνεβιβάζοντο πρὸς τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν, ἣν ἠξίου νὰ λάβῃ ἐπ' αὐτῆς ὁ ἀρχιερεὺς Ρώμης.

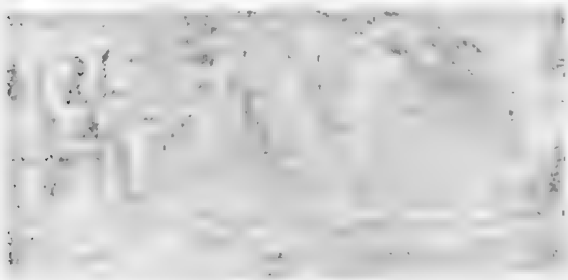
Η ἀνάγνωσις τοῦ ὅρου τῆς ἑνώσεως ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας
(Ἀνάγλυφον τῆς χαλκῆς πύλης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Πέτρου)

Ἡ προκειμένη δήλωσις λοιπὸν δὲν ἔλυε τὸ ζήτημα· ἦτο ἁπλοῦς τῶν δύο μερίδων συμβιβασμός, τοῦ ὁποίου ἅπασα ἡ ἀξία ἐξήρτητο ἐκ τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἑρμηνείας καὶ ἐφαρμογῆς αὐτοῦ. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως εἶναι βέβαιον ὅτι κατὰ τὰ λοιπὰ παρεχωρήσαμεν τὰ πάντα σχεδὸν καὶ πλὴν τούτου οἱ ἡμέτεροι ἐφοβοῦντο μήπως ὁ βασιλεὺς καί τινες τῶν ἱεραρχῶν, ἐπειγόμενοι νὰ λάβωσι τὴν προστασίαν καὶ τὴν ἐπικουρίαν τοῦ πάπα, ἦσαν διατεθειμένοι νὰ ἑρμηνεύσωσι καὶ ἐφαρμόσωσι καὶ τὸ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ τούτων δὲ πάντων ἐννοεῖ ἕκαστος πῶς τινὲς μὲν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, βραδύτερον δὲ πάντες σχεδὸν ὑπέλαβον τὸ πρᾶγμα ὡς προδοσίαν καὶ κατεξηγέρθησαν κατὰ τῆς ἑνώσεως ὡς θυσιαζούσης οὐ μόνον τὰ δόγματα ἀλλα καὶ τὴν αὐτονομίαν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας.

Ὁπωσδήποτε ὁ περὶ ἑνώσεως ὅρος γραφεὶς ἐν μὲν τῷ ἡμίσει μέρει τῆς αὐτῆς μεμβράνης λατινικῶς, ἐν δὲ τῷ ἑτέρῳ ἡμίσει ἑλληνικῶς, ὑπεγράφη ὑπὸ τῶν ἡμετέρων τῇ 5 Ἰουλίου 1439, ἀθροισθέντων ἐπὶ τούτῳ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ ἐν ᾧ κατῴκει ὁ βασιλεύς, ὅστις καὶ πρῶτος ὑπέγραψεν. Ἡ θέσις ἐν ᾗ ἔμελλε νὰ ὑπογραφῇ ὁ ἀποθανὼν οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἔμεινε κενή. Κατόπιν δὲ ἤρχοντο αἱ ὑπογραφαὶ τῶν τοποτηρητῶν τῶν τριῶν ἄλλων πατριαρχῶν καὶ προσέτι 14 μὲν ἀρχιεπισκόπων, 12 δὲ κατωτέρων ἱερωμένων, ἐν αἷς καὶ ἡ τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχου Σιλβέστρου Συροπούλου. Ὁ μητροπολίτης Ἡρακλείας ἐνόμισεν ὅτι θέλει διαφύγει τὴν ὑπογραφὴν προτείνων ἀσθένειαν. ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ ὑπογράψῃ ἐν τῇ κλίνῃ αὐτοῦ. Μία μόνη μέχρι τέλους ἔλειψεν ὑπογραφή. Ὅταν ὁ πάπας ἐνυπογράψας τὸν ὅρον ἠρώτησεν ἂν ὑπέγραψε καὶ ὁ Μᾶρκος ὁ Ἐφέσου, ἤκουσε δὲ ὅτι ὄχι, «λοιπόν, εἶπεν, ἐποιήσαμεν οὐδέν». Μετὰ τὸν πάπαν ἐπέθηκαν τὰς ὑπογραφὰς αὐτῶν 8 καρδινάλιοι, 61 ἐπίσκοποι καὶ 46 ἕτεροι ἱερωμένοι, τὸ πλεῖστον ἡγούμενοι. Ἐγένοντο δὲ τοῦ ὅρου ἀπόγραφα ἀπαράλλακτα τέσσαρα, ἐξ ὧν ἓν μέχρι τῆς σήμερον ὑπάρχει ἀνηρτημένον εἰς μίαν τῶν αἰθουσῶν τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ λαυρεντιανῆς βιβλιοθήκης, ὅπου ὁ Ἕλλην προσερχόμενος δύναται νὰ ἀναγνώσῃ τὰ ἰδιοχείρως γεγραμμένα ὀνόματα τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες δὲν ἐδίστασαν νὰ ἀναλάβωσι τοσοῦτο μὲν φοβεράν, τοσοῦτο δὲ ματαίαν ἀποβᾶσαν εὐθύνην.

Τοιουτοτρόπως ἐγένετο ἡ πολυθρύλητος αὕτη ἕνωσις. Τίνα ἆρά γε ὑπῆρξαν τὰ

πρακτικὰ ὠφελήματα τὰ ὁποῖα ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης Παλαιολόγος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Ἕλληνες ἐπορίσθησαν ἐκ τῆς θυσίας εἰς ἣν καθυπεβλήθησαν; Ἔλαβον τὰ ἔξοδα τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν καὶ προσέτι 300 μὲν ἄνδρας, ὧν τὴν συντήρησιν ἀνέλαβεν ὁ πάπας ἐφ' ὅρου ζωῆς, δύο δὲ γαλέρας. Δὲν ἀρνούμεθα ὅτι οὗτος ὑπέσχετο προσέτι τῷ βασιλεῖ νὰ παράσχῃ μὲν αὐτῷ 20 μεγάλα πολεμικὰ πλοῖα ἐπὶ 6 μῆνας ἢ 10 ἐπὶ ἓν ἔτος, νὰ προτρέψῃ δὲ τὸ κατὰ δύναμιν τοὺς ἡγεμόνας τῆς Εὐρώπης νὰ δράμωσι διὰ ξηρᾶς εἰς βοήθειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τῶν Τούρκων. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν ψιλαὶ ὑποσχέσεις, τὰς ὁποίας ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ πάπας ἠγωνίσθη ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ εἰμὴ κατ' ἐλάχιστον· ὥστε—ἄκουσμα ἐλεεινόν—πᾶσα ἡ ἄμεσος ἀμοιβὴ ἣν ἔλαβε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διὰ τὴν θυσίαν ἐκείνην τῶν πατροπαραδότων αὐτοῦ δογμάτων καὶ δικαιωμάτων περιωρίσθη εἰς τὴν ἐπικουρίαν 300 ἀνδρῶν καὶ 2 γαλερῶν! Τί τὸ ἄπορον λοιπὸν

Ὁ ἐξ Ἐνετίας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπόπλους Ἰωάννου τοῦ Παλαιολόγου

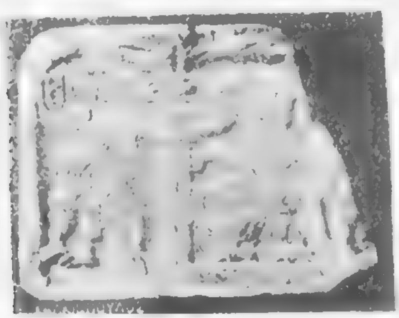
ὅτι, ὅταν ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ περὶ αὐτὸν μετὰ διετῆ καὶ ἐπέκεινα ἀπουσίαν ὑπέστρεψαν τῇ 1 Φεβρουαρίου 1440 εἰς Κωνσταντινούπολιν, οἱ πλεῖστοι μετενόησαν διὰ τὰ γενόμενα καὶ ἤρχισαν νὰ καταρῶνται δημοσίᾳ τὴν διαγραφὴν αὐτῶν: «Οἱ δὲ ἀρχιερεῖς εὐθέως ἀπὸ τῶν τριήρων ἀποβάντες, λέγει ὁ Δούκας, καὶ οἱ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸ σύνηθες ἠσπάζοντο αὐτούς, ἐρωτῶντες πῶς τὰ ὑμέτερα; πῶς τὰ τῆς συνόδου; εἰ ἄρα ἐτύχομεν τὴν νικῶσαν; Οἱ δὲ ἀπεκρίνοντο· Πεπράκαμεν τὴν πίστιν ἡμῶν, ἀντηλλάξαμεν τῇ ἀσεβείᾳ τὴν εὐσέβειαν, προδόντες τὴν καθαρὰν θυσίαν, ἀζυμῖται γεγόναμεν. Ταῦτα καὶ ἄλλα αἰσχρότερα καὶ ῥερυπασμένα λόγια. Καὶ ταῦτα τίνες; οἱ ὑπογράψαντες ἐν τῷ ὅρῳ, ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος καὶ οἱ πάντες. Εἰ γάρ τις πρὸς αὐτοὺς ἤρετο· καὶ διατί ὑπεγράψατε, ἔλεγον· φοβούμενοι τοὺς Φράγκους. Καὶ πάλιν ἐρωτῶντες αὐτοὺς εἰ ἐβασάνισαν οἱ Φράγκοι τινά, εἰ ἐμαστίγωσαν, εἰ εἰς φυλακὴν ἔβαλον. Οὐχί. Ἀλλὰ πῶς; Ἡ δεξιὰ αὕτη ὑπέγραψεν, ἔλεγον, κοπήτω· ἡ γλῶττα ὡμολόγησεν, ἐκριζούσθω. Οὐκ ἄλλο τι εἶχον λέγειν· καὶ γὰρ ἦσάν τινες τῶν ἀρχιερέων ἐν τῷ ὑπογράφειν λέγοντες· οὐχ ὑπογράφομεν ἐὰν μὴ τὸ ἱκανὸν ἡμῖν τῆς πρὸς ὁδὸν παράσχητε. Οἱ δὲ ἐδίδουν, καὶ ἐβάπτετο κάλαμος. Ὑπὲρ ἀριθμὸν γὰρ ἦσαν τὰ δαπανηθέντα εἰς αὐτοὺς νομίσματα καὶ τὰ ἐν χερσὶ μετρηθέντα ἑκάστου τῶν πατέρων. Εἶτα μεταμεληθέντες οὐδὲ τὰ ἀργύρια μετέστρεψαν».

Ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ τοῦ Δούκα ὑπάρχει βεβαίως ὑπερβολή τις. Θησαυροὺς πολλοὺς δὲν εἶχεν ὁ πάπας εἰς τὴν διάθεσίν του, διαρκούσης τῆς συνόδου ταύτης. Ἠξεύρομεν πόσον γλίσχρον ἦτο τὸ σιτηρέσιον τὸ ὁρισθὲν νὰ δίδεται καὶ εἰς τὸν βασιλέα αὐτὸν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν πατριάρχην, καὶ ἠξεύρομεν προσέτι ὅτι, ὅτε ἔληξεν ἡ σύνοδος, ἐκ τοῦ σιτηρεσίου τούτου καθυστεροῦντο πέντε ὁλόκληροι μῆνες· ὥστε τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀπεποιήθησαν νὰ ὑπογράψωσι πρὶν ἢ καταβληθῶσιν εἰς αὐτοὺς τὰ ὀφειλόμενα, καὶ ἐκ τούτου ἴσως προέκυψεν ἡ φήμη ὅτι ἐδωροδοκήθησαν, φήμη ἥτις ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Συροπούλου. Ἐν γένει δὲ οἱ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀντιπρόσωποι διηρέθησαν κατὰ τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ σύνοδον εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα.

ὧν τὸ ἓν οὐδένα ἐδέχετο συμβιβασμόν, τὸ δὲ ἄλλο ἦτο διατεθειμένον νὰ ὑποκύψῃ εἰς παραχωρήσεις τινὰς ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ποθουμένην κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν ἐπικουρίαν. Τοῦ πρώτου προΐσταντο ὁ Ἐφέσου Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, ὅστις οὐδ' ὑπέγραψε τὸ παράπαν τὸν τόμον, καὶ ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος, ὅστις ἠθέλησεν ὡσαύτως νὰ ἀποφύγῃ τὴν ὑπογραφήν, ἐπὶ τέλους ὅμως, ὡς εἴδομεν, ὑπέγραψε. Τοῦ δ' ἑτέρου στρατοπέδου προΐσταντο, παρεκτὸς τοῦ βασιλέως Ἰωάννου, ὁ Νικαίας Βησσαρίων, ὁ Κιοβίας Ἰσίδωρος καὶ ὁ Γεώργιος Σχολάριος. Ἀλλ' ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἀνδρῶν διακριτέον πάλιν τοὺς δύο πρώτους ἀπὸ τοῦ τελευταίου. Ὁ ἐκ Τραπεζοῦντος καταγόμενος Βησσαρίων ὑπῆρξεν εἷς τῶν λογιωτέρων ἀνδρῶν τῶν χρόνων ἐκείνων· ὁ δ' ἐκ Πελοποννήσου καταγόμενος Ἰσίδωρος διέπρεψε βραδύτερον ἐν τῇ τελευταίᾳ πολιορκίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀμφότεροι ὅμως,[1] καίτοι βλέποντες ὀφθαλμοφανῶς ὅτι σπουδαία δὲν ἐγένετο ὑπὸ τῆς Δύσεως προσπάθεια ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, ἐπέμειναν οὐδὲν ἧττον εἰς τὴν θυσίαν τῆς ἡμετέρας ἐκκλησιαστικῆς ἀνεξαρτησίας, περιεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ πάπα τὸ καρδιναλικὸν ἀξίωμα καὶ ἀναγορευθέντες μάλιστα ἀλληλοδιαδόχως ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως ἀπέθανον ἐν Ἰταλίᾳ. Ὁπόσον ἥκιστα ἑλληνικὰ ἀπέβησαν τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ φρονήματα ἰδίως τοῦ Βησσαρίωνος δηλοῦται ἐξαιρέτως ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ἣν τῷ 1465 ἔγραψεν ἐκ Ῥώμης, ὑπογραφόμενος «καρδινάλις καὶ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως», πρὸς τὸν παιδαγωγὸν τῶν παίδων τοῦ δεσπότου Θωμᾶ, τὸν εἰς Ἀγκῶνα τοτε καταφυγόντα. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἧς τὸ κείμενον περιεσώθη ἐν τῷ χρονικῷ τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ, εἶναι διὰ πολλοὺς λόγους ἀξιομνημόνευτος, καὶ πρῶτον διότι εἶναι πιθανώτατα γεγραμμένη εἰς τὴν κοινῶς ὁμιλουμένην τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ τῶν λογίων ἀνδρῶν, δι' ὅπερ συνιστῶμεν καὶ ταύτην εἰς τὴν μελέτην παντὸς τοῦ περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσης ἀσχολουμένου. Ἀλλὰ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀξία μνήμης εἶναι ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, διότι γεγωννυίᾳ τῇ φωνῇ κηρύττει ὁπόσον ὁ Βησσαρίων ἀπέβαλε πᾶν αἴσθημα ἑλληνισμοῦ. «Εἶναι γὰρ χρεία, λέγει, νὰ ζῶσι τὰ παιδία λατινικῶς· μὲ τὸν μακαρίτην τὸν αὐθέντην τὸν πατέρα τους ἐσυντύχαμεν περὶ τούτου, καὶ ἐκεῖνος ἐβούλετο νά τα ἐνδύσῃ καὶ νὰ ποιήσῃ νὰ ζοῦν φράγκικα παντελῶς, ἤγουν νὰ ἀκολουθῶσι τὴν ἐκκλησίαν κατὰ πάντα ὡσὰν Λατῖνοι καὶ οὐχὶ ἀλλέως, νὰ ἐνδύωνται λατινικῶς, νὰ μάθουν νὰ γονατίζουν τοὺς ὑπερέχοντας, καὶ πάπαν καὶ καρδιναλίους καὶ τοὺς ἄλλους αὐθέντας. . . Ὅταν σεβαίνουν εἰς ἐκκλησίαν λατινικήν, ἂς γονατίζουν καὶ ἂς εὔχωνται ὥσπερ οἱ Λατῖνοι», καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα. Ὁπόσον διάφορος ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου διαγωγή. Καὶ ὁ Σχολάριος κατ' ἀρχὰς ἐφρόνει ὅτι ἡ τοῦ κράτους σωτηρία ἦτο καθ' ἑαυτὴν λόγος ἀποχρῶν πρὸς τὴν ἕνωσιν. Ἀλλ' ἅμα ἐπείσθη ὅτι ἡ Εὐρώπη δὲν δύναται ἢ δὲν θέλει ν' ἀποκρούσῃ τοὺς Τούρκους, δὲν ἐδίστασε νὰ ἀνακηρύξῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν, καί, γενόμενος ἐν στιγμῇ κρισιμωτάτῃ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ἀνεδείχθη ἔνθερμος τῶν δικαιωμάτων τῆς ἐκκλησίας ταύτης πρόμαχος, διότι ὁ Πίχλερ λαμπρῶς ἀπέδειξεν ὅτι τὸ εἰς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον ἀποδιδόμενον σύγγραμμα, δι' οὗ δικαιολογοῦνται τὰ διάφορα κεφάλαια τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπογραφέντος τόμου τῆς ἑνώσεως, δὲν εἶναι αὐτοῦ ἔργον ἀλλὰ μᾶλλον τοῦ Βησσαρίωνος.

Ἀλλ' οὐδ' ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης ἐτόλμησε μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ νὰ δημοσιεύσῃ ἐπισήμως τὸν τόμον τῆς ἑνώσεως. Ἀναγορεύσας δὲ ἀντὶ τοῦ Ἰωσὴφ οἰκουμενικὸν πατριάρχην τὸν πρότερον Κυζίκου μητροπολίτην Μητροφάνην ἠγωνίζετο δι' αὐτοῦ καὶ τῶν ὀργάνων αὐτοῦ νὰ καταστήσῃ ἀσπαστοὺς ἐν τῇ Ἀνατολῇ τοὺς ὑπογραφέντας ὅρους. Εἰς μάτην ὅμως ἠγωνίζετο. Οἱ τρεῖς πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ

Ἱεροσολύμων καὶ ὁ μητροπολίτης Καισαρείας ἐξέδωκαν ἐν ἔτει 1443 ἐπιστολὴν συνοδικήν, δι' ἧς κατεδίκασαν μὲν τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ «ληστρικὴν» σύνοδον, ἀπεφήναντο δὲ τὸν Μητροφάνην «μητραλοίαν καὶ αἱρετικόν», καθῄρεσαν καὶ ἐν περιπτώσει παρακοῆς ἀφώρισαν τοὺς ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντας καὶ ἐπέτρεψαν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τούτων εἰς τὸν μητροπολίτην Καισαρείας [1]. Δι' ἑτέρας δὲ ἐπιστολῆς ἠπείλησαν ἀφορισμὸν κατ' αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος, ἐὰν ἐπιμείνῃ προστατεύων μὲν τὸν Μητροφάνην, συντασσόμενος δὲ τοῖς Λατίνοις. Καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πλησιεστάτων συγγενῶν του τινὲς διεφώνουν πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἰδίως δὲ ὁ ἀδελφός του Δημήτριος, ὅστις εἶχε μὲν ἀπέλθει μετ' αὐτοῦ εἰς Φερράραν καὶ εἰς Φλωρεντίαν, προέστη δέ, ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς του, τῶν δυσηρεστημένων καὶ ἐκάλεσε μάλιστα εἰς βοήθειαν αὐτοῦ τοὺς Ὀσμανίδας, οἵτινες ὅμως ἐδέησε τότε νὰ ἐπιστήσωσιν ἀλλαχοῦ σύμπασαν αὐτῶν τὴν προσοχήν.

Ανάγλυφος πλὰξ ἐκ βυζαντινῆς σαρκοφάγου τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων

(Ἀετὸς καὶ γρὺψ· δεξιᾷ τὸ ὄνομα ΜΑΝ (ου) ΗΛ).

(Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν).

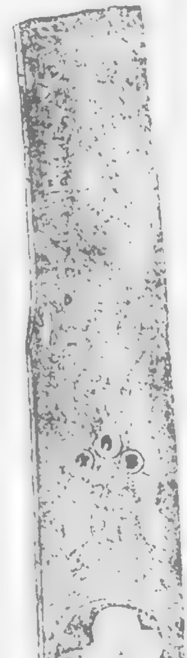
[1] Ὁ τότε Καισαρείας ἦν ὁ Ἀρσένιος. Ἀνετέθη δὲ εἰς τὸν Καισαρείας ἡ ἐκτέλεσις, διότι οὗτος ἦν ὁ πρωτόθρονος καὶ ὑπέρτιμος τῶν ὑπερτίμων ἐν τοῖς ὑπὸ τὸ κλῖμα τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου μητροπολίταις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄.

ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΙ ΠΡΟΜΑΧΟΙ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΑΛΩΣΙΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Τῷόντι κατὰ μὲν τὴν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἰωαννίνων διελθοῦσαν δεκαετίαν (1430—1440) αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι οὐδόλως ἠνωχλήθησαν ὑπὸ τοῦ Μουρὰτ Β΄, περιορισθέντος εἰς μικράς τινας κατὰ τῶν πρὸς βορρᾶν χριστιανῶν ἐκδρομάς, κατὰ δὲ τὰ παρεπόμενα τρισκαίδεκα ἔτη ἀπ' ἐναντίας διεξήχθησαν οἱ λαμπρότατοι μεταξὺ Ὀσμανιδῶν καὶ Χριστιανῶν ἀγῶνες πρὸς βορρᾶν μὲν περὶ τὸν Ἴστρον ποταμόν, πρὸς δυσμὰς δὲ ἐν Ἀλβανίᾳ, πρὸς μεσημβρίαν δὲ καὶ πρὸς ἀνατολὰς ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ περὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ χριστιανισμὸς τῆς Ἀνατολῆς ἔπεσεν, ἀλλὰ δὲν ἔπεσεν ἀδόξως. Τρεῖς ἥρωες, ὁ Ἰωάννης Οὐνυάδης, ὁ Γεώργιος Καστριώτης ὁ ἐπιλεγόμενος Σκεντέρμπεϋς καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, περιεκάλυψαν τὰς τελευταίας αὐτοῦ στιγμὰς διὰ κλέους ἀθανάτου. Δὲν θέλομεν ἀρνηθῇ ὅτι τὸ ἔσχατον τοῦτο μέγα κίνημα ὑπῆρξε μέχρι τινὸς ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν τὰς ὁποίας κατέβαλεν ὁ πάπας Εὐγένιος Δ΄, ἵνα ἐκπληρώσῃ τὰς ὑποσχέσεις τὰς δοθείσας ἐν Φλωρεντίᾳ πρὸς τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον. Τῇ 1 Ἰανουαρίου 1442 ὁ πάπας ἐκάλεσεν ἅπαντας τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμόνας καὶ ἰδίως τὸν Βλαδισλάον τῆς Οὐγγαρίας νὰ δράμωσιν εἰς βοήθειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Κύπρου καὶ τῆς Ρόδου, ἃς ἔλεγε προπύργια τῆς χριστιανοσύνης· ἐπανειλημμένως ἐζήτησε χρήματα ἵνα ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ πολέμου τούτου καὶ παρέσχεν ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντας ὅσοι ἤθελον μετάσχει αὐτοῦ· τὸ δὲ σπουδαιότερον, περὶ τὰ μέσα τοῦ 1444 ἔπεμψεν εἰςτὸν Ἑλλήσποντον στόλον ὁπωσοῦν λόγου ἄξιον. Ἀλλ' ἐνταῦθα ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι πᾶσα ἡ συνδρομὴ τῆς Δύσεως εἰς τοῦτο καὶ μόνον

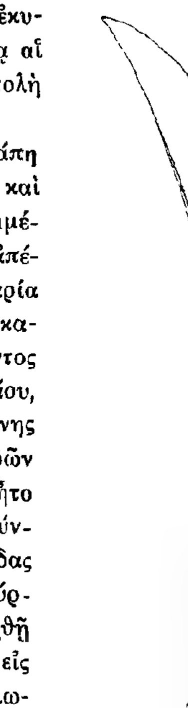

Τὸ ἐν τῇ ὁπλοθήκῃ τοῦ Τουρίνου εὑρισκόμενον καὶ λεγόμενον ξίφος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου.

(Α. Ἡ λεπὶς ὁλόκληρος (σελ. 280) Β καὶ Γ ἡ λεπὶς εἰς δύο τεμάχια (σελ. 279)
Τὸ ξίφος ἐχρησιμοποιεῖτο ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου ὅτε ἦτο αὐθέντης τοῦ Μορέως, ὡς καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ αὐτοῦ δηλοῦται «... ΤΩ ΗΓΕΜΟΝΙ ΚΑΙ ΠΙΣΤΩ ΑΥΘΕΝΤΗ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩ.

περιωρίσθη, ὥστε πᾶσα ἡ τιμὴ τοῦ χερσαίου ἀγῶνος ἀνήκει εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Ἀνατολῆς λαούς. Ἂν οἱ λαοὶ οὗτοι ἀνέκαθεν ἐκυβερνῶντο ἐπιτηδειότερον ἢ ἂν καὶ ἐν τῇ ὑστάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ αἱ ἐπικουρίαι τῆς Εὐρώπης ἦσαν σπουδαιότεραι, ἴσως ἡ Ἀνατολὴ ἠδύνατο ἔτι ν' ἀπαλλαγῇ τῆς μωαμεθανικῆς κατακτήσεως.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Ἰωαννίνων ὁ Μουρὰτ Β΄ ἐτράπη πρὸς βορρᾶν, καὶ ἔχων ὑποτελεῖς τοὺς δυνάστας τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Σερβίας δὲν ἔπαυσεν ἐπιχειρῶν ἐπιδρομὰς εἰς τὴν ὑποκειμένην τῇ Οὐγγαρίᾳ Τρανσυλβανίαν, αἱ δὲ ἐπιδρομαὶ αὗται ἀπέβησαν τοσούτῳ μᾶλλον ὀλέθριαι ὅσῳ συγχρόνως ἡ Οὐγγαρία περιέπεσεν εἰς δεινὰς ἐμφυλίους διενέξεις. Τελευταῖον ὅμως κατηυνάσθη ἡ ἐσωτερικὴ τῆς χώρας ταύτης ἔρις, ἀναγνωρισθέντος βασιλέως παρὰ πάντων τοῦ τῆς Πολωνίας βασιλέως Βλαδισλάου, εἰς ὃ συνετέλεσε πολὺ εἷς τῶν μεγιστάνων τῆς χώρας, Ἰωάννης ὁ Οὐνυάδης, ὅστις παρά τε τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ὀσμανιδῶν συνηθέστερον καλούμενος ὑποκοριστικῶς **Γιάγκος** ἢ **Γιάγκο**, ἦτο νόθος υἱὸς τοῦ πρῴην αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας Σιγισμούνδου, εἶχε προχειρισθῇ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους Βοϊβόδας Τρανσυλβανίας καὶ εἶχε διαπρέψει ἤδη εἰς τοὺς κατὰ τῶν Τούρκων πολέμους. Τότε ὁ Βλαδισλάος ἀπεφάσισε νὰ ἀντιπαραταχθῇ σπουδαιότερον εἰς τὸν Μουρὰτ Β΄, περιελθὼν ἐπὶ τούτῳ εἰς διαπραγματεύσεις, τῷ 1440, καὶ πρὸς τὸν πρὸ μικροῦ ἐκ Φλωρεντίας ἐπιστρέψαντα Ἰωάννην Παλαιολόγον. Τοῦ βασιλέως τούτου οἱ πόροι εἶχον καταντήσει βεβαίως μικροί, ἡ δὲ χρῆσις αὐτῶν ἀπέβαινε δυσχερεστάτη, διὰ τὸν περισφίγγοντα αὐτὸν ἀδιάκοπον κίνδυνον, οὗ ἕνεκα, ἐνῷ διεπραγματεύετο πρὸς τὸν Βλαδισλάον, ἔστελλε πρέσβεις πρὸς τὸν σουλτάνον, ἵνα ἐξηγήσῃ αὐτῷ ὅτι ἐπορεύθη εἰς Ἰταλίαν οὐχὶ ἵνα ζητήσῃ συμμάχους ἀλλὰ πρὸς διάλυσιν δογματικῶν τινων διαφορῶν. Ἐν τούτοις ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ μὲν Κωνσταντινούπολις ἔκειτο τοσοῦτον ἐπικαίρως ὥστε ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ χρησιμωτάτη εἰς τοὺς συμμάχους· πλὴν δὲ τούτου ὁ Ἰωάννης ἠδύνατο καὶ ἐκ Πελοποννήσου νὰ ἐπιτεθῇ μετά τινος ἐλπίδος ἐπιτυχίας. Δυστυχῶς, ὡς θέλομεν ἴδει μετ' ὀλίγον, ἐκ μὲν τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔπραξε τὸ δυνατὸν γενέσθαι, ἐν Πελοποννήσῳ δὲ ἐνήργησε βραδύτερον τοῦ δέοντος, ὥστε ὁ Μουρὰτ Β' ἔλαβε καιρὸν νὰ καταστροπώσῃ πρῶτον τοὺς ἀπὸ βορρᾶ ἀντιπάλους καὶ ἔπειτα τοὺς ἀπὸ μεσημβρίας. Οὐδὲν ἧττον κατ' ἀρχὰς ὁ Βλαδισλάος καὶ ὁ Οὐνυάδης ἔπραξαν πολλὰ καὶ μεγάλα. Ὅτε τῷ 1442 ὁ ἀρχιπποκόμος τοῦ Μουρὰτ Β' Μεζίτμπεϋς, ἐξακολουθῶν τὰς προτέρας ἐπιδρομάς, ἐνέβαλε διὰ τῆς Βλαχίας αὖθις εἰς Τρανσυλβανίαν καὶ ἐπολιόρκησε τὸ Ἕρμανστατ, ὁ Οὐνυάδης ὥρμησε κατ' αὐτοῦ καὶ κατετρόπωσε τὸν ἀγέρωχον ἐκεῖνον ἀντιπρόσωπον δυνάμεως, ἥτις πρὸ μιᾶς περίπου ἑκατονταετηρίδος εἶχε καταντήσει νὰ λογίζεται ἀήττητος, ἐφόνευσεν αὐτὸν ἐν τῷ ἀγῶνι, κατέβαλεν 20.000 πολεμίους, καὶ συνέλαβε πολλὴν καὶ πλουσίαν λείαν, αὐτὸς μὴ ἀποβαλὼν εἰμὴ τρισχιλίους ἄνδρας. Ἐστάλη ἔπειτα ὑπὸ τοῦ σουλτάνου ἵνα διεκδικήσῃ τὴν

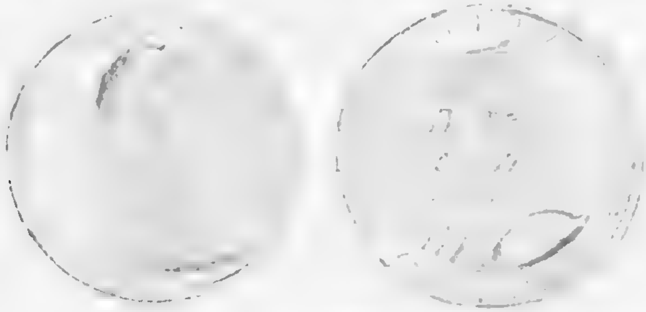

(Ἰδ. σελ. 279)

ήτταν ταύτην ὁ Σεχαββεδὶν πασᾶς, μετὰ 80.000 ἀνδρῶν. Ἀλλ' ὁ Οὐννάδης, καίτοι μὴ ἄγων εἰμὴ πεντεκαίδεκα χιλιάδας συναγωνιστῶν, ἐνίκησε καὶ τοῦτον κατὰ κράτος περὶ Βασάγ, συλλαβὼν μὲν 200 σημαίας καὶ 5.000 αἰχμαλώτους, φονεύσας δὲ οὐ μόνον τὸν στρατηγὸν ἀλλὰ καὶ πολλοὺς τῶν γενναιοτάτων μπέυδων. Κατὰ δὲ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1443 ἐπεχείρησεν ὁ Οὐννάδης τὴν λεγομένην *μακρὰν* αὐτοῦ ἐκστρατείαν, καθ' ἣν συνεμάχησαν μετ' αὐτοῦ ὁ ἡγεμὼν Σερβίας Γεώργιος, ὁ ἡγεμὼν Βοσνίας Θωμᾶς Χρίστιτζ, καί, ταῖς προτροπαῖς τοῦ πάπα Εὐγενίου, πολλοὶ γερμανοὶ σταυροφόροι. Πλὴν τούτου δὲ ἐγένετο συνεννόησις καὶ μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας καὶ ὅλων τῶν Ἐμιρῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἵνα ἀποστατήσαντες ἀναγκάσωσι τὸν σουλτάνον νὰ ἀπασχοληθῇ εἰς Ἀσίαν. Τοῦτο καὶ συνέβη· ὥστε, προελάσαντος τοῦ Οὐννάδου μέχρι Νίσσης, τῇ 3 Νοεμβρίου, τὰ ἀντιπαραταχθέντα εἰς αὐτὸν ὀσμανικὰ στρατεύματα δὲν ἤγοντο ὑπὸ τοῦ Μουρὰτ ἀλλ' ὑπὸ τοῦ μεγάλου βεζίρου Χαλήλ. Ἡ δὲ καταστροφὴ αὐτῶν ὑπῆρξε πάλιν ὁλοσχερής· δισχίλιοι ἔπεσον, τετρακισχίλιοι ᾐχμαλωτεύθησαν καὶ ἐννέα συνελήφθησαν σημαῖαι. Ἡ ζημία τῶν Ὀσμανιδῶν ἐγένετο τόσῳ μᾶλλον ἐπαισθητὴ ὅσῳ μεταξὺ τῶν θανόντων καὶ τῶν συλληφθέντων ἦσαν πολλοὶ ἐπιφανεῖς μπέυδες. Μετὰ δὲ τὸ κατόρθωμα τοῦτο ὁ χριστιανικὸς στρατὸς κυριεύσας τὴν Σόφιαν ἐτράπη περὶ τὴν Φιλιππούπολιν· καὶ διεκπορθήσας τὰς παρόδους τοῦ Αἵμου κατετρόπωσεν αὖθις ἐκ παρατάξεως τοὺς πολεμίους περὶ Ἰάλοβαζ, συλλαβὼν αἰχμαλώτους πολλοὺς πάλιν ἐπισήμους μπέυδες.

Ἐνῷ ταῦτα συνέβαινον ἐν Εὐρώπῃ, ὁ Μουρὰτ ἠσχολεῖτο ἐν Ἀσίᾳ εἰς τὸ νὰ περιστείλῃ τὸν ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν Οὔγγρων τρίτην φορὰν κατεξαναστάντα ἡγεμόνα τοῦ Καραμᾶν· καὶ τοῦτον μὲν ταπεινώσας διεπέρασεν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἀλλ' ἐνταῦθα κεκμηκὼς ἐκ τῶν ἀδιαλείπτων ἐκείνων ἀγώνων ἀπεφάσισε νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τοὺς ἀντιπάλους. Ἐπειδὴ δὲ καὶ αὐτοὶ δὲν ἔβλεπον ἐκπληρουμένας τὰς μεγάλας περὶ ἐπικουριῶν ὑποσχέσεις οὔτε τῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης οὔτε τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, συνωμολογήθη κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1444 εἰρήνη δεκαετὴς ἐπὶ τοῖς ὅροις ὅτι ἡ μὲν Σερβία καὶ ἡ Ἑρζεγοβίνα θέλουσιν ἀποδοθῇ εἰς τὸν Γεώργιον Βράγκοβιτζ, ἡ δὲ Βλαχία θέλει παραμείνει ὑπὸ τὴν Οὐγγαρικὴν ἐπικυριαρχίαν, πρὸς ἀπολύτρωσιν δὲ τοῦ ἐπισημοτάτου τῶν κατὰ τὴν τελευταίαν μάχην συλληφθέντων μπέυδων, τοῦ Μαχμοὺτ Τζελεπῆ, ἀδελφοῦ μὲν ὄντος τοῦ μεγάλου βεζίρου, κηδεστοῦ δὲ τοῦ σουλτάνου, θέλουσι καταβληθῇ 70.000 δουκάτων. Τὴν εἰρήνην ταύτην διεπραγματεύθη ὁ ἀρχιγραμματεὺς τοῦ σουλτάνου, ὅστις Ἕλλην ὢν ἀρνησίθρησκος ἀπεστάλη ἐπὶ τούτῳ ὡς πρέσβυς μετὰ συνοδίας ἀνδρῶν ἑκατόν. Καὶ μικρὸν μετὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐχθροπραξιῶν ὁ Μουρὰτ Β', ὅστις, καίτοι ἐν ἀκμῇ ὢν τῆς ἡλικίας, εἶχεν ὅμως ἀπαυδήσει ἐκ τῶν κυβερνητικῶν μεριμνῶν, ἀπεφάσισε νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀρχῆς καὶ παραδοὺς αὐτὴν εἰς τὸν τεσσαρακαιδεκαέτη υἱόν του Μωάμεθ, ἀπῆλθεν αὐτὸς εἰς Μαγνησίαν, ἵνα διαζήσῃ ἐκεῖ τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς φιλοσοφῶν καὶ ἡδυπαθῶν. Ἀλλὰ δὲν ἐπέπρωτο νὰ ἀπολαύσῃ τῶν ἡδονῶν τούτων ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Ἡ πρὸ μικροῦ συνομολογηθεῖσα δεκαετὴς εἰρήνη οὐδ' ἑβδομάδας δέκα, ὡς λέγει ὁ Χάμμερ, διήρκεσεν. Ὁ πάπας καὶ ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος, οἵτινες εἶχον ἐκ παντὸς τρόπου ἀντισταθῆ εἰς τὴν ὑπογραφὴν τῶν συνθηκῶν, παρέστησαν εἰς τὸν βασιλέα τῆς Οὐγγαρίας Βλαδισλάον καὶ τὸν μέγαν αὐτοῦ στρατηγὸν Οὐννάδην ὅτι ἐπιτηδειοτάτη ἦτο ἡ εὐκαιρία νὰ καταστραφῇ ὁλοσχερῶς τὸ ἐν Εὐρώπῃ ὀσμανικὸν κράτος καθ' ἣν στιγμὴν ὁ μὲν σουλτάνος διέτριβεν ἐν Ἀσίᾳ, ὁ δὲ Καραμᾶν ἐπανέστη αὖθις, πολλοὶ δὲ τῶν σατραπῶν διετέλουν στασιάζοντες καὶ ἀδύνατος ἦτο ἡ εἰς τὴν Εὐρώπην διαπεραίωσις τοῦ μεγάλου ὀσμανικοῦ στρατοῦ, διότι ὁ μὲν Ἑλλήσποντος κατείχετο ὑπὸ

τοῦ στόλου τῶν σταυροφόρων, ὁ δὲ Βόσπορος ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἶχε συνομολογηθῆ εἰρήνη κυρωθεῖσα δι' ὅρκου, ὃν αὐτὸς ὁ Βλαδισλάος ὤμοσεν ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀλλ' ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ πάπα ἠξίωσε μετὰ δεινῆς εὐγλωττίας ὅτι οὐδεμίαν ἔχει ἰσχὺν ὁ εἰς ἀπίστους δοθεὶς λόγος καὶ ὅτι ἄλλως τε ἡ Οὐγγαρία δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ συνομολογήσῃ εἰρήνην ἄνευ τῆς συναινέσεως τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου καὶ τῶν ἄλλων συμμάχων δυνάμεων. Μέχρι τίνος τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα ἦσαν χρηστὰ καὶ εὔλογα δὲν θέλομεν ἐξετάσει ἐνταῦθα. Νομίζομεν ὅμως ὅτι τὸ κάλλιστον τῶν ἐπιχειρημάτων ἤθελεν εἶναι νὰ στείλωσιν οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης ἰσχυρὸν κατὰ τῶν Ὀσμανι-

Δύο μετάλλια παριστῶντα τὸν Μωάμεθ

δῶν στρατόν. Δυστυχῶς τοῦτο μὲν δὲν ἔπραξαν, κατέπεισαν ὅμως τὸν Βλαδισλάον καὶ τὸν Οὐνυάδην νὰ ἐπαναλάβωσι τὰς ἐχθροπραξίας. Καὶ ἐν τούτοις οὐ μόνον ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης δὲν ἦλθον ἐπικουρίαι ἀλλὰ καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Γεώργιος ἐγκατέλιπε τὸν Οὐνυάδην, καὶ οὐδ' ἐκ τῆς Πελοποννήσου, ὅπου πρὸ μικροῦ μόλις ἤρχισε πολεμικάς τινας παρασκευὰς ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, καιρὸς ἦτο νὰ ἔλθῃ βοήθεια. Ἐξ Ἀλβανίας, ὅπου πρὸ μικροῦ ὡσαύτως ἐπεφάνη ὁ Σκεντέρμπεης, εἶχον μὲν ἐπέλθει 25 ἢ 30.000 ἄνδρες ἀλλὰ διεκωλύθησαν ὑπὸ τοῦ Γεωργίου ἀπὸ τοῦ νὰ ἑνωθῶσι μετὰ τῶν Οὔγγρων. Ὅθεν οὗτοι δὲν ἐπανέλαβον τὰς ἐχθροπραξίας εἰμὴ μετὰ 10.000 ἀνδρῶν, εἰς οὓς προσετέθησαν μὲν τετρακισχίλιοι Βλάχοι ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Δρακούλ, ἀλλ' οὗτος ἐκ προοιμίου παρέστησεν ὅτι τὸ ἐπιχείρημα ἦτο ἀσύνετον, διότι μόνη ἡ θηρευτικὴ τοῦ σουλτάνου ὑπηρεσία ἦτο πολυπληθεστέρα τῆς εὐαρίθμου ἐκείνης στρατιᾶς. Μία ὑπελείπετο πιθανότης ἐπιτυχίας ἀλλὰ σπουδαία, ὅτι ὁ Μουρὰτ Β΄ δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ διαπεράσῃ ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην. Ὅθεν οἱ Οὔγγροι προήλασαν θαρρούντως μέχρι Βάρνης καί, κυριεύσαντες τὴν πόλιν ταύτην, ἐστρατοπέδευσαν κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1444 περὶ αὐτήν, πλήρεις ἐλπίδων, ὅτε αἴφνης ἔλαβον τὴν φοβερὰν ἀγγελίαν ὅτι ὁ Μουρὰτ ἐστρατοπέδευε 4000 μόλις βήματα μακρὰν αὐτῶν. Τῷόντι ὁ σουλτάνος ἐξεγερθεὶς ἐκ τῆς ἀνέσεως αὐτοῦ, ἅμα ἔμαθε τὴν διάρρηξιν τῆς εἰρήνης, προσῆλθε μετὰ 40.000 ἀνδρῶν κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν Ἑλλήσποντον. Ἐκεῖ ὅμως ἐπείσθη ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαβῇ ἕνεκα τοῦ σταυροφορικοῦ στόλου. Τότε ἀνῆλθε τὴν ἀσιανὴν παραλίαν μέχρι τοῦ Βοσπόρου. Ἐνταῦθα ἠδύνατο νὰ κωλύσῃ τὴν δίοδον αὐτοῦ ὁ στόλος τοῦ βασιλέως Ἰωάννου. Καὶ ἔπειτα, ὑποτιθεμένου ὅτι δὲν ἐγίνετο ἀντίστασις, ἐχρειάζοντο πάντοτε πλοῖα πρὸς διαπόρθμευσιν. Παραδόξως ὁ μὲν στόλος τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐδ' ἐπεχείρησε ν' ἀντισταθῇ, πλοῖα δέ, κατ' ἄλλους γενουητικά, κατ' ἄλλους ἐνετικά, εὑρέθησαν πρόθυμα νὰ ὑπηρετήσωσι τὸν σουλτάνον, ὥστε οὗτος κατώρθωσε νὰ διαπεραιωθῇ πληρώσας ἀνὰ ἓν δουκᾶτον δι' ἕκαστον διαπεραιούμενον στρατιώτην. Τοιουτοτρόπως εὑρέθη ὅλως ἀπροσδο-

κήτως εἰς τὰ πλευρὰ τοῦ χριστιανικοῦ στρατοῦ. Καὶ συνεκροτήθη λοιπὸν τῇ 10 Νοεμβρίου ἡ πολυθρύλητος περὶ Βάρναν μάχη, καθ' ἣν ὁ μὲν Οὑνυάδης ἐπολέμησεν ἡρωικῶς καὶ ἤθελεν ἴσως ἐπιτύχει τὴν νίκην, ἐὰν ὁ βασιλεὺς Βλαδισλάος δὲν ἐξώρμα ἀκαίρως, παρὰ τὰς συμβουλὰς τοῦ ἐμπείρου αὐτοῦ στρατηγοῦ κατὰ τῶν γενιτσάρων. Ἐν τῇ συρράξει ταύτῃ εἷς τῶν πρώτων ἔπεσεν ὁ βασιλεύς, ἅμα δὲ θανόντος αὐτοῦ διελύθη ὁ οὑγγρικὸς στρατός, τραπέντος εἰς φυγὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ Οὑνυάδου μετὰ τῶν Βλάχων. Περὶ τῆς δυστυχοῦς ταύτης μάχης σῴζεται ἔμμετρος αὐτόπτου μάρτυρος **Διήγησις**, ἥτις, ἂν καὶ στερεῖται κρίσεως καὶ ἀκριβείας, βεβαιοῖ ὅμως ὁπόσον πολύκροτον ἦτο καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολὴν τὸ τοῦ Οὑνυάδου ὄνομα, καίτοι κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην περίστασιν ἠμαυρώθησαν ὁπωσοῦν τὰ προηγούμενα αὐτοῦ κατορθώματα.

Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος
([illegible] ἐν Μοδ[illegible])

«Ὁ Ἰάγκος ὁ πανθαύμαστος καὶ μέγας στρατιώτης»

ἀνακράζει ὁ ποιητής μας, ὁ Ἰάγκος ὅστις ἐπεχείρησε

. . . . «τὸ γένος τῶν Ρωμαίων
νὰ 'λευτερώσῃ ἐκ παντὸς ἐκ τοὺς Ἀγαρηνούς».

Αὐτὸς πρῶτος ἐτόλμησε ν' ἀντιπαραταχθῇ πρὸς αὐτούς·

«Εἰ γὰρ ἐτόλμησαν τινὲς αὐτοὺς νὰ πολεμήσουν,
Ὡς ράχνη ἐπεφάνησαν ἐμπρὸς Ἰσμαηλίτας».

Μετὰ τὴν νίκην ἐκείνην ἐπανῆλθε πάλιν ὁ Μουρὰτ εἰς τὰ ἐν Μαγνησίᾳ ἐνηβητήρια αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐπὶ μικρὸν ἀπήλαυσε τῶν ἀγαθῶν τῆς ἀναπαύσεως ταύτης. Ἐκραγείσης ἐν Ἀδριανουπόλει στάσεως τῶν γενιτσάρων, κατηυνάσθη μὲν αὕτη διὰ μικρᾶς αὐξήσεως τοῦ σιτηρεσίου αὐτῶν ἀλλ' ὁ μέγας βεζίρης Χαλὴλ καὶ πολλοὶ τῶν μεγιστάνων παρέστησαν εἰς τὸν Μουρὰτ Β΄ ὅτι ὁ πεντεκαιδεκαέτης υἱός του δὲν ἔχει ἔτι ἀρκετὰ ἰσχυρὸν τὸν βραχίονα ἵνα κυβερνήσῃ τὸ κράτος καὶ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον νὰ δράξῃ αὖθις τὰς ἡνίας ὁ πατήρ. Ὁ Μουρὰτ ἐνόησεν ὅτι αἱ παραστάσεις αὗται εἶναι εὔλογοι καὶ ἀνέλαβε τὸ τρίτον τὴν ἀρχήν, ἀνέλαβε δὲ αὐτὴν ἐγκαίρως, διότι, ἂν ἡ ἀπὸ βορρᾶ θύελλα διεσκεδάσθη ἐπὶ τοῦ παρόντος διὰ τῆς περὶ Βάρναν πανωλεθρίας τῶν χριστιανῶν, ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ ἐξηγέρθησαν δύο ἕτεροι ἀντίπαλοι τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας. Περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἤρξατο ἀληθῶς εἰπεῖν τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ στάδιον εἷς τῶν μεγίστων μαρτύρων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο εἷς τῶν ἓξ υἱῶν τοῦ ἐν ἔτει 1425 ἀποθανόντος βασιλέως Μανουήλ, ὅ ἐστιν εἷς τῶν ἀδελφῶν τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου. Ἐγεννήθη δὲ τῇ 7 Φεβρουαρίου 1405, καὶ ἔπραττε μὲν τὰ δημόσια πράγματα πρὸ καιροῦ, καταλειφθεὶς ἐπανειλημμένως ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου τῷ 1423 καὶ τῷ 1437, διατελέσας δ' ἐν τῷ μεταξὺ εἷς τῶν τριῶν τῆς Πελοποννήσου δεσποτῶν, ἀλλὰ πρω-

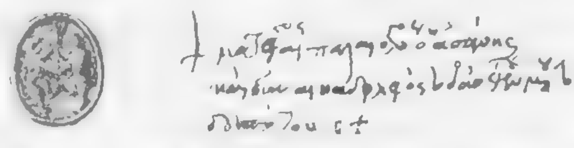
ταγωνιστὴς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων τούτων δὲν ἐγένετο εἰμὴ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 1444. Διατί ἐπωνομάσθη Δραγάσης ἢ Δράγασις ἢ Δράγαζης, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Ὁ Δουκάγγιος λέγει ὅτι ἔλαβε τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο ἐκ τοῦ πρὸς μητρὸς πάππου, σέρβου ἄρχοντος τῆς περὶ Βαρδάριον χώρας ὀνόματι Κωνσταντίνου Δραγάση, τοῦ ὁποίου τὴν θυγατέρα εἶχε λάβει σύζυγον ὁ βασιλεὺς Μανουήλ. Καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι ἀπίθανον. Ἴσως δὲ ἀπεδόθη εἰς μόνον αὐτὸν ἐκ τῶν ἓξ ἐκείνου ἐγγόνων τὸ ἐπωνύμιον, διότι μόνος αὐτὸς ἔφερε καὶ τὸ κύριον τοῦ πάππου ὄνομα. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐκ τῶν σῳζομένων χρονογράφων οὔτε ὁ Φραντζῆς, οὔτε ὁ Δούκας, οὔτε ὁ Χαλκοκονδύλης, οὔτε ὁ ἐσχάτως δημοσιευθεὶς Κριτόβουλος, ἐπονομάζουσιν αὐτὸν Δραγάσην. Τὸ ἐπωνύμιον τοῦτο φαίνεται μᾶλλον περισωθὲν ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ μικρὸν μετὰ τὴν ἅλωσιν ποιηθέντος Θρήνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ λέγοντος αὐτὸν Κὺρ Κωνσταντῖνον **Δράγαζην** (¹). Ἀπὸ δὲ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ εἰσεχώρησαν εἰς συγγραφὰς μεταγενεστέρων τινῶν λογίων, οἷον τὴν μακρὰν ἐπιστολὴν τοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλᾶ πρὸς τὸν Μαρτῖνον Κρούσιον, τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀλλαχοῦ. Ἀλλ' ὑπὸ τοῦ λαοῦ δὲν ἐκαλεῖτο μόνον Δράγαζης· ἐπελέγετο καὶ **Δράκος** διὰ τὴν πολεμικὴν αὐτοῦ ἀνδρείαν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν ἑτέρου συγχρόνου ποιητοῦ, τοῦ γράψαντος λατινιστὶ ποίημα ἐπιγεγραμμένον «Ubertini Pusculi Brixiensis Constantinopoleos libri IV» Μήπως ὅμως ὑπῆρξε συγγένειά τις μεταξὺ τῶν δύο ἐπωνυμίων καὶ ἢ τὸ **Δράκος** ἐγένετο ἐκ συγκοπῆς τοῦ **Δράγαζης**, ἢ τὸ τελευταῖον τοῦτο δὲν ἀπεδόθη τῷ Κωνσταντίνῳ εἰμὴ ἀφοῦ οὗτος ἐπεκλήθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ **Δράκος**;

Ὁπωσδήποτε τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀπέβη τὸ δημοτικώτατον ἁπάντων τῶν ὀνομάτων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν ἱστορίας· καὶ δικαίως. Αὐτὸς πρῶτος τῳόντι ἐστρατήγησε τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν μακραίωνα τούτου περὶ ὑπάρξεως κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν ἀγῶνα· αὐτὸς ἀνεκήρυξεν ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν νέον ἑλληνισμὸν ὡς τὸν μόνον τοῦ μεσαιωνικοῦ κληρονόμον· καὶ αὐτός, διὰ θανάτου ἡρωικοῦ, περιηύγασε δι' αἴγλης ἀνεξιτήλου τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ εὐκλεοῦς γεννήτορος τοῦ καθ' ἡμᾶς ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Εἴδομεν ὅτι περὶ τὸ 1430 ἡ Πελοπόννησος ἀπηλλάγη τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας (ἐκτός, ἐννοεῖται, τῶν ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχομένων παραλίων· καὶ ὁ ἀναγνώστης ἐπιθυμεῖ βεβαίως νὰ μάθῃ πρὸ πάντων εἰς ποίαν τινὰ κατάστασιν ἐξῆλθεν ἀπὸ τῶν χειρῶν

(¹) *Δράγαζης* ὑπὸ τοῦ Χαλκοκονδύλη καλεῖται ὁ πρεσβύτερος υἱὸς Ζάρκου (Τβάρκου) τοῦ ἡγεμόνος τῆς περὶ τὸν Ἀξιὸν χώρας, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὁ νεώτερος υἱὸς λέγεται Κωνσταντῖνος ὁ Ζάρκου ἀδελφὸς τοῦ Δραγάση. Ὁ Γεώργ. Φραντζῆς (σ. 57—58 ἐκδ. Βόνν.) τοὐναντίον τὸν Κωνσταντῖνον αὐτὸν καλεῖ Δραγάσην, παραδίδωσι δὲ ὅτι μεταξὺ Μανουὴλ (ὄντος ἔτι ἁπλοῦ βασιλόπαιδος) καὶ τοῦ εἰρημένου Κωνσταντίνου Δραγάση εἶχε *συμφωνηθῇ* (περὶ τὸ 1400) νὰ λάβῃ ὁ πρῶτος τὴν θυγατέρα τοῦ δευτέρου εἰς γάμον. Ἄλλο τι δὲν παραδίδεται περὶ τοῦ γάμου τούτου. Φαίνεται ὅμως ὅτι πράγματι εἶχε τελεσθῇ οὗτος καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Δραγάζη ἦν αὐτὴ ἡ μήτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου δέσποινα Εἰρήνη (ἡ ἀποθανοῦσα τῷ 1451). Ὅτι ἡ μήτηρ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου ἀνῆκεν εἰς μικρὸν ἡγεμονικὸν οἶκον μαρτυρεῖ αὐτὸς ὁ Γ. Φραντζῆς, ἐν οἷς ἔγραφε πρὸς τὸν αὐτοκράτορα περὶ τῆς σερβίδος πριγκιπίσσης, ἥτις εἶχε γίνει σύνευνος τοῦ Ἀμουρὰτ Β' καὶ μετὰ τὸν τούτου θάνατον εἶχεν ἐπιστρέψει εἰς Σερβίαν. Ταύτην λοιπὸν προτείνων τῷ αὐτοκράτορι ὡς τρίτην σύζυγον λέγει· «οὐκ ἔστιν ἐλάττονος γένους τῆς κυρίας μου καὶ ἀοιδίμου σου μητρός» (πρβλ. θρήν. στίχ. 824· «ὦ Κωνσταντῖνε βασιλεῦ, Δραγάζη τὸ πινόμι (ἰδὲ καὶ Puscul. II. 49—51 Cognomine dictus Ex belli virtute, Draco, ob sua fortia gesta, magnanimns (ἤτοι *Δράκων* ἐπικληθεὶς ἐκ τῆς ἀρετῆς τῆς πολεμικῆς, ἕνεκα τῶν ἀνδρείων ἔργων, ὁ μεγάθυμος).

τῆς κυριαρχίας ἐκείνης ἡ ἀρχαία αὕτη τοῦ ἑλληνισμοῦ ἑστία, ἥτις ἐπέπρωτο νὰ γίνῃ καὶ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ ἡ κυριωτάτη ἀφετηρία. Καθ' ἃ καὶ προηγουμένως διὰ μακρῶν παρεστήσαμεν, ἡ φραγκοκρατία, ἂν συνετέλεσεν εἴπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς πολιτικῆς ἡμῶν ἀνεξαρτησίας, παραλαβοῦσα ὅμως συνάρχοντας πολλοὺς τῶν μεγιστάνων τῆς χώρας καὶ συμμέτοχον τῶν πολεμικῶν αὐτῆς ἐπιχειρήσεων τὸν λαόν, καὶ ἀναθρέψασα αὐτοὺς εἰς τὰ ἴδια ἤθη, καὶ ἀσκήσασα περὶ τὰ ὅπλα, ἐνεφύσησεν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ ἰσθμοῦ Ἑλλάδος διαθέσεις καὶ ἕξεις ἀρειμανίους, ὧν

Σφραγὶς καὶ ὑπογραφὴ Ματθαίου Ἀσὰν ἐπὶ ἐγγράφου ἐν τῷ ἀρχειοφυλακίῳ τῆς Μοδένης

ἄλλοτε ὅλως σχεδὸν ἐστεροῦντο. Ἡ μακρὰ ἀναρχία ἡ κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς φραγκοκρατίας, ἤτοι κατὰ τὴν 14 ἑκατονταετηρίδα, ἐπικρατήσασα, ἠλάττωσεν οὐσιωδῶς τὰ πλεονεκτήματα ὅσα παρήχθησαν ἐνταῦθα ἐκ τῆς πρώτης τῶν Φράγκων περιόδου, ἐπὶ τῶν Βιλλεαρδουίνων. Οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι, ἡ ἀνικανότης τῶν κυβερνητῶν, αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Τούρκων, ἡ ἐγκατάστασις νέων ἐποίκων, τῶν Ἀλβανῶν, ὄχι μόνον κατέστρεψαν τὴν προτέραν ὑλικὴν τοῦ τόπου εὐημερίαν, ὄχι μόνον ἐνόθευσαν ἔτι μᾶλλον τὸν ἰθαγενῆ πληθυσμόν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἀπαραιτήτως ἐπενήργησαν εἰς τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἀλλοίωσιν. Διὰ τὴν ἀδιάκοπον ἐκείνην ἀστασίαν καὶ ἀνωμαλίαν τῶν πραγμάτων τὴν ἐπὶ μίαν καὶ ἐπέκεινα ἑκατονταετηρίδα διαρκέσασαν ἠλαττώθη μὲν ἡ πειθαρχία, ἐσυνήθισαν δὲ οἱ ἄνθρωποι εἰς τὰς μεταβολὰς καὶ τὰς στάσεις, ἀπέβαλον δὲ πᾶσαν περὶ μονίμου ἀποκαταστάσεως πεποίθησιν καὶ ὡς ἐκ τούτων πάντων ἀνεπτύχθησαν παρ' αὐτοῖς πλεῖσται ὅσαι συμπαρομαρτοῦσαι εἰς τοιαύτην κατάστασιν πραγμάτων κακίαι. Παρέμειναν ὅμως αἱ παρεισαχθεῖσαι ἅπαξ ἐν τῇ χώρᾳ πολεμικαὶ ἕξεις, καὶ ἂν αἱ ἕξεις αὗται δὲν ἴσχυσαν νὰ συντηρήσωσι τὸ καθεστώς, παρεσκεύασαν ὅμως τὴν ἀνάπλασιν τοῦ μέλλοντος. Περὶ τὸ 1430 οἱ μὲν ἀρχαῖοι συναθληταὶ τῶν Βιλλεαρδουίνων καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν παντοδαποὶ φράγκοι ἐξέλιπον εἴτε θανόντες, εἴτε ἀποδημήσαντες, εἴτε ἐξελληνισθέντες καὶ ὡς ὑποτελεῖς τῶν Παλαιολόγων ἔκτοτε ὀνομαστὶ ἀναφερόμενοι· ἐξέλιπον ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε μετὰ 225 ἐτῶν κυριαρχίαν ἐν Πελοποννήσῳ οὐδὲ ἓν περιεσώθη ἐν αὐτῇ οἰκογενειακὸν ἐπωνύμιον ἀναμιμνῆσκον τὴν κυριαρχίαν ἐκείνην. Τὴν δὲ τάξιν αὐτῶν κατέλαβον πρὸ πάντων ἕλληνες μεγιστᾶνες, οἷον ὁ μέγας στρατοπεδάρχης τοῦ Κωνσταντίνου Γεώργιος Δαιμονογιάννης, ὁ Δημήτριος Παλαιολόγος Δερμοκαΐτης, φεουδάρχης περὶ Πάτρας, ὁ Δημήτριος Μαμωνᾶς Γρηγορᾶς, κύριος τοῦ φρουρίου Πρινίκου, οἱ δύο υἱοὶ τοῦ Γεμιστοῦ, Δημήτριος καὶ Ἀνδρόνικος, κύριοι ὁ μὲν τοῦ Φαναρίου, ὁ δὲ τῆς Βρύσσης, ὁ Ἀθανάσιος Λάσκαρις ὁ ἀποσταλεὶς παρὰ τοῦ Δημητρίου πρέσβυς πρὸς τοὺς Φλωρεντίνους, ὁ Ἰωάννης Σοφιανὸς Δαιμονογιάννης, ἤ, καθὼς λέγει αὐτὸν ὁ Φραντζῆς, Εὐδαίμων Ἰωάννης, μεσάζων ἢ πρωθυπουργὸς τοῦ Κωνσταντίνου διατελέσας, αὐτὸς οὗτος ὁ Γεώργιος Φραντζῆς, ὅστις ἔλαβε «τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σπάρτης καὶ διοίκησιν πάντων τῶν πέριξ αὐτῆς, ἤγουν Κουλᾶ, Ἑβραϊκῆς Τρίπης, Τζεραμίου, Παγκότων, Σκλαβοχωρίου καὶ πάντων τῶν ἄλλων αὐτῆς χωρίων καὶ πάντα τὰ εἰσοδήματα αὐτῶν, ὡς οὐκ εἶχεν οὐδεὶς ἄλλος πώποτε τὴν τοιαύτην διοίκησιν». Καὶ πλὴν τούτων ὁ Ἰωάννης Κανταχουζηνός, ὁ λαβὼν τὴν διοίκησιν τῆς Κορίνθου, Ἀλέξιος Λάσκαρις, ὁ διοικητὴς Πατρῶν, καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἀλλὰ παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων προέκυψαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἄλλοι μεγιστᾶνες ἐν Πελοποννήσῳ, ἑτέρας καταγωγῆς, διότι

ἦσαν ἢ Γασμοῦλοι, δηλαδὴ ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Φράγκων,οἷοι λ. χ. οἱ ἰσχυροὶ Φραγκόπουλοι, ἐξ ὧν ὁ Λέων διετέλεσε πρωτοστράτωρ τοῦ Θεοδώρου Β΄, ἢ βουλγαρικοῦ γένους, ὁποῖοι ἦσαν οἱ Ἀσάν, παντοδύναμοι κηδεσταὶ τοῦ Δημητρίου· ἢ Ἀλβανοί, οἷος ὁ Πέτρος ὁ Χωλός, ἀπόγονος τῶν Βούων ἢ Μπούων τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Εὑρίσκομεν λοιπὸν τότε ἐν Πελοποννήσῳ πολλὰς καὶ μεγάλας οἰκογενείας, αἵτινες ἀνατραφεῖσαι ἐν τῇ φραγκικῇ σχολῇ τοῦ παρελθόντος ἀνέδειξαν ἄνδρας οὐκ ὀλίγους διαπρεπεῖς περί τε τὰ πολεμικὰ πράγματα καὶ τὴν διοίκησιν. Παρεκτὸς δὲ τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας συνετέλεσεν εἰς τὴν τοιαύτην τῆς Πελοποννήσου ἀναβίωσιν καὶ ἡ ἐν Μυσθρᾷ πρώιμος ἐγκαθίδρυσις τῶν γόνων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει δυναστείας, δι᾿ ὧν μετεβιβάσθησαν εἰς τὴν χερσόνησον ἐν μέρει αἱ τελευταῖαι περιλιπόμεναι δυνάμεις τοῦ μεσαιωνικοῦ κράτους καὶ ἰδίως ὁ τότε ἀρχίσας νὰ προάγηται καὶ νὰ λαμβάνῃ πρακτικώτερον χαρακτῆρα νεώτερος ἑλληνισμός,τοῦ ὁποίου εἷς τῶν ἐπιφανεστάτων ἀντιπροσώπων, ὁ Γεώργιος Γεμιστός, ἐνταῦθα, ὡς ἠξεύρομεν, ἐζήτησε νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ μέγα τῆς διοικητικῆς καὶ κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως σύστημα αὐτοῦ.

Οὕτως εἶχεν ἡ Πελοπόννησος ὅτε κατεβλήθη ἡ ἐν αὐτῇ φραγκοκρατία καὶ ἐνιδρύθησαν ἀντ᾿ αὐτῆς οἱ τρεῖς Παλαιολόγοι, Θεόδωρος, Κωνσταντῖνος καὶ Θωμᾶς. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόησε πρὸ καιροῦ ὅτι, ἐπειδὴ τὸ κράτος περιωρίσθη πρὸς βορρᾶν εἰς μόνην σχεδὸν τὴν Κωνσταντινούπολιν,ἥτις ἔχουσα πρὸ τῶν πυλῶν αὐτῆς τὸν φοβερὸν πολέμιον, μικρὰ ἠδύνατο νὰ πράξῃ οἴκοθεν, ἵνα ἀνακύψῃ ἐκ τῆς καταπτώσεως ἐκείνης, τὸ μόνον μέρος ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ἐλπὶς νὰ ὀργανωθῇ ἀξιόμαχός τις ἑλληνικὴ δύναμις ἱκανὴ νὰ ἐπέλθῃ εἰς βοήθειαν τῆς πρωτευούσης ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἰθαγενῶν,ἦτο ἡ Πελοπόννησος.Ἀλλὰ συγχρόνως ἐνόησεν ὅτι ἐν ὅσῳ αὕτη ἦτο διῃρημένη μεταξὺ τριῶν δυναστῶν οὐδὲν σπουδαῖον ἠδύνατο νὰ κατορθωθῇ ἐν αὐτῇ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ. Κατὰ δυστυχίαν οὐδεὶς τῶν ἀδελφῶν του εἶχε τὴν συνείδησιν τῆς ἀνάγκης τοῦ νὰ παύσῃ ἡ ἐπικρατοῦσα αὐτόθι πολυαρχία· ὥστε πολλὰ ἐπὶ ματαίῳ παρῆλθον ἔτη πρὶν ἢ οὗτος καταπείσῃ αὐτοὺς νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ τὴν ὅλην τῆς χώρας ἐκείνης ἡγεμονίαν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον δὲν ἔπαυσεν ἐνεργῶν τὰ δέοντα, ὁτὲ μὲν ἐν Πελοποννήσῳ,ὁτὲ δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει διέτριψεν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1437 ἐπὶ ἓξ ὅλα ἔτη κατ᾿ἀρχὰς ὡς ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ὅστις ἀπελθὼν τότε εἰς Ἰταλίαν παρέδωκεν εἰς αὐτὸν τὰς ἡνίας τοῦ κράτους, διότι ἤξευρεν ὅτι αὐτὸς μόνος εἶναι ἱκανὸς νά τον ἀναπληρώσῃ ἀπόντα. Μετὰ δὲ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ἰωάννου ὁ Κωνσταντῖνος ἐξηκολούθησε διατρίβων παρ᾿ αὐτῷ, καὶ ἐπὶ μίαν μάλιστα στιγμὴν ἀπελπισθεὶς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀρχικοῦ βουλεύματος συνήνεσε νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν ἕτερον ἀδελφὸν αὐτοῦ, τὸν Δημήτριον, τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις καὶ νὰ λάβῃ ἀντ᾿ αὐτῶν τὴν Σηλυβρίαν. Ἀλλὰ τελευταῖον συμπράξαντος δραστηριώτερον τοῦ βασιλέως Ἰωάννου, ἀφ᾿ ἧς ἀνέλαβε νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τοῦ Βλαδισλάου, κατεπείσθησαν ὁ μὲν Δημήτριος νὰ μὴ μεταβῇ εἰς Πελοπόννησον,ὁ δὲ ἐν Μυσθρᾷ ἄρχων Θεόδωρος Β᾿ νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὸ ὑπ αὐτοῦ κυβερνώμενον μέγα τῆς χερσονήσου μέρος, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ 1443 ἀφίκετο εἰς Μυσθρᾶν ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν, ἂν ὄχι ὁλοκλήρου τῆς χερσονήσου, βεβαίως ὅμως τοῦ μείζονος αὐτῆς μέρους, διότι τὸ δεσποτᾶτον τοῦ Μυσθρᾶ περιέλαβε τότε τὴν Λακωνικήν, τὴν Κορινθίαν, τὴν Ἀχαΐαν, τὴν Ἀρκαδίαν καὶ τὰ ἀνατολικὰ τμήματα τῆς Μεσσηνίας, ὁ δὲ Θωμᾶς περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν Ἦλιδα· καὶ πλὴν τούτου ἀνομολογῶν τὴν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ὑπεροχὴν δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε συμπράττων μετ᾿ αὐτοῦ εἰλικρινῶς.

Ἅμα γενόμενος τοιουτοτρόπως κύριος τῆς Πελοποννήσου ὁ Κωνσταντῖνος παρεσκευάσθη εἰς τὸν κατὰ τῶν Μωαμεθανῶν ἀγῶνα. Ἐπαναλαμβάνομεν ὅμως ὅτι ἀνέλαβε τὸν ἀγῶνα τοῦτον βραδύτερον τοῦ δέοντος ὡς μὴ ὤφειλε. Μὴ λησμονήσωμεν ὅτι ἔφθασεν εἰς Μυσθρᾶν κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1443, ὅ ἐστι καθ᾽ ὃν χρόνον ὁ Οὐνυάδης διεξῆγε

Ἐρείπια τοῦ Μυστρᾶ

τὴν νικηφόρον αὐτοῦ **μακρὰν** ἐκστρατείαν καὶ κατέβαλλε τοὺς Ὀσμανίδας περὶ Νίσσαν καὶ περὶ Ἰάλοβαζ. Ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ἐγίνετο κύριος τῆς Πελοποννήσου πρὸ 15 ἐτῶν ἢ πρὸ 10, ἢ καὶ πρὸ 5 μόνον, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκ Φλωρεντίας ἐπιστροφὴν τοῦ ἀδελφοῦ του, ὅπερ ἦτο εὔκολον καὶ εὔλογον νὰ συμβῇ ἔκτοτε, ἤθελεν ἔχει καιρὸν νὰ ὀργανώσῃ τὰς δυνάμεις τῆς χώρας, νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κυριαρχίαν ταύτην, καὶ ἀπὸ τοῦ 1442, ὅτε τὸ πρῶτον ἐπέπεσεν ὁ Οὐνυάδης κατὰ τῶν ὀσμανικῶν στρατῶν καὶ κατετρόπωσεν αὐτοὺς περὶ Ἑρμανστὰτ καὶ περὶ Βασάγ, νὰ προελάσῃ ἐκ Θεσσαλίας εἰς προϋπάντησιν τοῦ ἀπὸ βορρᾶ κατερχομένου στρατηγοῦ τῶν Οὔγγρων καὶ νὰ ἐμβάλῃ οὕτω τοὺς πολεμίους εἰς ἀμηχανίαν. Ἀλλ᾽ ἀρξάμενος τοῦ ἔργου τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ 1443 ἐδέησε νὰ κατατρίψῃ εἰς παρασκευὰς τὸν χρόνον καθ᾽ ὃν ἤθελεν ἔχει σύμμαχον τὸν Οὐνυάδην. Ἐπεχείρησε μὲν ἀμέσως τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Ἰσθμοῦ, ἣν καὶ συνεπλήρωσε μετ᾽ ἀξιομνημονεύτου ταχύτητος κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ ἐπομένου ἔτους· δὲν ἔπαυσε συνεννοούμενος μετὰ τῶν Οὔγγρων· συνεκέντρωσε τὸν στρατὸν αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του Θωμᾶ περὶ Κόρινθον, ἧς τὸ σπουδαιότατον φρούριον ἐπέτρεψεν εἰς τὸν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Δημητρίου συγγενῆ Δημήτριον Ἀσάν, καὶ ἔπειτα ἐξελθὼν τοῦ Ἰσθμοῦ εἰς τὴν ἀνατολικὴν

Ἑλλάδα ἠνάγκασε τὸν τότε δοῦκα Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας Νέριον Β΄ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν κυριαρχίαν του καὶ νὰ πληρώνῃ 30.000 χρυσῶν κατ' ἔτος. Ἀλλὰ τούτων γινομένων ἐνταῦθα ἔλαβον τὰ κατὰ τὸν Οὐνυάδην πρὸς βορρᾶν τροπὴν ὀλεθρίαν, διότι μετὰ τὴν ῥῆξιν τῆς περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 1444 συνομολογηθείσης εἰρήνης ἐπῆλθε τῇ 10 Νοεμβρίου τοῦ ἔτους τούτου ἡ περὶ Βάρναν πανωλεθρία, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ὁ Κωνσταντῖνος κατελείφθη μεμονωμένος ἀπέναντι τῆς ὀσμανικῆς παντοδυναμίας. Καθ' ἃ ὅμως προείπομεν, ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο πρὸ πάντων ἄνθρωπος τοῦ καθήκοντος, ἀρξάμενος δὲ ἅπαξ τοῦ ἔργου δὲν ἐνόμισεν ὅτι δύναται νὰ ὀπισθοδρομήσῃ, καίτοι κάλλιστα συναισθανόμενος ὅτι ὑφίσταται τὸν μέγιστον τῶν κινδύνων. Τῳόντι δὲν ἤρκει ὅτι ἦτο μεμονωμένος, ἀλλὰ δὲν εἶχε λάβει καιρὸν νὰ ἀναδιοργανώσῃ, νὰ συγχωνεύσῃ καὶ νὰ ἀσκήσῃ ἀποχρώντως τὰ ποικίλα στοιχεῖα, ἐξ ὧν συνέκειτο τότε ὁ πληθυσμὸς τῶν κυρίως ἑλληνικῶν χωρῶν. Ἰδίως ἐν Πελοποννήσῳ, παρεκτὸς τῶν Ἑλλήνων, ὑπῆρχον καὶ Φράγκοι καὶ Γασμοῦλοι καὶ Βούλγαροι καὶ Ἀλβανοί, ἐξ ὧν οἱ πλεῖστοι τοσοῦτο μικρὰν παρεῖχον ἐγγύησιν πίστεως ὥστε, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος παρεσκευάζετο κατεσπευσμένως εἰς τὸν κρίσιμον ἐκεῖνον ἀγῶνα, οἱ Ἀλβανοὶ στασιάσαντες ὑπὸ Πέτρον τὸν Χωλὸν καὶ αὐτὸν τὸν ἕλληνα Ἐμμανουὴλ Καντακουζηνόν, συνενοοῦντο μετὰ τῶν Τούρκων. Ἐν δὲ τῇ ἀνατολικῇ Ἑλλάδι ἡ κατάστασις τῶν πραγμάτων ἦτο χείρων ἔτι, εἰ δυνατόν· διότι ὁ Νέριος Β΄,καίτοι ὑποκύψας ἐξ ἀνάγκης εἰς τὴν ὑπεροχὴν τοῦ Κωνσταντίνου, δὲν ἐδίσταζε νὰ συνεννοῆται ὡσαύτως μετὰ τῶν Τούρκων, τῶν ὁποίων ἄλλως τε ἦτο πρὸ καιροῦ ὑποτελής.

Κατ' ἀρχὰς ἡ τύχη ἐφάνη προσμειδιάσασα ἐπὶ μικρὸν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Μετὰ τὸ περὶ Βάρναν κατόρθωμα ὁ Μουρὰτ παρῃτήθη αὖθις τῆς ἀρχῆς· ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Ὀσμανιδῶν ἐκάθισε παῖς ἑκκαιδεκαέτης· οἱ γενίτσαροι ἐστασίασαν ἐν Ἀδριανουπόλει· τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1445 προσῆλθον εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Κωνσταντίνου 300 βουργούνδιοι μαχηταί· καὶ αὐτὸς ὁ παλίμβουλος δεσπότης τῶν Σέρβων Γεώργιος ἐφαίνετο διατεθειμένος νὰ παράσχῃ συνδρομήν. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐξακολουθήσας ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου 1445 τὸ ἐπιχείρημα κατέλαβε τὴν Δαυλίδα καὶ μέγα μέρος τῆς Φωκίδος, τὸ Λοιδωρίκιον, τὴν Βιτρινίτζαν καὶ προχωρήσας εἰς Θεσσαλίαν, τῆς ὁποίας οἱ Βλάχοι καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ συνταχθῶσι μετ' αὐτοῦ, κατέλαβε τὴν ἐπαρχίαν ταύτην καὶ ἐπέστησεν αὐτῇ ἴδιον ἄρχοντα. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον τὰς ἐφημέρους ταύτας ἐπιτυχίας ἔμελλον νὰ παρακολουθήσωσι συμφοραὶ δειναί. Ὁ Μουρὰτ ἀνέλαβε τὸ τρίτον τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ἐν ἔτει 1445· ὁ Νέριος δὲν ἔπαυσε καταμηνύων εἰς τὸν μπεϋλέρμπεϋν τῆς Ρούμελης Τουραχὰν τὰς ἐνεργείας τοῦ Κωνσταντίνου· ὁ Τουραχὰν εἶχε καὶ ἴδιον συμφέρον νὰ περιστείλῃ τὰς ἐνεργείας ταύτας, διότι ὑπελάμβανε τὴν Θεσσαλίαν ὡς ἴδιον κληρονομικὸν τιμάριον. Ἀμφότεροι λοιπὸν διὰ τῶν ἀδιαλείπτων αὐτῶν παραστάσεων κατέπεισαν τὸν Μουρὰτ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ἐπεμβῇ· καὶ τῳόντι τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1446 ὁ σουλτάνος συνεκέντρωσεν εἰς Φερὰς στρατὸν πολυάριθμον. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόησεν ὅτι εἶναι ἀσύνετον νὰ παραταχθῇ ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς τὴν δύναμιν ἐκείνην, ἥτις πρὸ ὀλίγου ἔτι κατετρόπωσε τοὺς ἀρίστους μαχητὰς τῆς Εὐρώπης· ὑπεχώρησε λοιπὸν ὄπισθεν τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Ἰσθμοῦ, ὁ δὲ στρατὸς τοῦ σουλτάνου προελάσας ἀκωλύτως μέχρι Θηβῶν ἀπέβαλεν ἐκεῖθεν τὸν φρούραρχον τοῦ δεσπότου καὶ ἀπέδωκε τὴν πόλιν εἰς τὸν Νέριον, ἐνῷ ἀπόσπασμά τι τοῦ κυρίου στρατοῦ κατέλαβε τὸ Λοιδωρίκιον, τὸ Γαλαξείδιον καὶ τὰ Σάλωνα. Τούτων γενομένων ἐπλησίασεν ὁ σουλτάνος περὶ τὰ τέλη Νοεμβρίου εἰς τὸν Ἰσθμόν, συνεπαγόμενος ἑξήκοντα μὲν χιλιάδας ἀνδρῶν, ἐν οἷς καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Νερίου ἀγομένην ἐπικουρίαν, πολλὰ δὲ τηλεβόλα καὶ ἄλλας πολιορκητικὰς μηχανὰς καὶ ἐστρατοπέδευσε περὶ Μιγγύες. Ὁ Κωνσταντῖνος, πρὶν ἢ ἀναρρίψῃ τὸν περὶ τῶν ὅλων

κύβον, ἐνόμισε καλὸν νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατόν, ἵνα σώσῃ τοὐλάχιστον τὴν Πελοπόννησον καὶ ἔπεμψεν ἐπὶ τούτῳ πρὸς τὸν Μουρὰτ πρέσβυν, τὸν πατέρα τοῦ ἱστορικοῦ Χαλκοκονδύλη, προτείνων ὅτι παραιτεῖται πάσης ἐκτὸς τοῦ Ἰσθμοῦ ἀξιώσεως· ἀλλ' ὁ σουλτάνος τὸν μὲν πρέσβυν συλλαβὼν ὡς κατάσκοπον ἐφυλάκισεν, ἀπῄτησε δὲ παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου νὰ κατεδαφίσῃ μὲν τὰ τείχη τοῦ Ἰσθμοῦ, νὰ τελέσῃ δὲ φόρον ἕνεκα τῆς Πελοποννήσου. Ἐννοεῖται ὅτι ἀμαχητὶ τοιαῦται ἀπαιτήσεις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνωσι δεκταί, ὥστε ὁ ἀγὼν ἀπέβη ἀναπόδραστος.

Νέριος Β' Ἀκκιαϊουόλης

Ὁ Μουρὰτ κατῆλθε τότε μετὰ ἓξ χιλιάδων ἀνδρῶν ἐκ τοῦ ἐν Μιγγίαις στρατοπέδου, ἵνα παρατηρήσῃ ἰδίοις ὀφθαλμοῖς τὰ τοῦ Ἰσθμοῦ ὀχυρώματα· καὶ ἔπειτα περιέμεινεν ἔτι ἡμέρας τινὰς ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἤθελε παραδοθῇ, διότι ὁ Τουραχὰν εἶχε δώσει εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ τοιαύτας ἐλπίδας. Περιμείνας δὲ ἐπὶ ματαίῳ, ἀφοῦ ἐπέπληξε τὸν στρατηγόν του διότι προέτρεψεν αὐτὸν νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐν χειμῶνι τὴν ἐκστρατείαν, ἐνῷ αὐτὸς ἤθελε νά την ἀναβάλῃ μέχρι τοῦ προσεχοῦς θέρους, παρέταξε τελευταῖον σύμπαντα τὸν στρατὸν πρὸ τῶν ὀχυρωμάτων, ἔστησε τὴν σκηνὴν αὐτοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ Ἰσθμοῦ, ἐκεῖ ὅπου πιτυὼν πάλαι ποτὲ περιελάμβανε τὸν καθωσιωμένον τῶν Ἰσθμίων χῶρον, καὶ ἤρχισε τὴν πολιορκίαν. Ἐπὶ τοῦ πεδίου ἐκείνου, ὅπου ἐτελοῦντο αἱ ἀρχαῖαι εἰς τιμὴν τοῦ Ποσειδῶνος ἁρματοδρομίαι, προήλασαν κατὰ τοῦ χαρακώματος αἱ πολιορκητικαὶ τῶν Τούρκων μηχαναὶ καὶ ἔσεισαν τό τε χαράκωμα καὶ τὸν Ἰσθμόν. Ἐν διαστήματι τριῶν ἡμερῶν προσεβάλλετο τὸ περιτείχισμα, κατὰ δὲ τὴν ἑσπέραν τῆς τετάρτης, ἥτις ἦτο ἡ 3 Δεκεμβρίου 1446, ἀνήφθησαν πυρὰ πολλὰ εἰς τὸ ὀσμανικὸν στρατόπεδον καὶ ἀντήχησαν ὕμνοι πολεμιστήριοι προαναγγέλλοντες, καθ' ὃ εἶχον οἱ πολέμιοι ἔθος, τὴν μετὰ δύο ἡμέρας γενησομένην ἔφοδον. Τῇ δὲ πρωίᾳ τῆς ἑβδόμης ἡμέρας ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας, ἥτις ἦτο καὶ 7 τοῦ Δεκεμβρίου μηνός, κύμβαλα καὶ αὐλοὶ καὶ σάλπιγγες ἔδωκαν τὸ σημεῖον τῆς ἐφόδου. Ἐνῷ ὑπόνομοι διώρυσσον τὸ τεῖχος, ἐνῷ τὰ πυροβόλα διεκώλυον τοὺς Πελοποννησίους νὰ προκύψωσιν ἐκ τῶν ἐπάλξεων, προσήχθησαν κλίμακες καὶ ἤρχισαν ἀναβαίνοντες ἐπ' αὐτῶν οἱ τολμηρότατοι τῶν γενιτσάρων ὑπὸ τοῦ Μουρὰτ αὐτοῦ παροτρυνόμενοι. Τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου ἀναβάντος γενιτσάρου περιεσώθη ὑπὸ τῆς ἱστορίας· ὁ Χαλκοκονδύλης τὸν ὀνομάζει Χιτήρην, ὁ δὲ Χάμμερ λέγει αὐτὸν Χίσρ, ἦτο δὲ σέρβος τὴν καταγωγήν [1]· καὶ παρηκολούθησαν τοῦτον πολλοὶ ἄλλοι,

[1] Τὸ ὄνομα γραφόμενον διὰ τοῦ ἀραβικοῦ συμφώνου *ιατ* (ὅπερ προφέρεται καὶ ὡς ζ) προφέρεται ἀραβιστὶ *Χήτρ* καὶ *Χήζρ* (τουρκιστὶ δὲ Χητὴρ ἢ Χηζήρ). Κατὰ τὰς μουσουλμανικὰς παραδόσεις ὁ *Χητὴρ* σπεύδει εἰς βοήθειαν ταχεῖαν τῶν ἐν κινδύνοις ἐπικαλουμένων τοῦτον. Ἔχει πολλὴν ἀναλογίαν πρὸς τὸν ἅγιον Γεώργιον τῶν δημωδῶν χριστιανικῶν παραδόσεων, ἑορτάζεται δὲ παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς τῇ 23 Ἀπριλίου (ἥτις καλεῖται Ροῦζι Χητήρ = ἡμέρα Χητήρ), καθ' ἣν ἀκριβῶς ἡμέραν καὶ ὁ ἅγ. Γεώργιος παρὰ τοῖς χριστιανοῖς, ἀλλ' ἡ ἑορτὴ καλεῖται Χητὴρ ουλ-Ἑλές, ἤτοι ἑορτὴ τῆς συνεντεύξεως Χητὴρ καὶ Ἐλὲζ = Ἡλίου. Τὸ ὄνομα ἔχει πάντως σχέσιν πρὸς τὸ ἀραβ. *χάτρ* ἢ *χάζρ* = χλοερός, *χάτ* (ζ) *ρέτ* = χλοερότης, ἡ πραγματικὴ ἐαρινὴ ἡμέρα.

ὁ δ' ἀγὼν ἐγένετο τότε ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων καὶ ἐντὸς αὐτῶν. Ὁ ἀγὼν οὗτος ἠδύνατο νὰ παραταθῇ, διότι ὄπισθεν τοῦ χαρακώματος ἵστατο στρατὸς πολυάριθμος ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου αὐτοῦ ἐμψυχούμενος· ἀλλ' αἱ ἐκ τῶν ἐπάλξεων ὑποχωρήσασαι φρουραὶ παρέσυραν ἀλληλοδιαδόχως εἰς φυγὴν τὰ λοιπὰ τάγματα. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἐπροσπάθησαν νὰ ἀναστείλωσι τὴν τροπὴν ταύτην, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούοντο, διότι ὁ ἐκ τοῦ προχείρου συγκροτηθεὶς ἐκεῖνος στρατὸς δὲν εἶχε προφθάσει νὰ συμπαγῇ δι' ἰσχυρῶν πειθαρχίας δεσμῶν, τὸ δὲ χείριστον, σπουδαῖος φόβος ὑπῆρχε μήπως ἐπιτεθῶσιν ὄπισθεν οἱ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Πελοποννήσου στασιάσαντες Ἀλβανοί. Τούτων πάντων ἕνεκα ὅ,τε Κωνσταντῖνος καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἠναγκάσθησαν νὰ παρακολουθήσωσι τὴν γενικὴν τροπήν, τότε δὲ φοβερὰ ἐπῆλθε πανωλεθρία, καθὰ ἀνακράζει ὁ τοῦ ***Θρήνου*** ποιητής·

Ὦ Κόρινθος πολύθλιβος πολὺ κακὸν τὸ εἶδες
Τότες ὅταν ἐχάλασαν οἱ Τοῦρκοι τὸ Ἑξαμίλι.
Ὅλος ὁ κάμπος ἔγεμεν ἅρματα καὶ δοξάρια,
Σαγίττες χρυσοπτέρυγες, σπαθία κοσμημένα·
Κεφαλαί, χέρια, σώματα στὸν κάμπον ἁπλωμένα.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἰσθμοῦ ὁ Μουρὰτ γενόμενος κύριος εὐχερῶς τῆς ὑπὸ τῶν κατοίκων ἐγκαταλειφθείσης Κορίνθου ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Τουραχὰν 1.000 γενιτσάρους ἵνα ἐπιχειρήσῃ τὴν δῄωσιν τῆς πέριξ χώρας, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ λοιποῦ στρατοῦ ἐτράπη διὰ τῆς Σικυῶνος καὶ τῆς ἄλλης κορινθιακῆς παραλίας ἐπὶ τὰς Πάτρας. Ἡ πόλις αὕτη ἦτο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἡ πλουσιωτάτη, ὡς φαίνεται, τῆς χερσονήσου, διότι οὐ μόνον ὁ Χαλκοκονδύλης ὀνομάζει αὐτὴν ***πόλιν εὐδαίμονα*** ἀλλὰ καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ ***Θρήνου***, πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀποτεινόμενος, λέγει·

Αὐτὴν τὴν Πάτραν τὴν πτωχὴν εἶχες παρηγοριάν σου,
Πουγγίν σου καὶ σακκοῦλί σου εἰς ὅλες τὲς δουλεῖες,
Εἰς ὅλες σου τὲς ὄρεξες κ' εἰς τὰ θελήματά σου.

Ἀλλ' ὁ Μουρὰτ εὗρεν αὐτὴν σχεδὸν ἔρημον· οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων εἶχον καταφύγει εἰς τὴν ἀντικρὺ Στερεὰν Ἑλλάδα, οἱ δὲ παραμείναντες τετρακισχίλιοι ἄνθρωποι παραδοθέντες ἀμαχητὶ ἐξηνδραποδίσθησαν. Ἡ ἀκρόπολις ὅμως ἀντέστη γενναίως. Εἰς μάτην οἱ γενίτσαροι ἐπεχείρησαν ἐπανειλημμένας ἐφόδους· «οἱ Ἕλληνες ῥητίνην καὶ πίσσαν πυρὶ ἁψάμενοι κατὰ ὀπὴν τούς τε νεήλυδας ἐξεκρούσαντο ἀμυνόμενοι καὶ ἐκράτυνον τὴν ἀκρόπολιν». Ἡ ἀντίστασις αὕτη ἔσωσε τὴν λοιπὴν Πελοπόννησον. Ἐπανελθόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Τουραχὰν εἰς τὸ στρατόπεδον μετὰ λείας πολλῆς ἀνδραπόδων, ὁ Μουρὰτ δὲν ἐνέκρινε νὰ ἐπιμείνῃ, ἀλλ' ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια καὶ συνωμολόγησε πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον εἰρήνην, δι' ἧς οὗτος κατέστη ἔκτοτε φόρου ὑποτελὴς τῶν Τούρκων. Καίτοι δὲ ἡ ἐπιδρομὴ αὕτη δὲν ἐξετάθη εἰμὴ εἰς τὰ βορειοδυτικώτερα τῆς Πελοποννήσου, ἀπέβη ὅμως ὀλεθριωτάτη, πρὸ πάντων διότι ἐματαίωσε τὸ γενναῖον ἐπιχείρημα τοῦ Κωνσταντίνου· πλὴν τούτου δὲν ἐπήγαγε συμφορὰς δεινὰς εἰς τὴν χερσόνησον, διότι τότε οὐ μόνον τὰ ὀχυρώματα τοῦ Ἰσθμοῦ ἐντελῶς κατεστράφησαν ἀλλὰ καὶ ἡ Κόρινθος ἐπυρπολήθη καὶ αἱ Πάτραι ἐδῃώθησαν καὶ ἑξήκοντα, ὡς βεβαιοῦσι, χιλιάδες ψυχῶν ἀπήχθησαν εἰς αἰχμαλωσίαν.

Τὴν ἄνοιξιν τοῦ ἑπομένου ἔτους, 1447, ἐδέησεν ὁ Μουρὰτ νὰ στρατεύσῃ εἰς

Ἀλβανίαν, ὅπου πρὸ τριετίας εἶχεν ἐξεγερθῆ ἕτερος τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς πρόμαχος, ὁ προμνημονευθεὶς Σκεντέρμπεϋς. Ἀλλὰ μετὰ ἡμιόλιον ἐνιαυτὸν ἠναγκάσθη πάλιν, ἐγκαταλείπων τὰ τῆς Ἀλβανίας πράγματα, νὰ τραπῇ πρὸς βορρᾶν κατὰ τοῦ ἐκ νέου ἀντιπαραταχθέντος πρὸς αὐτὸν Οὐνυάδου. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν κατὰ τοῦ Οὐνυάδου ἀγὼν οὗτος ἐτελείωσε τάχιστα, ἐνῷ ὁ ἀλβανικὸς ἐπαναληφθεὶς διήρκεσεν ἔτη πολλά, ἱστοροῦμεν πρῶτον τὰ περὶ τῶν Οὔγγρων, ἵνα μὴ διακόπτωμεν πολλάκις τὰ περὶ τῶν Ἀλβανῶν. Μετὰ τὴν περὶ Βάρναν πανωλεθρίαν ὁ Οὐνυάδης, φεύγων ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, εἶχε συλληφθῆ ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν Βλάχων Δρακούλ, ὅστις ὅμως ἠναγκάσθη ὑπὸ τῆς οὐγγρικῆς κυβερνήσεως ν' ἀπελευθερώσῃ αὐτόν. Τοτε ὁ Οὐνυάδης ἀνηγορεύθη γενικὸς ἐπίτροπος τῆς ἀρχῆς ἐν τῷ οὐγγρικῷ κράτει καὶ παρεσκευάσθη εἰς νέον κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν ἀγῶνα. Ἐπροοιμίασε δὲ εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον νικήσας μὲν καὶ αἰχμαλωτεύσας καὶ ἀποκεφαλίσας τὸν φιλότουρκον ἡγεμόνα Βλαχίας Δρακοὺλ καὶ ἐνιδρύσας ἀντ' αὐτοῦ ἄρχοντα τῆς χώρας ἐκείνης τὸν φίλον αὐτοῦ Δάν, συμμαχήσας δὲ μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδαυίας Στεφάνου καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ προμάχου τῆς Ἀλβανίας Σκεντέρμπεϋ. Ἐκ τῶν βορείων ἐκείνων χριστιανῶν ὁ μόνος ἀρνηθεὶς κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην νὰ στρατεύσῃ μετὰ τοῦ Οὐνυάδου ὑπῆρξεν ὁ τῆς Σερβίας βοεβόδας Γεώργιος. Δυστυχῶς πᾶσαι αὗται αἱ προπαρασκευαί, καὶ προσέτι αἱ διενέξεις εἰς τὰς ὁποίας περιῆλθεν ἐν τῷ μεταξὺ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Γερμανίας, δὲν ἐπέτρεψαν εἰς τὸν Οὐνυάδην νὰ ἀρχίσῃ τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ εἰμὴ μετὰ τὰ μέσα τοῦ 1448. Ἂν ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἐγίνετο πρὸ διετίας, ὁ Μουρὰτ ἤθελε προσβληθῆ συγχρόνως ἀπὸ βορρᾶ ὑπὸ τοῦ Οὐνυάδου, ἀπὸ μεσημβρίας ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου καὶ ἀπὸ δυσμῶν ὑπὸ τοῦ Σκεντέρμπεϋ καὶ ἤθελε πιθανώτατα ὑποχωρήσει, διότι μόνος ὁ Οὐνυάδης ἐνέπνεεν εἰς αὐτὸν τοσαύτην ἀνησυχίαν ὥστε, ὡς θέλομεν μετ' ὀλίγον ἰδεῖ, ἐπεχείρησε δι' ἐπανειλημμένων περὶ εἰρήνης προτάσεων ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ πρὸς αὐτὸν πολέμου. Κακῇ τύχῃ ὅμως οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς οὐδέποτε ἠδυνήθησαν ἀπὸ κοινοῦ νὰ συμπράξωσι κατὰ τοῦ πολεμίου αὐτῶν. Τῷ 1444 ὁ μὲν Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος δὲν ἦτο ἕτοιμος ἐν Πελοποννήσῳ νὰ ἐπιχειρήσῃ τι σπουδαῖον ὑπὲρ τοῦ Οὐνυάδου, ὁ δὲ Σκεντέρμπεϋς διεκωλύθη ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σερβίας. Μετὰ δύο ἔτη, ἐπὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, ὁ μὲν Οὐνυάδης ἠσχολεῖτο εἰς τὸ νὰ θεραπεύσῃ τὸ τραῦμα ὅπερ ἔπαθε περὶ Βάρναν, ὁ δὲ Σκεντέρμπεϋς ἀπησχολεῖτο ὑπό τινων πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς διενέξεων. Τελευταῖον τῷ 1448 ὁ μὲν Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος εἶχεν ἡττηθῆ, ὁ δὲ Σκεντέρμπεϋς δὲν προέφθασε νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Οὐνυάδου. Ἐννοεῖται ὅτι περὶ σπουδαίας ἐπικουρίας τῆς δυτικῆς Εὐρώπης λόγος δὲν ἐγίνετο· ἐξ ἐναντίας οἱ μὲν Ἐνετοὶ διεκώλυον τὴν ἐλευθέραν τοῦ Σκεντέρμπεϋ ἐνέργειαν, ὁ δὲ πάπας ὁτὲ μὲν ἐνεθάρρυνεν ὁτὲ δὲ ἀπέτρεπε τὴν μελετωμένην ἐκστρατείαν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας ἐδιχονόει πρὸς τὸν Οὐνυάδην· ὥστε εἰς τὸν στρατὸν μετὰ τοῦ ὁποίου οὗτος ἐξεκίνησε τελευταῖον κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1448 καὶ ὅστις συνέκειτο ἐκ μόνων 24.000 Οὔγγρων, ἁπάντων ὅμως λογάδων ἀνδρῶν, δὲν προσῆλθον εἰμὴ δισχίλιοι Βοεμοὶ καὶ Γερμανοί. Ὁ στρατὸς οὗτος, μετὰ τοῦ ὁποίου ἡνώθησαν, ὡς μὴ ὤφελεν, 8.000 Βλάχοι, οἵτινες ἔμελλον νὰ ἀναδειχθῶσι προδόται ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης, ἐπορεύθη ἐπὶ τὴν Σερβίαν, τῆς ὁποίας ὁ ἡγεμών, ὡς ἠξεύρομεν, εἶχε προτιμήσει νὰ συνταχθῇ μετὰ τοῦ Μουράτ. Ὁ σουλτάνος οὗτος, ὅστις ἐπολιόρκει τότε τὴν Κρόιαν, ἅμα μαθὼν τὴν ἀπὸ βορρᾶ ἐπερχομένην θύελλαν, ἔσπευσε νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ δράμῃ μετὰ 150.000 ἀνδρῶν, ὡς βεβαιοῦσιν, εἰς τὸ Κοσσυφοπέδιον ἐκεῖνο, ὅπου πρὸ πεντήκοντα καὶ ἐννέα ἐνιαυτῶν ὁ πρόπαππος αὐτοῦ εἶχε λαμπρῶς μὲν νικηφορήσει, ἀποθάνει δὲ

οἰκτρῶς. Ἐκεῖ ὁ Οὐνυάδης εἶχε πήξει στρατόπεδον ὀχυρὸν ἐπέκεινα τοῦ ποταμίου Σετνίτζα, τοῦ κόπτοντος εἰς δύο ἴσα μέρη τὸ Κοσσυφοπέδιον. Οἱ Ὀσμανίδαι κατ' ἀρχὰς διεπέρασαν τὴν Σετνίτζαν, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τῶν ὠχυρωμένων Οὔγγρων καὶ ἐπέστρεψαν ἐντεῦθεν τοῦ ποταμίου. Ἐὰν ὁ Οὐνυάδης παρέμενεν ἐν τῷ ἀπορθήτῳ αὐτοῦ στρατοπέδῳ καὶ περιέμενεν αὐτόθι τὸν ἀναγγείλαντα ὅτι ἐπέρχεται Σκεντέρμπεϋν, ἤθελεν ἐμβάλει εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν τὸν ἀντίπαλον. Ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἀρειμανίου αὐτοῦ ὁρμῆς παραφερόμενος διεπέρασε καὶ αὐτὸς τὴν Σετνίτζαν καὶ παρεσκευάσθη εἰς τὸν ἐκ παρατάξεως ἀγῶνα πρὸς πενταπλασίους περίπου ἀντιπάλους. Ὁ σουλτάνος, ὅστις πρὸ διετίας μὲν εἶχεν ὑποβάλει εἰς τὸν Οὐνυάδην προτάσεις εἰρήνης, ὑβριστικῶς ὑπ' ἐκείνου ἀποβληθείσας, πρὸ ὀλίγου δ' ἔτι ἐδίστασε νὰ ἐπιτεθῇ κατ' αὐτοῦ, ἔπεμψε καὶ κατὰ τὴν ὑστάτην ὥραν ὀκτὼ πρὸς αὐτὸν πρέσβεις προτείνων εἰρήνην· ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη. Ὅθεν συνεκροτήθη τῇ 17 καὶ τῇ 18 Ὀκτωβρίου μάχη κρίσιμος καθ' ἣν οἱ Οὔγγροι καὶ οἱ Γερμανοὶ ἐπολέμησαν μὲν γενναιότατα, ἀλλὰ κυκλωθέντες ὑπὸ τῶν πολεμίων καὶ προδοθέντες ὑπὸ τῶν Βλάχων, ἐπὶ τέλους ὁλοσχερῶς κατετροπώθησαν. Ἑπτακισχίλιοι πρὸς τοῖς μυρίοις ἔπεσον ἐκ τῶν περὶ τὸν Οὐνυάδην, ἐν οἷς τὸ ἄνθος τῶν οὔγγρων εὐπατριδῶν· διπλάσιοι δὲ ἐκ τῶν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ὁ Οὐνυάδης ἐσώθη καὶ ἐνταῦθα, ὅπως καὶ περὶ Βάρναν, διὰ φυγῆς· καὶ συνελήφθη μὲν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Σερβίας Γεωργίου, ὅστις ἠθέλησε νὰ παραδώσῃ αὐτὸν εἰς τὸν Μουρὰτ ἀντὶ χρημάτων, ἀλλ' ὁ σουλτάνος εἴτε γενναιοφρονέστερος ἀναδειχθεὶς τοῦ σλαύου ἐκείνου χριστιανοῦ εἴτε ὑπολαβὼν ὑπέρογκον τὸ ζητηθὲν χρηματικὸν ποσὸν δὲν ἀπεδέχθη τὴν πρότασιν· ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ Οὐνυάδης κατώρθωσε νὰ ἀνακτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν καὶ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, ὁ Μουράτ, καίτοι τοσοῦτον λαμπρῶς νικηφορήσας, διεβίβασεν αὐτῷ νέας περὶ εἰρήνης προτάσεις· καὶ συνωμολογήθη τῷόντι ἑπταετὴς ἀνακωχή, καθ' ἣν ἡ Βλαχία, ἡ Σερβία καὶ ἡ Βοσνία δὲν ἔμελλον τοῦ λοιποῦ νὰ κατέχωνται οὔτε ὑπὸ ὀσμανικῶν οὔτε ὑπὸ οὐγγρικῶν στρατευμάτων, ἂν καὶ οἱ ἡγεμόνες τῶν χωρῶν τούτων ἔμελλον νὰ διατελῶσι καὶ τοῦ λοιποῦ ὑποτελεῖς τοῦ σουλτάνου.

Ἀλλ' εὐλόγως τῇ ἀληθείᾳ ὁ Μουρὰτ Β΄ δὲν ἀπῄτει πλειότερα παρὰ τῶν Οὔγγρων καὶ τοῦ Οὐνυάδου, διότι εἶχεν ἀνὰ χεῖρας πόλεμιον ἕτερον οὐδὲν ἧττον δεινόν, τοὺς πρό τινων ἐτῶν ἐπαναστάντας Ἀλβανοὺς ὑπὸ ἡγεμόνα δεξιώτατον· τὸν προμνημονευθέντα ἤδη Σκεντέρμπεϋν. Οἱ Ἀλβανοί, οἵτινες πρὸ καιροῦ εἶχον κατατροπωθῆ ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν ἕνεκα τῆς πολυαρχίας αὐτῶν καὶ τῶν διαιρέσεων, ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ τῆς Ἀνατολῆς χριστιανοί· οἱ Ἀλβανοί, ἐξ ὧν πολλοὶ εἶχον ἤδη ἀσπασθῆ τὸν ἰσλαμισμὸν καὶ οἵτινες βραδύτερον ηὐτομόλησαν πρὸς αὐτὸν πολυαριθμότεροι ἴσως ὅλων τῶν λοιπῶν ἰθαγενῶν τῆς Ἀνατολῆς, οἱ Ἀλβανοί, δὲν ἐπείσθησαν ἐν τούτοις νὰ ἀπαρνηθῶσι τὴν προτέραν πίστιν καὶ αὐτονομίαν ἄνευ τελευταίων τινῶν ἀγώνων, οἵτινες, ὀφείλομεν νά το ὁμολογήσωμεν, ὑπῆρξαν ἐπί τινα χρόνον πεισματωδέστεροι ὅλων ὅσους κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἀντέταξαν οἱ χριστιανοί, μεταξὺ Ἴστρου καὶ Ταινάρου, κατὰ τοῦ ἐξ Ἀσίας ἐπελθόντος πολεμίου. Ἐπανέστησαν δὲ τὸ πρῶτον τῷ 1434, κατ' ἀρχὰς ὑπὸ ἡγεμόνα τὸν Ἀριανίτην τὸν Κομνηνόν, ὅστις ἐκτήσατο τὴν ὑπεροχὴν ταύτην διά τε τὸ ἀρχαῖον τοῦ οἴκου αὐτοῦ ἀξίωμα καὶ ἕνεκα τῶν ποικίλων κηδεστιῶν, ἃς αὐτός τε καὶ διὰ τῶν ὀκτὼ αὐτοῦ θυγατέρων συνῆψε μετὰ τῶν Μουσαχί, τῶν Δουκαγίν, τῶν Καστριωτῶν, τῶν ἡγεμόνων τοῦ Μαυροβουνίου Τσερνόγεβιτζ καὶ αὐτοῦ τοῦ μωραΐτου ἄρχοντος Νικολάου Μποχάλη. Καὶ τῷ μὲν 1434 ὁρμώμενος ἀπὸ τῶν κληρονομικῶν αὐτοῦ κτήσεων περὶ Τσερμενίτσαν, τὴν ἀρχαίαν Ἀπολλωνίαν, κατετρόπωσε τὸν τοῦ σουλτάνου ἐπίτροπον,

Ἀλῆν, τὸν υἱὸν τοῦ Ἐβρενόσμπεϋ ἡ ἐπανάστασις ἐξηπλώθη μέχρις Ἀργυροκάστρου, ἀλλ' εἰς τὸ κατὰ πόδας ἔτος ἐπελθὼν ἐκ Τρικκάλων ὁ Τουραχὰν διέλυσε τοὺς πολιορκοῦντας τὸ Ἀργυρόκαστρον Ἀλβανούς, φονεύσας ἐξ αὐτῶν περὶ τοὺς χιλίους, καὶ καθυπέταξεν αὖθις τὴν χώραν, τῆς ὁποίας οἱ ἄρχοντες ἠναγκάσθησαν νὰ παραδώσωσιν ὡς ὁμήρους τὰ τέκνα αὐτῶν ἐξισλαμισθέντα καὶ καταταχθέντα ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατῷ. Μόνος ὁ Ἀριανίτης ἐξηκολούθησεν ἐν τοῖς ὄρεσιν αὐτοῦ διαμαρτυρόμενος, διὰ κλεφτικοῦ πολέμου, κατὰ τῆς ξενικῆς κατακτήσεως, μέχρις οὗ τῷ 1444, ἐνῷ ὁ Μουρὰτ Β΄ περιεσπᾶτο ὑπὸ τῶν Οὔγγρων, ἐπανέστη αὖθις πᾶσα ἡ Ἀλβανία ὑπὸ ἡγεμόνα ἕτερον, συγγενῆ ὅμως τοῦ Ἀριανίτου, ***Γεώργιον Καστριώτην*** τὸν ἐπιλεγόμενον ***Σκεντέρμπεϋν***.

Ὁ ἥρως οὗτος τῆς Ἀλβανίας δὲν ἀπέβη παρὰ τοῖς Ἕλλησι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τοσοῦτο δημοτικὸς ὅσον ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος. ***Ὁ Θρῆνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως***, τοῦ ὁποίου πρωταγωνιστὴς εἶναι ὁ Κωνσταντῖνος, ἐλεεινολογούμενος μᾶλλον ἀληθῶς ἢ ὑμνούμενος, δὶς μὲν ἐπικαλεῖται τὸν ***Πιάγκων***, ὅστις οὐδεὶς ἄλλος εἶναι ἢ ὁ πολὺς Γιάγκος, καὶ ὀνομάζει αὐτὸν ***στήλην τῆς Βλαχίας***, οὐδόλως δὲ μνημονεύει τοῦ Σκεντέρμπεϋ, καίτοι λαβὼν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρῃ τὴν ***Ἀλβανίαν***. Ἐκ τῶν χρονογράφων παρὰ μὲν τῷ Δούκᾳ οὐδόλως ἱστορεῖται ὁ τῆς Ἀλβανίας πρόμαχος, παρὰ δὲ τῷ Χαλκοκονδύλῃ καὶ τῷ Φραντζῇ καὶ τῷ Κριτοβούλῳ δι' ὀλίγων μόνον ἀναφέρεται καὶ μετά τινος ψυχρότητος. Ὁ τελευταῖος μάλιστα τοσοῦτον ἠγνόει τὰ τῆς καταγωγῆς αὐτοῦ ὥστε, θέλων νὰ ἐξελληνίσῃ τὸ ὄνομα, δέν τον λέγει, ὅπως ἐκαλεῖτο, Γεώργιον, ἀλλὰ μεταφράζων τὸ τουρκικὸν ***Ἰσκεντὲρ*** ἀποκαλεῖ τὸν ἄνδρα Ἀλέξανδρον (¹). Ἐν τούτοις, καθὰ τοὐλάχιστον φημίζεται, ὁ μὲν Καστριώτης οὐδέποτε σχεδὸν ἡττήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ὁ δὲ Οὑνυάδης πολλάκις ἔτρεψε τὰ νῶτα εἰς αὐτούς, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ποτὲ δὲν ἀπεδείχθη νικηφόρος. Πόθεν λοιπὸν ἡ πρὸς τὸν πρῶτον ἀδιαφορία καὶ ἡ πρὸς τὸν τελευταῖον ἰδιάζουσα τῶν ἡμετέρων συμπάθεια; Ὁ Κωνσταντῖνος, καίτοι οὐδέποτε νικήσας, ἔπεσεν ὅμως ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπιτελῶν τὸ ὕστατον καὶ ἱερώτατον τῶν καθηκόντων τοῦ βασιλέως, ἐνῷ ὁ Σκεντέρμπεϋς ἠγωνίσθη μὲν λαμπρῶς, ἀπέθανεν ὅμως ἐπὶ τέλους ἐν τῇ κλίνῃ αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ ξένῃ γῇ ὅπου κατέφυγε (²). Τὰ δὲ ἔθνη συνήθως ἀγαπῶσι μᾶλλον τοὺς ὑπὲρ αὐτῶν θνήσκοντας ἢ τοὺς ὁσονδήποτε ἄλλως ὑπηρετήσαντας αὐτά. Ἀλλὰ καὶ δι' ἕτερον λόγον τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου

Σκεντέρμπεϋς

(¹) ***Ἀλέξανδρος*** δὲν εἶναι μετάφρασις τοῦ ***Ἰσκεντὲρ*** ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα. Οἱ Ἄραβες δηλονότι νομίσαντες ὅτι ἡ πρώτη συλλαβὴ *αλ* τοῦ ὀνόματος εἶναι ἄρθρον (πρβλ. ***Ἀλ-χημί***, ***Ἀλ-δζεβρά***, ***Ἀλ-τιβαρέν***, ***Ἀλ-μαννάχ***, ἐν αἷς λέξεσιν οἱ Εὐρωπαῖοι τὸ ἄρθρον συνεχώνευσαν πρὸς τὰ ὀνόματα) ἀφῄρεσαν ταύτην, ἵνα εὕρωσι τὸ πραγματικὸν ὄνομα καὶ εὗρον αὐτὸ ἐν τῷ ***Ἐκσανδὲρ*** ***Ἐσκανδέρ***, ***Ἰσκανδέρ***, ***Σικανδέρ*** (παρὰ Πέρσαις), ***Σκενδέρ*** (παρὰ Τούρκοις).

(²) Ὁ ***Γεώργιος Καστριώτης*** ἀπέθανεν (τῷ 1467) ἐν Ἀλεσσίῳ τῆς ἄνω Ἀλβανίας τῆς ἐπαρχίας Σκόδρας, κατεχομένῳ τότε ὑπὸ τῶν Βενετῶν, ὧν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ διετέλει ἐν τῷ τότε μεταξὺ Ὀθωμανῶν καὶ Βενετῶν πολέμῳ 1463—79).

ἔρριψεν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἔθνους ρίζας πολὺ βαθυτέρας ἢ τὸ τοῦ Σκεντέρμπεϋ ὄνομα. Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ὁ γνησιώτατος τῶν Ἑλλήνων, ὁ δὲ Σκεντέρμπεϋς, καὶ ἂν μὴ παραδεχθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ Hopf, τοῦ λέγοντος αὐτὸν ἐκ Σλαύων καταγόμενον, κοινῶς λογίζεται Ἀλβανὸς οὐχὶ Ἕλλην. Τὴν σήμερον ἔχομεν πολλὴν οἰκειότητα πρὸς τοὺς Ἀλβανούς· ἀλλὰ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἡ οἰκειότης δὲν ὑπῆρχεν ἔτι, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις οἱ ἐπιφανέστατοι αὐτῶν, μηδὲ τοῦ Σκεντέρμπεϋ ἐξαιρουμένου, ἦσαν καθολικοὶ τὸ δόγμα (1). Τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι καὶ ἐκ τῶν ξένων ὁ Οὐβερτῖνος Πούσκουλος ἐξυμνεῖ μὲν τὴν ἀνδρείαν τοῦ Κωνσταντίνου, ἐξυμνεῖ δὲ καὶ τὸν Οὐνυάδην καὶ τὸν Βλαδισλάον, ἀλλ' ὅλως ἀποσιωπᾷ τὸ τοῦ Σκεντέρμπεϋ ὄνομα. Ἀλλ' ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν μεγάλων τῳόντι κατορθωμάτων τοῦ Σκεντέρμπεϋ. Ὁ Γεώργιος Καστριώτης ἦτο εἷς τῶν τεσσάρων υἱῶν τοῦ Ἰωάννου Καστριώτου, ὅστις ἀπὸ τοῦ 1410 ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ ἀλλεπαλλήλως τοὺς τρεῖς νεωτέρους ἐξ αὐτῶν εἰς τοὺς Τούρκους, ὡς ὁμήρους. Οἱ νέοι οὗτοι ἀνατραφέντες ἐν τῷ ἰσλαμισμῷ κατετάχθησαν ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατῷ καὶ ὁ μὲν Κωνσταντῖνος ἀπέθανε πιθανῶς δηλητηριασθείς, ὁ δὲ ἕτερος ὀνόματι Στάνισας, συζευχθεὶς Τουρκίδα, ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς υἱὸν ὀνόματι Χάμζαν. Ἀλλ' ἐπιφανέστατος πάντων ἀνεδείχθη ὁ νεώτερος Γεώργιος, ὅστις γεννηθεὶς περὶ τὸ 1403 μετωνομάσθη ὡς μουσουλμάνος Ἰσκεντέρ, καὶ προήχθη εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ μπέυ (2), ἐξ οὗ τὸ περιώνυμον αὐτοῦ ἐπώνυμον Σκεντέρμπεϋς. Ἦτο δὲ κάλλιστος τὸ εἶδος καὶ οὐ μόνον περὶ τὰ πολεμικὰ ἔργα δεξιώτατος ἀλλὰ καὶ περὶ τοὺς λόγους δεινός, δι' ὅπερ τοσοῦτον ἠγαπήθη ὑπὸ τοῦ Μουρὰτ Β΄, ὥστε ὁ σουλτάνος οὗτος ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν ἡγεμονίαν πεντακισχιλίων ἱππέων. Ἀλλ' ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ εὔνοια ἧς ἠξιώθη παρὰ τῷ ξένῳ κυριάρχῃ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν ἐλησμόνησε ποτὲ οὔτε τὴν πατρίδα οὔτε τὸ θρήσκευμα αὐτοῦ, καὶ τῷ 1443 παρευρεθεὶς εἰς τὴν περὶ Νίσσαν μάχην, καθ' ἣν ὁ Βλαδισλάος καὶ ὁ Οὐννάδης ὁλοσχερῶς κατετρόπωσαν τὸν τουρκικὸν στρατόν, δὲν ἐδίστασε

(1) *Ὀρθόδοξοι Οὐνῖται* ἀναγνωρίζοντες μόνον τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν τοῦ πάπα, ἀλλ' ἐν τοῖς δόγμασιν *ὀρθόδοξοι*. Σήμερον ἔτι οἱ ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν Ἰταλίᾳ ἀπόγονοι τῶν ὑπὸ τὸν Σκενδέρμπεϋν εἰς τὰς χώρας ἐκείνας μεταναστευσάντων Ἀλβανῶν (οὓς πάντως ἐπεσκέψατο καὶ λεπτομερῶς τὰ κατ' αὐτοὺς ἐμελέτησεν ὁ ταῦτα γράφων) εἶναι φανατικοὶ ὀρθόδοξοι μισοῦντες δεινῶς τοὺς τοῦ λατινικοῦ δόγματος. Ἐν ταῖς ἐκκλησίαις αὐτῶν μόνη ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι ἐν χρήσει. Ἡ ἱερουργία, αἱ ἀκολουθίαι, ἡ λειτουργία, εἶναι αὐστηρῶς ἑλληνικαί, ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ εἶναι τοῦ 15ου αἰῶνος ἑλληνική. Καλοῦσιν ἑαυτοὺς *Γραικούς* (ἐξ οὗ καὶ τὸ κυριώτατον τῶν ἐν Σικελίᾳ κέντρων αὐτῶν καλεῖται Piana di Graeci (=τόπος Ἑλλήνων, Γραικῶν). ἔχουσιν ἱερατικὰ σχολεῖα ἑλληνικά, ἐν οἷς διδάσκονται μετὰ πάσης ἐντελείας τὴν ἑλληνικήν. Δογματικῶς εἰσὶν αὐστηρῶς ὀρθόδοξοι μὴ παραδεχθέντες τὴν εἰς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως προσθήκην τοῦ «ἐκ τοῦ υἱοῦ», ἀλλὰ λέγοντες μόνον «τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορευόμενον». Ἡ ἱερωσύνη παρ' αὐτοῖς εἶναι ἡ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Οὐδέποτε οἱ ἱερεῖς ἢ οἱ ἐπίσκοποι αὐτῶν συλλειτουργοῦσι μετὰ Λατίνων οὔτε χειροτονοῦνται ὑπὸ Λατίνων. Οἱ λατῖνοι κληρικοὶ δύνανται νὰ παρίστανται ἁπλῶς εἰς τὰς τελετάς, οὐδαμῶς ἐνεργητικῶς μετέχοντες τούτων. Τιμῶσι κατ' ἐξοχὴν τὴν Παναγίαν τὴν *Ὁδηγήτριαν*, ἧς αἱ εἰκόνες ἐν πάσαις ταῖς Κοινότησι θεωροῦνται ὡς παλλάδια ἱερά, ἀχθέντα μετὰ τῶν μεταναστῶν εἰς τὴν νέαν πατρίδα αὐτῶν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς πατρίδος. Ἐπ' ἐσχάτων εἰσεχώρησεν (ἀλλὰ μόνον εἰς τὰς τάξεις τῶν λογίων καὶ πολιτικολόγων) ἀλβανικὴ προπαγάνδα ὑποστηριζομένη χάριν πολιτικῶν σκοπῶν ὑπὸ τῆς ἰταλικῆς κυβερνήσεως. Ἀλλὰ δὲν ἐποιήσατο μεγάλας προόδους. (Πλείονα περὶ τῶν Ἑλληναλβανῶν τούτων ἰδὲ ἐν τῷ περιοδ. Ἑλληνισμῷ ἔτους 1903 παρ' ἡμῶν γραφέντα «Περὶ τῶν Ἑλληναλβανῶν τῆς Σικελίας καὶ Ἰταλίας (ὑπὸ Π. Καρολίδου).

(2) Ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐξηγήθη, ἀξίωμα *μπέυ* παρὰ Τουρκίας δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ μόνον προσηγορία τιμητική. Ὁ δὲ Γεώργιος Καστριώτης προσηγορεύετο *μπέυς*, διότι ἀνῆκεν εἰς οἰκογένειαν ἡγεμονικήν, ἀλλὰ καὶ ἄλλως ἤθελε καλεῖσθαι οὕτως ἀφοῦ ἦν νέος διακεκριμένην κατέχων θέσιν ἐν τῇ τουρκικῇ κοινωνίᾳ καὶ τῷ στρατῷ.

νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν καταστροφὴν ταύτην περάσας εἰς τὰς τάξεις τῶν χριστιανῶν μετὰ 300 Ἀλβανῶν ἱππέων καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ Χάμζα, τοῦ ὁποίου ὁ πατήρ, ὁ Στάνισας, συνέπεσε νὰ διατρίβῃ τότε εἰς Ἀλβανίαν παρὰ τῇ οἰκογενείᾳ αὐτοῦ. Δὲν ηὐτομόλησε δὲ ἵνα παραμείνῃ ἐν τῷ οὐγγρικῷ στρατῷ, ἀλλ' ἵνα δράμῃ εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα, ὅπου, ὡς ἔμαθε, παρεσκευάζετο γενικὴ κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν ἐπανάστασις. Καὶ ἐπειδὴ συνέπεσε νὰ αἰχμαλωτευθῇ ἐν τῇ μάχῃ ἐκείνῃ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ γραμματεὺς τοῦ Μουρὰτ Β΄, ὁ Γεώργιος Καστριώτης ἠνάγκασε τὸν ἄνθρωπον δι' ἀπειλῆς θανάτου νὰ συντάξῃ βασιλικὸν φιρμάνιον, δι' οὗ ἀπενέμετο αὐτῷ ἡ διοίκησις τοῦ φρουρίου τῆς Κροΐας. Λαβὼν δὲ τὸ φιρμάνιον τοῦτο καὶ οὐδὲν ἧττον φονεύσας τὸν γραμματέα ἀπῆλθε μετὰ τῶν ὀπαδῶν εἰς Κρόιαν, κατέλαβεν αὐτήν, ἐκήρυξε τὸν ἱερὸν κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν πόλεμον,καὶ αὐτὸς μὲν ἀνέλαβε τὸ ἀρχαῖον χριστιανικὸν αὐτοῦ ὄνομα Γεώργιος, ὁ δὲ ἀνεψιός του Χάμζας, βαπτισθεὶς τῇ 25 Δεκεμβρίου 1443, ὠνομάσθη Βρανῆλος ἢ Βρανᾶς.

Ἡ φήμη τῶν προτέρων πολεμικῶν τοῦ Γεωργίου Καστριώτου κατορθωμάτων παρεσκεύασεν αὐτῷ λαμπρὰν δεξίωσιν ἐν τῇ πατρίδι, ἥτις ἐχαιρέτισε τὸν ἄνδρα ὡς σωτῆρα, καὶ ἐξεγερθεῖσα πανταχόθεν ἐξέβαλεν ἢ ἐφόνευσε τοὺς ἐν αὐτῇ οἰκοῦντας μουσουλμάνους. Ἀλλ' ὁ Γεώργιος, ἵνα ἐνισχύσῃ ἔτι μᾶλλον τὸ ἴδιον ἀξίωμα, αὐτὸς μὲν συνεζεύχθη τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀριανίτου Ἀνδρονίκην τὴν Κομνηνήν, τὴν δὲ ἀδελφήν του Μάμιζαν ἔδωκε σύζυγον εἰς τὸν Κάρολον Μουσακὶ Τόπιαν. Καὶ τότε, ἀφοῦ ἀπήλλαξε μὲν τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας πᾶσαν τὴν μεταξὺ Ἀφου καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου χώραν, συνενοήθη δὲ μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας Βλαδισλάου, συνεκάλεσεν ἐν θέρει τοῦ 1444 εἰς Ἀλέσιον κοινὴν ὅλων τῶν ἀρχόντων τῆς Ἀλβανίας σύνοδον, ἥτις, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Ἀριανίτου καὶ τοῦ Παύλου Δουκαγίν, ἀνηγόρευσεν αὐτὸν καπιτάνιον τῆς Ἀλβανίας καὶ ἐψήφισεν ὅτι θέλει καταβάλει κατ' ἔτος αὐτῷ 200.000 δουκάτων πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου. Οὕτω περιβληθεὶς ὑπερτάτην τινὰ στρατιωτικὴν ἡγεμονίαν ὁ Γεώργιος Καστριώτης δὲν ἠρκέσθη εἰς ἁπλοῦν ἀμυντικὸν πόλεμον, ἀλλ' ἀποκρούσας περὶ Δίβραν τὸν Ἀλήμπεϋν ἀπῆλθε, κατ' ἄλλους μὲν μετὰ 15.000 ἀνδρῶν, κατ' ἄλλους δὲ μετὰ 25 ἢ καὶ 30.000, εἰς ἐπικουρίαν τοῦ Βλαδισλάου, ὅστις ρήξας τὰς πρὸ μικροῦ συνομολογηθείσας πρὸς τὸν Μουρὰτ Β΄ συνθήκας κατήρχετο ἐπὶ τὴν Βάρναν. Ἠξεύρομεν δὲ ἤδη ὅτι ὁ Γεώργιος διεκωλύθη ἐν τῇ πορείᾳ αὐτοῦ ταύτῃ ὑπὸ τοῦ ὁμωνύμου ἡγεμόνος τῆς Σερβίας. Ἀλλ' οὐδ' ὑπὸ τῆς καταστροφῆς ἣν ἔπαθον οἱ Οὔγγροι περὶ τὴν πόλιν ἐκείνην ἐπτοήθη· καὶ τιμωρήσας μὲν τὴν προδοσίαν τοῦ σέρβου Γεωργίου διὰ φοβερᾶς τῆς χώρας αὐτοῦ δηώσεως, κατατροπώσας δὲ ἀλλεπαλλήλως δύο νέους τουρκικοὺς στρατοὺς ὑπὸ τὸν Φιρούσμπεϋν καὶ τὸν Μουσταφάμπεϋν ἠδύνατο νὰ δώσῃ τὴν χεῖρα ἐξ ἑνὸς μὲν εἰς τὸν ἐκ Πελοποννήσου ὁρμώμενον Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, ἐξ ἑτέρου δὲ εἰς τὸν παρασκευαζόμενον πρὸς νέους ἀγῶνας Οὐνυάδην. Κακῇ τύχῃ ἡ δυτικὴ Εὐρώπη, ἐνῷ δὲν ἔπαυε προτρέπουσα τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς εἰς τὴν κατὰ τῶν πολεμίων ἐκείνων ἀντίστασιν, οὐ μόνον οὐδὲν σπουδαῖον ἔπραττεν ἵνα δράμῃ εἰς ἐπικουρίαν ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς διεκώλυε τὰς ἐνεργείας αὐτῶν. Δὲν θέλομεν ἀνακαλέσει ἐνταῦθα τὰς ἀδιακόπους ἐπεμβάσεις τῶν ἀρχιερέων τῆς Ρώμης ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπογραφέντος ὅρου, ἐπεμβάσεις αἵτινες οὐκ ὀλίγον συνετέλουν εἰς τὸ νὰ ὑποθάλπωσι τὴν παρ' ἡμῖν διαίρεσιν, ἀλλ' ἡ Ἐνετία λ. χ. ἐπολιτεύετο ἔτι χειρότερον. Φθονήσασα τὴν αὔξουσαν τοῦ Γεωργίου Καστριώτου δύναμιν καὶ φοβουμένη μήπως, παγιωθείσης τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ, ἀποβάλῃ τὰς κτήσεις ὅσας εἶχε καὶ ἐπέμενε νὰ διατηρήσῃ καὶ νὰ πολλαπλασιάσῃ μάλιστα εἰς τὰ παράλια τῆς Ἀλβανίας, περιῆλθεν εἰς διενέξεις πρὸς αὐτὸν καὶ εἰς ἐπανει-

λημμένας ἐχθροπραξίας, μὴ διστάσασα νὰ συνεννοηθῇ καὶ μετὰ τοῦ Μουρὰτ Β'. Οἱ ἀντιπερισπασμοὶ οὗτοι δὲν διεκώλυσαν τὸν Γεώργιον Καστριώτην ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν νικηφόρον αὐτοῦ κατὰ τῶν Τούρκων ἀγῶνα ἐν ἔτει 1446 καὶ ἐν ἔτει 1447, ὅτε ἐξώντωσε περὶ Ὄρονιτζ τὸν στρατὸν τὸν αὖθις ὑπὸ τὸν Μουσταφάμπεϋν εἰς Ἀλβατίαν ἐμβαλόντα· ἐπειδὴ ὅμως ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ διαιρέσῃ τὰς δυνάμεις του, ὁ Μουρὰτ Β' ἔλαβεν ἐν τούτοις καιρὸν νὰ κατατροπώσῃ ἀνέτως περὶ Ἑξαμίλιον τὸν Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον. Τελευταῖον ἡ Ἐνετία, νοήσασα ὅτι κινδυνεύει πολὺ πλέον ἀπὸ τοῦ Μουρὰτ Β' ἢ ἀπὸ τοῦ Γεωργίου Καστριώτου, συνωμολόγησε τῇ 4 Ὀκτωβρίου 1448 εἰρήνην καὶ συμμαχίαν πρὸς τὸν ἄρχοντα τῆς Ἀλβανίας. Ἀλλ' ἡ 4 Ὀκτωβρίου δὲν ἀπεῖχε τῆς 18 καθ' ἣν συνεκροτήθη ἡ δευτέρα ὀλεθρία περὶ Κοσσυφοπέδιον μάχη, εἰμὴ κατὰ 14 ἡμέρας, ὥστε τοῦτο ἐξηγεῖ ἀποχρώντως πῶς ὁ Γεώργιος Καστριώτης δὲν προέφθασε νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τοῦ Οὐνυάδου. Ὁ δὲ Μουρὰτ Β' ἀπαλλαγεὶς τοῦ φοβεροῦ ἀπὸ βορρᾶ ἀντιπάλου διά τε τοῦ κατορθώματος ἐκείνου καὶ τῶν ἐπιγενομένων ἐπιεικῶν συμβάσεων ἐτράπη ἐν ἀρχῇ τοῦ ἑπομένου ἔτους 1449 πανστρατιᾷ κατὰ τῆς Ἀλβανίας. Καὶ κατὰ μὲν τὸ ἔτος τοῦτο ἀνεδείχθη νικηφόρος, ἀνακτήσας τὸ φρούριον Σφετιγράδ, καίτοι οἱ ἐν αὐτῷ Ἀλβανοὶ γενναίως ἀντέστησαν, πολλοὺς καταβαλόντες Τούρκους, δῃώσας δὲ ἀνηλεῶς τὴν χώραν τῶν Γκέγκιδων· ἀλλ' ἐμβαλὼν αὖθις τῷ 1450 ὑπέστη δεινὴν ἀποτυχίαν. Τῇ 14 Μαΐου τοῦ ἔτους τούτου ἐπιχείρησεν ὁ σουλτάνος τὴν πολιορκίαν τῆς Κροΐας ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι διὰ τῆς ἁλώσεως τοῦ κυριωτάτου τούτου ὁρμητηρίου τῆς ἀλβανικῆς ἐπαναστάσεως θέλει αὕτη ῥιζηδὸν ἀνατραπῆ. Ὁ φρούραρχος Βρανᾶς ἀντέστη γενναίως. Ὁ σουλτάνος πτοηθεὶς ἐκ τούτου εἶπεν ἑαυτὸν πρόθυμον νὰ εἰρηνεύσῃ, ἐὰν ὁ Καστριώτης ὑποβληθῇ εἰς τὴν πληρωμὴν φόρου 10.000 δουκάτων· ἀλλ' ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἀλβανίας ἀπέρριψε τὴν πρότασιν ταύτην, ἡ δὲ φρουρὰ ἐξηκολούθησεν ἐν τούτοις τοσοῦτον ἐκθύμως ἀμυνομένη ὥστε μετὰ τετράμηνον πολιορκίαν ὁ σουλτάνος ἠναγκάσθη κατὰ Σεπτέμβριον νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἡ ἀγγελία τῆς νέας ταύτης τῶν χριστιανῶν ἐπιτυχίας προεκάλεσε κοινὴν ἀγαλλίασιν καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην· πρέσβεις τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης, τοῦ δουκὸς τῆς Βουργουνδίας, τῶν βασιλέων τῆς Οὐγγαρίας καὶ τῆς Νεαπόλεως ἔδραμον εἰς Ἀλβανίαν, ἵνα χαιρετίσωσι τὸν νικητήν· ἡ χαρὰ ὅμως αὕτη δὲν ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ πολύ, διότι ἐντὸς τριετίας ἐπῆλθε τὸ κρισιμώτατον τῶν γεγονότων τῆς προαιωνίου ταύτης πάλης μεταξὺ ἰσλαμισμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ.

Ὀλίγους μῆνας ἀφ' οὗ ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Κροΐας ὁ Μουρὰτ Β' ἀπέθανεν ἐν Ἀδριανουπόλει, ἐξ ἀποπληξίας, εἰς ἡλικίαν 49 ἐτῶν, τῇ 3 Φεβρουαρίου 1451. Ὁ Μουρὰτ Β' δὲν ἦτο ἔτι γέρων, ἀλλ' εἶχε βασιλεύσει ἤδη περὶ τοὺς 30 ἐνιαυτούς, ὁ δὲ βίος τῶν τότε σουλτάνων ἀνηλίσκετο ταχέως ἕνεκα τῶν ἀδιαλείπτων πολέμων οὓς αὐτοπροσώπως διεξῆγον. Ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν, εἰ καὶ διὰ βραχέων, τὰ πολλὰ καὶ μεγάλα στρατιωτικὰ τοῦ Μουρὰτ Β' ἔργα καὶ εἴδομεν ὅτι πρὸ ἑπταετίας περίπου εἶχεν αἰσθανθῇ τὴν ἀνάγκην νὰ παραιτηθῇ τῆς ἀρχῆς ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μωάμεθ μόλις τεσσαρεσκαιδεκαέτους ἔτι ὄντος. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐδέησε νὰ ἀποσπασθῇ τῆς ἡσυχίας αὐτοῦ, ἵνα συγκροτήσῃ τὴν περὶ Βάρναν μάχην. Μετὰ τὸ τρόπαιον τοῦτο παρῃτήθη μὲν αὖθις, μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἠναγκάσθη διὰ τὴν ἀπειρίαν τοῦ σφόδρα νεάζοντος υἱοῦ του νὰ ἀναλάβῃ πάλιν τὴν τῶν πραγμάτων κυβέρνησιν, ἣν καὶ διετήρησε μέχρι τοῦ θανάτου. Ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ τῆς βασιλείας αὐτοῦ χρόνῳ κατετρόπωσε μὲν τὸν Κωνσταντῖνον περὶ Ἑξαμίλιον, κατετρόπωσε δὲ τὸν Οὐνυάδην περὶ Κοσσυφοπέδιον, ἀλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι ὁ ἀνὴρ διετέλει κεκμηκώς. Οὐ μόνον δὲν ὠφελήθη

ἐκ τῶν κατορθωμάτων ἐκείνων ἵνα αὐξήσῃ τὰς κατακτήσεις αὐτοῦ ἀλλὰ μετὰ κόπου συνετήρει τὰς προγεγενημένας. Οἱ στρατοὶ αὐτοῦ ἡττῶντο ἐν Ἀλβανίᾳ, καὶ ὅτε ἠναγκάσθη νὰ λύσῃ αὐτὸς τὴν πολιορκίαν τῆς Κροΐας καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ ἄπρακτος εἰς Ἀδριανούπολιν, ἡ θλῖψις ἕνεκα τῆς ἀποτυχίας ταύτης συνδυαζομένη μετὰ τῆς προϊούσης τοῦ σώματος ἀσθενείας ἐπήγαγον τελευταῖον τὸν κεραυνοβόλον αὐτοῦ θάνατον. Τότε ἀνέλαβεν ὁριστικῶς τὴν βασιλείαν ὁ Μωάμεθ Β' εἰς ἡλικίαν εἴκοσι καὶ ἑνὸς ἔτους. Ὁ νέος σουλτάνος, ἐν ἀκμῇ ὢν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς φιλοτιμίας, ἐπανέλαβε δραστηρίως τὸ ἀρχαῖον κατακτητικὸν τῆς γενεᾶς αὐτοῦ σύστημα καὶ ἐμελέτησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἣν οὐδέποτε ἐπεχείρησε σπουδαίως ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Ὁ Μωάμεθ Β' ἐνόησε τφόντι ὅτι τὸ ἐν Εὐρώπῃ κράτος τῶν Ὀσμανιδῶν δὲν θέλει ἐπιστεγασθῇ οὐδὲ λάβει ἀσφαλῆ ἀφετηρίαν πρὸς περαιτέρω κατακτήσεις ἐν ὅσῳ δὲν προσοικειωθῇ τὸ ἱερὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ δὲν κυριαρχήσῃ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἥτις ἐκράτει τὴν κλεῖδα τῶν δύο τῆς Ἀνατολῆς θαλασσῶν καὶ ἀπετέλει τὴν μεταξὺ Ἀσίας καὶ Εὐρώπης γέφυραν.

Εἶχε δὲ συμβῇ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν τῷ μεταξὺ σπουδαία πραγμάτων μεταβολὴ οὐκ ὀλίγον ἐπισπεύσασα τὴν λύσιν τοῦ δράματος. Ὁ βίος τὸν ὁποῖον διῆγεν αὐτόθι ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἀπὸ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου ἦτο τῳόντι ἄξιος οἴκτου. Ἔνθεν μὲν ἠγωνίζετο νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν Μουρὰτ Β', ἔνθεν δὲ συνενοεῖτο μετὰ τοῦ Οὐνυάδου καὶ τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐνῷ προσεπάθει νὰ ἐξιλεώσῃ τὸν πάπαν, πράττων ὅ,τι δυνατὸν πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς συνομολογηθείσης ἑνώσεως, ἔβλεπεν ἐνταυτῷ ὅτι ἡ ἕνωσις δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκτελεσθῇ διὰ τὴν ἀντίπραξιν τοῦ πλείστου κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ Αἱ περὶ Βάρναν καὶ περὶ Ἑξαμίλιον ἧτται εἶχον κορυφώσει τὴν ἀθυμίαν του· ἐπὶ τέλους δὲ ἡ περὶ Κοσσυφοπέδιον καταστροφὴ ἐπετάχυνε τὴν εἰς τὸν τάφον κατάβασίν του, ὅπως μετ' οὐ πολὺ τὸ περὶ Κρόιαν ἀτύχημα ἐκεραύνωσε τὸν Μουρὰτ Β'. Ἡ καταστροφὴ τοῦ Οὐνυάδου συνέβη τῇ 18 Ὀκτωβρίου1448, τῇ δὲ 31 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς ἀπεβίωσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος, εἰς ἡλικίαν 58 περίπου ἐτῶν, ἐξ ὧν ἐβασίλευσεν ὑπὲρ τὰ εἴκοσι καὶ τρία.Ἐτελεύτησε δὲ ἄνευ ἀμέσου ἀπογόνου· ὥστε ἐδέησεν ἡ ἀρχὴ νὰ μεταβῇ εἰς ἕνα τῶν ἐπιζώντων αὐτοῦ ἀδελφῶν, οἵτινες ἦσαν τρεῖς· Κωνσταντῖνος,Δημήτριος καὶ Θωμᾶς. Ἐκ τούτων ὁ μὲν πρῶτος καὶ ὁ τρίτος ἐκυβέρνων τὴν Πελοπόννησον, ὁ δὲ Δημήτριος ἄρχων τῆς Σηλυβρίας, καὶ πλησιέστατα οὕτω διατρίβων τῆς βασιλευούσης ἐζήτησε νὰ ἁρπάσῃ τὴν ἀρχὴν ἐπὶ τῷ ἀπηρχαιωμένῳ ὁπωσοῦν λόγῳ ὅτι ἦτο πορφυρογέννητος, ὅ ἐστιν ὅτι ἐγεννήθη βασιλεύοντος τοῦ πατρός. Εὐτυχῶς προετιμήθη ὁ Κωνσταντῖνος καίτοι ἀπών· καὶ λέγομεν εὐτυχῶς, διότι, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῆς μετέπειτα ἀγεννοῦς διαγωγῆς τοῦ Δημητρίου, δυνάμεθα σχεδὸν νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι, αὐτοῦ βασιλεύσαντος, ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμός, τοῦ ὁποίου τὸ ἱστορικὸν ἀξίωμα εἶχε τοσοῦτο μειωθῇ κατὰ τὰς τελευταίας τρεῖς ἑκατονταετηρίδας, δὲν ἤθελεν ὑμνηθῇ ὑπὸ τῆς ἱστορίας μιᾷ φωνῇ, ὅτι ἐντίμως τοὐλάχιστον ἔπεσε. Κυρωθείσης δὲ τῆς ἐκλογῆς ὑπὸ τοῦ ἔτι ζῶντος τότε Μουρὰτ Β' προσῆλθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐκ Πελοποννήσου κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ 1449 καὶ ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν δύο περίπου ἔτη πρὸ τοῦ Μωάμεθ Β'.

Ὁ Κωνσταντῖνος περιεβλήθη τὸ ἀκάνθινον τοῦ Βυζαντίου στέμμα ἀπαραλλάκτως ὅπως ἀξιωματικός, προχειρισθεὶς φρούραρχος πόλεως πανταχόθεν ὑπὸ τῶν πολεμίων περιεζωσμένης καὶ μὴ ἐχούσης οὔτε ὀχυρώματα ἀποχρῶντα οὔτε φρουρὰν ἱκανήν, ἤθελεν ὑπακούσει εἰς τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ ἐντολήν. Οὕτως ἀνέλαβε τὸ ὑπὸ τῆς τύχης ἐπιβληθὲν αὐτῷ μαρτύριον.Ὀφείλομεν δὲ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι κατ' ἀρχάς,γινώσκων τὸν Μουρὰτ Β'

ἥκιστα διατεθειμένον νὰ ριφθῇ εἰς νέους δυσχερεῖς ἀγῶνας, δὲν ὑπέλαβε προσεχῆ τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Τοῦτο τοὐλάχιστον δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ ὅτι ἐξηκολούθησε τὰς περὶ γάμου διαπραγματεύσεις, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐπιχειρήσει δεσπότης ἔτι ὢν ἐν Πελοποννήσῳ (1). Ὁ Κωνσταντῖνος χηρεύσας τὸ δεύτερον τῷ 1442 εἶχε πέμψει μετὰ πενταετίαν τὸν πιστὸν αὐτοῦ φίλον καὶ ὑπουργὸν Γεώργιον Φραντζῆν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἐκεῖθεν φροντίσῃ πρὸς τοῖς ἄλλοις περὶ νέου γάμου μετά τινος τῶν ἡγεμονίδων τῆς Τραπεζοῦντος ἢ τῆς Γοτθίας. Ἀναγορευθεὶς μετὰ διετίαν βασιλεὺς ἔλαβε παρὰ τοῦ δόγου τῆς Ἐνετίας Φραγκίσκου Φόσκαρη τὴν πρότασιν τοῦ νὰ συζευχθῇ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ· ἀλλὰ τὸ συνοικέσιον τοῦτο δὲν ἐλογίσθη ἀξιοπρεπὲς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὥστε κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1449 ὁ Φραντζῆς ἀπῆλθεν ἐκ τῆς βασιλευούσης εἰς Τραπεζοῦντα καὶ Ἰβηρίαν πρὸς ἀναζήτησιν ἑτέρας συζύγου. Ἀποθανόντος δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Μουρὰτ Β΄ ἐγένετο λόγος περὶ τῆς χήρας αὐτοῦ Μαρίας, ἥτις, θυγάτηρ οὖσα τοῦ δεσπότου τῆς Σερβίας, εἶχε παραμείνει χριστιανή. Ὁ γάμος ὅμως οὗτος, ὑπὲρ οὗ συνηγόρησε καὶ ὁ Φραντζῆς διὰ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ, ἀπέτυχεν ὡσαύτως, εἴτε διότι ἡ Μαρία, πεντηκοντοῦτις οὖσα, δὲν ἠθέλησε νὰ συναινέσῃ, εἴτε διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε ἐν Κωνσταντινουπόλει εὔλογον κατὰ τῆς Σερβίας δυσμένειαν. Ὅθεν ἐδέησε νὰ ἐξακολουθήσῃ ὁ Φραντζῆς τὰς διαπραγματεύσεις του καὶ ἐπὶ τέλους κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1451 προετιμήθη ὁριστικῶς ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῆς Ἰβηρίας Γεωργίου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐξ ἑτέρου τινὸς γεγονότος ἠδυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἀσφαλῆ τῆς ἀρχῆς κάτοχον. Τῳόντι δὲν ἐτέλεσεν

Σφραγὶς Δημητρίου Παλαιολόγου ἐπὶ ἐγγράφου ἐν τῷ ἀρχειοφυλακίῳ τῆς Μοδένης

(ΔΗΜΗΤΡΙΟϹ ΕΝ ΧΡΙΣΤΩ ΤΩ ΘΕΩ ΠΙΣΤΟϹ ΔΕΣΠΟΤΗϹ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Ο ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟϹ)

(1) Τὸν πρῶτον αὐτοῦ γάμον ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἐτέλεσε τῷ 1428 ἐν Πελοποννήσῳ μετὰ τῆς ὡραίας ἡγεμονόπαιδος Μαγδαληνῆς Τόκκου, ἐκ τοῦ οἴκου τῶν ἐν τῇ δυτικῇ Πελοποννήσῳ ἀρχόντων ἔτι Τόκκων, ἀνεψιᾶς τοῦ Καρόλου Α΄ Τόκκου καὶ ἀδελφῆς τοῦ Καρόλου Β΄ Τόκκου, ὡς προῖκα δὲ ἔλαβε τότε τὴν *Γλαρέντζαν* καὶ μέρος τῶν ἄλλων ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεων τοῦ οἴκου τῆς νύμφης, ἥτις ὡς *δέσποινα* μετωνομάσθη Θεοδώρα. Ἀλλ' ἡ δέσποινα Θεοδώρα ἐτελεύτησεν ἓν ἔτος μετὰ τοὺς γάμους αὐτῆς (κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1429). Ὁ Κωνσταντῖνος, ὃν ἀλγεινότατα ἔπληξεν ὁ θάνατος τῆς πρώτης συζύγου, ἐπείσθη τῷ 1441 ὑπὸ τοῦ ἀτέκνου μείναντος ἀδελφοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Παλαιολόγου νὰ νυμφευθῇ ἐκ νέου, ὅτε ἡ ἐκλογὴ ἔπεσεν ἐπὶ τὴν ἡγεμονόπαιδα Αἰκατερίνην Καττιλουσίαν, θυγατέρα τοῦ ἡγεμόνος τῆς Λέσβου πρίγκιπος Δωρίνου Α΄ (1427—1439). Ἀλλὰ καὶ ἡ νέα σύζυγος δὲν ἔζησε πλέον τοῦ ἔτους. Ὅτε τῷ 1442 ὁ Δημήτριος Παλαιολόγος ἐπανέστη κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου, ὁ Κωνσταντῖνος εὑρισκόμενος τότε ἐν Λέσβῳ, ἐν τῷ ἀπὸ τῆς νήσου ταύτης εἰς Βυζάντιον πλῷ καταδιωκόμενος ὑπὸ τουρκικῶν πλοίων ἠναγκάσθη νὰ ἐγκλεισθῇ μετὰ τῆς συζύγου εἴς τι ἐν Λήμνῳ φρούριον, ἔνθα ἐπὶ ἑπτὰ καὶ ἑβδομήκοντα ἡμέρας ἦν ἐκτεθειμένος εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων. Τότε δὲ ἡ δέσποινα Αἰκατερίνη ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ διηνεκοῦς φόβου τῶν καθ' ἑκάστην ἐπιθέσεων τεκοῦσα προώρως ἀπέθανε. Περὶ τοῦ τρίτου γάμου ἤρξατο φροντὶς καὶ ἐνέργεια μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον ἄνοδον τοῦ ἀνδρός, τοῦ Φραντζῆ ἀναλαβόντος τὸ ἔργον διὰ μακρῶν ὁδοιποριῶν εἰς Τραπεζοῦντα καὶ εἰς Γεωργίαν. Τέλος δὲ τῷ 1452 ἐπῆλθε συμφωνία περὶ τῆς ἰβηρίδος ἡγεμονόπαι-

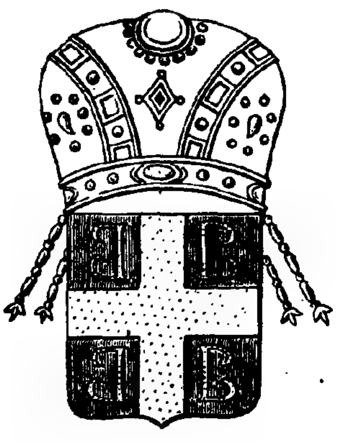
ποτὲ τὴν ἐπίσημον αὐτοῦ στέψιν, διόπερ ὁ χρονογράφος Δούκας **ὕστατον** βασιλέα ἐπανειλημμένως ἀποκαλεῖ τὸν Ἰωάννην Παλαιολόγον, ὁμιλῶν δὲ περὶ τοῦ Κωνσταντίνου ἤδη βασιλεύοντος ὀνομάζει αὐτὸν συνήθως, ἂν ὄχι πάντοτε, ἁπλῶς ***δεσπότην***. Ἀλλ' ἴσως ἡ στέψις δὲν ἐγένετο χάριν οἰκονομίας μᾶλλον καὶ ἀνεβλήθη ἵνα τελεσθῇ μετὰ τὸν γάμον.

Ὁπωσδήποτε μέχρι τῶν πρώτων τοῦ Μωάμεθ Β΄ ἐχθροπραξιῶν ὁ Κωνσταντῖνος οὐδὲν φαίνεται πράξας ὅπως παρασκευασθῇ πρὸς τὸν ἀγῶνα. Ἀλλὰ καὶ τί ἠδύνατο νὰ πράξῃ ; Τὸ λεγόμενον κράτος αὐτοῦ περιωρίζετο τότε ἀληθῶς εἰπεῖν εἰς μόνην τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ναὶ μὲν πρὸς νότον κατεῖχεν εἰσέτι περὶ τὴν Προποντίδα τὴν Σηλυβρίαν καὶ τὰ περὶ αὐτήν, τὴν Πέρινθον, τὸ τῶν Ἐπιβατῶν φρούριον καὶ ἄλλους τινὰς πύργους, πρὸς βορρᾶν δὲ παρὰ τὸν Εὔξεινον τὴν Μεσημβρίαν, τὴν Ἀγχίαλον καὶ τὸν Βίζωνα (τὴν σημερινὴν Καβάρναν). Ταῦτα πάντα ὅμως, πλὴν τῆς Σηλυβρίας, δὲν ἠδύναντο οὐδὲ ἐπὶ στιγμὴν νὰ ἀνθέξωσιν εἰς τοὺς Ὀσμανίδας· πᾶσα δὲ ἡ ὕπαιθρος τῆς περιφερείας ἐκείνης χώρα ἢ εἶχεν ἤδη ὑποκύψει εἰς αὐτοὺς ἢ κατελαμβάνετο ὑπ' αὐτῶν ἅμα τὸ ἤθελον.

δος καὶ τῷ 1453 ἔμελλε ν' ἀπέλθῃ πάλιν ὁ Φραντζῆς εἰς Ἰβηρίαν ἵνα ἀγάγῃ τὴν νύμφην, ἀλλὰ τὰ φοβερὰ γεγονότα τοῦ ἔτους ἐκείνου ἐματαίωσαν τὰ πάντα. Σημειωτέον ὅτι τὸ γεωργιανὸν χρονικὸν οὐδὲν λέγει περὶ τῶν τοιούτων διαπραγματεύσεων. Ἐκ τῆς χρονολογίας δὲ τῶν γεωργιανῶν ἡγεμόνων φαίνεται ὅτι πρόκειτο περὶ θυγατρὸς τοῦ Γεωργίου Η΄ (1444—1459). Ὁ Γ. Φραντζῆς ὁ μόνος ἀφηγούμενος τὰ περὶ τοῦ τρίτου γάμου καλεῖ τὸν ἡγεμόνα ἁπλῶς Γεώργιον ***Μέφεν***, ἑρμηνεύων ὁ ἴδιος τὸ Μέφε ἢ Μέπε Ρήξ, Ρήγας. Ἐπίγραμμα ἰαμβικὸν εἰς τὴν δέσποιναν Θεοδώραν ποιηθὲν ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος ἐκτίθησιν ὁ Λέων Ἀλλάτιος (De Ecclesia Orient. et Occident. Perpetua Conc. σελ. 955) τὸ παρατιθέμενον καὶ ὑφ' ἡμῶν ἐνταῦθα πρὸς διαιώνισιν τῆς μνήμης τῆς πρώτης συζύγου τοῦ ἀειμνήστου τελευταίου δεσπότου καὶ εἶτα αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου·

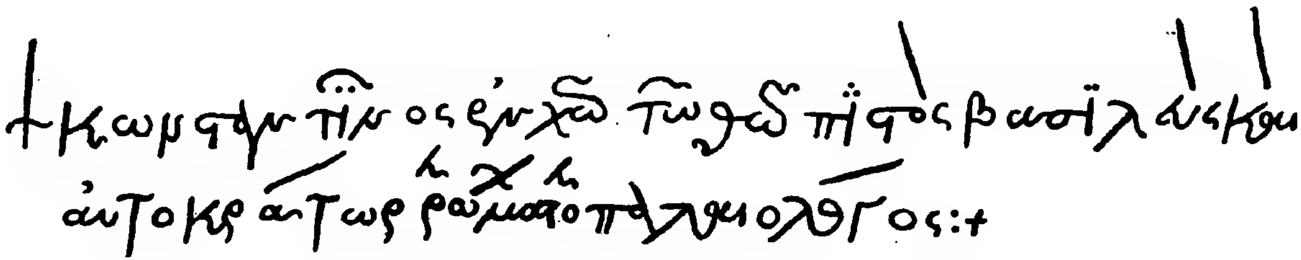
Ἣν ἄν τις εἴποι μηδαμῶς ἐνδοιάσαι
Μίμημα ἀνεξέλεγκτον οἵας εἰκόνος
Ἄγαλμα καλεῖς φεῦ ὅπως διαπρέπον
Στήλην χαρίτων καὶ φρονήσεως ὅρον
Γένους τε κόσμον καὶ ξοινὴν πανδαισίαν
Ταύτην ὁ λυγρὸς οὑτωσὶ κρύψας τάφος
Ἄψυχον, ἄπνουν καὶ λόγου παντὸς δίχα
Δείκνυσι πᾶσιν, ὦ ξένου μυστηρίου !
Ταύτῃ Λατίνων ἐκ γένους βλαστησάσῃ
Ριζης ἀνασχούσῃ τε τῆς Ἰταλίδος
Γονεῖς ἀγαθοὶ πατέρες φίλου τέκους
Ὤφθησαν ὄντες σφῶν γένους κόσμος μέγας
Ὡς οὖν ἔχουσα καὶ γένους τε καὶ τρόπου
Ἁρμόζεται δὴ πρὸς γάμου κοινωνίαν Ἄρην
Ἄρην πνέοντι καὶ φόνους ἐν ταῖς μάχαις
Αἰσθήσεως θρόνῳ τε καὶ φρενῶν βάθει
Δεινῷ μαχητῇ Κωνσταντίνῳ δεσπότῃ
Καταξιοῦται Βασιλείου καὶ λέχους
Καὶ κλήσεως πρὸς καὶ γὰρ εἶχεν ἀξίως
Συζήσασα καὶ χρόνον βραχύν, καὶ πάνυ
Τούτῳ, μετέστη πρὸς μονὰς οὐρανίους
Ὠδῖσιν αὐταῖς προσλιποῦσα τὸν βίον
Ὅπως ὀδυνῶν ἐξιοῦσα τοῦ βίου
Χαρᾶς ἀλήκτου τῆς ἐν Οὐλύμπῳ τύχης
Ἣν μὴ μαραίνει μηδὲ καλύπτει χρόνος
Ποθοῦσα πάντως καὶ ἐφευροῦσα στέφος.

Ὁ Γαλατᾶς κατείχετο ὑπὸ τῶν Γενουαίων, οἵτινες οὐ μόνον σύμμαχοι εἰλικρινεῖς δὲν ἦσαν ἀλλὰ διετέλουν πάντοτε πρόθυμοι νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῶν πολεμίων. Αἱδὲ ὀλίγαι τινὲς μικραὶ τοῦ Αἰγαίου νῆσοι καὶ ἡ Πελοπόννησος, ὅσαι ἐλογίζοντο εἰσέτι ὑπαγόμεναι εἰς τὸν βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἦσαν εἰς τοιαύτην ὑλικὴν καὶ διοικητικὴν κατάστασιν ὥστε ὁ Κωνσταντῖνος εὐλόγως δὲν ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ παρ' αὐτῶν οὔτε χρήματα, οὔτε ἄνδρας, οὔτε ἄλλην οἱανδήποτε παρασκευήν. Ἰδίως ἐν τῇ ἀξιολογωτέρᾳ ὁπωσοῦν τῶν κτήσεων τούτων, ἐν Πελοποννήσῳ, οἱ κυβερνῶντες αὐτὴν τότε δύο ἀδελφοί του, Δημήτριος καὶ Θωμᾶς, ἐδιχονόουν πρὸς ἀλλήλους καὶ ὁ πρῶτος δὲν ἐδίστασε νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τῶν Ὀσμανιδῶν. Πλὴν τούτου οἱ Ἀλβανοὶ δὲν ἔπαυσαν στασιάζοντες αὐτόθι· ὥστε ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἡ πραγματικὴ τοῦ Κωνσταντίνου ἐξουσία δὲν ἐξετείνετο πέρα τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ πολὺ τῆς Σηλυβρίας. Ἀλλ' ἡ Κωνσταντινούπολις, ἥτις ἄλλοτε, καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς μακεδονικῆς δυναστείας καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν, ἠδύνατο διὰ τῶν ἰδίων πόρων καὶ μάλιστα τῶν χρηματικῶν πόρων ν' ἀντισταθμίσῃ ὁλόκληρον τὸ λοιπὸν κράτος, περὶ τὰ μέσα τῆς πεντεκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος εἶχε περιέλθει εἰς τὴν ἐσχάτην παρακμήν. Ἐνῷ ἄλλοτε περιελάμβανεν ὑπὲρ τὰς 500.000 κατοίκων, νῦν δὲν εἶχε πλείονας τῶν 80.000. Ἐνῷ ἄλλοτε ἀπὸ μόνης αὐτῆς τὸ δημόσιον ταμεῖον εἰσέπραττεν ὑπὲρ τὰ 100.000.000 δραχμῶν, ἅτινα ἤθελον ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 500 περίπου, ἐπὶ τῶν τελευταίων Παλαιολόγων ὅλαι αἱ πρόσοδοι τῆς πρωτευούσης συνεποσοῦντο μόλις εἰς 50 ἢ 60.000 χρυσῶν, τῶν ὁποίων ἡ σχετικὴ ἀξία δὲν ἤθελεν ὑπερβαίνει σήμερον τὰ τρία περίπου ἑκατομμύρια δραχμῶν. Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ ἀπορία τοῦ ταμείου, ὅτε ἔφθασεν ἐκ Πελοποννήσου ὁ νέος βασιλεύς, ὥστε οὗτος ἠναγκάσθη νὰ δανεισθῇ τὰ χρήματα δι' ὧν ἔμελλε νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς εἰθισμένας πρὸς τοὺς στρατιώτας καὶ τὴν αὐλὴν φιλοδωρίας. Ἐνῷ ἄλλοτε στόλοι πολυάριθμοι ἐναυλόχουν ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου, οἱ δὲ ναύσταθμοι εἶχον τοσαύτην προμήθειαν ξυλείας καὶ πάσης ἄλλης ὕλης ὥστε ἐντὸς ὀλίγου ἠδύναντο νὰ κατασκευασθῶσι πολλαὶ πλοίων ἑκατοντάδες, ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων ὀλίγα τινά, τὸ πολὺ δέκα, περιεσῴζοντο αὐτόθι σκάφη, ὁ δὲ νέος βασιλεὺς προσῆλθεν ἐκ Πελοποννήσου ἐπὶ καταλωνικῶν τριήρων. Δὲν ἐστερεῖτο δὲ μόνον ὑλικῶν πόρων ἡ Κωνσταντινούπολις ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς ἦτο ἀσθενεστάτη. Δὲν θέλομεν ἐπαναλάβει ἐνταῦθα ὅσα διατραγῳδεῖ ὁ καθολικὸς Οὐβερτῖνος Πούσκουλος περὶ τῆς πλεονεξίας, τῆς ἀκολασίας καὶ τῆς ἀπιστίας τῶν κατοίκων αὐτῆς, διότι εἶναι ἐν μέρει ἀνυπόστατα· αὐτὸς ὅμως ὁ Κωνσταντῖνος ὡμολόγησεν εἰς τὸν Φραντζῆν ὅτι οὐδένα εἶχε περὶ αὐτὸν σύμβουλον ἢ εἰλικρινῆ ἢ ἔμπειρον μεθ' οὗ νὰ συσκεφθῇ ἐν ταῖς κρισίμοις ἐκείναις περιστάσεσιν. Ὅπως λοιπὸν κατήντησαν τὰ πράγματα, ὁ Κωνσταντῖνος οὐδὲν σχεδὸν εἶχε νὰ πράξῃ οἴκοθεν. Ἐκ δὲ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων δύο καὶ μόναι εἶχον ἀποδείξει δι' ἔργων ὅτι εἶναι πρόθυμοι ν' ἀγωνισθῶσι πρὸς τοὺς Τούρκους, ἡ Οὐγγαρία καὶ ὁ ἀρχιερεὺς τῆς Ρώμης. Ἀλλ' ἡ μὲν Οὐγγαρία μετὰ τὴν περὶ Κοσσυφοπέδιον δεινὴν ἧτταν εἶχε συνομολογήσει ἐπταετεῖς πρὸς τὸν Μουρὰτ Β'

Οἰκόσημον τῶν Παλαιολόγων. Σταυρὸς χρυσοῦς ἐπὶ ἐρυθροῦ πεδίου καὶ τέσσαρα Β

(Βασιλεύς, Βασιλέων, Βασιλευόντων, Βασιλεύουσι)

+ Κωνσταντῖνος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Παλαιολόγος :+

Η ΜΟΝΗ ΣΩΖΟΜΕΝΗ ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ ΥΠΟ ΤΟ ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΛΟΝ ΑΥΤΟΥ ΤΟ ΕΚΔΟΘΕΝ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΡΑΓΟΥΣΑΙΩΝ

(Ἀρχεῖα τῆς Βιέννης)

ἀνακωχάς, ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ρώμης ἀπῄτει ἀδιαλείπτως τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὅρου τῆς ἑνώσεως, διότι δὲν προῃρεῖτο τοσοῦτο ν' ἀντιταχθῇ κατὰ τῶν Τούρκων ὅσον νὰ καθυποβάλῃ ὑπὸ τὸ ἴδιον κράτος τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν τούτοις ἡ μὲν ἐπίσημος ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καθ' ὅλον τὸ ἀπὸ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου διάστημα ἀπεδέχετο τῳόντι τὴν ἕνωσιν, διότι ὀπαδοὶ αὐτῆς ὑπῆρξαν ἀμφότεροι οἱ ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἀναδειχθέντες οἰκουμενικοὶ πατριάρχαι, ὅ τε δηλαδὴ ἀπὸ Κυζίκου Μητροφάνης Β' καὶ ὁ Γρηγόριος Γ' ὁ Μελισσηνός,ὁ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Παλαιολόγου διατελέσας πνευματικός. Εἴπομεν ὅμως ἤδη ὅτι πάντες οἱ ἄλλοι τῆς Ἀνατολῆς πατριάρχαι καὶ ὁ μητροπολίτης Καισαρείας διαρρήδην ἀπεδοκίμαζον τὰ ὑπὸ τοῦ Μητροφάνους πρὸς ἐμπέδωσιν τῆς ἑνώσεως ἐνεργηθέντα· τῷ δὲ 1450 συνεκροτήθη ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας σύνοδος τῶν τριῶν πατριαρχῶν, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων, ἔτι δὲ πολλῶν ἄλλων ἀρχιερέων καὶ κληρικῶν, ἐν οἷς ἦν καὶ ὁ κυριώτατος τῶν ἐν Φλωρεντίᾳ γενομένων ἀντίπαλος, ὁ Ἐφέσου Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, ἥτις τὸν μὲν διάδοχον τοῦ Μητροφάνους Γρηγόριον καθῄρεσεν, ἀνηγόρευσε δὲ ἀντ' αὐτοῦ οἰκουμενικὸν πατριάρχην τὸν ὀρθόδοξον Ἀθανάσιον Β΄. Ταῦτα δὲ πάντα δὲν ἦσαν βεβαίως ἐπιτήδεια νὰ πείσωσι τὸν πάπαν εἰς τὸ νὰ δράμῃ πρὸς βοήθειαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα μέχρι τοῦ Φεβρουαρίου 1451, ὅτε ὁ Μωάμεθ Β΄ ἀνέλαβε τὴν τῶν Ὀσμανιδῶν ἀρχήν. «Ὁ Μωάμεθ, λέγει ὁ παρὰ τοῦ ἑνετοῦ Ζορζῆ Δολφίνου παρατιθέμενος ὁμογενὴς αὐτοῦ Ἰάκωβος Λαγγοῦστος, ὁ Μωάμεθ εἶναι νέος 26 ἐτῶν, καλῆς κράσεως, ἀναστήματος ὑψηλοῦ μᾶλλον ἢ μετρίου, γενναῖος ἐν τοῖς ὅπλοις, τὴν ὄψιν φοβερὸς καὶ σπανίως γελῶν, ἀλλὰ συνετός, ἐλευθέριος, ἐπίμονος ἐν ταῖς βουλαῖς, παράτολμος ἐν παντὶ καὶ δόξης ἐραστὴς κατὰ τὸν μακεδόνα Ἀλέξανδρον. Γινώσκει τρεῖς γλώσσας, τὴν τουρκικήν, τὴν ἑλληνικήν, τὴν σλαυικήν· μελετᾷ τῇ βοηθείᾳ δύο φίλων Ἰταλῶν τήν τε ἀρχαίαν καὶ τὴν νέαν τῆς Εὐρώπης ἱστορίαν, ἀλλὰ μετ' ἐξαιρέτου εὐχαριστήσεως καὶ ἡδονῆς ἐνδιατρίβει μάλιστα περὶ τὴν γεωγραφίαν καὶ τὴν στρατιωτικὴν ἐπιστήμην, διακαῶς μὲν ὀρεγόμενος τοῦ ἄρχειν, ἐσκεμμένως δὲ ἀνερευνῶν τὰς τῶν πραγμάτων αἰτίας. Τοιοῦτον καὶ οὕτω πεπλασμένον ἄνθρωπον εἴχομεν κατέναντι ἡμῶν ἡμεῖς οἱ χριστιανοί». Ὁ νέος σουλτάνος δὲν ἀπεκάλυψεν ἀμέσως τοὺς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως σκοποὺς αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁ ἐν Ἀσίᾳ ἀρχαῖος τοῦ γένους αὐτοῦ πολέμιος, ὁ ἡγεμὼν τῆς Καραμανίας, ἅμα μαθὼν τὸν θάνατον τοῦ Μουράτ, ἐνέβαλεν ἐντὸς τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους καὶ ἐχειρώσατο τρία φρούρια καὶ γῆν ἱκανήν, ὁ Μωάμεθ Β΄ προετίμησε νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τῆς καταστροπώσεως τούτου τοῦ πολεμίου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ γινώσκων αὐτὸν πολλάκις ἄλλοτε μετὰ τῶν χριστιανῶν συμπράξαντα δὲν ἤθελε ν' ἀντιπερισπασθῇ πάλιν ἀπὸ τούτου τοῦ μέρους ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βουλεύματος. Ὅθεν ἐδέχθη εὐμενῶς ἐν Ἀδριανουπόλει τοὺς πρέσβεις τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Τραπεζοῦντος, τῶν δεσποτῶν τῆς Πελοποννήσου Θωμᾶ καὶ Δημητρίου, τῶν ἡγεμόνων Λέσβου, Χίου καὶ Ἀκαρνανίας, τῶν ἱπποτῶν Ρόδου καὶ τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ· ὑπέσχετο εἰς πάντας τὴν τήρησιν τῶν ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ γενομένων συνθηκῶν καὶ ἀνέλαβε νὰ πληρώνῃ κατ' ἔτος εἰς τὸν βασιλέα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως πιθανώτατα ἔπραττε καὶ ὁ πατήρ του, 300.000 ἄσπρων (ἤτοι 3.000 δουκάτων) πρὸς συντήρησιν τοῦ Οὐρχάν, ὀσμανίδου ἡγεμονόπαιδος, ὅστις ἄδηλον ἀκριβῶς πότε καὶ τίνος ἕνεκεν εἶχε καταφύγει ἐκεῖ (1). Συγχρόνως

(1) Περὶ τοῦ *Οὐρχὰν* τούτου δὲν ὑπάρχουσι σαφεῖς πληροφορίαι καὶ οὔτε ὁ Χάμμερ οὔτε

ὁ Μωάμεθ Β΄ ἀπέδωκεν εἰς τοὺς ἐν Σερβίᾳ συγγενεῖς αὐτῆς τὴν χήραν τοῦ Μουρὰτ Μαρίαν καὶ συνωμολόγησε πρὸς τὸν Οὐνυάδην εἰρήνην τριετῆ. Ταῦτα δὲ διαπράξας ὥρμησε περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 1451 κατὰ τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ὁμοθρήσκου πολεμίου. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἠπατήθη ἐκ τῶν φιλικῶν ἐκείνων προσποιήσεων τοῦ νέου σουλτάνου· ἐνόησεν ὅτι οὗτος, ἅμα κατατροπώσῃ τὸν τῆς Καραμανίας ἡγεμόνα, θέλει στρέψει κατὰ τῆς

ὁ Zinhkeisen ἠδυνήθησαν νὰ διασαφήσωσι τὰ κατὰ τὴν καταγωγὴν αὐτοῦ. Αἱ σποράδην ἀπαντῶσαι παρὰ τοῖς ἡμετέροις τῶν χρόνων τούτων χρονογράφοις ἀτελεῖς εἰδήσεις εἶναι καὶ αὗται ἀντιφάσεων πλήρεις καὶ ὁ μὲν Χαλκοκονδύλης (σ. 398) καλεῖ αὐτὸν ἔγγονον (υἱιδοῦν) μουσουλμάνου τοῦ ἢ Σουλεϊμάν, τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ Βαγιαζὴτ τοῦ βασιλεύοντος ἐν Ἀδριανουπόλει (1402 1413) μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Ἀγκύρας καὶ αἰχμαλωσίαν τοῦ Βαγιαζὴτ (ὃν Σουλεϊμὰν Χαλκοκονδύλης καὶ Δούκας καλοῦσι πλημμελῶς *Μουσουλμάνον* οὕτω παραφθείροντες τὸ Σουλεϊμάν (=Σολομῶν), ὁ Δούκας καλεῖ τὸν Οὐρχὰν ἁπλῶς ἀπόγονον τοῦ Ὀσμάν (Ὀθμάν), ὁ δὲ Κριτόβουλος θεῖον τοῦ Μωάμεθ Β΄, ἤτοι υἱὸν τοῦ Μεχμὲτ Α΄ καὶ ἀδελφὸν τοῦ Μουρὰτ Β΄. Ὡς δὲ τὰ περὶ τῆς καταγωγῆς οὕτω καὶ τὰ περὶ τῶν περιστάσεων αἵτινες ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν εἶναι ἄγνωστα. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ πάππος τοῦ Οὐρχὰν Σουλεϊμάν (ἢ Μουσουλμάνος κατὰ Χαλκοκονδύλην) φεύγων ἀπὸ τῆς Ἀγκύρας μετὰ τὴν αὐτόθι πανωλεθρίαν τῶν Ὀθωμανῶν κατὰ τὸ 1402 διῆλθε μετά τινων ὀθωμανῶν μεγιστάνων διὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἵνα μεταβῇ εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ λάβῃ ἐνταῦθα τὴν ἐξουσίαν. Συνῆψε δὲ τότε φιλίαν καὶ συγγένειαν στενὴν πρὸς τὸν βασιλέα Μανουὴλ παραδοὺς αὐτῷ πολλὰς πόλεις, ἵνα ὑποστηριχθῇ ὑπ᾿ αὐτοῦ ἐναντίον τῶν ἄλλων μνηστήρων τοῦ θρόνου ἀδελφῶν αὐτοῦ, ἔγημε δὲ καὶ τὴν ἀνεψιὰν τοῦ Μανουὴλ θυγατέρα τοῦ δεσπότου Θεοδώρου, καὶ κατέλιπεν ὡς ὁμήρους ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν ἀδελφὸν Κασὶμ καὶ τὴν ἀδελφὴν Φατμὰ Κατοὺν (κυρίαν Φατμά). Ὀθωμανοί τινες ἐρευνηταὶ φρονοῦσιν ὅτι ὁ Οὐρχὰν ἦν ἔγγονος τοῦ εἰρημένου Κασίμ, ἤτοι ἀνεψιαδοῦς τοῦ Σουλεϊμάν. Ἀλλ᾿ ἡ γνώμη αὕτη εἶναι ἁπλῶς εἰκασία ἀντιφάσκουσα ἄλλως πρὸς τὴν ῥητὴν δήλωσιν τοῦ Χαλκοκονδύλη ὅτι ὁ Οὐρχὰν ἦν υἱιδοῦς (υἱὸς τοῦ υἱοῦ) τοῦ Σουλειμάν. Ἐξ ἄλλου ὁ αὐτὸς Χαλκοκονδύλης (σ. 787 παραδίδωσιν ὅτι ὁ Σουλεϊμὰν φονευθεὶς κατέλιπε παῖδα καλούμενον Ὀρχάνην, ὃν οἱ Ἕλληνες μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σουλεϊμὰν *συνέστησαν* ἐπὶ Μωσῇ, ἵνα οὕτω καταπολεμήσωσι τὸν πολέμιον τοῦτον καὶ τότε τὸ πλεῖστον τῆς Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας ὑπετάγησαν τῷ Οὐρχάν· ἀλλὰ διὰ τὴν ἀπιστίαν καὶ προδοσίαν τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ παιδὸς *Παλαπάνου* (Σαμπάνου κατὰ Φραντζῆν) ἐξωγρήθη ὑπὸ τοῦ Μουσᾶ κατὰ Φραντζῆν (σ. 87) καὶ ἐτυφλώθη. Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ἂν ἔτι ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Οὐρχὰν διέφυγε τὴν παρὰ Μουσᾷ τῷ θείῳ αἰχμαλωσίαν καὶ κατέφυγεν εἰς τὴν προστατεύουσαν αὐτὸν συγγενῆ αὐλὴν τοῦ Βυζαντίου, δὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οὗτος ἦν ὁ Οὐρχὰν τοῦ 1452 καὶ 1453. Τὰ κατὰ τὴν ἡλικίαν τοῦ Οὐρχὰν βεβαίως δὲν ἀναιροῦσι τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, διότι ὁ Οὐρχὰν ἦτο παῖς ὑπὸ κηδεμονίαν ὅτε ἀπέθανεν ὁ πατήρ, τῷ 1413 δηλονότι, καὶ τῷ 1453 ἦτο τὸ πολὺ *πεντηκοντούτης*. Ἀλλ᾿ ἡ ὑπόθεσις περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ Οὐρχὰν τοῦ 1452 πρὸς τὸν Οὐρχὰν τοῦ 1413 ἀντιφάσκει πρὸς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ τοῦ 1413 Οὐρχὰν λέγεται υἱός, ὁ δὲ τοῦ 1452-53 ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως υἱιδοῦς τοῦ Σουλεϊμάν. Ἀλλ᾿ ὑπάρχει καὶ ἄλλη τῆς ὀθωμανικῆς χρονογραφίας παράδοσις, καθ᾿ ἣν ὁ τοῦ 1452 Οὐρχὰν ἦν ἴσως υἱὸς τοῦ Οὐρχὰν τοῦ 1413 (ἰδ. Leunclavii Annales Turcici σ. 3 (Orchanem) nepotem Suleimanis ex filio Orchane) εἰ καὶ κατὰ τὰ παρὰ Μωαμεθανοῖς εἰθισμένα οὐχὶ ὁ υἱὸς τὸ τοῦ πατρὸς ἀλλ᾿ ὁ ἔγγονος τὸ τοῦ πάππου λαμβάνει ὄνομα. *Ταῦτα τὰ κατὰ τὴν γέννησιν καὶ καταγωγὴν τοῦ Ὀσμανίδου ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βυζαντίου* διαιτωμένου Οὐρχὰν υἱοῦ τοῦ Σουλεϊμάν, ἐν πολλοῖς ἀδιασάφητα. Ὅ,τι δὲ ἀφορᾷ εἰς τὴν παρὰ τῷ Κριτοβούλῳ (Δ΄ 64) παράδοσιν ὅτι ὁ Οὐρχὰν εἶναι θεῖος τοῦ Μεχμὲτ Β΄, ἡ παράδοσις αὕτη βεβαιοῦται μέχρι τινὸς ὑπὸ τῶν ὀθωμανῶν χρονογράφων Ἀλῆ καὶ Σολὰκ Ζαδέ, οἵτινες ἀναφέρουσι τέσσαρας υἱοὺς τοῦ Μεχμὲτ Α΄ καὶ ἀδελφοὺς τοῦ Μουρὰτ Β΄ Ἀλαεδδίν, Ἀχμέτην, Ὀρχάνην, Χασάν. Εἶναι δὲ ἄλλως γνωστὸν ὅτι ὁ Μεχμὲτ Α΄ φίλος ὢν πιστὸς τοῦ βασιλέως Μανουὴλ εἶχε καταστήσει αὐτὸν κηδεμόνα τῶν νεωτέρων τοῦ Μουρὰτ Β΄ υἱῶν αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Μουρὰτ Β΄ δὲν παρέδωκε τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ τούτους τῷ Μανουήλ, ὡς ἠξίου οὗτος, ἀλλ᾿ εἶναι πιθανὸν ὅτι εἷς τούτων, ὁ Οὐρχάν, κατώρθωσε νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Βυζαντίου, ἐντεῦθεν δὲ τὸ ὄνομα ὅπερ ἔφερεν (Οὐρχὰν δηλονότι), ἐκ συγχύσεως πρὸς τὸν ἐν Βυζαντίῳ γνωστὸν υἱὸν τοῦ Σουλεϊμάν, ἔδωκεν ἀφορμὴν νὰ θεωρηθῇ συγγενὴς τοῦ Σουλεϊμὰν καὶ δὴ ἔγγονος αὐτοῦ.

Κωνσταντινουπόλεως πᾶσαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν. Καὶ ἤξευρε μὲν ὅτι πόρους ἰδίους δὲν εἶχε καὶ ὅτι ἡ Εὐρώπη ἢ ἠδιαφόρει ἢ ἐδυστρόπει, ἀλλ' ἐνόμισεν οὐδὲν ἧττον καθῆκόν του νὰ πράξῃ τι ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας.

Εἴπομεν πρὸ μικροῦ ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει διέτριβεν ὀσμανίδης ἡγεμονόπαις, ὀνόματι Οὐρχάν (1), πρὸς συντήρησιν τοῦ ὁποίου ἐπληρώνοντο ὑπὸ τῶν σουλτάνων κατ' ἔτος 300.000 ἄσπρων. Τοιοῦτοι πρόσφυγες εἶχον καὶ ἄλλοτε εὕρει ἄσυλον παρὰ τοῖς βασιλεῦσι τοῦ Βυζαντίου, οἷον λ.χ. ἐπὶ Μανουὴλ καὶ Μωάμεθ Α' ὁ Μουσταφᾶς καὶ ὁ Δζουνεΐδ, πρὸς συντήρησιν τῶν ὁποίων ὁ σουλτάνος ἐκεῖνος εἶχεν ἀναλάβει νὰ πληρώνῃ ὡσαύτως 300.000 ἄσπρων. Ἐγίνοντο δὲ δεκτοὶ ἐπὶ τῷ διττῷ λόγῳ, ὅτι κωλυομένης μὲν τῆς ἐξόδου αὐτῶν ἐξευμενίζονται οἱ πολέμιοι, δοθείσης δὲ ἐπιτηδείας περιστάσεως ἐχρησίμευον ὡς ἐπικίνδυνοι τούτων ἀντίπαλοι. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐστοχάσθη ὅτι, ἂν ὄχι ἄλλο, ἠδύνατο τοὐλάχιστον νὰ ἐξεγείρῃ τὸν ὁμογενῆ καὶ ὁμόθρησκον ἐκεῖνον πολέμιον εἰς τὰ νῶτα τοῦ Μεχμὲτ Β', ἐνῷ οὗτος εἶχεν ἔτι ἀνὰ χεῖρας τὸν κατὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας ἀγῶνα· καὶ ἔπεμψε λοιπὸν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ σουλτάνου πρέσβεις παραγγελθέντας νὰ εἴπωσιν ὅτι, ἢ διπλασιάζει τὴν ἕνεκα τοῦ Οὐρχὰν χορηγίαν ἢ ὁ Οὐρχὰν ἀπολύεται. Ἀλλ' ἡ δειλία τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας καὶ ἡ ταχύτης δι' ἧς ἐνήργησεν ὁ Μωάμεθ Β' εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν, ὅπως πάντοτε, ἐματαίωσαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος τούτου. Μικρὸν πρὶν ἢ φθάσωσιν οἱ πρέσβεις τοῦ Κωνσταντίνου εἶχον προσέλθει εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ σουλτάνου ἀπεσταλμένοι τοῦ ἐν Ἀσίᾳ πολεμίου, ἵνα ζητήσωσι συγγνώμην ἐπὶ τοῖς γενομένοις καὶ προτείνωσι τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ καταληφθέντων φρουρίων καὶ χωρίων, διότι ὁ ἡγεμὼν οὗτος, καταπτοηθεὶς ὑπὸ τῆς μεγάλης τοῦ σουλτάνου παρασκευῆς, ἐνόμισεν ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνθέξῃ. Ὁ Μωάμεθ Β' δὲν εἶχε κατ' ἀρχὰς σκοπὸν νὰ δεχθῇ τὸν προτεινόμενον συμβιβασμόν· ἡ ἀπόφασίς του ἦτο νὰ ἀπαλλαγῇ διὰ παντὸς τοῦ ὀχληροῦ ἐκείνου γείτονος· ἀλλ' ἅμα ἀκούσας τὴν ἐκ Βυζαντίου ἐλθοῦσαν ἀπειλὴν μετέβαλε τρόπον πρὸς τοὺς πρέσβεις τῆς Καραμανίας καὶ ὁτὲ μὲν ἀπειλῶν αὐτοὺς ὁτὲ δὲ θωπεύων ἐπέτρεψεν ἐπὶ τέλους τὴν ζητουμένην εἰρήνην. Εἰς δὲ τοὺς πρέσβεις τοῦ Κωνσταντίνου εἶπεν ὅτι μετ' ὀλίγον ἐπανέρχεται εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ ἐκεῖ ἠμποροῦν νὰ ἀναγγείλωσιν αὐτῷ πάντα τὰ τῷ βασιλεῖ καὶ τῇ πόλει ἀναγκαῖα, ἅτινα προθύμως θέλει ἐπιτρέψει. Καὶ εὐθὺς διεπέρασεν εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν (2).

(1) Ὁ Οὐρχὰν ὡς ἔγγονος τοῦ Σουλεϊμὰν Α' πρεσβυτάτου υἱοῦ τοῦ Βαγιαζὴτ Α' (ἐνῷ ὁ Μωάμεθ Β' ἦν ἔγγονος τοῦ Μωάμεθ Α' νεωτέρου υἱοῦ τοῦ Βαγιαζὴτ) εἶχε μείζονα καὶ ἀμεσώτερα δικαιώματα ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Ὀσμανιδῶν.

(2) Ἰδοὺ τί κατὰ Δούκαν (σ. 235-6) ἀπήντησεν ὁ Χαλὴλ Τσανταρελῆς κατ' ἰδίαν εἰς τὰς προτάσεις τῶν πρέσβεων τοῦ Κωνσταντίνου· «Ὦ ἀνόητοι καὶ μωροὶ Ρωμαῖοι, τὰ τῆς διανοίας ὑμῶν πανουργεύματα οἶδα ἐγὼ πρὸ πολλοῦ· ἄφετε ἃ κατέχετε· ὁ παρῳχημένος ἡγεμὼν ἥμερος καὶ εἰς πάντας ἀκραιφνὴς φίλος ἐτύγχανε καὶ χρηστῆς συνειδήσεως ἄνθρωπος· ὁ δὲ νῦν ἡμέτερος ἡγεμὼν Μεχμὲτ οὐκ ἔστι τῆς τοιαύτης γνώμης, εἰς ἣν ὑμεῖς θαρρεῖτε· καὶ γὰρ εἰ ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἀποδράσει ἡ Κωνσταντινούπολις, πρὸς τὸ θρασὺ καὶ ἄγριον καὶ ὁρμητικὸν αὐτοῦ λέγω, γνώσομαι ὅτι ἔτι Θεὸς παραβλέπει τὰς ὑμῶν διαβολὰς καὶ διαστροφάς· ἄνθρωποι μωροί, τὴν χθὲς καὶ πρότριτα μεθ' ἡμῶν γενομένην ἔνορκον πρᾶξιν ἤδη φέρομεν καί, εἰ δυνατὸν εἰπεῖν, τὰ γεγραμμένα οὔτε ἐξήρανται· νῦν δὲ διότι τὴν ἀνατολὴν διαβάντες καὶ ἐν Φρυγίᾳ διάγοντες θέλετε φοβῆσαι ἡμᾶς, δεικνύντες τὰ παρ' ὑμῶν κατεσκευασμένα συνήθη μορμολύκεια. Οὐκ ἔσμεν παιδάρια ἄνευ γνώσεως ἢ δυνάμεως. Εἴ τι δύνασθε πρᾶξαι, πράξατε. Εἰ βούλεσθε τὸν Οὐρχὰν δεῖξαι ἡγεμόνα ἐν Θρᾴκῃ, δείξατε· εἰ τοὺς Οὔγγρους μελετᾶτε διαπερᾶσαι τὸν Δούναβιν, ἐλθέτωσαν· εἰ καὶ ὑμεῖς βούλεσθε τοῦ καταδραμεῖν καὶ λαβεῖν ἃ πρὸ πολλοῦ ἀπωλέσατε, τοῦτο ποιήσατε· πλὴν γινώσκετε ὅτι εἰς οὐδὲν τούτων εὐδοκιμήσετε, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ὃ δοκεῖτε ἔχειν ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν».

Ἀλλ' ἅμα φθάσας ἐκεῖ ἀπεκάλυψε τῷ προσωπεῖον. Πρῶτον μὲν ἔπαυσε τὴν πληρωμὴν τῆς ὑπὲρ τοῦ Οὐρχὰν χορηγίας καὶ δεύτερον ἐπεχείρησε τὰς πρώτας, εἰ καὶ ἐμμέσους ἔτι, κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου ἐχθροπραξίας. Ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας, ἐν τῷ στενωτέρῳ τοῦ πορθμοῦ τούτου μέρει, ἐκεῖ περίπου ὅπου περὶ τὸ 515 π.χ. κατεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ σαμίου Μανδροκλέους ἡ γέφυρα δι' ἧς ὁ Δαρεῖος διπέρασε μετὰ τοῦ στρατοῦ ὃν ἦγε κατὰ τῶν Σκυθῶν (Κεφ.Α' βιβλ. Γ' τοῦ Α' τόμου), μικρὸν βορειότερον τοῦ Γκιὸγκ-Σουγιοῦ, οἱ Ὀσμανίδαι εἶχον ἐγείρει πρὸ καιροῦ, κατ' ἄλλους μὲν ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Α', κατ' ἄλλους δὲ ἐπὶ Βαγιαζὴτ τοῦ Α', τὸ φρούριον τὸ ὁποῖον μέχρι τῆς σήμερον σῳζόμενον ὀνομάζεται Ἀνατολοῦ Χισσαρί. Ἀλλὰ τὸ φρούριον τοῦτο δὲν ἦτο ἱκανὸν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐξ Ἀσίας εἰς Εὐρώπην διαπεραίωσιν τῶν ὀσμανικῶν στρατῶν καὶ ἔτι ὀλιγώτερον νὰ καταστήσῃ τοὺς Ὀσμανίδας κυρίους τοῦ Βοσπόρου καθ' ὃν χρόνον οὗτοι οὔτε στόλον εἰσέτι ἀρκετὸν εἶχον οὔτε τὸ πυροβολικὸν εἶχε τὴν δύναμιν ἣν κέκτηται σήμερον. Εἴδομεν ὅτι εἰς τὰς παραμονὰς τῆς περὶ Βάρναν μάχης ὁ τοῦ Μωάμεθ Β' πατὴρ μετὰ κόπου ἠδυνήθη νὰ περάσῃ τὸν πορθμὸν τοῦτον. Νῦν δὲ ὅτε ὁ νέος σουλτάνος ἀπεφάσισε τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐ μόνον τὴν διάβασιν ἐκείνην εἶχε συμφέρον νὰ ἀσφαλίσῃ ἀλλὰ καὶ ἕτερόν τι ὑπέλαβεν ἀπαραίτητον, νὰ διακωλύσῃ τὴν εἰς τὴν πόλιν ἀπὸ θαλάσσης εἰσαγωγὴν πάσης οἱασδήποτε ἐπικουρίας ἀνθρώπων, πλοίων, πολεμεφοδίων καὶ τροφῶν. Καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ Ἑλλησπόντου ἤλπιζε νὰ κατορθώσῃ τοῦτο διὰ τοῦ στόλου ὃν παρεσκεύαζεν, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ στόλος οὗτος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπαρκέσῃ καὶ εἰς τὴν τοῦ Βοσπόρου κατοχὴν ἐδέησεν ὁ πορθμὸς οὗτος νὰ φραχθῇ ἄλλως. Ὅθεν πρὸς ἐπιτυχίαν ἁπάντων τούτων τῶν πλεονεκτημάτων ἔκρινε πρὸ πάντων ἀναγκαῖον νὰ κατασκευάσῃ ἀντικρὺ τοῦ προϋπάρχοντος φρουρίου, ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας, φρούριον πολὺ τοῦ προτέρου ὀχυρώτερον. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος τοῦ 1451 πρὸς τὸ 1452 διέταξεν εἰς ὅλας τοῦ κράτους τὰς ἐπαρχίας νὰ ἑτοιμάσωσι χιλίους οἰκοδόμους καὶ ἀναλόγους ἐργάτας καὶ ἀσβεστοκαύστας καὶ πᾶν τὸ χρήσιμον ὑλικόν, λίθους, ξύλα, σίδηρον καὶ εἴ τι ἄλλο.

Ὁ Δούκας βεβαιοῖ ὅτι, ἅμα ἀνηγγέλθη ἡ κατασκευὴ τοῦ νέου φρουρίου, κλαυθμὸς

Τοῦ Κωνσταντίνου ἡ πολιτεία κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην φαίνεταί πως ἀνεξήγητος διὰ τὸ ἄκαιρον αὐτῆς, κατακρινομένη καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν λίαν συμπαθῶς πρὸς αὐτὸν διακειμένων νεωτάτων ἱστορικῶν, οἷοι εἶναι ὁ Ἰωάννης Zinkeisen ', χαρακτηρίζων αὐτὴν ὡς «ἄφρονα» καὶ ὁ Γουσταῦος Hertzberg (σ. 647 ἡμετ. μεταφρ.), ὅστις καὶ αὐτὸς κρίνων αὐτὴν «λίαν ἄκαιρον» καὶ ὀλεθρίαν ἀποβᾶσαν προστίθησι· «Διὰ τῆς διαγωγῆς ταύτης ὁ Κωνσταντῖνος ἐξήγγειλεν αὐτὸς τὴν ἑαυτοῦ καταδίκην ἐν ταῖς πρὸς τὸν σουλτάνον σχέσεσιν αὐτοῦ». Καὶ ἀληθῶς ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἀνεξήγητος ἡ προκλητικὴ πολιτεία τοῦ βασιλέως, θίξαντος τὸν Μεχμὲτ Β' ἐν τῇ μάλιστα εὐθίκτῳ χορδῇ, ἐν τῷ ζητήματι τοῦ ἐν Βυζαντίῳ μνηστῆρος τοῦ ὀθωμανικοῦ θρόνου, ὅπερ ἦν αὐτῷ ζήτημα ζωῆς καὶ θανάτου. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς ἀνομολογοῦσιν οἱ σπουδαιότεροι τῶν νῦν ἱστορικῶν, δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς πολιτείας ἀπέδειξεν ὅτι ἐζήτει ἐξ ἀρχῆς νὰ βασιλεύῃ ἀξιοπρεπῶς καὶ οὐχὶ ὅπως οἱ προκάτοχοι αὐτοῦ· ἂν δὲ μὴ ἐπιτύχῃ τούτου, νὰ πέσῃ ἀξιοπρεπῶς. Ἀλλ' αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ σκοπὸς ἀπῄτει πολιτείαν περιεσκεμμένην μετὰ πάσης δυνατῆς πολεμικῆς παρασκευῆς· ὁ δὲ Μεχμὲτ Β', οἱοσδήποτε καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὁ τελικὸς σκοπὸς πρὸς ὃν ἀπέβλεπεν, οὐ μόνον δὲν ἐπολιτεύθη ἐν ἀρχῇ προκλητικῶς πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀλλὰ καὶ φιλοφρονέστατα καί, μέχρι τινός, γενναίως, ἀφοῦ εἰς τὴν χάριν συλλυπητηρίων ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ πατρὸς καὶ συγχαρητηρίων ἐπὶ τῇ ἀναρρήσει αὐτοῦ μεταβᾶσαν εἰς Ἀδριανούπολιν πρεσβείαν τοῦ Κωνσταντίνου ὤμοσεν ἐπὶ τοῦ κορανίου ὅτι θὰ διατελῇ ἐν εἰρήνῃ καὶ φιλίᾳ διηνεκεῖ πρὸς τὸν βασιλέα καὶ θὰ τελῇ τὸ τεταγμένον ὑπὲρ τῆς διαίτης τοῦ Οὐρχὰν σιτηρέσιον τῶν 300 χρ. ἄσπρων. Φαίνεται ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ὑπερετίμησε τὴν σοβαρότητα τοῦ κατὰ Μεχμὲτ Β' κινήματος τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας καὶ ἐνόμισε τὸν καιρὸν εὐπρόσδεκτον πρὸς ἐνέργειαν ἐναντίον τοῦ ὀθωμανοῦ ἡγεμόνος, διαψευσθεὶς ὅμως πικρῶς ὑπὸ τῶν πραγμάτων.

καὶ ὀδυρμὸς ἐπεκράτησε παρ' ἅπασι τοῖς χριστιανοῖς τῆς Ἀνατολῆς, οἵτινες ἐνόησαν ἀμέσως ὅτι ἤγγισε τὸ τέλος τῆς πόλεως διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς ὁποίας ἔμελλε νὰ ἀσφαλισθῇ τὸ κράτος τῶν Ὀσμανιδῶν. Κατὰ τοὺς ἄλλους ὅμως χρονογράφους ἡ ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένησεν ἡ ἀγγελία αὕτη οὔτε τοσοῦτο γενικὴ οὔτε τοσοῦτο ζωηρὰ ὑπῆρξεν. Ἐκ μὲν τῶν

Τὸ φρούριον Ρούμελι Χισσάρ, κτισθὲν ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς τοῦ Βοσπόρου

λόγων τοῦ Φραντζῆ συνάγεται ὅτι οἱ ἐπισημότεροι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄνδρες ἔδειξαν ἀμφιβολίαν τινὰ περὶ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλεύματος, φρονοῦντες προσέτι ὅτι, καὶ ἂν κτισθῇ τὸ φρούριον, εὐκόλως δύνανται νά το κυριεύσωσιν ἐγγὺς αὐτοῦ κείμενοι. Ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν τὴν λεγομένην ***Πολιτικὴν ἱστορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως***, τὴν πολὺ βραδύτερον συγγραφεῖσαν, αὐτοὶ τῆς πόλεως ταύτης οἱ κάτοικοι συνετέλεσαν ἐκ φόβου εἰς τὴν οἰκοδομήν, παρέχοντες τροφάς, λίθους καὶ ἄλλα. Καὶ τὸ μὲν τελευταῖον τοῦτο φαίνεται ἀπίθανον, ὡς ἐκ τῶν λεπτομερειῶν τὰς ὁποίας γνωρίζομεν περὶ τῆς διαγωγῆς ἣν οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἔδειξαν ἐπί τε τῆς κατασκευῆς τοῦ φρουρίου καὶ τῆς τελευταίας πολιορκίας. Ἴσως ὀλίγοι τινὲς ἔπραξαν τὸ εἰς αὐτοὺς ἀποδιδόμενον, ἀλλ' ὅτι ὅλοι οἱ κάτοικοι ἢ πολλοὶ τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν συνέπραξαν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι πρόδηλος συκοφαντία. Ἐν γένει δὲ νομίζομεν ὅτι ἡ ἀγγελία τῆς κατασκευῆς τοῦ νέου παρὰ τὸν Βόσπορον φρουρίου δὲν παρήγαγε τὴν ὑπὸ τοῦ Δούκα ἀναφερομένην δεινὴν κατάπληξιν. Οἱ χριστιανοὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ πολλοῦ χρόνου καὶ μάλιστα κατὰ τὰ τελευταῖα

τριάκοντα ἔτη εἶχον τοσοῦτο συνηθίσει εἰς τὸ νὰ βλέπωσι τοὺς Ὀσμανίδας ἀδιακόπως ἐπιτιθεμένους καὶ τοσάκις εἶδον τὴν βασιλεύουσαν ὑπ᾽ αὐτῶν πολιορκηθεῖσαν ὥστε τὰ ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β΄ μελετώμενα δὲν ἦσαν δι᾽ αὐτοὺς νέα καὶ ἀπροσδόκητα οὐδὲ ἠδύναντο νὰ προξενήσωσιν εἰς αὐτοὺς ἔκτακτόν τινα ἐντύπωσιν. Ὁ Κωνσταντῖνος μάλιστα τόσον ὀλίγον κατεπλάγη ἐκ τῶν λεγομένων καὶ τῶν θρυλουμένων ὥστε, ἐπιστρέψαντος τοῦ Φραντζῆ ἐξ Ἰβηρίας κατὰ Σεπτέμβριον, συνωμολόγησε τὸν γάμον αὐτοῦ μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς χώρας ἐκείνης διὰ τοῦ συγχρόνως προσελθόντος πρέσβεως τοῦ βασιλέως τούτου, καὶ ἔπειτα δι᾽ ὅλου τοῦ χειμῶνος δὲν ἔπαυσε βουλευόμενος μετὰ τοῦ φίλου ἐκείνου καὶ ὑπουργοῦ του περί τε διαφόρων ἄλλων αὐτοῦ ἀποστολῶν καὶ ἰδίως περὶ τῆς εἰς τὴν Ἰβηρίαν μεταβάσεως αὐτοῦ κατὰ τὸ προσεχὲς ἔαρ ἵνα κομίσῃ ἐκεῖθεν τὴν νέαν βασίλισσαν. Ἐλυπήθη βεβαίως διὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ περὶ Οὐρχὰν βουλεύματος, δὲν ἐνόμισεν ὅμως ἐπικειμένην τὴν καταστροφήν, διότι ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινές οὔτε ἐλπίζουσιν οὔτε πτοοῦνται εὐκόλως, καὶ προαιρούμενοι νὰ ἐκπληρώσωσι τὸ καθῆκον ἐν παντὶ καιρῷ καὶ χρόνῳ ἐπιτελοῦσιν αὐτὸ τοσούτῳ μᾶλλον ἀταράχως ὅσῳ ἐπὶ τέλους εἶναι ἕτοιμοι καὶ νὰ ἀποθάνωσιν ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἀλλ᾽ ἂν ἐξηκολούθησε συνδιασκεπτόμενος μετὰ τοῦ Φραντζῆ περὶ τοῦ μέλλοντος γάμου ἐνόμισε πρέπον νὰ ἀναγγείλῃ αὖθις εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην τὴν κρίσιμον τῶν πραγμάτων κατάστασιν, ὅσῳ ὀλίγας καὶ ἂν εἶχεν ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου ἐλπίδας.

Τφόντι μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου ὁ πάπας Νικόλαος Ε΄ εἶχε γράψει ἐπανειλημμένως πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀπαιτῶν μὲν τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ πατριάρχου τούτου καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ περὶ ἑνώσεως ὅρου, προφητεύων δὲ ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει τὴν προσεχῆ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς ὑποδούλωσιν. Καὶ ἡ μὲν ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκτέλεσις τοῦ ὅρου ἦτο πολὺ δυσκολωτέρα τῆς ὑπὸ τοῦ πάπα γενομένης ἀπειλῆς, ἥτις δὲν εἶχε τῇ ἀληθείᾳ χρείαν πολλῆς προφητικῆς δυνάμεως ἵνα μαντευθῇ. Ἀλλ᾽ οὐδὲν ἧττον ὁ Κωνσταντῖνος, τοῦ ὁποίου ἡ ὑπομονὴ ἦτο ἀνεξάντλητος, ἔπεμψεν αὖθις πρέσβεις πρὸς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης ἐπιτετραμμένους νὰ ζητήσωσι συνδρομὴν κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐνταυτῷ τὴν ἀποστολὴν ἱερωμένων λογίων καὶ ἐπιτηδείων νὰ κατορθώσωσι τὴν ἕνωσιν. Συγχρόνως ἀπετάθη πρὸς τὰς ἄλλας τῆς Εὐρώπης δυνάμεις, ἰδίως πρὸς τὴν Ἐνετίαν, τὸ δὲ παράδοξον ἔπεμψεν ὡσαύτως πρέσβεις καὶ πρὸς τὸν ἐν Ἀδριανουπόλει ἔτι διαμένοντα Μωάμεθ Β΄, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἴσως ἀποτρέψῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἐκτελέσεως τοῦ βουλεύματος. Ἡ ἐλπὶς αὕτη ἦτο τοσοῦτο ματαία, μάλιστα μετὰ τὴν ἀπειλὴν τὴν γενομένην πρὸ μικροῦ πρὸς τὸν σουλτάνον, ἐνῷ ἔτι εὑρίσκετο κατέναντι τοῦ ἡγεμόνος τῆς Καραμανίας, ὥστε δὲν ἠθέλομεν δυνηθῇ να ἐξηγήσωμεν τὸ προκείμενον τοῦ βασιλέως διάβημα, ἐὰν δὲν ἐμανθάνομεν παρὰ τοῦ Πουσκούλου ὅτι ἐγένετο κατ᾽ εἰσήγησιν τοῦ Χαλὴλ πασᾶ, εἰσήγησιν εἰς ἣν ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόμισεν ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ αὐτοῦ ὅτι ὀφείλει νὰ ὑπακούσῃ (¹). Προσελθόντες δὲ οἱ πρέσβεις ἐστηρίχθησαν κυρίως εἰς τοῦτο ὅτι ἡ μὲν ἄλλοτε γενομένη ἐπὶ τῆς ἀσιανῆς τοῦ Βοσπόρου παραλίας κατασκευὴ φρουρίου, δὲν ἦτο ἄτοπος, διότι ἡ Ἀσία ἦτο πρὸ καιροῦ κτῆμα τῶν Ὀσμανιδῶν, ἀλλ᾽ ἡ νῦν μελετωμένη ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς παραλίας, εἰς αὐτὰ τῆς βασιλευούσης τὰ πρόθυρα, ἦτο πρό-

---

(¹) Κατὰ Πούσκουλον (σ. 275-303) ὁ Χαλὴλ οὐ μόνον τὸν Κωνσταντῖνον δι᾽ ἐπιστολῆς αὐτοῦ προέτρεψεν εἰς τὸ νὰ πέμψῃ πρεσβείαν ἀλλὰ συνεβούλευσεν αὐτῷ νὰ ζητήσῃ καὶ τὴν τῶν Βενετῶν καὶ Γενουαίων ἐπέμβασιν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς διαμαρτυρίας τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀληθῶς δὲ μετὰ τῶν πρέσβεων τοῦ Κωνσταντίνου μετέβη πρὸς τὸν Μεχμὲτ καὶ πρεσβεία βενετική, ἀλλ᾽ οὐδὲν κατώρθωσε.

δηλος ἐχθροπραξία. Ἀπὸ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Δούκα καὶ τοῦ Κριτοβούλου δὲν ἐξάγεται ἂν οἱ πρέσβεις ἠξίωσαν ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ τοῦ Βοσπόρου παραλία ἀνῆκεν ἔτι εἰς τοὺς ἡμετέρους· ἐξάγεται μᾶλλον ὅτι ἐλογίζετο ὡς χῶρος οὐδέτερος, δι' οὗ ἠδύναντο μὲν νὰ διέλθωσι τὰ ὀσμανικὰ στρατεύματα, ἐν ᾧ ὅμως δὲν ἐπετρέπετο νὰ κατασκευάσωσι φρούριον ἢ ἄλλο τι. Ὁπωσδήποτε οἱ πρέσβεις μετεχειρίσθησαν καὶ τὸ ἔσχατον τῆς ἀδυναμίας ἐπιχείρημα, εἰπόντες ἐπὶ τέλους ὅτι εἶναι πρόθυμοι νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς πληρωμὴν φόρου, ἀρκεῖ νὰ μὴ κτισθῇ τὸ φρούριον. Ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτοῦ ὁ σουλτάνος παραδόξως δὲν ἐμνήσθη παντάπασι τῆς περὶ τοῦ Οὐρχὰν ἀπειλῆς. Ἀλλά, ἐνῷ ἤρχισεν ἀποκρινόμενος μετά τινος μετριοπαθείας, ἔπειτα κατὰ μικρὸν παρωξύνθη ὑπὸ τῶν ἰδίων οὕτως εἰπεῖν λόγων, καὶ ἐπὶ τέλους κατήντησεν εἰς μανιώδη ἀληθῶς ἀπειλήν. «Ἐκ τῆς πόλεως, εἶπε, δὲν λαμβάνω τι, διότι οὐδὲ ἔχει τι ἔξω τῆς τάφρου· ὥστε οὐδόλως δικαιοῦται νά με κωλύσῃ ἐὰν ἤθελον νὰ κτίσω φρούριον παρὰ τὸν Βόσπορον. Πάντα τὰ πρὸς ἀνατολὰς αὐτοῦ κείμενα εἶναι ἐμὰ ἀναμφισβητήτως, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ πρὸς δυσμὰς ὅσα εἰσὶν ἄοικα, διότι οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἔχουσιν ἄδειαν νὰ οἰκήσωσιν ἐν αὐτοῖς. Ἢ μήπως δὲν ἠξεύρετε εἰς ποίαν στενοχωρίαν περιῆλθεν ὁ πατήρ μου, ὅταν ὁ βασιλεὺς συνεμάχησε μετὰ τῶν Οὔγγρων, καὶ ἐκεῖνοι μὲν ἐπῆλθον διὰ ξηρᾶς, αἱ δὲ φραγκικαὶ τριήρεις καταλαβοῦσαι τὸν Ἑλλήσποντον δὲν ἐπέτρεπον τὴν ἐξ Ἀσίας αὐτοῦ διάβασιν; Τότε ἀναβὰς ἐκεῖνος μέχρι τοῦ Βοσπόρου καὶ προσελθὼν εἰς τὸ πολίχνιον ὅπερ εἶχεν οἰκοδομήσει ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπέρασε δι' ἀκατίων, Θεοῦ εὐδοκοῦντος, ἐνῷ αἱ τριήρεις τοῦ βασιλέως κατεσκόπευον ἐκεῖ ἵνα κωλύσωσι τὴν διάβασιν. Ἐγὼ δὲ ἐκαθήμην ἐν Ἀδριανουπόλει παιδίον ὤν, ἐκδεχόμενος τὴν τῶν Οὔγγρων ἄφιξιν, οἱ δὲ Οὔγγροι ἐλεηλάτουν τὰ πέριξ τῆς Βάρνης, καὶ ὁ βασιλεὺς ηὐφραίνετο, καὶ τὸ τῶν μουσουλμάνων γένος ἐδυσφόρει, καὶ αἱ γκιαούριδες ἐχαίροντο. Περάσας λοιπὸν ὁ ἐμὸς πατὴρ μετὰ πολλοὺς κινδύνους ὤμοσε νὰ κατασκευάσῃ καταντικρὺ τοῦ φρουρίου τοῦ κειμένου πρὸς ἀνατολὴν ἕτερον φρούριον πρὸς δύσιν. Καὶ ἐκεῖνος μὲν δὲν προέφθασε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σκοπούμενον, ἐγὼ ὅμως θέλω πράξει τοῦτο τῇ τοῦ Θεοῦ ἀρωγῇ. Τί με κωλύετε; Ἢ μήπως δέν μοι εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ πράξω ἐν τοῖς ἐμοῖς ὅ, τι βούλομαι; Ἀπέλθετε καὶ εἴπατε τῷ βασιλεῖ· ὁ νῦν ἡγεμὼν δὲν ὁμοιάζει τοὺς πρώην· ὅσα ἐκεῖνοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐκτελέσωσιν οὗτος ἔχει τὴν δύναμιν νά τα ἐκτελέσῃ, καὶ ὅσα ἐκεῖνοι δὲν ἤθελον οὗτος θέλει καὶ βούλεται. Ὅστις δὲ τολμήσῃ νὰ ἔλθῃ ἀπὸ τοῦ νῦν ἕνεκα τῆς ὑποθέσεως ταύτης θέλει ἐκδαρῇ ζωντανός». Ἡ ἀπάντησις αὕτη οὐδεμίαν κατέλιπεν ἀμφιβολίαν οὔτε περὶ τῆς ἀμεταθέτου ἀποφάσεως ἣν εἶχεν ὁ Μωάμεθ Β΄ νὰ κτίσῃ τὸ νέον φρούριον οὔτε περὶ τοῦ σκοποῦ δι' ὃν προέβη εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην (1). Ρητῶς εἶπεν εἰς τοὺς πρέσβεις

(1) Τὸ ἀπειλητικὸν μέρος τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Μεχμὲτ ἀναφέρει μόνον ὁ Δούκας. Παρὰ τοῖς λοιποῖς ἡμετέροις καὶ ἰδίως παρὰ Κριτοβούλῳ ἡ ἀπάντησις περιέχουσα κατ' οὐσίαν τὴν ἀξίωσιν ὅτι πάντα τὰ ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἀνῆκον αὐτῷ καὶ οὐχὶ τῷ βασιλεῖ κατὰ τύπους φαίνεται μᾶλλον φιλόφρων. Ὁ δὲ ἐκ τῶν ὀθωμανῶν χρονογράφων κράτιστος Σααδεδδὶν ἀναφέρει ὅτι ὁ Μεχμὲτ πρὶν ἄρξηται τῆς οἰκοδομῆς τῶν φρουρίων ἐζήτησε τὴν συναίνεσιν τοῦ βασιλέως, οὗτος δὲ ἀπήντησεν ὅτι ὁ τόπος ἀνῆκεν οὐχὶ εἰς αὐτὸν ἀλλ' εἰς τοὺς Ἰταλοὺς (τοὺς Γενουαίους τοῦ Γαλατᾶ). Κτιζομένων τῶν φρουρίων δὲν ἐπῆλθεν ἡ διακοπὴ τῶν σχέσεων. Τοὐναντίον ὁ Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ δὲν ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ τῆς συγκλήτου ἡ πρότασις αὐτοῦ περὶ κηρύξεως τοῦ πολέμου ἅμα τῇ ἐνάρξει τοῦ ἔργου τῆς κτίσεως, μετήρχετο αὖθις φιλόφρονα μέχρι τινὸς πολιτικὴν πρὸς τὸν Μεχμέτ, πέμπων αὐτῷ διατρίβοντι περὶ τὰ κτιζόμενα φρούρια ἰχθῦς καὶ ἐκλεκτὰ ἐδέσματα ἐκ τῆς αὐτοκρατορικῆς τραπέζης. Τὴν ἀφορμὴν πρὸς τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων καὶ ἔναρξιν τῶν ἐχθροτήτων ἔδωκε συγγενής τις τοῦ Μεχμὲτ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν *Ἰσφεντιάρογλου* τῆς Σινώπης. Οὗτος μεταβαίνων διὰ τοῦ Βοσπόρου εἰς Ἀδριανούπολιν κατεπάτησε μετὰ τῆς ἐφίππου ἀκολουθίας αὐτοῦ τοὺς ἐσπαρ-

ὅτι θέλει ὅ,τι οἱ προκάτοχοί του δὲν ἠθέλησαν. Τί δὲ ἄλλο δὲν θέλησῆαν εἰμὴ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως; Πρὸς τοῦτο λοιπὸν παρασκευαζόμενος καὶ προαιρούμενος νὰ ἀποκλείσῃ τὴν πόλιν πανταχόθεν ἐμελέτησε τὴν τοῦ νέου φρουρίου κατασκευήν. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόμισεν ὅτι, ὅσον ἀπαράσκευος καὶ ἂν ἦτο, καθῆκον εἶχε νὰ ἐμποδίσῃ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος τούτου, κηρύττων πρῶτος τὸν πόλεμον. Ἀλλ' ἡ σύγκλητος τῶν ἱερωμένων καὶ λαϊκῶν, εἰς ἣν ἐδέησε νὰ ὑποβάλῃ τὴν γνώμην του ἀντέστη, ἀξιοῦσα ὅτι ἡ φρόνησις ἀπαιτεῖ νὰ ἴδωσι πρότερον τί θέλει πράξει αὐτός, προσθεῖσα δὲ ὅτι, καὶ τὸ φρούριον ἂν κτίσῃ, εὐκόλως δύνανται νά το κυριεύσωσι καθὸ τοσοῦτον ἐγγὺς τῆς πόλεως κείμενον.

Ἐν τούτοις ἐν ἔαρι τοῦ 1452 μετεφέρθησαν κατὰ τὰ διατεταγμένα ἐκ τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ ἀσιανῶν τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν οἱ ἀναγκαῖοι ἐργάται καὶ τὸ χρήσιμον ὑλικόν, εἰς τὸ προδιαγραφὲν ἤδη σημεῖον τοῦ Βοσπόρου ἐν συνοδίᾳ δυνάμεως ἱκανῆς· συγχρόνως κατῆλθε καὶ ὁ σουλτάνος αὐτὸς ἐξ Ἀδριανουπόλεως καὶ ἤρξατο ἀμέσως τῆς τοῦ νέου φρουρίου κατασκευῆς. Ἡ δὲ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου ἀνετέθη, ὑπὸ τὴν ἄμεσον τοῦ κυριάρχου ἐπιστασίαν, εἰς τέσσαρας τῶν ἐπιφανεστάτων αὐτοῦ λειτουργῶν, τὸν μέγαν βεζίρην Χαλὴλ πασᾶν, τὸν γηραιὸν στρατηγὸν Σαριτζὲ πασᾶν ἕλληνα τὸ γένος κατὰ Χαλκοκονδύλην, τὸν κηδεστὴν τοῦ σουλτάνου Ζαγανὸς πασᾶν καὶ τὸν ἀρχιευνοῦχον Σεχαβεδδὶν πασᾶν (1). Ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον τὸ ἔργον νὰ διεξαχθῇ ἄνευ συμπλοκῶν μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Τούρκων. Οἱ μὲν ἐργάται δὲν ἐδίσταζον νὰ παραλαμβάνωσιν εἰς χρῆσιν τῆς οἰκοδομῆς τὰ ἐρείπια τῶν κτιρίων ὅσα πάλαι ποτὲ ἐκόσμουν τὴν περίχωρον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὰ ἐρείπια τῶν αὐτόθι ἄλλοτε κειμένων ναῶν, ἐξ οὗ ἐρεθιζόμενοι τινὲς τῶν τῆς πόλεως κατοίκων ἐξῆλθον, ἵνα διακωλύσωσι τὴν ἱεροσυλίαν, ἀλλὰ συλληφθέντες πάντες ἐφονεύθησαν· τὰ δὲ ὀσμανικὰ στρατεύματα, εἴτε καταπατοῦντα, τοὺς ἐσπαρμένους τῶν χριστιανῶν ἀγροὺς εἴτε ἁρπάζοντα τὰ ζῷα αὐτῶν, προεκάλουν διενέξεις ἐξ ὧν μία ἐξετράπη εἰς ἀληθῆ μάχην πλησίον τοῦ σημερινοῦ Κανλὺ Καβάκ, μεταξὺ Βεσίκτασι καὶ Κεὰτ Χανέ. Ταῦτα δὲ μαθὼν ὁ Κωνσταντῖνος ἔκλεισεν ἐπὶ τέλους κατὰ Ἰούλιον μῆνα τὰς πύλας τῆς πόλεως καὶ διέταξε νὰ συλληφθῶσιν οἱ ἐν αὐτῇ εὑρισκόμενοι Τοῦρκοι. Καὶ τούτους μέν, ἐνδίδων εἰς τὰς ἱκεσίας αὐτῶν, ἐντὸς ὀλίγου ἀπέλυσεν (2), ἀλλ' εἰς τὸν σουλτάνον διεμήνυσε διὰ δύο ἀπεσταλμένων τὰ ἑξῆς· «Ἐπειδὴ ἀπεφάσισας τὸν πόλεμον καὶ οὔτε δι' ὅρκων οὔτε διὰ περιποιήσεων πείθεται νὰ μεταβάλῃς γνώμην, πρᾶξον ὅ,τι θέλῃς. Τὸ κατ' ἐμὲ καταφεύγω πρὸς τὸν Θεόν. Ἐὰν ἡ θέλησις αὐτοῦ εἶναι νὰ παραδώσῃ εἰς χεῖράς σου καὶ ταύτην τὴν πόλιν, τίς ὁ ἀντειπεῖν δυνάμενος; Ἐὰν δὲ πάλιν ἐμφυτεύσῃ εἰρήνην εἰς τὴν καρδίαν σου, ἀσπασίως θέλω ἀποδεχθῇ αὐτήν. Κατὰ τὸ παρὸν λάβε ὀπίσω τὰς συνθήκας καὶ τοὺς ὅρκους. Ἔχων κε-

---

μένους ἀγροὺς τῶν ἀγροτῶν τῶν οὐ μακρὰν τῆς πόλεως κωμῶν καὶ κωμοπόλεων. Προκληθείσης ἐντεῦθεν συμπλοκῆς μεταξὺ τῶν ἑλλήνων ἀγροτῶν καὶ τῶν ἀκολούθων τοῦ *Ἰσφεντιάρογλου* ἔπεσόν τινες ἑκατέρωθεν. Ὁ Μεχμὲτ ἅμα λαβὼν τὴν περὶ τῶν γενομένων ἔκθεσιν τοῦ Κεχαγιᾶ βεῦ (ἐπέχοντος θέσιν τοῦ νῦν ὑπουργοῦ τῶν ἐσωτερικῶν) διέταξε νὰ κατακοπῶσι πάντες οἱ κάτοικοι τῆς κωμοπόλεως Ἐπιβατῶν. Ἐπὶ τούτῳ ὁ Κωνσταντῖνος διέταξε νὰ κλεισθῶσιν αἱ πύλαι καὶ ἔπεμψε τὴν πρὸς τὸν Μεχμὲτ διακήρυξιν.

(1) Οὐχὶ ***Σεχαβεδδὶν*** ἀλλὰ ***Σεβαχεδδὶν*** (***Σεμπαχεττίν***=ἠώς, αὐγὴ τῆς πίστεως)· ὁ Φραντζῆς λέγει ***Σαπατίνης***.

(2) Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει τότε εὑρισκόμενοι Ὀθωμανοὶ ἦσαν πρὸ πάντων οἱ ἐκ τῆς ὑπηρεσίας τῆς αὐλῆς τοῦ Μεχμέτ, ἐν οἷς καὶ εὐνοῦχοι. Οὗτοι καθικέτευσαν τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἀπελύθησαν.

κλεισμένας τὰς θύρας τῆς πόλεως θέλω φυλάξει αὐτὴν τὸ κατὰ δύναμιν. Σὺ δὲ ἄρχε καταδυναστεύων ἕως οὗ ὁ δίκαιος κριτὴς ἀποδώσει ἑκάστῳ, ἐμοί τε καὶ σοί, τὴν δικαίαν ἀπόφασιν». Ταῦτα ἀκούσας ὁ σουλτάνος καὶ μηδὲ λέξιν κἂν διανοηθεὶς νὰ εἴπῃ εἰς ἀπολογίαν τῶν πεπραγμένων διεκήρυξεν ἀμέσως τὸν πόλεμον καὶ διέταξε νὰ ἀποκεφαλισθῶ-

Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος

(Εἰκὼν κατὰ φαντασίαν Γεωργίου Κλοντζᾶ, ἐκ τοῦ ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἑνετίας κώδικος)

σιν οἱ ἀπεσταλμένοι (1). Ἐξηκολούθησε δὲ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ φρουρίου του καὶ συνεπλήρωσεν αὐτὴν κατ' Αὔγουστον, ἐντὸς ἓξ περίπου μηνῶν ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως. Τὸ φρούριον τοῦτο τὸ μέχρι τῆς σήμερον σῳζόμενον ὀνομάζεται Ρούμελι Χισσαρί, ἀλλὰ τότε ὑπὸ

(1) Τὰ περὶ ἀποκεφαλίσεως τῶν πρέσβεων οὐδεὶς τῶν ἡμετέρων χρονογράφων ἀναφέρει, ἐκ δὲ τῶν ξένων, καθ' ὅσον ἐγὼ γινώσκω, μόνον ὁ Νικόλαος Βάρβαρος (giornale dell' Assedio di Constantinopoli σ. 2), ἀλλὰ λίαν συγκεχυμένα καὶ ἀόριστα καὶ ἀσαφῆ τὰ παρ' αὐτῷ λεγόμενα l' imperador, che timea el suo nemigo, ogni zorno prandava presenti al turco che fabricava el castelo et mandave imbasarie ogni zorno, et tutto questo l' imperador feva per paura. Et quandafo compido ei castelí... reteñe iniqual castelo due ambasadori del imperador et fellitair la testa el inqual trato fo rota la vera del Turco a Grisci», ἤτοι «ὁ αὐτοκράτωρ, ὅστις ἐφοβεῖτο τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ, ὃς ἦν ὁ Τοῦρκος, καθ' ἑκάστην ἔπεμπε δῶρα τῷ Τούρκῳ τῷ κτίζοντι τὸ φρούριον καὶ ἔπεμπε πρεσβείας καθ' ἑκάστην καὶ πάντα ταῦτα ἐποίει ὁ αὐτοκράτωρ ἀπὸ φόβου. Καὶ ὅτε συνεπληρώθη ἡ οἰκοδομὴ τοῦ φρουρίου περὶ τὰ μέσα Αὐγούστου 1452, ἐκράτησεν οὗτος ἐν ἐκείνῳ τῷ φρουρίῳ δύο πρέσβεις τοῦ αὐτοκράτορος καὶ διέταξε νὰ κοπῇ ἡ κεφαλή, καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς στιγμῆς ἐξερράγη ὁ πόλεμος. Σημειωτέον ὅτι ὁ Ν. Βάρβαρος οὐδὲν πρότερον εἶπεν οὔτε περὶ πρέσβεων, οὓς ἔπεμψεν ὁ αὐτοκράτωρ, οὔτε περὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενομένης διακηρύξεως. Ἤρξατο τῆς ἱστορίας ἀπὸ τῆς κτίσεως τοῦ φρουρίου καὶ παρενεῖρεν ἀσυναρτήτως τὰ περὶ δύο πρέσβεων κρατουμένων ἐν τῷ φρουρίῳ. Καὶ ὅμως οἱ μὲν πρέσβεις τοῦ Κωνσταντίνου ἐπέμφθησαν κατὰ μῆνα Ἰούνιον, ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ Βαρβάρου μνημονευόμενος φόνος τῶν πρέσβεων ἐγένετο τὸν Αὔγουστον. Παραδόξως ὁ Μόρτμαν (Ueber die Eroberung von Konstantinopel...) ἀναγράφων τὸ γεγονὸς τῆς ἀποκεφαλίσεως φέρει ὡς μάρτυρας τοῦ γεγονότος καὶ τὸν Δούκαν καὶ τὸν Φραντζῆν τοὺς μηδὲν εἰπόντας περὶ τοιούτου γεγονότος. Τὸ ἀναξιόπιστον τῆς τοῦ Βαρβάρου παραδόσεως εἶναι προφανὲς καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἠθικὸν ἀξίωμα παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς ὑπῆρχεν ἀνέκαθεν τὸ ἀπαραβίαστον τῶν πρέσβεων (Ἐλτζιγὶ ζεβὰλ γιόκ).

μὲν τῶν Τούρκων ἐκλήθη Βογὰζ Κεσσέν, ἤτοι πορθμοτόμος, ὑπὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων Λαιμοκοπία. Ὁ σουλτάνος ὥπλισεν αὐτὸ διὰ κανονίων χαλκῶν, τὰ ὁποῖα ἔρριπτον σφαίρας λιθίνους 600 περίπου λιτρῶν βάρους, ἐνέβαλε δὲ φρουρὰν 400 ἀνδρῶν ὑπὸ ἀνώτατον ἡγεμόνα τὸν Φιρούσβεην, εἰς ὃν διέταξε νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ εἰς καμμίαν ναῦν μεγάλην ἢ μικράν, οἱανδήποτε καὶ ἂν φέρῃ σημαίαν, εἴτε ἀναπλέουσαν εἴτε καταπλέουσαν, νὰ διαβῇ πρὶν ἢ χαλάσασα τὰ ἱστία καταβάλῃ τὸ νενομισμένον τελώνιον· παρακούσαντος δὲ τυχὸν τοῦ πλοίου νὰ καταποντίζῃ αὐτὸ ἀμέσως διὰ τῶν πυροβόλων. Καὶ ταῦτα διαπράξας καὶ διατάξας ἀνέζευξεν ὁ σουλτάνος ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου, ἐστρατοπέδευσε μετὰ 50.000 ἀνδρῶν ἐνώπιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, ἵνα κατασκοπήσῃ τὰ τείχη, τὴν τάφρον, τοὺς πύργους καὶ τὰ ἄλλα ὀχυρώματα, μεθ' ὃ ἀπελθὼν ἐπέστρεψεν εἰς Ἀδριανούπολιν ἐν ἀρχῇ τοῦ Σεπτεμβρίου.

Τοιουτοτρόπως περὶ τὰ μέσα τοῦ 1452 ἐκηρύχθη τελευταῖον ὁ πόλεμος ἐκεῖνος ὅστις ἔμελλε νὰ ἐπαγάγῃ ἓν τῶν κρισιμωτάτων γεγονότων τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας. Ἀλλ' ἡ μεγάλη πολιορκία δὲν ἤρχισεν εἰμὴ μετὰ ἐννέα περίπου μῆνας,ὥστε ἔχομεν ἐν τῷ μεταξὺ καιρὸν νὰ ἐξετάσωμεν ὁποῖαί τινες ἐγένοντο ἑκατέρωθεν αἱ παρασκευαί. Ὅσον ἄπορα καὶ ἂν ἦσαν τὰ κατ' αὐτόν, ὁ Κωνσταντῖνος ἐνήργησεν ὅ,τι ἦτο δυνατὸν νὰ ἐνεργηθῇ. Ὁ δὲ Φραντζῆς δικαίως ἀγανακτῶν κατ' ἐκείνων ὅσοι κατέκρινον αὐτὸν ἐπὶ ἀδρανείᾳ ἀνακράζει· «ὁ δὲ μακαρίτης ὁ αὐθέντης μου καὶ βασιλεὺς τί οὐκ ἔπραξε κρυφῶς ἢ φανερῶς ὑπὲρ τῆς βοηθείας τῆς πόλεως . . . . . ; Καὶ γὰρ δῆλόν ἐστιν ὅτι, εἰ ἤθελεν, εὐκόλως ἠδύνατο φυγεῖν. Πλὴν οὐκ ἤθελεν, ἀλλ' ἠγωνίζετο ὡς ὁ ποιμὴν ὁ καλός, ὃς τίθησι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προβάτων, ὡς καὶ ἐποίησεν». Ἀπ' αὐτῶν τῶν πρώτων τοῦ ἔτους τούτου μηνῶν εἶχεν ἀρχίσει νὰ εἰσάγῃ ἐντὸς τῆς πόλεως τοὺς περὶ αὐτὴν οἰκοῦντας γεωργοὺς καὶ ἄλλους, προσέτι τὰ αὐτόθι εὑρισκόμενα τρόφιμα καὶ ἰδίως τὸν προϊόντος τοῦ χρόνου συγκομισθέντα σῖτον. Πλὴν τούτου παρήγγειλε 4 πλοῖα, ἐξ ὧν ἓν μέγα βασιλικόν, νὰ κομίσωσιν ἐκ τῶν νήσων, ἐκ Πελοποννήσου καὶ ἐξ ἄλλων χριστιανικῶν χωρῶν σῖτον, οἶνον, ἔλαιον, ἰσχάδας καὶ πᾶσαν ἄλλην προμήθειαν, τὰ πλοῖα ὅμως ταῦτα δὲν ἔφθασαν εἰμὴ μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς πολιορκίας. Ἔπειτα ἐζήτησε τὸν ἀριθμὸν τῶν προαιρουμένων καὶ δυναμένων νὰ ὁπλοφορήσωσιν ἐν τῇ πόλει αὐτῇ, τὴν κατάστασιν τῶν ὅπλων, τῶν ὀχυρωμάτων, τῶν πλοίων, καὶ ἐπήγαγε τὰς δυνατὰς βελτιώσεις. Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν τόσον εὐτελῆ καὶ μικρὰ ὥστε ἦτο πρόδηλον ὅτι, ἄνευ ἐξωτερικῆς ἐπικουρίας, οὐδὲν θέλει κατορθωθῇ. Ὅθεν εἴδομεν ὅτι ἔτι ἀπὸ τῶν τελευταίων μηνῶν τοῦ 1451 ἐξέπεμψε πρέσβεις εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην ἐπιτετραμμένους νὰ παραστήσωσι τὸν ἐπικείμενον ἔσχατον κίνδυνον καὶ νὰ προκαλέσωσι διὰ παντὸς τρόπου τὴν ἀποστολὴν ἐπικουριῶν. Δυστυχῶς ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Φρειδερῖκος Γ', στεφθεὶς ἐν Ῥώμῃ τῇ 19 Μαΐου 1452, διεπραγματεύθη μὲν πρὸς τὸν πάπαν περὶ τῆς σωτηρίας τῶν Οὔγγρων, τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Παλαιστίνης ἀλλ' ἔπραξεν οὐδέν. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραγωνίας, Σικελίας καὶ Νεαπόλεως Ἀλφόνσος προετράπη μὲν ὑπὸ τῶν Γενουαίων, πρὸς οὓς διετέλει εἰς πόλεμον, νὰ στρέψῃ μᾶλλον τὰ ὅπλα αὐτοῦ κατὰ τῶν Τούρκων ἀλλ' οὐδὲν ἔπραξεν. Ὁ Οὐνυάδης ὑπέσχετο μὲν τῷ βασιλεῖ συνδρομὴν ἀλλ' ἀντ' αὐτῆς ἀπήτησε τὴν ἐκ προοιμίου παραχώρησιν τῆς Σηλυβρίας ἢ τῆς Μεσημβρίας· ὁ δὲ βασιλεύς, εἰ καὶ μὴ ἐννοῶν τίνος εἴδους σύμμαχοι ἦσαν αὐτοὶ οἵτινες πρῶτοι ἐκολόβουν τὰ περιλιπόμενα ἐλεεινὰ τοῦ κράτους λείψανα, ἐπὶ τέλους παρεχώρησε τὴν Μεσημβρίαν, ἀλλ' οὐδὲ τῆς παραχωρήσεως ταύτης γενομένης προέφθασε νὰ ἐνεργήσῃ τι ὁ Οὐνυάδης ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ὁ βασιλεὺς τῆς Καταλωνίας πάλιν ἀπήτησε τὴν Λῆμνον· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ Λῆμνος, ἀλλ' εἰς μάτην ὡσαύτως. Ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἡγεμονιῶν ἡ μὲν

Σερβία ἀπέστειλε τῷόντι χρήματα καὶ ἄνδρας πολλούς· ἀπέστειλεν ὅμως πάντα ταῦτα οὐχὶ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἀλλὰ πρὸς τὸν σουλτάνον, ὅστις ἐπὶ τῆς πολιορκίας, ἐπιδεικνύων ἐν θριάμβῳ τοὺς ἐπικούρους ἐκείνους πρὸς τοὺς ἡμετέρους ἔλεγεν· ἰδοὺ καὶ οἱ Σέρβοι καθ' ὑμῶν εἰσίν. Ὁ δὲ σουλτάνος τῆς Αἰγύπτου, μεθ' οὗ ὡσαύτως συνενοήθη ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς ἐχθρικῶς διακειμένου πρὸς τοὺς Ὀσμανίδας, λόγους μὲν εἶπε πολλούς, ἔργον δὲ ἐπετέλεσεν οὐδέν.

Μόνοι οἱ Ἐνετοί, οἱ Γενουαῖοι καὶ ὁ πάπας δὲν ἐκώφευσαν ὅλως διόλου εἰς τὰς δεήσεις τοῦ Κωνσταντίνου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὡς πρὸς τοὺς Ἐνετοὺς καὶ τοὺς Γενουαίους ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠδύνατο νὰ ἀποβῇ γεγονὸς καίριον, διότι πεσόντος τοῦ προμαχῶνος τούτου δύσκολον ἦτο νὰ ἀνθέξωσιν ἐπὶ πολὺν χρόνον αἱ πλεῖσται, ἂν ὄχι ὅλαι, τῶν κτήσεων καὶ ἀποικιῶν ὅσας εἶχον διεσπαρμένας καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν. Καὶ ὅμως πῶς ἆρά γε ἐπρονόησαν περὶ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ ; Ὁ δόγης τῆς Ἐνετίας ἔκρινεν εὔλογον νὰ μνησικακῇ, διότι ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἔγημε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ. Ὅθεν διέταξε μὲν τὸν ναύαρχον Ἰάκωβον Λορεδανὸν νὰ συλλέξῃ ἐν Κρήτῃ, Κερκύρᾳ, Μεθώνῃ, Ναυπλίᾳ καὶ Εὐβοίᾳ ὅσον ἔνεστι πλειοτέρας ναῦς καὶ χρήματα καὶ στρατεύματα καὶ ἄλλα ἐφόδια, ἵνα ἐπιπλεύσῃ εἰς βοήθειαν τῆς ἀπειλουμένης πόλεως· ἀλλ' ἀντὶ πάσης ταύτης τῆς τοσοῦτο πομπωδῶς ἀναγγελθείσης παρασκευῆς δὲν ἔφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰμὴ δύο μικραὶ πολεμικαὶ γαλέραι κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1452, ὑπὸ τοῦ Γαβριὴλ Τρεβιζάνου κυβερνώμεναι. Ἕνα δὲ μῆνα περίπου πρότερον ἀφίκοντο ἐκ Κρήτης 8 πλοῖα μετὰ ζωοτροφιῶν καὶ ἰδίως μετὰ μονεμβασιώτου οἴνου, τοῦ ὁποίου ἐγίνετο, ὡς φαίνεται, πολλὴ τότε χρῆσις. Παρεκτὸς τούτων ἐπεχείρησαν νὰ καταπλεύσωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου τέσσαρες ἐμπορικαὶ ἐνετικαὶ γαλέραι, δύο μὲν ὑπὸ τὸν κυβερνήτην Ἱερώνυμον Μοροζίνην, μία δὲ ὑπὸ τὸν Ἀντώνιον Ρίτσον καὶ μία ὑπὸ τὸν Ἰάκωβον Κόκκον. Αἱ δύο ὑπὸ τὸν Ἱερώνυμον Μοροζίνην ἐν Καφφᾷ προερχόμεναι, ἅμα ἔφθασαν τῇ 10 Νοεμβρίου ἔμπροσθεν τοῦ Ρούμελι Χισσαρί, προσεκλήθησαν νὰ χαλάσωσι τὰ ἱστία, καί, μὴ ὑπακούσασαι ἀμέσως, ἔλαβον δευτέραν διαταγήν. Τότε ὁ κυβερνήτης ἔστρεψε κατά τι τὰς νῆας πρὸς τὴν παραλίαν, ἡ φρουρὰ ὅμως ἀπήτησε νὰ πλησιάσῃ ὅλως διόλου καὶ ἀρχίσασα νὰ πυροβολῇ ἐφόνευσέ τινας τῶν ναυτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὡς ἐκ τούτου ὁ κυβερνήτης ἐφάνη πρόθυμος νὰ ὑπακούσῃ, ἔπαυσε τὸ πῦρ. Ἀλλ' ὁ πονηρὸς Ἐνετός, βεβαιωθεὶς ὅτι ἐν τῷ μεταξὺ τὰ πλοῖά του προχωροῦντα εὑρίσκοντο ἤδη ἐκτὸς βολῆς, ἀνεπέτασεν αἴφνης πάλιν ἅπαντα τὰ ἱστία καὶ ἔφθασεν ἄνευ ἄλλης ζημίας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐγένετο δεκτὸς μετὰ πλείστης χαρᾶς. Δὲν ἐπέτυχεν ὅμως καὶ ὁ Ἀντώνιος Ρίτσος, ὅστις κομίζων φορτίον κριθῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπλησίασε τῇ 26 Νοεμβρίου εἰς τὸ φρούριον· διότι, ἅμα ἀποποιηθέντος αὐτοῦ νὰ ὑπακούσῃ, τὸ πλοῖόν του κατεποντίσθη διὰ μιᾶς καὶ μόνης πυροβόλου σφαίρας. Καὶ ὁ μὲν κυβερνήτης ἐσώθη μετὰ 30 ἀνδρῶν ἐπὶ ἀκατίου εἰς τὴν ξηράν, ἀλλὰ συλληφθέντες πάντες ἀπεστάλησαν εἰς τὸν ἐν Διδυμοτείχῳ τότε διατρίβοντα σουλτάνον. Ἐκεῖ μετὰ 14 ἡμέρας ὁ μὲν Ρίτσος ἀνεσκολοπίσθη, ὁ δὲ ναύκληρος αὐτοῦ νέος ὢν ἀπήχθη εἰς τὸ σεράιον, ἐκ δὲ τῶν ναυτῶν οἱ μὲν ἀπελύθησαν οἱ δὲ ἀπεκεφαλίσθησαν. Εὐτυχέστερος πάλιν ἀνεδείχθη ὁ Ἰάκωβος Κόκκος, ὅστις κατέπλευσεν εἰς τὸν Βόσπορον ἐκ Τραπεζοῦντος τῇ 2 Δεκεμβρίου. Ἅμα προσήγγισεν εἰς τὸ φρούριον, περιεστοιχίσθη ὑπὸ 12 ἀκατίων, οὐδεμίαν δὲ ἀντίστασιν ἐπιχειρήσας συνδιελέχθη φιλικῶς μετὰ τοῦ ἡγεμόνος αὐτῶν, εἰς ὃν προσέφερε καὶ δῶρον. Ἐκεῖνος ὅμως ρίψας εἰς τὴν θάλασσαν τὸ δῶρον ἐπέστρεψε παρωργισμένος ἐν σπουδῇ εἰς τὸ φρούριον, ἵνα λάβῃ διαταγὴν συλλήψεως τοῦ πλοίου. Ὁ Κόκκος προσεποιήθη ὅτι παρακολουθεῖ αὐτὸν ὡς ἂν ἤθελεν ὡσαύτως νὰ προσορμισθῇ,

πράγματι ὅμως ἐξηκολούθησε κωπηλατῶν πρὸς τὰ πρόσω, καὶ ὅτε προεχώρησεν ἀρκούντως ἐχαιρέτισε μὲν τρὶς τὴν φρουρὰν ἐν ἤχῳ σαλπίγγων, εἰσήλασε δὲ σῶος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τρεῖς λοιπὸν γαλέραι ἠδυνήθησαν νὰ καταπλεύσωσιν ἐκ τοῦ Βοσπόρου· καὶ ἦσαν μὲν ἐμπορικαὶ ἀλλὰ μεγάλαι οὖσαι καὶ ἐπὶ πολέμῳ καλῶς κατηρτισμέναι ἐκρίθη εὔλογον νὰ κρατηθῶσιν ἄκουσαι αὐτόθι, καὶ ἐπὶ τέλους ἐπειθαναγκάσθησαν εἰς τοῦτο τῇ ἐγκρίσει τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι ὁ βασιλεὺς θέλει ἀναλάβει ὅλα τὰ ἔξοδα τῶν τε δύο μικροτέρων πολεμικῶν καὶ τῶν τριῶν μεγαλυτέρων ἐμπορικῶν γαλερῶν, καταβάλλων πρὸς τούτοις εἰς αὐτὰς 300 δουκᾶτα κατὰ μῆνα. Ὥστε ὅλη ἡ βοήθεια τῆς Ἐνετίας περιωρίσθη εἰς τὰ 5 αὐτὰ πλοῖα, καὶ ταῦτα συντηρούμενα δαπάνῃ τοῦ βασιλικοῦ ταμείου. Σπουδαιοτέρα ἀναλόγως ὑπῆρξεν ἡ ἐξ ἀνδρῶν Γενουαίων προσελθοῦσα συνδρομή, μάλιστα διὰ τὴν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν ἐξαίρετον γενναιότητα καὶ ἐμπειρίαν. Τῇ 26 Ἰανουαρίου 1453 ἀφίκετο ὁ Ἰωάννης Ἰουστινιανὸς μετὰ δύο πλοίων χωρητικότητος τοῦ μὲν 1200, τοῦ δὲ 800 τόννων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἦσαν 700 ἐν ὅλοις ἄνδρες, ἐξ ὧν 400 κατάφρακτοι. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἐστάλη ὑπὸ τῆς γενουητικῆς κυβερνήσεως· ἦλθεν ἢ αὐτόκλητος ἢ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου μετάκλητος, ἀλλὰ βεβαίως ἐξ ἰδίας παρασκευῆς. Ὁ βασιλεύς, ὅστις ἐγίνωσκε τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνδρός, ὑπεδέξατο αὐτὸν μετὰ πολλῆς χαρᾶς καὶ τιμῆς ἰδιαζούσης, ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν ὑπερτάτην τῶν στρατευμάτων ἡγεμονίαν καὶ ὑπέσχετο τὴν παραχώρησιν τῆς Λήμνου, ἐὰν σωθῇ ἡ Κωνσταντινούπολις.

Σφραγὶς Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἐν τῷ ἀρχειοφυλακίῳ τῆς Μοδένης

Ἀλλ' ἔλθωμεν εἰς τὸν ἀρχιερέα τῆς Ῥώμης. Ὁ Νικόλαος Ε΄, λαβὼν τὰς νεωτέρας τοῦ Κωνσταντίνου ἐπιστολάς, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τῆς κινδυνευούσης ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανοσύνης, πέμπων ἐνταῦθα καὶ τὸν ζητηθέντα ἱερωμένον ἄνδρα τὸν ἐπιτήδειον νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συνδιαλλαγὴν καὶ τὴν ἕνωσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν. Ἡ συνδρομὴ ὅμως αὐτοῦ ὑπῆρξε τρόπον τινὰ γελοία, διότι ἐξαπέστειλεν ἄνδρας πεντήκοντα. Ὁμολογοῦμεν ὅτι ὁ ἐπίτροπος ὃν προεχειρίσατο, ὁ γνωστὸς ἡμῖν ἀπὸ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου καρδινάλιος Ἰσίδωρος, πελοποννήσιος τὴν καταγωγήν, ἦτο ἀνὴρ συνετὸς καὶ μετριοπαθής· ἀλλ' ἡ ἀνατεθεῖσα αὐτῷ ἐντολή, καθ' ἑαυτὴν μὲν ὑπερβαίνουσα ἴσως τότε πᾶσαν ἀνθρωπίνην δεξιότητα, ἀπέβη ἔτι μᾶλλον δυσεκπλήρωτος ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων ὑπὸ τῶν ὁποίων συνωδεύθη. Ἡ μὲν προτεινομένη ἀντὶ τῆς θυσίας ὅλων τῶν πατρίων δογμάτων ἀμοιβὴ ἦτο οἰκτρά, αὐτὸς δὲ ὡς Ἕλλην αὐτομολήσας πρὸς τὴν λατινικὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰλικρινῶς ὑπηρετῶν τὰ συμφέροντα αὐτῆς δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ αὐξήσῃ τὴν δυσπιστίαν καὶ τὴν ἀποστροφὴν ἣν ἔμελλε νὰ ἐμπνεύσῃ πᾶς ἐπὶ τούτῳ ἀπεσταλμένος τοῦ πάπα. Ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος κατέπλευσε μετὰ τῶν 50 ἐκείνων μαχητῶν ἐπὶ μεγάλου τινὸς γενουητικοῦ πλοίου κατ' ἀρχὰς εἰς Χίον. Ἐκεῖ ἐστρατολόγησεν ἔτι 150 καθολικούς, (ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ λατῖνος ἀρχιεπίσκοπος Μυτιλήνης Λεονάρδος, τοῦ ὁποίου σῴζεται ἀφήγησις τῆς ἁλώσεως) καὶ ἔπειτα παραλαβὼν ἓν ἕτερον πλοῖον, τὸ ὁποῖον διηυθύνετο εἰς Καφφᾶν, ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἀφίκετο κατὰ Νοέμβριον. Ὁ βασιλεὺς ὑπεδέχθη αὐτοὺς εὐχαρίστως, ἂν καὶ ἤξευρε κάλλιστα ὁποίας δυσκολίας θέλει συναντήσει ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἑνώσεως. Ἀλλὰ τοσαύτην εἶχε χρείαν πάσης πολεμικῆς συνδρομῆς, ὁσῳδήποτε μικρὰ καὶ ἂν ἦτο, ὥστε ἐκ προοιμίου εἶχεν ἀποφασίσει νὰ πράξῃ ὅ,τι ἦτο δυνατόν, ἵνα διὰ πάσης θυσίας προσοικειωθῇ τὸν ἐπίτροπον τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Ὅθεν μετά τινας κατ' ἰδίαν συνδιασκέψεις περὶ τῆς κυρίας ἐντολῆς ἣν εἶχεν

ὁ Ἰσίδωρος, συνεκροτήθη ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, ἤτοι ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, συνάθροισις, ἐν ᾗ, μετὰ ἐκτενῆ πρὸς τὸν Θεὸν δέησιν, ὡμίλησεν ὁ καρδινάλιος, οἱ δὲ παρόντες ἔστερξαν τὸν τῆς ἑνώσεως ὅρον, μετὰ συμφωνίας ὅμως ὅτι, παρελθόντος τοῦ ὑφισταμένου κινδύνου, ὁ ὅρος θέλει ἀναθεωρηθῆ καὶ διορθωθῆ, ἐὰν τυχὸν ὑπάρχῃ ἐν αὐτῷ τι τὸ μὴ τελέως ὀρθοτομοῦν. Μεθ' ὃ τῇ 12 Δεκεμβρίου 1452 ἐγένετο ἐν τῇ αὐτῇ ἐκκλησίᾳ λειτουργία κοινή, τελεσθεῖσα παρ' Ἰταλῶν καὶ Γραικῶν, καθ' ἣν ἐμνημονεύθησαν ὁ πάπας Νικόλαος ἐν τοῖς διπτύχοις καὶ ὁ ἐξόριστος πατριάρχης Γρηγόριος. Τῆς τελετῆς ταύτης μετέσχον ὁ βασιλεὺς σὺν τῇ συγκλήτῳ, ἱερωμένοι περὶ τοὺς 300 καὶ ἱκανὸν λαοῦ πλῆθος. Ἀλλ' ἦτο πρόδηλον ὅτι τὰ πάντα ἐγένοντο πρὸς τὸ θεαθῆναι. Αὐτὴ ἡ συμφωνία ἡ προηγηθεῖσα τῆς ἑνώσεως παρεσκεύαζεν ἐκ προοιμίου τὴν ἀνατροπὴν τοῦ γεγονότος. Εἰς δὲ τὰς ὁμιλίας αὐτῶν πρὸς τοὺς μὴ μετασχόντας τῆς ἑνώσεως οἱ ἀποδεξάμενοι αὐτὴν προέβαινον ἔτι περαιτέρω λέγοντες· ἄφετε νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἅπαξ τοῦ ἐπικρεμαμένου κινδύνου καὶ τότε ὄψεσθε εἰ τοῖς ἀζυμίταις ἡμεῖς ἑνωθῶμεν. Πλὴν τούτου, πολλοὶ τῶν παρευρεθέντων εἰς τὴν ἱερὰν μυσταγωγίαν τῆς 12 Δεκεμβρίου δὲν ἔλαβον προσφορὰν ἀντιδώρου, ὑπολαμβάνοντες βδελυκτὴν τὴν ἐν τῇ ἑνωτικῇ λειτουργίᾳ τελεσθεῖσαν θυσίαν.

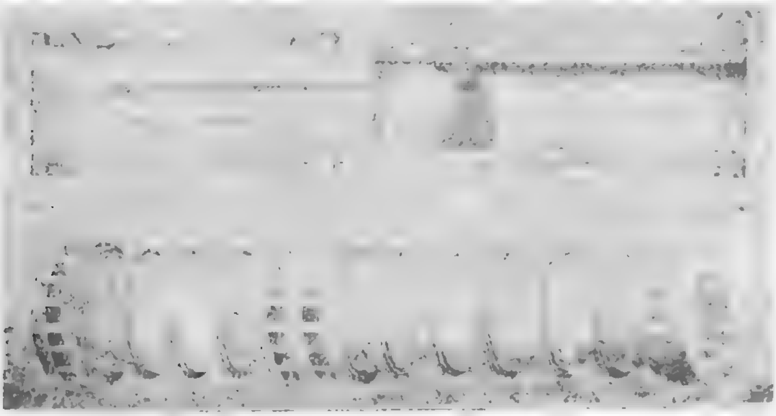
Τὰ δὲ ἐπελθόντα ὑπῆρξαν ἔτι δεινότερα. Τὰς λεπτομερείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀναρχίας, ἥτις ἐπεκράτησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὰς τελευταίας ἐκείνας ἡμέρας, δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ ἐκ τῶν ἐκθέσεων τοῦ Λεονάρδου τοῦ χίου καὶ τοῦ Δούκα. Ὁ Φραντζῆς, ὁ Χαλκοκονδύλης, ὁ Κριτόβουλος ἐντελῶς περὶ αὐτῶν σιωπῶσιν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν Λεονάρδος ἦτο καθολικός, ὁ δὲ Δούκας, γεννηθεὶς καὶ ἀνατραφεὶς ὑπὸ τὴν γενουητικὴν κυριαρχίαν, δὲν εἶχε πολὺ ζωηρὸν τὸ τῆς ὀρθοδοξίας αἴσθημα καὶ οὐδὲ διατέλεσεν αὐτόπτης τῶν πραγμάτων μάρτυς, ἴσως τὰ περὶ τούτων παρ' αὐτῶν λεγόμενα μετέχουσιν ὑπερβολῆς (¹). Ἐν γένει ὅμως φαίνονται συνᾴδοντα πρὸς τὴν κατάστασιν τῶν πνευμάτων καὶ πρὸς τὰ προηγούμενα καὶ ἑπόμενα· καὶ προσέτι ἄλλην μαρτυρίαν δὲν ἔχομεν, ὥστε ἐξ ἀνάγκης θέλομεν ἀκολουθήσει αὐτούς, καίτοι ἐνιαχοῦ διστάζοντες περὶ τῆς ἐντελοῦς ἀκριβείας τῶν λεγομένων. Τὸ βέβαιον φαίνεται ὅτι ὁ πλεῖστος κλῆρος καὶ μάλιστα ὁ κατώτερος, ὅλοι οἱ μοναχοὶ καὶ αἱ μοναχαὶ καὶ τὸ μέγιστον τοῦ λαοῦ πλῆθος ἐπ' οὐδενὶ ὅρῳ δὲν ἤθελον νὰ ἀκούσωσι τὴν ἕνωσιν. Ἐνῷ λοιπὸν οἱ μετριοπαθέστεροι ἄνθρωποι μετὰ τοῦ βασιλέως, ἀφορῶντες εἰς τὴν κατεπείγουσαν τῶν περιστάσεων ἀνάγκην συνήνουν εἰς τὴν τέλεσιν τῆς ἑνώσεως, ὁ πολὺς ἐκεῖνος ὄχλος προσελθὼν εἰς τὴν μονὴν τοῦ παντοκράτορος ἐν τῇ κέλλῃ τοῦ μοναχοῦ Γενναδίου, τοῦ ποτὲ Γεωργίου Σχολαρίου, ἠρώτησαν αὐτὸν διὰ κραυγῶν μεγάλων· «καὶ ἡμεῖς τί ποιήσωμεν ;» Ὁ Γεννάδιος εἶχε κοινωνήσει, ὡς ἠξεύρομεν, τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου καὶ εἶχε κατ' ἀρχὰς ἀσπασθῆ τὴν ἕνωσιν, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ πεισθεὶς ἢ ὅτι τὸ πρᾶγμα ἦτο ἀκατόρθωτον ἢ ὅτι οὐδεμία κατὰ τοῦτο παραχώρησις ἠδύνατο νὰ σώσῃ πλέον τὸν χριστιανισμὸν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας, ἀπέκρουσε τὴν προτέραν δοξασίαν, συνετάχθη μετὰ τῆς ἀντιθέτου μερίδος καὶ ἐγένετο ἀρχηγὸς αὐτῆς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ. Νῦν δὲ πολιορκηθεὶς ὑπὸ τοῦ πλήθους δὲν ἐνεφανίσθη εἰς αὐτό, ἀλλὰ λαβὼν χάρτην ἔγραψε τὴν γνώμην αὐτοῦ καὶ τὴν συμβουλὴν διὰ τῶν ἑξῆς λόγων κατὰ τὸν Δούκαν· «Ἄθλιοι Ρωμαῖοι, εἰς τί ἐπλανήθητε καὶ ἀπεμακρύνατε ἐκ τῆς ἐλπίδος τοῦ Θεοῦ καὶ ἠλπίσατε εἰς τὴν δύναμιν τῶν Φράγκων, καὶ σὺν τῇ πόλει ἐν ᾗ μέλλει φθαρῆναι ἐσχάσατε καὶ τὸ πατροπαράδοτον καὶ ὡμολογήσατε τὴν ἀσέβειαν ; Οὐαὶ ὑμῖν

(¹) Ταῦτα ἐν πολλοῖς εἰσὶν ἀμφισβητήσιμα. Ἰδ. τὰ διὰ μακρῶν κατωτέρω ἐκτεθησόμενα.

ἐν τῷ κρίνεσθαι». Ταῦτα καὶ ἕτερα πολλὰ γράψας προσήλωσε τὸν χάρτην εἰς τὴν θύραν τοῦ κελλίου. Ἅμα δὲ ἀναγνωσθέντος τοῦ χάρτου ἅπας ὁ ὄχλος ἐξεβόησαν τὸ ἀνάθεμα κατά τε τοῦ ὅρου τῆς συνόδου καὶ καθ' ὅλων ὅσοι ἔστερξαν καὶ στέργουσι καὶ μέλλουσι νὰ στέρξωσι τὸν ὅρον τοῦτον. Καὶ ἔπειτα ἐξελθόντες ἐκ τῆς αὐλῆς τοῦ μοναστηρίου ἐτράπησαν εἰς τὰ καπηλεῖα, καὶ ἐκεῖ κρατοῦντες ἐν χερσὶ φιάλας πλήρεις ἀκράτου ἐπανελάμβανον τοὺς ἀναθεματισμοὺς αὐτῶν κατὰ τῶν ἑνωτικῶν, πίνοντες εἰς πρεσβείαν τῆς εἰκόνος τῆς Θεομήτορος καὶ παρακαλοῦντες αὐτὴν νὰ γίνῃ προστάτις καὶ ἀρωγὸς τῆς πόλεως κατὰ τοῦ Μωάμεθ ὅπως ποτὲ κατὰ τοῦ Χοσρόου καὶ τοῦ χαγάνου καὶ τῶν Ἀράβων· ἀνακράζοντες δ' ἐπὶ τέλους «τὴν γὰρ Λατίνων οὔτε βοήθειαν οὔτε τὴν ἕνωσιν χρῄζομεν· ἀπέστω ἀφ' ἡμῶν ἡ τῶν ἀζυμιτῶν λατρεία». Οὐδὲ ἐφρόνει τὰ τοιαῦτα μόνος ὁ ὄχλος· αὐτοὶ οἱ μεγιστᾶνες ἦσαν διῃρημένοι. Οἱ ἄνδρες οὗτοι, οἱ πλεῖστοι τοὐλάχιστον παρευρέθησαν εἰς τὴν ἑνωτικὴν λειτουργίαν. Εἷς μάλιστα, ὁ Γεώργιος Φραντζῆς, εἶχε συμβουλεύσει τὸν Κωνσταντῖνον ὄχι μόνον τὴν ἕνωσιν ν' ἀποδεχθῇ ἀλλὰ καὶ πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως ν' ἀναγορεύσῃ τὸν καρδινάλιον Ἰσίδωρον, ὅπερ ὁ βασιλεὺς φρονίμως ποιῶν δὲν ἐνέκρινεν. Ὑπῆρχον ὅμως καί τινες ἀναφανδὸν συμπράττοντες μετὰ τοῦ Γενναδίου, ὧν ἐπιφανέστατος ἦν ὁ τότε ὕπατος τοῦ κράτους λειτουργός, ὁ μέγας δοὺξ Λουκᾶς Νοταρᾶς. Τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ ἡ κατὰ τῶν Λατίνων ἀποστροφὴ ἦτο τοσαύτη ὥστε, ὅτε μετά τινας μῆνας περιεκυκλώθη ἡ πόλις ὑπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς μετανοήσαντες, κατὰ τὸν Δούκαν, διὰ τὴν προτέραν παραφορὰν ἔλεγον, εἴθε παρεδίδομεν τὴν πόλιν εἰς τοὺς Λατίνους τοὺς πιστεύοντας τοὐλάχιστον εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Θεοτόκον, ἵνα μὴ ἀπορριφθῶμεν εἰς τὰς τῶν ἀσεβῶν παλάμας, ὁ Λουκᾶς ὁ Νοταρᾶς, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν αὐτὸν Δούκαν, ἐπιμένων μέχρι τέλους εἰς τὴν δοξασίαν αὐτοῦ, ἀνέκραξε· «κρειττότερόν ἐστιν εἰδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν λατινικήν» Ὁποία οἰκτρὰ πραγμάτων κατάστασις· ἡ μὲν πόλις περιεζωσμένη ὑπὸ πολεμίου πανισχύρου, οἱ δὲ κάτοικοι αὐτῆς τοσοῦτον ἐμπαθῶς πρὸς ἀλλήλους διῃρημένοι! Ἀλλὰ καὶ ὁποία ἡ ἐνώπιον τῆς ἱστορίας εὐθύνη τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης, ὅστις, ἀντὶ ν' ἀφήσῃ τοὐλάχιστον αὐτοὺς ν' ἀγωνισθῶσιν ὁμοθυμαδὸν ὑπὲρ πατρίδος καὶ πίστεως, ὑπέθαλπε τὴν δᾷδα τῆς διχονοίας, καὶ τοῦτο ἵνα ἀποστείλῃ εἰς αὐτοὺς πεντήκοντα ἀνδρῶν βοήθειαν! Οὐδεὶς δὲ οὐδεπώποτε τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἡγεμόνων περιέστη εἰς δεινοτέραν τοῦ Κωνσταντίνου ἀμηχανίαν· μίαν μόνην ἔσχε παραμυθίαν, ὅτι, ὅσῳ διῃρημένος καὶ ἂν ὑπῆρξαν ὁ λαὸς οὗτος, οὐδεὶς ἐξ αὐτοῦ ἀνεδείχθη προδότης. Πολλοὶ πειθόμενοι δυστυχῶς εἰς τὰς διδασκαλίας τοῦ Γενναδίου, ὅτι ἡ ἅλωσις εἶναι ἀναπόδραστος, δὲν μετέσχον τοῦ ἀγῶνος· τινές, περὶ τοὺς 700 ἐν ὅλοις, ἐζήτησαν σωτηρίαν ἐν τῇ φυγῇ, ἀναχωρήσαντες κρυφίως ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, τὴν νύκτα τῆς 26 Φεβρουαρίου ἐπὶ ἑπτὰ πλοίων, ὧν ἓξ ἦσαν ἐκ Κρήτης καὶ ἓν ἑνετικόν· οὐδεὶς ὅμως συνενοήθη μετὰ τῶν πολεμίων ἵνα διανοίξῃ αὐτοῖς τὰς πύλας τῆς πόλεως, καὶ αὐτὸς ὁ Λουκᾶς ὁ Νοταρᾶς, ὅστις τοσοῦτον ἀναφανδὸν ἐπρέσβευεν ὅτι προτιμᾷ νὰ ἴδῃ βασιλεύοντας τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοὺς Τούρκους μᾶλλον ἢ τοὺς Λατίνους, δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους γενναίως ὑπὲρ τῆς κοινῆς σωτηρίας ἀμυνόμενος.

Οὕτως εἶχον ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ πράγματα ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας. Ὁ δὲ σουλτάνος ἠσχολήθη ἐν Ἀδριανουπόλει εἰς πολὺ σπουδαιοτέρας πολεμικὰς παρασκευάς. Ἰδίως ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τὸ πυροβολικόν. Πυροβόλα εἶχε καὶ πρότερον ἱκανά, ἀλλὰ τότε ἐμελέτησε τὴν παρασκευὴν ἄλλων πολὺ μεγαλυτέρων, τὸ μὲν ἵνα ὁπλίσῃ δι' αὐτῶν τὸ νέον φρούριον Ρούμελι Χισσαρί, τὸ δέ, ἵνα καταρρίψῃ εὐχερέστερον

τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Συνέπεσε δέ, ἐνῷ ἐπεμελεῖτο ἔτι τὴν τοῦ φρουρίου ἐκείνην ἀνέγερσιν, να αὐτομολήσῃ πρὸς αὐτὸν ἐκ τῆς τοῦ βασιλέως ὑπηρεσίας τεχνίτης οὗγγρος, ὀνόματι Ὀρβανός, ἐπ' ἐλπίδι μείζονος μισθοδοσίας καὶ ἄλλου κέρδους. Ὁ Δούκας βεβαιοῖ ὅτι ἦτο **δοκιμώτατος** περὶ τὴν τῶν πυροβόλων κατασκευήν, ἅτινα οὗτος ὀνομάζει ***χωνείας***, ὅτι ὁ βασιλεὺς εἶχεν ὁρίσει αὐτῷ σιτηρέσιον εὐτελὲς οὐδὲ τοῦτο τακτικῶς πληρωνόμενον, ὅτι ἐντεῦθεν ἀπελπισθεὶς ἐζήτησε βελτίονα τύχην εἰς τὸ τῶν πολε-

Ὀρειχάλκινον τηλεβόλον τοῦ Μωάμεθ καὶ τομὴ αὐτοῦ
(Κατα παλαιαν εἰκόνα)

μίων στρατόπεδον καὶ ὅτι ἀφικόμενος αὐτόθι ἔλαβεν, ἐκτὸς τῆς τροφῆς καὶ τῶν ἐνδυμάτων, μισθὸν τοῦ ὁποίου τὸ τέταρτον μόνον ἂν ἔδιδεν αὐτῷ ὁ βασιλεὺς δὲν ἤθελεν ἐκεῖνος ἀποδράσει ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ τὰ μὲν ἄλλα εἶναι ἴσως ἀληθῆ, ἂν καὶ οὔτε ὁ Φραντζῆς (ὁ ὀνομάζων ***ἑλεβόλεις*** τὰ πυροβόλα) οὔτε ὁ Κριτόβουλος (ὁ ἀποκαλῶν αὐτὰ ***μηχανὰς*** ἢ ***ἑλεπόλεις*** ἢ ***ἀφετήρια***, ἐπιλέγων δὲ «κοινῷ δ' ὀνόματι ταύτην καλοῦσι πάντες οἱ νῦν ὄντες ***σκευὴν***» καὶ τφόντι ὁ Δούκας οὐ μόνον χωνείαν ἀλλὰ καὶ ***σκευὴν*** ὀνομάζει τὸ πυροβόλον) ἀναφέρουσι τοιαύτας λεπτομερείας, ὁ δὲ Χαλκοκονδύλης (ὅστις ***τηλεβόλους*** λέγει τὰ πυροβόλα καὶ ***τηλεβολιστὴν*** τὸν πυροβολητήν) ἱστορεῖ ἁπλῶς ὅτι ὁ Ὀρβανὸς διατρίβων πρότερον παρ' Ἕλλησι κατέλιπεν αὐτοὺς δεόμενος βίου. Ἀλλ' ὅτι ὁ Οὗγγρος ἐκεῖνος ἦτο τεχνίτης δοκιμώτατος ἀνασκευάζεται ὑπό τε τῆς ἰδίας αὐτοῦ ὁμολογίας καὶ ἔτι μᾶλλον ὑπὸ τῶν πραγμάτων. Ὅταν ὁ σουλτάνος τὸν ἠρώτησεν ἂν δύναται νὰ χύσῃ πυροβόλον ἱκανὸν νὰ καταρρίψῃ τὰ τείχη τῆς πόλεως, ὁ Ὀρβανὸς ἀπήντησεν ὅτι ἠμπορεῖ νὰ κατασκευάσῃ πυροβόλον οἱουδήποτε μεγέθους ἀλλ' ὅτι δὲν δύναται νὰ ὁρίσῃ τὸ διάστημα τῆς βολῆς αὐτοῦ οὐδὲ ἐγγυᾶται περὶ τούτου· ἐπὶ δὲ τῆς πολιορκίας τὸ μέγα ἐκεῖνο αὐτοῦ πυροβόλον μετὰ βραχεῖάν τινα χρῆσιν ἔσπασε καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐφόνευσεν αὐτὸν τὸν τεχνίτην. Ὁπωσδήποτε ὁ Ὀρβανὸς διετάχθη νὰ κατασκευάσῃ δώδεκα περίπου πυροβόλα πολὺ μεγαλύτερα τῶν τότε ἐν χρήσει ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατῷ καὶ ἐξ ὧν ἓν ὑπῆρξε τῇ ἀληθείᾳ κολοσσιαῖον. Τὸ τέρας τοῦτο ἐχύθη καὶ ἐδοκιμάσθη ἐν Ἀδριανουπόλει· τὸ βλῆμα αὐτοῦ, λίθινον ὄν, ἐζύγιζε 1400 λίτρας, ἤτοι 700 χιλιόγραμμα, ἡ δὲ βολὴ ἔφθανεν εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς μιλίου. Ἵνα λάβῃ ὁ ἀναγνώστης ἔννοιάν τινα τοῦ ὀγκώδους τούτου ὅπλου, πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, ἀντιπαραβαλλόμενον πρὸς τὰ μέγιστα τῶν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις κατασκευασθέντων πυρο-

βόλων, βλῆμα μὲν ἔρριπτεν ὑπερδιπλάσιον τὸ βάρος. ἔκτασιν δὲ βολῆς εἶχε σχεδὸν ἴσην, ἐὰν τὸ ἀναφερόμενον μίλιον ἦτο γερμανικόν. Καθ' ὅλα ὅμως τὰ λοιπά, τὴν κίνησιν, τὴν γέμισιν καὶ τὴν ἄλλην ὑπηρεσίαν, ἦτο ἔργον τέχνης ἔτι ἀτελεστάτης. Πρὸς κίνησιν καὶ ὑπηρεσίαν αὐτοῦ ἀπῃτήθησαν κατ' ἄλλους μὲν πεντήκοντα, κατ' ἄλλους δὲ ἑξήκοντα καὶ κατ' ἄλλους ἑβδομήκοντα βοῶν ζεύγη, ἄνδρες δὲ κατὰ τὰς διαφόρους μαρτυρίας ἀπὸ 650 μέχρι δισχιλίων. Καὶ δύο ὅλοι μῆνες, ὁ Φεβρουάριος καὶ ὁ Μάρτιος, ἐχρειάσθησαν ἵνα μετακομισθῇ ἐξ Ἀδριανουπόλεως εἰς τὸ περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν στρατόπεδον. Ταῦτα τοὐλάχιστον λέγουσιν ὁ Νικόλαος Βάρβαρος, ὁ Φραντζῆς, ὁ Δούκας, ὁ Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ Λεονάρδος ὁ χῖος. Ὁ δὲ Κριτόβουλος περὶ τῆς ἐν Ἀδριανουπόλει κατασκευῆς τοῦ πυροβόλου τούτου καὶ περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν μετεκομίσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν οὐδὲν ἀναφέρει, ἱστορῶν ἁπλῶς ὅτι τὸ πυροβόλον ἐχύθη ἐν τῷ περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν στρατοπέδῳ καὶ διὰ μακρῶν περιγράφων τὰ τῆς χύσεως αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ ἀντίφασις αὕτη ἀνθρώπου μὴ διατελέσαντος αὐτόπτου τῶν πραγμάτων μάρτυρος πρὸς ἄνδρας ἐγγύτατα αὐτῶν ὑπάρξαντας, οἷοι ἰδίως ὑπῆρξαν ὁ Φραντζῆς, ὁ Βάρβαρος καὶ ὁ Λεονάρδος ὁ χῖος, οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ ἀξίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἐν γένει ὁ Κριτόβουλος γράφει μὲν γλαφυρώτερον τῶν ἄλλων περὶ τὴν ἀκριβῆ ὅμως τῶν πραγμάτων ἔκθεσιν εἶναι πολὺ αὐτῶν ὑποδεέστερος. Τὸ δὲ πιθανώτερον ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ὅτι ὡμίλησε περὶ τῆς ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῷόντι γενομένης χύσεως νέου τοιούτου πυροβόλου, ἀφοῦ ἐρράγη τὸ πρῶτον τὸ ἐν Ἀδριανουπόλει προηγουμένως κατασκευασθέν.

Ὅτε ἐγένετο ἐν Ἀδριανουπόλει ἡ δοκιμασία τοῦ φοβεροῦ τούτου ὅπλου, ὁ μέγας βεζίρης Χαλὴλ πασᾶς διεμήνυσε τὰ περὶ ἐνεργείας αὐτοῦ καὶ δυνάμεως κρυφίως εἰς τὸν βασιλέα Κωνσταντῖνον, διότι ἐξακολουθῶν νὰ λαμβάνῃ δῶρα παρὰ τῶν ἡμετέρων διετέλει ἀείποτε πρὸς αὐτοὺς συνεννοούμενος (¹). Ὁ σουλτάνος ἤξευρεν ὅτι ὁ ὕπατος τῶν λειτουργῶν αὐτοῦ εἶναι δεινὸς δωρολήπτης· καὶ ἐπειδή, ὅσῳ σπανίως καὶ ἂν ἐγέλα, ἐνίοτε συνέβαινε τοιοῦτό τι εἰς αὐτόν, λέγεται ὅτι ἰδών ποτε ἀλώπεκα δεδεμένην εἶπε πρὸς αὐτήν· «ἀνόητον ζῷον, διατί δὲν ὑπῆγες μερικὰ χρήματα εἰς τὸν βεζίρην Χαλήλ, ἵνα διαφύγῃς, ἀντὶ νὰ εἶσαι εἰς τὴν κακὴν αὐτὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεσαι;» Ὑπώπτευε δὲ ὅτι καὶ παρὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει δωροδοκεῖται, ἂν καὶ δὲν ἦτο ἔτι περὶ τούτου βέβαιος Καὶ κατ' αὐτὸν τοῦτον τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἀδιαλείπτως νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἠσχολεῖτο περὶ τὰς πρὸς ἅλωσιν τῆς πόλεως παρασκευάς, ἀναφέρεται γεγονός τι μαρτυροῦν τάς τε ὑπονοίας τοῦ κυριάρχου καὶ τοὺς περὶ τούτου φόβους τοῦ ὑπουργοῦ αὐτοῦ. Περὶ μέσας νύκτας ἐκάλεσεν αἴφνης ὁ σουλτάνος τὸν Χαλὴλ πασᾶν (²)· ὁ δὲ εὑρισκόμενος ἤδη ἐν τῷ

(¹) Τοῦτο ἐγένετο μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅτε ὁ Μεχμὲτ ἐκ τῶν ἀνακοινώσεων τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ εἶχε πεισθῇ περὶ τῆς προδοσίας τοῦ Χαλίλ. Ἀκριβῶς δὲ οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Μεχμὲτ ἐνέπνευσαν τρόμον εἰς τὸν Χαλίλ, ὅστις προβλέπων τὴν ἐπικρεμαμένην ἐπὶ τῆς κεφαλῆς σπάθην ἐζήτησεν ἄδειαν ἵνα ἀπέλθῃ εἰς Ἀραβίαν χάριν προσκυνήσεως τῶν ἱερῶν τόπων, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε ν' ἀποτρέψῃ τῆς κεφαλῆς τὸν ὄλεθρον.

(²) Ὁ Πούσκουλος (βιβλ. III 1, 6) διηγεῖται ὅτι ὁ Μεχμὲτ ἐκάλεσε τρεῖς συμβούλους, τὸν Χαλίλ, τὸν Ζαγανὸς καί τινα τρίτον (πιθανῶς τὸν Τουρχάν) καὶ εἰς αὐτοὺς ἐξέθηκε τὰ ἐναντίον τῆς Κωνσταντινουπόλεως βουλεύματα αὐτοῦ. Καὶ τότε ὁ μὲν Χαλὶλ ἐλάλησε κατὰ τοῦ πολέμου ἀναφέρων πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ τὴν μέλλουσαν νὰ τιμωρήσῃ τὴν ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ γενησομένην ἐναντίον τῶν συνθηκῶν καὶ τῶν ὅρκων αὐτοῦ πρᾶξιν. Ἀλλ' ὁ Ζαγανὸς συνηγόρησεν ὑπὲρ τῆς βουλῆς τοῦ Μεχμὲτ εἰπὼν πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι κράτος δημιουργηθὲν διὰ πολέμου μόνον διὰ πολέμου δύναται νὰ διατηρηθῇ, καὶ ἐπεκράτησεν ἡ γνώμη τοῦ Ζαγανός. Τὸ συμβούλιον τοῦτο ἐγένετο κατὰ Πούσκουλον ἀκριβῶς ὅτε ὁ Μεχμὲτ συνέλαβε τὸ σχέδιον νὰ κλείσῃ τὸν Βόσπορον διὰ κτίσεως φρουρίου. Ἄδηλον ἂν ἡ ὑπὸ τοῦ Δούκα ἀναφερομένη νυκτερινὴ πρόσκλησις τοῦ Χαλὶλ ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ συμβούλιον τοῦτο οὐδὲ καθορίζει ὁ Δούκας τὸν τῆς συνεντεύξεως ταύτης χρόνον.

ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

κοιτῶνι ἅμα μαθὼν ὅτι καλεῖται εἰς τοιαύτην ἀσυνήθη ὥραν ἐγένετο ἔντρομος, κατησπάσθη τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα ὡσὰν μὴ ἔμελλε πλέον νὰ ἴδῃ τὰ φίλτατα ταῦτα ὄντα, καὶ ἀπῆλθε μὴ λησμονήσας νὰ συνεπαγάγῃ δίσκον χρυσοῦν πλήρη νομισμάτων. Εἰσέλθὼν ἐν τῷ κοιτῶνι τοῦ ἡγεμόνος εἶδεν αὐτὸν καθήμενον καὶ ἐνδεδυμένον· προσκυνήσας δὲ ἔθεσεν ἐμπρός του τὸν δίσκον. Ὁ ἡγεμὼν ἠρώτησεν αὐτόν· «τ' εἶν' αὐτά, λαλά;» Ὁ δὲ ἀπεκρίθη· «Κύριε, ἀρχαῖον ὑπάρχει ἔθος, ὅταν τις τῶν μεγιστάνων καλῆται παρ' ὥραν ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, νὰ μὴ εἰσέρχεται μὲ χεῖρας κενάς. Ὅθεν παρέλαβον καὶ ἐγὼ τὸ δῶρον τοῦτο καὶ ἐκόμισα αὐτὸ οὐχὶ ὡς ἐμὸν ἀλλ' ἐκ τῶν σῶν τὰ σὰ προσφέρων».

Καὶ ἐπειδὴ ὁ σουλτάνος εἶπεν ὅτι δὲν ἔχει χρείαν χρημάτων καὶ ὅτι ἔτι πλείονα θέλει δωρήσει αὐτῷ, ἀλλ' ὑπὸ ἕνα ὅρον, ὅτι καὶ ἐκεῖνος θέλει τῷ δώσει τὴν πόλιν, ὁ Χαλὴλ ἐφοβήθη ἔτι μᾶλλον διότι ἤξευρεν ὅτι ἤρχισαν ἐπὶ τοσοῦτο νὰ διαθρυλῶνται αἱ μετὰ τῶν ἐν Βυζαντίῳ συνεννοήσεις αὐτοῦ καὶ τὰ δῶρα τὰ ὁποῖα ἐλάμβανεν, ὥστε οἱ ὁμόθρησκοι ἐπωνόμαζον αὐτὸν σκωπτικῶς «γκιαοὺρ ὀρταγί», ὅ ἐστι σύντροφος τῶν ἀπίστων. Συνελθὼν ὅμως ὁπωσοῦν «κύριε, ἀπεκρίθη πρὸς τὸν σουλτάνον, ὁ Θεὸς ὅστις ἔδωκεν εἰς χεῖράς σου τὸ πλεῖστον τῆς γῆς τῶν Ρωμαίων μέρος, αὐτὸς θέλει σοὶ δωρήσει καὶ τὴν πόλιν. Φρονῶ δὲ ὅτι δὲν θέλει διαφύγει ἐκ τῶν χειρῶν σου, καὶ σὺν Θεῷ καὶ τῷ κράτει σου ἐγώ τε καὶ πάντες οἱ δοῦλοί σου θέλομεν συναγωνισθῇ ἐπὶ τούτῳ οὐχὶ μόνον διὰ τῶν θησαυρῶν ἡμῶν ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος· περὶ τούτου ἔσο ἀμέριμνος». Διὰ τῶν τοιούτων λόγων καθησυχάσας πρὸς ὀλίγον ὁ σουλτάνος εἶπε πρὸς τὸν Χαλήλ· «βλέπεις αὐτὸ τὸ προσκεφάλαιον; δι' ὅλης τῆς νυκτὸς δὲν ἔπαυσα μεταφέρων αὐτὸ ἀπὸ τῆς μιᾶς γωνίας τοῦ κοιτῶνος εἰς τὴν ἄλλην καὶ ἀπὸ ταύτης εἰς ἑτέραν πάλιν, ἀνακλινόμενος καὶ ἐξεγειρόμενος, καὶ ὕπνος τοῖς ὀφθαλμοῖς μου οὐκ ἤρχετο. Σοὶ λέγω λοιπόν· μὴ δελεασθῇς δι' ἀργυρίου καὶ χρυσίου καὶ ἐκτραπῇς τοῦ σκοποῦ περὶ οὗ νῦν ἐλαλήσαμεν, ἀλλὰ σταθερῶς ἀγωνισθῶμεν πρὸς τοὺς Ρωμαίους καὶ θαρροῦντες Θεοῦ τῇ νεύσει καὶ τῇ εὐχῇ τοῦ προφήτου θέλομεν παραλάβει τὴν πόλιν. Ὕπαγε ἐν εἰρήνῃ». Καὶ τότε μὲν διέφυγε τὸν ἔσχατον κίνδυνον ὁ Χαλὴλ πασᾶς, μετὰ δὲ τὴν ἅλωσιν ὁ σουλτάνος βεβαιωθεὶς παρὰ τοῦ Νοταρᾶ περὶ τῶν προδοσιῶν του ἐθανάτωσεν αὐτὸν καὶ ἐδήμευσεν ἅπασαν τὴν περιουσίαν του συμποσωθεῖσαν εἰς 120.000 χρυσῶν, ἅτινα ἤθελον ἰσοδυναμεῖ σήμερον πρὸς 4 ἢ 5.000.000 δραχμῶν. Ὑπῆρξε δὲ ὁ Χαλὴλ πασᾶς δισέγγονος τοῦ τρίτου μεγάλου βεζίρου Χαϊρεδδὶν πασᾶ, τοῦ ἄλλως καλουμένου Καρᾶ Χαλὴλ Τσεντερελῆ, τοῦ ὁποίου καὶ ὁ υἱὸς Ἀλῆ πασᾶς, καὶ ὁ ἔγγονος Ἰβραῒμ πασᾶς, καὶ ὁ δισέγγονος διετέλεσαν ἀλλεπαλλήλως ὕπατοι τοῦ κράτους λειτουργοί [1]. Ἀλλὰ μετὰ τὸν φόνον τοῦ Χαλὴλ ἐπεκράτησε τὸ σύστημα, περὶ οὗ θέλομεν βραδύτερον ὁμιλήσει πλατύτερον, τοῦ προχειρισμοῦ εἰς τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο πάντοτε σχεδὸν χριστιανοπαίδων.

Ἐν τούτοις ἡ σκηνὴ τὴν ὁποίαν πρὸ ὀλίγου διεγράψαμεν δὲν ἐμαρτύρει μόνον τὰς ἀμφιβόλους σχέσεις αἵτινες ὑπῆρχον ἐν αὐταῖς ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας μεταξὺ τοῦ σουλτάνου καὶ τοῦ μεγάλου αὐτοῦ βεζίρου, ἀλλ' ἐνταὐτῷ καὶ τὴν ἀκοίμητον μέριμναν, ἣν δὲν ἔπαυσεν ἔχων τότε ὁ Μωάμεθ Β' πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἁλώσεως. Σκιαγραφήσας ἰδίᾳ χειρὶ τὴν περιοχὴν τῆς πόλεως κατεδείκνυεν εἰς τοὺς ἀξιωματικοὺς αὐτοῦ

[1] Ταῦτα ἀντιφάσκουσι πρὸς τὰ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν λεχθέντα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὅτι ὁ Ἀλῆ πασᾶς ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος μέγας βεζίρης, ὁ δὲ ***Χαϊρεδδὶν*** πασᾶς, περὶ οὗ ὁ λόγος ἐνταῦθα, εἶναι πατὴρ καὶ προκάτοχος τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ, δὲν ἦτο δὲ μέγας βεζίρης (σαδρ—αζὰμ=μέγιστος ἰθύντωρ (κατὰ λ. μέγα στῆθος) ὅπως τιτλοφορεῖται συνήθως ὁ μέγας βεζίρης) ἢ βεζὶρ-ουλ-αζὰμ=μέγας βεζίρης), ἀλλ' ἁπλῶς βεζίρης, ὅπως οἱ πρὸ αὐτοῦ, Ἀλαεδδὶν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Οὐρχὰν καὶ ὁ Σουλεϊμὰν πασᾶς ὁ πρεσβύτερος υἱὸς τοῦ Οὐρχάν, ὁ ἀποθανὼν πρὸ τοῦ πατρὸς καὶ μὴ βασιλεύσας.

ποῦ καὶ πῶς μέλλουσι νὰ τοποθετήσωσι τὰ πυροβόλα, ποῦ καὶ πῶς νὰ ἐνεργήσωσι τὰς κατορυγὰς καὶ εἰς ποῖα τείχη νὰ προσαγάγωσι τὰς κλίμακας. Συγχρόνως ἔδιδε διαταγὰς περὶ τοῦ ἀπαρτισμοῦ τοῦ στρατοῦ, περὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ συναθροίσεως τῶν ἐπιτηδείων πρὸς ἁπάσας τὰς πολιορκητικὰς ἐργασίας τεχνιτῶν, περὶ τῆς ἐν Καλλιπόλει κατασκευῆς. ἐπισκευῆς, ἐξαρτύσεως τοῦ στόλου εἰς ὃν ἔμελλε νὰ ἀνατεθῇ ἡ ἀπὸ θαλάσσης πολιορκία, Καὶ τούτων γενομένων ἐφρόντιζεν ἐνταῦτῷ ν' ἀπομονώσῃ καθ' ὁλοκληρίαν τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀπὸ τῶν ὀλίγων χωρῶν ὅσαι ὑπήγοντο ἔτι εἰς αὐτήν, ὅσῳ ὀλίγη πιθανότης καὶ ἂν ὑπῆρχεν ὅτι θέλει ἐπέλθει ἐκεῖθεν βοήθειά τις εἰς τὴν βασιλεύουσαν. Ἔτι ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου μηνὸς τοῦ 1452 διέταξε τὸν Τουραχὰν νὰ ἐμβάλῃ εἰς Πελοπόννησον ἐκ Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας μετὰ τῶν δύο αὐτοῦ υἱῶν Ἀχμὲτ καὶ Ὀμὲρ καὶ στρατοῦ πολυαρίθμου. Τὰ τείχη τοῦ Ἰσθμοῦ ἐκυριεύθησαν αὖθις μετὰ ἀγῶνα πεισματώδη, διότι λέγονται φονευθέντες ἐν αὐτῷ πολλοί, Ἕλληνές τε καὶ Μωαμεθανοί, πλειότεροι ὅμως Ἕλληνες, οἵτινες ἐπὶ τέλους καὶ εἰς φυγὴν ἐτράπησαν. Τότε ὁ Τουραχὰν εἰσῆλθεν ἐκ Κορίνθου εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χερσονήσου, πορευθεὶς μὲν διὰ Τεγέας καὶ Μαντινείας εἰς Μεσσηνίαν, αἰχμαλωτεύων δὲ τοὺς κατοίκους καὶ λεηλατῶν τὴν χώραν. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Νεοπολίχνης ἐπολιόρκησε τὴν Σιδηροπολίχνην, ἀλλ' ἐνταῦθα συνήντησε τοσοῦτο δεινὴν ἀντίστασιν ὥστε ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσῃ. Ἐν δὲ τῇ ἐπιστροφῇ ταύτῃ διὰ τῶν ὀρέων ἅτινα χωρίζουσι τὴν Μεσσηνίαν ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίας, διαμερισθέντος ἐξ ἀνάγκης τοῦ στρατοῦ, μία αὐτοῦ μοῖρα ὑπὸ τὸν Ἀχμὲτ προσεβλήθη ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τούτῳ σταλέντος παρὰ τῶν δεσποτῶν Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, Ματθαίου Ἀσσάν, ὅστις κατατροπώσας τοὺς πολεμίους συνέλαβε τὸν Ἀχμὲτ καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν αἰχμάλωτον εἰς Σπάρτην· ὥστε ἀπεδείχθη αὖθις ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους οἱ Πελοποννήσιοι, ὁσάκις δὲν ἐδιχονόουν, ἐμάχοντο οὐ μόνον γενναίως ἀλλὰ καὶ εὐδοκίμως, ὅπως πρὸ ἑξαετίας ἐν τῇ τῶν Πατρῶν ἀκροπόλει. Οὐδὲν ἧττον ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἐπιτραπείσης εἰς τὸν Τουραχὰν ἐντολῆς ἐπέτυχε, διότι οἱ ἀδελφοὶ τοῦ βασιλέως, μετὰ τὰς ζημίας τὰς ὁποίας ὑπέστησαν καὶ τὸν ἀείποτε ἐπικρεμάμενον κίνδυνον νέας ἐπιδρομῆς, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πέμψωσιν ἐπικουρίαν τινὰ εἰς Κωνσταντινούπολιν, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἦσαν ποτὲ διατεθειμένοι νὰ πράξωσι τοῦτο. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν δὲ τοῦ Φεβρουαρίου μηνὸς 1453 ὁ σουλτάνος, συμπληρώσας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὰς παρασκευὰς αὐτοῦ, προεξέπεμψεν ἐξ Ἀδριανουπόλεως πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ πυροβολικὸν καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ μέγα ἐκεῖνο πυροβόλον, ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν σώματος στρατιωτικοῦ, τοῦ ὁποίου ὁ ἀρχηγὸς Καρατζᾶ πασᾶς διετάχθη νὰ κυριεύσῃ ἐν τῷ μεταξὺ δι' ἑνὸς ἀποσπάσματος πάντα ὅσα περὶ τὴν βασιλεύουσαν κατεῖχεν ἔτι ὁ Κωνσταντῖνος. Ὅθεν κατελήφθησαν τότε εἴτε διὰ παραδόσεως εἴτε μετὰ μικράν τινα ἀντίστασιν ἡ Μεσημβρία, ἡ Ἀγχίαλος, ὁ Βίζων, ὁ πύργος τοῦ ἁγίου Στεφάνου καὶ οἱ λοιποὶ εἰς τὰ περίχωρα πύργοι. Μόνη ἡ Σηλυβρία ἐπέμεινεν ἀμυνομένη. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἠμπόδισε τὸν Καρατζᾶ πασᾶν (¹) νὰ ἀποκλείσῃ πανταχόθεν ἀπὸ τῆς ξηρᾶς τὴν Κωνσταντινούπολιν, περὶ τὴν ὁποίαν ἄλλως τε πρὸ μηνῶν κατεσκήνουν τρία τουρκικὰ σώματα διακωλύοντα δι' ὅλου τοῦ χειμῶνος πᾶσαν τῶν κατοίκων τῆς πόλεως πολεμικὴν ἔξοδον. Ὅθεν καθ' ὅλον τοῦτο τὸ διάστημα οὐδὲν λόγου ἄξιον ἠδυνήθησαν οὗτοι νὰ διαπράξωσι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος. Μόνον δὲ διὰ θαλάσσης ἐπεχείρησαν διὰ τοῦ μικροῦ αὐτῶν στολίσκου ἐπιδρομάς τινας εἰς τὰ τῆς Ἀσίας παράλια λεηλατοῦντες τὰ μέχρι τῆς Κυζίκου περὶ τὸν αἰγιαλὸν κείμενα χωρία τῶν Τούρκων καὶ συλλαμβάνοντες αἰχμαλώτους, ὧν ἄλλους μὲν ἔσφαζον, ἄλλους δὲ ἄγοντες εἰς Κωνσταντινού-

(¹) Καραδζᾶ βέυ. οὐχὶ Καραδζᾶ πασᾶ.

πολιν ἀπεμπόλουν. Τελευταῖον ὁ σουλτάνος μαθὼν περὶ τὰ τέλη Μαρτίου ὅτι τὸ πυροβολικὸν καὶ αὐτὸ τὸ μέγα πυροβόλον ἐπλησίασαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀνεχώρησε τῇ 23 τοῦ μηνὸς ἐξ Ἀδριανουπόλεως μετὰ σύμπαντος τοῦ ἐπιλοίπου στρατοῦ, τῇ δὲ 5 Ἀπριλίου τὸ πρωὶ ἐστρατοπεύδευσεν εἰς ἀπόστασιν δύο καὶ ἡμίσεος μιλίων.

Τὸ μέγα τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως

(Ἡ εἰκὼν δεικνύει μέρος τοῦ τείχους ἀξιολόγως διατηρούμενον. Φαίνονται τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὸ ἐξωτερικὸν τεῖχος, ἡ τάφρος καὶ τὸ τρίτον τεῖχος ἢ παρατείχιον, ὅπερ στερεῖται ἤδη τῶν ἐπάλξεων αὐτοῦ)

Τὴν ἐπιοῦσαν ἡμέραν, Παρασκευήν (¹), ἤτοι τὴν ἱερὰν παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς ἡμέραν, προήλασεν αὖθις ὁ στρατὸς μέχρις ἑνὸς μιλίου, καί, τελεσθείσης τῆς προσευχῆς, προεκηρύχθη ἡ ἔναρξις τῆς πολιορκίας καὶ ὡρίσθη ἡ κατὰ μέρος περὶ τὰ τείχη κατάταξις τῶν διαφόρων στρατιωτικῶν σωμάτων. Ἀλλὰ τοῦ πυροβολικοῦ ἡ τοποθέτησις δὲν συνεπληρώθη εἰμὴ τῇ 11 Ἀπριλίου. Μόλις δὲ τῇ 12 περὶ τὴν μίαν ὥραν μ. μ. ἀφίκετο ἐκ Καλλιπόλεως ὁ ὀθωμανικὸς στόλος (²).

Περὶ τῆς ὅλης δυνάμεως ἣν ὁ Μωάμεθ Β΄ ἐπήγαγεν ἀπὸ ξηρᾶς περὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν διαφωνοῦσι παραδόξως πᾶσαι σχεδὸν αἱ μαρτυρίαι. Ὁ μὲν μωαμεθανὸς Χειρουλλὰχ ἐφένδης λέγει αὐτὴν συγκροτηθεῖσαν ἐκ μόνον 80 000 πραγματικῶν στρα-

(¹) Τῇ Παρασκευῇ τῆς Διακαινησίμου, τῆς ἑβδομάδος τοῦ Πάσχα, συμπεσούσης τῷ ἔτει ἐκείνῳ πρὸς τὴν 6 Ἀπριλίου.

(²) Τὸν ἀκριβέστατον ἀριθμὸν δίδει πιθανώτατα ὁ Ἐβλιὰ ἐφέντης (ἰδ. κατωτ.) ἀναβιβάζων τὸν ὀθωμανικὸν στρατὸν εἰς 180 χιλ. ἀνδρῶν.

τιωτῶν, ὁ δὲ Χαλκοκονδύλης ἀναβιβάζει τὸ ποσὸν εἰς 400.000 καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἄκρων ὁ μὲν Λεονάρδος ὁ χῖος καὶ ὁ Κριτόβουλος ἀναφέρουσιν ὑπὲρ τὰς 300.000, ὁ δὲ Ζορζῆς Δολφῖνος 300.000, ὧν ἱππεῖς ἦσαν πλείονες τῶν πεζῶν, ὁ δὲ Δούκας 265.000, ὁ δὲ Φραντζῆς 258.000, ὁ δὲ Βάρβαρος 160.000. Πολλοὶ ὑπάρχουσι λόγοι δι' οὓς ἀδύνατος σχεδὸν ἀποβαίνει ὁ ἀκριβὴς ὁπωσοῦν προσδιορισμὸς τῆς δυνάμεως ταύτης. Καὶ πρῶτον ἡ δυσκολία τοῦ νὰ διακριθῶσιν οἱ πραγματικοὶ στρατιῶται ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων, ἐν στρατῷ τοῦ ὁποίου τὸ μέγιστον μέρος συνέκειτο ἐξ ἀτάκτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἠδύναντο νὰ περιληφθῶσιν ἢ νὰ μὴ περιληφθῶσι καὶ οὐκ ὀλίγοι ἐκ τῶν ἀνδρῶν ὅσοι παρηκολούθουν ὑπὸ ἄλλας ἰδιότητας. Τοιοῦτοι δὲ ἦσαν πολλοὶ καὶ ποικίλοι καὶ ἰδίως πρῶτον μὲν οἱ πολυάριθμοι καὶ παντοειδεῖς ὑπηρέται τῶν πασάδων καὶ τῶν ἄλλων κατωτέρων ἀξιωματικῶν, ὑπηρέται μετέχοντες ἐκ διαλειμμάτων τοὐλάχιστον καί τινων πολεμικῶν πράξεων, δεύτερον δὲ οἱ οὐδὲν ἧττον πολυάριθμοι ἰμάμαι, μολλάδες καὶ δερβίσαι, οἵτινες συνέρρευσαν εἰς τὸ στρατόπεδον ἐκεῖνο τὸ προωρισμένον νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν εὐχὴν ἣν πρὸ 800 ἐνιαυτῶν δὲν ἔπαυσε τρέφων ὁ μωαμεθανισμός· ἄνδρες ἱερωμένοι μέν, ὧν ὅμως πολλοὶ πιθανώτατα ἀνεμιγνύοντο εἰς τὸν ἀγῶνα, ἵνα ἐξάπτωσι τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν θρησκοληψίαν τῶν στρατιωτῶν καὶ ἵνα μὴ μείνωσιν ἀμέτοχοι τῆς ὑπὸ τῆς νίκης ἐπαγγελλομένης πλουσίας λείας. Ὅθεν τὸ καθ' ἡμᾶς, μὴ ἐπιχειροῦντες διακρίσεις καὶ ὑπολογισμοὺς αὐθαιρέτους, ἀρκούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν, συμφώνως τῇ γνώμῃ τοῦ Μορτμαννοῦ (τοῦ νεωτέρου ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων ἱστορικῶν τῆς ἁλώσεως) ὅτι, ἀναλογιζομένης τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐκτάσεως τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους καὶ τῆς ἀνάγκης εἰς ἣν εὑρίσκετο ὁ Μωάμεθ Β' νὰ διατηρῇ ἱκανήν τινα στρατιὰν εἰς Θεσσαλίαν καὶ μικρὰν Ἀσίαν, ὁ πιθανώτερος τῶν προπαρατεθέντων ἀριθμῶν εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Βαρβάρου ἀναφερόμενος, ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὅτι ἡ ὅλη ἐξ ἐπαγγέλματος ὑπηρετοῦσα στρατιωτικὴ δύναμις, τακτικὴ καὶ ἄτακτος (ἐξαιρέσει τῶν ὑπηρετῶν καὶ τῶν ἱερωμένων), ἡ τότε περὶ τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ ξηρᾶς στρατοπεδεύσασα, δὲν ἦτο ἀνωτέρα τῶν 160.000 περίπου ἀνδρῶν.

Ὁ σουλτάνος ἔστησε τὸ στρατήγιον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ καλουμένου νῦν **Μαλτεπέ**, ὀχυρώσας αὐτὸ δι' ὀρυκτῶν χαρακωμάτων καὶ ξυλίνων περισταυρωμάτων, περιστοιχισθεὶς δ' ἐνταῦθα ὑπὸ τῆς κρατίστης τοῦ ὅλου στρατοῦ μοίρας, ἤτοι τῶν γενιτσάρων, συμποσουμένων εἰς 15.000 ἀνδρῶν. Δεξιᾷ τοῦ στρατηγίου ἀπὸ τοῦ Μαλτεπὲ μέχρι τῆς Προποντίδος ἔπηξε τὰς σκηνὰς αὐτοῦ ὁ ἀνατολικὸς στρατός· ἀριστερᾷ δέ, ἀπὸ τοῦ Μαλτεπὲ μέχρι τῶν παραλίων τοῦ Κερατίου κόλπου, παρετάχθη ὁ στρατὸς ὁ εὐρωπαϊκός· Ὄπισθεν τοῦ στρατηγίου ἐσκήνωσεν ἀξιόλογος τοῦ στρατοῦ μοῖρα ὡς ἐπιφυλακή· ὁ δὲ κηδεστὴς τοῦ σουλτάνου Ζαγανὸς (¹) πασᾶς κατέλαβε δι' ἑτέρας μοίρας τὰ ἐπέκεινα τοῦ Κερατίου κόλπου ὑψώματα, ὄπισθεν τοῦ Γαλατᾶ καὶ τοῦ Κασσὶμ πασᾶ, ἤτοι τὰ ὑψώματα ἐπὶ τῶν ὁποίων κεῖται σήμερον τὸ τότε ἄκτιστον ἔτι Σταυροδρόμιον. Καθ' ὅλην ταύτην τὴν περιφέρειαν ἐστήθησαν 14 πυροβολοστάσια· ἀλλὰ παρεκτὸς τούτων ὁ σουλτάνος ἔταξεν ἀπέναντι διαφόρων καιρίων τοῦ τείχους μερῶν δώδεκα μεγαλύτερα πυροβόλα, ἐξ ὧν τὸ μέγιστον πάντων, τὸ ἤδη προμνημονευθέν, μετὰ δύο ἑτέρων ἐτέθησαν ἐν αὐτῷ τῷ στρατηγίῳ. Διὰ βολῆς τοῦ μεγάλου ἐκείνου πυροβόλου ἐδίδετο καθ' ἑκάστην πρωίαν τὸ σύνθημα τῆς ἐπιθέσεως· ἀλλὰ πρὸς γέμισιν αὐτῶν ἀπῃτοῦντο ὧραι δύο, ὥστε

(¹) Ὁ Ζαγανὸς ἦτο γυναικάδελφος τοῦ Μεχμέτ· κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον οἱ ὀθωμανοὶ ἡγεμόνες ἐνυμφεύοντο ἔτι μετὰ νεανίδων γνωστῶν ὀθωμανικῶν οἴκων. Ἔπειτα ἐπεκράτησεν ἔθος ὁ σουλτάνος νὰ νυμφεύηται μόνον ἀργυρωνήτους δούλας ἀγνώστων γονέων.

δι' ὅλης τῆς ἡμέρας δὲν ἠδύνατο νὰ πυροβολήσῃ εἰμὴ ἑπτάκις μόνον. Καί, ὅτε μὲν κατὰ πρῶτον ἀντήχησε, φόβος καὶ τρόμος κατέλαβε τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει, μετ' ὀλίγον ὅμως ἀπεδείχθη ὅτι αἱ προσδοκίαι τὰς ὁποίας ὁ σουλτάνος συνέλαβεν ἐκ τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ ὑπῆρξαν ὁπωσοῦν ὑπερβολικαί. Μετὰ βραχεῖαν χρῆσιν ὁ κολοσσὸς διερράγη, φονεύσας πολλοὺς καὶ σὺν τοῖς ἄλλοις αὐτὸν τὸν Ὀρβανόν. Οὐδὲν ἧττον ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ κατασκευασθῇ ἕτερον ὅμοιον· καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἐδόθησαν ἄδηλον ὑπὸ τίνων ὁδηγίαι περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν τὸ πυροβόλον τοῦτο ἠδύνατο νὰ προφυλαχθῇ ἀπὸ νέας καταστροφῆς. Μεθ' ἑκάστην βολὴν ἐσκεπάζετο μὲν πάραυτα διὰ μαλλίνων ὑφασμάτων, ἐνεχέετο δ' ἐν αὐτῷ ἔλαιον. Καὶ πάλιν ὅμως δὲν ἤθελεν ἀποβῆ τόσον ὀλέθριον εἰς τὰ τείχη τῆς πόλεως, ἐὰν οἱ Τοῦρκοι δὲν καθωδηγοῦντο περὶ τὴν ἐπιτηδειοτέραν αὐτοῦ χρῆσιν ὑπὸ χριστιανοῦ τινος, ὡς μὴ ὤφελε, καί, τὸ παραδοξότερον, πολεμίου εἰς αὐτοὺς χριστιανοῦ. Τῳόντι διαρκούσης τῆς πολιορκίας παρέστη εἰς τὸ στρατόπεδον πρέσβυς τοῦ Οὐνυάδου ἐντολὴν ἔχων νὰ διαλύσῃ τὰς πρὸ ἡμιολίου ἔτους συνομολογηθείσας τριετεῖς σπονδάς, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι περιελθούσης τῆς κυβερνήσεως εἰς τὸν νέον Βλαδισλάον, ὁ Οὐνυάδης δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐγγυηθῇ τὴν τήρησιν τῶν προηγουμένων ὑποχρεώσεων. Ὁ πρέσβυς λοιπὸν οὗτος ἰδὼν τὸ μέγα πυροβόλον πάντοτε ἐπὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον σκοπεῦον ἔσκωψε τὰ γινόμενα, εἰπὼν πρὸς τὸν σουλτάνον ὅτι πρέπει μετὰ τὴν πρώτην βολὴν νὰ διευθύνῃ τὸ πυροβόλον εἰς ἕτερον σημεῖον ἀπέχον τοῦ πρώτου κατὰ πέντε ἢ ἓξ ὀργυιάς, ἔπειτα δέ, ἀφοῦ προσβληθῶσι τὰ δύο ταῦτα ἄκρα, νὰ ρίψῃ βολὴν τρίτην εἰς τοιοῦτον τρόπον ὥστε αἱ τρεῖς βολαὶ νὰ εὑρεθῶσι εἰς τριγώνου σχῆμα, καὶ τότε, προσέθηκε, θέλεις ἰδεῖ πῶς καταπίπτουσι τὰ τείχη. Ταύτην δὲ ἀκολουθήσας τὴν συμβουλὴν ἐπέτυχεν ὁ σουλτάνος ἐπὶ τέλους τοῦ σκοπουμένου.

Ἀλλ' ἵνα συμπληρώσωμεν τὸν σιδηροῦν κρίκον ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιέσφιγξεν οὗτος τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀνάγκη νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ καὶ περὶ τοῦ στόλου. Αἱ περὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰδήσεις εἶναι ἐπίσης ἀντιφατικαὶ ὅσον καὶ αἱ περὶ τῆς τοῦ στρατοῦ δυνάμεως. Ἐνῷ αἱ ἑλληνικαὶ καὶ αἱ τουρκικαὶ μαρτυρίαι ἀναβιβάζουσι τὰ πλοῖα εἰς 400 περίπου, ἐξ ὧν ὅμως ὑπὲρ τὰ 300 λέγονται φορτηγά, ὁ δὲ Κριτόβουλος ἔτι ὑπερβολικώτερον λέγει μόνας τὰς πολεμικὰς νῆας συμποσωθείσας εἰς τριακοσίας καὶ πεντήκοντα («ἄνευ μέντοι τῶν σκευαγωγῶν καὶ τῶν κατ' ἄλλην τινὰ χρείαν ἢ ἐμπορίαν ἀφικνουμένων»), ὁ συνήθως ἀκριβέστερος τῶν πραγμάτων μάρτυς Βάρβαρος ἀναφέρει ἐν ὅλοις μόνον 145 πλοῖα, ἐξ ὧν 12 ἐντελῶς ὡπλισμένας γαλέρας, 70 ἕως 80 μεγάλας **φούστας** (1), 20 ἕως 25 ***παρανδαρίας*** καὶ τὰ λοιπὰ ***βριγαντίνια***· πρὸς τοῦτον δὲ συμφωνεῖ καὶ ὁ Πούσκουλος ἀριθμῶν περὶ τὰ 170 περίπου πλοῖα ἐν ὅλοις. Ὁποῖά τινα ἦσαν τὰ πλοῖα ἐκεῖνα, καὶ ἰδίως τὰ καλούμενα **φοῦσται** καὶ ***παρανδαρίαι***, δὲν ἀναλαμβάνομεν νὰ ἐξηγήσωμεν· τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι τὸ μέγιστον ἐξ αὐτῶν εἶχε, κατὰ Βάρβαρον, 300 μόνον τόννων χωρητικότητα καὶ προσῆλθεν ἐκ Σινώπης κομίζον λιθίνας σφαίρας, ξυλείαν καὶ ἄλλα πολεμεφόδια. Ὁπωσδήποτε ὁ στόλος οὗτος ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ὁπωσοῦν ἀξία λόγου ναυτικὴ δύναμις, ἣν παρέταξαν οἱ Ὀσμανίδαι καὶ ἐναυαρχεῖτο ὑπὸ τοῦ βουλγάρου ἀρνησιθρήσκου Μπαλτᾶ Ὀγλοὺ Σουλεϊμάμπεϋ. Διατρίψας δὲ

(1) *Φοῦστα* (ἰταλ. fusta ἐκ τοῦ λατ. fustis=ξύλον· πρβλ. ἑλλην. κᾶλον=ξύλον καὶ πλοῖον) ἐκαλεῖτο ναῦς διήρης συνήθως καταδρομική (πειρατική). *Παρανδαρίαι* (ἰταλ. parandaria) ἦσαν κατὰ Δουκάγγιον πλοῖα μεγάλα συνήθως φορτηγά, ἐπιδεικτικὰ κατὰ τὰς περιστάσεις καὶ ἐξοπλίσεως διὰ κανονίων. *Βριγαντίνια* (ἰταλ. brigantina) ἦσαν μικρὰ μονήρη πλοῖα ὅμοια πρὸς γαλέρας (τὰ νῦν βρίκια).

ἐπί τινα χρόνον παρὰ τὴν ἀσιανὴν παραλίαν ἦλθεν ἔπειτα καὶ ἠγκυροβόλησεν εἰς Βεσίκτασι (τὸ τότε λεγόμενον Διπλοκιόνιον) [1], ἐπιτηρῶν ἐκεῖθεν ἔνθεν μὲν τὴν Προποντίδα, δι' ἧς ἠδύναντο νὰ ἔλθωσιν ἐπικουρίαι εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἔνθεν δὲ τὸν Κεράτιον κόλπον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐναυλόχει ὁ ἑλληνικὸς στόλος, τεθωρακισμένος ὑπὸ τῆς ἁλύσεως ἐκείνης, ἥτις ἐθραύσθη μὲν ὑπὸ τῶν σταυροφόρων πρὸ 250 ἐτῶν (Κεφ. Ζ' βιβλ. ΙΒ' τοῦ Δ' τόμου) ἀλλὰ πρὸ 8 ἑκατονταετηρίδων εἶχε διακωλύσει τὴν εἴσοδον τῶν Ἀράβων ἐπὶ τῶν τότε ὑπ' αὐτῶν γενομένων δύο πολιορκιῶν (Κεφ. ΣΤ' βιβλ. Θ' τοῦ Γ' τόμου) [2].

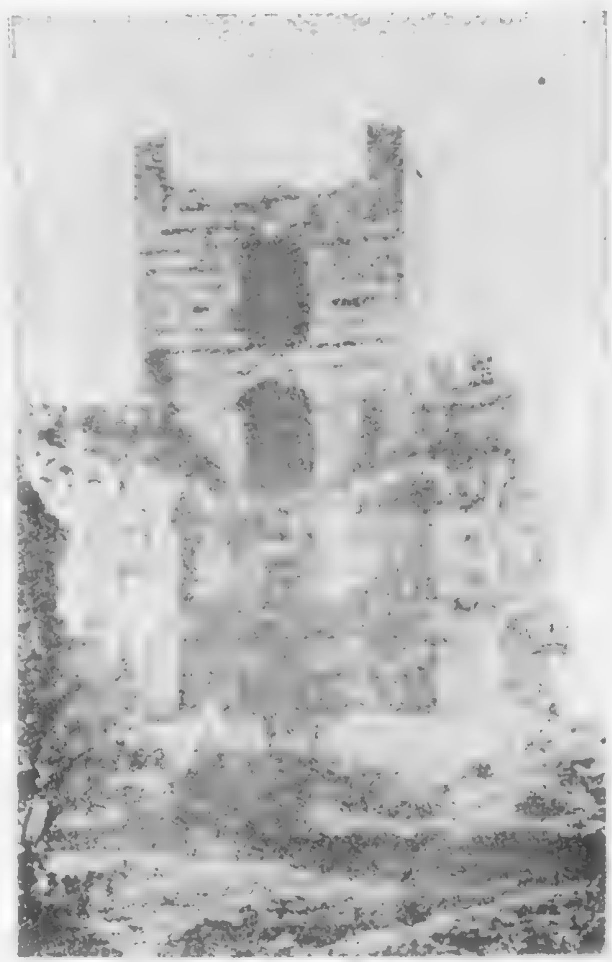
Ὁποῖα δὲ καὶ ὁπόσα ἆρά γε ἦσαν τὰ ὀχυρώματα, τὰ στρατεύματα, τὰ ὅπλα καὶ τὰ πλοῖα ὅσα ὁ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἠδυνήθη ν' ἀντιτάξῃ εἰς τὴν ἁπανταχόθεν περιζώσασαν αὐτὸν πεζικὴν ἐκείνην καὶ ναυτικὴν στρατιάν; Τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μάλιστα τὰ χερσαῖα τείχη ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι τῶν Βλαχερνῶν, ἠδύναντο νὰ λογισθῶσιν ὡς πρὸς τοὺς χρόνους ἐκείνους ἰσχυρότατα. Ἦσαν δὲ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος διπλᾶ. Καὶ τὸ μὲν ἐνδότερον, παρατεινόμενον ἀδιακόπως καθ' ὅλον τὸ ἀπὸ τῆς Προποντίδος μέχρι τοῦ Κερατίου κόλπου διάστημα, κατωχυροῦτο δι' 112 πύργων. Τὸ δὲ ἐξώτερον, χαμηλότερον ὂν κατά τι τοῦ πρώτου ἀλλὰ δι' ἰσαρίθμων σχεδὸν πύργων κατησφαλισμένον, διεκόπτετο μεταξὺ τοῦ παλατίου τοῦ Ἑβδόμου καὶ τοῦ Ἐγρὶ Καποῦ καὶ ἔπειτα ὑψοῦτο αὖθις μέχρι τῆς τοῦ Κερατίου κόλπου παραλίας. Τελευταῖον πρὸ τοῦ ἐξωτέρου τούτου τείχους ὑπῆρχεν ὠρυγμένη ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίο μέχρι τοῦ παλατίου τοῦ Ἑβδόμου τάφρος ἔχουσα πλάτος μὲν 42 ποδῶν, βάθος δὲ 12 ἕως 15· τῆς δὲ τάφρου ταύτης στερεῶς ἐκτισμένης κατ' ἀμφοτέρας αὐτῆς τὰς πλευράς, ἡ πρὸς τὴν πόλιν ὄχθη ἦτο καθ' ἕνα ἢ δύο πόδας ὑψηλοτέρα τῆς πρὸς τὸ πεδίον ἐξωτερικῆς ὄχθης. Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ ἀσθενέστερον μέρος τῶν χερσαίων τειχῶν ἦτο τὸ μεταξὺ τοῦ παλατίου τοῦ Ἑβδόμου καὶ τοῦ Ἐγρὶ Καποῦ διάστημα, ὅπου οὔτε δεύτερον τεῖχος ὑπῆρχεν οὔτε τάφρος. Πλὴν τούτου ὁ χῶρος ἐκεῖνος εἶχε καὶ ἕτερον ἐλάττωμα, ὅτι ἔκειτο αὐτόθι πρὸ τῆς πόλεως λόφος ἐξ οὗ οἱ πολέμιοι ἠδύναντο νὰ προσβάλλωσι τοὺς ἀμυνομένους. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύσῃ μέχρι τινὸς τὴν ἀσθένειαν ταύτην ἀναθεὶς εἰς τὸν ἐνετὸν πλοίαρχον Ἀλοΐσιον Διέδον νὰ ὀρύξῃ αὐτόθι διὰ τῶν πληρωμάτων αὐτοῦ τάφρον· ὁ δέ, ἀρξάμενος τοῦ ἔργου τῇ 14 Μαρτίου καὶ μετὰ ζήλου ἐπιδιώξας, συνεπλήρωσεν αὐτὸ τῇ 31, καθ' ἣν ἡμέραν, ἐπειδὴ ἐπλησίαζεν ἤδη ὁ τουρκικὸς στρατός, αὐτὸς ὁ βασιλεὺς κατέλαβε τὸν προκείμενον λόφον, ἵνα μὴ ἀπόσπασμά τι τῶν πολεμίων ἐπελθὸν ἐνοχλήσῃ τοὺς ἐργαζομένους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ αἱ δύο ἕτεραι πλευραὶ τοῦ τριγώνου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιελαμβάνετο ἡ Κωνσταντινούπολις, ἤτοι ἡ ἀπὸ τοῦ Ἑπταπυργίου μέχρι τῆς Ἀκροπόλεως (Σαράι Μπουρνοῦ) καὶ ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τῆς ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου τρίτης γωνίας, δὲν εἶχον εἰμὴ ἓν μόνον τεῖχος, πυργοφόρον μὲν ὡσαύτως ἄνευ ὅμως τάφρου. Ἀλλ' ἀπὸ μὲν τῆς Προποντίδος

---

(1) *Διπλοκιόνιον* λέγεται παρὰ Κριτοβούλῳ.. καὶ Διπλοῦς Κίων. Ὁ ὅρμος τοῦ Διπλοκιονίου εἶναι ὁ τῆς πάλαι *Φιδαλίας* καλουμένης (Φιδαλία εἶναι ὄνομα ἀρχαιότατον ὅσον καὶ τὰ Βόσπορος καὶ Βύζας, γνωστὰ ἐν τοῖς περὶ Βύζαντος καὶ Βυζαντίου μύθοις).

(2) Ἔτι τῆς πρώτης μόνον πολιορκίας (672-679). Διότι κατὰ τὴν δευτέραν πολιορκίαν (717), ὡς ἐρρήθη ἐν οἰκείῳ τόπῳ, ὁ βασιλεὺς Λέων Γ' ἐπίτηδες ἦρε τὴν ἅλυσιν, ἵνα ἑλκύσῃ εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον τὸν πολυπληθῆ ἀραβικὸν στόλον καὶ κατακαύσῃ αὐτόν. Κατὰ τὴν ὑπὸ Θωμᾶ τοῦ καππαδόκου πολιορκίαν (822) φαίνεται ὅτι ὁ στόλος τοῦ Θωμᾶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόλπον. Κατὰ τὸν Λεονάρδον τὸν χῖον τῶν Ἑλλήνων πολεμιστῶν ὁ ἀριθμὸς δὲν ὑπερέβαινε τὰς ἓξ χιλιάδας, ὁ τῶν Βενετῶν δὲ καὶ Γενουαίων τοῦ Πέραν καὶ τῶν ἄλλων ἐξ Εὐρώπης ἐλθόντων ἀνήρχετο εἰς τρεῖς χιλιάδας.

ἡ ἐπίθεσις ἦτο διὰ ποικίλους λόγους ἐντελῶς ἀπίθανος, καὶ οὐδ᾽ ἐγένετο τῷόντι τοιαύτη, ἀπὸ δὲ τοῦ Κερατίου κόλπου δὲν ἠδύναντο οἱ πολέμιοι νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἔφοδον εἰμὴ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ στόλου. Τὸ δεινότερον ἐλάττωμα τῆς ἀμύνης ἦτο ὅτι τὰ ἀπέραντα ἐκεῖνα τείχη ἀπήτουν στρατὸν πολυάριθμον ἵνα φρουρηθῶσι, στρατὸς δὲ τοιοῦτος δὲν ὑπῆρχεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Εἴδομεν τὰς ἔξωθεν ἐλθούσας ἐπικουρίας αἵτινες δὲν ὑπερέβαινον τοὺς δισχιλίους περίπου ἄνδρας. Ἡ δὲ ἰθαγενὴς δύναμις, ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἠριθμοῦντο τότε οὐχὶ πλειότεροι τῶν 70 ἢ 80 χιλιάδων ψυχῶν, ἠδύνατο βεβαίως νὰ συμποσωθῇ εἰς 14 ἕως 15 χιλιάδας ἀνδρῶν. Ἀλλὰ πολλοὶ μὲν τῶν κατοίκων ὑπολαμβάνοντες πεπρωμένην τὴν ἅλωσιν ἐνόμιζον περιττὸν νὰ ἀγωνισθῶσιν, οὐδαμοῦ δὲ καὶ οὐδέποτε ἅπαντες οἱ ἄνδρες κατατάσσονται εἰς τὸν ἐν ἐνεργείᾳ στρατόν. Ἐν ταῖς παραμοναῖς τῆς πολιορκίας ὁ Κωνσταντῖνος διέταξε τοὺς δημάρχους νὰ καταγράψωσιν ἀκριβῶς ἕκαστος πόσοι εἶναι οἱ ἄνδρες οἱ κατὰ πᾶσαν δημαρχίαν δυνάμενοι καὶ προαιρούμενοι νὰ ὑπηρετήσωσι στρατιωτικῶς κοσμικοί τε καὶ μοναχοί· ὅτε δὲ ὑποβληθέντων τῶν καταλόγων παρέδωκεν αὐτοὺς εἰς τὸν Φραντζῆν ἵνα ἐξαγάγῃ καὶ διακοινώσῃ αὐτῷ ἀπορρήτως τὸ συναγόμενον, ὁ πιστὸς ἐκεῖνος λειτουργὸς μετὰ λύπης βαθείας παρέστησεν εἰς τὸν βασιλέα ὅτι οἱ καταγραφέντες δὲν ὑπερβαίνουσι τοὺς τετρακισχιλίους ἐννεακοσίους ἑβδομήκοντα τρεῖς ἄνδρας. Ὥστε τὸ σύνολον τοῦ στρατοῦ ὅστις ἔμελλε νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν προδιαγραφεῖσαν μακροτάτην τῶν τειχῶν σειρὰν μόλις συνεποσοῦντο εἰς ἑπτακισχιλίους ἄνδρας, περιλαμβανομένων καὶ τῶν ξένων.

Ὁ παρὰ τὴν Προποντίδα μαρμάρινος πύργος τοῦ μεγάλου τείχους

Ἐκ τούτων τρισχίλιοι, ἐν οἷς 500 Γενουαῖοι, ἐτάχθησαν περὶ τὴν πύλην τοῦ Ῥωμανοῦ, ἥτις ἦτο ἡ μᾶλλον κινδυνεύουσα τῶν θέσεων, διότι ἔκειτο ἀντικρὺ τοῦ στρατηγίου τοῦ Μωάμεθ Β´ καὶ κατ᾽ αὐτῆς διηυθύνετο τὸ μέγιστον τῶν τουρκικῶν πυροβό-

λων, ἐξ οὗ καὶ φέρει τὸ μέχρι τῆς σήμερον ἐν χρήσει παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς ὄνομα Τὸπ Καποῦ (1). Ἐκεῖ τῇ 6 Ἀπριλίου, καθ' ἣν ἡμέραν ὁ σουλτάνος στήσας τὸ στρατήγιον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Μαλτεπὲ ἀνήγγειλε τὴν ἔναρξιν τῆς πολιορκίας, ἐπορεύθη καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἐκ τῶν βασιλείων αὐτοῦ καὶ παρέμεινε μέχρι τέλους ἀγωνιζόμενος· ἐκεῖ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἠρίστευσεν ὁ γενουαῖος Ἰωάννης Ἰουστινιανός, καὶ ἐκεῖ ἐνεκαρτέρησε παρὰ τῷ βασιλεῖ δι' ὅλης τῆς πολιορκίας ὁ συγγενὴς αὐτοῦ Δὸν Φραγκῖσκος ὁ Τοληντινός. Παρακολουθοῦντες δὲ τὰ τείχη δεξιᾷ τῆς τοῦ Ρωμανοῦ πύλης ἐκ τῆς πόλεως καὶ φθάσαντες περὶ τὴν τότε Χαρσίαν πύλην καλουμένην, νῦν δὲ πεφραγμένην, ἐκεῖ ὅπου ἵσταται ὁ πύργος ὁ σήμερον καλούμενος Σουλοῦ κουλέ, εὑρίσκομεν τεταγμένον τὸν Θεόδωρον Καρυστηνόν, ἄνδρα γενναῖον καὶ τοξότην δεξιώτατον. Τὴν ἑπομένην πύλην Ἐδιρνὲ Καποῦ (Πολύανδρον ἢ Μυρίανδρον) κατεῖχον οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ Βροζάρδοι, Παῦλος, Ἀντώνιος καὶ Τρωίλος. Τὸ παλάτιον τοῦ Ἑβδόμου καὶ τὰ παρακείμενα ὀχυρώματα ἐπετράπησαν εἰς τὸν ἑνετὸν βάιλον Ἱερώνυμον Μινότον, ἔχοντα παρ' ἑαυτῷ τοὺς πλείστους τῶν ἑνετῶν ἐμπόρων, ὅσοι ὑπηρέτησαν ἐν τῇ ἀμύνῃ τῆς πόλεως. Κατόπιν ἤρχετο τὸ μονότειχον μέρος τοῦ περιβόλου, τὸ ὁποῖον πρὸς τούτοις ἠδύνατο νὰ προσβληθῇ καὶ ἀπὸ τοῦ ὑπερκειμένου τῆς πόλεως λόφου· ἐπειδὴ δὲ πιθανώτατον ἦτο ὅτι πρὸς τοῦτο τὸ μέρος ἤθελον οἱ πολέμιοι διευθύνει τὰς ὑπονόμους αὐτῶν, ἀνετέθη τοῦτο εἰς τὸν γερμανὸν Ἰωάννην Γράντ, ἐπιτήδειον ὄντα μηχανικόν. Εἰς τὴν ἀρκτικὴν τοῦ τριγώνου ἄκραν, ἀπὸ τοῦ Κυνηγίου μέχρι τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Δημητρίου, ἤτοι εἰς τὸ τμῆμα τῶν Βλαχερνῶν, τὸ παρακείμενον εἰς τὸ Εἰούμπ, ἵστατο ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος μετὰ τῶν 200 αὐτοῦ Ρωμαίων καὶ Χίων. Ἀπὸ δὲ τῆς Ξυλοπόρτης (Ἀιβὰν Σαράι Καπουσί) (2), τῆς βορειοτάτης πύλης παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον, μέχρι τῆς τοῦ Πετρίου πύλης (Πετρὶ Καπού) ἐφρούρουν δύο γενουαῖοι, Ἱερώνυμος καὶ Λεονάρδος. Τὸ ἀπὸ Πετρίου μέχρι τῆς πύλης τῆς ἁγίας Θεοδοσίας (3) (Μπαλοὺκ - Μπαζὰρ - Καπουσί) πλεῖστον μέρος τῆς τοῦ Κερατίου κόλπου

---

(1) *Τοπ καπού* ὠνομάσθη ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν καὶ ἡ πύλη τῆς Ἀκροπόλεως (τοῦ πύργου τοῦ ἁγ. Γεωργίου), ἐντεῦθεν καὶ τὸ κτισθὲν ὕστερον ὀθωμανικὸν παλάτιον καλεῖται μέχρι νῦν Τοπ καποῦ σεράι.

(2) Ἡ νῦν ***Χαϊβὰν σεράι καπουσὶ*** καλουμένη πύλη (ἀνακριβῶς ὁ συγγραφεὺς ποιεῖται λόγον ἐνταῦθα περὶ πύλης Ξυλοπόρτας. Ἡ πύλη τῆς Ξυλοπόρτας ἀπέχει μακρὰν τοῦ Κυνηγίου, ἐπλανήθη δὲ ὁ συγγραφεὺς ὑπὸ τοῦ ὀνόματος τῆς παρὰ τὸ Κυνήγιον συνοικίας Ξυλοπόρτας· πύλη Κυνηγίου λοιπὸν εἶναι ἡ νῦν ***Χαϊβὰν σαράι*** καπουσὶ καὶ οὐχὶ Ξυλοπόρτας), εἶναι ἡ πάλαι Κυνηγίου πύλη καλουμένη, οὐχὶ ἀκριβῶς παρὰ τὴν θάλασσαν κειμένη. Τὸ δὲ ὄνομα τῆς σήμερον μὴ ὑπαρχούσης ***Ξυλοπόρτας*** ἔμεινεν ἐν τῇ μεταξὺ πύλης Κυνηγίου καὶ πύλης Παλατᾶ κειμένῃ συνοικίᾳ τοῦ ἁγ. Δημητρίου τῆς ***Ξυλοπόρτας***. Καθόλου τὰ ἐνταῦθα περὶ τῶν πυλῶν λεγόμενα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως εἶναι οὐχὶ ἀκριβῆ· μεταξὺ τῆς Ξυλοπόρτας καὶ τῆς πύλης τοῦ Πετρίου (νῦν Πετρὶ καποῦ) εἶναι ἡ πύλη τοῦ ***Παλατᾶ*** (Παλὰτ καπουσί), ἡ πύλη δηλονότι ἡ ἄγουσα εἰς τὰ ἀνάκτορα (***Παλάτιον***) τῶν Βλαχερνῶν, οὗ ἐν τῇ θέσει κεῖται τὸ νῦν μέγα ἁγίασμα τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν (ἐν τῇ νῦν ὕπερθεν τοῦ Παλατᾶ συνοικίᾳ Λόνδζα). Μεταξὺ τῆς πύλης τοῦ Παλατᾶ καὶ τῆς παρὰ τὴν ἑτέραν ἄκραν τῶν νῦν πατριαρχείων κειμένης πύλης τοῦ Πετρίου ἢ τῆς Πέτρας κεῖται ἡ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἁλώσεως μὴ μνημονευομένη καὶ πιθανῶς μὴ ὑπάρχουσα πύλη τοῦ ***Φαναρίου*** (ἀπὸ τοῦ ἐκεῖ φάρου), ἡ κειμένη παρὰ τὴν εἴσοδον τῶν πατριαρχείων, ἐξ ἧς καὶ ἡ συνοικία ἅπασα καλεῖται Φανάριον (ἡ πύλη καλεῖται καὶ πύλη Διπλοφαναρίου).

(3) ***Πύλη τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας*** ἡ μὴ μνημονευομένη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἁλώσεως ἣν πιθανώτατα ἡ νῦν ἐν σμικροτάτῃ ἀποστάσει ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Πετρίου κειμένη πύλη καλουμένη νῦν ἁγιᾶ Καπουσί (πύλη τῆς Ἁγίας, ἐννοεῖται, τῆς ἁγίας Θεοδοσίας) ἐκ τοῦ παρὰ τὴν πύλην ταύτην κειμένου ναοῦ τῆς Ἁγίας ταύτης, νῦν καλουμένου ***Γκιοὺλ τζαμί*** (τέμενος ῥόδων) δι' οὓς λόγους θέλομεν εἰπεῖ κατωτέρω. Ἀνακριβέστατον τὸ ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ βιβλίου λεγόμενον «πύλη τῆς

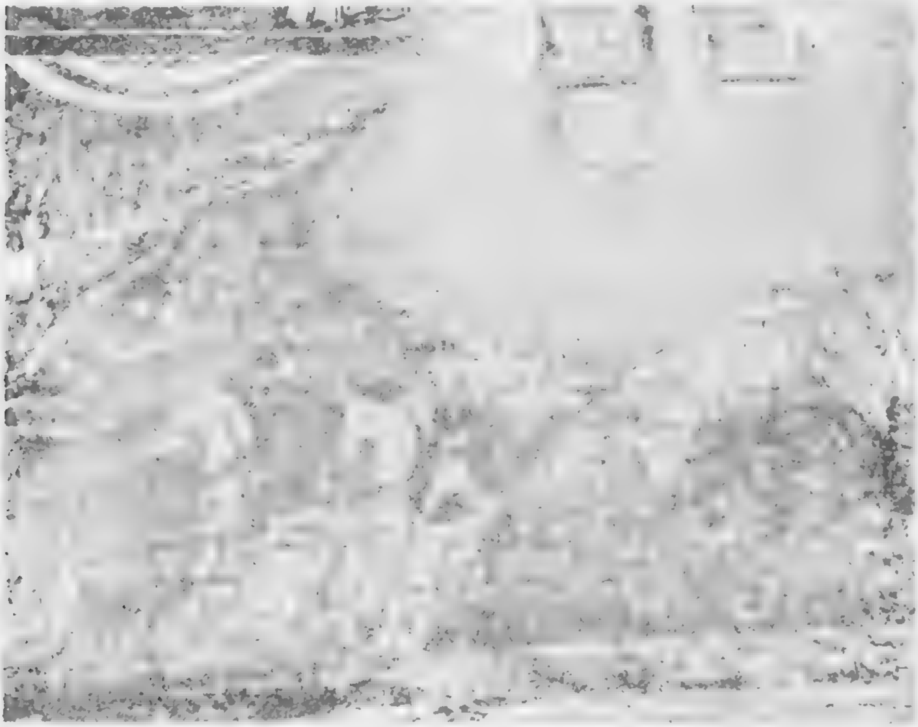
παραλίας ἐπετράπη εἰς τὸν μέγαν δοῦκα Λουκᾶν Νοταρᾶν, ἔχοντα ὑφ' ἑαυτὸν 100 ἱππεῖς καὶ 500 σφενδονήτας καὶ τοξότας. Οἱ ναῦται, οἱ ναύκληροι καὶ οἱ κυβερνῆται μιᾶς κρητικῆς νηὸς κατέλαβον τὸν παρὰ τὴν πύλην τοῦ Νεωρίου ἢ Ὡραίαν Πύλην (Μπαχτσὲ Καπουσί) κείμενον πύργον τοῦ Βασιλείου, Λέοντος καὶ Ἀλεξίου, ἐνδόξως αὐτὸν ὑπερασπίσαντες. Τοῦ παρὰ τῇ Προποντίδι τείχους ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως μέχρι τοῦ Ἑπταπυργίου ἦρχον ὁ ὀσμανίδης Οὐρχάν, ὁ ἱσπανὸς Πέτρος ὁ Ἰουλιανὸς καὶ ὁ ἐνετὸς Ἰάκωβος Κονταρίνης· ἀλλὰ καθ' ὅλην ταύτην τὴν παραλίαν ἡ φρουρὰ ἦτο τοσοῦτον ἀραιὰ ὥστε ἐπὶ ἑκάστης ἐπάλξεως μόλις ἵστατο εἷς τοξότης ἢ σφενδονήτης, κατὰ δὲ τὸν Κριτόβουλον ἐπάλξεις δύο καὶ τρεῖς εἶχον ἕνα προπολεμοῦντα. Πυκνοτέρα δὲ ὁπωσοῦν ἀπέβαινε πάλιν περὶ τὰς περιλιπομένας τῶν χερσαίων τειχῶν πύλας. Ἀπὸ τῆς γωνίας τῶν ἑπτὰ πύργων μέχρι τῆς Χρυσῆς Πύλης, ἥτις ἦτο ἡ πρώτη ἀπὸ τοῦτο τὸ μέρος χερσαία πύλη, ἐφρούρουν ὁ γενουαῖος Μανουὴλ καὶ ὁ ἐνετὸς Κονταρίνης, ἔχοντες 200 τοξότας καὶ σφεδονήτας. Εἰς τὸν ἐνετὸν ὡσαύτως Φαβρίκιον Κορνέρον ἀνετέθη ἡ ἀμέσως παρακειμένη πύλη (ἡ τετειχισμένη νῦν) μεταξὺ τῆς τότε μὴ ὑπαρχούσης πύλης τῶν ἑπτὰ πύργων καὶ τῆς Σηλυμβριᾶ Καπουσί (Πύλης τῆς Πηγῆς) [1]. Ἐν δὲ τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πύλῃ προεμάχουν ὁ περιώνυμος ἐπὶ ἑλληνικῇ καὶ μαθηματικῇ παιδείᾳ Θεόφιλος ὁ Παλαιολόγος, ὁ γενουαῖος Μαυρίκιος Καταναῖος καὶ ὁ ἐνετὸς Νικόλαος Μοσενίγος. Ἡ κατόπιν τῆς Πύλης τῆς Πηγῆς ὑφισταμένη σήμερον Νέα Πύλη (Γενὶ-Καπού) τότε δὲν ὑπῆρχε, τἀνάπαλιν δὲ μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς Τὸπ-Καπουσὶ ὑπῆρχε πύλη νῦν τετειχισμένη, ὅπου ἵστατο ὁ ἐνετὸς Δολφῖνος. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς πόλεως παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἐστρατοπέδευον ὡς ἐπιφυλακὴ ὁ Δημήτριος Καντακουζηνὸς καὶ ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Νικηφόρος Παλαιολόγος μετὰ 700 ἀνδρῶν (ὧν οἱ πλεῖστοι ὅμως, ὡς φαίνεται, ἦσαν μοναχοί), ἵνα σπεύδωσιν εἰς βοήθειαν παντὸς κινδυνεύοντος μέρους. Τελευταῖον ὁ πύργος ὁ φυλάσσων τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος ἀνετέθη εἰς τὸν Γαβριὴλ Τρεβιζάνον, ὅστις εἰσελθὼν ἐν αὐτῷ μετὰ ἀνδρῶν 50 «τὸ ἐμπιστευθὲν αὐτῷ μέρος ὡς ποιμὴν καὶ οὐ μισθωτὸς καλῶς ἐφύλαττε», λέγει ὁ ἀγαθὸς Φραντζῆς.

Ἡ δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι κατὰ τὰς ὑπαρχούσας δυνάμεις καὶ ἀνάγκας αἱ διατάξεις τοῦ Κωνσταντίνου ὑπῆρξαν ὅσον ἐνδέχεται ἐπιτήδειαι· ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα συγχρόνως νὰ μὴ παρατηρήσωμεν μετὰ λύπης ὅτι, ἐνῷ ἡ ἀναλογία τῆς ξενικῆς ἐπικουρίας πρὸς τὴν ἰθαγενῆ στρατιὰν ἦτο δύο πρὸς πέντε, ξένοι μὲν ἀρχηγοὶ ἀναφέρονται 18, ἰθαγενεῖς δὲ 8 μόνον. Τοῦτο συνέβη ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ἡμέτεροι συνεπυκνώθη-

Ἁγίας Θεοδοσίας (Μπαλοὺκ παζὰρ καπουσί). Ἡ πύλη ἡ καλουμένη νῦν Μπαλοὺκ παζὰρ=ἀγορὰ ἰχθύων ἀπέχει τοὐλάχιστον 20 λεπτὰ τῆς ὥρας ἀνδρὶ εὐζώνῳ. Ὑπάρχουσι δὲ ἐν τῷ μεταξὺ διαστήματι πύλαι ἕξ, ἤτοι π. Δζουμπαλὶ ἢ Δζουβαλίου, Οὒν Καπανὶ Καπουσὶ (ἀγορὰ ἀλεύρων), ἔπειτα Ἁγίασμα καποῦ (πύλη τοῦ Ἁγιάσματος), ἔπειτα Ζιντὰν καποῦ (πύλη δεσμωτηρίου), ἔπειτα Μπαλοὺκ παζάρ. Ἡ δὲ νῦν ***Μπαλοὺκ παζὰρ καπουσὶ*** καλουμένη πύλη φαίνεται ὅτι εἶναι· ἡ πύλη ἡ *ὡραία*, ἧς τὸ ὄνομα κατὰ τὴν Κωνσταντινιάδα μετεποιήθη ἀπὸ πύλης *Νεωρίων*. Ἡ πύλη Μπαχτσὲ καπουσί (=πύλη τοῦ κήπου) φαίνεται ὅτι ἀνήκει εἰς ὑστέρους χρόνους, ὅπως ἡ μνημονευθεῖσα πύλη τοῦ Φαναρίου καὶ ἡ μεταξὺ τῆς πύλης Πετρίου καὶ τῆς πύλης τῆς ἁγίας Θεοδοσίας Γενίκαπου (=νέα πύλη), ἔτι δὲ ἡ μετὰ τὴν πύλην τῆς ἁγίας Θεοδοσίας ἢ Ἁγιᾶ καποῦ κειμένη πύλη *Δζουβαλὶ καπουσί* (πύλη τοῦ Ἀλῆ τοῦ ἐπικαλουμένου *Δζουμπέ*) καὶ ἡ μετὰ ταύτην *Οὒν καπανὶ καπουσί*=ἡ πύλη τῆς ἀγορᾶς ἀλεύρων. Ἡ ἑπομένη πύλη ***Ἁγίασμα καποῦ*** (=ἡ πύλη τοῦ Ἁγιάσματος) φαίνεται ὅτι εἶναι, ὡς *μαρτυρεῖ* καὶ τὸ ὄνομα, ἐκ τῶν ἀρχαίων πυλῶν, εἰ καὶ δὲν μνημονεύεται τὸ ὄνομα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἁλώσεως. Νέον ὄνομα φέρει πάντως καὶ ἡ μετὰ τὴν πύλην τοῦ Ἁγιάσματος πύλη τῆς Ξυλοπόρτας (Ὀτοὺν καποῦ, καὶ ἡ μετὰ ταύτην πύλη Ζιντὰν καπουσί=πύλη δεσμωτηρίου, μεθ' ἣν ἔρχεται ἡ μνημονευθεῖσα Μπαλοὺκ παζὰρ καπουσί.

[1] ***Σηλύβρι καπουσὶ*** εἶναι πύλη Σηλυβρίας ἡ ἄγουσα δηλονότι εἰς τὴν Σηλυβρίαν, ἐγγὺς δὲ ταύτης εἶναι καὶ ἡ ***Ζωοδόχος πηγή***.

σαν περὶ ὀλίγα τινὰ σημεῖα καὶ πλὴν τούτου ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ξένοι ὀξυματικοὶ ἦσαν ἐπιτηδειότεροι περὶ τὰ ἔργα τῆς ἀμύνης. Ἀλλ᾽ ἂν τὸ τεχνικὸν τῆς ἀμύνης μέρος διεξήχθη μᾶλλον ὑπὸ τῶν ἐπικούρων ἡ ψυχὴ τοὐλάχιστον αὐτῆς ὑπῆρξεν ἑλληνική· διότι εἰς τὴν καρτερίαν καὶ τὸν ἡρωισμὸν τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ἀνήκει ἀναμφισβητήτως ἡ ὑπερτάτη τιμὴ τῆς

Ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως

(Μία τῶν τοιχογραφιῶν τῆς ἐν Βουκοβίνῃ μονῆς Βάτρα Μολδοβίτσα, ἔργον ἐκτελεσθὲν μεταξὺ 1530 καὶ 1536. Ὁ ζωγράφος εἶχε προφανῶς πρότυπα τῆς σταυροφορικῆς ἐποχῆς, προφανῶς ὅμως ἠθέλησε νὰ εἰκονίσῃ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων πολιορκίαν καὶ ἅλωσιν τῆς Πόλεως, διότι εἰς τινας τῶν τοιχογραφιῶν διακρίνονται τηλεβόλα καὶ εἰς ἄλλας ἱππεῖς σαρικοφόροι. Αἱ τοιχογραφίαι τῆς Βάτρα—Μολδοβίτσας καὶ ἄλλων μονῶν τῆς Βουκοβίνας δεικνύουσι πόσην ἐντύπωσιν ἐνεποίησεν ἐπὶ τὸ πνεῦμα τῶν ὀρθοδόξων ἡ ἅλωσις τῆς Πόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων)

ἐπὶ δύο περίπου μῆνας ἀντιστάσεως ἑπτακισχιλίων ἀνδρῶν κατὰ 160.000 καὶ ἡ ἔνδοξος ἐπὶ τέλους πτῶσις. Οὐδὲ μικρὰ μόνον ἦτο ἡ τῆς φρουρᾶς δύναμις ἀλλὰ καὶ τὰ ὅπλα αὐτῆς ἦσαν ἔν τισι κατώτερα τῶν πολεμίων. Ὁ ὁπλισμὸς τοῦ φρουρίου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ὑπηρετούντων στρατιωτῶν ἦτο κρᾶμά τι τῶν ἔκπαλαι ἐν χρήσει ὅπλων καὶ τῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐπινοηθέντων, συνίστατο δηλαδὴ εἰς τόξα, βέλη, ὑγρὸν πῦρ, πυρίτιδα, πυροβόλα (κυρίως εἰπεῖν πετροβόλα, διότι, ὡς εἴδομεν, αἱ σφαῖραι ἦσαν τότε λίθιναι) μετρίας ὁλκῆς καὶ εἰς βαρέα τινὰ καὶ ὀγκώδη τουφέκια, ἅτινα ἔρριπτον 5 καὶ 10 ὁμοῦ μολύβδινα σφαιρίδια «σμικρὰ ὡς κάρυα ποντικὰ τὸ μέγεθος», λέγει ὁ Δούκας, ὅστις ὀνομάζει τὸ ὅπλον τοῦτο ***μολυβδοβόλον***, ἐνῷ ὁ μὲν Φραντζῆς ἀποκαλεῖ αὐτὸ ***τηλεβολίσκον***, ὁ δὲ Κριτόβουλος ***τούφακα***. Ὅμοια ἦσαν καὶ τὰ τῶν πολεμίων ὅπλα, ἀλλὰ πολλὰ τῶν πυροβόλων αὐτῶν ἦσαν ἀσυγκρίτως μείζονος ὁλκῆς. Οἱ χριστιανοὶ ἦσαν μὲν ἐπιτηδειότεροι τῶν ἀντιπάλων περὶ

τὴν χρῆσιν τοῦ ὑγροῦ πυρός;, τὸ πῦρ ὅμως τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ δικωλύσῃ τὴν ἐπὶ τῶν τειχῶν ἐνέργειαν τῶν μεγάλων πυροβόλων καὶ μάλιστα τοῦ μεγίστου ἐκείνου, ὥστε, γενομένου ῥήγματος ἀνεπανορθώτου, ὁ ἀγὼν ἐδέησε νὰ κριθῇ διὰ συμπλοκῆς ἐκ τοῦ συστάδην πρὸς εἰκοσαπλασίους καὶ ἐπέκεινα ἀντιπάλους. Ναὶ μὲν τινὲς τῶν χριστιανῶν ἦσαν κατάφρακτοι, φέροντες περικεφαλαίας, θώρακας καὶ ἄλλους σιδηροῦς ἱματισμούς, ἐνῷ ἅπαντες οἱ ἀντίπαλοι κατήρχοντο εἰς τὸν ἀγῶνα μὴ ἔχοντες εἰμὴ ἐπιθετικὰ ὅπλα.Ἐν τούτοις οὐ μόνον οἱ κατάφρακτοι χριστιανοὶ ἦσαν ὀλίγοι ἀλλὰ τὰ ἀμυντήρια αὐτῶν δὲν ἀπέτρεπον ὅλως τοὺς τραυματισμούς· καὶ ἔπειτα, διὰ τὴν ἐν γένει δυσαναλογίαν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀντιμαχομένων, ὑπῆρχον μυρίοι ἄλλοι λόγοι δι' οὓς οἱ πολλοὶ ἔμελλον ἐπὶ τέλους νὰ κατισχύσωσι τῶν ὀλίγων.

Καθ' ἓν μόνον οἱ χριστιανοὶ ἐπλεονέκτουν ὁμολογουμένως, κατὰ τὴν ναυτικὴν δύναμιν, ὄχι διὰ τὸ πλῆθος τῶν πλοίων, διότι δὲν ἦσαν ἐν ὅλοις πλειότερα τῶν εἴκοσι καὶ ἕξ, ἐξ ὧν 16 ἐπικουρικὰ καὶ 10 μόνον ἑλληνικά, ἀλλὰ διὰ τὴν τρανῶς καὶ τότε ἀποδειχθεῖσαν ὑπεροχὴν ἐν τοῖς ναυτικοῖς ἔργοις, ἥν, ὁσηδήποτε πολυμήχανος, ὁσηδήποτε ἀνένδοτος καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ ἐνέργεια τοῦ Μωάμεθ Β΄, δὲν κατώρθωσε νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῶν προμάχων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Τοῦρκοι καταναυμαχηθέντες ἅπαξ λαμπρῶς, παντάπασι, κυρίως εἰπεῖν, δὲν συνετέλεσαν ἀπὸ θαλάσσης εἰς τὴν ἅλωσιν. Ὁ χριστιανικὸς στόλος ἐναυλόχει ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου Ἔτι ἀπὸ τῆς δευτέρας Ἀπριλίου ὁ βασιλεὺς διέταξε νὰ φραχθῇ ἡ εἴσοδος τοῦ κόλπου τούτου διὰ τῆς ἀνέκαθεν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν χρησιμευούσης ἁλύσεως, ἥτις συνέκειτο ἐκ στρογγύλων ξυλίνων ὄγκων προσηρτημένων πρὸς ἀλλήλους διὰ παχέων σιδηρῶν τεμαχίων καὶ δεσμῶν καὶ τῆς ὁποίας ἡ μὲν μία ἄκρα ἐστηρίχθη ἀσφαλῶς παρὰ τῇ Ὡραίᾳ Πύλῃ (Μπαχτσὲ Καπουσί) ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ δὲ ἄλλη εἰς τὴν ἀντικρὺ παραλίαν ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ. Τῇ δὲ 9 Ἀπριλίου τὰ 9 μέγιστα τῶν πλοίων τοῦ χριστιανικοῦ στόλου ἦλθον καὶ παρετάχθησαν παρὰ τὴν ἅλυσιν, ἵνα ἀσφαλίσωσιν ἔτι μᾶλλον τὴν εἴσοδον τοῦ κόλπου κατὰ πάσης ἐνδεχομένης τῶν πολεμίων ἐπιθέσεως. Ἡ ἡγεμονία τῆς μοίρας ταύτης ἐπετράπη εἰς ἐμποροπλοίαρχόν τινα ὀνόματι Ἀντώνιον, τὰ δὲ λοιπὰ 17 πλοῖα ἔμενον ἐντὸς τοῦ λιμένος καί τινα ἄλλα μικρότερα καταποντίσθησαν, διότι, ἄχρηστα ὄντα πρὸς τὴν ἄμυναν, ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσι μᾶλλον ἐπικίνδυνα εἰς τὸν ἄλλον στόλον, ἐὰν τυχὸν κατεφλέγοντο ὑπὸ τοῦ πολεμίου πυρός. Εἴπομεν ὅτι ἡ μία τῆς ἁλύσεως ἄκρα προσηρτήθη ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ, ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι οἱ κατέχοντες τὸ προάστειον τοῦτο Γενουαῖοι ἐφάνησαν πρόθυμοι νὰ συμπράξωσιν εἰς τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄμυναν. Τῷόντι οἱ ἄποικοι οὗτοι ἐννοοῦντες κάλλιστα ὅτι μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς βασιλευούσης ὁ Γαλατᾶς δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀνθέξῃ ὑπέσχοντο τὴν συνδρομὴν αὐτῶν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον· ἀλλὰ συγχρόνως πολὺ ἀπέχοντες τοῦ νὰ κήδωνται περὶ τῆς τύχης τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ κόσμου καὶ ἀποβλέποντες μᾶλλον εἰς τὰ μικρὰ καὶ τοπικὰ αὐτῶν συμφέροντα εἶχον πέμψει πρὸς τὸν σουλτάνον, πρὶν ἔτι οὗτος ἀναχωρήσῃ ἐξ Ἀδριανουπόλεως, πρεσβείαν δι' ἧς ἐβεβαίωσαν αὐτὸν περὶ τῶν φιλίων αὐτῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς προαιρέσεως τοῦ νὰ τηρήσωσι τὰς προϋπαρχούσας συνθήκας. Ὁ δὲ Μωάμεθ Β΄, δεξάμενος τὴν πρεσβείαν εὐμενῶς ἀπῄτησε νὰ μὴ παράσχωσι βοήθειάν τινα εἰς τοὺς Ἕλληνας, μένοντες ἐντελῶς οὐδέτεροι ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι. Ἐν τούτοις ἡ προσάρτησις τῆς ἁλύσεως ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Γαλατᾶ δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ εἰμὴ ὡς παράβασις τῆς οὐδετερότητος. Ὁ σουλτάνος ὅμως δὲν ἐλεπτολόγησε περὶ τούτου, εἰδὼς ὅτι δύναται ἄλλως νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς παλιμβούλου ἐκείνης διαθέσεως τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ, καθὼς καὶ ὠφελήθη τῷόντι οὐκ ὀλίγον.

Τοιαῦται ἦσαν αἱ ἑκατέρωθεν ἀντιπαραταχθεῖσαι δυνάμεις. Ἐνῷ ὁ πάπας εἶχεν ἔτι τὴν γενναιότητα νὰ ὁμιλῇ περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἑνώσεως Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, καὶ τοῦτο καθ' ἣν στιγμὴν ἐξηκολούθει ἐρίζων πρὸς τοὺς ἐν Βασιλείᾳ συνηγμένους πατέρας τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ἐκκλησίας· ἐνῷ οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης ἐνόμιζον ὅτι πρόκειται περὶ πραγμάτων ἐντελῶς εἰς αὐτοὺς ἀλλοτρίων· ἐνῷ οἱ Οὔγγροι, οἱ Ἀλβανοὶ καὶ οἱ Πελοποννήσιοι, οἵτινες κατὰ τὴν προηγουμένην δεκαετίαν ἤθλησαν ἀσυναρτήτως μὲν ἀλλὰ προθύμως ὑπὲρ τῆς αὐτονομίας τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, νῦν ἐντελῶς ἠπράκτουν, περὶ τὰς ἀκτὰς τοῦ Βοσπόρου ἔμελλε νὰ συγκροτηθῇ μονομαχία φοβερὰ καὶ κρίσιμος μεταξὺ τοῦ παρὰ πάντων ἐγκαταλελειμμένου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ παντοδυνάμου κυριάρχου τῶν Ὀσμανιδῶν.

Ἡ πολιορκία ἤρχισεν ἀπὸ τῆς 6 Ἀπριλίου, ἀλλὰ μέχρι τῆς 20 περιωρίσθη εἰς ἁπλοῦν κανονοβολισμὸν κατὰ τὴν χερσαίαν τῆς πόλεως πλευράν, εἰς μικράς τινας συμπλοκὰς περὶ τὴν τάφρον καὶ τὸ ἐξωτέρω τεῖχος καὶ ἐπὶ τέλους εἰς ἀπόπειράν τινα ἐφόδου ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου, ἐφόδου ὅμως ἥτις ἀπεκρούσθη πεσόντων 200 πολεμίων, ἐκ δὲ τῆς φρουρᾶς οὐδενὸς ἢ φονευθέντος ἢ πληγωθέντος. Ναὶ μὲν ὁ Κριτόβουλος ἀναφέρει ὡς γενόμενα ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ πολλὰ καὶ μεγάλα ἀλλ' ἐξ ὅσων γνωρίζομεν παρὰ μαρτύρων οἵτινες διετέλεσαν αὐτόπται τῶν πραγμάτων καθίσταται βέβαιον ὅτι τινὰ μὲν ἱστορεῖ πρωθύστερα τινὰ δέ, καὶ ἰδίως τὴν ὑφ' ὁλοκλήρου τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου ἐνεργηθεῖσαν ἐπίθεσιν κατὰ τῆς ἁλύσεως καὶ τῶν παρ' αὐτὴν τεταγμένων χριστιανικῶν πλοίων, εἶναι ὅλως ἀνύπαρκτα. Τὸ δὲ παραδοξότερον εἶναι ὅτι ὁ Μυράλτ, ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ τῆς χρονολογικῆς αὐτοῦ συγγραφῆς, ἀναφέρει τῇ 8 Ἀπριλίου ἔφοδον μεγάλην,καθ' ἣν ἔπεσον δῆθεν 1740 Ἕλληνες, 700 δὲ Φράγκοι καὶ Ἀρμένιοι,Τοῦρκοι δὲ 18.000· καὶ τοῦτο οὐχὶ στηριζόμενος εἰς τὸν Βάρβαρον ἢ καὶ αὐτὸν τὸν Κριτόβουλον, τοὺς ὁποίους οὐδόλως οὐδαμοῦ παρατίθησιν, ἀλλ' ἐπὶ σλαυικῶν τινων χρονογράφων, οἵτινες δὲν δύνανται νὰ εἶναι ἄξιοι πίστεώς τινος. Ὅθεν τὸ καθ' ἡμᾶς ἑπόμενοι μᾶλλον εἰς τοὺς πλησιεστέρους πρὸς τὰ πράγματα μάρτυρας καὶ ἐκ τούτων πάλιν μᾶλλον εἰς τοὺς αὐτόπτας ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι μέχρι τῆς 20 Ἀπριλίου οὐδὲν συνέβη πολλῆς μνείας ἄξιον πολεμικὸν γεγονός.

Ἀλλὰ τὴν πρωίαν τῆς ἡμέρας ταύτης ἐπεφάνησαν ἀναπλέοντα τὴν Προποντίδα ἓν μέγα βασιλικὸν σκάφος καὶ τρία μικρότερα γενουητικὰ ἔχοντα ἅπαντα ἀναπεπταμένην σημαίαν ἑλληνικήν. Τὰ σκάφη ταῦτα ἦσαν ἐκεῖνα εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε παραγγείλει (Κεφ. Θ΄ τοῦ παρόντος βιβλίου) νὰ κομίσωσιν ἐκ διαφόρων χριστιανικῶν χωρῶν ποικίλα ἐφόδια· ἀναγκασθέντα δὲ νὰ μείνωσιν εἰς Χίον ἕνεκα τῶν ἐπικρατησάντων βορείων ἀνέμων μόλις μετὰ τὸν ὁλοσχερῆ ἀποκλεισμὸν τῆς πόλεως ἠδυνήθησαν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ νῦν ὑπὸ ζωηροῦ νότου φερόμενα προσήγγιζον πλησίστια. Ἅμα παρετηρήθησαν ὑπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ, ὁ σουλτάνος διέταξε τὸν ναύαρχον νὰ ἐκπλεύσῃ πανστρατιᾷ καὶ ἢ νὰ συλλάβῃ ἢ νὰ καταστρέψῃ αὐτά. Ὁ δὲ Σουλεϊμάμπεϋς ἀναχθεὶς ἀμέσως ἀπὸ τοῦ Διπλοκιονίου μετὰ 145 πλοίων συνήντησε περὶ τὴν 10 πρὸ μεσημβρίας ὥραν τὰς τέσσαρας ἀνερχομένας νῆας ἐνώπιον τοῦ παρὰ τῇ Προποντίδι τείχους καὶ ἰδίως κατέναντι τοῦ μέρους αὐτοῦ τοῦ ἐκτεινομένου μεταξὺ τῶν ἑπτὰ Κουλάδων καὶ τοῦ Βλάγκα—Μποστανί. Τὴν στιγμὴν ταύτην ἔπαυσεν ὁ ἄνεμος, ὥστε οἱ Ἕλληνες ἀπέβαλον τὸ κύριον αὐτῶν ὡς πρὸς τοὺς ἀντιπάλους πλεονέκτημα τοῦ δεξιωτέρου χειρισμοῦ τῶν ἱστίων καὶ τοῦ πηδαλίου· οὐδὲν ἧττον ἀπεφάσισαν ν' ἀγωνισθῶσιν. Αἱ δὲ περιπέτειαι τῶν τεσσάρων ἐκείνων πλοίων τῶν ὑπὸ ἑκατὸν τεσσαρά-

κοντα καὶ πέντε περιζωσθέντων ἀπέβησαν τοσούτῳ μᾶλλον δραματικαὶ ὅσον θεατὰς εἶχον ἀπὸ τῆς παρακειμένης παραλίας τὰ δύο ἀντιμαχόμενα στρατόπεδα. Εἰς τὰς συνήθως τοσοῦτον ἀραιῶς φυλαττομένας ἐπάλξεις τοῦ παρὰ τῇ Προποντίδι τείχους συνέρρευσαν πολλαὶ μυριάδες τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅλοι οἱ ἄρχοντες ὅσοι

Ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ χριστιανοὶ ἀμυνόμενοι ἀπὸ τῶν τειχῶν
(Ἐκ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς μονῆς Βάτρα-Μολδοβίτσα)

ἠδύναντο νὰ καταλίπωσι πρὸς καιρὸν τὰς θέσεις αὐτῶν καὶ αὐτὸς ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἵνα θεωρήσωσι τὴν παράδοξον ἐκείνην πάλην. Νοτιώτερον δὲ εἰς τὴν ἐκτὸς τῆς πόλεως παραλίαν περὶ τὸ ἀκρωτήριον Ζεϊτὶν Μπουρνοῦ, 15 λεπτὰ ἀπέχον ἀπὸ τῶν ἑπτὰ Κουλάδων, ἔδραμον τὰ πλήθη τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ καὶ αὐτὸς ὁ σουλτάνος περιεστοιχισμένος ὑφ᾽ ἅπαντος τοῦ λαμπροῦ καὶ πολυπληθοῦς αὐτοῦ ἐπιτελείου, ἵνα παρευρεθῶσιν εἰς τὸν πρῶτον προσδοκώμενον θρίαμβον τῶν ὅπλων αὐτῶν. Ὁ οὐρανὸς ἦτο αἴθριος ἀλλ᾽ αἱ καρδίαι τῶν θεατῶν παρηκολούθησαν ἐν ἀγωνίᾳ τὰς διαφόρους τῆς ναυμαχίας φάσεις. Κατ᾽ ἀρχὰς τὰ ἑλληνικὰ σκάφη ἠδυνήθησαν νὰ μεταχειρισθῶσι τὰ πυροβόλα αὐτῶν, μετ᾽ οὐ πολὺ ὅμως ὁ Σουλεϊμάμπεϋς ἐνέπηξε τὸ ἔμβολον τῆς ναυαρχίδος του εἰς τὴν πρύμναν τῆς βασιλικῆς νηός, ἕτερα δὲ ἐκ τῶν μεγαλυτέρων τουρκικῶν πλοίων περιεκύκλωσαν αὐτὴν ἀπὸ τῶν δύο πλευρῶν καὶ τῆς πρῴρας, καὶ ἕτερα πάλιν ἐσωρεύθησαν περὶ τὰς τρεῖς γενουητικὰς νῆας, ὥστε οὐδὲ αἱ κῶπαι αὐταὶ ἐνήργουν πλέον, πᾶσα κίνησις ἀπέβη ἀδύνατος καὶ ἡ ναυμαχία ἐτράπη εἰς πεζομαχίαν. Ἐκ τῶν πολεμίων οἱ μὲν ἐπέφερον πῦρ ἵνα ἀνάψωσι κάτωθεν τὰς νῆας, οἱ δὲ διὰ παλτῶν καὶ κοπίδων ἐζήτουν νὰ διαρρήξωσι τοὺς τοίχους· ἄλλοι διὰ δοράτων μακρῶν καὶ ἀκοντίων καὶ βελῶν καὶ λίθων ἐπετίθεντο κατὰ τῶν πληρωμάτων, καὶ ἄλλοι πάλιν ἀναρριχώμενοι ἐπὶ τῶν σχοινίων ἐπειρῶντο νὰ ἐπιβῶσι τῶν νεῶν. Ἀλλ᾽

ἡ ἄμυνα ἐγένετο ὡσαύτως πεισματώδης. Τὰ πληρώματα διηρέθησαν εἰς δύο· καὶ οἱ μὲν ἀναβάντες ἐπὶ τῶν ἱστῶν καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς μετεωριζομένων ξυλίνων πύργων ἐμάχοντο ἄνωθεν, οἱ δὲ ἀντεπάλαιον ἀπὸ τῶν καταστρωμάτων. Οἱ πρῶτοι ἐπέχεον ἐξ ἀμφορέων μεγάλων ὕδωρ ἄφθονον δι' οὗ ἐσβέννυον τὸ ἐναπτόμενον πῦρ, ἐπέρριπτον λίθους βα-

Ὁ Μωάμεθ βλέπων τὴν ἧτταν τοῦ στόλου αὐτοῦ ὁρμᾷ εἰς τὴν θάλασσαν
(Ἀποτύπωμα παλαιᾶς χαλκογραφίας)

ρεῖς δι' ὧν ἐφόνευον, ἐτραυμάτιζον ἢ κατέδυον τοὺς ἐφορμῶντας, καὶ ἐπὶ πᾶσι κατεκρούνιζον χύτρας ὅλας ὑγροῦ πυρὸς ἐπὶ τὰ παρακείμενα τῶν πολεμίων πλοῖα. Οἱ δὲ ἀπὸ τῶν καταστρωμάτων ἠκόντιζον διὰ δοράτων καὶ ξυστῶν τοὺς ἐπιόντας ἢ ἀπέκοπτον τὰς χεῖρας τῶν πειρωμένων νὰ ἐπιβῶσιν ἢ ἄλλας καιρίας κατέφερον εἰς αὐτοὺς πληγὰς διὰ ροπάλων καὶ ποικίλων ἑτέρων ὅπλων. Ναύκληροι καὶ κυβερνῆται ἐκτιθέμενοι εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον παρεθάρρυνον τοὺς ναύτας νὰ ἀποθάνωσι μᾶλλον ἢ νὰ παραδοθῶσιν, ὑπὲρ πάντας δὲ διεκρίνετο ὁ τῆς βασιλικῆς νηὸς κυβερνήτης Φλαντανελᾶς, ὅστις ἐκ πρύμνης εἰς πρῷραν καὶ ἐκ πρῴρας εἰς πρύμνην ἀδιακόπως διερχόμενος δὲν ἔπαυε διὰ τοῦ παραδείγματος καὶ τῆς φωνῆς ἐξεγείρων τὴν καρτερίαν τῶν ἀνθισταμένων.

Ἐπὶ τρεῖς περίπου ὥρας διεξήχθη οὕτως ἡ μάχη ἄκριτος, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ νίκη ἐφάνη ἀποκλίνουσα μᾶλλον ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, διότι οἱ μὲν Τοῦρκοι ἀποβαλόντες πλοῖά τινα πυρποληθέντα καὶ πλῆθος μέγα ἀνδρῶν ἤρχισαν νὰ δίδωσι πρόδηλα σημεῖα καμάτου καὶ ὑποχωρήσεως, οἱ δὲ Ἕλληνες καὶ οἱ Γενουαῖοι, παθόντες μικροτέρας σχετικῶς ζημίας, ἐξηκολούθουν μετ' ἀδιασείστου θάρρους τὸν ἀγῶνα. Ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων ἐγίνοντο δεήσεις ὑπὲρ τῆς σωτηρίας αὐτῶν, ἐνῷ ἀπὸ τῶν ὀσμανικῶν ὁμίλων ἀντήχουν κατ' ἀρχὰς προτροπαὶ καὶ ἀνευφημίαι, ἔπειτα δ' ἐξερράγησαν βλασφημίαι καὶ ὕβρεις. Ὁ σουλτάνος ἐκραύγαζεν ἀπὸ τῆς παραλίας πρὸς τοὺς ἰδικούς του ὅτι εἶναι δειλοὶ καὶ ἄνανδροι, καταληφθεὶς δὲ ὑπὸ ἀκατασχέτου μανίας καὶ κεντρίσας τὸν ἵππον εἰσεπήδησεν εἰς τὴν θάλασσαν,τῆς ὁποίας τὰ ὕδατα περὶ Ζεϊτὶν Μπουρνοῦ εἶναι ρηχὰ ἐφ' ἱκανὸν διάστημα ὡσανεὶ θέλων νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῶν ὑπερμάχων τῆς ἡμισελήνου· καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἱματίων αὐτοῦ ἐβράχησαν· καὶ πλεῖστοι τῶν περὶ αὐτὸν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν παρηκολούθησαν ὡσαύτως ἔφιπποι τὸν ἡγεμόνα. Ταῦτα ἰδόντες οἱ ἐκ τοῦ στόλου ἐπανέλαβον τὸν ἀγῶνα, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν ὁριστικῶς καὶ ἐπανῆλθον ἄπρακτοι εἰς Μπεσίκτασι. Τὰ δὲ τέσσαρα χριστιανικὰ σκάφη ἐπλησίασαν τότε πρὸς τὰ τείχη τῆς πόλεως καὶ περὶ τὸ ἑσπέρας ὁ Γαβριὴλ Τρεβιζάνος καὶ ὁ Ζαχαρίας Γριώνης ἐκπλεύσαντες ἐκ τοῦ λιμένος μετὰ δύο γαλερῶν καὶ θριαμβευτικῶς σαλπίζοντες ἐρρυμούλκησαν αὐτὰ ἐντὸς τοῦ κόλπου, μεθ' ὃ ἔκλεισαν πάλιν αὐτὸν διὰ τῆς ἁλύσεως. Ὁ αὐτόπτης Φραντζῆς βεβαιοῖ ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀπέβαλον τὴν ἡμέραν ἐκείνην πλείονας τῶν δυοκαίδεκα χιλιάδων ἀνδρῶν, ἐπὶ δὲ τῶν χριστιανικῶν πλοίων, οὐδενὸς φονευθέντος, ὀλίγοι μόνον τινὲς ἐτραυματίσθησαν,ἐξ ὧν μεθ' ἡμέρας τινὰς ἀπεβίωσαν δύο ἢ τρεῖς.Τοιοῦτό τι φαίνεται μὲν προσεπικυρῶν ὁ ἕτερος τῶν πραγμάτων μάρτυς, ὁ Ν. Βάρβαρος, ῥητῶς δὲ λέγει ὁ Ζωρζῆς Δολφῖνος, ὅστις, καίτοι δὲν παρευρέθη εἰς τὴν πολιορκίαν,εἶδεν ὅμως καὶ ἤκουσε πολλοὺς ἐκ τῶν εἰς αὐτὴν παρευρεθέντων. Ἀλλὰ νομίζομεν ἀπιθάνους τοὺς ἀριθμοὺς τούτους. Ἐὰν ἦτο ἀληθὲς τὸ παρὰ τοῦ Φραντζῆ λεγόμενον, ὅτι τοσοῦτος ἐγένετο φόνος ἐπὶ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων, ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν πῶς τὰ ἐννέα μεγάλα χριστιανικὰ πλοῖα τὰ παρὰ τὴν ἅλυσιν διηνεκῶς ἑτοιμοπόλεμα ναυλοχοῦντα δὲν προήλασαν ἀμέσως ἵνα συμπληρώσωσι τὴν καταστροφὴν τῶν πολεμίων. Ἡ ἄμυνα τῆς μικρᾶς χριστιανικῆς μοίρας δὲν ἔχει χρείαν ὑπερβολῶν ἵνα λογισθῇ ὡς μέγα ναυτικὸν κατόρθωμα. Ἑτέρωθεν δὲ οὐδὲν ἧττον μὴ ἀκριβὲς ὑπολαμβάνομεν τὸ παρὰ τοῦ Κριτοβούλου λεγόμενον, ὅτι ἐπὶ τοῦ τουρκικοῦ στόλου ἐφονεύθησαν μὲν ὀλίγῳ πλείους τῶν ἑκατὸν ἐπληγώθησαν δὲ ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους. Ὁ Κριτόβουλος ἦτο ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων οἵτινες μὴ ἀρκούμενοι νὰ στέργωσι τὴν ὀσμανικὴν κατάκτησιν ἐνόμιζον καθῆκόν των καὶ νὰ κολακεύωσιν αὐτήν. Ἀγωνίζεται λοιπὸν ἐν παντὶ νὰ ἐλαττώσῃ τὰ ἀτυχήματα τοῦ Μωάμεθ Β΄. Καθὼς ὅμως συμβαίνει συνήθως εἰς τοὺς κόλακας, βλάπτει μᾶλλον τὴν ὑπόληψιν αὐτοῦ ἢ ὠφελεῖ τοὺς θυμιαζομένους, διότι, ἐὰν ἦτο ἀληθὲς ὅτι ὁ ὀσμανικὸς στόλος ὑπεχώρησε μὴ παθὼν ἢ τὴν ὀλίγην ζημίαν ἣν οὗτος ἀναφέρει, ἡ αἰσχύνη αὐτοῦ ἤθελεν εἶναι ὁμολογουμένως πολὺ μείζων ἢ ἐὰν ὑπεχώρησεν ἀφοῦ ὑπέστη φθορὰν δεινοτάτην. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἀνεδείχθησαν, ἀνέκαθεν κατὰ θάλασσαν ὑπέρτεροι τῶν Ὀσμανιδῶν, ὅτι ἐπὶ τοῦ προκειμένου κατήνεγκον εἰς αὐτοὺς πληγὴν καιρίαν καὶ ὅτι εὐλόγως οἱ πολιορκούμενοι ἐχάρησαν καὶ δι' ὅλης τῆς ἑπομένης ἡμέρας δὲν ἔπαυσαν χαίροντες ἐπὶ τῷ προτερήματι ἐκείνῳ.

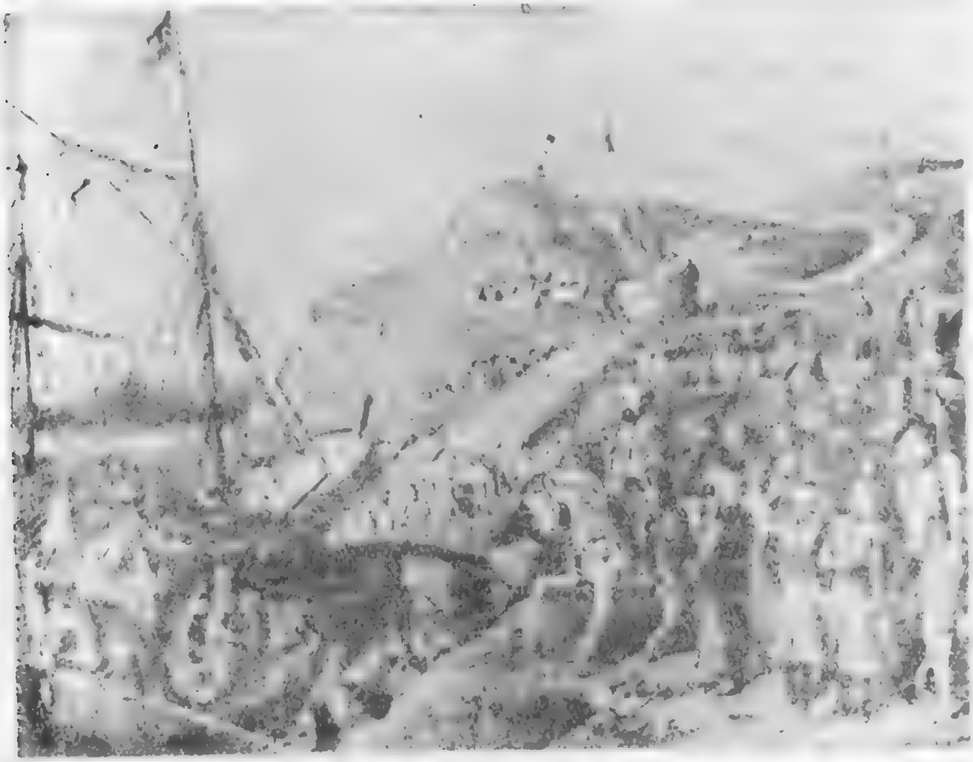
Ἀλλ' ὁ Μωάμεθ Β΄ δὲν ἦτο ἄνθρωπος εὐπτόητος οὐδ' ἔμεινεν ἀργὸς καθ' ὅλην ταύτην τὴν ἐπιοῦσαν. Πρὸ τῆς μεσημβρίας ἔτι ἐκάλπασε μετὰ δεκακισχιλίων ἱππέων εἰς

Βεσίκτασι, πολλὰ καὶ σπουδαῖα βυσσοδομῶν. Καὶ πρῶτον μετακαλεσάμενος τὸν Σουλεϊμάμπεϋν ἤλεγξεν αὐτὸν ὑβριστικῶς ἐπὶ ἀνικανότητι. Εἰς μάτην ὁ ἀτυχὴς ναύαρχος ἐζήτησε νὰ ἐξευμενίσῃ αὐτὸν λέγων ὅτι, καθάπερ αὐτοῖς ὄμμασιν εἶδεν ὁ κύριός του, τὸ ἔμβολον τῆς ναυαρχίδος οὐδ' ἐπὶ μίαν στιγμὴν κατέλιπε τὴν βασιλικὴν νῆα, ὅτι ὅμως ἐπὶ μόνης τῆς ναυαρχίδος ἀπέθανον 115 μουσουλμάνοι, ὅτι τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων γαλερῶν, ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν ὅλως κατεποντώθησαν καὶ ὅτι πράξας τὸ καθ' ἑαυτὸν τὸ δυνατὸν γενέσθαι ἐπικαλεῖται τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Ὁ ἀδυσώπητος σουλτάνος ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νά τον ἀνασκολοπίσῃ, ἐνδοὺς ὅμως εἰς τὰς δεήσεις τῶν πασάδων ἐχαρίσατο αὐτῷ τὸ ζῆν, ἀλλὰ καθήρεσεν αὐτόν, διένειμε τὴν περιουσίαν του μεταξὺ τῶν γενιτσάρων καὶ διέταξε νά τῳ δοθῶσιν 100 ραβδισμοί. Ἔπειτα δὲ συνεκρότησε στρατιωτικὸν συμβούλιον καὶ παρέστησεν εἰς αὐτὸ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἀπὸ μόνης τῆς ξηρᾶς ἐπίθεσις δὲν φαίνεται ἀρκοῦσα, ἀνάγκη ἀπαραίτητος νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸν λιμένα· ἀλλὰ πῶς, μάλιστα μετὰ τὸ ἀτύχημα τῆς προτεραίας; Ἐντεῦθεν ὠφελούμενος ὁ μέγας βεζίρης Χαλὴλ πασᾶς, ἵνα πράξῃ πάλιν τι ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων, ἐγνωμάτευσεν ὅτι τὸ συμφερώτερον ἤθελεν εἶναι νὰ εἰρηνεύσῃ ὁ σουλτάνος πρὸς τὸν βασιλέα, ἐπιβάλλων αὐτῷ ἐτήσιον φόρον 70.000 χρυσῶν καὶ λαμβάνων τὸ δικαίωμα τοῦ διορίζειν τὰς ἀστυνομικὰς ἀρχὰς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ ἱερωμένοι(1) ὅμως καὶ ὁ Ζαγανὸς πασᾶς καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν βεζιρῶν ἐπέμειναν εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος, ὥστε ἐπανῆλθε πάλιν τὸ ζήτημα πῶς θέλουσιν εἰσέλθει εἰς τὸν λιμένα. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου οἱ σύμβουλοι δὲν ἤξευρον τί νὰ εἴπωσιν, ὁ δὲ σουλτάνος, ἀφοῦ ἀφῆκεν αὐτοὺς ἐπί τινας στιγμὰς εἰς ἀμηχανίαν, ἔπειτα κατέπληξε τοὺς γηραιοὺς ἐκείνους ἄνδρας εἰπὼν ὅτι θέλει μεταφέρει διὰ ξηρᾶς τὸν στόλον ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου.

Φαίνεται τῳόντι ὅτι, εἰ καὶ δὲν προσεδόκα τὴν τελευταίαν ἀλλόκοτον ἀποτυχίαν, ἤξευρεν ὅμως ὅτι εἶναι δυσχερεστάτη ἡ διὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ, ὅπως εἶχον, ἐκπόρθησις τῆς ἁλύσεως· ὅθεν σκεφθεὶς ἐγκαίρως περὶ τοῦ πρακτέου καὶ συνεννοηθεὶς μετὰ τῶν ἐν Γαλατᾷ Γενουαίων εἶχε μάθει παρ' ἑνὸς ἐξ αὐτῶν ὅτι δὲν εἶναι ἀδύνατος ἡ τοῦ στόλου ὑπερνεώλκησις. Τοιοῦτό τι ἐγένετο πολλάκις ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἰδίως ἐν τῷ ἰσθμῷ τῆς Κορίνθου, ὅπου καὶ ὁδὸς ὑπῆρχεν ἐξεπίτηδες κατεσκευασμένη, ὁ λεγόμενος **δίολκος**, πρὸς μεταβίβασιν τῶν πλοίων ἀπὸ τοῦ Σαρωνικοῦ κόλπου εἰς τὸν Κορινθιακόν· ἐγένετο δὲ πλέον ἢ ἅπαξ ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, οἷον ὑπὸ τοῦ ναυάρχου Νικήτα Ὠορύφα (Κεφ. Β' βιβλ. ΙΑ' τοῦ Δ' τόμου) καὶ προσφάτως τότε πρὸ ἐτῶν μόλις 15 ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν, οἵτινες διεβίβασαν στόλον διὰ ξηρᾶς ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Ἀθέσεως (Ἀδίγου) εἰς τὴν λίμνην τῆς Γάρδης (Βενάκου), ἐν διαστήματι μιλίων 240 περίπου καὶ ἐπὶ χώρου κρημνώδους καὶ ὀρεινοῦ. Διεξήχθη δὲ ἡ δυσχερεστάτη αὕτη ὅλων τῶν γνωστῶν ὑπερνεωλκήσεων ὑπὸ τοῦ κρητὸς Σορβόλου, ἐντὸς τριῶν μηνῶν, ὡς ἀπεμνημόνευσεν ἡμῖν ὁ ἀοίδιμος Ἀνδρέας Μουστοξύδης ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι. Τὸ πρᾶγμα λοιπὸν οὐ μόνον ἀκατόρθωτον δὲν ἦτο ἀλλὰ καὶ εὐχερὲς ὡς τὸ πρὸ μικροῦ μνημονευθέν. Ἀλλὰ καὶ τοιοῦτον ὂν ἀδύνατον ἦτο νὰ διεξαχθῇ ἐν μιᾷ νυκτί, ὅπως κοινῶς λέγεται· δηλαδὴ οὐ μόνον τὰ πλοῖα νὰ μεταφερθῶσιν ἀλλὰ νὰ γίνωσι καὶ πᾶσαι αἱ πρὸς τοῦτο ἀπαιτηθεῖσαι προπαρασκευαί. Ἵνα πεισθῶμεν περὶ τούτου, ἀρκεῖ νὰ ρίψωμεν ἓν βλέμμα ἐπὶ τοῦ χώρου δι' οὗ ἐνηργήθη ἡ ὑπερνεώλκησις καὶ ἐπὶ τῶν διαφόρων ἐργασιῶν ὅσας ἀπῄτησεν ἡ διεξαγωγὴ αὐτῆς. Μεταξὺ Βεσίκτασι, ὅπου ἐστάθμευεν ὁ ὀσμανικὸς στόλος, καὶ Σταυροδρομίου ὑπάρχει ἡ ἀνωφερὴς

(1) Οὔτε *ἱερωσύνη* οὔτε *ἱερωμένοι* ὑπάρχουσι παρὰ Μωαμεθανοῖς. Οἱ ἐνταῦθα *ἱερωμένοι* καλούμενοι εἶναι οἱ Χοτζάδες, ἤτοι διδάσκαλοι, νομοδιδάσκαλοι.

κοιλὰς τοῦ Δολμᾶ Μπαχτσὲ ἡ ἄγουσα πρὸς τὸν λόφον τὸν νῦν κατεχόμενον ὑπὸ νεκροταφείων καὶ στρατιωτικῶν καταστημάτων· ἐκεῖ ἁπλοῦται τὸ ὀροπέδιον τοῦ Σταυροδρομίου· ἀπὸ δὲ τοῦ ὑψώματος τούτου διανοίγεται ἑτέρα κατωφερὴς κοιλὰς μεταξὺ τῶν προαστείων τοῦ ἁγίου Δημητρίου καὶ τοῦ Γενίσερι (¹), καταβαίνουσα διὰ τοῦ Κασὶμ

Ὁ Μωάμεθ ἐπιστατεῖ εἰς τὴν διαβίβασιν τοῦ στόλου του διὰ διόλκου
(ἀποτύπωμα παλαιᾶς χαλκογραφίας)

Πασᾶ ἐπὶ τὰ παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον ὀσμανικὰ ναυπηγεῖα. Τὸ ἀνώμαλον τοῦτο καὶ ἐπὶ 70 περίπου στάδια παρατεινόμενον διάστημα ἐδέησε νὰ καθαρισθῇ ἀπὸ τῶν θάμνων καὶ δενδρυλλίων, νὰ στρωθῇ διὰ σανίδων, νὰ ἀσφαλισθῇ ἔνθεν καὶ ἔνθεν ἐκ διαλειμμάτων διὰ δρυφάκτων καὶ νὰ ἀλειφθῇ διὰ στέατος βοῶν καὶ κριῶν. Τούτων γενομένων, ἀνεβιβάσθησαν κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τοῦ αὐτοσχεδιασθέντος διόλκου διὰ τῶν φαλαγγῶν μικρότερά τινα πλοῖα χάριν δοκιμῆς καὶ ἐσύρθησαν ἀπὸ τῆς σκάλας τοῦ Δολμᾶ Μπαχτσὲ εἰς τὸν Κεράτιον κόλπον. Ἐπιτυχούσης δὲ τῆς δοκιμῆς μετεβιβάσθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἄλλα μεγαλύτερα, ἐν ὅλοις ἑβδομήκοντα καὶ δύο τὸν ἀριθμόν. Οἱ πλεῖστοι τῶν πληρωμάτων ἄνδρες ἔσυρον τὰ πλοῖα, ὀλίγοι δέ τινες ἵσταντο ἐντὸς αὐτῶν περὶ τὴν πρῷραν, περὶ τοὺς οἴακας, περὶ τὰ ἱστία, καὶ ἄλλοι διὰ τυμπάνων καὶ σαλπίγγων ἐμελῴδουν θαλάσσιον μέλος, ἵνα ρυθμίζωσι καὶ ταχύνωσι τὴν κοινὴν ἐργασίαν.

(¹) Οὐχὶ *Γενίσερι*, ἀλλὰ *Γενὶ σεχίρ*, νέα πόλις.

Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι, ὁσηνδήποτε καὶ ἂν ὑποθέσωμεν τὴν πληθὺν τῶν περὶ πάντα ταῦτα ἀσχοληθέντων ἀνδρῶν, εἶναι δυσκολώτατον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ πρᾶγμα ἐπῆλθε κατὰ πρῶτον εἰς τὸν νοῦν τοῦ σουλτάνου περὶ τὸ ἑσπέρας τῆς 21 καὶ ὅτι πάντα τὰ προαναφερθέντα διενηργήθησαν κατὰ τὴν ἑπομένην νύκτα. Τούτου δ' ἕνεκα νομίζομεν πιθανώτερον ὅτι ὁ σουλτάνος,πρὸ ἡμερῶν διδαχθεὶς ὑπὸ Γενουαίου τινὸς τί ἔπρεπε νὰ πράξῃ, εἶχεν ἐγκαίρως διατάξει νὰ καθαρισθῇ καὶ ὁμαλισθῇ κατὰ τὸ δυνατὸν ἡ ὁδός, μηδενὸς εἰδότος μηδὲ φανταζομένου ἐπὶ τίνι σκοπῷ τοῦτο γίνεται, καὶ ἐνταὐτῷ ἐφρόντισε περὶ τῆς προμηθείας τοῦ ἀναγκαίου ὑλικοῦ παρὰ τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ καὶ τῆς ἀπαιτουμένης αὐτοῦ κατεργασίας· ὥστε κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην ἄλλο δὲν ὑπελείφθη εἰμὴ νὰ στρωθῇ ὁ δίολκος καὶ νὰ ἐνεργηθῇ ἡ ὑπερνεώλκησις, ὅπερ, καθ' ἑαυτὸ ὂν ἔργον οὐ σμικρόν, θαυμαστὸν τῇ ἀληθείᾳ εἶναι πάλιν πῶς κατωρθώθη ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν.

Ὅτε τὴν πρωίαν τῆς 22 οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶδον αἴφνης καὶ ὅλως ἀπροσδοκήτως τὴν ναυτικὴν ἐκείνην τῶν πολεμίων μοῖραν ναυλοχοῦσαν ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου, κατεπλάγησαν τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ μείζων ἦτο τῆς προτεραίας ἡ ἀγαλλίασις ἐπὶ τῇ τροπαιούχῳ ναυμαχίᾳ τῆς 20. Πᾶσαι αἱ ἐλπίδες ὅσας εἶχον ἀναρτήσει εἰς τὴν φράσσουσαν τὸν κόλπον ἅλυσιν καὶ τὰ παρ' αὐτῇ σταθμεύοντα πλοῖα ἐφάνησαν διὰ μιᾶς ματαιωθεῖσαι, διότι τὸ ὀχύρωμα τοῦτο, ἐὰν ἤθελε προσβληθῇ κατὰ μέτωπον μὲν ὑπὸ τοῦ περιλιπομένου εἰς Βεσίκτασι στόλου, κατὰ νῶτον δὲ ὑπὸ τῆς εἰσπηδησάσης ἐντὸς τοῦ κόλπου μοίρας, ἦτο δύσκολον νὰ ἀνθέξῃ. Ἀλλά, καὶ τοῦτο ἐὰν δὲν συνέβαινεν, οἱ πολέμιοι εὑρισκόμενοι ἤδη ἐντὸς τοῦ κόλπου ἠδύναντο νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ παρ' αὐτῷ ἀσθενοῦς τείχους καὶ νὰ ἀναγκάσωσι τοὺς πολιορκουμένους νὰ ἐνισχύσωσι τὴν πρὸς τὸ μέρος τοῦτο φρουράν, ἐξασθενοῦντες τὴν περὶ τὰ χερσαῖα τείχη ἄμυναν. Οὐδέτερον τῶν ὅσα ἐφοβοῦντο δὲν ἔμελλε νὰ συμβῇ. Τὰ ἐν τῷ κόλπῳ μεταφερθέντα πλοῖα οὔτε τὰ περὶ τὴν ἅλυσιν χριστιανικὰ ἐτόλμησαν νὰ προσβάλωσι ποτέ, οὔτε κατὰ τοῦ τείχους ἐπετέθησαν σπουδαίως ἅτε μὴ δυνάμενα νὰ φέρωσι μεγάλα πυροβόλα. Ἀλλ' οἱ πολιορκούμενοι, ἐν τῇ πρώτῃ στιγμῇ τῆς καταπλήξεως, ἦτο φυσικὸν νὰ φοβηθῶσι τὰ πάντα. Συσκεφθέντες δὲ ἐπὶ τέλους περὶ τοῦ τί δεῖ γενέσθαι ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν πυρπόλησιν τῶν τουρκικῶν ἐκείνων πλοίων, ἐπιτρέψαντες τὸ ἔργον εἰς τὸν γνωστὸν ἤδη ἡμῖν ἐνετὸν κυβερνήτην Ἰάκωβον Κόκκον. Τῇ 24 Ἀπριλίου δύο μεγάλα σκάφη, ὧν ἕκαστον εἶχε χωρητικότητα 500 περίπου τόννων, περιεζώσθησαν ἔξωθεν διὰ σάκκων πεπληρωμένων μαλλίου καὶ βάμβακος, ἵνα προφυλαχθῶσιν ἀπὸ τῶν πολεμίων σφαιρῶν. Μετὰ τῶν πλοίων τούτων ἔμελλον νὰ ἐκπλεύσωσι δύο βρίκια φέροντα πίσσαν, πυρίτιδα, ὑγρὸν πῦρ καὶ τὰ τοιαῦτα, προσέτι δὲ μικρότεραί τινες πολεμικαὶ γαλέραι καὶ πολυάριθμα ἀκάτια, ἵνα χρησιμεύσωσι τὰ μὲν εἰς ῥυμούλκησιν τῶν μεγαλυτέρων πλοίων τὰ δὲ εἰς σωτηρίαν τῶν πληρωμάτων μετὰ τὴν πυρπόλησιν. Τὰ πυρπολικὰ λοιπὸν ἦσαν ἔκτοτε ἐν χρήσει ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς θαλάσσαις, ἀπαραλλάκτως σχεδὸν ὅπως καὶ ἐπὶ τοῦ τελευταίου ἀγῶνος. Ἀπεφασίσθη δὲ ὅτι τὰ πάντα ἔπρεπε νὰ εἶναι ἕτοιμα τὸ ἑσπέρας τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἵνα περὶ μέσας νύκτας ἐκτελεσθῇ τὸ βούλευμα. Καί, ἂν ἡ ἀπόφασις αὕτη ἐξετελεῖτο, ἡ ὀσμανικὴ μοῖρα βεβαίως κατεστρέφετο. Δυστυχῶς οἱ προδόται τοῦ Γαλατᾶ Γενουαῖοι ἔμαθον τὰ παρασκευαζόμενα,καὶ τοῦτο διότι οἱ ἀσυνείδητοι οὗτοι ἄνθρωποι,ἐνῷ ὑπηρέτουν ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατοπέδῳ,δὲν ἔπαυον συνεννοούμενοι μετὰ τῶν Ὀσμανιδῶν, εἰς οὓς ἐπρομήθευον πάντα τὰ χρειώδη, ἰδίως τὸ διὰ τὰ πυροβόλα ἔλαιον. Ὅθεν, ἅμα παρετήρησαν τὰ παρασκευαζόμενα, προσελθόντες εἰς τὸν λιμενάρχην Ἀλοΐσιον Διέδον συνεβούλευσαν αὐτῷ νὰ ἀναβάλῃ τὸ ἐπιχείρημα διὰ τὴν ἐπιοῦσαν νύκτα, ἵνα δυνηθῶσι καὶ οὗτοι νὰ

συμπράξωσι· τὸ δὲ δυστυχέστερον, ὁ Διέδος παρεδέχθη τὴν συμβουλὴν αὐτῶν. Τότε ὁ ποδεστᾶς τοῦ Γαλατᾶ εἰδοποίησε τὸν σουλτάνον· ὁ δὲ παρεσκεύασεν ἀμέσως τὰ πρὸς ἄμυναν, ἐνισχύσας πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν στόλον δι' ἱκανῶν ἀρίστων τοξοτῶν καὶ σφενδονητῶν καὶ διὰ τεσσάρων πυροβόλων. Διατί ἔπειτα τὸ ἐπιχείρημα ἀνεβλήθη πάλιν μέχρι τῆς 28ης Ἀπριλίου, δὲν γνωρίζομεν. Τῇ δὲ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ δύο ὥρας μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου ἐξεκίνησε τελευταῖον ἡ πυρπολικὴ μοῖρα. Κατὰ τὰ προαποφασισθέντα τὴν προσβολὴν ἔμελλον ν' ἀρχίσωσι τὰ διὰ σάκκων περιεζωσμένα πλοῖα· ἀλλ' ὁ Ἰάκωβος Κόκκος, ὅστις εὑρίσκετο ἐντὸς μιᾶς τῶν ἐλαφροτέρων γαλερῶν καὶ ἐφιλοτιμεῖτο νὰ περιποιήσῃ ἑαυτῷ τὴν ὅλην τοῦ ἔργου τιμὴν (avido de honor et gloria, λέγει ὁ Δολφῖνος) σπεύσας ἐνέβαλε πρῶτος ἐντὸς τῶν ὀσμανικῶν πλοίων. Ταῦτα ὄντα ἕτοιμα ἐπυροβόλησαν καὶ ἐν ἀκαρεῖ κατεπόντωσαν τὴν γαλέραν αὔτανδρον, ὥστε ἀπωλέσθησαν διὰ μιᾶς οἱ ἐπιβαίνοντες αὐτῆς 18 ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται, ἐρέται δὲ 72, ὧν ἄλλοι μὲν ἐπνίγησαν ἄλλοι δὲ ἀγωνιζόμενοι νὰ ἐπιπλεύσωσιν ἐζωγρήθησαν. Τὰ λοιπὰ ἐνετικὰ πλοῖα, ἐπειδὴ τὸ σκότος καὶ ὁ καπνὸς δὲν ἐπέτρεπον νὰ διακρίνωσι τί συνέβαινε πρὸ αὐτῶν, ἐξηκολούθησαν προελαύνοντα, ὅτε νέος πυροβολισμὸς προσέβαλεν εἰς τὰ ὕφαλα τὴν γαλέραν τοῦ Γαβριὴλ Τρεβιζάνου, ἥτις ἤρχισε μὲν νὰ καταδύῃ ἀλλ' ἀνακρούσασα πρύμναν προέφθασεν εἰς τὸν λιμένα καὶ οὕτω διεσώθη τοὐλάχιστον τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Μετὰ δὲ τὴν νέαν ταύτην συμφορὰν ἀπεφάσισαν πάντες νὰ ὑποχωρήσωσι. Καὶ τὰ μὲν ἐλαφρότερα πλοῖα ἀπῆλθον εὐχερῶς ἀλλὰ τὰ δύο μεγαλύτερα, δυσκίνητα ὄντα ἕνεκα τῆς βαμβακίνης αὐτῶν ζώνης, ἐδέησε νὰ ὑποστῶσιν ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν ἀγῶνα δεινὸν πρὸς ἅπασαν τὴν ὀσμανικὴν μοῖραν. Τελευταῖον ὅμως ἐπέτυχον νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὸν λιμένα, μεθ' ὃ ἀνέκαμψαν καὶ οἱ Τοῦρκοι εἰς τὸν ἴδιον σταθμόν. Τὴν δ' ἐπιοῦσαν τὸ πρωῒ ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ θανατωθῶσιν οἰκτρῶς οἱ αἰχμάλωτοι ἐν ὄψει ἁπάσης τῆς πόλεως, εἰς ὃ ἀπαντῶν ὁ βασιλεὺς διέταξε καὶ αὐτὸς νὰ θανατωθῶσι 260 τοῦρκοι αἰχμάλωτοι ἐπὶ τῶν πύργων τοῦ περιτειχίσματος.

Ἡ ἀποτυχία τοῦ ἐπιχειρήματος τούτου καὶ ἡ ἐν αὐτῷ ἀπώλεια τοσούτων γενναίων ἀνδρῶν ηὔξησε τὴν ἐν τῇ πόλει ἀμηχανίαν. Καὶ καθὼς συμβαίνει ἐν τοιαύταις περιστάσεσι δεινὴ παρήχθη διχόνοια μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Γενουαίων, ὧν οἱ μὲν πρῶτοι ἤλεγχον τοὺς δευτέρους ὅτι ὑπὸ τῶν ὁμογενῶν αὐτῶν ἐπροδόθη τὸ βούλευμα, οἱ δὲ πάλιν ἀπέδιδον τὴν ὀλεθρίαν αὐτοῦ ἔκβασιν εἰς τὴν τοῦ Κόκκου ἀπειρίαν. Μετὰ κόπου δὲ ἠδυνήθη ὁ τεθλιμμένος βασιλεὺς νὰ κατευνάσῃ αὐτοὺς λέγων· «Παρακαλῶ ὑμᾶς, ἀδελφοί, εἰρηνεύετε. Ἀρκεῖ ἡμῖν ὁ ἔξωθεν πόλεμος καὶ μὴ μάχεσθε ἀναμεταξὺ ὑμῶν διὰ τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ». Ἀλλ' ἡ προϊοῦσα ἀθυμία καὶ αἱ ἄλλαι περιστάσεις ἔφερον εἰς μέσον ποικίλα ἄλλα ἄτοπα. Μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Ἀπριλίου ὁ ἀγὼν διεξήγετο σπουδαιότερον ἀπὸ θαλάσσης ἢ ἀπὸ ξηρᾶς. Καὶ τοῦτο τὸ μὲν διότι ὁ σουλτάνος ἤθελεν ἐξ ἅπαντος νὰ συνδυάσῃ τὴν ἀπὸ θαλάσσης ἔφοδον μετὰ τῆς ἀπὸ ξηρᾶς, τὸ δὲ διότι κατὰ ξηρὰν τὸ πᾶν προσεδοκᾶτο ἀπὸ τοῦ μεγάλου πυροβόλου, τὸ δὲ πυροβόλον ἐκεῖνο διαρραγὲν ἐχρειάσθη νὰ κατασκευασθῇ ἐκ νέου, καὶ δὲν εἶχον ἔτι πιθανώτατα δοθῆ αἱ περὶ τῆς ἐπιτηδειοτέρας αὐτοῦ χρήσεως ὁδηγίαι, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐλαλήσαμεν. Ὅθεν ἐγίνοντο μὲν πολλάκις περὶ τὰ τείχη καὶ τὴν τάφρον συμπλοκαί, καθ' ἃς ἔπιπτον πολὺ πλειότεροι Τοῦρκοι ἢ Χριστιανοί, ἀλλ' αἱ συμπλοκαὶ αὗται οὐδὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι τὸ κρίσιμον· ἐκρημνίζοντο δὲ διὰ τοῦ ἀδιακόπου πυροβολισμοῦ καί τινα μέρη τῶν πύργων καὶ τῶν τειχῶν, ἰδίως τοῦ ἐξωτέρου τείχους, ἀλλὰ ταῦτα εὐκόλως ἐπεσκευάζοντο. Κατὰ τὰς τελευταίας μάλιστα ἡμέρας οὐδεμία ἐγένετο ἐκ τοῦ σύνεγγυς συμπλοκὴ ἀλλὰ μόνον συνε-

χῆς πυροβολισμὸς καὶ πόρρωθεν ἀκροβολισμοί. Τοῦτο βλέποντες οἱ ἡμέτεροι ἄφηνον πολλοὶ τὰς ὡρισμένας αὐτοῖς τάξεις καὶ ἀπήρχοντο οἴκοι, οἱ δὲ πολέμιοι ὠφελούμενοι ἐντεῦθεν καὶ πλησιάζοντες ἔσυρον πρὸς τὰ κάτω δι' ἀγκίστρων σιδηρῶν τοὺς μεστοὺς χώματος κοφίνους, ὅσοι ἦσαν τοποθετημένοι ἐπὶ τῶν τειχῶν εἰς σκέπην τῶν ἀνθρώπων τῆς φρουρᾶς. Καὶ οἱ μὲν κόφινοι ἀντικατεστάθησαν ἀμέσως ὁ δὲ βασιλεὺς μαθὼν παρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὰ γενόμενα ἐπέπληξεν αὐστηρῶς τοὺς λιποτάκτας, ἀλλ' αὐτοὶ ἀπεκρίθησαν λέγοντες ὅτι ἠναγκάζοντο νὰ πράξωσιν ὅ,τι ἔπραξαν, διότι οὔτε αὐτοὶ οὔτε αἱ γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν εἶχόν τι νὰ φάγωσιν ἢ νὰ πίωσι. Φαίνεται δὲ ὅτι εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ ἀρχίσει νὰ συμβαίνῃ ἐν τῇ πόλει σπάνις τροφῶν καὶ ἰδίως ἄρτου καὶ οἴνου· ὄχι διὰ πραγματικὴν αὐτῶν ἔλλειψιν, ὡς λέγει ὁ Μορτμαννός, καθότι ἕνεκα τῆς ἐγκαίρως ληφθείσης προνοίας περὶ συλλογῆς τροφίμων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ἀποταμίευμα ἐξηντλήθη ἐντὸς ἑνὸς μηνός, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ πρὸ ἔτι ὀλίγων ἡμερῶν προσῆλθον νέα ἐφόδια διὰ τῆς βασιλικῆς νηὸς καὶ τῶν τριῶν γενουητικῶν γαλερῶν, ἡ δὲ πολιορκία διήρκεσεν ἐπὶ ἕνα ἔτι μῆνα, ἐν τῷ διαστήματι τοῦ ὁποίου οὐδέποτε ἐρρήθη ὅτι ἡ πόλις ἐπιέσθη ὑπὸ τῆς πείνης. Ἀλλ' ὁ Δολφῖνος ἐξηγεῖ κάλλιστα τὴν πρὸς στιγμὴν τότε ἀναφανεῖσαν σπάνιν βεβαιῶν ὅτι πολλοὶ ἔκρυπτον τὰ τρόφιμα, ἵνα ἀνυψώσωσι τὴν τιμὴν αὐτῶν, καὶ ἐπιτιμᾷ δικαίως τὸν βασιλέα ἕνεκα τῆς ἄκρας ἀγαθότητός του, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν ἐτιμώρει τήν τε τοιαύτην κακοήθειαν καὶ πλείστας ἄλλας ὀλεθρίας ἐν ταῖς δειναῖς μάλιστα ἐκείναις περιστάσεσι κακίας τῶν πολλῶν. Ἀλλὰ τελευταῖον ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἠναγκάσθη νὰ φανῇ αὐστηρότερος καί, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ ἑρμηνεύσωμεν μᾶλλον ἢ νὰ ἐννοήσωμεν τὰς ἀσαφεῖς τῶν χρονογράφων εἰδήσεις, διέταξε νὰ προμηθεύεται τακτικῶς τροφοδοσία οὐ μόνον εἰς τοὺς περὶ τὰ τείχη τεταγμένους στρατιώτας ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν, τοῦτο δὲ δαπάνῃ βεβαίως τοῦ δημοσίου καὶ ἐπὶ τιμῇ ὑπ' αὐτοῦ ὁρισθείσῃ. Καὶ οὕτω μὲν ἐπηνωρθώθη τὸ ἄτοπον ἐκεῖνο· συγχρόνως ὅμως τὸ δημόσιον ταμεῖον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἀπαραίτητον ἀνάγκην χρημάτων διά τε τὴν μισθοδοσίαν τῶν ἐπικούρων καὶ τὰς ἄλλας τοῦ στρατοῦ χρείας, ἐκενώθη, οὐδεὶς δ' ὑπῆρχε τρόπος τακτικῆς νέων πόρων προμηθείας. Εἰς μάτην ὁ βασιλεὺς ἀπετάθη πρὸς τοὺς πλουσιωτέρους τῶν μεγιστάνων, ἐπικαλούμενος τὴν συνδρομὴν αὐτῶν. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ἰσχυρίζοντο ὅτι εἶναι πένητες, ἐνῷ μετὰ τὴν ἅλωσιν οἱ Τοῦρκοι εὗρον παρὰ πολλοῖς οὐ μικροὺς θησαυρούς. Ἐδέησε λοιπὸν νὰ ἐπιβάλῃ ὁ βασιλεὺς χεῖρα εἰς τὰ ἱερὰ τῶν ἐκκλησιῶν σκεύη καὶ νὰ κόψῃ ἐξ αὐτῶν νομίσματα. Πλὴν τούτου πολλὴν μὲν βεβαίως ἔπαθον οἱ πολέμιοι ἀνθρώπων φθορὰν καὶ ἀσυγκρίτως πλειοτέραν ἢ οἱ χριστιανοὶ κατά τε τὴν ναυμαχίαν τῆς 20 Ἀπριλίου καὶ περὶ αὐτὰ τὰ χερσαῖα τείχη, ἐκ τούτου ἰδίως ὅτι, προσερχόμενοι πολυάριθμοι ἵνα ἀνακομίσωσι τοὺς πεσόντας συντρόφους μετὰ πλείστης ἀδιαφορίας περὶ ἑαυτῶν ἠσχολοῦντο εἰς τὸ ἔργον ἐκεῖνο, ὥστε πολλάκις περὶ ἕνα νεκρὸν ἐφονεύοντο δέκα Ὀσμανίδαι. Ἀλλ' αἱ ζημίαι αὐτῶν εὐχερῶς ἀνεπληροῦντο καὶ ηὔξανε μάλιστα ὁ στρατὸς διὰ τῶν ἀδιακόπως, ἰδίως ἐξ Ἀσίας, ἐπερχομένων στρατευμάτων. «Τὰ δὲ ἡμέτερα, λέγει ὁ Φραντζῆς, ὠλιγόστευον καὶ ἐταπεινοῦντο ὥσπερ σελήνη λειψίφωτος διὰ τὸν καθημερινὸν θάνατον». «Ἑνὸς δὲ μόνου ἐκ τῶν ἡμετέρων ὁ φόνος, προσεπιφέρει ὁ Δολφῖνος, ἰσοστάθμει πρὸς τὸν θάνατον 100 πολεμίων». Ἐὰν δὲ εἰς ταῦτα προσθέσωμεν τὴν ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος διχόνοιαν καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν τῶν τε ἀστῶν καὶ τῶν ξένων, δι' ἣν εὐχερῶς ἐταράττετο ἐκ τῶν συνηθεστέρων φυσικῶν φαινομένων καὶ ἄλλων γεγονότων, ἅτινα εἰς ἄλλας περιστάσεις οὐδεμίαν ἤθελον προξενήσει ἐντύπωσιν, βροντῶν, ἀστραπῶν, χαλάζης, ἐκλείψεως σελήνης, πτώσεως εἰκόνων καὶ τῶν τοιούτων, εὐκόλως θέλομεν ἐννοήσει πῶς ἄνθρωποί τινες ὠφελούμενοι ἐξ ὅλων τούτων

τῶν περιστάσεων ἐκίνουν ταραχὰς καὶ ἀνωμαλίας ἐν τῇ πόλει. Ἐνῷ ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ Φραγκίσκου τοῦ Τολητινοῦ καὶ τοῦ Φραντζῆ δὲν ἔπαυε δι' ὅλης τῆς ἡμέρας καὶ νυκτὸς περιπατῶν ἔφιππος περὶ τὰ τείχη καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ διατάσσων τὰ δέοντα καὶ ἐπιτηρῶν τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν, ἐνῷ ὁ ἔμπειρος πολέμαρχος Ἰουστινιανός, οἱ ἡρωικοὶ ἀδελφοὶ Βροζάρδοι, ὁ γέρων ἀλλὰ ρωμαλέος Θεόδωρος Καρυστηνός, ὁ λόγιος ἀλλὰ γενναῖος Θεόφιλος Παλαιολόγος, καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι Ἕλληνες καὶ ξένοι, ὁτὲ μὲν ἔφιπποι ὁτὲ δὲ πεζοί, ὁτὲ μὲν ἀμυνόμενοι ὁτὲ δὲ ἐπιτιθέμενοι, ὁτὲ μὲν πυροβολοῦντες ὁτὲ δ' ἐπισκευάζοντες τὰς ἐκ τῶν πολεμίων πυροβόλων προξενουμένας ζημίας καὶ ἀείποτε ἐγκαρτεροῦντες περὶ τὰ τείχη, ἐκτῶντο κλέος ἀθάνατον, οἱ φλύαροι ἐκεῖνοι δημαγωγοί, οἱ μηδὲν πράττοντες καὶ εἰς οὐδένα ἐκτιθέμενοι κίνδυνον, περιεφέροντο εἰς τὰς πλατείας καὶ ρύμας τῆς πόλεως λοιδοροῦντες τὸν βασιλέα καὶ τοὺς ἄρχοντας. Ὁ δὲ μανθάνων τὰ τοιαῦτα ἢ καὶ αὐτήκοος αὐτῶν ἔστιν ὅτε γινόμενος οὐδὲν ἔλεγεν ἀλλ' ἐξηκολούθει ἐπιτελῶν τὸ καθῆκον. Ἀλήθεια θλιβερὰ ἀλλ' ἀναμφισβήτητος· οἱ πρόμαχοι τῶν ἐθνῶν ἀγωνίζονται νὰ σώσωσιν αὐτὰ πολλάκις ἄκοντα καὶ ἐνίοτε ἀντιπράττοντα.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα περὶ τὰ τέλη τοῦ Ἀπριλίου· ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς πρώτας τοῦ Μαΐου ἡμέρας ὁ σουλτάνος ἐφάνη προσέχων μᾶλλον εἰς τὴν ἀπὸ θαλάσσης ἐπίθεσιν ἢ εἰς τὴν ἀπὸ ξηρᾶς, εἰ καὶ οὐδὲν ἐπῆλθε πάλιν κρίσιμον γεγονός. Ὁ Μορτμαννὸς ἠπατήθη, νομίζομεν, ἱστορῶν ὅτι τῇ τετάρτῃ Μαΐου ἐγένετο νέα ἀπόπειρα πυρπολήσεως τῶν ἐν τῷ λιμένι ὀσμανικῶν πλοίων ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Ἰουστινιανόν. Τὴν νέαν ταύτην ἀπόπειραν οὐδόλως ἀναφέρουσιν οἱ αὐτόπται χρονογράφοι, ὁ δὲ Δούκας, ὅστις αὐτῆς καὶ μόνης μνημονεύει, προδήλως ἐννοεῖ τὴν ἤδη προϊστορηθεῖσαν παρ' ἡμῶν, τῆς ὁποίας ἀρχηγὸν ρητῶς λέγει τὸν Ἰωάννην Ἰουστινιανὸν ὁ Ζωρζῆς Δολφῖνος. Τοῦτο εἶχεν εἰκάσει ἤδη ὁ Ἔλισσεν, καίτοι μὴ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν βραδύτερον δημοσιευθέντα Δολφῖνον. Ὥστε ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μετὰ τὴν μίαν καὶ μόνην ἀποτυχοῦσαν ἀπόπειραν οἱ χριστιανοὶ οὐδὲν ἔπραξαν ἄλλο εἰμὴ νὰ στήσωσι δύο πυροβόλα παρὰ τὸν Κεράτιον κόλπον, ἵνα προσβάλωσι τὰ ἐν αὐτῷ ὀσμανικὰ πλοῖα εἰς ὃ ἀπαντῶντες οἱ πολέμιοι ἀντεπυροβόλουν κατὰ τοῦ παρὰ τὸν κόλπον τείχους. Ἀλλ' οὗτοι οἱ ἑκατέρωθεν πυροβολισμοί, οἱ πόρρωθεν καὶ δι' ὅπλων μικρᾶς ὁλκῆς γινόμενοι, εἰς οὐδὲν ὠφέλουν. Ὅθεν οἱ πολιορκηταὶ ἔστησαν ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Σταυροδρομίου πυροβόλα μεγάλα, ἵνα ἐκεῖθεν ἐξακοντίζωσι σφαίρας κατὰ τῆς παρὰ τὴν ἅλυσιν χριστιανικῆς μοίρας· ἀλλὰ οὐδὲ διὰ τούτων μέγα τι ἐπέτυχον, παρεκτὸς τοῦ κατ' ἀρχὰς ἐπελθόντος φόνου ὀλίγων τινῶν ναυτῶν, διότι τότε ἡ μοῖρα ἐκείνη μικρὸν μετατοπισθεῖσα ἠσφαλίσθη ἀπὸ τῶν πυροβόλων· ἐζημίωσαν δὲ μόνον τοὺς φίλους αὐτῶν Γενουαίους τοῦ Γαλατᾶ καταποντίσαντες μίαν αὐτῶν γαλέραν φέρουσαν φορτίον ἀξίας 12.000 δουκάτων. Βραδύτερον λοιπὸν μετέθεσαν τὰ μεγάλα πυροβόλα περὶ ὧν ὁ λόγος εἰς τὸ σημερινὸν Χάσκιοϊ, ἵνα προσβάλωσιν ἐκεῖθεν τὸ ἐν τῇ βορείῳ ἄκρᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως λεγόμενον Κυνήγιον· καὶ ἐνταῦθα ὅμως μικρὰ κατορθώσαντες ἐξαπέστειλαν ἐπὶ τέλους τὰ πυροβόλα ἐκεῖνα εἰς ἐνίσχυσιν τῆς κατὰ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ ἀδιακόπου προσβολῆς.

Ἐντεῦθεν τῷόντι προέκειτο νὰ διεξαχθῶσιν αἱ καίριαι ἐπιθέσεις καὶ τῇ 7 ἐγένετο ἡ πρώτη σπουδαία ἔφοδος. Περὶ τὴν 11 τῆς ἑσπέρας ὥραν 30.000 Ὀσμανίδαι ἐφώρμησαν μετὰ τοσαύτης κραυγῆς ὥστε οἱ πολιορκούμενοι, νομίσαντες κατ' ἀρχὰς ὅτι πρόκειται περὶ γενικῆς ἐφόδου ἀπὸ ξηρᾶς τε καὶ θαλάσσης, παρεσκευάσθησαν πρὸς τὴν ἁπανταχοῦ ἄμυναν. Ὁ στόλος ὅμως τῶν πολεμίων οὐδὲν ἐπεχείρησεν, ἡ δὲ πεζικὴ ἔφοδος ἀπεκρούσθη μετὰ πολλῆς τῶν ἐπιτεθέντων ἀπωλείας, καὶ αἱ μικραὶ ζημίαι τὰς ὁποίας

ἐπροξένησε τάχιστα ἠνωρθώθησαν. Πάλιν δὲ τῇ 12 Μαΐου περὶ μέσας νύκτας 50.000 ἐπετέθησαν κατὰ τῶν περὶ τὸ Ἕβδομον τεῖχος, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀπεκρούσθησαν. Τὸ ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι, ἐνῷ ὁ ὀσμανικὸς στόλος οὐδὲ τότε ἐκινήθη, μετά τινας ἡμέρας, ἤτοι τῇ 16 καὶ 17, τινὰ τῶν πλοίων αὐτοῦ τῶν εἰς Βεσίκτασι σταθμευόντων ἐπλησίασαν ἐπα-

Τεμάχιον τῆς ὑποτιθεμένης ἁλύσεως τοῦ Κερατίου

νειλημμένως εἰς τὴν παρὰ τὴν ἅλυσιν ἑλληνικὴν μοῖραν, πυροβοληθέντα δὲ ὑπ᾽ αὐτῆς ἐτράπησαν καὶ τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν φορὰν εἰς φυγήν. Ἔπειτα τῇ 21 ὁ στόλος τοῦ Βεσίκτασι προήλασεν αὖθις ἐν ἤχοις σαλπίγγων καὶ τυμπάνων ἐπὶ τὴν ἅλυσιν· ἀλλὰ καὶ αὖθις ἀπῆλθεν ἄπρακτος. Ἦτο πρόδηλον ὅτι, ὅσα καὶ ἂν ἐνηργοῦντο ἀπὸ θαλάσσης, ὁ σουλτάνος ὀλίγον πεποιθὼς εἰς τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, ἀπὸ τοῦ πεζικοῦ στρατοῦ κυρίως ἤλπιζε τὴν ἐπιτυχίαν καὶ πρὸς διευκόλυνσιν τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἀνενδότως ἠσχολεῖτο.

Ἓξ ἡμέρας μετὰ τὴν δευτέραν ἔφοδον, ἤτοι τὴν πρωίαν τῆς 18 Μαΐου, ἡ περὶ τὴν Χαρσίαν πύλην φρουρά, ἧς προΐστατο ὁ Θεόδωρος Καρυστηνός, εἶδεν ἔκθαμβος ἐγειρόμενον πρὸ αὐτῆς ἐν διαστήματι 10 μόλις βημάτων ἀπὸ τῆς τάφρου ὀγκῶδες κατασκεύασμα, ξύλινον μὲν ἀλλὰ περιβεβλημένον διὰ δερμάτων καμήλων, βουβάλων καὶ βοῶν. Τὸ ἔξωθεν αὐτοῦ μέρος ἦτο ἀνεῳγμένον, ἵνα εὐχερῶς εἰσέρχεται ἐν αὐτῷ ὁ στρατός· τὸ δὲ πρὸς τὴν πόλιν νεῦον, τεθωρακισμένον, ὡς προείρηται, εἶχε τρεῖς μεγάλας πύλας καὶ ταύτας διὰ παρασκευάσματος ἠσφαλισμένας. Ἐντὸς αὐτοῦ ὑπῆρχε συσσωρευμένον πολὺ ὑλικόν, χώματα καὶ ξυλεία, ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς πλήρωσιν τῆς τάφρου· ἦσαν δὲ κατεσκευασμέναι ἀναβάθραι, ἵνα διευκολύνωσι τὰς κινήσεις τοῦ εἰσελθόντος στρατοῦ, καὶ πλὴν τούτων ἦσαν τοποθετημένα ποικίλα ὅπλα, ἄλλα τε καὶ πυροβόλα, καὶ μηχαναὶ

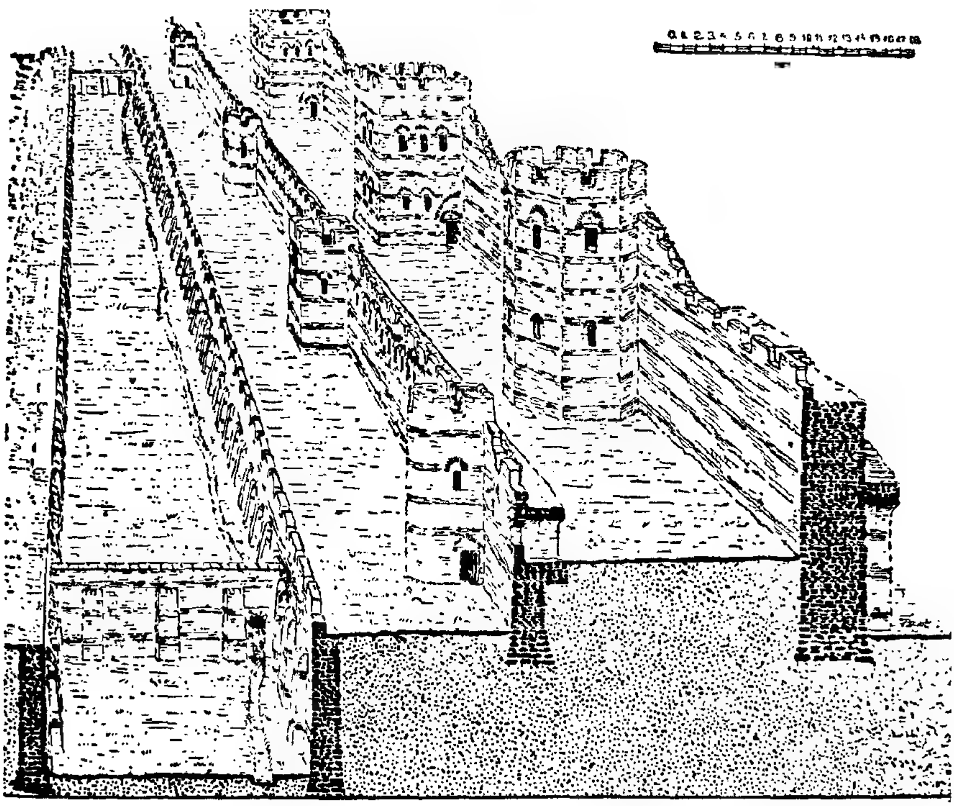
πρὸς χρῆσιν τοῦ ὑγροῦ πυρός, ἅτινα πάντα ἔμελλον νὰ ἀποβῶσι τοσούτῳ μᾶλλον δεινὰ ὅσῳ ὁ μέγας ἐκεῖνος πύργος ἦτο ὑψηλότερος τοῦ ἐξωτέρω τείχους τῆς πόλεως. Ὁ Βάρβαρος βεβαιοῖ ὅτι ὁ πύργος οὗτος κατεσκευάσθη ἐν μιᾷ νυκτὶ καὶ μάλιστα εἰς τέσσαρας μόνον ὥρας ἐπιλέγων ὅτι ὅλοι οἱ χριστιανοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δυσκόλως ἠδύναντο ἐντὸς ὁλοκλήρου μηνὸς νὰ ἐκτελέσωσι τοιοῦτον ἔργον.Ἀλλὰ συμβαίνει ἐνταῦθα πιθανῶς ὅ,τι καὶ ὡς πρὸς τὴν ὑπερνεώλκησιν. Ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ διάφορα τοῦ πύργου τμήματα εἶχον παρασκευασθῇ πρὸ ἡμερῶν καθὼς καὶ πᾶν τὸ ἄλλο ὑλικόν, τὴν δὲ νύκτα ἐκείνην ἄλλο δὲν ἐγένετο εἰμὴ νὰ προσαρτηθῶσι καὶ ἀπαρτισθῶσιν ἐπὶ τόπου. Ὁπωσδήποτε ὁ ἀπὸ τοῦ πύργου τούτου ἀγών, ἀρξάμενος τὴν πρωΐαν καὶ ἐξακολουθήσας δι' ὅλης τῆς ἡμέρας πεισματωδέστατος, ἐπήγαγεν ὀλεθρίας ζημίας εἰς τὰ τείχη καὶ ἰδίως κατέβαλεν ἕνα τῶν περὶ τὴν Χαρσίαν πύλην πύργων. Τότε οἱ πολέμιοι πληρώσαντες ἐν μέρει τὴν τάφρον εἶχον ἤδη ἐπιθέσει κλίμακας καὶ ἤρχισαν νὰ προσαναβαίνωσιν, οἱ δὲ περὶ τὸν Καρυστηνόν, εἰς βοήθειαν τῶν ὁποίων ἔδραμεν ἀπὸ πρωΐας αὐτὸς ὁ βασιλεύς, ἰσχυρῶς ἀνταγωνιζόμενοι ἄλλους μὲν τῶν ἐπερχομένων ἀπημπόδιζον νὰ πλησιάσωσιν ἄλλους δὲ ἀπεκρήμνιζον ἐκ τῶν κλιμάκων καί τινας τῶν κλιμάκων κατέκοψαν, μέχρις οὗ ἑσπέρας γενομένης ἠνάγκασαν αὐτοὺς νὰ ὑποχωρήσωσιν. Οὐδὲν ἧττον πολὺς ἐπεκράτησε παρὰ τοῖς ἡμετέροις φόβος ὅτι ἡ ἐπίθεσις ἐπαναλαμβανομένη τὴν πρωΐαν ἀπὸ τοῦ ὀχυρώματος ἐκείνου δύναται ἐπὶ τέλους νὰ ἐπιτύχῃ. Ὅθεν δὲν ἔμειναν ἀργοὶ δι' ὅλης τῆς νυκτὸς ἀλλὰ προϊσταμένου τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ παρόντος τοῦ βασιλέως τὴν μὲν τάφρον ἐκένωσαν, τὸν δὲ πεσόντα πύργον διὰ ποικίλων μηχανῶν ἠνώρθωσαν, τὰ δὲ τείχη ἐπεσκεύασαν καὶ ἐπὶ πᾶσι κατώρθωσαν νὰ πυρπολήσωσιν αὐτὸ τὸ μέγα τῶν πολεμίων ὀχύρωμα. Τὸ ἔργον μιᾶς νυκτὸς ἐν μιᾷ νυκτὶ πάλιν κατεστράφη. Ὁ δὲ σουλτάνος θαυμάσας τὴν ἐπιδεξιότητα τῶν ἀντιπάλων ἀνέκραξεν ὅτι, ἐὰν καὶ οἱ 37.000 προφῆται ἤθελον εἴπει αὐτῷ ὅτι οἱ ἀσεβεῖς δύνανται νὰ πράξωσιν ὅ,τι ἔπραξαν, δὲν ἤθελε τὸ πιστεύσει.

Ἀλλ' ὅμως ἐξηκολούθει νέα ἀπαύστως ἐπιτελῶν καὶ ἐπινοῶν μηχανήματα οὐ μόνον ἀπὸ ξηρᾶς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ θαλάσσης, διότι πάντοτε ἐπέμενε νὰ συνδυάσῃ τὰς δύο ἐφόδους. Ὅθεν κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας συνεπλήρωσεν ἕτερον μέγα ἔργον, καὶ τοῦτο πρὸ ἡμερῶν ἀρξάμενον, τὴν γέφυραν δι' ἧς ἔζευξε τὸν Κεράτιον κόλπον μεταξὺ Χάσκιοϊ καὶ τῆς ἀντικρὺ ἐκτὸς τῶν τειχῶν παραλίας, ἵνα δι' αὐτῆς ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ θαλασσίου τείχους. Καθὼς πρὸ ἑνὸς περίπου μηνὸς εἶχε μεταχειρισθῆ τὴν ξηρὰν ὡς θάλασσαν, ἵνα μετακομίσῃ τὰ πλοῖα αὐτοῦ, οὕτω νῦν μετέβαλε τὴν θάλασσαν εἰς ξηράν, ἵνα διαβιβάσῃ ἐπ' αὐτῆς τὸν στρατὸν καὶ τὸ πυροβολικόν. Πρὸς κατασκευὴν τῆς γεφύρας συνέλεξεν ἀκάτια, καὶ ἀγγεῖα μεγάλα, καὶ ξυλίνους πίθους πολλούς, ταῦτα πάντα προμηθευθέντα πιθανῶς ὑπὸ τῶν Γενουαίων τοῦ Γαλατᾶ, συνέσφιγξε καὶ ἔδεσεν αὐτὰ ἰσχυρῶς διὰ δοκῶν καὶ σιδήρων καὶ σχοινίων, ἔπειτα ἐπέθηκεν ἐπὶ τῶν ἀκατίων καὶ ἀγγείων καὶ πίθων σανίδας διὰ περονῶν ἀσφαλισθείσας, ὥστε ἐσχηματίσθη οὕτω κατάστρωμα ἔχον πλάτος ἱκανὸν νὰ φέρῃ πυροβόλον μετὰ τῶν ἀναγκαίων εἰς ὑπηρεσίαν ἀνδρῶν. Καὶ τοῦτο διαπράξας ἤρχισε νὰ προσβάλῃ ἐκεῖθεν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν πλοίων τὸ ἐπιθαλάσσιον τεῖχος ἀλλὰ πάντοτε πόρρωθεν καὶ ἐγκαρσίως. Σπουδαιότερον ἦτο ὅτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Μαΐου ἐπεχείρησε νὰ ἀνατρέψῃ τὰ χερσαῖα τείχη προσέτι δι' ὑπονόμων, αἵτινες ἅπασαι ἐγένοντο ἐν τοῖς Καλιγαρίοις, ἤτοι εἰς τὸ τμῆμα ἐκεῖνο τοῦ περιβόλου ὅπου δὲν ὑπῆρχεν εἰμὴ ἓν μόνον τεῖχος καὶ ἔμπροσθεν τοῦ ὁποίου ὑψοῦτο λόφος ἀποκρύπτων καὶ ἀσφαλίζων τοὺς ἐργαζομένους. Τοῦ τμήματος τούτου φρούραρχος ἐτάχθη, ὡς ἐνθυμεῖται ὁ ἀνα-

γνώστης, ὁ ἐπιτήδειος γερμανὸς μηχανικὸς Ἰωάννης Γράντ, διότι ἐξ ἀρχῆς ἦτο εὔκολον νὰ προΐδῃ τις ὅτι ἐκεῖ μᾶλλον ἢ ἀλλοῦ που ἔμελλε νὰ διεξαχθῇ ὁ ὑπόγειος ἀγών. Τφόντι τῇ 15 Μαΐου ἀνεκαλύφθη ἡ πρώτη ὑπόνομος, ἥτις εἶχε μῆκος ἡμίσεος μιλίου καὶ εἶχεν ἤδη περάσει τὸ θεμέλιον τοῦ τείχους, ὅτε τὸ ἔργον ἐνοήθη. Ἐν τῷ ἅμα ὁ Ἰωάννης Γρὰντ ὤρυξεν ἀνθυπόνομον καί, τῇ συνδρομῇ τῶν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ δοθέντων αὐτῷ ἐργατῶν, εὗρε τὴν ὑπόνομον, ἔκαυσε τὰ ὑποστηρίγματα αὐτῆς καὶ ἐφόνευσε τοὺς ἐν αὐτῇ πολεμίους, ἐν μέρει διὰ τῶν καταπεσόντων χωμάτων, ἐν μέρει διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ καπνοῦ. Τῇ 21 Μαίου ἀνεκαλύφθη νέα ὑπόνομος· ὀρυχθείσης δὲ ἀνθυπονόμου οἱ ἀντικρυσθέντες ἀντίπαλοι ἠγωνίσθησαν ὑπὸ γῆν κατ' ἀλλήλων διὰ ποικίλων φλογιστικῶν ὑλῶν μέχρις οὗ οἱ Ὀσμανίδαι ἐξώσθησαν. Τὴν ἐπιοῦσαν εὑρέθησαν πάλιν δύο ὑπόνομοι καὶ κατεστράφησαν, θανατωθέντων ἐν μὲν τῇ πρώτῃ οὐκ ὀλίγων ἐργατῶν ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ ἁπάντων. Πλὴν δὲ τούτων καὶ τῇ 23 καὶ τῇ 24 καὶ τῇ 25 ἀνεκαλύφθησαν καὶ ἀνετράπησαν ὑπόνομοι ἐν τοῖς Καλιγαρίοις, μεθ' ὃ ἔπαυσεν, ὡς φαίνεται, ὁ ὑπόγειος ἀγών, πεισθέντων τῶν πολεμίων ὅτι ἀποβαίνει μάταιος.

Ἀλλ' ὅσον καρτερικῶς, ὅσον ἐπιτηδείως καὶ ἂν ἀνθίσταντο οἱ πολιορκούμενοι, τὸ βέβαιον ἦτο ὅτι ἐπιέζοντο ἐπὶ μᾶλλον δεινότερον. Τὰ τείχη εἶχον ἐν μέρει καταπέσει, τέσσαρες δὲ πύργοι εἶχον κατεδαφισθῇ. Αἱ ἐπισκευαὶ δὲν ἠδύναντο νὰ ἀνθέξωσιν ἐπὶ πολύ· τὰ μεγάλα πυροβόλα καὶ ἰδίως τὸ πάντων μέγιστον ἐξηκολούθουν ἀδιακόπως τὸ καταστρεπτικὸν αὐτῶν ἔργον. Ὁ σουλτάνος πολλάκις περιφερόμενος περὶ τὸν περίβολον μετὰ τοῦ κρατίστου τῆς στρατιᾶς αὐτοῦ, τῶν γενιτσάρων, ἠρώτα αὐτοὺς ἂν νομίζουσιν ὅτι ἱκανῶς κατεβλήθησαν τὰ τείχη, καὶ ὁσάκις οὗτοι παρετήρουν ὅτι δέον εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ μέρος νὰ συμπληρωθῇ τὸ ἔργον διέτασσεν ἀμέσως νὰ στραφῶσι τὰ πυροβόλα πρὸς τὸ ὑποδεικνυόμενον σημεῖον. Ἐλπὶς βοηθείας οὐδεμία οὐδαμόθεν ὑπέφωσκεν. Ἀπὸ τῆς 3 Μαΐου ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἐκπέμψει πλοῖον ταχυπόρον πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ ἐνετικοῦ στόλου, ἀλλὰ τὸ πλοῖον τοῦτο ἐπέστρεψε τῇ 23 ἀναγγέλλον ὅτι ἔπλευσε μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Αἰγαίου πελάγους χωρὶς νὰ συναντήσῃ ἴχνος τῆς πρὸ τοσούτου χρόνου θρυλουμένης ἐπικουρίας. Ἀφοῦ ἐπείσθη περὶ τούτου, κατ' ἀρχὰς τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἐβουλεύθη ἂν πρέπει νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Εἷς καὶ μόνος ἐγνωμάτευσεν ὅτι ἡ ἐπιστροφὴ εἶναι περιττή, ἀφοῦ πρὶν ἔτι ἐκπλεύσωσι προσεδοκᾶτο ὥρᾳ τῇ ὥρᾳ ἡ πτῶσις τῆς πόλεως, ἀλλ' ἅπαντες οἱ λοιποί, πειθόμενοι εἰς τὴν φωνὴν τῆς τιμῆς καὶ τοῦ καθήκοντος, ἀπέκρουσαν τὴν γνώμην ταύτην καὶ ἐπανῆλθον ἐντὸς τῆς πνεούσης τὰ λοίσθια πόλεως. Δὲν ἐπανῆλθον δὲ ἄνευ κινδύνου. Ὁ εἰς Βεσίκτασι σταθμεύων ὀσμανικὸς στόλος παρετήρησε τὸ ἐπερχόμενον πλοῖον καὶ ἐν τῷ ἅμα πολλὰ σκάφη ὥρμησαν εἰς καταδίωξιν αὐτοῦ· ἀλλ' ἔφθασαν βραδέως, διότι τὸ πλοῖον προλαβὸν ἐπλησίασεν εἰς τὴν ἅλυσιν και εἰσέπλευσεν εἰς τὸν λιμένα. Τὰ κατὰ τοὺς χριστιανοὺς λοιπὸν ἀπέβαινον ὁσημέραι ἀμήχανα· καὶ τοῦτο ἐνῷ ἡ ὁριστικὴ καὶ γενικὴ ἔφοδος ἐφαίνετο ἐπικειμένη. Ἀλλ' ὁ σουλτάνος πρὶν ἢ ἐπιχειρήσῃ αὐτὴν ἔκρινε καλὸν νὰ λάβῃ ἀκριβεστέρας τινὰς πληροφορίας περὶ τῶν ἐν τῇ πόλει συμβαινόντων καὶ περὶ τῶν διαθέσεων τοῦ βασιλέως. Ἐπὶ τούτῳ δὲ ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν τὸν ἴδιον κηδεστὴν σουλτὰν Ἰσμαὴλ Χάμζαν, υἱὸν τοῦ Ἰσφενδιὰρ χάν, ἐπιτραπέντα νὰ ἀπευθύνῃ τελευταίαν περὶ παραδόσεως ἀπαίτησιν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον. Τοιοῦτό τι τοὐλάχιστον λέγουσιν ὁ Δούκας, ὁ Χαλκοκονδύλης, ὁ Λεονάρδος ὁ χῖος καὶ ὁ Χεϊρουλλάχ. Ὁ Φραντζῆς, ὁ Βάρβαρος, ὁ Δολφῖνος καὶ ὁ Πούσκουλος ἐντελῶς ἀποσιωπῶσι τὸ γεγονός· ὁ δὲ Κριτόβουλος λέγει τὴν περὶ παραδόσεως πρότασιν γενομένην πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας, οὐχὶ πρὸ τῆς τελευταίας ἐφόδου. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ὅπως ἐκτίθεται ὑπὸ τῶν πρώτων εἶναι τόσον πιθανὸν ὥστε καθὸ μαρτυρούμενον μάλι-

στα ὑπὸ ἑνὸς τῶν αὐτοπτῶν, τοῦ Λεονάρδου τοῦ χίου, δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νά το παραδεχθῶμεν. Ναὶ μὲν διαφωνοῦσι μέχρι τινὸς πρὸς ἀλλήλους οἱ περὶ τούτου λέγοντες· ὁ μὲν Χεϊρουλλὰχ ἀποδίδων εἰς τὸν βασιλέα λόγους ἐντελῶς ἀναξίους αὐτοῦ ὁ δὲ Χαλκοκονδύλης ἱστορῶν ὅτι ὁ Ἰσμαὴλ Χάμζας ἦλθεν ἵνα προκαλέση πρεσβείαν τοῦ βασιλέως

Δοκίμιον ἀναπαραστάσεως τοῦ μεγάλου τείχους μεταξὺ τῆς Χρυσῆς Πύλης καὶ τῆς δευτέρας Στρατιωτικῆς Πύλης

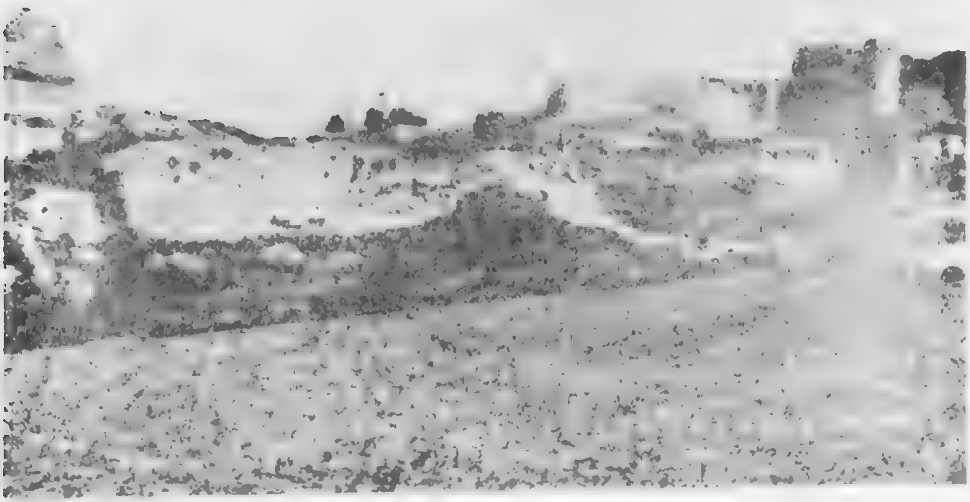
πρὸς τὸν σουλτάνον περὶ εἰρήνης καὶ ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔπεμψε τφόντι τοιαύτην πρεσβείαν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ μὲν Χεϊρουλλὰχ εἶναι ἥκιστα ἀξιόπιστος ἐπιχειρῶν νὰ ἐξευτελίση τὸν χαρακτῆρα τοῦ Κωνσταντίνου ὡς πρὸς δὲ τὰ ἑκατέρωθεν ρηθέντα ὁ Χαλκοκονδύλης συμφωνεῖ κατ᾽ οὐσίαν πρὸς τοὺς δύο ἄλλους μάρτυρας, θέλομεν ἐκθέσει τὰ γενόμενα ἑπόμενοι ἰδίως τῇ ἀφηγήσει τοῦ Δούκα, ὅστις ἐν πολλοῖς εἶναι ἀξιοπιστότερος τῶν ἄλλων. Ὁ Ἰσμαὴλ Χάμζας προσελθὼν τῷ βασιλεῖ εἶπε· «Γίνωσκε ὅτι ἀπηρτίσθησαν τὰ πάντα πρὸς τὴν γενικὴν ἔφοδον, ἣν θέλομεν νῦν ἐπιχειρήσει ἀφιέμενοι τὴν ἔκβασιν τῷ Θεῷ. Τί λέγεις; ἐκχωρεῖς ἐκ τῆς πόλεως ἀπερχόμενος ὅπου βούλεσαι μετὰ τῶν σῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς, καταλείπων τὸν δῆμον ἀζήμιον καὶ παρ᾽ ἡμῶν καὶ παρὰ σοῦ, ἢ ἐπιμένεις εἰς τὴν ἀντίστασιν, δι᾽ ἧς σύ τε καὶ οἱ μετὰ σοῦ θέλετε ἀπολέσει σὺν τῇ ζωῇ τὰ ὑπάρχοντα, οἱ δὲ ἄλλοι κάτοικοι αἰχμαλωτευθέντες θέλουσι διασπαρῇ ἐν πάσῃ τῇ γῇ;» Εἰς ταῦτα ὁ βασιλεὺς λαβὼν καὶ τὴν γνώμην τῆς συγκλήτου ἀπεκρίνατο· «Εἰ μὲν θέλεις νὰ συζήσῃς μεθ᾽ ἡμῶν εἰρηνικῶς, ὅπως ἔζησαν οἱ πατέρες σου, τῷ Θεῷ χάρις· ἐκεῖνοι ὑπε-

λάμβανον καὶ ἐτίμων τοὺς ἐμοὺς γονεῖς ὡς πατέρας, τὴν δὲ πόλιν ταύτην ὡς πατρίδα· ἐν καιροῖς κρισίμοις ἐν αὐτῇ εὕρισκον ἄσυλον, καὶ οὐδεὶς τῶν ὅσοι ἀντέστησαν εἰς ἡμᾶς ἐμακροβίω. Ἔχε δὲ καὶ τὰ ἀφ' ἡμῶν ἁρπαγέντα ἀδίκως φρούρια καὶ γῆν, ὡς δίκαια, ὅρισε τὸν πληρωτέον σοι ἐτήσιον φόρον ἀνάλογον πρὸς τοὺς πόρους ἡμῶν καὶ ἄπελθε ἐν εἰρήνῃ. Διότι ποῦ ἠξεύρεις ἂν θαρρῶν ὅτι θέλεις κερδήσει εὑρεθῇς ὅτι ἐζημιώθης; Τὸ δὲ τὴν πόλιν σοι δοῦναι οὐκ ἐμόν ἐστιν οὔτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐνταῦθα· κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν μὴ φειδόμενοι τῆς ζωῆς ἡμῶν». Ἡ ἔκθεσις αὕτη τοῦ Δούκα εἶναι τόσῳ μᾶλλον ἀξιόπιστος ὅσῳ ἐντελῶς συμφωνεῖ πρὸς τὴν μετριόφρονα ἀξιοπρέπειαν μεθ' ἧς ὁ Κωνσταντῖνος ἐπολιτεύθη δι' ἅπαντος τοῦ βίου πράττων μὲν ἑκάστοτε τὰ δέοντα καὶ δυνατὰ ὑποτασσόμενος δὲ κατὰ τὰ λοιπὰ ἀγογγύστως εἰς τὰς βουλὰς τῆς Προνοίας. Ἂν δὲ διὰ τῆς πρεσβείας ταύτης ὁ σουλτάνος ἔμαθε καὶ ἄλλα τινὰ περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πραγμάτων, δὲν γνωρίζομεν. Βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἐπληροφορήθη πόσον εὐάριθμοι ἦσαν οἱ ἀμυνόμενοι· τὴν περὶ τούτου ἀλήθειαν δὲν ἐγνώρισεν εἰμὴ μετὰ τὴν ἅλωσιν, διότι πρότερον ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατοπέδῳ ἐφρονεῖτο πάντοτε ὅτι οἱ ἐντὸς τῆς πόλεως μαχηταὶ ἦσαν πεντηκοντάκις χίλιοι, ἂν ὄχι πλειότεροι, ὡς ἐβεβαίωσαν πολλοὶ Ὀσμανίδαι τὸν Δούκαν βραδύτερον. Καὶ αὕτη ἡ περὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου ζητήματος ἐχεμυθία ἐπιμαρτυρεῖ τὴν ἀλήθειαν ὅτι οὐδεὶς τῶν κατοίκων ἐγένετο προδότης, ὁσονδήποτε ἄλλως δὲν ἐξετέλεσαν τὰ καθήκοντα, ὁσασδήποτε πικρίας καὶ ἂν ἐπότισαν τὸν βασιλέα. Οἱ δὲ δυτικοὶ χρονογράφοι καὶ ἱστορικοί, ὧν πλεῖστοι δὲν ἔπαυσαν σωρεύοντες τοσαύτας λοιδορίας καὶ τοσούτους ἐμπαιγμοὺς κατὰ τῶν ἀτυχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων, δίκαιον ἦτο νὰ μὴ λησμονήσωσι ταύτην τοὐλάχιστον τὴν ἀρετήν, ἐνῷ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὁμολογίαν πολλοὶ λεγόμενοι χριστιανοὶ συνετάσσοντο μετὰ τῶν Ὀσμανιδῶν, Ἰταλοί, Γερμανοί, Βοημοί, Οὗγγροι, Σέρβοι καὶ ἄλλοι, διδάσκοντες καὶ ὁδηγοῦντες αὐτοὺς ἐν τῷ κρισίμῳ τούτῳ κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀγῶνι.

Ἀλλ' οὔτε ἡ καρτερικὴ αὕτη τοῦ Κωνσταντίνου ἀπάντησις οὔτε ἡ φήμη, ἥτις ἄδηλον πόθεν διεδόθη τότε, ὅτι ἐπίκειται ἡ ἄφιξις τοῦ ἐνετικοῦ στόλου καὶ ἡ ἐπιδρομὴ στρατοῦ οὐγγρικοῦ ἴσχυσαν νὰ τροπολογήσωσι τὴν ἄκαμπτον ἀπόφασιν τοῦ σουλτάνου (¹). Συγκαλέσας εἰς τελευταῖον συμβούλιον τοὺς πρεσβυτέρους καὶ ἐπιφανεστέρους στρατηγοὺς ἠρώτησεν αὐτοὺς τί φρονοῦσι περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ μέγας βεζίρης Χαλὴλ πασᾶς ἠγόρευσεν αὖθις εὐγλώττως ὑπὲρ τῆς λύσεως τῆς πολιορκίας, ἐπισείων μὲν τὸ φάσμα τοῦ ἰταλικοῦ στόλου καὶ τοῦ οὐγγρικοῦ στρατοῦ προστιθέμενος δὲ ὅτι ἐπὶ ἑπτὰ καὶ ἐπέκεινα ἑβδομάδας πολιορκοῦντες ἤδη τὰ τείχη διὰ τοσούτου στρατοῦ καὶ τοσούτων μηχανῶν οὐδὲν ἔτι κατώρθωσαν, καὶ ὁσάκις ἐπεχείρησαν ἔφοδον πάντοτε ἀπεκρούσθησαν μετὰ φθορᾶς πολλῆς. Ἀλλ' ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ Ζαγανὸς πασᾶς ἀπεκρίθη ὅτι δὲν πιστεύει εἰς τὴν ἄφιξιν ἐπικουρίας τινός, διότι οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης διχονοοῦσιν ἀδιακόπως πρὸς ἀλλήλους, καὶ πολλὰ μὲν λέγουσι καὶ ἀποφασίζουσιν ὀλίγα δὲ πράττουσι καὶ ἐκτελοῦσιν· ὅτι, καὶ ἂν ποτε ὁμονοήσωσι, μικρὸν διαρκεῖ ἡ συμφωνία αὐτῶν, διότι συλλογίζονται πῶς μᾶλλον νὰ ἐπιβουλεύσωσιν ἀλλήλους ἢ πῶς νὰ συμπράξωσιν

(¹) Ἡ φήμη περὶ ἀφίξεως βενετικοῦ στόλου ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ ἀληθοῦς γεγονότος τῆς ὑπὸ τοῦ πάπα Νικολάου Ε' ἀποστολῆς 30 πλοίων, ἅτινα ὅμως ἐβράδυνον κωλυόμενα ὑπὸ ἐναντίων ἀνέμων, καὶ ὅτε ἀφίκοντο εἰς τὴν Εὔβοιαν ἔμαθον ὅτι ἡ πόλις εἶχεν ἤδη πέσει, ἡ δὲ περὶ ἐπιδρομῆς οὐγγρικοῦ στρατοῦ φήμη ἦν ὅλως ἀνυπόστατος.

ἐπὶ κοινῷ σκοπῷ· ὅτι δ' ἐπὶ τέλους, καὶ ἂν ἔλθῃ τυχὸν ἐπικουρία, τίνα ἀνάγκην ἔχουσιν ἀφοῦ εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἐπικουρία αὕτη δὲν θέλει συμποσωθῆ οὔτε εἰς τὸ ἥμισυ οὔτε εἰς τὸ τέταρτον πιθανῶς τοῦ ὀσμανικοῦ στρατοῦ. Ὡς πρὸς δὲ τὰς προτέρας ἀποτυχίας ὁ Ζαγανὸς πασᾶς παρετήρησεν ὅτι συνέβησαν, διότι τὰ τείχη δὲν εἶχον εἰσέτι ἀποχρών-

Τὸ μέγα ρῆγμα τοῦ μεγάλου τείχους τῆς Κωνσταντινουπόλεως

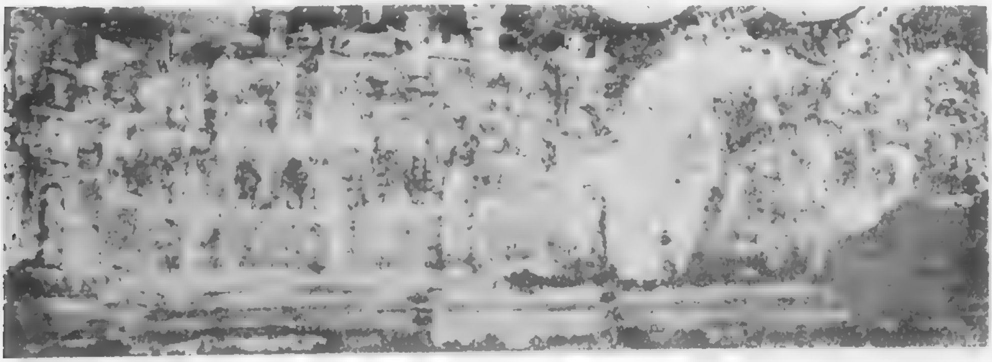
τως καταβληθῆ, ὅτι δέ, ἅμα τούτου γενομένου, ἡ ἅλωσις εἶναι ἀναπόδραστος διὰ τὴν πληθὺν καὶ τὴν γενναιότητα τοῦ πολιορκητικοῦ στρατοῦ. Ὥστε συμπεραίνων ἐγνωμάτευσεν ὑπὲρ τῆς γενικῆς ἐφόδου, προσειπὼν ὅτι τὸ πολὺ ἠμπορεῖ νὰ ἀναβληθῇ ἐπὶ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρας, ἵνα ταπεινώσωσιν ἔτι μᾶλλον τὰ τείχη διὰ τοῦ μεγάλου πυροβολικοῦ. Ἡ ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ ἀναφερομένη γνώμη αὕτη τοῦ Ζαγανὸς πασᾶ μαρτυρεῖ ὁπόσον οἱ ὀσμανίδαι στρατηγοὶ ἐσκέπτοντο ὀρθῶς καὶ ἰδίως ὁπόσον ἀκριβῶς ἐγνώριζον τὰ εὐρωπαϊκὰ πράγματα. Τὴν δὲ γνώμην ταύτην ἠσπάσθησαν οἵ τε ἄλλοι ἡγεμόνες καὶ ὁ γηραιὸς Τουραχάν, τὸν ὁποῖον ὁ Δολφῖνος λέγει ἐνταῦθα Ἕλληνα τὴν καταγωγήν· ἀλλ' ὁ σουλτάνος, καίτοι μηδόλως σκοπῶν νὰ μεταβάλῃ γνώμην, ἔσπευδε βραδέως καὶ κατὰ τὴν συνήθειάν του δὲν ἐξήνεγκεν ἔτι ὁριστικὴν ἀπόφασιν. Καλέσας δὲ τὸν Ζαγανὸς πασᾶν διέταξεν αὐτὸν νὰ περιέλθῃ τὸν στρατὸν τὴν νύκτα ἵνα πληροφορηθῇ τί φρονεῖ καὶ ἐκεῖνος ἐκτελέσας τὴν διαταγὴν ἐβεβαίωσεν ὅτι ἡ γνώμη τοῦ στρατοῦ δύναται νὰ συγκεφαλαιωθῇ εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας λέξεις· «μάχου μετὰ χαρᾶς καὶ ἡ νίκη ἡμετέρα ἐστίν». Ἀλλ' οὐδ' εἰς τοῦτο ἀρκεσθεὶς ὁ Μωάμεθ Β' ἠθέλησε νὰ δοκιμάσῃ ἐπὶ πᾶσιν ἰδίᾳ τὴν γνώμην τῶν γενιτσάρων, οἵτινες περιεστοίχιζον τὸ στρατήγιον αὐτοῦ· καὶ συγκαλέσας τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ ἐκλεκτοῦ τούτου σώματος ὑπέμνησε δι' ὀλίγων εἰς αὐτοὺς ὅτι, ὁσάκις ἠρώτησεν αὐτοὺς ἂν νομίζουσιν ἁλώσιμον τὴν πόλιν, ἀπεκρίναντο, ναί, ἀρκεῖ τὰ τείχη νὰ καταβληθῶσι. Περιάγων δὲ αὐτοὺς ἔπειτα ἐπηρώτα ἂν ἱκανῶς κατεβλήθη τὸ τεῖχος· καί, λεγόντων αὐτῶν ὅτι πρέπει ἔτι εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ μέρος νὰ καταστραφῇ, κατεστρέφετο. Ἀλλὰ νῦν ἐπέστη ἡ ὥρα τῆς γενικῆς ἐφόδου. Εἰς ἐκεῖνον ἐξ

αὐτῶν ὅστις πρῶτος ἀναβῇ ἐπὶ τὸ διάφραγμα θέλει δοθῇ ἡ καλλίστη τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Εὐρώπης. Ὅστις δὲ πάλιν ἀναστρεφόμενος ἐν ταῖς σκηναῖς δὲν ἀπέλθῃ νὰ πολεμήσῃ εἰς τὸ τεῖχος, καὶ ἂν ὡς πτηνὸν πετόμενος ἤθελεν ἀποδράσει, δὲν θέλει εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀποφύγῃ τὸν οἴκτιστον παρ' αὐτοῦ θάνατον. Ὑπάγετε λοιπὸν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα τοῦτον, προσέθηκε, κάλλιστον ὄντα καὶ ὀλβιώτατον, διότι καὶ ἀνδράποδα πολύτιμα θέλετε λάβει, καὶ γυναῖκας καὶ παῖδας, καὶ πλοῦτος πολὺς ὑπάρχει ἐν τῇ πόλει. Ταῦτα εἰπόντος τοῦ σουλτάνου ἀνεβόησαν οἱ δεκάρχαι καὶ οἱ λοχαγοὶ παρακαλοῦντες τὸν ἡγεμόνα νὰ διατάξῃ θαρρούντως τὴν ἔφοδον καὶ ἐπαγγελλόμενοι νίκην.

Τότε τελευταῖον, μετὰ τὰς ἐπανειλημμένας ταύτας ἐξετάσεις καὶ δοκιμασίας, ἀπεφήνατο ὁ σουλτάνος τῇ 26 Μαΐου ὅτι ἡ γενικὴ ἔφοδος θέλει γίνει τῇ 29. Τὸ ἐπιχείρημα ἀνεβλήθη ἐπὶ 3 ἡμέρας, ἵνα ἐν τῷ μεταξὺ διαταχθῶσι μὲν ἀκριβέστερον τὰ κατὰ τὰς κινήσεις τοῦ στρατοῦ αὐξήσωσι δὲ διὰ τῶν πυροβόλων τὰ ῥήγματα. Ἵνα δ' ἐνταὐτῷ ἐξάψῃ ἔτι μᾶλλον τὴν προθυμίαν τῶν μαχητῶν ὑπέσχετο ὁ σουλτάνος τριήμερον τῆς πόλεως λεηλασίαν, παραχωρήσας αὐτοῖς πᾶσαν τὴν κινητὴν λείαν, αἰχμαλώτους τε καὶ θησαυροὺς καὶ μὴ ἐπιφυλάξας ἑαυτῷ εἰμὴ μόνον τὰ τείχη καὶ τὰ κτίρια. Ἡ περὶ τούτου ἀγγελία διέχυσε παρὰ τοῖς πολεμίοις χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἀπέβη προϊούσης τῆς ἡμέρας τόσῳ θορυβωδεστέρα ὅσῳ τὸ χάσμα τοῦ τείχους ἐγίνετο ἐπὶ μᾶλλον εὐρύτερον. Τὸ δὲ ἑσπέρας ἐφωταγωγήθη ἅπαν τὸ στρατόπεδον καὶ ἅπας ὁ στόλος, ὥστε ἐκ τοῦ πυρίνου κύκλου περιήστραψαν ἡ πόλις καὶ ὁ λιμὴν καὶ ὁ Γαλατᾶς καὶ κατηυγάσθη τὸ παρακείμενον μέχρι τῆς Ἀσίας πέλαγος. Τὴν ἐπιοῦσαν νέαι πάλιν ἀπορρῶγες τοῦ τείχους κατέπεσον, καὶ νέα ἐγένετο τὸ ἑσπέρας φωταγωγία, καὶ πάταγος δεινὸς ἀντήχησε, καὶ χιλιάδες δερβισῶν περιφερόμενοι ἁπανταχοῦ ἐκήρυττον ὅτι κατὰ τὸν Προφήτην ὅστις μὲν ἀποθάνῃ ἐν τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι ὁλόσωμος ἐν τῷ παραδείσῳ μετὰ τοῦ Μωάμεθ θέλει ἀριστήσει, καὶ μετὰ παίδων καὶ γυναικῶν ὡραίων καὶ παρθένων ἐν τόπῳ χλοερῷ καὶ μεμυρισμένῳ ἄνθεσι θέλει ἀναπαυθῇ, καὶ ἐν λουτροῖς ὡραιοτάτοις θέλει λουσθῇ, ἔχων πάντα ταῦτα τὰ ἀγαθὰ ἐκ Θεοῦ· ὅστις δὲ ἐπιζήσῃ ἕξει μισθὸν τοὺς πλουσίους τῆς πόλεως θησαυρούς. Τῇ δὲ 28 ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ διαλαληθῇ ἐν ἤχοις σαλπίγγων καθ' ἅπαν τὸ στρατόπεδον ὅτι ἕκαστος ὀφείλει ἐπὶ ποινῇ θανάτου νὰ καταλάβῃ τὴν ἡμέραν ἐκείνην τὴν ὁρισθεῖσαν αὐτῷ τάξιν καὶ νὰ παρασκευασθῇ διὰ προσευχῶν καὶ δεήσεων πρὸς τὴν γενικὴν ἔφοδον, ἥτις θέλει ἀνυπερθέτως τελεσθῇ τὴν ἐπομένην πρωίαν. Ἔπειτα δὲ ἔδραμε μετὰ τῆς ἐφίππου αὐτοῦ σωματοφυλακῆς ἐκ 10 χιλ. ἀνδρῶν συγκειμένης εἰς Βεσίκτασι, ὅπου ἐπιθεωρήσας τὸν στόλον διέταξε νὰ καταλάβῃ οὗτος ἐπὶ τῆς ἐφόδου ἅπασαν τὴν ἔξω παραλίαν, παρατασσόμενος παρά τε τὴν ἅλυσιν καὶ τὸ ἐπὶ τῆς Προποντίδος τεῖχος μέχρι τοῦ Βλάγκα Μποστανί. Μεθ' ὃ ἐπιστρέψας εἰς τὸ στρατήγιον ἐπέσπευσε τὴν συμπλήρωσιν τῶν παρασκευῶν, ἑτοιμάσας πρὸς τοῖς ἄλλοις περὶ τὰς δισχιλίας τειχομαχικὰς κλίμακας, αἵτινες διενεμήθησαν εἰς ὅλον τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον. Ὁ βομβαλισμὸς ἐξηκολούθησε μέχρι τῆς 4 μ. μ., ὅτε ἐκόπασεν. Ἀλλὰ δι' ὅλης ταύτης τῆς ἡμέρας δὲν ἔπαυσαν ἀλαλάζοντα τὰ τύμπανα καὶ τὸ ἑσπέρας ἐγένετο τρίτη καὶ τελευταία φωταψία, λαμπροτέρα τῶν προηγουμένων, καὶ βοὴ φοβερά, μέχρι τοῦ μεσονυκτίου, ὅτε ἔσβυσαν τὰ πυρὰ καὶ κατεσίγασεν ὁ θόρυβος ἵνα ἀναπαυθῶσιν οἱ ἄνδρες ἐπ' ὀλίγον. Διότι οἱ αὐτόπται μάρτυρες Φραντζῆς καὶ Βάρβαρος οὐδεμίαν ἐπιτρέπουσιν ἀμφιβολίαν ὅτι ἡ ἔφοδος ἤρξατο τρεῖς περίπου ὥρας πρὶν ἢ ἀνατείλῃ ἡ τῆς 29 ἡμέρα. Τὸ δὲ παρὰ τοῦ Κριτοβούλου λεγόμενον, ὅτι περὶ δείλην τῆς προτεραίας ἐγένετο, εἶναι μία τῶν πολλῶν ἀκριτομυθιῶν ὧν βρίθει ἡ ἱστορία αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι καὶ ὁ Δούκας περιέπεσεν

εἰς τὸ αὐτὸ λάθος, ἀλλ᾽ ὁ Δούκας εἶναι τοὐλάχιστον ἐν πολλοῖς ἄλλοις ἀκριβέστατος, ἐνῷ θαρρούντως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ τοῦ Κριτοβούλου ἀφήγησις εἶναι μᾶλλον γύμνασμα ῥητορικὸν ἥκιστα περὶ τῆς ἀληθείας κηδόμενον ἢ ἔργον ἄξιον ὁπωσοῦν τοῦ τῆς ἱστορίας ὀνόματος.

Τοιουτοτρόπως διῆλθον αἱ τρεῖς ἐκεῖναι ἡμέραι ἐν τῷ ὀσμανικῷ στρατοπέδῳ. Ἀλλοία δὲ παντάπασιν ὑπῆρξεν ἡ ὄψις τῆς πόλεως ἐν τῷ αὐτῷ διαστήματι. Ὁ μέγας

Ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Λιτανεία ἐν τῇ πόλει
(Μία τῶν τοιχογραφιῶν τῆς ἐν Οὔμορ τῆς Βουκοβίνης μονῆς)

βεζίρης Χαλὴλ πασᾶ; ἔσπευσε νὰ διαμηνύσῃ τῷ βασιλεῖ τὰ ἐν τῷ συμβουλίῳ ἀποφασισθέντα καὶ «παρήνει αὐτὸν μὴ φοβεῖσθαι, διότι ἐν τοῖς πολέμοις ἄδηλός ἐστιν ἡ τύχη πολλάκις». Ἀλλὰ καὶ ἄνευ τοῦ μηνύματος τούτου εὔκολον ἦτο εἰς τοὺς χριστιανοὺς νὰ νοήσωσιν ἐκ τῶν φωταψιῶν, τῶν κραυγῶν καὶ τῶν κινήσεων τοῦ στρατοπέδου τῶν πολεμίων ὅτι ἐπλησίαζεν ἡ κρίσιμος ἡμέρα. Καὶ ὁ μὲν πολὺς ὄχλος κατελήφθη ὑπὸ φόβου οἱ δὲ εὐάριθμοι ἀλλὰ λογάδες μαχηταὶ ἐδιπλασίασαν τὸν ὑπὲρ τῆς ἀμύνης ζῆλον. Πρὸς παραμυθίαν τοῦ πλήθους καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αὐτοῦ αἰσθήματος ὁ βασιλεὺς διέταξεν ἵνα ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς καὶ μοναχοί, συνεπαγόμενοι τὰ θεῖα ἐκτυπώματα, ἰδίᾳ δὲ τὴν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἡμῶν ἱστορίᾳ τοσάκις θαυματουργήσασαν εἰκόνα τῆς πανυπεράγνου Θεοτόκου, τὴν καλουμένην ***Ὁδηγήτριαν*** (¹), περιέλθωσι τὰ τείχη τῆς πόλεως ἱκετεύοντες τὸν Θεὸν ἵνα γίνῃ ἵλεως τῇ κληρονομίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐπικαλούμενοι τὰς πρεσβείας τῆς πολιούχου ἐκείνης, δι᾽ ἧς ἀπὸ τοσούτων ἐλυτρώθη ἡ βασιλεύουσα κινδύνων· καὶ παρηκολούθησε τὴν λιτανείαν ταύτην λαὸς ἀναρίθμητος, μάλιστα δὲ γυναῖκες καὶ παῖδες κράζοντες μετὰ δακρύων τὸ «Κύριε ἐλέησον». Πρὸ πάντων ὅμως τῇ 25 ἐφρόντισεν ὁ βασιλεὺς νὰ πληρωθῶσι κατὰ τὸ δυνατὸν τὰ ὀλεθρίως αὐξάνοντα ῥήγματα· ἐπὶ τούτῳ δὲ ἐσωρεύοντο εἰς τὰ τείχη σάκκοι μεστοὶ ἐρίων ἢ ἐπεφορεῖτο ὕλη παντοία, λίθοι καὶ ξύλα καὶ φάκελοι χόρτων παντοδαπῶν μετὰ πηλοῦ μεμιγμένων, καὶ ἔμπροσθεν ἐπετί-

(¹) Ἡ εἰκὼν τῆς Ὁδηγητρίας ἡ ἱστορηθεῖσα ὑπὸ τοῦ ζωγράφου Λουκᾶ τοῦ ἱερωτάτου (οὐχὶ ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, ὡς φαίνεται) ἦν τεθειμένη ἀκριβῶς ἐκεῖ ὅπου κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ πάλαι Βυζαντίου ἵστατο τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἐκβασίας (τῆς προστατευούσης τοὺς ἐκπλέοντας τοῦ πορθμοῦ). Ὁδηγητρίας εἰκόνες ὑπάρχουσι σήμερον ὡς εἴρηται ἤδη ἐν ἁπάσαις ταῖς ἑλληναλβανικαῖς ἀποικίαις τῆς Σικελίας.

θεντο δέρρεις καὶ διφθέραι, προκαλύμματα κατὰ τοῦ πυρός. Συγχρόνως ὁ Ἰουστινιανὸς ἐζήτησε παρὰ τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ πυροβόλα τινά, ἵνα δι' αὐτῶν ἐνισχύσῃ τὴν μᾶλλον παντὸς ἄλλου σημείου κινδυνεύουσαν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ. Δυστυχῶς ὁ μέγας δοὺξ, ὅστις δὲν ἔπαυσε μέχρι τέλους ἐντίμως ἀγωνιζόμενος, δὲν ἔπαυσεν ὅμως ἐνταῦτῷ δυσφορῶν κατὰ τῶν Λατίνων. Ὅθεν ἀπεποιήθη τὰ ζητούμενα πυροβόλα, ἀξιῶν ὅτι εἶναι καὶ εἰς αὐτὸν ἀναγκαῖα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφρόνει εὐλόγως ὅτι ἦσαν ὀλιγώτερον ἀπαραίτητα εἰς τὸ παρὰ τὸν λιμένα τεῖχος, συνέβη μεταξὺ αὐτῶν διένεξις δεινὴ καὶ κατὰ μικρὸν ἐξετραχηλίσθησαν εἰς τοσαύτας ἀμοιβαίας ὕβρεις ὥστε ἐπὶ τέλους ὁ δριμὺς Ἰουστινιανὸς «Προδότα, ἀνέκραξε· δὲν ἠξεύρω τί μὲ ἐμποδίζει νὰ σὲ σφάξω τώρα ἀμέσως διὰ τοῦ ξίφους τούτου» (O traditor, λέγει ὁ Ζορζῆς Δολφῖνος, et che me tien che adesso non te scanna cum questo pugnal). Τότε παρενέβη ὁ βασιλεὺς καὶ διὰ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ συνήθους μειλιχίου τρόπου κατηύνασε τὴν ἔριν, πείσας ἕκαστον τῶν πρωταγωνιστῶν ἐκείνων νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν ἐπιτραπέντα αὐτῷ τόπον καὶ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἀλήθεια εἶναι ὅτι λαμπρὸς μάλιστα ἀπεδείχθη κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας ὁ Ἰουστινιανός, τὰ πάντα ἐπισκοπῶν καὶ ἐν πᾶσι προκινδυνεύων, καὶ σωτὴρ καὶ λυτρωτὴς παρὰ πάντων φημιζόμενος, αὐτὸς δὲ ὁ σουλτάνος θαυμάσας τὴν ἀρετὴν τοῦ ἀνδρὸς ἀπεπειράθη νά τον δελεάσῃ δι' ἀμοιβῶν ἐξαιρέτων, ὡς βεβαιοῦσιν ὁ Λεονάρδος ὁ χῖος καὶ ὁ Ζορζῆς Δολφῖνος· ἀλλὰ μάτην. Τὰ πράγματα ὅμως ἔμελλον νὰ κατισχύσωσι τῆς δραστηριότητος καὶ τῆς ἀνδρείας, ἣν ἄλλως τε ἅπαντες οἱ ἀμυνόμενοι ἐπεδείξαντο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον· διότι τὴν ἐπιοῦσαν λ. χ. τὰ ῥήγματα συνέβαινον τοσοῦτον πολλὰ καὶ ἀλλεπάλληλα ὥστε, μόλις διωρθοῦτο ἕν, καὶ ἐν τῷ ἅμα ἢ πάλιν εἰς χάσμα μετεβάλλετο ἢ ἕτερον διηνοίγετο. Τὸ δὲ ἔργον ἀπέβαινε τόσῳ δυσχερέστερον ὅσῳ τινὲς τῶν ἀστῶν, μηδὲ ἐν τῇ ὑστάτῃ ταύτῃ ὥρᾳ λησμονοῦντες τὸ ἴδιον συμφέρον, δὲν ἐπείθοντο νὰ παρέχωσι τὴν ἀναγκαίαν ὕλην καὶ ἐργασίαν πρὶν ἢ πληρωθῶσι τὴν τιμὴν αὐτῆς. Ἐνῷ λοιπὸν ἔξω τοῦ τείχους μία ἐπεκράτει θέλησις καὶ πειθαρχία αὐστηρά, καὶ εὐθυμία ἐπὶ τῷ προκειμένῳ ἀγῶνι, καὶ δαψίλεια πάντων τῶν χρησίμων, ἀνθρώπων, χρημάτων, τροφῶν, ὑλικοῦ, ἐντὸς τοῦ τείχους ταῦτα μὲν πάντα ἦσαν μεμετρημένα, ἀθυμία δὲ κατεῖχε τὰς ψυχὰς καὶ διχόνοια δὲν ἔπαυεν ὑφισταμένη μεταξὺ ἰθαγενῶν καὶ ξένων, μεταξὺ Ἐνετῶν καὶ Γενουαίων, μεταξὺ μαχομένων καὶ μὴ μαχομένων, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἠναγκάζετο νὰ ἐπιτυγχάνῃ δι' ἱκεσιῶν τὴν ὑπακοὴν ἣν ὁ Μωάμεθ Β' ἐπέβαλλεν ἐν ἀνάγκῃ διὰ τοῦ χρυσοῦ ῥοπάλου ὅπερ εἶχε συνήθως ἀνὰ χεῖρας καὶ ὅπερ ἐχρησίμευεν αὐτῷ ἵνα παίζῃ ἅμα καὶ τιμωρῇ. Ἀλλ' ὅμως οὔτε ὁ βασιλεὺς οὔτε οἱ περὶ αὐτὸν μαχηταὶ ἐγκατέλιπον τὰς τάξεις. Τῇ 28 ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεθεώρησαν αὖθις ἅπαντα τὰ τείχη καὶ συμπληρώσαντες κατὰ τὸ ἐνὸν τὰ ἐλλείποντα ἔδωκαν τὰς περὶ ἀμύνης τελευταίας διαταγὰς καὶ ὁδηγίας. Περὶ δὲ τὴν 4. μ. μ. ὥραν, ὅτε διεκόπη ὁ τῶν πολεμίων πυροβολισμός, ἀπῆλθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἐπὶ μικρὸν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς πόλεως, ἵνα ἐπιτελέσῃ μὲν τὴν διαθήκην αὐτοῦ ὡς βασιλεὺς ἐκπληρώσῃ δὲ τὰ καθήκοντα ὡς χριστιανός. Συναγαγὼν πάντας τοὺς ἐν τέλει στρατιωτικούς τε καὶ πολιτικοὺς καὶ ἔχων ἐνώπιον μὲν αὐτοῦ τοὺς Ἕλληνας, ἐκ δεξιῶν δὲ τοὺς Ἐνετοὺς καὶ ἐξ ἀριστερῶν τοὺς Γενουαίους ἐλάλησε πρῶτον πρὸς τοὺς πρώτους. Ὑπέμνησεν ὅτι μάχονται ὑπὲρ τεσσάρων τῶν μεγίστων τοῦ κόσμου τούτου ἀγαθῶν, τῆς πίστεως, τῆς πατρίδος, τοῦ βασιλέως ὡς χριστοῦ Κυρίου, τῶν συγγενῶν καὶ φίλων. Λοιπόν, ἀδελφοί, προσέθηκεν, ἂν ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου ἐξ αὐτῶν ὀφείλομεν νὰ ἀγωνισθῶμεν μέχρι θανάτου, πολλῷ μᾶλλον ὑπὲρ πάντων ὁμοῦ. Ὡμολόγησεν ὅτι ὁ κίνδυνος εἶναι μέγας ἀλλὰ δὲν ἀπήλπισεν αὐτοὺς καὶ ἐξηγήσας τοὺς λόγους

δι' οὓς ὑπελάμβανε τὴν νίκην πιθανήν, προέτρεψε τοὺς στρατιώτας νὰ ἐπιτύχωσιν αὐτὴν πολεμοῦντες ἐπαξίως μὲν τῆς καταγωγῆς ὡς ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, ἐπαξίως δὲ τοῦ ἄθλου ὑπὲρ οὗ ἐτελεῖτο ὁ ἀγών, τῆς πόλεως ἐκείνης ἣν ἀπεκάλεσε βοηθὸν καὶ σκέπην τῆς πατρίδος, καταφύγιον τῶν χριστιανῶν, ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων καὶ καύχημα πᾶσι τοῖς οὖσιν ὑπὸ τὴν τοῦ ἡλίου ἀνατολήν. Στραφεὶς δὲ τότε ἔνθεν μὲν πρὸς τοὺς ἐν δεξιᾷ Ἐνετοὺς ἔνθεν δὲ πρὸς τοὺς Γενουαίους ἐν ἀριστερᾷ ἐπήνεσε τὴν ἀνδρείαν ἣν ἑκάτεροι ἐπεδείξαντο εἰς μυρίας πρὸς τοὺς Ἀγαρηνοὺς συμπλοκὰς καὶ προέτρεψεν ἀμφοτέρους ἀλληλοδιαδόχως νὰ ἀγωνισθῶσιν αὖθις ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ ὡς ὁμόπιστοι καὶ ἀδελφοί. Μεθ' ὃ ἀποτείνων τὸν λόγον πρὸς πάντας, καιρὸς δὲν εἶναι, ἀνεφώνησε, νὰ εἴπω πλείονα πρὸς ὑμᾶς· εἰς τὰς χεῖρας ὑμῶν ἀνατίθημι τὸ τεταπεινωμένον ἡμῶν σκῆπτρον, ἵνα διασώσετε αὐτό. Τοῦτο μόνον προσέτι παρακαλῶ καὶ δέομαι τῆς ὑμετέρας ἀγάπης· τηρήσατε τὴν πρέπουσαν ὑποταγὴν εἰς τοὺς στρατηγούς, τοὺς δημάρχους, τοὺς ἑκατοντάρχας, διότι, ἐὰν οὕτω πράξετε, ἐλπίζω εἰς τὸν Θεὸν νὰ λυτρωθῶμεν τοῦ παρόντος κινδύνου· εἰς δὲ τοὺς μέλλοντας νὰ πέσωσιν ἐν οὐρανοῖς μὲν ἀπόκειται ἀδαμάντινος στέφανος, ἐν τῷ κόσμῳ δὲ τούτῳ μνήμη αἰώνιος. Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ περιεστῶτες ἀνεβόησαν «ἀποθάνωμεν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος». Τότε ἐπορεύθη ὁ βασιλεὺς μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν πρὸς τὸν μέγαν ἐκεῖνον τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ναόν, ὃν δὲν ἐπέπρωτο πλέον νὰ ἴδῃ, καὶ προσευξάμενος μετέλαβε τῶν ἀχράντων καὶ θείων μυστηρίων. Ἔπειτα ὑπῆγε νὰ ἀποχαιρετίσῃ τὰ ἀνάκτορα, ἐν οἷς τοσοῦτοι ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας ἐτελέσθησαν θρίαμβοι, νῦν δὲ συνέβη σκηνὴ ὄντως κατανυκτική. Ὁ βασιλεὺς σταθεὶς ὀλίγον ᾐτήσατο συγχώρησιν παρὰ πάντων τῶν γηραιῶν αὐτοῦ λειτουργῶν καὶ ὑπηρετῶν, δακρυρροῶν παρὰ δακρυρροούντων. Καὶ ἀπὸ ξύλου ἢ ἐκ πέτρας ἐὰν ἦτο ὁ ἄνθρωπος, λέγει ὁ Φραντζῆς, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ θρηνήσῃ. Τελευταῖον περὶ τὸ μεσονύκτιον ἀπῆλθον ἅπαντες εἰς τὴν ὡρισμένην τάξιν, ἵνα ἀναπαυθῶσιν ἐπὶ μικρόν. Μόνος ὁ βασιλεὺς ἐν συνοδίᾳ τοῦ πιστοῦ Φραντζῆ ἐπεχείρησε νὰ ἐπιθεωρήσῃ πάλιν τὰ τείχη καὶ τοὺς πύργους, ἵνα πεισθῇ ὅτι τὰ πάντα ἔχουσιν ὅσον οἷόν τε καλῶς καὶ ὅτι οἱ φύλακες γρηγοροῦσιν.

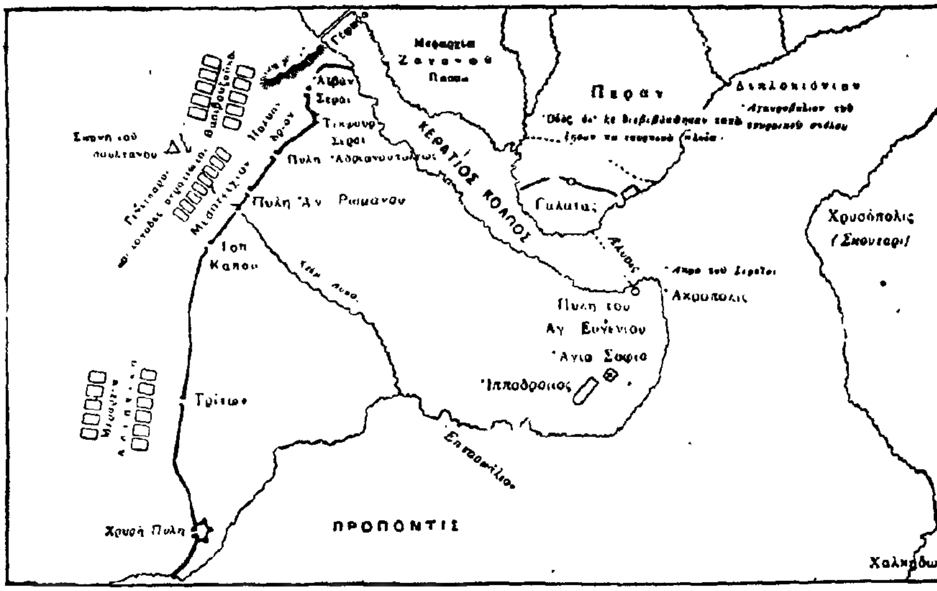

Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ θάνατος
(Εἰκὼν τοῦ ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἐνετίας κώδικος Γεωργίου Κλοντζᾶ)

Μόλις ὅμως ἔφθασαν εἰς τοὺς Καλιγαρίους, ἤτοι εἰς τὸ τμῆμα τοῦ μηχανικοῦ Ἰωάννου Γράντ, καὶ ἤρχισαν νὰ δίδωσι σημεῖα ζωῆς τό τε ὀσμανικὸν στρατόπεδον καὶ ὁ ὀσμανικὸς στόλος, μικρὸν δὲ μετὰ τὴν 2 μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὥραν ἐξερράγη διὰ μιᾶς ἡ ἔφοδος ἄνευ σημείου τινός, ὅπως καὶ προηγουμένως ἐγίνετο. Ἡ ἔφοδος ἐφάνη ἐνεργουμένη καὶ ἀπὸ τὰς τρεῖς τοῦ τριγώνου τῆς πόλεως πλευράς· καὶ τοῦτο ἵνα περισπάσῃ ἁπανταχόθεν τὰς δυνάμεις τῶν πολιορκουμένων. Πράγματι ὅμως διηυθύνθη ἰδίως κατὰ τῶν χερσαίων τειχῶν. Ὁ στόλος τοῦ Βεσίκτασι παρετάχθη μὲν κατὰ τὰ προδιατεταγμένα παρὰ τὸ στόμιον τοῦ Κερατίου καὶ τὸ παρὰ τῇ Προποντίδι τεῖχος, ἀλλὰ διετέλεσεν ἀπειλῶν μᾶλλον ἢ ἐπιτιθέμενος. Ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου ἡ ἔφοδος περιωρίσθη εἰς τὸ βορειότε-

ρον τοῦ τριγώνου τμῆμα, περὶ τὸ καλούμενον Κυνήγιον. Τὸ δὲ πλεῖστον μέρος τοῦ παρὰ τὸν κόλπον τείχους, καὶ ἰδίως τὸ ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Φαναρίου μέχρι τῆς ἁλύσεως ἔμεινεν ἐπὶ πολλὰς ὥρας ἀπρόσβλητον ἕνεκα τῶν περὶ αὐτὸ χριστιανικῶν πλοίων, πρὸς ἃ ἡ ἐν τῷ λιμένι διαβιβασθεῖσα ὀσμανικὴ μοῖρα οὐδέποτε, καί, καθ' ὅλας τὰς εἰδήσεις ὅσας ἔχομεν, οὐδὲ κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην περίστασιν, ἐπεχείρησε νὰ ἀγωνισθῇ. Ὁ Ζαγανὸς πασᾶς ἐπιθεὶς τὰ πυροβόλα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γεφύρας ἥτις κατεσκευάσθη μεταξὺ Χάσκιοϊ καὶ Κυνηγίου, καὶ πυκνώσας ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν πυροβόλων τούτων τὴν ναυτικὴν αὐτοῦ μοῖραν ἐπετέθη ἐκεῖθεν κατὰ τοῦ βορειοτέρου μόνον τούτου τμήματος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὅμως γενναίως ἀπεκρούσθη ὑπὸ τοῦ καρδιναλίου Ἰσιδώρου καὶ τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ. Ἡ δὲ ἀληθὴς ἔφοδος ἐγένετο, ὡς προείπομεν, ἐπὶ τὰ χερσαῖα τείχη καὶ ἐνταῦθα πάλιν ἰδίως ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ μέχρι τοῦ Ἑβδόμου καὶ κυριώτατα κατὰ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ. Κατέναντι τοῦ κρισίμου τούτου σημείου παρέταξεν ὁ σουλτάνος ἀλλεπάλληλα τρία σώματα, ὧν τὸ μὲν συνέκειτο ἐκ νεοσυλλέκτων καὶ ἄλλων ἥκιστα χρησίμων ἀνδρῶν, τὸ δεύτερον ἐξ ἀτάκτων, τὸ δὲ τρίτον, ἐν ᾧ ἐτάσσετο καὶ αὐτός, ἀπηρτίσθη ἐκ τῶν γενιτσάρων καὶ τῆς ἄλλης κρατίστης στρατιᾶς. Καὶ ἐξέπεμψε κατ' ἀρχὰς τὸ πρῶτον τῶν σωμάτων τούτων ἐπὶ τῷ προδήλῳ σκοπῷ τοῦ νὰ ἐξαντλήσῃ τὰς δυνάμεις τῶν πολιορκουμένων, ἀδιαφορῶν περὶ τῆς τύχης τοῦ συρφετοῦ ἐκείνου. Τί συνήντησαν ἔμπρός των οὗτοι δὲν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν ἀκριβῶς. Ἡ τάφρος εἶχε βεβαίως, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, πληρωθῇ κατὰ τὰς τελευταίας μάλιστα ἡμέρας, διότι μανθάνομεν ὅτι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπετέθησαν κλίμακες ἐπὶ τὰ τείχη, ὁ δὲ Δούκας λέγει ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν ἀναγκασθῇ πρὸ ὀλίγου νὰ κατασκευάσῃ ἄλλην τάφρον. Ἀλλὰ ποῦ ; Βεβαίως ὄχι μεταξὺ τοῦ ἔξω τείχους καὶ τῆς παλαιᾶς τάφρου, διότι ἐκεῖ οἱ ἐργάται ἤθελον εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὰς τῶν πολεμίων βολάς. Καθ' ὅλας λοιπὸν τὰς πιθανότητας ἡ νέα τάφρος ὠρύχθη εἰς τὰ ἐν τῇ συνεχείᾳ τοῦ ἔξω τείχους παραχθέντα χάσματα, ὅπου οἱ ὀρύσσοντες διὰ τῆς προστασίας τῶν σῳζομένων ἔτι ἔνθεν καὶ ἔνθεν τμημάτων καὶ πύργων τοῦ τείχους τούτου καὶ προσέτι τοῦ ἀκεραίου κατὰ τὸ πλεῖστον ἐσωτέρου τείχους, ἠδύναντο μέχρι τινὸς νὰ ἐργασθῶσιν. Ὅτι δὲ τὸ ἔξω τεῖχος δὲν εἶχεν ἐντελῶς κατεδαφισθῇ, ἀλλ' ἵστατο κατὰ μέγα μέρος ὄρθιον, διορθωθὲν εἰς τὰ καταπεσόντα ἄκρα διὰ σταυρωμάτων μεγάλων δοκῶν, καὶ φακέλων κλημάτων καὶ ἄλλων ὑλῶν, καὶ ἀμφορέων μεστῶν γῆς, ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅτι ἐφ' ἱκανὰς ὥρας ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς μετὰ 3 000 ἀνδρῶν ἐμάχοντο ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο τειχῶν περιβόλῳ, ὅπερ ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον ἐὰν τὸ ἔξω τεῖχος εἶχεν ἐντελῶς ἐκλείπει. Καθ' ὅσον λοιπὸν εἶναι δυνατὸν νὰ σχηματίσωμεν ἔννοιάν τινα ἐκ τῶν σῳζομένων ἀτελῶν καὶ ἀσαφῶν εἰδήσεων περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων περὶ τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ καθ' ἣν στιγμὴν ἤρξατο ἡ ἔφοδος, οἱ κατὰ πρῶτον ἐφορμήσαντες, ἀφοῦ ἐδεκατεύθησαν πόρρωθεν ὑπὸ τῶν πετροβόλων, τῶν τουφάκων, τῶν βελῶν, τῶν σφενδονῶν καὶ τοῦ ὑγροῦ πυρός, ἐπλησίασαν· καὶ τὴν μὲν ἀρχαίαν τάφρον εὐχερῶς διεπέρασαν, προσέκοψαν δὲ εἰς τὸ ἔξω τεῖχος καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἠγωνίσθησαν νὰ προσαρτήσωσι τὰς κλίμακας. Ἀλλ' αἱ κλίμακες κατεκρημνίσθησαν· οἱ δ' ἐπιτεθέντες, ἀφοῦ ἐδεκατεύθησαν καὶ ἐγγύθεν ὑπὸ τῶν περὶ τὸν βασιλέα καὶ τὸν Ἰουστινιανὸν μαχητῶν, ὅπως πρότερον πόρρωθεν, ἠναγκάσθησαν τελευταῖον νὰ τραπῶσι· φεύγοντες ὅμως συνήντησαν τὸ δεύτερον ἐπιθετικὸν σῶμα, ὑπὸ τοῦ ὁποίου καὶ μετὰ τοῦ ὁποίου παρεσύρθησαν πάλιν τὰ λείψανα αὐτῶν πρὸς τὰ πρόσω. Καὶ ἐν τούτοις ἀντήχησαν καθ' ὅλην τὴν πόλιν οἱ κώδωνες οἱ ἀναγγέλλοντες τὸν κίνδυνον· καὶ οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν κατοίκων συνέρρευσαν εἰς τοὺς ναοὺς ἐπικαλούμενοι τὴν ἐξ ὕψους βοήθειαν, οὐκ ὀλίγοι ὅμως ἔδραμον εἰς τὰ τείχη κομίζοντες μέχρι τῶν ἐπάλξεων λίθους οὓς ἐσφενδόνιζον ἐκεῖθεν κατὰ τῶν πολεμίων. Ἡ δευτέρα ἔφοδος δὲν ἀπέβη εὐτυχεστέρα τῆς πρώτης,

τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ παρεισπεσόντες εἰς τὰς τάξεις αὐτῆς φυγάδες οὐ μικρὰν ἐνέβαλον εἰς τοὺς ἐπερχομένους σύγχυσιν. Οἱ ἄτακτοι, ὅσῳ ρωμαλεώτεροι, ὅσῳ μᾶλλον ἠσκημένοι, ὅσῳ πεισματωδέστεροι καὶ ἂν ἐδείχθησαν τοῦ προεπιτεθέντος ὄχλου, θερισθέντες ὅμως καθὼς καὶ ἐκεῖνοι πόρρωθεν καὶ ἐγγύθεν καὶ ἀδιαλείπτως ἀπὸ τοῦ ἔξω τείχους καταχρη-

Θέσις τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς πολιορκίας

μνιζόμενοι, ἔκλινον ὡσαύτως, εἰ καὶ μετὰ μακρότερόν τινα ἀγῶνα. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν ταύτην τροπὴν οὐ μικρὸν συνετέλεσεν, ὡς φαίνεται, καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ σουλτάνος ἀγανακτήσας διότι τὰ τείχη τοσοῦτον ἔτι ἰσχυρῶς ἀντετάσσοντο, διέταξε τὸ πυροβολικὸν νὰ ἐκσφενδονίσῃ αὖθις ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐφόδου τὰς σφαίρας αὐτοῦ, ἐξ οὗ οὐκ ὀλίγος ἐγένετο φόνος καὶ παρὰ τοῖς ἐπιτιθεμένοις. Τότε ἐφώρμησεν αὐτὸς ὁ Μωάμεθ μετὰ τῶν γενιτσάρων καὶ τῶν ἄλλων λογάδων τοῦ στρατοῦ ἀνδρῶν. «Δὲν ἦσαν πλέον ἄνθρωποι αὐτοὶ ἀλλὰ λέοντες», ἀνακράζει ὁ Βάρβαρος. Ἀλλ' ὅσῳ κεκμηκότες καὶ ἂν διετέλουν ἐκ τοῦ παρατεινομένου ἀγῶνος οἱ τῆς πόλεως πρόμαχοι ὑπέστησαν ἀπτοήτως πάλιν τὴν τρίτην ταύτην καὶ φοβερωτάτην καταιγίδα. Ὁ φόνος περὶ τὰ τείχη ἐγένετο τοσοῦτος ὥστε ὁ αὐτόπτης ἐκεῖνος μάρτυς βεβαιοῖ ἐπανειλημμένως ὅτι 20, 40, 80 καμήλων φορτία ἤθελον εἶναι ἀναγκαῖα, ἵνα παραμερίσωσι τοὺς νεκρούς. Οἱ τζαουσάδες ἢ ῥαβδοῦχοι τῆς αὐλῆς δὲν ἔπαυον διὰ τῶν σιδηρῶν αὐτῶν ῥάβδων καὶ διὰ βουνεύρων ἐξωθοῦντες πρὸς τὰ πρόσω τοὺς κλίνοντας τὰ νῶτα, καὶ ὁ σουλτάνος αὐτός, ὅστις παρηκολούθει ἐγγύθεν τὴν τελευταίαν ἔφοδον ἐλαύνων τὰ τάγματα πρὸς τὰ τείχη καὶ ὁτὲ μὲν θωπεύων ὁτὲ δὲ ἀπειλῶν δὲν ἐδίσταζεν, ὡς λέγουσιν, ἐκ διαλειμμάτων νὰ μεταβάλλῃ τὰς ἀπειλὰς εἰς ἔργον διὰ τοῦ χρυσοῦ αὐτοῦ ῥοπάλου. Οἱ ἀντίπαλοι οὐ μόνον διὰ τῶν κλιμάκων ἀνέβαινον ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ὤμων ὁ εἷς τοῦ ἑτέρου, ἵνα φθάσωσιν εἰς τὴν ἄκραν τοῦ τείχους· δεινὸς δὲ ἐντεῦθεν περί τε τὰς ἀνόδους καὶ εἰς τὰς εἰσόδους διεξήγετο ἐκ τοῦ συστάδην ἀγὼν μεταξὺ ξιφῶν ἐσπασμένων καὶ βοῆς φοβερᾶς, καὶ φόνος πολὺς ἐγένετο ἑκατέρωθεν, ὥστε οἱ περὶ τὸν Κωνσταντῖνον καὶ τὸν Ἰουστινιανὸν ἀπαυδήσαντες εἶχον ἀρχίσει νὰ κλίνωσιν, ὅτε ὁ Νικηφόρος Παλαιολόγος καὶ ὁ Δημήτριος Καντακουζηνὸς ἐπι-

δραμόντες μετὰ τῆς ἐπιφυλακῆς, ἔτρεψαν τοὺς πολεμίους, καὶ ἐκ τῶν τειχῶν καὶ κλιμάκων κακῶς ἀπεκρήμνισαν.

Εἶχε δὲ ἤδη ἐξημερώσει ἡ 29 καὶ ἐκυμάτιζεν εἰσέτι ἐπὶ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ ἡ ἀετοφόρος τοῦ κράτους σημαία, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀνέκραζεν ἀγαλλόμενος· «Συστρατιῶται

Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως
(Εἰκὼν Ἀμβ. Ντώντλευ)

καὶ ἀδελφοί, ἡμῶν ἐστιν ἡ νίκη, ὁ Θεὸς ὁ ὑπὲρ ἡμῶν πολεμεῖ», ὅτε ἔτι λέγοντος αὐτοῦ ταῦτα αἴφνης ἐτραυματίσθη ὁ Ἰωάννης Ἰουστινιανὸς διὰ βέλους, κατ᾽ ἄλλους μὲν εἰς τὸν βραχίονα, κατ᾽ ἄλλους δὲ εἰς τὸν πόδα, κατὰ δὲ τὸν Κριτόβουλον εἰς τὸ στέρνον, καὶ ἀπῆλθεν ἵνα δέσῃ τὴν πληγήν. Περὶ τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ ἀνδρὸς τούτου ἐξηνέχθησαν κρίσεις ἄδικοι ἐπὶ 400 ἤδη καὶ ἐπέκεινα ἔτη. Τὰ πάθη τῶν Ἐνετῶν κατὰ τῶν Γενουαίων καὶ τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν ξένων ὠφελούμενα ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης καὶ συμμαχήσαντα παρέστησαν τὸν πρωταγωνιστὴν ἐκεῖνον τοῦ προκειμένου μεγάλου δράματος ὡς καταλιπόντα τὴν τάξιν ἄνευ ἀνάγκης, ὡς ἄνανδρον, ὡς προδότην, ὡς παραίτιον τῆς ἁλώσεως, ἡ δὲ ὑπὸ τῶν συγχρόνων διαστροφὴ τῆς ἀληθείας, διαιωνισθεῖσα μέχρι τῆς σήμερον, παρέπεισε πολλοὺς τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν εἰς τὸ νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν τοιαύτην ἀδικίαν. Ὁ Βάρβαρος, ὅστις οὐδὲ μνημονεύει τῆς πληγῆς αὐτοῦ, λέγει, ὅτι λιποτακτήσας καὶ διαδοὺς τὴν ψευδῆ εἴδησιν τῆς τῶν Τούρκων ἐντὸς τῆς πόλεως ἐπιδρομῆς

ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἅλωσιν· καὶ αὐτὸς ὁ Δολφῖνος, εἰ καὶ μετριώτερον ἀποφαινόμενος, βεβαιοῖ ὅτι ἡ πληγὴ δὲν ἦτο θανάσιμος, ὀνομάζει τὴν ὑποχώρησιν αὐτοῦ φυγὴν καὶ ἀξιοῖ ὅτι ἔδειξε τὴν στιγμὴν ταύτην δειλίαν ὅλως ἀλλοτρίαν τῆς προτέρας γενναιότητος. Τοιαῦτά τινα ἱστορεῖ καὶ ὁ Φραντζῆς, παρενείρων πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ἡ πληγὴ αὕτη ἦτο «ὀλίγον τι»· κατὰ δὲ τὸν σχολαστικὸν ὁπωσοῦν Χαλκοκονδύλην ὁ Ἰουστινιανός, ἐνῷ ἀπήρχετο διὰ τῆς πόλεως εἰς Γαλατᾶν, ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀγωνιῶντος βασιλέως εἴ ποι πορεύοιτο, ἀπεκρίθη· «ὡς ταύτῃ Θεὸς ὑφηγεῖται τοῖς Τούρκοις». Μόνον ὁ Δούκας, τοῦ ὁποίου γνωσταὶ εἶναι αἱ πρὸς τοὺς Γενουαίους συμπάθειαι, ἀποφαίνεται ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς «οὐκ ἠδύνατο ὑπὸ τῆς πληγῆς ἠρεμεῖν» καὶ ὅτι προτρέψας τὸν βασιλέα νὰ ἐξακολουθήσῃ θαρρούντως ἀνθιστάμενος, ὑπέσχετο νὰ ἐπιστρέψῃ τάχιστα ἅμα περιποιηθεὶς ὀλίγον τὸ τραῦμα αὐτοῦ· διότι δὲν τολμῶμεν σχεδὸν νὰ παραθέσωμεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κριτοβούλου καθ' ὃν ἡ πληγὴ ἐγένετο **καιρία**, ὁ δὲ τραυματισθεὶς **ἔπεσε καὶ ἀπεκομίσθη εἰς τὴν ἰδίαν σκηνὴν κακῶς ἔχων**. Τὸ βέβαιον ἐν τούτοις εἶναι ὅτι ἡ πληγὴ ὑπῆρξεν, ἂν ὄχι ἄλλο, σπουδαία, διότι μετά τινας ἡμέρας ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπέθανεν ἐξ αὐτῆς εἰς Χίον, ὅπου ἀπέπλευσεν ἐκ τοῦ Γαλατᾶ, ἅμα γενομένης τῆς ἁλώσεως· καὶ οὐδὲν ἧττον βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἦτο ἄνθρωπος νὰ τορνεύῃ φράσεις κατὰ Χαλκοκονδύλην. Ὁ Φραντζῆς, ὅστις πικρότατα κατέκρινεν αὐτὸν εἰς τὴν περίστασιν ταύτην, παρατηρεῖ ὅμως ὅτι πολλὰ εἰπόντος τοῦ βασιλέως **οὐδὲν ἀπεκρίνατο**. Πῶς δὲ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι διέδωκε τὴν ὑπὸ τοῦ Βαρβάρου ἀναφερομένην εἴδησιν περὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων εἰς τὴν πόλιν, ἐνῷ καθ' ἣν στιγμὴν ἐτραυματίσθη, οἱ πολέμιοι ὄχι μόνον δὲν εἶχον ἔτι εἰσβάλει εἰς τὴν πόλιν ἀλλ' εἶχον ἀπ' ἐναντίας λαμπρῶς ἀποκρουσθῆ; Ἵνα ἀποδώσωμεν αὐτῷ τοιοῦτο ψεῦδος, ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὅστις ἐπὶ δύο περίπου μῆνας ἔπραξεν ὅσα οὐδεὶς ἄλλος ὑπὲρ τῆς τιμῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ σωτηρίας, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὃν εἰς μάτην ἠγωνίσθη ὁ Μωάμεθ Β' νὰ δελεάσῃ μετεβλήθη αἴφνης καὶ χωρὶς λόγον εἰς αἴσχιστον προδότην. Ἴσως τὸ πολὺ ἠδύνατο, καίτοι ὑπὸ τῆς πληγῆς αὐτοῦ βασανιζόμενος, νὰ ἐγκαρτερήσῃ εἰς τὴν τάξιν αὐτοῦ, ἵνα μετὰ μίαν ἢ μετὰ δύο ὥρας συναποθάνῃ ἐν αὐτῇ μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου· ἴσως· ἀλλὰ μεταξὺ θυσίας ὑπὲρ ἄνθρωπον καὶ δειλίας ἢ προδοσίας τὸ χάσμα εἶναι μέγα. Καὶ ἔπειτα δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ ὑποχώρησις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπήγαγε τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ ὑποχώρησις αὕτη ἐπροξένησε μὲν ἀκαριαίαν ἀθυμίαν καὶ σύγχυσιν παρὰ τοῖς ἡμετέροις, ἡ ἅλωσις ὅμως συνέβη ἐξ ἄλλης ὅλως διόλου αἰτίας. Οἱ Ὀσμανίδαι, νοήσαντες τὴν ταραχὴν τῆς φρουρᾶς, ἐπανέλαβον πεισματωδέστερον τὴν ἔφοδον. Εἷς τῶν γενιτσάρων ὀνόματι Χασάν, ἀνὴρ γιγαντώδης, κρατῶν ὑπὲρ κεφαλῆς τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ τὸν θυρεὸν καὶ σπασάμενος τῇ δεξιᾷ τὸ ξίφος ὥρμησεν ἐπὶ τὸ τεῖχος· εἵποντο δὲ αὐτῷ ἕτεροι περὶ τοὺς 30. Καὶ 18 μὲν ἀπεκρημνίσθησαν ἀμέσως· ὁ δὲ Χασὰν κατώρθωσε νὰ ἀναβῇ καὶ κατόπιν αὐτοῦ ἐπῆλθον πολλοὶ ἄλλοι, ὥστε φονικὴ ἐγένετο αὖθις ἐπὶ τῶν τειχῶν συμπλοκή, ἀλλὰ καταβληθέντος ἐπὶ τέλους τοῦ Χασὰν καὶ πολλῶν πεσόντων ἠναγκάσθησαν οἱ λοιποὶ νὰ ἐνδώσωσιν. Ὅθεν ἡ ἔφοδος ἡ γενομένη μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀπεκρούσθη ὅπως καὶ αἱ προηγούμεναι.

[«Τὰ περὶ τῆς ἁλώσεως ἐνταῦθα ἀτελῶς πως καὶ ἀσαφῶς κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς »χρονογράφους Δούκαν, Φραντζῆν, καὶ Χαλκοκονδύλην ἐκτιθέμενα ἀνάγκη νὰ συμπληρω- »θῶσι διὰ τῶν ὅσα ἡμεῖς ἐξεθέσαμεν περὶ τοῦ γεγονότος ἐν τῇ ἔναγχος ἐκδοθείσῃ ἱστορικῇ »πραγματείᾳ ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς βασιλείας Γεωργίου Α' (σελ. 29 κἑξ.)».

»Ἐκ τῶν συγχρόνων τῇ ἁλώσει ἑλλήνων χρονογράφων ὁ σπουδαιότατος καὶ

»ἐμβριθέστατος, ἐν πολλοῖς δὲ ἀξιοπιστότατος, εἶναι ὁ ἐξ Ἴμβρου λογιώτατος καὶ ἐπι-
»σημότατος ἀνὴρ Κριτόβουλος, μὴ ὢν μὲν παρὼν ἐν τῇ πολιορκίᾳ καὶ αὐτόπτης πολλῶν
»ἐκ τῶν συμβάντων, ὡς ὁ ἐκ Μονεμβασίας Γεώργ. Φραντσῆς ἢ Σφραντζῆς (ὁ πρωτοβε-
»στιάριος ἤτοι ὑπουργὸς τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου), ἀλλὰ μικρὸν μετὰ
»τὴν ἅλωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐλθὼν καὶ γραμματεὺς τοῦ σουλτάνου γενόμενος καὶ
»πολλοῖς τῶν αὐτοπτῶν Ἑλλήνων τε καὶ Ὀθωμανῶν συγγενόμενος καὶ ἐξ ἐπισήμων πη-
»γῶν δυνάμενος νὰ συγγράψῃ.Τὴν σοβαρότητα, ἐμβρίθειαν καὶ ἀμεροληψίαν τοῦ ἱστοριο-
»γράφου τούτου μαρτυροῦσιν αὐτὰ τὰ περὶ πολιορκίας καὶ ἁλώσεως τῆς πόλεως ὑπ᾽ αὐτοῦ
»γραφέντα, ὧν παραθέτομεν ἐνταῦθα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰ εὐθὺς μετὰ τὴν ἐξ ἐφόδου
»ἅλωσιν γενόμενα, ἅτινα καὶ θὰ ἀποτελέσωσι τὴν ἀσφαλῆ ἀφετηρίαν ἡμῶν ἐν τῇ περαι-
»τέρω ἀφηγήσει τῶν τυχῶν τῆς τε ἁλούσης πόλεως καὶ τοῦ πολιτικῶς διαλυθέντος ἑλλη-
»νικοῦ γένους.

»Κατὰ τὸν Κριτόβουλον, ὅπως καὶ κατὰ τοὺς ἄλλους χριστιανοὺς χρονογράφους,
»ἕλληνάς τε καὶ λατίνους, τῆς ἐξ ἐφόδου ἁλώσεως ἡ πρώτη ἀρχὴ ἦν ἡ παράλυσις τῆς
»κρατερᾶς ἐκ τῶν χερσαίων τειχῶν ἀμύνης, ἡ προελθοῦσα ἐκ τῆς οὐχὶ θανασίμου πληγῆς
»ἣν ἔλαβεν ὁ τῶν παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ πλησίον τοῦ αὐτοκράτορος ἀγωνιζομέ-
»νων Εὐρωπαίων ἀρχηγὸς Ἰουστινιάνης. Ἡ ἕνεκα τῆς πληγῆς ταύτης καταλαβοῦσα τὸν
»γενναῖον Γενουήνσιον λιποψυχία καὶ ἡ παρὰ τὰς παρακλήσεις τοῦ αὐτοκράτορος φυγὴ
»αὐτοῦ καὶ ἡ πρὸς δικαιολογίαν τῆς τοιαύτης δειλῆς πράξεως ἀπαισία δήλωσις αὐτοῦ, ὅτι
»ὁ Θεὸς ἤνοιγε τοῖς Τούρκοις τὴν εἰς τὴν πόλιν ὁδόν, παρασύρασα καὶ ἄλλους τῶν Ἰτα-
»λῶν ἐθελοντῶν ἠραίωσε τὴν τάξιν τῶν παρὰ τὸν αὐτοκράτορα κρατερῶς ἀγωνιζομέ-
»νων Τότε δὲ τῆς ἀραιώσεως ταύτης ἀντιληφθεὶς ὁ ἀντιμέτωπος τοῦ αὐτοκράτορος ἱστά-
»μενος τῶν πολεμίων ἡγεμὼν ὁ ῥίπτων τοὺς ἀνδρειοτάτους τῶν πολεμιστῶν αὐτοῦ ἀκρι-
»βῶς εἰς τὰς ὑπὸ τῶν περὶ τὸν αὐτοκράτορα ὑπερασπιζομένας ἐπάλξεις ἐβόα τοῖς μαχη-
»ταῖς αὐτοῦ κατὰ Κριτόβουλον· «Ἔχομεν, ὦ φίλοι, τὴν πόλιν, ἔχομεν ἤδη· φεύγουσιν
»οἱ ἄνδρες ἡμᾶς· οὐκέτι παραμένειν ἀνέχονται· γυμνὸν τῶν προμαχομένων τὸ τεῖχος· ὀλί-
»γου πόνου τὸ ἔργον καὶ ἡ πόλις ἑάλω· μὴ μαλακισθῆτε οὖν, ἀλλὰ χωρεῖτε πρὸς τὸ ἔρ-
»γον εὐψύχως καὶ γίνεσθε ἄνδρες ἀγαθοί, κἀγὼ μεθ᾽ ὑμῶν».

»Καὶ τότε ἡγουμένου τοῦ Μεχμὲτ αὐτοῦ οἱ μαχηταὶ αὐτοῦ μετὰ λυσσαλέας ὁρμῆς
»ἐπανέλαβον τὴν ἔφοδον καὶ πολλαχῶς ἀποκρουσθέντες ἐπὶ τέλους κατίσχυσαν, πεσόντος
»ἐνταῦθα καὶ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν περὶ αὐτὸν μεινάντων ὀλίγων ἡρώων. Αὕτη
»ἡ ἀρχή. Ἀλλὰ καὶ ἕτερόν τι ὑπὸ τῶν ἄλλων χρονογράφων ἀναφέρεται γεγονὸς συντελέ-
»σαν εἰς τὴν παράλυσιν τῆς κρατερᾶς τῶν περὶ τὸν αὐτοκράτορα ἀμύνης. Τὸ ἕτερον τοῦτο
»ἦτο φωνή τις ἀκουσθεῖσα ἐν ταῖς τάξεσι τῶν καὶ μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ Ἰουστινιάνη περὶ
»τὸν αὐτοκράτορα δίκην λεόντων ἀμυνομένων καὶ θαύματα ἀνδρείας ποιούντων μαχη-
»τῶν, φωνὴ ἀπαισία, λέγουσα ὅτι ἡ πόλις εὑρίσκετο ἤδη ἐν ταῖς χερσὶ τῶν Τούρκων. Αἰ-
»τία τῆς διαδόσεως τῆς τοιαύτης φωνῆς ἦτο ὅτι οὐ μακρὰν τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ,
»παρὰ τὴν πύλην τοῦ Χαρσίου ἢ Καλιγαρείας ὑπῆρχέ τις πυλίς, ἡ Κερκόπορτα (ἡ πρὸς
»τὸν Κέρκον ἢ Κίρκον ἄγουσα), ἥτις μένουσα κεκλεισμένη πάντοτε, διότι ὑπῆρχε δῆθεν
»προφητεία λέγουσα ὅτι ἐντεῦθεν ἔμελλε νὰ εἰσελάσῃ ὁ ἐχθρός, εἶχεν ἀνοιχθῆ κατὰ διατα-
»γὴν τοῦ αὐτοκράτορος τὴν προτεραίαν τῆς ἐφόδου, ἵνα ἐκεῖθεν ἐνεργηθῇ ἔξοδος καὶ
»ἐπίθεσις ἐναντίον τῶν νώτων τοῦ ἐφορμῶντος πολεμίου. Πεντήκοντα Τοῦρκοι κατὰ τὴν
»μεγάλην ἐπίθεσιν καὶ ἄμυναν ἀνακαλύψαντες τὴν πυλίδα ταύτην ὄπισθεν τῶν ὑπ᾽ αὐτῶν
»ὑπερβληθέντων ἐξωτερικῶν ὀχυρωμάτων εἰσέδυσαν ἐντὸς τῆς πόλεως καὶ ἐπετέθησαν ἐκ
»τῶν νώτων. Οἱ Τοῦρκοι οὗτοι ἀπεκρούσθησαν τάχιστα καὶ ἐξεβλήθησαν, ἀλλ᾽ οὐχ ἧττον

»ἢ ἕνεκα τῆς στιγμιαίας εἰσόδου αὐτῶν διαδοθεῖσα μέχρι τοῦ στρατηγείου τοῦ αὐτοκρά-»τορος φωνὴ παρέλυσεν ἐνταῦθα τὴν ἄμυναν. Ταῦτα λέγει ὁ χρονογράφος Δούκας. Ἀλλ' »ὁ ἀκριβέστερον ἐκθέτων τὰ πράγματα Κριτόβουλος, καλῶν τὴν πυλίδα ταύτην πυλίδα »*Ἰουστίνου* (*Ἰουστινιάνη* δηλονότι), λέγει ὅτι ὁ Ἰουστινιάνης διαρκούσης τῆς πολιορ-»κίας ἀνέῳξε ταύτην παρὰ τὴν πύλην Ρωμανοῦ, ἔνθα ἦν ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ἔνθα διηύ-»θυνεν ὁ Ἰουστινιάνης τὴν ἄμυναν, ἵνα προχείρως ἔχῃ διαβαίνειν ἐπὶ τὸ σταύρωμα (τὸ »ἐξωτερικὸν ὀχύρωμα), καὶ λέγει μὲν ὅτι διὰ τῆς πυλίδος ταύτης εἰσεχέοντο οἱ πολιορκη-»ταί, ἀλλ' ὅτι τοῦτο ἐγένετο, ἀφοῦ ἤδη οὗτοι γενόμενοι κύριοι τῶν μεταξὺ τοῦ ἐξωτερικοῦ »ὀχυρώματος (σταυρώματος) καὶ τοῦ μεγάλου τείχους χώρου καὶ κατασφάξαντες ὅσους »εὕρισκον ἐνταῦθα ἀμύντορας τῆς πόλεως ὤθουν αὐτοὺς διὰ τῆς πυλίδος ἐντὸς τῆς πό-»λεως εἰσερχόμενοι καὶ αὐτοὶ διὰ ταύτης καὶ διαχεόμενοι ἐντὸς τῆς πόλεως. Ἡ ὅλη ση-»μασία τοῦ γεγονότος τούτου τῆς πυλίδος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς πορθήσεως τῆς πόλεως καὶ »ἡ ἐπίδρασις αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε πολὺ μικρά, εἰ καὶ »ἐν ταῖς κρισιμωτάταις στιγμαῖς τῶν περιστάσεων γεγονότα καθ' ἑαυτὰ οὐχὶ σπουδαῖα »δοκοῦντα, καὶ δὴ καὶ ἁπλῶς συμπτωματικά, μεγάλην καὶ ἀποτελεσματικὴν ἔχουσι ῥοπὴν »ἐπὶ τὴν ὅλην τῶν πραγμάτων ἐξέλιξιν καὶ πορείαν. Τοιαύτη δέ τις σημασία ἐδόθη νεωστὶ »ὑπό τινων καὶ εἰς τὸ μνημονευθὲν ἐπεισόδιον τῆς πυλίδος ἐν σχέσει πρὸς ἄλλα ὑποτιθέμενα »γεγονότα, ὡς περαιτέρω γενήσεται λόγος περὶ τούτων. Ἀλλ' ἴδωμεν νῦν τὰ μετὰ τὴν διὰ »τῆς πυλίδος καὶ διὰ τῶν ὑπερβληθέντων τειχῶν γενομένην εἰσόρμησιν τῶν πολεμίων »ἐπακολουθήσαντα γεγονότα. «Οἱ δὲ ὁπλῖται, λέγει ὁ Κριτόβουλος, εἰσεχέοντο ἤδη διὰ »τῆς πυλίδος ἐπὶ τὴν πόλιν, οἱ δὲ καὶ διὰ τοῦ κατερριμμένου μεγάλου τείχους ἐσέπιπτον· »τὸ δὲ ἄλλο στράτευμα πᾶν ἑπόμενον ὠθισμῷ καὶ βίᾳ ἐσεχεῖτο λαμπρῶς ἀνὰ πᾶσαν τὴν »πόλιν σκεδαννύμενον. Βασιλεὺς δὲ (ὁ Μεχμέτης) ἑστὼς πρὸ τοῦ μεγάλου τείχους ἀπε-»σκόπει τὰ δρώμενα.......ἤδη γὰρ καὶ ἡμέρα ὑπέφαινεν. Ἔνθα δὴ φόνος πολὺς τῶν »προστυγχανόντων ἐγίνετο, τῶν μὲν κατὰ τὴν ὁδόν, τῶν δὲ ἐν ταῖς οἰκίαις αὐταῖς, ἐπεσ-»πιπτόντων βίᾳ τῶν γενιτζάρων καὶ τῶν ἄλλων στρατιωτῶν, τῶν δέ (ἐκ τῶν χριστια-»νῶν) καὶ ἐς ἀλκήν (ἄμυναν) τρεπομένων, τῶν δὲ πρὸς ἱεροῖς καταπεφευγότων τε καὶ »ἱκετευόντων (τῷ Θεῷ), ἀνδρῶν, γυναικῶν, παίδων, πάντων ἁπλῶς... ὀργῇ γὰρ καὶ θυμῷ »πολλῷ ἐχώρουν ἐπ' αὐτοὺς οἱ στρατιῶται...... Ὡς δὲ ἅλις εἶχον τοῦ φόνου, τρέπονται οἱ »μὲν ἐν ταῖς τῶν δυνατῶν οἰκίαις ἐπὶ διαρπαγῇ, οἱ δὲ πρὸς σύλησιν τῶν ἱερῶν, οἱ δὲ »ἐπὶ τὰς κοινάς τε καὶ τῶν ἰδιωτῶν οἰκίας, διαρπάζοντες, σκυλεύοντες, ληιζόμενοι, φονεύ-»οντες, ὑβρίζοντες, ἀπάγοντες αἰχμαλώτους ἄνδρας, γυναῖκας, παῖδας, πρεσβύτας, νέους, »ἱερεῖς, μοναχούς, πᾶσαν ἡλικίαν καὶ τάξιν ἁπλῶς. Καὶ ἦν ἰδεῖν θέαμα δεινὸν καὶ ἐλεεινὸν »καὶ πέρα τραγῳδίας ἁπάσης, γυναῖκας νέας καὶ σώφρονας, εὐγενεῖς καὶ τῶν εὖ γεγονό-»των, καὶ παρθένους εὐπρεπεῖς καὶ ὡραίας, λαμπράς τε καὶ λαμπρῶν οἰκιῶν, τὰς μὲν βίᾳ »τῶν θαλάμων ἐξελκομένας ἀπηνῶς τε καὶ ἀναιδῶς ἁρπαζομένας, τὰς δὲ κακὸν αὐταῖς »ἔτι κοιμωμέναις ἐφιστάμενοι ὄναρ ἄνδρες ξιφήρεις, ᾑμαγμένοι τὰς χεῖρας τῷ φόνῳ, θυ-»μοῦ πνέοντες, φονικὸν βλέποντες, ἄσημα φθεγγόμενοι, ἀπηρυθριασμένοι πρὸς πάντα »τὰ χείριστα, ἅτε πλῆθος σύμμικτον ὄντες ἐκ παντὸς γένους καὶ ἔθνους, ὥσπερ θῆρες »ἄγριοι καὶ ἀνήμεροι ἐσπηδῶντες ἐς τὰς οἰκίας καὶ σύροντες ὠμῶς, ἕλκοντες, σπαράσ-»σοντες, βιαζόμενοι, ἀπάγοντες αἰσχρῶς, ἐπὶ τῶν τριόδων ὑβρίζοντες καὶ τί δεινὸν οὐχὶ »ποιοῦντες· φασὶ γέ τοι πολλὰς αὐτῶν καὶ πρὸς μόνην ἀήθη τὴν θέαν τε καὶ ἀκοὴν τού-»των καταπλαγείσας ἐγγὺς ἐλθεῖν ἀφεῖναι καὶ τὴν ψυχήν· ἔτι δὲ γέροντας ἐντίμους ἑλκο-»μένους τῆς πολιᾶς, τοὺς δὲ καὶ τυπτομένους ἀνηλεῶς· παρθένους μοναζούσας σεμνάς τε »καὶ τῷ Θεῷ μόνῳ προσανεχούσας καὶ ζώσας, ᾧ καθιέρωσαν ἑαυτάς, τὰς μὲν τῶν δωμα-

»τίων βιαίως ἐξαγομένας καὶ συρομένας, τὰς δὲ τῶν ἱερῶν ἀποσπωμένας, ἐν οἷς κατέ»φευγον, καὶ ἀπαγομένας ξὺν ὕβρει καὶ ἀτιμίᾳ, ξαινομένας τε τὰς παρειὰς ξὺν οἰμωγῇ, »καὶ ὀλολυγῇ καὶ κοπτομένας πικρῶς· παῖδας ἁπαλοὺς ὠμῶς ἀποσπωμένους μητέρων, »κόρας ἐλεεινῶς χωριζομένας τῶν νεογάμων ἀνδρῶν· ἄλλα μυρία εἰργασμένα δεινά. Τὴν »δὲ τῶν ἱερῶν ὕβριν καὶ σύλησιν καὶ ἁρπαγὴν πῶς ἄν τις ἐξείποι τῷ λόγῳ; Κατεβάλ»λοντο μὲν ἀτίμως ἐς γῆν εἰκόνες καὶ ἀφιδρύματα καὶ τἄλλα τῶν ἱερῶν, ἀπεσπᾶτο δὲ κό»σμὸς ὁ τούτων, ἐδίδοτο δὲ τὰ μὲν αὐτῶν τῷ πυρί.....κρατῆρές τε καὶ φιάλαι καὶ ἃ τὴν »παναγεστάτην θυσίαν ἐδέχετο, αἳ μὲν ἐς προπόσεις τε καὶ μέθην ἦσαν αὐτοῖς, οἱ δὲ ξυν»τριβόμενοί τε καὶ χωνευόμενοι ἀπεδίδοντο· ἱερὰ δὲ σκεύη καὶ πέπλα τίμια πολυτελῆ τε »καὶ πολλῷ χρυσίῳ ἐνυφασμένα, τὰ δὲ καὶ λίθοις διαφανέσι καὶ μαργάροις καταστρα»πτόμενα......πυρὶ παρεδίδοντο χωνευόμενα διὰ τὸν χρυσόν· βίβλοι τε ἱεραὶ καὶ θεῖαι, »ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν ἔξω μαθημάτων καὶ φιλοσόφων αἱ πλεῖσται, αἳ μὲν πυρὶ παρεδίδοντο »αἳ δὲ ἀτίμως κατεπατοῦντο».

»Ταῦτα πάντα, ἅτινα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ γραμματέως τοῦ σουλτάνου Κριτοβούλου μετὰ »τοσαύτης ζωηρότητος ἅμα καὶ γλαφυρότητος περιγράφονται, διεπράττοντο ἰδίως ὑπὸ τῶν »διὰ τῆς πυλίδος καὶ τοῦ περὶ ταύτην κατερριμμένου τείχους εἰς τὴν πόλιν εἰσελασάντων. »Καὶ καθ' ἣν ὥραν ταῦτα ἐτελοῦντο ὑπὸ τούτων, οἱ ἐν τοῖς ἄλλοις κατὰ γῆν καὶ πρὸς τῇ »θαλάσσῃ τείχεσι τεταγμένοι ἐμάχοντο γενναίως, μὴ εἰδότες τὰ ἐν τῷ καταληφθέντι μέρει »τῆς πόλεως δρώμενα («οὐδὲ γὰρ ᾔδεσάν πω τὰ γινόμενα· εὐρώστως τε ἠγωνίζοντο καὶ »μετὰ ρώμης ἠμύνοντο τοὺς ἐπιόντας καὶ ἀπωθοῦντο λαμπρῶς τοὺς ἐπιβαίνειν πειρωμέ»νους τοῦ τείχους»)· καὶ μόνον ὅτε ἐκ τῶν διὰ τῆς πυλίδος καὶ τοῦ κατερριμμένου παρὰ »τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ τείχους εἰσβαλόντων εἰς τὴν πόλιν περιῆλθον εἰς τὸν κίνδυ»νον νὰ προσβληθῶσι κατὰ νώτων καὶ ἐμάνθανον τὰ διαπραττόμενα ὑπὸ τῶν ἄλλων »κακουργήματα, τότε, οἳ μὲν μετὰ τῶν ὅπλων ἔρριπτον ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν τειχῶν καὶ »ἀπώλλυντο, οἳ δὲ παρεδίδοντο εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολεμίων. Πρὸ πάντων δὲ ἀντεῖχον »οἱ ἐπὶ τῶν παραθαλασσίων τειχῶν ἀμυνόμενοι, ἕωσοῦ ὁ στόλος τῶν πολεμίων ὁ εἰς τὸν »Κεράτιον κατὰ γῆν ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου καταχθεὶς ἡνώθη μετὰ τοῦ ἐκτὸς τῆς μεγάλης »ἀλυσίδος κυρίου στόλου, διευκολύνας τούτῳ τὴν εἴσοδον· καὶ τότε ὁ πολυάριθμος τῶν »πεζοναυτῶν πολεμίων στρατὸς εἰσέβαλε διὰ τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν πυλῶν καὶ ἤρξατο »διαρπάζων τὸ κατὰ τοῦτο μέρος τῆς πόλεως, αὐτοὶ δὲ οἱ ἐκ τῆς θαλάσσης εἰσβαλόντες »ἦσαν καὶ οἱ πολιορκήσαντες τὸν μέγιστον ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας, εἰς ἣν εἶχε καταφύ»γει μέγα πλῆθος χριστιανῶν θεοκλυτούντων. Ὁ Κριτόβουλος, ὁ οὐδεμιᾶς φειδόμενος »λέξεως στιγματιζούσης τὰς τουρκικὰς φρικαλεότητας, προκειμένου περὶ τῶν εἰς τὸν »ναὸν τῆς Σοφίας καταφυγόντων λέγει ἁπλῶς· «Ἐς δὲ τὸν μέγιστον ἐσελθόντες τῆς τοῦ »Θεοῦ Σοφίας ναὸν εὗρον ἐκεῖ τε πλῆθος ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν καὶ παίδων, κατα»φυγόντας καὶ θεοκλυτοῦντας, οὓς δίκην σαγήνης συγκλείσαντες παρεστήσαντο πάντας »ὁμολογίᾳ, καὶ ἀπήγαγον αἰχμαλώτους τοὺς μὲν εἰς τὰς τριήρεις, τοὺς δὲ εἰς τὸ στρα»τόπεδον».

»Τὸ λεγόμενον ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ Κριτοβούλου, ὅτι οἱ ἐν τῇ Ἁγίᾳ Σοφίᾳ παρε»δόθησαν δι' ὁμολογίας, ἀντίκειται πάντως εἰς τὰ παραδιδόμενα ὑπὸ τῶν ἄλλων ἑλλή»νων τε καὶ λατίνων χρονογράφων ὅτι διὰ πελέκεων οἱ Τοῦρκοι θραύσαντες τὰς πύλας »τοῦ ναοῦ ἐξεβίασαν τὴν εἰς αὐτὸν εἴσοδον. Ἀλλὰ δι' ὁμολογίας παράδοσιν ἐννοεῖ πάν»τως ἐνταῦθα ὁ Κριτόβουλος τὴν ἄνευ ἀντιστάσεως εἰς διάκρισιν τῶν ἐπιδρομέων παρά»δοσιν, οὐχὶ δὲ τὴν παράδοσιν διὰ συμβάσεως προφορικῆς ἢ γραπτῆς, ἥτις θὰ ἦτο ἀκα»τανόητος προκειμένου περὶ συλλήβδην εἰς αἰχμαλωσίαν ἀπαγωγῆς. Καθόλου δὲ εἰπεῖν

»πᾶσαι αἱ περὶ ἁλώσεως παραδόσεις καὶ αἱ τῶν κατὰ ταύτην γενομένων περιγραφαὶ »μαρτυροῦσιν ὁμοφώνως ὅτι ἡ πόλις πᾶσα ἐξ ἐφόδου κατελήφθη καὶ παρεδόθη εἰς διαρ- »παγὴν καὶ λεηλασίαν. Μόνον οἱ μέχρι τῆς εἰς τὴν πόλιν εἰσόδου τοῦ Μεχμέτ (γενομένην »μετὰ μεσημβρίαν) ἐπὶ τῶν τειχῶν γενναίως ἀμυνόμενοι μαχηταὶ κατὰ διαταγὴν τοῦ »σουλτάνου, ἀμείβοντος τὴν γενναιότητα αὐτῶν ἤ, ὅπερ πιθανώτερον, ἐπιθυμοῦντος »τὴν ἐντελῆ τῆς πόλεως ταχίστην κατάληψιν, ἀπεχώρησαν ἐλευθέρως ἐκ τῶν θέσεων »αὐτῶν μεταβάντες εἰς τὸν Γαλατᾶν. Κατὰ ταῦτα περὶ συμβάσεως οἱασδήποτε, μερικῆς »ἢ γενικῆς, πολιτικῆς ἢ στρατιωτικῆς φύσεως, ἀφορώσης εἰς τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως »οὐδεὶς δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Καὶ ὅμως ἐν τοῖς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνοις ἤρξατό τις »φήμη διαδιδομένη καὶ δὴ καὶ ἐν ταῖς τάξεσι τοῦ λαοῦ ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις παρε- »δόθη διὰ συνθήκης, δι' ἧς ὁ σουλτάνος ἀνέλαβε δῆθεν ὡρισμένας τινὰς ὑποχρεώσεις »ἀπέναντι τοῦ παραδιδομένου λαοῦ. Τοιαύτην τινὰ παράδοσιν ἀναφέρει καὶ ὁ «Τὰ »μετὰ τὴν Ἅλωσιν» γράψας Ἀθανάσιος Ὑψηλάντης ὡς πρὸς τὰ δῆθεν συμφωνηθέντα »μεταξὺ τοῦ πορθητοῦ καὶ τῶν οἰκητόρων τῆς πόλεως περὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς Ἐκκλη- »σίας ἐν τῷ ὀθωμανικῷ κράτει. Τὰ τοιαῦτα περὶ διὰ συνθήκης παραδόσεως τῆς Κων- »σταντινουπόλεως ἀνέκδοτα ἱστορήματα ἐπλάσθησαν ἐν τοῖς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνοις »οὐ μόνον ὑπὸ χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ μωαμεθανῶν. Καὶ οἱ μὲν μωαμεθανοί, μὴ »δυνάμενοι νὰ νοήσωσι, πῶς ὁ Μεχμὲτ εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐσεβάσθη τὴν Ὀρθό- »δοξον Ἐκκλησίαν καὶ τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον Κωνσταντινουπόλεως καὶ οὐ μόνον »ἐσεβάσθη ἀλλὰ καὶ ἀνήγαγεν αὐτὰ εἰς ὕψος πολιτικῆς δυνάμεως καὶ περιωπῆς ἔτι μεῖ- »ζον τοῦ ἐπὶ τῶν ἑλλήνων αὐτοκρατόρων, καὶ πῶς κατέλιπεν εἰς τὴν κυριότητα τῶν »χριστιανῶν πάντας σχεδὸν τοὺς ἱεροὺς ναούς (πλὴν τοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τοῦ τῶν »Ἁγίων Ἀποστόλων), ναοὺς μεγαλοπρεπεῖς, προκαλοῦντας τὴν ὀργὴν τοῦ φανατικοῦ »μωαμεθανικοῦ λαοῦ, ἀπέδιδον τὸ τοιοῦτο γεγονὸς εἰς τὰς διὰ συνθήκης ἀναληφθεί- »σας ὑπὸ τοῦ Πορθητοῦ ὑποχρεώσεις.

»Παρὰ δὲ τοῖς χριστιανοῖς ἐπεκράτησαν ὅμοιαι περὶ διὰ συνθήκης παραδόσεως »τῆς πόλεων φαντασίαι ἐπεκτεινόμεναι εἰς πράγματα οὐδεμίαν ἔχοντα συνάφειαν πρὸς »συνθήκας καὶ συμβάσεις. Οὕτως ἡ ἐν Κων]πόλει ἰδίως παρὰ τοῖς ἡμετέροις μέχρι νῦν »ἐπικρατοῦσα συνήθεια τῆς ἐν κηδείαις ἐκφορᾶς τῶν νεκρῶν μετ' ἀσκεποῦς προσώπου »ἐθεωρήθη ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ ὡς δικαίωμα τῶν ὀρθοδόξων ἐκ συνθήκης ἀπορ- »ρέον, καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ ἐν τοῖς ὀθωμανικοῖς νομίσμασιν ἐπιγραφὴ «Κωνσταντιέ», ἤτοι »Κωνσταντινούπολις, κατὰ τὸν παρὰ τοῖς Ἄραψιν εἰθισμένον τύπον τοῦ ὀνόματος τὸν πα- »ραληφθέντα καὶ ὑπὸ Ὀθωμανῶν ἀπεδόθη εἰς ὑποχρέωσιν ἐκ συνθήκης προελθοῦσαν. Πα- »ραδόξως δὲ καὶ ἐν τῇ «Πατριαρχικῇ ἱστορίᾳ τῆς Κων]πόλεως» παριστάνονται οἱ μωαμεθανοὶ »γενίτσαροι τάδε πρὸς τὸν βεζίρην ἐνώπιον τοῦ πατριάρχου διηγούμενοι (παρεμφερῆ καὶ εἰς »τὸ ὑπὸ Α. Ὑψηλάντου ἐν τοῖς μετὰ τὴν Ἅλωσιν ἐκτιθέμενον ἱστόρημα)· «Τότε ὡς εἶδεν »ὁ βασιλεὺς τῶν Ρωμαίων τὸ πλῆθος, ὁποὺ ἐσκοτώθη ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους του, καὶ ἔστει- »λεν ἀποκρισιαρίους εἰς τὸν σουλτάνον μας καὶ ὁ σουλτάνος ἐδέχθη αὐτοὺς καὶ ὁρισμὸν »ἐγγράφως τοὺς ἔδωκε καὶ ἔλεγεν οὕτως· «Ἐγὼ ὁ βασιλεὺς σουλτὰν Μεχμέτης διὰ τοῦ »παρόντος μου ἐγγράφου ὁρισμοῦ κάμνω ψυχικὸν εἰς τὸν βασιλέα τῆς πόλεως Κωνσταν- »τῖνον τὸν Παλαιολόγον, νὰ ἔχουν διὰ νὰ ζοῦν εὐημερημένα ὡς ἄρχοντες καὶ ἔχουν »ἀναπαύσεις καὶ δούλους καὶ δούλας», ὡς δὲ εἶδεν ὁ βασιλεὺς (Κωνσταντῖνος) τὸν ὁρι- »σμὸν τοῦ σουλτάνου, ἐχάρη πολλὰ καὶ τῆς ὥρας ἐπῆρε τὰ κλειδιὰ τοῦ κάστρου καὶ ἐπῆ- »γεν εἰς τὴν τέντα τοῦ σουλτάνου καὶ τοῦ παρέδωκε τὰ κλειδιὰ εἰς τὰ χέρια του, ὁ δὲ σουλ- »τάνος ἠγκαλίσθη τὸν βασιλέα καὶ τὸν ἐφίλησε καὶ τὸν ἐκάθισε εἰς τὸ δεξί του μέρος

»καὶ ὥρισε καὶ ἔκαμαν χαρὲς μεγάλες τρεῖς ἡμέρες καὶ τρεῖς νύκτες καὶ ἔτζι ἐπῆρεν »ὁ βασιλεὺς τὸν σουλτάνον καὶ ἔμπηκεν εἰς τὴν πόλιν καὶ τοῦ τὴν παρέδωκε». Ἐν τῷ »ἱστορήματι τούτῳ ὑπάρχει τις ἴσως ἀπήχησις ἐπὶ τὸ μυθωδέστερον παρῳδουμένη τῆς »παραδόσεως καθ' ἣν ὁ Μεχμὲτ διαρκούσης τῆς πολιορκίας προέτεινε τῷ Κωνσταντίνῳ »νὰ καταλίπῃ τὴν πόλιν, ἀσινὴς ἀπερχόμενος εἰς Πελοπόννησον καὶ ἄρχων ἐνταῦθα, »ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέρριψε πᾶσαν τοιαύτην πρότασιν. Ὅτι ἐν τοῖς περὶ διὰ συμβά»σεως παραδόσεως τῆς πόλεως ἱστορήμασιν οὐδὲ κόκκος ἀληθείας ὑπάρχει ἀλλ' ὅτι εἰσὶ »ταῦτα ἀπόρροια ἀγνοίας καὶ συγχύσεως πραγμάτων, θὰ λάβωμεν αὖθις ἀφορμὴν νὰ »ποιησώμεθα λόγον περαιτέρω. Ἀλλ' ἡ διὰ τῆς συμβάσεως παράδοσις ἀναφέρεται καὶ »ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Δημητρίου Καντεμίρ. Καὶ ἐπ' ἐσχάτων δὲ λόγιοί τινες ἡμέτεροι τῶν »ἐν Κων]πόλει ἐπειράθησαν νὰ δώσωσι νέαν ζωὴν εἰς ὅμοια ἱστορήματα. Ὁ πολλῆς »τιμῆς ἄξιος λόγιος Ι. Χότζης, μέλος τοῦ ἐν Κων]πόλει αὐτοκρατορικοῦ συμβουλίου ἐπι»κρατείας καὶ πολλάκις χρηματίσας σύμβουλος ἐν τοῖς πατριαρχείοις, ἄριστος δὲ τουρκι»στής, φρονεῖ, στηριζόμενος ἐπὶ πολυχρονίου, ὡς λέγει, ἐρεύνης ὀθωμανικῶν ἱστορικῶν »πηγῶν περὶ τῆς ἁλώσεως Κων]πόλεως πραγματευομένων, ὅτι οὐχὶ ἡ Κων]πόλις ἅπασα »ἀλλὰ μέρος αὐτῆς σημαντικὸν παρεδόθη διὰ συμβάσεως, ἀλλ' οὐχὶ συμβάσεως μεταξὺ »τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ σουλτάνου, ὡς ἔχει ἡ ἐν τῇ Πατριαρχικῇ ἱστορίᾳ καὶ ἡ »παρὰ Δημητρίῳ Καντεμὶρ παράδοσις, ἀλλὰ μεταξὺ ἀρχηγῶν τινων τοῦ πολιορκητικοῦ »στρατοῦ καὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει θρησκευτικῆς μερίδος τῶν Ἀνθενωτικῶν, τῶν »ἀποκηρυσσόντων δηλονότι τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ γενομένην τῷ 1439 ἕνωσιν τῶν Ἐκκλη»σιῶν, ὧν κυριώτατος ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Γεννάδιος Σχολάριος. Περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου καὶ »ὁ ἐκ Χίου λατῖνος Ἀλλάτιος παραδίδωσιν ὅτι διαρκούσης τῆς πολιορκίας διετέλει εἰς »συνεννόησιν μυστικὴν πρὸς τὸν σουλτάνον, ὑπάρχει δὲ καὶ ἀδέσποτός τις παράδοσις »ὅτι ὁ Γεννάδιος ὁ συχνῶς δημηγορῶν πρὸς τὸ πλῆθος τῆς πόλεως ἐν τῇ μονῇ τοῦ »Παντοκράτορος ἐναντίον τῆς ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς γενομένης ἐν Φλωρεντίᾳ »εὑρίσκετο ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας καθ' ἣν ὥραν οἱ ἐπιδρομεῖς ἐπολιόρκουν τὸν »ναὸν τοῦτον καὶ τότε ἐν μέσῳ τῶν κλαυθμῶν καὶ ὀλοφυρμῶν τοῦ πλήθους ἀνελθὼν εἰς »τὸν ἄμβωνα ἐκήρυξε παραμυθούμενος τὸν λαὸν ὅτι τὸ μὲν κράτος τῶν Ρωμαίων κατε»λύετο, ἀλλ' ἡ πίστις αὐτῶν διετηρεῖτο ἁγνή. Εἶναι δὲ γνωστὴ καὶ ἡ τοῦ ἑτέρου ἀρχη»γοῦ τοῦ Ἀνθενωτικοῦ Νοταρᾶ τοῦ ναυάρχου ῥῆσις περὶ προτιμήσεως τῆς ὑπὸ Τούρ»κους ὑπαγωγῆς τῆς πόλεως ἀντὶ τῆς εἰς τοὺς Λατίνους καθυποτάξεως τῆς Ἐκκλησίας »αὐτῆς. Ἀλλ' ἐκ τῶν δύο τούτων ἀρχηγῶν ὁ μὲν κοσμικὸς Νοταρᾶς ἦν ἐκ τῶν μέχρι τῆς »ἐσχάτης ὥρας ἐπὶ τῶν παραθαλασσίων τειχῶν ἀμυνομένων, ὁ δὲ Γεννάδιος ἐκ τῶν »αἰχμαλωτισθέντων κατὰ τὴν ἅλωσιν, ἀπαχθεὶς εἰς κώμην τινὰ πλησίον τῆς Ἀδριανουπό»λεως. Ὥστε περὶ οὐδετέρου τῶν ἀνδρῶν τούτων ὡς συμβληθέντος πρὸς τοὺς πολιορκη»τὰς κατ' ἰδίαν δύναται νὰ γίνῃ λόγος. Μετὰ τῆς τοιαύτης δὲ περὶ συμβάσεως εἰδήσεως »φέρουσιν οἱ ταῦτα ἰσχυριζόμενοι εἰς συνάφειαν τὸ γεγονὸς τῆς Κερκοπόρτης, παριστῶντες »αὐτὸ ὡς ἔργον τῶν συμβληθέντων ἀνθενωτικῶν κατοίκων, ὡς τούτων διανοιξάντων τὴν »ὑπόγειον πυλίδα. Ἀλλὰ καὶ ἀληθὲς ἂν ὑποτεθῇ τὸ γεγονὸς τοῦτο, οὐδαμῶς δύναται νὰ »χαρακτηρισθῇ ὡς διὰ συνήκης παράδοσις τῆς πόλεως ἀλλ' ὡς προδοσία μερίδος τινὸς »τῶν κατοίκων ἐλαχίστης, ἴσως ὀλίγων τινῶν ἰδιωτῶν, οἵαν ἀναφέρει ὁ τοῦρκος χρονο»φος Ἐβλιγιὰ Τσελεμπῆς, ἐν ταῖς ἀσυναρτήτοις καὶ λίαν συγκεχυμέναις περὶ τῆς πολιορ»κίας τῆς πόλεως ἀφηγήσεσιν αὐτοῦ λέγων ὅτι Πέτρος τις καλόγηρος, φρουρὸς τῆς πύλης »τῆς ἀπ' αὐτοῦ ὀνομασθείσης Πετρὶ καποῦ (πρόκειται περὶ τῆς ἐν Φαναρίῳ πύλης Πέτρας), »μετὰ τριακοσίων καλογήρων μετέστη εἰς τὸ Ἰσλὰμ καὶ ὠνομάσθη Μεχμὲτ καὶ πάντες

»οὗτοι οἱ τριακόσιοι καὶ εἷς καλόγηροι γενόμενοι μουσουλμάνοι ἐπολιόρκησαν τὸ κατὰ »τὴν πύλην ἐκείνην φρούριον καὶ ἐκυρίευσαν αὐτό. Ἀλλ' ἡ περὶ τοῦ Πέτρου καὶ Πετρὶ »μωαμεθανικὴ παράδοσις φέρει οἴκοθεν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὸν τύπον τοῦ μυθώδους, »ὡς καὶ ὁ περὶ τῶν τριάκοντα καλογήρων τῆς Ἁγίας Σοφίας παρὰ τῷ αὐτῷ χρονογράφῳ »θρῦλος. Πρόκειται ἴσως περὶ ἑνὸς μόνου καλογήρου καὶ μεμονωμένου τινὸς τοπικοῦ »ἐπεισοδίου. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι τὸ ὄνομα τῆς εἰρημένης πύλης (Πέτρας) ἀναφέρεται »ἐν τῇ ἱστορίᾳ πρὸ τοῦ χρόνου τῆς πολιορκίας καὶ δὲν ἐλήφθη τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπὸ τοῦ »λεγομένου ἐξωμότου καλογήρου Πέτρου. Ἄλλως ὅμως δὲν εἶναι παράδοξον οὐδ' ἀπί- »στευτον ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς πολιορκίας ἢ κατὰ τὰς παραμονὰς ταύτης, ὅτε αἱ με- »ταξὺ Ἑνωτικῶν καὶ Ἀνθενωτικῶν σφοδρόταται ἔριδες καὶ ἀμοιβαῖαι ἀπέχθειαι ἐτάραττον καὶ ἐκλόνουν τὰς θρησκευτικὰς συνειδήσεις, καλόγηρός τις μετέστη εἰς τὸ Ἰσλάμ, »ἀφοῦ παράδειγμα τοιοῦτο καλογραία: τινὸς ἀναφέρει ὁ Δούκας («Εἶδον γὰρ οἰκείοις »ὄμμασι μονάστριαν καὶ τὰ θεῖα λόγια μεμνημένην οὐ μόνον κρεοφαγοῦσαν (κατὰ τὴν »μεγάλην πρὸ τοῦ Πάσχα νηστείαν) καὶ ἄμφια τῶν βαρβάρων (φερετζέ) τῷ σώματι περι- »φέρουσαν, ἀλλὰ καὶ τῷ ψευδοπροφήτῃ θυσίαν φέρουσαν καὶ τὴν ἀσέβειαν ἀνεπαισχύντως ὁμολογοῦσαν»).

»Οὐδεμίαν δ' ἔχει ὡς πρὸς τὸ ἡμέτερον ζήτημα σπουδαιότητα ἂν εἷς ἢ τρεῖς ἢ »τριάκοντα καλόγηροι κατὰ τὴν πολιορκίαν ἐξωμοτήσαντες ηὐτομόλησαν πρὸς τοὺς Ὀθω- »μανούς. Ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ἑάλω ἐξ ἐφόδου, τοῦτο μαρτυροῦσι καὶ οἱ σχετικῶς »ἐγκριτώτεροι τῶν ὀθωμανῶν χρονογράφων μετά τινων παραλλαγῶν, παρεκκλίσεων καὶ »ἀντιφάσεων· ὁ δὲ μνημονευθεὶς Ἐβλιγιὰ Τσελεμπῆς, εἰ καὶ ἐν ἀρχῇ περὶ διὰ συμβάσεως »παραδόσεως τοῦ φρουρίου λέγει, ἀλλ' ὅμως ἔπειτα ὑπερβάλλων τοὺς ἡμετέρους χρονο- »γράφους ἐν τῇ δραματικῇ παραστάσει τῆς μέχρις ἐσχάτων ἀντιστάσεως τῶν ἡμετέρων »ἀναφέρει οὐχὶ σφαγὰς ἡμετέρων ἀλλὰ μάχας αἱματηρὰς κρατερὰς ἐντὸς αὐτῆς τῆς πό- »λεως καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας συναπτομένας. «Τέλος, λέγει ὁ χρονογρά- »φος οὗτος, τῇ πεντηκοστῇ ἡμέρᾳ (ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας) ἐφάνη τις ἐν τῷ »τείχει ταραχὴ καὶ κίνησις· πολλαὶ χιλιάδες ἀπίστων ἔστησαν τὰς σημαίας ἐπὶ τῶν πύργων »καὶ τῶν ἐπάλξεων καὶ εἰς τὴν γῆν καὶ ἐζήτουν νὰ συνθηκολογήσωσιν. Ἐδόθη αὐτοῖς »προθεσμία ἡμέρας μιᾶς καὶ ἕκαστος αὐτῶν ἐπορεύθη εἰς οἱονδήποτε τόπον κατὰ γῆν »ἢ κατὰ θάλασσαν καὶ παρέδοσαν τὸ φρούριον. Ὁ σουλτὰν Μεχμὲτ εἰσήλασε μετὰ 70— »80 χιλιάδων πολεμιστῶν εἰς τὸ παλάτιον τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐκεῖ πρὸς ὑπεράσπισιν »εἶχον συναχθῆ πολλαὶ χιλιάδες ἀπίστων καὶ συνεκρότησαν μεγάλην μάχην καὶ ἐφονεύθη »ὁ Κωνσταντῖνος ὁ ἔνατος κτίστης τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ο Πορθητὴς μετέβη εἰς »τὸν ναὸν τῆς Ἁγ. Σοφίας.... Οἱ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ πέριξ οἰκοῦντες ἱερεῖς ἐκλείσθησαν »εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν καὶ ἔρριψαν βροχηδὸν βόμβας καὶ σφαίρας ἐπὶ τοὺς στρατιώτας »τοὺς μουσουλμάνους καὶ τῇ πεντηκοστῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐκυριεύθη ἡ Ἁγία Σοφία. Ὁ »σουλτὰν Μεχμὲτ εἰσελθὼν πρῶτος εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ἐφόνευσε τοὺς προστυχόντας »αὐτῷ ἀπίστους. Οἱ ἄλλοι μουσουλμάνοι πολεμισταὶ ἐφόνευσαν διὰ ξίφους τοὺς ἱερεῖς »καὶ τὸ ἔδαφος τῆς Ἁγίας Σοφίας ἐγένετο ἐρυθρὸν διὰ τοῦ αἵματος τῶν ἀπίστων »(εἰδωλολατρῶν)».

»Ἐν τῇ ἀσυναρτήτῳ ταύτῃ καὶ ἀντιφατικῇ ἀφηγήσει περὶ συμβάσεως καὶ τῆς κατὰ γῆν ἢ κατὰ θάλασσαν ἀναχωρήσεως τῶν πολιορκουμένων εὑρίσκομεν ἴσως, ὅπως »καὶ ἐν τοῖς μνημονευθεῖσιν ἀνωτέρω κατὰ τὴν Πατριαρχικὴν ἱστορίαν περὶ συνεν- »τεύξεως αὐτοκράτορος καὶ σουλτάνου ἱστορήμασιν, ἀπήχησίν τινα, ὡς ἐρρήθη ἀνωτέρω, »τῆς παρὰ τῷ Δούκᾳ ἀναφερομένης προτάσεως τοῦ Μεχμὲτ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς »γενομένης τῇ 27 Μαΐου, δύο ἡμέρας πρὸ τῆς ἐφόδου, καὶ λεγούσης· «Βούλει καταλι-

»πεῖν τὴν πόλιν καὶ ἀπελθεῖν ἔνθα καὶ βούλει μετὰ τῶν σῶν ἀρχόντων καὶ τῶν ὑπαρ-»χόντων αὐτοῖς;» Τὴν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἀπορριφθεῖσαν ταύτην πρότασιν παρέστη-»σεν, ὡς φαίνεται, ἡ παρὰ τῷ Ἐβλιγιὰ Τσελεμπῆ τουρκικὴ παράδοσις ὡς ἐκτελεσθεῖσαν »καὶ δὴ καὶ κατ' αἴτησιν αὐτῶν τῶν πολιορκουμένων. Ὡς δὲ εἴδομεν, ὁ ὀθωμανὸς χρο-»νογράφος ὁ ταῦτα ἀναφέρων, ἀντιφάσκων εἶτα πρὸς ἑαυτόν, παρίστησι τὸν αὐτοκρά-»τορα μαχόμενον καὶ πίπτοντα πρὸ τῶν ἀνακτόρων, τὴν δὲ Ἁγίαν Σοφίαν ὡς τόπον »μάχης αἱματηρᾶς κρατερᾶς.

»Ἀλλὰ τὴν αὐτὴν σχεδὸν παράδοσιν μετὰ τῶν αὐτῶν παρεκκλίσεων καὶ ἀσυναρ-»τησιῶν καὶ ἀντιφάσεων εὑρίσκομεν ἐκτιθεμένην παρὰ τῷ Δημητρίῳ Καντεμὶρ ὡς »ἑξῆς· «Ἀφοῦ οἱ Ἕλληνες μετὰ πεντηκονθήμερον πολιορκίαν καὶ διηνεκῆ ἐργασίαν καὶ »ἀγρυπνίαν κατεπονήθησαν καὶ εἶδον ὅτι ὀλίγοι πλέον πρὸς ἄμυναν ἱκανοὶ ἄνδρες ὑπε-»λείποντο, εἶδον δὲ καὶ τὰ τείχη τῆς πόλεως πλήρη χασμάτων καὶ ἀπέγνωσαν περὶ πάσης »ἔξωθεν προσδοκωμένης ἐπικουρίας, μετὰ ὥριμον σκέψιν ἐνόησαν ὅτι οὐδὲν αὐτοῖς ἕτε-»ρον ὑπελείπετο πρακτέον πλὴν τῆς παραδόσεως, ἤλπιζον δ' ἅμα πολλὰ ὑπὲρ ἑαυτῶν »καὶ παρὰ τοῦ δωροδοκουμένου ὑπ' αὐτῶν βεζίρου (Χαλίλ). Αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ ἐνέ-»κρινε τὴν σκέψιν ταύτην καὶ ἔπεμψε πρέσβεις πρὸς τὸν Μεχμὲτ ἐντελλόμενος αὐτοῖς νὰ »ἐρωτήσωσιν αὐτὸν περὶ τῶν ὅρων τῆς παραδόσεως. Οἱ πρέσβεις ἐξῆλθον τῆς πόλεως »μετὰ μικρῶν σημαιῶν λευκῶν ἐν ταῖς χερσὶν ὡς σημείων τοῦ εἰρηνικοῦ αὐτῶν ἔργου »καὶ ἔτυχον φιλόφρονος παρὰ τοῦ σουλτάνου ὑποδοχῆς, ὑποσχομένου τοῖς κατοίκοις τῆς »πόλεως ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ περιουσίας καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀπέρχεσθαι ὅπου ἤθε-»λον. Οἱ πρέσβεις ὑπέσχοντο ἐπὶ τοῖς ὅροις τούτοις τὴν τῆς πόλεως παράδοσιν καὶ ἐπέστρεφον, »ἵνα ἀναφέρωσι τὰ γενόμενα εἰς τὸν κύριον αὐτῶν. Οἱ πρέσβεις ταχὺ ἐπέστρεψαν εἰς »τὴν πόλιν. Ἀλλ' ὁ Μεχμὲτ θέλων ἔτι νὰ προσθέσῃ τι· εἰς τοὺς δηλωθέντας πρὸς τοὺς »πρέσβεις ὅρους ἔπεμψεν ὄπισθεν αὐτῶν ἀγγελιαφόρους, ἵνα ἀνακαλέσωσιν αὐτοὺς ἐπὶ »μικρὸν εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ σουλτάνου. Ὅτε οἱ ἀγγελιαφόροι οὗτοι προσήγγισαν εἰς τὰ »τείχη, χωρὶς νὰ δυνηθῶσι νὰ συναντήσωσι τοῖς πρεσβευταῖς, οἱ τῶν πυλῶν φρουροί, »μὴ γινώσκοντες τὴν ἰδιότητα καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῶν, ἔλαβον ἐχθρικὴν ἀπέναντι αὐτῶν »θέσιν καί τινας ἐξ αὐτῶν ἐτραυμάτισαν. Οὗτοι ἀναγκασθέντες ἀνήγγειλαν τὰ γενόμενα »εἰς τὸν Μεχμέτ, ὅστις, νομίσας ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως, διέταξεν εὐθὺς νὰ παρα-»σκευασθῇ ὁ στρατὸς πρὸς ἔφοδον τὴν ἐπαύριον. Κατὰ τὴν ἔφοδον ταύτην ἐφονεύθη-»σαν πολλοὶ τῶν ἀμυνομένων ἐπὶ τῶν τειχῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, καὶ »τὸ ἥμισυ σχεδὸν τῆς πόλεως εἶχε καταληφθῇ ὑπὸ τῶν πολεμίων, ὅτε οἱ λοιποὶ ἔτι ἐπὶ »τῶν τειχῶν ἀμυνόμενοι στήσαντες σημαίας λευκάς, τὰ τῆς εἰρήνης σύμβολα, ἔκραζον μεγαλοφώνως ἐπὶ τῶν ὀχυρωμάτων.

«Διατί ἄνευ φόβου Θεοῦ, ἄνευ οὐδεμιᾶς αἰτίας, ἄνευ ἐλαχίστου ἐκ μέρους ἡμῶν »πταίσματος, παραβαίνετε τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν; Ἡ περὶ παραδόσεως τῆς πόλεως »σύμβασις εἶναι ἤδη ὑπογεγραμμένη καὶ ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν αὐτοκρατόρων καὶ διετάχθη »ἡ ἐκτέλεσις αὐτῆς. Παύσατε λοιπὸν μαχόμενοι καὶ μὴ ἐπιτίθεσθε πλέον ἐναντίον ἐκεί-»νων, οἵτινες ὑπεσχέθησαν νὰ γίνωσιν ὑπήκοοι ὑμῶν». Ὁ Μεχμὲτ ἀκούων τὰ ῥήματα »ταῦτα καὶ μὴ εἰδὼς τί ἐγίνετο ἐν τῷ λιμένι διέταξε νὰ ἀνασταλῇ ἡ ἔφοδος καὶ ὑπεσχέθη »νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ σύμβασις τῆς προηγουμένης ἡμέρας, καὶ οὕτω δέχεται τὴν ὑπὸ τοῦ ἑτέ-»ρου μέρους τῶν κατοίκων παράδοσιν τῆς πόλεως. Τὴν ἐπομένην ὁ Μεχμὲτ προσῆλθεν »εἰς τὴν πύλην τὴν καλουμένην Τὸπ καποῦ (π. Ρωμανοῦ) καὶ παρουσίᾳ τῶν Ἑλλήνων, »οἵτινες ἀνησύχουν περὶ τῆς θρησκείας καὶ περὶ τῆς ζωῆς αὐτῶν, ἐξέδωκε τήνδε τὴν »διαταγήν· «Ἐν τῇ συνομολογηθείσῃ συνθήκῃ σᾶς ὑπεσχέθην ὅτι πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι

»καὶ τὰ μοναστήρια θὰ μένωσιν ἄθικτα καὶ οὐδεμία θὰ γίνῃ προσβολὴ εἰς τὴν θρη-»σκείαν ὑμῶν. Ἐπειδὴ ἐγὼ τὴν πόλιν κατὰ τὸ ἥμισυ διὰ τῶν ὅπλων καὶ κατὰ τὸ ἥμισυ »διὰ παραδόσεως ἑκουσίας ἔλαβον, διὰ τοῦτο θεωρῶ δίκαιον καὶ διατάττω, ἵνα αἱ θρη-»σκευτικαὶ οἰκοδομαί (τὰ μοναστήρια;) καὶ αἱ ἐκκλησίαι αἱ ὑπάρχουσαι εἰς τὸ μέρος »ἐκεῖνο τὸ κυριευθὲν ὑπ' ἐμοῦ μεταβληθῶσιν εἰς δζαμία, τὰ δὲ λοιπὰ ἀφεθῶσιν εἰς πλήρη »κατοχὴν τῶν χριστιανῶν». Οὕτως ἀπὸ τοῦ Ἀκσεραΐ μέχρι τῆς Ἁγίας Σοφίας πᾶσαι αἱ »ἐκκλησίαι ἐγένοντο δζαμία· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ Σουλοῦ μοναστίρ (*τῆς μονῆς τῆς Περιβλέ-»πτου*) μέχρι *Ἐδιρνὲ-καποῦ* (πύλης Ἀδριανουπόλεως, π. τοῦ Μυριάνδρου) ἔμειναν εἰς »τοὺς χριστιανούς. Τότε συναγαγὼν τὸν στρατὸν ἐν Ἀκσεραΐ μετέβη ἐκεῖθεν εἰς τὴν »ἁγίαν Σοφίαν.

»Ἡ παρὰ Δ. Καντεμὶρ μνημονευομένη αὕτη παράδοσις, καθ' ἣν τὸ ἥμισυ τῶν »κατοίκων τῆς ἁλούσης πόλεως διέφυγε τὴν σφαγὴν καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν (ὡς ἰσχυρίζεται »καὶ ὁ Ἰ. Χότζης) οὐ μόνον ἀντιφάσκει πρὸς πάσας τὰς ἀληθεῖς ἱστορικὰς χριστιανι-»κάς, ἑλληνικάς τε καὶ λατινικὰς καὶ ἀρμενικὰς ἔτι εἰδήσεις ἀλλ' εἶναι μόνον σειρὰ »ἀπιθάνων καὶ ἀσυναρτήτων ἀναγραφῶν. Ὁ μόνος ἐν τούταις ἱστορικὸς πυρὴν φαίνε-»ται ὅτι εἶναι ἡ μνημονευθεῖσα, μέχρι τῶν μεταμεσημβρινῶν ὡρῶν διαρκέσασα ἐπὶ τῶν »παραθαλασσίων τειχῶν ἄμυνα καὶ ἡ διὰ συμβάσεως ἐλευθέρα ἀποχώρησις τῶν ἐπὶ τούτῳ »ἀμυνομένων μαχητῶν. Τὰ δὲ ἀναγραφόμενα περὶ τῆς κατὰ τοπικὰς περιφερείας διανο-»μῆς τῶν ἐκκλησιῶν μεταξὺ χριστιανῶν καὶ τοῦ σουλτάνου, ἤτοι τῶν μωαμεθανῶν, οὐ »μόνον λίαν παράλογα τυγχάνουσι τοῖς γινώσκουσιν ὁπωσοῦν τὰ κατὰ τὴν τοπογραφίαν »τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀλλ' ἀντιφάσκουσιν ἄντικρυς πρὸς τὰ πράγματα καὶ γεγο-»νότα τὰ γνωστὰ ἐκ τῆς ἱστορίας, ἀφοῦ εἶναι γνωστότατον ὅτι ὁ Μεχμέτ, ἐξαιρουμένου »τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ τοῦ βραδύτερον ὑπὸ τῶν χριστιανῶν ἐγκαταλειφθέντος »καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Μεχμὲτ κατεδαφισθέντος (ἵνα ἐν τῇ θέσει αὐτοῦ οἰκοδομήσῃ δζαμίον »φέρον τὸ ὄνομα αὐτοῦ), οὐδεὶς χριστιανικὸς ναὸς μετεβλήθη εἰς τέμενος μωαμεθανικόν, »εἰ καὶ κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Δούκα ἐν τῇ ἐρημωθείσῃ χριστιανῶν κατοίκων πόλει ναοί »τινες κατελήφθησαν ὑπὸ μωαμεθανῶν χάριν οἰκήσεως ἐν αὐτοῖς.

»Τὰ ὑπὸ τοῦ Δ. Καντεμὶρ ὡς καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου περὶ διὰ συνθήκης »παραδόσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀβλαβοῦς διατηρήσεως μέρους τῶν κατοίκων »ἀναγραφόμενα, ὡς καὶ τὰ παρεμφερῶς πρὸς ταῦτα ὑπό τινων Ὀθωμανῶν παριστο-»ρούμενα, ἀντιφάσκουσιν ἀπολύτως πρὸς τὰς ἀναγραφὰς πάντων τῶν τὰ τῆς ἁλώσεως »τῆς πόλεως ἱστορησάντων μᾶλλον ἢ ἧττον ἀξιολόγων καὶ ἀξιοπίστων συγχρόνων τοῖς »γενομένοις, τινῶν δὲ καὶ αὐτοπτῶν καὶ δὴ καὶ μετασχόντων τῆς ἀμύνης καὶ παθόντων »χρονογράφων καὶ ποιητῶν ἑλλήνων τε καὶ λατίνων, μάλιστα δὲ τοῦ ἐμβριθεστάτου »καὶ ἀκριβολογωτάτου πάντων καὶ λίαν ἀμερολήπτου Κριτοβούλου. Ὁ Ἕλλην οὗτος, »ὁ διατελῶν ἐν ὑπηρεσίᾳ τοῦ σουλτάνου, οὐδένα λόγον ἔχων νὰ ὑπερβάλῃ τὸ μέγεθος τῶν »δεινοπαθημάτων τῆς ἁλούσης πόλεως καὶ τῶν ὑπὸ τῶν πορθητῶν ἐπενεχθεισῶν αὐτῇ »καταστροφῶν, καὶ ἰδίως τῆς παντελοῦς ἐρημώσεως, ὅμως τὴν ἀλήθειαν θεραπεύων παρέ-»στησε ταῦτα πάντα ἐν πολλῷ μείζονι καὶ μεγαλοπρεπεστέρᾳ τραγικότητι, καίπερ ἀπο-»φεύγων τοὺς πολλοὺς σχετλιασμοὺς καὶ περιπαθεῖς θεοκλυτήσεις τοῦ Δούκα καὶ τοῦ »Φραντζῆ. Ὁ Κριτόβουλος λοιπὸν οὗτος μαρτυρεῖ ὅτι οὐδεὶς τῶν κατοίκων τῆς πόλεως »ἐπέζησε τῇ μεγάλῃ συμφορᾷ καὶ οὐδεμίαν κατέλιπον οἱ πορθηταὶ γωνίαν ἀνεξέταστον »καὶ ἀναναδίφητον, ἵνα αἰχμαλωτίσωσι τοὺς ἀνθρώπους καὶ διαρπάσωσι καὶ λεηλατή-»σωσι τὰ ὑπάρχοντα αὐτῶν. Παραβάλλων δὲ ὁ ἀνὴρ οὗτος τὴν τῆς πόλεως ἅλωσιν καὶ »πτῶσιν πρὸς τὰ ὅμοια παθήματα τῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ περιβοήτων πόλεων, ἀπὸ Τροίας

»καὶ Βαβυλῶνος καὶ Ἱερουσαλὴμ μέχρι τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης οὐδεμίαν ἐν τῇ πτώσει »τῶν πόλεων τούτων εὑρίσκει σύγκρισιν πρὸς τὴν τῆς Κων]πόλεως («ἀλλ' οὐδὲ τὰ τού- »των πτώματα λόγον ἔχει πρὸς τὰ παρόντα δεινά»). Τὸ πᾶσαν περιγραφὴν ὑπερβάλλον »μέγεθος τῆς καταστροφῆς ἑρμηνεύει ὁ Κριτόβουλος εὐγλώττως διὰ τῶν ἀπὸ τῶν ὀφθαλ- »μῶν τοῦ πορθητοῦ αὐτοῦ σουλτάνου ἐπὶ τῇ θέᾳ τῆς καταστροφῆς ρευσάντων δακρύων »(«Ἑώρα δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀπολλυμένων καὶ τὴν ἐρήμωσιν τῶν οἰκιῶν καὶ τὴν παν- »τελῆ φθορὰν αὐτῆς καὶ τὸν ὄλεθρον· καὶ οἶκτος αὐτῶν εὐθὺς ἐπῄει καὶ μετάμελος οὐ »μικρὸς τῆς ἀπωλείας τε καὶ διαρπαγῆς καὶ δάκρυον ἀφῆκε τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ μέγα »στενάξας καὶ περιπαθές, «οἵαν, ἔφη, πόλιν εἰς διαρπαγὴν καὶ ἐρήμωσιν ἐκδεδώκαμεν!» »οὕτως ἔπαθε τὴν ψυχήν»). Ἀλλ' ὁ Δούκας ἀναφέρει ὅτι ὁ σουλτάνος ἐμέμψατο τὸν »Νοταρᾶν, διότι αὐτός τε καὶ οἱ ἄλλοι περὶ τὸν αὐτοκράτορα ἐγένοντο αἴτιοι τοιαύτης »καταστροφῆς καὶ ἐρημώσεως τῆς πόλεως, μὴ παραδόντες αὐτὴν διὰ συμβάσεως. Ὅτι »ἡ πόλις κατελήφθη ἐξ ἐφόδου ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον καὶ οἱ κάτοικοι πάντες ἐν μέρει »ἐσφάγησαν, τὸ πλεῖστον δὲ ᾐχμαλωτίσθησαν, εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητον, καὶ »ὁ ἕλλην δέ (πελοποννήσιος) μητροπολίτης Κιέβου Ἰσίδωρος, ὁ μετασχὼν τῆς ἐν Φλω- »ρεντίᾳ συνόδου καὶ μείνας πιστός, ὅπως ὁ Βησσαρίων, εἰς τὴν ἐνταῦθα τελεσθεῖσαν »ἕνωσιν καὶ καρδινάλις τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας γενόμενος καὶ χρήμασι καὶ σωματικῇ »ἀλκῇ μετασχὼν καὶ αἰχμαλωτισθεὶς καὶ διὰ χρημάτων ἐξαγορασθεὶς καὶ ἀνακτησάμενος »τὴν ἐλευθερίαν αὐτοῦ, ἐν τῇ «Πρὸς τοὺς ἐν τῇ Οἰκουμένῃ πιστοὺς τοῦ Χριστοῦ» ἐπι- »κλήσει αὐτοῦ λέγει ὅτι οὐχὶ μόνον Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι ἀλλὰ καὶ Ἀρμένιοι καὶ Ἰου- »δαῖοι ἐξηνδραποδίσθησαν καὶ ὅτι ἡ πόλις ἅπασα στερηθεῖσα κατοίκων μετεβλήθη εἰς »ἐρημίαν». Λέγει δὲ καὶ ὁ Κριτόβουλος· «Καὶ οὕτως ἅπαν τὸ στράτευμα σκεδασθὲν ἀνὰ »πᾶσαν τὴν πόλιν τρέπεται ἐς διαρπαγήν, ληιζόμενον πάντα τὰ ἐν ποσὶ καὶ δίκην ἐμπῖπτον »πυρὸς ἢ σκηπτοῦ καὶ ἐμπιπρῶν πάντα καὶ ἀφανίζον, ἢ χειμάρρου δίκην ἅπαντα παρα- »σῦρον καὶ διαφθεῖρον· καὶ γὰρ οὗτοι πάντα διηρευνήσαντο ἀκριβέστερον ἢ Δᾶτις φασί, »τὴν Ἐρετρικήν, ναούς, ἱερά, θήκας τε παλαιὰς καὶ τάφους ἀναρρηγνύοντες, στοάς τε »ὑπογείους καὶ καταδύσεις καὶ κρησφύγετα καὶ ἄντρα καὶ χηραμοὺς καὶ ἄλλο πᾶν κεκρυμ- »μένον εἰς φῶς ἐξάγοντες». (Ταῦτα γράφει ὁ τοῦ σουλτάνου γραμματεὺς ἐν βιβλίῳ ἀφιε- ρωμένῳ ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν σουλτάνον αὐτόν).

»Οἱ φρονοῦντες, ὡς ὁ Χάμμερ, ὅτι ὀλίγοι τινὲς τῶν κατοίκων διεσώθησαν ἀπὸ »τῆς αἰχμαλωσίας ἐστήριξαν τὴν γνώμην αὐτῶν ταύτην ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι εὐθὺς »μετὰ τὴν ἅλωσιν ὁ σουλτάνος προέβη εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς «καὶ διοικήσεως, ὅπερ κατ' αὐτοὺς δὲν ἦτο δυνατόν, ἂν μὴ ὑπελείποντο ἐν τῇ πόλει κλη- »ρικοί τε καὶ λαϊκοὶ διασωθέντες ἀπὸ τῶν καταστροφῶν τῆς ἁλώσεως. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἔτι »ὑπῆρχόν τινες κρυπτόμενοι ἐν τῇ πόλει ἢ ἐν τῇ περιοχῇ ταύτης, παρὰ τὸν Βόσπορον »καὶ ἐν ταῖς νήσοις, ὡς τοῦτο ὑπεθετε καὶ τὸ τὴν τετάρτην μετὰ τὴν ἅλωσιν ἡμέραν κή- »ρυγμα τοῦ σουλτάνου, τὸ προσκαλοῦν πάντας τοὺς τοιούτους νὰ φανερωθῶσιν ἄνευ οὐ- »δενὸς φόβου καὶ ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, οἱ τοιοῦτοι βεβαίως δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποτελέσωσι »πλῆθος ἀπαρτίζον λαὸν καὶ κλῆρον. Ἡ δὲ ἐπὶ τοῦ γεγονότος τῆς ἐκλογῆς πατριάρχου »στηριζυμένη αὕτη γνώμη εἶναι καὶ κατὰ τοῦτο πλημμελής, ὅτι τὴν ἐκλογὴν τοῦ πα- »τριάρχου καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως ὑποτίθησι γενομένην »εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν, ὅπερ δὲν εἶναι ἀκριβές Δὲν εἶναι πάντως ἀληθὲς τὸ ὑπὸ Δω- »ροθέου Μονεμβασίας ὑπονοούμενον, ὅτι ἡ ἐκλογὴ τοῦ πατριάρχου ἐγένετο μετὰ τὴν »καθυπόταξιν πασῶν τῶν ἄλλων χωρῶν τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου, ἤτοι δεκαετίαν ὅλην »καὶ πλέον μετὰ τὴν ἅλωσιν. Ἡ τοιαύτη ὑπόθεσις ἤθελεν ἀνατρέψει πᾶσαν τὴν σειρὰν »τῆς μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πατριαρχικῆς ἱστορίας. Τὸν ἀκριβῆ χρόνον τοῦ γεγονότος εὑ-

»ρίσκομεν παρὰ τῷ Κριτοβούλῳ, ὅστις τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον ἄνοδον τοῦ »Γενναδίου τίθησιν εἰς τὸν χρόνον τὸν μετὰ τὴν εἰς Ἀδριανούπολιν ἐπάνοδον καὶ ἐκ ταύ»της *πάλιν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπιστροφὴν* τοῦ σουλτάνου, ὅστις τὸν Γεννάδιον εὗ»ρεν εἰς Ἀδριανούπολιν αἰχμάλωτον καὶ ἤγαγεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὥστε »ἡ ἐκλογὴ τοῦ πατριάρχου ἐγένετο περὶ τὰ τέλη τοῦ 1453 ἢ περὶ τὰς ἀρχὰς »τοῦ ἑπομένου ἔτους. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ δὲ χρόνῳ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως εἶχεν ἀποτε»λεσθῆ τις συνοικισμὸς ἑλληνικὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου, »ἀπὸ τῆς ἐπαύριον τῆς ἁλώσεως ἀρξάμενος νὰ γίνηται, καθ' ὃν τρόπον θέλουσι ταῦτα »ἐκτεθῆ ἐν ἄλλῳ κεφαλαίῳ τῆς ἱστορίας ταύτης. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Δωρόθεος Μονεμβασίας, »καθ' ὃν μετὰ δεκάδα ὅλην ἐτῶν ἐγένετο ἡ ἐκλογὴ τοῦ πατριάρχου, τὸν παραστάντα εἰς »τὴν ἐκλογὴν ταύτην πληθυσμὸν καλεῖ *τεχνητόν*. Ὅτι δὲ καθ' ὃν χρόνον ὁ πατριάρ»χης Γεννάδιος ἐγκαταλιπὼν (τῷ 1455) τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων μετέβη »εἰς τὴν γυναικείαν μονὴν τῆς Παμμακαρίστου, ἔνθα ὑπῆρχον ἔτι γυναῖκες μονα»χαί, τοῦτο οὐδαμῶς συνηγορεῖ, ὡς πλημμελῶς φρονεῖ ὁ Χάμμερ, ὑπὲρ τῆς γνώμης »ὅτι αἱ μοναχαὶ ἐκεῖναι εἶχον *διασωθῆ ἐν τῇ εἰρημένῃ μονῇ* ἀπὸ τοῦ ἐξανδραποδι»σμοῦ, ἀλλὰ μαρτυρεῖ ἁπλῶς ὅτι αὕτη εἶχεν ἀνασυσταθῆ ἐντὸς τῶν δύο μετὰ τὴν ἅλω»σιν ἐτῶν. μετ' ὀλίγων περὶ αὐτὴν χριστιανικῶν οἰκιῶν. Ἄλλως τε εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ »παρθένοι τῶν μοναστηρίων ἐκείνων ἐξανδραποδισθεῖσαι κατὰ τὴν ἅλωσιν ἐξηγοράσθη»σαν ἔπειτα ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Σερβίας καὶ ἐπανῆλθον εἰς τὴν Μονὴν αὐτῶν. Οὕτω »πρέπει νὰ νοηθῇ τὸ ὑπὸ Φραντζῆ λεγόμενον· «Ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις ἐναπέμεινάν »τινες ὀλίγοι χριστιανοί», οὐχὶ δὲ ὅτι οὗτοι ἐναπέμειναν μηδὲν παθόντες κατὰ τὴν ἅλωσιν. »Ὅτι δὲ ὁ πατριάρχης μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων μετέβη »εἰς γυναικεῖον μοναστήριον κείμενον ἐγγὺς τῆς παραλίας, ἐνῷ τοσαῦται ἔτι ὑπῆρχον ἐκ»κλησίαι ἐν τοῖς ἔνδον τῆς πόλεως, μαρτυρεῖ καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν τῆς πόλεως »ἔμενε τελείως ἔρημον ἑλλήνων οἰκητόρων, γεγονὸς μαρτυρούμενον ἄλλως τε καὶ ὑπ' »αὐτῆς τῆς ἱστορίας τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων ἐγκαταλειφθέν»τος διὰ τὸ μὴ ὑπάρχειν περὶ αὐτὸν χριστιανικὰς οἰκίας. Οὕτω σαφῶς μαρτυρουμένου »πολλαχῶς καὶ πολλαχόθεν τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ Κων]πολις τελείως ἠρημώθη Ἑλλήνων »καὶ χριστιανῶν καθόλου κατὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ 1453, καταλείπομεν τὴν περὶ τῆς πόλεως »ἱστορίαν, ἐκτιθέμενοι ἐνταῦθα ὡς ἀποχαιρετιστήριον ὡραίαν πρόσρησιν πρὸς τὴν πό»λιν, ἣν ὁ τελευταῖος ἕλλην βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ ἐν τῇ τελευταίᾳ αὐτοῦ πρὸς τὸν »ἑλληνικὸν λαὸν προσλαλιᾷ ἐκάλεσε «*χαρὰν πάντων* τῶν Ἑλλήνων» καὶ ἥτις καθ' ἣν »ὥραν καὶ στιγμὴν χαράττομεν τὰς γραμμὰς ταύτας εἴπερ ποτὲ ἑλκύει, συγκεντροῖ καὶ »δεσμεύει πρὸς ἑαυτὴν τὴν ἀτενῆ προσοχήν, τὸ ὕψιστον διαφέρον, τὴν ἄπειρον στοργήν, »μετὰ δέους καὶ ἀνησυχίας μεγάλης ἀνάμικτον ἱερὰν καὶ ἁγίαν ἀγάπην καὶ πόθον σύμπαν»τος τοῦ ταχεῖαν τὴν ἀνάστασιν αὐτῆς ἐναγωνίως προσδοκῶντος Ἑλληνικοῦ (ἐγράφομεν »ταῦτα πρὸ τοῦ 1922), ἐκτιθέμενοι δηλαδὴ ὅσα ὁ πρὸ τεσσάρων αἰώνων εὐγλωττότατα »ἀφηγησάμενος τὸ μέγα τραγικὸν τέλος αὐτῆς Κριτόβουλος λέγει·

«Νῦν δ' οὕτως ἐξήκει τὰ κατ' αὐτὴν καὶ τὰ καλὰ συλλήβδην ἔρρει, καὶ ἀφῄρηται »πάντων, πλούτου, δόξης, ἀρχῆς, περιφανείας, τιμῆς, γένους λαμπρότητος, ἀρετῆς, παι»δείας, σοφίας, ἱερωσύνης, βασιλείας, πάντων ἁπλῶς καὶ ὅσον ἐς ἄκρον εὐδαιμονίας καὶ »τύχης ἤλασε, τοσοῦτον ἐς πυθμένα δυστυχίας καὶ κακοδαιμονίας κατήχθη, καὶ μακαρι»σθεῖσα πρῴην ὑπὸ πολλῶν νῦν ὑπὸ πάντων δυστυχὴς καὶ βαρυδαίμων ἀκούει· καὶ »μέχρι τερμάτων τῆς οἰκουμένης προελθοῦσα τῇ δόξῃ νῦν πᾶσαν ὁμοῦ γῆν τε καὶ θάλασ»σαν μεστὴν πεποίηκε τῶν ἑαυτῆς συμφορῶν καὶ τῆς ἰδίας ἀδοξίας ἐνέπλησε, πανταχοῦ

»τῆς αὐτῆς κακοδαιμονίας ὑπομνήματα φέρουσα τοὺς οἰκήτορας, ἄνδρας ὁμοῦ καὶ γυναῖ-
»κας καὶ παῖδας διασπαρέντας αἰσχρῶς ἐπ' αἰχμαλωσίᾳ καὶ δουλείᾳ καὶ ὕβρει· καὶ ἡ
»πολλῶν γενεῶν ἐπάρξασα πρότερον μετὰ τιμῆς καὶ δόξης καὶ πλούτου καὶ περιφανείας
»λαμπρᾶς νῦν ὑφ' ἑτέρων ἄρχεται, μετὰ πενίας καὶ ἀδοξίας καὶ ἀτιμίας καὶ δουλείας
»αἰσχίστης· καὶ παράδειγμα πάντων οὖσα καλῶν καὶ λαμπρᾶς εὐδαιμονίας εἰκών, νῦν
»εἰκών ἐστι δυστυχίας καὶ μεγίστων συμφορῶν ὑπόμνημα καὶ στήλη κακοδαιμονίας καὶ
»μῦθος τῷ βίῳ. Τὰ μὲν δὴ κατὰ τὴν μεγάλην πόλιν τὴν Κωνσταντίνου ἐπὶ μέγα δόξης
»ἀρθεῖσαν καὶ δυναστείας καὶ πλούτου ἔν γε τοῖς κατ' αὐτὴν καιροῖς καὶ πάσας· τὰς
»πρὸ αὐτῆς ἀποκρύψασαν πολλῷ τινι καὶ ἀπείρῳ τῷ μέσῳ ἐπί τε δόξῃ καὶ πλούτῳ καὶ
»ἀρχῇ καὶ δυνάμει καὶ μεγέθει καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσι θαυμαζομένην, οὕτως ἐτελεύτησεν».
»Καὶ ταῦτα μὲν ὡς πρός τινα σημεῖα τῆς ἱστορίας τῆς ἁλώσεως. Ἀλλὰ μετὰ τῆς ἱστο-
»ρίας ταύτης συνδέονται καὶ τὰ τοῦ τέλους τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, οὗ τινα
»σημεῖα ὡσαύτως χρῄζουσιν ἐρεύνης καὶ διαφωτίσεως»].

Ἡ ἐπίθεσις ὅμως ἐγίνετο, καθ' ἃ προείπομεν, κυρίως μὲν κατὰ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ, συγχρόνως δὲ καὶ καθ' ὅλου τοῦ περιβόλου τοῦ μεταξὺ τῆς πύλης ταύτης καὶ τοῦ Ἑβδόμου. Καὶ ἐπὶ πολλὰς μὲν ὥρας οὐδὲ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος κατώρθωσάν τι οἱ πολέμιοι, αἴφνης δὲ ἀπροσδόκητόν τι περιστατικὸν εἰσήγαγεν αὐτοὺς τελευταῖον ἐντὸς τῆς πόλεως. Εἰς τὸ κατώτερον τῶν βασιλείων τοῦ Ἑβδόμου τμῆμα ὑπῆρχε πυλὶς ὑπόγειος πρὸ πολλῶν χρόνων ἀσφαλῶς πεφραγμένη. Ἡ πυλὶς αὕτη εἶχεν ἀνοιχθῆ πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν, ἵνα διευκολυνθῶσιν αἱ ἐκεῖθεν ἔξοδοι τῆς φρουρᾶς κατὰ τῶν πολεμίων· καὶ ἐπειδὴ ἦτο μικρὰ καὶ ἀφανής, εἶχον λησμονήσει νά την φράξωσιν αὖθις κατὰ τὴν πρωίαν τῆς ἐφόδου. Ταύτην λοιπὸν τὴν πυλίδα ἀνακαλύψαντες κατὰ τύχην τινὲς τῶν Ὀσμανιδῶν τῶν περὶ τὸ Ἕβδομον μαχομένων,παρεισῆλθον δι' αὐτῆς εἰς τὴν πόλιν κατ' ἀρχὰς περὶ τοὺς πεντήκοντα, ἔπειτα ἀμέσως πλειότεροι, ἄλλοι δὲ πάλιν ὑπὸ τῶν προσελθόντων βοηθούμενοι ἀνέβησαν διὰ τῶν τειχῶν, ὥστε ἐντὸς ὀλίγου πολυάριθμοι γενόμενοι ἐτράπησαν δεξιᾷ πρὸς τὰς πύλας Μυρίανδρον (Ἀδριανουπόλεως), Χαρσίαν, καὶ ἰδίως πρὸς τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ κατὰ νῶτον τοῦ βασιλέως, ἐνῷ ὁ σουλτάνος πληροφορηθεὶς τὰ γενόμενα ἐπετίθετο σφοδρότερον κατὰ μέτωπον. Στιγμὴ φοβερά ! Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐπὶ τέσσαρας ἤδη ὥρας εἶχεν ἀποκρούσει τέσσαρας μεγάλας ἐφόδους καὶ ἤλπιζεν ὅτι ἐπὶ τέλους θέλει κατισχύσει τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Μωάμεθ Β΄, εἶδεν ἀπροσδοκήτως τοὺς πολεμίους εἰσβαλόντας ἐντὸς τῶν τειχῶν καὶ ἑαυτὸν πανταχόθεν περικυκλωθέντα. Τότε ἀπηλπίσθη καὶ κεντήσας τὸν ἵππον ὥρμησεν εἰς τὸ πυκνότερον τῶν ἀντιπάλων στῖφος ἀγωνιζόμενος ὡς ὁ ἔσχατος τῶν στρατιωτῶν· «καὶ τὸ αἷμα ποταμηδὸν ἐκ τῶν ποδῶν καὶ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἔρρεε», λέγει ὁ Φραντζῆς. Περὶ αὐτὸν δὲ ἐμάχοντο οὐδὲν ἧττον ἀπεγνωκότες ὁ Φραγκῖσκος ὁ Τολητινός, ὁ Θεόφιλος Παλαιολόγος, ἕτεροι Παλαιολόγοι οἱ ἐπικαλούμενοι Μετοχιταῖοι, πατὴρ καὶ παῖδες, ὁ Κανταχουζηνός, ὁ Ἰωάννης ὁ Δαλμάτης, ἀναχαιτίζοντες μὲν τοὺς ὄπισθεν ἐπελθόντας ἀποκρημνίζοντες δὲ τοὺς ἐπὶ τὰ τείχη ἀναβαίνοντας. Καὶ ὁ αὐτὸς ἀγὼν ἐτελεῖτο περὶ τὴν Χαρσίαν πύλην καὶ περὶ τὴν Μυρίανδρον. Ὁ γηραιὸς τῆς Χαρσίας φρούραρχος, ὁ Θεόδωρος Καρυστηνὸς δὲν ἀναφέρεται· ἀλλ' οἱ ἀδελφοὶ Βοχιάρδοι (Bochiardi), οἱ περὶ τὴν Μυρίανδρον τεταγμένοι, φημίζονται ἐπὶ τοῖς κατορθώμασιν αὐτῶν ὑπό τε τοῦ Φραντζῆ καὶ τοῦ Ζορζῆ Δολφίνου. Τελευταῖον ὅμως ἠναγκάσθησαν πάντες νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὸν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν κορυφούμενον χείμαρρον. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν εἶχον πέσει· ὁ Θεόφιλος Παλαιολόγος, ὅλοι οἱ Μετοχιταῖοι, ὁ Κανταχουζηνός, ὁ Ἰωάννης Δαλμάτης καὶ σὺν αὐτοῖς 800 λογά-

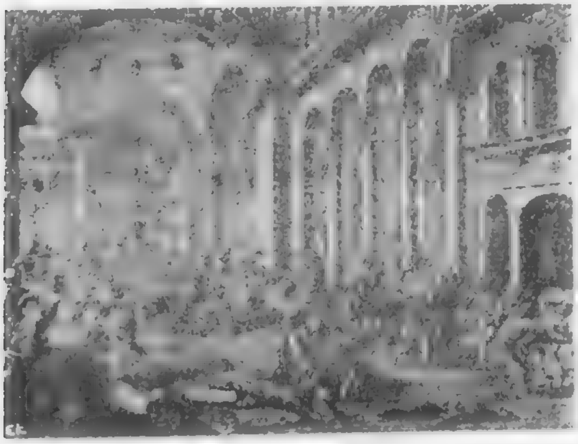
δες ἄνδρες, ἕλληνές τε καὶ λατῖνοι. Οἱ δὲ λοιποὶ συμπαρεσύρθησαν μετὰ τοῦ σμήνους τῶν πανταχόθεν ἐπιδραμόντων. Τὴν στιγμὴν ταύτην ὁ βασιλεὺς ἀνέκραξε κατὰ Λούκαν· «δὲν ὑπάρχει χριστιανὸς νὰ λάβῃ τὴν κεφαλήν μου ;» Κατὰ δὲ τὸν Κριτόβουλον· «ἡ πόλις ἁλίσκεται, καὶ ἐγὼ ζῶ ἔτι ;» Μόλις δ' ἐπρόφερε τὰς λέξεις ταύτας καὶ εἷς τῶν Τούρκων ἐπλήγωσεν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέδωκεν ἀμέσως τὴν πληγήν, ἀλλ' ἕτερος ἐκ τῶν ὄπισθεν ἐπήνεγκε κατ' αὐτοῦ τραῦμα καίριον, ὥστε ὁ βασιλεὺς ἔπεσεν, ὅπως καὶ ἡ πόλις, οὐχὶ ὅτε κατὰ μέτωπον προσεβλήθη, ἀλλὰ κατὰ νῶτον βληθεὶς ἔπεσεν ἐν ᾗ ἐξ ἀρχῆς ἔλαβε τάξει καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ κατὰ γῆς κείμενος μεταξὺ μυρίων ἄλλων νεκρῶν, διότι,καίτοι φορῶν τὰ ἐρυθρὰ πέδιλα ἐν οἷς ἦσαν κεντημένοι χρυσοῖ ἀετοί, δὲν παρετηρήθη τίς ἦτο ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες ἔσπευδον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς πόλεως ἐπὶ ἁρπαγῇ καὶ λείᾳ.

Ὁ Κωνσταντῖνος νεκρός
(Εἰκὼν τοῦ ἐν τῇ Μαρκιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Ἑνετίας κώδικος Γεωργίου Κλοντζᾶ)

Τῷόντι ἅπασα ἡ πόλις ἦτο ἤδη εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πολεμίων· διότι μῦθος εἶναι τὸ παρὰ τοῦ Δ. Καντεμίρου, ἐν τῇ παρελθούσῃ ἑκατονταετηρίδι, ῥηθὲν ὅτι τὸ ἥμισυ καὶ μάλιστα τὸ ἀξιολογώτερον τῆς πόλεως ἥμισυ δὲν παρεδόθη εἰμὴ διὰ συνθήκης· μῦθος ἐπαναληφθεὶς καὶ ὑπό τινων ἐκ τῶν ἡμετέρων, ὡς ἐξάγεται ἔκ μιᾶς τῶν σημειώσεων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τοῦ Σεργίου Μακραίου. Κατὰ τὴν κοινὴν ὁμολογίαν ὅλων τῶν συγχρόνων, Ἑλλήνων, Φράγκων καὶ Τούρκων, ἡ πόλις ἅπασα ἐκυριεύθη ἄνευ συνθήκης οὐδεμιᾶς. Ὅλοι σχεδὸν οἱ πρόμαχοι τῶν λοιπῶν τοῦ περιβόλου τμημάτων, ἅμα μαθόντες τὴν ἐκπόρθησιν τῶν πυλῶν τοῦ Ρωμανοῦ, τῆς Χαρσίας καὶ τοῦ Μυριάνδρου, καὶ νοήσαντες ὅτι θέλουσι κυκλωθῆ, ὑπενέδωκαν ζητήσαντες ἕκαστος ὅπως ἠδύνατο τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ· ὅλοι σχεδόν, καὶ αὐτὸς ὁ Λουκᾶς ὁ Νοταρᾶς, ὅστις μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης τοσοῦτο γενναίως εἶχεν ἀποκρούσει τὰς προσβολὰς τοῦ Ζαγανὸς πασᾶ ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου. Πανταχοῦ αἱ αὐτοκρατορικαὶ σημαῖαι κατερρίφθησαν καὶ ἀνεστηλώθη ἀντ' αὐτῶν ἡ ἡμισέληνος. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὰ πληρώματα τοῦ περὶ τὰ τείχη τῆς Προποντίδος στόλου, τὰ ὁποῖα κατ' οὐδὲν εἰς τὴν ἅλωσιν συνετέλεσαν, καταλιπόντα τὰ πλοῖα αὐτῶν εἰσώρμησαν ὡσαύτως ἐπὶ τὰς πύλας τοῦ μέρους ἐκείνου, ἡ πόλις κατεκλύσθη οὕτω πανταχόθεν ὑπὸ ἀγρίου καὶ ἀναριθμήτου πλήθους· οὐδὲ συνέρρευσαν στρατιῶται μόνον καὶ ναῦται ἀλλὰ καὶ ἱερωμένοι, καὶ ὑπηρέται, «καὶ αὐτοὶ οἱ βόσκοντες τὰς ἡμιόνους, καὶ οἱ μάγειροι πάντες». Καὶ ἤρχισεν οὕτως ἡ τριήμερος λεηλασία ἡ ἐπαγγελθεῖσα ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' πρὸ τῆς ἐφόδου. Ἡ σφαγὴ σχετικῶς δὲν ἐγένετο μεγάλη. Κατ' ἀρχὰς ἐφονεύοντο πάντες ἀδ ακρίτως, ἀνθιστάμενοι καὶ φεύγοντες, ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες· ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἡ πλεονεξία κατίσχυσε τῆς ἐκδικήσεως καὶ οἱ νικηταὶ ἠρκέσθησαν εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν τῶν νικηθέντων, ἵνα χρηματολογήσωσιν ἐκ τῆς πωλήσεως αὐτῶν. Ὁ Δούκας λέγει ὅτι μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐθανατώθησαν ἄνδρες μαχηταὶ περὶ τοὺς δισχιλίους· καὶ ὁ Κριτόβουλος ἀξιοῖ ὅτι παρ' ὅλον τὸν πόλεμον καὶ ἐν αὐτῇ τῇ

ἁλώσει ἀπέθανον ἰθαγενεῖς καὶ ξένοι σύμπαντες ἄνδρες, καὶ γυναῖκες καὶ παῖδες ἐγγύς που τετρακισχίλιοι. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς φοβερᾶς συγχύσεως καὶ ταραχῆς, ἥτις ἐπεκράτησε κατὰ τὰς ἀπαισίας ἐκείνας ὥρας οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπιζησάντων ἀρχηγῶν τοῦ στρατοῦ ἠδυνήθησαν νὰ σωθῶσιν, ἰδίως οἱ ἀδελφοὶ Βροζάρδοι, ὁ λιμενάρχης Ἀλοΐσιος Διέδος, ὁ Ἱερώνυμος Μορεζίνης, ὁ Γαβριὴλ Τρεβιζάνος καὶ ἕτεροι οὐκ ὀλίγοι, πάντες ξένοι, διότι ἐκτὸς τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ, ἅπαντες οἱ ἄλλοι ἕλληνες ἀρχηγοὶ ἔπεσον. Αὐτὰ τὰ παρὰ τὴν ἅλυσιν τεταγμένα πλοῖα κατώρθωσαν νὰ διαφύγωσιν· ἐὰν δὲ διαρκούσης τῆς πολιορκίας δὲν ἤθελον ἀφοπλισθῆ τινες τῶν ἐν τῷ λιμένι νηῶν, ἵνα τὰ πληρώματα αὐτῶν χρησιμεύσωσιν εἰς τὰς ἐπὶ τῆς ξηρᾶς ἐπάλξεις, ἤθελον καὶ ταῦτα δυνηθῆ νὰ ἀποδράσωσι, διότι, καθ' ἃ πρὸ μικροῦ εἴπομεν, τὰ πληρώματα τοῦ ὀσμανικοῦ στόλου τοῦ σταθμεύοντος παρὰ τὸ ἐπὶ τῇ Προποντίδι τεῖχος εἶχον ἀπέλθει πρὸς λεηλασίαν, ὥστε τὰ κενὰ αὐτοῦ σκάφη ἦσαν καταδικασμένα νὰ θεωρῶσιν ἀπρακτοῦντας τοὺς ἀπερχομένους.

Ἡ σφαγὴ ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ

(Ἐκ γερμανικῆς εἰκόνος τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος)

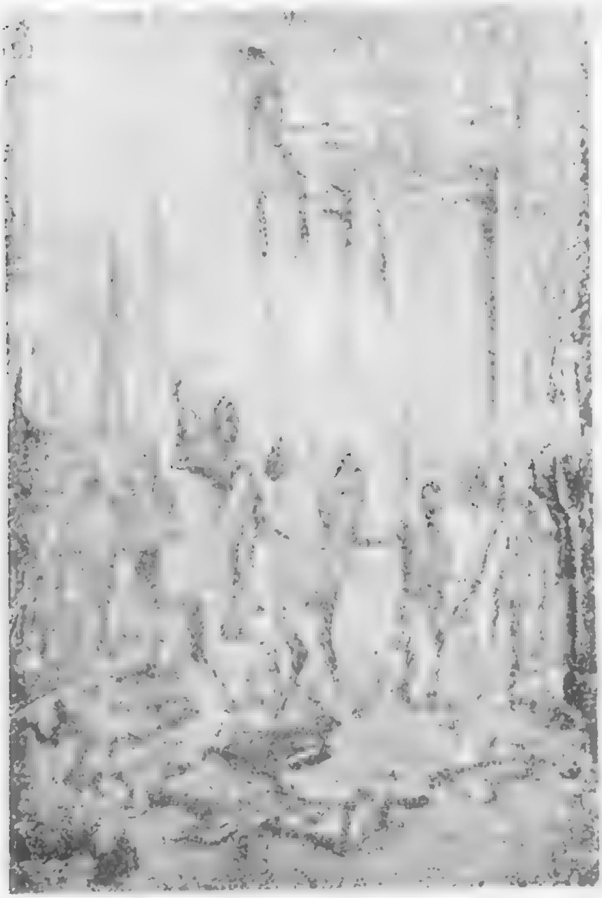
Οἱ ἐπισημότεροι τῶν αἰχμαλωτευθέντων ἦσαν ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος, ὅστις μεταμφιεσθεὶς ἐπωλήθη ὡς κοινὸς δοῦλος εἰς Γαλατᾶν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ βραδύτερον· ὁ ἐνετὸς πρόξενος Ἱερώνυμος Μινότος, ὁ ἱσπανὸς πρόξενος Πέτρος Ἰουλιανός· ὁ ἱστορικὸς Φραντζῆς ὅστις ἐξηγοράσθη ἔπειτα καὶ περιεσώθη εἰς Πελοπόννησον, ἀφοῦ εἶδεν ὅμως τὰς καλλίστας αὐτοῦ θυγατέρας εἰσαχθείσας εἰς τὸ χαρέμιον τοῦ σουλτάνου· τελευταῖον ὁ Λουκᾶς Νοταρᾶς, ὅστις συνελήφθη μετὰ τῆς συζύγου καὶ τῶν τέκνων ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ μετὰ μικράν τινα ἀντίστασιν καὶ ἔμεινε κατ' ἀρχὰς ἐν αὐτῷ φυλαττόμενος ἐκ διαταγῆς τοῦ σουλτάνου. Ἀπέθανε δὲ τότε καὶ ὁ ὀσμανίδης ἡγεμονόπαις Οὐρχάν. Ὁ Οὐρχάν, ὅστις ἦτο τεταγμένος εἰς τὸ παρὰ τῇ Προποντίδι τεῖχος, μεταμφιεσθεὶς εἰς μοναχὸν ὅτε εἰσέβαλον ἐκεῖθεν οἱ πολέμιοι, ἐρρίφθη διὰ μιᾶς τοξοβολικῆς θυρίδος τοῦ πύργου ἐν ᾧ διέτριβε, καὶ πεσὼν κατὰ γῆς συνελήφθη κατ' ἀρχὰς ὡς κοινὸς αἰχμάλωτος· μετ' ὀλίγον ὅμως προδοθεὶς ὑφ' ἑνὸς τῶν συναιχμαλώτων λαβόντος ὡς ἀντάλλαγμα τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν ἀπεκόπη τὴν κεφαλήν, ἥτις ἀπεστάλη ἀμέσως εἰς τὸν σουλτάνον.

Τὸ παράδοξον εἶναι ὅτι, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Δούκαν, οἱ υἱοὶ καὶ αἱ θυγατέρες τοῦ Νοταρᾶ κατελήφθησαν εἰς τὰς κλίνας αὐτῶν ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν οἵτινες εἰσήλασαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ μεγάλου δουκός· «ἦν γὰρ ὁ Μάιος φέρων εἴκοσιν ἐννέα καὶ ὁ πρωινὸς ὕπνος ἡδὺς ἦν ἐν ὀφθαλμοῖς τῶν νέων καὶ νεανίδων». Τοσαύτη ἦτο ἡ πεποίθησις αὐτῶν ὅτι ἡ ἔφοδος αὕτη θέλει ἀποκρουσθῇ ὅπως αἱ προηγηθεῖσαι ἄλλαι. Καὶ ἄλλοι δὲ τὰ αὐτὰ ἐφρόνουν, ὡς ἐπιμαρτυρεῖται ὑπὸ ἑτέρου γεγονότος παρὰ τοῦ αὐτοῦ Δούκα ἀναφερομένου. Ἔτυχε, λέγει, ἐν τῇ φοβερᾷ ταύτῃ ἡμέρᾳ τῆς συντελείας τῆς πόλεως νὰ ἑορ-

τάζεται καὶ πανηγυρίζεται ἡ μνήμη τῆς ὁσιομάρτυρος Θεοδοσίας. Ὅθεν ἀφ' ἑσπέρας μὲν πολλοὶ καὶ πολλαὶ εἶχον διανυκτερεύσει ἐν τῇ σορῷ τῆς Ὁσίας, τὸ δὲ πρωὶ ἡμέρας γενομένης ἔτι πλείονες ἀπήρχοντο εἰς προσκύνησιν μετὰ τῶν γυναικῶν αὐτῶν, αἵτινες περικεκαλλωπισμέναι καὶ περικεκοσμημέναι οὖσαι ἔφερον κηροὺς καὶ θυμιάματα ὅτε αἴφνης συνελήφθησαν ὑπὸ τῶν πολεμίων. Ἀλλ' ἂν πολλοὶ τοσοῦτον εἶχον θάρρος εἰς τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος οἱ πλεῖστοι, ἄλλα ἀκούσαντες τοὺς κώδωνας τοὺς ἀναγγείλαντας τὸν κίνδυνον, ἔδραμον εἰς τὰς ἐκκλησίας, ἐπικαλούμενοι τὰς πρεσβείας τῆς Θεοτόκου. Ὅτε δὲ περιεχύθη ἡ ἀγγελία ὅτι ἑάλω ἡ πόλις, πάντες ὡς ἐκ συνθήματος ἑνὸς συνέρρευσαν εἰς τὸν μέγαν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας· διότι, λέγει ὁ αὐτὸς ἱστορικός, ἦσαν πρὸ πολλῶν χρόνων ἀκούοντες παρά τινων ψευδομάντεων ὅτι οἱ Τοῦρκοι μέλλουσι μὲν νὰ κυριεύσωσι τὴν πόλιν καὶ νὰ κατακόψωσι τοὺς κατοίκους αὐτῆς ἄχρι τοῦ κίονος τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα καταβὰς ἄγγελος, φέρων ρομφαίαν, παραδώσει αὐτήν τε καὶ τὴν βασιλείαν ἀνωνύμῳ ἀνδρὶ παρὰ τῷ κίονι ἱσταμένῳ, ἀπερίττῳ δὲ καὶ πενιχρῷ, καὶ ἐρεῖ αὐτῷ· «λάβε τὴν ρομφαίαν ταύτην καὶ ἐκδίκησον τὸν λαὸν Κυρίου». Τούτου γενομένου οἱ Τοῦρκοι θέλουσι τραπῆ, οἱ δὲ χριστιανοὶ καταδιώξουσιν αὐτοὺς κόπτοντες καὶ ἐξελάσουσιν ἐκ τῆς πόλεως καὶ ἐξ ἁπάσης τῆς Δύσεως καὶ ἐκ τῶν τῆς Ἀνατολῆς μερῶν ἄχρι ὁρίων Περσίας ἐν τῷ τόπῳ τῷ καλουμένῳ Μονοδενδρίῳ. Εἰς ταύτην πιστεύοντες τὴν προφητείαν ἔσπευσαν πάντες νὰ καταλείψωσι τὸν κίονα τοῦ σταυροῦ ἐξόπισθεν αὐτῶν καὶ νὰ συρρεύσωσιν εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν. Ἀπέβη δὲ τὸ πλῆθος τοσούτῳ μεῖζον ὅσῳ πολλοὶ μὲν σωφρονέστεροι εἶχον ζητήσει νὰ διαφύγωσι διὰ τῶν πλοίων ἀλλ' οἱ πυλωροὶ τῆς πόλεως, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ χρησμοῦ, οἰστρηλατούμενοι, ἔκλεισαν τὰς θύρας τοῦ παρὰ τὸν Κεράτιον τείχους καὶ ἔρριψαν τὰς κλεῖς εἰς τὴν θάλασσαν. Ὅθεν ἐντὸς ὀλίγου ὁ ὑπερμεγέθης ἐκεῖνος ναὸς ἐγένετο πλήρης ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, οἱ δ' ἀναρίθμητοι οὗτοι ὄχλοι, κλείσαντες τὰς θύρας καὶ ἱστάμενοι κάτω καὶ ἄνω ἐν τοῖς περιαυλίοις καὶ ἐν παντὶ τόπῳ, περιέμενον σωτηρίαν. Ἀλλὰ δὲν παρῆλθε πολλὴ ὥρα καὶ οἱ Τοῦρκοι εἰσβαλόντες ξιφήρεις ἤρχισαν ν' ἁρπάζωσιν ἕκαστος καὶ νὰ δεσμεύωσι τὸν ἴδιον αἰχμάλωτον, ἀπάγοντες αὐτοὺς ὡς ἀγέλας καὶ ποίμνια προβάτων· ἄλλοι δὲ ἐτράπησαν ἐπὶ τὰ ἱερὰ καὶ πολύτιμα τῆς ἐκκλησίας σκεύη καὶ κειμήλια καὶ τὰς εἰκόνας, διαρπάζοντες τὰ πάντα, ὥστε ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ ὁ ναὸς ἔμεινεν ἔρημος καὶ γυμνὸς τῶν κοσμημάτων αὐτοῦ. Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἀρκούμενοι ἐξετραχηλίσθησαν εἰς πολλὴν ἄλλην κατὰ τῶν αἰχμαλώτων ἀκολασίαν καὶ πολλὰς ἐπεχείρησαν ἐν τῷ ναῷ καταστροφάς.

Τοιαῦτα ἐγίνοντο ἐνταῦθά τε καὶ ἁπανταχοῦ τῆς πόλεως. Μετὰ δὲ τὴν πρώτην τυφλὴν ὁρμὴν τὴν ἐπαγαγοῦσαν τοσαύτας ἀνωφελεῖς σφαγάς, ἡ λεηλασία διωργανώθη μετὰ παραδόξου τάξεως. Κατὰ τὸν Βάρβαρον πρὸ πάσης οἰκίας, μονῆς καὶ ἐκκλησίας, εἰς ἣν ἐνέβαλον Μουσουλμάνοι, ἀνεστηλοῦτο μικρὰ σημαία ὡς τεκμήριον ὅτι κατελήφθη τὸ οἰκοδόμημα καὶ ὅτι οἱ κατόπιν ἐπερχόμενοι δὲν δικαιοῦνται πλέον νὰ εἰσέλθωσιν εἰς αὐτό. Τοιαῦται δὲ σημαῖαι ἠριθμοῦντο κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας καθ' ὅλην τὴν Κωνσταντινούπολιν περὶ τὰς 200.000, διότι εἰς πολλὰ οἰκοδομήματα ἀνηρτήθησαν 10 σημαῖαι. Καὶ ἐν τούτοις προϊούσης τῆς ἡμέρας ἔφθασεν ἡ μεσημβρία. Τότε ὁ Μωάμεθ Β', ὅστις δὲν ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ γίνῃ μάρτυς τῆς λεηλασίας, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ εἰσελάσῃ εἰς τὴν πόλιν διὰ τῆς πύλης τῆς Ἀδριανουπόλεως ἢ Μυριάνδρου ἐν συνοδίᾳ τῶν βεζιρῶν καὶ τῶν αὐλικῶν καὶ τῶν σωματοφυλάκων, καὶ ἐπορεύθη κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας. Ἐκεῖ ἀφικόμενος ἀφίππευσε καὶ εἰσελθὼν ἐξέστη ἐπὶ τῇ θέᾳ. Παρετήρησε δὲ ἀμέσως στρατιώτην θραύοντα διὰ πελέκεως ἕνα τῶν λίθων τοῦ

ἐδάφους [1]. Διατί, εἶπε, προξενεῖς τὴν ζημίαν ταύτην; Ὁ δὲ ἀπεκρίνατο· ἕνεκα πίστεως. Ὁ παροργισθεὶς σουλτάνος ἐπάταξεν αὐτὸν καὶ ἀνεφώνησεν «ἀρκεῖ ὑμῖν ὁ θησαυρὸς καὶ ἡ αἰχμαλωσία· αἱ οἰκοδομαὶ τῆς πόλεως ἐμαί εἰσι». Καὶ ἐνῷ οἱ ἀκόλουθοι ἑλκύσαντες τὸν στρατιώτην ἐκ τῶν ποδῶν ἔρριψαν ἔξω ἡμιθανῆ, ὁ Μωάμεθ Β΄ κελεύσας ἕνα τῶν περὶ αὐτὸν **ἱερέων** [2] ν' ἀναβῇ ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος καὶ νὰ καλέσῃ τοὺς πιστοὺς εἰς προσευχήν, πρῶτος αὐτὸς ἐτέλεσε τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο καθῆκον ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης καὶ οὕτως ἀφαιρεθεὶς ὁ μέγας ἐκεῖνος ναὸς ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἀφωσιώθη ἔκτοτε εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἰσλάμ. Ἐξελθὼν δὲ τοῦ βωμοῦ ἐζήτησε τὸν Νοταρᾶν καὶ παραστάντος αὐτοῦ καὶ προσκυνήσαντος, καλὰ τφόντι ἐκάμετε, τῷ εἶπε, νὰ μὴ μὲ παραδώσετε τὴν πόλιν· ἰδὲ πόση ζημία ἐγένετο, πόσος ὄλεθρος, πόση αἰχμαλωσία !» «Κύριε, ἀπεκρίθη ὁ μέγας δούξ, δὲν ἦτο εἰς τὰς χεῖράς μας νὰ παραδώσωμεν τὴν πόλιν καὶ οὔτε εἰς τὰς χεῖρας τοῦ βασιλέως, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τινὲς τῶν περὶ σὲ ἀνδρῶν ἐγγράφως ἐνίσχυον αὐτὸν νὰ μὴ φοβῆται τίποτε, διότι οὐδὲν θέλεις κατορθώσει καθ' ἡμῶν». Ὁ σουλτάνος ἐνόησεν ἀμέσως ὅτι ὁ Νοταρᾶς αἰνίττεται τὸν Χαλὴλ πασᾶν καὶ ἀπεφάσισε καθ' ἑαυτὸν ν' ἀπαλλαγῇ τέλος τοῦ μεγάλου τούτου βεζίρου, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος μηδὲν ἐπιδείξας ἠρώτησε τὸν μέγαν δοῦκα, ἂν ὁ βασιλεὺς ἔφυγε διὰ θαλάσσης. Ὁ δὲ ἀπεκρίθη «ἀγνοῶ, διότι ἤμην ἐν τῇ βασιλικῇ πύλῃ, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐμάχετο περὶ τὰς πύλας τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τὴν Χαρσίαν». Ὅθεν ὁ σουλτάνος διέταξε νὰ γίνῃ ἀκριβεστέρα ἔρευνα περὶ τὰ πτώματα τοῦ μέρους ἐκείνου καὶ ἀνευρέθη ὁ νεκρός, ἀναγνωρισθεὶς ἐκ

Εἴσοδος τοῦ Μωάμεθ εἰς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν

(Ἀποτύπωμα παλαιᾶς χαλκογραφίας)

---

[1] Δὲ ἦτο ἁπλῶς λίθος τοῦ ἐδάφους ἀλλὰ τὸ μαρμάρινον ἔδαφος τοῦ ναοῦ, ἐφ' οὗ διὰ γραμμῶν ἀπεικονίζετο θάλασσα κυμαινομένη, οὕτως ὥστε ἐκ τῶν τεσσάρων πυλῶν τοῦ ναοῦ τὸ μαρμαῖρον ρεῦμα ἐφαίνετο ἐξερχόμενον ὡς ἐκ τῶν τεσσάρων ποταμῶν τοῦ παραδείσου.

[2] Τὸν λεγόμενον δηλονότι μουεζζίν (=κήρυκα τῆς προσευχῆς). Ἱερεὺς δὲν κεῖται καλῶς ἐνταῦθα, διότι παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς δὲν ὑπάρχει ἱερωσύνη. Οὐχ ἧττον καὶ ὁ βυζαντινὸς χρονογράφος Δούκας, ἐξ οὗ ταῦτα ἀρύεται ὁ Παπαρρηγόπουλος, ποιεῖται ἐνταῦθα λόγον περὶ ἱερέως.

τῶν ἀετοφόρων αὐτοῦ πεδίλων. Προσαχθείσης δὲ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, ὁ σουλτάνος ἠρώτησε τὸν μέγαν δοῦκα, ἂν εἶναι τῷόντι ἡ κεφαλὴ τοῦ βασιλέως, ὁ δὲ παρατηρήσας αὐτὴν ἀπεκρίθη· «ἐκείνου ἐστί, κύριε». Ἀφοῦ δὲ εἶδον αὐτὴν καὶ ἕτεροι καὶ ἀνεγνώρισαν, διέταξεν ὁ Μωάμεθ νὰ προσηλωθῇ ἐν τῷ κίονι τοῦ Αὐγουστείου καὶ νὰ μείνῃ ἐκεῖ μέχρι τῆς ἑσπέρας, τὸ δὲ σῶμα νὰ ταφῇ μετὰ βασιλικῆς τιμῆς. Τοῦτο τοὐλάχιστον λέγει ὁ Φραντζῆς, ὅστις ὅμως δὲν ἐξηγεῖ τίνος εἴδους βασιλικαὶ τιμαὶ ἀπεδόθησαν εἰς τὸν νεκρὸν τοῦ τελευταίου τῶν Κωνσταντίνων. Ἐὰν δὲ κρίνωμεν ἐκ τοῦ σῳζομένου εὐτελοῦς ὁπωσοῦν τάφου, ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐτηρήθησαν μὲν περὶ τὴν κηδείαν τινὲς τῶν διατυπώσεων τῶν ἀνέκαθεν εἰθισμένων ἐπὶ τῶν βασιλικῶν νεκρῶν ἀλλ' οὐχὶ μετὰ τῆς προσηκούσης πομπῆς. Τῷόντι πλησίον τοῦ Βεφᾶ Μεϊντανὶ καὶ τοῦ Βεφᾶ Τζαμισί, ἐν τῇ γωνίᾳ οἰκίας κατεχομένης ὑπὸ σανδαλοποιῶν καὶ ἐπισαγματοποιῶν καὶ ἄλλων τοιούτων τεχνιτῶν, ἀναπαύεται κατὰ τὴν παράδοσιν ὁ ὕπατος ἐκεῖνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρόμαχος ὑπὸ λίθον ἀνεπίγραφον καὶ ὑπὸ τὴν σκιὰν ἰτέας συμπεπλεγμένης μετὰ ἀγρίων κλημάτων καὶ ῥοδεῶν· καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀνάπτεται ἐκεῖ κατὰ πᾶσαν ἑσπέραν λυχνία ἁπλῆ ἧς τὸ ἔλαιον παρέχεται ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως. Ταῦτα κατὰ Μορτμαννόν· διότι κατ' ἄλλους ἀξιοῦντας ὅτι εἶναι ἀκριβέστεροι ὁ τάφος εἶναι ἔτι εὐτελέστερος. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε πρόδηλον ἀποβαίνει ὅτι ὁ κατακτητὴς ἔπραξεν ὅ,τι ἔπραξεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐκ πολιτικοῦ συμφέροντος μᾶλλον ἢ ἐκ μεγαλοφροσύνης. Πιστοποιήσας τὴν ταυτότητα τοῦ νεκροῦ, διατάξας νὰ κηδευθῇ μετὰ τῶν εἰθισμένων ἐπὶ βασιλέων διατυπώσεων καὶ φροντίσας νὰ ἐπιμαρτυρῆται ἐσαεὶ ὁ τάφος αὐτοῦ, οὐδὲν ἄλλο ἠθέλησεν ἢ νὰ καταστήσῃ ἔξω πάσης ἀμφιβολίας ὅτι οὐδεὶς πλέον ὑπῆρχεν ἐπὶ γῆς χριστὸς ἐν Κυρίῳ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ δικαιούμενος νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸ ἔργον τῆς βίας· διότι, ὅσον καὶ ἂν πεποίθασιν εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις οἱ μεγάλοι ἀνατροπεῖς τοῦ κόσμου τούτου, ἔχουσι πάντοτε ἀντηχοῦσαν ἐν τοῖς μυχίοις τῆς καρδίας αὐτῶν φωνήν τινα τοῦ δικαίου πρὸς ἣν προαιροῦνται νὰ συνδιαλλαγῶσιν ὁπωσδήποτε.

Ὁ ὑποτιθέμενος τάφος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου

[«Καὶ τὰ περὶ τοῦ τέλους τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως »δὲν εἶναι παραδεδομένα μετ' ἀναμφισβητήτου ἀκριβείας. Κατὰ τὸν Δούκαν (ἔκδ. Βόνν.) »ὁ αὐτοκράτωρ βλέπων ἀκατάσχετον τὴν ὁρμὴν τῶν ὑπερβαινόντων τὰ τείχη πολεμίων »καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν μαχητὰς πάντας πίπτοντας ἐφώνησεν: «Οὐκ ἔστι τις τῶν χριστια- »νῶν τοῦ λαβεῖν τὴν κεφαλὴν ἀπ' ἐμοῦ;» Καὶ ἐν τῷ ἅμα ἔλαβε πληγὴν ἐν τῷ προσώπῳ, »καὶ ἀπέδωκε μὲν τὴν πληγὴν εὐθὺς ὁ αὐτοκράτωρ ἀλλὰ συγχρόνως πληγεὶς καὶ κατὰ »τὰ νῶτα καιρίως ἔπεσεν. Ἀλλ' ὁ ταῦτα ἀφηγούμενος Δούκας λέγει ὅτι, ὅτε »ὁ αὐτοκράτωρ ἐφθέγξατο τοὺς τελευταίους ἐκείνους λόγους αὐτοῦ, «ἦν μονώτατος ἀπολει- »φθείς», ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶναι ἀκριβῶς γνωστὰ τὰ τότε λεχθέντα καὶ πραχθέντα »ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος. Ὁ Φραντζῆς (σ. 286) ἐκτενέστερον ἀφηγούμενος τὰ κατὰ τὰς »τελευταίας στιγμὰς τοῦ βασιλέως λέγει· «Ὦ; οὖν εἶδεν ὁ δυστυχὴς βασιλεὺς καὶ αὐθέν- »της μου, δακρυχέων ἐπαρακάλει τὸν Θεὸν καὶ τοὺς στρατιώτας ἵνα μεγαλοψυχήσωσι »προέτρεπε· καὶ οὐκ ἦν συνδρομῆς καὶ βοηθείας ἐλπὶς οὐδεμία. Ὁ δὲ τὸν ἵππον κεντή- »σας δραμὼν ἔφθασεν ἔνθα τὸ πλῆθος τῶν ἀσεβῶν ἤρχετο, καὶ ὥσπερ ὁ Σαμψὼν ἐπὶ »τοὺς ἀλλοφύλους ἐποίει, καὶ τοὺς ἀσεβεῖς ἐν τῇ πρώτῃ συμπλοκῇ ἐκ τῶν τειχῶν ἀπε- »κρήμνισεν, ὡς ἰδεῖν θαῦμα ξένον τοὺς ἐντυχόντας καὶ βλέποντας. Βρυχώμενος ὡς λέων »καὶ τὴν ρομφαίαν ἐσπασμένην ἔχων ἐν τῇ δεξιᾷ πολλοὺς τῶν πολεμίων ἀπέσφαξε καὶ τὸ »αἷμα ποταμηδὸν ἐκ τῶν ποδῶν καὶ τῶν χειρῶν αὐτοῦ ἔρρεε». Ταῦτα, φαίνεται, ἔμαθεν »ὁ Φραντζῆς παρ' ἐπιζησάντων ἴσως (αἰχμαλωτισθέντων καὶ ἐξαγορασθέντων, νοεῖται, »μαχητῶν μαρτύρων τῶν γενομένων, ἴσως δὲ καὶ αὐτὸς ἰδὼν προτοῦ νὰ ἀπέλθῃ ἀπὸ τῆς »συνοδείας τοῦ βασιλέως· ἀλλὰ περὶ τοῦ ἐσχάτου τέλους τοῦ βασιλέως οὐδὲν ἠδύνατο νὰ »γινώσκῃ, ὡς ὁμολογεῖ ἐν τοῖς ἑξῆς· «Ἐγὼ δὲ τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ οὐχ εὑρέθην πλησίον τοῦ »αὐθέντου μου, τοῦ βασιλέως, ἀλλὰ προστάξει ἐκείνου εἰς ἐπίσκεψιν δῆθεν ἐν ἄλλῳ μέρει »τῆς πόλεως ἤμην». Λέγει ὅμως ὁ Φραντζῆς ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν πάντες »ὡς λέοντες μαχόμενοι ἥρωες Θεόφιλος Παλαιολόγος (ὁ «ὥς τις ἀετὸς μετὰ ὀνύχων καὶ »στόματος τοὺς ἐναντίους κατακόπτων») καὶ ὁ «ὑπὲρ τὸν Ἀχιλλέα πονήσας Ἱσπανὸς Δὸν »Φραγκῖσκος Τολέδος» «ἀπεκτάνθησαν πλησίον τῆς πύλης τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ», ἐνῷ »κατὰ τὸν Δούκαν ὁ αὐτοκράτωρ φαίνεται ὅτι ἔπεσε πλησίον τῆς πύλης Χαρσοῦ ἢ Χαρ- »σίου (νῦν Ἐγρὶ καπού, ἧς ἡ ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ ἀπόστασις εἶναι τοὐλάχιστον »εἴκοσι λεπτῶν τῆς ὥρας ἀνδρὶ εὐζώνῳ. Καὶ ὁ Κριτόβουλος (Α' 60) παρίστησι τὸν αὐτο- »κράτορα πίπτοντα μαχόμενον ἐγγὺς τῆς ρηθείσης ἀνωτέρω κατὰ Κριτόβουλον πυλίδος »Ἰουστίνου, ἥτις ἦν παρὰ τὴν πύλην τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ. Ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης »(σ. 395) ἀφηγεῖται ὅτι εὐθὺς ὡς ὁ Ἰουστινιάνης κατέλιπε τὴν θέσιν αὐτοῦ παρὰ τὰς »παρακλήσεις καὶ διαμαρτυρίας τοῦ βασιλέως, ἠκολούθησαν δ' αὐτῷ καὶ ἄλλοι τινὲς »ὀλίγοι, εἶπεν ὁ βασιλεύς· Ἴωμεν, ἄνδρες, ἐπὶ τοὺς βαρβάρους τούσδε». Καὶ τότε »ὁ μὲν Κανταχουζηνὸς γενναίως μαχόμενος ἔπεσεν, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐτρέπετο (ὠπισθοχώρει) »καὶ ἐπιόντες οἱ **νεήλυδες** (οἱ γενίτσαροι δηλονότι) καὶ διώκοντες ἔτρωσαν βασιλέα »Κωνσταντῖνον εἰς τὸν ὦμον καὶ ἐτελεύτησεν. Ὁ Χαλκοκονδύλης πάλιν οὐδόλως ἀνα- »φέρει τὸ μέρος ὅπου ἔπεσεν ὁ βασιλεύς, εἶναι δὲ ὁ μόνος ὅστις λέγει ὅτι ὁ βασιλεὺς »ἐφονεύθη ὅτε ἐτράπη εἰς φυγήν, δὲν ὑπάρχουσι δὲ οὐδὲ νύξεις καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἱστο- »ρήσασι τὰ κατὰ τὴν ἅλωσιν ἐπικυροῦσαι ἢ ἐξηγοῦσαι τὴν τοῦ Χαλκοκονδύλη παράδοσιν. »Κατὰ τὸν Πούσκουλον (IV 100 § μζ') «ὅτε ὁ βασιλεὺς ἀφαιρέσας τὴν περικεφαλαίαν »ἐκ τῆς κεφαλῆς ἐντὸς τῆς σκηνῆς κλείων τοὺς κεκμηκότας ὀφθαλμούς (ἀπὸ τῆς ἀγρυ- »πνίας ὅλης ἐκείνης τῆς νυκτός) στιγμῶν τινων ἐδρέπετο ὕπνον, ἐξεγερθεὶς ὑπὸ μεγάλης »κραυγῆς ἀνεπήδησε καὶ ἀγωνιζόμενος ν' ἀνακαλέσῃ ἐκ τῆς φυγῆς τοὺς πολίτας ἐμέμψατο

»τοὺς ἑταίρους, καὶ τρεῖς ἐν τῷ αὐτῷ ἐρύματι (χώματι, aggere) φονεύει γενιτσάρους. »'Αλλὰ πληγεὶς καιρίως διὰ ξίφους πολεμίου πίπτει». Ὁ ἐν Κων]πόλει εὑρισκόμενος τότε »Ν. Βάρβαρος λέγει ἐν τῷ ἡμερολογίῳ αὐτοῦ (σ. 57)· «Περὶ τοῦ αὐτοκράτορος δὲν »ἦτο δυνατὸν νὰ γνωσθῇ ἂν ἔμεινε ζῶν ἢ ἀπέθανεν, ἀλλ' εἰπόν τινες ὅτι ὤφθη ἐν τῷ »ἀριθμῷ τῶν νεκρῶν σωμάτων. Τινὲς εἶπον ὅτι ἐπνίγη κατὰ τὴν εἰς τὴν πύλην τοῦ »Ρωμανοῦ εἰσβολὴν τῶν Τούρκων». Ἐν τῷ περιθωρίῳ δὲ τῆς σελίδος ταύτης τοῦ ἡμε»ρολογίου εἶναι γεγραμμένον (εἰλημμένον πάντως ὑπὸ τοῦ ἐκδότου παρὰ τοῦ Λεονάρδου »τοῦ Χίου)· «Ὁ αὐτοκράτωρ παρεκάλει νὰ φονεύσωσιν αὐτὸν καὶ ὥρμησε μανιωδῶς »μετὰ τοῦ ξίφους καὶ ἔπειτα ἔπεσεν αὖθις καὶ ἀνέστη καὶ ἐτελεύτησεν».Ὁ καθολικός (δυ»τικός) ἐπίσκοπος Μυτιλήνης Λεονάρδος ὁ Χῖος,ὃς καὶ αὐτὸς παρῆν ἐν Κων]πόλει κατὰ τὴν »πολιορκίαν καὶ ἅλωσιν, ἀφηγεῖται ὡς ἑξῆς τὰ κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς τοῦ βασι»λέως καὶ τῆς βασιλευούσης πόλεως (βλ. Leonardi Chiensis de expugnatione Con»stantinopolis, Patrolog. Craec. Mign. Τόμ. 159 σ. 940—41)· «Ὁ αὐτοκρά»τωρ (πρὸ τοῦ τραυματισμοῦ τοῦ Ἰουστινιάνη) «Ἐμπρός, εἶπε, γενναῖοι ἄνδρες! Ἤδη »καταπονεῖται τῶν πολεμίων ὁ στρατός, ἵνα δοθῇ ἡμῖν ὁ τῆς νίκης στέφανος. Ὁ Θεὸς »εἶναι μεθ' ἡμῶν! Ἀγωνίζεσθε! ἀγωνίζεσθε εὐσταθῶς»! (Μετὰ δὲ τὸν τραυματισμὸν τοῦ »Ἰουστινιάνη, ὅτε ἐκ τῆς τούτου ἀπὸ τῆς μάχης ἀποχωρήσεως κατέπιπτε τὸ μένος τῶν »συμπολεμιστῶν, ἀκολουθούντων ἐν τῇ φυγῇ τῷ Ἰουστινιάνῃ, οἱ δὲ πολιορκηταὶ παρα»τηρήσαντες τοῦτο μετὰ μείζονος θάρρους καὶ ἀλαλαγμοῦ νίκης ἐπετίθεντο)· «Ὦ τάλας »ἐγώ! Ἀπόλλυται ἡ πόλις! Ἡ φυγή σου (εἶπε πρὸς τὸν Ἰουστινιάνην) παρακινεῖ καὶ »ἄλλους εἰς φυγήν. Δὲν εἶναι θανατηφόρος ἡ πληγή σου. Ὑπόμενε τὸ ἄλγος καὶ μένε ὡς »ὑπεσχέθης». Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπὶ τούτοις, ἵνα μὴ συλληφθῇ ὑπὸ τῶν πολεμίων, εἶπεν· »«Ἂς διαπεράσῃ τις, πρὸς Θεοῦ, τὸ σῶμά μου δυνατὸς στρατιώτης διὰ τοῦ ξίφους τοῦ »ἐμοῦ, ἵνα μὴ ἡ μεγαλειότης ὑποκύψῃ εἰς φαύλους ἄνδρας». Τότε ὁ Θεόφιλος Παλαιο»λόγος εἶπεν· «Ἤδη, ἀπολομένης τῆς πόλεως, δὲν πρέπει ἐγὼ νὰ ζήσω» καὶ μαχόμενος »διὰ πελέκεως κατασχίζεται. Ὁ Ἰωάννης ὁ Ἰλλυρικός (σκλαβοῦνος, δαλμάτης), ἀνθιστά»μενος ὡς Ἡρακλῆς, πολλοὺς πρότερον σφάξας, εἶτα ξίφει πολεμίων ἐτελειώθη. Εἶτα »οἱ ἡμέτεροι καταπιέζοντες ἀμοιβαδὸν ἀλλήλους, ἵνα εἰσέλθωσιν (ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ »ἐρύματος) διὰ τῆς πύλης, ἀπόλλυνται. Τούτοις ἐπερειδόμενος ὁ αὐτοκράτωρ πίπτει καὶ »ἐγειρόμενος ἀναπίπτει καὶ ἐκ τῆς συνθλίψεως ὁ τῆς πατρίδος ἄρχων τελευτᾷ τὸν βίον. »Ἀπώλοντο δὲ ἐκ τῶν ἀλλήλους ἀμοιβαίως καταπατούντων ἡμετέρων τε Λατίνων καὶ »Ἑλλήνων ἐν τῇ ἐξόδῳ τῆς πύλης περὶ τοὺς ὀκτακοσίους».

»Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε μνημονευθέντων ἡμετέρων καὶ λατίνων χρονογράφων οἱ »μέν, ὡς ὁ Δούκας καὶ ὁ Κριτόβουλος, μετὰ τούτων δὲ καὶ ὁ Πούσκουλος, παριστῶσι »τὸν αὐτοκράτορα πίπτοντα μαχόμενον, ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης ὡς πληγέντα ἐν τῇ »ὑποχωρήσει καὶ τελευτήσαντα, ὁ δὲ Λεονάρδος ὁ Χῖος ὡς πνιγέντα ἐν τῷ συνωστισμῷ »κατὰ τὴν ὑποχώρησιν. Πάντες δὲ ἀναφέρουσιν ὡς τόπον τοῦ γεγονότος τὸν παρὰ τὴν »πύλην τοῦ Ρωμανοῦ, μόνος δὲ ὁ Δούκας ἀσαφῶς πως παραδίδωσιν ὡς τόπον τῆς »τελετῆς τοῦ αὐτοκράτορος τὰ παρὰ τὴν πύλην τοῦ ***Χαρσίου*** μέρη (τοῦ Γ. Φραντζῆ »καὶ τοῦ Ν. Βαρβάρου μηδὲν δυνηθέντων νὰ μάθωσι περὶ τῆς τελευταίας στιγμῆς τοῦ »βασιλέως). Ἀλλ' ὑπάρχει καί τις ὑπαινιγμὸς παρὰ τῷ Φραντζῇ (σ. 290) περί τινος κατὰ »τὴν ἡμέραν τῆς ἁλώσεως αὐτῆς διασπαρείσης μεταξὺ Τούρκων πάντως φήμης ὅτι ὁ αὐ»τοκράτωρ ἔφυγε. Κατὰ Φραντζῆν, ὅτε ὁ Μεχμὲτ τὴν εἰρημένην ἡμέραν ἐζήτει νὰ μάθῃ »τὰ περὶ τῆς τύχης τοῦ βασιλέως, «τινὲς μὲν ἐλθόντες ἔλεγον ὅτι ἔφυγεν, ἄλλοι δὲ ἐν τῇ »πόλει κεκρυμμένον εἶναι ἔλεγον, ἄλλοι δὲ τεθνάναι μαχόμενον». Ἀλλὰ κατὰ μαρτυρίαν

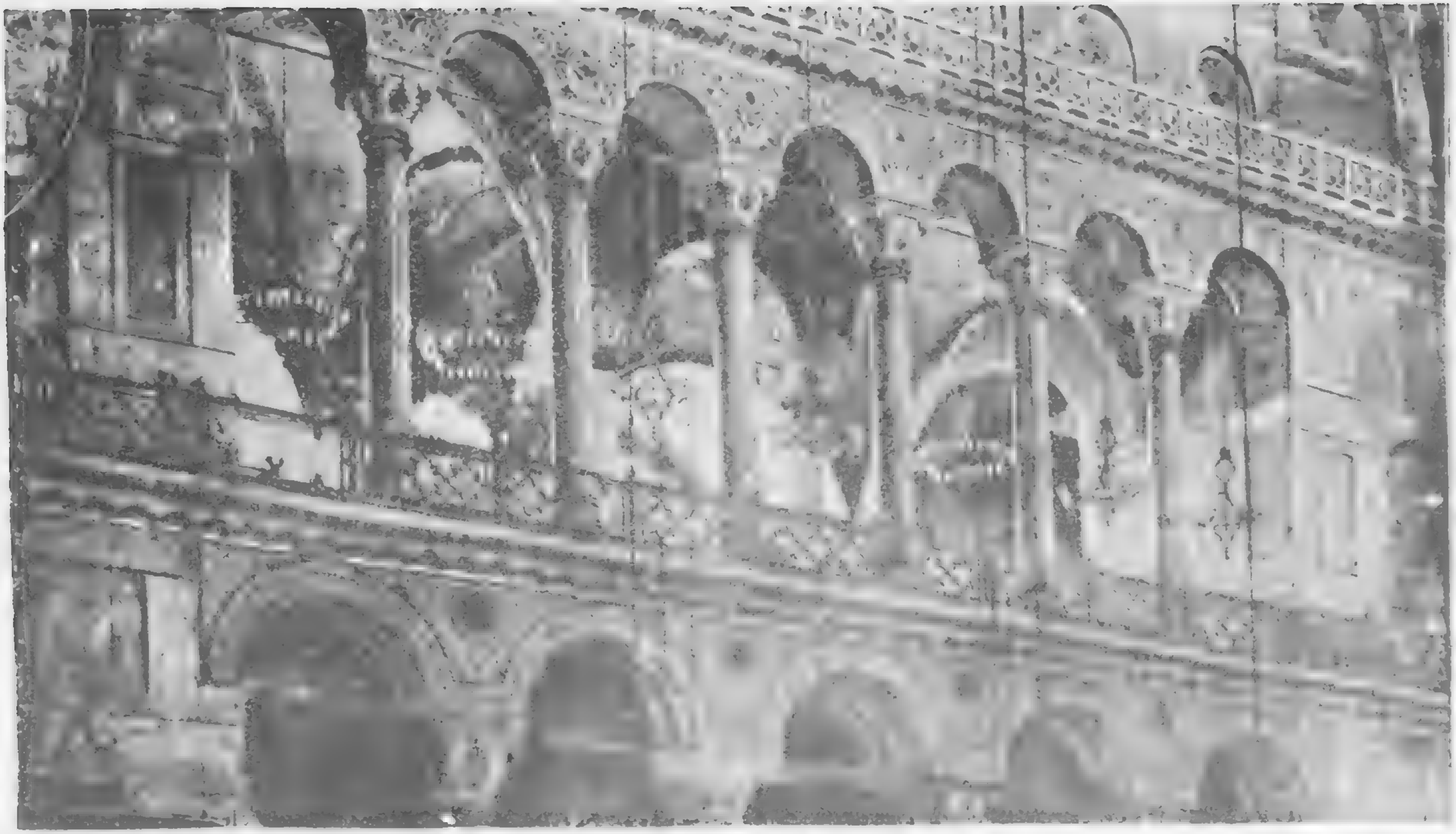
»τοῦ αὐτοῦ Φραντζῆ καὶ τοῦ Δούκα τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἐπιστώθη ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἔπεσε »μαχόμενος καὶ δὲν ἔφυγεν οὐδὲ ἐκρύβη. Καθόλου δὲ περὶ φυγῆς τοῦ αὐτοκράτορος οὐδεὶς »οὔτε ἡμέτερος οὔτε λατῖνος οὔτε ὀθωμανὸς χρονογράφος ἐποιήσατο λόγον. Τὸ δὲ ὑπὸ »τοῦ Ν. Βαρβάρου λεγόμενον, ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ γνωσθῇ ἂν ὁ αὐτοκράτωρ ἔπεσεν ἢ »ἔζη, ἀντιφάσκει προφανῶς πρὸς τὰ ὑπὸ Φραντζῆ καὶ Δούκα περὶ τῆς ταφῆς τοῦ νεκροῦ »τοῦ Κωνσταντίνου παραδιδόμενα, ἅτινα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὦσι γνωστὰ τὰς πρώτας »ἐκείνας ἡμέρας ἐν εὐρεῖ κύκλῳ, ὅτε τὰς πρώτας τοὐλάχιστον ἡμέρας μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐπε»κράτει ἡ φήμη παρὰ πολλοῖς ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἔζη. Ἀλλὰ καὶ τὰ περὶ τῆς ταφῆς τοῦ »ἀκεφάλου σώματος (διότι τὴν κεφαλὴν βαλσαμωμένην ἔπεμψεν ὁ Μεχμὲτ ὡς τρόπαιον »εἰς τὰς κυριωτέρας μωαμεθανικὰς αὐλάς, ὡς ἀναφέρει ὁ Φραντζῆς) λέγονται γενικῶς καὶ »ἀορίστως καὶ εὑρισκόμεθα πρὸ τοῦ ζητήματος ἂν ἡ μετὰ βασιλικῶν τιμῶν γενομένη »ταφή (διότι οὕτω παραδίδεται) ἦτο δυνατὸν να τελεσθῇ τὴν ἡμέραν ἐκείνην. Ἀλλὰ τὸ »ζήτημα τοῦτο λύεται εὐχερῶς, ὅταν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι τὴν πρώτην ἐκείνην ἡμέραν τῆς »ἁλώσεως ἔζων ἔτι, αἰχμάλωτοι μὲν ἀλλ' ἐν αἰχμαλωσίᾳ τιμώμενοι ὑπὸ τοῦ σουλτάνου, »ὅ τε Νοταρᾶς καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν ἐπιφανῶν πολιτῶν τῆς ἁλούσης πόλεως, ὡς θέλομεν »ἀναφέρει ἐν τοῖς περαιτέρω. Καὶ δὲν λέγεται μὲν ὅτι καὶ κληρικοὶ ἦσαν μεταξὺ τῶν »ἐπιφανῶν τούτων τῶν ὑπὸ κουστωδίαν τοῦ σουλτάνου φυλαττομένων τὴν πρώτην ἐκεί»νην ἡμέραν, ἀλλὰ δὲν ἦτο ἀδύνατον, παρόντος τε καὶ μὴ παρόντος κληρικοῦ, νὰ τελε»σθῇ τις θρησκευτικὴ ταφὴ ὑπὸ τῶν ἐν αἰχμαλωσίᾳ λογάδων τοῦ γένους. Ἀλλὰ τὰ περὶ »τῆς ταφῆς ταύτης δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὦσι γνωστὰ ἔξω τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, ἀφοῦ »μάλιστα τὴν ἐπαύριον ἢ τὴν τρίτην τῆς ἁλώσεως ἡμέραν πάντες οἱ ἐν τιμῇ κρατούμενοι »αἰχμάλωτοι ἀπεκεφαλίσθησαν μετὰ τοῦ Νοταρᾶ. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἱκανόν, ὡς φαίνεται, »χρόνον μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐπεκράτει τις φήμη ἐν τῷ ἑλληνικῷ λαῷ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε »φύγει ἢ ὅτι ἔζη κεκρυμμένος, μὴ ἀποκλειομένης καὶ τῆς περὶ τοῦ θανάτου φήμης, ὁ πό»θος δὲ καὶ ἡ ἐλπὶς ἐπερρώννυον ἰδίως τὰς περὶ διατηρήσεως τοῦ αὐτοκράτορος φήμας. »Ἐντεῦθεν δὲ καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ «Θρήνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως», ὅστις δὲν ἐποιήθη »εὐθὺς τὴν ἡμέραν ἢ τὴν ἐπαύριον τῆς ἁλώσεως, ἐπανειλημμένην ποιεῖται ἀποστροφὴν »πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἐρωτῶν (ἐν στιχ. 824—25)·

»Ὦ Κωνσταντῖνε βασιλεῦ, Δραγάζη τὸ 'πινόμι,
»Εἰπέ μου ποῦ εὑρίσκεσαι ; ἐχάθης ἢ ἐκρύβης ;

(καὶ ἐν στίχ. 1013—1017)·

»Ὦ Κωνσταντῖνε βασιλεῦ, τί νἆναι ἀπὸ 'σένα ;
»Λέγουν ὅτι ἀπέθανες ἐπάνω στὸ σπαθί σου.
»Ἤκουσα πάλιν νὰ λέγουσι καὶ εἶσαι κεκρυμμένος
»Ὑπὸ χειρός τε πανσθενοῦς δεξιᾶς τῆς τοῦ Κυρίου.
»Μακάρι νἆσαι ζωντανὸς σὰν εἶσαι ἀποθαμένος.

»Ἡ φήμη λοιπὸν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέζησε τῇ ἁλώσει τῆς πόλεως μετέστη ἀπὸ »τοῦ χώρου τῆς ἱστορίας εἰς τὸν χῶρον τῆς ποιήσεως, τῶν εὐσεβῶν ἐθνικῶν ὀνείρων καὶ »ἐλπίδων. Ἐν τῇ πραγματικότητι δὲ δύο τινὰ κυρίως ἐξάγονται ἐκ τῶν διαφόρων περὶ »τοῦ τέλους τοῦ αὐτοκράτορος παραδόσεων· ἢ ὅτι ἔπεσε τρωθεὶς ὑπὸ ἐχθρικοῦ ξίφους »ἢ ὅτι ἐν τῇ εἰς τὴν πόλιν ὑποχωρήσει συνεθλίβη κατὰ τὴν διὰ τῆς πύλης εἴσοδον, μετὰ »τῆς παραδόσεως δὲ ταύτης συμβιβάζεταί πως καὶ ἡ τρίτη παρὰ τῷ Χαλκοκονδύλῃ, ὅτι »ὁ αὐτοκράτωρ κατὰ τὴν ὑποχώρησιν ἐτρώθη τὸν ὦμον καὶ ἐτελεύτησε. Περὶ δὲ τοῦ »μέρους ὅπου ἐτελεύτησε πᾶσαι αἱ τῶν εἰρημένων χρονογράφων μαρτυρίαι συμφωνοῦ-

ΚΙΟΝΟΣΤΟΙΧΙΑ ΤΗΣ ΝΟΤΙΟΥ ΥΠΕΡΩΟΥ ΠΛΕΥΡΑΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α. Ε.

»σιν ὅτι ἔπεσε παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ (ἐξαιρουμένης τῆς ἀσαφοῦς παραδόσεως »τοῦ Δούκα περὶ τῆς πύλης τοῦ Χαρσίου). Ὅτι δὲ ἡ τοῦ αὐτοκράτορος σφαγὴ ἦτο πεπι»στωμένη ἀπὸ τῆς ἐπαύριον τῆς ἁλώσεως μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν λόγων οὓς ὁ Λουκᾶς »Νοταρᾶς ἀπηύθυνε πρὸς τὸν σφαζόμενον υἱὸν αὐτοῦ·

»Ποῦ ὁ ἡμέτερος βασιλεύς ; οὐκ ἐσφάγη χθές ; Καὶ νῦν ἔλθωμεν εἰς τὰς παραδό»σεως τὰς ὀθωμανικάς.Ὁ ἐξ ὀθωμανικῶν κυρίως πηγῶν ἀρυσάμενος τὰς εἰδήσεις αὐτοῦ ἐν τῇ »ὑπ' αὐτοῦ συγγραφείσῃ ἱστορίᾳ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους Δημήτριος Καντεμίρ (σ. 146 »τῆς γερμανικῆς μεταφράσεως), εἰπὼν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἔπεσεν ἀφοῦ καὶ ὡς στρατηγὸς »καὶ ὡς ἁπλοῦς στρατιώτης τὴν μεγίστην ἔδειξεν ἀνδρείαν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν ἐν μέσῳ »τοῦ μεγίστου κινδύνου διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ διαρκῶς ἐνεψύχου, λέγει, χωρὶς νὰ »προσθέσῃ μηδὲν περὶ τοῦ τόπου ὅπου ἔπεσεν ὁ βασιλεύς· «Ὁ νεκρὸς αὐτοῦ εὑρέθη »ἄνευ κεφαλῆς κείμενος ὑπὸ νεαροῦ σημαιοφόρου (ὀθωμανοῦ, ἐννοεῖται), διὰ τοῦτο »ὁ τόπος ἐκεῖνος μέχρι σήμερον καλεῖται «ἀνήφορος *σημαιοφόρου*» (Σανδζακτὰρ γιο»κουσοῦ). Οἱ γνωρίζοντες ὁπωσοῦν τὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοπογραφίαν γινώ»σκουσι ποῦ εἶναι τὸ *σανδζακτάρ* (καὶ κατὰ παραφθορὰν *σανδζακλάρ*, ἤτοι *σημαιῶν*) »*γιοκουσοῦ*. Εἶναι γνωστότατος ἀνήφορος τοῦ Φαναρίου, ὁ παρὰ τὸ νῦν μετόχιον τοῦ »Ἁγίου Τάφου ἀρχόμενος καὶ διὰ τῆς θέσεως, ἐν ᾗ κεῖται τὸ μέγαρον τῆς μεγάλης τοῦ »Γένους Σχολῆς, λήγων εἰς τὸν λόφον ἐν ᾧ κεῖται καὶ ἡ μόνη ἐν Βυζαντίῳ περιλειπομένη »τοῖς Ἕλλησιν ἐπὶ τουρκοκρατίας ἀρχαία ἐκκλησία τῆς Παναγίας τοῦ Μουχλίου, περὶ ἧς »καὶ περαιτέρω γενήσεται λόγος ἐν οἰκείῳ τόπῳ. Τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Καντε»μίρ, ὅστις κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει διαμονὴν αὐτοῦ εἶχε τὴν κατοικίαν αὐτοῦ ἐπὶ »τοῦ λόφου ἐκείνου. Πῶς νῦν εὑρέθη τὸ ἀκέφαλον πτῶμα τοῦ Κωνσταντίνου ἐν τόπῳ »πλέον τοῦ 1/2—3/4 τῆς ὥρας ἀπέχοντι τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Ρωμανοῦ, τοῦτο οὐδόλως »ἐξηγεῖ ἡμῖν ὁ καὶ ἄλλως περὶ τοῦ τόπου τῆς τελευτῆς τοῦ αὐτοκράτορος οὐδένα ποιού»μενος λόγον Δ. Καντεμίρ. Παραδοξότατον ὅμως φαίνεται ἡμῖν ὅτι ὁ τὸ πλεῖστον τοῦ »βίου ἐν Κωνσταντινουπόλει βιοὺς καὶ ἱκανὰς ποιησάμενος ἐν αὐτῇ ἐρεύνας καὶ ἀνακα»λύψεις τοπογραφικὰς καὶ ἀρχαιολογικὰς Δρ. Α. Μόρτμανν ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ περὶ »τῆς πολιορκίας καὶ ἁλώσεως Κων]πόλεως (Belagerung und Eroberung Konstantinopels »σ. 91), συνάπτων ἐπιπολαίως καὶ ἀκριτώτατα τὰς χριστιανικὰς παραδόσεις πρὸς τὰς »μωαμεθανικὰς τοῦ Δ. Καντεμίρ, ἐνῷ ἀφηγεῖται τὰ κατὰ τὸ τέλος τοῦ αὐτοκράτορος ὅπως »ἀφηγεῖται ταῦτα ὁ Δούκας, προστίθησιν· «Ὁ φονεύσας αὐτὸν Τοῦρκος δὲν ἐγνώρισεν »αὐτόν, οὕτω δὲ ἔμεινεν ὁ νεκρὸς κείμενος μεταξὺ τῶν ἄλλων νεκρῶν ἐν Σανδζακτὰρ»γιοκουσοῦ». Ταῦτα λέγων ὁ Μ. δὲν συλλογίζεται οὐδαμῶς πῶς ὁ τοῦ κατὰ Δούκαν »πλησίον τῆς πύλης Χαρσοῦ τελευτήσαντος αὐτοκράτορος νεκρὸς ἔκειτο ἐν Σανδζακτὰρ»γιοκουσοῦ.

»Ἀγνοῶ ἐκ τίνος πηγῆς ὀθωμανικῆς ὁ Δ. Καντεμὶρ ἠρύσατο τὴν περὶ Σανδζα»κτάρ γιοκουσοῦ παράδοσιν, ἣν τυφλῶς ἀποδεξάμενος ὁ Μόρτμανν ἔγραψεν ὅτι ὁ Κων»σταντῖνος ἔπεσεν ἐν τῷ ἀνηφόρῳ τούτῳ, ἐνῷ ὁ Δ. Καντεμὶρ μόνον περὶ εὑρέσεως »ἐνταῦθα τοῦ ἀκεφάλου πτώματος τοῦ βασιλέως ποιεῖται λόγον. Τοὐλάχιστον ὁ Ἐβλιγιᾶ »Τσελεμπῆς, παρ' οὗ ἀρέσκεται νὰ ἀρύηται εἰδήσεις ὁ Μόρτμανν, λέγει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος »ἐφονεύθη ἐν τῇ μεγάλῃ μάχῃ τῇ συγκροτηθείσῃ περὶ τὸ βασιλικὸν παλάτιον, καθ' οὗ »ὥρμησεν ὁ Μεχμὲτ μετὰ 70 80 χιλιάδων μαχητῶν, ἀφοῦ εἰσήλασεν εἰς τὴν πόλιν, καὶ »ὅτι μετὰ τὴν κατάληψιν τοῦ παλατίου ἐφονεύθη ὁ αὐτοκράτωρ, τὸν δὲ νεκρὸν αὐτοῦ »ἔθαψαν οἱ ἄπιστοι εἰς τὸ Σουλοῦ μοναστήρ. Καὶ περὶ μὲν τῆς θέσεως τοῦ παλατίου »(εἴτε νοητέον ἐνταῦθα τὸ τῶν Βλαχερνῶν εἴτε τὸ ἐγγὺς τούτου παλάτιον τοῦ Ἑβδόμου

»εἴτε ἄλλο τι παλάτιον) καὶ τῆς πρὸ αὐτοῦ συγκροτηθείσης δῆθεν μεγάλης μάχης, κατὰ »τὴν παράδοσιν τοῦ Ἐβλιγιᾶ, οὐδένα λόγον ἠθέλομεν ἀξιώσει νὰ ποιήσωμεν, ἂν μὴ ἐν »τῇ παραδόσει ταύτῃ ἐβλέπομεν ἀμυδρόν τινα ὑπαινιγμὸν τῶν ὑπὸ τοῦ Δούκα (σελ. 300) »ἀγγελλομένων τῷ σουλτάνῳ διὰ τοῦ στόματος τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ ὅτι οἱ Τοῦρκοι »συνήντησαν τῷ βασιλεῖ εἰσελθόντες ἐν τῇ πύλῃ τοῦ Χαρσοῦ (ἦν γὰρ αὐτός (ὁ Νοτα- »ρᾶς) ἐν τῇ βασιλικῇ πύλῃ, ὅτε οἱ Τοῦρκοι συνήντησαν, εἰσελθόντες ἐν τῇ πύλῃ τοῦ »Χαρσοῦ, τῷ βασιλεῖ). Ἀνωτέρω εἴπομεν ὅτι κατὰ Δούκαν ὁ βασιλεὺς ἔπεσε περὶ τὴν »πύλην Χαρσοῦ εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς αὐτῆς, ἀλλὰ μᾶλλον ἐντὸς αὐτῆς, ἀφοῦ ἡ πύλη »αὕτη φραχθεῖσα διὰ πτωμάτων ἦν ἀδιόδευτος τοῖς ἔξωθεν εἰσορμῶσιν (ἀλλὰ τοῦτο »πιθανώτατα μετὰ τὴν τοῦ αὐτοκράτορος εἴσοδον). Ἐὰν δὲ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι τὰ ἀνά- κτορα τῶν Βλαχερνῶν ἔκειντο ἐγγυτάτῳ τῆς πύλης Χαρσοῦ, ἐνθυμηθῶμεν δ' ἅμα καὶ τὸ »ἐν ἄλλῳ χωρίῳ (σελ. 294) ὑπὸ τοῦ Δούκα λεγόμενον, ὅτι «αὕτη ἡ ἀπειλή, ἣν »εἰρήκαμεν, ὑπῆρχεν ἀναφθεῖσα καὶ καίουσα ἐκ τῆς Χαρσοῦ πύλης καὶ τοῦ ἁγίου Ρωμα- »νοῦ καὶ τοῦ μέρους τοῦ παλατίου», δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν ἀσφαλῶς ὅτι ἡ αἱματοχυσία »καὶ αἱ συμπλοκαὶ ἐξηκολούθουν καὶ ἐντὸς τῶν τειχῶν μετὰ τὴν τῶν πολεμίων εἰσέλασιν, »ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ μέχρι τῆς πύλης Χαρσίου, ἧς ἐγγὺς ἔκειντο τὰ ἀνάκτορα »Βλαχερνῶν, καὶ περὶ τὴν μεταξὺ τῶν δύο τούτων πυλῶν πύλην τοῦ Μυριάνδρου. »Εὐνόητον δὲ ὅτι ἡ σφοδροτάτη μάχη κατὰ τὴν εἰρημένην ἔκτασιν συνήπτετο περὶ τὸ »ἐν τῇ ζώνῃ ταύτῃ παλάτιον Βλαχερνῶν, ὅπερ ἐφρουρεῖτο ὑπὸ τοῦ ***βαΐλου*** (προξένου) »τῆς Βενετίας Ἱερωνύμου Μινόττου, ὅστις καὶ αἰχμαλωτισθεὶς ἐφονεύθη εἶτα κατὰ δια- »ταγὴν τοῦ σουλτάνου. Ἐκ τῆς σφοδρότητος δὲ τῶν ἐνταῦθα περὶ τὰ ἀνάκτορα αἱματη- »ρῶν συμπλοκῶν προῆλθε καὶ ἡ παρὰ τοῖς ὀθωμανοῖς χρονογράφοις παράδοσις ὅτι »ὁ αὐτοκράτωρ ἔπεσεν ἐν τῇ πρὸ τῶν ἀνακτόρων μάχῃ. Εἶναι δὲ λίαν εὔλογον νὰ ὑπο- »θέσωμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ πρὸς φρούρησιν τεταγμένοι ὑπὸ τοῦ Μινόττου Βενετοὶ »καὶ ἄλλοι ἐθελονταὶ εὐρωπαῖοι ἀντέταξαν κρατερὰν ἄμυναν περὶ τὰ ἀνάκτορα. Ἄλλως »δὲ μένει ἀνεξήγητον πῶς ἐντὸς τῶν τειχῶν ἐφονεύθησαν χιλιάδες Ἑλλήνων (ὅπερ ὁμο- »λογεῖ καὶ ὁ Δούκας, ἀλλ' ἀπέναντι φόνου χιλιάδων Ἑλλήνων δύο ἢ τρεῖς μόνον φόνους »Τούρκων ἀναφέρει, ὅπερ παραλογώτατον) καὶ αἱ ὁδοὶ τῆς πόλεως ἐπλημμύρουν ἀπὸ »αἵματος, ὡς λέγει ὁ Ν. Βάρβαρος, μεθ' ἧς ὁρμῆς καὶ πλησμονῆς πλημμυροῦσιν ἀπὸ »ραγδαιοτάτης βροχῆς, καὶ τὰ πτώματα ἔπλεον ἐπὶ λιμνῶν αἵματος ὥσπερ οἱ φλοιοὶ »πεπόνων ἐπὶ λιμναζόντων ὑδάτων. Ἀφοῦ λοιπὸν αἱ αἱματηρόταται συμπλοκαὶ καὶ μετὰ »τὴν ὑπέρβασιν τῶν τειχῶν ἐξηκολούθουν μεταξὺ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ καὶ τῆς τοῦ »Χαρσοῦ, ἧς ἐγγυτάτω ἦσαν τὰ ἀνάκτορα, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ κατὰ μίαν μὲν παράδοσιν, »τὴν κοινῶς παραδεδεγμένην, ἔπεσε παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ, καθ' ἑτέραν δέ, καὶ »ταύτην χριστιανικήν, παρὰ τὴν πύλην Χαρσίου, κατὰ τρίτην δέ τινα ὀθωμανικὴν πρὸ »τῶν ἀνακτόρων, δὲν εἶναι ἀπίθανος ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ, ὅστις δὲν ἐμάχετο »ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων ἀλλὰ παρὰ τὰ ἐξωτερικὰ ὀχυρώματα (ἀφοῦ γίνεται λόγος περὶ τοῦ »κατὰ τὴν διὰ τῆς πύλης εἴσοδον τελεσθέντος φόνου ἢ πνιγμοῦ αὐτοῦ), κατὰ τὴν κρισι- »μωτάτην στιγμήν, τρέχων ἔφιππος, ξιφήρης, πλήττων καὶ φονεύων τοὺς προστυγχάνον- »τας ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ σταυρώματος καὶ τῶν τειχῶν διαστήματι, ἢ καὶ ἐντὸς τοῦ τείχους ἔφιππος διελαύνων, διέδραμεν ἅπασαν τὴν ἀπὸ τῆς πύλης τοῦ Ρωμανοῦ μέχρι τῆς πύλης »Χαρσίου ἢ καὶ τῶν ἐγγὺς ταύτῃ ἀνακτόρων, ὅπου καὶ ἔπεσεν ἐκ τῶν πληγῶν, ἃς πολ- »λὰς κατὰ τὴν ἡρωικὴν ταύτην διαδρομὴν ἔλαβε κατὰ πρόσωπον καὶ κατὰ νῶτον, καὶ »ἐντεῦθεν παρήχθησαν αἱ τρεῖς οὐχὶ τοσοῦτο κατὰ βάθος διιστάμεναι πρὸς ἀλλήλας

»παραδόσεις, καθ' ἃς ἔπεσε παρὰ τὴν πύλην Ρωμανοῦ ἢ πιθανώτερον παρὰ τὴν τοῦ »Χαρσίου ἢ ἔμπροσθεν τῶν ἀνακτόρων.

»Τέλος προκειμένου περὶ τῆς τελευτῆς τοῦ αὐτοκράτορος ἀναφέρομεν καὶ ἄλλην »τινὰ παράδοσιν ὀθωμανικήν, ὑπὸ τῶν νῦν ὀθωμανῶν ἱστοριογράφων ὑποστηριζομένην »καθ' ἣν ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν πολεμίων ἐκβίασιν τῶν τειχῶν καὶ τῶν πυ»λῶν ἔσπευσεν ἔφιππος πρὸς τὴν παραλίαν, ἵνα μεταβῇ εἴς τι πλοῖον, ἀλλ' ὅτε ἐγένετο »ἐν τῷ ἀνηφόρῳ Ζεγερὲκ-γιοκουσοῦ (παρὰ τὴν νῦν εἰς μωαμεθανικὸν τέμενος μεταβε»βλημένην μονὴν τοῦ Παντοκράτορος) τοῦρκος **ἀζάπης** (ἤτοι **εὔζωνο;** καὶ βραδύτερον »ναύτης τοῦ πολεμικοῦ στόλου παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς) συναντήσας ἐφόνευσεν αὐτόν, »ἐντεῦθεν δὲ κατὰ τὴν εἰρημένην παράδοσιν ἡ δημώδης φήμη ὅτι **ἀράπης** ἤτοι αἰθίοψ »ἦν ὁ φονεύσας τὸν αὐτοκράτορα (ἐκ συγχύσεως τῶν ὀνομάτων **ἀζάπης** καὶ **ἀράπης** ἐν »τῷ στόματι τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ). Ἐκ τῆς παραδόσεως δὲ ταύτης τῆς περὶ τοῦ φόνου τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῷ εἰρημένῳ ἀνηφόρῳ παρήχθη ἴσως καὶ ἡ ἄλλη παράδοσις περὶ »τῆς ταφῆς αὐτοῦ ἐν τῇ οὐ πολὺ τοῦ εἰρημένου τόπου ἀπεχούσῃ πλατείᾳ τῇ καλουμένῃ »νῦν πλατείᾳ **Βεφᾶ** (πλατείᾳ θανάτου). Ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ τοῦ τάφου τοῦ βασιλέως παρά»δοσις αὕτη εἶναι ὅλως δημώδης, προελθοῦσα πιθανῶς ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ ὀνόματος »**βεφάτ**, ἤτοι θάνατος), ἐπ' οὐδεμιᾶς μαρτυρίας συγχρόνου ἢ μεταγενεστέρας χρονογρα»φίας στηριζομένη. Ἡ μόνη μαρτυρία εἶναι ὁ δαπάνῃ τῆς τουρκικῆς ἀρχῆς ἀναπτόμε»νος ἐπὶ τοῦ ὡς τάφου ὑποτιθεμένου, οὐδένα κόσμον οὐδὲ ἕνα λίθον ἔχοντος, μικροῦ »χώρου λύχνος. Ἀλλ' ἄγνωστον πότε ἤρξατο ἀναπτόμενος ὁ λύχνος οὗτος καὶ ἂν ἐκ »τούτου προῆλθεν ἡ παράδοσις ἢ ἐκ τῆς παραδόσεως ὁ λύχνος. Κατὰ τὴν ἀνωτέρω »μνημονευθεῖσαν παράδοσιν τοῦ ὀθωμανοῦ χρονογράφου Ἐβλιγιᾶ Τσελεμπῆ ὁ νεκρὸς »τοῦ αὐτοκράτορος ἐτάφη ἐν Σουλοῦ μοναστίρ· καὶ ἡ παράδοσις αὕτη δὲν φαίνεται »ἧττον ἀξιόπιστος τῆς περὶ Βεφᾶ-μεϊδανῆ, ἀφοῦ τὸ Σουλοῦ μοναστὶρ εἶναι ἡ ἀξιόλογος »μονὴ τῆς Περιβλέπτου (Θεοτόκου) καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἔμεινε χριστιανικὴ καὶ ἑλλη»νική, εἶτα δὲ ἐγκαταλειφθεῖσα, ὡς φαίνεται, ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κατελήφθη ὑπὸ τῶν μέχρι »νῦν κατεχόντων αὐτὴν Ἀρμενίων καὶ ἐγένετο ἐπὶ αἰῶνας πατριαρχεῖον ἀρμενικόν.

»Τὸ ὅτι δὲ ἡ μονὴ αὕτη κεῖται πολὺ μακρὰν τοῦ τόπου ἔνθα ἔπεσεν ὁ αὐτοκρά»τωρ, τοῦτο οὐδαμῶς ἀναιρεῖ τὴν περὶ τῆς ἐν ταύτῃ ταφῆς παράδοσιν. Διότι ἡ ταφὴ »ἐγένετο κατὰ διαταγὴν τοῦ σουλτάνου, ἀφοῦ πολλὰς ὥρας μετὰ τὸν θάνατον ἀνευρέθη »τὸ πτῶμα καὶ παρεδόθη ἀκέφαλον εἰς τοὺς χριστιανούς, οἵτινες ἔθαψαν αὐτόν, ὡς φαί»νεται, ἐν τῇ μονῇ τῆς *Περιβλέπτου* (ἐν τῇ ἑτέρᾳ ἄκρᾳ τῆς πόλεως, ἥτις ἴσως τὴν »πρώτην ἡμέραν δὲν εἶχεν ἔτι λεηλατηθῇ ὑπὸ τῶν Τούρκων). Ἀλλ' ἡ περὶ τῆς ἐνταῦθα »ταφῆς τοῦ Κωνσταντίνου ὀθωμανικὴ τοῦ Ἐβλιγιᾶ Τσελεμπῆ παράδοσις δὲν εἶναι ἄλο»θεν μεμαρτυρημένη. Ἀλλὰ καὶ ἄλλαι τινὲς εἰκοτολογίαι ἡμετέρων τινῶν λογίων περὶ »τῆς δῆθεν ταφῆς τοῦ βασιλέως ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Θεοδώρας (τοῦ νῦν »μωαμεθανικοῦ τεμένους Γκιουλδζαμὶ) εἰσὶν ἥκιστα πειστικαί».

»Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ τόπου τοῦ θανάτου καὶ τῆς ταφῆς τοῦ »τελευταίου ἡμῶν βασιλέως καὶ αὐτοκράτορος. Νῦν δὲ καταλείποντες τὰ κατὰ τὸν μέγαν »τοῦτον ἡγεμόνα, ἥρωα καὶ μάρτυρα τὸν κλείσαντα ἐνδοξότατα τὴν σειρὰν τῶν βασιλέων »καὶ αὐτοκρατόρων τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνικοῦ κράτους τοῦ Βυζαντίου, μνημόσυ»νον ὑπὲρ αὐτοῦ τελοῦμεν ἠθικὸν καὶ ἱστορικὸν ἀναγράφοντες τὰ περὶ τοῦ πνευματι»κοῦ καὶ ἠθικοῦ μεγαλείου τοῦ ἀνδρός, καθ' ὃν τρόπον εὑρίσκομεν ταῦτα ἀναγραφόμενα »ὑπ' αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ ἕλληνος χρονογράφου οὗ τὸν τῆς βασιλευούσης πόλεως ἐπι»τάφιον παρεθέμεθα ἀνωτέρω.

»Θνήσκει δὲ καὶ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος μαχόμενος, λέγει ὁ Κριτόβουλος (Α΄72), »σώφρων μὲν καὶ *μέτριος* (*ἄρτιος, τέλειος*) ἐν τῷ βίῳ γενόμενος, φρονήσεως δὲ καὶ ἀρε»τῆς ἐς ἄκρον ἐπιμεμελημένος, συνετός τε καὶ τῶν ἄγαν πεπαιδευμένων, κἀν τοῖς πολι»τικοῖς δὲ πράγμασι καὶ τοῖς ἐν ἀρχῇ οὐδενὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ βασιλέων τῶν πρωτείων »παραχωρῶν, ὀξὺς μὲν ξυνειδεῖν τὸ δέον παντὸς μᾶλλον, ὀξύτερος δὲ ἑλέσθαι, δεινὸς εἰ»πεῖν, δεινὸς δὲ νοῆσαι, δεινότερος δὲ πράγμασιν ὁμιλῆσαι, τῶν μὲν παρόντων ἀκριβὴς »γνώμων, ἧπερ ἔφη τις ὑπὲρ Περικλέους [1], τῶν δὲ μελλόντων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῦ »εἰκότος ἄριστος εἰκαστής, ὑπέρ τε τῆς πατρίδος καὶ τῶν ἀρχομένων πάντα καὶ ποιεῖν καὶ »πάσχειν αἱρούμενος, ὅς γε καὶ τὸν ἐπικείμενον τῇ πόλει προφανῶς κίνδυνον ὁρῶν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ δυνάμενος ἑαυτὸν ἐκσῶσαι καὶ πολλοὺς ἔχων τοὺς πρὸς τοῦτο παρακα»λοῦντας οὐκ ἠθέλησεν ἀλλ' εἵλε τὸ ξυναποθανεῖν τῇ πατρίδι τε καὶ τοῖς ἀρχομένοις, »μᾶλλον δὲ καὶ προαποθανεῖν αὐτός, ὅπως μὴ ταύτην τε ἁλοῦσαν ἐπίδοι καὶ τῶν οἰκη»τόρων τοὺς μὲν σφαττομένους ὠμῶς τοὺς δὲ δοριαλώτους ἀπαγομένους αἰσχρῶς. »Ἐπειδὴ γὰρ εἶδε τοὺς πολεμίους βιαζομένους τε αὐτὸν καὶ διὰ τοῦ κατερριμμένου τεί»χους ἐπερχομένους ἐπὶ τὴν πόλιν λαμπρῶς (τ. ἔ. φανερῶς, ἀληθῶς), εἰπεῖν λέγεται μέγα »βοήσας ὑστάτην ταύτην φωνήν· «ἡ πόλις ἁλίσκεται κἀμοὶ ζῆν ἔτι περίεστιν;» καὶ οὕτως »ἐς μέσους τοὺς πολεμίους ὦσαί τε ἑαυτὸν καὶ κατοκοπῆναι. Οὕτως ἀνὴρ ἀγαθὸς ἦν καὶ »τοῦ κοινοῦ κηδεμών, δυστυχὴς μέντοι γε παρὰ πάντα τὸν βίον αὐτοῦ κἀν τῷ τέλει δὲ »δυστυχέστατος».

»Καὶ ταῦτα μὲν ὡς ἐπιταφίῳ περὶ τοῦ Κωνσταντίνου λόγῳ λέγει ὁ ἄριστος τῶν »συγχρόνων τοῦ βασιλέως καὶ ἄριστα καὶ γλαφυρώτατα κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν καὶ δὴ »ἀττικὸν ἰδίωμα γράφων, θαῦμα εἰπεῖν, ἐν μέσῳ τῶν παντοίοις σολοικισμοῖς καὶ βαρβα»ρισμοῖς ἀκατάληπτον ἐν πολλοῖς ἰδίωμα γλώσσης παρεχόντων ἡμῖν χρονογράφων οἷός »τις συγγραφεὺς τῶν κλασσικῶν χρόνων ἐμφανιζόμενος Κριτόβουλος. Καὶ ἀληθὲς μὲν πάν»τως ὅτι ὁ ἀνὴρ οὗτος ὡς συγγραφεὺς ὑπὸ τὴν ἰσχυρὰν ῥοπὴν τῆς πρὸς τὸ ἀττικίζειν »ἀγάπης οὐ μόνον ἐν τῇ χρήσει λέξεων καὶ λεξειδίων φωρᾶται θηρεύων περιττὸν καὶ »ὑπέρμετρον ἀττικισμὸν θουκυδίδειον ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ συνειρμῷ τοῦ λόγου καὶ συγγρα»φῆς τὸν θουκυδίδειον· ἐπιδιώκων πάντοτε τρόπον, τῆς ἐννοίας τὸ ἀκριβολόγον φαίνεται »θυσιάζων εἰς τὸν θουκυδίδειον κόσμον τῶν ῥήσεων, ὡς τοῦτο ἐποίησε καὶ ἐν οἷς περὶ »Κωνσταντίνου ἐπὶ λέξει τὰ ὑπὸ Θουκυδίδου περὶ Θεμιστοκλέους εἰρημένα εἰς τὰ περὶ »Κωνσταντίνου μετήνεγκεν. Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα ὁ Κριτόβουλος δὲν παύει νὰ εἶναι συγ»γραφεὺς ἄριστος, φιλαλήθης καὶ εὐσυνείδητος, μετὰ παρρησίας ὑπὲρ τῆς ἀληθείας μαρ»τυρῶν, ὡς τοῦτο δεικνύουσι λαμπρότατα τὰ περὶ Κωνσταντίνου ὑπ' αὐτοῦ γραφόμενα ἐν »βιβλίῳ εἰς τὸν σουλτάνον, ὡς εἴπομεν, ἀφιερουμένῳ καὶ ὑπὸ τούτου (νοοῦντι ἁπλῶς πως »τὰ ἑλληνικά) καὶ ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ βιβλιοθήκῃ μέχρις ἡμῶν φυλαχθέντι. Ἀλλὰ καὶ »πάντες οἱ ἄλλοι σύγχρονοι χρονογράφοι, ἕλληνές τε καὶ λατῖνοι, ἐξαίρουσι τὰς σπανίας »τοῦ Κωνσταντίνου βασιλικὰς καὶ πολιτικὰς ἀρετάς. Ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν σπουδαιοτέρων »ἐκ τῶν νεωτέρων εὐρωπαίων ἱστοριογράφων ὁμολογοῦνται αἱ μεγάλαι ἀρεταὶ τοῦ Κων»σταντίνου ὡς βασιλέως ἀγωνιζομένου ἵνα βασιλεύσῃ ἐντίμως, ἀποφασίσαντος δὲ μεγα»λοφρόνως νὰ πέσῃ ἐντίμως εὐθὺς ὅτε ἐνόησεν ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ βασιλεύῃ ἐντίμως. »Ἦτο δὲ μέγα εὐτύχημα τῷ ἑλληνικῷ γένει ὅτι τὴν σειρὰν τῶν τελευταίων ἀσθενῶν καὶ »ἀνικάνων τὸ πλεῖστον αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου ἔκλεισεν αὐτοκράτωρ παρασχὼν »λάμψιν ἔκτακτον καὶ μεγάλην εἰς τὰς τελευταίας ἐπιθανατίου ἀγωνίας στιγμὰς τοῦ θνή-

[1] «Περὶ Θεμιστοκλέους εἶπε ταῦτα ὁ Θουκυδίδης.

»σκοντος κράτους καὶ διὰ τῆς τοιαύτης λάμψεως διατηρήσας φλογερὰν ἐν τῇ συνειδήσει »τοῦ πολιτικῶς δουλωθέντος λαοῦ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ σκότει τῆς δουλείας τὴν πρὸς ἀνόρθω»σιν καὶ ἀναβίωσιν πολιτικὴν ὁρμὴν καὶ πόθον. Ἡ τοιαύτη ἠθικὴ εἰκὼν τοῦ Κωνσταν»τίνου ἔτι μείζονα περιβάλλεται αἴγλην ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ὅταν ἀποβλέ»ψωμεν εἰς τὴν ἀντίθεσιν τοῦ τέλους τοῦ ἡρωικοῦ βασιλέως πρὸς τὸ τῶν ἐπιζησάντων »αὐτῷ ἔν τισι γωνίαις τῆς Ἑλλάδος ἀρχόντων ἀδελφῶν αὐτοῦ Παλαιολόγων, εἰς ὧν τὴν »ἱστορίαν ἀνάγκη νὰ μεταβῶμεν νῦν, πρὶν πραγματευθῶμεν τὰ κατὰ τὴν νέαν ὑπὸ τὸ »ὀθωμανικὸν κράτος σύνταξιν καὶ διοργάνωσιν τοῦ ἐθνικοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ»].

Οὕτω δὲ νομίσας ὅτι ἠσφάλισε τὸ κατόρθωμα αὐτοῦ ἠσθάνθη ἐξαίρετόν τινα εὐχαρίστησιν, ἣν ἀπέδειξε διὰ τῆς ἐπιεικείας μεθ' ἧς κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην προσηνέχθη πρός τε τοὺς γενναίους ἄνδρας οἵτινες ἐξηκολούθουν ἔτι ἀγωνιζόμενοι ἔν τινι τῆς πόλεως ἄκρᾳ καὶ πρὸς τὸν ἐπιφανέστατον τῶν αἰχμαλώτων ὅσους συνέλαβον. Ἀπὸ τῆς ἕκτης ὥρας τῆς πρωίας ἡ ἡμισέληνος εἶχεν ἀναστηλωθῇ ὡς προείπομεν, εἰς ἅπαντα τὰ τείχη, εἰς ἅπαντας τοὺς πύργους καὶ εἰς ἅπαντα τὰ οἰκοδομήματα. Ἀλλὰ μέχρι τῆς 2 μετὰ μεσημβρίαν ὑπῆρχεν ἔτι πύργος τις, ὅστις οὔτε ἐκυριεύθη οὔτε ἤθελε νὰ παραδοθῇ· ὁ πύργος τοῦ Βασιλείου, Λέοντος καὶ Ἀλεξίου ὁ ἱστάμενος μὲν παρὰ τῇ Ὡραίᾳ πύλῃ, τῇ καλουμένῃ σήμερον Μπαχτσὲ Καπουσί, κατεχόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ πληρώματος ἑνὸς κρητικοῦ πλοίου. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἠδύναντο νὰ φύγωσι, διότι εἶχον τὴν ναῦν αὐτῶν καὶ εἴδομεν ὅτι πᾶσαι αἱ ἐξελθοῦσαι τοῦ λιμένος νῆες ἐσώθησαν. Ἀλλ' ὅμως καίπερ βλέποντες ὅτι πᾶσα ἡ πόλις ἐδουλώθη *οὔτε νὰ φύγωσιν* ἠθέλησαν *οὔτε νὰ παραδοθῶσιν* ἐπείθοντο ἀλλ' ἐπέμειναν ἐκθύμως ἀνταγωνιζόμενοι ὑπὸ τὴν ἀετοφόρον σημαίαν ἥτις ἐξηκολούθει ἐκεῖ καὶ μόνον πτερυγίζουσα. Τὸ πρᾶγμα ἀνηγγέλθη εἰς τὸν σουλτάνον, ὁ δέ, θαυμάσας τὴν γενναιότητα τῶν ἀνδρῶν, διέταξε νὰ παύσῃ ἡ προσβολὴ καὶ νὰ εἴπωσιν αὐτοῖς ὅτι δύνανται νὰ ἐξέλθωσι μετὰ τῶν τιμῶν τοῦ πολέμου, ὡς λέγεται σήμερον, «ἐλεύθεροι αὐτοί τε καὶ ἡ ναῦς αὐτῶν καὶ πᾶσα ἡ ἀποσκευὴ ἣν εἶχον», ὡς λέγει ὁ Φραντζῆς, προσεπιφέρων ὅτι «καὶ οὕτω γενομένων πάλιν μόλις ἐκ τοῦ πύργου τούτους ἔπεισαν ἀπελθεῖν». Συγχρόνως δὲ ὁ σουλτάνος καλέσας αὖθις τὸν μέγαν δοῦκα παρηγόρησεν αὐτόν, διέταξε νὰ δοθῶσιν εἰς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ εἰς τοὺς παῖδας ἀνὰ 100 ἄσπρα κατὰ κεφαλὴν καὶ ἔπειτα εἶπεν ὅτι ὁ σκοπός του ἦτο νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ ἅπασαν τὴν διοίκησιν τῆς πόλεως καὶ νά τον προαγάγῃ εἰς ἀξίωμα ἐνδοξότερον ἐκείνου ὅπερ εἶχεν ἐν τῷ καιρῷ τοῦ βασιλέως· ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν εὐγενῶν καὶ τῶν ἐν τῷ παλατίῳ ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν, καὶ αὐτὸν μὲν ἀπέλυσεν εἰς τὴν οἰκίαν του, ἀναζητήσας δὲ ἐν τοῖς πλοίοις καὶ ἐν ταῖς σκηναῖς τοὺς σημειωθέντας ἐπιφανεῖς ἄνδρας ἐξηγόρασεν ἅπαντας καταβαλὼν ἄσπρα χίλια δι' ἕκαστον.

Τὴν ἐπιοῦσαν 30 τοῦ μηνὸς εἰσήλασε τὸ δεύτερον ὁ σουλτάνος εἰς τὴν πόλιν. Ἡ ἐπιεικὴς αὐτοῦ διάθεσις δὲν εἶχεν ἔτι ἐκλείψει. Πορευθεὶς κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸ οἴκημα τοῦ Νοταρᾶ εὗρε τὴν σύζυγόν του κλινήρη ἐκ τῶν φοβερῶν τῆς προτεραίας συγκινήσεων. Ὅθεν πλησιάσας εἰς τὴν κλίνην καὶ προσαγορεύσας τὴν ἀσθενῆ εἶπε· «Χαῖρε, ὦ μῆτερ, μὴ λυποῦ ἐπὶ τοῖς συμβεβηκόσι. Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γενέσθω. Ἔχω ἔτι πλείονα τῶν ὅσα ἀπώλεσας τοῦ δοῦναί σοι· μόνον ὑγίαινε». Τότε προσῆλθον καὶ οἱ παῖδες τοῦ μεγάλου δουκὸς καὶ προσεκύνησαν τὸν νέον αὐτῶν κύριον καὶ εὐχαρίστησαν, μεθ' ὃ ἀπῆλθεν οὗτος ἵνα περιοδεύσῃ ἀνὰ τὴν πόλιν. Ὅλοι οἱ αἰχμάλωτοι, ὅ ἐστιν ὅλοι οἱ ἐπιζήσαντες κάτοικοι, εἶχον ἀπαχθῇ εἰς τὸ στρατόπεδον καὶ τὸν στόλον. Εἰς τὰς ὁδοὺς δὲν ἐφαίνετο ψυχὴ ζῶσα· μόνον ἐν ταῖς οἰκίαις ἐξηκολούθει ἡ λεηλασία τὰ σατανικὰ

αὐτῆς ὄργια καὶ ἀνεζητοῦντο μανιωδῶς ὅσα τὴν προτεραίαν δὲν ἀνευρέθησαν, καὶ ἐφόνευον ἀλλήλους οἱ ἅρπαγες ἵνα ἀποφύγωσι τὴν διανομήν. Ἡ θέα τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως, ἥτις χθὲς ἔτι, πλήρης ζωῆς, περιελάμβανε τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν καρδίαν ὅλου τοῦ χριστιανισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς, νῦν δὲ κατέκειτο νεκρὰ καὶ ἄφωνος, ἐπροξένησε συγκίνησίν τινα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν σιδηρᾶν καρδίαν τοῦ Μωάμεθ Β΄, ὅστις, ὅτε ἔφθασεν ἐνώπιον τῶν ἀνακτόρων καὶ ἀπέβλεψε πρὸς τὴν ἐν αὐτοῖς ἐπικρατοῦσαν ἐρημίαν, δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ ἐνθυμηθῇ τὸ τοῦ πέρσου ποιητοῦ ἐκεῖνο· «ἡ ἀράχνη ἐπιτελεῖ τὰ τοῦ θυρωροῦ καθήκοντα ἐν ταῖς στοαῖς τοῦ βασιλέως, ἡ δὲ γλαῦξ τονίζει τὸν ἐνυάλιον παιᾶνα ἐν τοῖς ἀνακτόροις τοῦ Ἀφρασιάβ». Ἀλλ' ἡ ἀκαριαία αὕτη συγκίνησις καὶ ἡ ἐπί τινας ὥρας ἰσχύσασα φιλανθρωπία ἐξέλιπον μετ' ὀλίγον. Πλησίον τῶν ἀνακτόρων διέταξεν ὁ σουλτάνος νὰ παρατεθῇ συμπόσιον. Ἐκεῖ καταβαπτισθεὶς ὑπὸ τοῦ οἴνου διέταξε τὸν ἀρχιευνοῦχον νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὸν οἶκον τοῦ μεγάλου δουκὸς καὶ νὰ εἴπῃ αὐτῷ ὅτι ὁ ἡγεμὼν ὁρίζει ἵνα στείλῃ τὸν υἱόν του τὸν νεώτερον εἰς τὸ συμπόσιον. Ἦτο δὲ ὁ ὁ νέος μόλις 14 ἐτῶν καὶ εὐειδής. Ὁ πατὴρ ἀκούσας τὴν διαταγὴν ἀπενεκρώθη καὶ ἀπεκρίθη ὅτι δὲν εἴθισται παρ' ἡμῖν νὰ παραδίδωμεν οἰκείαις χερσὶ τὰ ἡμέτερα τέκνα, ἵνα μιανθῶσι. Προτιμότερον εἶναι νὰ στείλῃ ὁ ἡγεμὼν δήμιον, ἵνα λάβῃ τὴν κεφαλήν μου. Ὁ ἀρχιευνοῦχος συνεβούλευσε νὰ μὴ παροξύνῃ τὴν ὀργὴν τοῦ σουλτάνου· ὁ δὲ μὴ πειθόμενος εἶπεν ὅτι, ἂν θέλῃ, ἃς λάβῃ τὸ παιδίον καὶ ἃς ἀπέλθῃ, ἀλλ' αὐτὸς οἰκείῳ θελήματι δὲν θέλει πώποτε τὸ δώσει. Τότε ὁ ἀρχιευνοῦχος ἐπιστρέψας παρὰ τῷ ἡγεμόνι διηγήθη τὰ ὑπὸ τοῦ μεγάλου δουκὸς ῥηθέντα. Ὁ δὲ σουλτάνος ἀνεφώνησεν· «Ὕπαγε λοιπὸν μετὰ τοῦ δημίου, καὶ σὺ μὲν φέρε με τὸ παιδίον ὁ δὲ δήμιος ἃς ἀπαγάγῃ τὸν δοῦκα καὶ τοὺς ἄλλους αὐτοῦ υἱούς». Ὁ Νοταρᾶς μαθὼν τὸ μήνυμα ἠσπάσθη τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὰς θυγατέρας, καὶ ἐπορεύθη μετὰ τοῦ δημίου αὐτός τε καὶ οἱ δύο πρεσβύτεροι αὐτοῦ υἱοί· ὁ δὲ νεώτερος ἀπῆλθε μετὰ τοῦ ἀρχιευνούχου, ὅστις ἐπανελθὼν τὸ μὲν παιδίον παρέδωκεν εἰς τὸν ἡγεμόνα, ἔδειξε δὲ τοὺς λοιποὺς ἐν τῇ πύλῃ τοῦ παλατίου ἱσταμένους. Ὁ σουλτάνος κρατήσας τὸ παιδίον διέταξε τὸν δήμιον νὰ ἀποκεφαλίσῃ τὸν πατέρα καὶ τοὺς δύο ἀδελφούς. Ὅτε ὁ δήμιος παραλαβὼν αὐτοὺς ἀπήγαγε μικρὸν κάτωθεν τοῦ παλατίου καὶ ἀνήγγειλεν εἰς τὰ θύματα τὴν ἀπόφασιν, ὁ νεώτερος τῶν δύο υἱῶν ἤρχισε νὰ κλαίῃ. Ἀλλ' ὁ πατὴρ ἐνεθάρρυνεν ἀμφοτέρους εἰπών· «Τεκνία, χθὲς ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπῇ ἀπωλέσαμεν καὶ δόξαν καὶ πλοῦτον καὶ δύναμιν· ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ ζήσωμεν, ἀλλὰ πῶς; καταφρονούμενοι καὶ ταλαιπωρούμενοι μεχρὶς οὗ ἔλθῃ καὶ ἐφ' ἡμᾶς τὸ ἀναπόδραστον τέλος. Ζωῆς τοιαύτης δὲν εἶναι προτιμότερος ὁ θάνατος; Ποῦ ὁ βασιλεὺς ἡμῶν; Δὲν ἔπεσε χθὲς μαχόμενος; Ποῦ ὁ μέγας δομέστικος, ποῦ ὁ πρωτοστράτωρ Παλαιολόγος καὶ οἱ δύο αὐτοῦ υἱοί; Δὲν ἐσφάγησαν χθὲς ἅπαντες ἀγωνιζόμενοι; Εἴθε καὶ ἡμεῖς ἀπεθάνομεν μετ' αὐτῶν. Πλὴν καὶ αὕτη ἡ ὥρα ἀγαθή ἐστι. Λυτρούμενοι σήμερον τῶν δεσμῶν τοῦ βίου ἀσφαλίζομεν τὸ μέλλον· διότι τίς οἶδε τὰ ὅπλα τοῦ διαβόλου, καὶ ἂν παραμένοντες ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ δὲν ἠθέλομεν πληγῇ παρὰ τῶν ἰοβόλων αὐτοῦ βελῶν; Νῦν τὸ στάδιον ἕτοιμον. Ἐν ὀνόματι τοῦ σταυρωθέντος ὑπὲρ ἡμῶν καὶ θανόντος καὶ ἀναστάντος ἀποθάνωμεν καὶ ἡμεῖς, ἵνα σὺν αὐτῷ ἀπολαύσωμεν τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ». Ταῦτα εἰπὼν καὶ στηρίξας τοὺς παῖδας προσεκάλεσε τὸν δήμιον νὰ ἐκτελέσῃ τὰ διαταχθέντα, ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν νέων. Καὶ ὑπακούσας ὁ δήμιος ἀπέτεμε τὰς κεφαλὰς τῶν νέων ὁρῶντος τοῦ πατρὸς καὶ ἐπιφωνοῦντος· «Εὐχαριστῶ σοι, Κύριε· δίκαιος εἶ, Κύριε». Μεθ' ὃ ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ προσευχηθῇ εἰς παρακείμενον μικρόν τινα ναόν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξελθὼν ἀπεκεφαλίσθη ὡσαύτως.

Ἡ αἰφνίδιος αὕτη τῶν διαθέσεων τοῦ σουλτάνου μεταβολὴ ὑπῆρξεν ἆρά γε